

**INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY**

Nasha kul'tura

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

„НАША КУЛЬТУРА”

Головний Редактор і Видавець

Професор Д-р ІВАН ОГІЄНКО

РІЧНИК ДРУГИЙ

1936

ВАРШАВА

НК

AP58
. U5 N25
no. 10-20

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

П Е Р Е Д П Л А Т А Н А 1 9 3 6 - й Р І К .

Приймається передплата на науково-літературний місячник «Наша Культура» на 1936-й рік. Річно 12 зл., які можна вносити й частинами. Для нерічних передплатників: піврічно 6.50 зл., чвертьрічно 3.50 зл. Окрема книжка 1.25 зл. За кордоном ув Європі 15 зл., поза Європою 3 дол. річно. Для Чехословаччини, Австрії й Мадярщини передплата крайова. Конто чекове П. К. О. ч. 5880. Передплата вноситься тільки наперед, післяплата не допускається. Щомісяця виходить п'яти-або чотирнаркушева книжка. Річник перший 7.50 зл., оправлений 9 зл. з пересилкою.

9-10-62
1-14-74

УКРАЇНСЬКІ ДРУКИ XVIII СТ. В НІМЕЧЧИНІ.

В літературі зрідка згадувано „російські друки в Галле 1735 р.". Але уважніш зупинився на цих друках тільки П. Пекарський у своїй статті в „Библиографическихъ Запискахъ" 1861 року¹. Симон Тодорський, пізніш відомий проповідник та вчений орієнталіст, що коло 1735 р. студював ув Єні та Галле, переклав на „російську" чи „церковнослов'янську" мову відомий твір протестантської містики: „Чотири книги про правдиве християнство" Йогана Арндта; цей переклад і видано 1735 р. в Галле. Крім того, Пекарський та інші бібліографи згадують іще дві книги, що видані тоді ж у Галле: „Ученіє о началѣ христіанскаго житія" та „Писанію святому согласующееся наставленіє къ истинному познанію и душеспасительному употребленію страданія и смерти Господа и Спасителя нашего Ісуса Христа"².

Оригінали цих двох книжок залишилися невідомі ні Пекарському, ані іншим дослідникам. Та й змістом і мовою цих праць ніхто не зацікавився. Тільки Пекарський завважує, що „всі ці книжки" писані „представниками релігійної партії, що відома в історії під ім'ям пієтистів" (стор. 36). Це твердження не може бути вірне вже тому, що хоч Арндт і мав вплив на пієтистів, але жив та писав на початку XVII-го віку, коли ніякого „пієтизму" ще не існувало!

Я мав нагоду при своїй праці по німецьких бібліотеках відшукати два зо згаданих перекладів Тодорського та ще одну книжку, що нікому з російських та українських бібліографів не була відома; нарешті знайшов я й деякий невідомий досі архівний матеріал про Тодорського та рукопис іще одного його перекладу, що не вийшов друком.

Що таке „Чотири книги про правдиве християнство" та хто такий їх автор Йоган Арндт? Як прийшов Тодорський до думки перекласти його твір, та як зміг він на чужині таку велику книжку видати? Нарешті, як удався йому його переклад та який характер, щодо мови та стилю, він має? Це ті питання, що, на нашу думку, насуваються самі собою.

1740-го року з'явився друком коментар до Апокаліпсиса швабського богослова Йогана Альбрехта Бенгеля, книга, що стала майже на сто років у центрі широкого

¹ „Библи. Записки" 1861 р., ч. 2, стор. 34—45: „О русскихъ книгахъ, напечатанныхъ въ Галле въ 1735 г.“.

² Обережний Пекарський каже про останню книжку тільки, що „по ви́шшимъ признакамъ" друковано П теж у Галле.

релігійного руху в Німеччині. Основна думка книги Бенгеля та, що пророцтва Апокаліпсиса вже сповнилися, та що ми їх, таким чином, можемо ідентифікувати з певними історичними подіями минулого, а тоді й встановити той момент розвитку апокаліптичних подій, в якому якраз знаходиться наш час. В розділі XIV-ім, вірш 6—7 Апокаліпсиса йде мова про трьох анголів, із них перший нагадує людству про потребу „страху Божого“, закликає почитати Бога та поклонятися йому, другий возвіщає падіння Вавилону, третій застерігає перед антихристом. Перший ангол, що возвіщає „вічну євангелію“, на думку Бенгеля вже з'явився, та був ніхто інший, як Йоган Арндт, містичний письменник XVII-го віку, що на початку XVII-го в. (1610) видав (спочатку „чотири“, в пізніших виданнях „шість“) „Книги про правдиве християнство“. Зміст їх Бенгель характеризує так: „Він закликає всіх боятися Бога та почитати його; він часто та з притиском нагадує при цьому про близкий суд; він навчає, як молитися Творцеві всіх речей. Його твори подають вибір того повчального, що довгий час писано. Бенгель, як бачимо, знав добре, що головний твір Арндта не був цілком оригінальний; дійсно, Арндт широко використав (зробив „вибір“) католицьких письменників та містиків попередніх часів (зокрема Тавлера, Анджелу з Фоліньо й ін.). Значення твору Арндта — в значній мірі в його літературній якості: в гарній формі, в сильній мові, що робила велике вражіння на читачів. Як це часто буває в містичних письменників, Арндт якось переміг вузькість свого часу та своєї протестантської конфесії (що ми бачимо навбач у тому факті, що він — протестантський письменник та навіть офіційна особа в протестантській церкві — він був „суперінтендентом“ в Люнебурзі — користає з католицької літератури) та утворив один із „класичних“ творів містичної літератури. Бенгель із здивуванням підкреслює, що Арндт „говорив до всіх народів“, бо твір його перекладено, мовляв, на мови „чеську, данську, англійську, французьку, голандську, жидівську, латинську, малабарську, польську, російську (в дійсності, як побачимо, на церк.-слов.-українську, *Д.м. Ч.*), шведську, турецьку, малярську, вендську (сербо-лужицьку, *Д.м. Ч.*)“. Новітня бібліографія Кеппа¹, що зовсім не є повна, нараховує ще значно більш перекладів! „На цих мовах“ — пише Бенгель — „твори Арндта не тільки переховуються по бібліотеках, але йдуть у цих народів до рук мас, їх читають, та вони приносять рясні плоди“.

Не диво, що саме твір Арндта взявся перекладати

¹ Зр. *W. Koepf: J. Arndt. Eine Untersuchung über die Mystik im Luthertum. 1912.*

Симон Тодорський на чужині. Симон Тодорський¹, що народився коло 1700 року біля Києва та вчився в Київській Академії, коло року 1726-го виїхав за кордон, щоб студіювати головним чином орієнталістику в Єні, в знаменитого тодішнього орієнталіста Міхаеліса, а пізніш у Галле². Тодорський мав, без сумніву, також і теологічні інтереси, бо зазнайомився за кордоном також із протестантською теологічною літературою. Вже довший час по приїзді до Єни потрапила йому до рук невеличка книжка тодішнього галльського професора Августа Германа Франке: „Ідея (ми б зараз сказали: „Ідеал“, Дм. ч.) студента богословія““. Франке тоді був уже старий (народ. р. 1663, умер 1727), впливовий провідник так званого „пієтизму“. Пієтизм був, подібно до давнішої спроби Арндта, спробою оживити внутрішнє релігійне життя протестантизму. Арндта, що ставив собі перед ста роками, в іншій історичній ситуації, приблизно таке саме завдання пієтизму, цінили надзвичайно. Франке був не тільки релігійний мислєник, але й геніальний організатор. Він був основник широкої пропагандистської діяльності пієтистів по цілому світі; роля його в істо-

Август Герман Франке (1663 — 1727), звичайний проф. Св. Богословія в Академії в Галле.

¹ До біографії Тодорського маємо дуже мало друкованих джерел, майже що тільки статті по енциклопедичних та біографічних словниках (в „Укр. Загальній Енциклопедії“ його взагалі немає). Деякий матеріал до його біографії, зокрема ж до років перебування Тодорського за кордоном, мені пощастило знайти в рукописних замітках на різних примірниках його перекладів та в Архіві Сирійського Дому Авг. Г. Франке в Галле.

² Про Тодорського, як орієнталіста, пише з визнанням *Н. Буліч*: „Очеркъ исторіи языковѣдѣнія въ Россіи“, том I, СПб. 1904, стор. 467. Та Тодорський не знайшов ґрунту для своєї вчености в тодішній Росії; його орієнталістичні праці залишилися в рукописах. Крім німецької, латинської та грецької мови, він знав також єврейську, сирійську, халдейську, арабську.

рії німецької місії величезна; працював він і як основоположник та керівник філантропічних інституцій; „Сирітський Дім“ у Галле, що він його заснував, є власне ціле місто, що обіймає кілька власних вулиць та існує й досі. Серед численних завдань, які собі та своїм співробітникам ставив Франке, було, між іншим, встановити зв'язок із східною церквою. В цьому випадку п'єтисти не стільки думали про „місіонерство“, про пересаджування протестантських ідей на грецько-православний ґрунт, як про „відновлення“ східної церкви, про її поворот до традицій апостольських. Через балтійських німців, через німецьких купців та колоністів у Росії та в Україні¹, навіть через полонених шведів² деякі зв'язки зав'язувалися, хоч і помалу. Якісь зв'язки були в Галле з Теофаном Прокоповичем³. І до інших слов'янських народів був у Галле інтерес: тут друковано твори чеських братів (зокрема Коменського) в перекладах та чеською мовою, в Галле видано Арядта в чеському перекладі відомого словацького вченого Матея Беля ще року 1715⁴. Якимсь ніби „референтом“ слов'янських справ був у Галле у Франке Гайнрих Мільде, що походив із околиці Магдебургу, побував у Чехії та Росії, навчився слов'янських мов, збирав слов'янські рукописи, підтримував зв'язки з „чеськими братами“, друкував чеські книжки⁵; для нас мають джерельне значення його рукописні примітки та замітки, що він їх залюбки робив своїм досить нечітким та негарним великим письмом у книжках, що йому колись належали, та що він завішав їх по смерті до бібліотеки „Сирітського Дому“; серед цих заміток є й замітки про життя та особу Тодорського. От із цим колом людей і вступив у стосунки наш Тодорський, що навіть переніс свої студії з Єни до Галле⁶. Навряд чи Тодорський познайомився ближче з самим Франке, що був уже старий та незабаром умер (1727). Але він вступив

¹ Про це пише *Th. Wotsche*: „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen“, томи 18-19 (1930-31).

² Див. стару цікаву книжку *C. F. von Wreech*: „Wahrhaftige und umständliche Geschichte von denen schwedischen Gefangenen in Russland und Sibirien“. Sorau. 1725. Листи шведів до Франке та його друзів із Сибіру переходять у Галле. В цих листах згадуються, між іншим, про *українських* вихованців шведських шкіл в Сибіру (напр. у Тобольську).

³ Про це див. *Вочке*, а зараз іще й *R. Stupperrich*: *F. Prokopenič und J. F. Buddeus*, „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“, 1935. (IX), 3. стор. 341—62; через Буддея йшли, мабуть, і зв'язки Прокоповича в Галле.

⁴ Див. мою статтю: „Студенти з Словаччини в Галле“, що друкується в Збірнику Словацької „Матиці“, та автобіографію Беля, яку я публікую в „Zeitschrift für slavische Philologie“.

⁵ На чеські друки Мільде звернув увагу ще *Юнгман*, але якоїсь праці про цього цікавого відданого приятеля слов'ян ще немає й досі.

⁶ Про захоплення Тодорського творами Франке див. у замітці в „Geistliche Fama“, том XIX, на яку досі ніхто не звернув уваги, бо цей часопис ґрунтовно забутий.

у ближчі стосунки з співробітниками Франке, зокрема з Гайнрихом Мільде.

Галльські піетисти друкували багато та різними мовами. Один із улюблених творів галльського кола були „Книги про правдиве християнство“ Арндта; ми знаходимо в десятках та сотнях листів із цілого світу до Франке та його приятелів прохання надіслати Арндта, що в оригіналі та

в перекладах робив на релігійних читачів найглибше вражіння. З Галле походила вже ініціатива чеського (1715 рік, було вже видання з XVII в.) та польського (1717) видання „Правдивого християнства“; книга ця в німецькім оригіналі мала великий успіх у німців та шведів у Росії та в Україні, та через них доходила до російського та українського читача. Не диво, що галльські піетисти, зазнайомившись із Тодорським, зразу почали мріяти про „руське“ видання Арндта. Звістки, що Прокопович морально та матеріально підтримав таке видання, можна вважати ймовірними¹, менш ймовірна чутка, що імператриця Анна матеріально допомогла друку книжки²; в архівних звістках маємо натяки на

ЧТИРИ КНИГИ СО ИСТИННОМЪ ХРИСТІАНСТВѢ

Содержаніи

ВЪ СЕБѢ УЧЕНІЕ СО СПАСИТЕЛЬНОМЪ ПО-
КАНИИ. ПРАВОМОЛЪ ЖАЛѢНІИ И БОЛѢЗНОВАНІИ РАДИ ГРѢ-
ХОУ; Ш ИСТИННОИ БѢЖѢ, Ш БЕЛОМОЛЪ ЖИТІИ И
ПРЕБЫВАНІИ ИСТИННИХЪ ИМОЖИХЪ

ХРИСТІАНЪ:

ТАКОЖДЕ СО СЕМЪ, КАК СО ИСТИН-
НЫИ ХРИСТІАННИХЪ ИМАЮТЪ ПОСѢДАНТИ ГРѢХЪ, СМЪРТЬ, ДІА-
ВОЛА МІРЪ И БЛАГОЕ СЪДѢТЕКЪ, БѢЮЮ, ЛЮБИТЕЮ,
ТРУДѢНІАМЪ, БОЖІИМЪ СЛОВОМЪ И ИСПЕ-
НИАМЪ УТѢШЕНІАМЪ,

ВСЕЖЕ СІЕ ВЪ ХРИСТѢ ІНСУСЕ.

Сложеніи

ЧИСЛ

ІОАННА АРНДА

БЫШАГО БЛЖИКОУ ЦЕРКВИ ВЪ КИЖЕНІИ
АННЕСБУРГКОМЪ,

ЗНѢМЕЦКАГО СЪ ЯЗЫКА НЯРЪСКИИ

ПЕРЕКАДАНІИ И НАПЕЧАТАНІИ.

ВЪ ГАЛЛЕ МѢСЯЦЕ ГОДА.

„Чтири книги о истинномъ християнствѣ“, титульна сторінка перекладу Симона Тодорського в Галле 1735-го р. праці Йог. Арндта на слов'янсько-українську мову.

¹ Про це оповідає в біографії Прокоповича в своїх „Nordische Nebenstunden“ відомий німецький учений Шерер; пор. також Пекарський: Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. СПб. 1862, том I, стор. 489; Чистовичъ: О. Прокоповичъ и его время, стор. 589. Коли Пекарський й (цит. стаття, стор. 36) пише, що Тодорський переклав Арндта „по желанію Прокоповича“, то це вже очевидне перебільшення. — від допомоги грішми до „желанія“ досить далеко.

² Філаретъ: Обзоръ Русской духовной литературы, II, 1861, стор. 39 пише, що на видання Арндта „Императрицею Анною при-

допомогу якогось мецената. В кожному разі, нелегкий переклад великої книги (в друку 1400 сторінок) був закінчений за кілька літ; друк теж не був легкий, бо довелося виливати слов'янські літери, що вийшли, як читач побачить на наших знімках, досить оригінальні (дві форми, також, *c, bi* й т. п.)¹.

1735-го року друк був закінчений. За друком, мабуть, доглядав сам Тодорський, бо він залишив Галле, як здається, тільки по закінченні друку книги Арндта, 8.VI.1735 р. він від'їхав через Віттенберг, Берлін та Франкфурт над Одрою до Польщі²; здається, разом із ним виїхав до Берліну й Мільде в супроводі одного чеха, який студював в Галле, Літохлеба³. Але шлях Тодорського був складніший, ніж можна чекати; він опинився в Угорщині⁴, а потім навіть у Сербії⁵. Тільки наприкінці 1737 року Тодорський приїхав нарешті в Україну⁶, та писав до Галле з Києва 14.VII.1738 р. З речення, що з його листа наводить Мільде, видно, що Тодорський ніби натякає на свою з ним спільну працю в Галле та на спільні їхні мрії: „Боже, пошир царство Своє на славу імени Свого“⁷.

Переклад Арндта й мав на меті це „поширення царства Божого“. 1736 року йдуть якісь переговори про дозвіл вільного продажу книги Арндта в Росії; літом 1737 року

слано 600 рублей“; ця звістка ніким не підтверджена. До того за часи правління Анни перехід до протестантизму жорстоко переслідувався; зносини самої цариці з протестантами вважаємо неймовірними.

¹ Про те, що в Галле ніби купили шрифти, які давніш належали друкарні Копіовського в Амстердамі, пише Пекарський у своїй чит. книзі (том I, стор. 13 та далі) та статті (стор. 36 та далі). Він навіть посилається на те, що шрифт галльських видань подібний або той самий, що в виданнях Копіовського. Я порівняв із друками в Галле (мені відомий друк, якого не знав Пекарський) видання Копіовського, зокрема „*Symbola et emblemata selecta*“, Амстердам 1705 р. (про них див. мою брошуру: „Деякі джерела символіки Г. С. Сквороди“, Прага, 1934), на які посилається Пекарський, але шрифт зовсім інший, аж ніяк не схожий! Отже, треба гадати, що в Галле віддали новий шрифт.

² Замітка Мільде на Святцях, що подарував йому Тодорський з надписом: „*Zum gesegneten Andenken schenkt* — Симен Тодорський“.

³ Замітка Мільде на тій самій книзі.

⁴ Писав із Угорщини IX. 1737 до одного з членів Галльського кола — I. H. Grischow'a, — замітка останнього на примірнику книги Арндта, що належить тепер мені.

⁵ Замітка Мільде на примірнику Арндта, що зараз є в бібліотечі Сирітського Дому в Галле: Тодорський пробув півтора роки в Польщі та півтора в Угорщині та Сербії. Коли порівняємо ці дати з датою листа до Гришова та листа до Галле з Києва, то можемо сумніватися, чи прибув Тодорський в Україну дійсно ще 1737 року, як про це твердять російські джерела, чи тільки 1738 року.

⁶ Так, зокрема, „Русській біографічеській словарь“, „Са-См.“ 1904, під „Симонъ Тодорскій“.

⁷ Замітка Мільде на примірнику Арндта з бібліотеки Сирітського Дому.

один із кореспондентів галльських пієтистів у Росії пише до Галле, що Арндта вже продають петербурзькі книгарі, хоч і не цілком одверто, але тим, хто сам питається про цю книгу¹. Ще через рік сповіщають про те, що „російський Арндт“ домандрував із Петербургу до Астрахані². В Україні його продавала Київська Лавра³. Дійшов він і на Сибір⁴.

Однієї з тих книжок, про які згадує Пекарський (а саме тієї, що про галльське походження її є в нього сумніви), мені не пощастило знайти ані в Галле, ані в якій-будь німецькій бібліотеці поза Галле⁵. Натомість у моїх руках є ще галльський друк, що залишився всім російським та українським бібліографам цілком невідомий. Це „Наставленіє къ священному писанію или увѣщаніє о чтеніи священнаго писанія“ (див. фотографію титульної сторінки, що приложена до цієї статті), що видано, як це можна бачити з приписки Мільде (див. нашу фотографію) на примірнику його книгарні (зараз у Сирітському Домі), в Галле 1734 року,

*Ein Buchhändler
Aus der Stadt
Halle
Halle*

НАСТАВЛЕНІЄ
КЪ
СВЯЩЕННОМУ ПИСАНІЮ

ИЛИ
УВѢЩАНІЄ
О
ЧТЕНІИ СВЯЩЕННАГО ПИСАНІЯ.

*Ein Buchhändler
Aus der Stadt
1734. Halle
Gott von der
für Geld
von Halle
Liza!*

„Наставленіє къ Священному Писанію“, титульна сторінка перекладу Симона Тодорського в Галле 1734-го року праці Йог. Арндта на слов'янсько-українську мову.

¹ Лист пастора Націуса з Петербургу від 4.VI. 1737.

² Лист К. Ф. Вайзе з Астрахані 15.VII. 1739. Обидва ці листи цитовані—з помилками—в першій цит. статті *Вочке*, стор. 119 та 86. Я користався оригіналами з Архіву.

³ Див. *Пекарський*, цит. стаття, стор. 43.

⁴ Там саме.

⁵ Див. на початку нашої статті. *Філарет*, цит. твір, стор. 39 цитує ще „Афанасія проповѣдника руководство къ познанію страданій Спасителя“, що може є тожне з книжкою, наведеною в Пекарського: але й цієї книжки я не знайшов. Так само я не знаю відповідних німецьких або латинських творів, з яких би цю книжку хтось мав перекласти. Якщо книжка дійсно вийшла в Галле, то можемо

переклав безсумнівно (як це видно з мови та стилю) той самий Тодорський, видано коштом Мільде. Книжечку, що має 48 нунумерованих сторінок, видано анонімно. Та мені вдалося після деяких розшуків встановити оригінал цього твору, що його Мільде зве „благородний клейнот“. Це — теж твір Арндта, а саме його популярний „Informatorium Biblicum“, що подає в стислій формі аргументи, які мають побудити читача читати святе Письмо. Нарешті, оригінал анонімного „Учення о началъ христiанскаго житiя“ мені теж вдалося встановити. Це (теж анонімний) твір Франке, що друкувався в Галле після 1698 року силою видань: „Die Lehre vom Anfang Christliches Lebens, Bestehend in vier Theilen: I. In einer gründlichen Anleitung zu wahren Buss und Glauben an Gott. II. In einem einfältigen Unterricht, wie man die H. Schrift zu seiner wahren Erbauung lesen solle. III. In einer schriftmässigen Anweisung, recht und Gott gefällig zu beten. IV. In einer kurzen Prüfung, ob man den wahren lebendigen Glauben an Christum habe oder nicht“. Слов'янський текст дуже точно передає цю довгу назву, яку читач може прочитати на нашій репродукції. Друга сторінка німецького друку подає невеликий віршик:

У Ч Е Н І Я

О

НА Ч А Л Ъ

ХРИСТІАНСКАГО ЖИТІА

СОДЕРЖАЮЩАЯ ВЪ СЕБѢ ЧЕТЫРЕ ЧАСТИ:

П Е Р В А А Ч А С Т Ъ

С О ШКОЛЕНІЮМЪ ПРИВЕДЕННІМЪ КЪ ИСТИННОМУ ПОКААНІЮ, И КЪ СЪВѢДѢНІЮ КЪ БОГУ.

В Т О Р А А Ч А С Т Ъ

С О ПРАКТОМЪ НАСТАВЛЕНІИ. КАКШЪ ПОДОБЕТЪ ДУШНОМУЖИВО ЖИТИ БЕЛЦИННОЕ ПИСАНІЕ.

Т Р Е Т Ъ А А Ч А С Т Ъ

ВЪ ПИСАНІЮ БЕАТОМУ ЮГАНУЮЩОМУ ПОКАЗАНІИ. КАКШЪ ПОДОБЕТЪ БОГОМЪ ПРАВИНО МОЛИТИА.

Ч Е Т В Е Р Т А А Ч А С Т Ъ

С О КРАТКОМЪ НЕУЩЕПЕНІИ И ИСПИТАНІИ, АЩЕ КТО ИМАЕТЪ ИСТИННОЕ ЖИВІЮ СЪВѢДѢНІЮ КЪ ХРИСТУ ИЛИ НИМАЕТЪ.

ВЪ Г А Л Л Е А ЩЕ ГОДѢ.

„Ученіє о началъ христiанскаго Житiя“,

титульна сторінка перекладу Симона Тодорського в Галле 1735-го р. праці Йог. Арндта на слов'янсько-українську мову.

шукати її оригіналу, очевидно, найприродніше у німецькій або латинській літературі, вживаній пієтистами. Можливо, що Пекарський мав у руках дефектний примірник „Учення о началъ христiанскаго житiя“, бо на сторінці 7 по титульній сторінці та передмові (стор. „в-3“), що могли бути в такому дефектному примірнику вирвані, починається перша частина книжки під титулом: „Писанію святому согласующееся и основательное наставленіє къ истинному христiанству“. Але й тоді треба припустити, що Пекарський виписав назву невірною, бо він згадує про „Писанію святому согласующееся наставленіє къ истинному познанію и спасительному употребленію страданія и смерти Господа и Спасителя нашего Ісуса Христа“. Тільки підкреслені слова в обох назвах тотожні!

Die Pfort ist eng und klein, man kann nicht ohne Ringen,
Ohn harten Kampff und Streit, zum Freuden- Saal eindringen:
Auf Ringen kommt der Sieg, auf Kämpffen folgen Kronen;
So pflaget Gott die Treu aus Gnaden zu belohnen!

Цей віршик Тодорський переклав цілком у стилі Київської школи:

Тъснїя врата, узїя путь вѣдущъ до неба;
Хотящу вниѣти въ небо подвизатись треба.
По мужественной брани торжество бываѣтъ,
Труждающихся вѣнцемъ славы Бог вѣнчаѣтъ.

Крім трьох цих друків, про які була мова, я знайшов, переглядаючи різні збірники друків бібліотеки Сирітського Дому, ще один рукописний переклад Тодорського (на

черк рукопису не залишає сумніву, що писав його Тодорський). Цей невеликий рукопис (усього 8 сторінок вісімки) має назву: „Во имя Бж҃е. Начало хрїстїанскаго ученїя Во употребленїе и въ ползу всякому правовѣрному хрїстїанину, найпаче невѣдающимъ, и много из'устно учиться не могущимъ. Составлено от Августа Ермана Франка“. Це переклад невеликого „катехизиса“ Франке, що має в німецькому виданні назву: „Anfang Der Christl. Lehre Zum Gebrauch für die Gantz Unwissende Und Unfähige Vieles zu lernen“, Halle, 1704. Цікаво, що ця книжка видана по-німецьки теж анонімно (авторство Франке, що правда, ні для кого не було таємницею), а Тодорський, без дальшого вагання, ім'я автора наводить повно. Переклад

Во имя Бж҃е | Бж҃е | .
Начало хрїстїанскаго ученїя
Во употребленїе и въ ползу всяко-
му правовѣрному хрїстїанину, най-
паче невѣдающимъ, и много из'-
устно учиться не могущимъ.
Составлено
от Августа Ермана Франка
Котораго въ Крещенїи сто Бж҃е естъ
Свѣтъ. Вѣрую сто единого истин-
ного Бж҃е естъ, изъ него все — о ка корїна
и на небесахъ и на земли. Де 2 ст 8.
Какъ той единого истинного Бж҃е
и мандетса
Свѣтъ. Она и мандетса Отца, Сына
и святаго Духа. Мат. 28 19 | 19 |
и посл Іоан. 14 23 | 23 |
Котораго 3-го
Сей единого и истинного Бж҃е, кото-
рого Отца, Сына, и святаго Духа
и мандетса, естъ и той же в той
Бж҃е и Господь ' свѣтъ
Она естъ мой Бж҃е и Тѣло, и та
есть рана кровью искуплена, яко
имъ іѣсусъ крещенъ, тотмаже Ав-
дїянство емо поклонатиса, слу-
жити и почитати. Мат. 28 19 | 19 |
Бж҃е о. б. д. б. е.

Бернхард.

„Начало хрїстїанскаго ученїя“,
початкова сторінка рукопису перекладу
Симона Тодорського в Галле праці Герма-
на Франке 1704 р. на слов'янсько-україн-
ську мову.

є оригінальний рукопис, що його виправляв сам перекладач, — кілька місць викреслено та виправлено на маргінесах, деякі слова мають варіанти: напр. до „убѣжати“ додано в дужках „утечь“.

Не будемо обмежуватися тільки цим прикладом наочного лексикального українізму, а звернемо увагу на мову перекладів Тодорського в їх цілості. Тоді побачимо, що ця мова не є „російська“, як гадали в Галле, але церковно-слов'янщина „української редакції“ зо значною домішкою українських народніх — у першу чергу лексикальних — елементів. Справді, Тодорський приїхав до Німеччини з України, ніколи не бувши в Росії, та не мавши ніякої нагоди познайомитися „зо слуху“ з російською мовою тих часів. Отже, як що через літературні джерела він і зазнався, можливо, з якимись зразками російщини, то вимову він у кожному разі утримав українську, що можемо бачити з його перекладів. До речі, не можемо говорити про „російщину“, а скоріш про церковно-слов'янщину російської редакції. (Кінець буде).

Halle n. S.

Дмитро Чижевський.

ІЗ РЕДАКЦІЙНОЇ ТЕКИ ІВАНА ФРАНКА.

З приводу віршів Мелитона Бучинського.

Тихо й незаметно зійшов зо світу в половині травня 1903 р. по важкій грудній недужі д-р Мелитон Бучинський, адвокат у Станиславові. Тихо й незаметно, бо безвихідний стан здоров'я велів йому в останніх роках життя стати осторонь громадської роботи, та ще й тому, що про його працю в студентській станиславівській громаді 60-тих років, а в віденській „Січі“ в 70-х роках минулого віку, за винятком одиниць, його ровесників, мало хто знав.

І тільки р. 1910-го, коли Мих. Павлик видав „Переписку Михайла Драгоманова з Мелитоном Бучинським 1871-1877“ на 350 сторінках друку, ударив ясний жмут світла на цю живу, інтересну постать голови віденської „Січі“ (в р. 1869-71), що своїм листуванням із М. Драгомановим зробив велику прислугу галицькій справі та став невтомним оборонцем зв'язків Галичини з Україною.

Листування обох людей, молодого віденського юриста Бучинського й енергійного київського вченого Драгоманова, що видав Павлик, дало незвичайно багаті натяки на десятки людей, що з ними Мел. Бучинський бачився або листувався, а це спонукало мене зібрати й видати ці матеріали, важні для історії галицького громадянства й для наших зв'язків із діячами з-над Дніпра.

Сам Мел. Бучинський прив'язував велику вагу до свого листування, беріг його, як ока в голові, закопував у землі свого горбоду, щоб воно в р. р. 1876-7 не дісталось до рук поліції та суду й не пропало в часі нагинки на Франка, Ост. Терлецького, Павлика й інших людей, а вкінці передав їх до архіву Наук. Тов. ім. Шевченка ві Львові на те, щоб дослідники користали з них, а громадянство щоб продовжувало його роботу, бо горе народів, що нехтує зв'язками з своїми земляками, коли він розбитий і поділений кордонами.

Я розгорнув цей багатий скарб Бучинського, а оминаючи наразі його листування з станиславівськими учнями, видав друком у книзі „Галичина й Україна в листуванні 1862-1884“ (Харків-Київ, 1931) його листову розмову з найвизначнішими тоді галицькими діячами та з 15 письменниками й діячами з України.

У моїй збірці, що розрослася на поверх 600 сторін друку, найде читач листування Бучинського з Вол. Навроцьким (стр. 375-485), Мих. Подолинським (стр. 486-504), Остапом Терлецьким (стр. 323-345), Богданом П'юрком (стр. 504-16) і кількома іншими, а побіч нього ще багаті змістом листи з України від Антиповича, Вол. Антоновича, Л. Беренштама, М. Боровського, Гулака-Артемовського, Антона Гладкого, Івана й Павла Житецьких, Аркадія Йонина, Олександра Кістяковського, Олени й Петра Косачів, Сергія Подолинського, Олекс. Русова і Ів. Рудченка (стр. 143-220).

Коли листування Бучинського було таке широке, то ще ширші були його знайомості із діячами в Україні, і не тільки мені, але ще й іншим дослідникам нашої культури 1870-тих років прийдеться до обох видань, Павликового й мого, зяглянути та особю Бучинського зацікавитись.

Обидва видання будуть свідком нашого культурного єднання, та стануть доказом, як ми під його впливом росли на силах, та нагадуватимуть, що в ньому наше майбутнє, а без нього наш повільний занепад. Ці видання містять чудовий матеріал до великої епопеї культурних зв'язків і прямувань розбитої нації. На їх основі можемо вже тепер сказати, що Мел. Бучинський був визначна людина, великий громадянин, дуже пильний кореспондент та невтомний оборонець нашого єднання.

Ніхто одначе не припускав, що Мел. Бучинський пробував також свого пера на літературньому полі, що зберіг нам в архіві Н. Т. Ш. свої вірші, писані під псевдонімом „Підгірського чоловіка“ і „Кассяна“. За життя він їх не друкував, хоч іскра таланту в них була. В моїй недрукованій праці про знайомість і листування Бучинського з Оленою Косачевою сказав я кілька слів про поетичні твори, їй присвячені, а тут хочу говорити про

один вірш п. н.: „Не виростеш“, що був у руках Франка.

Має цей вірш свою історію. Бучинський присвятив його своєму товаришеві з станіславівської громади Олексі Слюсарчукові, пізн. перекладчикові „Псалтиря“ на українську мову й помічникові при виданні „Святого письма Старого й Нового Завіту“ (Відень 1903 р.), що вийшло коштом Британського Біблійного Товариства, а в перекладі Куліша, Пулюя, Івана Нечуя-Левицького¹.

Бучинський у вірші „Не виростеш“ хотів дати натяк на суспільні недомагання, та сам себе питав, чи має право він, заможний, що не відчуває недостатку, говорити про суспільне горе й нужду. Тому в листі до Слюсарчука Бучинський писав: „Співав так колись то собі, а тепер і до тебе приложив, хоть воно для тебе не зовсім складно — бо видиш, ріжне жив, ріжний видав крам, та все я свою долю благословив, бо, добра, вона за мене від дитини дбала, бо дала мені всего доволі і ще дає, і ще дбає, а що її і упустив може, то за це я не винова́т і голова не мудра, і воля своя таки моя, не людська, моя пустота — а у діланю, як згану, що мені з грошима всюда дорога, всюда воля, що по мене з війська купленого жандарми не придуть до карабіна, до неволі мене віддати, щоб з думкою всего життя на вік розпращався, як другі, як многі, як всі мої братя; що спокійно мині їсться і спиться, а при тім, сказав би світ, самі від себе осушаються ділом гадки, і так думаючи, гадаю, що коли б жив для себе і на людське міркування дивився, то пустим видаლობя мині те життя, непотрібним, без заслуги, без охоти до праці, без мисли — кравши дні у Бога, марнувавши час і гроші. — І думаючи оттак, видиться мині, що гайнувавши, кривджу та краду велику мою братію убогу й голодну, що їй не лишили люди ані троха, ані мало, що виджу її, як напираться, як змагається перед хульним людським оком, виджу:

граються дітваки злії, —
вони в садочку хруща їмели,
ноги підтяли, на опін взяли
і радуються, як хрущ млинкує.
От рад би хрущик втекти на волю,
от-от здоймаєсь—радо брениць,
мов би на воді, на тім опоні.
Виную злобу й хруща виную,
а не сміх людський у хруща дурного,
що на опоні дума, що вольний,—
що колючи д небу злетить.

„Ото й гинуть, у обмані благім, по надлюдських змогах люди у нинішнім світі невмитім, вирахованім, обраху-

¹) Див. мою статтю: Листування й зв'язки П. Куліша з Ів. Пулюєм (1870-86) в Збірн. філ. секції т. 22 (2) розділ 4

ючим все на гроші та на дещимали, гинуть люди, бо об-
стояти не можуть одними, бо обманувшись, забули, що
вни не боги — нові світи творити". Оця думка, що
„гайнувавши, кривджу та краду велику мою братію убогу
і голодну", схилила Бучинського, що він написав вірш „Не
виростеш" і враз з іншими віршованими спробами післяв
його редакції львівського „Сьвіту", надзвичайно інтересного
літературного журналу за вісімдесятих років ХІХ віку. Ви-
слав його Бучинський „Сьвітові" в такій формі:

НЕ ВИРОСТЕШ!

Чого важко любій головоньці,
Чого тужиш, молоденький друже?
Ой не думай, молодий, не думай —
Бо та дума зрадливая дуже.

Зранку стане віночок ти вити,
Квітом - маєм увивати скрані,
Сни солодкі пішле на добраніч—
Золотії лучі вранці рано.

Сподобаєсь і ти їй полюбиш,
Подружечку твою золотую —
Аж головку молоду одурить —
І у тебе сама запанує.

І в віночку пов'ялить ти квіти,—
Тернь колючий втлочить на скрані,
Свідомостей неправд безконечних
Затроїть ти і вечір і рано.

І не сподійсь душі твоїй миру, —
Не виростеш, мій добрячий друже!
Ой не думай, молодий, не думай,
Бо (ця) дума непевная дуже.

Кассян.

Вірш Бучинського, без сумніву, слабкий під поглядом
поетичної форми, та невиразний у провідній думці, а все ж
він варт був того, щоб над ним призадуматись задля йо-
го незвичайної широти та очевидної іскри таланту. Воно
так і склалося, що вірш попав у руки одного з редакторів
„Сьвіту", Івана Франка, а він вірша переробив, ще й написав
сердечного листа до автора. І вийшов вірш Бучинського
у перерібіці Франка дійсно гарний. Франко писав:

НЕ ВИРОСТЕШ!

Чого ходиш, головоньку хилиш?
Чом задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, сердешний, не думай,
бо та дума зрадливая дуже.

Зранку стане віночок ти вити,
квітом - маєм увивати скрані,
сни солодкі слати на добраніч,
золотими лучами будити.

І подюбиш ти йійі душею
висше любки, висше щастя свого,
і підеш ти, друже мій, за нею,
но чи знаєш, на яку дорогу?

Пов'ялить вона надії-квіти,
і в вінець вплете терни колючі,
людські кривди й бодісті пекучі
вкаже ти, щоб твій сподій строїти.

І до бою с кривдою попре тя,—
но чи встоїш ти в тім бою, друже?...
Ей, не думай, молодче, не думай,
бо та дума зрадливая дуже.

До перерібки вірша долучив Франко ще й оцього листа: „Дорогий Добродію! Лист Ваш і прислані стишки дуже нас утішили, тим більше, що в стихках пробиваєся справді велике переняте піснями народними та й хороший, як на початок, талант. Тільки ж провідна думка не всюди ясна. Як може бачите с початкових н-рів „Сьвіта“, ціль наша — розбудити публіку до здорового, тверезого мислення, до праці наукової або науково проясненої, а в тій цілі все мусить служити. Сатира має показувати ничтожність духову людей недумаючих, заматерілих в старих пересудах, поезія, конечно, мусила б показувати нову дорогу, або хотьби тільки закликати на ню. Не хочу через те сказати, шчоби поезія наша мала бути самі тільки поклики і др. фрази. Противно, більше ще були б нам пожадані такі поезії, де би представлялись реально сцени з життя, чи то люду, чи інтелігенції, конечно, сцени типові і характеристичні. У Вас, здаєсь, є *Ansatz* до такого представлення, — трібуйте, тільки, конечно, тямуючи слова *Gete*:

*Warum in die Ferne schweifen,
Sieh, das Gute liegt so nah!*

„Коли поезія має вказувати ідеали, то здаєсь міні, повинен передовсім поет сам мати ті ідеали, перенятись ними, бо тільки тоді твори его вийдуть горячі, живі. А наші ідеали які? Думаю, що згодитесь з нами на то, що не шукати нам тих ідеалів в минувшости ні князівській, ні козацькій, а в будуцині, до котрої одна тільки дорога: пізнане теперішности і свідома, наукою прояснена праця над її поправою. Отсе наш програм, — в такім дусі працюємо ми і бажаєм, щоб до того прямували й усі наші співробітники. Се, як бачите, заразом і фільзофічне і практичне уґрунтоване реалізму літературного, позивітізму та матеріялізму наукового а ідеалізму практичного”.

„Ми говоримо Вам се не на те, щоб Вам сказати що небудь нового, але щоб Ви знали, куди ми прямуєм і в якім напрямі можете враз з нами працювати. Ми бажали б дуже, щоб Ви не покидали праці літературної, але разом

з нею не закидали також (звичаєм наших поетів) і самобразованя, бо, як бачите, програм наш прямо вимагає, щоб усе, шчо пишешся і друкуешся, мало своє значіне і було уґрунтоване на поглядах наукових, щоб ішло на рівні с поступом часу”.

„Посилаєм вам оден з Ваших стишків, перероблений так, як по нашій думці було б відповідно для „Сьвіта”. Зміни в нім пороблені 1) для вигладження форми, 2) для виразнішого підчеркнення основної гадки: до яких консеквенцій доводить мислене. Коли б Ви пристали на ті зміни, або відповідно переробили цілу штучку по свому, то ми радо надрукували б в найближшій з (н-рі). Передивіть, рішіться і присилайте якнайшвидше. С прочих могла б бути поміщена лиш одна (Сусідці III Червня) тільки, що треба б зовсім переробити і іменно висунути наперед трудове жите тої сусідки, де надмірна праця підкопує еї здорове, при чім оконечний виклик „дайте йій волю“ мусів би о тільки бути змінений, що не абсолютна неробучість, а тільки мірна, силам еї відповідна праця підвела б йій на ново. Коли б Ви могли переробити той стишок в такий спосіб, то ми з великою охотою надрукували б його.

Прощайте і відписуйте

Ваш Ів. Франко”.

На листі Франковім немає дати, а що в ньому мова про третє число „Сьвіту”, що мало вийти небавом, то ж не трудно відгадати, що писав його поет з поч. березня 1881 р. або 1882 р., коли готовлено до друку з число з тих літ, що в них „Сьвіт” виходив.

Лист Ів. Франка свідчить про те, з якою сумлінністю брався він до оцінки присланих до Редакції віршів. Про Франка, як про редактора галицьких видань, про його точність, а навіть дрібничковість доведеться ще не раз говорити дослідникам,¹ а вірш Бучинського в перерібці Франка є в цьому напрямі гарний зразок. Окрім поетичної форми вклав у нього Франко свою думку з великою користю для віршу Бучинського.

Одначе автор із перерібки Франка не скористав. Бучинський, як розумна людина, не хотів силою вдиратися на Парнас, і з думкою Франка — видрукувати перерібку в „Сьвіті” під своїм ім'ям чи псевдонімом, не згодився. Так і залишилася Франкова перерібка в рукопису, звідкіля я видобуваю її на денне світло.

Львів, дня 20.VII. 1935 р. Кирило С т у д и н с ь к и й.

¹ В цьому напрямі дав дуже солідну студию д-р Ярослав Гординський про редакторську працю Франка Кулішевих перекладів Шекспіра, де Фр. поправив текст перекладу, дав йому кращу форму та усунув різкі вислови. „Записки НТШ”, т. 128 у статті: «Кулішеві переклади драм Шекспіра».

ІДЕЯ ЧИ ФОРМА?¹

I

Під румовищами світової війни лежить похований XIX-тий вік. Та хоч він і похований, то його гробова духовість ще й тепер між живими має своїх гарячих приклонників. Однією з небезпечних прикмет цієї духовости було те, що вона не намагалася збагнути „суті речі“. У неї важним було не „що“, але „як“! Вона зовсім вдоволялася, коли щось „добре виглядало“, а не питала, чи те, що добре виглядало, було „дійсно добре“.

Так було в приватному житті, так було в житті суспільному, так було теж у літературі, і, на жаль, таке саме діялось у критиці.

Такий світогляд витворив нескінчене число конвенансів, — форм „про людське око“, а ті знов виховали мільйони „spotek zaściankowych“, але ні однієї великої чесноти.

Коли ж по війні хтось відважний, замість неправдивого „як“ кинув Європі в вічі рішуче й горде „що“, вона не знайшла на те відповіді. І тому ми були й є свідками, як валилася й валиться „форма без змісту“ — стара Європа. А нова Європа повстане тільки тоді, коли на місце спорохнявілих форм поставить живий і реальний зміст.

Коли хочемо бути будівничими нової ери, що вже народилася, мусимо скінчити з трусливістю й неправдивістю, а на місце старої гіпокризії поставити нову героїчну правду.

Немає на світі вигіднішого твердження, як власне те, що форма — перше, а ідея — останнє. У практиці цей світогляд виглядає ось так.

Не важне те, що хтось на ділі виказує свою любов до Батьківщини, що горить і страждає за неї, а важніше те, що хтось навчився красноречиво деклямувати про цю любов. Не важне, нпр., те, що козаки наші боролись за Віру й Батьківщину, а важніше те, що ходили в широким шараварах та з довгими оселедцями. Не важне вкінці й те, про що писав Шевченко, кого справді любив, а кого ненавидів, важніше те, як про ці справи деклямував...

Коли ж справа дійсно така, то звідкіля походить та обставина, що одне й те саме слово раз ставимо на вагу золота, а другий раз не маємо його навіть за вітер у полі? Коли почуємо якесь слово, то поки оцінимо його вартість, хочемо знати, з яких уст воно вийшло. Чи його вимовила людина щира, характерна, чи перший ліпший джигун та ошуканець? Коли це слово вимовив нпр. Шевченко, то напевно можемо його ставити на вагу золота. Скільки разів вимовляємо слово Мати або слово Україна, та ніколи

¹ Пор. статтю м-ра В. Барагури: „Суть і завдання літературної критики“ в „Нашій Культурі“ за 1935 р. ст. 423—435. Друкуємо цю статтю як дискусійну. Р е д.

воно не є Шевченковим Мати, ані Шевченковим Україна. Тайна сили Шевченкового слова не в його формі, а в його змісті. Бо коли хтось гарно говорить, але має „кривий писок“, тоді трудно, щоб ми ставили його мову на вагу золота. І коли нас захоплюватиме виключно форма слова, то напевно заволодіють нами демагоги й ошуканці. Але, на щастя, їх панування кінчиться з хвилиною, як тільки їх примітивні слухачі зачнуть застановлятися над змістом — ідеєю блискучих слів. Тоді примітивні слухачі зроблять суд над Датаном і Авироном: одного камінням уб'ють, а другого повісять.

Форма звичайно впливає на нас на перший погляд, а потім вона стає шораз менше цікава. Коли ж ця форма притягає нас удруге й утретє, значить, вона не порожня форма, а налита чимось, що криє власне в собі цю притягальну силу. Ми зачинаємо розуміти ту таємну силу, що ховається поза формою мистецького твору, тому повертаємо до нього і вдруге, і втретє. Тут лежить тайна вічності Шевченкової поезії, і тут лежить тайна смерти поезії, що „ясніє“ тільки формою. Коли не зрозуміємо ідеї даного твору, або коли в творі цієї ідеї зовсім нема, такий твір не в силі нас зацікавити, він не може нам дати правдивої естетичної насолоди.

Ось як молиться Шевченко, коли хоче промовити слово:

Ридаю,

Молю ридаючи: пошли,
 Подай душі убогій силу,
 Щоб огненно заговорила,
 Щоб слово пламенем взялось,
 І на Україні понеслось
 І на Україні святилось
 Те слово—Божее кадило,
 Кадило істини.

Не про блискучу форму просить поет,—він лякається, щоб до його поезії, що завжди має бути „голосом нової правди — кадилом істини“, не закралась неправда. Перше ідея — „кадило істини“, а вже потім форма. Ідею на першому місці ставив теж І. Франко, коли просив матір-землю:

Дай теплоти, що розширює груди,
 Дай вогню, щоб ним слово налити...

Що варте слово без „теплоти й вогню?“ Що варта форма без ідеї? Коли ж є ідея, то вона вже напевно знайде собі відповідну форму. Навіть немова - Мойсей знайшов форму для своєї ідеї!

Дивне диво! Московські критики глумились з поезії Т. Шевченка, бо „воняла дьогтем“ для них, а ми, українці,

ше й досі насолоджуємось цим „дъогтем“, як божеським нектаром. Де ж секрет? Чи форма „воняла“? Ні, для московських критиків смерділи Шевченкові ідеї. А коли ці самі критики радили Шевченкові співати про „Парашу, радість нашу“, то він гордо відказав:

Теплий кожух,
Та не на мене шитий...

А коли б Шевченко був справді вибрав „теплий кожух“ і співав про „Парашу“, чи й тоді був би для нас безсмертний? Чи й тоді мусіли б наші критики „зрозуміти вибрану поетом точку погляду“, а наші естети насолоджуватись естетичною формою „Параші“? Ні, ми тому відчуваємо естетичну насолоду в поезіях Шевченка, що він у них оспівував таки нашу Ганну — наймичку.

Ще один приклад. Тарас Шевченко, великий мистець, блукає по царському Петербурзі. Раптом зупиняється перед мистецьким твором -- перед пам'ятником Петрові Першому. Наступає конфронтація живої людини з твором мистецтва. І, на диво, замість дати поетові естетичне задоволення, мистецький твір бурить ціле нутро поетове. Чи злегковажив тут Шевченко „естетичні критерії“? Ні! Він тільки під мистецькою формою відкрив брудну ідею, бо той, що охляп на коні сидить, для України — „кат, людоїд“. Отже, будучи мистцем і маючи в собі вроджені „естетичні критерії“, Шевченко не поклонився блискучій формі — шукав ідеї! Здається, щоб у світі були найкритичніші критики й найестетичніші естетики, то твір мистецький ніколи не буде мати одного тільки вияснення, хіба що даний твір буде для нас байдужий і зовсім не буде торкатися основ нашого життя. Це відноситься теж до пам'ятника Петра Першого. Міг ним захоплюватися російський Пушкін, та не міг цього зробити Шевченко. А обидва вони не соґрішили ані дрібки супроти „естетичних критеріїв“. Ці критерії були в них обидвох надзвичайно живі; вони обидва знали, чого хочуть.

Коли людині „вертять дірку в шлунку“, а вона при цьому відчуває естетичну насолоду, це хіба людина аномальна. А не тільки є такі люди, що „вертять дірку“, є й такі твори. Це ті твори, що їх ідеї для нас убійчі. Тому, ввійшовши в їх круг, ми мусимо крикнути за Шевченком:

Кати - людоїди...

Літературний твір не є тільки вияв якихось індивідуальних забаганок поета, — він звичайно є й повинен бути виразом усіх тих тремтінь духових, що проймають увесь загал даної епохи. А передусім архитвори літературні бувають повні цих духових тремтінь, духових інте-

ресів — проблем. Тому й естетичні критерії, що з ними приступаємо до таких творів, мусять бути „живі“, а не завішені в повітрі. Не можна мертвими „критеріями“ краяти живого організму, що його творить кожний правдиво літературний твір. Отже, „критерії естетичні“ мусять бути також чимось живим. І такими вони в дійсності є. А піддержує це твердження та власне обставина, що ці критерії, хоч, на око, подібні, в дійсності глибоко між собою різняться. Як вони можуть різнитися між собою, це ми бачили при пам'ятнику Петра Першого. На це маємо багато доказів навіть у дрібних явищах щоденного життя. Ці явища доказують, що навіть люди, що живуть поруч себе, можуть мати різні „критерії естетичні.“ Приклади просянять справу.

Маємо ось такі порівняння: „Дівчина, як огірочок; дівчина, як рожа.“ Інтелігент воліє дівчину „як рожу“, але селянин-хлібороб чомусь більше відчуває „естетичного смаку“ в огірочку, тому й дівчина в нього „як огірочок“.

Або такий приклад. Оці саме особи—інтелігент і хлібороб—виходять на поле й стають перед загоном неспілої ще пшениці. В пшениці аж роїться від маків та волошок. Розуміється, інтелігент не може налюбуватися красою червоних маків та синіх, як небо, волошок; його смак естетичний насичений до краю. Тим часом хлібороб скаже з боєм серця: „Ах, дідче насіння! Як запоганило поле. Я сів зерно, як золото, а дідько вродив мак“!..

Чи може тут бути мова про якесь „об'єктивне“ становище? Ні! Бо такого взагалі нема. Ані інтелігент, ані хлібороб не переступили засад естетики. Навпаки, ми не розуміли б хлібороба, коли б він висловлювався йнакше про мак і волошки, бо занадто добре знаємо, чого шукає, коли в неділю пополудні бере кия в руки й іде „обдивляти хліба“. Ніде правди діти, хлібороб теж уміє дивуватися красою червоних маків і синіх волошок, та тільки... не в пшениці. З другого боку трохи смішний і комічний виглядає інтелігент зо своєю дівчиною „як огірочок“. На характер і силу естетичних переживань можуть впливати різні обставини, навіть стан фізичного здоров'я, що посередньо впливає теж на стан психічний.

Французький естетик Гійо в своїй книжці п. н.: „Проблеми сучасної естетики“ подає ось такий приклад: Сухітникові, що лікувався в горах, подали глечик кислого молока. Бідолаха не дуже то до нього забирався. Коли ж йому сказали, що це молоко містить у собі всі пахощі гір і здоров'я, так для нього потрібне, тоді сухітник цілим своїм еством припав до глечика й пристрасно пив та пив, дізнаючи таке естетичне задоволення, якого перед тим ніколи не дізнавав і якого ніколи не дізнає людина сильна й здорова. Та й

не дивниця, — йому ж здавалося, що не молоко, а просто саме здоров'я вливається в його жили!

Життєвим, а рівночасно естетичним критерієм хворого сухітника було здоров'я й від цього критерія походить сила й характер його естетичного переживання. Він знайшов те, чого шукав. Бо тільки тоді, коли в мистецькому творі знайдемо те, за чим тужимо, те, чого шукаємо, коли в ньому знайдемо те, що відповідає нашій структурі психічній, аж тоді відчуємо правдиву естетичну насолоду. Відповідно до цього видаємо про твір наш естетичний суд. Розуміється, естетичний смак, а тим самим естетичний суд може людина в собі змінити, ушляхетнити. Інший естетичний смак у людини примітивної, а інший у культурної. У ескимосів, нпр., найбільш естетичного вдовілля розсіває та дівчина, що найліпше потрапить гризти шкуру; у наших хліборобів знову „дівка, як грім“ (здорова, сильна). У інтелігентів, натомість, ця справа виглядає трохи йнакше.

І скоріш вичерпаємо решетом море, ніж зведемо ці всі „критерії естетичні“ до одного знаменника...

Наша критика — це фактично критика „*sui generis*.“ І вона надзвичайно шкодить нашій літературі, — заганяє її в кут своїми тіснозорими критеріями. Бо коли сьогоднішня Європа вже віддавна трактує історію літератури, як історію життєвих проблем (*Literaturgeschichte als Problemgeschichte*), то в нас іще й нині говорять, що історія літератури — це згрупування літературних явищ у хронологічному порядку.

І коли наш історик літератури С. Єфремів потрактував свою „Історію українського письменства“ вже трохи на цей лад, і на перший план висунув життєві проблеми, то, на думку сучасних критиків, зробив щось зовсім „позаестетичне.“ В проблемах, що тривожать народню душу вже цілі століття, вони краси не добачають.

Отже, наша література й надалі ніби повинна обмежитися до „милої під вербою“, до „рожевих заходів сонця“ та „зрадливих співів соловейка в темному гаї“... бо так хочуть критики.

На щастя, буйне дерево життя завжди бере перевагу над безкровними теоріями.

Тернопіль.

Володимир Решетука.

ЗАВДАННЯ Й СТУДІЇ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА.

Підо впливом соціологічних та психологічних наук змінилися в останніх часах наші погляди на ролю й завдання школи. Уявнюється намагання зв'язати її тісніше

з культурою, зробити з неї інституцію, що має працювати виключно для культурних цілей: давати нагоду вихованкам пізнати основи дотеперішніх культурних надбань, та приготувати їх до дальшого поглиблювання й множення культури. Так ото школа входить всеціло в круг діяння культури, і досліди над нею мусять охопити також школу й навпаки.

Для школи важне не тільки те, що вже сталось, але й те, що заледве зарисовується в планах часами дуже мало, а то й ані трохи не опертих об минуле. До таких належить саме спроба введення в школу нової особи, шкільного психолога. Спроба ця цілком нова, позбавлена найменшої історичної перспективи, але, здійснена, заважить чимало на долі школи, а через неї також на майбутньому нашій культурі.

Намагання ввести в школу психолога сягає не далі перших літ нашого „віку дитини“, але за цей короткий час встигло здійснитись частинно, а то й у цілості в деяких державах, а багато чинять гарячкові приготування в тому напрямі. Тільки в нас на цьому фронті ще зовсім глухо.

Досліди над психікою свідчать про те, що повноварітнісі для психічного наростання й розгорнення бувають тільки ті культурні добра, що містять у собі елементи, зближені до питоменностей даної психіки. Коли тому бажаво приєднати людину для культури в такій мірі, в якій дозволяє на це її психічна структура, тоді мусимо пізнати її психіку, а також збагнути внутрішню організацію культури, й потім устійнити, котрі саме питоменності цих двох світів можна стопити в одну нову цілість. І тут саме насувається питання, хто має зайнятись цією роботою: а) пізнавати психічну структуру вихованків; б) досліджувати внутрішню організацію культури; в) добирати, чи звертати увагу на їхні згідні з собою елементи.

Досі ці завдання виконувала шкільна влада. Вона опрацьовувала програми навчання й усталювала методи праці, а вчитель був обов'язаний виконати все те без права до найменших змін. А шкільна влада керувалась в своїх рішеннях чи політичними, чи релігійними поглядами, недоцінюючи звичайно психологічні та культурні. Нічого дивного, бо й соціологія й психологія, головню ж психологія дитини, тільки народжувались і довго ще мусіли добиватись права голосу в педагогіці. А навіть коли шкільна влада й дала згодом послух їхнім засадам, то всеодно цідили їх пильно через густе сито політики, головню ж інтересів панівної верстви й релігії, так що густо-часто з соціологічних та психологічних засад залишалось у отій наказній педагогіці дуже мало.

І тільки аж перед всесвітньою війною, а ще більш пі-

ся неї, завдяки тій обставині, що до участі в обмірковуванні шкільних програм та метод виховання й навчання допущено вчителя, зайшли тут чималі зміни. З'явилися вони тому, що вчитель, звичайно краще обізнаний із помічними педагогічними науками, як шкільна влада, а в додатку мавши безпосередню й постійну стичність із вихованками й школою, бачив, що не дотеперішня, урядова, тільки новостворювана, неофіційна педагогіка, оперта на психологію та соціологію, має повну слушність. Але що дужче вглиблюючись вчитель ув оту новітню педагогіку, то більше переконаувався, що, лишений у школі власним силам, не зміє виповнити як слід своїх завдань. Недоставало йому когось, хто, обізнаний краще з психологією, міг би збагнути основніше психічну структуру вихованка. Коли ж бо давня, урядова педагогіка керувалась у своєму поступуванні інтересами політики чи релігії, то новітня видвигнула на чоловий клич права й інтереси дитини та майбутнє культури. А це вимагає насамперед основного пізнання психіки вихованка. Так ото дійшло до того, що на терені школи стало актуальним питання шкільного психолога, видвигнене в додатку самим вчителем. Через те дискусія пішла здебільша не в тому напрямі, чи шкільний психолог потрібний, бо цю потребу мало хто заперечував, але почали застановлюватись головно над його завданнями та вишколенням, що його повинен був пройти. Тому одначе, що на нашому терені ця справа цілком нова, пройдемо по черзі всі три питання: а) необхідности шкільного психолога для школи, б) його завдання, в) його студії.

Противники введення в школу шкільного психолога не оспорюють ані трохи потреби пізнати психічну структуру школярів і вповні погоджуються з тим, щоб педагогічна праця вчителя спиралась на даних, добутих ув отому пізнанні. Вони гадають, що належить ще настільки піднести рівень психологічного знання вчителя, щоб ту роботу виконував він власними силами. При тому підкреслюють, що й для самого вчителя, й для вихованка таке поставлені справи найкраще. І годі не признати їм слушности. Нема сумніву, що вчитель новітньої школи мусить мати психологічне підготування, та й уміти розпізнавати психічні питоменності виховання. Але пізнавання психічної структури може бути всяке: поверховне й менш або більш основне. До основного збагнення необхідне основне психологічне вишколення, теоретичне й практичне, і тут насувається питання, чи пересічний учитель може його осягнути. Відомо, що психологія сьгодні така широка наука, що слідкувати за ходом її розвою може тільки той, хто посвячується всеціло тільки їй. І тому годі вимагати від учителя масової, а навіть лікувальної чи середньої школи, щоб

був обізнаний докладно з її квестіями, слідкував за ними не тільки теоретично, але й намагався провірявати їх практично. А без такої практичної контролю психологічне знання з конечности тратить свої основи й не різниться нічим від педагогічних знань такої особи, що студіює педагогіку тільки з книжок, і не має ніякого контакту зо школою й шкільною практикою. Це був би новий Руссо, надиханий ідеями, але нездібний навіть до виховання власного сина. В психології, що послуговується не філософічними міркуваннями, але є досвідною наукою, спертою на природничі методи досліду, така одиниця була б зовсім зайва. А коли навіть абстрагуємо від сучасних обставин праці вчителя, перетяженого надміром лекційних годин та числом приділених йому вихованків, але візьмемо під увагу якнайідеальніші майбутні обставини вишколювання й праці вчителя, так і тоді годі буде вимагати від нього, щоб осягнув повне психологічне підготування, та займався побіч педагогічної праці ще й психологічними дослідями. Бо його увага стало буде більш наставлена на педагогіку, що зрештою постійно розгортається, і вже сьогодні така широка, що абсорбує всеціло тих, що їй посвячуються. В додатку чимало її ділянок стоїть ще облогом, і вчитель уже із-за тих причин буде змушений зайнятись педагогічними дослідями. І хоча психологічні та педагогічні досліді мають тепер чимало стичних, а новітня педагогіка спирається майже всеціло на психології, але для педагога вистане пізнати тільки загально головні засади психології, щоб робити педагогічні досліді вповні успішно.

Одначе насувається ще питання, чи педагогові не досить, коли вміє пізнати психічну структуру вихованка в загальних обрисах, і чи тим самим не вистачає для шкільних потреб те психологічне підготування, що йому доступне. Відповідь на те питання дала школа вже тоді, коли висунула домагання збільшити її склад новою особою, — особою шкільного психолога. У школі виступає густо-часто конечність пізнати основно психічну структуру такого чи іншого вихованка, цієї чи тієї класної групи. Діється це звичайно в т. зв. переломових моментах, що виступають у шкільної молоді кількома наворотами. Саме вони справляють педагогові найбільші труднощі, бо, не маючи змоги прослідити їх, не годен відповідно їм протидіяти.

Так ото ми ствердили, що: 1) Інколи стає густо-часто необхідним основне збагнення психічної структури вихованків; 2) вимагає воно основного психологічного вишколення; 3) вчитель не буде могти вишколитись у психології, так щоб уміти без сторонньої допомоги збагнути основно психічні структури вихованків.

Зрештою ще один аргумент сильно промовляє проти то-

го, щоб про психічну структуру вихованка в деяких, головню ж драстичних моментах, видавав осуд виключно педагог. Учитель стоїть всеціло під впливом педагогії, а вона в цілості нормативна наука, і цей її характер надає своєрідний напрям також осудам вчителя. Завдяки йому вчитель бачить здебільша у вихованків не те, що вони є в дійсності, але те, що він хотів би з них вчинити. І це саме є джерело непорозумінь між учителем навіть найкращих педагогічних наставлень та вихованком. Психологія, — це досвідна наука, що користується майже виключно природничими методами й старається збагнути тільки те, що є, для чого воно саме таке, а не дбає ані трохи про те, що бути повинно. В найкращому разі, беручи під увагу те, що є, і те, що бути повинно, старається завважити, що може бути. І саме завдяки такому її характерові психолог має теж більш можливостей, щоб устійнити об'єктивно правдиве психічне обличчя вихованка, і в разі потреби взяти його в оборону перед педагогом. Проти хиткого „повинно бути” поставить твердий фактичний стан та його причини, і тільки разом із педагогом пошукають дороги до того, що „бути може”.

Пізнання психічної структури вихованка — це тільки частина завдань, що їх видвигає новітня педагогіка. Заходить ще потреба збагнути внутрішню організацію культурних надбань, розглянути їх із психологічного становища, а потім устійнити, котрі саме первні культури відповідають певним питоменностям психіки, або — як можна б деякі необхідні культурні вартості поіти настало даній психічній структурі. Це знову вимагає побіч основного психологічного підготування ще докладних соціологічних знань. І знову педагог-практик не має до того при сучасному школенні педагогічних сил досить суб'єктивних даних, а при теперішньому перевантаженні працею ще й досить об'єктивних можливостей. Куди легче прийде це психологові, що потребує тільки вглубитись у надбання культури, їхній розвій і перспективи, та оцінити їх через призму психології, що її вповні собі присвоїв. Значно наявнїш виступить необхідність поручити психологічну опіку над школою людині відповідно до того підготованій тоді, коли розглянемо зарис програми праці шкільного психолога. Складатиметься вона з трьох ділянок. Перша — психологічна опіка над учнем, друга, — співдіяння зо школою й позашкільними опікунами коло виховання учня, врешті третя це — наукова праця для поглиблення розвою шкільної психології.

Перше завдання буде здійснюватись через: 1) Всебічне обслідування розумового стану учня, його здібностей

і недотач, їхніх якостей і рівня, та постійне слідкування за розвитком його інтелектуальних можливостей. 2) Пізнання характеру учня, головним ж його нахилів і зацікавлень. 3) Шукання й дослід причин, що впливають шкідливо на розвиток інтелекту й характеру. 4) Досліди над структурою шкільних клас.

Висліди отих пошукувань і обслідувань послужать шкільному психологові при здійснюванні другої длянки програми, що вичерпується: 1) Інформуванням вчителів, батьків та інших опікунів учня про висліди переведених дослідів, 2) Підшукуванням найвідповідніших способів дидактичного й виховничого діяння.

Наукову працю поведе шкільний психолог у двох напрямках. З однієї сторони подбає, щоб зглибити надбання культури, прослідити їх через призму психологічних наук і устійнити, котрі культурні надбання підходять до таких чи інших питоменностей характеру та розумових можливостей учня; з другої — обміркує й провірить методи своєї праці й зсинтетизує її успіхи, щоб приготувити оттак нові можливості й дороги розвитку шкільної психології.

Накреслена програма праці опреділює докладно студії, що їх повинна пройти та особа, що хоче взяти обов'язки шкільного психолога. В першу чергу кінечним буде основне знання загальної та виховної психології, психопатології загальної й молодечого віку, соціології, історії й філософії культури та педагогіки. Понадто в часі студій буде змушений відбутити педагогічну практику та працювати якийсь час як помічник шкільного психолога.

Педагогічне теоретичне й практичне вишколення необхідне для того, щоб бути підготованим як слід підшукувати найвідповідніші способи дидактичного й виховного діяння, а без цього праця шкільного психолога буде для школи менш корисна, коли не зовсім зайва. З тієї саме причини шкільним психологом не може бути інженер чи лікар, що їх пробувано накинати школі в такій самій ролі. Автім з педагогікою, соціологією й культурологією шкільний психолог не може зірвати зв'язків також тоді, коли стане виконувати самостійно визначені йому завдання, і з тієї причини кожний шкільний психолог буде мусити ще викладати дещо у школі. Мабуть найбільш підходящим для нього предметом викладу буде психологія та соціологія чи історія культури.

Петро Кривоносюк.

Dobra k. Turka.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОГЛЯДАХ ПРЕДСТАВНИКІВ РОСІЙСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ ХІХ-го СТ.

З вуст одного з найбільших російських письменників того часу чуємо цікаву думку, щодо національної української свідомості. То є думка І. Тургенева¹, що, кажучи про відданість своїй нації, про національну свідомість людини, так зформулював її щодо українців: „Якби я був українцем, я особисту байдужість до своєї народности вважав би злочином. Я б не хотів бути руським“².

Він же в листі до М. Драгоманова, повідомляючи про одержання творів Федьковича, так характеризує своє становище до українського літературного руху в Галичині-Буковині: „Зарані відчуваю, що тільки тут і б'ється ключ живої води, а решта або мана (призрак), або труп!“³

Позитивне й прихильне становище до пробудження українського культурно-громадського життя чуємо ми й із вуст другого визначного російського письменника того часу, а саме — Лєскова⁴. В посмертній згадці, присвяченій Т. Шевченкові, він пише: „День його (Шевченка) похорону назавжди позостанеться визначним днем ув історії української літератури та громадського життя. Найулюбленіша мрія поетова здійснилася й голосно заявила про своє існування. Малоросійське слово придбало право горожанства, коли вперше почулося в формі ораторської промови над труною Шевченка. У малоросійського народу, слава Богові, є тепер своя література, є свої промовці, свої історики“⁵.

Це „право горожанства“ українського слова викликало гарячий протест серед ширших кіл російського суспільства. Кваліфіковано його, як „літературний сепаратизм“. Відповідь на подібні, ворожі культурному відродженню українського народу, виступи дав Пипін⁶ у своїй рецензії на

¹ Тургенев І. С. — великий російський письменник, нар. 1818, умер—1883. Перекладав твори М. Вовчка на російську мову.

² „За сто літ“, 1930, кн. V. Із записок А. Л. Шиманова: „Нєм тяжелы противоречія“.

³ „Письма І. С. Тургенева къ М. П. Драгоманову“—додаток до „Письма К. Дм. Кавелина и Ив. С. Тургенева къ Ал. Ив. Герцену“. Женева. 1892.

⁴ Лєсковъ — визначний російський письменник. Нар. 1831, умер 1895 р.

⁵ а) „Избранные рассказы“, М. 1926. ГИЗ. б) Рейснер С.: „Лєсков та українська література“, „Зап. Іст. - Філ. Відділу“, кн. XV, 1927 р.

⁶ Пипін — відомий учений, дослідник історії літератури та етнографії, автор „Історія славянскихъ литературъ“ та „Історія русской этнографіи“. Нар. 1833 р.

працю проф. Т. Флоринського: „Малорусскій языкъ и украинско-русскій литературный сепаратизмъ”. У цій рецензії Пипін вказує на природу сепаратизму та причини, що лежать ув основі його розвитку серед українського народу. Це — любов до своєї мови та переслідування її російським урядом, що набрало особливо нечуваних форм в р. р. 1860-1870-х. „Особливий розвиток сепаратизму” — каже Пипін — викликаний був, поперше, природною любов'ю та звичкою до своєї мови й неповним розумінням російської літературної мови, і, подруге, зокрема, вражінням тих утисків, що їх прийнято в нас за семидесятих років проти малоруської мови... Відбувалася звичайна й відома реакція: природа, гнана в двері, влітала до вікна.”

Обґрунтовуючи свої думки, Пипін посидається, між іншим, на факт перенесення своєї діяльності з Києва до Львова проф. М. Грушевського, якого авторитет, як ученого, визнав навіть сам Флоринський. „Коли п. Грушевський — каже Пипін — учений, що авторитетність його визнав сам п. Флоринський, волів краще перенести свою діяльність до Галичини, де став тепер одним із перших провідників „сепаратистичного” руху, то треба думати, що були досить поважні морально-суспільні мотиви, що керували серйозним ученим”.¹

Про ці морально-суспільні мотиви каже він і в другому місці, спиняючись на українському русі: „Південно-руський рух — каже він — уявляє природне проявлення народньої самосвідомості; стремління до розвитку місцевих особливостей, а тому має на своєму боці все морально-суспільне право”.²

Він же, пишучи свого часу про часопис „Основа”, в категоричній формі спростовує твердження, щодо вигаданості та штучності української мови та українського культурного руху. „Основа” — каже він — дійсно виявляла місцевий патріотизм, — зовсім не вигаданий, а той самий, що здавна жив у малоруських людях. Любов до мови, до старого звичаю, до чудової народньої пісні, як природне по-

¹ Проф. Т. Флоринскій: „Малорусскій языкъ и украинско-русскій литературный сепаратизмъ” [рецензія], «Вѣстникъ Европы», 1900. X. Т. Флоринскій — київський професор і цензор, свого часу був відомий українофобськими виступами та поборюванням українського культурного руху. Коли його кандидатуру поставлено до Академії Наук, то проти неї зо всією силою виступили Академіки Корш і Шахматов. Аргументовано протест мотивами, що членом корпорації, яка ставить своїм завданням свободу найвищого здобудку людського духу — свободу науки, не може бути особа, що здобула славу переслідувача українства і в своїх літературних та громадських виступах, і в непочесній для вченого ролі цензора. Кандидатура Флоринського в члени Академії не пройшла.

² А. Пыпинъ и В. Спасовичъ: „Исторія славянскихъ литературъ”, 1879 р. т. I, ст. 378.

чуття до батьківщини, не покидало народження Малоросії".¹

Пізніш цю думку розвивав проф. Ф. Корш², формулюючи її такими словами: „Духові потреби українського народу не вигадані його новішою інтелігенцією. Наявність української національності може здаватися сумнівною тільки тому, хто не має про неї жодного поняття.“

Кажучи далі про українську культуру, проф. Корш підкреслює, що малоросійська культура свого часу стояла настільки вище велико-руської, що в XVII ст. вчені випишувалися до Москви з України. Ми, пануюче плем'я, все це позабули, або, точніш кажучи, волемо забувати кожного разу, як від історії переходимо до висновків із неї; а українці пам'ятають”.³

Спинаючись на відношенні до українського народу ширших кіл російського суспільства, Ф. Корш кваліфікує його, як становище цілковитої негачії та непризнання. „На жаль — каже він — багато дехто з наших лібералів, що завжди готові стати на захист прав кожної не російської народності в російській державі, не можуть признати такі ж права народності українській. Неправильні відношення поступової частини великоруського суспільства до українських національних інтересів дійсно існують. Байдушність до них панує серед більшости великоруських поступовців, через що майже поголовне незання того, що таке українці”.⁴

А тим часом на його думку: „Українська народність без сумніву довела свою життєздатність тим, що майже за сім століть свого окремого існування, вславлених кривавими насильствами з боку сусідів та внутрішніми незгодами, не тільки втрималася, але й остаточно визначилася, розвинувши закладені в неї початки племінної індивідуальности до ступеня ясного й тривкого етнічного типу. А з огляду на те, що життєздатна народність приносить дещо своє до загальнолюдської культури, зникнення такої народности

¹ А. Пыпинъ: „Исторія русской этнографіи”, 1891 р., т. III, стор. 220—222.

² Проф. Ф. Корш — славний учений російський філолог. Член Петерб. Академії Наук. Визначний громадський діяч. У своїх працях багато уваги присвятив українській справі. В Академії був головою Комісії для складення Записки: „Объ отиѣннѣ стѣсенней печатнаго малорусскаго слова“. Автор низки праць на українські теми. Перший виступ його в українській справі датується 1885—1886 р. в „Газета Гатцука“. В пізніших часах особливу увагу звертають такі його праці, як: „Нѣчто объ украинствѣ“, „Въ борьбѣ за родной языкъ“, „Къ спору объ украинской литературѣ“, „Объ украинскомъ національномъ возрожденіи“ та б. ін. Народ. 1843 р.

³ Ф. Корш: „Къ вопросу объ украинской культурѣ“, «Укр. Жизнь» 1912 р.

⁴ Ф. Корш: „Объ украинскомъ національномъ возрожденіи“.

під натиском зовнішніх сил є пряма шкода для людства. Тому така народність заслуговує заохочування своєму розвитку в напрямі її національних особливостей через вільне приєднання до загальнолюдської культури".¹

Зрештою, синтезуючи свій погляд на українську справу, проф. Корш у відповіді на анкету „Украинской Жизни“ каже: „Відміни українців від інших слов'янських народів настільки очевидні, що про них не варто й говорити. Що ж до їх відміни від „державної народности“, то вони виявляються: 1) в мові, що відноситься до великоруської приблизно так же, як кашубська до польської або словінська до сербо-хорватської, й розпадається на наріччя та говірки незалежно від розгалуження великоруської мови; 2) фізичним складом, якого докладніше визначення є справа антропологів, але досить типовим для того, щоб можна було відрізнити українця від великороса з першого погляду; 3) особливостями духовними: своєрідним гумором, вражливістю, чутливістю, живою уявою, волінням образів перед теорією; 4) побутовими рисами, настільки різними й тривкими, що вони зберігаються й там, де українці живуть серед великоруського населення. Всі ці ознаки не можна не визнати істотними, бо скласти вони могли тільки за багато століть окремого від великоросів життя, й тому витримують, звичайно, ще багато століть, змінюючись тільки де в чому під впливом загальнолюдської культури“ (відповідь на анкету „Украинской Жизни“).

Другий учений, А. Шахматов² у своїй монографії: „Очеркь древнѣйшаго періода історіи русскаго языка“, дає передмову, де робить висновки про самостійність української мови. Наявність української мови учений датує вже VIII-X століттям, після того допіру появляються мови: руська (великоруська) та білоруська. У другій своїй праці під заголовком: „Краткій очеркь історіи малорусскаго (українскаго) языка“ А. Шахматов, відзначаючи наявність української літературної мови, вважає цей факт позитивним явищем, кажучи, що „появлення її (літературної української мови) означало важливий момент у народньому житті: українська інтелігенція повернулася до народу, звернула на нього увагу. Вона мусіла заговорити до нього його рідною мовою. І, звичайно, створеній таким чином літературній мові забезпечено майбутнє“.³

Зрештою не можна оминати авторитетної думки та-

¹ Ф. Корш: там же в «Укр. Ж.» 1913, ч. I.

² А. Шахматов — славний російський учений мовознавець, член Петербурзької Академії Наук і активний член Комісії для складення Записки „Объ отгнѣніи стѣсненій“... Нар. 1864 р., умер—1920 р.

³ А. Шахматов: „Краткій очеркь історіи малорусскаго (українскаго) языка“.

кого педагога, як К. Ушинський. Кажучи про школу в Україні, він такими словами характеризує її в зв'язку з потребою введення в ній української мови: „Мало успіху матиме така школа, що до неї дитина переходить із дому, як із раю до пекла, і що з неї вона тікає додому, як із темного пекла, де все темне, чуже, незрозуміле, до світлого раю, де все ясне, зрозуміле й близьке серцеві, а майже таке вражіння мусить робити школа на дитину малоросіянина, коли вона починає відвідувати це дивне місце, де в одному тільки на ціле село говорять незрозумілою мовою.”¹

Не менш варті уваги думки другого визначного педагога — бар. М. Корфа², діяльність якого припала саме на той час, коли українська мова підпала цілковитій забороні (рр. 1863, 1876).

У своїх педагогічних працях М. Корф часто вказував на шкоду утиску й заборону навчання рідною мовою дітей в школі. Звертаючи увагу на школу в Україні, в одній із своїх статей наводить такий дуже влучний приклад: „Дитина малоросса — пише він — наскільки можу судити на підставі власних досвідів у народній школі, які я не раз проробляв, не розуміє наприклад при вступленні до школи ні одного слова в такому простому реченні: „Баба въ полѣ спрятала кувшинъ въ рожь” (24, „Парижская всемирная выставка 1878 г.”, „Народная Школа” 1878, № 12).

У другому місці підтверджує свої погляди на негативну роль російської школи серед українського населення, як населення чужородного („инородного”). Російська школа для чужородців — каже він — ні в якому разі не повинна зазіхати на національну особистість та на все, що їй дороге... (25, М. Корф: „Русская начальная школа”).

Подібні ж погляди зустрічаємо і в таких педагогів, як Водовозов та Вессель, що року 1862-го в своїй педагогічно-публіцистичній діяльності висловлювався „проти навчання в початкових школах чужою мовою”, вбачаючи в цьому калічення („извращение”) самостійного розвитку (кожного даного) народу”.

Та даремні були всі ці думки й доводи. Не могли вони пробити міцного муру широкого російського суспільства, що, мов вартувий, стояв на підтримці свого уряду. І українська літературна мова, і любов українського народу до своєї мови, і любов до своїх звичаїв, і любов українців до своєї народньої пісні, словом — усе, що було таке природне, підпадало безоглядним репресіям та переслідуванню російської влади, що особливо яскраво відбилася в згаданому Емсь-

¹ К. Ушинський: «Собрание педагогических сочинений», СПб., 1875, ст. 379—80.

² М. Корф — визначний російський педагог. Почесний член Жевневської Академії Наук. Народився 1834, вмер — 1883.

кому Наказі 1876 р. та в сумної пам'яті словах мін. Валуєва: „нѣтъ, не было и не будетъ.”¹ А побіч із російською владою все це було зустрінуте неприязним відношенням і широких кіл суспільства. Супроти всього цього виступили поодинокі прихильники українського відродження. Торкаючись української мови та згаданого її становища, окрім уже вище згаданих голосів, особливо яскраву оцінку знаходимо ще в О. Герцена.² „З якої речі українець, напр. — каже він — проміняє свою простодушну мову, ту, що нею він говорив на вільних радах, ту, що зберегла йому в його піснях всю його історію—на мову зрадливого уряду, що постійно обманює Малоросію, на мову тієї злочинної жінки, що однією рукою озброювала гайдамаків, другою підписувала накази про закріплення козаків за своїми заложниками?.. Нехай наша мова перше змиє сліди підлесливості, рабства, підлих зворотів, вахмістерської та панської нахабності, і тоді тільки почне навчати ближчих”...³

Крім згаданих думок найвиразніших представників літературних, наукових та політичних кіл, вузького кола російського суспільства, думок, висловлених ними в ясній і виразній формулюванні в своїх працях чи листуваннях, мусимо згадати, зрештою, й тих небагатьох, що безпосередньо працюю серед українського народу відзначилися, як його непохитні приятелі, йдучи з ним разом шляхом його змагань у розвитку його культурного життя.

Перший, хто в цьому звертає увагу, є той, кого високо підніс, як свого вчителя, Мих. Драгоманов, визнаючи вплив його на формування свого світогляду. Був це Стронін. Опинившись р. 1855-го в Полтаві, як гімназійний учитель, він узяв активну участь в тогочасному українському громадському русі і, зокрема, в праці т. зв. недільних шкіл. Навчаючи в цих школах і переконавшись у тому, що російська мова чужа для учнів, Стронін почав викладати українською мовою, переклавши для того на українську

¹ Становище міністра Валуєва до української справи привело до конфлікту між ним і міністром освіти А. В. Головніним (призначено 1861 р.), що прихильно ставився до українського культурного руху. Року 1864-го Головніні, стаючи на захист цього руху й виводячи його із славянофільства, яке вважав із політичного боку нешкідливим, в Записці до шефа жандармів Долгорукова писав: „Досі (1864) українофіли не дали своїм противникам жодного приводу до обвинувачування їх у тому, що вони поширюють неправдиві й злочинні думки в народі» (див. Акад. Вол. Перетц: «З минулого», «Наук. Збірник Ленінград. Т-ва дослідників укр. іст., письм. та мови».

² А. Герцен — один із найвизначніших діячів ув історії російської публіцистики та російського суспільного й революційного руху. Основник та редактор часопису «Колоколъ» (Женева). Народився 1812, вмер—1870 р.

³ А. Герцен: „По поводу письма изъ Волыни”, «Колоколъ», 1861. 15.XII. № 116.

мову букваря. Разом із тим популяризує він серед молоді твори Т. Шевченка, Костомарова, Марка Вовчка. Вся ця діяльність, зрештою, скінчилася його арештом та засланням „за активну участь у творенні гуртків для підбурювання народу проти правительства з метою відокремлення Малоросії.”¹

Окрім Строніна, треба згадати й такі постаті, як Павловський Ал., автор першої граматики української мови за нового часу 1818 р., Жемчужников (артист-маляр) та ін. Зрештою до цього невеличкого гурту належать і ті, що, не формулюючи виразно свого становища чи то в культурній галузі, чи політичній, були все ж симпатиками. Представником цієї групи можна вважати напр. Добролюбова.² (Кінець буде).

Прага.

Аркадій Животко.

ПОВСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КАМ'ЯНЦІ НА ПОДІЛЛІ.

Відкриття Університету. Однією з таких справ стала справа урочистого відкриття Університету. Треба сказати, Огієнко тут виявив дуже широкий розмах, властивий йому, як організаторові. По правді, ми уявляли собі, що Свято буде мати більш-менш місцевий характер. Одначе, Огієнко довів Комісії, що, оскільки Кам'янецький Університет—це перша висока національна школа в Україні (бо Український Університет у Києві закладався по-готовому), то відкриття її мусить мати, по можливості, характер всеукраїнський. У зв'язку з цим були розіслані запрошення на урочистість всім високим школам в Україні, всім політичним, науковим, культурним, економічним та іншим організаціям всеукраїнського значення, далі — всім відатнішим українським діячам персонально,—політикам, письменникам, людям науки, культури, мистецтва і т. д., і т. д. Поділля, як та земля, де й для якої головно повстав Університет, було оповіщене про це святкування особливо докладно. Тут були запрошені всі повітові народні (земські) Управи,—повітові „Просвіти”, повітові й районні союзи кооперативів, середні школи, урядові установи і т. д. Але мало того: Огієнко цілком резонно зазначив, що в інтересах України—заманіфестувати відкриття Українського Університету і пе-

¹ М. Ралів: „До біографії Олександра Кониського”, «Зап. Іст.—філ. Відділу». К., 1928, кн. XIX.

² Добролюбов—видатний російський критик та публіцист. Автор великої прихильної праці про Шевченкового «Кобзаря». Народився 1836 р., умер 1861 р.

ред цілою Європою, — отже запрошення полетіли в старі гнізда людської думки, — до університетів у Парижі, Берліні, Лондоні, Кембріджі, Римі, а також і до ближчих суспільств—у Львів, Краків, Чернівці, Варшаву і т. д.

Нарешті, стало питання й про Гетьмана Павла Скоропадського. Він був верховною владою Української Держави, сам персонально повстанню Університету співчував і допомагав, свято набирало характеру всеукраїнського, отже, не запросити Гетьмана було незручно.

І ось Огієнкові прийшла ідея—з нагоди відкриття Університету спробувати помирити Гетьмана Скоропадського з народом, дати йому можливість „очиститись” перед Україною. Памятаю, якимось у Міській Управі, після засідання Університетської Комісії, Огієнко довірливо поділився з мною цією думкою: він брався просити Гетьмана — з приводу відкриття першого українського Університету — дати амністію всій тій українській інтелігенції та селянству, що сиділи по тюрмах та на засланні. Пригадую, Огієнко зачитав мені текста телеграми, яку він думав післати Гетьманові, й радився як щодо суті діла, так і щодо редакції самої телеграми. Запамяталося й досі, що в цьому зверненні до Гетьмана, складеному взагалі високим стилем, як належить звертатись до таких осіб, стояла така приблизно фраза: „цей акт (звільнення з тюрми) буде найкращим самоцвітом у короні Вашої Ясновельможности”. Однак, так я й не памятаю, чи післав Огієнко цю телеграму. Трудно було тоді щось радити: на дворі стояв жовтень, у цю пору Гетьмана Скоропадського все тісніш оточувало коло людей, що явно відгороджувало його від України; у Києві все вище підносили голову люди й настрої загально-російські, а натомість у широкій Україні наростала якась внутрішня сила.

Огієнко радився з Комісією, щоб найкраще організувати Свято. Передбачався великий здвиг народу, для якого кам'янецьких готелів явно не вистачило б. Треба було подумати про ночлі для гостей, — отже довелось Губерніяльній і Повітовій Управам та деяким школам пристосувати для цього свої помешкання, дістати синьки і т. п.

Голова міста Кам'янця-Подільського. Українські громадські організації Поділля мали ще й інший клопіт: місто Кам'янець - Подільський у день відкриття Університету мало виступати перед цілою Україною, як іменинник, як герой дня, на нього мали бути звернені очі всіх. Тим часом, як на нещастя, головою міста була фігура для цієї репрезентативної ролі зовсім невідповідна. Справа полягала в тім, що „Кам'янецький Союз землевладельцев” не дрімав, і ціле літо 1918-го року натискав на Губерніяльного Старосту Кисельова, щоб він порозганяв цілком демокра-

тичні Управи (Губерніяльну, Повітову й Міську) і на їх місце насадив старі царські цензові Управи. Кисельов бачив, яке обурення викликає весь режим гетьманський серед демократичного громадянства та людности, й на такі кроки не зважався. Одначе, йому не давали спокою, він ставав неблагонадійним ув очах поміщицько-російських сил, у руках яких була тоді вся політика, й тому мусів придумувати компроміси, що „задовольнили б” обидві сторони. Так, Губерніяльній Управі, яку не можна було розігнати в наслідок ревізії, Кисельов запропонував, що Управу він залишить, але з умовою, коли Управа „поповнить” себе хоч одним членом із старих цензовиків, при чім він зазначав, що дає Управі навіть право вибору одного з двох кандидатів, яких він укаже.

Першим таким кандидатом був Іван Олексієвич Четвериков. Як показує саме прізвище, це був великорос; родом він був із Сибіру. Четвериков жив у Кам'янці вже багато літ і був заможна людина,—казали, що привіз із собою досить грошей із сибірських золотих копалень. У Кам'янці Четвериков був директором кредитового товариства та провадив інші фінансові операції. Останніх часів перед революцією він був членом Губерніяльної Земської Управи. Людина це була, в суті речі, чесна й порядна, але це був звичайний собі російський патріот, прихильник монархічного режиму, і з українським рухом не мав нічого спільного,—не тільки з демократичним, а й з гетьманським.

Другий кандидат був Савелій Федорович Карпенко. Це був, як показує прізвище, з походження українець, навіть син селянина, але з переконань людина російської культури, й українству цілком чужа. Він довго служив урядовцем у Губерніяльному Правлінні й психологією був російський „чиновник”, що звик ретельно виконувати всі розпорядження „начальства”. Четвериков був чоловік старий, багатий і більш-менш незалежний, Карпенкові — на службі залежало.

Отже, робити було нічого, — треба було пропозицію приймати й когось „вибирати”. Обставини іншого виходу не показували: Губерніяльне Земство розпочало на Поділлі широку роботу на всіх ділянках життя, особливо в галузі культурно-освітній, і на випадок дальнішої боротьби, Управі міг загрожувати повний розпуск і знищення всієї праці. Тим більше, що, як ми яскраво бачили, Кисельов, пропонуючи свій компроміс, фактично обороняв Управу перед натиском безоглядної чорної сотні, і йому треба було в цім ділі просто допомогти.

Губерніяльна Управа пропозицію прийняла, і рішила обрати своїм новим членом Четверикова. З Четвериковим я був знайомий із своєї попередньої служби в Губерніяль-

ному Земстві, і в приватній розмові з ним з'ясував, що, властиво, він зовсім не хоче тепер устрявати в політику, але сам Кисельов шукає людини, на яку найлегче погодилась би Губерніяльна Управа, і ввесь час натискає на нього, щоб шов у члени Управи. З свого боку, Четвериков поставив умову, що він увійде в Управу не з призначення старости, а тільки з обрання Управи. Це „обрання” відбулось, і, справді, ми потім не шкодували. Четверикову ми приділили для завідування знайоме йому діло — земську касу дробного кредиту, що знаходилась ув окремому будинкові, так що в центральному помешканні він бував тільки на засіданнях Управи. Взагалі ж Четвериков поводив себе надзвичайно коректно: до жодних справ не мішався, підписував всі постанови та асигнування, й Управа при нім працювала так само вільно, як і перед тим.

Зате Карпенко, коли наш вибір упав на Четверикова, опинився вільним кандидатом до обсядження „виборних” посад, і, в результаті подібних, здається, комбінацій, як було з Губерніяльною Управою, став Головою Кам'янецької Міської Управи. О. П. Шульмінський зайняв становище члена Управи.

Отже, як я сказав, уся незручність і трагедія ситуації була в тому, що С. Ф. Карпенко — людина українству чужа й ворожа, що не визнавав не тільки українських університетів, але навіть потреби української народної школи, що по-українськи ніколи не говорив, хіба з служницею, мав під час відкриття Університету уявляти собою батька ушасливленого українським Університетом міста, приймати зо слізьми на очах привіти українського громадянства й відповідати гарячими промовамаи.

Усього цього ми ніяк не могли собі спокійно уявити, й Національний Союз, що тоді вже заснувався в Кам'янці, розпочав спільний наступ на Кисельова, вказуючи, що міським головою він мусить призначити — навіть призначити! — іншу людину, — українця, що справді міг би достойно репрезентувати Кам'янець під час такого великого українського Свята, як відкриття Університету. Ми висували кандидатуру інженера Губерніяльного Земства Олексі Порфіровича Морозовського. Кисельов — ясна річ — опирався, але, в глибині душі, звичайно, не міг не згоджуватись із нами. З другого боку, і сам Карпенко, як людина недурна, розумів, що становище його буде фальшиве. В додаток до всього — під осінь демократичне українство вже оправилося від гетьманського перевороту, й знову відчувалась його сила.

Усе це призвело до того, що акція Національного Союзу скінчилась перемогою, і міським головою став інж. О. П. Морозовський.

Свято відкриття наближається. Тим часом, наближалося 22 жовтня — день відкриття Університету. Приготовлення до Свята йшли повною ходю у всіх напрямках. Працював не тільки Університет, але готувалося ціле місто та його установи. Пильно заміталися вулиці, прикрашали двірці, міську думу і т. ін. Очікували не тільки різних достойних гостей, а й самого Пана Гетьмана. Пригадую, як поспішно кінчали білити фронтон Університету, і як на імпозантному будинкові, у височині, заблищали золоті кирилівські літери на темносиньому тлі: „Кам'янець-Подільський Державний Український Університет”.

До самого кінця не була ясна справа з Гетьманом: чи приїде він на Свято, чи ні. Ми, як представники тих установ, що офіційно мали його зустрічати — Університет, Губерніяльна Земська Управа, Повітова Управа, Міський Голова і т. ін., цілком натурально, хотіли й повинні були це знати. Між тим, Губерніяльний Староста Кисельов заявляв, що йому, поки що, нічого певного не відомо, — він ніяких остаточних розпоряджень із Києва не має. Тим часом, по Кам'янці рознеслися чутки, що, в разі Гетьман виїде з Києва, на нього буде зроблений атентат: чи то в дорозі, чи в самому Кам'янці. Все це нас, що стояли ближче до справи, дуже хвилювало. Ми б уже воліли, щоб Гетьман не приїздив...

Нарешті, пришло й 22 жовтня...

О 9-й годині ранку з Києва мусів прийти спеціальний потяг, що ним мали приїхати столичні гості, і, можливо сам Пан Гетьман. Це було дуже оригінально, що ніхто не знав, кого він зустрічає, чи приїздить Голова Держави, але Кисельов до кінця запевняв чи вдавав, що йому це невідомо.

Міркування на двірці. На двірці, на пероні, зібрались усі офіційні представники губерніяльної влади та військо, делегації різних громадських установ, організацій та шкіл, нарешті, дуже багато публіки. Був тут губерніяльний староста Кисельов, Губерніяльний Комендант (типовий російський старшина), забув прізвище, помішник губерніяльного старости Лемені-Македон, жандармський полковник Ніколаєв, поліцеймейстер Лобанцов, інспектор державної варті Потатуєв, чини державної варті, — всі в синьожовтих картузах, сотня почесного караулу, — ціла з голочки, військова музика, а, в центрі — п'ять трубачів, у гарній формі, з срібними трубами, як то робилось для зустрічі російського Імператора...

Був лагідний осінній ранок. Усе вишикувалось на пероні й ждало. Була якась урочиста тиша, і в цій тиші думка невільно робила „перегляд” гетьманській „губернії”, що ось вишикувалась в очікуванні Пана Гетьмана.

Справді, думалося, дивна доля України! Ось має над'їхати Господар Держави. Нехай і Гетьман, а не Президент Республіки. Аби Україна! Але при чім же тут Губерніяльний Староста Кисельов, по якого хитрих очах видно, що людина тонко грає комедію. При чім тут його помішник — страшний ворог українства Лемені-Македон, що поростикав усю провінціальну українську інтелігенцію по тюрмах. При чім губерніяльний жандармський полковник великорос Николаєв, губерніяльний інспектор державної варті великорос Потатуєв і колишній царський поліцмейстер Лобанцов... Ось вони поглядають у наш вік — виборних представників від населення, і в очах у них ясно написано, що наше тимчасове „находженіє на свободі" для них — явне непорозуміння. При чім тут, нарешті, губерніяльний комендант із своєю блискучою дружиною суторосійських офіцерів? Вони створять нам українську армію? І — думалося — чому Гетьман, раз він справді Гетьман, не розжене все це вороже гайвороння, що тільки чатує на Україну, не позриває цих блискучих жовто-блакитних уніформ із цих ворогів України та не розжене їх під три вітри?

Але на двірці в „службі руху" зазеленькотів телефон, і по натовпу пішло, що потяг вирушив із останньої станції. Ось буде... Все поправилось, підтягнулось. Минула хвиля, — й на обрії з'явився димок паровозу... Кілька хвилин — і загуркотів потяг, із шиком та шипінням, як на баских конях, підлетівши до станції. Граціозно блиснули в повітрі срібні труби й заграли зустріч. Її підхопила військова оркестра. Почесна варта взяла „на караул".

З середнього вагону ловко вискочило кілька військових, і очі всіх звернулись туди. Хто приїхав? Чи Пан Гетьман? Хвилини пливли надзвичайно довго, аж доки не розв'язались певним розчаруванням: замість Гетьмана з вагону виглядав якийсь старий дід, як потім виявилось, представник Гетьмана — генерал Лібов.

Він прийняв військовий рапорт, перейшовся шпалером почесної варті й вислухав привітання, з яким до нього звернувся хтось із цивільних представників. Я придивився до генерала: було вражіння, що він вийшов на пенсію ще десь за часів Царіці Катерини. Був старий, „аж пісок з нього сипався", але мав обличчя українське, запорожські довгі сиві вуса, й, коли не помиляюсь, виступав в українській гетьманській уніформі. Пригадую, що від нього справді повіяло якоюсь козацькою старовиною, — Еварницьким та Кашенком, — і вражіння залишилось досить симпатичне.

Тим часом, із великого потягу висідали Київські та інші гості.

Це, справді, був день, коли весь український Київ

загостив до Кам'янця. Були тут офіційні представники різних установ та організацій, а також політичні діячі, письменники, професори, видавці і ін.

Приїхало численно на своє Свято також Поділля: голови й члени повітових Народніх та Миських Управ, громадські, політичні й культурні діячі, кооператори, представники різних шкіл і „Просвіт”, а також духовенство.

За кілька хвиль усі гості на автах, а головню на візниках, що їх мобілізували з цілого міста, довгою биндою витягнулися дорогою від двірця до Університету.

В Університеті. А Університет, уквітчаний і обмайований зеленню та жовто-блакитними прапорами, новенький і чистенький, укритий килимами, радісно зустрічав своїх гостей. Всі сходи й під'їзд зайняло студентство, що його вже тоді набралось поверх 400 душ, а на чолі професура з своїм Ректором.

Свято почалося Службою Божою в просторій та гарній Університетській Церкві, а далі — урочистим актом у великій залі. Мушу сказати, наша Україна за короткий час свого самостійного існування пам'ятає небагато таких хвиль, повних високого піднесення й почуття щастя та радості...

Свято відкрив представник Гетьмана. Ставши на приготованім спеціально для нього підвищенні, він витягнув скручений пергамент, на якому, по зразку старих універсалів, висіла на шнурках груба печатка, й відчитав грамоту Гетьмана Скоропадського про відкриття Кам'янецького Державного Українського Університету. Під спів національного гімну, представник Гетьмана урочисто доручив грамоту Ректорові Університету. Далі Ректор виступив із докладом про історію організації й стан новонародженої високої школи. А потім пішли незчисленні привітання найрізноманітніших представників.

Розрахунки й плани проф. Огієнка, що заініціював власне таку широку урочистість, цілком виправдалися, а навіть перевищили все те, що ми собі уявляли. Всі запрошені європейські університети відгукнулися дуже доброзичливими привітаннями, а від найближчого сусіда — Черновецького Університету — приїхав сам Ректор його, професор - німець. Його поява на катедрі з привітанням — у середньовічній мантії, з чорною шовковою шапочкою на голові, — була сенсацією й якимсь символом, що Україна вертається до своїх старих традиційних зв'язків із західньо-європейською наукою. Митрополит Київський Антоній (Храповицький) прислав також свого представника, симпатичного єпископа-українця Дмитра, а з ним цінний подарунок для Університету — Острівську Євангелію 1581 р. Між іншим, несподіванкою для нас була велика кількість різних пода-

рунків для Університету. Представники Київських організацій привезли багато книжок, делегати українських кооперативних центрів із Києва, як „Дніпро-Союз”, „Українбанк” і т. ін. — постанови про стипендії та субсидії.

Щедре було для свого Університету Поділля, й надзвичайно симпатичне враження робили представники з подільської провінції: разом із привітаннями від різних повітових і районних кооперативних союзів вони привозили скромну готівку для свого рідного Університету, — на незаможних студентів, на студентську їдальню і т. ін. Навіть бідна Редакція „Подольских Извѣстій” не хотіла залишатись позаду, і маленький Фукс скромно підніс своє „золоте число” газети (видруковане золотою барвою) й присвячене цілком Університету. Різні адреси й привітання, видруковані й намальовані, в обгортках і без них зайняли горою цілий великий стіл і вирізнялись одна перед однією художністю виконання та оригінальністю змісту.

Але Свято не кінчилось тільки Академією й привітаннями: молодий Університет рішив прийняти своїх гостей старо-українським звичаєм: обідом та медами-винами. Це була дуже заморочлива й відповідальна справа — нагодувати кілька сотень людей обідом, але Огієнко рішився на це, й показалося, що це була добра думка. Свято набрало надзвичайно симпатичного й сердечного характеру, — пішли промови й співи, і в усіх, що були на Святі, цей день залишився незабутнім світлим спомином на ціле життя.

Між іншим, запам'ятався мені виступ, підо впливом цього Свята, одного старого священика — кам'янецького протоієрея о. Кирила Стиранкевича. О. Стиранкевич свого часу скинчив Київську Духовну Академію, де належав до Українського Гуртка, й подавав великі надії, як майбутній енергійний і здібний робітник на українській ниві. Одначе, дальше життя — служба, родина, середовище, — так вплинули на нього, що він помалу відійшов від колишніх мрій, а з 1905-го року, коли почався в Росії революційний рух, він зайнявся навіть активною політикою, ставши крайнім реакціонером і головою „Союзу Русскаго Народа” на Поділлі. Це була організація, що мала свом гаслом: „Православіє, Самодержавіє і Народность”, цебто фактично російський імперіалізм та націоналізм.

Одначе, український рух 1917-го року збудив у о. Стиранкевича давні рідні національні струни, видовище ж побідного поступу цього руху в образі Державного Українського Університету зробило в душі старого ієрея цілий переворот. Його промова — бурхлива й шира — була сповіддю-каяттям за своє минуле, за зневіру, й палкою обітницею служити остаток днів своїх тільки українській справі, українському народові. Старий свого слова дотримав:

мені оповідали, що в роках 1921 і далі, під більшовицькою владою, він став справжнім самовідданим апостолом Української Автокефальної Церкви... Оглядний, високий, увесь білий, справді як апостол, ходив він по селах Поділля, й безстрашно проповідував нову національну Церкву. Він мав величезний успіх, і народ ішов за ним, як за святим. Смерть у 1925 році перервала його високу місію...

Прага. (Далі буде).

Віктор Приходько.

ДРАМА СВІТУ.

Кінець із циклу „Arcana Dei“.¹

Хто зведе цілий божий світ у таку систему, якою він є перед лицем свого Творця? Ой, не думайте, що столяр тільки грубі дошки вважає за гідну річ у своїй праці, а форми й політуру вже ніби ні!

Хто схопить цілу драму світу — її перипетії, її кризу й її закінчення?

Хто висловить цілий пеан божої слави, що для неї Бог створив цей світ?

Нам тільки шукати, підглядати й фрагменти складати, щоб якимось збити собі „драбину Якова“, що веде до Бога.

За наймудріших вважають себе ті, що воюють негачією, — що божу славу зводять на свою славу ніби „правдиво вчених“. Їх душа — це мертвий Молох, що пожирає живі діти!

Справжня мудрість не в негачії, а в підгляданні дивних тайн життя-буття,—тайн природи, матерії, душі, світу, Бога!

Яка могутня пісня світу — перед Богом! Які розлогісті її акорди, які модуляції, які диспаратні тони — земля і небо—і пекло, народження, життя—і смерть,—зводяться в гармонію перед Богом!

А для нас у цьому божественному гімні повно ніби фальшивих тонів — диспаратних, що ніяк не годяться з собою. Але наш ідеал фальшивий!

Ми хотіли б, щоб „найлекша дорога“ була й найліп-

¹ Друкуємо тут один розділ із нової праці проф. д-ра о. Г. Костельника, що незабаром появиться в світ: „Arcana Dei — шляхи віри модерної людини“, де подається синтеза найглибших релігійних понять. Зміст нової праці такий: I: Шляхи до Бога, II: Перед тайною тайн, III: Від Бога до світу, IV: Божа свідомість, V: Вічність, VI: Simplex, VII: Трійця, VIII: A priori, IX: Антропоморфізм, X: Відкуплення, XI: Я, XII: Ми, XIII: Друге Життя і XIV: Драма Світу. Книжка ця появиться в світ десь у другій половині січня 1936-го року. Р е д.

ша, — ми, як діти, завсіди радо й легко обманюємо себе ідеалом „праці задурно“.

Невже можливий гарний образ без тіней, без різних красок?

Невже можлива мелодія з одного тону, без різних тонів?

Невже можлива добра драма без драматичної акції?

А ми, як діти, хотіли б, щоб божий світ був драмою без драматичної акції!

Щоб у божій пісні був тільки один тон!

Щоб божий малюнок мав тільки одну фарбу, без усякого тінювання!

Наш ідеал — це „щастя“, нескаламучене „щастя“.

Психологічно ця річ зрозуміла: хочемо того, чого не маємо. Не звертаємо уваги на те, що наша мрія мала б для нас вартість тільки як закінчення нашого положення, як фінал нашої драми. Але без драми воно було б — чим? Давайте вишукану їду об'їденому, а він із відразою відвернеться від неї. Як же ж божий світ міг би давати щастя, коли б він не був драмою?

Замітив я на собі, що я ставав щораз усе поблажливіший для всяких людських помилок, для всяких еретиків, як глибше я пізнавав людську природу світа. А все таки, коли б я був володар, я не міг би скасувати карних законів, бо до цього ніяк не допускає життя.

Який же ж ужиток Бог зробить із Своєї всезнаючости? До яких меж посунеться його поблажливість — врозумілість?

Усі ми серцем „орігеністи“ — прихильники геніяльного Орігена, що приймав *ἀποκατάστασις πάντων*. Ніби фіналіст драми світу буде такий, що всі прокляті ангели й душі відпокутують своє, навернуться до Бога, і буде вічне, нічим нескаламучене щастя панувати в усіх просторах „нового неба“ й „нової землі“.

Всі ми бажали б, щоб так було, бож тим була б і наша доля остаточно забезпечена. Я думаю, що Бог так і зробив би, коли б це було „можливе“, — коли б так виходило з будови, зміслу, рахунків драми світу.

Але бентежить мене, що я не міг би скасувати карних законів, коли б я був володар.

Божа мудрість рішає про фінал драми світу, а не наша людська мудрість.

Господи! Приймаю такий світ, який він перед Тобою, і такий фінал драми світу, який Ти йому ладиш. Дай мені розумом і серцем зблизитися до справжнього зміслу драми Твого світу, а тоді я буду вдоволений, хоч би я мав займати місце тільки німого статиста в цій божественній

драмі. Невже стануть нарікати кості в організмі, що Ти їх не створив оком чи мозком?

Незамітні позиції в драмі світу, дрібні, невідомі герої стануть відомі, а їх місце — важне, коли Ти їх освітиш Своім світлом.

Коли відкритий шлях до Бога, то з кожної точки в світі видно цілий всесвіт і Бога, початок і кінець усього буття.

Львів.

о. Гавриїл Костельник.

ЩО ТАКЕ КУЛЬТУРА?

I.

Слово „культура”, що походить із латинської мови, визначає „плекання”, напр. рослин, обрібку, напр. ріллі (агрикультура), вироблення більшої сили тіла відповідними вправами поодиноких його членів і сили духа або розуму освітою для кориснішої праці й т. ін. Тому культура загально означає різnorodні надбання людства корисних йому здобутків із давнішої й сучасної матеріальної, суспільно-господарської й розумової (духової) творчости. Тож культура—це збірка, мов чисельна сума, вислідів творчої праці людини над розвитком її тілесної справности й їх духових (розумових) сил для здобуття влади над самим собою, іншими людьми й над природою. Заразом культура є відповідне становище людини до дійсности й супроти людей, що беруть участь у житті й намагаються сповнити або й сповняють свої мрії (ідеали) витворюванням нового життєвого стану, й інші їх наслідують. Тому культурою називають деякий побут і стан освіти. Найвлучніш може назвав культуру д-р Іван Франко пост упом (у своїй розвідці про розвиток ремесла в фабричний промисл під н.: „Що таке поступ?” з 1893 р.).

Вселюдська культура в кожного народу з різних причин набирає його народню закраску, і тому кожний народ має своерідну народню (національну) культуру. Тож є народні культури: українська, польська, російська і т. ін., трохи різні між собою, не тільки з мовних і релігійних, але й з інших причин, особливо з громадянських (політичних). Такі народні культури—це збірки досягнень поодиноких народів у проявах духа їх творчости.

Зо слова „культура” витворено слово „культурність”, що означає стосування до загальної вселюдської культури, і тому такого, що до неї стосується, називаємо культурним, цебто освіченим. Просвітителів німці називають культуртрегерами, бо вони культивують,—тобто плекають і поши-

рюють всяку, загалові корисну, культуру. Натомість „культ” означає віддавання почеси Богові й святим та пам’яті деяких національно дуже заслужених людей, напр. культ Т. Шевченка, І. Франка, М. Грушевського й інших.

Як уже вище сказано, є потрійна культура в обширному значенні, щодо її напрямків:

1. Матеріальна культура в своєму розвитку доказує, що первісним харчем були дикі рослини та овочі, а з винаходом огню також м’ясо та після освоєння (приручення) деяких звірів, як, напр., корів, вівців та кіз і коней також їх молоко, масло, сир. До матеріальної культури належить теж ствердження, коли та як люди видумали посуд, одєжу, зброю, доми, кам’яні знаряддя, плекання рослин, обрібку металів, ремесло, торгівлю, мореплавбу, промисл і т. ін.

2. Суспільно-господарська культура показує в своєму розвитку, як люди гуртувалися й гуртуються (організуються) для кориснішого й безпечнішого співжиття в різні спілки, як суспільства, а саме: у сім’ї (родини), роди, племена, народи, нації як самостійні народи, громади, волості, повіти, краї й держави з різноманітними формами правління, як уряду й судівництва, та правами. Накінець як гуртувалися люди в різнорідні спілки: господарські, торговельні й промислові та в товариства: освітні, господарські, спортові і т. ін. та в громадянські (політичні) угруповання (партії), як то повстали стани: духовний, шляхетський, невільничий, кріпацький (панщизняний), ремісничий, військовий і т. п., і пізніш витворилися класи капіталістів, фабрикантів і робітників та їх організації.

3. Розумова (духова) культура людства виказує розвиток людських прамов, як вони поділилися на племінні говори і по-своєму спорідненні об’єднувалися потім у живі мови та як літературні (письменні) мови повстали на основі одного з говорів у кожній мові; далі,—як видумали люди письмо й знаки письменні на числа. Розумова культура також показує, як і чому повстала віра в душі або духи предків, у Бога й Богочоловіка, і чому віра розвинулася в різні віросповідання (релігії) з різними культурами й обрядами, і як повстали: філософія, етика, література, історія та різноманітні науки й мистецтва, як напр. будівельні, різьбарські, малярські і т. ін.

Розвиток початків вселюдської культури в вищеподаних трьох напрямках широко описаний у книзі Юрія Ліпперта: „Історія Культури” (в перекладі Дятлова й Мойси на українську мову з 1922 р.). Приступно для простонароддя написав Микола Залізняк історію давньої культури п. н.: „Як люди доходили до кращого життя”, видання Т-ва „Просвіти” у Львові з 1926 р., та п. н.: „Оповідання з історії української землі” у двох частинах 1909—1911 р.

Коротеньку історію давньої культури д-ра Орловського видала кооп. „Самоосвіта” у Львові: „Про найстарші часи людського життя на землі”. Проф. І. Огієнко видав у Києві 1918-го р. коротку історію культурного життя українського народу п. н.: „Українська Культура”, 16°, 272 стр.; зрештою й у кожній історії України коротко переказана й історія культури українського народу.

Якщо означимо культуру, як збір вислідів, досягнутих людьми у творчій їх праці для здійснення їхніх мрій (ідеалів): правди як справедливості, добра й краси, то відповідно до розуміння тих ідеалів у сучасності є в Європі кілька культур. Найважливіші з них: традиційна (переказана) та християнська з намаганням панувати над собою й визволення себе зпід злого впливу та стати Богові милим.

Натомість матеріялістичний погляд на культуру відкидає весь надприродний духовий світ, а вказує тільки на земні добра, як на єдину ціль людських прагнень на основі розуму. Тому матеріялісти хвалять науки, у літературі й мистецтві стосуються до потреб тіла й його жадоби розкоші та мріють про знищення релігійності й заступлення релігійної моралі тільки карним законом та власною волею людини, щоб сумління й закони приказували їй, поминаючи Божу правду, як справедливість.

Л. Морган поділив культуру на три ось такі ступені:

1. Дикість — то довгий час, коли люди жили насамперед дикими овочами й корінцями, а після винаходу огню через тертя також вареними стравами. В стані дикости видумали люди луки з стрілами, камінні сокири й молоти та дерев'яні хати, та зайнялися риболовством і мисливством для здобуття харчу, й зачали будувати дерев'яні хати, хоч ще жили, як кочевики.

2. Варварство зачалося від винаходу ганчарства. Обіймає воно час присвоєння деяких диких звірів і птахів. За тієї доби винайдено залізо й зачато виробляти з нього ножі, лопати, серпи, леміші до дерев'яних плугів, мечі і т. ін. Через скотопаство й початки рільництва зачали люди покидати кочівництво й поселюватися на постійне житло, будувати міста, човни, вітрильні кораблі і т. ін. та стали для господарських цілей лучитися в споріднені роди. По думці Л. Морган греки біля 600 р. до Хр. проживали ще, як варвари, а германці до Різдва Христового ще були варварами.

3. Цивілізація, — як найвищий ступінь розвитку культури й суспільності під громадянським поглядом — зачалася від витвору приватної земельної власності, невільничого стану й користування праці невільників, виробу металевих грошей і введення грошевої господарки замість вимірної. На цю добу припадає високий розвиток ремесл пари

помочі невільників і початок утворення племінних держав для вдержання спокою серед суспільности з огляду на противенства між станами й класами, що тоді витворювались, та для безпеки суспільности в державі назовні перед ворогами. В добі цивілізації одномовні племінні удільні держави об'єднувались добровільно чи недобровільно в однародні національно. Племена, споріднені з собою тільки самою духовою культурою, особливо ж живою мовою й вірою, хоч не завжди сполучені вузлами однієї держави, почувлися — через спогади своєї колишньої спільної державної минувшини—аж за доби цивілізації однією спільнотою, народом (по-польському—людом), мов одним великим родом, що в своїй більшості був і кровно споріднений. Почуття приналежності до так спорідненого народу називається народністю без огляду на те, чи приналежна є високо освічена чи мало освічена людина, цебто простолюдин.

Коли так витворений народ, як більшостевий на суцільній великій земній області, ще й витворив для себе на основі одного з своїх живих племінних говорів (діалектів) одну спільну всенародню літературну (книжкову) мову й спільне письменство (літературу) такою мовою та намагається мати або вдержати свою народню державу або хоч краєву самоуправу в деяких справах,—то такий народ,—з огляду на владу або домагання влади—називається з латинська нацією, тобто самостійним народом, по-польськи „народом” у суспільно-господарським культурнім значенні. Почуття приналежності до такого народу, як нації, зветься національністю, й національним стає все, що починається до викликання почуття національності.

Львів.

Василь Окунь-Бережанський.

ЯК БУДОВАНО УКРАЇНСЬКУ СОБОРНІСТЬ.¹

**В. Панейко на роботі в Українській делегації
на Мирову Конференцію в Парижі 1919-го р.**

Виступ д-ра В. Панейка з статтею в „Послѣднія Новости” (Париж, 31.III.1935 р. ч. 5.120) зробив велику сенсацію, наче новина. Одних він обуриє, а дехто в ор-

¹ V Prazе, XI. Jiřínská 18.

В Празі, 11 липня, 1935.

До Хвальної Редакції «Наша Культура».

Засидаючи Вашому часописові стислий доклад Сергія Шелухина й резолюцію спільного засідання Управи й Ревізійної Комісії «Г-ва Українських Письменників і Журналістів» від 27.VI. 6. р. з приводу

ганах, де співробітничав д-р Михайло Рудницький, добре й близько поінформований у Панейківщині, нічого особливого в цім не хоче бачити, хоч робота Панейка з співучасниками була однією з причин краху українських змагань за свободу, державність, соборність і самостійність. В. Панейко вже в 1919 році поступився був цілком правами українського народу, які зобов'язався обороняти, й працював на користь його ворогів. Тепер він, як видно з статті в „Посл. Нов.‟, продовжує розпочате в 1919 році. Нехай самі факти, занотовані й обдокументовані мною своєчасно, промовляють. З них ясно, що́ нам шкодило й на що мусимо звернути увагу для піднесення моралі, патріотизму й людської гідности, а також для свідомости, ролі й обов'язків журналіста, як громадського діяча високої ранги. Письменники й журналісти мають на собі високі моральні, національні, громадські й державні обов'язки чести, й повинні стояти на сторожі цих інтересів та сіяти чесне й розумне. В останні часи, на жаль, іде на пониження в цім. Тільки так і можна пояснити можливість співробітництва Панейка в „Ділі‟ й легковажне відношення до цього й до виступу Панейка в „Послѣдній Новості.‟ Тільки в цих умовах міг статися факт „вшанування пам'яті Кізеветтера вставанням“, замість висвітлення його ролі в нищенні навіть імени нашої нації. Річ іде про мораль і обов'язки журналістів.

I. Законом (4)17 січня 1919 р. в Києві утворена була Соборна Делегація на Мирову Конференцію в Парижі, щоб вона там добивалася визнання Української Народньої Республіки самостійною незалежною державою в складі земель соборної України. На Делегацію покладалися великі надії, й усі раділи можливості соборної праці на міжнародньому полі й світовій трибуні. Д-р Панейко, рекомендований галичанами, згодився взяти на себе виконання таких обов'яз-

нього докладу, маємо за шану просити Вас, Пана Редакторе, видрукувати в Вашому часопису як доклад Проф. С. Шелухина, так і ухвалу спільного засідання Управи й Ревізійної Комісії нашого Т-ва.

З пошаною:

Голова: Борис Гомзин.

Секретар: Омельченко.

9.IV. 1935. в черговому зібранні «Т-ва Українських Письменників і Журналістів» у Празі був заслуханий доклад проф. Сергія Шелухина: «В. Панейко на роботі в Українській Делегації на Мирову Конференцію в Парижі р. 1919». Управа й Ревізійна Комісія «Т-ва Українських Письменників і Журналістів» у складі: 1) Б. Гомзин, 2) С. Черкасенко, 3) Л. Білецький, 4) М. Григорійв, 5) Н. Григорійв, 6) С. Шелухин, 8) Гр. Омельченко, в своєму засіданні 27.VI. 1935 р. ухвалили (протокол ч. 3. § 4) доцільним видрукувати в часописах стислий, у редакції автора, доклад проф. С. Шелухина.

Секретар Т-ва Омельченко.

ків, і його призначено з Києва в Українську Делегацію в Париж товаришем Голови її, щоб цим підкреслити й формально ідею соборности. В помічники йому для тих же обов'язків призначено проф. С. Томашівського.

Виїхавши в Париж, Панейко по дорозі в Швейцарії використав своє становище Товариша Голови Делегації й одержав від неї з наддніпрянської скарбниці аванс у сумі 80.000 швейц. франків. Про долю цих грошей не знаю. Але в Парижі Панейко взяв знову аванса в 62.000 шв. франків, на потреби в роботі для цілей делегації. Про ці гроші знаю докладно й скажу далі. Незалежно від цього Панейко одержував за службу по 5.000 фр. місячно, й ще брав собі по 2.000 фр. місячно на представництво. Проф. Томашівський одержував із тієї ж київської скарбниці по 5.000 фр. місячно. Панейко пишався знанням трьох мов. Таких знавців наддніпрянці мали в Делегації більш, ніж треба, а, на жаль, не мали потрібного для справи дипломата. Не дала нам його й Галичина. Добування відомостей сумнівної правдоподібности через жінок, як робив це Панейко, було виявом простоти, а не дипломатичною роботою. Панейко оплачував це нашими швейцарськими франками.

II. В швидкому часі виявилось, що Панейко й Томашівський, прийнявши на себе вищезазначені обов'язки, взявши аванса й одержуючи платню за роботу з наддніпрянської каси, таємно від Делегації, що за статутом працювала колегіально, організували в Парижі своє сепаратне галицьке Бюро, і з квітня 1919-го року розвинули з нього широку таємну від Делегації й Голови її роботу, цілком противну взятим ними на себе зобов'язанням служби й направлену на сепарацію Галичини й знищення соборности, державности й самостійности України та створення федерації з Московією. Для розсилки нот, паперів і пакетів від імени Української Делегації вони вжили печатки, що пропала з шафи нашого секретаря Дідушка. Цю печатку Делегація постановила знищити, але Дідушок не зробив цього, і коли виявилася посылка Панейком пакетів із тією печаткою, Дідушок при слідстві заявив, що вона пропала в нього з шафи. У цього ж Дідушка пропали протоколи засідань Делегації. Один із них він сам надрукував у 4-х примірниках. При слідстві він не міг пояснити, нащо друкував стільки копій і куди їх подів. Протиукраїнська робота більше розкрилася, коли в травні 1919-го р. приїхали в Париж із Галичини Вітовський та Лозинський. Вони незмінно стояли на ґрунті державности, самостійности, соборности. Коли викрилася противна цьому робота таємного галицького Бюро, Делегація 3 серпня 1919-го року винесла постанову: визнати сепаратну роботу Панейка й То-

машівського за недопустиму, організоване ними, таємно від Делегації, на її гроші, Бюро для ведення сепаратної роботи ліквідувати, печатку знищити, витрати, зроблені в зв'язку з тим Бюро і на нього, визнати незаконними. В числі цих витрат, між іншими, значилися видачі якимсь жінкам: Пріво 10.000 фр. швейцарських невідомо за яку „услугу“, 1.000 фр. Проктор, „як завдаток за услугу“, 2.000 фр. Пурро... Розслідом над роботою Бюро виявилось, що Панейко й Томашівський увійшли в союзні зносини приятельства з московськими ворогами Української Нації й Державности Моркотуном, Маклаковим, Сазоновим, Марковим, Денікіним. Денікін із московською добровольчою армією вів тоді війну проти України, палив і нищив непокірні йому українські села, вшав і розстрілював українців, проголосив винищення всього українського, щоб і імени не залишилося... Приятельські зносини з ним Панейка й Томашівського були противні не тільки прийнятим ними на себе зобов'язанням, за виконання яких вони брали гроші. Ці зносини були зовсім таємні від нас і направлені проти державности, самостійности й незалежности України, хоч Томашівський і Панейко були на службі в Делегації, з неї не виходили, удавали з себе вірних прийнятим зобов'язанням.

Панейко згодом так „розібрався“, що навіть випи- сав у Париж полковника Ерле, який вів зносини з Денікі- ном, і домагався, щоб Делегація взяла Ерле на служ- бу й платила йому гроші. Ціль приїзду була направлена проти Української Народньої Республіки, до якої Паней- ко мав просто патологічну ненависть і злобу, бо бачив, що ролі в ній грати не може. Він став одверто приймати в Делегації денікінських офіцерів, і довелося випроводити їх з участю швейцара Пилипа Чортопруда. Розваживши все, Делегація 31 жовтня 1919 р. винесла другу постанову: висловити Панейкові й Томашівському протест проти їх роботи, визнати ту роботу шкідливою й сповістити уряд на предмет звільнення Панейка й Томашівського з їх по- сад в Делегації. Діяльність їх мала кваліфікацію в карно- му кодексі, але вони використовували становище фактич- ної безкарности, а приписи моралі вважали для себе не обов'язковими. Ця постанова не зробила на них вражіння, й вони ходили на засідання Делегації, наче нічого не стало- ся, вислухували, що говорилося про боротьбу з Денікіним і просто бравірували, не журившись Україною. Томашівський навіть напав на Лозинського: „Ми тут усіх сил докладаємо, щоб переконати мирову конференцію, що ми окрема Захід- ньо-Українська Республіка, а ви тут приходите з тим і д і о - тизмом соборности“. В цім крайнім становищі Делега- ція 30 листопаду 1919 року п о с т а н о в и л а: висловити Па-

нейкові й Томашівському повне недовір'я, усунути їх від роботи в Делегації, не давати їм грошей і довести урядові до відома на предмет звільнення їх із служби. Не зважаючи на це, 1-го грудня вони прийшли за грішми, але їм грошей не видали. Після цього вони покинули найменші церемонії з прийнятими обов'язками, й демонстративно заявили себе ворогами уряду Української Народньої Республіки, Делегації й української державности, самостійности й соборности. І це після того, як за кілька день перед тим дали урочисту обітницю з іншими членами Делегації на вірну службу. Їх підписки пропали з шафи, але протокол, де записано, хто дав обітницю, зостався на спомин. Для повноти картини буде не зайве додати, що галицький самостійник і соборник полковник Вітовський кинувся був бити Томашівського, та я схопив його за руку. Мегас кинувся був бити Панейка, та Сидоренко дав можливість Панейкові врятуватися. Томашівський виступив у засіданні Делегації з обвинуваченням Лозинського, що він підфальшував собі уповноваження. Але свідомо неправда була там же на засіданні розкрита. Голова Делегації Сидоренко одного разу просто випровадив був Томашівського із зали засідань, коли він став захищати роботу Денікіна. Це прорвалося, й сам Томашівський постарався замаскуватися, щоб ходити далі на засідання. Ось ув якій атмосфері йшла робота Делегації... Далі Панейко показав себе ще гірше.

III. Розслідом над діяльністю Панейка й Томашівського (з ними були секретар Делегації Антін Петрушевич і москвофіл Білик) вияснилося, що сам Томашівський, по згоді з Панейком, написав 87 нот і паперів чужим представникам держав, і вони були післані з таємного Бюро. Панейко, підписуючись товаришем голови Делегації, прохав не звертати уваги на ті папери Делегації, що не мали його підпису, а могли бути віднесені й до Галичини. Сам він подавав, поза Делегацією, ноти і в справах, ізв'язаних із Наддніпрянщиною. Він старався дискредитувати Українську Делегацію, заявляв, що соборної Делегації не існує, а все таки ходив на її засідання й брав від неї гроші, як член її. Чужинці казали, що після заяв Панейка вони не знають, кого вважати дійсним представником Українського народу, тому тепер рішатимуть долю Галичини сепаратно. В червні Панейко подав до Вищої Ради проекта Статуту для Галичини, й прохав дати на неї мандата Лізі Народів. Це зроблене було через американського уповноваженого Лорда. Москвофіли читали папери Панейка в канцелярії Вищої Ради другого липня 1919-го року й опублікували витяги з них. Панейко клопотався створити самостійну Галицьку Республіку, мріючи зайняти в ній

найвищу посаду. Нам ясно було, нащо він старався розбити одіозну для нього соборність. Сліпа, сепаратна, нерозумна й зарозуміла політика Панейкова не бачила, що є більш заінтересовані в знищенні соборности, ніж він. Ліги Народів тоді ще не було, зоставалося задовольнити прохання Панейка виданням мандату на Галичину одному з майбутніх членів Ліги. Чехословакія й Румунія висловили свою незаінтересованість, а зостався тільки третій сусід -- Польща, їй і рішено дати мандата на Галичину. Панейко й Томашівський одверто виступали з доганою за опір Денікінові, що плюндрував Україну, й вели акцію за перехід галицької Армії до Денікіна. В той же час вони все таки ходили на засідання Делегації й вислухували все, що було проти Денікіна. І за цю свою протиукраїнську роботу одержували гроші з Делегації від наддніпрянців, бо голова Делегації, гр. М. Тишкевич, був бездіяльний і не хотів покласти цій роботі краю. Про роботу Панейка й Томашівського багато друкувалося в „Волі“, в „Народній Волі“ (чч. 85, 86, 93 і ін.), в „Українським Голосі“, в „Голосі Народу“ (ч. 25), в „Народнім Слові“ (ч. 34), в „Українським Прапорі“, „Впереді“, „Шляху“.

IV. Після того, як Делегація відмовила Панейкові, Томашівському й Білику 1-го грудня в грошах, вони утворили в Парижі „Український Національний Комітет“, щоб його появою й роботою паралізувати роботу Делегації. Томашівський 17 грудня написав, а „Український Прапор“ 23-го грудня 1919 року в ч. 38 надрукував, що Панейко й Білик виступили з Делегації Української Народньої Республіки, і що в зв'язку з цим утворився „Український Національний Комітет“, як заступник „усіх земель України“. 19 грудня 1919 р. від „Генерального Секретаріату Комітету“ випущена була програмова заява про його відкриття й вказано його адресу. Про появу Комітету Томашівський за своїм підписом від його імені 5 січня 1920 року оповістив представників Держав, долучивши до цього заяву 19 грудня й заяву Панейка про виступ з Делегації Української Народньої Республіки. Панейко використовував те, що Делегація, аби не маніфестувати безладдя й не компромітувати Товариша Голови Панейка та члена свого Томашівського, не розіслали своєї постанови про видалення Панейка й Томашівського з Делегації постановою 30-го листопаду. Це й було використане Панейком, щоб написати, наче він сам виступив із Делегації та ще й обляяти Делегацію й уряд Української Народньої Республіки перед чужинцями. В розісланій програмі заявлено, що Комітет має творити федерацію України й Галичини з Московією. Цей Комітет був креатурою й знаряддям організації Денікіна в Парижі. Лозинський близько знав подробиці й багато надрукував розкрить.

В „Українським Прапорі” 4 липня 1920 р. ч. 38 надруковано комуніката, що ні Галицька Делегація, ні її члени не мають нічого спільного з Комітетом, який складається тільки з наддніпрянців. Це неправда й крутість, противні також заявам Комітету й Томашівського. Лозинський виступив із розкриттям і цього. Панейко 11 липня 1920 р. після цього виступив в „Українським Прапорі” з запевненням „найсвятішим словом чести”, що Лозинський пише неправду. Але вже в тім, що написав Панейко, було підтвердження Лозинському й самоспростовання „найсвятішого слова чести” Панейка. Дуже обгрунтовану статтю в цих справах надруковано в „Шляху” 1920 р. ч. 56. Але ось ще яскравий факт.

Відомий із „Кієвлянина” україноненависник Єфимовський вів пропаганду за Денікіна й за відновлення „єдиної невідомої Росії” з уярмленням України. Під орудою цього Єфимовського в Празі виходив часопис „Славянская Заря”, і в ній 27 лютого 1920 р., в ч. 60, надруковано: „Бывший Мин. Иностр. Дѣл Западной Украин. Респ. д-р Панейко и Украинский Делегат на Мир. Конфер. в Парижѣ проф. Томашевский вступили наряду с карпаторуссами в совѣщаніе народностей, стремящихся к воссоединенію с Россіей. Они торжественно заявили: Украинцы возвращаются на Владимирскій путь”. Бажаючи блиснути російщиною, Панейко й Томашівський такою заявою опинилися в смішному становищі. В Росії „Владимирським Путем”, а скорочено просто „Владимиркой” зветься шлях через м. Владимир над Клязьмою, яким провадять засуджених злочинців у Сибірську каторгу. Ось куди закликав галичан Панейко!

Всі папери Делегації були на руках секретаря її Михайла Рудницького після вступу Петрушевича в Комітет Панейка, Томашівського й Моркотуна. Рудницький увесь час працював у Делегації, а тому й так добре повинен знати, що там робилося. Дещо з важливішого я передав йому під його розписку, яка зберігається в мене. Там же передано йому на 6 аркушах документи в справі авансу Панейкові в сумі 62.000 шв. фр. М. Рудницький знав про Панейківщину все, й знав добре. Про неї так багато друкувалося, що всі учасники періодичної преси мусіли б знати, що таке Панейківщина для нашої батьківщини й нації та її вищих стремлень. І все ж таки Панейко знайшов для себе трибуну в „Ділі”, а не критичне відношення до нього й пересторогу громадянства від Панейківщини. І так сталося якраз із тим органом, де постійно співпрацює Михайло Рудницький, що найкраще знає роботу Панейка й з морального обов'язку журналіста повинен був нагадати про це редакції. При негативнім відношенні до його заяви

він повинен був відійти від співробітництва з Панейком, як відійшов у Парижі, та опублікувати про це. Тоді носій протиукраїнських ідей порабощення України й союзник її ворогів В. Панейко не знайшов би собі в „Ділі” трибуни для себе й не отроював би непосвячених Панейківщиною. В інтересах морального оздоровлення я вважав би необхідним, щоб наше „Товариство Українських Письменників і Журналістів у Празі” звернулося в цій справі до Львівського „Товариства Літераторів і Журналістів”, а також до редакторів української преси, щоб такі явища, як Панейківщина, стали неможливі. Цим ми мусимо реагувати на те, що сталося.¹

Проф. Сергій Шелухин.

(Власноручний підпис).

З оригіналом вірно: Григорій Омельченко, секретар «Т-ва Українських Письменників і Журналістів». Печатка.

Прага. 10.VII. 1935.

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ КОМСОМОЛЬЦЯ ФЕДЬКА ГУСКИ.

Федько Гуска жениться.

Далеко попереду нашої підводи білою блискучою дорогою прямувала вайлувата постать. Коли наші сани порівнялись із нею, постать сміливо сіпнула за повідки коней і гукнула:

— Стій, бюрократи, — підвозь Федька Гуску!

— А-а, Федю, — озвався я, — сідай!

— А що ж ти, думаєш, — не сяду? — і Федько з розгону стрибнув у сани.

— Де, Федю, був?

— У Загсі.²

— Ти?!

— Я.

— А де ж наречена?

Федько поважно повернувся й показав рукою назад.

— Кажись, — он-он чвалає...

Ми здивовано озирнулися, а Федько сів зручніше й пояснив:

— Не підійшла характером... — І, зідхнувши, почав розповідати:

¹ Друкуємо цю статтю тільки тому, що вона висвітлює надзвичайної ваги подію нашої історії. Усім згаданим у статті особам охоче дамо місце для вияснення. Редакція.

² Уряд для реєстрації шлюбів у Світах.

— Важко тепер, братці, дівчину путяшу знайти— дуже важко! Вже в Загсі розглядив, що за пташка, а то б— пропадай молоде життя моє.

Після отого конфлікту з Дуньчиними батьками, я припинив із Дунькою всякі стосунки, й почав ходити до Мотрі.

Ходив я, ходив — горнеться дівчина до мене, а я візьми та й бухни:

— Ходімо в Загс.

А вона:

— Ходім.

Зібралися й пішли.

Прийшли, а там черга, та така, як на гріх — і в хаті не вмщається. Стали ми на дворі й стоїмо.

Стоїмо, а воно мороз, невесело стало мені, думки сумні заворушилися про життя молоде і т. ін. Глянув на молоду, стоїть вона посиніла й посміхається до мене.

“І чого б ото, думаю, посміхатися?”

Став докладніш фотографію її розглядати — незавидна фотографія: у мене носик, а в неї ціла носюра, а в дітей, думаю, од такої спадщини що буде?

Горнеться вона до мене:

— Чи скоро там, Федю!

— Не вмреш, — кажу, — почекаєш, не така вже й цяця.

— Вона годі:

— А ти що?!

А я:

— Та не те, що ти!

Вона мені:

— Хто, ти?!

Я їй:

— Я!

Вона до мене, а я до неї, я слово, вона — десять.

Я тоді рішуче:

— Ти, — кажу, — що, на розрив нариваєшся?

— Плювала я на тебе й на розрив твій! — кричить вона.

— Я тебе, — кажу, — плюну, чортова зазноба!

За криком не зчулися, як і черга наша дійшла до столу.

— Товариші, не затримуйте, реєструйтеся швидше, — гукає реєстратор. — Згодні? Хочете записатись?

Я до нього:

— Та що мені життя не миле, щоб я з оцією тігрою записався? — та од столу.

Гуска замовк, а згодом знову зідхнув і сумно сказав:

— Важко тепер знайти путяшу подругу життя, дуже важко...

Юрій Вухналь.

П І С Н Я.

Вільна пісня — то людства клейнод дорогий,
 То його многоцінна перлина;
 В ній виблискує дух його творчо-живий,
 В ній бренить горде слово: людина.

Вільна пісня — то людського серця нектар,
 То вода чудодійно цілюща;
 Вільна пісня — то слова надхненого дар,
 То стихія його невмируша.

Борис Лисянський.

ПОМЕРЛІ ДУШЕЧКИ.

4. Європеєць.

I.

Вечірній „рихлік” прийшов із невеличким запізненням. Я стояв у просторому вестибюлі Вільсонового вокзалу й напружено стежив за пасажирами, що поодинокі виринали сюди з підземелля. Двоє урядовців обмацовували багаж, хто його мав, а поліцай у білих рукавичках цікавився більш обличчями новоприбулих. Один, два, три... безліч, а Петра нема... Не прийшов, чи що?..

— Перепрашаю...

Повернувся з досадою. Передо мною стояв із валізкою в руці ще досить молодий панок, ошатно одягнений, з голеним, повним, опукуватим обличчям та бистрими карими очима.

— Перепрашаю, — підняв він злегка вільною рукою гарного сивого, м'якого капелюха, — ви випадком не українець?..

— „Чорт! — подумав я, й чомусь розсердився, — звідки він довідався? На лобі написано, чи що”?.. Ну, скажемо, українець, — відповів я вже вголос, оглянувши його з голови до ніг, — а вам що?..

Запобігливо зігнута постать панкова враз випросталась, повна твар розпливлась у панібратську усмішку, немов би тільки вчора ми розійшлися по дружній випивці, й він сміливо простягнув мені руку.

— Позвольте представитись: інженер Ізидор Косешен.

— Грабенко, — не зовсім привітливо буркнув я, все ще не розуміючи, як він пізнав у мені українця.

— О, наддніпрянець,—чогось ізрадив панок,—Грабенко, Іваненко, Петренко... відразу пізнаєш земляка з Великої України. Даруйте, що я так... у такий, можна сказати, нечемний спосіб... Не можете ви поінформувати мене, де тут, у Празі, міститься допомоговий комітет?

Я мимохить посміхнувся. Згадав жарта одного свого приятеля, що ним він, у веселому товаристві у Відні, дражнить, бувало, галицьких земляків. Коли, запевняв він, приїздить у якесь незнайоме, чуже місто наддніпрянець, то, вискочивши з потягу, відразу звертається до першого, що трапився на пероні, чужинця, — розуміється, українською мовою, бо іншої не знає: „Скажіть, будь ласка, як у вас тут... гарні дівчата“? А наддніпрянець — де допомоговий комітет?...

— Нема жодних допомогових інституцій, — відповів я,—тепер тут усяк сам собі допомагає, як може.

— Зле,—трохи ніби злякано промовив панок, і на лице йому набігла ледве завважна тінь.—То може якісь організації суть? До лихої матері,—прецінь живуть же тут культурні українці, та ще й немало їх?

— О, всяких отих організацій, орієнтацій та інших „ацій“—хоч греблі гати!.. Та, власне, навіщо вам?

— Як навіщо?... Чейже мусить хлоп, що приїжджає без гроша в кишені, хоч переночувати десь пор'ядно... Це ж, прошу пана, Прага, Европа, а не Бучач якийсь, де в першій-ліпшій корчмі жидівській у борг і нап'єшся, й виспишся, й жолудок напхаєш... Хм... що ж його чинити?... Полбження не з блискучих... Бодай до ранку якось...

Бачучи я, що Петра вже не буде, а що „положення“ новоприбулого земляка справді критичне, звернувся до нього з такою пропозицією:

— Знаєте що, пане інженере... може б ви той... до нас переночувати ніч?... Речей у вас багато?

Панок ізрадив і веселими очима глянув знову довкола, як і перед цим.

— Речей?—засміявся він. — Які ж у дорозі речі? Все зайве залишив у Паризу, а зі мною ось — валіза та й усе. *Отція mea* й так далі, як то кажуть. Сердечно вам вдячний.

— Я, бачте, ждав товариша з Пільзня, а він не приїхав, то ліжко його до завтра вільне: можете покористуватись...

— Сердечно вдячний... Який щасливий для мене випадок...

— Ну, ходімо.

— Далеко?

— Та далеченько таки,—десь аж на передмісті.

— Ви автом, чи трамваєм?

Я аж зупинився від несподіванки, глянув на нього з подивуванням і щиро розреготався.

— Автом!?... Ні, ми з товаришем воліємо на батьківських.

— Е, деж пак... Культурні люди мають про це й культурні способи комунікації, та ще така даль... Всядемо хоч до електричного воза.

Я почухався. Ну, та нехай уже...

„Всіли“. Коли підійшов кондуктор, мій новий знайомий заметушився, лапнув себе руками по кишенях і, щось ніби пригадавши, нахилився до мене й запобігливо промовив:

— Я й забув, що не встиг іще розміняти своїх франків... Будьте ласкаві, візьміть і для мене білет, а завтра я в банку...

— Добре, добре, — посміхнувся я, й узяв два квитки.— А скажіть мені, пане інженере,—вибрав я нарешті хвильку, щоб задовольнити свою цікавість і розгадати загадку,—як ви впізнали в мені українця на вокзалі?

Мій супутник глянув на мене з подивуванням.

— Як то, прошу, „як“?... Але ж мені здалося, що я вже колись видів вас... А певне, що видів, у противнім разі не пізнав би.

— Де ж ви мене бачили? У Парижі я не був ніколи... Він засміявся.

— Не в Парижі, — де пак!.. Це було... чекайте-но... Так, так... у вісімнадцятім році, в Білій Церкві. Я тоді в усусусах був...

— Ага, так?...—подивився я на нього вже з повагою, згадавши геройські бої українських січових стрільців з російськими добровольцями.—То ви брали участь і в тім бою, де загинув славною лицарською смертю сотник Черник із товаришами?

— Так, так... Власне... я був у стрілецькій канцелярії, але ж це все одно. Дійсно, знамениті, геройські часи були, і як усе відмінилось.. Як у вас тут—є який-будь політичний рух? Що роблять, на що й чого сподіються?.. Як живуть оті рештки Найвищої Національної Ради? Вони ж, оскільки правдиві мої інформації, тут, у Празі об'якорились?..

— Та ж тут, де ж їм бути?..

Довелося коротко, уривками задовольнити цікавість пана інженера, а цікавило його найбільше чомусь, як ситований член ННР, пан Вакула Гордійович Надобень. Згадуючи про нього, мій парижанин лукаво посміхався, й очі йому бігали, як у злодія. Не можу сказати, щоб це—та й увесь він—справляли на мене симпатичне вражіння, але не мав що робити: не кинути ж людину безпорадною

серед чужого міста, та ще й без гелера в кишені (отим його франкам, що обіцяв він завтра міняти в банку, я й на хвилю не поняв, розуміється, віри).

Було вже початок одинадцятої години, коли ми врешті дісталися додому. Я запросив гостя роздягтись і вмитися з дороги, а сам заходився коло яєшні. Передчуваючи, що пан інженер від самого Парижу й rischi в роті не мав, а значить, голодний, як вовк, я спряг на його долю потрійну порцію, витяг із схованки кілька чеських „вуржтів”, хліб, гірчицю й навіть трохи залишеної ще з минулого тижня горілки. Гість, постерігши цеє все, справувався швиденько, не гаявся, а в павзах розпитував про всячину.

— А що, власне, робите тут ви з товаришем?—запитав він між іншим.—Служите де в бюрі?

Я засміявся.

— В бюрі?... Ні,—відповів,—працюємо „на ставбі”.

— Як?... Що то—„на ставбі”?

— На будівельній роботі.

— То ви архітекти?... Але ж архітекти добре заробляють, а ви... в одній кімнатці і...

— Ні, ми не архітекти, а медики... лікарі... скінчили в Празі.

— ?!...

— Он, бачите?—показав я в куток за грубкою, де лежало деяке знаряддя до нашої роботи (у чехів робітники ходять на роботу, примушені мати деяке простіше знаряддя своє власне).

Гість заглянув у куток, потім перевів здивований погляд на мене.

— Перепрашаю... я не розумію...

— Чого ж тут не розуміти? Працюємо, як звичайнісінькі робітники.

Пан Ізидор аж хитнувся від несподіванки.

— До холери!—вигукнув він, обурено жбурнувши рушника на ліжку.—Щоби я, укінчений медик, та пішов на хамську працю, а не знайшов собі приличного заняття!... Що?

— Еге, спробуйте,—своїх тут, хоч відбавляй.

— То не шкодить: людинá з розумом дасть собі раду і в такім положенню. А зрештою, чи світ зійшовся на медицині? Добрий хлоп усе щобудь найде. Гляньте на жида: не повелося в медицині—почав гендлювати; не пішло—він маклерує, спекулює, шибереує, а за хамську роботу не береться. Тому жид пан, жид усюди на першім місці... Чули про справу Стависького?—Ваш земляк, із-під Києва... Ото, прошу пана, хлоп був, — голова! Всіх мошенників і саму владу французьку в п'ястуку мав... Так потрафить заосмо-

тритись людина з головою! А ми... а в нас—перша невдача, й зараз—за чорну роботу. А ще збираємось державу будувати. Це нам...

— Сідайте вечеряти, годі вам.

— Що? вечеряти? — раптом урвав він, і лице його, схоже на місяць, засвітилося: він потер руки, сідаючи й жадібно пожираючи очима Істиво, та все примовляв,— ага, це не зашкодить, бігме не зашкодить... І чарка є? Добре... Що таке — горівка? І горівки вип'ємо, бігме... Давно я не пив цього добра: у Паріжy на вині сидів переважно... Ну, дай, Боже, здоровля...

Ів похапцем, наче хто в ший гнав його, але, вгамувавши трохи перший голод, він знов почав із того місця, що на нм зупинився був:

— На чорній, хамській роботі, прошу пана, держави не збудуеш...

— Ну, пане інженере,—завважив я, перейнявши йому мову,—й ваші рецепти трохи ніби той... не вельми до того спричинитись можуть... Та й узагалі вони... ну, як вам сказати... ніби в конфлікті з моральними принципами...

— Па-а-не докторе! — витріщився на мене, мов на диво якесь, гість, — моральні принципи!.. Та хто ж тепер о моральність згадує? Не говорю вже, що дотримує ІІ... Та ж цю, вибачте, тандиту, в Європі... та й там, на так званій радянській Україні, давно вже на смітник вергли, як непотріб, а ви й дотепер носитеся із нею, як із правдивою панацесю. Облиште, кажу вам, ці примітивні речі... Не моральність, а жолудок — оцей звичайнісінький жолудок, — для більшої переконливості гість ударив себе долонею по животі, — є двигуном поступу. А щоб його задоволити, треба гроша, багато гроша: хто має гріш, той і диктує. Чейже не моральністю здобувається гріш. Коли йдеш його здобувати, лиши свої моральні принципи вдома: на терені життя теперішнього вони — псові під хвіст. Бери з собою на біржу життя розум, сприт, жорстокість, рішучість, а діючи — не оглядайся на задні колеса моральності й пережитків ІІ, так званих законів. Закон є один, що йому мусимо підлягати, — це боротьба за екзистенцію, і важний він так для одиниць, як і для колектива, держави. Хапай за горло: не ти мене — то я тебе, а ще ліпше, як ми двоє та вхопимо третого. Чому ми досі держави не маємо, — бо, прошу пана, досі хапали нас за горло всі, кому не лінь, а ми на моральні принципи спиралися та кликали до законів, ніби закони ті створено не такими самими людьми, як і ми, лише розумнішими...

Слухав я цю мішанину з одробин різних хижакських теорій, пильно слідкував за несподіваним гостем із чудернацьким прізвищем, що його вимовляв він з якимсь фран-

цузьким прононсом, і думав: „Цей не пропаде, й впливе наверх і в найстрашнішу повіль. Щоправда, держави не збудує, — занадто вже великий „індивідуаліст“, — але що заробить на тім, то це певне.”

— Отже, пане докторе, — закінчив він, витираючи хусткою уста. — Тепер би й цигаро добре не зашкодило... Шкода, в дорозі всі викурив... Чого ви так дивитесь на мене?

— Хм... дивує, бачте, мене, що ви приїхали до Праги, коли в Парижі таке широке поле для... для... ну, для проведення ваших мудрих теорій у життя. А опріч того... вибачте мені, але приїхали ви, як сами признавались, якраз без того, щоб ставити за ціль життя, а здавалось би, з вашим знанням секрету, як здобувати той, мовляв, гріш, у вас повинні були б бути кишені не порожні...

— Ви про гроші?... Дурниця, пане докторе! Як говориться в одній нашій п'єсі: сьогодні нема, завтра нема, а позавтра — мільйон, о!... У нас у Парижі, видите, всі цей секрет, як ви кажете, знають, тому й поле зовсім не таке вже широке...

— Простаків бракує, або краще — нема дурних?

— Ніну... коли хочете. Але це пусте... Не треба лише в розпуку впадати... Духа не вгашайте, як каже Святе Письмо... хе-хе-хе...

Цього було вже аж занадто.

— Спати! — рішуче підвівся я.

— Це не зашкодить, — підвівся й він за мною.

— Вибачте, що нічим більш не можу потрактувати вас...

— А, пусте. Я дуже вам зобов'язаний і за це, й при першій щасливій нагоді зреванжуюся.

— Обійдеться й без свяченого, а спати час, бо хоч завтра й неділя, але я стомлений дуже, та й ви ж, мабуть, здорожились...

Почали роздягатись. Мимохіть звертала увагу драна й чорна, давно не прана, білизна гостева, що аніяк не пасувала до новенького, елегантного верхнього вбрання, лакових черевиків та чудового м'якого капелюха. Та пан Косешен, як то кажуть, нічогісінько не робив собі з того, а хутко розібравшись, гепнувся на ліжку й за кілька хвиль уже хропів.

Вранці, коли ми з гостем сиділи за чаєм, вернувся Петро.

— Здоров, — привітався він до мене, кинувши капелюха та пальто на ліжку, й зупинив здивований погляд на гостеві, що при його появі підвівся й стояв, чекаючи.

— Мій товариш, Петро Карпенко, — звернувся я до гостя.

— Інжінер Ізидор Косешен, — вклонився гість.

Петро не рухнувся, а й далі стояв, не спускаючи з нього пильного погляду.

— Де я вас бачив? — пригадував він, — а далєбі дєсь бачив. Ну, та доброго здоров'я!

Вони потисли один одному руки.

— Пан інженер, — сказав я, — приїхав учора з Парижу, а я чекав тебе на вокзалі, та, не дочекавшись, запропонував твоє ліжко приїжджому.

— І добре зробив, — ухвалив Петро. — Вибачте, пане інженере, я вмнюся з дороги, а ти, Гнате, налий і мені чаю... Ну, де я вас бачив?... Ви в Кам'янці у Головного Отамана не були часом на якійсь службі?

— У Петлюри? — крутнувся, потемнівши на виду, гість. — Ніколи я в Петлюри не служив, перепрашаю...

Петро повернув голову, поглянув на нього здивовано й насупив брови.

— Чого ви так?... Хіба в цім яка ганьба?

— Не ганьба, а не служив я в Петлюри...

— Хм... А я тепер певен уже, що такі служили, і я вже згадав, де вас бачив...

— Не могли бачити, бо я й у Кам'янці не був ніколи.

— Ні, ні, стривайте, — правив своє Петро, — бачив на Збручі між тими, що зустрічали галицьку Армію, коли вона переходила до нас. Ще тоді ви й деякі з ваших були в уніформі кіннотчиків... у червоних штанях...

— Ніколи я не мав червоних штанів, — розсердився гість, і важко задихав.

— Не мали?.. Ну, то позичили дєсь, а я, як сьогодні, бачу вас між тими, що там були...

Я бачив, що Петро ледве здержується, щоб не вибухнути гнівом, і почав розпитувати гостя, що він має робити далі. Відповів, що певного плану ще не має, і попрохав кілька адрес різних українських організацій та інституцій; особливо цікавила його чомусь адреса пана В. Г. Надобня. Почувши це, навіть мій Петро зупинився втиратись, із подивуванням поглянув на гостя з рушника й стенив плечима. Далі гість підвівся, подякував за гостинність, узяв капелюха, м'явся, м'явся, нарешті сказав, паленіючи (вочевидь, Петро гнітюче вплинув на його розперізаність):

— Я залишив би вам у заставу свою валізу з речами... Вона зовсім нова... Натомість сподіюся, що дістану у вас... троха гроша... ну, скажім, корон двайцять... заки лише розміню франки й повернуся за валізою... Даруйте, що...

— Ат, дурниця, — відповів я й дістав гроші, — навіщо тая валіза? Сподіваюся, що на мені ви не будете випробувати допільність ваших теорій про забезпечення екзистенції?

— О, будьте певні! — засміявся він, — це не тичиться вашої особи. Сердечно дякую, але все ж прошу, нехай валіза перележить до якого часу у вас.

— Як хочете. Ви ж зорієнтуєтесь сами в Празі?

— О, не турбуйтеся: я троха обізнаний з Прагою зперед скількох років... До Парижу я переїздив через Прагу. От же, моє повáжання. Ще раз сердечно дякую...

За тиждень пан Косешен прийшов за валізою. Став ніби ще повновидіший, ще елегантніший. Демонстративно витяг із кишені чудового з м'якої шкіри гаманця, що аж рипів у руках, урочисто розчинив його й, немов би ненароком показавши дві тисячки, пошукав між дрібними, вибрав папірця в двадцять корон і подав мені.

— Повертаю з подякою, — сказав.

— Та ви, бачу, розбагатіли, пане інженере, — промовив я не без заздлости. — Яким чином так швидко?

— Коли в хлопа, пане докторе, на плечах голова працює, то це не така вже тяжка річ, — промовив він, загадково посміхаючись. — Волю працювати головою, а не руками...

Він кивнув головою в куток, де лежало наше „знаряддя продукції.“

— Може би, мої панове, — звернувся до нас обох розперезано й не ховаючи своєї вищости, — сьогодні ввечері пішли десь на батарейку... до „Альгамбри“ або що? Яко реванж за добре відношення в критичну хвилину мого життя, офірую тисячку корон на це добре діло...

— Не маємо ні часу, ні охоти на це, — похмуро перербив Петро, попереджаючи, щоб я через свою „м'якотільність“, як він усе було каже в таких випадках, не згодився й на цю паскудну пропозицію. — Мусимо завтра вранці вставати рова копати на ставбі.

Це було сказане з такою зневагою до гостя, що він аж крутнувся, та, взявши свою валізу, холодно попрощався з нами й вийшов. На вулиці його чекало авто.

Ми презирнулися.

— Гидь! — буркнув Петро й одвернувся.

— Але ж це справді щось дивовижне, — намагаючись розгадати загадку, почав я. — Ще тиждень тому — голий, як турецький святий, він мав тільки те, що на нім, а сьогодні — тисячку на саму „батарку“ жертвує. Оженився з багатю, чи що?

— Не журись, на його вік багатих таки вистачить, — бурчав і далі мій друзяка. — Напевне якогось багатія з наших обчеркнув курячим зубом. Має ж паризький стаж... „У нас у Парижу“... Так, так, — я навіть догадуюсь, кого саме. Та й навдак, щоб кого іншого міг так обкрутити...

... Довго ще бурчав Петро, немов би випльовуючи з себе ту ненависть, що давила його. Мені ж було так якось... невірнo... (Кінець буде).

Спиридон Черкасенко.

Н О М О S A P I E N S .

Я — мент космічного буття,
Я — вічності етап хвилиний,
Я — фаза творчого життя
В його конечності сталевій.

Я — атомів відвічних рух,
Я — етерових хвиль тремтіння;
В мені живе всесильний дух
І Волі Зверхньої хотіння.

По небу вічного життя,
Його безмежності простором
Лечу з буття я в небуття
Скороминущим метеором.

Я обернуся в мертвий тлін,
Байдужий радості й печалі.
Але життя мій творчий чин
Відмітить на своїй скрижалі.

Борис Лисянський.

М О Є Ж И Т Т Я .

Автобіографічна хронологічна канва.

6. Ів. Огієнко — Міністер Освіти. 1918 — 1919.

[1918.14.XII. субота. Гетьман Павло Скоропадський зрікся влади й покинув Київ. О годині 4-ій пополудні Війська Директорії увійшли до Києва. 19.XII. четвер: Урочистий в'їзд Директорії до Києва].

1918.25.XII. „В порозумінні з організованим громадянством і політичними партіями“ Директорія закликає Ректора Кам'янецького Університету Огієнка на посаду Міністра Освіти. Безпосереднім сполученням Київ—Кам'янець член Директорії проф. Ф. Швець переговорює про це з Ректором Ог. Ректор просить дати йому три дні до надуми, бо боїться кидати ще не міцно організований К.-П. Д. У. Університет.

1918.28.XII. Другі переговори про те ж із членом Директорії Ф. Швецем. Ог. ставить дві умови: 1. остаточну згоду дасть у Києві, і 2. Конче залишає за собою посаду Ректора Університету. В імені Директорії Ф. Швець приймає ці умови.

[1919.1.I. Закон Директорії про державну мову: „Державною мовою в Українській Народній Республіці вважається українська мова“. 1.I: Закон про устрій Української Автокефальної Церкви: про Собор і Синод: „Українська Автокефальна Церква з П Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності од Всеросійського Патріярха не стоїть“].

1919.3.I. Прибув Губерніяльний Подільський Комісар Гр. Степура з запитом, „коли Міністер виїжджає до Києва, бо йому наказано з Києва допомогти Міністрові виїхати сьогодні“. Ог. виїжджає до Києва.

1919.4.I. Нарада з проф. Д. Багалієм, І. М. Ганицьким, Ф. П. Сушицьким і ін. про найближчу працю Міністерства Освіти.

1919.5.I. Вступлення до виконання обов'язків Міністра Освіти.

1919.6.I. Приїзд до Міністерства Освіти. Міністра зустріли й привітали: товариш Міністра П. Холодний, начальник департаменту вищих шкіл і Ректор Ф. Сушицький, начальник департаменту середніх шкіл А. Снявський, начальник відділу мистецтва П. Я. Дорошенко, начальник департаменту нижчих шкіл А. І. Лещенко, начальник департаменту позашкільної освіти С. Ф. Русова й ін.

1919.6.I. Перший наказ по Міністерству Освіти, що Міністер Освіти Огієнко зрікається від належного йому утримання й передає його на створення студентських стипендій у Кам'янець-Подільським Державним Українським Університеті.

1919.I. На внесення Комітету урядовців Міністерства Освіти звільнено зо служби в Міністерстві частину урядовців — чистих росіян.

1919.I. Наказ Директорії Міністрові Освіти негайно внести пропозицію звільнити з посади товариша Міністра Петра Холодного „за бездіяльність і нездатність до адміністраційної праці.“ Міністер Огієнко вистарався відміни цього наказу, але змушений був погодитися на призначення йому ще й другого товариша Міністра—соціаліста-революціонера Юхима Щириці, „щоб посилювати діяльність Міністерства Освіти.“

1919.I. Створення великої Ради Міністра Освіти з професорів вищих шкіл і видатних громадських діячів, а саме: Дм. Багалій, А. Кримський, Є. Тимченко, Ф. Сушицький, Г. Павлуцький, Ор. Левицький, Ф. Музиченко, М. Марковський, Л. Лобода й багато ін.

1919.I. Небезпечні репресії Директорії проти б. гетьманського Міністра Дмитра Дорошенка. Міністер Освіти бере його під свою оборону, призначає доцентом Кам'янецького Університету й дає кімнату в своїй приватнім помешканні в Кам'янці.

1919.I. Міністер Освіти повідомляє б. Міністра Освіти за Гетьманщини Миколу Василенка конче сховатися, бо йому загрожує сильна небезпека.

1919.I. Пильна праця Міністра Освіти в Києві для дальшої організації Кам'янецького Університету. Наказ пропускати до Міністра в справах Кам'янецького Університету без черги. Закуп книжок і лабораторійного майна для Університету на великі суми. Значне збільшення бюджету Кам'янецького Університету. Призначення нових професорів і доцентів: Архієпископа Олексія (Дорідниці), В. Петра, Ол.

Столярова, М. Хведорова, А. Малиновського, П. Клепатського, І. Любарського, Й. Пеленського. М. Плевака, Й. Оксіюка, В. Васильківського, М. Чайківського, Шелудька, Прахова, асист. Ол. Оленича й ін.

1919.І. Часті конференції Міністра Освіти з Ректором Київського Українського Державного Університету проф. Ф. Сушицьким про потреби цього Університету. Збільшення асигнувань на цей Університет. Предложення Ректорові Ф. Сушицькому провадити організацію Київського Університету прискореним темпом, щоб зміцнити Університет.

1919.І. Делегація членів Української Академії Наук до Міністра Освіти в справі реорганізації й більшої українізації Академії. Міністер Освіти пропонує зробити всю цю реорганізацію внутрішнім способом, — він охоче затвердить відповідні організаційні постанови Академії. Значне збільшення асигнувань на Академію Наук.

1919.І. Предложення члена Директорії С. Петлюри мобілізувати гімназистів VI-VII-VIII клас середніх шкіл. Міністер Освіти спротивився цьому предложенню, як мало реальному й небезпечному.

1919.12—17.І. Праця малої Правописної Комісії з трьох членів: проф. А. Кримський, проф. Є. Тимченко й проф. І. Огієнко. Редакція правописних правил, ухвалених Правописною Комісією в літі 1918 р. (склав ці правила І. Огієнко).

1919.17.І. Четвер. Наказ Міністра Освіти про запровадження одного правопису для обов'язкового шкільного вжитку в усій Україні.

1919.19.І, субота. Історична постанова Директорії про здуку Західної й Східної Українських Республік ув одно — соборну Українську Народню Республіку.

1919.19.І. Рада Міністрів доручила Міністрові Освіти Огієнкові виробити проєкта урочистого Свята Соборности України.

1919.20.І. Виробленого Міністром Освіти проєкта Свята Соборности України Рада Міністрів затвердила, й ціле виконання його доручила Міністрові Освіти Огієнкові.

1919. 20.І. Доклад Міністра Освіти Директорії програми Свята Соборности. Сильний протест проти церковної частини Свята Голови Директорії В. Винниченка. По нараді Директорія план Свята прийняла, а В. Винниченко зобов'язався бути на Святі (на моделі).

1919. 20.І. Міністер Освіти призначає Комісію для зреалізування програми Свята Соборности з осіб: П. Я. Дорошенко, Гр. Павлуцький і ін.; для зовнішнього догляду Свята призначає артиста М. К. Садовського.

1919. 20.І. Розпорядження Міністра Освіти, щоб по цілій Україні в вівторок 22 січня не було шкільних занять, і щоб по всіх церквах відправлено врочистого молебня й три дні дзвонено.

1919. 21.І. На внесення Міністра Освіти Рада Міністрів ухвалила, а Директорія затвердила закона вважати день 22 січня на вічні часи державним Святом в Україні.

1919. 22.І. Вівторок. Величне Свято Соборности України, відсвятковане на Софійській площі за планом Міністра Освіти.

1919. 22.I. Вівторок. Відкриття засідань Трудового Конгресу в Києві. Конгрес затверджує цілу Раду Міністрів. Панічна промова Міністра Військових справ генерала О. Грекова про військовий стан.

1919. I. Більшовики великими силами сунуть в Україну. Українське військо ставить їм зовсім слабенський опір. Селянство явно хититься на бік більшовиків. „Демократична” інтелігенція не вірить у алі наміри більшовицької влади.

1919. 25.I. Безладдя збільшується. Ніхто не знає про правдиве положення військового фронту. На засіданнях Ради Міністрів, що затягуються на цілі ночі, Військовий Міністер ген. О. Греків подає незадовольняючі звіти. Під впливом усього цього Директорія й Рада Міністрів постановили, щоб Уряд виїхав до Вінниці, узявши з собою тільки найнеобхідніше; урядників до виїзду не силувати,—нехай виїде, хто хоче й кому потрібно.

1919. 26.I. Довге засідання Ради Міністрів із вищим військовим командуванням. Отам. Коновалець урочисто заявляє, що Київ може бути спокійний,—він не здасть його, „хіба ворог увійде до Києва через труп його”.

1919. 26.I. Тільки невелика частина урядовців Міністерства Освіти погодилася виїхати до Вінниці. Решта лишається на своїх місцях і продовжує працю.

1919. 27.I. Оголошено евакуацію Києва. Цілий день до Міністра Освіти довгою низкою йдуть керівники окремих освітніх установ. Усіх у міру можливості задовольнено. Міністер Освіти приймав від 10 г. ранку до 5-ої вечера без перерви. Вказівки Міністра Освіти керівникам окремих установ, що позостаються в Києві.

Наказ Міністра Освіти, що він, тимчасово від'їжджаючи, здає Міністерство Освіти Директорові департаменту нижчих шкіл Андрієві Івановичеві Лещенкові. Довга нарада з ним про освітню працю.

Евакуація призначена на 6-ту годину вечора, але Міністра Освіти повідомлено прийти на двірць о годині 10-ї вечера, де йому й його вищим урядовцям зарезервоване окреме купе. О 10-й год. Міністер Освіти, в супроводі своїх вищих урядників, прибув на двірць. Там повний хаос. Купе Міністра Освіти зайняв один із директорів Міністерства Юстиції, замкнувся в нім і Міністра Освіти не впустив.

Потяг із Урядом відійшов із Києва тільки 28.I рано вранці.

1919.28.I. Трудовий Конгрес у Києві припинив свою діяльність.

1919. 29.I. Тільки вночі на 29.I Уряд прибув до Вінниці й оселився в готелях „Савой” та „Франція”. Призначене для Міністерства Освіти помешкання знову зайняв воєвничий урядник Міністерства Юстиції, але тепер змушений був підпорядкуватись зарядженням. Міністра Освіти взяв до свого мешкання товариш Міністра Юх. Щириця.

1919.4.II. Українська Армія залишила Київ.

1919.II. Організація праці Міністерства Освіти в Вінниці.

1919.II. Пропозиція Міністра Освіти своєму Товаришеві Міністра Юх. Щириці, Керівникові Справ Культури П. Як. Дорошенкові й Директорові вищих шкіл Ректорові проф. Ф. П. Сушицькому їхати з Міністерством Освіти до Кам'янця. Всі три відмовились, бачучи загаль-

ний хаос і твердячи, що можна працювати й з більшовиками (незабаром Юх. Щириця був розстріляний більшовиками в Вінниці, П. Я. Дорошенко в Одесі, а Ф. Сушицький помер від тифу).

1919 початок II. Катастрофа потягу, що ним Іхав Міністер Освіти з Вінниці до Кам'янця, в снігах біля станції Балин. Міністер Огієнко тільки легко контужений. Проф. М. Грушевський, що Іхав цим потягом, вийшов зовсім здоровий.

1919 початок II. Міністер Освіти прямим сполученням із Кам'янця дає свої останні накази позostalому в Києві А. Лещенкові щодо справ освіти.

1919.II. Директорія й Уряд у відозві до Народу оголошують війну більшовикам.

1919.II. Ректор Університету й Міністер Освіти Огієнко довго упрощує професора М. Грушевського не Іхати за кордон, а перебути непевний час при Кам'янецькiм Університеті, читаючи виклади й допомагаючи його науковій організації. Грушевський не погодився.

1919 січень—квітень. Розпорядження й закони Міністерства Освіти: про українізацію середніх шкіл; про вільний вступ до V кл. гімназій із вищих початкових шкіл; про визнання в Україні закордонних докторатів; початок плану єдиної школи; закриття російської I-ої гімназії за демонстративно - вороже ставлення до української влади й публічне співання „Боже, царя храни“; надання права особам, що закінчили 4 кл. духовних семінарій, педагогічні інститути та фельдшерські 4 кл. школи вільного вступу до Університету; видача великих допомог українським видавництвам; закон про Українську Державну Капелу за кордоном; відкриття багатьох нових українських гімназій; значне підвищення платні вчителям народніх шкіл; закон про обов'язкове загальне навчання.

1919.II. Призначення доцентів на Богословський Факультет К.-П. Ун.: маг. Оп. Неселовського, П. Табінського й о. Йовх. Січинського.

1919.19.II На внесення Міністра Освіти Рада Міністрів постановила видати 22.000.000 гривень культурно - освітнім організаціям Галичини.

1919.II. Організація при Кам'янецькiм Університеті Наукового Товариства з багатьма секціями. Притягнення до наукової праці учителів середніх шкіл м. Кам'янця й еміграції.

1919.II. До Кам'янця приїхав член Трудового Конгресу Н з дорученням організувати допомогу війську, й призначив публічний свій виклад (про сучасну ситуацію) в Міськім Театрі. На виклад прибуло сила народу всіх національностей. Прибув і депутат Н, але... зовсім п'яний, пробував говорити, але не міг. Присутній на цiм „викладі“ Міністер Освіти покинув збори й післяв Урядові телеграму про скандал. Другого дня депутат Н просив вибачення в Міністра Освіти...

1919.II. Уряд В. Чехівського подається на димісію. Утворення нового уряду С. Остапенка, до якого входить, як Міністер Освіти, і проф. Огієнко.

1919.6.III. Евакуація Уряду з Вінниці. До Жмеринки прибули 7.III, до Деражні 8, до Ярмолинець — 10 III.

1919.11.III. Прибуття уряду й урядовців до Кам'янця-Подільського. Міністерство Освіти оселилося в Університеті; товариш Міністра П. Холодний живе в родині Огієнків.

1919.III. Уперта агітація с.-р. і с.-д. проти уряду С. Остапенка. Розпускання чуток, що з більшовиками треба миритися, і що тільки це врятує Україну.

1919.22.III. З невідповідного наказу військової влади, що став відомий тільки о 2-ій годині дня, Рада Міністрів виїжджає на кордон Галичини. Наказ урядовцям виїхати, але багато з них цього наказу не виконали з різних причин. В Кам'янці великий хаос і поденервування. Ситуацію використали с.-р. й с.-д. й негайно утворили „Комітет спасіння України“, до якого входили: М. Грушевський, Вс. Голубович, Арк. Степаненко, Іс. Мазепа, В. Чехівський, Ткаченко та інші. Комітет узяв владу в свої руки і відмінив евакуацію. Хаос іще збільшився.

1919.III. Довідавшись про утворення в Кам'янці „Комітету спасіння України“, Директорія вислала до Кам'янця старшину Хомодовського, що спокійно й швидко зліквідував кам'янецьку революту.

1919.28.III. З наказу Голови Директорії Уряд та урядники евакуюються з Кам'янця до Рівного, куди й прибули 31.III.

1919.III. Професорська Рада Кам'янецького Університету висилає за кордон прив.-доц. Д. Дорошенка купити відповідну друкарню, на що видає йому 300.000 карб. Разом посилається й прив.-доц. М. Чайківський накупити потрібних книжок для Бібліотеки Університету.

7. Перша еміграція. Повернення до ректорських обов'язків. 1919.

1919. поч. IV. Створення лівого кабінету Б. Мартоса. Огієнко до цього кабінету не ввійшов. Сильне поширення чуток, ніби кабінет Мартоса має замір миритися з більшовиками.

1919.14.IV. Примусова еміграція з цілим урядом до Галичини.

1917.17.IV. Страсний четвер. Більшовицька частина Андрєєва зайняла Кам'янець-Подільський. Комісаром до Університету призначений студент-більшовик Волянський, що сильно його боронить. В помешканні Ректора Університету, де лишилась його родина, більшовики по ночах роблять труси. 20.IV: До Кам'янця прибув Комісар Освіти Затонський і закрав Богословський Факультет.

1919.IV—VI. Тулячка Огієнка по Галичині: Тернопіль, Станіславів, Бучач, Чортків, Борщів.

[1919.11.IV. Політична нарада в Здолбунові Уряду У. Н. Р. та військових. Головує С. Петлюра. Голосами с.-р. та с.-д. (мін. Сиротенко, ген. Осецький, полк. Мельник, полк. Коновалець і ін.) радженно: миритися з більшовиками, воювати з поляками. — Вночі з 24 на 25 квітня Центральний Комітет Партії Самостійників на таємних зборах постановив перешкодити Урядові порозумітися з більшовиками

й зробити державний переворот — 28.IV: Наказ Головного Отамана С. Петлюри ч. 756 про звільнення з посади командуючого Північною Армією отамана Вол. Оскілка. Вночі з 28 на 29 квітня повстання от. Вол. Оскілка. Арешт частини міністрів-соціалістів, що ніби „найбільш шкодливя державності України“: Б. Мартоса, А. Левицького, Сиротенка, Іс. Мазепи. Відозви до Війська й Народу. Призначення інж. Є. Архипенка Комісаром Цивільних Справ при Оскілкові. 30.IV: Повстання от. В. Оскілка припинене.]

[1919.V. Блукання Уряду У. Н. Р. Переїзд із Рівного до Радзивилова. 19.V: приїзд до Золочева. 23.V: Приїзд до Тернополя. 4. VI: Приїзд до Волочиського. 8.VI: до Чорного Острова. 14. VI: повернення до Кам'янця].

1919.V. Переговори Огієнка в Бучачу з Митрополитом Антонієм Храповицьким та архієп. Євлогієм. Умови повороту й праці Іх у дусі нових вимог. При переговорах був і архієп. Олексій Дорідниція.

1819.V. Життя в Борщеві в очікуванні звільнення Кам'янця (жив у Радника Вол. Мриця).

[1919.2.VI. Більшовицька влада арештувала в Кам'янці проф. В. Біднова та Л. Білецького].

1919.3.VI. вівторок. Полковник Удовиченко з 16-м пішим загonom звільнив Кам'янець-Подільський від більшовиків.

1914.4.VI. Огієнко вернувся до Кам'янця й приступив до виконання своїх ректорських обов'язків. Відновлення закритого більшовиками Богословського Факультету.

1919.VI. Запрошення Огієнка радником Міністра Освіти.

1919. Заложення української університетської Гімназії для дорослих. В Гімназії викладали: проф. В. О. Біднов, доц. Л. Т. Білецький, доц. М. Чайковський, К. Копержинський, Л. Злотчанський, І. Майстренко й ін. Директором Гімназії обраний проф. І. Огієнко.

1919.VI. Заложення Ідальні для студентів Кам'янецького Університету. Здобуття від Міської Управи потрібного на це помешкання, а від Міністерства Освіти — коштів.

1919.VI. В помешканні Ректора Огієнка оселяється член Директорії Ф. Швець.

1919.VI—IX. Приспішена праця Ректора для розвитку Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету.

1919.VI—IX. Організація Правничого Факультету. Призначення доц. Х. М. Лебідь-Юрчика в. о. Декана цього Факультету. Призначення проф. С. Остапенка, лектора Завадського, лектора Шманкевича, стипендіста І. Шимоновича на цей факультет. Проведення закана про Правничий Факультет.

1919.VI. Призначення на Природничий Факультет Кам'янецького Університету нових професорів: В. Гериновича та Н. Гаморака.

1919.VI—1920. Організація Сільсько-Господарського Факультету. Призначення (за рекомендацією М. Хведорова та В. Біднова) в. о. Декана цього Факультету доц. С. Бачинського. Призначення на цей Факультет проф. Гаращенко й О. Полонського та лекторів: Архипенка, Баєра, Б. Іваницького, Крижанівського, Храневича й Шереметинського (останній до викладів не приступив і тому затверджений не був).

1919.VI. Призначення нових асистентів на Природничий Факультет.

тет: М. Вікула А. Чернявського, Л. Бачинського, Риндика, Пахара й інших.

1919. 14. VII. В Кам'янці-Подільському закладається „Національно-Державний-Союз“ (союз усіх партій без с.-р. і с.-д.).

[1919. 16. VII середя. Українська Галицька Армія переходить Збруч. 29. VIII: Зміна кабінету Б. Мартоса на кабінет Іс. Пр. Мазепи. 30. VIII: Українські війська взяли Київ вночі на суботу 30-го серпня. 31. VIII: Зрадливий напад Денікінського війська на Українське, чому воно покинуло Київ].

1919. VIII. З наказу Міністра Внутрішніх Справ Іс. Мазепи зроблено поліцейний трус в Університеті (шукано Ів. Ліпи, Білинського, І. Кобзу й ін.). Коли поліція зайшла вночі до помешкання Ректора Огієнка, П рішуче випросив член Директорії Ф. Швець, що жив у цім помешканні. Професорська Рада винесла писаний протест проти цього безпідставного трусу (це перше втручання поліції на територію Університету). Міністер Іс. Мазепа вибачився за непорозуміння.

1919. 19. VIII. Товариська бесіда членів „Національно-Державного Союзу“ й окремих осіб із галицьким урядом у театрі ім. Шевченка в Кам'янці. Промова І. Огієнка про об'єднання.

8. Огієнко — голова Українського Товариства Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському.

1919. 20. VI. З ініціативи Ректора І. Огієнка повстає філія Українського Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському. Організаційні збори в Університеті 20. VI. Обрана така Президія: Голова—І. Огієнко, члени: лікар К. Г. Солуха, скарбник—о. прот. Є. Сіциньський, лікар О. Х. Білоус, В. К. Приходько, проф. В. О. Біднов, С. Х. Русова, О. Петлюра, С. Сіциньський, секретар—Ю. А. Гудзій, бухгалтер—Н. І. Величко. Пізніш до Управи ввійшла Г. П. Приходько, Г. Турович і ін. (див. „Наше Життя“ 1920 р. ч. 1 ст. 15).

1919. VI. Огієнко здобуває від Уряду У. Н. Р. кошти на працю Червоного Хреста. Частина коштів здобувається виставами, збірками і т. ін.

1919. VII. Організація короткотермінових медичних Курсів для сестер-жалібниць. Курси закінчили 30 сестер.

1919. VII. Організація санітарно-харчових пунктів для військових на станції Кам'янець-Подільський (завідував Х. Т. Хорищенко) та на фронті. При організації цих пунктів багато працювала Г. П. Приходькова.

1919. VII. Міністерство Народнього Здоров'я посилає Ів. Огієнка, як Голову Українського Червоного Хреста в Кам'янці, за кордон для здобуття потрібних ліків. Виїзд не відбувся через брак потрібних коштів.

1919. VIII. Організація дитячих притулків для дітей військових і незаможних у м. Кам'янці-Подільському та с. Оринині.

1919. VIII. Організація дешевої їдальні для незаможних у м. Кам'янци-Подільському.

1919. Осінь. Заснування в м. Кам'янци-Подільському амбулаторії Червоного Хреста. На чолі став К. Г. Солуха. Працювали 3 лікарі.

1919. X. Значне збільшення праці санітарно-харчового пункту на станції Кам'янець-Подільський.

1919. X. З фронту приходять найчорніші вістки про тяжке санітарне становище Галицької Армії. Ректор Огієнко розповідає про це зібраним студентам і закликає їх допомагати Галицькій Армії, творячи санітарні летучі відділи. Для вирішення пропозиції Ректора збираються загальні збори студентів Кам'янецького Університету. Збори постановили: всі студенти віддають себе на працю для рятування Армії; до постанови студентів приєднуються й урядники Університету. На нових студентських зборах Ректор дякує студентам за їхню безприкладну патріотичну жертвенність, заявляючи, що для справи потрібні наразі декілька десятків осіб. За найближчих днів організовані були летучі санітарні відділи й вислані на фронт.

1919. X. Розпорядження Міністра Ісповідань Огієнка про збір по церквах добровільних пожертв на Український Червоний Хрест. Наказ повторений 10.V. 1920 р. ч. 104.

ТОРГОВЕЛЬНІ ЗНОСИНИ УКРАЇНИ З ЛЯЙПЦІГОМ У XVIII-м СТ.

Із архівної праці в Ляйпцігові.

Цю свою працю я перевів в Ляйпцігові в місяцях лютім — березні цього 1935 р. й то в „Ратсархіві” та „Гандельскаммерархіві”. Моя головна увага в ній була звернена на торгівлю України з Ляйпцігом у XVIII ст., до якої й познаходились деякі матеріяли й вістки в тих архівах. Маю намір незабаром подати про неї статтю, яку доповню своїми знахідками (щодо торгівлі) також із архіва Дрезденського, де я працював іще в липні 1930-го року.

Через те, що в згаданих архівах я не знаходив багато прізвищ українських купців, я почав відвідувати тоді також старі фірми ляйпцігських купців, з якими б ті купці наші у XVIII ст. торгували. Та, на жаль, ті фірми не були так дуже охочі мене, чужинця, у свої архіви пускати, щоб, мовляв, не заглядав у їх торговельні старі „ділові таємниці”. Інші ж фірми свої архіви, коли вірити, знищили. Є сліди торгівлі українських купців з фірмами купецькими інших німецьких міст, про що в своїй статті подам докладно.

Знаючи, що в Ляйпцігові друкувалося богословіє Теофана Прокоповича та „Elementa Philosophiae” Хр. Баумайстера, я відвідав перед своїм від'їздом із Ляйпцігу також старе видавництво Брайткопфа, що в XVIII ст. було одне

з краших в Європі. Як виявилось, це видавництво має дуже багатий архів, що зветься „Archiv und Musikbibliothek des Hauses Breitkopf et Härtel”. Діставши дозвіл на працю в цьому архіві й то в перший час мого сюди приходу, я й узявся в ньому до розшуків. Як годиться, я звернув свою увагу передовсім на старі торговельні ділові книги згаданого брайткопфського видавництва, що, на щастя, збереглися майже всі. Одні з них мають назву „Brief-Correspondenz-Buch”, а другі „Conto-Buch” і т. д., та є від початку видавництва за всі роки XVIII ст. в кільканадцятьох великих фоліантах. По перегляді всіх цих книг мені стало ясно, хто в Брайткопфа замовляв друк книги, чи хто й що до нього писав, а він йому на те відповідав. У тих книгах занотовано все, а кошти друку до дрібниць. Із усіх головних міст Німеччини й Європи замовляли в Брайткопфа книги й ноти, як також із Польщі, Росії та України. З Росії замовляли найбільш такі міста, як Москва й Петербург, але виключно через тамошніх книготорговців німецьких. Скільки їх було й що вони листовно чи через інших купців замовляли в Брайткопфа, про це кажуть докладно всі згадані торговельні книги. Хоч вони своїм змістом дуже цікаві й я з них, щодо України, позанотовував усе, мене проте збережені листи в архіві Брайткопфа більш до себе вабили, ніж ті старі книги, що про них я вже приблизно знав, хто до нього з українців чи з України писав. Мушу тут признатися, що я почав перший ті листи розглядати, по їх більш як сторічний запаковці в невеличкі пачки, по літерах і рік за роком. За XVIII ст. переглянув їх майже всі, що тичилися не тільки України, але й Росії. Всі ці переглянені листи лежать тепер при купі. Між ними є навіть листи такого Якоба Штеліна, що знав добре про Україну, й які ще досі ніким, здається, невидані, ба, навіть берлінським професором Карлом Штеліном. Але найбільше подибавав я все ж таки листів Миколи Бантиша-Каменського (1737—1814), батька українського історика, аж цілих 67, почавши від листа з дня 14.I.1779, а кінчивши на листові з дня 23.II.1807. Всі листи, на які послідувала відповідь, торкаються виключно замовлень, що М. Бантиш-Каменський робив для Синоду в справі книжок і їх деяких видань. Між іншим, за його посередництвом і доплатою Брайткопф надрукував „Christ. Orthod. Theologia” Теофана Прокоповича, „Elementa Philosophiae” Баумаєстера, „Compendium Theologiae” Іоакінфа Карпинського, „Elementa Oratoria” Пургія й т. д. Побіч листів М. Баншиша-Каменського довелось подибати також листи до Брайткопфа архієп. Херсонського Євгена Булгариса (1768, 23.VIII.1774-і 20.VII.1775), архієп. Полоцького Гераклія Лісовського (4.II.1787) та архієп. Могілівського Юрія Кониського (20.VIII.1787). Обидва

поза науковими товариствами, що не має постійних забезпечених фондів, потрібно тяжке, а часом і неможливе. Нехай глибоко зрозуміє це наше широке громадянство, а зрозумівши—нехай міцно підтримає нас морально й матеріально в наших культурних і наукових завданнях. Громадський науковий журнал потрібний нам для культурного життя Нації як повітря, як мозок людині, але він не може існувати без широкої й щедрої підтримки свого громадянства! Нехай же наше громадянство масовою передплатою дасть змогу жити й працювати „Нашій Культурі“, а тим самим дасть змогу й нашим ученим вільно говорити з широкими колами своєї інтелігенції. Пам'ятаймо: тільки глибоко національно освічена інтелігенція буде щиропатріотична й міцна, своїй Нації корисна.

Редакція.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Сучасне західньоукраїнське письменство. Огляд за 1930—1935 роки. Львів, 64 ст. «Літературна Бібліотека». Написав Є. Ю. Пеленський.

Перші рядки цієї праці обіцяють нове трактування нашої літератури, а це там, де автор зазначив, що «поет... хоче найти нові образи, в які закликає духа сучасності». Але далі автор сходить із цих блискучих засновків, нічого майже не говорячи про мистецький вплив наставлення наших творців і діючи поетів за їх ідеологією та за формальним належанням до окремих родів літературної творчості (нпр. «Творці сонетів і октав»).

Належало б за підставу поділу прийняти й послідовно дотримати цього в книжці,—з одного боку—з владне, активне сприймання буття в усіх його духових і матеріальних виявах, а з другого—пасивне, невільниче перевалкування життя, або намагання представити його так, як даний творець думає, а не чує.

Рівнобіжно з цим і, звичайно, відповідаючи попередньому, йде поділ на панівне оперування засобами творчості й на переживання старих творильних засобів.

В окремих поетів цих двох підстав поділу не маємо потреби розрізняти, бо існує тільки сила, краса—це у мистців, та посередність, нудкавість—це у фахівців, різних писців, що під ними задихається наша література.

Є. Ю. Пеленський цікавиться теорією творчості, виразно пірвав з перестарілими дефініціями змісту й форми (див. примітку на ст. 6; до деяких авторових цікавих думок думаю незадовго повернутись у статті про поетичний образ), ото ж йому легко було б поділити письменників за їх мистецькою й духовою силою. Про формальний же бік їх творчості (ж. ін. і належність до ідеологічних і літературних таборів) згадати можна було б хоч принагідно, бо навіть у блискучім, прозорім начинні мутне вино ніколи не горітиме бурштином. Навпаки, чиста джерельна вода промінює красою й у дешевій зеленкавій склянці. А ще більш, коли цій склянці навмисне надається кривизни та ламаности. Бо не тільки маємо цінити й підкреслювати «класичні ямби й трохеї», що тепер оживають разом із соняшною Елладаю, але й загнаний, перерваний ритм, але й острі дисонанси, але й образи Ква-

зімодо, що чи не найкраще віддає наш «чорний час зневаг, насильства, гвалту й муки» (Є. Маланюк).

Не можна погодитися, що розрив із Наддніпрянщиною (ст. 10—11) вплинув на творчість нашого Заходу аж так від'ємно. Лепкий й ін. нічого цінного не давали й перед 1929 р. Зате розрив посилив новими нотами творчість інших поетів, що з них деякі спалахнули сильним напруженням.

Найцікавіші сторінки книжки Є. Пеленського це: «Лірика національного патосу» (18—22), «Творці Сонетів і Октав» (22—26) та «За щастям і за оманю» (26—32).

Говорячи про Маланюка, автор виявив належне відчуття його недоцінюваного ще циклу «Антимарія»; теж заслужено оцінює автор Антонича, цього поета з Божої ласки. Але більшу увагу варто б присвятити помітному культурному талантові О. Ольжича, його виключно оригінальній тематиці.

В «Закарпатські поети» (ст. 32—34) Є. Пеленський заслужено висовує постать Зореслава, хоч для більшої випуклості варто було б, поруч із зацитованими бадьорими уривками з цього поета, пригадати й інші, як:

«У тихім болю серденько квилить
і на хресті своїх надій конає».

В розділі «Суспільна та психологічна повість і новеля» забуто про поворот до творчості Ржепецької, натомість, хіба з бібліографічної пильності автора, висунуено «Нагоди й пригоди» М. Рудницького, що їх літературна вартість більш ніж сумнівна.

В розділі «Літературна критика» занадто побіжно потрактовано Др. Д. Донцова, в довгому спискові критиків не знаходжу Ю. Липи.

В своїй праці Є. Пеленський дає багато влучних характеристик, хоч із деякими з його осудів тяжко погодитись. Так, талановитого Мосендза він ставить чомусь на другому місці по Ю. Липі (ст. 23). Ще: автор чомусь очарований еротиками Н. Лівницької-Холодної, що в них «більше вогню, менше попеду» (ст. 27). Дійсно, книжка Н. Лівницької-Холодної цікава — на українському ґрунті, — збірка любовної лірики. Але далі автор зазначає: «подібно... пише Олена Теліга» (ст. 27), хоч О. Теліга — поетка, що особливо далека від еротики, бо весь час стоїть «на грані могутнього й прекрасного майбутнього».

Рішуче не доцінив автор оригінального Гордянського (ст. 28), хоч забагато уваги присвятив Я. Дригиничеві, без порівняння слабшому.

Цими принагідними заввагами не хочу обезцінити наявних заслуг Є. Пеленського. Як на свою маленьку книжечку, автор дав багато, його праця повинна стати корисним довідником нашого читальницького загалу. Бо замало ми знаємо свою літературу, замало читаємо, замало купуємо книжок. Наші автори, не чуючи за собою глибокої бази читачів, часто знеохочуються й хирляють, не виявши всіх своїх можливостей.

Іван Коровицький.

Україніка з німецьких журналів. R. Stupperich: *Teofan Prokopič in Rom, in „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte“*, Берлін-Кенігсберг 1931, т. 5. Це поважний матеріал для вияснення перших років життя й студій Теофана Прокоповича, для чого автор влучно вилловив дані з чотирьох відомих життєписів Прокоповича. Йх він доповнив навіть своїми архівними знахідками в Римі, з яких слідує, що Т. Прокопович вступив до колегії св. Афанасія 14 листопада 1698 року, під ім'ям і прізвиськом *Samuel Cereizki ex Chiovia*, а втік із неї 28 жовтня 1701 р. Перебувши зиму десь у Швейцарії, прибув він до Києва аж на весні 1702 р.

Його ж: *Teofan Prokopič und Johann Franz Buddeus*, там же 1935, т. 9. Автор розповідає тут про перше знайомство (книжкове) Т. Прокоповича з Йог. Буддеусом. Воно почалося, видно, поза мурами Київ-

ської Академії, й то в часи, коли Т. Прокопович учив Якова Марковича. З ним читав він тоді не тільки самого Буддеуса, але й Бекона та Декарта. В мурах же Київської Академії цього робити Т. Прокопович очевидно не посмів, принаймні в р.р. 1707-8 — 1708-9. Зрештою, він тоді викладав ще аристотелівсько-схоластичну філософію, що обслуговувала, як відомо, православне українське богословіє. Проти неї збунтувався був Т. Прокопович десь уже по поразці Гетьмана Івана Мазепи й короля шведського під Полтавою. Та не тільки проти неї, але також і проти схоластичного богословія збунтувався він, бо почав користатися для нього вже літературою протестанських богословів, почавши від Буддеуса. Ітак, заведену традицію славного митрополита Петра Могили почав в Україні підривати вперше Т. Прокопович.

V. Zaloziecki: *Ikonnensammlung an der Griechisch-Catholischen Theologischen Akademie in Lemberg*, в „Byzantinische Zeitschrift“, Липськ-Берлін 1935, т. 35, зм. 1, с. 70—7.

I. Losky: *Fr. Bodenstedt und die Ukraine*, в „Germanoslavica“, Брюнн, 1935, річн. 3, зм. 3—4, с. 392—401.

I. Mirčuk: *Christian Wolf und seine Schule in der Ukraine*, *ibid.*, с. 277—91. Поскільки обидві вище згадані статті—В. Залозецького та І. Лосського—можна вважати за цікаві й на тему влучно написані, постільки про третю статтю—І. Мірчукову—цього сказати вповні я не відважуюсь. Її зміст приблизно такий: з початку автор переказує в ній про вольфіянську школу в Росії (с. 277—81), далі переповідає історію філософії в Київській Академії (с. 282—85), з перерахуванням кількох філософічних курсів, у кінці статті торкається він на півсторінці про постанову 2-го Українського Наукового З'їзду в Празі про майбутнє видання філософічних курсів, що переходять в Київській Академії, і аж ото на інших сторінках трактує вже свою тему, правда, цікаву й добре відому з «філософії в Україні» Д. Чижевського. На його погляд, вольфіянська школа в Україні, як підручник Хр. Баумайстера „*Elementa philosophiae*“, мала б початися в Києві по рецензії цього підручника Юрієм Кониським у 1755 р., а в Львові по вступі Петра Лодія в „*Studium Ruthenum*“ у 1787 р. Введення тієї «школи» відбулося в Україні, цебто в Києві, як каже І. Мірчук, цілком спонтанічно („*spontan*“) та в силу «внутрішньої потреби», без ніяких наказів «царів» (с. 282), і тому П прояв в Україні переходується «в духовій динаміці України» (с. 181). Що мало б ув отій підручничковій «вольфіянській школі» в Україні недоставати, то його гадалося доповнити з «творів значніших новіших письменників» (с. 288), до яких мав би належати картезіанець Пурхоніус, як гадає автор «гіпотетично» („*hypothetisch*“). Професори буди з «філософії Баумайстера» вдоволені й нею захоплені (с. 287). Ось це такий зміст статті І. Мірчука, що вимагає пояснень. Поперше, «вольфіянська школа в Україні» повстала просто силоміць, завдяки тільки двом упертим особам—Давидові Нашинському, а головню Самуїлові Миславському, що за допомогою московського «Синоду» й почав ту «школу» в Києві на місці аристотелівсько-схоластичної вводити. Як мені здається, він десь був і промотором наказу «Синоду» з 1777 р., який зобов'язував всі духовні школи в Росії й Україні користуватися в класі філософії тільки підручником Баумайстера, що його в цьому році надрукував був М. Бантиш-Каменський, а пізніш перевидавали в Липську. Чогось надзвичайного для філософії в Україні від цього підручника не сталося, бо він обслуговував богословіє в такій же самій мірі, як що не меншій, як і звичайнісінький собі курс аристотелівсько-схоластичної «школи», якого не треба було принаймні нічим доповнювати. Підручник же «вольфіянської школи» цього потребував, і він також доповнювався, тільки не з Пурхонія, але з Прокоповича й Вайссена, як також подеколи з Буддеуса, Гайнеція, Бруккера, Вінклера й Пуффендорфа, про що вже давно відомо без ніяких «гіпотез». Отже, я тверджу, що «вольфіянська школа» повстала в Україні не в силу «духової динаміки», але цілком

силоміць, завдяки Д. Нащинському, а головню Самуїлові Миславському, який для введення тієї школи покористувався підпорою з боку Синоду та й ще в часи Катерини II, чого не треба забувати. Які буди наслідки з тієї «школи» в Україні — чи кращі чи гірші від аристотелівсько-схоластичної — я не беруся зараз судити. Шкода, що І. Мірчук розв'язці цього питання не присвятив у своїй статті кілька сторінок, от хоч би на місце тих принаймні чотирьох, які він відвів для «вольф'янської школи» в Росії, для якої одна сторінка вповні б вистачила.

Домет Оляничин.

ХРОНІКА НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ

До зносин П. Куліша з К. О. Білиловським. «Колись Білило білтиме наше слово, як сонечко полотно», писав П. Куліш, перечитуючи запропащену тепер поему Білиловського «Олена». Про самого Кесаря Білиловського мало хто в нас знає, а вже може найменше знають про нього наши галичани, хоч починаючи з 1876 р. його поетичні твори друкувалися в Галичині, спершу в москвофільських виданнях, а саме в коломийській «Ниві» та Наумовичевій «Науці», а потім у таких українських виданнях, як «Світ», «Зоря», «Дзвінок», «Зеркало» як під власним ім'ям, так і під псевдонімами: Цезарю, Білило, Пан Кадило, Бурсак Ц. Білиловський писав оригінальні твори, а ще перекладав німецьких мистців слова, — Гете, Шіллера, а на німецьку знову ж мову Шевченка («Нащо мені чорні брови»). Велетенська частина творів Білиловського змарнувалася, загинувши в Італії, де Білиловський перебував 1882 р., частина згоріла в Відні, а дуже багато забрала царська влада, переводячи трус у поета, коли він повертався з чужини.

У найдених мною в Сяноці листах П. Куліша до Альойзія Юркевича, що я їх передав до Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, є два листи, що торкаються відносин між П. Кулішем та Ц. Білиловським. Передаю ці листи в оригіналі (вони писані польською мовою):

Upraszam mego łaskawego i Kochanego Pana posłać natychmiast dwadzieścia (!) reńskich pod adresą (!): Italia-Firenze. Via S. Lucia Nr. 2, P. P. Signor Cesare Bililowski. Będąc we Lwowie zwróć te pieniądze z wielkim (!) podziękowaniem. — Sługa i przyjaciel P. Kulisz. 1882 sierpnia 28. Wiedeń. Далі йде дописка олівцем: Do pieniędzy proszę dołączyć drugą połowę tego listu.

Другий лист писаний теж із Відня з датою 6 вересня 1882 р. Він звучить:

Dziękuję serdecznie Kochanemu Panu za 20 guldenów, poślanych według mej prośby. Tu, widzi Pan, taka historia. Młody człowiek, pragnący wyższej oświaty, wyjechał za granicę z żoną i małym (!) dzieckiem, a nieświadomy w praktycznym życiu wpadł w wielką biedę. Młodzian ten z czasem będzie znakomitym mężem nauki, chociaż nie jest jeszcze niczym, oprócz zakonanego w swej żonie poety, a to jest natchnienie, któremu sympatyzuję najwięcej. Chwała Bogu, że mogłem jego ratować. Prosił on pieniędzy u Dr-a P. (Пудюя, приж. автора), lecz ten mógł jemu posłać tylko 10 reńskich, a on prosił 30.

Лист, що в ньому порушив Куліш іще інші справи, закінчується допискою олівцем: Już ten Pan pieniądze dostał z poczytu. To było dla niego wielką niespodzianką. Франц Коковський й.

Виклад про Т. Шевченка в Румунії. При Історично-філологічному факультеті Ясського Університету в Румунії працює Славистичний Семінар під керівництвом проф. Іллі Барбулеску. У цім Семінарі 4.XII. 1935 р. студент G. Bogaci прочитав виклад про Т. Шевченка: Marele

poet al poporului Ucrainian Sevcenko. Резюме цього викладу видрукуване в Ясським румунським щоденнику „Opinia” ч. 8603 за 11. XII. 1935 р.: Poetul ucrainian Sevcenko. По викладі відбулася жвава дискусія про Шевченка.

Чужа преса про „Нашу Культуру“. „Slovanský Přehled” у ч. 9 за 1935 р. на ст. 395 подав чималу інформаційну замітку про «Нашу Культуру», підписану Іос. Р. (проф. унів. Іос. Páta).

«Те українське видання — читаємо про «Нашу Культуру» — зачало виходити цього року в квітні стараннями пильного редактора «Рідної Мови» проф. д-ра Ів. Огієнка, який до 1-ої книжки подав цікаві уваги про сучасну літературну українську мову. З інших статей цікавлять нас дві розвідки проф. д-ра К. Студинського: в 1-ій книзі про соту річницю чеського народного гімну з незнаною сатиричною українською перерібною чеського гімна з 1883-го року, а в кн. 2-ій про кару за українську участь при заложенні наріжного каменя Народнього Театру в Празі року 1868-го; це цінна розвідка для історії чесько-українських взаємин».

До цієї замітки А. Р. (редактор журналу) додав іще свою примітку: «В 4 та 6-ій кн. того ж ілюстрованого місячника вмістив Петро Зленко цікаву статтю про чеські й словацькі переклади з українського красномовного письменства. В 3 кн. видрукувано автобіографію А. Чайковського, в 7 кн. розвідка К. Студинського: «П. Й. Шафарик і українці», і від того ж числа редактор І. Огієнко друкує свій докладний життєпис. Побіч історичних студій «Наша Культура» присвячує увагу в своїй «Хроніці» життю по всіх частинах української території (а Підкарпатська Русь зветься тут «Закарпаття») та еміграції».

Передруки з „Нашої Культури“. Чернівцький денник «Час» за листопад ц. р. передрукував із «Нашої Культури» такі статті: 1) Проф. І. Огієнко: Творимо українську культуру всіма силами нації, 2) Ю. Вухналь: Грудовий день комсомольця Федька Гуски, 3) М. Плечко: Сучасний Київ, 4) С. Черкасенко: Померлі душечки, 5) Б. Лисянський: Блискучих слів ми сіємо багато. — Тижневик «Український Робітник», що виходить у Торонто в Канаді, в ч. 42 за 18. X. ц. р. передрукував поему С. Черкасенка «Триліси», а в ч. 43 за 25. X.—Його ж: «Іскри з великої пожежі».

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

З Новом Роком! Редакція «Нашої Культури» сердечно вітає всіх своїх Читачів та Прихильників з Новим Роком!

На фонд „Нашої Культури“. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на «Фонд Нашої Культури»: А. А. 100 зл., С. Семенюк 1 зл. і учитель М. Дацюк «з нагоди 30-ліття праці проф. І. Огієнка» 1 зл. А разом 102 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає найщирішу подяку.

Поновляйте передплату на «Нашу Культуру» на 1936-й рік. Умови передплати подано на 2-ій ст. цієї книжки.

Боржників наших просимо якнайскоріш поплатити свої борги, про що кожному післано пригадку.

Мистецька оправа на «Нашу Культуру» за 1935 р. (на кн. 1—9) з англійського полотна з золотим написом і прикрасами висилається за 1 зл. Така ж оправа на «Рідну Мову» 1935 р. висилається також за 1 зл.

Хто пришле нам кн. 4-ту або 3-тю чи 9-ту «Нашої Культури», тому вишлемо замість неї книжку біжучого місяця або яку іншу за бажанням.

„Рідне Слово“, початкова Граматика української літературної мови в мистецькій оправі висилається за 1.50 зл., без оправи 1 зл.

Парастас і Похорон, переклад проф. І. Огієнка, з благословення Митрополита Діонісія; церковними черенками, з наголосами. Ціна по 1 зл. з пересилкою.

УКРАЇНЬСКА ПРОТОІСТОРІЯ.

III. Траки.

Грецькі джерела згадують про траків (народ індогерманського пня), як про племена, що жили на північ від грецької границі. В історичні часи вони займали просторинь від північних схилів Карпатів, на південь від них через Дунай і Гемус (Haemus) аж до Егейщини й Малої Азії, де вони сусідили з народами мізійським, бітинським і фригійським. Але вони теж ширилися й далеко на схід в українських степах, досягаючи Боспора Кімерійського (Керченської протоки) й азійської Сарматії. В європейській Сарматії, тобто перед р. Доном, був відомий їхній город Клепідава. Трацькі прізвища та імена трапляються в панівних фаміліях боспорських (керченських) князів; а теж ув Ольвії, Пантикапеї, Танаїсі і т. ін.

А що це не прості культурні позички, показують імена рік, областей і племен, згаданих у Геродота.

Проф. Kossina вважав бронзодобову лужицьку культуру А за трацьку, а потім за іллірську й містив їх на Віслу. Антропологічно траки були високі, рудоволосі. Цікаво, що скити не могли їх зовсім витіснити з українських степів, бо вони ще і в II віці перед Хр. трапляються аж на сході.

Трацька мова була галуззю індогерманських мов, близькою до слов'янської й литовської; але слів, та взагалі остатків трацької мови залишилося дуже мало. Томашек, напр., приводить такі слова: Ар-вода, струмок, berz-береза, brar-брат, de(v)o-бог, diža-котел, діжа́, город, dava-оселя, dol-довбати, esb-кобила, mama-мама, kulia-келія, хижа, orolo-орел, para-батько, porsula-порося, karpat-кільцевий вал, raisku-шасливий, skar-копати, skel-розколювати, stolo-стіл, stru-струїтися, текти, strumon-струмок, tem-темний, volo-злодій, žura-вода (або дацьке-žera), žorolo-джерело, rabo-робота (Tomaschek: Die Alten Thraken II: „Sitz. Ber. Wien. Ak. Wiss“. Nr. 131, 1894 ст. 102). Гірт пише про трацьку мову так: „трацька мова належить до мов сатемових, але ні в якому разі не до арійських, ні до іранських, бо немає однакового вокалізму; вона має деякі стосунки до литовсько-слов'янських мов (Hirt: Indogermanen, т. I ст. 130).

Даки, що жили десь у теперішній Румунії, теж племя трацьке. Близькою мовою до трацької говорили теж іллірські племена, що жили в середній Придунайщині, і археологічно характеризуються так званою Гальштатською

культурою, що процвітала там у першій половині першого тисячеліття перед Христом. За цієї доби ілліри особливо сильно розвинули залізну індустрію біля м. Гальштата, що мала вплив на цілу західню й центральну Європу й доходила аж до наших Гіпербореїв. Ілліри теж представляли не чисті індогерманські племена, а мішані з осілими хліборобськими племенами цієї території, які теж в енеолітичну добу характеризувалися мальованою керамікою так само, як і наші трипільці.

Геродот описує звичаї траків, що мало чим різняться від скитських. Індогерманські номади й мусіли бути досить подібні між собою, тільки траки дуже довго блукали між українськими й подунайськими гіпербореями й значно зміялися свої звичаї. Я тут наведу декілька звичаїв. „Трацький народ після індійського найчисленніший; ділиться на багато племен, що ворогують між собою; з-поміж окремих племен виділяються гети, травси і ті, що живуть над крестонцями, решта мають однаковий характер і звичаї” (Herodot. V 3).

Травси, коли в них родиться дитина, то сядають навколо неї й сумують, тому що вона має в будуччині витерпіти багато горя, як кожна людина, і перечислюють усі людські біди. Навпаки, покійників вони ховають із сміхом і жартами, вказуючи на те, від скількох бід він увільнився (Herod. V 4).

Я думаю, що Геродот не розумів останнього звичаю травсів, а цей звичай зберігся в глухих місцях Прикарпаття й до цього дня, тільки його треба йнакше пояснити. Старі люди боялися душі покійника, й єдиним способом, на їх думку, відігнати її був магічний спосіб: сміятися. Сміх, вірили траки, відганяв душу покійника, і не дозволяв їй вхопити іншого на той світ за собою. Тому й тоді насильно примушували себе сміятися при покійникові, і тепер це так само роблять у деяких місцевостях. Існування цього звичаю тепер показує тільки, з яких глибоких часів збереглися ці звичаї, й показує непереривність існування нашого народу на всіх старих місцях, не вирушаючи з них і донині.

Навпаки, про тих траків, що живуть за крестонцями (а де це — не відомо), Геродот каже, що, коли помре чоловік, то жінка мусить за ним іти на той світ, і її над могилою чоловіка забиває найближчий її родич (Her. V 5). У решти траків існує звичай продавати своїх дітей на чужину (Her. кн. V 6). Чоловік купує жінку в її батьків за великі гроші (Her. V 6).

Порізи на шкірі визначають шляхетне походження. Жити не роблячи вважається у траків найвищою гідністю, а обрібка землі найсоромливішою працею. Найліпшим спо-

собом життя вважається — військовий і розбишацький (Гер. V 6).

З богів траки поклоняються Аресові, Діонісові й Артеміді, а окремо від решти народу князі їхні виводять свій рід від Гермеса й клянуться тільки його ім'ям (Герод. V 7).

Багатих траків ховають так: три дні виставляють покійника й голосять над ним; потім приносять у жертву йому всякого роду звірів і справляють обід. Нарешті покійника або ховають у землю, або попереду спалюють і потім ховають; після того над похованим насипають високу могилу й справляють різні забави: випередки і т. п. (Герод. V 8). Таким чином і траки, як і західніші від них ілліри, вживали два похоронних звичаї: тілопалення й тіловземлення (звичайно випростаних і на спину положених) покійників. У хліборобів, вище описаних, було тілопалення, і дуже можливо, що від них воно перейшло частково й до траків. З траків, хто хотів, палив покійника, хто не хотів палити, закопував у землю.

Ця мішаність похоронного (найбільш консервативного) звичаю показує, що самі племена трацькі вже значно помішалися з нетрацькими хліборобами; і навіть на це вказують Геродотові описи деяких окремих трацьких племен, у яких ще й інші звичаї були відмінніші від трацьких, напр. у плем'я пеонів, яких Геродот теж зве траками (Геродот V 16).

На Закарпатті траки в бронзову добу зуміли зорганізувати металургічну індустрію, й постачали бронзові вироби теж на цілу українську територію й далі. Вони теж відкрили золото й срібло в ріках закарпатських і балканських, і ми бачимо поруч із бронзовими теж золоті й срібні вироби в нас в Україні в кінці бронзової й на початку залізної доби, що їх місце виробу було за Карпатами. Такий, напр., скарб знайдений був у с. Михалкові¹ в басейні Дністра і т. ін. Дуже яскраво описав цю роллю траків фінський учений Тальгрєн² у своїй великій праці про передскитську Понтиду (тобто Україну того часу). В ту добу особливо розростаються центри торгівлі кам'яною сіллю. Англійський учений Gordon Childe пише: „Соляні джерела витікають у долинах ріки Сали, у франконському Вюртембергу, у верхній Баварії й верхній Австрії, особливо навколо Reichenhall'ю, в Угорщині, Семигороді й у Галичині. Кам'яна сіль і її копальні відомі біля Hallstatt'у і Hallein'a в передісторичні часи. А торговельні пункти, що грали важну роллю в ті часи, виясняються своїми іменами, в яких склад входить складник hal, старе іллірське слово для ознаки со-

¹ K. Hadaczek: Złote skarby michałkowskie. Краків 1904.

² A. Tallgren: Eurasia Septentrionalis Antiqua, II. 1926. ст. 216—218.

ли, напр.: Halle, Hallstatt, Halycz, Reichenhall.¹ Таким чином столиця галицької землі, м. Галич, приносить нам традиції ще іллірської торгівлі сіллю, й мусить він писатися латинкою через H а не через G, як це дехто помилково робить. Prof. Niederle² вказує, що імена рік з кінцівкою -ava дацькі, а само собою, що й трацькі. Такі назви рік трапляються не тільки в Карпатах, але й у правобережній Україні, напр.: Унава, Россав, на Київщині і т. п. Я думаю, що невеликі трацькі племена могли жити й на Київщині, як на це вказують, окрім назов рік на-ava, й назви міст або сіл. Так, напр., містечко Сміла, мабуть, колись була заселена трацьким племенем, що принесло сюди з собою назву якогось старшого більшого міста трацького, бо про нього згадує Hecataeus Milesius, що жив трошки раніше Геродота; власне: Σμίλα, πόλις Θράκης (це є в Степана, Візантійського історика, цитата з Гекатея, № 118).

Розкопи графа А. А. Бобринського виявили, що в околицях Сміли за доби Геродота й перед ним жило густе населення, яке лишило по собі численні могильники. І можна думати, що ці могили не скитські, а трацькі.

VI. Кімери.

Геродот приносить нам ще одне ім'я народу, що жив на нашій території в першій половині першого тисячеліття перед Хр. Цей народ Геродот зве кімери. Вони, по його словах, жили десь між Дністром і Доном. Від цього народу на пізніші часи залишилася назва „Боспор Кімерійський“ для Керченської протоки. Як каже проф. Vasmer, „ім'я кімерів не ясне (Strabon I 3, 21); від їхньої мови збереглося тільки декілька імен: Sandaksatru та Teuspa. Ці незначні мовні залишки дозволяють установити тільки те, що кімерійські князі часом носили іранські імена, але чи мова й сам народ кімерійський були іранцями, цього рішити не можна“. Античними переказами вони теж зв'язуються з трацькими трерами (Strabon I. 3, 21), але з боку мови цієї теорії не можна підтвердити. Але у всякім разі, нема жодного ґрунту відносити траків і кімерів до кавказької мовної групи, як це робить Ростовцев³ (Елліство и Иранство на югѣ Россіи ст. 32). Геродот приводить різні оповідання про занепад кімерів, але всі вони зв'язуються з приходом скитів, що їх ніби вигнали за Кавказ. Тальґрен думає, що проти кімерів зробили повстання підвладні їм племена місцеві й прогнали їх за Кавказ, при чім він допускає, що

¹ Gordon Childe: The Danube in Prehistory, ст. 7.

² L. Niederle: Manuel de l'antiquité slave, I. 1923 p. ст. 172.

³ Max Vasmer: Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I ст. 6. 1923.

самі скити й були цим повсталим місцевим населенням¹. Цю гадку Тальгрена одначе не можна підтвердити історично.

Ростовцев оповідає, що на початку VII віку, коли Rusas II був королем Ванської держави (680 — 645 р. пер. Р. Хр.), а Ессаргадон та Ассурбаніпал були королями Асирії, то в той час кімери в союзі з Rusas II, і мідійці, маннеаки та сакерді почали війну з Асирією. Можливо, що це залежало від тиску скитів зо сходу на Ванську державу. Спільний інтерес викликав союз між Ессаргадоном асирьським і скитським князем Бартатуою, що тоді напали на халдів, тобто на Ванську державу, і кімерів, розбили їх біля 660 року, і дуже знищили Ванську державу. Кімери втекли далі в Малу Азію, де їх відбив король Лідії Gyges в році 660 пер. Р. Хр., підпертий Асирією. Потім у 652 році вони знову напали й розбили лідійців і зруйнували їхню державу. А року 637 скити, разом із асирійцями, знищили кімерів і загнали в ту частину Малої Азії, що зветься Вірменією (Gimir по-семітськи).²

Старі російські вчені приписували кімерам ті могили в степах України, під якими були поховані корчені скелети, і які відносилися до доби бронзової й першої залізної, тобто до року приблизно 500 перед. Р. Хр. І здається, що вони мали рацію, бо пізніш такі похорони зовсім зникають, а в VII і VI віці їх стає дуже мало, рівняючи з попередніми віками, що можна легко пояснити тим, що їх вигнали з України скити, або вони вийшли самі, а незначні залишки помалу зникли.

V. Скити.

Більш-менш мирне та тихе життя наших хліборобських племен раптом було порушене в кінці сьомого, а скоріш, мабуть, на початку шостого віку перед Різдв. Хр. появою грізних кочовників—скитів. Скити прийшли до наших степів із-за р. Волги, з-за Каспійського моря, що того часу творило, як здається, одну цілість із Аральським озером. Вони прийшли з Західного Туркестану, де вони давно вже перемішані були з племенами алтайськими, тобто тюркськими й монгольськими, як це ясно виступає з опису псевдо-Гіппократа, а також із їхніх звичаїв, що описує Геродот у IV книжці історії.

Над подіями в наших степах, зв'язаними з приходом скитів, нам доведеться спинитися трошки довше, з одного боку тому, що ці події описав досить докладно Геродот,

¹ Tallgren, op. cit. ст. 220 і 223.

² Rostovtzeff: *Iranians and Greeks in South Russia*, ст. 35 — 36.

а подруге тому, що сама ця доба дуже цікава й у загальній історії людства. Скитам особливо пощастило тому, що Геродот покористався ними для своєї історіософії, і для того, щоб принизити персів ув очах читачів. Не менше їм пощастило й тому, що деякі сучасні вчені, осліплені блиском золота в скринях петербурзького Ермітажу, вибраного з різних могил України, приписують продукцію його виключно скитам, і, захоплюючись власною фразеологією та під її індукцією, наділяють скитів такими здатностями й творчостями й такою могутністю, яких вони ніколи не мали й не могли мати.

Але не дивлячись на ту прихильну увагу, яку скитам присвятили майже всі вчені старої Росії та дуже багато європейських визначних учених, саме питання скитське й особливо скитського мистецтва не дуже вияснилося. Сумнівне все: і скількість скитів, і їхня могутність, і час, коли вони прийшли в Україну, і та культура, в якій вони виростили, і те мистецтво, що вони ніби з собою принесли, і навіть раса, до якої вони належали.

Ім'я скитів уперше зустрічається в асирійських джерелах, у Сонячній оракулі, і там воно виглядає як *Iskuzai*, а в переписці Ассаргадона - *Asguzai*:¹ Греки переписували це ім'я по всіх правилах своєї граматики словом *Σκυθαι*. Це плем'я належало до ширшої групи, відомої під ім'ям саків, що займала область від Фергана до Афганістана, і межувала з іранськими медами й персами. Герцфельд, що тепер спеціально займається студіями Ірану, каже: саки, яких мову й вигляд ми тепер знову знаємо, це народ, що стоїть до іранців іще ближче, ніж до індо-арійців: це була мовна, етнічна й культурна єдність. А те, що греки звать скитами, є в протилежність сакам пестра мішанина і расою, і мовою, і культурою².

Я не буду наводити тут багато гадок різних авторів, але більшість їх, і Ростовцев у тім числі, вважають, що скити були мішаниною з іранських і алтайських племен, — мовно вже іранізованих.

Скити вперше стають відомі в Асирії і в східній частині Малої Азії, в зв'язку з війнами між кімерами, Ванскою державою й Асирією, десь на початку VII віку перед Хр., і вони держаться в цих областях аж до кінця VII віку, поки вони в 612 році, разом із вавилонянами, не зруйнували столиці Асирії м. Ніневії, як стало відомо зовсім докладно

¹ Hugo Winkler: *Streck Assurbanipal CCCLXXIV*, *Altoriental. Forschungen*, I, 487. Hüsing: *Völkergeschichte in Iran. Mit. Anthr. Ges. in Wien*, B. 46 1916, ст. 199.

² Ernst. Herzfeld: *Mitteilungen aus Iran*, B. IV ст. 26.

з недавно відкопаних клинописних таблиць.¹ Час же появи скитів на українських степах не відомий точно; Ростовцев каже, що в кінці VI віку скити вже напевно остаточно зайняли цілі степи чорноморські аж до Дунаю. Дуже можливо, що вони почали переходити на цей бік р. Волги ще в кінці VII віку, але ми не маємо жодних вказівок, щоб вони прийшли в наші степи вже в VIII віці, як висловлюється дехто з учених, у тім числі й Ростовцев. Ми не маємо в наших степах ні однієї могили, яку з певністю можна приписати скитам, щоб вона одночасно була старша, ніж з VI віку. Найдокладніші відомості про життя скитів у наших степах подав Геродот, грецький історик, що жив у V віці; після нього ні один історик чи письменник не описував сучасних собі скитів і не цікавився ними. Очевидно, після Геродота скити остільки були слабкі, що не були в силі зацікавити собою грецьких письменників, не дивлячись на те, що торговельні зносини між Грецією й Чорноморськими колоніями були незвичайно жваві. Не дивлячись на всю прихильність до скитів, Геродот виставляє їх надзвичайно дикими, значно дикішими від інших степових племен і особливо дикими, рівняючи з хліборобами.

Скити були першими номадами, що принесли повне знищення хліборобського елементу в наших степах. Від дальшого винищування врятували хліборобів ліси, що в ті часи були поширені значно далі на південь, ніж тепер (як це видно з деяких уступів історії Геродота, напр. про Гілею, а також, як це підтверджено новітніми дослідями, в торфовищах, на долішнім Дніпрі, які показали, що в цих областях колись були значні соснові ліси). По словах Геродота, скити пили кров убитого в бою ворога. З убитих вони ніби здирали скальпи, і навіть цілі шкури, і возили це з собою. З черепів убитих ворогів вони виробляли чаші для пиття вина і т. п. Вони дуже оберегали старі звичаї, й убивали навіть тих князів своїх, що прагнули до вищої культури грецької, як напр. Анахарзиса й Скілу. Є підстави думати, що, звичайно, це й до голови не приходило їхнім князям, але їм тому кортіла вища цивілізація, що матері їхні не були родом скитянки; мати Скіли була істрянка, тобто родом із якихсь хліборобських дунайських князів (Істр—Дунай), вона й передала своєму синові любов до вищої культури. Скіла мав дім в Ольвії, і брав участь у офіційних ольвійських святкових церемоніях, за що й був убитий.

Геродот приносить нам багато імен скитського правлячого князівського дому, від батька до сина й далі. Після Геродота нам не відомі вже імена князів скитських;

¹ Contenau: G. Syria. V. 1924 mc. 258.

тільки випадково згадується Сайтаферн і, в зв'язку з війнами Пилипа Македонського, Атей, розбитий у 349 році пер. Хр. (Strabo кн. VII. 8. 14 і кн. III. 18). Тоді області, де жили скити, були зайняті сарматами (Diodorus Siculus II 43), а біля Дунаю розширилася держава гетів, з якими пізніш воював Олександр Македонський (Appian I. 2-4).
(Далі буде).

Прага.

Вадим Щербаківський.

АРХЕОЛОГІЯ ЕВХАРИСТИЧНОГО КУЛЬТУ.

(Докінчення).

V. Евхаристичний Культ в Україні.

Культ Евхаристії, як і ціле життя Східної Церкви, на час місії Св. Братів Кирила й Методія досяг повного свого розвитку. Місія Кирила й Методія була для слов'ян особливо благодійна, бо повно дала їм світло Христової віри, а разом із тим і великі скарби східної церковної традиції та щирої побожності.

Зерна цієї побожності впали на ґрунт, що був дуже сприятливий для розвитку. Всім відомо, що побожність ніде так міцно не зашепилася й не розвинулась, як серед слов'ян (а особливо—східніх), бо чутлива й вразлива слов'янська душа була надзвичайно відкрита для Христової науки й християнської побожності. Скорому й глибокому сприйманню правд Христової віри й багатих зовнішніх форм християнського культу сприяв глибоко містичний настрій слов'янської душі, що завжди відповідала на кожний прояв релігійного культу. Історія Християнства на слов'янських землях показує, що для слов'ян воно було релігією, що найбільш задовольняла духові потреби слов'янської душі.

Такий висновок підтверджується насамперед великим успіхом місії св. Братів і їх учнів як на Балканському півострові, так і в давній Русі, розвитком усіх інституцій Християнства, як, напр., чернецтва, богослужб, а головне — наявністю нерозривного зв'язку церковної традиції й побожності Давньоруської, а пізніш і Української Церкви з такими ж традиціями й побожністю Церкви Великих Отців і Учителів Сходу. А тому, що Евхаристичний Культ удавнину займав центральне місце в житті Християнської Церкви, то й він сильно поширився та заглибився в давній Русі, в Польсько-Литовській Державі, на землях Українських.

Треба підкреслити, що життя Православної Церкви в Україні і в Польській Державі не пливло собі тихо й безтурботно; поскільки внутрішній духовний стан має сприяв закріпленню Церкви, її традицій і форм культу, постільки зовнішній стан Церкви був тяжкий і несприятливий, бо ускладнявся іновірними впливами. А все таки міць духа східної Церкви, його традиційних форм культу й побожності перемогли найтяжчий час XVI — XVII — XVIII віків, коли боротьба Католицизму проти Православ'я досягла апогею й коли церковна Унія заволоділа низкою православних земель.

А щодо Евхаристичного Культу, що цікавить тут нас, то українські маси повно зберегли всі основні найдавніші східні форми, а тим самим і зв'язок цього Культу з глибокою давниною перших віків Християнства. Сліди православного Сходу не затерлись навіть і на деяких уніятських виданнях церковних та навчальних книг, що ними ми користалися, дослідуючи Евхаристичний Культ серед українського народу.

Культ цей в Україні, як і вдавнину, виявлявся в церковній літературі, в церковнім і народнім мистецтві, а навіть і в народньому побуті. Про основи Евхаристичного Культу ми розповіли вже на сторінках першого річника „Нашої Культури“ (див. ст. 6—16, 75—83, 159—170, 265—277, 529 — 538), — нехай то стане нам докладним вступом для зрозуміння його в Україні.

I.

На жаль, час не зберіг нам найдавніших церковно-літературних українських пам'яток, і тому ми мусимо задовольнятися небагатьма. До найдавніших літературних пам'яток, що кидають світло на Культ Евхаристії, відноситься найперше Києво-Печерський Патерик, що склали його головню три Печерські Святі: літописець Нестор, Симон, єпископ Володимирський та Суздальський, і Полікарп, архимандрит Печерський. Києво-Печерський Патерик — це твір, подібний до грецьких збірників Житій Святих й має в собі повний збір Житій Угодників, що жили й працювали в Києво-Печерській Лаврі.

З Печерського Патерика вкажемо на чуле оповідання з життя Преподобного Теодосія Печерського, що показує стосунок його до Евхаристії. Преподобний ще замолоду був високим прикладом християнської побожності: щоденне відвідування храму й участь у Божественній Літургії, а головне — посильні труди його в приготуванні хлібів

приношення, прбскур.¹ Труд цей, печення прбскур, тепер такий звичайний, Теодосій уважав за діло святе, Богові вгодне, а головню — засобом змцнення в чернечих подвигах, бо ж пильно виготовлював проскури навіть і тоді, коли мати заборонила йому це. Бажання послужити Евхаристії було сильніше від матеріної заборони й насмішок ровесників. Цікава Теодосієва відповідь на вговорювання матері перестати пекти прбскури: „Вислухай, прошу тебе, мати моя: Господь Бог наш прийняв на Себе убожество й упокорився, подаючи нам приклад упокоритися ради Нього. І був Він зневажений, опльований і битий, і все витерпів, щоб спасти нас; а тим більш треба терпіти нам, щоб здобути Христа. А про те, яке діло я роблю, послухай таке. Коли Господь наш Ісус Христос був на Тайній Вечері з учнями Своїми, тоді, взявши хліб, Він поблагославив, переломив, дав учням і сказав: Прийміть, споживайте, це Тіло Моє, що за вас ломиться для прощення гріхів. І коли Господь наш хліб, приготовлений для Тайної Вечері, назвав Своїм тілом, радіти треба й мені, що сподобив Він мене робити такий хліб, що на нім відбувається ця велика Тайна переміни на Тіло Христове”.² Побудкою до цієї праці Преподобного було бажання його забезпечити храм від нестачі проскур, а тим самим забезпечити частіше відбуття в нім Літургії. Трохи згодом, коли Преподобний був уже ієреєм, він, як каже Життя, „шоденно, з великим упокоренням, правив Літургію”, що служилася „з повною пильністю”³ в приявності цілої братії.

В житті преп. Степана, Теодосієвого учня, автор підкреслює намагання цього подвижника зберегти традицію раннього Християнства — правити завпокійні Літургії: „І встановив Преподобний Отець наш Степан, щоб у монастирі його правилася Божественна Літургія за померлих братів і блаженних ктиторів”.⁴

Про те, що печення прбскур — це діло Богові вгодне й побожне, свідчить Життя Преп. Отців наших Спиридона й Никодима, проскурників Печерських. Автор Життя вказує, що впокорення, працьовитість, замилювання до мо-

¹ По-українському панує форма «прбскура», відома з найдавнішого часу. Так, у Печерському Патернику скрізь читаємо «проскура». Та сама форма часта й по інших пам'ятках, напр., у «Повісті времєних літ» за Іпатієвим списком під 6582 (1074) р. читаємо: «Бъ же яденіе его проскура одина». Несторове Життя Теодосія: «Начатъ бо пещи проскоуры и продаяти». Такі самі старі й форми «проскурник», «проскурниця», відомі з найдавніших наших пам'яток.

² Патерникъ Печерскій, сієсть Отечникъ. Житіє Преподобнаго Отца нашего Теодосія Печерскаго. Київ, 1883 р., вид. 25, л. 53 б, 54 а й б.

³ Там само, л. 60 а.

⁴ Там само: Житіє Преподобнаго Отца нашего Стефана, Игумена бывшаго Печерскаго, л. 121 б.

литви й посту, а головне — чистість являються необхідними умовами для монастирського проскурника, що зо страхом Божим виконує цей „Богові приємний послух”, а саме — побожне печення хлібів, що приносяться на Божественну Літургію для Таїнства хліба Христового. „Обидва вони — закінчує Життя автор — пильно й побожно послужили в справі печення проскур тридцять літ, чисто й непорочно чинячи своє діло, і, переставившись, в доброму визнанні споживають славу Божу, яку бачать не в образі пропонованого хліба, але лицем до лица. Їх святими молитвами нехай наситимося достойно й ми хліба життя, ласки й слави Христа Ісуса”.¹

Коли вірні так побожно ставились до послуху проскурника, а для печення проскур вимагались особливі чесноти, то яка ж велика мусіла бути в давній Україні побожність до самого Таїнства над Таїнствами, до Св. Евхаристії!

Така агіографічна традиція Евхаристичного Культу в давній Україні-Русі, коли зв'язок із Візантією був іще тісний та близький, коли вплив східних агіографічних пам'яток на давньоукраїнську письменність був іще живий та жвавий. Згодом, коли Візантія впала, здавалося б, що зв'язок цей мусів би був порватися, а вплив Сходу вступитися перед могутими впливами Заходу, що сильно йшли на територію православних земель Литовсько-Руської Держави, а потім того — Литовсько-Польської Держави. Проте ж пам'ятники церковної письменности не показують ані занепаду східньої традиції серед української людности, ані особливої перемоги західніх впливів навіть у XVI — XVII віках, коли сильна боротьба латинства з православ'єм досягла найбільшої сили.

Візьмімо, наприклад, твори такого видатного українського полеміста, як Іоаникій Галятовський, ректор Київської Академії. Цей відомий письменник і проповідник XVII-го віку, торкаючись у своїх творах Таїнства Евхаристії, виявляє велику побожність до цього Таїнства й пильнує свої думки про значення й вагу Евхаристії в житті християнина оперти на давній святоотцівській традиції, що для нього була найбільшим і найважнішим аргументом для доказу божественности Таїнства над Таїнствами та його великого значення в літургічній житті Християнської Церкви. Так, у своїм збірнику проповідей: „Ключь Разумѣнія”, дуже на той час популярнім, бо мав за 6 літ аж три видання: 1659 — 1660, 1663 і 1665 р. р. у Києві й в Львові, Іоаникій Галятовський розкриває в цілій повноті

¹ Там само: Житіє Преподобныхъ Отець нашихъ Спиридона и Никодима, Просфорниковъ Печерскихъ, д. л. 208б — 209 а.

давню науку про Евхаристію, користаючись власне з агіографічної традиції часу Великих Отців Церкви. „Дивная и то таємница, — пише Галятівський,—же Христа в Сакраментѣ ¹ Евхаристіи мы не видимо, еднак кому схочеть Христос, тамъ показується, яко показался невѣрному Амфилогу, Цареви Сарацинскому, который в Іерусалимѣ пришолъ до Церкви на службу Божію и видѣлъ Христа в Сакраментѣ Евхаристіи яко дитятко малбе, которое священникъ на олтарѣ зарѣзалъ, не могли тыхъ таємницъ дивныхъ поняти жидове”. ² Далі автор подає подібне оповідання з Життя св. Василя Великого, пишучи: „Гды святыи Василий Великий отправовалъ службу Божую в церквѣ, на той часъ единъ жидъ пришолъ до церкви и видѣлъ Христа, якъ дитятко маленькое в Пренайсвятѣйшомъ Сакраментѣ Евхаристіи, которое дитятко святыи Василий на олтари ножемъ раздробилъ в штуки”. ³ Між іншим, це чудо перетворення евхаристичного хліба й вина в дитятко, описане в Житті св. Василя, що його використав Іоанікій Галятівський для доказу божественности Таїнства Евхаристіи й невідомости його для людського розуму, широко застосоване і в українській іконографічній традиції, про що будемо розповідати нижче.

Ще цікавіші дані про нерозривний зв'язок Евхаристичного Культу серед українського народу й Культу давніх християн часів переслідувань подає другий полемічний твір Іоанікія Галятівського, а саме: „Месія Праведный”, написаний на спростування науки жидівського джемесіі Сабефи й виданий у Києві 1669-го року. Твір написаний у формі живого діалога між жидом і християнином. В першій частині, в 47 і 48 пророцтві, що розповідає „о тым, же мѣл вшелякіи речи лѣпшіи Месіа подати Церкви Христіанской, нижели мѣла от него синагога жидовская”, подані дуже цінні думки автора (в особі християнина) про Евхаристію, що символічно порівнюється до старозавітних подій: „Там давал Богъ людям з Неба Манну ѣсти и воду з каменя пити, а тутъ Христос кормить людей Пренайсвятѣйшим Тѣломъ Своимъ, и поить Пренайсвятѣйшею Кров'ю Своєю”. ⁴ Нема сумніву, що ця символіка своїм джерелом має традицію перших віків Християнства, традицію, іконографічно записану в малюваннях Катакомб, де мали евхаристичне значення малюнки манни небесної й

¹ Пригадуємо, що ѣ в українських текстах треба читати як і.

² «Ключъ Разумѣнія» 1665 р. л. 1076. Оповідання про це чудо царя Амфілога широко відоме в давній літературі й має вже велику літературу.

³ Там само, л. 121 б.

⁴ «Месія Праведный», Київ, 1669 р., л. 223 а.

Мойсея, що б'є жезлом по скалі й викликає з неї джерело води.

Далі автор вияснює істоту Таїнства, кажучи: „Признаємо, же Сынъ Божій взяв на себе тѣло челоуѣчесъ и офѣровал на Крестѣ за грѣхи людскіи, и тепер в Сакраментѣ Евхаристіи офѣрует.“¹

Треба сказати, що по всі часи питання перетворення в Таїнстві Евхаристіі Тіла й Крови Христової еретики й нехристияни запекло заперечували. Тому цілком зрозуміла й ясна полеміка Іоаникія Галятівського з юдеєм, бо вона мала в житті Церкви подвійне значення: 1) виявляла правду ворогам і 2) зміцнювала релігійне розуміння, глибоку віру й правдиву побожність серед вірних. Основна думка еретиків: „въ Евхаристіи нѣмаш Тѣла и Крови Христовои, и Христос там не бываєт офѣрований“,—турбувала серця й уми не тільки за часу Іоаникія Галятівського, але й удавнину, за час перших єгипетських пустельників, вона була така ж жива й актуальна, як і тепер. На докази невірних, що відкидали, „жебы тѣло Месіи вашего Христа в Сакраментѣ Евхаристіи былѣ под особою хлѣба, и жебы Кровь Христова былѣ под особою вина“,² Галятівський відповідає наукою Павла та Іоана Золотоустого, а головню образними порівняннями з Історіі Старого й Нового Заповіту, коли чуда підтверджували незвичайні явища, недоступні людському розумові. Із багатьох порівнянь, як, напр., перетворення Лотової жінки в соляний стовп, жезла Мойсеевого в змію, вод єгипетських в кров, заслуговує уваги відоме з іконографіі Римських Катакомб порівняння Евхаристіі з чудом на весіллі в Кані Галилейській: „Яко вода в Кана Галилейскои на весело обернулася в вино, такъ в Сакраментѣ Евхаристіи хлѣбъ в Тѣло Христово и вино в Кровь Христову ся обертаєтъ“.³

На другому місці, доказуючи, що перетворення все ж таки відбувається, хоч зовнішній вигляд хліба й вина позостається незмінний, Іоаникій Галятівський подає такий же доказовий, як і давній старозавітний приклад з манною: „Яко манна — пише наш полеміст — розмаитыхъ покармовъ розмаитій смакъ жидом вашимъ поживаючимъ чинила, яко го покарму кто хотѣлъ зажити, ведлугъ Соломона, мовячого: Ангелскою пищею питал еси люди твоя, уготованъ хлѣбъ с небесе подалъ еси имъ без труда, все услажденіе в себѣ имѣющій, и всяку сладостьъ благовоннаго вкушенія: кто хотѣлъ птаха якого їсти, той дознавалъ пташо-

¹ Там само, л. 224 б.

² Там само, л. 225 б.

³ Там само, л. 226 а.

го смаку од манни, хто прагнулъ звѣрины якои, тому звѣриний смакъ чинила манна, хто жадалъ їсти рыбу якую, тому рыбій смакъ в устах манна чинила, хто хотѣлъ ярины якои албо оцвоцвъ якихъ зажити, той дознавал от манни смаку ярины тоєи и смаку оцвоцвъ тыхъ, еднакъ там не была субстанція, истность, анѣ птаха жадного, анѣ звѣрати, анѣ рыбы, анѣ ярины, анѣ оцвоцвъ, анѣ жадныхъ покармовъ иншихъ, тылко была єдина субстанція, истность, єдинои манни, такъ в Сакраментѣ Евхаристіи любо розніи приметы хлѣба и вина, — смакъ, запахъ и фарба знайдуться, еднакъ тамъ истность хлѣба и вина не знайдуться, але знайдуться єдина истность Тѣла и Крови Христової, бо пилная того єсть потреба, жебы тыи приметы хлѣба и вина тутъ знайдовалися, а не иншія чловѣчїи, якіи на Христвѣ — чловѣцѣв доконалом — ся знайдуть”.¹

Серед багатьохъ доказів, що свідчать про присутність Христа в Таїнстві Евхаристії, Галятовський подає вже не один раз нами згаданий приклад із Життя Св. Василя Великого: „Святыи Василій великій, гды отправовал службу Божію в Церкви, на той часъ єдєнъ жидъ пришолъ до Церкви и видѣлъ Христа, яко дитятко малбе в Пренаї-святѣйшом Сакраментѣ Евхаристіи, которое дитятко ст. Василій на олтари ножемъ роздробил в штуки; по службѣ Божой повидѣлъ тоє святому Василю, и, научившись тоєи таємници от святого Василя, в Христа увѣрил и окрестился”. Далі Іоаникий посилаєть ся на інші подібні випадки чудесного появленія Христа в Евхаристії, вказуючи на багату письменну традицію, що зберігаєть ся в давній християнській письменності: „В нашихъ Книгахъ християнскихъ много прикладовъ о томъ, же Христосъ в Сакраментѣ Евхаристіи людемъ многимъ показался и от нихъ былъ видѣнъ”.²

Вияснюючи в полеміці з жидомъ важність Таїнства Евхаристії, його значення для вірнихъ християн, Галятовський відповідає ї на жидове питання практичного характеру: „Покажи мнѣ, якіи пожитокъ великій и чудовный, которого дознали люде, поживаючи Сакраментъ Евхаристіи”.³ Полемістъ проводить ідею Евхаристії, якъ засобу чудодійного, що береже від смерти не тільки духовної, але й тілесної, автім, ідею не нову, бо вже в Життяхъ Святыхъ Пустельниківъ Єгипетськихъ не одинъ разъ підпрєслювано всеосяжне значення цього Таїнства. Для характеристики поглядівъ Іоаникія подамо його повну відповідь на вищепоставлене питання, тимъ більше, що авторъ „Месїї” використавъ

¹ Там само, л. 226 б—227 а.

² Там само л. 238 б.

³ Там само, л. 239 а.

для того образну легенду, взяту з хроніки Баронія: „Єденъ жидокъ в Константинополю пришолъ до Церкви з дѣтми христiанскими и поживаль з ними Тѣло и Кровь Христо-ву; вернувшись додому, сказав тое отцеві своєму; теды отецъ его, будучи жидомъ невѣрнымъ, розгнѣвался барзо на сына своего, и, порвавши его, вкинулъ в пѣчъ огни-стую, бо былъ шкляръ; а гды третего дня matka его при-шла до тоєи печи, знайшла сына своего живого и здоро-вого, и пытала его: якъ онъ не згорѣлъ въ огнѣ? отказав: Для тогомъ не згорѣлъ, бо до мене приходила зацная Невѣста якаясь, которая мнѣ ѣсти приносила, гдымъ хотѣлъ, и огонь гасила, жебы мене не спалил (а тая Невѣста была Пресвятая Дѣва Богородица). Ото ж маешдивный пожиток з поживаня Сакраменту Евхаристіи, же в печи огнистой не згорѣлъ жидокъ, для поживаня того Сакраменту, откол можеш зрозумѣти и вѣрити, же там Христосъ есть, и ты жъ вѣруй, жидовине, в Христа Месію и Бога правдивого, и поживай Тѣло и Кровь Его в Сакраментѣ Евхаристіи, то будешъ волный от вѣчного огня пекелного, а если не будешъ того Сакраменту поживати, будешъ в пекелной печи огнистой навѣки горѣти”.¹

Ця легенда, що її подає Галятовський на доказ „пожитку” Св. Евхаристіи не тільки для душі, але й для тіла, а також перебування Самого Христа в Св. Причасті, нагадує старозавітний символічний випадок — урятування трьох отроків у вогненній печі, а також Даниїла в левовім рові, що споживає хліб, хришчато надрізаний, як прообраз Евхаристіи, мотив, використаний ув іконографії Катакомб. Мимоволі приходять на думку описане в Житті Святих чудо з Евхаристією, вміщеною в розпеченій чаші і незгорілою. І тут і там проводиться ідея апологетичного значення чудес, що походять від Евхаристіи для переконання невірних. Іоанікій Галятовський настільки пересякнений розумінням нерозривности традиційности давнього Евхаристичного Культу, що інших доказів для переконання невірного не подає. Як вірували й як почували давні Отці Церкви, так мислить і вірить і великий український полеміст XVII-го віку Іоанікій Галятовський.

Та ж сама давня традиція не вмирає й по запровадженні Унії серед частини українського народу. Церковна письменність часів Унії добре віддає розвиток Евхаристичного Культу за період XVII — XVIII в. в., — ті ж живі питання (напр.: „чи есть правдиве правдивый Христосъ под особами хлѣба и вина”), ті ж самі відповіді й докази, підтверджені посиланням на Св. Отців і Учителів давньої Церкви.

¹ Там само, л. 239а-б.

Як приклад, беремо „Богословію Нравоучительную“, що її видала славна Почаївська друкарня 1751-го року. Це свого роду підручник основних правд християнської науки, віри й етики, призначений для священників. У першій частині книжки знаходимо „О святыхъ Тайнахъ или Сакраментахъ“, де серед питань практичного характеру вияснюється й основне питання правдивості в Тайнстві Евхаристії Тіла й Крови Христової під видом хліба й вина.

Невідомий автор не вирішує цього питання власним авторитетом, але вдається до більших авторитетів: він подає місця з Св. Письма, вказує, що так вірували й так визнавали цю правду святі Отці: Іларій, Кирил Єрусалимський, Амвросій, Григорій Богослов, Іоан Золотоустий, Єроним, Августин, Лев I Папа Римський, Іоан Дамаскин, Єпифаній та ін. Але головне, підкреслює автор, „тужде святыхъ Отець науку Господь нашъ Ісусъ Христосъ противъ еретиковъ подтвердилъ рожными прикладами, особливо за часовъ святого Григорія, Папы Рымскаго, до которога при службѣ Божой приступила до Причастія една значная жена, и, беручи Тѣло Господа нашего Ісуса Христа, предъ всѣми людьми розсмѣялася, а гды о причинѣ смѣху святой Григорій питался, отповидѣла такъ: смѣюся сего ради, же той хлѣбъ, которій я упекла, ты мнѣ давшъ вмѣсто Тѣла Господа нашего Ісуса Христа. Святой теды недовѣрство ея хотяй исцѣлити, съ всѣми людьми помолися, и абіе хлѣбъ той премѣнися въ мясо, его же показаль святой Григорій женѣ невѣровавшой; паки помолися, и мясо премѣнися въ хлѣбъ; и тако тая жена вѣрова и причастися”.¹ Далі автор подає приклад із життя Св. Василя Великого, й додає цікаву замітку про те, що „часто тежъ притрафилося, же жидове невѣрнии Агнець Святой кололи ножами, а в той часъ Кровь з того ж виплывала”.² Усі ці приклади, на думку автора, служать найпереконливішим доказом як правдивості Тайнства, так і його величчя, — величчя страшною в її невідомості людському розумові.

У другім творі, теж уніятського походження, п. з.: „Народовѣщаніе или Слово къ народу Каеоліческому чрезъ Монаховъ Чина Святаго Василя великого въ Провѣнціі Полскої званію Катихистичному прилежащихъ въ Повѣтѣ Кременецкомъ 1756 года провѣданое“, в науці „о Пресвятѣйшомъ Сакраментѣ Евхаристіи“, крім звичайних питань та відповідей, що вияснюють основні правди, подано низку порад, що кидають світло на відношення правдиво вірного християнина до Тайнства й показують на зовнішні про-

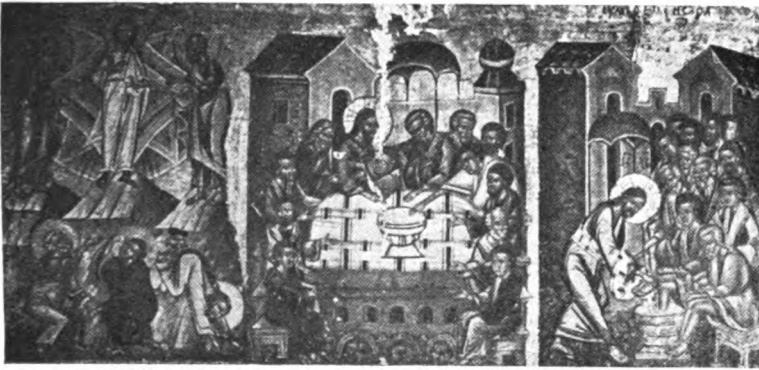
¹ «Богословія Нравоучительная», Почаїв, 1751 р., л. 20а.

² Там само.

1. Тайна Вечеря, XVI в.

Образ із м. Долини. З Національного Музею в Львові. Див. ст. 110-111.

2. Тайна Вечеря, XVI в.

Частина образу подій Великого Тижня, XVI в., з Угерців біля Ліска. У центрі – Тайна Вечеря. З Національного Музею в Львові. Див. ст. 110-111.

3 Тайна Вечеря, поч. XVII віку.

Образ із м. Єзуполя. З Національного Музею в Львові. Див. ст. 111.
„Наша Культура“ 1936 р. кн. 2.

4. Тайна Вечеря, XVI в.
Образ із Стариська. З Національного
Музею ві Львові. Див. ст. 110-111.

5. Тайна Вечеря.
Дереворит-мініатюра з львів-
ського Службника Тризни
1653 р. Див. ст. 111.

6. Тайна Вечеря.
Дереворит-мініатюра з львівської Євангелії 1644 р. Див. ст. 111.

7. Тайна Вечеря.

Дереворит-заставка з львівського Часослова 1642 р. Див. ст. 111.

8. Тайна Вечеря.

Дереворит-заставка з львівського Апостола 1654 р. Див. ст. 111.

9. Вечеря Христа у Симона.

Дереворит на Мт. XXVI, 6—12, Іо. XII, 2—12, Мк. XIV, 3—8. Мініатюра з львівської Тріоди Цвітної 1667 р. Див. ст. 111-112.

10. Причастя Апостолів, XVI в.

Образ на текст: „Пийте від неї всі“, з м. Домажир. З Національного Музею в Львові. Див. ст. 111.

11. Причастя Апостолів, XVI в.

Образ на текст: „Прийдіть, споживайте“, з м. Домажир. З Національного Музею в Львові. Див. ст. 111.

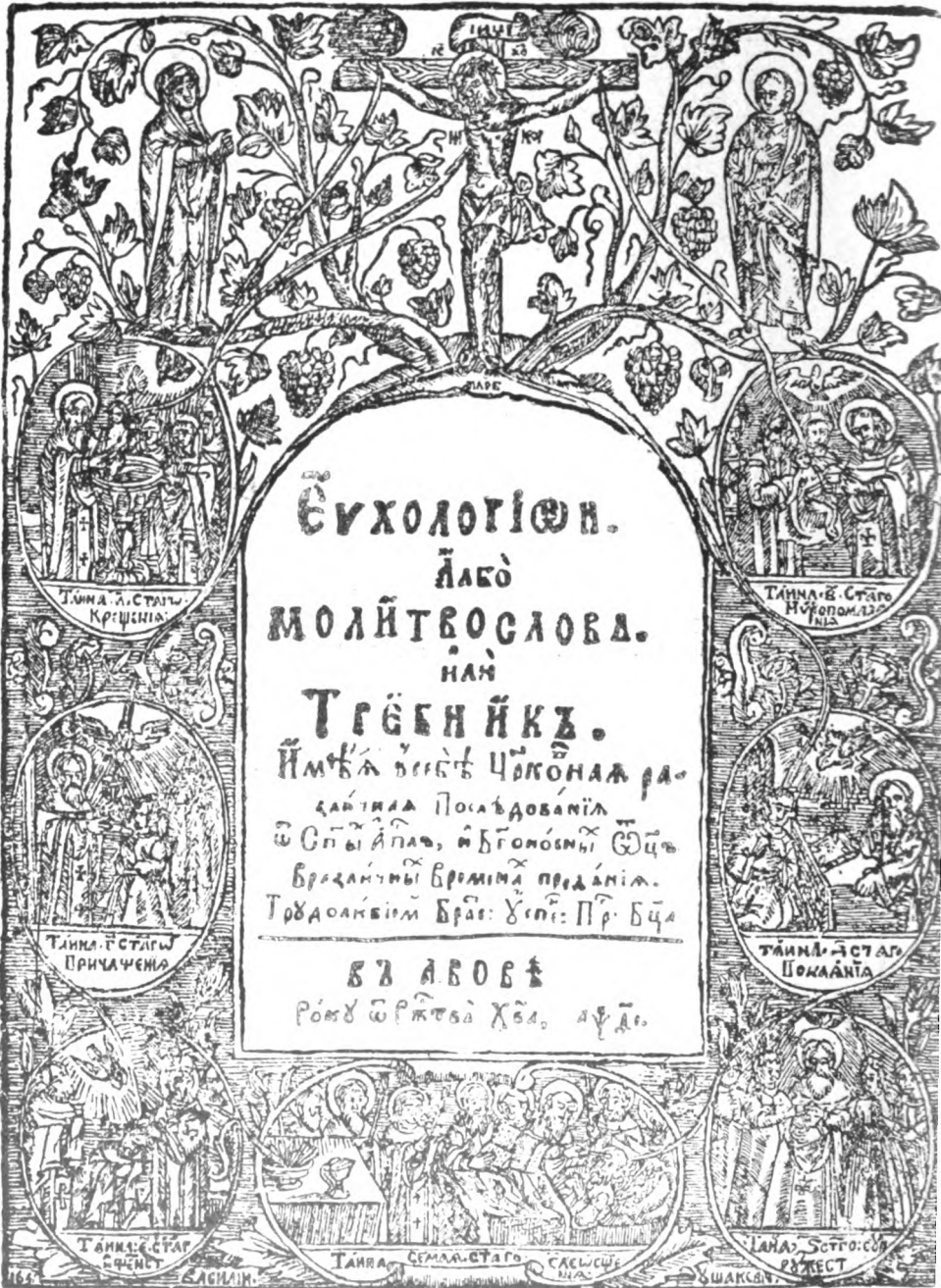
12. Весілля в Кані Галилейській.

Деревориг-мініятура з львівської Євангелії 1644 р. Див. ст. 113.

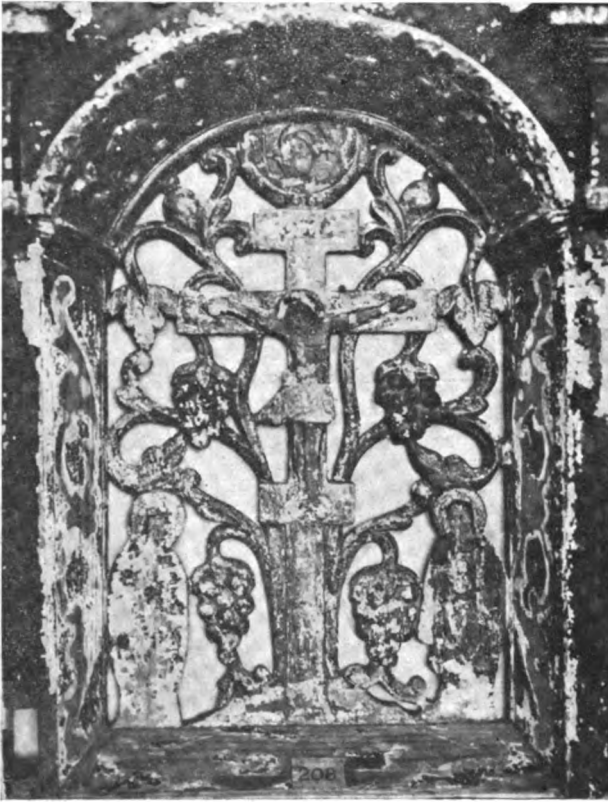
13. Чудо з п'ятьма хлібами й двома рибами.

Мініятура-деревориг із київської Учительної Євангелії 1637 р. Див. ст. 113.

14. Тайна Св. Причастя.

Титульний аркуш львівського Евхологіона 1719 р., зобразами семи церковних Тайн Серед них Тайна Причастя зліва на 2-му місці, пор. мал. 16. Зверху Розп'яття Христове серед винограду, пор. мал. 15. Див. ст. 113.

15 Роз'яття Христове
серед винограду, пор. мал. 14. Образ кінця XVII-го віку, з Національного Музею в Львові, № 238. Див. ст. 113.

16. Тайна Св. Причастя.
Дереворит Іоана Глинського, з львівського Требника 1695-го р.
Див. ст. 110-113. Пор. мал. 14.

17. Жертва Христова.

Символічний образ Жертви Христової, дереворит-ініціал із львівських Акафістів 1732 р. Див. ст. 113. Пор. мал. 19 і 20.

18. Жертва Христова.

Символічний образ Жертви Христової, дереворит із львівських Акафістів 1699 р. Див. ст. 113. Пор. мал. 22.

19. Жертва Христова.

Символічний образ на текст: „Тіло Христово приїміте, источника безсмертного вкусіте“, дереворит із львівських Акафістів 1699 р. Див. ст. 113. Пор. мал. 17 і 20.

20. Жертва Христова.

Символічний образ на текст: „Ядий Мою плоть і пійй Мою кров, во Мні пребиваєть і Аз в нем”. Гравюра на „Послѣдованіє ко Св. Причащенію” в „Правильникъ Іерейскій”, Київ, 1872 р. Див. ст. 113. Пор. мал. 17 і 19.

21. **Евхаристична Чаша.**
Кінцівка з Почаївського Требника XVIII ст. Див. ст. 96.

22. **Жертва Христова.**
Символічний образ Св. Евхаристії, з половини XVII-го віку.
З Національного Музею в Львові. Див. ст. 113. Пор. мал. 18.

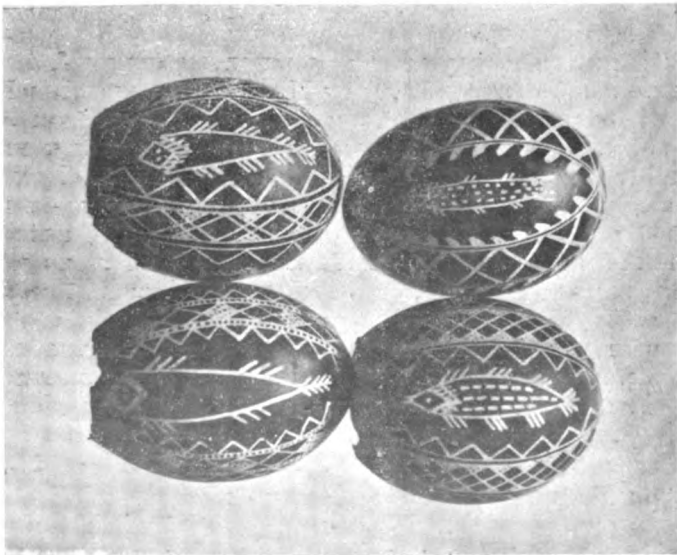

23. Евхаристична Чаша з Дитятком Христом.
 Вишитий на шовку образ, із Св. Миколаївської Церкви м. Більська
 на Підляссі, вибудованої 1037-го року. Див. ст. 113.

24. Великодні писанки з рибами.

Писанки з Гуцульщини, зо збірки проф. І. Огієнка. Див. ст. 114.

25. Великодні писанки з рибами.

З Косівщини. Зо збірок Національного Музею в Львові.
Див. ст. 114.

яви Евхаристичного Культу. „Повиннismo—читаємо там—особливою честію въ сердцахъ нашихъ шанувати Христа Господа, въ Сакраментѣ утаєннаго. Со страхомъ и смиреніємъ на томъ мѣсці стояти, где єсть Пресвятѣйшій Сакраментъ Евхаристіи. Жадного дня не опустити безъ ушанованя якимъ колвекъ способомъ Пресвятѣйшаго того Сакраменту. Входячи въ церковь, заразъ знакъ креста святаго на себѣ учинити и поклонитися низко. Албо тежъ укланкути и челомъ до земли поклонъ учинити предъ царскими вратами Пресвятой Тайнѣ Евхаристіи, где єсть такий обычай. Украшати тіи мѣста, где єсть той Сакраментъ. Старатися, абы Пресвятѣйшій той Сакраментъ былъ в пушцѣ, и в кивотѣ, то єсть в цимборіи схованый. Старатися о примноженіе набоженства до Найсвятѣйшаго того Сакраменту: людей научати, не умѣющихъ науки около тоєй Тайны, и всѣ зневаги, от безбожныхъ учиненія тому превеликому Сакраменту учтиве надгорожати”.¹

Як бачимо, тут мова й про особливу честь до Тайнства, і про страх і трепет навіть перед тим місцем, де перебуває Св. Причастя, і про знаки зовнішнього шанування його й т. ін. При цьому зазначено потребу вчительства, просвіти людей темних, що нічого не знають про Тайнство, „не умѣющихъ науки около тоєй Тайны”. Цю саму ціль має й сама книга — збірник наук.

Автори не забули ілюструвати свої науки прикладами, з них деякі ми подавали вже давніш, — це приклади з агіографічних джерел: оповідання авви Арсенія про старця, що через простоту свою став сумніватися в перетворенні Св. Дарів, потім того випадки з життя Св. Василія Великого.

Особливої уваги заслуговує приклад, узятий із книги „Вертоградъ Пастирей”, де подана бесіда про Тайнство Евхаристіи Самона, єпископа Емесійського, з невірним сарацином, що не визнавав можливости перетворення Дарів. Цікаві тут докази єпископа, докази такі переконливі, що навернули невірного до спасіння, цебто до хрищення. Єпископ переконав сарацина не чудама, не посиленням на християнські авторитети, але сильною логікою, прикладом із природи. Ось уривок із бесіди в перекладі на українську мову: „Скажи мені, прошу: коли ти народився, чи ти був такий великий тілом, як тепер?” — Зовсім ні, — відповів сарацин, — перше був я малою дитиною, і помалу виріс. „А звідки маєш — питає єпископ — цей зріст?” — Думаю, каже сарацин, що від їди, якою живлюся, став мені цей прибуток тіла. „Добре відповів ти, каже єпископ, — чи ж їда, яку споживаєш, перетворюється в тіло?” — Так,

¹ „Народовѣщаніє», л. 7 а.

відповідає сарацин. Тоді єпископ каже на те: „Дивись же, як природнім діянням внутрішнього вогня їжа твоя стає тобі тілом, а Богові, що й надприродне може чинити, цього зробити, думаєш, не можна? Чи ж у тебе Бог не стільки може, як може міць внутрішнього природного огня? Тому не соромна й не беззмістовна ні для кого наша наука й віра про те, що — як ієрей прокаже ті слова, якими Сам Христос на своїй Тайній Вечері чинив, — зараз же хліб стає Тілом Христовим” (л. 7 б).

Ми подали тут тільки декільки прикладів із української церковної літератури XVII—XVIII віків, але прикладів характерних, що часто повторюються в різних творах українських церковних письменників і полемістів. У цих небагатьох прикладах важлива загальна ідея, що проявляється в Евхаристичному Культі в Україні: ідея великого значення Тайнства Евхаристії в житті Церкви й житті людини, Його важливості, а головне — необхідності, бо це ж центральний момент цілого Християнського Культу, що не зменшувався на силі ані на хвилину за весь час від перших віків Християнства, від Тайної Вечері аж до наших днів.

2.

А тепер погляньмо, яка ж українська іконографія Евхаристичного Культу, як він образно виявлявся в Україні. На жаль, час понишив нам багато іконографічних пам'яток, і ми обмежуємось тільки на той невеликий матеріал, який вдалося нам зібрати. Іконографічні пам'ятки можна розбити за походженням на дві групи, а саме: 1) образи (ікони) і 2) мініатюри -- ілюстрації до богослужбових книг. А за змістом їх можна поділити на: 1) образи Тайної Вечері, цебто історичні, і 2) малюнки символічні. Треба підкреслити, що, щодо змісту, українська іконографія мало відійшла від давньохристиянських прототипів, а являється в багатьох випадках коли не повторенням первісних мотивів, то розвитком деяких символічних форм, про що докладно вже подано в „Нашій Культурі” 1935 р. ст. 159—170 і 265—277.

З історичних сюжетів насамперед треба виділити малюнки Тайної Вечері, що в нас представлена аж 8 образами: три з них XVI в.,¹ а п'ять — XVII в. (див. мал. 1—8). В композиції образів особливих змін нема: ті самі півкруглі столи з вільним переднім планом. Христос у них сидить посередині (в декількох образах), з хрищатим нім-

¹ З Альбому Національного Музею в Львові: Іл. Свенціцький — Святицький: «Ікони Галицької України XV — XVII віків», Львів, 1929 р., Табл. 54, 73, 188, 219.

бом, а часом і зліва, край столу. Як бачимо, ця композиція нагадує композицію Салернських барельєфів, мозаїку в церкві Аполінарія Нового й фреску в Церкві св. Марії ін Паллара.¹ Характерне й те, що на цих образах не бачимо намагання використати фольклору сучасної мистцеві доби (одіж—класичні туніки), не дивлячись на сильний вплив західнього середньовікового мистецтва, що ширилось у Польщі й серед українців.

Особливої уваги заслуговує образ Тайної Вечері з м. Єзуполя, поч. XVII в. (малюнок 3),² — мистець виявив тут тенденцію самотності в компонованні образу. Виявилась вона в відмові від іконографічного канону та іконописних традицій Новгородського писання.

На трьох образах бачимо вплив цього стилю, дуже поширеного в Україні. Нема тут і традиційного круглого стола, — він має форму чотирикутну, а, головне, Апостоли розміщені по всіх чотирьох боках стола, а два з них сидять на першому плані. Апостол Іоан схилився на лоно Спасителя (мистець, як бачимо, оснував свою композицію на Євангелії Іоана розд. XIII 23), — це момент, коли Христос указує на зрадника. Композиція ця така гарна, що мало чим відступає від сучасних.

Подібну композицію дає фігурна заставка дереворита з Часослова, виданого в Львові 1642-го року (мал. 7), дереворит із Львівської Євангелії 1644 р. (мал. 6), а також заставка з Львівського Апостола 1654 р. (мал. 8). Особливу овальну форму має евхаристичний стіл на Тайній Вечері мініятури (дереворит) із Службника Тризни 1653 р. (мал. 5), — на цім столі з Апостолами навкруги й Христом у центрі стоїть келих та миска з хлібами, а також лежать два ножі (деталь ця не часта в малюваннях Тайної Вечері).³

Варто звернути увагу на два образи з Домажир XV віку (мал. 10—11). Це найдавніші з досліджених тут образи. Маляр подав рідку композицію: Христос причащає Апостолів, — на одному з них причастя Тілом (мал. 11), а на другому — Кров'ю Христовою (мал. 10). Техніка написання образів близька до Новгородської школи. Ці образи — ніби доповнення до композиції Тайної Вечері.

До іконографії Тайної Вечері треба віднести й малюнок Вечері в Симона (Єванг. Матв. XXVI 6-12, Іо. XII 2-12, Мр. XIV 3-8), що має в композиції риси, спільні з Тайною Вечерею, але різниться до деякої міри зовнішньою декорацією. Тут бачимо вже західній вплив, напр., у формі

¹ Див. «Наша Культура» 1935 р. кн. 5 ст. 271 — 272.

² Альбом, табл. 73.

³ Іл. Свенціцкий: Початки книгопечатання на землях України, Жовква, 1924, мал. 253, 299, 335, 187.

одягу й головного покриття. Символичний келих стоїть посеред чотирикутного стола. Образа вирізав по дереву відомий графік XVII в. І. Глинський для Цвітної Тріоди, виданої в Львові 1667-го року (мал. 9).

Із євангельських мотивів, що мають символічне значення Таїнства, в Україні поширене малювання весілля в Кані Галілейській, а також чудо нагодування хлібами (мал. 13). Дуже цікавий дереворит із Львівської Євангелії 1644 р. (мал. 12), де мистець дав повний малюнок чуда на весіллі в Кані: Христос і Діва Марія в традиційних одягах, але всі інші — в середньовікових одягах і головних покриттях. Вплив заходу виявляється тут уже сильніш.

З чисто символічних малюнків Таїнства Евхаристії заслуговують уваги найбільш поширені композиції Христа, розп'ятого на хресті з виноградинами, — образ на дереві кінця XVII віку (мал. 15) з Національного Музею в Львові, а також образ Христа, що сидить біля хреста, повитого виноградиною, й вичавлює сік з винограду до келиха (мал. 22). Цей же мотив подибується й на дереворитах, напр., в львівських Акафістах 1699 р. (мал. 18).

Трохи нову композицію подає малюнок Христа, що стоїть у келиху, куди витікає Його Кров із ран в боці, рук і ніг (мал. 19). Символіка цього малюнка ясна, хоч її й пояснює, напр., напис на деревориті львівських Акафістів 1699 року: „Тѣло Христово прїимѣте, источника безсмертнаго вкусѣте”.

Іншу композицію дає ініціал (буква Б) із Акафістів 1732 р. (мал. 17), де Христос стоїть біля келиха (вірніш — біля тачі), куди витікає Кров із ран Христових. Між іншим, цей таки мотив зберігся в літургічних книгах і пізнішого часу, напр., у Правильнику XIX-го віку, що виданий із друкарні Києво-Печерської Лаври 1872 р. (мал. 20), але виключно на землях українських. В московських виданнях він рідкий, а коли й подибується, то як український вплив на московську іконографію.

Розвитком агіографічної традиції Культа Евхаристії в українській іконографії є малюнок Христа дитяти в евхаристичнім келиху. Такий образ, вишитий на шовку, знаходиться тепер у Св. Миколаївській церкві м. Більська: тут представлений келих із Христом дитям у нім та двома анголами з рипидами (мал. 23). Навкруги вишитий пояснювальний напис: „Тело Христово прїимите, источника безсмертнаго вкусите”.

3.

Накінець, розповім трохи про відгомони Евхаристичного Культу в Україні в домашньому побуті, хоч зібраного матеріалу тут маємо не багато.

Український народ віддавна вважається народом дуже побожним, а тому Евхаристичний Культ тут був і є завжди в великій належній пошані. Це відбилось на українських Требниках, що, зачинаючи зо славного Могиллянського Требника 1646 р., звичайно подають великий розділ про Евхаристію. Так, у Требнику 1695 р., видрукуваному в Львові в Ставропігіяльній друкарні й сильно поширеному в цілій Україні, на л.л. 69а—90б широко подано про Св. Причастя потрібні вказівки й Молитви. Розпочинається цей розділ наукою для священника: „О Пресвятой и Предивной Тайнѣ Тѣла и Кровѣ Господа Бога и Спаса нашего Иисус Христа”. Розказано тут найдокладніш, як мусить готуватися священник до Літургії. Подано багато внутрішніх перепон, коли священник не може приносити Безкровної Жертви; для нас тут цікаві вказівки зовнішнього характеру. „Вконецъ же, — читаємо тут — всякъ іерей, имый жену, от смѣшенія ея три дни пред Литургисаніем воздержатися всяко долженъ естъ, не воздержайбося и служай, тяжко согрѣшаетъ” (л. 51а). Вкінці підкреслюється, що „іерей, идый къ служенію Божественныхъ Литургій, яко же душею, сицѣ и тѣломъ должен естъ чист быти: тѣмже аще и все тѣло достоит ему имѣти, и чистыя на себѣ одежды, но убо изряднѣе главу исчесаную, лице и уста и руцѣ измовены, пазнокти же обрѣзаны да имать, сице чести ради Божественныхъ Тайнѣ, яко же и людіе, нань зрящихъ, и руку его лобзающих. Добрѣ убо сотворить, аще зубы с вечера истребит и уста своя измыетъ”.

Вірний український люд так само глибоко шанує Св. Евхаристію, і кожний вірний, йдучи на Літургію, конче зодягає найкращу свою одіж, кожний пильнує йти до Церкви найчистішим і ошатненим. До Св. Причастя приступають із великою побожністю. Як правило, кожний вірний в Україні, висповідавшись, не приймає їжі аж до Причастя, й не вийде з церкви „причасник”, не переслухавши запричасних і попричасних молитов.

Вище ми розповідали вже про велику пошану проскуриків у Києво-Печерській Лаврі. Ця пошана позосталася в Україні аж дотепер, — печення проскур звичайно відається людині побожній, що не приступить до їх печення без молитви. Церкви звичайно мають проскурицю, —це або вдова по духовному, або світська богобоязна особа. З найдавнішого часу проскуриці належали в Україні до духовного стану. Так, уже Церковний Устав Володимира Великого зачисляє проскуриць до людей церковних: „А се церковныѣ люди: игумень, попѣ, дѣконѣ, дѣти ихъ, чернець, черница, проскурица”. Взагалі, проскуриця помітно шанується й тепер.

Поскільки Евхаристичний Культ увійшов у плоть і кров українського народу, свідчить про те виразно символ риби (а риба ж — символ Евхаристії), що дуже поширений тут, як декоративний мотив у народньому мистецтві. Так, на великодніх писанках дуже часто бачимо малюнок риби. Такі писанки з рибою, як символом Евхаристії, відомі по цілій Україні, а це свідчить, як глибоко зацепився Евхаристичний Культ до народнього українського життя. Треба пам'ятати, що риба не належить до легких композицій, — мусіли бути глибокі причини, чому вона попала в орнаментацию писанок. Цікаво, що рибу подибуємо дуже часто на писанках навіть гуцульських (див. мал. 24 і 25), хоч саме життя в горах не дає гуцулові можливости часто бачити рибу.

У тих таки гуцулів не рідко можна спіткати рибу, як орнаментацию на килимах. В мистецькому склепі в Варшаві недавно продано гуцульського килима з витканою рибою.

Декоративний мотив у формі риби поширений по цілій Україні в архітектурі: рибу вирізують, як прикрасу, на сволоках, на віконних лутках і т. ін. Такі прикраси ще й тепер можна знайти на Волині, хоч риба надто не легка до вирізьблення, свідчучи про глибоку традицію, що передається з роду в рід.

Про рибу розповідає український народ багато різних легенд. Цікава легенда про Божу Матір і рибу, широко відома в цілій Україні. Ось це оповідання, як записав його проф. І. Огієнко на Київщині. „Ой сіла та Божа Мати в великодню п'ятницю та й вечеряти. Їла Вона рибу на тарілці, а була сумна - пресумна, і гірко плакала, бо її Сина розп'яли. Аж ось являється до Неї Ангол та й каже: „Не сумуй і не плач, Маріє, бо Син твій воскресне.“ А Марія йому відповідає: „Так мій Син воскресне, як оця риба, що їм“. А риба взяла та й затрипоталась, як жива, по тарілці“.

Це оповідання відоме і в інших варіаціях. „Казки та оповідання з Поділля“, Київ, 1928 р., на ст. 11 подають таку легенду: „Матер Божа сиділа собі над морем та й їла суху рибу. І тільки що ззіла половину, аж єї кажуть, що єї Сина розп'яли. Матер Божа як тримала тую рибу, то так єї в море й пустила. А риба ожила, та ото з неї і почались камбули“.

А в „Етнографічнім Збірнику“ 1902 р., Львів, т. XII на ст. 77 читаємо ще таку легенду, записану в Будзанові: „Матка-Боска с Сусом Христом шла бис воду. Розмавіли си, жи дужи рибу роздоптуют. Вона кажи: „Божи, Божи, вминши тої риби“. І тогди кажи Сус Христос: „Вже нима

половини тої риби, вже в купках—вона вже закліта. С того і черепахи". Взагалі, легенда така про повстання черепахи дуже поширена по Україні.

Цікава ще традиція „Переломлення Хліба” (*Fractio Panis*) в Україні, що тут глибоко увійшла до народнього побуту. Загально по Україні почувте, що „хліб святий”, а тому різати його не можна,—хліб ламають. Вираз: „Вламай хліба”, „одламай хліба” почувте скрізь, а навіть тоді, коли хліб крають. Менші хліби — палянички, перепички й т. ін. з правила ламаються, а не ріжуться. Богобійна господиня, саджаючи „хліб святий” до печі, конче зробить зверху знака хреста на першому хлібі, а то й на всіх; а коли хліб спечений, він легко переломиться на чотири частині за слідами цього хреста. Кожна побожна господиня, починаючи цілий хліб, конче зробить на ньому ножем знака хреста, бо „хліб святий, хліб Божий”. Малі хлібці ламаються так, що перше роблять на них ножем хрищеного знака, а вже потім ламають, найчастіш — на чотири частині. „Хліб — дар Божий”, „Хліб—свята річ” увійшло навіть до народніх приповідок в Україні (див. „Етногр. Зб.” XXVII 265).

Закінчуючи на цьому свого короткого нарису, звертаємо увагу читача на дуже характерну рису народнього українського духа, — консервативне прагнення зберегти й зміцнити зв'язок святоотецької традиції з своєю власною церковною традицією, берегти її чистоту навіть, здавалося б, у непотрібних дрібницях. Цей консерватизм особливо виявився в Культі Евхаристії.

Евхаристичний Культ — це основа Християнства, це його камінь наріжний. Як ми бачимо, цей Культ глибоко увійшов до самої істоти українців, тим самим роблячи їх народом глибоко християнським. Це саме говорить і про те, що духовна культура українська лежить на найміцніших основах, — треба тільки ці основи берегти від заневищення та безнастанно зміцнювати.

Варшава.

Митрополит Діонисій.

ПОВСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КАМ'ЯНЦІ НА ПОДІЛЛІ.

(Закінчення).

Від маленької Просвіти до Державного Університету. Ось так повстав у Кам'янці-Подільському Український Державний Університет. І коли для сучасного молодого покоління, що народилося під рев гармат ви-

звольної української боротьби, й на порозі свого життя бачило вже Українську Державу, ця подія може не представляється такою важливою й величною, то ми, старше покоління, а з'окрема кам'янецьке, прийняли її, як велике національне досягнення й особисте щастя. Річ тут у цім. Як що ви, Читачу, будете колись у Кам'янці, й підете оглянути Університет, то просто перед будинком Університету, через дорогу, побачите маленький похилений дімок. Скоро 30 літ тому, як року 1906-го там повстала перша на Поділлі „Просвіта“. Вона займала дві невеличкі кімнати: в одній була читальня, а в другій, у маленькій сосновій шафці, на двох полицках, бібліотека. І книжечки тут все були маленькі, тоненькі! Та й не диво: стояла тоді міцно могутня Російська Імперія, і навіть на цей єдиний на все Поділля національний український вогник поглядала сердито, тяжко дихаючи. Ми, кам'янецькі українці, — кілька чоловік молоді й старшого громадянства — збирались вечорами в тій „Просвіті“, і в сутінках мріяли: яке б це було щастя, коли б українцям дозволили в народніх найнижчих школах вчити української мови! Але це були „пусті мрії“, і „Просвіта“ задовольнялась тим, що потроху ширила серед народу свої маленькі книжечки. Про українські гімназії навіть не говорилось. А коли б хтось ізгадав тоді про український університет, то на нього подивились би, як на божевільного...

І ось минуло від того часу всього 12 літ, усі ми ще були живі, й перед нами, „безґрунтовними мрійниками“, просто перед нашою маленькою „Просвітою“, як у казці, став Український Державний Університет, та ще й у власній самостійній державі... Рідко кому на долю спадає бути самовидцем і учасником таких фантастичних перемін, і зрозуміло тому, з яким почуттям ми, сучасники, могли приймати ці переміни!

Планований замах на Гетьмана Скоропадського. Уже на еміграції, пишучи ці спогади, цебто через п'ятнадцять літ по заснуванні Університету, довелося мені почути, можна сказати, сенсаційні розкриття в справі тих поголосок, — про можливий атентат на Гетьмана Скоропадського, — що кружляли по Кам'янцю перед 22 жовтня 1918 року. Повинен сказати, я особисто не надавав серйозного значення цим чуткам, так само, як і інші українці в Кам'янці. Що правда, гетьманський режим на Поділлі був непопулярний. Відчувалося, що режим цей мусить або цілковито змінитися, або він не втримається. Одначе, оскільки пригадую, в найрадикальніших українських кругах у Кам'янці та на Поділлі мені не доводилося чути якихнебудь розмов чи планів про ліквідацію режиму знищенням самого Гетьмана

Скоропадського. Українці бачили й розуміли, що центр лиха не в ньому. Одначе, як тепер виявляється, ці чутки про атентат мали під собою найбільш серйозні підстави. Цілу історію цієї справи оповів мені п. М. Ф. О-ч, подолянин, український діяч, за партійною приналежністю с.-р., що до революції 1917 року й після неї, аж до евакуації з України в 1920 році, брав близьку й діяльну участь в українському громадському й політичному житті, як у Кам'янці, так і на Поділлі взагалі. Отже, згідно з оповіданням М. О-ча літом 1918 року він дістав відомості, що гетьманська державна варта в Кам'янці шукає його й має його арештувати, як українського діяча, що багато працював серед селян Кам'янецького повіту й є небезпечний для гетьманського режиму. Шукаючи собі сховку від варти, він, за порадою й протекцією О. М. Пашенко, оселився в будинку Університету, сподіваючись тут мати спокій, бо Університет, як автономна установа ще за російським законом, користувався екстериторіяльністю, й туди представники влади могли заходити тільки за дозволом Ректора; взагалі ж будинок Університету державну варту в літі 1918 року мало цікавив, бо було відомо, що там іде ремонт і ніхто не мешкає. Коли приїхав проф. Огієнко, то, за рекомендацією тієї ж О. Пашенко, М. О-ч був прийнятий урядовцем новозаснованої університетської канцелярії, де він і працював, виконуючи різні функції.

Але одного разу, — оповідає п. М. О-ч, — за кілька день до відкриття Університету, запрошує мене до свого кабінету п. Ректор Огієнко, пропонує сідати, і, коли ми залишилися самі, звертається до мене з такими словами: Пане О-чу, мені нема діла до Ваших політичних переконань, я не хочу мішатись у жодні Ваші справи, але прошу переказати Вашим партійним товаришам оце: коли вони мають якісь наміри супроти Пана Гетьмана, то я, не будучи в силі взагалі в чомусь їх переконувати, прошу тільки про одне, — щоб не робили вони нічого в будинку Університету чи взагалі на території його. Як Ви знаєте, Університет—інституція автономна, що користується екстериторіяльністю, за все тут відповідає Ректор, і, коли б, не дай Боже, щось сталось із Паном Гетьманом в Університеті, то це страшно відбилось би на долі ще незакінченого Університету, й на мене так само впала б тяжка відповідальність". Я — оповідає М. О-ч — у відповідь на це почав говорити, що хоч і належу до партії українських с.-р., але абсолютно нічого про якийсь замах на Гетьмана не чув і не знаю. Одначе, Огієнко перебив мене й знову повторив: „Я не хочу знати, до якої партії Ви належите, що партія думає робити, але дуже Вас прошу переказати, кому належить,

щоб нічого не сталось на території Університету. В ім'я самого Університету!"

На тім авдієнція скінчилася. Того ж таки дня й ближчих дальших я мав побачення як зо своїми товаришами з партії, так і з іншими людьми, яких можна було підозрівати в подібному замірі, але переконався, що замах на Гетьмана з українських кругів — річ виключена: ніде подібних замірів не було. Все ж, як мені стало відомо, в тих же днях від Огієнка пішов на ім'я Гетьмана дискретний шифрований лист. У тім листі І. Огієнко, як Ректор Університету, в ввічливих виразах писав Гетьманові Скоропадському, що хоч Кам'янецький Університет в урочистий для себе день був би шасливий бачити в стінах своїх Голову Держави, одначе він, Ректор Університету, вважає своїм обов'язком попередити Пана Гетьмана, що його життю може загрожувати небезпека, й тому просить його не приїздити... Можна думати, що цей, власне, лист мав вирішальне значення, і Гетьман Скоропадський, дійсно, на Свято не прибув.

У чім же, одначе, була небезпека? Про це п. М. Очопові далі таке: Гетьман Скоропадський зробив переворот проти Центральної Ради 29 квітня 1918-го року, а на 1-е травня, ще до цієї події, кам'янецька повітова Селянська Спілка скликала в Кам'янець повітовий з'їзд для вирішення різних біжучих справ. Коли ж стало відомо про гетьманський переворот у Києві, то ми, місцеві діячі, ясна річ, хотіли використати цей з'їзд для агітації проти Гетьмана, і для того, щоб у Кам'янець просто не допустити представників гетьманської влади. Одначе, як виявилось, ми в своїх планах помилились: до послуг нового режиму стало чужоземне військо, і Пушкінський (тепер Шевченківський) Театр, де мав відбуватись селянський з'їзд, із самого ранку був оточений командою австрійського (мадярського) війська, що стояло в Кам'янці. Ми, організатори з'їзду, разом із селянами, муіли покинути Пушкінський Дім, але одночасно шепнули людям сходитися в будинку Повітової Народньої Управи. При чім я помітив, що серед селян ходив і агітував також якийсь молодий жидок.

Через короткий час селяни зібрались в Управі, — будинок від Пушкінського Дому був недалеко, — але австрійська команда спостерегла наш рух і незабаром оточила також і будинок Управи від вулиці. Тут же, в будинку, я побачив того самого молодого жидка, що крутився біля Пушкінського Дому. Я рішив, що коли доведеться давати якісь пояснення начальникові команди, то я викручусь, а жидкові від мадяр може влетіти. Тому запропонував йому тікати з Управи, і він, за моєю вказівкою, вискочив через

вікно в сусідський садок, звідки щасливо й вибрався. Справді, до будинку Управи негайно ввійшов начальник команди з кількома жовнірами й звернувся до мене з запитом, чого я зібрав селян. На той час у мене в кишені був якраз наказ австрійського генерала Бауковица, начальника тієї групи військ, що зайняла Поділля. В наказі тім поганою українською мовою сповіщалось населення про гетьманський переворот і запропонувалось задержувати спокій. Я пояснив начальнику команди, який виявився чехом, що читаю селянам генералового наказу. Він повірив і заспокоївся.

Після цього я не зустрічав молодого жидка, що вискочив вікном, майже ціле літо. Аж десь у серпні чи вересні місяці, саме проти Університету, в тім будинку, де колись була „Просвіта“, з'явилася крамничка з содовою водою. Я зайшов якомсь туди випити води й застав там того самого молодого жидка, що урятував його з Управи, а за прилавком торгував другий молодий жид. Після того я не раз заходив у ту крамничку пити воду й майже завжди застатав там мого знайомого молодого жидка. В тім же будинку, поруч, була крамничка з писемним приладдям, і я бачив, що він також частенько заходив і туди. Торговець приладдям — також жид — був мені знайомий.

Одначе, скоро по відкритті Університету крамничка з содовою водою зникла. А в двадцятих числах листопаду відбулося в Кам'янці повстання проти Гетьмана, цебто виступ проти місцевої гетьманської влади в зв'язку з генеральним повстанням в Україні. В цій акції я також брав участь, і, коли в Кам'янці перебрала владу українська революційна демократія, умістив у кам'янецькій українській газеті статтю про національну політику нової влади. В тій статті я проводив думку, що українська демократія в питанні жидівським має вернутись до традицій Центральної Ради. Ця стаття була прийнята місцевим жидівським населенням із повним задоволенням, а мій знайомий, торговець писемним приладдям, цілком прихилився до мене, уважаючи мене гідним повного довір'я. І ось він-то розкрив мені таку історію: Він знає таємницю крамнички з содовою водою; той молодий жид, що торгував у крамничці, і другий, що пересиджував там, — були члени російської партії лівих соціалістів-революціонерів; після приходу в Україну німецького війська й запанування Гетьмана Скоропадського, ліві російські с.-р. рішили почати в Україні терор як проти начальників окупаційного війська, так і проти представників нової влади, як реакційної. Ціллю цих виступів мало бути привернення симпатії народніх мас до партії. З цією метою, літом 1918-го року послали з Москви в Украї-

ну групу членів партії, і вбивство генерала Ейхгорна, головного коменданта німецьких військ в Україні, було першим актом виконання цієї програми. Замах зробив, як відомо, лівий російський с.-р. Донской, якого тоді ж повішено в Києві. Отже, коли стало відомо, що на Свято відкриття Університету в Кам'янці має прибути Гетьман Скоропадський, то рішено, що це буде відповідна нагода вчинити на нього замах. Виконати це завдання доручили тим молодим людям, що мали крамничку з содовою водою. Крамничка, розуміється, ніяким комерційним підприємством не була: це була зручна база, звідки мав бути виконаний замах. Звичайно, коли Гетьман не приїхав, то минула потреба і в крамничці з содовою водою, а її власники зникли з Кам'янця невідомо куди...

Український Університет і Губерніяльне Земство. Після врочистого відкриття, Університет зажив своїм буденним життям. Властиво, 22 жовтня повсталала тільки форма, яку треба було ще наповнити відповідним змістом: перед Університетом стелився довгий шлях суто-академічної й академічно-організаційної роботи. Це була внутрішня робота Університету, в ній я участі не брав, а тому про неї й не буду писати—це, очевидно, зроблять професори Кам'янецького Університету. Відзначу тільки декілька моментів, що мали той чи інший зв'язок із життям „моєї” інституції—Губерніяльної Земської Управи, або просто були загально відомі.

Отже, передовсім, сталось так, що Губерніяльна Земська Управа взяла велику участь у житті Університету персонально: в Управі тоді був дуже численний апарат—в різних відділах Земства в самому Кам'янці служило понад чотириста люда, а серед них багато з середньою освітою. Отже, всі вони, що давніш не могли з матеріальних мотивів продовжувати своєї науки в столичних містах, натурально потягнулись до місцевого Університету. Те ж саме явище довелось спостерігати також по інших Кам'янецьких губерніяльних установах. Але ж усі ці студенти вранці мусіли бути на службі, і ось, з огляду на те, що таких, власне, слухачів було дуже багато, Університет рішив провадити навчання ввечері.

Далі, повстання Університету спричинилось до організації ще іншої освітньої установи, яку на початку субсидювало й Губерніяльне Земство. Це була гімназія для дорослих. Річ у тім, що до Університету потягнулась не тільки молодь, що скінчила середні школи, але й люди, що цієї освіти не мали. Отже Університет, щоб дати змогу таким людям стати згодом його студентами, рішив заснувати ось таку гімназію для дорослих. У цій гімназії від-

разу набралось досить багато слухачів, і вона кілька літ виконувала свою корисну місію. Викладали в ній учителі середніх шкіл, а також і де-хто з професорів Університету. Директором її був проф. І. Огієнко.

Самий Університет організувався поступово: відразу по відкритті його почали функціонувати три факультети: Історико-філологічний, Фізико-математичний і Богословський. Коли не помиляюсь, з початком 1919 року організувався факультет Сільсько-господарський, а восени 1919 року — Правничий. Деканом правничого факультету став приват-доцент фінансового права, відомий Х. М. Лебідь-Юрчик, що свого часу багато попрацював коло організації українських фінансів, і підпис якого видніється майже на всіх українських грошах. Програму Правничого факультету рішено поширити супроти російських факультетів заснуванням двох нових катедр: кооперації та місцевого самоврядування. Цю останню, постановою факультету, запропоновано мені. Одначе, не зважаючи на те, що ця пропозиція була дуже почесна й цікава, я мусів відмовитись від неї. То ж був 1919 рік: уся українсько-російська війна відбувалась, власне, на теренах Поділля. Земські шпиталі й лікарні були повні хорими вояками. На Управі лежала, крім звичайної, сила різної роботи, власне, зв'язаної з військовими подіями. Отже, в таких умовах неможливо було й думати ще про якусь кабінетно-наукову працю.

Загалом же між Губерніяльним Земством та Університетом нав'язувались досить близькі стосунки, що, з часом, звичайно, розвинулись би навіть у певне співробітництво, оскільки Університет мав за мету підготовляти ті фахові сили (учителі, агрономи і т. ін.), що потребувало для практичної роботи Поділля. З'окрема, пригадую, вже досить швидко ми відчули певну вигоду існування Університету в Кам'янці: видавничий відділ Губерніяльного Земства в 1918—1919 р.р. розвинув, під керівництвом В. А. Сочинського, дуже енергійну діяльність, але для того, щоб вона була планова, треба було вложити певну програму праці, маючи на увазі потреби нижчих та середніх шкіл. Отже, для цієї мети вже не тяжко було скласти цілком фахову комісію, запросивши відповідних професорів та доцентів із молодого Університету, що й було зроблене. Далі, треба було скласти цілу низку підручників та інших книжок і, знов же, все це швидко розібрали професори Університету. До них же видавничий відділ звертався, коли треба було мати фахову рецензію на якусь книжку, що пропонувалася до друку. В цій роботі брали участь професори: В. О. Біднов, Л. Т. Білецький, Д. І. Дорощенко і багато інших, прізвища яких не можу пригадати.

Були стосунки і в дрібніших справах, що глибшого значення не мали, а які нотую, оскільки їх задержала пам'ять. Так, І. І. Огієнко дуже дбав, щоб Університет зовні і всередині виглядав пристійно. Тим часом, тяжко й неможливо було відразу прикрасити його високі голі стіни. Отже, Губерніяльна Управа запропонувала свої діаграми та картограми, виготовлені Статистичним Відділом, що ілюстрували число й склад населення, а також різні сторони економічного життя Поділля. Ці матеріали, що одночасно виконували допомогово-учебну роль, довгий час прикрашали залу Університету.

Пригадується також, правда, дрібна, але оригінальна й характерна для тих часів історійка, як Університет дістав від Управи в подарунок електричну люстру. Було це в квітні 1919 року, коли більшовики зайняли Кам'янець-Подільський. Земські діячі, найбільш заангажовані політично, як М. П. Куриленко, Голова Гайсинської Повітової Управи Я. А. Огородник (що вмер на еміграції в 1930 році), я та інші, мусіли евакуюватись на якийсь час до Галичини. Тут, перебуваючи в Станиславові, ми натрапили на великий скляний склеп, який, як видно, з огляду на неспокійні часи, дуже дешево випродувався. Між іншим, нашу увагу звернула досить гарна й надзвичайно дешева люстра для електричного освітлення, що складалась із ниток штучного хрусталу. Ми рішили її закупити й презентувати від Управи Кам'янецькому Українському Клубові, що повнив важливу місію об'єднання українського громадянства й став необхідною установою, особливо, коли Кам'янець зробився тимчасовою столицею України. За пару місяців, у червні 1919-го року, Кам'янець був узятий від більшовиків, і ми вернулись додому. Одначе... застали тут уже деякі зміни. В помешканні Українського Клубу вже містився „селянсько-робітничий клуб“. Виявляється, що перед приходом більшовиків помешкання Українського Клубу було передане „буржуазним“ правлінням Клубу — організованому тоді „Селянсько-робітничому Клубові ім. Франка“. Приїхавши до Кам'янця, я зустрів Голову Клубу й хотів порадувати його подарунком, який ми привезли для Клубу „з заграниці“. Одначе, на диво, Голова зареагував якось невиразно. Я відразу не зрозумів, у чому річ, і сказав, що люстру можна забрати з Управи до Клубу. Одначе, Голова все не приходив і нікого за люстрою не прислав. Тим часом, вона перешкоджала мені в кабінеті, і я поцікавився, чому, власне, не забирають люстри до Клубу. Аж тоді мені з'ясували, що Клуб тепер „селянсько-робітничий“ і вважає, що це не буде відповідати його „пролетарському“ характерові, коли він повісить у себе хрустальну „буржуазну“ люстру...

Я розсердився на це, й, за згодою з Управою, рішив подарувати люстру Університетові, при чим сам же її відвіз. І. І. Огієнко відразу оцінив подарунок, дуже дякував Управі й негайно наказав пристроїти її в центрі університетської залі. Люстра прийшлася дуже добре й чудово пререлювалася яскравими вогнями під час різних урочистостей в Університеті.

Дальша доля Кам'янецького Університету. Щодо дальшої долі Кам'янецького Університету після його заснування, то треба сказати, що вона була така ж мінлива, як і політичні події того часу. Оглядаючись назад, взагалі, дивуєшся, як Кам'янецький Університет міг перебороти всі негоди й залишитись живим, хоч і в змінених формах...

Ці бурі й негоди почались уже з перших місяців існування Університету. Так, Університет відкрито 22 жовтня 1918 року, а рівно через місяць почалась в Україні завірюха — повстання проти Гетьмана. Минуло ще два місяці, і з українською державністю сталася катастрофа: Український Уряд мусів опустити перед ворогом столицю - Київ, а з ним виїхало, боячись терору більшовиків, сила української інтелігенції. Як це не дивно, ці нещасливі події спричинилися в певній мірі до розцвіту Кам'янецького Університету: сюди приїхало багато української професури з Києва та інших міст і запропонували свої послуги. Взагалі, в житті Кам'янецького Університету відіграло не малу роль географічне положення Кам'янця — на самому кордоні: увесь час українсько-російської війни в 1919—20 р.р. більшовики найпізніш забирали Кам'янець і найскоріш його опускали, коли наступало українське військо. Отже це взагалі спричинилось до того, що Кам'янецький Університет майже два з половиною академічних роки, з малими перервами, перебув під українською владою. А за цей час він устиг організуватись і скріпитись.

Помогли Університету й інші обставини. Так, за 1919 і 1920 роки, з малими перервами, Кам'янець був столичним містом Української Народньої Республіки: тут перебувала Директорія, з Головним отаманом С. В. Пеглюрою на чолі, а також усі міністри з міністерствами. Таким чином, Кам'янецький Університет набирив характеру столичної високої школи, до того ще й єдиної, отже він користувався більшою увагою Уряду, ніж як би то було при нормальних обставинах. Далі, з початком 1919 року Ректор Університету І. І. Огієнко став Міністром Освіти, а трохи пізніш Міністром Ісповідань в уряді Української Народньої Республіки, а на кінці цього-ж року і до липня 1920 року Головноуповноваженим Уряду У. Н. Р. в Кам'янці. В той же

час І Огієнко залишався й Ректором Університету. І хоча він завжди підкреслював, що не використовує свого становища Міністра для своєї улюбленої дитини — Кам'янецького Університету, все ж треба сказати, що Університет не знав недостачі й мав усе потрібне. Мав навіть деякі лишки, які раціонально вжив на купівлю кількох будинків для потреб Університету.

Таким чином, у той час, як інші високі школи в Україні вже терпіли в цих роках під більшовиками голод і холод та різні експерименти й терор, — Кам'янецький Університет жив майже повним нормальним життям, ріс і розвивався. Але в ті короткі моменти, коли, в 1919 і 1920 роках, Кам'янець захоплювали російські більшовики, сталося круто й Кам'янецькому Університетові. Вони призначали звичайно свого комісара, і в Університеті починались різні академічні й неакадемічні реформи. Університет, перебуваючи в тимчасовому столичному місті Української Народньої Республіки, в очах більшовиків завжди мав марку „петлюрівського“, і тому професори та студенти його були під постійним підозрінням та переслідувались. Не один із професорів, замість читати лекції, спасав своє життя за містом, по байраках та кукурудзах. А в осени 1920 року, коли більшовики остаточно зайняли Кам'янець, дуже багато з професорів мусіли емігрувати закордон, разом із своїм Ректором: інакше їх чекала неминуча смерть, хоч провина їх була тільки в тім, що вони були українськими патріотами й брали участь також у політичному житті. Так, виїхали закордон професори й доценти: В. О. Біднов, Л. Т. Білецький, Д. І. Дорошенко, Х. М. Лебідь-Юрчик, Б. Іваницький, асистенти: М. П. Вікул (уже вмер), А. П. Чернявський, С. та Л. Бачинські й дуже багато інших, яких не можу пригадати.

Між іншим, особливо тяжко прийшлося Університетові в осени 1920 і 1921 роках. Тоді комісаром Університету був призначений українець, але такий, що допіру став комуністом і мусів засвідчити перед „начальством“ свою вірність і відданість. Це був колишній народній учитель із Ушицького повіту на Поділлі, Петро Куцяк, що прибрав собі псевдоніма „Сава Чалий“, під яким всюди й виступав. Чоловік це був здібний і досить освічений, але з надзвичайним хоробливим честолюбством, хорий на сухоти й типовий неврастеник. Ще за перебування української влади в Кам'янці він виступав із різними проектами спасіння України, всіх ляв і підкреслював, що на нього не звертають належної уваги. Не раз висловлювався, що колись із насолодою пімститься над українською інтелігенцією.

І, дійсно, цей час прийшов: він став більшовицьким

комісаром Кам'янецького Університету. Першим ділом Сава Чалий-Куцяк перебрався до Університету й зайняв, як переказували, ректорські апартаменти. Далі, він та його дружина почали змушувати студентів, щоб служили їм, як наймити: вони муіли рубати й носити в помешкання їм дрова, доставати зеленину і т. п. Професорський персонал Університету він обернув буквально в батраків, що муіли працювати на університетських городах: тільки при цій умові вони діставали з городів зеленину й обід у студентській їдальні. Таких старих і поважних людей, як б. професор математики Катеринославського Гірничого Інституту Федорів або відома діячка С. Ф. Русова, можна було зустріти раненько з лопатами чи сапами по дорозі на город, або ввечері — по дорозі з роботи. Студентів так само обернуто в робочих, що тільки працювали на городах. Сава Чалий на десять років випередив Сталіна, і вже в 1920-м році захопився ідеєю колективізації. Аrenoю для експериментів стали славнозвісні відтоді університетські городи. Ідея була така: професори й студенти обробляють городи, а за це дістають у студентській їдальні безплатні обіди. Але нічого доброго з цього експерименту не вийшло: люди тратили весь час на городах, а в їдальні діставали за це одну страву: фасолю, картоплю чи горох, і то навіть нічим не помашені. Оповідали мені, що, крім колективного університетського городу, професори й деякі студенти діставали ще окремі кавалки землі для „індивідуального” обробітку й ужитку, але коли прийшла осінь і треба було збирати овочі, Сава Чалий видав „декрета”, щоб усі овочі з цих приватних городів звезти в одне місце й здати для студентської їдальні, в обмін за обіди в майбутньому. Нічого було робити, — професори та студенти все позносили й позвозили, й продукти закопано на зиму в ями. Одначе, коли згодом ті ями почали розкривати, то виявилось, що все померзло та погнило..

Насильство, що чинив комісар Сава Чалий над високою школою, викликало революцію серед студентів навіть за тих часів. Навіть для більшовицького уряду такого порядкування було забагато, і Комісар Освіти звільнив на решті Університет з-під кормиги Сави Чалого.

Оповідають, що за тих перших часів більшовицького панування Комісаром Ун. був якийсь неграмотний матрос Шклярук. Ректором Університету був тоді проф. Сидоряк, галичанин, колишній директор гімназії за австрійських часів, людина старша. Як оповідають, Сидоряк став на старості літ завзятим комуністом, але чи допомгло це Університетові—не відомо.

Трохи згодом, коли Комісар Освіти Шумський (пізніш

засланий за „український шовінізм” до Московщини) взявся був до систематичнішої роботи, в Кам'янецькiм Університеті—відповідно до загальних планів—зроблені значні реформи, а саме,—з Університету зроблено дві високі школи. З факультетів Історико-філологічного та Фізико-математичного було організоване т. зв. ІНО, цебто Інститут Народної Освіти, що має завданням постачати вчителів для середніх шкіл, а факультет Сільсько-Господарчий був виділений ув окрему високу школу — „Кам'янець-Подільський Сільсько-Господарський Інститут”. Факультети Богословський та Правничий були скасовані.

Сталось це більш, як десять літ тому. Від того часу Кам'янецький Університет пережив багато різних реформ. А про своє бідування в голоді й холоді, серед тяжкого насильства над думкою й душею, зможе колись розповісти багато-багато...

І будуть то оповідання тяжкі та сумні...

Але твердо віримо, що прийдуть іше часи — вони не можуть не прийти,—коли „встане правда, встане Україна”, і многострадальний Кам'янецький Університет знову засяє веселими й ясними огнями, замає рідними прапорами, і, під грім національного гімну, радісно зустрічатиме в своїх гостинних стінах представників вільної української науки й вільну та веселу українську молодь.

Року Божого 1930-го.
Ржевниці біля Праги.

Віктор Приходько.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОГЛЯДАХ ПРЕДСТАВНИКІВ РОСІЙСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ ХІХ-го СТ.

(Докінчення).

II.

Погляди політичного характеру, що в них виразно сформульовано становище як до минулого життя українського народу, так і до перспектив його національно-державного розвитку, знаходимо в таких представників російської думки, як М. Бакунін, О. Герцен, Рилєєв, Чернишевський. М. Бакунін¹ у „Рѣчи на конгресѣ Лиги мира и сво-

¹ М. Бакунін — визначний російський політичний діяч. Виразник думок та настроїв революційної молоді. Представник народницького руху й соціалістичної думки. З іменем М. Б. в'яжеться період, відомий н. н. «ходження в народ». Нар. 1814 р., умер 1876 р.

боды" висловив свій погляд на чистоту українського народу як слов'ян, порівнюючи до російського, такими словами: „Малороси чистіші слов'яни, з меншою примішкою фінського елементу", і тут же зконстатував одноцілість українського народу по обох боках Збруча. „Вони творять в Імперії 12 мільйонів населення, а якщо додати до них галицьких русинів, то цілих 15 мільйонів суцільного племені, що говорить однією мовою, що має однакову вдачу та великі історичні спомини". До цих історичних споминів зараховує він як боротьбу українського народу з одного боку з Москвою, а з другого — з польською шляхтою, так і конечний вислід у формі Переяславського договору з Москвою, який оцінює, як велику помилку, що її зробила Україна. „Після впаду татар — каже він — народ цей (український), на нещастя, був поставлений між московським деспотизмом з одного боку й утисками езуїтської та аристократичної польської шляхти з другого. Повставши проти цієї останньої в половині XVII століття, частина України, з ненависти до Польщі, зробила велику помилку: вона прийняла покровительство московського царя".

Характеристику українського народу та оцінку згаданого акту гетьмана Б. Хмельницького (Переяславський договір) знаходимо також і в Чернишевського та Герцена. Чернишевський у згаданій уже праці: „Національная безтакність", стверджуючи одноцілість українського народу, характеризує його словами глибокої симпатії. „Галицькі малороси, або,—як вони називають себе,—русини—каже він—відзначаються всіма властивостями, спільними цілому малоруському племені. Як що є племена, що можуть притягати симпатію більш, як інші племена, то саме малороси,—одне з племен найсимпатичніших".¹

А Герцен, розвиваючи оцінку, що її дав Бакунін, акту Хмельницького, каже, що „Хмельницький не через любов до Москви, а через нелюбов до Польщі віддався цареві". Зазначивши це, він аналізує ті наслідки, що наступили по цім акті й констатує, що „Москва, або ліпше Петербург, ошукали Україну й примусили її ненавидіти росіян",² а це привело до збройного конфлікту між Україною й Москвою.

Про настрої України того часу читаємо, між іншим, у А. Пушкіна в його поемі: „Полтава":

- «Гула, мов улій, Україна.
- Давно вже тліла в ній жарина...

¹ «Современникъ» 1861. VII.

² А. Герцен: «Россія и Польша», письмо второе. «Колоколъ» 1859. ч. 34.

...Кругом Мазепи розтинався
Бунтливий крик: пора, пора!...

...«А що ж гетьман? — гукала молодь...
...Тепер би вдарить нам війною
На ту ненависну Москву!
Коли б старий наш Дорошенко,
Чи Самойлович молодий,
Або Палій, чи Гордієнко
Та мали що вести у бій,
Тоді в снігах в краю далекім
Не загибали б козаки...»¹

Обидва ці моменти, цебто акт Хмельницького й причини, що його викликали, та московсько-українська війна, знайшли відгук у творах декабриста К. Рилєєва.² Першому присвятив він думу: „Богданъ Хмѣльницькій“, „Гайдамакъ“ та поему: „Наливайко“, другому—поему: „Войнаровский“, думу: „Петръ Великій въ Острогжскѣ“ та уривок: „Палій“.

Яскравий образ становища українського народу в неволі та глибоке розуміння й симпатію до нього чуємо в поемі „Наливайко“: Колись цвітучий, вільний Київ—як читаємо в цій поемі—тепер:

Стоїть, мов камінь надмогильний,
Над краєм гнобленим, сумним.

І на весні, коли пробуджується в природі нове життя, коли навколо все радіє, український народ не може радіти, — він позбавлений тієї радості весни, нового життя.

«Всі веселяться, всі святкують —
Весні розквітлій кожен рад,
Лиш українці всі сумують —
Не в свято їм бенкет весни.
Та й що за радість без свободи,
Що за весна — весна рабів!
Чужа їм вся краса природи,
Коли в їх душах тьма гробів.

Але так не може бути далі! В душі народу зростає сила протесту й визвольної боротьби. Виконавцем і провідником її стає Наливайко, що в його уста Рилєєв і вкладає найглибші свої думки. Думки ці, повні безмежної любови до волі та глибокої симпатії до України, з найбільшою силою виливаються в „Сповіді Наливайка“ перед повстанням:

¹ А. Пушкін: «Полтава» (переклад С. Черкасенка).

² К. Рилєєв—один із визначних провідників повстання 1825 року в місяці грудні, через що назване декабрьським (з російського грудень — декабрь). По задавленні повстання Рилєєв був присуджений на кару смерті четвертуванням. Цю кару потім замінено на повішення. Вирок винесено 12.VII.1826., а виконано — 13.VII.1826. Народився 1795 р.

«Святий мій отче, не кажи,
Що гріх в цьому. Докір даремний...
Хай гріх страшний, як ніч, хай темний,
... мої то болі.
Гож не лякай, не умовляй!
Як Україна у неволі —
Для мене пекло, вільна ж — рай!...»¹

З неменшою силою дає Рилєєв і образ гетьмана Мазепи, як представника боротьби України з Москвою, вкладаючи свої думки в уста Войнаровського в поемі «Войнаровский». Тоді як Войнаровський готовий усі жертви країни рідній принести, дітей віддати з дружиною коханою, залишивши собі саму тільки честь, Мазепа йому каже:

«Ти син, я бачу, України...
У жертву дам свою їй честь,
Щоб визволить її з кайданів!»

Даючи образ Мазепи, Войнаровський каже:

«Ми в ньому батька шанували,
Народу голову також, —
Ми Батьківщину в нім кохали...»

І тому то після погрому українських військ, коли гетьман умер на чужині, Войнаровський зазначає:

«Із Мазепою ховали
Надію краю ми свого».

Ховали з ним надію на визволення з московської неволі. Та хоч і вмер Мазепа, як виразник і провідник національно-визвольного бою з Москвою, ще залишилися його прихильники. Одні з ним емігрували й залишилися на чужині, продовжуючи працю іншими методами та шляхами. Другі були заслані до північних снігів Сибіру. Але ніхто з тих, що діяли з любови до Батьківщини, не показав перед ворогом свого болю. Як зразок—образ дружини Войнаровського в Сибіру:

«Невтихомирена печаль
Її гнітила загадково;
Її жури не знав москаль;
Вона ні разу й випадково
Лихим отчизни ворогам
Не дала втіх, не давши волі
Зідханням тихим і сльозам».

А в іншому місці:

«Кого загнали в край снігів
За діло чести й Батьківщини,
Тому терпіти легше кпіння,
Ніж жалкування ворогів».²

¹ К. Рилєєв: «Наливайко», Собр. соч. М. 1906, переклад С. Черкасенка.

² К. Рилєєв: «Войнаровский», Собр. соч. М. 1906, переклад С.

На цих двох виразних історичних моментах у визвольній українській боротьбі не раз спиняється й Герцен. Кажучи про майбутність України, він підкреслює: „Нам було б дуже шкода, якби Малоросія, напр., покликана вільно виявити свою думку, не зуміла залишитися при цілковитій незалежності. Пам'ять того, що вона вистраждала після Богдана Хмельницького через приєднання до Москви, і пам'ять того, що примусило Хмельницького йти до царської неволі, могли б бути для неї дуже повчальні.¹

Того ж часу — на його думку — „Росії скоріш треба розпустити частини, ніж притягати їх до осередку (центру), що ми їй висловили, кажучи про Україну”.² Розвиваючи цю думку, Герцен накреслює перспективи майбутнього державного життя України та взаємин з нею її сусідів. „І чому б нам — каже він — із Польщею, з Україною, з Фінляндією не жити, як вільний з вільним, як рівний з рівним. Чому ми все мусимо забирати до себе до кріпацтва? Чим ми ліпші від них?”³

Щоб здійснити це, — на думку Герцена, — може бути єдиний шлях, а то шлях унезалежнення згаданих країн, як держав. Тільки цей шлях — на його думку, — веде й до союзу вільних з вільними, рівних з рівними. А тому, коли говорити про реалізацію такого союзу, треба, щоб народи, що опинилися в примусовому, підлеглому становищі, дістали незалежне своє державне життя. Тільки після того

Черкасенка. Сила, з якою написані згадані твори Рилєєва та щирість і глибока симпатія його до українського народу, викликали серед нього відгук. За один із таких відгуків, що дійшов до нас, можна вважати лист до Рилєєва історика М. Маркевича з року 1825. У цьому листі читаємо: «Дозвольте мені вам писати, як щирий громадянин своєї любої батьківщини, як добрий малоросіянин. Отже, чи ж можу я спокійно читати «Войнаровського» й «Наливайка»? Прийміть мою і всіх знайомих моїх земляків подяку. Будьте певні, що подяка наша щира, що ми від душі відчуваємо ціну вашої праці, що вас і предків наших прославляють... Прийміть нашу спільну подяку: ви багато зробили, дуже багато. Ви підносите підлий народ, — горе тому, хто йде на втихомирєння цілих країн, хто важитья вкрити приризством цілі народи, і вони йому відплачують приризством. Але слава тому, хто прославляє велич душі людської й кому цілі народи мусять віддати подяку. «Сповідь Наливайка» врізана в серця наших, і в моему також («Русская Старина» 1888. XI. ст. 599).

Пізніш М. Драгоманов так писав про вплив згаданих творів Рилєєва в Україні: «Думи й поеми великоруса Рилєєва сіяли не тільки в усій Росії з Україною ліберальні думки, а безперечно й підіймали спеціяльно в Україні національну свідомість (М. Драгоманов: «Листи на Наддніпрянську Україну» ст. 13).

¹ А. Герцен: «Русские офицеры въ Польшѣ», «Колоколь» 1862. 15. X.

² А. Герцен: «Россия и Польша», «Колоколь», 1859 р.

³ А. Герцен: «Русские офицеры въ рядахъ инсургентовъ», «Колоколь» 1863.15.IV. № 161.

справа може стати на реальний ґрунт. Ці думки Герцен особливо підкреслює, кажучи про Україну в зв'язку з її становищем як під Росією, так і під Польшею. Так, у листі до автора статей „*Postępową myśl rosyjską wobec zadań polskich*”, помічених у грудневій — січневій книжках „*Przegląd rzeczy polskich*” 1858/59 р., він каже: „Суперечки, власне, між нами нема, а є величезні непорозуміння, що походять від різних основ, що від них ми йдемо... Я висловлював не раз, а десять разів думку, що Польща має невід'ємне право на державне існування, незалежне від Росії; тут ми цілкомити згідні, тільки йдемо далше вашого земляка... Прийнявши один із основніших кроків до майбутнього союзу (слов'янських держав, А. Ж.), розірвання примусових з'єднань, ми зараз же визнали повні права на незалежність і самоуправу України”.¹

Тема слов'янської федерації, ідеї слов'янофільства в XIX ст. були досить поширені й актуальні серед певних кіл суспільства слов'янських народів. Але тоді, як одні з них у слов'янофільському русі вбачали чи хотіли бачити шлях до визволення, другі використовували ці ідеї в напрямі не тільки зміцнення своєї сваволі над поневоленими ними іншими слов'янськими народами „братями”, але й виразної тенденції, щодо підпорядкування собі в такій чи іншій формі й тих, хто не був ще під їх братньою опікою. Проти такого використання ідей руху слов'янофільства та опікунських тенденцій особливо гостро виступили М. Бакунін та О. Герцен. У цих виступах можна бачити, крім застереження та демаскування російського слов'янофільства — панславізму, панрусизму, також і їх виразне становище до одного з слов'янських народів — до українського народу, і його краю — до України.

Торкаючись України та характеризуючи її становище під владою одного з слов'янських „братів” — народів та поводження другого, вони в той же час накреслюють шлях розвитку її державного життя в майбутньому. В промовах на „Конгресі миру й свободи” М. Бакунін каже: „Тепер це панславістичне національне правительство (Росії, А. Ж.) систематично й жорстоко переслідує малоросійську мову в Малоросії, як польську в Польщі”.

Висловлюючи думку про можливий розвиток майбутнього державного життя українського народу, він вбачає його в формі федерації України, Білорусії, Галичини й Литви, федерації, незалежної від Росії, як і від кого іншого. „Цей народ — каже він про українців — разом із 4-ма міл. білорусів — напевно створить окрему, незалежну націю мільйонів в 20 мешканців, що може, звичайно, вступити до союзу

¹ А. Герцен: «Россія и Польша», «Колоколъ», 1859 р.

з Польщею або Великоросією, але мусить залишитися цілковито незалежною від гегемонії тієї чи другої". Висловлену тут думку про можливість однієї нації з українців і білорусів треба розуміти, як думку єдиної держави чи державної федерації цих народів, а не як асиміляцію, що можна бачити з такого ширше розвиненого ним уступу: „Населення Білорусії, Литви й Галичини з'єднається з ким захоче, і ніхто не в силі тепер визначити його майбутню долю. Мені здається, найбільш певно й бажано, щоб вони створили спочатку з Малоросією окрему національну федерацію, незалежну ні від кого”.¹

Не менш виразно висловлюється М. Бакунін в брошурі: „Народное Дѣло”, кажучи в третьому пункті програми: „Хочемо, щоб Польщі, Литві, Україні, Фінам і Ла-тишам прибалтійським, а також і Кавказькому краю була повернена повна свобода й право розпорядитися собою та влаштуватися по своїй волі, без жодного з нашого боку втручання, безпосереднього чи посереднього”.²

Такі ж думки, щодо права кожного народу вільно творити своє життя по своїому бажанню й відповідно своїм інтересам, знаходимо в М. Бакуніна й у другому місці. „Я вимагаю тільки одного — каже він, — щоб кожному народові, кожному малому й великому племені були цілковито дані можливість і право поступати по своїй волі: хоче він злитися з Росією або з Польщею, нехай зливається. Хоче бути самостійним членом Польської чи Російської чи загальнослов'янської федерації? Нехай буде таким. Зрештою, хоче він цілковито від усіх відокремитися й жити на основах зовсім окремої держави? Бог із ним, нехай відокремлюється”.

Переносячи ці думки до України, каже: „Я думаю, що вся Україна буде самостійним членом загальнослов'янського союзу”.³

Не менш виразно формулує свої думки, щодо становища України та її майбутнього, й Герцен.⁴

* * *

Такий відгук зустрів рух українського відродження серед тієї частини російського суспільства, що розуміла й відчувала непереможну силу розвитку визвольних намагань

¹ М. Бакунін: «Рѣчи на Конгресѣ Лиги мира и свободы», Берл. 1904, ст. 30—45.

² М. Бакунін: «Избранныя сочиненія», т. III. Петерб. — Москва, 1920 ст. 20 («Народное Дело»).

³ М. Бакунін: «Русскимъ, польскимъ и всѣмъ славянскимъ землямъ». Берлин. 1904. Ст. 39-40.

⁴ А. Герцен: «Россія и Польша», письмо второе, „Колоколъ”, 1859, ч. 34.

поневолених народів. Представників цієї частини російського суспільства, що ясно й виразно та конкретно формулювали своє становище, було, як бачимо, не багато. Було їх мало, і навіть дуже мало. Були це ті винятки, що підтверджують собою правило, якого конкретну формулюровку чуємо з вуст широких кіл суспільства, з вуст тих, проти кого не раз виступали згадані тут представники об'єктивної думки. Були це ті, кого в більшості не змогли залити хвилі широкого моря неприязні та ворожости до українського відродження й визвольних змагань.

Прага.

Аркадій Животко.

ТОМА ГАРРІК МАСАРИК.

7.III. 1850 р.

Найпомітніша постать сучасного Слов'янства, найбільший ум Чехів — всесвітно знаний і признаний діяч та завершитель чесько-словацької державности. Це одне вистачає для вшанування людини окремою статтею, тим паче, коли вона ввійшла в глибокий вік 86-літнього старця.

Однак українці мають і ще глибші причини в дану хвилину присвятити свою увагу воскресителеві й першому президентові Чехословаччини. Бо тільки за нього Українське Закарпаття, здавен мадяризоване, остаточно пробувалося до справжнього національного життя. Може мусіло це статися, бо Масарик усе своє життя стояв близько до слов'янської філології, зокрема ж до слов'янознавства, отож у політичному житті не міг заперечити права на життя тим, що в закони життя їх він так глибоко входив, як учений.

Як філософ-мисленик і високошкільний педагог від 1880 р., Масарик ставить собі за завдання пізнати зв'язок загальної теорії з життям Слов'янщини, зокрема ж Чехії й Росії, та можливість встановити живу взаємну лучність між слов'янознавством та філософічними основами етики й естетики. Виявив він це своє прагнення вже в критиці теорії історії та історіософії Бокля (1883 р.). Згодом перейшов він до розгляду основ початкового слов'янофілства Киреевського (1889 і 1893). Після того зайнявся Іваном Гусом, як відродителем і будителем чеського народу в добу схоластики, та предтечею великих рухів реформацій доби відродження. З цих праць ідеологічно виплили в Масарика розгляд діяльності Карла Гавлічка на полі новітнього пробудження чеського народу в половині XIX в. (1896) і зображення основ ідеї чеської нації, виражених Палацьким (1898). В цих працях Масарик обхопив етапи

духового розвитку чеського народу, по яких Чехи підготувалися до остаточного відродження, переродження й розцвіту в своїй сучасній державності.

В розгляді цих питань Масарик іде шляхом своїх великих попередників і вчителів — Добровського, Шафарика і Палацького. В своїх дослідях Масарик цікавився проблемою нації. Однак, хоча сам походив із робітного роду й завжди був гарячим патріотом чеським, та все ж таки проти загальної opinio чеських патріотів не погодився покласти в основу чеського письменства підробків. З другого боку, як свідомий чеський патріот, він почував себе членом великої слов'янської сім'ї та громадянином світа. Дослідник-мисленик пізнав, що серед народів діють одні й ті самі закони політичного життя. Ось так мисленик вийшов із загальнолюдського, щоб — як свідомий громадянин — через глибоке пізнання свого рідного дійти до братнього, та на тій же загальнолюдській основі пізнати й розглянути закони життя Слов'янства - Людства.

Заняття Масарика початковою добою слов'янофілства звернули йому увагу на глибокий ідеологічний зв'язок російської суспільно-національної думки з питаннями етики та філософії. Під кінець XIX в. Масарик зайнявся Достоевським та в зв'язку з ним однією з найбільших проблем і нашої сучасності — в великій творі про Росію й Європу (1913). У двох великих томах розглянув він Росію Достоевського й дав образ її зо становища західноєвропейського філософа. Масарик глибоко цінить Достоевського — як письменника-мисленика. Проте, як дослідник, Масарик глибоко входить у своєрідний релігійний філософізм усього укладу російського життя й інтелігентського світогляду, та остаточно дає зразок суспільно-літературної критики, з якою рідко можна стрінутися в людей західної освіти й духовості. Масарик дав у цьому творі оригінальну спробу синтезу не тільки літературних явищ, що вийшли з життя й постійно зв'язані з життям якогось народу, але й зразок історіософії літератури. Естетика й етика — краса, добро й правда — знаходять у цьому творі своєрідну злуку в природному круговороті. Немов вступом до цього твору були Масарикові праці про вивчення поезії (1884—6) та критика філософсько-суспільних основ марксизму (1898).

Очевидно, що такий глибокий інтерес для явищ творчого духа й суспільного життя легко міг стати основою практичної діяльності досвідченого вже в політиці мужа, коли, в часі війни, довелося йому розбирати основи національного питання, як чеського, так і т. зв. малих націй нової Європи (1916). Масарик і в цих працях не відійшов від методи філософської всебічності та водночас і від об'єк-

тивності історіософа - гуманіста, що все людське старається пізнати й зрозуміти та вміє глибоко пошанувати.

Завершенням цього філологічного способу — громадження, пізнання, розбору й розцінки та порядкування матеріалу в царині духового життя нації, народів, людства — є його „Світова революція“ (1925) і „Повстання держави“ (1927). Обидві книжки — це синтеза життя в формі документарної повісти про боротьбу за право на всебічну волю навіть і невеликої нації. З цими книжками повинен кожний свідомий громадянин познайомитися.

Ось шлях еволюції філософа - логіка через філологію в політика.

Аналітична метода Масарикова, як критика, й синтетичні висновки його, як мисленика, подані в формі оповісти історика — мусять бути завжди близькі інтересам не тільки кожного філолога-слов'янознавця, але й соціолога та політика. Завдяки якраз цьому зближенню філософії й філології — на кінцевому етапі свого перебування й прекрасного життя, як ученого, дослідника, мисленика, політика — став Масарик немов осередком сучасної чеської гуманістики. Вплив його глибоких концепцій і методів можна прослідити в історії культури (Нідерле), історіософії (Бідло, Пекарж, Крофта), у практичній суспільній філософії (Бенеш) та в порівняльному слов'янознавстві (Вайнгарт, Вольман, Горақ, Гуер)... Таким чином чеські наукові кола доби Масарика - гуманіста стали природним завершенням розвитку чеського слов'янознавства, якому трійця його основоположників із початку XIX в. дала такий могутній розмах.

Майбутні українські філологи, як дослідники ества нації в виявах її духової творчости, мусітимуть основно пізнати методу праці гуманіста - суспільника, що обняв широкі горизонти питання, з яких поверхні він спускався по стінах кратеру все глибше й ближче до пізнання єдиного ядра даного явища, щоб установити згодом основи для закону людського життя. Інтуїція мисленика, що вміє користуватися вислідами праці інших дослідників, помагає йому не тільки щасливо оминати перешкоди в часі досліду через належне опанування матеріалу, але й уникнути всяких помилок ув остаточних висновках. Метода ця веде кожного дослідника до пізнання істоти питання, захищеного глибоко в ядрі кожного явища.

Щоб сьогодні познайомитися з цим комбінованим методом систематичного громадження, аналізу вибраного, порівняння пізнаного, на кінці якої то праці, як її ціль, стоїть завжди розкриття правди через синтезу — належить основно пізнати творчий шлях Томи Масарика. Масарик у своїй об'єктивності філософа вмів знайти точки, лінії й площини

спільноти між на вид найнепримиреннішими явищами російського письменства й життя. Він же вільно виявляв свої погляди на справи як мисленик, навіть у питаннях найвищої політики, коли не боявся заявити про конечність передачі українського Закарпаття властивому господареві — Українському Народові.

Львів.

Іларіон Свенціцький.

ВІРА.

Над Дніпром - Славую.

Минають смертно-чорні дні,
Летять морозно місяці,
А я тягну все віз - тягар,
Що в нім везуться чужинці.

Під примусом несу ярмо
Для їх спаношених вигод, —
Даю їм те, чим ладився
Обдарувати свій народ...

А в грудях пресвятий вогонь
Розжарює дідівський Бог,
Змайстровує у серці гарт
І духа орліх перемог.

І знаю певно: в цім вогні
Скується меч народніх сил,
І він розбудить нашу міць
З державних прастарих могил.

І знаю певно: в цім вогні
Воскресне Юрій наш святий.
Він змія вб'є ворожого,
Здобуде Київ золотий.

Вкраїна, вбравши свій шолом
В новій завзятій боротьбі,
Могутнім і грізним мечем
Напише план судьбі.

І взявши в величі своїй
Історію важке весло,
Спрямує твердо хід століть
У нововибране русло..

Тоді я скину в radoщах
Ярмо й невольничє рядно,
Та, зброю пестючи в руці,
Ввійду в її тривке судно.

Селище.

О. Задума.

МІЙ ДАВНІЙ ГОЛОС.

Остання строфа з „Трьох перснів“.

Палкий, нічим незаспокійний,
ловлю слова, мов барвні скельця.
Як же ж я гбстру тугу й рвійну
з корінням вирву з штольні серця?

Терпке похмілля свіжих ранків
п'янить, як і давніш п'янило.
Дивлюсь в блакитну призму склянки,
де заламалось небо в хвилі.

Рожевий чай, мов піна з сонця,
зелений морок сном колише.
Заслуханий у дружній вітер,
свій давній голос чую в тиші:

„Аж юне серце затремтить,
незаспокоєне й несите.
Устами спраглими в цю мить
всю хмільність світу хочу спити“.

Богдан І. Антонич.

ПОМЕРЛІ ДУШЕЧКИ.

4. Європеєць.

Фарс (Докінчення).

II.

Вже минала й золота осінь. Праця на будівлях давно припинилася, й ми з Петром поклали прискорити нашу справу. Довелося частіш зустрічатися з людьми, потрібними нам, частіш бувати в Празі на всяких потаємних сходинах та обрадах. То ж знали вже всі новини з українського емігрантського животіння, навіть ті, що про них нам було цілком байдуже. Про нашого колишнього „європейця“, „парижанина“ зовім забули.

Одного разу, пробігаючи Петро очима свіже число радянської газети, зупинився з високопіднятими бровами та, буркнувши щось під ніс, простяг до мене газету, ткувши пальцем в якусь замітку:

— Ось прочитай... Чи не наш це знайомий?..

Я взяв газету. В ній було: „В середу, 23-го листопада, в клубі радянських письменників і журналістів, ново-

прибулий з-за кордону відомий в українських емігрантських колах Парижу й Праги журналіст Сидір Козишин прочитає доповідь на тему: „Розклад української еміграції”. З огляду на актуальність теми тов. Козишина, бажана якнайчисленніша аудиторія. Тези: 1) Збільшення ненависти до радянської влади серед старших на еміграції. 2) Запобігання перед фашистівськими диктаторами. 3) Жадоба влади. 4) Чини, погони, ордена й медалі. 5) Ширення на цім ґрунті авантуризму. 6) Початок кінця”.

— Невже це він, отой наш Ізидор Косешен? — дивувався я. — Коли ж він устиг перекинутись і опинитися в Києві?

— Хто? — запитав один із товаришів.

Я подав йому газету й показав на замітку, що зацікавила нас.

— Хо-хо-хо!—зареготався він, прочитавши замітку. — „Слід Тарасів об’явився”... Ось гляньте, панове,—звернувся він до інших товаришів, — Вакула Гордійович його шукає тут, а він, Ізидор Козишин, уже аж у Києві.

Товариші обступили газету й, регочучи, читали замітку. Ми з Петром нічого не розуміли й поглядали один на одного здивовано.

— Та в чім річ? — звернувся я врешті до них. — Навіщо шукає його Вакула Гордійович?

— Та ви з неба впали, чи що? Невже так таки й не чули нічого про історію з орденами та медалями?

— Бо таки й не чули. А що хіба?

— Ну, то слухайте, — промовив той, що згадав про „Тарасів слід”, — розповім вам цю цікаву й вельми почвальну історію. Крім вас, всі її знають... Вакула Гордійович, як і вам відомо, хворіє на жадобу влади. На цьому ґрунті й повстала ота прекумедна історія з отим Ізидором Козишиним, колишнім австрійським старшиною, доктором, як він себе величав, і ще чимось там... Він і прізвище своє перемінив...

— Косешен? — підказав я.

— Еге ж. А ти звідки знаєш? — здивувався товариш.

— Та я ж зустрів його випадково, як він допіру прибув із Парижу, ще й переночував його, бо це було вночі.

— Ага. Ну, от... Повештавшись із тиждень поміж емігрантами нашими й більш-менш зорієнтувавшись, наш паризький гість несподівано появився в Вакули Гордійовича й пренахабно запевнив його, що в Парижі він обертався у високих політичних колах, що високі політичні кола тільки й думають про те, як одірвати Україну від більшовиків, але не знають, на котру з існуючих українських політичних груп спертися, бо, мовляв, жодна з них нічим себе не виявляє.

— Чи треба додавати, що Вакула Гордійович слухав його жадібніше, ніж св. Діва благовісника?... Покмітивши це, лихий спокусник осмілів іще більше й перейшов просто до діла.

— Я, прбшу пана високого радника, — напустивши на себе поважності, співав Козишин, — розповів декому з тих високих політиків, що властиво вони лише зле поінформовані евентуально, що властиво всі оті, розкидані трохи не по всій Європі, так звані українські влади є ніщо, або в ліпшій разі узурпатори, а що дійсна законна українська влада є в Празі.

— Невже? — аж підскаочив Вакула Гордійович. — Так таки їм і сказали?

— Так ест, — не моргнувшу оком, підтакнув Козишин, — я ж, прошу пана високого радника, бував у Празі й знаю. Та ж ніхто, як я, разом із вами здобували Києва в добровольців, скидали гетьмана й потім під більшовицькою навалою перейшли тяжкий шлях терпінь з Києва до Кам'янця й далі за Збруч...

— Ну, дивіться, — широко здивувався Вакула Гордійович, — а мені невзаміту було... Якось не той... не пригадаю вас...

— Е, пане високий раднику, — вибачливо завважив Козишин, — всі ми, вояки, однакові були, а вам на верховній посаді за державними справами прецінь не до нас було.

— Це правда, — згодився Вакула Гордійович, — сила-силенна було того державного клопоту та мороки.

— Так ест...

— Ну-ну, кажіть, що далі Антанта вам казала.

— Вони, прошу пана високого радника, гор'ячо заінтересувалися й почали подрібно розпитувати мене про стан речей. Розуміється, я сказав усе, що треба. Було скликане дискретне засідання, й я зновá повторив на засіданні, як властиво стоїть справа з українською державою. Вони довго радилися, а зрештою звернулися до мене з пропозицією поїхати до Праги, нав'язати зна́комства, роздивитися, що тут робиться, й якнайскорше подати їм звіт про все. А відтак, кажуть, ми зашлем туди свого відпоручника з певними директивами про дальшу акцію. Отже, пане високий раднику, може будете ласкаві поінформувати мене докладно про ту державну роботу, що ви провадите тут. Спбдіюсь, що не сидите, склавши руки.

— А певне, що ні, — відповів Вакула Гордійович. — Майже щодня всякі засідання, сходини, концерти, театральні вистави, танцювальні вечірки тощо — як не те, то друге, а все щовечора щось робиться...

— Танцювальні вечірки, пане верховний раднику, не погана річ, — сентенційно промовив на це парижанин, — але гопаком України не врятуєш і не збудуєш. Годі про це говорити. Не будете ж ви антантському відпоручникові показувати, як українські дівчата метелиці танцюють...

— Чого ж метелиці? Вони й модерних...

— Не в танцях річ...

Ми щиро реготалися з товаришевого оповідання, але Петро розсердився й гримнув на нього:

— Та кинь ти дурня вдавати! Кажі про ту ю історію з орденами...

— Почекай, не кипи,—спокійно завважив товариш,— до того ж веду.

Отже, наш парижанин не згодився з тим, що соборну самостійну державу можна витанцювати навіть у фокстроті, й каже:

— Ні, прошу пана верховного радника, й модерні танці не належать до справ характеру державного, й коли би ви хотіли, щоби я в своїм звіті Антанті представив щось позитивного, мусите й зарепрезентуватися відповідно, показати їй, що ви тут не тільки танцюєте та театральні представлення впоряджуєте...

— То я вже й не знаю, що ж би їй, отій Антанті, показати, — заклопотався Вакула Гордійович. — Може ви що порадите?...

— Але ж, пане верховний раднику, стільки є можливостей виявити себе, як державного мужа... Чому би вам, приміром, не підтримувати й далі славних військових традицій? Чейже до холери тут усяких отих українських старшин, скажемо, — сотників, полковників, генералів, а що вони роблять? Як пішли на еміграцію сотниками та полковниками, так ними й дотепер є. А хіба не ваш обов'язок нагороджати їх, підвищувати в рангах, відзначати ордерами, хрестами, медалями, коли не за нові, то хоч за старі подвиги, та й за те... як воно в вас називається... ну, хто скільки років служить...

— Ага, за вислугу літ, значить.

— От, от... так єст. Коли би це чинилося, то... скажу вам, що вже цього самого досить, аби Антанта переконалася, що ви щось робите й що на вас можна опертись. Вже це саме поділоло би на неї вражаючо, й я мав би про що їй донести. А до цього можна й ще дещо приточити. Коли ж її переконати, що це означає... Знаєте, що це означає?... Поскільки я поінформований—це інтервенція і грошева поміч...

— Ну, диви... Як це мені самому не спала на думку така проста річ?...

— Тільки ж ви не гайтеся: куйте залізо, поки гор'яче, а то хтось із отих узурпаторів перехопить, перебіжить вам шлях...

— Е, ні, до цього допустити не можна. Я завтра ж скличу колег на нараду...

— Завтра?... Та ордери й хрести можна й без них замовити. Можу вам навіть порадити фабрику й зразки запропонувати. Я знав, що без цього діло не піде й на всяк випадок виробив зі знайомими мистцями проекти. Ось вони...

Козишин дістав із кишені три листочки з проектами ордена, хреста й медалі.

— Можете запропонувати їх на нараді.

Вакула Гордійович захопився проектами, такі вони гарні були.

— Чудова річ, далєбі, чудова, — аж тремтів він. А де їх роблять і скільки це коштує?

— Пусте, якихбудь десять тисяч чеських корон вистарчить, щоби відзначити всіх військових у Празі.

— Десять тисяч?! — вжахнувся Вакула Гордійович. — Сума не мала...

— Пусте! Чей же вона повернеться, коли Антанта дасть грошеву допомогу.

— Так, так... Хм... То знаєте що?... Щоб не зволікати з цим ділом, чи не могли б ви взяти на себе труду замовити на фабриці все це негайно, бо я певний, що колеги мої на це пристануть охоче...

Козишин трохи не зрадив себе: така буйна радість заграла йому в серці; але втримуючи її, він поважно й роздумливо вдав, що вагається.

— Я?... Нині знаю... Звичайно, я міг би, хоч часу мені й бракує, але... Річ у тім, що на замовлення треба буде дати наперед третину... тисяч три приблизно... а я не маю на це вільного гроша... З тої квоти, що маю до диспозиції від Антанти... властиво, від своїх паризьких політичних друзів, я не вправі щобудь витратити на...

— Я розумію, — перебив нетерпляче Вакула Гордійович, — але ж цьому не тяжко запобігти: я дам на це власних три тисячі, а потім якось розшитаюся з колегами. Аби тільки не гаятися з таким ділом.

— Нині... коли ви так хочете, — все ще вагався Козишин. — Але ще от що: може маєте якісь офіційні бланки з часів вашого державного урядування й печатку... щоби, прошу пана верховного радника, зробити замовлення офіційно... урядово... А то дирекція фабрики може думати, що я, приватна людина, замовляю такі державного значення речі для якихбудь підозрілих махінацій.

— Я розумію... Єсть, є й бланки й печатка. Я зараз...

— Одно слово, — розповідав далі товариш, — усе, чого потребував парижанин, було зроблене: дістав замовлення, дістав завдаток, і державна машина закрутилася: підвищено пару сотників та полковників у рангах, почалося збирання грошей на ордени та хрести, віджили надії на скорий поворот в Україну. Та тут, любі мої, останнього гелера руба поставиш — нехай котиться, не то що.

— Чи не ті ото тисячки, — звернувся я до Петра, — що наш європеєць жертвував тоді, як заходив за валізкою, на батярку?

— А певне, що ті, — відповів Петро. — Ну, ну, кажн, що далі, — підстьобнув він товариша.

— Та що ж далі?... Державна робота кипіла. Одного чудового вечора парижанин привів на зібрання й відпоручника з Парижу. Спочатку наші державні мужі зніяковіли, що не можуть із ним по-французькому, але, на їхню велику втіху та захоплення, француз забалакав не поганою українською мовою й пояснив, що вивчився її спеціально для цього діла з доручення антантських політичних чинників. Тим часом Козишин, діставши від Вакули Гордійовича ще сім тисяч, приніс йому ордени й хрести. Перша церемонія й відбулася в присутності відпоручника: врочисто відзначено кілька осіб і самого відпоручника та пана Козишина орденом „почесного куреня” за великі заслуги в визволенні України від більшовицької навали.

— Мені, мої панове, довелось стати з деким із товаришів несподіваним учасником фіналу цієї знаменитої комедії, що ще чекає свого автора, щоб у всій красі своїй бути відтвореною в нашій драматичній літературі. Я випадково бачив у Вакули Гордійовича обох парижан: хоч вони на мене уваги не звернули, але їх тварія запам'ятав: коли я прийшов до нього, вони вже виходили, а Вакула Гордійович, провівши їх аж на ганок, вернувся й коротко розповів мені, хто вони. Було цікаво, бо я вже дещо чув про всю цю „державну акцію”. Отже, справляли ми з кількома товаришами іменини одного з них ув одній болгарській ресторації, — чудесне там вино й оті їхні приперчені закуски. Десь уже зібралися платити, як у ресторацію ввалилося кілька „соотечественників”, як пишеться в мілюковській газеті, з вілли „Терезія”, сиріч із полпредства. З обов'язку, накиненого на мене вами, друзі мої, я знаю їх у твар трохи не всіх. Уявіть же моє „пржеквепені”, друзі, коли я між ними побачив пана Козишина й того відпоручника-француза!... Мої товариші, хоч нічого не підозрівали, але теж звернули увагу на милу кумпанію.

— Розмовляймо по-чеському, — шепнув я їм, — це дуже цікава кумпанійка.

— Справді, гості спочатку обережно озиралися на нас, але, почувши нашу чеську гутірку, заспокоїлися й перестали звертати на нас увагу. Полпредчики пили й їли. Частував Козишин. З уривків фраз, що їх я міг упіймати в загальнім гомоні та конячим іржанням, можна було зрозуміти, що наш парижанин із „відпоручником" виїздить у Москву, що там йому відкриється широке поле діяльності в фаху, що він собі так щасливо розпочав тут, і йому, Козишинові, стелеться не абияка дорога до кар'єри в радянській Україні, а може й узагалі в радянським Союзі. Далі жидки кпили з Вакули Гордійовича і взагалі з еміграції й навіть пили за непереможну й непохитну радянську владу.

— Так ми розплатилися й вийшли під їхній веселий гомін. Мої товариші—хто сміявся, а хто обурювався й лаявся з того, що чув, але перед мене стало питання: чи Вакула Гордійович знає про зустрічі свого парижанина з полпредчиками, і що отой відпоручник-француз—протісінський собі жидок-шпиг із полпредства? Мабуть же ні, бо ж ув основі його химерної „державної акції" з отими орденами та хрестами лежала якраз боротьба з більшовиками, а не зносини з ними. Нічого не говорючи товаришам, я поклав другого ж таки дня завітати до нього.

Застав я Вакулу Гордійовича в глибокім хвилюванні й збентеженні. Він тримав у руці якогось папера, перечитував його, мабуть, удесяте, щось бурчав під ніс і здвигав плечима, не звертаючи на мене жодної уваги.

— Добридень, пане раднику,—привітався я й ступив паперед.

— Він повернувся й глянув на мене поверх окулярів.

— Драстуйте, — відповів. — Ви чого? може за допомогою?.. Вибачте, зайдіть завтра... Сьогодні я той... Такі прикροші...

— Ні, я в іншій справі, — кажу. — Але можна знати, чого ви такі збентежені?..

Вакула Гордійович крутнувся знов до столу, вхопив папера й подав мені.

— Та ось... Ви бачите, що це таке?

Я перебіг очима зміст.

— Та що ж... рахунок на десять тисяч, щоб ви заплатили.

— Але з якої речі маю вдруге платити?!..

— Тут цього нема, що ви вже...

— І я бачу, що нема, але ж я... ми їх заплатили сповна!

— Маєте якісь розписки чи інші докази?

— Та мабуть же має той... як його... пан доктор Косешен, бо він платив: спочатку три тисячі завдатку, а як

дістав те, що замовляв, то я дав йому й останні сім тисяч. А вони рахунок мені...

— Еге, та ще й повторний, — згбдився я, вертаючи йому папера.

— Це... це... я не знаю... це непорозуміння якесь...

Я бачив, що свідомість Вакули Гордійовича вже почав точити червяк підозріння, але він боїться сам собі признатися, що попав, як то кажуть, у нікуди, тому зважився допомогти йому розгадати „непорозуміння”.

— А ви певні, пане раднику, що той ваш... Косешен, чи як його, вніс ті гроші куди слід?

Вакулі Гордійовичу кров ринула в обличчя.

— Цебто як?... — злякано перепитав він і зараз таки покvapно потішив себе: — Певне, що певен... Чоловік на такому становищі... такі високі зв'язки...

— Я про ті зв'язки його в Парижі не знаю, пане раднику, — а от, що вчора в болгарськiм ресторані він і отой другий... відпоручник-француз, як ви мені колись казали, з товариством жидків із вілли „Терезія” пропивали ваші грошки й сміялися з вас, то це я бачив і чув отак, як оце бачу й чув вас.

Вакула Гордійович пополотнів на виду й папер у його руці затремтів.

— Це... це... не той... Цього не може бу... бу...

Він важко опустився в крісло, не спускаючи з мене поширених ляком очей. Я коротко розповів йому про вчорашнє, не ховаючи й того, що Козишин лаштується виїхати до Москви, а потім в Україну.

— Що ж це таке? — якось опущено й безпорадно прошепотів Вакула Гордійович. — Що ж його робити?

— Як що? — запалився я. — Треба негайно заявити поліції, поки він іще тут!...

Нешасливий Вакула Гордійович якось гірко посміхнувся й безнадійно махнув рукою.

— Поліції? — промовив упалим голосом. — Це значить самим на себе донести, що займалися недозволеними емігрантам речами?... Ні, цього не можна... Треба щось інше... його треба знайти, може ж той...

— А ви маєте його адресу?

— Адресу?... Уявіть собі, що навіть не спитав, де він мешкає... — Може ви ненароком зустрінете його, то скажіть, будь ласка, колего, щоб зайшов до мене... діло, мовляв, е...

Я на це змовчав: шкода було збільшувати його пригноченість. А він правив далі, й переляк ізнову перекосив йому лице:

— То він, значить, більшовицький шпиг?.. І отой другий, виходить, не француз, а шпиг?... Та ж ми їм усе розказали, не тільки те, що робимо, а й що думаємо робити...

Страшна думка пронизала мій мізок.

— А той... — почав я й захлинувся з жаху, — ви не казали їм про які-небудь зв'язки в Україні? Не називали імен?...

— Імен?... Не пригадую... Здається, ні... Хіба так... у загальних рисах...

Я буркнув „прошайте” й вийшов, лишивши його на самоті.

Оце й усе.

Ми мовчали якусь хвилю, приголомшені...

— Боже праведний! — думалося, — невже наша справа національна така в Тебе нещаслива, що їй судилося втонути в морі легковажності?...

— „Повчительная історія”, — злобно завважив Петро словами о. Никодима, — воістину „повчительная”... Що ж, Гнате, — звернувся він до мене, — таких, як отой спритний стрілець із Бучача, ми звикли сопричислити до померлих душечок: бився, щось робив, метушився по світах, шахрував за Україну, поки врешті не опинився в лоні більшовицькому на червоному цвинтарі. Впокой, Господи, його метушливу, непосидющу душечку десь у Соловках або що!...

Я мовчав, похиливши голову.

23.X.935.

С. Черкасенко.

ДИВО.

Над ранком. Зорі з вовни мряки,
мов золоті гудзики з плаща,
відпоре день і сім'ям маку
розсипле солов'ям в кушах.

В сувоях тиші сплять долини,
де мох задуми й мох імлі,
аж скотиться стозерна диня
на лопуховий ранку лист.

Як диню сонця зсуне вітер
на решето ясних долин,
розплющують зіниці квіти
і листя рветься в дальню синь.

А серце, що, незаспокійне,
збагнути хоче все до дна,
тріпочеться і з листям рвійним
до болю прагне дива дня.

1935.

Богдан І. Антонич.

БУРЯ.

Надходить буря. Сиві вільхи
в тривозі туляться до себе.
Щоб відітхнути, просить пільги,
хоч на хвилину, в багрі небо.

Мов стовп, піднявся вихор тричі,
і сяють блискавки, аж маки
червоні сплющують зіниці
і клоняться хоружим ляку.

Кларнетів схлип і вітру помах
і вие лис — нічний астрбном.
Червона неба паполома
прорізана, мов бляха, громом.

Богдан І. Антонич.

ТВОРЕЦЬ НОВОЇ ШКОЛИ ПРО РОЛЮ ВЧИТЕЛЯ Й ШКІЛЬНА ДІЙСНІСТЬ.

Нова школа жадає, щоб у ній був активний передусім учень. Однак, це не значить, що завдання вчителя облегшене. Навпаки, вимоги, ставлені вчителеві, збільшилися надзвичайно. Це бачимо хоч би з того, що, наприкл., Джон Дюї будує свою педагогіку на біології, психології, філософії, соціології й етиці.

Тому, що через недостаточне приготування до нової школи стрічаємося часто з неправдивим розумінням ролі вчителя в ній, з'ясуємо на цім місці, як ту ролю розуміє Джон Дюї,¹ один із творців нової школи.

Учитель має діло з двома підставовими чинниками: з розвоєм дитини та з вартостями й ідеями, до яких провадить її. Їхній стосунок він має зробити якнайкориснішим. З обсервації дитини має помічувати, до чого вона

¹ John Dewey, американський філософ і педагог, народився року 1859-го. Разом із Віл'ємом Джеймсом (W. James) дав початок прагматизмові, що його назвав у своїй редакції інструменталізмом. Викладаючи в університеті в Чикаго педагогіку, надав нову форму й зміст вселюдній школі р. 1894. В перших літах нашого століття перейшов на катедру філософії до Колумбійського університету в Нью-Йорку. Він започаткував напрям у шкільництві, званий активною школою. Теоретичні міркування Дюя використали: Г. Кершенштейнер (творець „школи праці“), лані Паркгерст (авторка „Долтенського Плану“), Декролі (творець „методи Декролі“), російський педагог Блонський і Кіппетріх (творець „методи проєктів“), що самі ті вчені признали. Місце Дюя — між найбільшими педагогами людства, такими, як Платон, І. А. Коменський, Дж. Лок, Ж. Ж. Руссо, Песталоцці і Герbart.

надається, щоб розвій був можливо найповніший. Учитель обов'язаний узгляднювати індивідуальні різниці між учнями й відповідно до них вести науку.

Учитель повинен уміло керувати зацікавленнями дітей; повинен також помагати дітям освідомляти собі, до чого мають талант, до чого несвідомо прямують. Тому не можемо погодитися з тим, щоб він у вихованні був тільки обсерватором (глядачем), бо він краще від дитини розпізнає вартість уроджених тенденцій дитини. Він саме має проводити сили, тенденції, нахили, при звичаєння до чогось повнішого, ширшого, ліпше впорядкованого. Нехай зверне увагу на замилювання учнів і до них достосується: ролі почувань дітей незвичайно важні. Властиво духово не можна ні до чого змусити людей. Хто йнакше дивиться на цю справу, той викривлює людську натуру. Хто бере на увагу вроджені тенденції й при звичаєння, той може ними економічно й мудро керувати.

Учитель повинен здавати собі з того справу, що початкове досвідчення — це ніщо інше, як діяння, сполучене з вдоволенням, і що через активність доходимо до при звичаєнь, спостережень, до ідей, до інтелектуальних систем. Він має старатися про таке оточення для вихованка, щоб посувало його розвій у пожаданім напрямі. Має добирати такі понуки для напрямних тенденцій, що їх уважає відповідними до збагачення досвіду, до опорядження вихованків в активні навички й зацікавлення, які вели б їх до означених цілей. Через уміле діяння оточення учень дороблятиметься ~~пожаданіх~~ як інтелектуальних, так і емоціональних диспозицій: вироблятиме характер. Суспільне, активне оточення надає сенс витворюваним при звичаєнням. З цієї причини вчитель мусить звертати увагу на оточення своїх вихованків.

Учитель мусить пам'ятати, що учні бачать у нім взір до наслідування, і що так є довший час. Повинен пам'ятати, що дуже часто чинники зовсім випадкові, діючі від часу до часу, навіть учителем свідомо неплановані, приймаються якнайглибше. Насамперед життєві приклади мають великий вплив. Ужиття речей впливає. Однак учитель не повинен накидати свого впливу. Він тільки добирає понуки й старається про достосовану реакцію на них. Мусить пам'ятати ще, що в предметах навчання є більш нагромадженої енергії потенціальної, ніж у нім самім. Повинен вистерігатися того, щоб учні висилювалися на студіювання його, а не предмету, учитель старається піддержати й розвивати цікавість учнів, цю іскру Божу в людей. Він докладає старань, щоб оберегти дослідчі тенденції в людини від перемучення, від заіржавіння, від того, щоб розум здавався

на чужі осуди, віддаючися догматизмові, або щоб затрачувався в дрібницях.

„Правдива виміна думок заражує”, але це не вистачає. Відомості конечні, бо через них перебираємо наслідство раси. Важне те, щоб уділювані відомості не діяли в надмірній кількості, унеможливаючи розвій активних сил, щоб не затрачувалося особовість під їхнім тягарем. Наука в школі мусить бути висловлена в „живих термінах”. Шкільний матеріал представляє для учня неособовий досвід; треба його зробити особовим досвідом.

Учитель мусить знайти до цього засоби, бо має діло не тільки зо змістом наук, як таким, що його має виложити, але й має взяти на увагу лучбу між викладаним матеріалом і розвоєм вихованків. Навіть ентузіазм для справи в учителя не вистачить. У декотрих учителів є добра техніка, але брак зміслу для ширших обріїв, зміслу для ідей, для засад.

„Научний матеріал, як каже Дюї (в „Dem. a. Educ.” ст. 215), учитель мусить мати в пальцях, щоб звертати увагу на устосункування учнів до нього, на їхню реакцію”. Але й сама вченість у школі не вистачає. Тільки вчитель, обізнаний із розвоєм учнів, з їх актуальними потребами, може їх доладно виховати.

Учитель старається піддержати дослідчий дух учня, старається виробляти рефлексію в нього, хист достосуватися до обставин, передбачувати обставини й явища, а також формувати обставини для власного буття.

Джон Дюї, сподіваючися реформи суспільности через школу, каже, що виховання представляє собою найцікавішу сполуку науки з мистецтвом. Штука надати форму людським силам із застосуванням до суспільної служби — це найбільше мистецтво; хто до нього покликаний, той найбільший мистець; він ніколи не матиме забагато „інтуїції, спочуття, такту й енергії”. Це високе завдання формувати суспільне життя, не тільки життя одиниці, повинен учитель мати на увазі. Суспільне життя творить через самоврядування учнів і їхні прерізні організації. В керуванні ростом суспільного життя в належнім напрямі, учитель є завсіді пророк правдивого Бога й діяльний вістун правдивого царства Його” („My Pedag. Creed”, ст. 17).

Оце думки Дюї про вчителя, подекуди висловлені навіть його лаконічним стилем. Елемент активности потрібний нам, як нації. У нас здебільша панує переконання, що хтось має зробити за нас речі найконечніші. Досі звичайно видавали ми типи пасивні: письменників, поетів, кількох кооператорів; купців, політиків, вождів тільки давнішою добою. Без них нація існувати не може. Йти в жит-

тя, а не боятися його — оце доцільний поклик. Усуспільнення, це друга засада, що її проголошує Дюї. Маю вражіння, що придніпрянци, виховані під царським обухом, скоріш потраплять іти разом, ніж галичани. Треба тільки зацепити в масах придніпрянцям велику ідею, щоб вони її зреалізували. Не те з галичанами, а ще гірше з закарпатськими українцями. Тут звичайно кожний живе своїм богом. Через усуспільнення треба витворювати спільну душу, так як це роблять американці, творячи з різних народностей — американську націю. У нас довгі віки аскетизм наказував спасати тільки власну душу, а хуторянство давало поетів, теоретиків, а не практиків. Ось причини, чому саме педагогіку Дюя вважаю за конечну для нас.

Як же з можливостями реалізації? Про Наддніпрянщину не пишу, бо там накази панують, є приказ згори, а не старання про розвій індивідуальности в суспільному середовищі, як цього хоче Дюї. А в нас? Багато дітей взагалі не ходить до школи. Коли ходить, то до переповнених клас (понад шістдесят дітей в класі), де про новітню педагогіку не може бути й мови. Вчитель, перетяжений обов'язками, стоїть перед конечністю виказати виследи праці. Перед ним діти здебільша з малокультурного середовища. Нераз кари фізичні (заборонений непедагогічний засіб) являються для нього в його обставинах одиноким чинником, що примушує дітей вчитися й заховати в переповнених класах карність. Шкільні приписи ще й тим обтяжують учителя, що не дозволяють з оглядів бюджетових (а не виховних!) залишати діти другий рік у тій самій класі, так що учень, кінчаючи школу, тільки слабо читає й пише, а про любов до книжки, як підставу до дальшого самовиховання, рідко доводиться й говорити.

Поминаю домагання, щоб тільки той учив дитину, хто досконало опанував її рідну мову, з тієї причини, що я порушив декільки думок саме чужинного педагога, що став вчителем всіх народів, отже й нас.

Педагогіка Дюя¹ знайшла своє примінення насамперед у вселюдній школі (цебто в дітей до 14 року життя). Його геніяльні думки, щоб заправляти учнів до самостійної праці, щоб заспокоювати дитячу вроджену цікавість і уяву і щоб перемінити школу на ряд робітень, в яких виладовувалася б дитяча рухливість, на жаль, у нас не мають іще можливостей реалізації. Ми радо повторюємо за

¹ Література: John Dewey: My Pedagogic Creed, New York, Kellogg & Co. 1897. Його ж: School and Society, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1899. Його ж: How We Think, Boston, D. C. Heath & Co. 1910. Його ж: Democracy and Education, New York, Macmillan & Co. 1916. John Dewey a. Evelyn Dewey: Schools of To-morrow, New York. E. P. Dutton & Co, 1928.

ентузіястами Дюя слова, що він „дав батькам і вчителям нове розуміння виховання, а дітям волю й радість творення,¹ — з зазначенням, що ще не в нас.

Володимир Безушко.

МИТРОПОЛИТ ВАСИЛІЙ ЛИПКІВСЬКИЙ.

Автобіографія.

Народився я року Божого 1864-го 7(20)-го березня в с. Попудні на Липовеччині, в родині свящ. Костянтина Липківського, що вийшов із Галичини, з-під Золотої Липи. Роки 1873—1879 вчився я в Уманській бурсі (Духовна Школа), р. р. 1879 — 1884 — в Київській Духовній Семінарії, а 1884—1889 р. р. вчився я в Духовній Академії в Києві, яку й скінчив із ученим ступенем „Кандидата Богословія“.

Року 1890-го призначено мене на законовчителя Черкаської Прогімназії, а р. 1891-го 20 жовтня я був висвячений на священика. Року 1892-го призначено мене настоятелем Липовецького Собору й інспектором церковних шкіл. За 11 літ, року 1903-го року переходжу до Києва, бо мене призначено директором Київської Церковно-Вчительської школи, але скоро, р. 1905-го, я „за українофільство“ був усунений із цієї посади й призначений на священика до Солом'янської св. Покровської Церкви в м. Києві.

Того ж року я був обраний Головою революційного З'їзду Духовенства 1905-го року, і за діяльність на нім попав під „начальницьку опалу“, але працював далі законовчителем по школах м. Києва.

Року 1917-го я був знову обраний Головою революційного З'їзду Духовенства й мирян, на якому ухвалено автокефалію Української Церкви. В листопаді цього ж року я заклав „Братство Воскресення“ для здобуття автокефалії рідній Церкві, що скоро перетворилось у „Всеукраїнську Церковну Раду“. Ця Рада скликала Всеукраїнський Церковний Собор 7-го січня 1918 р., але через громадянську війну він мусів припинитись. Відновлений у червні 1918-го року, вже за Гетьмана, Собор попав до рук росіян, нас — українців — змушено вийти з нього, чому й винесено ухвали, ворожі Українській Церкві, яких ми не визнали.

По тому року 1919-го Україною опанувала Радянська влада, що оголосила відокремлення церкви від держави. В квітні 1919-го р., при моїй найближчій участі, зібрана була Друга Всеукраїнська Церковна Рада для заснування українських парафій, в якій я був заступником Голови.

¹ Слова на бюсті Дюя з бронзи, роботи J. Epstein-a, що ним з нагоди 70-ліття Дюя (в р. 1929) прикрасили учні й приятелі університетську залу, де він звичайно викладав.

Травня 9-го, за моїм настоятельством, відбулася перша українська Служба Божа в Микольському Соборі на Печерському. На Петра 1919 р. я став настоятелем Софійського Собору й брав найактивнішу участь у заснуванні українських парафій, у перекладі Служб Божих на українську мову і в організації керівництва Українською Церквою, а також у тяжкій боротьбі за волю Української Церкви.

Всеукраїнська Церковна Рада постановила не вважати російський єпископат в Україні за своїх архиєпископів, а тому подбати про утворення власного єпископату; і от Всеукраїнський Церковний Собор 1921 р. обрав мене й поставив на Митрополита Київського й усієї України. Більшість свого митрополичого служіння я провів у подорожах по парафіях, і хоч майже половину часу був під заборонаю виїзду з Києва, все ж відвідав не менше як 500 парафій (а деякі й по кілька раз) із благовістям про Українську Церкву. Але моя праця не всім подобалась, і р. 1927-го Всеукраїнський Церковний Собор змушений був зняти з мене „тягар митрополичого служіння” й обрати іншого митрополита. З того часу працю мою в Українській Церкві припинено.

Мое прізвище зв'язане з річкою Липою; не знаю, на жаль, чи є над р. Липою село або місто, що має назву від річки. Про наше походження зберігся в нашій родині такий досить химерний переказ. Мій прадід Липківський походив з якогось села чи містечка над р. Липою. Він був професор, і найнявся за вчителя в домашньому пансіоні в якогось польського магната, що жив над р. Богом. Це було десь у половині XVIII-го віку. Старший син цього вчителя, Фотій—мій дід. Тієї весни лютував великий голод, і батьки журилися, як їм прогледувати свою сім'ю: мірка ячменю коштувала два злоті. Такі розмови почув Фотій, і під їх вражінням, а може й просто з бажання покататись річкою Богом у час її великої повені, взяв свого братика Лаврентія 4-х років (сам він мав 12 років), сів у човна, відпхнувся від берега, а течія відразу підхопила човна й понесла річкою вниз. На березі не було нікого, і як не кричали брати, ніхто їх не врятував. Щось із добу несло їх водою, і нарешті прибило до берега. Вийшовши на беріг, вони опинились у безлюдних степах Поділля. Нешчасливці пустились шукати якоїсь оселі, бо дуже зголодніли, й натрапили на чабана з отарою овець. Він їх нагодував і показав шлях до села. От вони й пішли по селах просити милостині. Фотій уже вмів читати, писати, співати й навіть на скрипці грати, вчив уже й свого брата, і в якомусь селі дяк прийняв їх до себе за піддячих, там вони й прожили кілька років у тяжких злиднях. Аж трапилось так,

що треба було панотцеві того села послати звітлення до митрополита в Київ, треба було його скласти, гарно переписати. І от у цій справі Фотій і виявив свої знання: склав звітлення й художньо його переписав, і його ж самого, як проворного, сміливого хлопця послали з цим звітленням до Києва, а він узяв із собою й брата. Митрополитові брати сподобались, і він залишив їх у себе в хорі й канцелярії.

Згодом митрополит дав Фотієві грамоту, щоб він шукав собі панну з парафією й став там за священника. Той знайшов таку панну коло Уманя в с. Дмитрушках, одружився з нею й став там священником. Їх син Костянтин і був мій батько, що довго священствував на Липовеччині, як і я був спочатку настоятелем у Липівці.

Така чудна пригода перенесла нас із галицької Липи до Липівця українського.

(„Слово Христове”).

о. Васи́лій (Липківський).

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Слово про Ігорів полк. Український героїчний епос кінця XII століття. Переклав Святослав Гординський. Львів, 1936. 52 ст.

Найкращий твір староукраїнської поезії — „Слово о полку Ігоревім”, ще й досі не має в нас зразкового сучасного перекладу, такого перекладу, щоб спопуляризував його й зробив поемою всенациональною. „Слово” — це перлина нашої стародавньої поетичної творчості, переповнена правдиво-поетичними порівняннями, писана щиро поетичною мовою. „Слово” — це окраса нашої старої духової культури, єдина серед цілого слов'янства. „Слово” — це поема українського щирого патріотизму, зразок для наслідування поколінням усіх віків.

І не дивлячись на всі ці високі національні ознаки, „Слово” в нас не тільки не спопуляризоване, не використане, але й узагалі мало знане. Почуття національної гордості давно вже наказувало нам дати зразковий переклад „Слова” й через школу спопуляризувати його, але цього в нас не сталося: існуючі переклади без порівняння слабші від оригіналу, а тому й не поширились. А нам треба такого перекладу чи переспіву, щоб став всенациональним.

Новий переклад „Слова” Св. Гординського кладе початок у цій справі нашої національної честі. Але тільки початок, бо це не той переклад, якого нам так потрібно, — він поетично не високий, і скрізь знати, що це переклад, а не з душі пливуча пісня, не переспів поетичного надхненого серця.

Поетичні твори не треба перекладати, їх можна тільки переспівати на сучасний лад, сучасною мовою. Поет мусить глибоко зрозуміти „Слово”, а зрозумівши, по-своєму переспівати його, але так, щоб вийшла поетична цілість. Цього не дає переклад С. Гординського, а тому він не суцільний, холодний, не захватний. Сталося це чи не тому, що автор пильнував таки перекладати, а не творити нове „Слово”, чому й не відав його великої драматичності.

Від поетичного перекладу не можна вимагати, звичайно, дослівності, але по всьому знати, що С. Гординський пильнував близько триматися оригіналу. Чи скрізь дотримується? Зовсім ні, часто робить відступлення, аж надто задалеки. Ось кілька прикладів з самого тільки заспіву.

Уже заголовок перекладу недокладний: „Слово про Ігорів полк“. Тут „Слово“—це оповідання, пісня (поема), а „полк“—це похід, війна. Отже переклад оригіналу каже про „Пісню про Ігорів похід“.

Вираз оригіналу: „растѣкашеться и мисью по древу“ С. Гординський передав: „зараз мислю (хоч би: думкою!) поскочить верховіттями дерев“. Слово „мись“—це білка, вівірка, і власне таке зрозуміння дало б чарівний поетичний образ, що й бачимо в заспіві оригіналу: „Бо Боян надхнений, коли хотів кому співати, вивіркою скавав по дереву, сірим вовком по землі, орлом сизим під облаками“.

Вираз „зграя лебідок“ (ст. 12) невідповідний: зграя—це тільки в стосунку до людей, ніколи не до звірят чи птахів. І не „зграя“, а „зграя“; Словник Б. Грінченка зовсім не знає форми зграя, а тільки „зграя“.

„Заспіває про хороброго Мстислава, що ножем Редедю-хана між касогами убив“. Ножем хіба не „вбивають“, а „ріжуть“, як і в оригіналі: зарѣза. І не „між касогами“, але „перед полки касожськими“—„перед полками касожськими“, бо це ж був публічний двобій.

„До Ігоря, иже истягну умъ крѣпостію своєю и поостри сердца своего мужьством“,—це треба перекласти: „до Ігоря, що стягнув ум (волю) силою своєю й наострив мужністю серця свого“, а не так, як перекладає С. Гординський: „Ігоря, що, стягнувши ум свій княжий силою крепкою туго й серце мужністю своєю наостривши, мов меча“.

Або розкішний поетичний задум Ігорів: „Хочу бо—рече—копіе преломити конецъ поля половецкого; с вами, русичи, хошу главу свою приложити, алюбо испити шеломомъ Дону“ („Хочу—каже—списа свого зламати кінець поля половецького з вами, українці, хочу або голову свою покласти, або шоломом напитися Дону“) С. Гординський ось так убого передав: „Копіє, каже він, мушу в полі ворожим зламати. Ми, русичі, або загинем, або шоломи водою у Доні наповнимо снім“. Оригінал, як бачимо, без порівняння поетичніший за переклад!

Або ще: „А Святослав мутен сон видѣ“ перекладено: „На Святослава темний сон найшов“, а це не відповідає оригіналові.

Чому перекладчик ст. 14 подав не за ст. 17, цебто: пощо представив текст супроти оригіналу?

Чому: „свій рукав бобровий я в Каялі вмачаю“ (замість: вмочу, ориг.: омочю) і князеві рани глибокі стиратиму“ (ориг.: утру) на тілі жорстокім“ (жестоцѣмъ, цебто: могутнім, сильнім)?

І т. д., і т. д.—кожний рядок перекладу С. Гординського можна оспорювати, бо автор не все зробив для належного розуміння свого оригіналу.

В мові перекладу кидається в вічі не рідкий баламутний словад,—читаць може йнакше зрозуміти, ані ж хоче автор. Напр.: „Ой не добро засіяло береги криваві—снів руських засіяли Іх кістки біляві“ (ст. 38) (в оригіналі: костями рускихъ сыновъ); або: „Той Олег мечем незгоди скрізь кував погані“ 22 (цебто: кував незгоди, а не: мечем незгоди).

Є прикрі коректурні помилки, як напр. на ст. 46: Богородиці Пигорощі зам. Пирогощі.

Мова перекладу—добра, літературна, і вже це саме робить переклад С. Гординського помітним культурним нашим надбанням, надбанням загальноукраїнським, бо соборна мова робить його цінністю соборною.

С. Гординський у своїм перекладі скрізь уживає слів: Русь, руський. Боїться вжити: Україна, український? Чи може думаєте, що нас на своїх землях у XII ст. ще не було? Це шкідливе для національного почуття недотягнення, сьогодняшнім станом науки неоправдане.

Вивчення місцевої історії. Іван Филипчак: Історія села Береги Самбірського повіту. 1935 р., 77 ст. Місцева історія вивчена в нас дуже слабенько, хоч значення цього вивчення, як джерело для загаль-

ної історії, надзвичайно велике. Кожна наша місцевість має цікаве й повчальне минуле, а також не мало місцевого джерельного матеріалу, — треба тільки вміти віднайти його. Цей місцевий матеріал рідко дістається до рук фахівців загальної історії, чому ця остання звичайно в нас однобока, — вона мало узглядає теренову історію, історію мас взагалі.

Місцева людність звичайно проявляє велике зацікавлення історією своєї місцевості, і це зацікавлення треба конче використовувати для зацікавлення історією загальною. Виклад загальної історії, сполучений з історією якоїсь місцевості, завжди сильно зацікавлює місцеву людність. На жаль тільки, у нас таких викладів не використовують для поширення знання загальної історії серед мас.

От із такого погляду треба радо повітати нову працю проф. Івана Филипчика: Історія села Береги,¹ як прояв поважного зацікавлення місцевою історією. Проф. І. Филипчик у своїй новій праці докладно розповідає про: 1. Природа—люди, докладна історія Берегів, 2. Церква, 3. Школа і 4. Культура села.

Для місцевої історії кожної оселі Правобережжя та Галичини надзвичайно важливе джерело—це т. зв. *Księga Wizyt*, що звичайно переховується при церкві. Багато цих Візитаційних Книг зібрано в Національному Музеї в Львові. Жаль, що проф. І. Филипчик не використав для своєї праці цього джерела. Візитаційна книга дуже часто подає надзвичайно цінні матеріали для місцевої історії.

Слово Христове до українського народу. 160 проповідей на неділі й свята цілого року. Написав Високопреосвящений Василій Липківський, митрополит Київський і всієї України. Вінніпег. 1935.

Митрополит Василій віддавна відомий, як надзвичайно талановитий проповідник. Його проповіді вирізнялися завжди великою простотою й ясністю думки, що робило їх доступними для найширших мас вірних. Цікує їх крім того глибока логічність і переконливість, що завжди тягла маси за собою. Але що найбільш подобалось у цих проповідях і що створило митрополитові Василієві величезну популярність, так це вогненний патріотизм його проповідей, — він завжди вміє найкращим способом пов'язати любов до Бога й Церкви з любов'ю до України, і то України не якоюсь відірваною, але живою, сьогоднішньою, безталянною. Патріотизм і любов до Батьківщини — це конче нечесно кожного вірного, а відсутність її — непростіший гріх. Ось через ці прикмети проповідей владики Василя більшовицька влада спочатку заборонила була йому виїзд із Києва, а пізніш скинула з митрополитчої катедри.

Свящ. Православної Церкви в Вінніпегу, о. Петро Маєвський, великий прихильник митрополита Василя, позбирав його проповіді й оце й видав їх (літографічно, дуже нечітко) для загального вжитку. І зовсім правдиво пише о. Маєвський у передмові: „Слово Христове“ звернене виключно до нашого українського народу, і тим то воно для нас цікавіше й цінніше. Зміст проповідей наскрізь релігійно-національний, і це одинокий зразок проповідей у нашій богословській літературі після відродження нашої Церкви. Не зважаючи на надзвичайно ворожі антирелігійні обставини, серед яких доводилось о. Митрополитові ці проповіді складати, вони визначаються повною сміливістю в обороні Божої й народньої української правди“.

Усі проповіді шире релігійні й канонічні. А про їх глибоку патріотичність до певної міри свідчать уже їх заголовки, напр.: „Христова наука й сліпі бандуристи“, „Митар і фарисей—Українська Церква й старе духівництво“, „Страшний суд і український народ“, „Погляд колишніх фарисеїв на галилеян і сучасних на українців“, „Зрадник Христа Юда, зрадництво рідному народові“, „Зцілення розслаб-

¹ Коли географічна назва множинна, напр., Чернівці, Лубні і т. ін., то звичайно кажемо: Історія міста Чернівці, так само: Історія села Береги; коли ж без іменника, то: Історія Чернівців, Історія Берегів.

деного в прикладенні до Української Церкви й народу“, „Страждання Матері Божої під хрестом і страждання Матері України“, „Урочистий в'їзд Христа в Єрусалим, як Творця нового релігійного життя та урочистий в'їзд нашої Церкви в життя нашого народу“, „Сумнів і невірство з приводу воскресення Христа—воскресення рідної Української Церкви“, „Помолімося за тих, що за волю й віру рідного краю життя своє поклали“, „Життя свщч. Макарія в прикладенні до історії Української Церкви“, „Доля самарянського народу подібна до долі українського народу“, „Рідна мова—шлях до Бога“, „Страждання Божої Матері й важка доля українського народу“, „Історія братів Макавеїв—боротьба України з поневоленням“, „Смерть і відродження українського народу“, „Земля Гадаринська й біснுவатий—Україна та її поневольники“, „Український народ у притчі про самарянина“, „Зцілення 10 прокажених і невизнання нашої Церкви“, „Страдне життя св. Варвари нагадує сумну долю українського народу“ й т. ін.

Усі проповіді дуже коротенькі й усі застосовані до поточного дня.

Къ сорокалѣтїю пастырства. 1895—1935, Варшава. Це грубезна книга (388+120 ст.), прикрашена силою найрізніших фотографій. Автор праці, добре відомий у Варшаві о. Протопресвітер Т. Теодорович, подає тут, у ч. I збірку своїх статей, друківаних по різних російських виданнях (деякі статті ще не друківані), а в ч. II—свою докладну автобіографію, усе це з приводу 40-ліття пастырської діяльності. Протопресвітер Теодорович народився 1867 р. на Волині; по закінченні Крем'янецької Духовної Семінарії, вчився в Московській Духовній Академії, і скоро по тому, року 1895-го став священником.

Праця о. Теодоровича—це збірка статей головно на теми сучасного життя Православної Церкви в Польщі. Написані статті щиро і з знанням справи. Панівна думка автора зазначена в передмові: „Несмотря на административно-церковну незалежність нашу отъ Російской Церкви, нашу автокефалію, мы вѣрой, обрядомъ, традиціями связаны съ церковной жизнью многострадальнаго русскаго народа... Устроая свою церковную жизнь, мы должны какъ бы стоять передъ зѣркаломъ своей б. Матери, глядѣть на всѣ ея «морщины», изъязны, кривизны, дабы ихъ у себя не повторять, а избѣгать“.

Через такий погляд автора праця його часто відривається від місцевого ґрунту. Автор скрізь проводить думку, що соборність—душа Православної Церкви.

Українських питань автор не торкається; є тільки одна стаття (ст. 77—84): „Славянское богослужение въ связи съ вопросомъ объ его украинизаціи“, написана суб'єктивно.

Іван Огієнко.

Хроніка наукового й культурно-освітнього життя.

Рідна Школа імени проф. д-ра Івана Огієнка. Маємо честь повідомити Вас, що старанням українського громадянства міста Торонта-Онт. в Канаді зорганізовано 1-го грудня 1935-го року Рідну Школу Вашого імени на таких засадах: 1. Ця Інституція зорганізована на національно-моральній і культурній засаді, без партійних і віроісповідних примішок. 2. Завдання Рідної Школи імени проф. д-ра Івана Огієнка є: виховувати наше насліддя в національно-морально-культурнім дусі. 3. Плекати рідну мову й рідну культуру—дітей, старших братів і сестер. 4. Наука викладається українською літературною мовою. 5. Науку в згаданій Інституції мають викладати тільки кваліфіковані вчительські сили.

Просимо Вас, прийміть цього листа від Ваших братів із-за океану з проханням, щоб наша Рідна Школа носила Ваше ім'я, й подайте нам свої вказівки, щодо нашої праці. Нас небагато, але духом ми сильні, й рахуємо на Вашу моральну поміч.

Складаємо Вам ширю подяку за Вашу народню працю, яку наша Інституція дуже високо цинить.

Цей наш лист просимо оголосити в Вашім шановнім органі. Шлемо Вам щирий братський привіт і побажання жити в щасті й здоров'ї много-много літ. З пошаною Шкільна Рада: Голова Степан Шеремета, Учитель А. Лазар, Писар І. Лівак. Торонто в Канаді, 10 січня 1936 року.

Забуте семидесятиліття життя митрополита Василя. Митрополит Київський Василій (Липківський) народився 20-го березня 1864 року, і минулого року сповнилось 70-ліття його життя. Обраний року 1921-го митрополитом Всеукраїнським, о. Василій Липківський цілого себе віддає на вівтар служення Українській Церкві й Україні. Зробив для збереження Церкви надзвичайно багато, чому й користався великою заслуженою популярністю. Діяльність Митрополита Василя дуже не подобалася більшовицькій владі, чому вона його й скинула 1927-го року.

Оце недавно вийшла книжка Є. Занченка: «Против красной звѣзды», що 1924—1928 р.р. пробув пелегально в Большеві, головни в Україні. Тут про митр. Василя читаємо таке: „Мені вдалося бачитись і говорити з головою Української Автокефальної Церкви Митрополитом Київщини й цілої України Василієм Липківським, — дуже енергійний ділусь, простий і доступний. Він мені сказав: „Скорблю душею, що Вище Церковне Управління за кордоном, на чолі з Митрополитом Антонієм, уважають мене самосвятком, — це несправедливо. Історія винесе свій суворий присуд. Я зробив так, як підказало мені моє сумління. Канонів Православної Церкви своїм учинком я не порушив. Навпаки,—я приніс користь Церкві, бо цим своїм поступованням я спас її від остаточного розколу, а також зберіг увесь стародавній церковний посуд, чого не зробили єпископи російські“ (ст. 86—87).

Позбавлений Митрополії, владика Василій жив у Києві на Солов'яниці, звідки його виселено до Олександрівської Слобідки, де він перебуває й тепер. Живе він серед надзвичайно тяжких моральних і матеріальних умовин...

Ані еміграція, ані преса наша не згадали добрим, тихим словом Щирого Патріота, що цілого себе віддав в жертву Україні...

Передруки з „Нашої Культури“. Чернівецький „Час“ у Різдва-ному числі ч. 2044 передрукував із „Нашої Культури“ поему С. Черкасенка „Іскри з великої пожежі“ та вірш Б. Лисянського: „Прокинись, народе мій!“.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

На фонд „Нашої Культури“. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на «Фонд Нашої Культури»: Инж. М. Дерев'янюк 5 зл., Ів. Федорович із Канади 2.60 зл., Юр. Кульчинський 1.50 зл., В. Євфимчук 50 гр. А разом — 9.60 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає найщирішу подяку.

Поновляйте передплату на «Нашу Культуру» на 1936-й рік. Умови передплати подано на 2-ій ст. окладки.

Боржників наших просимо якнайскоріш поплатити свої борги, про що кожному післано пригадку.

Мистецька оправа на «Нашу Куль-

туру» за 1935 р. (на кн. 1—9) з англійського полотна з золотим написом і прикрасами висилається за 1 зл. Така ж оправа на «Рідну Мову» 1935 р. висилається також за 1 зл.

Хто пришле нам кн. 4-ту або 9-ту «Нашої Культури», тому вишлемо замість неї книжку бжучого місяця або яку іншу за бажанням.

Складня української мови, ч. 1, проф. І. Огієнка. Ціна 1.50 зл. з пересилкою.

„Рідне Слово“, початкова Граматика української літературної мови в мистецькій оправі висилається за 1.50 зл., без оправы—1 зл.

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

У М. БАТУРИНІ 1760-го Р.

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС ІЗ ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.

Початки шкільництва в Україні тісно зв'язані з життям церковним. Церковна думка й глибока релігійність у XVII столітті, в добу розквіту українського духового життя, пройшла в народ і викликала його на акцію возвеличення церкви. Читати й співати в церкві — це була ціль, для якої батьки давали дітей до школи. За Хмельниччини школи інтенсивно множаться, виникають і розпадаються, залежно від сталості дяка-педагога й його порозуміння з батьками. Початкову науку своїм дітям народ організував собі сам. Ця початкова школа тісно зв'язана була з народом, потреба її відчута й усвідомлена, але життя вимагало письменних із більш досконалою кваліфікацією, отже вимагало вищої школи. Це року 1631-ого привело до організації й відкриття Київської Академії. Нижче шкільництво творилося народом у цілях служення церкві в першу чергу, вищу ж школу створив митрополит Петро Могила в цілях загально-освітніх. Але відразу життя цієї школи було зв'язане з церквою — організацією в її східній православній формі, замкнутою в собі.

При організації цієї школи зразком для Петра Могили служили єзуїтські колегії. Тривіюм, квадрівіюм, латинська мова — головний предмет, латинська мова — мова навчання, — все це були чужі форми. Завданням провідників школи було виповнити її своєрідним змістом. Та цього не сталося. Розрухи по смерті Хмельницького (1657) не сприяли розвиткові школи. Ненастанні війни вносили до шкільного життя розбрат, утягаючи мелодь у свій вир. Історичні обставини несприяли науковій праці. І тоді, як у Європі родилися й дозрівали нові думки й погляди на школу, Київська Академія залишилася незмінна. Погляньмо коротко на розвиток педагогічної думки в Європі за час, що нас цікавить, а саме — від заснування Київської Академії (1631) до року, яким датується проєкт Батуринського Університету (1760).

Київську Академію заспонував П. Могила за зразком, що в Західній Європі в тієї добі піддавався вже перегляду й критиці. Декарт (1596—1650) робить спроби перекинути місток через прірву між школою, що плекала стару латинську вченість, і вислідами наук природничих і духових. За школу вступає в боротьбу з єзуїтами нова виховна організація ордену Ораторіян (1611), що хоче виходити

з рідної мови, й ставить наперед реальні науки. Шириться реалізм, якому шлях приготував у Німеччині основоположник новітньої філософії Бекон Верулемський (1561—1626), в Англії Мільтон (1608—1674) із своєю ідеєю передачі школи державі та сполучення гімназії з університетом у так званій Академії. Року 1693 виходять друком думки про виховання Джона Локка, що хоче дати першенство релігійно-моральному вихованню перед інтелектуальним. Діє в Європі геніяльний дух типового представника реалізму Амоса Коменського (1592—1670), що в своїх монументальних творах не оминає ні одного питання, зв'язаного з життям школи. Зрештою — організація так званих шляхетських шкіл. Терезіанська Академія в Австрії (1746), інженерські школи, між ними празька (1717), з якої пізніше розвинулась Висока технічна школа. Року 1747-го реалістичні прагнення в шкільництві знаходять свій вираз у створенні першої реальної школи в Берліні, якої основником був ученик і співробітник пієтета Франке.

Всі ці зміни й досягнення в сфері шкільництва в Європі доходили в Україну тільки слабим відгуком. Правда, за часів гетьмана Самойловича був заснований філософічний факультет, але цей факт лишився зовнішнім. Харлампович, оцінюючи діяльність факультету, каже, що він у XVII столітті „не виіс нічого нового до історії розвитку філософічної думки, хоч би тому, що не стежив за її розвитком у Західній Європі“ (К. Харлампович: „Борьба школьных влияний в Донетровской Руси“). Провідники школи, зайняті матеріальними справами й особистою кар'єрою, не стежили за розвитком науки, і в Академії спокійно наслідувалися форми, перейняті від сзуїтів. Тому, за XVII століття Академія „лишилась чужою змісту західньо-європейської вчености, тут не знали імен європейської літератури й науки“. Тільки Теофан Прокопович, що вийшов із заграничних шкіл, став новатором, що простував до реформи школи, зрозумівши неплідність навчання за старими пережитими формами. Він хотів іти до вироблення школою самостійних наукових поглядів. Але таких новаторів не було багато, і Київська Академія аж до половини XVIII ст. лишалася в ролі захисниці православія, користуючись для того методами сзуїтських та піярських шкіл. І все ж хоч і не дала вона знайомства з європейською літературою, вже тим, що вчила латини, прищиплювала вона симпатії до європейської науки й культури. вчила не боятися релігійного боку тієї культури й пробуджувала прагнення та зацікавлення до дальшої науки (Харлампович).

Такий образ Київської Академії за 120 років її існування. Інші колегії були її точним наподоблюванням.

Ще кілька слів про правне становище школи. П. Могила ціле життя намагався досягнути урівняння своєї школи в правах із Краківською Академією. Це йому не щастило. І аж року 1658 із пактів Гадяцької умови було досягнуто це зрівняння. Однак школі практично це помогло мало. Непастатні сутички її з урядами привели року 1694-го до вимоги гетьмана Мазепи грамоти від царя Петра на захист від утисків уряду. Ця грамота вважалася за право самоврядування,

й на інтервенцію митрополита Яворського Петро підтвердив її року 1701-го. Таким чином правне становище школи поліпшилось, але внутрішній науковий зміст залишався ще далеко позаду вимог доби. Виникла потреба іншої школи, яка б давала ширшу освіту. Це визнавалось всіма свідомішими людьми України. Треба було тільки знайти відповідний момент для здійснення думки...

Доба Єлисавети — доба сподівань, яким одначе не щастило здійснитись. Конкретизація думки про таку високу школу в Україні припадає на рік 1760-й. Тим роком датовано цікавий документ, — проєкт заснування університету в місті Батурині („Проектъ къ Учрежденію Університета Батуринскаго, 1760 года. Писанъ Гр. Ник. Тепловымъ для графа Гетмана“, див. „Чтенія въ Императорскомъ Обществе Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Університетѣ“, 1863 р., кн. II). Є це також один із тих починів, яким не пощастило здійснитись.

Рік 1760 — останній рік панування останнього гетьмана України, Кирила Розумовського. Події, що зайшли в наступному році, звели почин його напівець. Проєкт лишився невтіленою думкою. Однак це не зменшує цікавості до нього, — це документ українського життя, при студії якого перед очима пересовується низка постатей, стають події, що давно відбулися, в'яжуться в цілість, даючи образ доби.

Олексій Розумовський, Кирило Розумовський, Теплов. Кар'єра Розумовських, сподівання української старшини в звязку з нею, московська політика в Україні і в Московщині. Ось ці особи, події та обставини, що виникають при студії проєкту, що безпосередньо чи посередньо впливали як на самий факт творення документу, так і на його характер.

Головними особами творення проєкту є гетьман Кирило Розумовський та Григорій Теплов. Освітити обличчя цих двох людей є завдання дослідника, щоб з'ясувати ролю й значення кожного в справі творення Батуринського Університету. Не вдаючись у глибші студії. вкажемо однак на головні моменти з їхнього життя та риси їх характерів. Отже, особа самого гетьмана, його кар'єра та становище. Кирило Розумовський, молодший брат Олексія, народився 18 березня 1728 року на хуторі Лемеші Козелецького повіту на Чернігівщині. Завдяки властивості свого брата, що „посреди всѣхъ упоеній такої неслыханной фортуны остася вѣренъ себѣ и своимъ“ (Васильчикова: „Семейство Розумовскихъ“), дістався до двору. Олексій Розумовський старанно дбав про освіту брата. Року 1743 Кирило, тоді 15-літній юнак, виїхав за кордон — „дабы ученіемъ наградить преенебреженное понынѣ время, сдѣлать себя способнымъ къ служенію Ея Императорскому Величеству и фамиліи своей принести честь и поградованіе“. Їхав Кирило Розумовський у супроводі приставленого до нього вихователя Гр. Теплова. Перед від'їздом юнак дістав від брата інструкцію, в якій поручалося йому: страх Божий, стриманість, моральність, пильність до науки та послух вихователю. Два роки подорожував він. Побував у Берліні, Данцігу, Кенігсберзі та Гетінгені.

За тих два роки юнак, звичайно, не багато навчився, але засвоїв мови, форми поводження, і що повороті став блискучим придворним кавалером. Веселий, привітний та скромний викликав він до себе загальну симпатію. Васильчиков за проф. Гельбінком приводить такі характеристики риси Кирила Розумовського, як любов до рідного краю й правдомовність. Цариця Катерина, що поклала край кар'єрі Розумовських, пише про Кирила, що „быль онъ оригинальнаго ума и приятель въ обращеніи“. Більш об'єктивного свідка тяжко собі уявити. Дійсно, Розумовські, перебуваючи при дворі серед інтриг і в такій милості в цариці, потрапили не мати ворогів та здобули загальну симпатію. Це може свідчити про чуттєві характери, не здібні до боротьби та переведення своєї волі. Дійсно, Олексій Розумовський, не вважаючи на фавор у цариці, не в силі був на неї вплинути хоч би, напр., у посуненні справи української делегації, що прибула до двору з меморіалом про нужди України. Удович, Лизогуб та Ханенко роками жили в Петербурзі, чекаючи розв'язання болючих питань. Єдине, що міг робити Олексій Розумовський, це готувати шлях для кар'єри свого брата. І він це робив. Року 1746 українські делегати дістали декларацію „О бытіи гетмана“. По тім — шлюб Кирила з нелюбою, висватаною царцею, Наталією Нарішкиною, й зрештою — апотеоза фікції кар'єри: 18-літній юнак — голова Петербурзької Академії Наук. Перебуваючи п'ять років перед цим без президента, Академія уявляла з себе „омуть, среди котораго отчаянно дѣйствовала гениальная личность Ломоносова“ (Васильчиков).

Приведемо ще одну характеристику Кирила Розумовського, що разом із тим кидає світло на Гр. Теплова та пояснює його роль та значення, як опікуна, а пізніше прибічника останнього гетьмана. Ця характеристика належить Ломоносову, що в своїй опозиції німецькому засиллю російському культурному життю шукав у Кирила Розумовського підтримки, коли той став президентом Академії. В одному з своїх листів до Ів. Шувалова Ломоносов писав: „президентъ нашъ добрый, но ввѣрился Теплову“. Вихований Тепловим, Кирило Розумовський ціле життя не позбавлявся його впливу. Вихователь і опікун за молодих років, пізніше Теплов став ніби то вартовим благонадійності гетьмана щодо Російської Держави.

Гр. Теплов, син грубника в домі Псковського архієрея, дістався до школи Прокоповича. Пізній виїхав до Німеччини та здобуваючи там освіту, назавжди став прихильником західно-європейської культури. По повороті року 1736-го був він призначений перекладчиком при Академії Наук. Живий, енергійний та честолюбний, поривався він наперед, але відсутність наукових здібностей ставала на перешкоді кар'єри вченого, а походження закривало йому шлях до кар'єри дипломатичної. Теплов почав шукати інших способів. Завдяки м'якості Олексія Розумовського здобув він його довір'я, став виховником Кирила, здобув на нього вплив, натискував на всі пружини, щоб Кирило Розумовський був призначений президентом Академії. А діставши після того посаду асесора при Академії, став її фактичним головою.

Коли 15 січня 1750-го року українська старшина підписала оригінальний документ — прохання про поставлення Кирила Розумовського гетьманом України, а року 1751-го молодий гетьман, приєднавши бути вірним рабом цариці й приводити український народ до служби й послуху, виїхав в Україну, то й там, по виразу Маркевича, „бразды правленія взявъ Тепловъ“ („Ист. Малор.“ II). Знайшлося поле, де можна було розгорнутись, зробити блискучу кар'єру. І Теплов енергійно став до праці в усіх напрямках, у тому числі й у шкільництві. Бувши начальником канцелярії та набравши собі штат української старшини, ввійшов він до українського життя. Зокрема ознайомився він із українським шкільництвом, пізнав його хибі й зрозумів потребу організації нової школи. Можливість дальшої кар'єри спонукала Теплова до праці. Організувати університет в Україні — річ, на якій залежало українцям, щоб він був у Батурині, столиці України, — залежало Теплову.

Року 1760 проєкт створення університету в Батурині був готовий. Розгляньмо його докладніш, як проєкт першої світської високої школи в Україні.

Проєкт складається з п'яти частин: Вступної, „О доходахъ“, „О законахъ Университетскихъ“, „О Семинаріи Унивѣрситетской“, „О Университетѣ и профессіяхъ онаго“. Далі додано 11 статей, де обговорені різні галузі університетського корпусу.

Вступна частина проєкту умотивовує думку створити Університет та дає критику тогочасного вищого шкільництва в Україні. Вказує він на охоту українського народу до студій, на прагнення його досягнути їх, що гнало на чужину людей, „слабыми малоросійскими школами не обучены, но довольно только возбуждены“, йшли вони до польських та німецьких шкіл, а „иногда и до Рима прохаживали“.

Академія Київська, Білгородська, Чернігівська та Переяславська „имена Академіи приняли неправильно“, і дають у вищих науках „знанія весьма малыя или, справедливо сказать, еще никакихъ“. Учні „приходятъ въ совершенныя лѣта и почти въ томъ же невѣжествѣ остаются, изъ котораго начали трудиться“. Школи не мають засобів для утримання „знатныхъ и достойныхъ профессоровъ“. Учителі „заимствуются изъ тѣхъ же мало обученныхъ людей, которыя имя носятъ профессоровъ, хотя при томъ никакой професіи не имѣютъ“. А все ж школи в Україні переповнені, й бояться, що бракуватиме учнів, не доводиться. Навпаки, щодо цього в порівнянні з Московією та Петербургом „великій авантажъ предвидится“.

Взявши все це на увагу, гетьман, „соединяя склонность такую... къ наукамъ съ настоящими неудобствами къ произведенію оныхъ, твердое и благоугодное положилъ намѣреніе... на предбудущіе вѣка и на память имени своему... основать, учредить и утвердить неподвижно“ Університет „со всѣми его упражненіями... которыя въ самодержавномъ государствѣ оному приличны“.

Дальні статті, в порядку, як вони йдуть в проєкті.

Прибуток має бути — „временной“ (одноразовий) і „вѣчной“ (сталій). Одноразові суми розпреділяються дев'ятьма точками на заснування різних університетських установ (бібліотеки, ботанічного саду, анатомічного театру і т. д.), а прибутки сталі розпреділяється на вісім точок на утримання установ, стипендії студентам тощо.

Одноразова сума визначається в 20.000 рубл. Її мали дати такі джерела: 1. шляхта, „понеже учреждение сіе для господарскихъ дѣтей устанавляется“. „Каждый малороссійскій владѣлецъ“ має дати пропорційно свого маєтку допомогу, а тому, хто дітей не має — „наче употребить такое вспоможеніе благопрістойно и безубыточно“. 2. Подкласти податок на млини на один рік, бо це є „народное воспитаніе“. 3. Магістрати мусять допомогти, бо в Університеті можуть вчитись теж і діти посполиті. 4. Розіслати підписані книги до полків, щоб кожний, починаючи від полковника, „отъ любленія наукъ и отъ видимаго сею плода потомкамъ своимъ не отречея“. Надіслати таку книгу й до царського двору „не постыдно“. Сам гетьман і вся старшина генеральна мали б дбати про вишукування сум на Університет.

Сталій („вѣчный“) фонд має складатися: 1. з військових вільних сіл, 2. з маєтностей Батуринського монастиря, 3. виморочних сіл, 4. частини митного збору, що треба „испросить у Ея Императорскаго Величества“, 5. податку з циган, „попече сей скитающійся народъ промыслъ свой въ однихъ народныхъ обманахъ заключаетъ и никакихъ при томъ оброковъ казнь не платить“. 6. мито із ввозу кіс в Україну, 7. з прибутку друкарні й книгарні. Циган і ввіз кіс пропонується віддати на відкуп. Для завідування коштами встановлюється контора з комісаром на чолі. Справоздання дається раз у рік гетьманові, по затвердженні його директором.

„О законахъ Университетскихъ“. Стаття має 26 точок. 1. Про іменування гетьмана фундатором і досмертним протектором Університету, 2. про інавгурацію за зразком західньо-європейських Університетів, 3. про права й обов'язки ректора.

Ректор із титулом „магніфікус“ (magnificus), а „по приличію русскаго нарѣчія, высокопочтенный“, має всі права, обов'язки та привілеї ректорів західньо-європейських Університетів. Точки 5. і 6. встановлюють „Университетскій Директоріумъ“ (своїм складом відповідає професорській раді), якому належить право суда над студентами, крім кримінальних злочинів. Точка 8. передбачає переведення діловодства з латинської мови на російську, поки „время произведетъ російскихъ членовъ“. Точки 11—14 й 17 визначають правила вступу в Університет і порядок студій. Право вступу мають абсолювенти згаданих вище колегій, коли вони представлять 1. свідоцтво школи „о честномъ состояніи и поступкахъ“. 2. зроблять ієніти, 3. складуть присягу і 4. — головна умова — знання латинської мови до міри розуміння лекцій. Студентам належить право носити шпагу, „хотя бы онъ и не шляхотскій сынъ былъ“. Час студій — не менше трьох

років. По прилюдній захисті „диспутації“ видається свідоцтво. Точки 15 і 16 кажуть про можливість вступу до Університету кріпака, як що він дістане „вольну грамоту“, що має переховуватися в архіві й видаватися на руки по закінченні студій. За провину такий студент міг бути повернений поміщикові за конфірмацією гетьмана. Точки 18, 19, 20 визначають правила лекцій, кількість годин для кожного професора (не менше 8 тижнево). Точка 21 — про звільнення університетських будов від військових постойв.

„О семинарії университетской“. В цій статті, в 14 точках, обговорюється справа організації середньої школи при Університеті. Точкою першою умотивовується заснування школи так: 1. потреба, щоб в учені виходили „природные малороссійскіе люди“, 2. для заміщення технічних посад при Університеті людьми, що „пѣ-которое хотя въ наукахъ основаніе имѣющихъ“. Стипендіяти семінарії мали бути зобов'язані лишитися в Університеті. Кількість їх визнається — не більш 40.

Приймати до семінарії мають неможлих дітей шляхетських та всякого стану людей, здібних до науки. На кожного має відпускатися 25 рублів річно, крім помешкання й підручників. Учні мають носити форму, — „малороссійское платье одноцвѣтное“.

Точки 6—9 встановляють план поступу семінаристів по закінченні школи. По іспитах 20 пайздійніших переводяться в Університет знову на стипендію — 40 рублів, інших 20 лишаються на різних посадах. По скінченні Університету стипендіяти мусять 10 років працювати при Університеті науково, стипендіяти семінарії мусять відслужити 20 років (якщо вони не вступають в Університет).

Точки 10, 11 й 17 — це нарис програми семінарії. На першому місці латина. При навчанні історії та географії за комплектом має демонструватися глобус. Вводяться рахунки та геометрія. З нових мов — французька, також грецька мова. Шляхтичі окремо мають вчитися танців та фехтування.

Таким чином школа стає чимсь середнім між старою латинською та новим типом шкіл реальних. Бракує тут тільки наук природничих.

„О Университетѣ и профессіяхъ оного“. Відділ цей має 8 точок. Під кожною з них зібрана певна група наук, що творить так звану „професію“. Науки поділено на групи. Є група класична, група наук філософічних, правничих, історично-літературних, фізико-математичних, природничих. Окремо стоять анатомія й хемія.

В дальних точках визначено обов'язки й права ректора, правила іспитів і випусків.

Далі до проекту додано 11 статей, присвячених окремим галузям університетського корпусу, і реєстр одноразових витрат. Першу статтю присвячено адміністрації Університету й семінарії, що має бути в руках директора, при якому два канцеляристи: „одинъ для вещей до наукъ касающихся“, а „другой до економіи“. Директор має

право бути присутнім на раді професорів і при іспитах; він мусять бути „употреблень із малоросійських учених людей“.

„О библиотекъ“. Тут цікаве те, що бібліотека має складатися з книжок латинських, французьких, російських. Про німецькі книжки нічого не згадано, хоч сам Теплоу освіту дістав у Німеччині, професори мали бути запрошені з Німеччини і, зрештою, самі книжки мали закуповуватись „въ нѣмецкой землѣ“.

„О типографіи“, що мала бути заряджена на „два стана для чужестраннихъ изданій“ — дисертацій, панегіриків та інше, і „два стана для изданій на російскомъ языкѣ“.

Далі йдуть статті: „О словоитной“, „О книжной лавкѣ“, „О переплетной“, „О лабораторіи“, „О больницѣ“, „О карцерѣ“, „О докторѣ и лѣкарѣ“ і „О причтѣ церковномъ“.

Для ведення книгари, переплетні та лічниці проєкт намічає виписати людей із Німеччини. Лічниця вважається ділом, що не вимагає великих коштів, „хотя дѣло весьма благоговѣйное и полезное“.

Карцер має „содержать“ тих студентів, що „никакого почти иждивенія не достойны и почитается за первой способъ молодымъ людямъ исправленія“.

Релігійна сторінка („О причтѣ церковномъ“) віддається вченому ієромонахові, що має викладати катехизис. Виклади ці мають бути не в стінах школи, але в церкві після Служби Божої. Там же мають бути перепитування семінаристів.

Зрештою, до проєкту додано реєстра витрат, 36 точками якого передбачено всі витрати на будови й зарядження Університету.

Коротенько зазначу ще в і д м і н і проєктованої високої школи в Україні від Московського Університету (1755), автором проєкту якого був Іван Шувалов (Для порівняння беремо книгу С. Шевирева: „Исторія Московскаго Университета“, Москва 1855).

В проєкті Батуринського Університету, що формально нагадує проєкт Московського Університету, є кілька точок, що ґрунтовно відрізняють його від останнього. Різницю цю бачимо у внутрішньому змісті, що майбутньому Університетові надає своєрідний український характер і вказує на те, що вірець при його творенні був інший, ані ж при творенні Університету Московського.

Проєкт Батуринського Університету в цілому відрізняється від Московського своїм демократизмом. Детально висловлено це в таких точках: 1. „студенту, хотя бы онъ и не шляхотскій сынъ былъ, для одобренія носить шпагу или саблю“, 2. кожний студент, „какого бы онъ достоинства не былъ“, повинен підписати присягу послуху університетським законам, 3. уможливлення вступу до Університету кріпаків при умові їх звільнення з кріпацтва. Семінарія при Університеті мала бути школою, що охоплювала б молодь усіх станів, здорових та здібних до науки. 5. Абсольвенти семінарії, для визначення кар'єри наукової чи адміністративної, поділяються за принципом більш і менш здібних, незалежно від їх соціального походження.

Отже, найглибша й найосновніша різниця була в тому, що Батуринський Університет мав бути школою, що охоплювала молодь усіх станів, тоді як при вступі до Московського треба було „сноситися съ геральдією“. Ще виразніш виявляється різниця семінарії при Батуринському Університеті від середньої школи при Університеті Московському (гімназії), що поділялася на дві паралельки. Одні класи Московської гімназії були для шляхтичів, другі для „разночинцев“. Учні в кожній було по 50, з них по 12 кожного стану йшли з новими мовами, останні з латиною. Списки „разночинцев“ йшли до Шувалова, що вибирав здібніших, і їх пускали до науки в різних містах; 18 із них мали складати трупу Московського Театру. Для шляхтичів була до послуг кар'єра воєнна, дипломатична та інша.

Грунтовною різницею зовнішнього характеру є відсутність у програмі Батуринської семінарії: 1. воєнної архітектури, 2. воєнних вправ, 3. початків політики. Ці предмети до Батуринської школи не були допущені, треба думати, з тактичних міркувань. Московській школі надають вони подібність типу шляхетських шкіл, що в зв'язку з виховним реалізмом почали засновуватися з кінцем XVIII стол. в Німеччині, зокрема в Терезіанській академії в Відні (1746), де шляхетські сини готувались до воєнної та дипломатичної кар'єри. Відсутність згаданих предметів, недопущених до Батуринської семінарії, мала обмежити кар'єру її вихованців, скеровуючи їх або на шлях наукової діяльності, або урядової, виключаючи можливість кар'єри воєнної й дипломатичної.

За принципом, на якому мала бути заснована при Батуринському Університеті семінарія, вона найбільш нагадує реальну школу Геккера (Берлін, 1747) з тією тільки відмінню, що в школі Геккера провадилося навчання релігії, тоді як Батуринська семінарія передбачала виклади релігії поза її стінами.

Ще кілька слів про хиби проекту та його добрі сторони.

Хибою проекту можна вважати те, що в уступі про семінарію обійдено питання вихови, питання, що в тій добі хвилювало всю Європу. Тут не згадано жодної течії ані з попередніх, ані з сучасних. Щодо програми Університету, він дуже неповний і складений поверхово. Однак іншого тяжко було сподіватися в ті часи. Були це часи, коли в Україні ще не було кому піддати відповідних думок в тому напрямку. Розходилося головню про факт заснування школи, а далі мало прийти з часом. Видається в вічі з'їгнування народньої мови у викладах, що замінена мовою латинською, на місце якої з часом мала прийти російська.

Не зважаючи на згадані хиби, сама думка заснувати високу світську школу в Україні, якою мав стати Батуринський Університет, була надзвичайно цінна.

Безплатність школи, доступність її для всіх верств населення, заведення реальних наук, заведення бодай однієї з європейських мов, уте це те, що характеризує думку заснування Батуринського Універ-

ситету, як думку, що мала внести в історію культури України нову позитивну сторінку. Зрештою, не може бути жодного сумніву ще й у тому, що Батуринський Університет, ставши осередком згуртування української молоді, міг би спричинитися до нового розвитку національної свідомості, як ґрунту українського відродження.

Прага.

Олександра Чернова.

НЕБО й ЛЮДИНА

Етапи історичного розвитку астрономічного знання.¹

Небо й людина... Які далекі й, здавалося б, неспоріднені речі. А проте з давніх давен існує поміж ними непорушно-тривалий зв'язок, що якимсь невидимим, але міцним ланцюгом приковує душу маленького мешканця маленької Землі до величезних просторів незмірного Всесвіту. Дарма, що від цих далеких зоряних просторів відділює людину велика світова безодня, що на шляху до космічного океану розум людський спиняє завіса Незнаного. Летючи на крилах свого незтримного бажання пізнати всі прояви світового життя, людська думка намагається проникнути за ту завісу, викрити ретельно сховані за нею таємниці далеких світів. Ті таємниці, що вражають не тільки око, а й душу людини, що витворюють у ній якийсь мрійно-задумливий настрій, містичне почуття, що зкеруюють людську думку на шлях філософського мислення, зароджують у ній релігійну ідею. Так, зв'язок цей існує; існує споконвіку, з тих прачасів, коли людина була ще зовсім неподібною до того, що вона є сьогодні. Не урветься цей зв'язок і в майбутньому, будучи й надалі, як то є нині і як було дотепер, одним із важливих моментів культурного й духового життя людства.

Кинути загальний погляд на цей віковий зв'язок між людиною й небом та простежити шляхи його історичного розвитку — і складає завдання нашого нарису.

I. Старовинна доба.

Початок астрономії губиться в тумані віків. Ми не можемо навіть із найменшим наближенням визначити час народження первісної науки про небо; але можемо з певністю сказати, що інтерес до неба та його з'явищ прокинувся в людині разом із першими проявами його свідомої розумової чинності. Про той період, що відділює цей важливий момент від історичної доби людської культури, ми фактично не маємо

¹ Кожна культурна людина повинна мати закінчений світогляд, що відповідав би культурним потребам доби, стоячи на рівні сучасного знання. Одне з основних завдань „Нашої Культури“ — допомагати широким верствам українського суспільства в виробленні такого закінченого наукового світогляду. З цією метою Редакція міститиме на сторінках „Н. К.“ статті, присвячені оглядам історичного розвитку та сучасного стану різних галузей науки. Цикл таких оглядів розпочинаємо статтю проф. Б. Лисянського, що її присвячено оглядові історичного розвитку науки про небо. Редакція.

жодних відомостей. Отже наш огляд маємо розпочинати від історично-дослідженої доби культурних народів давнього Сходу.

Перегортаючи сторінки світової історії, ми мимоволі зупиняємо свою увагу на високому рівні матеріальної культури східних народів — вавилонян та єгиптян, що за 4000 років до Христа мали вже добре розвинену техніку, мали власні науку та мистецтво. Будівлі, призначені до громадського й релігійного вжитку, штучне зводнення полів, гідротехнічні спорудження й інше свідчать нам про високий рівень тогочасного практичного знання. Але було б помилкою зв'язувати з цією добою початок знання теоретичного, знання задля самого знання, того чистого знання, якому відповідає сучасна нам уява про науку. Під цим оглядом астрономія, як і всяка інша наука, не може похвалитися дуже великим віком. Суто-практичний напрямок думання східних народів виключав майже цілковито можливість створення чистої науки, покликаної служити самій собі, а не реальним потребам поточного дня. Через те наука в розумінні наших днів зароджується значно пізніше, хоч сліди певних астрономічних знань ми здобиємо в усіх без винятку культурних народів Сходу ще на світанку їхнього духового розвою. Початки астрономії, трактуючи її, як чисту науку, ми маємо відносити тільки до II-го тисячеліття перед Христом, до тієї доби, коли провід у розумовому житті людськості від народів Сходу переходить до греків. Глибина й широкість поглядів останніх на всі без винятку прояви тогочасного життя, та характерна для грецького розуму ознака, яку Ренан назвав „le miracle grec“ (грецьке чудо), спричиняється до того, що під небом благословенної Геллади зароджується, пишво розцвітає й розкидає свої галузі на цілий тодішній культурний світ дерево чистого знання. Якраз там Пітагор та його учні й послідувачі кладуть перші підвалини точної науки, там, у Греції зароджуються трохи згодом основи досвідного знання, що творить собою найхарактернішу ознаку сучасної нам науки. В цю еллініську добу зароджується, як справжня наука, й астрономія. Але перед тим, як перейти до розгляду астрономічного знання в часи розквіту античної греко-римської культури, ми все ж поглинємо й на попередню добу та несприятливо оцінім усе те, що вона витворила й що культурними народами Сходу було приготоване для пізніших їх спадкоємців. Тим більше, що, як далі побачимо, наука античної Греції повстала з науки вавилонської.

Практичний характер знання асирійців, вавилонян та єгиптян був причиною того, що наука про небо приборала в них форми астрології, яка мала кінцевою метою вишукування й визначення зв'язків поміж різноманітними небесними з'явищами та долею земного людства або координатного його представників. Але астрологія потребувала певного фактичного матеріалу, який могли дати тільки безпосередні спостереження небесної сфери. Через те силою обставин витворюється друга галузь науки про небо — астрогнозія, що присвячує свою увагу дослідженню взаємних розміщень на небесній сфері різних світил, і таким чином ховає в собі певні початки справжньої науки.

Розвиткові астрогнозії сприяло також мореплавання. З того часу, як стародавні мореплавці в своїх мандрівках перестали триматися прибережної смуги та відважилися пускатися в широке море,¹ перед ними встала потреба вишукати засоби до географічного зорієнтування. Таким природним засобом було небесне склепіння з його тривало-означеним розміщенням сузір'їв. Отже знайомство з положенням небесного полюса, з взаємним розташуванням нерухомих небесних світил, з місцями їхнього сходження над обрієм та заходження за нього — були тими відомостями, що творили основу географічного зорієнтування стародавніх мореплавців при їхніх далеких подорожах.

При розгляді різних пам'яток астрономічного знання культурних народів давнього Сходу мимоволі кидається в вічі спільність багатьох моментів. Зокрема це стосується методи визначення положень на небесній сфері двох головних світил — Сонця й Місяця. Таке визначення осягається переліком тих сузір'їв, де опинюються Сонце та Місяць при своїх переміщеннях по небесній сфері; цим способом повстає 12 сузір'їв „Зодіаку“ та 28 (або 27) сузір'їв „Місяцевих зупинок“ або „домівок“ (28 або 27 через те, що період, коли Місяць вертається до попереднього свого положення на небесному склепінні² вносить коло $27\frac{1}{3}$ діб і містить в собі 27 або 28 ночей). Обидві групи сузір'їв ми здібуємо в усіх без винятку культурних народів Сходу: китайців, індійців, асиро-вавилонян, єгиптян й інших. Має місце різниця назив, деякі незначні відміни, але сама основа для всіх народів спільна. Через те не може бути найменшого сумніву, що як та, так і друга система має цілком певне походження, що кожна з них витворено якимсь одним народом і пізніше запозичено народами іншими. З цього боку справа з „місяцевими зупинками“ лишається досі нез'ясована. Є припущення, що цю систему витворили китайці, оскільки в дотепер знайдених клинописних пам'ятках — вавилонських та асирійських — згадок про „місяцеві зупинки“ не знайдемо. На китайській мові система цих сузір'їв має назву „Сіу“. Згадки про „Сіу“ в китайській літературі сягають тільки до III віку до Христа; але це слід пояснювати тим, що біля 220 р. до Хр. богдыхан Лу-хан-ті наказав спалити всі книги, за винятком ворожбитських, медичних та рільничих. Щодо Зодіаку, то тут справа стоїть не до порівняння ясніш. Той факт, що Зодіак складається з 12 сузір'їв, сам собою напрошується до зв'язання його з фактом шестидесяткового характеру системи рахунку, що її мали вавилоняни. Клинчасте письмо на знайдених археологами глиняних дощечках, яке недавно пощастило відчитати, дає підстави припускати, що назви зодіакальних сузір'їв та зв'язані з ними образи Зодіаку несуть на собі певний відбиток релігійних вірувань вавилонян (мітів

¹ Це сталося тоді, коли стародавні великодержави стали на шлях „колоніальної політики“ й змушені були організувати правильні зносини з своїми далекими заморськими колоніями.

² Цей період зветься зоряним (сідеричним) місяцем. Він відповідає протягу часу, за який місяць при своїм здавальним русі по небесному склепінню переміщається на 360° . Пересічна вартість зоряного місяця є 27 діб 7 год. 43 хв. 11,4 сек.

їхнього релігійного культу). Отже Зодіак без сумніву вавилонського походження. Цей факт стверджується ще й тим, що образи деяких зодіакальних знаків знайдено на прикордонних вавилонських каменях з XII віку до Хр. і часів від того ще давніших. Маємо дані припускати, що система зодіакальних сузір'їв повстала в Вавилоні ще в III-му тисячелітті до Хр. і пізніше вже перейшла до інших народів: китайців та індійців — на Сході, єгиптян, греків та римлян — на Заході.¹

Крім досліджень над положенням нерухомих зір та їхніх констеляцій, дослідники стародавнього Сходу уділяли також не аби яку увагу рухомих зорям — п л а н е т а м. Уже самий факт відкриття їх (конкретно тут розходить ся про п'ять планет: Меркурія, Венеру, Марса, Юпітера й Сатурна), відрізнєння їх від тисячі інших небесних тіл, а також і поміж собою, та встановлення самого факту їхніх власних рухів — є, як на ті часи, вже поважне досягнення. Але справа тим не обмежується: з великим подивом ми констатуємо те, що вже за два тисячеліття до нашої ери провадилось систематичне дослідження скомпльовано-заплутаних здавальних рухів планет, досліджувалось деталі цих рухів, розшифровувалось їхні таємниці. І, знову таки, відчитане недавно клинчасте письмо виявляє нам, що вже в V стол. перед Хр. вавилонянам були відомі періоди власних рухів усіх п'ятьох планет. Наше здивування з приводу цих астрономічних досягнень вавилонських дослідників, від яких нас відділює часовий інтервал у 3000 років, а може й більш, буде особливо велике, коли ми пригадаємо, що період обігу Сатурна вивосьть 29 літ 167 днів, і що тільки спостереження, які терпеливо й систематично провадила низка поколінь кілька століть, могли привести до встановлення такої мало приступної астрономічної закономірності.

Одним із вислідів ближчого ознайомлення людини з перебігом різних астрономічних з'явищ було встановлення факту періодичности багатьох із них. А це послужило імпульсом встановити п о м і р ч а с у. Найбільш яскравим періодичним з'явищем, що мимоволі кидається в вічі, є зміна дня й ночі. Приймавши добу за часову одиницю, людина давніх віків міряє цією одиницею час, при чім кількість проминутих днів відмічає або зарубками на корі дерева, або купками камінців. Порівняння доби з більшою натуральною одиницею — роком показує, що вона надто мала. Спроби комбінувати дні в групи по 5 або 10 днів (за числом пальців на руках) теж не показуються добрими, через що кінець-кінцем поміж добою та роком встановлюється проміжна часова одиниця в формі місяця, що містить у собі 30 днів. Цей протяг часу в певній мірі наближення відповідає періодові зміни фаз Місяця.² Таким чином повстає система дванадцятимісяцевого року, якого кожний місяць містить у собі 30 днів. Уже в старовинній пам'ятці

¹ Ginzel F. K.: Die astronomische Kenntnisse der Babylonier.

² Цей період, званий синодичним місяцем, вивосьть 29 дів 12 год. 44 хв. 2,7 сек.

індійської літератури, т. зв. „Книзі Вед“, що відноситься до II-го тисячеліття перед Хр., ми здибуємо цілком виразну згадку про те, що сучасний індійський рік виносив 360 днів. Чи перебуває це число в якомуньбудь безпосередньому зв'язку з шестидесятковою системою вавилонського рахунку, тим часом не з'ясовано.¹ Пізніший поступ астрономічного знання змінив наведене визначення року; однак числа 360 та 60 міцно вкорінилися в людській психіці, і цей „гіпноз“ триває й по сьогоднішній день. Поділ кола на 360°, ступеня на 60 мннут і мннути на 60 секунд є вияви цього гіпнозу. Сила його виразно показала себе на численних спробах переходу до десяткової системи поділу кола. Всі такі спроби не повелися² і в поділі кола та в поділі одиниці часу — години зберегла непорушно свої впливи система шестидесяткова.

В пізнішому творі індійської літератури, що має назву „Йотіша“ й відноситься до часів перед початком нашої ери, є вже вказівки на заміну місяцевого року роком соняшним, що містить у собі 366 днів. Там же згадується про зоряний місяць, якого період виносить $27\frac{21}{47}$ днів та про місяць синодичний (фазовий), якого період виносить $29\frac{10}{31}$ днів. Доба в „Йотіші“ поділяється на 30 частин, що носять назву „мугурти“. Зо сказаного бачимо, який крок наперед зробила індійська астрономічна наука й до яких поважних успіхів прийшла вона наприкінці I-го тисячеліття перед Христом. Що ж до уяв індійців про будову всесвіту, то, як свідчить „Йотіша“, вони були досить убогі й ареальні. Землю автор „Йотіші“ трактує як площу, посеред якої здіймається гора „Меру“. Вершок цієї гори відіграє якусь роль, подібну до ролі земного полюса.

В перших століттях нашої ери індійська астрономічна наука робить поважні успіхи. Цій добі відповідає низка цінних творів під загальною назвою „Сідганта“. В цих творах уже відмічається різниця поміж роками тропічним (зворотниковим) та зоряним, при чім час тривання зоряного року визначається в 365 дів 6 год. 12 хвил. 36,5 сек., що дуже мало різниться від правдивої вартости цієї величини (365 дів 6 год. 9 хв. 9.54 сек.).

Той момент практичного знання, про який ми згадували на початку нашого викладу, в найбільш яскравій формі виявлений у науці єгипетській. Всім добре відомий той факт, що основою добробуту єги-

¹ Багато однак даних промовляє за те, що в добу згадуваної далі в нашій викладі „Йотіші“ індійське астрономічне знання широко послуговувалось здобутками вавилонських дослідників. Наприклад, наведений в „Йотіші“ час тривання найдовшого в році дня відповідає географічним широтам країни Вавилону (отже маємо тут безкритичне запозичення вавилонських даних).

² Початок цих спроб відноситься до доби великої французької революції. Коли деякі французькі вчені, захоплені успіхом побудованої на десятковому принципі метричної системи, захотіли поширити цей принцип і на кутові міри, запровадивши поділ прямого кута на 100 ступнів, при чім 1 ступінь мав 100 мннут, а 1 мннута — 100 секунд.

петського народу була річка Ніл. Ця річка годувала цілу країну, являючи собою головний момент її економічного життя. Через те вся увага єгиптян була зосереджена на весняній повені Нілу, якого мент виступу з берегів був початком єгипетського року. Поділ цього року на частини й загалом помір часу в цілому переводився єгиптянами через спостереження кульмінацій¹ небесних тіл. Такі спостереження провадили єгиптяни вже в XIII віці перед Хр., а може навіть давніш. У гробницях Рамзесів VI та IX знайдено тексти кульмінаційних² таблиць, розрахованих на цілий рік (через кожні 15 днів). Головне місце серед названих вище спостережень займало спостереження геліякальних (цебо таких, коли зірка знаходиться в найближчому сусідстві з Сонцем) сходів Сіріуса (Сіріус — найбільша зірка в сузір'ї Великого Пса — *α Canis Majoris*); ця велична, блискуча зірка, присвячена богині Ізіді, служила на визначення початку й кінця зоряного року. Останній визначався таким чином, як період поміж двома послідовними геліякальними сходами Сіріуса. В певну історичну добу такий рік єгиптяни й мали. Але пізніше, на основі спостережень над ментом виходу з берегів Нілу, єгиптяни мусіли були перейти до року соняшного. Зрештою, єгипетський рік складався з 12 місяців по 30 днів кожний, наприкінці року додавалося 5 днів. Без сумніву, до такого визначення року єгиптяни прийшли не відразу; перехід від року 360- до 365-денного відбувся дотіру тоді, коли досвідною дорогою, на основі спостережень, що тривали декілька років, було встановлене потрібне число додаткових днів. Із бігом часу й ця реформа єгипетського календаря почала показуватись недостатньою, бо довголітні спостереження нільської повені знову виявили той факт, що 365-денний рік трохи закороткий. З цієї причини виникає низка спроб до нового унормування календаря. Але такі спроби, як видно, червували деякі верстви населення; через те відомо факти, коли перед вступом на трон нового фараона жерці відбирали від нього обітницю не робити календарних реформ. Зроблена р. 238 перед Хр. Птоломеєм III спроба запровадити таку реформу не повелася через опір цілої людности, хоч цього разу й співчували їй жерці. Здійснено її вже пізніше, — аж цар Август увів реформований календар до вжитку в урядовому й громадському житті; ця реформа послужила за основний взірєць для тієї акції, що її на європейському терені зробив (р. 46 перед Хр.) Юлій Цезар.

Ніде сумовуючи наведене вище, маємо сказати, що вже в XIII в. до Хр. єгиптяни володіли певними, хоч і примітивними методами астрономічного дослідження, робили систематичні спостереження над небесними світилами, обраховували менти зоряних кульмінацій і мали

¹ Кульмінацією світила називається в астрономії проходження світила через полуденик даного місця, де провадиться спостереження.

² Коли б земля мала тільки один рух — добовий, усі зорі кульмінували б кожного дня в один і той же мент часу. Наслідком існування річного руху землі час кульмінації світила тривало міняється. Визначення наперед моменту кульмінації світила — це одна з тяжких задач практичної астрономії.

закінчену, як на ті часи — то досить докладну, календарну систему. Кінець-кінцем у єгиптян викристалізувався й певний астрономічний світогляд, певна уява про будову всесвіту. Центральне положення в цій системі світу займає Земля. Довкола неї ходить Сонце, разом із Місяцем, Марсом, Юпітером та Сатурном, що кружляють довкола нього. Як бачимо, єгипетське астрономічне знання підноситься до значного рівня. Але, досягнувши цього рівня, воно несподівано приходить до певного зупинення й дальшого занепаду. Астрономічні надбання єгиптян використовують греки, які подекуди кладуть їх в основу своєї праці, що йде вже цілком новими шляхами й пізній приводить до витворення правдивої науки, далекої від дрібного практицизму єгипетських дослідників, що в цілій своїй діяльності керувалися виключно конкретними завданнями складення можливо-докладного календаря.

Повної уяви про астрономічне знання єгиптян сьогодні ми ще не маємо. Ще й нині до кінця не відгадана математична та астрономічна символіка єгипетських пірамід, що їх зорієнтування точно відповідало чотирьом сторонам світу та визначало собою певні астрономічні напрями (як от, наприклад, показана на мал. 1 Хеопсова¹ піраміда), а яких лінійні й обсягові розміри в неявній формі характеризували різні математичні, фізичні й астрономічні закономірності², — символіка, що ховає в собі не тільки припадну, але й змістовну таємницю, що її повного розшифрування сучасна наука чекає з великим інтересом.

З-поміж усіх країн старовинного Сходу найвищий ступінь розвою астрономічного знання припадає на Вавилон. Вавилонська астрономія в первісній стадії свого розвою була чистою астрологією, що в свою чергу становила галузь широко розвинутого ворожбитства. Тверда віра в існування безпосереднього зв'язку між небесними з'явищами та подіями земного життя спричинюється до того, що вавилоняни з великою добайливістю обсервують і занотовують зміну фаз Місяця, положення планет, комет, місяцеві й соняшні затьми (яких, між іншим, цілком не спостерігали єгиптяни), спадання метеорів і т. п. Таким чином уже в своїй первісній, найпримітивнішій стадії вавилонське астрономічне знання є не до порівняння ширше від єгипетського, ховаючи в собі початкові зародки того, що зветься чистою, правдивою наукою. Вартість збережених до нас матеріалів вавилонських астрологів у великій мірі припущується тим, що більшість їхніх записів, щодо хронології, цілком невизначена: записи містять у собі дати місяця й дня, але в них бракує зазначення року й години. При пічних спостереженнях зазначали тільки іноді „варті“; ніч ділилася на три такі варті. що, природно, влітку були коротші, а взимку довші.

¹ Хеопс — єгипетський фараон IV династії (кож 2600 літ до Хр.).

² Проф. С. Г. Шиманський: Наукові бесіди про значення математики в природознавстві.

Початок вавилонської ери припадає тільки на IV століття перед Хр. Через те в часи давніші жодної нумерації років не було; кожний рік зазначався найбільш видатним з'явищем, що припадало на нього; отже, цілком зрозуміло, що такі зазначення, як рік смерти певного царя, або рік заложення якогось там храму, нам абсолютно нічого не дають.

Найважливіша, що дійшла до нас, пам'ятка вавилонської астрології є трактат з VII віку перед Хр., приналежний бібліотеці асирійського царя Асур-бані-пала. Цей твір ув основі своїй має ворожбитський характер, але в ньому знаходимо також і певний астрономічний матеріал. Відомий грецький філософ Птоломеї, що народився в Єгипті, у творах своїх жодним словом не згадує про єгипетську астрономічну науку, й натомість широко користує з вавилонських джерел. Між іншим, він зазначає, що з старовинних вавилонських спостережень він вибрав тільки ті, які показалися йому в найбільшій мірі за вірогідні. Ці спостереження місяцевих затъм відносяться до 721 та 720 років перед Хр. Цілком можливо, що інші матеріали, якими розпоряджав Птоломеї, відносилися до значно давніших часів, але він не в стані був їх використати з відомих уже нам причин: за браком означення років спостережень.

В міру перетворення вавилонської науки з астрології в астрономію все виразніш окреслюється потреба в помірі часу. І в пам'ятках пізнішої доби ми вже зустрічаємо вказівки на поділ доби на 360 рівних частин, з яких кожна мала назву „уш“ і відповідала нашим 4 хвилинам; окрім „уш“, існувала ще більша часова одиниця „касбу“, що відповідала 2 годинам. Доба складалася отже з 12 „касбу“. Як бачимо, в основу поміру часу була покладена тая ж шестидесяткова система, що вживалася для поміру кутів.

Соняшно-місяцевий вавилонський рік складався з 12 місяців; уважаючи на те, що період, який відповідає синодичному місяцеві, виносить близько $29\frac{1}{2}$ днів, частину з названих 12 місяців вавилоняни рахували по 30 днів, а другу — по 29. Кількість місяців тієї чи другої категорії точно означена не була; новий місяць починався того дня, коли ввечері вперше спостерігалось молодика. Таким чином початок нового місяця встановлювався дорогою чисто досвідною. Тільки за пізнішої доби ребили обрахунки наперед і календар встановлювали відразу на цілий рік. Але на перших порах така праця виявляла часом хиби й дійсні спостереження не виправдували зроблених обрахунків; вавилонські пам'ятки пояснюють між іншим цей факт шкідливою чинністю злих духів, що втручаються в земне життя. Пізніш, за доби найбільшого розвитку вавилонської астрономії, що припадає на III та II вік перед Христом, час з'явлення молодика обраховується вже безпомилково.

Через те, що звичайний вавилонський рік виносив від 355 до 353 днів і в порівнянні до правдивого сонячного року був закороткий, кожному парі років додавали ще 13-й місяць. Отже такий переступний

рік містив у собі від 385 до 383 днів. Вавилонський календар пізніше ліг ув основу календаря жидівського, що його уклав у IV віці перед Хр. рабин Гізел. Цей календар зберігся й дотепер.

Як відомо, Сонце, Земля та Місяць вертаються все до тих же взаємних положень за 18 років та $11\frac{1}{3}$ днів. Цей період, що зветься Саросом, визначає собою той цикл, по якого завершенню повторюються соняшні та місяцеві затемни. Маємо безсумнівні вказівки на те, що Сарос був відомий вавилонянам у VI віці перед Хр. Ще навіть у VII та VIII віках робилися спроби передповідати затемни, але ті спроби не завжди були вдалі.

Вавилоняни жили за соняшно-місяцевим роком, що за вихідну точку при визначенні його служили спостереження фаз Місяця; відомий їм був також, хоч і не дуже докладно, час тривання зоряного року; але до встановлення року зворотникового,¹ що від нього залежить зміна різних пор року, вони, як це не дивно для нас, не дійшли. І це — не дивлячись на те, що, як свідчать певні пам'ятки, вавилоняни знали про факт рівності дня й ночі в певні менти року й відмічали ці менти. У наслідок т. зв. „прецесії“ рівноденна лінія пересувається назустріч рухові Землі, з якої причини зворотниковий рік є трохи коротший від року зоряного.² З'явище прецесії викрив тільки Гіппарх (II в. до Хр.), славетний астроном античної Греції. До факту встановлення цього з'явища вавилонські дослідники не дійшли, бо вони не зуміли з'ясувати собі різниці поміж зворотниковим та зоряним роками, на що звернув якраз увагу Гіппарх. Через те при своїх астрономічних працях вавилоняни послуговувалися виключно зоряним роком, що час тривання його вони визначали через спостереження геліякальних сходжень Сіріуса. Щоб досягнути більшої докладности поміру, вавилоняни вживали тієї методи, з якої користає сучасна експериментальна наука: вони брали часовий інтервал поміж парюю геліякальних сходжень не сусідніх, а відділених між собою ще декількома; поділюючи знайдений часовий інтервал на відповідне число періодів, вавилоняни цією дорогою визначали з побільшеною точністю час тривання одного періоду, що відповідав зоряному року. Нетрудно одначе переконатись, що навіть і при вживанні цієї вдосконаленої методи вавилоняни не мали належної гарантії, щодо точного визначення зоряного року. Причина цього полягала в тому, що ціла справа спочивала на спостереженні геліякального сходження певної зірки, себто встановлення моменту першого в данім році сходження цієї зірки перед сходом Сонця. Через те, що такі спостереження доводиться переводити вже після початку ранішнього світанку, дуже можлива

¹ Зоряним роком зветься той протяг часу, коли земля завершує свій повний обіг довкола Сонця (інакше кажучи, той протяг часу, коли Сонце при своїм здавальнім русі по небу вертається до тієї самої зірки). Роком зворотниковим або тропічним називається пересічна вартість того протягу часу, який відділює два сусідні (весняне та осіннє) рівнодення, або два сусідні (літнє та зимове) сонцестояння.

² Зворотниковий рік містить у собі 365 днів 5 год. 45.98 сек.

помилка в одну добу, особливо, коли взяти під увагу залежність періоду спостережень від стану атмосфери. Через те визначення часу тривання року не було в вавилонян таке точне, як визначення синодичного місяця. На основі даних, уміщених на вавилонських таблицях з II-го віку перед Хр., можемо сказати, що вавилонське визначення періоду поміж двома сусідніми однаковими фазами Місяця різниться від правдивої вартости синодичного місяця тільки на 7 секунд, тоді як при визначенні року помилка виносить біля 5 хвилин. Якщо ми візьмемо під увагу, що всі ці обрахунки робилися ще до початку нашої ери й що дослідники мали в своїй розпоряджисті тільки примітивні технічні засоби, — ми не можемо не визнати всієї величі досягнень вавилонських астрономів. Для тих часів ці досягнення були блискучі. Систематичне збирання обсерваційного матеріялу щодо уявних рухів Сонця, Місяця й планет, нагромадження цього матеріялу на протязі довгих віків та певне, хоч і не цілковите, використання його для потреб теоретичної науки й практичного знання — все це, без сумніву, підносить вавилонську астрономію на неабияку височінь. Правда, ми не маємо ще жодних вказівок на те, що з боку вавилонських дослідників робилися спроби утворити якийсь закінчений астрономічний світогляд, широко зреалізувати свій багатий досвідний матеріял для накреслення загальної картини космічної будови й законів її життя. Але не слід забувати, що загадкове клинчасте письмо вавилонське ще не все відчитане й що зміст багатьох пам'яток астрономічної науки вавилонян нам лишається нез'ясований.

Отже, закінчуючи наш огляд стародавнього періоду розвитку астрономічного знання, ми маємо ще раз відмітити факт тих надзвичайно-високих, як на тодішні часи, досягнень досвідного знання, що до них дійшла вавилонська астрономія. Наведені вгорі приклади дуже докладного визначення періодів деяких астрономічних з'явищ, знання „Саросу“ й нарешті досить вдалі спроби астрономічного передповідання, що найважливішою формою його було складання таблиць, щоб визначити наперед положення на небесному склепінні різних світил, усе це каже нам, що в галузі астрономії вавилоняни спромоглися на те, до чого не в стані були дійти інші народи старовинного світу. І коли ми стоїмо перед фактом існування астрономічної науки в Китаї в II-м тисячелітті перед Хр., то маємо багато даних до того, щоб уважати це знання запозиченим від Вавилону. Бо вавилоняни тримали в своїх руках провід у науково-культурному житті не тільки близьких їм народів давнього Сходу, а й усього тодішнього цивілізованого світу. Й не дарма, станувши за фундамент для нової грецької науки, вавилонське знання забезпечило їй дальший успішний розвиток.

Під враженням цього викладу в думці в нас мимоволі повстає таке питання: чому завдячує астрономічне знання свій такий ранній розвиток у народів стародавнього Сходу, чим саме пояснити виняткову замишування цих народів до небесного склепіння, до глибин безмеж-

ного космічного океану, їхню дивовижну витривалість та систематичність у дослідженні взаємних положень і рухів небесних тіл. У пошукуванні відповіді на це питання дехто вказує на стародавні релігійні культури, як на ту конкретну причину, що спонукала тогочасних дослідників спостерігати небесні з'явища, намагаючись тією дорогою викрити „волю богів“ і тим відгадати майбутню долю людства. Той загальнознаний факт, що астрономічні спостереження творили в стародавніх народів привілей касті жерців і що в вавилонян будівлі їхніх храмів служили водночас за астрономічні обсерваторії (маючи відповідні для тих завдань висоту й зорієнтування). — нібито підтверджує згадану думку. Справді, релігійний культ був чинна рушійна сила стародавнього астрономічного дослідження, був та життєва база, що забезпечувала йому перманентність його вияву, організованість праці та її наступство. Але все ж таки було б помилкою вважати тогочасні релігійні культури за первопричину зродження й розвитку астрономічного знання. Ні, вони були тільки середники на шляху того розвитку, практична життєва форма, в якій виявляла себе інша, глибока причина. Ту причину ми маємо вбачати в місцевих географічно-кліматичних умовах: незахмарене, вічно-ясне небо, тривало-чиста блакить його, забезпечена прозорістю повітря — ось головний чинник, що ним сама природа прив'язала в Вавилоні, Єгипті й інших країнах Сходу душу мешканця Землі до далеких небесних просторів, скерувала погляд його очей до відкритого золотими зорями таємничого склепіння. Додайте до цього ще чари загірної ночі, що приходить на землю після нестерпно-пекучого дня, що приносить із собою благодатну прохолоду й приємний відпочинок від соняшної спеки тілу, а з ним і душі, візьміть усе це під увагу — і ви зрозумієте психологічний настрій стародавніх вавилонян і єгиптян. Їхній порив до неба, їхню астрономічну містику. Але та містика могла стати корисною, ужитковою, перетворитися в певну форму наукового знання — тільки при відповідному наставленні стародавніх почитателів неба; і перед цим безсумнівним їхнім поривом пізнати Невідоме наша критична думка має в пошані схилити свою голову.

(Далі буде)

Подєбради.

Проф. Ворис Лисянський.

ПІДТРИМУЙТЕ „НАШУ КУЛЬТУРУ“ !

„Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм тим змогу нормальніш розвиватися. Добрий стан національних видань — то могоча сила народу й запевнення розвою рідної культури, а висота їх накладу — то ступінь національної свідомости народу“.

(І. Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки, III. 12).

УКРАЇНСЬКІ ДРУКИ XVIII-ГО СТ. В НІМЕЧЧИНІ.

(Докінчення).

Розгляньмо переклади Тодорського з мовного боку уважнiш.

З початку фонетика. До найбільш характеристичних мовних ознак перекладів Тодорського належить змішування *ы* та *и*, а також *ѣ* та *и*. От кілька прикладів *и* замість *ы*: *омиваетъ*, *воздыхати*, *постидатися*, *ридайте*, *прикриваются*, *призываетъ*, *називають*, *насищають*, *претикаемъся*, *димъ* (= *дымъ*), *рибы*, *выполотое* или *высѣченное*, *изсихають*, *стидомъ*, *билиемъ*, *бистрый*, *бистрий*, *пустини* і т. ін. Найбільш таких замінів через *и* у флексіях слів: *тѣлеснихъ*, *душевнихъ*, *божественнихъ*, *созданными*, *ползи*, *изъ вѣри*, *бисери*, *видимимъ*, — такі приклади знайдемо на кожній сторінці перекладів Тодорського.

Іноді — рідше — зустріваємося й з *ы* замість *и*: *высящій*, *невидимий*, *близко*, *тышайшый*, *обитающий*; більше таких замінів зустрічаємо у флексіях: *добродѣтели*, *внутренныхъ*, *своими*, *дверми*, *заповѣды*, *жизны*, *радосты*, *нижншый*, *християнамы*, *христовими*, *духовными*, *оны*, *ними*, та навіть: *произошлы*, *рослы* й тому под.

Тодорський був із фаху добрий філолог; отже якісь слова з *ѣ* він міг собі добре запам'ятати; тому більш випадків змішування *ѣ* та *и* маємо у флексіях; але приклади ці досить численні, та ясно вказують на вимову *ѣ* яко *і*; приклади змішування в корені слова в рідких словах, де Тодорський, очевидно, хотів передати вимову *і*: напр. він пише завше: *лѣтера*, *лѣтеры*, *лѣтер* і т. ін., *мѣркувати* (= *міркувати*)¹, або *пѣщаний* (етимологічно тут вірне *ѣ*); зате багато вжитку *ѣ* замість *и* в морфологічно та словотвірно не цілком прозорих формах; для багатьох із цих форм знайдемо й паралелі з *и* (або навпаки); по-українському пише *ѣ* в наказовім способі (за давниною): *утвердѣте мя*, *пощадѣти*, *веселѣтеса*, *постелѣте*; *пощадѣль*, „въ сердѣ“ та „въ сердци“, *въ любовѣ* (також із *и*), „міровѣ“, та „мірови“, „Боговѣ“ та „Богови“, „всихъ“ та „всѣхъ“, „вси“ та „всѣ“ (можливий тут і вплив цсл. традиції), *въ кровѣ*, *коралѣ*, *кораблѣ* (обидва останні слова *пот. plur.*), *землѣ* (*ген.*).

Рідше можемо спостерігати перехід *о* та *е* в *і* в закритих складах; але й тут маємо приклади, напр.: *постѣль*, де *і* графічно передано через *ѣ* (та й старе *-гѣль*).

Характеристична для Тодорського диспалаталізація (стра́та м'яко́сти, отверді́ння) деяких приголосних, зокрема *ѣ*, *и* та *и*: зустрічаємо написи, як: *намѣраетса*, *уко́раемъ*, *по́кораетса* (= *по́коряетса*), *любовѣ*, *седмѣ*, *червѣ*, *червѣ*, *внутрѣ*, *тварѣ*, *кровѣ*, зрівняй також: *дождѣ*.

¹ Проф. І. Огієнко: Українська літературна мова XVI ст. т. I ст. 248 подає, що „міркувати — це міряти, виміряти міркою“, тому тут *ѣ* потрібне.

Як здається, Тодорському була власна й вимова *л* як середнього *л* (полтавська); як що на нього не вплинула тут німецька вимова за час довгого перебування на чужині, де українських *л* та *ль* бракує. Знаходимо в нього в кожнім разі напис, напр., такий: болшая, *л*ву, по*л*за, пре*л*щеніє, обстоятельство, недо*л*вно, си*л*но, вредите*л*но, спасите*л*но (звичайно, тут можливий і вплив церковно-слов'янського правопису),¹ та навіть: погиге*л*, добродѣте*л* і добродѣте*л*ми. Для частини цих слів (та суфіксів) зустріваємо й випадки, де Тодорський пише *ль*.

Цікаво, що зустріваємо в Тодорського слова, які характерні для української мови, типу *к*ирниця, *к*риниця або *кер*ниця. Він пише „содригатися“. Правопис *к*ривий — звичайний в Україні XVI—XVIII віків.

Для асиміляції *ј* з попередньою приголосною також маємо приклади: повѣ*т*ря (= Luft), очевидно з „повѣ*т*ріє“.

Так само, маємо й приклади м'якого *ц*: мѣ*с*яцю.

Приклади міні *в* та *у* маємо, напр., у „ввесь“ = весь (очевидно, з „увесь“).

Фонетично українські й форми: „фіяли“, „діяволь“, „христіянський“ і т. ін.

На жаль, тільки в рукопису маємо наголоси (та й то не всюди). Відмітимо: христіянину, дѣлженствую, избранны.

Щодо морфології, то знайдемо в Тодорського досить морфологічних українізмів.

В відміні ймен найбільш падає в вічі кінцівка дативу на „-ови“, „-еви“ (иноді „-овѣ“, „-евѣ“ писано); зустріваємо не тільки форми, що їх можна з'ясувати з церк.-слов., а й багато інших: Ноеви, примѣрови, Господеви, отцєви, волкови, чєловѣкови, Христови, камневи, законови, мірови (та міровѣ), Богови (та Боговѣ), читачєви, василискєви, мѣсяцєви.

Вокатив не потребуємо з'ясовувати обов'язково з української мови; поруч із вокативами, звичайними в церк.-слов. мові, зустрінемо, одначе, напр. і: „читателю“. Nom. pl. „волове“. Nom. pl. на *і* (графічне *ѣ*) вже згадано вище (кораблѣ, коралѣ). Українізм є й відміна: „кореня“, „кореню“ і т. д.

Характерні форми прикметників, як: яснѣшое, превысочайшое, бывшое, умершое, волнующєся і т. д. Характерні теж суперлативи з най-, компаративи: ширший, горшое.

В займенниках знайдено форми Gen. та Acc.: мене, тебе, себе та чомѣ (вѣ, на, о).

Для дієслова характеристична форма 1-ої особи множини на -мо (Тодорський здебільшого пише „-мѡ“): неможемо, имѣємо, вѣдаємо, слышимо, сходимося. Тільки зрідка

¹ Див. про це в І. І. Огієнка: „Лисецівська тріодь 1734-го року“, Варшава, 1932, ст. 23 § 36.

зустрічаємо плюсквамперфект: постановивъ былъ, окружилъ былъ, та футурум типу: „неимѣтиметь“.

Українську відміну ітеративів рос. -ивать, -ивать на укр. -увати маємо в таких, напр., випадках, як: описуєть, воспитуєть, неударжуєть, приговоруєть і т. д. Інфінітиви Тодорський пише з -о-: испитовати, мѣрковати, показовати, помазоватися... Але також: викопиваєть.

На вжиток української форми „йшов“, йшли“ вказує правопис „прои́зшли“ (типографськими умовами з'ясовується взагалі частий вжиток „и“ замість „й“), „изити“. Українізмом є й нереклексивна форма „заблудили“ (рос. „заблудились“).

Препозиції *изъ* та *съ* злились у Тодорського в українським *з*; так, замість *изъ* маємо *з*: зъ чада гнѣва, зъ великаго, зъ насъ, зъ грѣшника, зъ евангелія, зъ паденія; замість *съ* маємо також *з*: зъ нѣмецкаго языка, зъ великимъ і т. д. Сюди ж належить: изверху, звнѣ.

Що до синтакси, то відмітимо український вжиток пропозицій: грѣхъ на святого духа, для иншої причини, за мало почитаєши, за живота создателя ихъ; мабуть, також: „по (= послѣ) паденіи“. Архаїзм: презъ вкушеніе.

Дуже цікава лексика перекладів. Вона має безліч українських складових елементів та оригінальних неологізмів. Зокрема, маємо україніزمи (народні слова) там, де мова йде про природу (напр. утворення світу) або де Арндт та Франке наводять приклади з буденного життя (напр. із праці ремесників та подібне); неологізмів більше в теоретичних, філософічних частинах перекладів.

От приклади українізмів (Тодорський частогусто трохи слов'янізує українські народні слова, як це звичайно робили представники Київської школи; зокрема та завжди слов'янізовано правопис, розуміється з відповідними ухилами, про які ми говорили). Порівняй, напр.: сонячникъ (= соняшник, змінено підо впливом „солнце“), яструбъ, укрухъ (хліба), прикладъ, доводъ (вживання цього слова в російщині пізніший), бурштинъ, мѣстце (укр. „місце“, що Тодорський, розуміється, відрізняє від „мѣсто“ = укр. „місто“, рос. городъ), шарлула (іноді: скарлула), птаствомъ, спѣваніємъ, фарбами, „стклу“ та „сткляной“ (замість „стекло“, відає укр. „скло“), нужникъ, рожа (= роза, троянда), купа (въ купѣ, въ купу зносити), повѣтро (див. вище), лисомъ (від „лис“, рос. „лиса“, „лисица“); рясный, весняное, побожный, муринский, свѣтовой (= свѣтскій, пор. укр. „пісня світова“ в літ. XVII-XVIII. вв.), красной (= красивий); спѣвали, мѣшать (= смѣшати, заплутати), помѣшалъ (в тім самім сенсі), привлащати (від „власний“, замість „присваивать“), здѣлати, зразумѣтиса, запалятиса (= зажигатиса), палающа, покалятиса, противлятиса, до-

розумітися, напоевать, слухати, слухаль, мѣрковати, ускаржастся; ободва, пятма; не для иншої причини, на инший конецъ, тойже; треба, изверху, звнѣ, на веснѣ, симъ взглядомъ. Суто українські речення, як „важить вагою горы“, зустрінемо не рідко. Наведемо прикладъ такого речення, повного українізмів: „Различное учение сихъ учителей есть, которіи, яки портной нѣкій, или кравецъ зъ различныхъ штукъ или частей, штукуеть, расточуетъ и собираеть, и тако по предложенію своему и мнѣнію одежды или платья дѣлаеть, тако и оны, различныхъ членовъ вѣры, по предложенію и мнѣнію своему ученія своя сочиняють или соплѣтають“.

Цікаві неологізми Тодорського. Наведемо кілька прикладів: пожитіє, посредством (Mittel), посредственникъ (Mittler), скупство, познавателница, плодоносіє, жалвнїє, сокровеніє, спутешественница, извѣтъ или выговорка, предоберегающій, многосотнїя лѣта, „земляноводный кругъ“ або „водоземный кругъ“, сквозѣсіяющее, обдолжаюся, спороватися (streiten), і т. д. Власне означення для Еви „Männin“ (бо утворена з мужа) Тодорський передає через „мужитка“ (пор. польське meżatka). Та варто було б опрацювати спеціально численні неологізми Тодорського, з яких деякі, може, увійшли і в російську літературну мову. Як відомо, українці відіграли в її утворенні в XVIII віці не абияку роллю!¹

Так, маємо тут перед собою твори українсько-церковно-слов'янської літератури.² Переклад Тодорського, дійсно, належить до ліпших її зразків свого часу. З великим умінням він пристосовує мову книг Арндта та Франке до мови текстів св. Письма та літургічної мови. Тексти св. Письма, що рясно розсипані по всіх перекладах, не кидаються в вічі, бо весь переклад витримано в тому самому стилі. Але також численні поетичні та патетичні місця „Книг про правдиве християнство“ Арндта передає Тодорський із великим мовним мистецтвом, зокрема відшуковуючи в потрібних місцях синоніми, передаючи гарно та відповідно накупчення синонімів у Арндта, передаючи рясні паралелізми та антитези свого оригіналу. Не скорочено ані поетичного піднесення Арндта, ані спекулятивних його розумувань. Навіть ритмічність мови Арндта передано і в українському перекладі. Менш цікаві 5-та та 6-та „Книги“ Арндта не перекладені (як, правда, в багатьох інших перекладах), бо вони не творять органічної цілості з першими чотирма книгами. Арндт додав їх до свого твору пізніш.

¹ Наші приклади взято здебільша з перших розділів I-ої книги, та з 1-ої половини IV-ої книги „Правдивого християнства“.

² Як багато українізмів могло попадати навіть до церковного тексту, див. працю Ів. Огієнка: „Лисецівська Тріодь“ 1734 року. Варшава, 1932 р.

Усі позитивні прикмети перекладу Тодорського найбільш виступають перед нами, якщо порівняємо його переклад „Правдивого християнства“ з пізнішим російським виданням (1784 року) Новікова (переклав І. П. Тургенєв). В цьому новому перекладі стиль сухий, лексика часто бідна, — перекладчик не може собі дати ради з багатством мови Арндта, патос та ентузіазм Арндта зослаблено аж до непізнання.

Твори Арндта та Франке знайшли, як ми вже згадували, шлях до Росії та в Україну. Але вже 1736 року вмер Прокопович, на якого допомогу в розповсюдженні галльських друків в Галле дуже рахували, та на якого доброзичливість до протестантів дуже надіялися кореспонденти галльських пієтистів в Росії та в Україні. До бібліотеки Прокоповича галльське видання „Правдивого християнства“ все ж устигло дійти.¹ Треба вважати, що йому було воно вислане спеціально та зараз же по виході з друку.² Але брак допомоги з боку впливового Прокоповича був, здається, саме причиною, чому вже не вдалося дістати дозволу на вільний продаж книги Арндта та інших галльських друків, та причиною, що їх розповсюджувано напів приватно, здебільшого продавано тільки тим, хто сам про них питав.³ Залишився також шлях особистого з „рук до рук“ розповсюдження. Надія на якусь широку місію в Росії та в Україні зникла; при цьому грали, щоправда, ролю й інші причини.

Сам Тодорський, повернувшись в Україну, викладає в Києві орієнтальні мови (староєврейську), став ченцем, його посвячено в єпископи та призначено на єпископа псковського; при дворі Єлисавети в час розквіту проповіді він був також одним із улюблених проповідників (можливо, що в його проповідях український елемент під впливом російського оточення зменшився; та це треба б спеціально за рукописами дослідити), став він і членом Св. Синоду. Але він усамітнений та не знаходить власне поля діяльності й відповідного оточення; як його наукові орієнталістичні праці залишаються в рукопису аж до наших днів, так саме не видруковані й його проповіді...⁴

¹ Див. каталог бібліотеки Прокоповича в 2-му томі книги Верховського: *Духовний регламентъ*. Ростов н. Д. 1917, число 3049-50. Прокопович, мабуть із давніших часів уже, мав також латинський переклад книги Арндта: „*De vero christianismo*“ (каталог ч. 924).

² Як здається, Прокопович дістав ще неоправленого Арндта, бо в каталозі згадуються дві частини слов'янського перекладу. Усі інші примірники, що я бачив, або які згадуються в літературі, були зброшуровані в одному томі.

³ Див. лист Націуса з Петербургу 4. VI. 1737.

⁴ Про наукові рукописи Тодорського див. у Буліча, цит. книга; про рукописи проповідей С. Маслов, „Чтенія въ Обществѣ Нестора Лѣтописца“, 1909, 5, стор. 4 та далі, 15 та далі.

1743 р. „російського Арндта“ заборонено.¹ В Синоді по-встає з якогось приводу питання, як „подібна книга“ може продаватися в Росії. Власне чогось конкретного галльським виданням не закидали, — бо, як я вже згадував, книгу Арндта витримано в досить безконфесійному дусі, але все ж при уважному читанні вдалося б знайти немало місць суто протестантських (напр. науку про виправдання вірою, про „внутрішнє слово Боже“, та дещо в натурфілософічній 4-ій частині книги), або по меншій мірі сумнівні з православного погляду; маленьку книжку Арндта Тодорський, правда, трохи опрацював, повикидавши місця, що вражали б або не цікавили православного читача.² Та проте проти галльських видань висунено цілком формальний момент, — їх видано без духовної цензури. Постановлено їх від продавців та власників позбирати. Але духовна влада та поліція зібрали всього кілька примірників (найбільш із таможні, що показує, що розповсюдження галльських видань цілком не припинялася, якщо не припускати, що книжки лежали на таможні роками. З таможні поступило 15 примірників „Учення о началъ христіанскаго житія“, та з киево-печерської лаври 5 примірників „Правдивого христіянства“). Доля хотіла, щоб у Синоді засідав сам Тодорський та був свідком знищення праці своїх молодих років. Як уже сказано, Тодорський не знайшов ґрунту для своєї діяльності і в новому оточенні. Вже 1754 року він умер, в віці всього 50 з чимсь років...

Маємо мало звісток про вплив перекладу Арндта на українському ґрунті. Важливіше, ніж ці звістки, в той факт, що книга Арндта різноманітно нагадує нам про трьох визначних українців, що трохи пізніше проголошували ті самі думки. Бо Паїсій Величковський (автор слов'янського „Добротолюбія“), Семен Гамалія (перекладач Якова Бема та впливовий провідник російських містичних кіл на переломі XVIII та XIX віків) та, нарешті Григорій Сковорода — усі вони стоять у тій самій містичній традиції, що й книга Арндта.³ Наука про „внутрішню лю-

¹ Історію заборони галльських друків виложено на підстав деяких архівних матеріалів у цит. статті Пекарського в „Библиографических Записках“, 1861, ч. 2, стор. 42-44.

² У деяких з листів, видання Вочке (цит. статті), видно, що пієтисти спробували з'ясувати видання цсл. друків потребами німців-протестантів, що, мовляв, за час свого перебування на чужині вже призабули німецьку мову. Тільки згадані поправки Тодорського яскраво свідчать, що мета була не та, що видання розраховані на православних слов'янських читачів. Це, до речі, ясно й з напряду всієї праці Франке та його кола (про це див. E. Benz в „Evangelium und Osten“ року 1933.

³ Про них див. мої „Нариси з історії філософії в Україні“, Прага, 1931.

дину“, наприклад, про „обоження“, як найвищу мету етично-релігійного шляху людини, ціла низка окремих образів та думок — спільні українським містикам XVIII віку з Арндтом. Гамалія цитує Аридта; Сковорода, мабуть, має деякі думки Арндта з інших джерел;¹ Паїсій Величковський має спільності з Арндтом тільки тому, що обидва черпали з тих самих джерел, — посередньо чи безпосередньо зо східніх Отців церкви. Як би то не було, вибір перекладів Тодорського свідчить про те, що він правдиво відчув „дух часу“ та потреби релігійного читача.

Свідчить про це й той факт, що, як сказано вже, Арндт був за деякий час знову перекладений у Росії, — російське видання 1784 р. передруковане знову 1801 року, інші російські видання вийшли 1790,² 1832 (Петербург), 1832-5 (Москва), 1875 та вже десь у кінці XIX — початку XX-го віку.³ Й іншими слов'янськими мовами Арндта друковано не раз: чеською 1617 р. та 1715 р. (в Галле, див. вище), польські видання вийшли 1717,⁴ 1843, 1845, 1890 рр., сербо-лужицьке — 1738.⁵ Цей славетний твір німецької містики прийшов, як ми бачили, і в Україну.

Halle a. S.

Дмитро Чижевський.

¹ Про спорідненість деяких думок Сковороди з ідеями Арндта див. також у мовному дослідженні: „Філософія Г. С. Сковороди“, Варшава, 1934. За індексом книги читач може відшукати відповідні місця.

² Видання 1790 р. друковане в Яссах на приказ Потьомкіна, що в останні роки свого життя пережив релігійну кризу. Чи в це передрук видання 1784 р., а чи може й галльського видання, про це нічого немає в літературі; не міг цього питання в'ясувати й я, бо це надзвичайно рідке видання мені не було приступне.

³ Див. про це в моїй статті: „Wahre Chtistentum“ Arndts in Russland в „Evangelium und Osten“, 1935, ч. 3, стор. 41—7. Останнє видання без року вийшло в Сойкіна в Петербурзі.

⁴ Це видання також зв'язане з Галле, — про це в листі Lysius-а до Франке з 27. I. 1716 р.

⁵ Крім „Правдивого християнства“ перекладено на слов'янські мови й інші книги Арндта, зокрема „Райський садик“ (Paradiesgärtlein) при рос. виданнях 1784, 1801 р. Чеське видання 1720 р., польське 1739 р.. лужицько-сербські — 1740, 1841, 1853 рр.

ПІДТРИМУЙТЕ „НАШУ КУЛЬТУРУ“!

„Кожний свідомий громадянин мусить матеріально й духово підтримувати свої наукові журнали, як головні двигуни збільшення культури своєї Нації“.

(І. Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки.)

ЧЕХИ В СПОГАДАХ АНАТОЛЯ ВАХНЯНИНА.

I.

Анатоль Вахнянин (ур. 7. IX. 1841 — † 11. II. 1908) — педагог-письменник, критик, журналіст, організатор галицького культурного й музичного життя, промовець, соліст-баритон, політичний діяч, а також музика-композитор і творець опери „Купало“, — зустрівся з чехами, коли вчився в Перемишлі в народній школі (1847—51), коли ходив там до гімназії (1852—59), коли був вихованцем IV року духовної перемиської семінарії (1862—3), учителем тамошньої гімназії (1863—5), студентом віденського університету (1865—68), а вкінці, коли став послом віденського парламенту (1894—1900).

Полишив він по собі цікаві „Спомини з життя“ (Львів, 1908 р.), а в них на кількох сторінках описав свої переживання, важні для історії братання чи розходження з дужим чеським народом. З'ясуванню цих зв'язків, що заважили сильно на житті Вахнянина, присвячую оцю статтю.

Перемишль, де Вахнянин провів своє дитяче й молодече життя, завдячував чехам свою музичну культуру. В катедральному хорі, що оснував єп. Іван Снігурський 1828 р., були диригентами чеські музики-композитори: Алоїсій Нанке (1829—35 р.), Вінкентій Серсаві (1835—52), Людвик Седляк (умер 1886 або 1887 р.).

Сучасником Серсаві, а почасти співробітником був теж чех, Франтішек Лоренц, що в сорокових роках прибув до Перемишля й став учителем органістів й диригентом римо-католицької катедри.

Нанке давно не стало між живими, поки Вахнянин прийшов шестилітнім хлопцем до Перемишля, але залишилися його духовні музичні композиції, що їх малий учень гімназії співав у церковному хорі. Вони заступили Вахнянинові першого вчителя на полі музики. Чех Нанке своєю музичною інтелігенцією, пильною працею, дбалистю про репертуар і своїми композиціями поставив хор на незвичайній висоті. З того часу, як він став диригентом, розбудилося, за словами Вахнянина, „ширше замилювання до нотного церковного співу“ („Спомини“, стр. 1—2).

За часів науки Вахнянина в гімназії „дбано дуже про нотний спів“. „Учителями цього співу, писав Вахнянин, на так званих Singstund-ах (двічі тижнево) були за моїх часів Вінкентій Серсаві (чех з роду) й Лоренц. Лоренц управляв крім того хором в лат. катедрі, а Серсаві в руській“.

„Мене призначено на „Singstund-и“ вже з IV нормальної класи задля (так казали) хорошого альтювого голосу. Спеціально нот (інтервалів) нас не вчено. Серсаві стояв перед нами, тягнув смичком мелодію, над сопранами стояв Лоренц із скрипкою й тягнув сопранову мелодію, а самі оба

співали до того враз з кількома старшими хлопцями теноровий і басовий голос. Ми механічно, дивлячися в ноти (кантички, писані їх рукою), вчилися мелодії й пізнавали інтервали, а ухо саме стерегло нас від дисонансів. З часом старші віком, по мутації переходили до тенорів і басів, як вправні трефери, й гармонія плала“.

Викладова мова по галицьких гімназіях була тоді німецька, тож легко зрозуміти, що ці „Singstund-и“ мали також і свою тенденцію германізаційну. „Ми співали виключно пісні, ось які: „Was verlangst du, warum bangst du, armes Herz?“, „Müde bin ich, geh zur Ruh, schliesse meine Augen zu“, „Ich war Jüngling noch an Jahren“. Таких пісень виспівав я з яку сотню в гімназії та й заправився до мови й гармонії німецької, а дещо несли ми й поза школу, в ширші кола. На феріях, коли ми з братом тільки вдвійку співали ці пісні з переписаних власноручно кантичок, хвалили нас не лишень урядники-німці, насилані з Чехії, Морави й Шлезька по провінції, але й свої люди. З нас роблено медії для поширення німецької пісні... Але за німецькою піснею йшла й с в о я“.

„В другій гімн. класі, читаємо в „Споминах“ Вахнянина, взяв мене Серсаві вже на хор руської катедральної церкви, а коли він 1853 р. помер, то я вже став під Іваном Лаврівським, а потім під дирекцією Петра Любовича (закінчив Богословію), пізніш під диригентом Седляком (чехом) від 1855—6 платним членом катедрального хору, що плакав і удержував єп. Яхимович“.

„За церковним співом виринула з часом і руська, світська пісня. Взагалі сказавши, Перемишль був на той час неначе осередком розвитку не лишень церковної, але й світської, руської музики“ (стр. 25-6).

Про Седляка розказав ще Вахнянин, що він учив його гри на скрипці (стор. 28).

Підо впливом Нанке й Лоренца виховався батько галицької музики — Мих. Вербицький і завдяки йому та другому нашому композиторові, Іванові Лаврівському, Перемишль став розсадником української пісні та ширшого національного життя.

Взяв у ньому живу участь Вахнянин, що, як вихованець IV року перемиської духовної семінарії, zorganizував студентську громаду „на яких 30 мужа, самих запечених хлопманів“, а вони на „пополуднівках“ у його кімнаті виголюшували Шевченкові твори та співали пісні, що їх склав Маркил Лаврівський на основі збірника пісень Коціпінського (стр. 48-9).

Коли ж у р. 1865 приїхав до Перемишля український театр під дирекцією Омеляна Бачинського, Вахнянин зважився дати 10. III. прилюдний концерт у пам'ять Шевченка, що, як писала „Мета“ (1865 стр. 79-88), повівся дуже добре,

а „вінець слави з'єднали собі на тих вечерницях Вахнянин і арт. театру Лукасевичівна“.

А співано тоді на концерті твори І. Лаврівського: „Корона золотая“, „Заспівай ми, соловію“, „Сумно-марно“, „Чом, річенько“, Вербицького „Послухай“, соло-спів з супроводом музики й чи не вперше прилюдно його композицію: „Ще не вмерла Україна“, що вміть стала національним гімном. Промовами, декламаціями та оркестральними точками переплітано програму, а весь концерт був великою маніфестацією українства.

На концерт явилися чехи. Був там, без сумніву, Людвик Седляк та інші музикальні люди. „Мета“ й писала тоді: „Соло-співи й співи хором, як і музика, зложена з самої молоді нашої, всім були до вподоби, а знавці, яких досить було між численно згромадженими гостями, а між тими наші народні побратими чехи, признали досконалість у виконанні тих же. Особливо соло-співи: „Колись було“ п. Вахнянином і „Послухай“ п. Лаврівським відспівані, всіх дуже зацікавили“ (стр. 81).

Із цього музичного виступу перемиських українців могли бути чехи горді, бо ж їм припала перша заслуга введення духовної пісні в церкві та вишколення перших галицьких композиторів, що складали, побіч церковних, також світські пісні.

II.

В листопаді 1865 року поїхав Вахнянин на університетські студії до Відня, де перебув по кінець березня 1868 року, аж до складення іспиту на гімназійного вчителя з історії та географії. Нав'язав він тут зв'язки із слов'янською молоддю, та чи не найсердечніші з чехами. А цвіло тоді між віденською слов'янською молоддю життя дуже буйне. На перше місце вибивалися в роках 1865-6 чехи, а потім (1867-71) серби й хорвати. Чехи мали свій „Spřevaský spolek“, де гуртувалися також інші слов'яни. Серби й хорвати мали гарних промовців — Георгієвича й Петра Томіча.

Георгієвич поїхав був на слов'янський з'їзд до Москви в 1867. р., де виголосив промову в обороні українців, що йому з'єднала ширю пошану. Хорват Томіч поборював безпощадно поляків, єднався спершу з українською молоддю, а вкінці виступав проти неї в ім'я ідеї обрусіння.

Зібрання слов'янської молоді відбувалися зчаста. Поміж нею в Відні було тоді чимале зацікавлення поодинокими слов'янськими народами, а насамперед відносинами в Росії, для якої чималу пропаганду ширив протобрей російської амбасаді в Відні Михайло Равський (умер 14. V.

1884 р.), дуже визначна, впливова та розумна людина.¹ В його хаті гостювали нерозмов'яні слов'янські діячі й молоді студенти.

Серед цього буйного життя слов'янської молоді опинився Вахнянин. Він примістився в Відні в помешканні ректора духовної семінарії Якова Ціпановського серед добрих матеріяльних відносин, а що природа наділила його гарним голосом і рідким даром слова, то відіграв він серед слов'ян чималу ролю. Про свій побут у Відні оповідає Вахнянин: „Насамперед вписався я до чеського „Spre-vackého spolku“, що ним управляв тоді дуже добрий диригент, хороший баритон і композитор Ferchgot-Товачовський, чех. Він гостив колись у старого Федоровича² в Вікні, й там призбирав деякі наші пісні, які потім вложив у в'язанку слов'янських пісень („Стоїть явір над водою“, „Ой, там на горі малювали малярі“). В хорі давав він мені солові баритонові партії співати. В чеськ. „Сполку“ мав я добру нагоду познайомитися не тільки з чеськими студентами, але й з словацькими, сербськими, хорватськими, словінськими та болгарськими. Потім одержав я вільний вхід до „Чеської Беседи“, де знов познайомився не тільки з молоддю, але й з старшими членами. В розмовах із студентами слов'янськими, що нас русинів уважали за Russen, мав я нагоду пояснити їм, що ми, русини, не одно з москалями... Слов'янські студенти поодиноких народностей мали вже в Відні свої студентські товариства, зорганізовані статутно, мали свої льокалі з бібліотеками й часописами. Чехи мали свою „Славію“ та „Мораву“; словаки „Татран“; хорвати свій „Велебіт“, серби „Зорю“, болгари „Балкан“, словінці, що дуже гарно співали, мали своє товариство (ім'я призабув я), поляки „Огніско“, тільки, ми, русини, блукалися по полі, як вівці. Знаю, що всіх товариств слов'янських студентів було тоді, мабуть, 9 чи 10. Не дивниця, що й у нас виринула гадка заснувати своє товариство.

„Та поки ще товариство зав'язалося, то ми вже дали в березні 1866 р. перший концерт у Відні в пам'ять V роковин смерті Тараса. Ферхгот-Товачовський явився з своїм хором в залі „Zum grünen Thor“. Я промовляв, а Целевич (Юліян) декламував Шевченкового „Невольника“, та, мабуть, грав іще на флейті народні наші мотиви“ („Спомини“ стр. 74—5 і 77).

Цей концерт був у дійсності українсько-чеською маніфестацією в пам'ять Шевченка на віденському ґрунті. Збереглася програма, видана в Відні п. н. Тараса п'яти роковини в Відні 26-го лютого 1866 року“

¹ Прекрасну книжку пам'яті його присвятив Корнило Устинович п. н.: М. О. Раввський і російський панславизм. Львів, 1884. стр. 1—84.

² Іван Федорович, поміщик Вікна, умер 1871 р. „Основа“ ч. 12.

(1866 р.), де поміщені: „Вступна Бесіда“ Анатоля Вахнянина (стр. 3—6), поеми Шевченка: „Невольник“ (стр. 7—24) і „Гамалія“ (стр. 25—30), що виголосили Юл. Целевич і Ом. Калужняцький, а вкінці „Голос братів чехів про Тараса“ (чеською мовою).

Маємо теж опис Шевченкового свята в Відні в „Русалці“ за рік 1866. Подав його Порфір Павлусевич, а з нього довідуємося, яке величезне вражіння викликало воно поміж учасниками-слов'янами.

Павлусевич писав, що „промова Вахнянина була жвава, до цього показала постать мовця, голос здоровий, сильний і милий ціле товариство очарували“. Його промову прикрито грімкими оплесками й окликами: „Слава, vyborně, živio!“

По промові Вахнянина говорив чех. Можна жалувати, що не названо його в допису Павлусевича по імені. А дорікав чеський промовець слов'янам, що „ми про п'ятнадцять мільйонів Русинів, розділених поміж дві держави, так мало знали, хоча їх минуле було велике, а „slavné činy oné minulosti, její kletby, slze a láska opěvovale Ševčenko“. Одначе не тільки в тому вага поета. „Musíme ho za muže považovati, kterýž idey vzdělané Evropy kázal, chtěje tak vzdělání mezi západem a východem zprostředkovati, a žil v Ukrajině... Vidíme tedy, že všechno človečenstvo mu bylo korunou..., a v této koruně byl veškerý slovanský narod, jakožto drahé perly... I хоч він писав неприхильно про поляків, то тільки тому, що „litoval však ubohého národa“, а самі поляки „uznávali Ševčenkovo pravdivé kárání, čítali jeho díla“. Коли ж писав проти Росії, то теж тільки тому, „neb miloval svůj národ“, а „Rusové váželi si Ševčenka“. Згадав також чеський промовець про твір Шевченка, присвячений Шафарикові. „Bratři moji, Šafaříkovi slze ronily se po tváři, když tuto básen četl. Ševčenko pravi: I chci se k Bohu modliti, aby všichni Slované dobrými bratři a syny světla se stali!“ А закінчив промовець свою річ словами: „Muži takoví pak svět svobodou a mírem obdají!“

І цю промову, як писав Павлусевич, „прийняли дуже радо слов'яни. Ще морав'яни, словаки, словінці хотіли слово держати, але через перешкоди (очевидно, поліційні), мусіли ми їм за шири братню прислугу, проти волі, подякувати, держучись цілком надрукованого програму“.

А хор чеського „Spěvackého spolku“ під управою Ферхгот-Товачовського відспівав Ів. Лаврівського: „Чом, річенько, домашная“, Вербицького: „Ще не вмерла Україна“ та дві в'язанки народніх пісень укладу Товачовського. В першій були пісні: „Біду собі купила“, „Ой, під гаєм“, „Ой, на горі женці жнуть“ та додатково пісню про Дорошенка. А в другій в'язанці виконав хор пісні: „Стоїть явір над водою“, „Ой там на горі“ і „Лучино, лучинонько“. А співано пісні

„так гарно, що всі гостеньки не могли налюбуватися в так красній мелодії й оплески так довго не перестали, доки ще раз не повторено. Целевич відіграв на флейті одну коломийку й шумку в фортеп'яновому супроводі Ферхгота, а Вахнянин співав два соля: „Колись було“ і „Послухай“ Вербицького. „І найздібніший, рутинований артист, а хоч би й у цісарській опері, не здужав би так красно ці щироруські співи відспівати, як тее наш жвавий співак віддав. Кожний кусник мусів він по два рази співати, бо оплески не хотіли доти перестати, доки не повторив п. Вахнянин. Йому про тее належить найбільша заслуга, щодо прославлення цього вечора, а найзавзятіший ворог його не відмовить йому безкорисної й сердешної волі та й труду“.

„До цієї українсько-чеської маніфестації в пам'ять Шевченка прилучилися ще серби, що дарували українцям свої та російські пісні, а українська молодь передала їм себе другу в'язанку народніх пісень. З Галичини прислано вісім привітальних телеграм. Віденські галицькі русофіли хотіли подбати про заборону вечора, але намір не вдався, завдяки інтервенції Вахнянина. Протогрей Раевський не рад був також концертові в пам'ять Шевченка й визначив на той сам день у себе вечірку та запросив на неї Ферхгота-Товачовського, одначе цей склав йому візиту ще перед сьомою годиною“ („Русалка“ 1866. ч. 10—11. і Тека Тянячкєвича, лист ч. 85).

Треба завважити, що всіх галицьких студентів, що признавалися до українства, було тоді в Відні 20,¹ тож тим більше приходиться шанувати їх старання прославити Шевченка серед тамошніх слов'ян. А треба дякувати співацькому чеському „srolk-ові“, що за услуги, які робив хоровам Вахнянин, вивдячився своєю співучістю в Шевченковому святі, завершеною, як не можна краще, промовою чеського промовця. Був це гарний час еднання галицьких українських студентів зо слов'янами, а зокрема з чехами.

III.

Виступи Вахнянина з соловим співом серед віденських слов'ян малошо не промостили йому дороги до артистичної кар'єри в цісарській опері. А був Вахнянин всюди, де виступав хор Ферхгота-Товачовського, або де цього домагалася міжслов'янська одність. Про дві такі події розказав нам Вахнянин у „Споминах з життя“. Він писав: „Як член слов'янського співацького товариства, взяв я з розказу диригента Ферхгот-Товачовського участь у концерті на дохід будови чеського дівадла в Празі. Тоді (1866 р.) приїхала до Відня з Загребу піяністка пані Задробількова. Вона зложила була в честь

¹ Шістнадцятьох ізгадав Вахнянин поименно в „Споминах“, сторінки 76—7.

вп. Штросмавра пісню солову в хорватській мові. Я співав цю пісню та ще Михайла Вербицького солову пісню на смерть його дружини. Пісня ця починалася словами: „Ой, дайте ми покой, небесні кріпкі сили, що сумно поглядаєте на земські могили“. Пісня ця забулася між русинами, хоч була дуже красна. Я її потім ніде не чув, а переписана лишилася в Ферхгота. Я співав обидві пісні, wie mir der Schnabel gewachsen ist, без усяких претенсій на артизм. Пісні й мій голос баритоновий подобався однаково ж так дуже, що зараз на другий день приїхали до мене редактор-слов'янського денника „Die Zukunft“ і хтось із редакції „Fremdenblatt-у“ і завезли мене просто до Геммельсбергера, музика. Перед ним співав я Шуберта „Der Wanderer“ (від ес басового до ас високого) — повні дві октави. Геммельсбергер сподобав собі мій голос і предложив мені даром науку в віденській консерваторії і 80 зр. місячної підмоги, щоб я зобов'язався по студіях співати в цісарській опері. Предложення цього я не міг прийняти, раз, як жонатий вже чоловік, а потім соромився я пристати до театру, замість кінчити студії історії. Та чи міг би я потім послужити мовму народові, як оперовий співак? („С п о м и н и“ ст. 81-2).

Не менше цікаве друге оповідання про участь Вахнянина й вихованка віденської духовної семінарії Теофіла Скобельського, між чехами з нагоди приїзду до Відня депутації ганаків до цісаря, теж у р. 1866. Цю подію розказав Вахнянин у своїх спогада із неменшою живістю, як і попередню. У „Споминах“ читаємо: „Маючи повне довір'я в ректора віденської духовної семінарії, Якова Ціпановського й маючи ключа від головних дверей семінарії (Schönlaterngasse Nr. 10), мені вдалося час до часу брати з собою вихованка Теофіла Скобельського (він умер у Сибірську 1. V. 1916 р., куди його вивезли царські війська) на сходити з слов'янськими товаришами. Пам'ятаю, що одного разу приїхали з Морави ганакі в депутації до цісаря, щоб пожалуватися на архієп. Шварценберга за те, що він до їх чеських сіл наслав німецьких священиків. Мене повідомлено, що в честь депутації відбудеться комерс у „Zu den drei Engeln“. Я викрав Скобельського з семінарії, й узавши гітару під паху, ми пішли ввечері повітати ганаків. Щоб вже там говорилось, те не цікаве, але коли ми вдвох почали співати наших пісень, то вже всіх очі звернулися на нас. Ми співали й співали. Менше про те, що ми співали, але слов'яни спізнали, що русини мають такі гарні пісні та ще чисто слов'янського характеру. Бож і треба знати, що чехи затратили вже в своїх піснях слов'янського духа, а перейнялися духом німецьких пісень. Пам'ятаю, що пісню „Ой, став Пугач на могили“ й другу „Ой, Морозе, Морозенку“, ми мусіли повторяти, хоч співали тільки в дуеті. А коли ми потім заспівали й чеську пісню: „Тече вода проти“

води, вітер до ні фока, ма міленька модроока з окенечка кока“, — то вже жінки-чешки малощо не цілували нас. О, Філько Скобельський був гарний хлопчик і тенор-соловейко! Співав із смаком, неначе той трубадур. Нас тішило саме те, що русини вибивалися щораз більше наверх у очах слов'ян“ („Спомини“ стр. 90-91).

Був із Вахнянина не тільки добрий соліст, але також гарний промовець, і напсував він чимало крові протоєреєві Раєвському. Як симпатично відносилися до горстки галицьких студентів слов'янські товариші, видно з того, що де б вони не явилися на слов'янських сходинах, хоч би в числі трьох чи чотирьох, всі слов'яни вітали їх завжди окликами: живію, русіні! живію! „Інших слов'ян вони так щиро не вітали“ (стр. 82).

Бракувало ще тільки українській молоді статутowo зорганізованого товариства, але й цьому зарадив Вахнянин, основуучи в Відні з поч. 1868 р. товариство „Січ“, що брало аж до часів світової війни чималу участь у виступах серед слов'ян у часі різних культурних свят. По затвердженні статута „Січ“ жила так, що її члени сходилися звичайно щосуботи в кімнатці, замовленій в якомусь ресторані, ділилися всякими вістями з Галичини, співали пісень та обговорювали біжучі справи („Спомини“ стр. 77-8).

„Головна ціль Січовиків була — сходитися з слов'янськими студентами й репрезентувати поміж ними Русь нашу, як окремий народ, знайомити їх із нашою мовою й нашою піснею та літературою. Всі товариства слов'янських студентів, не виключаючи й старших віком громадян, збиралися дуже часто в різних більших локалях на т. зв. „комерси“. Поодинокі товариства тягнули жеребка й мали або виступити з промовою, або співати своїх пісень. Пам'ятаю, писав Вахнянин у „Спогадах“, що один із більших комерсів відбувся в залах „der Gartenbaugesellschaft“. На ньому явився й Раєвський із своєю родиною (своїм зятем) й засів на першому місці. Слов'ян, молоді й старших, а перед усім чехів, зібралось до 800 люда, а може й більш. „Січ“ витягнула жеребка, що мав виступити з промовою. Мені судилось сказати цю річ, і я взяв собі за тему питання, на яких основах мають слов'яни лучитись із собою. На прикладах з історії показав я, що всякі змагання деяких європейських народів до винародовлення слабших націй не мали успіху, почавши від часів Карла Великого, а покінчивши на часах Йосифа II й Марії Терези. Кароль носився з гадкою, замальгувати романські, німецькі й слов'янські народи в одну етнічно одноцільну державу, а зараз по його смерті ця держава розпалася. Потім носились німецькі цісарі з тенденцією германізації Італії, а вже Йосиф II і його наслідники несли цю германізацію геть-далеко аж у Семигород і в Судет-

ські та Карпатські краї. А що сталося? Національні індивідуальності воскресли наново, і кожний із тих народів розвивається тепер на своїх народніх основах. Так само й тенденція „обрусіння“ всіх слов'ян у користь Московщини в й буде пустою утопією тим більш, що вродженою прикметою слов'ян є якраз національний сепаратизм. Слов'яни можуть жити побіч себе, але кожне плем'я мусить розвиватися вільно й плекати свою мову та свої питоменості. По цих виводах я поставив питання зібраним: „Чого хочете, браття слов'яни? Чи уніфікації в користь Москви, чи федерації?“ Ну, і всі слов'яни крикнули в один голос: „Хочемо федерації слов'янської!“ Результат був такий, що Раевський зараз забрав своє шмаття й остентаційно вийшов із залі“.

„Мав я за цю річ трохи клопотів у віденській поліції, але я вяснив якось німчикові, що моя промова була звернена саме проти „панславізму“, бо чейже слов'яни заявили за плеканням і розвитком індивідуальностей національних та не хотять іти в московське ярмо. Комісар поліції був дуже вдоволений із цього коментаря й відпустив мене в ласці. Добрі ті німці!“ („Спомини“ стор. 78—80).

Між слов'янською молоддю була в роках 1866 і дальших в часі побуту Вахнянина не тільки виміна гадок, але в'язала їх також спільна забава.

„В карнавалі 1867 р. ухвалили всі 10 слов'янських студентських товариств дати в „Sophien-Säle“ слов'янський баль. Було нас 20 комітетових. Мене (я мав футро) вибрано скарбником. Кожний комітетовий зложив на кошти 20 зр. Ми рішили на цей баль запросити цїсаря й архікнязів, бо не хотіли, щоб ми, слов'яни, були гірші від німців. Для цїсаря виписали ми запросини на шовку. На балі мали ми вивести всі слов'янські танці. В тій цілі вистаралися ми, що значне число дівчат і академіків (студентів) порішило вчитися всіх національних танців у якогось віденського танцюриста. Коломийки вчив нас (Осип) Гамінчак, якийсь поляк — мазура, якийсь чех — „беседу“, а хорват своє „коло“. Зала була гарно вдекорована трикольорами, а наші хлопці, по змозі, прибралися в народні убори (чобітки, сині шаравари, вишивана сорочка, жупан і чорна чамара).

„Гамінчак, я, брат мій Іван, Комарницький, (Лев) Шехович, Кропивницький та деякі чехи, словаки та хорвати (всіх 12) стали до коломийки. Гамінчак вів її. Ми танцювали з завзяттям, і коломийка визначилась з-поміж усіх танців. Щоправда, ми доложили ще на покриття коштів (кожний комітетовий) знову по 20 зр., але показали, що живемо. З цїсарського двору не був ніхто, бо чеські послани були тоді в неласці вгорі“ (стр. 91—2).

Та в 1868 р. кінчився побут Вахнянина в Відні. Зав'язання „Січи“ заінавгурував він, як перший голова товариства, вечіркою в пам'ять Маркіяна Шашкевича. Було це дня 1го III. 1868 року. В залі „Zu den drei Engeln“ загостили тоді всі слов'янські товариства, як сербська „Зоря“, хорватсько-словінський „Юг“, чеські „Veltava“, „Slavia“ і „Mogavia“, словацький „Tatran“ і русская „Основа“. Прибули також слов'янські співаки, згуртовані в „Sprěvack-ому srolku“ Вступну промову виголосив Вахнянин. Хор слов'ян відспівав в'язанку народніх пісень: „Біду собі купила“, „Ой, під гаєм“, „Ой, на горі там женці жнуть“ і йому подякувано грімкими оплесками з усіх сторін. Йшли ще солоспіви пісень укладу Л(еонтівича): „Та не жур мене, мати, бо я сам журюся“ і „Ой, у полі, та у Баришполі“, та хорова його пісня: „Ой, у лузі та при березі“, потім Вахнянин „проспівав дві народні пісні під ліру, щоб слов'яни й нашу народню музику почувли“. Декламовано Шевченкового „Титаря“ й вірш, присвячений пам'яті Шашкевича. Велике враження й гучні оплески викликала промова серба Георгієвіча, що рівняв М. Шашкевича з Вуком Караджічем та говорив на тему важких польсько-українських відносин у Галичині („П р а в д а“ 1868 стр. 132 і „Спомини“ стр. 100).

Вахнянин скоро по вечірці склав іспити й виїхав до Галичини. Вечірка була немов би прощанням Вахнянина з слов'янською молоддю, серед якої він прожив півтретя року, несучи їй свою пісню та слово, що накликувало до береження прав кожної нації та до єднання слов'ян між собою.

IV.

„Гей, гей! — писав Вахнянин. — Який то щирий дух панував тоді між слов'янськими студентами в Відні. Здавалося, що як ті молоді хлопці колись займуть у себе вдома становища, то й виробиться щира взаїмність між австрійськими слов'янами. Не так однак склалось, як ждалось... Словаків бідних віддано на поталу мадярам, а чехи — вони й за Рігера й пізніш за Енгла, Кайцля та Крамаржа, велики все егоїстичну політику в віденському парламенті, ззиралися з поляками, як автономістами коронних країв, а русинам ніколи не прийшли на поміч. Більш симпатій мали русини вже в південних слов'ян. Рігер, наприклад, заявив послові (Іванові) Озаркевичеві, коли той звернувся в ері Таффе до нього: Ja, meine Herren, wir bedauern euch, aber — wir können euch nicht helfen! (Мої панове, ми болюємо над вами, але — допомогти вам не можемо). Коли Рігер був на львівській виставці (1880 р.), а я, як його провідник по виставці, заінтерпелював його в цій справі (про цю негативну відповідь, дану Озаркевичеві), то почув знову з уст цього, ніби першого слов'янина й зятя Палацького, що чехи зв'язали собі тоді руки поляками. Вони стояли

й будуть стояти при автономії країв коронних, а ми можемо й мусимо стояти завжди в політиці при „автономії народів“. Тому я ніколи не хотів, як член парламенту від 1894 р., в'язатися з ніякими Енглами, ані Кайцлами, ані Крамаржами та Пацаками, бо це була б дурійка для нас! Тому й увійшли ми, як руський клуб, у ближчі зносини тільки з словінцями та хорватами. В політиці в максими, що від них політикові годі відступити“ („Спомини“ стр. 92—93).

Здавалось би, що між Вахнянином та чехами прийшло до роз'єднання. В дійсності воно так не було. Вахнянин розумів, що в кожного народу є свій *egoismus sacer*. Чехи, що були в щасливішому положенні, як галицькі українці (що двигали ярмо темноти й панщини по рік 1848-й), мали право й силу побиватися не тільки за автономію країв, але й за державне чеське право. Українці, що не могли ніколи дїждатись подїлу Галичини на частини українську й польську, обстоювали автономію народів. А одначе, хоч як було відмінне становище обох народів, їх посли зійшлися разом 1897-го р. у віденському парламенті, як щирі приятелі й помічники.

Частина українських послів, а між ними Ол. Барвінський і Ан. Вахнянин, вступили були з поч. квітня 1897 р. до „Слов'янсько-християнського Союзу“,¹ де засіли побіч словінців та хорватів, а маючи разом 36 послів, опинилися в парламентарній більшості поруч із чехами. Українці з „Союзу“ раділи, коли прем'єр гр. Бадені видав на користь чехів язикові розпорядки, а коли німці вимогли від цїсаря, що він згодився на їх відкликання, Анатоль Вахнянин віддрукував у „Руслані“ за рік 1899 статтю: „Братам чехам“, а в ній писав: „Сумним гомоном відбилося знесення розпорядків язикових по краю чеськім. Народ чеський програв, та програна ця хвилева. Народ, що двигнувся так високо в останніх десятках літ, що не на одному полі культури дорівнюється своїм ворогам, німцям, мусить прийти до своїх прав, які йому, після Божих і людських законів, належаться. Тому почуємо в чеському краю голос смутку, але не можна там почути голосу розпуки! Народ чеський доб'ється своїх прав!... Де тільки живе слов'янський народ, звідти несеться нині голос співчуття для чехів. Руський народ, що теж не добув собі ще належних йому прав, ділить разом із чехами їх смуток. Руські посли, з винятком трьох, сповнили свій обов'язок супроти чехів якнайсовісніше. Вони постояли за права чеського народу до

¹ Др. Кость Левицький в „Історії політичної думки галицьких українців 1848—1914“ стр. 296 ледве кількома рядками згадав про цей „Союз“, хоч він відіграв чималу ролю в політичному житті Слов'янства в віденському парламенті. Протоколи „Слов. Союзу“, писані рукою Вахнянина, передав я до архіву „Наук. Тов. ім. Шевченка“. Вони обіймають час від 30. IX. 1897 до 9. VI. 1900.

останньої хвилі. А річ певна, що з їх діяльністю, в нинішній тяжкій для слов'ян хвилині, зсолідаризувався весь руський народ. Тому ми певні, що будемо виразниками цілого нашого народу, коли кликнемо: „Най живе, най двигасться й розвивається чеський народ. Най Бог помагає йому до відзискання його прав!“ (ч. 225).

Сам Вахнянин живо цікавився чеським життям не тільки політичним, але й культурним. В р. 1891 брав він участь, як диригент „Львівського Бояна“, в концерті в „Дівадлі“ під час чеської народописної вистави в Празі. Були тоді галицькі українці в Кралевому Градці, у Градку в гостині в графа Гарраха, в Неханичах, де Вахнянин за промови дістав гонорову ленту, в Пардубицах і Празі, де він виголосив другу, величну промову на тему спільних зв'язків чехів і українців в минулому, від часів Жижки аж до найновіших днів („Діло“ 1891. ч. 153 і 155). Вітано тоді галицьких українців, як найкращих приятелів, а їх приїзд був триумфальним походом, величною маніфестацією чесько-українського братання. „Львівський Боян“ збирав оплески, вінці, квіти, а його диригент дістав гебанову, багато сріблом ковану батуту з написом: „Narodní Divadlo 1891. 22. 7.“ та буквою: *B.*, збережену, як дорогу пам'ятку, по нинішній день у домі дочки, що акомпаніювала тоді хорам і солістові Шиманському.

Ще раз, як посол парламенту, віддавав Вахнянин поклон пам'яті Палацького в Празі за нагоди століття його уродин в р. 1898, двома святковими промовами ув днях 18. VI і 20. VI („Руслан“ 1898“. ч. 132 і 133).

Зокрема видрукував він у „Руслані“ в роках 1897—1900 кілька десятків статей,¹ а в них ставав ув обороні чеських

¹ У чеській справі друкував Вахнянин у „Руслані“ такі статті: Рік 1897: „Розчарування“ (ч. 36), „Вибори з міської курії в Чехах і на Моравії“ (57), „Вправо чи вліво“ (81), „Пос. Кайцль про останні події в парламенті“ (123), „Пос. Крамарж про ситуацію“ (125), „Яка парламентарна більшість може остоятися?“ (128), „Др. Рігер та Русини“ (136), „Др. Едвард Грегр перед виборцями“ (156), „Щож тепер?“ (реферат чеської статті) (ч. 162-3), „Чим хваляться чехи?“ (200), „Розрухи в Празі“ (265-6), „Пос. Крамарж про ситуацію“ (268), „До трону“ (271), „Заява чеського клубу“ (271), „Пос. др. Герольд про ситуацію“ (274). — Рік 1898: „Поляки, чехи, німці“ (ч. 41), „Промова гр. Гарраха“ (41), „Відповідь пражкої „Politik“ „Галічанінові““ (122), „З нагоди чеського свята Фр. Палацького“ (126), „Вільне австрійське слов'янство“ (133), „Промова посла Вахнянина, виголошена 20. червня на міській Radnic-i в Празі на зборах слов'янських гостей“ (133), „На адресу пражкої „Politik“ (162), Відповідь пражкій „Politik“ (174), „Narodní Listy і наше становище“ (176), „Politik про державну раду“ (191), „До ситуації“ (289), „Народні школи в Чехах“ (290-2). — Рік 1899: „Чеський сойм“ (51), „Чехи й правила“ (100), „Чехи й екзекут. комітет правил“ (102), Посол Крамарж про ситуацію“ (124), „Сплетнями та інсинуаціями називає Przeglad статтю молодочеського посла Спіндлера“ (144), „Суд д-ра Кайцля про чесько-німецьку справу“ (217), „Бра там чехам“ (225), „З руху в Чехах“ (225), „Резолюції старочехів“ (229), „Переговори з чехами“ (258), „Др. Кайцль про чесько-німецьке питання і N. Fr. Presse“ (281). — Рік 1900: „Чехи й конференція“ (14),

національних домагань, а в статті: „Золоті слова Рігера“ величав цього великого чеського патріота й державного мужа та радів усім серцем, що чеське громадянство слухало з увагою й захопленням його промови в Коліні й закликавань до повднання партій для головної цілі, щоб вибороти „державне право чеське“ (Руслан“ 1897, ч. 15).

Політика нераз роз'єднує людей на те, щоб знову примирити й зблизити їх із собою, а боротьба за державне чеське право найшла в особі Вахнянина щирого приятеля й оборонця.

Історія зв'язків Вахнянина з чехами від дитячих і молодечих літ, коли він учився в них музики й сам служив їм своїм голосом і пісню, аж до часу, коли помагав чехам своїм словом і пером у змаганні до здобуття національних чеських ідеалів — є ясна картина з його життя.

Львів, дня 24. X. 1935 р.

Кирило Студинський й.

УКРАЇНЬСКА АРХІТЕКТУРА.

Короткий історичний нарис.

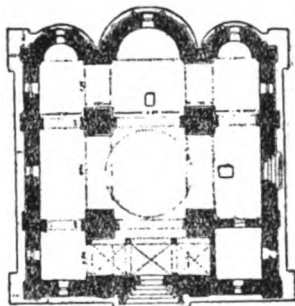
Будівництво Галицько-Волинське XII-XIII ст.

Культурна перевага Київської Держави над сусідами, на жаль, недовго в нас тривала, бо вже в XII ст. почали вчашатись на Подніпров'я ворожі напади, що закінчились татарською навалю в першій пол. XIII ст., яка зруйнувала Київську Державу, а з нею й могутню українсько-візантійську культуру. Але тих міцних основ, що на них оперте було вже тоді наше архітектурне мистецтво, ця катастрофа не в стані була зруйнувати; вони витримали цей удар, і дали в дальшому історичному розвитку, а особливо під впливом західних стилів, відмінний характер будівництва, що набуває нових форм і відрізняється від архітектури інших народів.

На західно-українських землях у той час почала організуватись нова Галицько-Волинська Держава, де повстали нові культурні центри (великі міста), в яких концентрувалось українське культурне життя від другої половини XII ст., а ще більше в вінці XII і в XIII ст.; туди й перенеслися старі придніпрянські мистецькі зразки та будівнича вмільсть. Завдячуючи безпосереднім зносинам тих центрів із західною Європою, в нашій архітектурі в ті часи повстав новий напрямок, і ступнево з бігом часу витворилась нова, відмінна від киево-чернігівської архітектура, в якій злилися старі східно-візантійські традиції з новою західною романщиною в одну неподільну й оригінальну цілість.

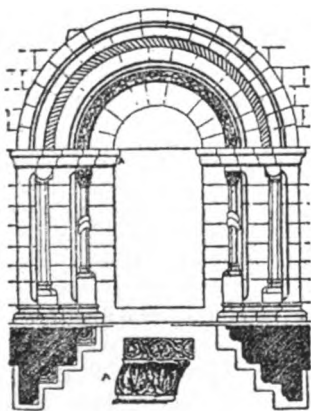
„Завязтий Грегр“ (22), „Чехи й контингент рекрутів“ (36), „Збори чеських послів і незалежний д-р Грегр“ (63), „Афера в чеських соймі“ (71), „Чехи проти д-ра Кербера“ (80), „Слівце до чеських послів“ (85), „Чи чехи зіольовані?“ (90), „Парламент від 1897—1900“ (195). Беру ці статті із бібліографії Вахнянина, зложеної мною в р. 1914 і 1935.

Галицька архітектурна школа. Типовим зразком будов, в яких об'єдналися дві мистецькі течії сходу й заходу, є в нас церква св. Пантелеймона,¹ що повстала в Галичі в 1200 році за князя Данила Романовича й дійшла (до висоти крівлі) до наших часів (див. мал. 10) з великої кількості тогочасних будівель, що були на західно-українських землях. В Галичі та його околицях, крім Пантелеймонівського храму, знайдено більше 30 фундаментів інших кам'яних церков за тих же часів, які стилем належали до тих будов, що й Пантелеймонівський храм. Усі ті будови були твором однієї так зв. „Галицької Архітектурної Школи“, що становила на наших землях в XII—XIII ст. окрему архітектонічну групу, незалежно від киево-чернігівської й від інших слов'янських груп, як то: суздальської, південно-слов'янської та інш.

Мал. 10. План Пантелеймонівської церкви в м. Галичі з 1200 р.

Поземні плани Пантелеймонівської та більшости галицьких церков були дуже зближені до киево-чернігівських; вони також були тринавні, з чотирма стовпами в середині (переважно), з трьома апсидами зо сходу і т. ін. Деякі з тих церков у плані (в загальних масах) були дуже близькі до квадрату, як, наприклад, ц. Пантелеймона, а інші були прямокутні (трохи видовжений квадрат у напрямі вітвара), як, наприклад, церква „під Дубровою“. В деяких дрібницях вони однаково ж відрізнялись від киево-чернігівських, а саме: стіни клялися з тесаного каменя, а не з цегли й дикого каменя, як у киево-чернігівських церквах, апсиди менш зближені між собою, як у київських церквах, входів мали два (а не один): головний із заходу й другий із півдня або з півночі і т. інш.

Мал. 11. Схема головного порталу Пантелеймонівської церкви 1200 р. в м. Галичі.

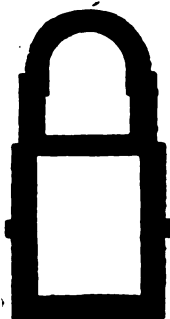
Всі ці галицькі церкви мали поземний план і конструкцію виразно візантійського стилю, а решту архітектурних форм та декорації — романського стилю, або в стилі візантійсько-романських сумішок. Звертають спеціальну увагу як численністю, так і мистецьким опрацюванням в романському дусі (з місцевим забарвленням) різьбарські прикраси в Пантелеймонівському храмі, як одвірки (портали), колонки, капітелі, архівольти та інш. Зокрема дуже гарно з витриманістю романського стилю побудовано й вирізьблено портал головного входу (див.

¹ Перевбудована в XVI ст. на католицький костюл Св. Станіслава.

Мал. 12. План полігональної будови на „Карповім Гаю“ в м. Галичі XIII ст.

леймонівський храм із романським будівництвом остільки, оскільки засіб тих форм є спільний для обох стилів, або, висловлюючись докладніш, оскільки романщина виростає з східно-візантійського ґрунту й творить поруч нього другу вітку спільного старо-християнського мистецького пня“.

Мал. 14. План Благовіщенської церкви, на Цвинтарішах“ в Галичі.

З інших церков Галича, що їх фундаменти збереглися до наших часів, були: 1) Тринавні й триапсидні церкви: „Спаса“ сер. XII ст. та під Дубровою (невідомої назви) з XII—XIII ст. 2) Центрального типу многокутня будова (полігональна) на Карповім Гаю з XIII ст. (див. мал. 12), — фундаменти її мають форму, близьку до 11-кутника.² 3) Тридільної системи церкви: св. Іллі (ротонда) з XIII ст. (див. мал. 13) та Благовіщення на Церковишах (див. мал. 14). Кожна з цих двох церков була одноапсидна, цінні вони для нас тим, що їх тридільні плани вказують на зв'язки українського кам'яного будівництва XII—XIII ст. з дерев'яним будівництвом — де основним типом являється теж трикамерна (тризрубна) будова на взір трьох квадратів чи восьмикутників, розставлених по одній лінії зо сходу на захід“.³ В Благовіщенській церкві, між іншим, знайдено при розкопках цівяву долівку з кольорових полив'яних плиток (кахлі) різноманітної форми; ті плитки вкладалися в такий спосіб, що нагадували українські килими. До церкви Іллі ще повернемося у відділі ротонд.

Про Галицьку катедру св. Богородиці з XII ст. дійшли до

мал. 11), що зберігся до наших днів. Досліднику Пантелеймонівського храму О. Пеленському різьба головного portalу цього храму „на перший погляд живо нагадує арабські зразки“. Досліднику В. Січинському та сама різьба головного portalу, а „особливо фриз над капітелями, нагадує різьби ломбардських і надрейських романських будов (наприклад у Шпаєрі“).¹ Про стилювий характер цілого Пантелеймонівського храму, дослідник його (О. Пеленський) так висловився: „Бувши під оглядом поземного плану й конструції суто-візантійською будівлею, решту архітектурних форм, ділить Панте-

Мал. 13. План св. Іллінської церкви (ротонда) XIII ст. в м. Галичі.

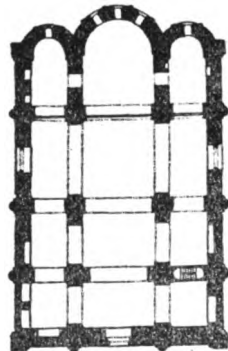
¹ В. Січинський: Архітектура старокнязівської доби, ст. 23.

² Ще не доведено, чи це була церква-каплиця, чи вежа.

³ В. Січинський: Архітектура старокнязівської доби, ст. 24.

нас тільки історичні звістки; вона була, здається, тринавна, а може й п'ятинавна (Пеленський) й мала „комари“ (луки), на які спирались склепіння та була пристосована до фортечних щілів.

Будівництво Волині. З поміж церков Володимира Волинського найстаршою будовою була катедролова Володимира Великого з 992 року, що в той же час була найстаршою будовою в цілій Західній Україні, але від неї нічого не залишилось, крім спогаду. Заге почасті збереглася й дійшла до наших днів, не дивлячися на кількаразову пожежу й руйнацію, інша катедролова — Успенська, що була збудована князем Мстиславом Ізяславичем в 1160 році. В первісному своєму стані своїм планом вона подібна була до Києво-чернігівських церков (див. мал. 15), але архітектурними формами, як у загальних масах, так і в деталях, за дослідями арх. В. Січпнського, була „типово романською будівлею з двома квадратними вежами, що в верхній частині переходить у восьмибічну форму, й високим трикутним фронтоном поміж вежами“. Своїм стилем ця катедролова „становить дуже важке переходове звено поміж будівництвом чернігівським і галицьким“.¹

Мал. 15. План Успенської катедролови в Володимирі Вол., що збудувався в 1160 р. кн. Мстислав Ізяславич.

Крім Успенської катедролови, збереглася в Володимирі Волинському ще Васильківська церква десь із XIII ст. (див. мал. 16). Збудовано її в формі восьмилистої ротонди, а пізніше прибудовано притвор прямокутної

форми та підперто стіни церкви готичними контрфорсами. Центральність плану та останки орнаментики порталів романського характеру вказують на те, що ця церква походить із часів старокнязівської доби.

Мал. 16. Загальний вигляд Васильківської церкви XIII ст. в Володимирі Волинському.

З інших церков Володимира Волинського збереглася до нас тільки останки фундаментів церкви „над Лугою“, що походить припускально десь із XII ст., і „урочища“, або ледве помітних слідів фундаментів таких церков, як П'ятиницька, Параскеви, Венденська, Михайлівська, каплиця Якима й Анни та інші.

Другою визначною пам'яткою на Волині залишилася до наших

¹ Архітектура старокнязівської доби, ст. 25.

днів церква св. Василя в Овручі з сер. XII ст., що також у первісному своєму стані мала план візантійський, а на її архітектурних формах відбилися сліди впливу романського стилю; вона мала, як і романські будівлі, дві симетричні вежі округлої форми від заходу, романський аркатурний фриз, портали, колонки і т. інш.

Будівництво Холма. Про будівництво Холма знаємо тільки з галицько-волинського Літопису, де записано, що м. Холм заснував король Данило 1237-го року, і в тому місті побудовано багато церков, а між ними собор св. Івана Золотоустого та церкви: Трійці, Козьми й Дем'яна і св. Богородиці. Всі ті церкви знищив вогонь підчас великої пожежі м. Холма 1259 року. По пожежі кн. Данило негайно відновив церкву Івана та Трійці, а 1260. року побудував нову церкву св. Богородиці, але пізніш і вона зникла без сліду. Все ж про ті церкви дійшли до нас деякі досить цікаві й цінні літописні відомості, що з'ясовують нам як тодішні стосунки українських земель із Західньою Європою, так і впливи західніх стилів: романського й готичького на українське мистецтво. З тих літописних описів нам відомо, що церква Івана Золотоустого була видатний архітектурний твір тогочасного західньо-українського будівництва. В середині вона мала чотири стовпи з капітелями, які були оздоблені різьбою в камені в формі людських голів. Ті стовпи двигали чотири луки, що на них спиралась бани церкви. Вікна в віттарі були з римським склом (різнокольорові вітражі). Підлогу кладено з мідяних та олів'яних плит у шахівницю. Входи до церкви (від заходу й півночі) були вилужені білим і зеленим камінням та оздоблені гарною різьбою. Над головним (західнім) входом була різьблена постать Христа, а над північним — Івана Золотоустого. Всі ті різьбарські оздоби храму були твором мистця Авдія. Лук (арка) віттарний спочивав на двох колонах з одноствайного каменя, а склепіння в віттарі було помальоване навізр синього неба з золотими зорями і т. інш.

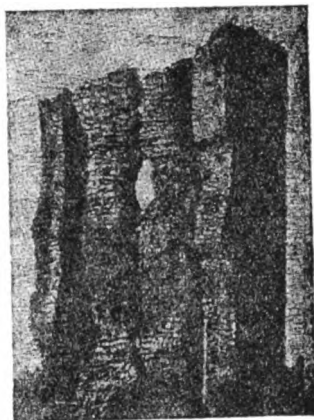

Мал. 17. Вежа XII ст.
в с. Столп'є біля Холма.

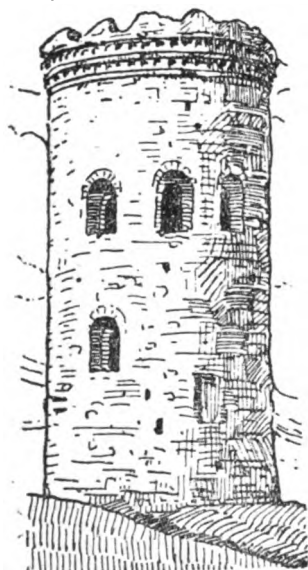
Крім згаданих церков, із тих часів (на межі XII—XIII ст.), записались поблизу Холма дві муровані вежі, в кілька поверхів кожна, що збереглися до наших днів. Одна з тих веж ще сьогодні стоїть в с. Столп'є в 10 кілометрах від сучасного Холма (див. мал. 17). В плані вона має назовні квадратну форму, а в середині кругла. Стіни її збудовано з каменя, і не дивлячись на постійну руйнацію протягом довгого її існування, ще в році 1885 вони були заввишки біля 20 мтр., завширшки біля 9 мтр. і завтовшки біля 1 мтр. Ця вежа мала кілька поверхів із вікнами й стрільницями. Від заходу вона має гостролукий (готичький) вхід з обрамуванням,

а над ним дві (одне над другим) гостролучні вікна. Біля вікон зовні на стінах залишались гнізда по дерев'яних балконах чи галеріях. В середині вежі помітні сліди від склепінь. Недалеко від Столпенської вежі (8—10 кроків) знайдено фундаменти якоїсь іншої будівлі.

Друга вежа також квадратної форми, стоїть у 2-х кілометрах від теперішнього міста Холма в селі Білавіно (див. мал. 18) й від неї збереглася до наших часів тільки її північна стіна з малими залишками двох сусідніх стін. Розмір вежі в плані 8×8 мтр. й заввишки з 13 мтр. (в 1885 р.), а товщина стін з 1 мтр. Північна стіна має двоє (одне над другим) досить добре збережених гостролучних вікон з обрамуванням шліфованими кам'яни-

Мал. 18. Руїни Данилової вежі XII ст. в с. Білавіно біля Холма.

Мал. 19. Кам'янецька вежа XIII ст. на Берестейщині.

ми листвами. Третє вікно (горішнє) напів зруйноване й безформене. Вище цього вікна помітні сліди від склепінь. Стіни вежі збудовано з місцевого різнокольорового каменя: білого, синього й жовтого на „цементі“, й мають гнізда від дерев'яних балок.

З Літопису знаємо, що була ще одна вежа в самім Холмі, побудована з тесаного каменя і з дерев'яним верхом заввишки з 15 метрів. Підчас пожежі Холма вона також загинула, і пізніш її не відновлено.

Якого характеру були всі ті вежі Холма, до цього часу ще докладно не з'ясовано. Найімовірніше, що були вони фортечно-замкового характеру для оборони Холма від ворожих нападів.

З Літопису також відомо, що за князя Володимира Васильковича (1270 до 1288 р.) побудовано багато церков у таких містах, як Бересть, Кам'янець-Литовський, Любомль, Більське, Острів (Люблинська земля), Шумське, Полонне,

Жидичин, Турів і т. інш. Крім церков, цей князь побудував багато міст, а при тому дві вежі замкового характеру в Бересті й Кам'янці (Берестейщина), з них Кам'янецька вежа збереглася до наших часів (див. мал. 19). Вона побудована в три поверхи з цегли округлої форми, розміром 13 мтр. в діаметрі та 27 метрів заввишки

й вінчалася гзімсом, що частинно зберігся. Форма вежі й вікон (з півциркульним склепінням), а також гзімсу вказують на переважачу тут впливи романського стилю.

Подібними до Кам'янецької були вежі в Бересті та в Чарторийську (з Літопису).¹ Маємо історичні звістки й про вежу в Дорогобичі, що була побудована з цегли та мала фрпз і орнамент романського стилю.

Що до будов по інших містах Західньої України, то до нас дійшли тільки історичні звістки про церкву Івана в Перемишлі, що збудував її кн. Володимир Перемишлянський († 1124 р.), про церкву Миколи в Любливі з X ст., що була перероблена на католицькій костьол у XVI ст., про замкову каплицю св. Трійці з 1250 р. також у Люблині, що в 1395 році перероблено на костьол та інші.

З будівництва цивільного й Замкового з другої половини старокнязівської доби (XII—XIII ст.), за винятком вище згаданих двох веж біля Холма й одної вежі в Кам'янці на Берестейщині, жодних пам'ятників не залишилось до наших часів. Про інші вежі знаємо тільки з Літопису, як також знаємо й про замки-палати, що були в Володимирі, Холмі,² й Галичі; від них залишилися одні земляні вали, ще й до цього часу не досліджені. В польських Хроніках згадується про дерев'яний замок у Люблині та про округлу кам'яну вежу, що збудував її кн. Данило посеред того замку, і т. інші.

Оглянувши галицько-волинське будівництво XII—XIII ст., бачимо, що Західня Україна зробила досить значний крок наперед в архітектурному будівництві, й була вона спочатку вірною послідовницею киево-чернігівських традицій, що пізніш, під сильним натиском західньо-мистецької культури, старі візантійські традиції почали ослаблюватись на користь нових спочатку романських, а пізніш готицьких форм. Нові стилеві елементи спровола приходили в західньо-українське мистецтво й перетворювались творчим духом українського народу на нові своєрідні й оригінальні цінності. В ті часи в нас не було будов, які мали б чисті риси західньо-європейських стилів (романського чи готицького), що вирізняє Україну від інших земель, де пройшов вплив візантійської культури, бо тільки одна Україна зуміла досягти сполучення двох світів (східнього з західнім) і створити з них власну національну культуру.

Нижче подаємо головнішу літературу з української архітектури для вже описаних розділів. Про цю добу нашої культури написано багато наукових праць та зроблено чимало наукових дослідів, які однак іще мало відомі нашому ширшому громадянству, а тому ми взяли собі за завдання в цьому короткому нарисі дати нашим читачам хоч загальне уявлення про цю дуже важливу для нас частину українського мистецтва на підставі тих наукових праць та дослідів, що до цього часу вже зроблені й що в науковому світі дістали своє признание.

Головніша література така: В. Січинський й: Архітектура старокнязівської доби, Прага, 1926 р. — й ого ж: Архітектура в стародруках. Львів,

¹ Останню побудував кн. Мстислав Данилович.

² Замок у Холмі побудував кн. Данило в 1237 році.

1925 р. — Його ж: Повстання та еволюція форм трьохдільного заложення української церкви XII—XIII ст., „Стара Україна“ ч. VII—X. Львів, 1925 р. — Його ж: Конспект історії візантійського мистецтва, частина перша: До Ренесансу. Прага, 1925—1926 р. — М. Голубець: Начерк історії українського мистецтва, перша частина, ст. 1—130, Львів, 1922 р. — Велика історія України, кн. 3, 6, 7. Львів, 1934. — В. Щербаківський: Архітектура у різних народів і в Україні. ст. 188—206. Львів—Київ, 1900 р. — В. Антонович: Київ в княжеє время, Київ, 1897 р. — Д. Антонович: Скорочений курс історії українського мистецтва, Прага, 1923 р. (літогр.). — Його ж: Українське мистецтво (конспективний історичний нарис). Прага—Берлін, 1923 р. — Його ж: Найновіші розсліди старої української архітектури й значення їх для історії українського мистецтва. Прага, 1931 р. — Його ж: До питання про походження старої української архітектури. У. А. Н. „Записки історично-філологічного відділу“ кн. XIII—XIV, 1927 р. — В. Залозецький: Софійський Собор у Києві й його відношення до візантійської архітектури. „Записки чину св. Василя Великого“ т. III. Львів, 1930 р. — Його ж: стаття в „Wasmuths Lexikon der Baukunst“, Берлін, 1932 р. — Г. Павлудкій: Дерев'яні та каменні храми. „Древности Украины“, вид. Моск. Арх. Общ., I, Київ, 1905 р. — Його ж: Зображення храмів на древніших южноруських мнпнаторах. „Чтения Общ. Пестора Литолицца“ кн. XIX, Київ, 1906 р. — Його ж: Київські храми домонгольського періода и их отношение кь византийскому зодчеству. „Труды XIV Археол. създа“ т. II. — Його ж: Древнішіє храмы Києва и чернигова. „Исторія русскаго искусства“ I, Грабаря, т. I. Москва, 1909—1914 р. — М. Грушевський: Історія України-Руси, т. III. Львів, 1905 р. — К. Широдький: Українське мистецтво старокняжої доби й його вивчення. „Наше Минуле“, Київ, 1918 р. ч. 1. — Його ж: Київ (путеводитель), Київ, 1918 р. — Його ж: Старовинне мистецтво в Україні. „Хрестоматія по історії української літератури“ О. Дорошкевича і Л. Білецького, Київ, 1918 р. — J. Peřeňski: Náčes w dziejach sztuki średniowiecznej, Краків, 1914 — Його ж: Володимирія, Календар „Провітні“, Львів, 1917 — Його ж: Geneza i rozwój pierwszych kościołów, Львів, 1907 р., *Przewodnik nauk. i lit.* 1907. — О. Шмитъ: Києвскій Софійскій соборъ. „Свѣтльникъ“, Москва, 1913 р. — Його ж: Мистецтво Старої Руси-України, Харків 1919 р. — І. Моргилевський: Досліди пам'яток старого Чернігівського будиництва в рр. 1923—24, „Україна“, Київ, 1925 р. ч. 1—2. — Його ж: Про історично-архітектурний дослід над собором Спаса в Чернігові. „Записки іст. філ. від.“ В. А. Н. кн. IV, Київ, 1924 р. — Коваленко: Про український стиль і українську хату, Київ, 1912 р. — Г. Лукомский: Киев, Мюнхен, 1924 р. — Його ж: Старые годы, Берлін, 1923 р. — Його ж: Волынская старина. „Искусство въ Южной Россіи“, Київ, 1913 р. — А. Зуммер: Юрьева Божица, У. А. Н. „Записки історично-філологічного відділу“ кн. XV, Київ, 1927 р. — Кондаков: Історія візантійського искусства, 1891 р. — Толстой-Кондаковъ: Русскія древности въ памятникахъ искусства, 1891 р. — Д. Айналовъ: Архитектура черниговскихъ церквей. „Труды XIV Археол. създа въ Черниговѣ“, 1909 р. III. — Д. Айналовъ и Е. Рѣдинъ: Киево-Софійскій Соборъ. „Записки И. Русск. Археол. Общ.“, Нов. сер. IV, 1890 р. — D. Ainalov: Geschichte d. russ. Monumentalkunst d. vormoskowitischen Zeit, Berlin, 1932 р. — M. Walicki: Wschód i zachód w sztuce Risi Czergwieńskiej. „Pion“, Варшава, 1934 р., ч. 9. — А. Л. Бертъе-Де лягардъ: Древности Южной Россіи, Раскопки Херсонеса. „Матеріалы по археології Россіи“ ч. 12, С. П. Б., 1893 р. — О. Левицкій: Историческое описание Владимиро-Волынскаго Успенскаго храма, Київ, 1892 р. — П. Лашкаревъ: Киевская архитектура X-XII ст., Київ, 1874 р. — Його ж: Церковно-археологическія изслѣдованія, Київ 1898 р. — М. Макаренко: Досліди над Чернігівським Спасом. „Записки іст. філ. від.“ В. У. А. Н., кн. IV, Київ, 1924 р. — I. Szaraniewicz: Trzy opisy Halicza, Львів, 1883 р. — Його ж: Rezultaty badań archeologicznych w okolicach Halicza, Львів, 1886 р. — M. Sokołowski: Bizantyka i ruska średniowieczna kultura, studja i szkice, Краків, 1899 р. — Н. Петровъ: Киевъ, его святини и памятники, С. П. Б., 1896 р. — Його ж: Историко-топографическіе очерки древняго Києва, Київ, 1897 р.

— Праховъ: Киевскіе памятники византийскаго искусства, „Труды Московск. Археол. съезда“, т. XI. — О. Вильяновскій: Начало Руси, С. П. Б., 1906 р. — С. Таранушенко: Старі хати Харкова, Харків 1922 р.

Опанас Нестеренко.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

(* 1882, † 1932)

Силуета.

Життєвий шлях Христі Алчевської не був устелений квітками. Вона народилася 1882 р. в Харкові. Її батько, Олексій, відомий фінансовий діяч; її мати, Христина Данилівна, видатна діячка на освітнім полі. Зарання Христиного життя пройшло, щоправда, серед розкоші, блиску та багатства, але скоро небо її життя захмарилося. Батько, про якого казали, що мав у жмені фінанси цілої Росії, попав у фінансову скруту, пішов під суд і покінчив самогубством. Процес, трагічна батькова смерть і мастка руїна зробили разуче, глибоке вражіння на молоду, ніжну дівчину. Вона, 19-літня, з горя посивіла та занеждала на серце й нерви. Від тієї пори розхитане здоров'я треба було рятувати поїздками за кордон та частим побутом у Криму або бодай у селі Олексіївці на Катеринославщині, де колись учителював Борис Грінченко. В Олексіївці мали Алчевські хату в чарівному парку колишнього їх мастка, що зістався за банком. Там є й напівзнищений літама рідний дім, про який згадує поетка в своєму „Інтермеццо“.

Після смерті Олексія Алчевського Христина Данилівна провадила чайню й вела зразкову школу. Син Іван, славний оперний тенор, співав здебільшого в Парижі. А Христя, покінчивши науку в Харкові й у Парижі, стала гімназіальною вчителькою в Харкові. Хоч ніжна, слабосида дівчина не була спроможна як слід працювати на суспільному полі й хоч гарячим словом протестувала проти насильств та кривд російської влади, все ж таки на посаді вчительки її затверджено, правда, аж тільки 1916-го року, щобто по десяти роках служби. В формулярі є заввага: „Досі не затверджувалась попечителем Раєвським за власноручний підпис на протиурядовій відозві 1905 р.“¹ Христя вступила була 1902 р. до харківської художньої школи, але тоді не скінчила її; в 1915 і 1916 рр. вона поновила свої студії мистецтва, вчилася навіть малювати й склала іспита з історії мистецтва.

В нашій поетки було золоте серце. Хоча грошеві засоби її були дуже малі, вона помагала політичним в'язням, а в часі світової війни — галицьким виселенцям. Раз в'язні подарували були їй навіть портрета Шевченка, випаленого в тюрмі на дошці шпильками. В 1917 році, коли настала воля в Україні, Христя ходила в Харкові під синьо-жовтими прапорами й співала з громадою „Заповіт“. У тому часі вона часто промовляла на вічах і оснувала в своїй Олексіївці

¹ Лист до мене з 22 грудня 1916 р.

товариство „Просвіта“, селянську книгозбірню тощо. Як склалося життя Христі після переворотів в Україні, — не знаємо докладно. Знаємо тільки, що в тому часі поховала брата Івана й матір, що дуже бідувала, заробляла дещо лекціями французької мови та хорувала. Аж накінець смерть звела її, повну творчих сил, у могилу в осени 1932-го р.

Наша поетка була в приязних стосунках із Франком, Павликом, проф. Іваном Левинським та інш., а особливо любила її сердечна приязнь з Ольгою Кобилянською. Перші вияви симпатії поміж обидвома письменницями почалися саме 1902-го року, коли то Сергій Єфремов написав розвідку: „В поисках новой красоты“, в якій гостро зачепив писання Кобилянської. З Єфремовим, звичайно, не всі годилися. За спонукую відомого діяча, Миколи Міхновського, багато харківських українців післали тоді Кобилянській вирази співчуття. Між гарячими прихильниками Кобилянської знаходилася й молоденька Христя. Вона саме тоді прочитала була „Царівну“ й „Битву“, й ті твори зробили на неї таке величезне враження, що вона, не мігши іншим способом виявити до авторки симпатії, залюбовано збирала підписи на листівках та листах із співчуттям до неї та частенько слала їй привіти, хоча й не була знайома з нею. Аж Кобилянська зацікавилася дівчинкою й поспитала Міхновського за неї, а коли той написав про неї декілька теплих слів, Кобилянська написала Христі листа з запитом, що вона робить і як їй живеться.

Того тільки й треба було Христі. Її наболіле стражданням серце шукало саме співзвучної жіночої душі, перед якою могло б поскаржитись на свою гірку долю. „Я тоді — пише до мене поетка — нічого не робила й не мала на думці, окрім наміру здобути собі посаду, але про життя своє написала їй дуже (може й надто) докладно. Річ у тому, що зоря (чи ранок, як хочете це назвіть) мого життя тоді дуже затьмарилась епопеею суду й обговорюванням вчинків, яких у дійсності не було, могого покійного батька (над ним і співробітниками його підприємств). Він саме того року стратив собі під потягом життя, — і Боже — чого тільки про нього й нашу родину тоді не казали! Оголошували в часописах його передсмертні листи до дітей, наприклад, і таке інше! Я на все те скаржилась Кобилянській у листі своєму (першому) до неї про моє життя. І ось вона, чи на підставі моїх слів, чи так із любови свого серця до людей, проїнялась великими симпатіями до мене, хоч не стрічалась доти ніколи зо мною. Цього я ніколи не забуду“.¹ Аж 1906 р. Христя поїхала в наші Карпати, була проїздом у Львові, бачилася з Франком, Павликом і інш., і поступила до Чернівців навмисне, щоб познайомитися особисто з Кобилянською. За кілька літ пізніш, 1908-го р., Христя прожила з Кобилянською декілька днів у Навгайм, де лікувалися обидві письменниці на серце. ..І в її покоїку в Чернівцях, і в зеленому смутному парку Бад-Наугайму. — пише Алчевська — де ми стрілися, де ми розмовляли.

¹ Лист до мене з 19 грудня 1916 р.

щось літало над нами в повітрі таке хвилююче, таке тремтаче й живе, і разом „поламане“, мов птах із перебитими крилами, що боляче це згадувати, й хочеться закрити очі й поза тим дорогим спомином більш нічого не бачити...“¹

Софія Русова оповідає, що в домі Алчевських панувала атмосфера високої культури, але українського духа було в ньому мало. З українськими громадськими течіями, що проявлялися тоді в Харкові, Русова думає, що сім'я Алчевських теж не мала нічого спільного, і що Христя „своє українство виплекала на своїх вражених села й зміцнила в розмовах з братом Іваном“,² а сама ж Христя признала в одному листі до мене, що то Ольга Кобилянська мала величезний вплив не тільки на її письменничу діяльність, але й на національне пробудження „після зденационалізування середньою школою“. Повісті Кобилянської, листування з нею й зустрічі різьбили Христинину душу. „І як минулося п'ять літ — каже поетка — з початку листування між нами, я вже почала виступати в закордонному „Літ.-Наук. Вістникові“.“³

Певне дехто цікавий: як ставилася поетка до повної емансипації жінки? Отже Христя, „не вірувала в щастя емансипованої, цілком самітньої жінки“. „Ми, жінки — писала вона — маємо кожна „свою химеру“, але то не є в певних цілях; ні, — „ті певні цілі“, то є не жіноча властивість, а — мужеська! Мені здається, що жінка живе всім серцем і „як Біг на душу положить“, а мети ні ко ли н і я ко ї не має, як що вона з ідеального жіноцтва... Навіть фізичне кохання не є ніколи для неї метою. Що вже говорити про інші всі „приваби“ подружжя?! Вона сотворіння, на жаль, глибоке (бо скільки ж то їй муки завдає!), але без теорій, можливо, що в деякій мірі потрібних навіть, щоб жити!... Ось у чім я глибоко запевнена, в чім переконана“.⁴

Дивним способом познайомився я особисто з поеткою. Сталося це спочатком вересня 1912 р. Бувши в Харкові, я коло полудня пішов із шкільним інспектором В'ячеславом Александровим (сином Володимира) і з Ю. Тищенком відвідати могили заслужених письменників. Погода була прегарна. Було соняшно й тепло. Ми пішли на нове кладовище. Там, біля каплиці, ми знайшли могилу Петра Гулака-Артемовського. Надгробник поета, на взір каплички, був добре збережений, але занедбаний. Недалеко від тієї могили, ближче виходу, при головній вулиці, ліворуч ми побачили групу скромних могил, не прикрашених багатими пам'ятниками, але вони ховали в собі дуже заслужених письменників: Олександра Потебню, Володимира Александрова й Марка Кропивницького. Коли ми оглядали ті могили, ми побачили, як білою стежкою наближалася до нас струнка, симпатична постать акад. М. Сумцова, а хвилину акад. Сумцов був із нами. Я по-

¹ Лист до мене з 27 марта 1916 р.

² Наші визначні жінки. Коломия, 1934. ст. 53—54.

³ Лист до мене з 19 грудня 1916 р.

⁴ Лист до мене з 13 квітня 1916 р.

знайомився з ним; він пригадав собі мене з „Літ.-Наук. Вісника“ і з якоїсь рецензії з „Записок“, і ми говорили про Львів та спільних знайомих. Саме тоді з'явилася відкись на кладовищу Христя Алчевська й приступила до нас. Я познайомився з нею. Її обличчя було гарне, бліде, живе. Вона була середнього росту. Русява. Делікатна. Зодягнена в темний костюм. В розмові й у рухах нервова. Живе срібло.

Незабаром ми попросилися з Сумцовим і інсп. Александровим, бо рішили з Тищенком іще відвідати могилу Квітки. Христя захотіла їхати з нами. Кладовище, де спочиває автор „Марусі“, лежить далеко за містом, на т. зв. „Холодній Горі“. Ми поїхали туди трамваєм. Не сідали, стояли на платформі. Христя була оживлена. Говорила з захопленням про Павлика й була тієї думки, що для волі України революція неминуча. Накінець ми заїхали на місце призначення. Квітиної могили довгий час ми не могли знайти. Аж надійшов якийсь похорон. У каплиці почали дзвонити. Христя без надуми побігла до каплиці й небавом привела звідти з собою цвинтарного дідка, що й завів нас на місце вічного спочинку Квітки. Могила обох Квітків ми знайшли недалеко каплиці, серед дерев. Над могилою стоїть добре збережений стіжковатий пам'ятник, одначе не з білого мармуру, як писав проф. Огоновський, тільки з твердого каменя. Дідок оповідав нам, що могилу Квітків часто відвідують земляки. Віддавши пошану померлим, ми повернулись до міста. Поетка запросила нас до себе.

Алчевські жили в гарному, великому будинку, в партері, при Сумській вулиці ч. 110. Кімнати були великі й ясні. В світлиці висів великий портрет російського письменника Гліба Успенського. Нас завела поетка до своєї робітні. На її столику, застеленому темно-зеленим оксамитом, стояли флакони з червоною калиною та багровими трояндами. Ми сиділи трохи в робітні, а потім перейшли до столової. Пили чай і їли гарні яблука. Розмова йшла про літературу, новий збірник поезій Христі, що незабаром мав вийти друком п. з. „Вишневий цвіт“, та про критику. Поетка була ображена на своїх критиків, що брутальним способом нападали на неї, малощо не відмовляючи їй поетичного таланту. Тим часом досить було глянути на ту запальну, худеньку, гарну дівчину, з ніжною, як листок мімози, душею, із смужкою сивого волосся на голові, та почути її м'які, звучні слова, щоб пересвідчитися, що її критики кажуть неправду. Та пора була нам покидати милу господиню. Коли ми попросилися й відходили, надійшла маленька, пригорблена, сива пані з трохи суворим обличчям. Це була Христина Данилівна, мати поетки. Я ще на відхіднім познайомився з нею, але не мав уже змоги поговорити.

Христя любила дуже листуватися, і я від тієї пори діставав від неї частенько листи, особливо в часі моєї неволі. На жаль, довоєнне листування забрала мені ві Львові російська жандармерія 1914 р. й лишився мені тільки жмуток її листів із часів війни до мого від'їзду з Києва. З радянських часів маю тільки одного листа.

Писати вірші почала Христя Алчевська після свого знайомства з Воблянською. До війни появилися три збірники її поезій: „Туга

за сонцем" (1907 р.), „Вишневий цвіт" (1912 р.) та „Пісні серця й просторів" (1914 р.). В часі війни появився вибір її поезій російською мовою. Мабуть, під впливом Лесі Українки вона написала багато поем, нпр.: „Деметра й Бора", „Пелопід і Деяпіра", „Мандрівець" („Анахорет") тощо. За української революції був у неї готовий збірник поезій п. н.: „Воскреслий Лазар". Писала Христя поезії французькою мовою, але чи таявилися вони коли друком — не знати. Маємо ще кілька збірників її поезій під різними наголовками, але вони — це здебільшого вибір із її друкованих поезій.

Повоєнна творчість Христі Алчевської мало нам відома, хоч знаємо, що в тому часі вона писала багато ліричних поезій та поем, драматичні нариси та оповідання. З того всього появилися друком тільки поезії „Клематис" (1922), написана 1926 р., а видрукувана 1930 р. драматична поема „Люїза Мішель", та декілька оповідань у журналах. Поезії „Клематис" навіяні меланхолією й самотою; в них. мов у дзеркалі, відбиваються: зламане життя, горе та одчай:

. життя зламало вже мене,
І хвиля ще — й навіки вже засне
Отє шмаття, що серцем зветься...

В драматичній поемі брешуть бадьорі нотки, героїня Люїза Мішель змальована живо й рельєфно, й чимало в ній драматичного нерву. Засновок узятий із подій 1871 р., коли то Люїза Мішель, учителька дитячої пролетарської школи, укупі з іншими комунарами виступила проти версальців, що підписали з німцями угоду, але версальці перемогли, деяких її товаришів розстріляли, а Люїзу присудили на каторгу в Нову Каледонію.

Аж коли вийде збірниє видання писань Христі Алчевської, будемо в спромозі дати повний, всебічний образ її поетичного таланту. На нашу думку, поетичний талант Христі Алчевської наскрізь ліричний. Загріта визвольним рухом України, вона хотіла й іншим загріти серця до боротьби. Патріотичні пісні мало кому вдаються, тим менше вдалися вони молодій, початкуючій поетці: багато було в тій її патріотичній поезії шуму, патосу й декламації. Одначе, згодом і її поезіям на громадянські теми прибуло вогню, енергії та ширости. В своїх громадянських піснях вона кликала нас до самопожертви та до спочування страдальцям за ідеї. Особливо вдалися поетці настроєві малюнки з української та кримської природи. Вони кольоритні, навіяні тихою меланхолією й пройняті захопленням та чистим чуттям. У перших піснях кохання було ще досить наївности та штучности.¹ Зате пізніші Христинині пісні кохання надихані глибиною, ніжністю та щирістю чуття. Мелодійність вірша, делікатність у вислові почувань, умілість малювати підсвідоме наростання кохання захоплюють нас. Пісні серця — це білі, стручкі, тужливі лілії в квітнику поетичної творчости Христі Алчевської.

Михайло Мочульський.

¹ Докладнішу оцінку поезій Алчевської я написав у „Літ.-Наук. Віснику", кн. IV, 1914 р.

СОНЯШНИЙ ПОЕТ БОГДАН ІГОР АНТОНИЧ.

Характеристика поетичної творчості.

Наша поетична література за останній час помітно була впала на силі: писано безліч віршів, але правдивої поезії серед того мотлоху щось не видно було. Боротьба за волю України 1917—1921 р.р. забрала всіх до реальної праці творення незалежної держави, а *inter arma silent musae*. На цей раз ми не виграли в своїй боротьбі, заплативши за неї сотнею тисяч жертв своїх найкращих синів. Наша програма дошкульно вдарила всіх нас на душі, ошелешила й камінем притітнула нас, — не до поезій було й по цій програмі. І тільки тепер став сильно помітний наш великий зрив та небувалий гін на всіх ділянках культурного життя. Криваво й жорстоко вдарений українець запопадливо береться до праці, віддаючи створенню культурних цінностей усю свою приховану духову силу. І відразу побачили ми, що за останні роки таки створено в нас величезні цінності культурні, а серед них стали по'являтися й правдиві поети, — поети з Божої ласки. Доба нашого духового маразму покінчилася, — бодай безповоротно: ми хочемо жити новим людським життям і цілонародно соборно творити, як то й належиться кожному культурному народові. Першою голосно крикнула про це наша молодь: вона не хоче гнути ший перед програмою, бо хоче жити й рости. *Gloria victis*. І цей культурний зрив і гін до кращого на наших очах створив уже не одну припадну казку, та й далі творитиме їх. Старше покоління може вже навб'ач обсервувати цілий той величний врожай, що його посіяла наша визвольна боротьба з сотнями тисяч жертв.

Поет із Божої ласки, Богдан Антонич прийшов до нас несподівано, — це вже плід нашого величезного останнього гону. За 10—15 повоенних літ багато нашої молоді хваталося за поетичне перо, але поезій з того не виходило. І тільки останнього часу почали в нас по'являтися правдиві поети, що високо піднесуть і нашу літературу, й нашу літературну мову. Думаю, що до таких власне належатиме й Богдан Антонич, як що схоче працювати над собою глибоко, завзято й невпинно, пам'ятаючи, що й найкращий діамант потребує впертого й довгого шліфування.

В грудні 1934 р. появилася ві Львові маленька збірочка віршів на 76 ст.: „Три перстені, поеми й лірика“, збірочка, яка навіч і переконливо показала нам, що маємо нарешті ще одного, але правдивого поета, що наша література не переривається, — навіпаки, стоватрами спалахує знову, освітлюючи творчим вогнем цілу Україну. Всеукраїнська літературна мова „Трьох перстенів“ відразу робить цю збірочку цінністю соборною, а автор її стає помітним письменником, що з ним мусимо рахуватися в українській літературі.

Щоб нам глибше зрозуміти поетичну творчість Б. Антонича, жодяю про нього жмут біографічних даних, — на їх тлі стане нам яснішою поетова постать. Богдан Ігор Анто н и ч уродився 5 жовтня

1909-го року в селі Новиця Горлицького повіту на Лемківщині. Гатько — священик, походив із лемківських селян. Мати теж із давньої лемківської родини. Богдан виховувався в різних селах Лемківщини, куди службово переносились батьки. До гімназії ходив у Сяноці, в університет — у Львові. Тут досягнув весною 1934 р. ступінь магістра філософії.

Як письменник, Антонич дебютував на сторінках львівського журналу „Вогні“ (в числі за квітень 1931). Восени того року вийшла його перша збірка поезій: „Привітання життя“. Рецензії були дуже розбіжні, — від ентузіастичних („Неділя“, „Вогні“, „Нова Зоря“) і позитивних („Діло“, „Дзвони“) до гостро критичних („ЛНВістник“). В тому часі пробував з кількома товаришами створити літературну групу „Недея“, але група скоро розбилася. Згодом редагував мистецький збірник „Карби“, пізніше був деякий час головним редактором літературного місячника „Дажбог“. Нарешті в грудні 1934 р. вийшла його друга збірка поезій: „Три перстені“, що дістала третю (!) літературну нагороду за найкращі твори 1934 року. Рецензії досі позитивні. Низку поезій Антонича перекладено на польську мову.

Оце простий і короткий „формулярний список“ молодого поета. Спробую тут об'єктивно намалювати поетову постать, як вона видається мені головно з „Трьох перстенів“.

Богдан Антонич — г л и б о к и й л і р и к. Чиста й свіжа бадьора лірика, п'янка й блискуча, — це зміст творів Антонича. Це поет безпосередній: пише тільки те, що диктує йому молоде вразливе серце його. Жодної натягнености, жодної видуманости тематики. Все йому молоде й радісне, все веселе й бадьоре, як юність.

М о л о д і с т ь — перша характерна риса „Трьох перстенів“, молодість правдива й реальна, шалена й захоплена, — „шалені пише вірші“ (57). Поет душею відчув величезну цінність найбільшого Божого дару, — молодости, й по вінця переповнений цим щастям. „Дарунків повна юність світла, мов скриня, сповнена скарбів“ 14, і поет свідомий неповторности сили цих дарунків. „О молодосте, ти одна незаплямована й хороша“ 13, і поет використовує її тим, що все зодягає в убрання світле, радісне й бадьоре.

„Ріка шумить, мов млин, що мрії меле“ 25, — й у „Трьох перстенях“ прядеться з нескінченної куделі казка молодости, правдива поезія. Скрізь „роса музична срібна й синя“ 6, та роса цілюща, що бадьорить нам духа й дає живущих сил на ціле життя, що дає змогу з поетом гордо сказати: я — „весни розспіваної князь“ 40.

Автор — родовитий лемко, верховинець, вихований на пекучім сонці та цілорічній зелені. Велична первісна краса диких лемківських гір глибоко відбилася на Антоничевій душі, і вилилась творчою захоханністю поета до цієї природи й голосною піснею, як її дитиною. Поет спарувався з природою, більше того — він злився з нею в одне нерозірвально ціле, вона — мати-природа — стала йому новою душею й очима, — і він її глибоко пізнав. Він навколо себе бачить

і чує те, чого ми звичайно не знаємо. Він чує, як „шепотом явір вітає веслу“ 35, як „шумлять дерева елегійно. Про що шумлять? — Коханя й сон“ 22. Він бачить, як „ластівки в книжках пташиних записують початок дня“ 31, або: „схилились два самотні клени, читаючи весни буквар“ 42. Поет виріс там, де природа „в безбожно первісній красі“ 26, і органічно злився з нею.

Свою віру й закохання в природу Антонич зве поганством, а себе — поганином:

Я, сонцеві життя продавши
За сто червінців божевілля,
Захоплений поганин завжди,
Поет весняного похмілля (5).

Злившись із природою, зрозумівши повно її божественну мову й життя, поет живе її осяйним щастям-спокоєм:

Тут не бажає більш нічого —
обкутатися мохом сну,
в прапервісній природи морок,
в прадавню впасти глибину (50).

Природа стала всім для поета: „Ти поклоняйся лиш землі, землі стобарній, наче сон цей“ 49, закликає він усіх, і це стало навіть його „зеленою Євангелією“.

Тільки зовсім непотрібно вживає Антонич модного слівця — поганин, як то роблять тепер і інші. Та чи ж християнство, особливо первісне, забороняє злитись із природою? Чи ж Христос не кохав палко природи? Чи найкраща його наука не зв'язана з горами, річкою та морем? Чи поет, що створив Псалтиря, не співає пісень природі? Чи Антонич забув сотні щирих подвижників-християн, що кидали світ цей та йшли на природу? Чому наші давні монастирі були положені в найпоетичніших містинах? Тільки з пізнавання величі й краси природи глибоко пізнаємо свого Бога, а для цього зовсім непотрібно ставати аж поганином.

Уся природа — жива для Антонича; і власне не він її одухотворює в своїй уяві — вона сама жива в його вірі й переконанні. Звідси вся ця така приманлива й захоплююча одухотвореність „неживої“ природи, що так природно жива в Антоничевих поезіях. Злившись із природою, „оприродившись“, поет знищив межу між живим і неживим, — для нього все живе, рухливе, співуче, все живе одним життям разом із ним. Йому навіть „співає пуца сном кудлатим“ 8, бо нема йому межі між людиною й природою.

Це глибоке й органічне одухотворення неживої природи створило Антоничеву поетичну мову (читай мою статтю в ч. 30 „Рідної Мови“), — читаючи „Три перстені“, явсь забуваєш, що це одухотворення — тільки поетичний засіб, бо воно в Антонича глибоко пережите й натуральне. І перестаєш дивуватися, що для нашого поета навіть

Знаків санскритських ряд
 прадавнім сном дзвенять
 і перешіптують із два
 загубленого в морок дня
 слова старої ворожби (56).

Із молодости й „поганства“ Антонич спілів собі свій власний
 світогляд. Для нього, повного юної сили, світ „весняний і зеле-
 ний“ 29, або:

Підвівши очі з-понад книжки,
 побачиш світ барвистим сном (36).

Поет має весняного ключа, що про нього так захоплено мріє кожний
 юнак чи юнка:

І хочеться хлончини кочче
 від весняних воріт ключа (37).

Маючи такого ключа, — повну дерзачучу молодість, поет на все ди-
 виться очима людині, що пізнала повноту щастя юности. Все для
 нього осяяне жарким сонцем, все ясно-зелене, все радісно співуче, все
 міцно окрилене. Таке життя — найкраще наше щастя, тільки люди
 звичайно не бачать його чи не хотять бачити. „Я життя звеличник“
 12, каже про себе поет, бо він співає про життя, що скрізь оточує нас
 усіх. А воно ж справді гарне, тільки злі люди роблять його тяжким!

Антонич — соняшний поет найперше. Безжурна молодість
 переливається йому через віця життя, а тому все йому співає, все
 осяяне веселим сонцем. Лемко, верховинець, наш поет виріс під гір-
 ським сонцем, і воно стало йому провідною книгою буття, — цілий
 світ він бачить у сонці. „Жарким тюльпаном горіло сонце юним сном“
 15, а це й породило соняшну Антоничеву поезію, ту правдиву поезію,
 що, читаючи її, стає вам соняшно на душі, як на Великдень у дитин-
 стві, і ваша вбога хатина переповнюється осяйного світла, ніби сам
 Бог навістив її...

Сонце скрізь, — усюди його бачить віщий поет, бачить навіть
 там, де ми, сліпі, не запримічуємо його. „Росте в моєму саді сонце —
 похмільна квітка тютюну“ 20, що п'янить і манить. „Квітасте сонце
 спить в криниці“ 8, або: „Свячене сонце в короваку“ 43, „Отія ясено-
 вий, на столі слов'янський дзбан, у дзбані сонце“ 49, бо воно пронизує
 ціле життя поетове.

Найкращі образи й порівняння „Трьох перстенів“ зв'язані з сон-
 цем: „Раннє сонце — молоде оленя прибігає з-за лісу до вас“ 75.
 „Сонце, мов червона цегла, покотилось бляхою дахів“ 61. Навіть „Ко-
 рови моляться до сонця, що полум'яним сходить маком“ 45.

Сонце — це рідний брат і найближчий товариш поетів, не зав-
 жди навіть старший брат, бо поет уміє часом і поковерзувати з ним.
 „Червоним сонця веретеном закрутить молоде хлон'я“ 39, та й „дівча-
 там заплітають у волосся сонця гребінь“ 48.

Поет не може жити без сонця, а тому зняв його з неба, попару-
 вав із собою. Щоб ближче було. „Я все — п'яний дівчак із сонцем
 у кишені“ 5. Він приручив сонце, як послухну тварину:

Запрігши сонце до теліги,
назустріч віїду весні (31).

Коли можна ховати сонце в кишені, можна взяти його й на плечі:

Іде розсміяний і босяк
хлопчява з сонцем на плечах (33).

Взагалі, сонце стало основою цілого поетового життя, як хліб і повітря, чому й зрослося з ним.

Ось равоч синім возом іде
і сонця сніп в село везе (44).

А то буває ще ,що

з трави нежданно скочить сонце,
немов сполохане лоша (37).

Соняшний поет, такий рідкий у нас, зодягає сонце навіть по-лемківському:

Ходить сонце у крисані (47).

З безжурної молодости й веселого сонця зродилася ще й друга Антоновичева уява світа — з е л е н ь. Повіквично зелені лемківські гори перелилися до поетової душі й з'єдналися з сонцем ув одне ціле, чому поет і бачить „зелень на землі й на небі“ 48, бо в нього „душа острунена й зелена“ 39, бо навкруги „крутиться світ весняний і зелений“ 29.

Зелень для нашого поета — синонім ясної безтурботної молодости, брат палкого сонця. „О зелень, о юність, о мріє“ 41, гукає поет, переповнений щастям молодого буття. Все йому зелене: „День зелений, день хрищатий“ 49, „зелений ясень, серп і коні“ 37, „шумує день погожий, кипить зелена заметіль“ 36, „Листар носив листи зелені“ 16, „зелений лист“ 14, „зеленим скерцом“ 20, „вік минув зеленоручний“ 64, „І знов молюсь землі зеленій, зелений сам, немов трава“ 42, „Сновитий в зелень і задуму, п'є олень воду з джерела“ 8, навіть „Зелена Євангелія“ (назва віршу) 49.

Євангелія сонця й зелені — віра Антоновичева.

Хай в наші жили зелень мюсна
і полум'я спливе й блазнить (50).

Він вірить, що

Намалється в наші жили мюсний
рослинний сік — зелена кров (51).

Чутлива поетова душа взагалі вражлива на фарби, як і на звуки, а часом навіть бачить фарби в звуках: „Ех, летіти в зелений квітець, в синь пісень“ 30.

Від повноти молодости власне серце поетове завжди сміється, а тому сміється й співає й усе довкруги його: „Співає день, співають клени“ 42, „майдан під ногами співа“ 75, „співають на дахах сновиди“ 57, „замінившись в музїку, портрет співаючи майне“ 57. У Антоновича теж „ріка сміється з дном співучим“ 33, він творить „з розспіваної глини слів“ 18, а навіть „змія співає хлопцев; в руках“ 52. Спів родить сміх, а тому все тут сміється: „Сміється

сніг, сміюся я“ 39, „На веретенах сміх ткачів“ 18, бо ж молода „душа острунена й зелена“ 39.

Молодість, сонце та зелень породили поетову пісню, а вона „вільна, спіла, жива, нестримна, горда, зміла“ 27. Про себе поет каже: „Плету пісні на веретені про молодість, що пролина“ 16. „З бодем родиться у серці пісня“ 60 й лишається назавжди: „Бохав і зраджував кохану, та пісні ти не обманив“ 17. Молодому поетові „народилась пісня в серці, все замінилось у спів“ 17, „отак сплелись життя і пісня, переливаючись в одне“ 18.

Пісню, як плід щастям переповненої душі, поет на ціле життя покохав і навіть символічно побрався з нею. Антонич так описує це своє „Весілля“ 28:

Почалося так: упився я
від перших власних строф похмілля.
Був тільки місяць дружбою
на мому з піснею весілля.

Як сталося те, як задзвеніло,
сказати не вмів одього вам би,
коли б так серце не горіло.
Так народились перші ямби.

Слова не тесані в гамарні,
слова осріблені в вогні.
Складають радісні пісні
в весні заквітчаній друкарні.

Поет — то птах безтурботний:

Що ж більше тобі?
Сьогодні щасливий
ти птах, далебі! (35).

Сам птах, поет усе бачить крилатим: „крилата скрипка на стінг“ 6, „крилата чарка“ 32, „крилатий вітер“ 30. Все окрилене: „Спокій крила розина“ 66, „окрилений, хрищатим снігом співають в квітні юні дні“ 31, „скрипки окрилюються снівом“ 40 і т. ін. Окрилена душа поетова рветься на вільну волю, хоч „в пісні важко передати те, чим крилиться душа“ 48.

Місяць — здавна вірний товариш поетів, від віків оспіваний. Антонич спромігся змалювати його й новими словами, й новими фарбами: „Місяць — найхмільніший келіх“ 32, „місяць — золотий оріх“ 46, він „мов тюльпан, червоний“ 49, „олив'яний“ 59, „місяць мертвий, місяць синій відчиняє п'ять брам ночі“ 57, „Місяць, наче сторож, ходить коло хати“ 55.

Місяць і спів — брати: „Шалений місяць — мрійний тенор веде містичну пісню тьми“ 9, „Місяць — молодий музика, настроює, мов скрипку, сад“ 22. чому поет просить його:

О, відкрий нам свої таємниці,
дивний місяцю мідяворогий! (41).

Місяць — це „мідний птах, таємна рожа неба, лампа поетів та сновид“, цей місяць

веде мене в срібlistих снах
зигзагом мрії та безумства
понад безодню світу (26).

Як і сонце, місяць приручився до поета, а тому й можливо, що
від воза місяць відпругають (45).

Оце головні риси соняшної Антоничевої лірики, поскільки їх
можна вхопити з „Трьох перстень“ на прозаїчну мову. Молодість,
природа, сонце, зелень, пісня, крила, місяць — це його головна те-
м а т и к а. Усі поезії коротесенькі, — і тим самим захоплююче сильні:
добротою вина не п'ють багато. Тематика Антоничева вільно впливає
з самої душі його. Радість і щастя молодости — найголовніше тут.
Дитячі спомини, овіяні повним сонцем, ясною зеленню та безтурботною
радістю, надзвичайно вдалися, це — автобіографічна „Елегія про спі-
вучі двері“ 7—13. Згадує ті безтурботні роки поет, бо

хочу знову пережить
хлоп'ячі радості та бурі.
Швидкош струмує в жилах кров
і сяють щастям очі хмури,
в долоні легшає перо (7).

Радісна й соняшна тематика, як гімн молодости, основа всіх
„Трьох перстень“. Але це тематика часова: із зростом поета відмі-
ниться й вона. Сама по собі ця „соняшна тематика“ мало будівна, —
вона тільки помітний фон, що на ній наш поет проспівує колись
свою власну поему, таку поему, що глибоко захопить цілий наш
народ. Таку пісню, щоб усіх зачарувала також і змістом своїм.
Чиста лірика — скороминуща („как лѣтом сладкій лимонад“), а лі-
ричний талант треба віддати на службу своєму народові. Поет мусить
створити чисто національну поему з величним творчим змістом, ширий
ліричний талант багато допоможе йому. Поет мусить служити не
тільки чистій поезії, але й безталанній українській Нації, — цього
не вільно нікому ані на хвилину забувати. А поки що — Антонич
іще далекий від цього: тематика в нього інтернаціональна, для нашої
Нації не будівна. Це поезія для вибраних.

Але поет — г р о м а д я н и н уже визирає, хоч і несміло, з-поза
„Трьох перстень“. Антонич із походження лемко. На батьківщині „на
зорі задививсь хлопчина, але своєї не знайшов“, — знайшов її покищо
поза нею. Тимчасом це ще не зрада Батьківщини, — лемком і украї-
нцем позостанеться поет ціле своє життя, бо це ж життєвий закон.
Автор лемко, хоч і несміло, кажу, вже визирає пошалу: нужденне
лемківське життя, їхня повсякчасна біда знайшла відгук у чулім серці
поетовім. Він пише:

Скорбота мохом оповила
задуману країну цю.
Як символ злиднів, виростає
голодне зілля — лобода.
Відвічне небо і безкрає,
відвічна лемківська нужда (10).

Земля не родить, віс вітер,
на полі мох, мов теплий одяг (11).

Оце поетова батьківщина.

З села такого вийшов я,
життя звеличник — верховинець.

Але поет рвався на простір, і знайшов його:

Той, що легкість дав сарні,
а бджолам квіти золоті
і кігті сталені для рися,
слова співучі дав мені
і гострі зуби, щоб в житті
я твердо й просто боронився (12).

Хоч і невелику, але все ж помітну печатку поклало лемківське походження на Антоновичів вірші. Так, у „Трьох перстень“ знаходимо такий лемківський вірш, п. з. „Різдво“ (46):

Народився Бог на санях
в лемківськiм містечку Дукі.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутяться довкола стріх.
У долоні, у Марії
місяць — золотий оріх.

Суспільно-національних тем торкнувся Антонович іще в своїй поемі: „Пісня про ізгою“ (див. „Дажбог“ 1932 р.). Як лемко, чистий лірик, може стати й поетом-громадянином, свідчить хоча б „Уривок“ Антоновича (див. „Наша Культура“ кн. 2, ст. 118), де одним останнім рядком поет надав яскравой патріотичности цілому віршові.

Сьогодні, коли всі свідомі українські сили мусимо скупчити для здобуття щастя нашому Народові, мусять наші поети взяти в цьому найвидатнішу ролю. Нехай власне вони вогненним своїм словом запалять нам народнього духа, освітлять нашу путь грядущу й поведуть народ до кращої долі.

Тематика чистої лірики потрібна нам на свято, а нас же, поки що, огортує тяжкий і суворий будень. Глибоко віримо, що багато з наших сучасних поетів, а серед них і соняшний Антонович, незабаром викрешуть із себе і громадський вогонь, і щиронаціональні мотиви. Бо український поет найперше мусить бути патріотом-громадянином.

1935. V.

Іван Огієнко.

УКРАЇНЬСЬКА ПОЕЗІЯ 1890-1900 РОКІВ.

(Докінчення).¹

Зате в обсягу невіршованої поезії, оповідної, перебуває українська література в 90-их рр. XIX ст. також добу перелому, передусім від 1895 р. В тім часі виступає А. Кримський, що в своїм „Андрію Лаговським“ (1895) малює в душі неоромантизму настрої раннього декадентства, а В. Стефаник (від 1897) являється визначним реформатором на полі неореалістичного оповідання, ведучи в душі імпресіонізму. У 90-их рр. починає ширшу літературну діяльність і Михайло Коцюбинський, що до кінця XIX ст. стоїть під впливом реалістично-побутової школи (але дає вже цікаві екзотичні теми), визволюючися від неї.

У 1895 р. дає Ольга Кобилянська свою „Царівну“, зриваючи цією повістю з традиціями реалістично-побутової школи на користь психологізму. З кінцем XIX ст. виступає й символізм на реалістичній основі в оповіданнях Михайла Яцкова („В царстві сатани“, 1900). Так бачимо, в 90-их роках стрічаються й на полі оповідання та повісти старші письменники з новішим поколінням, навіяним уже новими поглядами, й ці нові погляди здобувають собі перевагу. Носіями цих поглядів є ті самі українські інтелігенти, що з того часу населяють щораз більше українські міста; їх ми бачили в еволюції української поезії. Вони творять і новий письменницький стиль, і нову мову, „відповідно трансформуючи вибір словника, способи художнього відображення, ритмічні й ефонічні можливості“. Також і на оповідному полі відбиває українська література того часу сильні європейські впливи (західньо-європейські й російські). Для нас важне зазначити, що в українських оповіданнях та повістях того часу підкреслюються щораз більше психологізм та індивідуальність, як ми це бачили й у ліриці. Тільки на полі української драми діяльність українських письменників ще доволі слаба.

В 90-их рр. настає розвій української науки, що з переміною „Товариства ім. Шевченка“ на наукове й від прибуття до Львова в 1894 р. М. Грушевського починає хутко поступати наперед.

Рівночасно й українське мистецтво загалом перебуває в переході. Переборюючи меркантильний еклектицизм, воно починає з одного боку пристосовуватись щораз більш до потреб життя, з другого боку, використовуючи чужі впливи, воно вертається до українського ґрунту. Видно це найбільше в українському пейзажі, що власне в тому часі доходить до гарного розквіту. В ньому починає перемагати імпресіонізм, що стоїть у зв'язку з реалізмом. Отже і в мистецтві виявляється змодифікований реалізм, а проти нього в XX. столітті піднімається буря протесту.

Так можемо назвати 90-ті рр. XIX ст. початком нового відродження українського духа, що покидає дотеперішні неспівмірні кроки

¹ Див. „Нашу Культуру“ 1935 р. ст. 219—227 і 355—360.

на полі розвитку власної культури, іде вже в парі з Європою та творить речі, що їх і треба міряти європейською мірою.

Це відродження України в'яжеється з переделом, що в тому самому часі видний загалом в європейських літературах. Бачимо його найбільше в двох найближчих Україні слов'янських літературах — польській та російській. Польська література переживає власне від пол. 90-их рр. XIX ст. часи великого розвитку. Поезію опановує в 1894—1900 рр. передусім Казимир Тетмаєр із своїм чаром змислової краси, змучення та нирвани. У 1898 р. осідає в Кракові Станіслав Пшибишевський, що вмів так по-мистецьки схопити духа декадентизму (його теорія „нагої душі“). Після поборення позитивізму поглиблюється польська поезія: вона відвертається від зовнішнього світа та йде слідами душі, шукаючи істоти власної й істоти світа. А бачучи брутальність життя, поети часто втікають від нього, відокремившись у своїй індивідуальності та признавши себе вищим від буденного галасу. Так творяться поети перехідної пори, а для них настрої є джерелом всього. Для таких перечулених, одуховлених організацій усяке зіткнення з реальним світом викликає тільки біль, — відси тривога перед життям і безсилість, відси замилування до самоти ночі, відси корогкотривалий насміх з самого себе... Але все те об'являє чаром справжньої поезії, що в ту пору відроджується в Польщі під західно-європейським подихом та під впливом відкриття нових поетичних змістів (нпр. поезія Татр від 1891 р.) і під впливом молодечої романтики майбутнього польського соціалізму, людської партії й націоналізму.

У Росії напрями, початі в 80-их рр. XIX ст., доходять до повного розвитку в 90-тих рр. й починають завзяту боротьбу з собою. Відживає народництво, що стає до бою з марксизмом, але цей напрям здобуває повну перевагу в половині 90-их рр., викликаючи пристрасний рух між молоддю. Відживають і представники „чистого мистецтва“, а до них пристають і провідники модернізму. Обік того виходять далі й органи поміркованого лібералізму. Марксизм і декадентство йдуть зразу рівнобіжно з собою — провідники декадентства й модернізму (ніцшеанства) працювали зразу в маркоївських журналах. Лучила їх спільна боротьба з традицією, з „батьками“, — хоч із того повставали суперечності. Але обидва ті напрями скоро розійшлися (вже 1900 р.), як прийшло до ближчого означення індивідуальності (марксизм доходить до неї через суспільність, модернізм проти суспільності). Марксизм розвивав щораз більше ідею соціальної революції й революційної боротьби, а модерністи шукали індивідуальної волі в релігії й проповідували ідеалізм у мистецтві. Передусім від 1896 р. підкреслювано піддання особистості божеству — її джерелу (т. зв. демонізм). Далі поезія ставить собі завдання спроби пізнати тайни, що вітають понад реальним світом. З того й виходить боротьба з матеріалізмом та соціальним принципом. Особистість протиставляється світові, і його вона прямо відкидає (вкінці разом із релігією). Так боротьба з дійсністю за волю особистості й поетична екстаза — то

головні провідні гадки модерністичного напрямку, що, розвиваючись під сильним впливом європейської літератури, дає вже 1894 р. поезії Бальмонта, що оспівує силу мрії й кохання. Зате Мережковський шукає в своєму містицизмі Бога, Андрєєв додачує в призначенні вору жую людині силу, Сологуб оспівує безумне кохання. Отже 90-ті рр. XIX ст. були для російської літератури порою назрівання нових ідей, оживленої боротьби й свіжих талантів.

І загалом ув європейських літературах склався з XIX ст. стиль, називаний естетичним імпресіонізмом. Перейнятий оптимістичним поглядом на життя, цей стиль поклав у свою основу принцип, що краса є найвищий життєвий сенс. До життя й творчості ставиться він надто індивідуально, а в житті, почуваннях і думці він цінить хвили раптової переміни. Цей естетизм з'явився в Англії вже в третій четвертині XIX ст., а в 90-их рр. до соціалізму, лібералізму та душевної туги 80-их рр. долучується ще сильний безполітичний індивідуалізм і надмірне підкреслення власного „я“ стає за провідний мотив кінця століття (декадентизм). Зростає непомірно расовий індивідуалізм і доводить до повного розквіту імперіалізму, а його співцем стає Ред'ярд Кіплінг, що оспівує екзотичні краї англійської імперії. Вкінці вироблюється аморальний естетизм, що доходить у творах Р. Л. Стівенсона, Джорджа Мура й найбільше Оскара Вайлда до справдішніх вершин. Трагічною смертю Вайлда й кінчиться це галасливе десятиліття.

В останніх десятиріччях XIX ст. розвивається цей імпресіоністичний естетизм також у Франції, що здобуває собі може найбільше впливу з того боку. В 1880—1900 рр. відроджується в ній ідеалізм, він виявляється в поетичному символізмі (Поль Верлен, Етвен Малларме), що переходить у вибухалий індивідуалізм декадентизму (Артюр Рембо). Символісти були чистими естетами й виступали проти утилітарних завдань поезії, обминаючи соціальні та політичні мотиви. Їх поезія мала висловити неясні раптові відчуття й настрої нервової системи.

Також Скандинавія, що від другої половини XIX ст. починає загалом розвивати скорою ходою своє письменство, мала великий вплив на розвиток слов'янського індивідуалізму 90-их рр. (Стріндберг і передусім Ібсен).

Найближча слов'янам Німеччина переживає з кінцем XIX ст. також добу надмірного індивідуалізму, хоч там не появляється справді великий талант. Уже з кінцем 80-их рр. пробує молодь понизити авторитет Шіллера. Це знак, що вона хоче відірватись від старої традиції й звернутись до **найсучаснішого**. Але для таких починів бракувало їм сил, як це видно хоч би й із крайнє зміслового трактування жіночого питання. Молодих поетів захоплює передусім реалістичне й крайнє натуралістичне малювання світа — за взірцями французького Золя.

З інших письменників здобувають собі великий вплив: Достоевський із своєю глибокою психологією, Ібсен із культом особистості й індивідуалізму та менше вже Толстой із своїм прахристиянським

анакронізмом. Поруч того розвивається й своєрідний романтизм. Письменники опрацьовують у дусі соціалізму найбільш соціальне оточення, або, йдучи слідами Ібсена й Ніцше, піднімають прапор індивідуалізму (в обох напрямках Гавптман і Судерман). У поезії (найсвоєрніше ліричній) виступає символізм, деколи неясний і незрозумілий (містика природи, релігійна містика, туга за чудами — словом, містична неоромантика).

Так кінець XIX ст. не дурно названий „fin de siècle“; це був справді час перелому, й це почували виразно його сучасники. Але такий перехідний час привносить із собою роздвоєння гадок та почувань на всіх полях. У державному й політичному житті бачимо з одного боку скріплення національної гадки аж до шовінізму, з другого боку прояви гуманітарних та соціальних змагань в інтернаціональному дусі. Пробуджується зацікавлення релігійними справами й рівночасно дух протицерковний і антихристиянський. В етиці одні хочуть віддання всього для добра загальної, інші переймаються філософією геніяльної індивідуальності, що вимагає всього передусім для себе. В поезії й мистецтві шанують іще класиків, але поряд із цим видно змагання до реалізму, навіть пересадного. Основи суспільности й культури видаються одним розумними й цінними, інші раді б їх зовсім змести з землі. Такий був цей „fin de siècle“.

Література предмету. В. Чайченко: Галицькі вірші, Критична стаття, „Правда“ (львівська) 1891, VIII, ст. 103—111, IX, ст. 150—58, X, ст. 200—206; Іван Франко: Авторські статті „Галицькі вірші“, „Зоря“ (львівська) 1891, ч. 18, ст. 355—8; М. Школиценко: Чайченко і Франко, „Зоря“ 1891, ст. 396—7; І. Кокорудз: Причинок до спору язикового, „Зоря“ 1891, ч. 24, ст. 471—2; А. Хванько: Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихови, „Зоря“ 1891, ст. 472—6; В. Чайченко: Додаток до замітки „Галицькі вірші“, „Зоря“ 1891, ст. 433—5, 454—5, 472—4; Лосун: В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду, „Зоря“ 1892, ст. 137—8, 157—8, 173—5; Лосун: Замітки язикові, „Зоря“ 1892, ст. 433—5, 453—5, 472—4; В. Чайченко: Кілька слів про нашу літературну мову, „Зоря“ 1892, ст. 297—8, 310—15; В. Самійленко: Вибрані твори. З переднім словом Ол. Дорошкевича, Київ, 1929; Н. Бачитовий: Українство на літературних повах зь Московщиною, у Львові, 1891; Михайло Драгоманів: Чудацькі думки про українську національну справу. Львів 1892; П. Вартовий: Листи з України наддніпрянської, у Києві, 1917; Михайло Драгоманов: Листи на Наддніпрянську Україну, Коломия, 1894; М. Драгоманов: Австро-руські спомини, Львів, 1889, 1890, 1892; Євг. Кирялюк: До питання про літературну методологію Михайла Драгоманова. Літературний Архів, I—II, Харків 1930, ст. 25—38; Олександр Дорошкевич: Драгоманов в українській критиці. „Життя й Революція“, Київ 1926, т. 3, ст. 57—68; В. Щурат: Др. Іван Франко, „Зоря“ 1896, ч. 1 і 2, ст. 16—17, 36—7; В. Щурат: Французький декадентизм у польській і великоруській літературі, „Зоря“ 1896, ч. 9—11, ст. 179—80, 197—8, 216—7; В. Щурат: Поезія зів'язлого листя в виду суспільних завдач штуки, „Зоря“ 1896, ч. 5—7, ст. 97—8, 118—9, 135—7; В. Фріче: Нарис розвитку західних літератур. Четверте вид. Переклав М. Несторович. Харків 1932; А. Р. Горнфельдъ: Символисты. Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгаузь—И. А. Ефронъ, т. XXIX, СПб. 1900, ст. 912—17; Ол. Дорошкевич: Підручник історії української літератури. Вид. четверте. Київ 1929; J. Calvet: Manuel illustré de la littérature française. Septième ed. Paris 1929; Поети пошевченківської пори... М. Зерова: Примітки М. Зерова і В. Покальчука. Харків-Київ 1930; Антологія української поезії. Упорядкували Василь Атаманюк, Євген Плужник, Фелікс Якубовський, т. I, II

(Київ) 1930; Прозаїки 90—900 рр., 2 тт. вступні статті Ів. Миронця, Харків—Київ 1930; Писня Івана Франка. IV. Молода Україна. Частина перша. У Львові, 1910; С. Єфремов: Історія української літератури, 1925; А. Шамраї: Українська література. Вид. 2-е. Харків 1928; Б. Грінченко: Твори, т. IX. Ред. С. Єфремова. Київ 1929; М. Зеров: Від Куліша до Винниченка. Київ 1929; Леся Українка: Твори, т. I і II, Київ 1927, ред. Б. Якубського; В. Вишниченко: Вибрані твори. Вид. друге. Вибір О. Гермайзе. Київ 1929; Галицька та буковинська поезія XX в., вступна стаття Б. Якубського. Харків—Київ 1930; Олександр Козловський: Мірти й кипариси, вступна стаття Івана Франка. Львів 1905; Галицька та буковинська поезія XIX в., вступна стаття Б. Якубського; М. Зеров: Нове українське письменство. Випуск перший. Київ 1924; Д. Антонович: Триста років українського театру. Прага 1925; Володимир Гнатюк: Наукове Товариство ім. Шевченка. Львів 1923; Михайло Грушевський: З нагоди 150-ої книги „Записок“. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка 1929; Кирил Студинський: Наукове Товариство ім. Шевченка. Записки НТШ. 1929; Михайло Грушевський: Ювілей Львівських „Записок“ і постулати Української Академії Наук. „Україна“ 1930, 3—4; Д. Антонович: Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага 1923; Wilhelm Feldman: Pismnienictwo polskie 1830-1904, II. Lwów, 1905; Juliusz Kleiner: Die polnische Literatur. Wildpark-Potsdam 1929; Історія русскої літератури XIX в. под ред. Д. Н. Овсянко-Буликовського, У, Москва 1911; P. N. Sakulin: Die russische Literatur. Wildpark-Potsdam 1927; Bernhard Fehr: Die englische Literatur d. 19. u. 20. J. Berlin-Neubabelsberg 1923; Theobald Ziegler: Die Geistigen u. sozialen Strömungen Deutschland im neunzehnten J. Berlin 1911.

Львів.

Ярослав Гординський.

УКРАЇНСКА ПРОТОІСТОРІЯ.

VI. Звичаї скитів.

Військові звичаї їхні такі. Скит п'є кров першого забитого ним ворога, а голови усіх ворогів, убитих у боях, зносяться до князя, бо тільки під умовиною постачання голови ворога скит одержує свою пайку здобичі, йнакше не одержує нічого. З голови він здимає скальпа гак: навколо голови біля ушей робить надріз, потім бере голову в руки і витрясає її з шкури, потім вишкробує з неї бичачим ребром м'ясо і вигинає шкуру руками. роблячи її таким чином м'якою, потім уживає, як рушника, привішує її до гнuzдечки своєї коняки, і нишається ким.

Скит, що має найбільше число таких рушників із скальпів, вважається найславнішою людиною. Багато скитів виготовляють собі з зібраних (людських) шкур плащі, в які й зодягаються; для цього шкури зшиваються до купи, як козині шкури, з другого боку багато з них здимають шкуру до самих нігтів із правих рук убитих ворогів і виготовляють із них футляри для сагайдаків. Людська шкура справді груба й блискуча, блиском і білизною переважає майже всі інші шкури. Нарешті багато скитів здимають шкуру з цілого трупа, натягають її на палиці й возять з собою на конях. Такі в них бойові звичаї (Гер. IV. 64).

Коли скити вступають із ким небудь у присяжний договір, то роблять це так. У велику глиняну миску наливають вина. До нього

примішують декілька капель крови присягальників, здобуту уколами шилом або легкими насічками ножем на тілі, в миску ще кладуть меча, стріли, сокиру й металевий списа, моляться над тим довго й потім п'ють мішанину як самі запрягли, так само й найвидагніші з присутніх. Те саме робиться і при побратимстві (Геродот. IV. 70).

І цей спосіб кровної присяги, і побратимство, що стверджується випиванням вина з домішкою крови обох побратимів, розповсюджені майже в усіх примітивних народів давніх і сучасних, і не являються властивістю тільки скитів. Навпаки, присутність ув обряді великої глиняної миски показує, що Геродот чув про обряд, уживаний не скитами номадами, бо скити не робили глиняних мисок, та ще й великих, а користалися бляшаними або дерев'яними, як і теперішні номади киргизи. Навпаки, глиняні миски, та ще великі, робили тільки хліборобські народи, а не скити.

„Могили скитських царів лежали в Геррах, до яких Бористен проціпливній. Коли цар помре, то разом із ним ховають одну з його наложниць, попереду задушивши її, а так само ще кухаря, конюха й решту найвірніших слуг, нарешті кладуть туди в яму або в додаткові ями коней і (часом) первенців іншої скотини, й золоті вази. Срібла й міді царі скитські зовсім не вживали. І над усім тим насипають яко мога вищу могилу, прикладаючи для того якнайбільше старань“ (Геродот. IV. 71).

Геродот далі каже, що „числа скитів він не міг узнати достовірно, але чув про це дві різні гадки: одну, що їх дуже багато, і другу, що правдивих скитів зовсім мало“ (Геродот. IV. 81).

Очевидно, що багато було хліборобських нескитських народів, з яких скити брали відкушну данину, і вважали за своїх підданих, а правдивих скитів-номадів було зовсім мало.

Геродот описував народи Чорноморського побережжя не для того, що цікавився їхньою історією спеціально, а тільки принагідно, описуючи похід Дарія Великого та скитів. Головним чином його цікавила тільки війна між скитами й персами, тому він про перших і других дав докладніші відомості, інші ж народи були описані ним дуже коротко, побіжно, тільки тоді, коли вони якимвєбудь чином втягнені були в цю війну. Скитів Геродот, відповідно духу свого часу й ходячим тоді соціально-політичним теоріям, ідеалізував, оскільки можна було йому зробити при тій незвичайній дикості, якою визначалися скити. Тому він підкреслював головним чином їхню воєвничість, відвагу й інше. При цім він загорнув до скитів і всі ті хліборобські народи, що відділені були скитами від грецьких колоній.

Але він докладно описував і персів, і сам похід Дарія, тому я мушу сказати декілька слів і про самого Дарія.

VII. Дарій.

Однією з найцікавіших історичних постатей першого тисячеліття перед Р. Хр. безперечно був Дарій, перський король, подібно до

пізнішого Олександра Македонського, творець великої світової монархії, прабраза теперішніх світових європейських імперій. Подібно до Олександра Македонського, він мав учителя, творця теорії держави. Тільки як пізніший приблизно на 200 літ Олександр Великий мав за вчителя грецького природника й філософа Аристотеля, то Дарій Великий мав за безпосереднього чи посереднього вчителя великого творця перської релігії Зороастра або Заратустру. Релігія й філософія Заратустри були релігією й філософією перської династії Ахеменідів. Щоб зрозуміти активність і творчість Дарія, треба хоч трошки познайомитися з релігією Заратустри і його поглядом на теорію держави, і безпосередні практичні цілі цієї теорії. Головним богом, богом світла, сонця й тепла був Агура Мазда. Огонь не тільки оточує цілий світ, як світле небо, просвічує через отвори небесного зводу (зорі) на землю, але є діюча, творча сила взагалі в усіх істотах, є єдина сила в найширшому значенні цього слова. І як існує істота (або твір) світлий (добрий) і темний (злий), так і огонь буває світлий і теплий один, і другий — темний і холодний. Всяка істота, людина, звір, річ і навіть поняття належать до одного з обох створінь, наповнених одним із обох огнів цілком чи переважно, — одним більше, другим менше, тільки вітер належить до обох огнів у рівній мірі.

Істоти, що складаються тільки з самог огня, безсмертні. Істота, до якої домішана друга матерія, смертна. Між обома огнями точиться вічна боротьба. Боротьба провадиться ціле життя. Один огонь безперестанно намагається своїм блиском притямити другого. Істотам світлого творення смерть приносить темний огонь, як він також готує їм хвороби, невіру, нещастя. Після смерті безсмертна частина доброї істоти з'єднується знову з світлим огнем „Ascha“ (Аша), що наповнює вогняне небо. Душа ж ворота світла попадає під землю в ніч, холод, в країну розпачу й з'єднується з темним вогнем Друдшем.

Віруючі в Агура Мазду, в світлий огонь, мусять боротися з невірними, представниками темного огню й зла. Боротьба мусить бути рішуча та до кінця. Д а р і й на своїх пам'ятниках, висічених на скелі, особливо в Бегістуні, представлений у стоячій позі, а над ним сонячний диск простягає свої крила. Дарій — просякнений світлим добрим огнем Агура Мазди, мусить боротися з усім, що є просякнене темним огнем. І ясно, що всякий, хто проти Дарія, той проти істоти світлого огня, і просякнений темним огнем, і як такий, мусить у силу заповітної й неунікальної боротьби бути знищений. Таким чином ця релігія давала страшну авреолу, і невідкличну силу й могутність Дарієві, як прихильникові цієї віри, і примушувала і його самого з кимсь і з кимсь боротися й нищити щось і когось. Щоб зрозуміти й відшукати це щось, треба звернутися до святих заратустрійських книг — Авести. Тут нам висвітлює справу дуже цікава книжка H e r t e l s ' a : *Beitrag zur Erklärung des Avestas und der Vedas*. В цій книжці автор говорить про празороастризм якраз те саме, що говорить про ранній іслам Lammens у своїй статті: „La

badia et la bira sous les Omajades,“ а власне, що й зороастризм так само, як і магометанство, мав за ціль зробити номадів осілими хліборобами. Перси, як і всі арійці, були зправіку номади, а при Ахаменідах завоювали величезні простори з хліборобським населенням старих держав Мезопотамії, Сирії, Малої Азії, але одночасно і з великим населенням номадським. На Ірані (перси й мідійці), в Туркестані (саки), а на півдні різні семітські номади. Номад, як описує теперішній знавець сьгоднішніх відносин у Персії Herzfeld: Spendarmat-Demeter, „Archeolog. Mitteilungen aus Iran. B. III. 1930. ст. 15) завжди живе в необхідній ворожості до хлібороба. Номадські племена від часу до часу потребують поля й лугів, що засіяні хлібом і належать хліборобам, для своїх нечислованих отар. Тоді виступає не плем'я з своїми отарами, тільки гурт верхівців, що здалека підкрадається, і швидко робить напад на поля й на осілих хліборобів, а потім зникає безслідно. Відношення ці продовжуються й до сьгоднішнього дня в арабських областях Туреччини. і це не виключні явища, тільки типові.

Можна собі уявити, що робилося в ті часи першого завоювання. Теперішні мандатові держави (Ірак, Сирія і ін.) не такі сильні, щоб держати бедуїнів цілком далеко, а щож тоді було в Персії, де перси номади тільки що стали панами, або що виробляли скити в українських степах з сусідами хліборобами!

Отже проти цього хаосу, цієї деструкції й було направлене вістря нової віри. Очевидно, що в новій перській державі, коли вона хотіла бути державою, треба було дати можливість працювати в полях хліборобам, огородити від грабунків села й навіть міста, завести регулярне забезпечене життя, охоронити від небезпеки торговельні шляхи, упорядкити торгівлю, і от усе це упорядкувати в недавно завоюваній області, де хмарами носилися дикі орди персів, мідійців, саків і т. ін. Треба було покласти на все тяжку руку, примусити до дослуху, до державної дисциплінованости.

Тут однією силою нічого не зробиш, треба було витворити для цих диких номадів категоричний імператив. Це все треба було комусь усвідомити, комусь вияснити, висвітлити теоретично, і то такому, щоб той провів це в життя практично. І от першим теоретиком, релігійним і філософським творцем був Заратустра, а виконавцем Дарій, що мав геніяльні здібности зрозуміти це все теоретично й провести в життя практично.

Прага.

Вадим Щербаківський.

З ЖИТТЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕР- ЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

Спомини лікарського помічника й скарбника Університету.

1918—1920.

Про Кам'янецький Університет подав уже деякий матеріал професор В. Бі д н о в у XI і XII-ій книж. „Літературно-Наукового Вістника“ за 1928 рік, описуючи в своїх споминах перші два академічні роки Університету, коротко згадуючи про організаційну та наукову й громадську працю професури, про студентів та загальні тодішні умовини життя. А доц. В. К. Приходько в „Нашій Культурі“ кн. 5—11 широко розповів про повстання цього Університету, подаючи надзвичайно цінні спомини.

В цих же своїх коротеньких замітках я хотів би подати дещо й про ролю урядовців Університету, що теж в організації й діяльності його за цілий час від 1918 до кінця 1920 року брали участь, і своєю скромною працею, хоч і в маленькій мірі, але теж спричинилися до розвитку цього Університету.

По заснуванні Університету в липні 1918 р., з наказу Ректора професора І. Огієнка, виїхали до Кам'янца-Подільського на посади: секретаря Правління Університету Д. Коломійцев, бухгалтера — Н. Величко, бібліотекаря — І. Сливка¹ і лікарського помічника — автор цих рядків. Усіх нас запросив і на посади призначив Ректор І. Огієнко. Н. Величко та І. Сливка виїхали до Кам'янца перші; ми з Д. Коломійцевим виїхали пізніше, — 5. жовтня 1918 р. На посаду секретаря студентських справ призначено М. Грінченка, що прибув теж пізніше. Екзекутором Університету, що завідував господарською частиною, призначено свящ. Д. Чирського, відомого громадянина Кам'янца.

Приїхавши до Кам'янца, я представився професорові Бучинському, що заступав Ректора, і докторові К. Солусі, що його Ректор І. Огієнко запросив на посаду лікаря Університету.

Др. К. Солуха, щодо справи організації медичної допомоги в Університеті, доручив мені організувати аптечку для подавання першої медичної допомоги та кабінет лікаря для прийняття хворих.

Крім того, з наказу Ректора І. Огієнка помагав я тимчасово бухгалтерові Величкові, що тоді організував бухгалтерію Університету, помагав і бібліотекареві І. Сливці, що був завалений книжками, бо надходили вони все більше й більше до Університету.

В часі організації праці було багато ще іншої роботи, й сам будинок Університету вимагав ґрунтового ремонту, належного умеблювання та забезпечення різними приладдями. Мав Ректор Огієнко не мало клопоту зо всім цим, віддаючись цілком цій організаційній підготовчій праці.

¹ Іван Сливка — народний учитель проф. І. Огієнка за роки 1893—1896 у містечку Брусиліві на Київщині.

В цьому помагала йому й виявила теж діяльну участь Університетська Організаційна Комісія, що складалася з представників місцевих громадських організацій.

Нарешті 22 жовтня 1918 р. відбулося Свято відкриття Університету. Дуже було багато представників і гостей на цьому Святі. Чекали й самого Гетьмана, але він не приїхав.

По молебні заступник Гетьмана відчитав грамоту, хор відспівав гімна, потім „Гавдеамус“. Далі йшли привітання. Вітаючи Університет, не мало представників жертвували від своїх організацій гроші на користь Університету та різні дорогі предмети. Так, напр., представник від Київської Духовної Академії заявив, що Академія жертвує Університетові цілий комплект своїх видань за весь час свого існування.

Настрій був сильно піднесений. Відчувалося велику вагу цього історичного дня, — дня відкриття другого Державного Університету в Україні!

Святкова Академія затягнулась допізна. Потім було гостинне прийняття з привітаннями та подяками. Зал Університетський, бічні аудиторії, кімнати надолі, — все це було заповнене дуже гарно прибраними й заставленими столами для гостей. Ввечері, після цього обіду, відбувся концерт у Народнім Домі.

Після відкриття Університету поїхав я до Києва, де залишив, перед виїздом у жовтні 1918 р., дружину й сина. Але події, що настали в листопаді й грудні 1918 р., не дали мені можливости зараз же повернутися до Кам'янця. Мимоволі zostaючись у Києві, працював я тимчасово (в грудні 1918 р.), як секретар, у Термінологічній Комісії при Військово-Науковім Комітеті Головного Управління Генерального Штабу. Там можна було бачити тоді не мало російських офіцерів. Коли бував я в Головнім Управлінні в справах Комісії, скрізь майже зустрічав їх, скрізь — російське оточення... Між іншим, з огляду на певну тодішню ситуацію (облога Києва повстанським військом) практиковано в тім Управлінні дуже часті виплати старшині: то звичайна платня, то якісь „добавочні“ то на родину, то ще якась платня нова, додаткова; крім того, офіцерам і урядовцям часто видавано й харчі (м'ясо напр.) і інші речі „зареквіровані“ по низьких цінах.

В січні 1919 року, коли Київ зайняли вже війська Директорії, перейшов я до праці до Головного Військово-Санітарного Управління на посаду Помічника Начальника Загального Відділу, але не довго, бо скоро потім просив звільнення до Кам'янецького Університету, куди я мусів вертатись.

В Києві тоді бачився я з М. Грінченком, секретарем студентських справ. Ми вмовились разом вертатись до Університету.

Цікава була наша подорож до Кам'янця. Але перше, ніж виїхали ми з М. Грінченком, мусіли виконати ще різні доручення тоді вже Міністра Освіти І. Огієнка: були ми в Київській Духовній Академії, щоб одержати обіцяні книжки для Університету, та заладувати їх до вагону; були в бібліотеці Університету Св. Володимира, разом

із прив. доц. Л. Білецьким, що мав теж виїжджати до Кам'янця, і мав доручення одержати книжки в Університеті Св. Володимира. Ходили ми з М. Грінченком і по книгарнях, закупаючи й відбираючи закуплені та замовлені вже книжки, — і потроху перевозили все це на двірці до замовленого вже вагону.

Нарешті по великих митарствах „формального змісту“ щодо вагонів, дістали ми два вагони, навантажили їх і виїхали. Взагалі тоді дуже трудно було дістати вагони, а нам треба було аж два, — один товаровий, другий пасажирський.

Разом їхало нас тоді щось із 15 осіб, як не більше; крім нас із М. Грінченком, їхали до Кам'янця й деякі професори з родинами.

В дорозі не раз до нашого вагону з книжками, де вартували ми з М. Грінченком, на деяких станціях хотіли вдертися козаки „невідомої армії і невідомої формації“; дуже їх тоді блукало по станціях, і ледве нам вдалося позбутися їх... Це примусило нас за дальшої подорожі „сидіти тихо“ в своєму вагоні, й не показуватись, коли підїжджали до якоїсь станції...

На якійсь станції, — не пригадую, де саме, — наш вагон відчепила залізнична влада, бо запалилась вісь вагону. Сталося це якраз вночі. Отже треба було міняти вагона. Заміну таку нам зробили. Але що ж: вагон довго щось був „нерухомий“. Довго б ми ще чекали того „урухомлення“, довго б ще мерзли в вагоні, коли б не ухвалено на спеціальній „наradі“ пасажирів цілого вагону організувати складчину серед усіх нас та відповідні „кроки вжити“, щоб урухомити наш вагон, бо ясно було, що „як не підмажеш — не поїдеш“... Ця „підмазочна“ місія доручена була М. Грінченкові, секретареві студентських справ, що, між іншим, чудово її виконав, бо після того скоро вже зачали нас перевозити з тору на тор, і, нарешті, ми поїхали далі, причеплені до якогось потягу.

В дорозі знов „рахуба“: довідуємось, що до нашого потягу причеплено вагона, навантаженого динамітом та ще якимсь „страхіттям“.

Від цієї новини ми цілу дорогу були дійсно в страху. До всього того й цей наш вагон, що замінили нам, теж почав „зраджувати“: вже близько Кам'янця смерділо від того вагону чимсь „паленим“; отож так само вісь і в цьому вагоні зачинала все більше розгріватись...

І перспектива вилетіти в повітря разом із тим динамітом, і з книжками, словом — у цілому комплекті — була вже в нас перед очима...

Але якось таки дістались до Кам'янця на початку, здається, лютого 1919 р.

В Університеті йшли вже виклади. Існувала при нім і гімназія для дорослих. Виклади відбувалися вечорами, бо багато слухачів працювали по різних установах і не могли відвідувати Університета рано.

З урядовців Університету я застав нових осіб, призначених до канцелярії й бібліотеки на посади канцеляристів, машиністок та діловодів. Я був призначений на посаду скарбника Університету, а крім

того — був і лікарським помічником Університету, а як студент — студіював на історично-філологічному факультеті.

В літі 1919 р., коли в Кам'янці була більшовицька влада, для Університету настають смутні часи. Ректор І. Огієнко, будиши тоді і Міністром Освіти, ще в квітні 1919 р. виїхав з Урядом, передавши обов'язки Ректора Університету звичайному професорові М. Хведорову.

Університет для більшовицької влади був „сіллям в оці“, „контр-революційним кублом“, і його „давно треба було знищити“...

Отож не раз робили більшовики труси в професорів та урядовців. Пізніш настали й реквізиції майна Університету.

Тяжкі матеріальні умовини того часу, дорожнеча харчових продуктів та нарешті відірваність Кам'янця доповнювали загальну тодішню ситуацію.

Кожний із нас тремтів тоді „за свою шкуру“, а доля Університету мало кого могла цікавити: кожний професор, кожний урядовець відданий був сам собі...

Тоді саме серед урядовців Університету повстала думка про конечну потребу якось зорганізуватись. Ініціаторами організації урядовців були: Д. Коломійцев, секретар Правління Університету, бухгалтер Н. Величко і, здається, М. Грінченко, секретар студентських справ. Відбулись організаційні збори, а на них з'ясовано тодішню ситуацію й необхідність утворити певну організацію, що об'єднувала б урядовців Університету й нижчий персонал його (служителів). — для задоволення культурно-економічних потреб та захисту своїх професійних прав. Обрано Комісію для розроблення статуту, і на других вже загальних зборах засновано „Спілку служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“, та обрано Управу Спілки в складі: голови — Ю. Гудзія, заступника його — Д. Коломійцева, члена Управи — Н. Величка й секретаря — М. Грінченка, а також і представника й від нижчого персоналу (служителів) — старшого служника Богуща. Статут Спілки щось через місяць затвердили нам у Комісаріяті.

Управа Спілки повідомила Правління Університету про своє заснування й надіслала відписа Статуту Спілки. Управа Спілки прохала Правління Університету прийняти представника Спілки при обговоренні на засіданнях Правління справ, що торкатимуться урядовців Університету: прийняття на службу того чи того кандидата, звільнення зо служби й т. ін. Правління Університету прохання це задовольнило. З того часу кандидат, що хотів був мати посаду в Університеті, мусів звертатись до Управи Спілки й до Ректора. Бували випадки, що Управа Спілки відмовлялась від того, щоб дати опінію про кандидата, коли зовсім не знала його й не могла поручитись за нього, але бувало, що Управа Спілки була й проти прийняття якогось кандидата, маючи до того докладні мотиви. Але, звичайно, рішало Правління Університету.

Отже в підборі певного елемента Управа Спілки допомагала Правлінню Університету. А крім того Управа Спілки пильнувала впли-

вати на нижчий службовий персонал, здержуючи його часами від демагогічних виступів і взагалі тримаючи з ними контакт через їхнього представника в Управі Спілки.

Економічна скрута змусила Спілку також і до певної закупної акції: післано до навколишніх сіл членів Спілки за продуктами, іноді вдавалося дістати дещо з продуктів, що їх не було в Кам'янці, або були тут занадто дорогі.

В червні 1919 р. вертається до Університету Міністер і Ректор І. Огієнко. Управа Спілки вирішила привітати його окремо привітальною промовою. Коли професор Огієнко ввійшов до канцелярії, урядовці, що були там, всі встали, відповівши на його привітання. Потім Голова Управи Спілки звернувся до Ректора Огієнка привітальним словом: з'ясовуючи стан Університету за час більшовицької влади, інформуючи про історію народження Спілки урядовців і її роллю, промовець висловлював врешті радість із приводу повернення Ректора Огієнка, бо йому урядовці завжди довіряли, та надію, що в дальшій своїй діяльності Університет під його керівництвом піде своїм нормальним шляхом.

У відповідь на це Ректор І. Огієнко сердечно подякував за привітання. Підкреслював далі, що до нього доходили чутки, ніби в Університеті „щось діється“, що тут повстав якийсь „Совкот“... Але коли Ректор І. Огієнко довідався про персональний склад цього „Совкоту“, то вже був спокійний та певний, що то були тільки провокаційні чутки про „Совкот“. Отже сьогодні, вернувшись до Університету, він в тому ще раз переконався.

Щодо самої Спілки, то Ректор Огієнко висловив надію, що вона й надалі буде існувати на користь Університету. Питався, між іншим, чи зареєстрована Спілка в Управлінні Комісаріату. Ми відповіли, що реєстрацію таку виконано.

Потім докладно розпитував кожного з нас, як нам поводитись тут. Па цьому візита Ректора тоді скінчилась.

(Кінець буде).

Юрій Гудзій.

М О Є Ж И Т Т Я.

Автобіографічна хронологічна канва.

IX. Іван Огієнко — Міністер Ісповідань. 1919.

1919. 1. IX. Директорія У.Н.Р. запрошує Ректора Кам'янецького Університету стати Міністром Ісповідань. Затяжні переговори в цій справі.

1919. IX. Кирило-Методіївське Церковне Братство на своїх зборах обрало Ректора Івана Огієнка кандидатом на Міністра Ісповідань.

1919. IX. Управа Кирило-Методіївського Церковного Братства відвідала Директорію У.Н.Р., просячи її призначити Ректора Ів. Огієнка Міністром Ісповідань.

1919. 15. IX, понеділок. Директорія У.Н.Р., „в порозумінні з організованим громадянством українським“, призначила Ректора Ів. Огієнка Міністром Ісповідань.

1919. IX. Міністер Ісповідань створив Раду Міністра Ісповідань із вищих духовних осіб і видатних церковних і громадських діячів,

а саме: Протоверей Василь Липківський, Прот. Євфимій Сіциньський, свящ. Макарій Крамаренко, б. Прем'єр-Міністр Володимир Чехівський, Декан Богословського Факультету К.-П. Д. У. У. проф. Василь Біднов і представник від Кирило-Методіївського Братства М. Мороз.

1919. IX. На внесення Міністра Ісповідань закон про перейменування Міністерства Культів на Міністерство Ісповідань.

1919. 16. IX. Лист Міністра Ісповідань Ів. Огієнка ч. 1025 до всього українського Єпископату з повідомленням про призначення його Міністром Ісповідань і накреслення найближчої праці Міністерства.

1919. 17. IX. Лист: „До українського Народу від Міністра Ісповідань“ — „з гарячим закликом до повного братерства, до широкого єднання й до одностайної допомоги збудуванню нашої Народньої Української Республіки і її Автокефальної Церкви“.

1919. 17. IX. Урочиста візита Подільського римо-католицького єпископа Петра Маньковського з двома членами його капітули до Міністра Ісповідань у Кам'янці-Подільському.

1919. 18. IX. Ревізіта Міністра Ісповідань єпископові П. Маньковському.

1919. 18. IX. Наказ Міністра Ісповідань про запровадження по всіх духовних школах і по всіх духовних інституціях одного правопису, того самого, що наказом Міністра Освіти 17 січня 1919-го р. запроваджений для обов'язкового шкільного вжитку в усій Україні.

1919. 18. IX. Наказ Міністра Ісповідань ч. 1026 про повну українізацію церковного діловодства, згідно з законом 1. I. 1919 р. про держану мову.

1919. 21. IX. Неділя. Єпископ Подільський Пімен із усім міським духовенством править урочистого молебна з приводу вступу по праці Міністра Огієнка. Пака церковна промова про це катедрального протоієрея.

1919. 22. IX. Візита єпископа Подільського Пімена до міністра Ісповідань і обговорення способів дерусифікації Церкви.

1919. 23. IX. Ревізіта Міністра Ісповідань єпископові Подільському Піменові.

1919. 24. IX. Середа. Наказ Міністра Ісповідань ч. 1082 про дерусифікацію Української Церкви, а саме: 1. Служби Божі відправляти з українською (а не російською) вимовою (дано їй відповідні правила цієї вимови), 2. Апостола й Євангелію читати, де є змога, українською мовою, і 3. Церковні проповіді виголошувати українською мовою.

1919. IX. Перемови Міністра Ісповідань із єпископом П. Маньковським і підготовка українізації римо-катол. Церкви в Україні на таких підставах: 1. Де людиність українська, там проповідь і додаткові молитви, що тепер мовою польською, мусять бути мовою українською, 2. До римо-католицької Духовної Семінарії приймати тільки громадян У. Н. Р., 3. Предмети, що в Духовній Семінарії викладаються тепер польською мовою, викладати надалі мовою українською, 4. Запровадити до Духовної Семінарії обов'язковий курс української мови, а для учнів польської народности ще й курс польської мови, 5. Для всіх слухачів запровадити курс українознавства.

1919. 27. IX. Наказ про урядження Курсів для духовенства для ознайомлення з правилами української вимови богослужбених текстів і призначення керівником цих Курсів проф. В. Ол. Біднова.

1919. IX. Проф. Огієнко викладає в Кам'янці „Правила української вимови богослужбених текстів“ на Курсах для духовенства.

1919. IX. — Х. Деякі члени Кирило-Методіївського Братства своєю демагогічною поставою сильно шкодять діяльності Міністерства Ісповідань і псуєть стосунки Міністра з єп. Піменом. Член Ради Міністра М. Мороз подає Директорії У. Н. Р. таємного доноса на діяльність Міністра Ісповідань; доноса цього Директорія переслала Міністрові.

1919. X. Наказ міністра Ісповідань про заложення нового Греко-

Католицького Відділу при Міністерстві Ісповідань і наказ цьому Відділові — крім іншої праці — нести матеріальну допомогу греко-католицькому духовенству, що було на еміграції. Призначення начальником цього Відділу о. Івана Іванчука, рекомендованого вищою емігрантською греко-католицькою церковною владою,

1919. X. Міністер Ісповідань — за згодою духовних влад — передає другу університетську церкву для релігійних потреб емігрантів греко-католиків.

1919. X. Міністер Ісповідань, за згодою духовних влад, передає будинок двокласової церковної школи на потреби Університету й розміщує там Сільсько-Господарський Факультет. Бібліотека цієї школи передається до Університету.

1919. X. Винаймлення помешкання гімназії Славутинської для потреб Природничо-Математичного Факультету.

1919. З. X. Розпорядження Міністерства Ісповідань ч. 2068 Подільській Духовній Консисторії наказати місцевому духовенству, щоб воно „вжило заходів щодо охорони старовинних речей і взагалі культурно-історичних пам'яток у залишених панських маєтках або пограбованих селянами“.

1919. 7. X. Наказ ч. 2110 Міністерства Ісповідань Подільській Духовній Консисторії, „щоб церковні бібліотеки та архіви Подільської Єпархії надіслали до Духовної Консисторії дублети своїх книжок, а також непотрібні їм книжки, видані до XIX. ст. Всі отримані таким чином книжки Консисторія повинна переслати до бібліотеки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“.

1919. 7. X. Предложення Міністерства Ісповідань Подільській Духовній Консисторії „надіслати копії розпоряджень Преосвященного Пімена про українізацію діловодства по всіх підлеглих йому інституціях, а також і про українську вимову ц.-слов'янського тексту згідно з розпорядженнями п. Міністра Ісповідань від 18. і 24. вересня б. р. чч. 1026 і 1082.

1919. 7. X. Декрет Директорії У. Н. Р. про автокефальність Української Церкви й про повну її незалежність від Церкви Московської, та про скликання Священного Синоду на 14. жовтня.

1919. 7. 10. Наказ Міністра Ісповідань ч. 2128 до українського Єпископату призначати на церковні посади осіб неукраїнського походження тільки за згодою Міністерства.

1919. 12. X. З ініціативи Міністра Ісповідань вийшов „Закон про скасування статті 39-ої „Положеніє обь особьхъ преимуществъхъ гражданской службы въ отдаленныхъ мѣстностяхъ, а также въ губерніяхъ западныхъ и Царства Польскаго“.

1919. 12. X. Розпорядження Міністерства Ісповідань ч. 2173 Подільській Духовній Консисторії „вжити негайно заходів, щоб Декрет Високої Директорії від 7. цього жовтня був оголошений по всіх церквах Подільської єпархії“.

1919. 13. X. Понеділок. Закон про урочисту обітницю Директорії, Міністрів, Урядовців і Суддів та присягу військових на вірність Українській Народній Республіці. Ініціатором Закону й Свята був Міністер Ісповідань, він же виробляв тексти присяги та відповідних розпоряджень.

1919. 14. X. Вівторок. Урочиста присяга членів Директорії, Міністрів, Урядовців, Суддів та війська на вірність Українській Народній Республіці.

1919. 14. X. Універсал Високої Директорії до Українського Народу про початок праці Українського Священного Синоду 14. жовтня.

1919. 14. X. Вівторок. Урочисте відкриття праці Українського Священного Синоду о год. 4 6 пополудні в присутності членів Директорії, Міністрів і громадянства. Урочистий молебен правило вище міське духовенство на чолі з протоієреєм о. Василем Липківським.

1919. 14. X. Вівторок. Урочисте перше засідання Українського Священного Синоду в складі членів: Протоієрей о. Евфим Сіциньський, Протоієрей о. Василь Липківський, Свящ. о. М. Крамаренко; від ми-

рян: б. Прем'єр Володимир Чехівський та Декан Богословського Факультету Василь Бідиов. Членн Синоду єпископи Подільський Пимен та єпископ Вінницький не прибули. Від Уряду У. Н. Р. був Міністер Ісповідань І. Огієнко

1919. 16. X. Наказ Міністерства Ісповідань ч. 2221 Подільській Духовній Консисторії заборонити всім підлеглим органам уживати старих російських печаток (з двоголовом орлом).

1919. 18. X. Розпорядження Міністерства Ісповідань ч. 2229 Подільській Духовній Консисторії, „щоб нею, а також і всіма підлеглими їй органами, було складено урочисту обітницю на вірність Українській Народній Республіці“.

1919. 20. X. Наказ ч. 2223 Міністерства Ісповідань Подільській Духовній Консисторії, що їй „належить неодмінно звертатися до Українського Священного Синоду в усіх тих випадках, коли давніше зверталася вона до Російського Св. Синоду“.

1919. 22. X. Серєда. Свято Культури — урочисте Свято першої річниці відкриття Українського Державного Університету в Кам'янці в присутності членів Директорії У. Н. Р. і Міністрів.

1919. 25. X. О 5. год. вечора, субота, в будинку Подільського Комісаріату Державна Нарада членів Директорії, Міністрів та представників від усіх українських партій та громадських організацій.

1919. 27. X. „Постанова Ради Міністрів про асигнування в розпорядження Міністра Ісповідань 4,000,000 гривень на видання Св.Письма, Богослужбних і інших духовного змісту книжок“.

1919. 5. XI. Наказ Міністерства Ісповідань ч. 35/2355 про те, щоб місцевості, відірвані від свого єпархіального осередку, звертались у церковних справах до Міністерства Ісповідань.

1919. 11. XI. Закон про утворення Ради Міністра Ісповідань з 15-го вересня 1919 року.

1919. 12. XI. Наказ Міністра Ісповідань ч. 60: „Наказую через підлеглі мені органи зробити відповідні розпорядження, щоб по всіх церквах та інших місцях богослужбних зібрань членів різних ісповідань та вір на території Української Народньої Республіки духовні особи під час Служби Божої закликали народ допомагати хворим та раненим козакам та провадити в церквах грошевий збір на їх користь“.

1919. XI. Міністер Ісповідань засновує Пастирські Курси при Богословськїм Факультеті Кам'янецького Університету.

„Prof. Ohijenko był w ciągłym kontakcie z frakcją ukraińską Rady Miejskiej i dzięki jemu utworzyły się tak miłe stosunki między państwową frakcją ukraińską i frakcją polską, że prawie wszystkie kulturalne potrzeby kamienieckich polaków były uwzględniane. Polacy, nie bacząc na swój liczebnie nieznaczny stosunek do całej Rady miejskiej (9 polaków na 62 radnych), otrzymali swoje szkoły, tak że wszystkie dzieci polskie mogły się w nich uczyć na koszt miasta i Rządu. W działalności p. Ohijenko w Kamieńcu polacy nigdy nie spotykali się z odmową słusznych swoich żądań“ (Zaświadczenie Kaliskiego Związku Uchodzców Polaków, dnia 22-go sierpnia 1923 r.).

„Gdy w Kamieńcu był zaaresztowany cały prawie Polski Komitet Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny i ksiądz administrator katedry kamienieckiej Lachowicz pod zarzutem zdrady stanu, p. Ohijenko użył wszelkich swych wpływów, aby zwolnić z więzienia aresztowanych“ (Notarjalne zaświadczenie Prezydenta m. Kamieńca A. Szulmińskiego, dnia 4-go sierpnia 1923 r.).

„Prof. Ohijenko dał wielki dowód sympatii do Polaków podczas śledztwa nad „Piotrogrodzkim Komitetem Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny“, do którego należały najprzedniejsze działaczki Kamieńca, jak to pp. Kwiatkowska Zofja, Przyborowska Dioniza, K. Kosmińska i inne, jako też ks. Lachowicz, którym groziła wielka kara. Nadludzkie wysiłki i zapobiegliwość p. Ohijenko i jego przyjaciel politycznych sprawiły to, że sprawa ta, bardzo groźna dla członków Komitetu, była umorzona i dziś

ci ludzie, dzięki p. Ohijenko, pracują z tą że niezłomną energją w Polsce“ (Zaświadczenie Kaliskiego Związku Uchodzców Polaków, dnia 22. sierpnia 1923 r.).

Z całą stanowczością stwierdzam, że stosunek prof. Ohijenko zawsze był nacechowany życzliwością i chęcią pogodzenia interesów obu narodowości: polskiej i ukraińskiej. Wszystkie te fakta, które przytacza w swoim zaświadczeniu Pan A. Szulmiński, były burmister m. Kamieńca, są najzupełniej zgodne z prawdą i podkreślają życzliwy stosunek prof. Ohijenki do Polaków, stwierdzony czynami“ (Zaświadczenie byłego Komisarza Polskiego (Kijowskiego) Komitetu Wykonawczego na Rusi na miasto Kamieniec Podolski, dnia 9. sierpnia 1923 r.).

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Філософія Г. С. Сковороди. Написав Дмитро Чижевський
Варшава, 1934 р. 221 ст. 8^о.

Доволі багата література про Сковороду має чимало цінних позицій, не кажучи вже про ґрунтовну працю пок. історика Д. Багалія („Український мандрівний філософ“ Г. С. Сковорода, ДВУ, 1926, 397 стор.). Дотеперішні дослідники Сковородиної філософії присвятили свою увагу здебільшого „впливам“ на С-ду та шукали пунктів стичности його філософії з античною філософією, святоотцівською літературою та ідеями різних новіших філософів. Результати тих дослідів розбіжні та часто суперечні одні одним: ідеї Ск-и зв'язували з платонізмом, епікуреїзмом, містицизмом, пантеїзмом та філософією просвічености XVIII ст. На найбільші труднощі натрапляли дослідники, коли йшло про те, щоб із'явати філософію Ск-и з його ж добою та визначити їй властиве місце в розвитку українського духового життя. В таких обставинах до останнього майже часу філософія Ск-и зустрічає не тільки признання, але й різко негативну оцінку (нпр.: Г. Шпет: „Очерк развития русской философии“ I, Спб 1922, стор. 68-83, — його погляди реферує Багалій у цит. праці, стор. 350-351).

Проф. Чижевський, завдяки новій методи, щасливо перемагає труднощі, що встануть перед дослідником духового світу Ск-и. Метода та з'ясовується в двох пунктах: 1) насамперед дослідник зводить до системи ідеї Ск-и та шукає в них внутрішньої єдности, що „впливала б не з якихось на нього впливів, а виникала б із глибин його власного духа“ (стор. 6). Це завдання виконує він із помітною ерудицією та проникливістю. 2) Разом із тим він встановляє духовий тип, що до нього Ск-а належить. Замість того, щоб шукати безпосередніх „впливів“ на Ск-у — таке завдання, на його думку, навіть не є завдання „історика духа“, — шукає він „духових братів“ Ск-и та наводить у кожному розділі символи й ідеї мисленників, зближених до Ск-и, щоб на підставі однакового розуміння світу й життя ствердити спорідненість Ск-и з ним.

Таким чином Ск-а стає на лінії розвитку духової течії, що її головні складники творять ідеї платонізму, св. Отців і старохристиянської та німецької містики. Автор не знаходить у творах Ск-и якогось сліду знання новішої філософії, нпр. Лейбніца (але цікаво, що приятель Ск-и Вол. Каліграф захоплювався тим філософом!). Коли інші дослідники, що шукали зв'язків Ск-и з новою філософією, добачували впливи на нього Мальбранша, Спінози, Хр. Вольфа (давніше проф. Ч. теж допускав, що „вплив Вольфа в дуже можливий“, див. „Філософія в Україні“, I, 2 вид., Прага, 1928, стор. 100), проф. Ч. зупиняється тільки на німецьких мистиках і наводить чимало паралелів до ідей та символів Ск-и, при чому вказує на „ймовірне знайомство“ Ск-и з творами містиків Валентина Вайгеля та Ангела Сілезія (стор. 208). З містиками спільна в Ск-и антитетика думання, наука про коловорот, символика й емблематика та своєрідна інтерпретація св. Письма. Завдяки глибокому знанню містичної літератури, зокрема містичної

символіки, автор має змогу кинути нове світло на духовий світ та літературну манеру Ск-и. На символіку Ск-и звернув був давніш увагу Ерн, але тільки проф. Ч. з'ясовує її на історичному ґрунті, нав'язуючи до символіки св. Отців та барока. Годиться теж підкреслити, що проф. Ч-ий уперше висвітлив діалектичний характер Скородиноного думання (пор. теж його ж „Нариси з історії філософії в Україні“, Прага, 1931).

Цінними треба признати також сторінки, присвячені Скородиному стилеві. Бароковий характер того стилю може, здається, допомогти висвітлити й деякі сторінки психіки філософа, якщо вважавмо стиль за вираз внутрішньої істоти. Візьмім, напр, питання „радісного епікуреїзму“ у Ск-и (з новіших дослідників займався тим питанням проф. Гордієвський). Проф. Ч. вказує на те, що характеристичне зіставлення в Ск-и „Епікур Христос“ („Так живал афинеїській, так живал и єврейській Епікур — Христос“) — цілком у стилі українського барока (пор. „Пречиста Панна — слічна Діана“ в духовних віршах, або порівняння хреста з Нептуновим тризубом — у Галатовського), але він не схильний приписувати цьому якомусь значення. А проте можна думати, що в тому бароковому змішанні чужорідних елементів знаходить свій вислів своєрідне світовідчужання. Виходячи з цього погляду, дослідник не буде нехтувати хоч би й незначними епікурейськими „навіяннями“, що походять із духа доби та що були в Ск-и засмільовані сильнішими складниками психіки (залишаємо на боці питання, чи, та як світовідчужання Ск-и еволюціонувало). В даному випадку ті навіяння, видима річ, стоять далеко від епікурейського матеріалізму.

Щодо оцінки Ск-и, то автор ставить його „в центрі української духової історії“: Ск-а завершує собою розвиток українського духового життя доби Київської Академії та „передхоплює чимало думок пізніших українських мисленників“, як Гоголь, Куліш, Памфіл Юркевич. Дмитро Козій.

Українська поезія в Канаді. Канадійський професор (лінгвіст) та поет Watson Kirkconnell видав збірку поезій різних народів у Канаді: „Canadian Overtones“. На кінці її, на ст. 76-104, подано й сучасну українську поезію в Канаді. Подано вірші оцих авторів: Т. Федик, В. Курдяк, С. Ковбель, П. Карманський, П. Крам, В. Туливітер, П. Чайківський, Й. Ясенчук, І. Кирпак, М. Кумка, Т. Волохатюк, С. В. Савчук, К. Новосад, О. Івах, І. Кмета-Єфимович, І. Данильчук і Т. Кройтор. Подаються кращі зразки кожного з поетів у перекладі на англійську мову, коротесенька біографія, а на початку дано загальну характеристику цієї поезії. І. О.

Проф. М. Грушевський. Вийшов 3-ій зшиток Праць Українського Наукового Інституту в Берліні (Beiträge zur Ukrainekunde), німецькою мовою, увесь присвячений життю і праці проф. М. Грушевського. Тут уміщено статті: 2) Prof. A. Palme: M. Hruschewskij als Persönlichkeit ст. 5-13. 2) Doz. B. Krupnyckij: M. Hruschewskij als Wissenschaftler, ст. 14-28. 3) Prof. Z. Kuziela: M. Hruschewskij und seine Tätigkeit in den westukrainischen Ländern, ст. 29-37. На ст. 38-48 додаток: передрук праці М. Грушевського 1904 р. про схему „російської“ історії. І. О.

Лужичани. Josef Páta: Co má každý vědět o dnešní Lužici? Praha 1930 і 1932. стр. 16. „Lužice, Česko-Slovenska a Slovanstvo. Praha 1935. стр. 15. Автор, професор лужицько-сербського письменства в Карловому університеті в Празі, займався довгі літа студіями на тему лужичан, народу невеликого, що нараховує 160 тисяч душ, з чого за віроісповіданням 145 тисяч евангеліків та 15 тисяч католиків. Проф. Пата, родом чех із Літомишля, зацікавився цим племенем, що до р. 1635 було під чеською владою, а опісля аж по нинішній день під німецьким пануванням і написав надзвичайно цінну студію, що вийшла не тільки в чеській, але доповнена побачила світ теж

у лужицькій мові п. н.: „Zawod do studija serbskeho pismovstva“ Budyžyn 1929. Оця, розкішно видана книжка в 50 світлинами усіх слов'янських учених, що займалися лужичанами, народом, що перетривав бурі й не дав себе винародовити, ані зломити. Писав проф. Пата цю регарну студию в подиву гідною любов'ю до лужичан, до їх минулого, сучасного й майбутнього й до всіх лужицьких діячів, що розбудили свій народ і не дали йому потонути в германському морі. Коли ця велика студія призначена автором для наукового світу, дві брошурки, що їх наголовки подані з поч. рецензії, писані для широкого не тільки чеського загалу, але й для всіх слов'ян, як приклад живучости національної ідеї та героїзму лужичан і їх діячів, що не затратили віри ані в себе самих, ані в слов'янство. Автор нагадує, що на схилку 17. віку лужицький письменник Михайло Френцль нагадував цареві Петрові і в його подорожі по Німеччині, що під німецькою владою живе слов'янський народ. На чолі лужичан стояли в 19 віці Ян Арност Смолер (1816-84), патріярх свого народу, і Мих. Чорнік (1833-94). Смолер і Дучман їздили до Москви 1867 р. на етнографічну виставу, щоб нав'язати зносини з слов'янами та на кладення фундаментів під чеський театр 1868 р. до Праги. Їздив іще 1881 р. Смолер наприкінці свого життя до Варшави й Петербургу за поміччю для лужицької справи, але надармо. Побіч Смолера ясною постановою був музик Гандрій Зейлер, що складав патріотичні пісні: „Što je Serbov wótcny kraj“, а й національний гімн: „Rjana Lužica“ з гаслом: „Trač dybri Serbstvo, zawostač“ (Тривати мусять лужиці, вічно жити!“). Під впливом своїх діячів і пісні росла самосвідомість лужичан, виходила від р. 1842 преса, а слідом за тим основу лужицьку „Матицю“ (1847 р.) й матичний лужицький дім (1904 р.). Багато зробив для преси Іван Петро Йордан (1818-1891), що видавав її не тільки в лужицькій, але й у німецькій мові. Його „Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft“ мають і для нас українців, велике значення. А побіч згаданих уже людей, пише проф. Пата про Якова Барт-Чішінського, про філдолога Арноста Луку (1854-1932), про Мікулаша, Андріцкого, Індіріха Йордана, Йосипа Ісовака, Арноста Барта, М. Коля, І. Бриля, що з них три останні віддавали на полі політики чималі прислуги. Годі й дивуватись, що лужицькі діячі вели за собою людей інших націй. Між чехами найшли вони таких певних приятелів, як Адольф Черни і Йосип Пата. Для ознайомлення з лужицькою справою основано в Празі „Společnost' přátel Lužiči“, зорганізовано видання „Dom a svět“, а на чолі став Володимир Змешкаль, що видав п'ять брошур, а вони знайомлять нас із життям, незгодинами й успіхами лужицьких сербів. Із усіх тих видань можна й нам, українцям, не одного навчитись. Треба схилити голову перед славними лужичанами й їх сердечними приятелями чехами.

К. Студинський.

Пошанування чеської письменниці Терези з дому Лангаве Новакової (ур. 31. VII. 1853 — 13. XI. 1912 у Празі). Від р. 1876—95 працювала Новакова в Літомишлі, де жили два чеські письменники: Альбвій Йосек і А. Шміловський і де вродився найкращий чеський композитор Бедржіх Сметана. Визначилася Новакова романами з східно-чеського життя, бо в них увійшла в глибину чеського духа. Поки одначе пішла вона на літературну дорогу, займалася історично-етнографічними дослідженнями. Вона видала чимало самостійних праць. Для чеської вистави в Празі в р. 1891 написала вона статтю: „Českem kroji“ (1891), а для видання Отта „Cech“ розвідку: „Cechy východní“. З літературних творів важні: „Jan Jilek“ (чеський емігрант, що вмирає в Берліні), „Jiří Smatlan“ (упертий сектант, ткач), „Na Librově gruntě“ (життя освіченого селянина, зв'язане з подіями 1848 р.), „Dražar“ (піярст, потім протестант Йос. Вацлав, Юстин Міхль) і найкраще писання: „Děti čistého živého“. Vsi ті романи писані вже по виїзді Новакової з Літомишля. Молоду письменницю захопив був цілий край із його великим

минулим, з його релігійними міркуваннями, край сільських ребелянтів, що в часі підданства вминався за свої людські права. Коли Йосип Голічек описував боротьбу західночеських селян проти поміщиків, Новакова писала романи з аграрного життя східної Чехії. В р. 1929 пошанував Літомишль Новакову пропам'ятною таблицєю, а те саме вчинили жіночі чеські корпорації при кінці 1935 р. у Празі. Твори Новакової перекладано на слов'янські мови. Гарну працю про неї дав проф. чеського унів. у Празі др. Йосип Пата: „Т. Nováková“ (Прага 1928). K. C.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

Чужа преса й „Наша Культура“. „Prager Presse“ за 9. II. 1936 р. в своїй „Хроніці культури“ відмітила статтю проф. Іл. Свенцицького про Масарика з 2 (11) кн. „Нашої Культури“.

Передруки в „Нашої Культури“. Черновецький „Час“ у числах за лютий ц. р. передрукував оповідання С. Черкасенка: „Померлі душечки“, а саме: „Pereat Ukraina, fiat socialismus“!

Проф Огієнко і церковно-слов'янська мова. Сербський денник „Политика“ за 4. II. 1936 р. вмістив цікаву статтю проф. Білгородського Університету д-ра Петра Джорджича про впровадження сербської мови до Богослуження. Автор згадує й працю проф. І. Огієнка, „који данас најактивније ради на испитивању црквеног језика“ („що сьогодні найактивніше працює над дослідом церковної мови“).

Поправка. У вірші Б. Лисянського „Прокинськ, народе мій“, уміщеним у ч. 8. „Нашої Культури“ за минулий рік, у останнім рядку першої строфи належить виправити слова: „уславлений борець“ на: „уславлений творець“.

Зміст 2-го (38) числа „Рідної Мови“: І. Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис. Іл. Свенцицький: Назва „Русь“ в історичному розвитку до XIII-го в. І. Огієнко: Дбаймо про багатство свого словника! Ол. Мицюк: До впливів старої русько-української культури на мадярську. І. Огієнко: Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Є. Грицак: Буденні мовні прогріхи. І. Огієнко: Стилістично-синтаксичні нариси: варт, варто. Свляц. С. Гаяк: Не будьмо байдужі до своєї мови! До духовенства. Учителю: Навчаймося літературної мови! До нашого вчительства. М. Коваль, В. Вук: Рідномовні замітки. Мова наших видань — мова Ів. Черняви. Розділ для сам оуків: Початкова граматика української літературної мови „Рідне Слово“. Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

Друкарня „Нашої Культури“. Зачинаючи з 3 (12) кн., „Наша Культура“ друкується в Львові в Друкарні „Наукового Товариства ім. Шевченка“.

„Фонд Нашої Культури“. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на „Фонд Нашої Культури“: Ф. Душек 5 зл., П. Н. 1 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає найширшу подяку.

Передплачуйте „Рідну Мову“! Умови передплати див. на 3-ій ст. окладниці.

Мистецька оправа на „Нашу Культуру“ з англійського золотна з золотими написами 1 зл. з пересилкою.

Примітьте нам 9-ту кн. „Нашої Культури“, а ми вишлемо взаїмн яку іншу за бажанням.

Кн. 9-та „Нашої Культури“ вся розійшлася й Адміністрація її не має.

Відповідальний Редактор м-р Олександр Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів. вул. Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто
чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або
найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл.,
(можна ратами), на півроку 6-50 зл., на чверть року 3-50 зл. За границею в Європі
15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1-25 зл. за границею 1-50 зл.

Рік II. ЛЬВІВ, КВІТЕНЬ 1936 Р. Книжка 4 (13).

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ ЗА ГЕТЬМАН- ЩИНИ 1918-го РОКУ.

Сторінка споминів.

Це вже з давноминулого. Мені, оце недавно, довелося займатися
однією справою, зв'язаною з діяльністю Гетьманського Уряду в 1918
році в ділянці культури й просвіти. Не зовсім довіряючи своїй пам'яті,
я перечитав багато з того, що появилось друком „за“ і „проти“ цієї
діяльності.

Гадаю, що мабуть у цім напрямі зібрано найбільш матеріалів
до історії Гетьманщини, й на підставі їх можна цілком ясно собі
уявити, що саме було зроблене за час її існування для розвитку нашої
культури й науки.

Проф. Дмитро Іванович Дорошенко, з уродженими йому талан-
том і сумлінністю, дав загальний образ цієї діяльності, обоснувавши
його на документальних і цифрових даних.

Мені довелося переглянути багато вирізок із часописів і т. ін.,
що торкаються цієї справи: вони, без сумніву, відбивають опінію при-
наймні частини українського громадянства того часу.

Це може видаватися парадоксальним, але саме перегляд оцих
ворожих до Гетьманщини голосів зробив на мене тепер найбільше вра-
ження: він виразно пригадав мені ту постійну боротьбу, що ми тоді вели
для проведення в життя наших українських планів. Точніше: рішуче
не погоджуюсь зо всіма висновками соціалістичних — усіх відтінків
— українських публіцистів і кореспондентів того часу, але визнаю,
що багато фактів, про які вони згадують, по суті своїй — правдиві;
саме з цими фактами ми боролися всіма силами. Та ось тепер це давно-
минуле зо всіма надіями, що тоді нас окриляли, й розчаруваннями, які
ми так болюче переживали, я знову пережив...

Зо спокійною совістю сказати можу: згадуючи минуле, згаду-
ючи тогочасних моїх співробітників, я глибоко переконаний, що всі

вони були одушевлені якнайкращими прагненнями для добра української культури.

Який не був скупиий, щодо витрат, покійний Ржепещький — міністер фінансів, — і скільки мені не доводилося боронити якийнебудь видаток, коли діло торкалося інших діянок, одначе, коли розглядав і општориса якогось культурного чи наукового українського почину, я ніколи не чув застережень із його боку. Та не в цьому справа, і я глибоко переконаний, що всі закиди діячам Гетьманщини в цім відношенні не витримують критики. Помилки — може подекуди й катастрофічні в своїх наслідках — у нас траплялися. Дві з них глибоко запали мені в душу.

Перша — це те, що й я, й усі мої співпрацьовники — всі ми робили занадто основно, виходячи з точки погляду, що для успіху якогось почину необхідно добре його підготувати, протрудювати, а це вимагало часу.

Ми розраховували на те, що встигнемо створити правильно функціонуючий апарат із відповідним підбором державно думуючих українців та що встигнемо створити українську Армію: тоді б вихід німців не мав уже для нас значення. Та обставини склалися так, що ані поважного державного апарату з відповідними людьми-українцями на місцях, ані боєздатної Армії створити ми не встигли. Події в Німеччині прийшли скоріш, ніж цього можна було чекати.

Друга помилка була та, що населення було зовсім не освідомлене про наміри й заходи уряду, — і це в усіх ділянках життя, — та що не було пропаганди ні нашої провідної ідеї, ні праці уряду. Про все це громадянство довідувалося від наших політичних противників, — звичайно, у відповіднім освітленні.

Думаю, що коли б ми звернули були своєчасно увагу на ці дві помилки, то можливо, що кінечний результат був би інший. Але Гетьманщина 1918-го року не вдержалася, а це дає право, кому не лінь, критикувати нашу діяльність і все, що з нею було зв'язане; це загальний закон, якому підлягає кожна невдача.

Не збираюся вказувати в цій короткій статті на те, що за 8 місяців Гетьманщини осягнене; не збираюся спростувати закидів наших противників: безсторонній дослідувач культурного життя України за Гетьманщини 1918 року має цілковиту змогу протрудювати всі наші почини, з ним ізв'язані. Хочу тільки доповнити весь суттєвий матеріял деякими рисками, що — можливо — дослідувачеві можуть стати в пригоді.

В основі нашої діяльності в обсязі культурному ми кермувалися принципом: прямуючи невинно до створення нашої зовсім самостійної української культури, прямуючи до цілковитої українізації всього народнього виховання, робити це з найменшою шкодою для всяких культурних цінностей. Ми вважали, що кожний зайвий різкий крок у напрямі українізації того часу не тільки глибокій українізації не

допомагає, але навпаки — може відштовхнути від неї ті елементи, що, при поступовому підході до цього питання та при деякій терпеливості, легко могли б піддатися нашій культурі та її впливам. Ми працювали не до механічного примусового прилучення людей до українства, але до хемічного розтворення неукраїнських елементів в українській стихії. Наші противники, цілком не рахуючись із тодішніми умовами, бажали собі далеко різкішої українізаційної лінії. Завдяки своїй удачі й фахові — як військовий — я подекуди мав нахил до цієї другої концепції, але мої співпрацівники — і М. Василенко, і В. Науменко, і Петро Яковлевич Дорошенко — завжди здержували мене, і, гадаю, вони мали рацію, бо я встиг заприїмити за короткий час свого гетьманування, які тривкі висліди давала тактика, що вони відстоювали. Але слід було мати велику видержку й безкоштовну терпеливість.

З одного боку пригадую, скільки осіб і депутацій приходило до мене, скільки листів — підписаних і анонімних — одержував я і від росіян, і — що мене дивувало — частенько від природних українців зо всякими заявами та скаргами на різні „несправедливості“, що їх спричиняли їм нові державні розпорядки. З другого боку пригадую ті безконечні розмови з нашими українськими діячами, які все обвинувачували уряд у тому, що він дає змогу росіянам гальмувати розвиток українства й українського діла. З одного й з другого боку багато було несправедливих закидів, але були й зовсім обосновані, — мені ж доводилося без кінця розглядати ці питання і — у випадках, коли розгляд справи підтверджував обоснованість скарги — негайно її полагоджувати. Така процедура дуже тяжка для урядових осіб, але ми її вважали правильною.

Пам'ятаю добре, як люди, що спочатку відносилися рішуче вороже до всього українського, через деякий час безболізно ставали на українському ґрунті. Пам'ятаю своє здивування, коли старий князь Петро Волковський, що ціле своє життя був росіянином, раптом зовсім поважно почав учитися української мови й студіювати українську літературу, та висловлював жаль, що не знав давніш, як високо вона стоїть... А канцелярія Ради Міністрів? Доклади її напочатку писалися такою українською мовою, що викликала сміх, одначе згодом це виправилося, а в складі її були справжні знавці нашої мови. А скільки вчителів, що початково говорили якимось „незрозумілим жаріччям“, неподібним до української мови, через деякий час, під час прийняття в мене Учительського З'їзду, здивували мене своїм знанням мови. Таких прикладів я міг би навести безліч. Були, звичайно, й злочливі „закиди“ непримиренних, та це винятки, що підтверджують правило.

У цім відношенні, як на це зовсім слушно вказує ліва преса, відзначилися деякі директори російських гімназій, коли доводилося їм уступати частини будинків їхніх гімназій для гімназій українських. Між іншим, пригадую, що в зв'язку з аналогічною справою мене глибоко вразила своєю впертістю — скажу більше — нахабством, якась

ігуменя. Довелось переламати її впертість радикальними засобами, розгашуюючи без її згоди в вільній частині її монастиря українську гімназію.

Більшість закидів із лівого українського боку була мало обоснована, хоч би й тому, що в Міністерстві Народньої Освіти майже всі діячі, призначені ще за Центральної Ради, залишилися на службі. Я читав десь — не пригадую вже, де саме, — що честь заснування Української Академії Наук та двох українських університетів не може належати Гетьманщині 1918 року, бо ініціатива цього й деякі підготовки в цім напрямі праці належать Центральній Раді. Такі твердження не витримують критики: мало ще того, що така думка була, — треба було її реалізувати. „L'enfer est paré de bonnes intentions“.

І Академія Наук, і два університети (Київський і Кам'янецький), і багато-багато інших вищих, середніх та нижчих шкіл і найрізніших освітніх культурних інституцій, також і інституцій для розвитку різних мистецтв — це наслідки відданости українській культурі багатьох українських діячів, на чолі яких стояли такі люди, як Василенко, Стебницький, Науменко, П. Я. Дорошенко, І. Огієнко. Ці люди блискуче проводили в життя ті загальні директиви, що я спільно з ними опрацьовував. Такі директиви легко було давати, та в хаотичних умовах 18-го року в Україні — дуже трудно було їх здійснювати, одначе ці люди зуміли це зробити.

Були проте люди, що цілим серцем віддавалися українській культурній праці, — це головно люди непартійні. Скажемо, проф. І. Огієнко зміг зовсім тихо цілий Університет створити, являючись до мене завжди з готовими обґрунтованими доповідями, — і я ні разу ні в чім йому не відмовив, чому Кам'янецький Університет став такий міцний і багатий. Додам до цього, що я наказав пропускати до мене Ректорів Огієнка й Сушицького без докладів, поза чергою.

Скільки безконечних балачок у лівих українських колах викликали, наприклад, рішення не українізувати одним розмахом Університету св. Володимира в Києві, що з мурів його вийшло стільки видатних людей, заслужених для місцевої науки й культури. Василенко здержував мене; пригадую, як він у довгому й вичерпному докладі опрацював свій план діяння, щоб і в цьому Університеті безболізно провести українізацію. Я тоді переконався ще глибше, що одинокою ціллю його було зберегти для українського народу якнайбільш культурних цінностей: робив він під впливом цієї провідної думки, і я став на його боці. У мене немає найменшого сумніву, що коли б Гетьманство існувало було й далі, то Університет св. Володимира незабаром був би українським цілком.

Культурні цінності зруйнувати дуже легко, а для відтворення їх потрібні десятиліття, та й це в найкращому разі, а буває й так, що вруйнованого не відбудеш. Взагалі ж, коли справа торкалася домагаь спільної українізації, то не обходилоь іноді без курйозів. Було, приходять раз до мене двоє знайомих — іще з часів перед Гетьманщиною — самостійників. „Чого бажаєте, панове?“ — „Та“, ка-

жуть, „Пане Гетьмане, яким чином Ви ще терпите такого пам'ятника, як пам'ятник св. Володимира?“ — „Та чому ж його не терпіти, — це ж, як не як, наш же святий?“ — „Та св. Володимир то наш, а пам'ятник цей — не наш, треба його обов'язково знищити“... „Чому?“ — „Та св. Володимир був українець без бороди, тільки з вусами, а цей — з бородою“... Говорилося це не з жарту, а зовсім поважно. Я їм відповів: „Знаєте, панове, у нас іще стільки діла, доки Україна стане цілком україньською... Поки що — немає часу цим займатися. Обіцюю вам, що коли вже все буде зукраїнізоване, то я, як останню крапку, поставлю інший пам'ятник замість цього, і буде в нас св. Володимир уже зовсім зукраїнізований — без бороди та тільки з вусами. Розсталися дружельно. На жаль, — не завжди так бувало.

В. Науменко — цей освічений діяч на українській культурній ниві — часто бував цілком нападів як і з боку росіян, так і з боку лівоше настроєних наших українських елементів. Пам'ятаю, з якою глибокою повагою відносився він до української культури, й як обережно в нею поводився. Я вважав, що доки в нас немає надійного кадру українських учителів для народних шкіл, доти українська державна ідея не зможе глибоко вкоренитися в масах; що треба великого кадру учителів у душі ясної ідеї української державности, та що вони стануть найкращими провідниками української державницької свідомости в українських масах. „Чи не можна б — казав я Науменкові — „створити вчительські семінари для цієї мети? У нас так мало державно думуючих людей, чи не можна взяти з-за кордону відповідних людей на вчительські посади в цих семінарах, — це ж прискорило б бажаний процес; децю подібне робили інші молоді держави“⁴. „Ні, цього зробити не можна“ — казав Науменко. „Цей процес мусить виростати знутри, з-проміж самих же українців, із глибин української культури. Хоч це й довге, та одиноко триває“⁴.

Хоч це тільки мала риса, але вона типова для освітлення тих підставових принципів, про які я говорив вище та які давали напрям загальній нашій діяльності в обсязі української культури. Не хотіли ми ніяких „штучних огнів“, — хотіли все будувати на міцному фундаменті. На жаль, цей шлях показав себе надто довгим у хаотичних умовах того часу; та виникає питання, чи можна в сфері культури — коли хочеш не блефу, а поважного результату — поступати інакше?

І ще згадаю про один епізод, що був мені тоді дуже неприємний. М. С. Грушевського я бачив тільки раз у житті. В 1917 р. мене вибрали в Чигирині Отаманом Вільного Козацтва. Почесним Отаманом був обраний Грушевський. Восени 17-го року, коли я стояв на чолі 1-го Українського Корпусу, я взяв коротку відпустку й поїхав до Києва. Приїхавши, я вважав за потрібне — як Отаман Вільного Козацтва — представитись Почесному Отаманові М. Грушевському. Михайло Сергійович мешкав у власнім будинку на Паньківській вулиці. Явився я до нього зовсім офіційно, як до свого начальника, і відрапортував йому причину моєї візиту. З початку розмова якось не кле-

Глася; він, очевидно, не знав, як до мене поставитись. Потім ми перейшли на справи українські, і, нарешті, спинилися на деяких історичних темах. До цього я й прямував, бо мені приємно було почути опінію нашого великого історика щодо різних історичних питань. Розмова ця мене захопила, але, на жаль, вона перейшла на часи, які ми тоді переживали, — на соціальні і — головним чином — економічні питання. Тут я зовсім розчарувався, — в цій ділянці він говорив примітивні речі, — трохи подібні на дещо з тих експериментів, що їх тепер так „вдало“ проводять більшовики...

Пригадую своє здивування, коли Грушевський — а, судячи по його будинкові, він пролетарем зовсім не був — сказав, що цукроварні слід негайно передати державі. Коли я на це замітив, що сумніваюсь, чи державний заряд був би корисний для цукроварства в Україні, то він помітно був цим незадоволений і відповів мені, що є ж державні залізниці, отже чому ж не мали б бути державними й цукроварні?... Після цього розмова вже не клеїлась, і я вийшов. Він, мабуть, залишився дуже незадоволений з мене, а я трохи розчарувався, щодо його способу думати в обсязі соціальних і економічних питань. Відтоді я вже його не бачив.

Перед тим, як відкрити Українську Академію Наук, ми довго обмірковували, хто мав би бути її головою. Я був такої думки — та й усі зо мною погоджувалися, — що це високе й почесне місце належить в Україні тільки Грушевському. Грушевського я завжди високо цінив, як найбільшого нашого історика, поважав його за його хоробрість, про яку мені доводилося не раз чути, мені ця риса характеру старого професора сильно подобалася, але я рішуче не вірив, що його погляди в дійсності такі ліві, як ті, що я особисто з уст його чув. Мені здавалося, що це якесь дуже невдале приладжування до тих соціальних теорій, які тоді панували серед нашої інтелігенції. Думалося мені, що коли б він зайняв місце голови Академії, то зміг би принести величезну користь українській науці, а рівночасно відійти від усіх своїх марксистських теорій. Тому я прохав позондувати ґрунт, як би він до такої пропозиції поставився. Відповідь була категорично негативна. Мені це було неприємно не тому, що він міг був мені пошкодити своїм політичним напрямом, а тому, що, позбавлене змоги зближення з Грушевським хоч би виключно на офіційно-науковому ґрунті, Гетьманство в культурнім відношенні позбавлялось великої сили.

Думаю, що для Грушевського було б краще, коли б він цю пропозицію був прийняв. Та це вже не моя вина, — честь була йому вивалена.

Згадую про цей інцидент, бо він, на жаль, був прототипом дуже частих подібних явищ українського життя, коли навіть найвизначніші українці не можуть скинути пут, що зв'язують їх по руках і по ногах та від яких терпить ціла нація — пут партійництва.

Дай Боже, щоб ця недуга якнайскоріш минула.

Липень, 1935 р.

Павло Скоропадський.

СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА В ВИЩІЙ ШКОЛІ.

Чергові завдання вивчення старослов'янської мови.¹

Вивчення старослов'янської мови за останні 50 літ надзвичайно збільшилося й досягло високого ступеня. Правда, не росте це вивчення самостійно, — воно тісно зв'язане з ростом загального мовознавства взагалі, та слов'янського зокрема. Але одне недомагання сильно кидається в вічі кожному дослідникові історії цієї мови, — це брак глибокого розроблення загальних та методологічних питань вивчення цієї мови. Особливо це треба сказати за останнє двадцятиліття: вивчення старослов'янської мови не йде навіть у парі з ростом загального мовознавства. Від вивчення старослов'янської мови зовсім відійшла наука колишньої Росії, цебто країни, де це вивчення мало широкий практичний зміст. Церковне Богослуження з одного боку, велике число стародавніх пам'яток найрізнішого характеру з другого вимагали там кінцевого доброго знання старослов'янської мови й кирилівської палеографії. З причин, від наукових робітників зовсім незалежних, на землях кол. Росії тепер не тільки припинено всякі дослідні над старослов'янською мовою, але навіть церковні черенки викинено з ужитку. Це все сильно відбилося на нашій науці, й вона недостаточно зростає за останні роки, головню живе ще завдяки лобильненій праці південних слов'ян, а почасти й чехів.

Багато оригіналів старослов'янських пам'яток знаходиться на землях ССРСР, а доступ до цих пам'яток у більшості сильно утруднений, або й зовсім неможливий, а це й не дає змоги працювати безпосередньо над ними. Через це сильно кидається в вічі, що всі останні праці з цієї ділянки малодокладні, більш теоретичного характеру, бо автори їх працювали не над оригіналами, а тільки над їхніми не все добрими передруками.

У цьому своєму докладі я хочу звернути увагу на деякі загальні й методологічні питання, зв'язані з наукою старослов'янської мови в вищій школі взагалі, та у вищій лодзьській зокрема. Питань цих зібралось вже дуже багато, але я коротенько торкнувся тільки головніших.

1. Найперше — назва нашої мови. Прийнято звати її — староцерковнослов'янська мова. На мою думку, без шкоди для науки варто було б опустити в цій назві слово „церковна“, позоставивши ширшу назву „старослов'янська“. І справді, серед пам'яток XI-го віку маємо й такі, що не були в церковнім ужиткові, як Збірники царя Святослова 1063 і 1076 років, або такі, що мають до неї тільки посереднє відношення, цебто тексти їх не богослужбові, як Супрасльський Рукопис; маємо серед цих пам'яток і епіграфічний напис царя Самуїла 993 р., що прямого стосунку до церкви не має зовсім.

Термін староцерковнослов'янський, власне слово „церковний“

¹ Реферат, виголошений українською мовою на II Міжнароднім З'їзді Слов'янських Філологів у Варшаві 26 вересня 1934 року.

у нїм сильно затемнює нам саму істоту цієї мови за IX—XI столїтя. Думаю, що Костянтин і Методїй перекладали богослужбові книжки на живу слов'янську мову, яку найвідповідніше звати — старослов'янською. Оминаю складне питання — на яку саме мову зроблено перші переклади;¹ у всякому разі — на живу слов'янську, що з часом стала загальною літературною мовою для всіх слов'ян і для всякого писання, — для церковного й позацерковного. Розбивати цю старослов'янську мову IX—XI віків на мову писань церковних і позацерковних підстав не маємо, — на той час це була до певної міри одна спільна мова старослов'янська взагалі, а церковна — тільки зокрема.²

2. З такого мого погляду на істоту старослов'янської мови впливає й другий засадничий погляд — на пам'ятки старослов'янської мови. Число цих пам'яток у нас зовсім не встановлене, а те, що встановлене, не має міцного й логічного обґрунтування. Чому до канону старослов'янських пам'яток віднесено тільки певний круг пам'яток, і чому до них не допускаються пам'ятки східнослов'янської рецензії, цього логічно вияснити не сила, а міцних підстав для цього в усякому разі не існує. Існує хіба тільки традиція, навіть закрашена трохи ненауковою погордою до Сходу взагалі, але традиція — це ще не наука.

Чистої й нормальної пам'ятки, що вповні відповідала б нашому уявленню про старослов'янську мову, не маємо, — всі пам'ятки, навіть південнослов'янських рецензій, мають поплутання ерів ѣ, ѡ та носових ж, ѡ, цих найхарактерніших ознак старослов'янської мови. А коли так, то нема жодних підстав відкидати від науки старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток. Від такого відкидання повстає велика й помітна шкода, і час би вже це непорозуміння направити.

Притягнення східнослов'янських пам'яток дало б нашій науці великі користі. Традиційне число пам'яток старослов'янського канону над міру обмежене, а коли взяти на увагу, що в більшості це текст євангельський, то й зовсім вузьке. Між ними такі східнослов'янські пам'ятки, як датовані самі Збірники царя Овятислава 1073 і 1076 р.р., дають величезний матеріал для нашої науки, особливо матеріал лексикальний, морфологічний та синтаксичний. Кидається в вічі недатованість пам'яток старослов'янського канону, а це цілу нашу науку робить хистою, бо ж навіть найвидатніші славісти не мають одного погляду на вік цих пам'яток. Зовсім не те бачимо на пам'ятках східнослов'янських, — серед них чимало датованих, напр. Остромирова Євангелія 1056 р., Збірники царя Святослава 1073 і 1076 років, Архангельська, правильніше Київська Євангелія 1092 р., Новгородські

¹ Докладно розповідаю про це в своїй (літограф.) праці: „Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян“, Варшава, 1927 р. ст. 197—232.

² Докладніше розповідаю про назву „старослов'янська мова“ у вступі в своїй праці: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, Варшава, 1927 р., ст. 3—4.

Мінеї 1095—1097 років. Висновки, оперті й на цих пам'ятках, будуть міцніші, бо датовані.

Так, старослов'янські пам'ятки східнослов'янської рецензії зафарбовані місцевими діалектичними ознаками, але це зафарбування таке мале, головню фонетичне, і так нам добре відоме, що самé воно — недостатня причина відкидати ці пам'ятки від дослідів спеціалістів старослов'янської мови. Не забуваймо до цього, що й пам'ятки старослов'янського канону частенько таки мають різні місцеві діалектичні ознаки.¹

3. Курс старослов'янської мови по вищих школах часто не попереджають киче потрібним ширшим курсом про діяльність Костянтина й Методія, обмежуючись звичайно тільки найкоротшими сухими згадками про це на $\frac{1}{2}$ —1 сторінку, або обходячись і без того. Уважаю, що без докладнішого ознайомлення з життям і діяльністю творців церковної й літературної старослов'янської мови не можна зрозуміти істоти старослов'янської мови, і всіх тих питань, що зв'язані з цією мовою. Думаю, що кожний викладач старослов'янської мови мусить попередити свій курс окремим вступом бодай на 10—15 годин, і розповісти тут не тільки про життя й діяльність Солунських Братів, але й про головні питання повстання слов'янських азбук та літературної мови у слов'ян. Моя практика в цьому, коли я відводив на такий вступ одну годину тяжчево протягом цілого року, давала найліпші результати, бо слухачі по тому свідомо ставилися до цілого курсу старослов'янської мови й глибше його розуміли.²

Кирило-методіївська література в теперішній час так сильно розрослася й так міцно сплетена з основними питаннями старослов'янської мови, що час уже — на мою думку — запроваджувати по вищих школах окремі самостійні курси про життя й діяльність Костянтина й Методія. На фоні цих курсів стають зовсім ясними всі головні питання старослов'янської мови. Як я перевіряв на своїх слухачах, — звичайний слухач скоро забуває наші фонетичні чи морфологічні викладки, але всі головні питання з курсу діяльності Кирила й Методія він пам'ятає міцно, а це дає йому можливість добре орієнтуватися і в головних питаннях старослов'янської мови.

4. Той курс старослов'янської мови, що звичайно викладається по вищих школах, вважаю за непотрібно звужений. Традиція усталила зміст цього курсу тільки на частину пам'яток X—XI-го віку. А що було по цьому, — чи в дальших віках ця мова, як мова церковна й літературна, перестала існувати? Реальна дійсність не оправдує такого звуження курсів старослов'янської мови, й до правди ближче

¹ Докладніш розповідаю про це в своїй праці: „Найважливіші пам'ятки церковнослов'янської мови, Варшава, 1929 р., ст. 98—103.

² З моїх викладів повстала моя двотомова праця: „Костянтин і Методій, їх життя та діяльність“, т. I—II, Варшава 1927—1928, ст. 324+400, а також: 1) „Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян“, Варшава, 1927 р., 271 ст., і 2) „Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian, album zdjęć, Варшава, 1927 р., 53 знімки. Ці праці дають кожному можливість легче орієнтуватися в усіх складних питаннях славістики.

стояв Фр. Міклошїч, коли в своїм Старослов'янськїм Словнику 1865 р. використав пам'ятки й значно пізніших віків.

Уважаю за конечне, щоб до курсу старослов'янської мови додавана була бодай як окремий розділ історія цієї мови й за дальших часів, особливо за XII—XVII віки, а по можливості й до нашого часу. Справа в тому, що старослов'янська мова церковна не зашмерла, не припинила свого існування, але жила й далі. Історія цієї церковної мови за XII—XVII віки надзвичайно цікава, й дає нам багато такого матеріялу, що глибоше висвітлює істоту старослов'янської мови.

Змінюючись головню в фонетиці, церковна старослов'янська мова живе й далі, як мова церковна полудневих та східних слов'ян. Дальша доля цієї мови надзвичайно цікава. До половини XIV-го ст., себто до Євфимієвої реформи, вона позостається більш-менш незмінна, а тому пам'ятки цієї доби мають надзвичайно велике значення для зрозуміння істоти старослов'янської мови. По втраті незалежності південних слов'ян, а особливо в віках XV—XVI і XVII, центр плекання церковної мови переноситься до східних слов'ян, а власне до народу українського, де й позостається до кінця XVIII-го столїття, а потім переходить до Росії. Висвітлення цілої історії церковної мови, бодай у короткій зарисі дуже цінне для курсу старослов'янської мови, бо дає йому природне закінчення, відповідаючи на логічне питання кожного з слухачів цього курсу: а що ж сталося з цією мовою пізніш?¹ У старослов'янській мові маємо багато питань, назову тут хоча б питання акценту, що їх розв'язати з самих тільки пам'яток X—XI віків ніяк не можна. — треба конче притягнути й пам'ятки пізніші, скажемо Новий Завіт митрополита Олексія з 1355 р. дає неоціненний матеріял для вяснення старослов'янського акценту.² Так само, скажемо, питання знаків діакритичних ніяк не розв'яжемо по найстарших пам'ятках, — мусимо звернутися до пам'яток пізніших, де ці знаки маємо вже в суцільній закінченій системі. А питання знаків надрядкових нераз ізв'язані з питанням фонетики.³ Зазначу тут іще, що, напр. „Сказаніє о письменах“ Костянтина Костенцького кінця

¹ Коротку історію церковно-слов'янської мови подав я у двох своїх працях: 1) Історія церковно-слов'янської мови, короткий науково-популярний нарис, „Erlis“ 1931 р. т. V ст. 20—38, Варшава, і 2) Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w wiekach XV-XVIII, див. „Prace Filologiczne“ 1929 р. т. XIV ст. 525—543.

² Докладніше пишу про це в своїх статтях: Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern, „Zeitschrift für slavische Philologie“ 1932, т. IX кн. 3—4 ст. 395—399, і 2) Кендема, подвійний гравіс, „Записки Чину Св. В. В.“, Жовтєва.

³ Про наголоси Чудівського Нового Завіту 1335 р. розповідаю в двотомовій недрукованій своїй праці: „Східнослов'янський наголос XIV віку“, т. I: Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р., т. II: Східнослов'янський наголос XIV-го віку. Деякі дані з цієї надзвичайно цінної акцентованої пам'ятки подаю в своїй праці: „Український літературний наголос“, див. „Рідна Мова“ 1936 р.

XIV-го віку для зрозуміння істоти старослов'янської мови дає надзвичайно багато.¹

5. Кожне питання старослов'янської мови, — фонетичне, морфологічне й складнене кінче треба освітлювати й далшою його долею в живих мовах слов'янських, або хоч його долею в мові слухачів. Скажемо, в вищих школах польських розповідати й про долю старослов'янського явища в мові польській, а в чеських школах — про долю його в мові чеській і т. д. Це не буде втручання в порівняльну граматику слов'янських мов, — це буде тільки методологічно й науково так потрібне нам зв'язування двох кінців мовного явища — його початок і кінець, без чого вяснення цього явища все буде неповне. Так поставлений курс старослов'янської мови бодай для головніших явищ зробить неоціненні послуги й для курсу порівняльної граматики слов'янських мов, і для курсів окремих живих мов.²

6. Вивчення фонетики старослов'янської мови сильно утруднюється тим, що ми часто недостатно знаємо, що саме криється за поданою графічною формою, напр. сил'мо й т. ін. Справа в тому, що ми мало досліджуємо старослов'янський, а ще менше церковнослов'янський правопис. Вивчення церковнослов'янського правопису в його цілості, за X—XIX, яке я проробив,³ показує, що правопис цей надзвичайно консервативний, і що правопис пізніших часів добре висвітлює правопис старший. Ось тому знання історії церковнослов'янського правопису в його цілому надзвичайно цінне для зрозуміння слов'янської графіки X—XI віків, а це дає нам змогу глибше аналізувати питання старослов'янської фонетики. Ось тому вважаю, що старослов'янську фонетику треба розпочинати докладною історією церковнослов'янського правопису. Вивчення правопису пам'яток XII—XIV віків, а особливо „Сказанія о письменах“ Костянтина Костенцького, дає надзвичайно цінний матеріал для фонетичного зрозуміння старослов'янських пам'яток X—XI віків.

7. Сам курс старослов'янської мови звичайно зводиться в нас до фонетики й морфології, а на складню уваги звертається мало й відводиться на неї якихсь пара годин у цілому курсі. Таке негування складні старослов'янської мови вважаю дуже некорисним для цілої нашої науки. Вивчення слов'янської синтакси взагалі не може похвалитися глибиною поза дослідями Потебні, історичного освітлення в складневих працях частіш не знаходимо. Думаю, що за першу причину такого сумного стану складневих дослідів треба вважати власне брак добре розробленої складні старослов'янської мови. Уважаю

¹ Про значення цього Сказанія розповідаю в багатьох місцях своєї праці: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, Варшава, 1927 р., див. напр., ст. 18—21 і ідр.

² Цією методою опрацював я свою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, Варшава, 1927 р., 495 ст. літограф.

³ Свою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, 1927 р., я розпочинаю окремою частиною: „Церковно-слов'янський правопис“ ст. 12—120. Знання історії правопису дає студентіві змогу ясніш відрізяти форму звукову від графічної. Див. іще мою працю: „Новочасний церковно-слов'янський правопис“, відбитка з „Elpis“ 1926 р. т. II ст. 16—39.

складню за царницю мовознавчих наук, і вже час відвести їй належне місце в курсі старослов'янської мови. Пам'яткового джерельного матеріалу маємо не мало, але до складневих дослідів конче треба пригадати й дослід таких пам'яток, як, скажемо, Збірник Святославів 1073 р., що для складні дає надзвичайно цінний невичерпний матеріал.¹

8. Говорячи про складню ст. сл. мови, не можна не звернути ще уваги на конечну необхідність порівняння перекладних старослов'янських пам'яток із їх грецькими, рідше — латинськими оригіналами. Таке порівняння дає завжди дуже цінні результати, що глибоко висвітлюють нам саму істоту слов'янської мови. А вже для дослідів складні таке порівняння надзвичайно необхідне. На жаль, такого порівняння ст. сл. пам'яток із їхніми оригіналами з погляду складні в широкому значенні у нас іще мало пророблено, широкої загальної синтези не зроблено. Через це багато складневих явищ старослов'янської мови або лишаються глибше невисвітлені, або висвітлюються неправдиво.

Взагалі, ми ще мало висвітлили впливи грецької складні на складню старослов'янську, хоч без такого висвітлення наша наука нормально йти вперед не може.²

9. А вже вплив гебрайської мови на мову старослов'янську лежить у нас непочатий. А між тим знаємо, що основою грецьких богослужбових текстів були старозавітні псалми, біблійні пісні й біблійні та синагогальні молитви, перекладені дослівно, як і взагалі дослівно перекладений на грецьку мову цілий Старий Завіт. У цьому грецькому перекладі дуже багато гебраїзмів, цебто виразів, питомих тільки гебрайській мові, позоставлено без змін, а пізніше ці ж гебраїзми попали й до старослов'янських перекладів. Зваживши, який великий вплив мав т. зв. „біблійний стиль“, переповнений гебраїзмами, на старослов'янську складню, зрозуміємо й конечну потребу дослідити всі гебраїзми, особливо синтактичні, в старослов'янській мові. Скажемо, без гебрайського оригіналу ми не зрозуміємо, чому в біблійних наших текстах так часто знаходимо час майбутній замість способу наказового; напр.: *шкратиши мѧ ѡссѡпомъ* — пократи мене іссопом і т. ін.³

10. Питання фонетики старослов'янської мови дуже часто не до кінця нам ясні; напр. дуже цікава, але мало znana, старослов'янська вимова деяких звуків голосних і приголосних. З цього погляду неопізнанні прислуги для старослов'янської фонетики зробив би нам докладний дослід черковної вимови. Церковна вимова богослуж-

¹ Докладно про це розповідаю в новій своїй праці: „Складня української мови. Частина перша: Вступ до вивчення складні“, Жовква, 1935 р., 196 ст.

² Див. про це в моїй праці: „Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову“, Варшава, 1927 р. (з „Духового Січача“), ст. 5—9, 17—18.

³ Докладно розповідаю про це в своїй праці: „Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову“, Варшава, 1927 р., ст. 12—16.

бових текстів вивчена в нас надзвичайно мало, а між тим потрібного матеріалу, починаючи з найдавнішого часу, маємо вже багатенько; у всякому разі матеріалу маємо стільки, що глибший і докладніший його аналіз дав би смілу даних для висвітлення старослов'янської фонетики. Церковна вимова богослужбових текстів надзвичайно консервативна, стародавня традиція вперто віками тримається, а це й дає змогу з церковної вимови пізніших віків робити певні висновки й про фонетику старослов'янську.¹

Так, є дані твердити, що стара вимова довгі віки незмінно трималася в церкві, а від неї перенесена була навіть до українських канцелярій XIV-го віку та молдавських XV-го віку. Маю на увазі одне явище, — старослов'янський *к* церква вимовляла на кінці слів близько до *о* ще й у XIV віці, і такої вимови тримаються деякі писарі, напр. українських канцелярій XIV-го віку. Так, у грамоті луцькій із 27 січня 1388 року знаходимо: *оу҃сѣмо, листо, посмотрѣнто, плано петроухо намоштухо мѣлѣсто, городо, а҃кѣтмоухо, оу҃помѣдѣлико, і т. ін.* Таких прикладів, де замість старого *к* у пам'ятках *о* маємо навіть на кінці слів, знаємо з XIV і XV віків не мало з канцелярій українських і молдавських. Ця канцелярійна *о* хомонія безумовно церковного походження й безумовно стоїть у зв'язку зо старослов'янською вимовою.² У всякому разі, аналіз пам'яток, що показують церковну вимову, дасть для нас дуже багато; дадуть багато навіть матеріяли пізніші, напр. богослужбові тексти XV—XVI віку, писані латинкою, з чого ясною стає церковна вимова, а вона все консервативна. Думаю також, що дослід акцентованих кирилівських пам'яток XIV-го віку не мало дав би для вивчення старослов'янського акценту.³

11. Для вивчення старослов'янської мови не зайвим було б глибше дослідити архайзм окремих слов'янських мов. Справа в тому, що окремі слов'янські мови не все змінили від свого колишнього стародавнього стану, — кожна жива слов'янська мова має

¹ Про церковну вимову старих віків докладно розповідаю в своїх працях: 1) „Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, нарис із історії фонетики, див. „Вісн.“ 1926 р. кн. 1 ст. 9—32 і окремо, Варшава, 2) Українська й білоруська церковна вимова XVI—XVII віків, див. „Українська літературна мова XVI-го ст.“, Варшава, 1930, ст. 232—234, і 3) Українська церковна вимова, див. „Наша Культура“ 1936 р. кн. 5 (14).

² Докладніш розповідаю про це в своїй статті: „Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 року“, див. „Slavia“ 1936 р.

³ Про старий церковнослов'янський акцент докладно розповідаю в цих своїх працях: 1) „Наголос яко метод означення місця виходу стародрукваних книжок“, Львів, 1925 р., див. „Записки Наукового Товариства“ т. 136—137 ст. 197—224. 2) Український наголос на початку XVII-го віку, див. „Записки Чину св. Василія Великого“, т. II вип. 1—2 ст. 1—29, Жовква, 1926 р. 3) Український наголос у XVI-ім віці, див. „Сборник статей в честь ак. А. И. Соболевскаго“ ст. 444—451, Ленінград, 1928. 4) Церковно-слов'янський наголос, див. мою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови“ ст. 312—339, 1927 р. В усіх цих працях аналізується старий церковно-слов'янський акцент. Див. іще мою працю: „Український літературний наголос“ у журналі „Рідна Мова“, де часті екскурси до церковнослов'янського наголосу.

багато архаїзмів. Треба конче зібрати такі архаїзми, — вони й зма-люють нам правдивий стан старослов'янської мови. Архаїзми кожної слов'янської мови зокрема вже досить добре висвітлені, але ще не маємо загальної синтетичної праці про всі архаїзми разом. Праця така дуже нам потрібна, бо й вона стане живим пам'ятником старо-слов'янської мови. Звертаю тут увагу на мову українську: вона знає дуже багато найрізніших архаїзмів фонетичних, морфологічних і склад-невих, таких архаїзмів, що все будуть цінні для дослідника старо-слов'янської мови. Напр. у складні в українській мові дуже частий давальний приналежності, *dativus possessivus*, — кінець книжці, батько йому вмер й т. ін.; в часових і причинових безприменникових реченнях дуже часто в цій мові старослов'янська конструкція з під-метом у пояснювальнім реченні зараз по дієприслівнику. Скажемо, старослов'янське: *к'ъ ставъ нсѣсъ по немъ идаше* по-українському буде: „Уставши Ісус, ішов за ним“. Ця форма в живій народній мові дуже часто, пор. Шевченкове: „Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочити“. Цікаве ще, напр. питання члена в українській мові. Як відомо, дослідники з українських пам'яток XII—XIII віків подають багато прикладів т. зв. члена, напр. це робить Л. Мілетич, Халан-ський, Погорілов і інші. Цей член, трохи відмінний від члена болгар-ського, панує в живій українській мові й тепер, напр. у Шевченка маємо: „Одинокий, мов гора та на полі чорніє Колізей той серед Риму“ („Неофіти“) і десятки таких інших прикладів.¹ Не знаючи про-цей живий в українській мові постпозиційний член, правда — особли-вого типу, проф. Погорілов у Збірнику на честь Мілетича прийшов до-зовсім неправдивих висновків про старокітвівську мову, висновків, потрібних авторові для його політичних тверджень. Думаю також, що глибше вивчення вказівних займенників в окремих слов'янських мо-вах, особливо дослідження втрати ними своєї вказівної сили, проляє більше світло на час повстання слов'янського члена. У всякому разі більшість прикладів, що їх подає проф. Мілетич із старослов'янських пам'яток за приклади члена, членом не є, — це звичайні вказівні або анафоричні займенники. — Або, скажемо, в українській мові добре знана складнева функція старослов'янського суліну: сама форма су-ліну зникла, але по дієсловах руху ставимо інфінітива, а при ньому, як і в старослов'янській мові, родовий відмінок, напр.: „Іде до сусіда невістки и судити“, „Пішли в поле зеленого жита жати“, „Вийшла мати в ор і т відчиняти“, „Пішов с і на косити“ й т. ін.

12. Передостання моя увага до курсу старослов'янської мови в вищій школі та, що слухачі цього курсу конче мусять познайо-митися хоча б із коротким курсом кирилівської й глаго-лицької палеографії. У нас стало звичайним, що наші слу-хачі читають тільки друковану, на сучасний лад стилізовану кири-лицю, але ніхто з них не прочитає пам'ятки в оригіналі. Це прино-

¹ Див. мою працю: „Член в українській мові, історично-порівняльний на-рис“, „Рідна Мова“ 1935 р. ст. 379—384 і 429—434.

сить помітну шкоду нашій науці, бо не дає змоги слухачеві глибше орієнтуватися в питаннях повстання слов'янських азбук, а тим самим і в мові, що передається ними. Уживання фотографічних знімків замість друкованих старослов'янських текстів на годинах вирав приносить великі користі, бо вводить слухача глибше до справи й ставить його ближче до самого оригіналу. Думаю, що вже мусимо перейти від друкованих хрестоматій до альбомів знімків із старослов'янських пам'яток.¹ Таке ставлення справи, скажемо на землях слов'янських східних і південних, конче необхідне; необхідне воно і в Польщі; більше того, в Польщі конче потрібні й окремі курси кирилівської палеографії, бо ж польські архіви переповнені кирилівськими пам'ятками, а читати їх нема кому.

13. Питання про вимову старослов'янських текстів — це першорядне питання, що ще чекає свого глибшого розроблення. Вимова ця по вищих школах не однакова, одности тут не має. Кожний слов'янський народ шильнує вимовляти ці тексти згідно з своєю фонетикою, особливо в тих випадках, де ще не встановлено непорушної вимови. У східних слов'ян, напр., носові ж, љ часто вимовляють по сучасному: у, я; навпаки, у слов'ян західних та в Європі звичайно вимовляють їх як носові: ѡ, е.

Маємо не мало старослов'янських звуків, що їх правдива істота ще остаточно не встановлена, напр. ѣ, є, и, г й ін. Через це, скажемо, в українській науці вже закріпилося вимовляти ці звуки по-новому, бо, здається, ця вимова мало відбігає від старослов'янської; вважаємо, що є та и не палаталізували тих приголосних, що по них стояли: *небо* — небо, *ведеши* — ведеші, *несеши* — несеши, *хлѣкъ* — хліб і т. ін., а не: несеші, ведеші, хлѣб. У всякому разі уодностайнення вимови старослов'янських текстів — чергове завдання нашої науки.²

Звичайно, щоб виконати всі ті завдання, що я їх тут ставлю, старослов'янська мова в вищій школі мусить бути окремою самостійною катедрою з достатнім числом викладових годин. В деяких вищих школах так уже й є, але в багатьох із них старослов'янська мова — тільки придатак до якоїсь іншої катедри. Так надалі не може бути, беручи під увагу особливо те, що професор старослов'янської мови мусить велику увагу звернути ще й на життя та працю Костянтина й Методія, на повстання слов'янських азбук та на кирилівську палеографію.

¹ Власне так я сказав свою працю: „Пам'ятки старо-слов'янської мови X—XI віків“, Варшава, 1929 р. Тут подав я 155 знімків із пам'яток X—XI віків із кирилівською транскрипцією їх. Це дає змогу студентові читати зліва — оригінал, а зправа — його кирилівську транскрипцію. Око студента постійно при звичається до оригіналу. Див іще дві мої праці: 1) *Wzory pism cyrylickich X-XVII w. w.*, Варшава, 1927 р., 144 ст.; видання друге ч. I 1928 р. і ч. II 1931 р., і 2) *Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian*, Варшава, 1927 р.

² Докладніше див. про це мою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, 1927 р. а в ній на стр. 121—128 розділ: „Вимова старослов'янських текстів“.

Оце головніші мало ще вирішені питання до курсу старослов'янської мови в вищій школі. Без позитивного глибшого вирішення цих питань будемо довго ще топтатися на одному місці й не потрапимо йти в парі з розвитком загального мовознавства. Деякі з цих питань уже вирішені й прийняті окремими вченими, — я тільки синтезую їх, як головні десидерати нашої науки.

На основі всього вище сказаного приходжу до таких висновків.

1. Мову найдавніших слов'янських пам'яток з наукового й педагогічного погляду відповідніш було б звати старослов'янською, а не староцерковнослов'янською.

2. До вивчення пам'яток старослов'янської мови краще треба додавати й вивчення пам'яток східнослов'янських.

3. Курс старослов'янської мови краще треба починати докладним вступом про життя й діяльність Костянтина й Методія та про головні питання повстання азбук і літературної мови у слов'ян. Час уже настав, щоб такі вступи робити й окремими курсами.

4. До курсу старослов'янської мови краще треба додавати бодай коротку історію церковнослов'янської мови за XII—XVIII віки.

5. Історія церковнослов'янського правопису X—XVIII віків дає надзвичайно багато для глибшого зрозуміння фонетики старослов'янських пам'яток, а тому курс старослов'янської мови треба розпочинати окремим розділом про церковний правопис.

6. Дуже корисним буде бодай коротко показувати долю головних мовних явищ старослов'янської мови в окремих живих слов'янських мовах.

7. Вивчення складні старослов'янської мови тепер зовсім занедбане, що зле відбивається на стані цілого слов'янського мовознавства й на стані вивчення складні живих мов.

8. Краще треба збільшити нашу працю порівняння старослов'янських пам'яток із їх чужомовними оригіналами й подати повний малюнок грецького впливу на старослов'янську мову, особливо в ділянці складні.

9. Краще треба дослідити гебраїзми в старослов'янській мові, особливо складневі.

10. Глибокий і докладний аналіз консервативної церковної мови богослужбових текстів дасть цінні вказівки для старослов'янської фонетики.

11. Краще треба дослідити архаїзми всіх окремих слов'янських мов, — у своїй цілості вони сильно освітають нам істоту старослов'янської мови.

12. Для практичних вправ із старослов'янської мови потрібні нам не хрестоматії друкованого тексту, але фотографічні знімки зо старослов'янських пам'яток.

13. Без бодай короткого курсу кирилівської (й глаголицької) палеографії не може бути глибшого зрозуміння головних питань старослов'янської мови.

14. Час уже настав виробити загальні правила вимови старослов'янських текстів.

15. Старослов'янська мова мусить бути окремою незалежною катедрою в вищій школі.

Іван Огієнко.

ФРАНКОВІ МОРАЛІСТИЧНІ ПОЕЗІЇ НА СТАРІЙ ОСНОВІ.

В історії письменства спостерігаємо постійне явище нав'язування до традиції, тобто, в суті речі, до окремих моментів, вирізків минулого. Біблійний світ, антична старовина, бурхлива романтика лицарства, народня творчість — це різні „станції духа“, де різними часами зупиняються творчі одиниці, шукаючи в давніх образах та ідеях вислову тому всьому, що наростає в їх власній душі. Нашим пориванням до висот, до майбутнього надає традиція почуття солідності, почуття того, що не будуюмо на піску.

Для українських поетів ХІХ-го ст. такою „станцією духа“ була народня творчість, а також (це особливо характеристичне для доби паралізованої акції!) козацька романтика. Але замітна річ, що Франко в своїх поетичних шуканнях майже не зупиняється на специфічно козацьких темах. Його увага зосереджується охотніш на таких постатях минулого, як Іван Вишенський, на стародавніх апокрифах і легендах та на моралістичних збірниках. До апокрифічних джерел сягав був і Степан Руданський (див. його парафрази старозавітніх апокрифів п. з. „Байки світові в співах“), але в Руданського зацікавлення апокрифами — це був тільки момент його зацікавлення „усною словесністю“, що в неї апокрифи влилися, затрачуючи своє книжне походження. Натомість Франко звернувся й до книжної творчості давніх століть, хоча треба признати, що при тому найбільш уваги присвячував він тим літературним явищам, що знайшли були колись широкий відгомін серед народніх мас, засвідчуючи своєю популярністю свою близькість до народнього життя та відповідність духовним потребам народу.

Зупиняючись на цьому місці на притчах та циклі „Паренетикон“ (у збірці „Мій Ізмарагд“), а почасти торкаючись і інших поезій „на старі теми“, хочемо відповісти на питання: яке місце належить тим творам серед поетової духової спадщини? Чи поет тільки передає продукти чужої творчості так, як, напр., „Вавилонські гімни й молитви“,¹ чи може дає в них вислів власним переживанням? У першому випадку вони мали б випадковий, зовнішній характер, і тільки в другому випадку вкладалися б у систему духового світу поета, як вислід більш органічного процесу.

Нахил до популяризації закривав часом перед самим поетом властивий сенс цієї сторінки його творчості.² Однак, спираючись на по-

¹ „Діло“, Львів, 1911, чч. 217—235, та окремо.

² І. Франко: Давне й Нове, Львів, 1911, стор. ІҮ.

етову передмову до збірки „Мій Ізмарagd“, де поет дає більш безпосередній вислів своїм почуттям, маємо підставу думати, що ціла та збірка — явище органічне, що це вираз його власного духа. При всій відмінності тонів тієї збірки, в порівнянні з попередньою творчістю, основна її лінія притаманна і давнішому, і пізнішому Франкові. Всю його творчість цементує його етос. Це відчув сам поет, коли — кидаючи рукавичку декадентам — зазначував, що „правдива поезія мусить бути моральною“.¹ Як у попередніх творах, так і тут Франко виступає як суспільник-мораліст, що змагається за добро загалу, за людяність, що проповідує любов до людини, до покривджених і гноблених. Це той самий мораліст, що підкреслював брак „морального елементу“ в розвитку соціалістичного руху.² При тому не потребуємо хіба додати, що під моралістом розуміємо тут не того, хто проповідує вивчені правди: сила справжнього мораліста — в його вольовій диспозиції, в енергії відчуття, в змаганні за означені правди, що стали правдами його життя. А такий мораліст був Франко. Те, що промовляло йому до серця в давніх моралістів, — це велетенська праця над трансформацією дійсності, зокрема людського життя. Велич того зусилля, моральний патос таких одиниць, як св. Іван Золотоустий — це все було Франкові близьке й рідне, та говорило про тісний зв'язок давніх літературних пам'яток із сучасним життям. До того в багатьох випадках очаровувала поета й буйність уяви. „Живе чуття й живу фантазію“, що то зробили були такою приманливою для Франка постать Івана Вишньського, отого „поета, пропагандиста, агітатора“, — а разом із тим огонь любови й ненависти відчув і добачив поет у давніх авторів-моралістів.

Першовзорів Франкових притч та поезій циклу „Паренетикон“, утворених на староруській основі, знаходимо чимало в славній повісті про Варлаама та Йоасафа та в „Ізмарagdі“.³ Порівняння одних з другими виявляє, що Франко зберіг назагал вірно моралістичне забарвлення своїх першовзорів. Це явище легко зрозуміти насамперед, коли йде про „Строфи“, що нагадують епіграми античних та новіших поетів, м. і. двовірші й чотирівірші Фр. Рюккерта. „Строфи“ дають зразки гномічної поезії з її не порушним скарбом вікової мудрости, що стала добром колективної свідомости.

Два-три приклади зілюструють нашу думку.⁴

¹ І. Франко: Твори, т. XXII, стр. 8. Харків, 1927.

² А. Музичка: Шляхи поетичної творчости І. Франка, стор. 113. — ДВУ, 1927.

³ Окремо стоїть притча про терен з поеми „Мойсей“ — що її повстання зв'язане з хронікою Підгородецького монастиря: див. Др. В. Щурат: „Франкія Іван Вишньський“, Львів, 1925, стор. IV, прим.

⁴ Пор. теж Строфи 4, 18, 19, 25, 26, 27, 32, 42, 46, 47 з „Ізмарagdом“ у Яковлева: „Къ лит. исторіи др.-русс. сборниковъ. Опытъ изслѣдованія „Ізмарagdа“, Одеса. 1893, стор. 49, 76, 42, 73, 76, 62, 55, 205, 281, 72, 208. Строфу 43-тю порівн. А. С. Архангельскій: „Творенія отцовъ церкви въ др.-русс. письменности“, IV, 94. Казань 1890.

Строфа 5-та:

„Добру пауку приймай,
Хоч її і від простого чуси;
Злої ж на ум не бери,
Хоч би й святий говорив“.

Пор. із цим „Ізмарагд“: „Добре же ученіє приими, аще отъ простаго слышиши, а злого ученія не приими, аще и святитель есть учай“.¹

Строфа 6-та:

Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче віділити,
Той має скарб многоціпний,
В міх шкурятиний зашитий —

і строфа 7-ма:

Мудрість захована,
Золото в скритку —
Однаковієнько
Суть без пожитку.

Порівн. „Ізм.“: „Иже слово мудрости иматъ, а ближнимъ не хочеть издати, то акъ злато завязано въ вретичи держится; писано бо есть: премудрость утаена, злато сокровено — нѣсть пользы въ обоемъ томъ“.²

Близько до першовзорів підходять і притчі: про правдиву вартість, про смерть, про нерозум, про піст (з повісті про Варлаама й Йоасафа),³ далі притчі про вдячність, покору, радість і смуток, захланність (з „Ізмарагду“).⁴

Щоправда, в деяких випадках притягала Франкову увагу не сама тільки етична сторінка притч, але й їх могутня пластика, що їй завдячували вони колись надзвичайну популярність. Це треба сказати насамперед про „притчу про життя“ (з повісті про Варл. та Йоас.), що сильно побуджує увагу своїм орієнтальним забарвленням.⁵ Ця притча (відома теж під назвою „притча про однорога“) попадається досить часто в старих рукописах. Вона ввійшла м. ін. у склад „Про-

¹ Яковлев, цит. праця, стор. 50.

² Там же, стор. 43—44.

³ І. Франко: Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія. „Записки Наук. Т-ва ім. Шевч.“ (ЗНТШ), т. 8, стор. 17—18; т. 10, стор. 53; т. 20, стор. 200. Франкова „притча про приятнь“ має свою аналогію в тій повісті, але більше зближена до притчі, що знаходиться в „Disciplina clericalis“ Петра Альфонса, див. А. Кирпичикова: „Греческіє романи въ новой литературѣ. Повѣсть о Варлаамѣ и Йоасафѣ“. Харків, 1876, стор. 235.

⁴ Яковлев, цит. праця, стор. 49, 56, 62, 119—122, 45. — Євангельська притча про сіяча повторюється в „Ізмарагді“ дуже часто; а втім, маємо її і в повісті про Варл. та Йоас. (6-й розд.). — Може до речі буде згадати, що серед рукописних матеріялів Франка (в Бібліотеці НТШ у Львові, рукопис І. Фр.—а, № 467) знаходимо глибоко поетичну притчу про захланність у п'ятьох копіях. Списаних із різних збірників. Збираючи ті копії, Франко міг мати на зоді наукові цілі. Ї. може, шукав найкращого варіанту для своєї поезії.

⁵ John Dunlop: Geschichte der Prosadichtungen, oder Geschichte der Romane, Novellen, Märchen u. s. w. Berlin, 1851, S. 31, 462, прим. 72.

логу“ (під 10 листопада), діставшись у тій формі „до слов'янського письменства за посередництвом богумилів“.¹ Знаходимо її теж у давньому „Ізмарагді“.² Поодинокі образи й вислови з неї звійшли до різних хрестоматій і збірок. В „Бєсъдахъ трехъ Святителей“ читаємо ось такі вислови в формі загадок: „Что две мыши грызутъ корень-дерево, еднa черна, a другая бєла. O, то есть черна ночь, a бєла день, a дерево чєловѣкъ, a корень — чєловѣчєскій вєкъ“.³ Притча про однорога в німецькій обрібці Фр. Рюккєрта⁴ мусіла бути відома Франкові (Франко вгадує його „Geharnischte Sonette“ в своїх „Тюрємних сонєтах“, — узагалі ми завважуємо деякі пункти стичности у Франка з тим поєтом.

Строго-моралістичний характер так само зберігає Франко в низці поезій циклу „Парєнетикон“.⁵ Правда, й тут деякі образи (подібно як у притчах) мусіли захопити поєта своєю пластикою, як на пр. поезія „Так говорить стародавня повість“,⁶ що її сюжет, оброблений трохи відмінно в Шіллеровій баладі: „Хід до гамарні“, має свою довгу історію.⁷ Одначе насамперед близький Франкові соціальний патос Івана Золотоустого. Порівняймо напр. „Парєнетикон“ III („Не такого посту хоче Бог від нас“) з поученням Ів. Золотоустого про піст: „Глаголаше Господь кь іудеємъ пророкомъ Исаємъ: не такого поста избра Господь, еже чєловѣку убужати душу свою; кый успѣхъ есть чєловѣку алкати плотію, a умирати дѣлы?... Кая потреба есть немьющємуся, a нагаго не одѣвающє; кая унщина есть сушашєму тѣло свое, a не накормляюще алчнаго и жаднаго; кая есть добродѣтель, еже чрезъ ночь молитися въ теплѣ храминѣ, a убогія по улицамъ гладомъ измирають отъ босоты и наготы; кое добротворєніє уды своя томити, a вдовицъ и сиротъ не помилующи, ни обидимыхъ избавляющи, ни печальныхъ утѣшающи“.⁸

У всіх відмічених поезіях стверджуємо згоду Франка з давніми авторами, зокрема що торкається етичних понять, — і це явище, безумовно, замітне для Франка. Та ще більш, може, замітні ті місця, де поєт вносить зміни суцїоти першовзорів, додає якісь свої риси, щоб

¹ Ю. А. Яворський: Малорусс. отрывокъ Измарагда XVII в., „Zbornik u slavu V. Jagića“, Berlin, 1908, стор. 622. Тут опубліковано на стор. 623—4 притчу з ркп. Митропол. Церк.-археолог., тепер Національного Музею в Львові, № 42.

² Текст у цит. праці Яковлева має значні відмінн.

³ В. Мочульський: Слѣды народной Библии въ славянской и др.-рус... письменности, стор. 163—164. Одеса, 1893.

⁴ Fr. Rückert: Ges. Gedichte. I, Frankfurt 1843, S. 42.

⁵ „Парєнетикон“, I, II, III, IV, V, VI, VII, XI, XXII, XXIII, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XI — пор. Яковлев, цит. праця, стор. 58, 59, 70, 50, 77, 80, 55, 71, 67—68, 67, 207—208, 57, 87, 225—226, 270. — „Парєнетикон“ XXXIX (у зб. „Давне й Нове“) — пор. Извергин: Матеріали для литер. історіи др.-русс. сборниковъ, „Сборникъ Отд. русс. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ“, т. 81, стор. 72—74. СПб, 1906.

⁶ „Давне й Нове“: Парєнетикон XL: пор. Яковлев, цит. праця, стор. 270.

⁷ Фр. Шіллер: Балади, переклав Дм. Загуд, ДВУ 1927, Київ, стор. 67—76, з примітками до історії сюжету, стор. 120—121.

⁸ Яковлев, цит. праця, стор. 70.

зробити поезії більш сучасними та узгіднити їх із своїм свідоглядом. Дуже характеристична з того боку оця поезія („Паренетикон XIV“):

Не високо мудруй,
А ле твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись!

Не бажай ти умом
Понад світом кружить;
А скоріш завізьмись
В світі праведно жить.

Яке це далеке від „Ізмарагду“ з його проповіддю „смиренія“! „Не високо, рече, мудруйте, но въ смиреніи пребывайте; не восхощи мудрствовати много, но паче возлюби въ правдѣ жити и добрая дѣяти“.¹

Характеристичну зміну знаходимо в відомій „притчі про життя“: для стародавнього автора краплі меду — це світові примани, що відвертають людину від шляху спасення, від турбот за душу, — для Франка ті краплини — це „розкіш братньої любови“, що дає вартість життю та підносить нас понад горе й злидні, нерозривно зв'язані з життям.²

Коли для давнього автора Божі вороги — то „жидове и вси заповѣди Божіи преступляющіе и творящесея крестіане, и маловѣрове сущи и свою волю творяще, а словесъ Божіихъ не послушающе“, то для Франка ворог Божий — це, коротко, „ворог правди й волі“.³ Перший ударає на „лжеучителів“, що ведуть на манівці: „И будутъ лжеучители, иже введутъ многыя въ погибель и мнози имутъ послѣдовать ученію ихъ, не спасенному, но кривому и слабому... Егда пастуси възвольчатъся, тогда подобаетъ овци овца паствити“⁴ Франко, навіпаки, дораджує не ходити „утертими стежками“:

„Не звикай утертими стежками
Йти за другим слою, як у дим,
Бо як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пастися самим“.

Автор-аскет кидає громи на забави, добачуючи в них прихвильність чортів: „Идѣже сопѣли и гусли и пѣсни сатанинскія, тамо бѣси собираются“.⁵ Франко двома доданими від себе словами поглиблює й зовсім модифікує ту думку:

„А в гусли та флейти де грають,
І брата осуджують, там
Прихówek чортам“ (Строфа 24).

Всі ті поетові зміни, треба признати, не суперечні з основним моральним тоном старих збірників.

¹ Яковлев, цит. пр., стор. 44.

² У Франка: Паренетикон II („Мій Ізм.“), пор. Яковлев, цит. пр., 59. Iouannis Damasceni Opera, t. III. (Migne, Patrolog. gr., t. 96, г. 975).

³ У Франка: Паренетикон II („Мій Ізм.“), пор. Яковлев, цит. пр., 59.

⁴ Яковлев, стор. 50.

⁵ Там же, стор. 42.

Звернімо ще увагу на чисто релігійні ідеї й образи, що зустрічаємо в тих поезіях. Поет говорить і про втечу від гріха,¹ і про гнівливих, що їх Бог відкине, хочби навіть мертвих уміли воскрешати,² і про страшний суд, що розвіє, мов дим, усіякі жертви, молитви й пости, в яких нема любови,³ врешті про ченця, що радо виломлюється з-під монастирського режиму.⁴ Глибоко релігійна своїм настроєм „притча про смерть“,⁵ або „Паренетикон“, VI: „Серцем молився Мойсей“. Пор.: „Многи молитви свершаше в умѣ Мойсей, и рече ему Богъ: что вопієши ко мнѣ, уста ти не глаголють, но сердце вопієтъ“.⁶

У зв'язку з тими релігійними ідеями й образами насувається питання: чи вони гармоніюють у першу чергу з цілістю збірки „Мій Ізмарагд“, а далі також з іншими поетовими творами, коли не попередніми, то бодай наступними? Річ у тому, що поетові зроблено немало-важний закид: „Мій Ізмарагд“, хоч опирається в мотивах часто на християнській філософії староукраїнських збірників, має тут і там поезії з рішуче протихристиянською основою.⁷ Закид цей спрямований ні більш ні менш, а на внутрішню суперечність у Франковій творчості. Правда, щодо збірки „Мій Ізмарагд“, то перш за все треба сказати, що в ній можна добачити нотки релігійного скептицизму тільки в „притчі про віру“, як це підмітив колись М. Грушевський, що писав у своїй рецензії: „Серед загального, повного віри й покори, тону цього відділу (притч) вирізняється своїм гірким скептицизмом „притча про віру“, що ставить знака питання над глибокою проблемою людського життя“.⁸

Більшої гостроти набирає порушене питання, коли додамо до „притчі про віру“ деякі поезії із збірки „Semper tunc“ (Як там у небі, На старі теми XI і XII, Страшний Суд), де деякі релігійні уявлення потрактовано з ідкою іронією. Коли пригадаємо собі притчі: про покору, про правдиву вартість, про смерть — з їх глибоко релігійною постановою, що міститься в усвідомленні трансцендентних зв'язків, і порівняємо з ними згадані поезії, то мусимо відчутти потребу зрозуміти наявну суперечність між одними й другими, пам'ятаючи знаменитий висказ Паскаля: „Tout auteur a un sens auquel tous les passages contraires s'accordent, ou il n'a point de sens du tout“.⁹

Чи поет не зміг погодити з собою гетерогенних елементів у своїм світогляді, чи маємо тут діло з своєрідною амбівалентцією одних і тих

¹ Строфа 27-а, пор. Яковлев, стор. 62.

² Строфа 32, пор. Яковлев, стор. 55.

³ Паренетикон I, пор. Яковлев, стор. 58.

⁴ Паренетикон XXIII, пор. Яковлев, стор. 67.

⁵ Пор. „притча про смертну трубу“: І. Франко: Варл. і Йоас., ЗНТШ, т. 8, стор. 17—18.

⁶ Яковлев, цит. пр., стор. 80.

⁷ Др. Яр. Гординський: Укр. поезія 1890—1900 рр. — „Наша Культура“, 1935, кн. 6, стор. 358.

⁸ Літ.-Наук. Вістник, 1898, т. II, стор. 175.

⁹ В. Pascal: Les Pensées, p. 157 вид. „La Renaissance du livre“ Paris.

же предметів, чи, може, з діалектикою чуття, що розвивається в часі між протилежними бігунами?

Частинну бодай розв'язку питання знайдемо, коли зважимо, що хитання й суперечності торкаються не етичної сфери, а релігійно-догматичної чи метафізичної. Питома вага однієї й другої в поета — цілком відмінна. Чисто релігійні ідеї й образи мають для поета тільки значення символів, щоправда, з досить сильним чуттєвим забарвленням. То він використовує їх силу, то знов розбиває, як ілюзії, напр. у поемі „Страшний Суд“, що приводить на пам'ять різкі Вольтерові слова:

„Or, mes amis, il faut que je déclare,
Que, si j'étais rebûté du Tartare,
Cet Elysée et sa froide beauté
M'avaient aussi promptement dégoûté.¹

Згідно з духом своєї доби Франко відпекувався спекулятивних, метафізичних теорій та відмежовував мораль від метафізики, чи релігійної догматики, залишаючись у сфері імманентній. Цього вимагав філософський позитивізм, що вибив печать на всьому Франковому думанні. „Етика без метафізики“ — таке було гасло доби, і це була її найбільша ілюзія. В тому часі траплялося почути погляд, що можна зберегти ідеалістичні постулати християнської моралі, не приймаючи при тому її метафізично-релігійної підбудови. От на тому тлі може бути для нас зрозуміле Франкове захоплення етосом давніх християнських моралістів при одночасній байдужості, а навіть негативній поставі супроти догматичної сторінки християнства. Він шукає в стародавніх творах тільки „чистої й гуманної етики“,² має найбільш признание для тих велитнів духа, що боролися з світовим злом, та, розуміючи однаково як слабощі людини, так і її вище призначення, горіли великою любов'ю до людей, дарма що та любов виростала на релігійному ґрунті. Любов до людини — це був постулат і Франкової етики. До питань же метафізичних він займав стисло позитивістичне становище, чудово з'ясоване в словах: „не високо мудруй“, „не бажай ти умом понад світом кружити“.

А втім, нехтї до догматизму проявляється у Франка не тільки в сфері релігійній, але й у царині політики та науки. Про це свідчить його становище супроти суспільно-політичних поглядів Драгоманова, супроти марксизму та історичного матеріалізму. Так само й у своїх літературно-критичних студіях „Франко — як каже проф. Ол. Колесса — не обмежується догматично в рамках ніякого одного спеціального критичного чи історично-літературного методу, а пристроює метод до предмету досліду“.³

При всьому Франковому скептицизмі релігійні образи й символи зберегли для поета дивну живучість. Крім наведених угорі, можна

¹ Voltaire: Contes en vers et satires, p. 77. — вид. „Bibl. Nationale“.

² І. Франко: Із старих рукописів — „Життя і Слово“, 1894, стор. 135.

³ О. Колесса: Наукова діяльність І. Франка — ЛНВ, 1913, кн. 9, стор. 266.

підшукати ще чимало прикладів на це в його творчості. Та живучість пригадує нам, що наша психіка коріниться в глибині віків. Підсичували її в поета теж враження з дитячих років та зустріч із старими книжками. Вікова літературна традиція українського народу була насичена релігійністю. Зокрема біблійні образи засіли глибоко в нашій психіці, і ніде, може, так виразно, як у живучості тих образів, не проявляється „інтелектуальний атавізм“. Та релігійна традиція була сильна й у другій половині XIX ст. та знайшла вислів у заходах біля перекладу св. Письма. Щодо Франка, то він пильно студіював Біблію. В другому виданні свого „Мойсея“ (1913) він навіть докоряв своїм критикам (з молодого покоління), що „Біблія лежить далеко поза кругом їх духових інтересів“.¹

Правда, довготривалий ужиток якихнебудь образів відбирає їм живу барву, робить їх блідими. Тому нівеляційному діянню часу Франко протиставив багатство внутрішніх переживань. У стародавніх релігійно-етичних образах знайшов поет противагу до болючої, невблаганної дійсності: в них зареагував він міцною мовою контрастів на брак етики в громадянському житті, на політичний макіявелізм у галицьких відносинах; у старих джерелах мудрости знайшов лік і на болючі інтимні переживання.

Та був іще один важливий момент, що завдяки йому стародавні образи стали для поета такі близькі й дорогі. Маємо на думці його працю в царині староукраїнського письменства. Довготривала праця витворює чуттєві зв'язки з предметом, загострює здібність розуміти його внутрішню суть. Відбивається тут обопільний вплив: творця на предмет і навпаки. Поет одуховлює предмета, а разом із тим переймається його властивостями, психіка формується під його діянням, предмет, як такий, стає невідмінною часткою душі, вростає в неї, вливається якимсь невидним флуїдом. Про надзвичайну силу психічного зв'язку з предметом праці говорить нам трагічна постать Стефаниковича Івана („Камінний Хрест“), що не має сили розпрощатися з рідним клаштиком землі, горбом, що на ньому лишив свою силу та здоров'я, дарма що для сторонньої людини той горб маловартісний і з економічного і з усякого іншого погляду. Тут діє своєрідний закон внутрішнього зближення та споріднення. Яскравий приклад його діяння знаходимо й у Франка, зокрема в його творчості „на старі теми“. Свідчить про це м. ін. ось яка характеристична подробиця: Франко назвав один цикл своїх поезій (у зб. „Semper tiro“) „З книги Кааф“. Староврейська назва „Кааф“ заголові читачів нічого не говорить, і в тому поемає нічого дивного: на нашій ґрунті стародавні збірники п. з. „Кааф“ належать до дуже рідких явищ, у староврейській літературі взагалі не збереглися твори під таким заголовком, і тільки в грецькій хроніці Івана Малали згадується Кааф (καάθ), але, видима річ, через непорозуміння — як ім'я автора.² Франкові поезії, поміщені в згаданому

¹ І. Франко: Мойсей, 2-ге вид., Львів 1913, стор. III.

² В. И. Истриянь: Замѣчанія о составѣ Толковой Пален („Сборникъ Отд. русск. яз. и слов. Имп. Акад. Наук“, т. 65. стор. 50 і 67. СПб, 1899).

циклі, ні своїм змістом, ні формою ні трохи не нагадують давніх збірок п. з. „Кааф“, бо останні були складені в формі читань та відповідей і торкалися тем П'ятикнижжя. Отож, коли Франко вжив тієї назви, то він керувався при тому нічим іншим, як тим сердечним почуттям, що його має людина для речей близьких і дорогих їй: нехай ті речі для інших будуть незрозумілі, для нього самого мають вони якийсь особливий чар і принаду.

Такий наслідок мусіло мати для Франкової психіки довголітнє співжиття з образами, зачерпнутими з творів староукраїнського письменства. Тут криється секрет влади традиції над поетом. Поет-борець, поет-прометеїст, що попав чимало мостів за собою з одчайдушною відвагою оспіваних ним „копкістадорів“, не зірвав, проте, зв'язків із традицією; навпаки, він будував нові мости, що нерозривно сполучують сучасне з минулим.

Яворів.

Дмитро Козі й.

„НА ПОЛІ КРОВИ“ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

До історії тексту драматичної поеми.

В обох найновіших виданнях творів Л. Українки за редакцією М. Зерова р. 1923 і за редакцією Б. Якубського з останніх років (дата не зазначена) драматична поема Л. Українки „На полі крови“ видрукована тільки в її першій картині (т. IV вид. за ред. М. Зерова, т. VIII в вид. за ред. Б. Якубського). Друга картина цієї поеми в першому виданні творів навіть і не згадується, а в виданні за ред. Б. Якубського подана в „примітках“ (ст. XVIII — XXVII). Чому так сталося, що редактори цього твору подали тільки його першу частину, а другу з'їгнували? І чи оправдано вони з цією драматичною поемою так поступили?

Поема „На полі крови“ була написана в першій половині р. 1909-го на Кавказі в Телаві. В архіві Л. Українки заховалась чернетка рукопису драматичної поеми, писана олівцем; у ній багато поправок. Складається вона з двох актів чи картин.

Перша картина змальовує те „поле крови“, що було куплене за 30 Юдиних срібняків під кладовище, і що було Юді віддано в користування до його смерті. Вся ця картина — це діалог між Юдою й Прочанином; із цього діалогу вимальовується два характери селянських: реаліста, дрібного землевласника, що донестями захопився наукою Христа й у ім'я царства на землі, у ім'я майбутніх реальних благ роздав майно й пішов за Христом. Але, пізнавши Христа, зрозумівши неможливість здійснення його ідей на землі, — Юда, далекий від цих ідей, розчарувався, відступив від Христа, зрадив йому й продав свого недавнього Вчителя ворогам і пішов на малий кусок землі дороблятися до більшого.

Повна етична й психологічна протилежність Юді є Прочанин. Боли для Юди Христос був тільки цар бідноти й ненависник маючих,

то для Прочанина Ісус Христос був велика людина, що не дбав про Себе... За Ним ішли люди, жертвуючи всім... Значить, ув очах Прочанина Христос був творцем нового життя, нових ідеалів, нового людства. Через це саме він не міг збагнути Юдиної зради, а особливо його зрадливого поцілунку. Цей Юдин учинок ув очах Прочанина був остільки великий злочин, що після нього краще й не жити, краще по-віситись, — бо це вчинок сатапи, диявола; з такою людиною ніякі зносини неможливі. Довідавшись, що це той Юда, що продав Христа, Прочанин виливає назад воду, яку наляв був йому Юда, жбурляє в нього камінням і йде геть! Така перша картина поеми.

Друга картина — логічне її продовження й завершення. Коли Прочанин у глибокій обуренні відійшов від Юди, повз останнього проходить три жіночих постаті, що в радісній піднесенні спішать до Галилеї, довідавшись про Христове воскресіння, бо туди кликав їх воскреслий Христос. Це були: Марія Магдалина, Саломея, що й дітей своїх залишила й пішла за Христом, і молоденька красуня Сусанна.

Порівнявшись з Юдою, вони запрошують і його з собою розділити їх радість (не знали, з ким розмовляють). Коли ж розізнали Саломея й Сусанна, що то Юда, жахаються й готові втікти. Але Марія їх заспокоює й зазначає, що самий уже факт Христового воскресіння простив і Юдин гріх. Юда не вірить, що Христос воскрес; але згодом, під впливом цієї вістки, його опанував страх, особливо тоді, коли жінки стали оповідати, що Христос їм являвся, а Тома навіть оглядав руками рани Христові. З'являється Христос тихо, непомітно: „Повіє вітерець... шелесть, шелесть... а далі — мир тобі і постать біла де-небудь в сутині замріє...“

Юда (здрігнувшись, оглянувся): Годі! Не говори! Не хочу слухать! Геть!

Марія: Він прийде й скаже, що тобі прощає, і поцілунок миру дасть тобі...

Юда: Ні, ні! (Юда затикає вуха).

Жінки, повні мрій про те, як їх зустріне Учитель, відходять. Юда залишається сам, дивиться вслід жінкам; судорожно зітхає, заломлюючи руки, й знов береться до праці, але вона йому не йде. Тим часом заходить сонце, спадають на ниву тіні... Юда здригає й оглядається... Самота й темрява його душать, але він бадьориться, навмисне говорить до себе вголос. Але думка — коло одного: замислюється, трясє головою, щось собі заперечує... Його гризе совість: „Луккавий!“... Із острахом: „Це хто сказав?“ Далі його посідає страх: йому ввижається щось біле... Роздумує над словами Марії про те, що Він простив, що немає смерті, що Христос воскрес і що він, Юда, не має де сховатись від Нього, і що Він до нього прийде... Але їм разом немає місця на землі... Легкий подув вітру з гір, на деревах повільний шелест... Юда затремтів і падає додолу... Шепоче: „Ось Він йде... ось... зараз... зараз скаже... мир... мир тобі (схоплюється з заплющеними очима)... Ні, треба послішати“... Другий подув вітру. Рипнуло дерево... Юда в божевільнім жахові кричить, затуляючи то очі, то вуха руками... „Мир? Мир? Не хочу миру! Не прощай!... Я не прощаю сам собі!... Ісусе! Мессіє! Сине Божий, одійди, позволь мені схо-

в'ятися хоч у пеклі! (Мокрий росяний листок із дерева падає йому на лице). Ой, Він мене цілує! Смерте, смерте, рятуй мене! Невже, немає смерти?“ Скидає похашцем із себе пояса, накидає один кінець на дерево, другий собі на шию... Завіса.

Ось така суцільна фабула поеми в її обох картинах. Такою фабулою Л. Українка по-своєму інтерпретує євангельську тему про Юду й творить суцільний його образ. Авторка не задається філософічними проблемами, розробляючи Юдину постать. Вона скоріш займається соціальними питаннями (в першій картині) й проблемою психологічної й моральної боротьби в душі людини під впливом того, що зробив і почув Юда від людей, і тонко проводить ці глибокі суперечні нагостання трагічного в його душі. Ця фабула вкладається у дві доповнюючі одна одну суцільні картини, яскраві й глибоко артистичні, що в цілому складають собою суцільний сюжет, пов'язуються в суцільний твір.

Але така викінченість поеми є остаточний вияв творчого задуму поетки. Первісний задум поеми був далеко ширший. Фрагменти, що залишились ув архіві поетки, показують, що Л. Українка первісно хотіла розробити велику п'єсу на цю саму тему з докладнішими екскурсами в змалюванні життя й діяльності Христа та Юди. Так, один фрагмент змальовує Христа, що з учнями пройшов через ниву, після того спустошену, збиту, з позриваними колосками. В розмові самарянина з галилеяном виявлюється, що Христос, не працюючи коло землі, не відчуває й не розуміє цієї тяжкої праці, бо Він не сіє й не жне, а, як птаство, бере чужу працю.

Заховався й другий фрагмент із розмови Марії Магдалини з Назарянином.

Все це показує, що первісна схема фабули була далеко ширша й вкладалася в сюжет більшої, а може й великої п'єси. Але цей первісний задум залишився тільки в розрізаних і не пов'язаних між собою фрагментах.

Другий етап — це та вже викінчена поема в двох картинах, що її короткий перебіг я подав напочатку. Вона була викінчена 2 лютого 1909 р.; але була вона ще з покресленнями й поправками; особливо картина перша, де автор досить довго опрацьовував проблему Юдиної зради, продажу первосвященикам і його психічних переживань. Тут Л. Українка залишила кілька варіантів цього мотиву. В остаточнім друкованім тексті ми читаємо:

От бачиш, ся жістина
Коштує тридцять срібняків, — за стіляки
Не можна ліпшої землі дістати...
От мучуся, як проклятий над нею,
А чи вона уродить, сам не знаю.
(Загарливо копає землю).

Але між рядками:

Не можна ліпшої землі дістати...
От мучуся, як проклятий над нею,

відчувається якийсь пропуск, якась перерва; вона й позначена крапками(...). Первісно ця перерва була заповнена великим уступом-діялогом:

(„Загарливо копає землю).

(По хвилі мовчання):

Ще й то, поки дістав, набрався лиха.

Ніхто мені не хотів землі продати,

Як узяти Того та осудили.

Усі, мов подуріли, мов забули,

що то ж вони самі лементувались:

„Розпни Його, а нам пусти Вараву!“

Одно товчуть: („Продав!“ Зовсім, як ти) „учителя продав!“

(А що ї) Отак ,як ти. А що їм той учитель?

(Зовсім)

Чого вони навчилися від Нього?

Яке їм діло, де я взяв ті гроші?

Чи гроші значені? (Ніхто не знає). Дійшло до того,

(З фальш. сміхом)

Що хоч повісься, справді!

Пр о ч. Як на мене,

Я б не стерпів того, я б смерть прийняв.

Ю. Коли охочий, вішайся, хоч зараз, —

Он дерево.

Пр о ч. Якби ж я був тобою,

а так завжди ж вішатися маю?

(З'їдливо, дивлячись йому пильно в вічі)

Ю. Ти певен, що нема тобі завжди?

(Ну пригадай усе, та ж ти старий).

Пр о ч. (Здвигав призириливо плечима, але трохи тратить свій ввев-

нений тон).

(Та, зрештою, хай всяк про себе дбає,

Ну, (що там говорити...) се вже не тес... (се пусте...)

(бач, який...) знаєш сам...

Та власне я хотів лиш те спитати,

що як же ти (таки) потім дістав сю землю.

Ю. А! Мусили таки велебні дати!

Пр о ч. Хто?

Ю. Архиереї ж! Я ото прийшов

і винув їм межі очі ті гроші,

що заробив від них.

Пр о ч.

Та що ти кажеж?

Невже межі очі?

Ю. Там, як прийшлося...

сказав: „беріть (собі) на храм“.

Пр о ч.

Ой, гріх який!

Хіба ж на храм такі годяться гроші?

Ю. (глух.) Ні, звісно, ні, так і вони рішили,

Отож купили сей шматок пустині,

немов на кладовище для захожих,

а я, бач, сторожем на кладовищі,

то й маю право до сієї нивки.

(Тай) От мучуся, як проклятий, над нею

(оце копаю, потім попровожу

од річки рівчави, щоб поливати)

а чи вона що вродить, сам не знаю.

(Загарливо копає землю).

В цій устуні Л. Українка ніби з'ясовує історію того, як Юда дістав цю землю, на якій оце працював. А поруч вирисовується більш психологічні моменти в відношенні обох до вчинку Юди. Але цим уступом поетка не задовольнилася: Він був 1) трохи задовгий і деталізований; 2) мало живий і артистичний; 3) Юда в нім змальовується якимсь наївним, — і поетка виправила його на інший, що написала на окремій картці, як вставку на місце попереднього. Ось він:

„Не можна ліпшої землі купити,
Та ще з цією мав я цілий клопіт.
Як вирок став відомий, відсахнулись
від мене всі — так, наче я судив,
не судді й не народ, той, що гукав
„Розни його, а нам пусти Вараву!“
Ніхто мені нічого і за гроші
не хотів давати. Я тоді пішов
і з скаргою й з докором тії гроші
(поклав) (віддав) поклав (сіне) архиереям перед очі, —
вони їх не взяли на храм,
(для Бога взять.)

Проч. І ще 6 пак!

(такі ганебні гроші!

Юда. А взять від Бога на ганебну справу,
як ти гадаєш, можна?)

Юда. Вони самі купили сю містину
у ганчаря, що глинище тут мав,
купили наче б то для владовища
і віддали в обладу доживотною
мені, не кажучи про те нікому.

Я сам прочистив сю злиденну нивку.
Я б сам радніший (був би взяти) більше вторгувати,
Таж що ж! за мій товар більш не дали,
(Либонь не вартий був він більше.

Проч. Боже!

і що ти за людина! як говориш!)
(от) і мучуся як проклятий над нею,
а чи вона що вродить, сам не знаю.

(Загарливо жопав землю).

Цей останній варіант вже далеко стисліший, артистичніший, а Юда в нім виступає послідовнішим і різкішим.

3-го червня того самого року Л. Українка поробила ще деякі купюри в цілій цій поемі, переписала її наново й вислала до „Літерат.-Наук. Вістника“. Але через деякий час (коли — не відомо) до редакції „Вісника“ шле листа, в якому між іншим пише:

„Зміни, що прошу поробити в драматичній поемі моїй „На полі крови“.

Весь кінцевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений (через зміну моєї основної концепції цієї поеми), в наслідок того поема вінчатись має на ремарці, що йде після скінчення діалогу Юди з Прочанняном, а саме на словах: „не розгинаючись, не втираючи поту, працює донестями“ (Шідне мій і дату прошу відрізати й приклеїти на сьому місці, а решту (відкинуту) прислати мені назад).

Крім того, в середині діалогу Юди з Прочанняном прошу викреслити все написане після слів Юди: „от бачиш, са містина коштує тридцять срібняків, — за стільки я ліпшої землі не міг дістати“, і до слів: „От мучуся, як проклятий, над нею“ (Сеї вирізки мені прислати не треба).

Конечне прошу зробити сі зміни. Леся Українка“. (Лист без дати).

Редакція „Літерат.-Наук. Вістника“ прийняла на увагу просьбу авторки й видрукувала тільки першу картину поеми, викинувши те місце, про яке просила поетка, а друга так у друкові й не з'явилась. В такому самому вигляді (тільки перша картина) поема друкувалась і в усіх інших виданнях творів Л. Українки. Цей фрагмент поеми „На полі крові“ був останнім етапом творчого процесу драматурга.

Таким чином широкий задум Л. Українки — змалювати мандрівний образ Юди в великій драматичній поемі (тема дуже вдячна) — звівся до двоактового драматичного етюдю; а цей останній до однієї першої картини. Такий був хід літературного опрацювання теми. Він показує, що тема, хоч і вдячна, але дуже важка для драматургічного оброблення. Образ Юди дуже тісно в'яжеться з постаттю Христа і з останніми хвилинами Його життя, мук, розп'яття й смерті. Дві теми: одна — містеріяльна, а друга — реальна, хоч і дуже трагічна психологічно, тісно між собою пов'язані й глибоко з'єднані в певним драматургічним жанром з одного боку та з ідеологічною концепцією драматурга — з другого. Жанр драматичної поеми дуже надавався до оброблення цієї теми; але соціалістична й матеріалістична концепція Лесі не була для цієї теми відповідна. Чисто творчий вияв, вільний від будьякої публіцистичної тенденції, спричинився до того, що була створена й друга картина поеми, в якій Юда, під впливом докорів своєї власної совісті та страху перед можливою появою Христа воскреслого, приходять до самогубства. Цілком логічний й оправданий кінець поеми, згідний із євангельською темою. В такому викінченому вигляді поема була післана до „Літ.-Наук. Вістника“ в Київ.

Коли поема вже вийшла з рук авторки й мала бути опублікована в цілому, в душі Лесі Українки наступив раптовий здвиг і переміна в погляді на цілу концепцію поеми, і „через зміну моєї основної концепції цієї поеми ввесь кінцевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений“... Чому така нагла зміна „основної концепції поеми“? Чи страх перед тим, що скажуть найближчі товариші по світогляду, чи в душі недавньої артистки (під час творення поеми) вже заговорила публіцистка? Такі читання мимоволі напрошуються, коли хочеш пояснити, чому цілу другу картину поеми, таку артистичну, поетка так нагло відкинула?...

Але факт стався. Редакція „Літер.-Наук. Вістн.“ видрукувала тільки першу картину. Отже, повстає питання: а в дальших виданнях, уже після смерті Л. Українки, редактори творів її теж повинні другу картину відкидати? Чи воля поета певного часу мусить бути законом і на далеке майбутнє? Вважаю, що в інтересах цілості й викінченості твору, в інтересах найповажнішого потрактування теми та ще й такої поважної й мандрівної, як Христос і Юда, в інтересах найповнішої викінченості образу Юди й нарешті в інтересах цілого українського письменства, коли певний твір у цілому є його окраса, — в інтересах цих мистецьких і культурних основ воля поетова вже після його смерті може бути й не додержана...

Далі, чи фрагмент поеми в її тільки одній картині від такої звісескції кінця виграв у мистецькому й психологічному розумінні? На мій погляд не тільки не виграв, а програв як цілість і як твір. Остаточна зміна тексту сталась не в наслідок нової ґрунтовної перерібки поеми, а тільки 1) через механічне відкинення кінця (другої картини) поеми, і 2) через механічне скреслення одного місця з діалогу Юди в першій картині. В авторки відбулась „зміна основної концепції поеми“; це значить, що в її душі й розумінні твору в його фабулі й трактуванні розвитку людії, відбулася зміна основної тенденції та психологічної її мотивації, але така внутрішня зміна в душі поетки мусіла б понести за собою й основну також унутрішню й перерібку поеми, як єдиний наслідок такої глибокої духової зміни; в дійсності ж відбувається чисто зверхній палятив — рятування якоїсь тактичної ситуації, і для такої цілі механічно відкидається друга картина й механічно вирізується один мотив із першої картини. Невже таким зверхнім способом відміняється й концепція твору? Невже поема перероджується внутрішньо й щодо її концепції? Придивімся до цього уважніш.

1. В цілій поемі концепція така: головний образ поеми — Ісус Христос; Він концентрує коло себе всю сферу думок, поглядів, переживань, мрій та реакцій у поступованні всіх дійових осіб поеми. І цей мистецький задум викінчений, доведений до остаточної його розв'язки — смерті Юди; а в надрукованім фрагменті — це все показується тільки в зародковій й ув однім аспекті, бо найголовніша концентрація сугестії відбувається в другій картині поеми.

2. Вплив такої психологічної сугестії (воскресіння Христа), що переродила уяву жінок, перероджує й Юду, й доводить його до самогубства, як логічний вихід і остаточне мистецьке розв'язання цілої акції. І ця найголовніша картина в надрукованім діалогові механічно відпадає.

3. В цілій поемі, а особливо в другій картині поступовання Юди осуджується, і він, під впливом докорів сумління та факту вищої сили — Христа, що придушила всю його істоту, накладає на себе руки.

4. Може перша картина має іншу концепцію, аніж друга? Ні! Через усю поему проходить один образ Юди з усіма його індивідуальними ознаками. І в першій картині, як і в другій — той же неспокій Юди, та ж його насторожливність, підозрілість, те ж бажання виправдатись, вяснити своє перед Прочанином поступовання; та сама ідеалізація Христа (з одного боку) і та сама ворожість до Нього (з другого боку). Той самий осуд Юди Прочанином (у першій картині), як і жінок: Саломей й Сусани (в другій картині). Однакові й муки сумління в Юді; наприклад, у першій картині, коли Прочанин його прокляв і пішов геть. „Юда стоїть хвильку, стиснувши голову руками, далі стукає собі кулаком по голові, хапає мотыку й, не розгинаючись, не втираючи поту, працює до нестямі“.

Таким чином, зміни концепції й психологічної різниці в мотивації в обох картинах я не відчуваю жодної. В другій картині тільки більш містики, трактування воскресіння Христа, як надприродного явища, як чуда... а це останнє виходить за рамки матеріялістичного світогляду Лесі Українки. Оця єдина риса відмінна в другій картині. Але відкинення цієї картини не могло бути під впливом наглої зміни концепції Лесиної щодо цієї поеми, бо концепція твору тісно в'яжеється з світоглядом письменника, з його ідеологією, — і тільки зміна останньої повела б зміну й концепції твору, — а з другого боку концепція тісно лучиться і з артистичним тактом автора. І відкинення другої картини в поемі „На полі крови“ свідчить тільки про один процес, що відбувся в душі Л. Українки: свідчить про те, що мистець у найглибшій розумінні цього слова розійшовся з людиною тієї доби, з її „како віруєши“... Ідеали вічного були принесені в жертву якійсь програмі (партійній чи політичній)... А з цього впливає тільки один висновок: остаточне зведення поеми до однієї картини, тільки до фрагменту вийшло не на мистецьку користь твору (поєми в цілому), а тільки на мистецьке її зниження. Ось на цей бік поеми видавці „Творів“ Л. Українки (в т. VIII) за редакц. Б. Якубського і не звернули належної уваги. виправлення помилки можливе тільки так: коли буде лагодитись нове видання творів Л. Українки, то в цьому останньому виданні поема „На полі крови“ повинна бути видрукована ціла, цебто її обидві картини до кінця й навіть із тим у першій картині уступом в його другій редакції, що його листом до „Л.-Н. В.“ авторка скреслила. І суцільний артистичний твір „На полі крови“ поверне нам мистця, і тільки мистецький вияв його буде вищим суддею, а не публіцистична тенденція автора.

Прага.

Леонид Білецький.

СВЯТО РІДНОЇ МОВИ.

1. Ціле суспільство, особливо вчительство й духовенство, мусить пильнувати, щоб у кожній місцевості щороку уряджувалось найурочистіш „Свято рідної мови“.

2. Головні завдання „Свята рідної мови“: а) вияснення громадянству величезного значіння для нації рідної мови, б) звеличення рідної мови, і в) пропаганда головних рідномовних гасел і науки про рідномовні обов'язки.

3. Програма „Свята рідної мови“: а) доповіді про значення рідної мови, б) вияснення головних рідномовних гасел і обов'язків, в) декламації й співи для звеличення рідної мови.

4. „Свято рідної мови“ розпочинається й закінчується рідномовним гімном.

(Закінчення див. на ст. 295).

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДА ДОСЛІДУ ПИСЬМЕНСТВА.

Важко доводиться критикові літератури при розгляді творчости окремої доби, чи цілої її історичної площі, говорити про всі її прояви, коли до неї прикласти досьогочасні методи досліджування: чи давню методу досліджування змісту й тематики, чи пізнішу методу досліджування естетичних вартостей твору. Тоді нероз'явиться такий момент, що до цієї методи не підходить. Щось у ньому таке, що краще його розглядати в монографічній праці, як у суцільному нарисі більшої цілості. Кілька прикладів. Переходовий період між II та III добою, зокрема Некрашевичем та Котляревським заставляє істориків літератури займатися різне становище до цього явища. Котляревський ув очях Шевченка є наче для автора „Слова о полку Ігореві“ — соловей старого часу, що за словом єдиним в хату сироти кличе цілу фізично-мертву минувшину,¹ та в очях „європейця“ Куліша, що тільки формально з рідного виріс ґрунту, він нікчемний сміхун, що українською минувшиною бавив своїх товаришів, московських старшин. Згодом Котляревський добуває назад добре ім'я, та творчість його покладено на операційний стіл, і різано ножом естетики, зводячи палку дискусію на тему, котрі з його творів належать до II, котрі ж вже до III доби. Чи з цієї дискусії, в якій останній голос зайняв М. Зеров, скористало що знання Котляревського на своїй глибині? Мабуть тільки, що його занотував історик літератури та зайняв становище котрого-небудь дискусанта. Треба тут додати, що Котляревським захопилися сучасники, але його зовсім не розуміли, чого доказом т. зв. Котляревщина. Другий приклад: поява Шевченка, що вогнем запалював душі, на довго осталась загадкою для істориків і критиків літератури. Опираючись на тексти творів Шевченка, Куліш робив йому докори ізза „простоволосої“ їх форми, пізніш нотовано їх зміст, розглядано залежність Шевченка від народньої пісні, вишукано в ній історичні недокладності і т. д. Далекі краще з'ясовували творчість Шевченка монографічні праці Єнзена, Євшана, Балея (деякі з них входили в психологічні основи творчости поета, та вяснювали їх тільки з становища творця). Велич Шевченка відчували всі, та зловити її причини не зуміли. Зате деякі рецензенти договорювалися до крайніх небелиць (напр. про те, що культ Шевченка пережився, що поета треба поставити в пантеон тих, що відспівали свою пісню. Це робили ті, що для них *ultima ratio* були „вимоги краси“.

Третій приклад: творчість Лесі Українки (докладно мовити: одна її сторінка) була громом у тодішнє жабуриння. На тему творчости Лесі Українки написано теж дуже багато праць. В суцільних викладах історії літератури осталась вона невясненим моментом, у монографічних працях говорилося про ширину її літературного зацікавлення, про естетичні вартості поетки, про її світогляд, що його нагинали навіть до комунізму. Та навіть і в добрих працях

¹ Чому Шевченко, хоч далеко був від України, розуміє Котляревського, на це відповідь знайде читач далі в цій статті.

про неї, дивним дивом, треба було в творчості „поетки українського ресорджіменту“ промовчувати навіть дуже важні її твори.¹

Важко тоді справитися з цими труднощами критикові, що досліджує тематику, чи просто зміст твору. Він схильний тоді підвести цілість розгляданих явищ до ідейної висоти якогось виїмкового моменту, та через те неприродно підвищити справжній рівень інших явищ. Таке становище чомітне, напр., у Омеяна Огоновського, в його „Історії літератури рускої“. В Огоновського на поважну замітку заслуговують, побіч класиків українського письменства, зовсім марні творці, бо тематика є всюди. З однаковою запопадливістю потує автор творчість Шевченка чи Франка (в останнього автор займає навіть дежолі неприхильне становище до деяких творів письменника), і, напр., Могильницького.

Легче справитися з таким виїмковим явищем критикові естетові, бо він, як суддя, що від його присуду немає відькилу, вирішить на користь, або некористь письменника його творчість. Під поняття краси він втягне тоді й форму, й тематику та проблематику твору. На вид це становище ясне, і не помічається його неконсеквенції в суцільному викладі. Тим часом треба розмежувати поняття краси, яке повинен розглядати на формі твору критик-естет, та поняття добра, що повинен розглядати критик, зацікавлений тематикою, зокрема соціолог. Обидва ці поняття змінні в часі, та коли поняття краси в дану добу однакове в збірнотах більшого культурно-спорідненого комплексу (напр. Європи), то поняття добра (шоза віками встановленими принципами) змінне й на місці. Воно тісно залежить від основних рис психіки даної збірноти й насильне встановлення нових заповідей не створить зразу нових понять добра в збірноті. Вони можуть діяти тільки на якість вислідних понять у майбутньому (приклад: більшовицька ідеологія та українська збірнота).

Сергій Бфремів уводить у свою „Історію українського письменства“ розгляд обох понять однією методою. Через те довільність інтерпретації літературних явищ у цій методі далеко більша, як у першій, а через те й оцінка у високій мірі релятивної вартости. Труднощі тієї оцінки викликали в нас переріст критичної монографії, — в якій далеко легче зберегти консеквенність методи досліджу, як у суцільному викладі історії письменства, а то й небезпечно часто рецензії, що безвідповідально гуляє на ступу української критики.

До цих терпких слів додаю мале пояснення, щоб цілість статті мала виразний знак написаної *sine ira et studio*. Останнє замітне явище на полі українського письменства, II-й том „Волині“ Уласа Самчука, занотували різні періодики, і коли не були тільки рекламою для видавництва, зайняли до нього своє становище. До розгляду твору вжили рецензенти не тільки однієї методи, але навіть тих самих словних засобів. І дивне диво: II-ий том „Волині“ для одних — це твір епохального значення, вартіший від I. тому, а для других — він зовсім невдалий. Де лежить причина діамет-

¹ Нерозгадані ще остаються й менші моменти в творчості деяких письменників, напр. „Маруса“ у Вовчка.

рально різних вислідів того самого досліду? Відповіді пошукаймо у естетів Бурже й Емерсона. Перший з них, розглядаючи риси декандансу, бачить у ньому одну рису, що достоту характеризує очих рецензентів: „учене знання розкоші (l'entente savante du plaisir), що схилоє їх до безнастанного вмовлювання в себе своєї вищости“.

„Виховання їх — говорить Емерсон про подібних до наших рецензентів американських критиків, — докладно обмежене, як сухий шматок дерева, потертий, щоб викликати вогонь, пагрівається в одному тільки місці, коли тим часом решта поліна остається холодна. Ціле їх знання полягає на знайомості кількох законів і річевих подробиць, або на якомусь дуже обмеженому осуді, що їх виголошують для розривки або шопису. Яке в них поверховне розуміння краси, видно з того, що люди ці втратили мабуть уже цілком свідомість безпосередньої залежности всякої форми від духа“.

Звідтіля в українській рецензії бачимо багато літературних портретів тільки в кривому дзеркалі, що з покручів робить красунів, а з справжніх мистців — погапенські карикатури.

Згадані труднощі вимагають іншого підходу до письменства, іншої методи його досліду. Ця метода — це психологічний дослід площі, що на ній виростає письменник, отже даної збірноти та письменника, як вияву емоцій тієї збірноти. Зокрема метода ця займається психологією самої творчости, як дії, та твору, як вияву емоцій мистця. Зовсім ясно, що користується ця метода й здобутками двох попередніх, отже досліджує й тематику й естетичні вартості творів, та ці здобутки конфронтує з своїми заложеннями та на їх основі провірює їх вартість. Метода ця не зустрічається вже з тими труднощами, що дві попередні. Для неї немає вже нерозгаданости несподіваних моментів.¹

Коли тією метою розглядатимемо літературні явища, треба поле досвіду розмежувати на дві літературні групи, що в них різно діють духові прояви творця, а це уявлення, почування й думки. Де першої групи належить поезія (всі роди лірики), до другої — повість (в широкому розумінні цього слова, отже сама повість, оповідання, новеля, епічна поезія) та драма. Коли в поезії вони (ці уявлення, почування й думки) — головна тема твору, то в повісті й драмі вони тільки середник ув організуванні тематики. Тут тематикою є об'єктивний життєвий матеріал, різний у різних збірнот. Через цю об'єктивність тематичної основи новість вимагає віддалі автора від теми, тому й потребує вона спокою щодо тематики твору. Супроти цього в збірноті, що хвилюється своїм розвоєвим ходом і починами, що мали його завершити, зрозумілий брак новісти, або з'явиться новий, що не підходить під крій повістей других збірнот, що живуть іншим життям. Це треба віднести головню до української збірноти, яка поза цим діє в літературі під впливом своїх питомих психічних рис (докладніш: диспозицій), що типово забарвлення дає їм наша емоціо-

¹ Цей дослід, що його передвісників вище згадано, облегчений тепер розвитком сучасної психології, що, закинувши поле людської свідомости, досліджує підсвідомі, законспіровані духові факти й диспозиції людини, — та психології групи.

нальність. Ця типова українська емоціональність впливає на інтенсивність і глибину емоцій української збірноти взагалі, зокрема на глибину й силу емоцій цих українських мистців, що на них сильно діє емоціональна напруга їх збірноти (є українські мистці, що в них цього діяння не помітимо, навпаки, — діяння те інше, ніж вище з'ясоване — інших збірнот, чи тільки гуртів. Про це далі). Ця емоціональність викликала недавно в нас повісті, що своїм характером належать скоріш до ряду поезії (лірики), з якими стільки клопоту мали наші критики, чи рецензенти. Це: „Шелома в сонці“ К. Гриневичевої¹ й „У споконвічному вирі“ В. Лопушанського (остання дивним дивом зустрічалася з гострим осудом). Звідси в нас перебіст повелістики й літературного нарису, що межує теж з поезією.

Більшу скількість повістей у минулому бачимо тому тільки в добі спокійного позитивізму, що зійшовся з часом заспокоєння емоцій української збірноти в муравлиній праці забудовування прогалин українського життя (час Нечуя-Левицького, Мирного, Грінченка). Коли однак сконфронтувати повісті з доби українського позитивізму з повістями чужонародніми (напр. польськими цієї самої доби), то помітна в перших не тільки інша тематика й конструкційні засоби, але й інше поле емоцій. В українських повістях воно держиться здебільша сільського середовища, хоч виходить із цих рядок, коли творець перестає цікавитися тематикою, коли для нього важне (хоч підсвідомо) стає питання не: „що?“, але: „навіщо?“ (пише). Тоді він охоплює цілу збірноту, і тоді (на вигляд дивним дивом) усі тодішні повістари, чи драматурги виказують якісно однакове поле зацікавлення й однакову розв'язку поставлених проблем. Чи прояви життя тодішньої маси (на ділі ще зовсім сонної) диктують цю однакову розв'язку? Хіба ж ні! Є щось інше, що йде від тієї темної маси, яка рівночасно є суцільна збірнота, та те „щось“ дає їм цю „життєву лінію“, бож їх повість, чи загалом їх твори не мають багато читачів серед тодішньої інтелігенції. Більшість її ловить чужу екзотику, хочби й дуже шоганеньку; серед неї мало Карпів, а багате Михайлів Барильченків („Суєта“). Не „лопит“ — так мовити — зроджує „подачу“ цих творів, а щось зовсім інше. На те питання даю відповідь нижче.

Переважно сільські теми повісти з доби позитивізму заслужили собі згодом глумливої назви „наївного етнографізму“, а ті, що глумилися з неї, вижидали моменту, коли то наші творці залишать врешті село (а вони й залишили його, щоб знайти серед свого „міста“, або й у своєму минулому, чого невдоволені не хотіли добачити).

Коли йде про драму, то вона являється комбінацією повісти й лірики. Як повість, вимагає вона об'єктивної віддалі від теми, як поезія — дає творцеві спроби висказати безпосередньо свої уявлення, почування й думки. Польський критик Поміровський каже:

¹ Напруга емоцій авторки в повісті така велика, що годі було її скоордиувати в означену скількість проблем, а навіть теж. Вона — ця напруга — розсадила навіть архітектоніку твору.

„Драма ліризує епічну дійсність, а з ліричних елементів добуває епічні риси“. Через те вимагає вона ще більшого, як повість, спокою, що про нього так важко українцеві. Тому й розвиток української драми теж, як і повісти, зійшовся з добою позитивізму й найвищий щабель осягнув у сатирі Карпенка-Карого. Про його драму можна сказати те саме, що й про повість тієї доби. Згодом з'явилася драма в творчості поетки Лесі Українки й поета Черкасенка, та вже як своєрідна глибоко лірична драма, в якій епічний об'єктивізм залюбки зодягався в символіку. Підкреслюю слово: поет, щоб звернути увагу на дуже безпосередній вияв почувань і думок творців, що так реагували на емоції своєї збірноти, бо в них вони озивалися більш настирливо.

На початку ХХ в. треба занотувати „європейську“ драму (й повість) Винниченка, але скала емоцій української збірноти для нього зовсім чужа.

Як на терені повісти (про що говорив я вище), так і в драмі бачимо появу чистоліричних етюдів Олесея, або драматизованої лірики Єлисея Карпенка. Критика добачила в останньому тільки нездарного копіста Матерленка, його ж власних емоцій і їх сильної напруги й широкої площі не добачила. Письменник після цього та невдалої спроби театральної постановки „Момота Ніра“ — замовк.

Брак віддалі від теми твору характеризує поезію; її поле — це підсвідомі психічні факти творця. Велич підйому поета, його експресія залежить від величі й скали його переживань. На іншому місці цієї статті розгляну різні роди творців,¹ тут зверну увагу на таке часте явище в письменстві: багато визначних поетів, що ними захоплювалася найближча сучасність, відспівало свою пісню, й увійшло в найкращому випадку в пантеон творців ув історію письменства, хоч сила й площа їх емоцій хвилювала широкі кола пересемців (гурти, а не збірноту!), інші творці вічно живі. Де секрет їх безсмертя? Відповідь не важка. Ті, що були виявниками розвоєво-вслідних емоцій збірноти (що в них діяли, як творчі спонуки), живуть серед неї так довго, як довго діють ці емоції у своїй головній лінії розвитку. Перші часто, другі завжди втішаються великим впливом серед збірноти коротший, або довший час; цей вплив їх на оточення обумовлений силою напруги почувань даної збірноти в хвилину переходу емоцій творця.

В ділі діяння збірноти на письменників відмітити треба важне явище: письменник являється виявником емоцій збірноти, що вже виявилися серед неї, або розбуджує їх сам, стає ніби їх спричинником, бо — на ділі — емоції ці в душі збірноти вже потенційно заіснували, хоч у ній іще активно не проявилися. Таке явище бачимо в поезії Шевченка й Лесі Українки. Поезія тоді — як каже Поміровський — це бусоль перемін; вона започатковує нову епоху. Те саме говорить про поетів Емерсон; у нього „поет у великій товні часткових людей — ціла людина, він учить нас пізнавати не власне

¹ По тільки поетів.

своє багатство, а багатство загалу. Він розказує про *к о н е ч н і с т ь*, що виходить із причин¹.

Тривала вартість творчості даного мистця обумовлена ясністю та глибиною відчуття емоцій збірноти, з другого боку — вітальною силою цих емоцій у збірноти, яких виявником став творець, та надрядністю їх (цих емоцій), як вислідних супроти попередніх. Емоції, що їх силоміць втискає (імпрегує) історична дійсність хвилини в збірноту, чи її частину, можуть визначатися великою напругою, та їх генеза веде завжди за собою їх скороминучість. Вони в майбутньому можуть діяти тільки в напрямі якісного оформлення вислідних емоцій. Про це в відношенні до інтелектуального й емоційного життя збірноти говорить Гегель (розвиваючи свою теорію розвитку в суперечности): „Здорові первні напрямку думки батьків влітаються сливе несвідомо до нового, усуваючи його однобічність, через що людська думка зближається до синтези, до гармонійної асоціації суперечности“ (аналогією до моєї тези є теж теорія поступу В. Липинського).

Ці імпреговані емоції можуть знайти своїх інтерпретаторів в особах поетів (загалом: письменників), та дійсність виказує завжди їх незавидну долю. Коли вони справжні поети, на них мусять діяти, крім перших, також і вислідні емоції. Тоді вони будуть розгублюватися між одні й другі. У їх творчості з'явиться нервово шукання доріг, що веде їх на хибні шляхи, різні від емоцій, що викликали їх творчість (Хвильовий), або поставивши в колізю з жахливими обставинами дійсности, вб'є в них поета (Тичина), або знищить фізично (Слісаренко).¹

В ділі вияву емоцій збірноти через творця треба ще додати кілька пояснень. Немає творця, що на нього не діяла б збірнота, немає творців, відірваних від життя. Та на багатьох творців (їх таки найбільш) діє збірнота не в напрямі підсвідомого резонансу своїх емоцій, а свідомої реакції на зовнішні обставини життя. Коли життя збірноти, або її частини, убігано в тверді й вузькі рамки, або коли сила емоцій у збірноті меншає (на те, щоб витворити нові вислідні з тих, що заспокоїлися в здобутках життя), тоді ці останні письменники реагують на них репортажем, або типовою екзотикою, або замикаються в „святині своєї душі“. Це є діяння зовнішніх форм збірноти, а не його емоцій на творця. Ці вузькі зовнішні форми життя збірноти викликають у гурті читачів бажання чогось „нового“, що на дорозі розв'язки свідомого заспокоєння культурного голоду „жажде“ екзотики. Твориться тоді широка площа пониту, яку творці заспокоюють матеріалом, що до емоційної лінії збірноти не стоїть у ніякому відношенні. Це ці нервові рухи: „лицем до Заходу“, „догнати й перегнати“. Тоді то починає на творця діяти чужа збірнота, але знову тільки зовнішніми формами життя, а не емоційною своєю лінією.² Вони творять чуже на своєму ґрунті, зде-

¹ Про цю сторінку поставленого питання буду говорити основніш у майбутній статті: „Нова українська поезія на фоні чужонародньої“.

² Діяння емоцій збірноти на чужих творців неможливе. Порівняй: „Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen“ у значенні: там безастанно жити.

більша йдучи по лінії не справжнього поступу, а снобізму своєї душі й душі свого безпосереднього відбірця. Коли ж вони мистці, а не ремесники або купчики, тоді на дні їх творчости лежить теж певна скала творчих емоцій, але не тієї чужої збірноти, що її духові плоди вони переймають, але свого дуже обмеженого числом гурту (а ніяк збірноти), що його уформували снобістично-парвеніївські схильності, викликані цим зовнішнім станом культурної дійсности.

Трохи вище сказав я про втечу в „святиню своєї душі“. Вона сьогодні дуже рідка, та зайняла в українському письменстві поважне місце на переломі XIX й XX віків. Аналіза життя цього часу виявляє її достоту, та стоїть вона теж у залежності з екслюзивно-естетичною лінією тодішньої культури („мистецтво для мистецтва“). Цим зможемо пояснити й особисті кволі нотки в інтимній поезії Лесі Українки, й що більше — цілком агромадянське становище її в таких творах, як „Лісова пісня“, головню ж „У луці“.¹

Врешті це діяння збірноти (своєї) на творця йде по лінії її емоцій. Це діяння є завжди підсвідоме, і так само підсвідомо стає творець їх виявником у моменті творення. Усвідомлює ці емоції критик, і тут лежить його глибоко конструктивна в збірноті роля. Усвідомлює собі їх згодом і творець, коли добачає їх резонанс у своїх світоглядних формах. Озиваються теж емоції творця в цих формах у перемця твору, і допомагають йому в сформуванні його світогляду.

Була б однак справа поставлена хибно, коли б під поняття світогляду підкласти емоції збірноти. Проти такого звукування поняття емоційної площі бунтується — зрозуміло — мистець, бунтується перемець, бунтується й критик. Світоглядіві пориви звукують мистецтво до вузької тенденції.²

Тут треба розмежувати три різні зовсім поняття: світогляду, світоглядних форм та й емоцій. Вони стоять у надрядному відношенні до себе. Коли світогляд є скількісно, а навіть якісно змінний змістом, то форми його (для нього надрядні) незмінні. Їх знову творить скала емоцій, що для них надрядні. Тому, що світогляд якісно змінний, не може мистецтво ставити його собі метою, щоб не зійшло до ролі хвидево вартісного, та через те вузько тенденційного витвору. З другого боку мистецтво не може не добачувати потреби якісного формування емоцій, коли має претензії до творення світоглядних форм збірноти, що їх це мистецтво переймає. Якість емоцій для мистецтва є річ першої ваги, коли воно не має йти в хвості культурного ходу чужини, коли не має на рідний ґрунт перещеплювати емоцій,

¹ Протилежне явище, як у Лесі Українки, бачимо в поезії Гр. Чупринки. Закоханий у форму співець краси нагло озветься твором, де „вважає“ читача глибока тематика. Легке плетиво, що на нього падає тільки рефлекс краси рідного ґрунту, пробє несподіване велике дерево, якого глибоке коріння викормили соки народніх гордоців („Байда“). Ключ: „мистецтво для мистецтва“, що йому служив поет, не вбила в ньому сили переймати емоції збірноти.

² Тут лежить незрозуміння філософії Бергсона, якого вважають вульго вивовником такого звучення літератури. В ділі валення „бергзонівського ірреалізму“, що „звів людську думку на манівці метафізики“, відіграв хитру ролю замаскований марксист Ріссель.

що на ньому діяти не можуть, та коли воно має творити свою власну культуру. Від емоцій збірноти, тих, що виростили з власного ґрунту — отже вислідних — воно відчухнутися не може!

Емоції творця, чи вони вийшли з душі збірноти, чи тільки з зовнішніх форм її життя, можуть бути різні своєю площею. Вони можуть бути площинно широкі, коли охоплюють різні ділянки життя (сучасного й минулого), їх площа може звужитися до одного відтинку життя, навіть особистого життя творця. На фоні цієї ширини вирінає тематика й проблематика мистецького твору. Ширша площа емоцій — ширша й тематика. Цієї аксіоми однак відвернути не можна, бо як із сказаного вище виходить, тематику незавжди диктують емоції (головно ж емоції збірноти).¹

Через те письменство, чи загалом мистецтво не мусить обертатися в крузі одного осередку, бо вислідні емоції збірноти діють завжди на всі її шари (хоч далеко не на всі одиниці).

Як емоції можуть різнитися шириною своєї площі, так можуть теж різнитися силою своєї напруги. Звідси родиться різна форма твору. Коли почування мистця зростають, тоді й вияв їх вимагає згущення барв, тонів і уявлень, — коли в нього можуть вони вдержатися на одному ступні, він виявить себе в образі. Тому й історичні моменти, що в них життя збірноти пливе буруном між скелі й пороги, родять поетів, у яких експресія почування приборється в форму символу, а не образу. Те саме діється, коли поет-мистець глибоко відчуватиме неактивізовані ще емоції збірноти.

На основі обсервації життя стверджують психологи, що характер народів змінюється під впливом історичних подій (вони можуть заіснувати як наслідок емоцій збірноти, можуть заіснувати навіть всупереч їм; у першому випадку події підсилюють ті емоції, в другому вони викличуть тільки скоріший процес витвору нових емоцій, вислідних). Тоді теж змінюються світоглядні форми під впливом нових вислідних емоцій.² Через те кожний народ має інше духове обличчя й кожне зусилля надати йому виразно інше, не вдається та не вдається навіть найбільшим геніям світа, хочби вони вживали найбільш хитрих чи різких до цього засобів.

Коли отже кожна генерація збірноти різниться від попередніх площею своїх емоцій, то й ясно стане, що „можна — як каже Емерсон — вимагатиме нового виявлення, а світ завжди ждатиме поета“.

Цього виявлення жде український народ від своїх мистців!

Самбір.

Антін Княжинський.

¹ Прощу порівняти поділ письменників у Шопенгауера.

² В іншому разі ці народи, що їх минуле та ще й інші зовнішні обставини до себе подібні, мали б ті самі характеристичні риси. Обсервація вказує щось зовсім інше.

УКРАЇНЬСЬКА РОМАНТИЧНА БАЛАДА.

Увійшло в звичай займатися при історичних розборах тільки найвартіснішими творами даного роду, що мають повсякчасну, а не саму історично-літературну вартість. Такий спосіб трактувати довів до того, що крім двох балад Гулака-Артемовського, „Марусі“ Бориковського та історичних ліричних балад А. Метлинського нічого про українську баладу дошевченківського періоду не знаємо. Тимчасом фактично ми мали, як і кожна інша література в тому часовому періоді, велике число балад: перелистовуючи твори письменників того часу, можна знайти багато балад, а про недруковані можна дещо довідатися з сторінок старших літературно-історичних праць (Петров, Огоновський). Правда, ці поезії, з малими винятками, тепер уже літературної вартості не представляють, — однак не треба забувати, що „коли б який природознавець сказав, що хоче займатися тільки львами, орлами, дубами й рожами, перлами й клейнотами, а не хоче дивитися на огидливі та погані речі, як павуки, реп'яхи та сірковий квас, то його заглушили б голосним сміхом. А в філології таких перебірливих панів найбільш, що вважають негідним своєї чести видавати свої коштовні сили на щонебудь інше, крім маєстатичного орла та запахущої рожі, — і ми не привчилися ще зустрічати таку перебірливість сміхом“.¹ Тому хочу більшу увагу звернути саме на такі досі занедбані українські романтичні балади.

Розгляньмо пайперше дві перерібки чужих балад, що зробив автор, який головним своїм твором належить ще до псевдокласичної школи, а саме — П. Гулака-Артемовського. До романтичного табору перейшов він своїми поетичним перерібками. „Твердовський, малоросійская баллада“, була надрукована вже 1827. р.² Це перерібка Міцкевичевої балади п. з. „Пані Твардовська“,³ в якій звіршована народня легенда про українського Фавста.⁴ Балада Артемовського супроти оригіналу значно розширена (52 строфи замість оригінальних 31), однак, завдяки великому поетичному талантові нашого автора, це баладі не пошкодило; навпаки, на декотрих місцях пододавані Артемовським строфи добре доповнюють оригінал, а своєю пластичністю та драматичною живістю дорівнюють строфам Міцкевіча. Тільки при самім кінці Артемовський допустився помилки. Двострофове закінчення Міцкевіча, де з надзвичайною пластикою змальований перстрах чорта та його втеча, вважається за одне з наймайстерніших місць у його поезії, а сила його саме в лаконічності. Тимчасом Артемовський розширив цю сцену аж на 5 строф, а потім ще додав чотири-строфований монолог Твардовського. Цілій обстанові надав Артемовський українського колориту, а поставу чорта нарисував згідно

¹ Проф. К. Крумбахер, див. „Життя і Слово“ I. 294.

² Петровъ, оп. с. 59.

³ Належить вона до тієї групи Міцкевичевих балад, у яких автор опрацював народні фантастичні сюжети з відтінком гумору та іронії (напр. також „Тукай“).

⁴ Опрацьована теж і в російській літературі (Загоскін, порівняй С. Єфремов: Історія українського письменства, 4. видання, том I. стор. 405).

з українськими повір'ями про нього — і провів ці зміни дуже зручно. „Твердовський“ Гулака є одна з найвдатніших баладичних перерібок у нашій літературі та, поминувши закінчення, вповні дорівнює своєму первозорові.¹

Уже чисто романтичного типу, без бурлескної закраски є балада Гете „Der Fischer“, якої перерібку зробив Гулак 26. жовтня 1827 та надав їй наголовок: „Р и б а л к а, баллада съ епидогомъ изъ Гете“.² Прегарна балада Гете належить до типу символічних балад: у ній народнім повір'ям про русалок пояснюється таємну силу водної глибини, яка манить людину, що довго в неї вдвляється, до себе.³ Артемовський у своїй, по словах Єфремова⁴ „надзвичайно граціозній“, перерібі віддав добре основний настрій Гетевої балади; однак розтягненість „Рибалки“ Гулака йому дуже шкодить, і ані майстерному оригіналові, ані навіть перекладові Жуковського, якого наш автор, за думкою Дашкевича,⁵ теж уживав, він не дорівнюється. В українській літературі цей „переклад“ має все таки велике значення тим, що це перший типово романтичний твір „з усіма прикметами й аксесурами цього літературного напрямку“.⁶ Особливо ж годиться підкреслити факт, що в „Рибалці“ вжито перший раз в українській літературі мови чисто поетичної, ліричної, в повному зміслі того слова романтичної, тоді як до того часу послуговувалися в нашій поезії здебільша бурлескною мовою, що витворив Котляревський.

До найраніших представників романтизму належить ув одному періоді своєї творчості сучасник Артемовського, П. Бі л е ц ь к и й - Н о с е н к о. Спершу був він, так само як і Гулак, псевдожласик та вславився головно своєю великою, але безвартісною комічно-пародистичною епопеею п. з. „Горпинида“, але пізніш, коло 1822-го р., став гарячим прихильником німецької романтичної літератури. Майже всі його балади основуються на німецьких літературних взорах. Написав він їх разом 15, а то в рр. 1822—1829,⁷ — та на увагу заслугують тільки дві з них.

„З а в і т н я л ю л ь к а“, написана ще 1822-го р., це перша балада Носенка. Зміст, поданий у Петрова, вказує, що це самостійна, пристосована до тодішніх відносин у Росії, перерібка німецького жовтірського, „романсу“ „Die Tabakspfeife“. Білецький переніс подію в Україну, з німецького вояка стався інвалід-гусар, колишній член російської армії, що ховає з пістизмом, як дорогу пам'ятку, люльку свого майора, вбитого під Ізмаїлом. Цікава ця балада як перша спроба

¹ Треба зазначити, що подібну, але занадто односторонню думку висловив був уже О. Огонівський у своїй „Історії літератури рускої“ II/1, стор. 226—227.

² Петровъ, оп. с. 59. Перводрук „Вѣстникъ Европы“ 1827 р. ч. 20.

³ О. Колесса, оп. с. 53.

⁴ Єфремов, оп. с. I. 407.

⁵ оп. с. 98.

⁶ Єфремов, оп. с. I. 424.

⁷ Петровъ, оп. с. 41, 47.

української жовнірської балади. Однак зрозуміло, що в обставинах, які панували в російській Україні, такі твори мусіли дихати офіційним патріотизмом і не мали під собою ґрунту. Тому цей жанр взагалі в українській літературі зник і віджив тільки пізніш у Галичині й Буковині в творах А. Могилянницького, М. Устияновича, а головню О. Федьковича.

Балада „І в г а“ — це перша українська перерібка Бюргерової „Ленори“, зроблена на підставі німецького оригіналу. Білецький хоче Бюргерову тему націоналізувати, але це йому не вдається. Балада свого часу надрукована не була й побачила світ уже як літературний анахронізм у збірці „Гостинець землякам“ 1872-го року.

В формальному огляді не мають балади Носенка поетичної стійкості, а мова їх, по словах Петрова,¹ нечиста й тяжка.

В українській літературі Білецький один із найперших письменників, що писали балади. Замітний він тим, що хоч і займався сам українським фольклором та знав багато народніх баладових сюжетів,² усе таки опрацьовував у своїх баладах німецькі літературні мотиви. Діяльність Носенка — це доказ, що й український романтизм уже в своїх найраніших початках не ховався від західноєвропейських впливів та не потонув у етнографізмі; навпаки, він безпосередньо черпав із німецького романтичного письменства, — і в тому напрямі балади Носенка певно були б мали великий вплив на дальший розвій української балади, коли б були свого часу видруковані.

За батька української романтичної балади вважають Левка Боровиковського. У старших письменників ми бачили тільки епізодичний інтерес до романтизму, тимчасом Боровиковський — це справді перший чистий романтик у нашій літературі, що заманіфестував себе відразу друком, в якого писаннях відбилися майже виключно тільки романтичні мотиви, який працював головню романтичними мистецькими засобами. Його перший твір, балада „Маруся“, була написана 16—18. лютого 1829-го р., а надрукована того самого року в лютовім випуску „Вістника Європи“, стор. 117—127, з приміткою редакції, що твір Боровиковського є наслідування „Світлани“ Жуковського.³ Відношенням між „Марусею“ та її первовзором докладно зайнявся вже був Ів. Франко в своїх поясненнях до видання цієї балади.⁴ Докладне порівняння доводить його до висновку, що „зміст, букву й форму своєї „української балади“ узяв Боровиковський у Жуковського“⁵ що й форма строф і число їх у обох поемах згідні,⁶ — але „проте престим перекладом твору Жу-

¹ Петровъ, ор. с. 47.

² Пор. Петровъ, ор. с. 53.

³ М. Возняк: До письменської діяльності Левка Боровиковського. „Записки Наук. Товариства ім. Шевченка“ т. 136—137, Львів 1925, стор. 225—226.

⁴ Лев Боровиковський: Маруся. Видав і пояснив д-р Іван Франко. У Львові, 1902, стор. 23—32.

⁵ Там само, стор. 24.

⁶ Там само, стор. 23—24.

вовського „Марусю“ не можна назвати. Докладне порівняння обох поем показує значні різниці й виправдує слова Боровиковського, що „він опрацював у своїй баладі вірування та легенди у к р а ї н с ь к о г о народу“.¹ Коли річ іде про мистецьку вартість „Марусі“, то тут мусимо зазначити, що сам автор цинив цей свій молодечий твір і в глибокій уже старості дуже високо.² Але новіші історики літератури³ приписують „Марусі“ здебільшого тільки історично-літературне значення.

Крім „Марусі“, писав Боровиковський і інші балади. В „Ластівці“ помістив був він вірша з баладовою темою п. з. „Вивідка“,⁴ а крім того в листі до Максимовича ще 1. І. 1836 р. він писав, що має між іншими своїми творами також „собственныя стихотворенія на малороссійскомъ языкѣ. Здѣсь балладъ 12, думъ 12 (сюжеты — преданія, повѣрья и пр. малороссійскія)“.⁵ Але ні одна з тих балад не була надрукована; тільки в „Отечественных Записках“ за 1840-ий р. було пість із тих балад переповіджено по-російськи.⁶ У першій із них п. з. „Двѣ доли“ опрацював Боровиковський мотив із народної казки про бідного й багатого брата або ж про „злидні“. Форма переповіджень, що наближається до вільного вірша, дуже цікава. Як пробу стилю подаю частину „балади“ „Двѣ доли“: „Роеть да роеть. Вотъ когъ вастучалъ, показался: алчной рукою онъ дернулъ, и брызнули разомъ фонтаномъ... червонцы? Нѣтъ, злыдни!“ і т. д.⁶ Дальші балади, переказані в „Отеч. Записках“, опираються теж на українських народніх казках і повір'ях та мають наголовки: „Хромой скрипачъ“, „Великанъ“, „Ружье совсѣмъ“, „Лыхо“ і вкінці „Кузнецъ“ із темою, подібною до сюжету „Ночь подъ Рождество“ М. Гоголя. Франко твердить, що „це не були зовсім балади в нашім значенні, яке придавала цій назві романтична поетика, але були попросту українські народні казки та легенди, передані в віршовій формі“.⁷

З усього сказаного бачимо, що хоч Боровиковський і не зміг дати досконалих оригінальних творів у романтичному дусі, то все таки відіграє він велику ролю, як перший некомпромісовий „осадчий на нашому ґрунті романтизму, який згодом яскраво одбився надто в творах Меллинського, у перших поезіях Шевченка, та озивався навіть і в деякого з пізніших поетів“.⁸

Головний представник чистої української романтики, який розвинув почини Боровиковського найширше, та так само, як і той, лишився романтизмові все вірний, А м в р о с і й М е т л и н с ь к и й, важ-

¹ Там само, 24—25.

² Див. лист Боровиковського з дня 14. IV. 1876. до Ковиського, „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. 136—137, стор. 234.

³ Напр. Франко, Єфремов, Дорошкевич, див. М. Возняк, ор. с. стор. 226, 227, 230.

⁴ Возняк, ор. с. 227.

⁵ Петровъ, ор. с. 141.

⁶ Див. Петровъ, ор. с. 142.

⁷ Франко в цитованім виданні „Марусі“ стор. 21.

⁸ Єфремов, ор. с. І. 425.

ний для нас, як автор історичних ліричних балад. Уже Бостомарів у „Молодику“ 1844, стор. 182—183., характеризував його так: „Характеръ стихотвореній Могилы (псевдонім Метлинського) отличається глибокою грустю и вѣрними изображеніями древняго быта. Онъ прекрасно понималъ поэзію степной козацкой жизни; у него казаки вездѣ являются существомъ высокимъ, но вмѣстѣ буйнымъ и дикимъ; сцена дѣйствія его покрыта туманомъ и слезами“.

Всі ті риси, крім конвенціонального компліменту про „вѣрне изображение древняго быта“, дійсно характеристичні для поезій Метлинського. Переглядаючи його історично-патріотичні вірші, я знайшов там між лірикою й п'ять історичних балад ліричного типу. Перша з них — це „Козак та буря“;¹ де описана смерть козака від грому. В баладі „Підземна церква“² звіршована легенда про церкву, що запалася під землею після упадку козащини. Романтична туґа за козацькою бувальщиною конкретизована серед романтичних декораций у баладі „Гетьман“.³ Трагічну смерть батька й сина на побовищі з великою силою вислову малює автор у „Козачій Смерті“,⁴ що найкраща між його історичними баладами та представляє чистий тип ліричної балади з повною інверсією: подає тільки катастрофальний останній діалог, а вже з самої ситуації та недомовлених натяків обох козаків можна скоріше відчутти, ніж пізнати все те, що перед тим сталося та привело до катастрофи.

На формі цих балад відбився вплив західноєвропейської штучної романтики, а головню польсько-української школи.⁵ Перевага силабічної будови вірша над тонічною, відсутність народніх ритмів, вільний вірш без правильних строф і римів, сильний нахил до наслідування звуків⁶ — усе характеристичні формальні прикмети чужих романтичних поезій. Щодо вільного віршу, то можна також допустити деякий вплив саме в тих часах видаваних козацьких дум, а щодо нахилу до наслідування звуків, то вже Дашкевич указав на конкретне теоретичне джерело, що з нього міг Метлинський у тій справі повчитися, а саме на статті Гопорського: „О подражательной гармоніи слова“ в харківському „Українском Вѣстникѣ“.⁷

Написав Метлинський теж кілька ліричних балад побутових, от як „До гостей“,⁸ „Старець“⁹ і ін. Між ними поезія „Дитина“

¹ Твори А. Метлинського, ор. с. стор. 13.

² Твори 14.

³ Переклав на чеську мову Челяковський разом із „Козачою смертю“ й „Зрадником“ (Твори 8) віршем, на якого текст написав перший свій чеський вокальний твір Б. Сметана, та надрукована в „Часописі Чес. Музея“ 1842. т. 16.

⁴ Твори 26.

⁵ Єфремов, ор. с. I. 430.

⁶ Напр. Твори 27—30, 40.

⁷ Дашкевичъ, ор. с. 208.

⁸ Твори 15.

⁹ Твори 25.

сиротина¹ натикає на народній, між слов'янами добре знаний, переказ про сирітку, однак втримується в межах реальності.

Як кожний правдивий романтик, так і Метлинський займався радо перекладами з чужих мов, — і між його перекладними віршами знаходимо кілька балад. Це головню „Навіщення з могили“² з Еленшлегера,² „Чорнобрівка“ з Суходольського³ і переклади трьох словацьких народніх пісень із баладовими основами.⁴ Значення тих і інших його перекладів для української літератури тим більше, що вони появилися в друку вже в 1839. р. в „Думках і піснях“.

Брат Амвросія, Семен Метлинський, видав уже пізніш у 50-их і 60-их роках, свої поезії,⁵ де нав'язує тісно до романтичної маніри свого брата та подає в цілості 52 вірші, більшістю перерібки й переклади з чужих авторів.⁶ Є між тими його творами також балади, основані на мотивах народньої поезії, напр. „Свекруха — люта відьма“, в якій опрацьований знаний народній мотив про те, як свекруха перемінює невістку в рослину (тут у колосок пшениці). Формальна сторінка як цієї балади, так і інших, слаба.⁷

На часи після першого поетичного розцвіту А. Метлинського припадає також українська частина літературної діяльності Костянтина Думитрашка. Крім виданої в 1859. р. псевдокласичної пародії „Батрахіомехі“ п. з. „Жабомишдраківка“,⁷ в рукописах лишилися по нім і твори, де він хилиться до романтизму.⁸ Це в першу чергу шість „легенд“, цебто романтичних балад, з яких декотрі основані цілі на народніх повір'ях, як напр. „Змій“. Соціально мотив, сатирично забарвлений,⁹ звучить також у баладі Думитрашка „Поминок“. З її змісту¹⁰ видно, що народнє повір'я автор відсунув на другий план та що головню тут визначається реалістичний побутовий малюнок із сільського життя.

Петров підкреслює, що „стихотворенія К. Д. Думитрашка

¹ Твори 21.

² Твори 65.

³ Твори 60.

⁴ Твори стор. 51, 52, 54. ч. 4, 6, 8.

⁵ С. Л. Родина: Мова з України, Київ, 1858. С. Л. Метлинський: Мова з України, Полтава, 1864.

⁶ Пор. Петровъ, ор. с. 160.

⁷ Крім того вже в 1843. р. були друковані деякі інші його вірші в „Маяк“.

⁸ Петровъ, ор. с. 73—74.

⁹ В річці знайшли селяни трупа та дали про це знати судові. Суд однак

„Замість себе призвав він бумажу,

А в папері тому

Ще велів піком у

Самовольно в Дніпрі утопати,

А мертця литвінка

Без пона, без дяка

Приказав край села поховати.“

Підкреслення мої. Цитовано з Петрова, ор. с. 75.

¹⁰ Петровъ, ор. с. 75.

примыкають къ стихотвореніямъ П. П. Гулака-Артемовскаго".¹ Та крім того деякі його балади своїм соціяльним тоном уже сильно нагадують Шевченка, якого він уже бодай частинно міг знати. Цевного тут однак нічого сказати не можна вже хоч би тому, що повні тексти Думитрашкових балад не опубліковані, й приходиться користуватися тільки змістами, наданими в Петрова. Знав Думитрашко також поезії Пушкіна (Утопленик, Поминки). Та крім своєї несаможитності й дуже малої естетичної вартости, Думитрашкові балади мають ту добру сторону, що підкреслили не тільки романтичний, але й реалістичний та соціяльний мотиви, і хто знає, коли б вони були видані свого часу, чи не мали б були деякого впливу на дальший розвій української балади.

Як мало замітні спроби баладового характеру, що вирости на ґрунті романтизму, треба тут ще згадати деякі поеми Спиридона Осташевського, родом поляка, що видав у Вільні 1850 р. збірку віршованих „Пів копи казок для веселого мира“, що в них „віршем, не всюди гладеньким, переказує всякі народні легенди (про Зміїв вал, про могилу Сороку, про Потоцького-Каньовського і т. п.)“.²

(Далі буде).

Львів.

Микола Гнатюк.

Х В Е Д І Р В О В К.

Жмут спогадів.

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові запросило 1903 р. Хведора Кіндратовича Вовка зробити антропологічні студії в Галичині. Того ж таки року приїхав Хведір Кіндратович із Парижу до Львова з потрібним приладдям для помірів. Володимир Гнатюк познайомив мене з Вовком невдовзі після його приїзду. З того часу я зберіг у своїй пам'яті його портрет, і таким, як тоді бачив його, й досі бачу в своїй уяві. Це був тоді мужичина п'ятьдесятькількалітній, середнього зросту, тіловитий, трохи пригорблений, сивий, з гарною чуприною, з коротко стриженою бородою, з дуже симпатичним виразом обличчя і з надзвичайно добрими, ласкавими, сірими очима.

Я здивувався, коли прочитав у спогадах Дебогорія-Мокрієвича, немов би Хведір Кіндратович був „небрежний во всьхъ своихъ движеніяхъ“ та „мало заботящійся о формѣ“. Нічого подібного; я кілька років бачив Хведора Кіндратовича, часто розмовляв із ним, і не помітив у нього недбайливости в рухах або малодбалости за товариську форму. Навпаки, він, хоча трохи отяжільий, рухався вільно, був ввічливий та загалом був європейцем у кращому того слова значенні. Він був скромний, спокійної м'якої вдачі, охочий служити всім, хто до нього звертався, своїм знанням, радо ділився з кожним цікавими своїм спостереженнями та науковим досвідом, був приступний, і тому дуже скоро з'єднував собі прихильників, особливо серед молоді.

¹ Петровъ, оп. с. 73.

² Ефремов, оп. с. I. 438.

В цьому ж році, 1903, викладав Вовк у першій половині листопаду антропологию в залі „метальовців“ у пасажу Міколяша ві Львові. Антропологією мало хто цікавився в нас тоді, а й тепер не багато маємо знавців на цьому полі, тому Вовк хотів познайомити з нею ширші кола. Лекції були вечорами. Хто хотів, приходив і слухав його викладів. А що Хведір Кіндратович мав надзвичайний хист викладати популярно, цікаво, ясно й легко, мав він слухачів повну залу. І то слухачів із різних шарів львівського суспільства. Антропологию розумів Вовк у ширшому значенні, цебто він клав у її основу цілу низку дисциплін, як передісторію, археологію, етнографію, етнологію, соціологію тощо. Він працював у кожній галузі цих наук, і через це його наукові праці мають такі широкі горизонти.

Хведір Вовк — це була людина трудяща й дуже віддана науці. Замість улітку десь відпочити по важкій праці в Парижі, він мандрував по Галичині, Буковині й Закарпатській Україні й робив поміри за системою Брока, змодифікованою Манувріє та самим Вовком; фотографував типи, будівлі тощо, досліджував, а надто збирав для музеїв цікаві речі. Він 1903 р. спочатку взявся був міряти українців у шпиталях, касарнях та тюрмах, у Перемишлі, Коломиї та Чернівцях, але скоро помітив, що треба досліджувати антропологічні райони в зв'язку з їх етнографічними признаками, і почав іще цього року за допомогою о. Ів. Пошеля робити поміри й у корінно гуцульських селах.

Наступний 1904 рік був роком дуже кипучої праці Вовка. Він цього року викладає від 23 червня до 22 липня антропологию на наукових курсах у Львові, що з'організував акад. М. С. Грушевський, як тодішній голова „Товариства прихильників української літератури, науки та штуки“; після курсів їде зараз з Іваном Франком до Мшанця й Дидьови, де, завдяки гостинності й впливам відомого етнографа пок. о. Мих. Зубрицького й о. Кузева, близького Франкового товариша, працює в тих селах при співучасті д-ра Зенона Кузеля, а потім із тим же д-р. Кузелею, без Франка, мандрує далі й досліджує Бойківщину в околицях таких центрів, як Стрий, Сколе, Лавочне. Стомлений, він вернувся відпочити ві Львові, але не надовго. Саме приїхав був тоді до Львова на згадані курси Павло Захарович Рябко (Рябков), й пробуваючи ві Львові після курсів, приглядався до галицького життя. Він був високий, сухорлявий, із довгою бородою, перетиканою сивиною, з буйним волоссям, зачесаним узад, тихий, мовчазливий, і звертав на себе дуже малу увагу. Від Гнатюка знав я тільки, що він промандрував багато світу, є великий прихильник Хведора Кіндратовича, — та й більш нічого. І коли б не Наталя Бракер, що написала посмертну згадку про Павла Захаровича, я зовсім не знав би, що в цій непомітній людині горіла революційна душа та що він був добрий знайомий Желябова й Леніна. Отже цього Рябка забрав Вовк зараз із собою зо Львова, і в його товаристві подався на Гуцульщину, галицьку й буковинську. Пам'ятаю, що обидва приятелі вернулись до Львова з значним матеріалом і фотографували деякі цікавіші знахідки в к'мнаті Наук. Товариства ім. Шевченка. Вони повставляли крісла по дві пари,

у віддаленні від себе, на них поклали дошку для гладження білизни, на кінцях дошки поставили стоси „Записок“, щоб дошка не рухалася, і хотіли світлити знайдені передісторичні фігурки, але штука не вдавалася, будівля валилася й вони наново терпеливо починали свою роботу та працювали взгоді так довго, поки діло не довели до кінця.

В літі 1905-го року Хведір Кіндратович, зробивши невеличку екскурсію до північних бойків, поповнив свій гудульський матеріал на закарпатській Гудульщині. Бував тоді навіть у Бачці. Літом 1906 р. я заступав Володимира Гнатюка на місці секретар'я Наук. Товариства ім. Шевченка, й відси походить листування Хведора Кіндратовича до мене. З листівок із того часу видно лінії, де відбувалися антропологічні екскурсії Вовка в товаристві Івана Раковського і З. Кузеля. Насамперед екскурсанти перебували в Заріччі коло Делятина, і досліджували Гудульщину долини Пруту. Потім зо Львова вони подалися на Лемківщину. Побувши в Новому Санчі, вони досліджували в околицях таких центрів, як Горлиці, Жмигород, Сянік і закінчили свою подорож під кінець серпня в Довжиці, коло Тісної. Я знав дуже добре околицю Сянока й розказував Хведорові Кіндратовичеві про цікаві шведські та циганські типи в цій околиці. Вовк зацікавився був дуже цими типами, але чи мав досить часу, щоб придивитися до них, не знаю. Франко, хоча може й обіцяв, не взяв участі в екскурсії Вовка по Лемківщині. Я думаю, що це сталося тому, що на Лемківщині не було в нього таких приятелів, як о. Мих. Зубрицький або о. Кузів, а втім він не займався антропологічними помірами.

Хведір Вовк мусів добре напружувати свої сили, щоб прожити в Парижі. Тільки славні романісти, казав він, заробляли багато, а не вчені. Такий Масперо, з яким він жив у приятелі, жив бідно. І Вовк не жив достатньо, але при звичаївся до скромного життя. Перебуваючи в Львові, він мешкав у третьорядному готелі й харчувався в небагатому ресторані. Але я не бачив його ніколи незадоволеного, навпаки — він був завжди бадьорий, веселий, погідний.

З Хведора Кіндратовича був, як це помічав кожний, хто був ближче з ним знайомий, прекрасний оповідач. Хто прочитає його хоч би „Біля моря — між Басками“, матиме невеличке розуміння про його спосіб оповідати. Тому з Гнатюком ми нероз просили його писати спогади. Ці спогади були б дуже цікаві: Хведір Кіндратович брав участь у революційному житті, знав багато цікавих людей і вештався доволі по світі. Хведір Кіндратович обіцявав, але не брався писати. Він загалом любив снувати багаті плани, підготовляв цікаві матеріяли, але писання, оброблення матеріялів відкладав „на вільніший час“.

У Вовка було й багате листування з різними людьми. Якось раз він приніс жмуток листів Антоновича й Драгоманова, опечатав їх і дав у переховок В. Гнатюкові, з заввагою, що їх вільно буде друкувати аж через деякий час після його смерті. Але й ці листи, коли після 1905 р. він жив уже в Петрограді, забрав із собою. Загалом, покінчивши свої

праці в Галичині, Вовк, працюючи в Етнографічному Музеї ім. Олександра Ш. в Петрограді, свої студії зосереджував у Великій Україні.

Будучи 1917 р. фактичним редактором „Літературно-Наукового Вісника“, що виходив у Києві, — О. Олесь підписував журнал і редагував поезії — я запросив був Вовка співробітничати в „Літ.-Наук. Віснику“. Він обіцяв приготувати для друку „Дѣла о поміщикахъ Пирятинскаго Уѣзда М. и В. Закревскихъ и гр. де Бальментъ“, про яких була вже невеличка замітка в статті Павловського. Вовк хотів до цього „дѣла“ написати пояснення зо своїх споминів про згаданих поміщиків і з оповідань про цю справу В. Закревського та свого батька. Але згодом стало неспокійно, і він не мав спромоги післати обіцяного.

Хведір Вовк мріяв постійно працювати для України та в Україні. Тільки з новою революцією зарисувалися буди перспективи такої праці. Він із великими труднощами зібрався до Києва, але в дорозі біля Гомеля його спіткала несподівана смерть 29 червня 1918 року. І так несповнилися мрії Хведора Кіндратовича, — він умер на шляху до „землі обітваної“...

Станиславів.

Михайло Мочульський.

З ЖИТТЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

Спомини лікарського помічника й скарбника Університету.

1918—1920.

(Докінчення).

Скоро потім зайшли такі зміни. Професорська Рада на одному з своїх засідань обмірковувала питання про Спілку та про участь її представників на засіданнях Правління Університету. Рада ухвалила, що засадничо діяльність і роля Спілки була корисна для Університету за час панування більшовицької влади, але тепер, коли Університет вертається до своєї праці в нормальних обставинах, представництво члена Спілки вже не потрібне.

Через якийсь час Управа Спілки подалась на демісію. Обрано нову Управу, що зайнялась виключно „економічними“ питаннями, стараючись діставати для своїх членів продукти. Так тяглося до літа 1920 року.

15 і 18 червня 1920 р. відбуваються загальні збори Спілки. Після докладного обговорення справ реорганізації Спілки, а також в огляду на заяву нижчих службовиків про бажання їх вийти зо складу урядовців та закласти свою окрему організацію, ухвалено за членів Спілки служачих Університету вважати тільки урядовців, і на далі приймати членами до неї тільки їх.

23. VI. 1920 р. знов відбуваються загальні збори Спілки. Обрано нову Управу: Головою — Ю. Гудзій, заступником — М. Грінченко;

членами: Кобилківський, Стельмашевський, Карачківський; кандидатами: Соцький і О. Яценкова. До Ревізійної Комісії: Г. Бухар, В. Вікул і З. Приходько. Тоді ж ухвалено збільшити членський внесок до 250 карбованців.

Ця нововибрана Гада приступила зараз же на початку своєї праці до видавничої діяльності. Думка видавати журнал була серед членів Спілки ще в 1919 році, але з незалежних обставин тоді не можна було того здійснити. Отже тепер Управа Спілки вважає можливим почати видання журналу під назвою: „Наше Життя“.

Дмитро Михайлович Коломійцев,
Секретар Прарління Університету.

Збереглося у мене тільки 1-е число його. В нім у редакційній програмі статті читаємо: „Тепер ми вважаємо можливим почати видання нашого журналу, щоб задовольнити потребу висловлювати свої думки й почування, а також думки й почування всіх тих, хто свідомо ставиться до справ батьківщини, до її історії, сучасності та майбутності. Тому на сторінках „Нашого Життя“ ми будемо в першу чергу містити все те, що торкатиметься культурного життя нашого Університету, а також культурного життя Кам'янця й України. Крім того, „Наше Життя“ одводитиме місце розвідкам наукового характеру по різних питаннях, і нарешті міститиме матеріяли, що освітлюватимуть громадське сучасне життя. І випускаючи перше число в такому скромному розмірі, ми сподіваємось, що наша мета знайде співчуття й оприятливий ґрунт для здійснення її й підняття „Нашого Життя“ на ту височінь, що її воно вимагає характером свого завдання“.¹

В цьому ж першому числі „Нашого Життя“ знаходимо й дані про-

¹ Вийшло в світ це 1-е число „Нашого Життя“ в липні 1920 р. розміром 26 стор. Друкувало 250 прим. Накладом „Спілки служачих Університету“. Ціна прим. 100 карб. Редакційна Колегія: М. Грінченко, М. Ясинський і Ю. Гудзій. Зміст № 1: 1) Від Редакції, 2) Чорноморець: Спогади про Чорноморський Кіш, 3) М. Грінченко: Завдання української музики, 4) Н. Величко: З життя Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста, 5) Л. Биковський: Книгознавство, 6) Бібліографія, 7) Наше життя, 8) До видавничих Товариств Кам'янця (відозва Редакції про надсилку до бібліотеки Університету по 2 прим. своїх видань).

склад Кам'янець-Подільського Державного Університету на день 1 липня 1920 р., а саме:

1. У ч е б н о г о п е р с о н а л у: Заслужених ординарних професорів 1, ординарних професорів 2, В. об. ординарних професорів 2, Екстраординарних професорів 1, В. об. екстраординарних професорів 5, Приват-доцентів 14, В. об. приват-доцентів 11, Старших асистентів 15, молодших асистентів 5, Лекторів 6, і професорських стипендіятів 3. А разом 65 осіб.

2. С л у ж а ч и х: урядовців 50 осіб, службовців 46. А разом 96 осіб.

3. С т у д е н т і в: 1401; з них: студентів 1112, студенток 289.

Розподіл студентів: дійсних слухачів 914, вільних слухачів 487.

Розподіл по факультетах: Фізико-математичний 478, Історично-філологічний 338, Правничий 310, Сільсько-господарський 235, Богословський 40.

Розподіл по національностях: українців 1111, євреїв 211, поляків 35, москалів 32, німців 8, білорусинів 3, вірмен 1.

Розподіл по вірі: православних 979, греко-католиків 166, ізраелітів 211, римо-католиків 35, лютеран 9, вірмено-грегоріян 1.

Розподіл територіяльний (у %-ах): Поділля 60, Галичина 12, Київщина 7, Степова Україна 4, Слобідська Україна 5, Басарабія 3, Чернігівщина 3, Волинь 3, Поліся 2, Прибалтика $\frac{1}{2}$, Московські губернії $\frac{1}{2}$.

Між іншим треба тут згадати, що й урядовці, так само як і професори, працювали й поза Університетом по різних громадських, професійних і культурних організаціях, а саме: М. Г р і н ч е н к о, секретар студентських справ Університету, був диригентом Українського Національного Хору, членом Ради Старшин Українського Клубу й членом Української Філармонії. Н. В е л и ч к о, бухгалтер Університету, — був членом Управи Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста, секретарем Ради Кирило-Методіївського Братства та секретарем Ради Української Кам'янецької Епархії. І. С л и в к а, помічник бібліотекаря Університету, — скарбником Ради Української Кам'янецької Епархії. І. К у х а р, помічник бухгалтера Університету, — бухгалтером Управи Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста. Г. Р а ж о ч і, машиніста Університету, — працювала, як артистка в трупі Державного Театру. Ю. Г у д з і й, автор цих рядків, — як секретар Управи Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста та Голова Спільки лікарських помічників Кам'янецького повіту.¹

¹ Із професорів брали участь у державній і громадській праці: 1. І. Огієнко — Міністер Освіти; Міністер Ісповідаль; Головноуповноважений Уряду У. Н. Р.; Голова Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста; Директор Гімназії для дорослих. 2. Лектор Є. А р х и п е н к о — Міністер Народного Господарства. 3. В. Б і д н о в — Голова Ради Кирило-Методіївського Братства; вкитор Університетської церкви; голова Правобережної Філії Катеринославського Видав-

Коли до Кам'янця знов прийшли більшовики, мусіли ми знов „регіструватись“. Між іншим, від нас вимагали, щоб ми прилучилися до організації „робітників пера“, утворивши Спілку чи Філію „робітників пера“ в Університеті. Ми однак назви свої не змінiali. Так само, як і не згоджувалися ми на втілення нас до одного з більшовицьких видавництв; ми доводили тоді комісарам, що маємо зовсім окремі завдання, окрему програму, і що, нарешті, цілий матеріал чергового числа „Нашого Життя“ (ч. 2—3) вже маємо приготовлений до друку. На це відповідали нам, що дозволяють іще видати оце останнє число „Нашого Життя“. А надалі, якщо ми не прилучимось до їхнього видавництва, наш журнал припинять.

Управа „Спілки Служачих Університету“, з великим трудом організувавши своє скромне видавництво, мала трохи прибутку від продажу 1-го числа; були й деякі пожертви на видавничий фонд. Крім того, Управа Спілки звернулася з умотивованим проханням до Правління Університету про підтримку видавництва „Нашого Життя“. До свого прохання Управа залучила й коректурні аркуші всіх артикулів, що були вже в друку, й подала загальний зміст № 2—3 „Нашого Життя“ (випускали ми подвійне число, бо було багато матеріалу).

Правління Університету задовольнило наше прохання й асигнувало, як допомогу, 50.000 карбов., і цю суму редакція „Нашого Життя“ дійсно й одержала.

З головніших артикулів № 2—3 „Нашого Життя“ пам'ятаю такі: 1. Доц. о. П. Табінський: стаття на релігійно-філософську тему. 2. М. Ясинський: Матеріали до статистики бібліотеки Українського Державного Університету в Кам'янці. 3. Інформаційний матеріал: а) Ю. Гудзі: Про „Спілку Служачих Універ-

ситетського Товариства. 4. М. Хведорів — член президії цієї філії. 5. Прив. доц. Л. Білецький — голова ради старшин Українського Клубу. 6. П. Клименко — Голова Товариства Охорони Пам'яників старовини. Крім того, деякі професори читали виклади в Народньому Університеті (С. Бачинський, Гаморак, Клепатський, Плевако й ін.).

Микола Олексійович Грінченко,
Секретар Студентських Справ Університету.

Юрій Аввакумович Гудзій,
Лікарський Помічник і Скарбник
Університету.

ситету“; б) про З'їзд учителів у Кам'янці, що відбувся в будинку Університету. 4. Хроніка.¹

Збирала після цього Редакція матеріял і до дальшого 4-го числа. Мали ми вже в редакційнім портфелі матеріял від доц. М. Драй-Хмари; обіцяли своє співробітництво й інші професори.

Яким же дисонансом виглядала та наша видавничча діяльність, коли ми мусіли проявляти теж свою „діяльність“ ще й ув іншій галузі: всі урядовці Університету ходили на примусові роботи, т. зв. „суботники“; доводилось чистити різні забруджені помешкання

якихось інституцій на місті; розчищати залізничний тор на двірці; упорядковувати якийсь плац, де було все нагромаджено в купу: і дріт, і якісь бочки, і кола, і різний військовий інвентар; тут ми мусіли з місця на місце переносити той чи той предмет, щоб потім знов його віднести туди, звідкіль його взято... Мусіли ми ходити на ті роботи й вертатись завжди в „військовім шик“...

Відмовлення від цих „суботників“ грозило репресіями... Так само працювали й усі наші професори.

Закінчуючи ці свої коротенькі спомини, мушу ще згадати хоч декількома словами Ректора Університету професора І. Огієнка, що з самого початку до кінця своєю енергійною працею в Університеті завжди давав приклад іншим. Він найраніше з'являвся до Університету і чи не останній виходив із нього після праці...

Деякі урядовці (секретар Правління Університету, секретар студентських справ, бухгалтер, скарбник та екекутор) мешкали в другому будинку Університету; в тім же будинку мешкав Ректор Огієнко

¹ Не обійшлося і без „курйозу“ з цим числом. Комісар, переглядаючи коректу журналу, затребував від нас згоди, що ми на першій таки сторінці видрукуюмо його коротенький вірш: „Червона Зоря“ (комісар був із молодих учителів і кохався, видно, в поезію). А якщо редакція не вмістить цього „твору“, то ми „контрреволюціонери“, і наш журнал, замість зобачити світ, піде в огонь... Редакційна колегія радилась з приводу такого ультимату, і врешті згодилась задоволити поетичні забаганки комісара... Це, між іншим, дало причину проф. В. Віднову в своєму річному справозданні за 2-й академічний рік Університету, на Академії Університету, підкреслити, що 2—3 число „Нашого Життя“ вийшло вже з „більшовицьким забарвленням“....

і ще деякі професори: М. Хведорів, Л. Білецький, В. Біднов, Клепатський, Оленич. Отже, коли ми, урядовці, зо своїх вікон бачили, що Ректор наш іде перед 8-ою годиною ранку йшов до свого кабінету вже до праці, ми теж „шикувались“ і пильнували бути на своїх місцях.

Були ми взагалі ввесь час найближчими свідками енергійної організаційної й творчої праці Ректора Отієнка, що за нею дійсно дуже часто не знав ані свята, ані відпочинку, ані власної родини.

Тому й ми, урядовці, завжди з охотою ставились до диспозицій Ректора, коли він прохав нас чи то в пізні неурядові години, чи то в яке свято виконати дуже пильні або невідкладні справи.

А в відношенні до нас — як на службі, так і поза службою, — Ректор Отієнко завжди був дуже лагідний, спокійний, тактовний. Це мало дуже велике значення для урядовця, бо після того в нього повставала ще більша повага й до самого Університету. За те все любили ми свого Ректора, і час праці в Університеті під його тактовним керівництвом у всіх нас залишився в пам'яті, як найкращий із життя Університету...

Із цього коротенького перегляду ми бачимо, що й урядовці Університету сумлінно виконали свою скромну ролю в його житті; поза виконанням своїх обов'язків на ставовищах урядовців — організували свою Спілку, що за більшовицького панування в Кам'янці захистила й самих урядовців і Університет від анархії й деморалізації; потім Спілка заклала своє видавництво, і в нім пропагувала культурно-національну ідеологію, збирала історичні матеріали взагалі, а особливо до історії самого Університету. Нарешті — члени Спілки працювали й поза Університетом, беручи участь у різних культурних, громадських та професійних організаціях.

Юрій ГудзіЙ.

(Закінчення зі стор. 272).

5. „Свято рідної мови“ уряджується в день пам'яті якогось видатного нашого письменника, або 11 травня — день пам'яті апостолів рідної мови, св. Кирила й Методія.

6. Впорядчики „Свята рідної мови“ пильнують, щоб на Святі були присутні всі кола громадянства, а найчисленніше — шкільна молодь.

7. Учні старших клас середніх шкіл та всі студенти шкіл вищих обов'язані стати до розпорядимости впорядчиків „Свята рідної мови“.

8. Прибутки від „Свята рідної мови“ йдуть виключно на рідномовні потреби даної місцевости: а) на поповнення рідномовної бібліотеки місцевих культурно-освітніх товариств, б) на передплату рідномовних журналів для них, і в) на безплатну роздачу незможнім дітям, особливо ж чужонаціональних шкіл, рідномовної літератури.

(З книжки проф. І. Огієнка: Наука про рідномовні обов'язки).

АДОЛЬФ ЧЕРНИ й УКРАЇНЦІ.

Коли ми поглянемо на життя Західної Європи кінця XIX. століття, то марно будемо шукати там будьякого зацікавлення та розуміння українського руху, що тоді почав набирати своїх виразних форм визвольних змагань як під Росією, так і під Австро-Угорщиною. Рісця властива не тільки для суспільства народів великих чи менших європейських держав того часу, але й для суспільства народів недержавних, поневолених, що провадили боротьбу за своє визволення. Саме до такого народу належав тоді й чеський народ. Приймавши Шафарикові заповіді слов'янської взаємності, представники чеського суспільства перетворили їх у форму безоглядного, безкритичного русофільства, зігнорували внутрішню дійсність Росії та становище в ній таких слов'янських народів, як український та білоруський, не кажучи вже про інші народи. Це вплинуло на становище чеського суспільства до українських визвольних змагань і в Австро-Угорщині, як до змагань, скерованих проти інтересів Росії, що покривається зрадою ідеї слов'янської взаємності. Тільки дехто з сучасників виявив був розуміння того хибного погляду й, піднісши свій критичний голос, став на захист українських визвольних змагань. Серед тих небагатьох кінця 1890-тих та початку 1900 років виступає світлою постаттю особа чеського письменника й публіциста Адольфа Черного (Яна Рокити). Послідовник думок Шафарика, Коляра, Гавличка-Боровського, виступив А. Черни в своїй діяльності з думкою, що „нема справедливості однієї для того, а другої для іншого, є тільки одна справедливість для всіх і в відношенні до всіх. Однакова любов і однакова справедливість для всіх“ („О slovanské vzajemnosti“). Це думка, що лягла в основу цілого світогляду А. Черного та скерувала ціле його життя, як непохитного захисника правди, хоч би ця правда була не тільки приємна, але й гірка для всього його оточення. Це думка, що скерувала його діяльність у напрямі захисту справедливих інтересів тих, хто шукав шляхів свого визволення та боровся за нього. Зрештою, вона ж вела його до тих глибоких студій життя й змагань народів, що давала йому ґрунт до широко об'єктивних висновків.

Людина, з її добром і хибами, з її потребами, з її змаганнями, словом людина зо всіма її рисами — от те, що, на думку А. Черного, творить основу пізнання, й розуміння якої веде до розуміння змагань та потреб цілого суспільства, народу, людськості, а звідси й до нормальних взаємовідносин. Тому то й у праці на ґрунті слов'янської взаємності підносить він насамперед думку Коляра, який вимагав, щоб на поклик „слов'янин“ озвалася — „людина“. Звідси й становище його як до визвольних змагань свого народу, в якому бере активну участь, так і до інших слов'янських народів, і до всіх інших народів, і зрештою до загально-людського поступового руху. Звідси ж становище А. Черного й до проявів українського життя та його визвольних змагань. Це становище бачимо в працях, замітках, рецензіях, оглядах тощо, розкинутих за 30 років у таких часописах, як „Slov-

Přehled“, „Čas“, „Nova Doba“ та в поодиноких публікаціях. Уважно слідкуючи за кожним проявом українського життя в Галичині, А. Черни кваліфікує його поступовим і демократичним у протидію консерватизму його москвофільської течії та в порівнянні до польського політичного життя. Разом із тим на підставі конкретних даних підкреслює він розвиток українського життя, вважаючи маложиттєвою в ньому москвофільську течію. Так, даючи огляд виборів у Австрії, він відзначає, що „вислід виборів виявив передовсім демократичний напрям. З 32 русинських послів 27 належить до демократичних партій, і тільки 5 до консервативної, отже до найменш демократичної партії москвофільської. Факт, що ця партія не дістала зо всіх мандатів навіть шостої частини, вказує, як мало ґрунту має вона в народі“ („Nové volby v Rakousku a Slovane“, „Slov. Přehled“ 1907, ст. 454).

Подібний напрям політичної думки серед українського народу вбачає А. Черни і в українському житті в Росії, що впливає з його глибоких студій, спостережень, та знання тих умовин, в яких доводилося там виявлятися українській думці. Ці умовини характеризує він фактами правдивого пізнання Росії, в яких звертає увагу на те, що „дійсним державним народом у Росії є тільки великороси, бо українці та білоруси в більшій частині своїй є в опозиції проти влади, або принаймні тримаються своєї мови, противлячись примушуванню до мови великоруської; влада так само досі ставилася до них (зокрема до українців) вороже або принаймні негативно“ („K poznání Ruska“ „Sl. Pr.“ 1908 ст. 18). При цьому висловлює свій погляд на становище в Росії української мови й української літератури. Погляд цей формулує він у ширшій і ґрунтовній рецензії на працю проф. Т. Флоринського: „Нѣскольکو словѣ о малорусскомъ языкѣ (нарѣчїи) и новѣйшихъ попыткахъ усвоить ему роль органа науки и высшей образованности“ (Київ, 1899). В цій рецензії читаємо: „...існування самостійної й не так уже молоді української літератури не пощастить уже віддекретувати. Категорично стоїмо проти поглядів проф. Флоринського з огляду на те, що вбачаємо в них примусове подавлення української літератури; стоїмо проти всякого насильства, тим самим проти насильства, що його робиться в Росії над українською мовою, як мовою літературною“ („Slov. Přehled“ 1900, ст. 343-5).

Виразніше висловлює свої погляди на українську справу в зв'язку з т. зв. „офіційним слов'янофільством“, панславізмом і зрештою чеським русофільством. У зв'язку з статтею якогось Сує п. н. „Slovanská myslenska“, що появилася в числі 14 „Českého Slova“ з 18 січня 1908 р. з закидами на адресу „Slov. Přehledu“ щодо розв'язання ним слов'янської проблеми, А. Черни в додатку від редакції до відповіді д-ра Н. Новікова в формі листа до редакції 1. стверджує, що автор статті в „Českém Slově“ є певно руський „офіційний патріот“ або „офіційний слов'янофіл“, як то показується з багатьох вчеських виразів у статті „Českého Slova“ і 2. пише, що „схова-

¹ А. Черни вживає термінів: малороси, малоруський, русини, русинський, українці, український, — всі ці терміни зводжу до одного — Українці, український.

ний писака (автор) статті витикає нашій слов'янській взаємності „культ сепаратистичних стремлень“. Що тим хоче сказати? що ми вважаємо українців за українців та стоїмо за автономію Польщі? Певно він є за дальшу заборону та переслідування української мови в Росії“, і тут же додає вже на адресу тих, хто захоплюється Росією: „А поклонники тієї абсолютистичної Росії не мають сорому дозволяти виступати проти нас Коляра, який написав, що „хто допуть кує рабів, сам є рабом“, і який вимагав, щоб на поклик „слов'янин“ відгукнулося — „людина“ („Ještě o panslavizmu a osvobozenském hnutí v Rusku“, „Sl. Pr.“ 1908).

Свій погляд на проблему слов'янської взаємності назначає А. Черни з приводу праці проф. Бодуен-де-Куртене на тему: „O panslawizimie platonicznym“, „Кругука“. (Краків). Зреферувавши зміст цієї праці Бодуена та його погляд на панславизм, А. Черни закінчує: „Так дивиться проф. Бодуен-де-Куртене на проблему панславизму або слов'янської взаємності. Можемо з ним погодитися до останньої літери. Дійсність справді така, як її він виявив яскравими барвами. Ми завжди виступали проти романтичного характеру слов'янської взаємності, що вчить любити слов'ян більш, ніж інших людей тільки тому, що вони слов'яни, а з них знову ж найбільше тих, що імпонують світу зовнішньою силою. Не маємо на думці жодної всеслов'янської утопії. „Далі, конкретизуючи своє становище в справі слов'янських взаємин, що йде в напрямі федерації народів у Австро-Угорщині, розв'язання справи слов'янських держав на Балканах у інтересах як слов'ян, так і народів неслов'янських, закінчує: „Лишається ще проблема російсько-польська та найновіша українсько-великоруська. До ліквідації тих спорів може повести той шлях, що ми визначили щодо спорів слов'ян австрійських і балканських. Але головно до того поведе й доведе вирівнювання внутрішніх відносин російської держави взагалі в напрямі модерного поступу“ („Z časopisů a knih“, „Sl. Pr.“ 1904. ст. 23)

Виразно-критичне становище до ототожнення ідеї слов'янської взаємності з Росією та підпорядкування їй А. Черни займає, поперше, в огляді, присвяченому російсько-японській війні, а подруге, в спеціальній праці: „() slovanské vzajemnosti v době přítomné“, в якій аналізує чеське русофілство. Як у першому, так і в другому разі присвячує серйозну увагу становищу українського народу в Росії. Зазначаючи становище, що його зайняло Слов'янство в час російсько-японської війни, А. Черни пише: „Усе Слов'янство з тремтінням слідкувало перебіг війни на Далекому Сході, сподіваючись, що кривава подія набере виняткового значення для історії Слов'янства. Але більшість слов'янських народів (принаймні більша частина громадської думки) мала при тому на увазі тільки зовнішній бік справи, тільки побоювалася, щоб не була в війні переможена Росія, щоб її територія в Азії не була урізана, а тим самим щоб не зменшилась її вага в сусідів. Хто відважувався висловити іншу думку, хто, як наприклад ми, вказував на внутрішні причини російських воєнних невдач, хто звертав увагу слов'янського суспільства на внутрішні умовини Російської

Імперії, того ославлювано й проголошувано ворогом Росії й слов'янства. Таким ворогом вважається й цілий польський народ, якого видання поза межами Росії зараз же від початку війни своїми симпатіями схилилися на бік японської зброї, проголошуючи, що неуспіх Росії в війні може прислужитися до поліпшення внутрішніх російських відносин. Що так само заховувалася й преса українського народу (за невеликим винятком), в Слов'янстві було недобачено. Слов'янська преса тремтіла за урядову Росію та інтереси російської влади, російського самодержавства, але не подумала над тим, що майже ціла громадська думка 20 мільйонного народу польського і 30 мільйонного українського бажає перемоги над тією урядовою Росією, над тією самодержавною владою. Ніхто не шукав причин цього явища. Проголошували все, як чужу інтригу. Що люди не давали в себе стріляти за гроші, що не давали б себе підплачувати, щоб виставляти себе певній смерті, що все мусить мати глибші ідейні причини, тим, хто так писав, не прийшло на думку („Na prahu velké doby“, „Slov. Pr.“. 1905, ст. 433—445).

Зрештою проблемі слов'янської взаємності присвячує А. Черни згадану працю п. назв.: „O slovánské vzajemnosti v době přítomné“, опубліковану в „Nový Věk“ і випущену потім окремою брошурою. В цій праці автор займає критичне становище до чеського русофільства та присвячує солідну увагу в зв'язку з тим українській справі.

Аналізуючи та піддаючи гострій критиці безоглядне русофільство чеського суспільства та ототожнювання ним ідеї слов'янської взаємності з ідеєю сильної Росії, А. Черни звертається до думки Коллара: „Той свободи вартий, хто вміє цінити свободу інших“, і додає: „Як глибоко впали ми від того часу. Були ми в захопленні силою й могутністю абсолютистичної Росії, проте ми не тільки не задавали собі питання, — чи шанує Росія національні й людські права своїх неруських народів, але топтання тих природніх прав ми мовчки або прямо схвалювали“.

Далі А. Черни вказує на ту розбіжність поведінки, стремління та цілого укладу життя чеського суспільства з російською дійсністю й на оцінку тієї дійсності чеським суспільством. Яскравими фактами характеризує некритичне, безоглядне захоплення Росією, де стараються бачити й вбачають провідництво в слов'янському світі. „Вдома — каже він — провадили ми боротьбу проти відвертого чи захованого абсолютизму й централізму, проти клерикалізму та проти інших шкідливих „ізмів“, але в Росії все те вбачали в порядку. Захоплювала нас сила й могутність великої Російської Держави, але ми замовчували в своїх журналах, що тієї сили вживає вона насамперед до утиску власного народу, до зв'язання кожного вільнішого його руху, до придушення кожної вільнішої думки. Вдома боронили ми найширшу волю прояву й слова, отже волю зборів, товариств і друку, але в Росії не заважала нам цілковита неволя в усіх трьох напрямках. Заплющували очі перед тим, ба, зрештою знайшлися в нас голоси, що похвалювали те, зокрема цензуру закордонних книг та часописів. Вдома ставали

проти мілітаризму, але в Росії вбачали в ньому вияв національної сили, підпору великодержавного становища Росії й т. д. Довгими роками керувалися ми засадою замовчувати все, що робиться в Росії недоброго, не торкатися тіневих і болючих сторінок“. Усе це, на думку А. Черного, є наслідок того „простого зачудування, що заплющувало очі й затуляло уші перед дійсним станом речей“, що створило, за його думкою, „культ російської могутності й матеріальної сили, без огляду на те, скільки є в тій силі моральних елементів“.

Характеризувавши так русофільство чеського суспільства, А. Черни звертає увагу на становище його зокрема до українського народу та до тих умов, в яких українському народові доводилося жити в Росії. „Українці, — каже він — що живуть у Росії, не тішилися прихильністю наших русофілів; коли ж р. 1876-го вийшов огидний указ, яким була заборонена українська література, коли від того часу заборонено друкувати українською мовою часописи, а навіть наукові книги, ба, навіть святе Письмо, — вважали то наші провідні журнали в порядку речей, і коли українці, що живуть в Австрії, протестували проти такого нечуваного обмежування національного культурного розвитку та розвинули тим посилену, гарячкову літературну чинність у своїй мові, наш найвпливовіший щоденник закидав їм сепаратизм і став на бік російської влади з мотивів, жовляв, слов'янських“ („O slov. vz.“ 6).

Новажну роль, щодо виховання в чеському суспільстві його безоглядного русофільства та становища його до української проблеми, А. Черни вбачає в чеській журналістиці. „Наша впливова журналістика десятиліттями писала та виховувала в нас таке сумнівне, фальшиве русофільство. Найголовніший уділ у тому мали „Národní Listy“ (там же).

(Кінець буде).

Прага.

Аркадій Ж и в о т к о .

ПІДТРИМУЙТЕ „НАШУ КУЛЬТУРУ“!

„Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм тим змогу нормальніш розвиватися. Добрий стан національних видань — то могутня сила народу й запевнення розвою рідної культури, а висота їх накладу — то ступінь національної свідомости народу.“

(І. Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки, III. 12).

ПОВІР'Я, ПЕРЕКАЗИ ТА ЗВИЧАЇ БОЙКІВ

с. Широкого Лугу на Мармарошині.

Серед дикої природи, ізольований від більш-менш регулярних стиків із культурнішими осередками, народ живе своїм світоглядом. Більшість людей міцно вірить ув оповідання найфантастичнішого характеру. Приведу найхарактерніші з них.¹

Дуже розповсюджена в народі віра в повітруль. Це повітряні духи, що іноді приймають подобу гарних дівчат і немало шкодять населенню. В селі дуже багато оповідань, як повітрулі заманюють хлопців та дівчат, а потім гублять їх, обертають у повітруль, як крадуть чи підмінюють дітей. В селі переконані, що двоє дітей господаря русина Олексія й Покуби Юри замінені повітрулями, бо спочатку діти росли оздорові, як звичайні діти, а з певного часу перестали рости, не навчилися ні говорити, ні ходити. Улюблене місце, де проявляються повітрулі, це межі поміж сусідніми селами. На такій межі ніколи мати не покладе свою дитину. Взагалі, коли мати на полі залишає свою дитину, то кладе коло неї часник і тем'ян-зілля, що оберігає дитину від повітруль. Повітрулі іноді збираються вночі, роблять хороводи й співають:

Коби не лук-чеснок та не отендзява (зілля),
То не одного мати сына би не згодувала....

Крім віри в повітруль, особливо поважне місце в селі займає віра в борсукань. Борсукані — це звичайні жінки або чоловіки, що володіють таємничою силою відбирати молоко від корів. Пізнати по зовнішніх прикметах борсуканю не можна, бо це звичайна господиня чи господар, що живе, як усі, й навіть ходить до церкви. Борсуканя старається вночі зайти в стайню й зробити такі чари, після яких корова почне давати молоко, як вода, а зате якість молока в її корови дуже поліпшає. Борсукані під великі свята, — як на Святий Вечір, Великодня п'ятниці, в ніч під Юрія, — можуть перемінюватися в яесь мале звіратко, як кіт або песик, і стараються в такому вигляді непомітно забратися до стайні, щоб зробити ці таємничі чари над коровою. Схопити таке звіря-борсуканю дуже тяжко, але коли б комусь вдалося схопити й шродержати, поки перші півні не заспівають, то борсуканя мусить знову прийняти свій людський вигляд, і таким чином можна довідатися, хто в селі борсуканя. В ніч під великі свята господарі й господині особливо стараються оберегти свою худобу від борсукань. Дуже слідкують, щоб двері в хліві були добре зачинені, обкурюють худобу тем'яном (ладаном) і кладуть часник. Коли вже стається таке нещастя в когось, що борсуканя відбере молоко, то помагаться цьому лихові тим, що „відгашують ватру“. То значить — беруть іще гарячий вугіль і кладуть у святую воду, а потім цю воду дають пити корові, прикликають чоловіків або бабів, що заговорюють

¹ Обслідування це, на доручення мого колишнього вчителя, проф. О. Мицюка, зробив я року 1933-го на місці в с. Широкий Луг, де я перед тим жив, учелеював і пізнавав побут і обставини чотири роки.

корову, „баять“, або дають гроші щопові на молитву. Очевидно, не будучи в стані пояснити собі природними причинами, чому корова перестає давати добре молоко, народ шукає причин, як і порад, в джерелах фантастичного характеру. З огляду на те, що молочні продукти тут надзвичайно важлива галузь сільського господарства й брак доброго молока болюче відчувається в кожній родині, бореуванням відведено в народній фантазії перше місце.

Третя улюблена тема в селі в народніх переказах — це оповідання про опришків-розбійників. З іменем опришків ізв'язують й заснування села. Так, відомі тут перекази про славного ватажка Довбоша, що жив на Верховині, втік від панщини й зібрав ватагу з 100 легінів. Ватага ця робила напади тільки на багатих людей. Сам Довбош перейшов науку в тасмничого діда, колишнього опришка в лісі, який зробив його недоторканим. Тільки така куля могла його забити, що була зроблена з гака підкови перший раз ковалого чорного коня. Так став він із своєю ватагою страшним паномж околиць. Про смерть його існує така легенда. Тасмницю свою Довбош розповів одній жінці з Ясіня, з якою любився. Ця переказала своєму чоловікові, а той зробив таку кулю й застрелив Довбоша. Після його смерті вся ватага розпалася, і 4 опришки із неї — Покоба, Мідянка, Тапчинець і Дудла — покинули своє розбійницьке ремесло, склали повинну цареві й заснували с. Широкий Луг. Свої прізвиська вони дістали, коли ще були розбійниками: Дудла зветься тому, що вмів гарно на сопілці грати, Тапчинець — танцювати, Мідянка — знав добре виробляти приладдя з міді, а Покоба одержав своє прізвисько від малярських слів „ереть по колба“ — іди до некла. Ці бували розбійники, коли почали провадити мирне життя, самі в свою чергу боялися нападів з боку опришків, і тому свої хати робили з подвійними дверми. Крім звичайних дверей існували сховані другі двері, — через них втікали, коли опришки добивалися до хати. Вікна робили дуже маленькі, щоб через них не можна було чоловікові пролізти. Ще досі існує в селі одна така старовинна хата. Взагалі оповідання про опришків, їх напади, про сховані гроші, що іноді ночами світяться зеленим світлом й т. д., усе живуть у народі. За селом є вапняна величезна скеля, так званий у селі „молочний камінь“. В цій скелі, за народніми віруваннями, заховали опришки гроші. Були випадки, що люди хотіли знайти такий клад і викопували великі ями, шукаючи грошей.

Взагалі слід завважити, що в селі існує багато прикмет, повір'їв, правил майже на всі випадки життя. Існують „баяння“ — зговори проти чого вгодно: як заговорювати укуси гадів, різні хвороби, як рожу, більмо, зле око й т. д. Опосіб баяння, на жаль, зараз навести не можу, бо тасмницю баяння можна переказати іншому, згідно з повір'ям тутешніх людей, тільки на Святий Вечір. Коли б хтось розказав про баяння звичайного дня, той стратить назавжди силу баяти.

Існує цілий ряд правил, яких народ додержується; що йде всупереч із ними, те означається словом „не гудно“. Не гудно — значить неповинно (з відтінком гріха) щось робити. Це „не гудно“

має ґрунт релігійний, поскільки приурочене до середи й п'ятниці, коли згадуються страждання Христові й церквою установлений піст. Але поступово цей зв'язок із церквою тратиться й набирає характеру забобонного звичаю. Наведу приклади „не гудно“. В середу й п'ятницю „не гудно“ розчісувати волосся, бо „серепчивий“ (серепча — щастя) волос зчешуть з голови. „Не гудно“ пекти хліб у п'ятницю, бо хтось може попектись. Очевидно, колись у селі був нещасний випадок, коли хтось у п'ятницю лік хліб і наказав назавжди й іншим цього дня це робити. В п'ятницю й середу не продають яйця, бо йнакше яструб поїсть кури. Тоді ж „не гудно“ мастити хижу, полоскати білизну, прости, виносити сміття з хати, „не гудно“ гнати худобу на салаш.

Дещо з того „не гудно“ оформлюється в виявах народньої мудрости через приказки, як от: „Не біжи за тим возом, що перед тобою тікає, а сідай на той, що тебе чекає“, „Кум не кум, а бринза за гроші“, „Лихо тому дворові, де розказує корова волові“, тощо.

Населення Широкого Лугу замкнене в горах, і тому впливів інших народностей на господарський побут села не помічається. Можна помітити тільки деякі впливи на характер „русина“ жидівського елемента. Так, можна запримітити спільні риси між українцями й жидами, як нещирість, недовірливість, нахил до обдурювання. Можливо, що жидівський ритуал впливає до деякої міри на життя „русина“. Так, святкування жидівської суботи подібне до святкування „руської“ неділі в деяких дрібницях. Не можна замітати хати, більшість не варить їсти, деякі грамотні русини в неділю читають, але не пишуть, так як і в жидів по суботах.

Уклад селянського життя, на мій погляд, у теперішній час уже настільки пересякнутий індивідуалізмом, що проявів старого патріархального побуту знайти тяжко. Якщо й є деякі прояви патріархального побуту, то їх можна опостерегти хіба ще під час Святої Вечері, де обов'язково збирається вся родина на чолі з господарем, як головою родини, що має розпочати цю святочну Вечерю. Ці прояви патріархального побуту піддержуються тільки традицією.

Врешті, зупинимось ще на побутовій обстановці основних моментів у житті кожної людини: народження, весілля й похорону.

Коли дитина має народитися, господар біжить за сільською бабою, що помагає при народженні. Слід завважити, що він старається йти до сільської баби так, щоб ніхто не бачив. То тому, що існує повір'я: як хтось чужий його побачить тоді, то жінка буде мати тяжкі народини. Саме народження відбувається десь у хліві, або коморі, але дуже рідко в хаті, щоб ніхто не бачив і не чув.

Новонародженому баба лагодить купіль із студеної води, щоб вирісши не мерз. Кладуть у купіль дев'ятосильник (рослина) і приговорюють, щоб мав сили з 9-ох, а також і гроші, щоб був багатий, й вугля, щоб був здоровий.

Далі відбуваються х р и с т и н и. Коли народиться хлопець, то всі радіють, а коли дівчина — здебільшого невдоволені. Газда кличе кумів, здебільшого до 4-ох. Коли народиться позаплюбна дитина, „ко-

пила“, то таку дитину кожний господар охоче держить при христінах, бо вірять, що цьому господареві буде родитися добре хліб і добре вестися в господарстві. Після церковного обряду хрищення, кума — „нанашка“ — не вносить дитини відразу до хати, а перед вікном держить і питає матері: „Чи спить Іванок?“ Мати відповідає, що „спить“. Тоді вносить у хату й притулюють до печі, щоб був тихий, а якийсь тиждень „нанашки“ — куми готовлять гостину новонародженому. Печуть тісто, варять голубці, м'ясо, купують горілки й несуть усе до хати дитини. Як усі зберуться, починається гостина молитвою. Коли наляють „погари“ (чарки), „нанашко“ каже: „Зійшлися тут ми на сю гостину, дай Боже, щоб зійшлися й на свадьбу, щоб був щасливий на отця, на мати, на свою родину й на нас — нанашків“. При кінці гостини співають „Многая літа“ й розходяться.

Мати новонародженої дитини через 6 тижнів іде „оводитись“ до церкви. Неоводженій жоні „не гудно“ йти до другої хижі й на поле, бо буря може збити царину. Як купують дитину, то воду виливають в місце, куди ніхто не ходить, бо йнакше плач може передатися другій дитині. В колиці малі дитини держать часник, щоб охоронити від хвороби. Коли дитину повивають, то мастять маслом, щоб краще росла. Гойдають дитей під спів колискових пісень, як оця:

Колишу тя, Іванку білий, колишу,
Доки не услыш, доти тя не лишу.
Прикладу тя камінцями, сама пойду за вувцями.
Я буду вувці пасти, з вувцями кужіль прости.
Прикладу тя жовтов чипков, сама пуйду долу річков,
Колишися, волосочко з жовтого явора,
Та най в тобі приколишу білого сокола.

Ось іще деякі з повір'їв, що стоять у зв'язку з вагітним станом. Коли тяжка жінка щось украде й торкнеться рукою свого тіла, то на тілі в дитини буде знак. Як вагітна жінка дуже зла, — дитина буде неспокійна й дуже плакуча. Коли вагітна йде через поріг, а в поріг зятя сокира, то дитина буде мати знака на тілі, якби ви́тятий з сокири. В селі недавно народилася дитина з ніби розсікнutoю губою через те — по переконанню тутешніх людей, — що мати, будши вагітна, увійшла до хати своєї неприятелики, а та на порозі в цей мент затила сокиру. Коли жінка „тяжка“, а таїться з тим, то дитина довго не буде говорити. На цім обмежуємося, — розуміється, тих повір'їв існує далеко більше.

Як уже зазначено, в е с і л л я також носить своєрідний характер. Треба зазначити, що збереглися елементи стародавнього умикання й куплі, що яскраво виступають у процесі весільного звичаю. Крім того весь весільний звичай складається з цілої низки магічних актів, що мають принести щастя й багатство на долю молодих. Ось як відбувається весілля в с. Широкому Лузі.

С в а т а н н я провадиться так, що легінь, який хоче свататися до якоїсь дівчини, просить засватати його якогось старшого чоловіка — свата. В призначений день легінь із сватом ідуть у хату дів-

чини, де сват провадить докладну „токму“ (договір) з батьками дівчини. Коли договір готовий, сват ізв'язує рушником або велить подати руки легіню й дівчині, й далі призначають день весілля. По цім готуються до нього. Купують муки, м'яса, горілки й замовляють „гусляшів“. Кухарки, що працюють за честь, а не за гроші, печуть весільні калачі, наваряють голубців, м'яса, лашок (локшина) в молоці. Це є робота старих. Молодий кличе сватів і „дружб“, а молода — „дружок“. Ранком перед вінчанням плетуть вінки з барвінку. Молода окремо з дружками плете собі вінка в батьківській хаті. У хаті молодого прибирають весільний прапор, „курагов“. Починає плести вінка сам молодий у рукавицях, щоб був багатий. Дальшу роботу перебирають від нього старші жінки, що при плетенні ввесь час співають:

Ой вінку, вінку, плету тя з барвінку
Та й най же тя заміняю за білу ширинку (хустку).
Чия ся кураговця понад селом ся має?
Тото того легінива, що жони не має й т. д.

При плетенні вінків у хліб вкладають погарчик-чарочку з горілкою, й у цьому місці, де кінчається горілка, обкручують віночком з барвінка. Після того, як вінки сплетені й весільний прапор готовий, дивляться, чи не прибавилося в погарчику горілки. Коли горілка перевищує вінок, то ця прикмета означає щастя й багатство молодим, коли ні — судяться їм злидні. Коли церемонія з вінками покінчена, відбувається невеличка гостина. По ній молодий прощається й просить благословення в своїх батьків на дальніше самостійне життя та відходить із дружбами за молодю, щоб іти до церкви вінчатися. Молода одягає на голову вінка з барвінку, зв'язує волосся прядивом (щоб прядиво водилося в неї!), у взуття вкладає боби та гроші (боби — щоб хлопці родилися, а гроші — щоб бути багатими!). Молода насовує на руку хліб, зроблений із великою дірою, — щоб хліб у хаті не переводився. Підчас вінчання священник накриває голову молодой білою хусткою — „приміткою“, яку вона не скидає до закінчення весілля. Після вінчання молодий відправляється з легінями до корчми погуляти, а молода з дружками до батьківської хати.

Після гуляння в корчмі, молодий із „дружбою“, веселим походом (грають на скрипках, б'ють у бубон й пританцювують) відправляються за молодю. Недалеко від хати молодой хтось з її родини робить застави й перешкоди в дорозі весільному походові молодого. Пророблюють різного роду жести, що інсценізують ніби насильне вривання дружинників молодого. В цей час молода захована в коморі. Коли молодий уходить в сніп, молода кидає в нього хлібом, — то для того, щоб не був злий! Весільний староста просить видати молоду. Замість молодой підсовують йому дружок, що переодягнений за молоду. Коли, нарешті, виводять молоду, хтось займає її місце коло жениха, яке молодий мусить відкупити. Обводять молоду 3 рази коло стола, садять рядом з молодим і починається гостина. Гуслярі грають, гості танцюють й т. д.

По закінченні гостини в молодой, встають всі, помоляться, ста-

роста ставить молодих на вистелену джергу (щоб їм велося) й говорить від їх імени прощальну промову до рідні молоді. Всі плачуть, а старші жінки співають дуже „жалісні“ місні:

„Повитягай, мамко, кліпки (гвіздки),
Де висіли дівці вінки,
Позаметай, мамко, подлички,
Де стояли дівки косички“ й т. д.

Далі староста дає дарунки від молодого й молодої матері й батькові, і весільний похід на чолі з молодими відправляється до хати молодого. Коли молода відходить із дому, бере за пазуху яйце; його опускає в сніжх молодого, щоб легко родити діти.

Перед хатою молодого молодю пару зустрічає мати молодого. Посипає їх змішаним зерням і питає молодю: „Де будеш сіяти коношці?“ — „Хоч де на рині“ (неродючий ґрунт). Після того молода вітається з матір'ю. Староста з кумом підіймають руки, в яких держать калачі, а молоді 3 рази переходять попід-руками, при тім хліб дотуляють до їх голів, „щоб хліб родився“. Після цих церемоній уходять до хати.

Коли молода входить перший раз до хати молодого, то жінки стараються затулити від неї піч. В противному разі молода може про себе заворожити на смерть свекруху — такими словами: „Ой яка в печі велика яма, впала би до неї сеся мама“.

Далі відбувається гостина й танці, при чім із молодю можна танцювати тільки за гроші. Наприкінці весілля розшивають весільний прапор, співають, роздають всім присутнім у хаті калач (коровай), який мала молода в церкві на руці, й розходяться.

Увечері, коли лишається вже тільки рідня в хаті, мати молоді приносить молодим вечерю: яечня, не замішана й не посолена, щоб солодко жилися. Молоді сідають на печі й укупи вечеряють, щоб ніколи не розійшлися. Після того молодий скидає молодій „примітку“ — білу хустину, що покривала голову разом із лицем молоді підчас весілля й надягає хустку, як носять замужні жінки. На цьому весільний звичай кінчається.

Врешті, кілька слів про похорони.

Перед смертю кличуть священника, щоб висповідав і запричастив хворого. Буває, — коли хворий сам відчуває смерть, то сам просить прикликати священника, а також прощається з рідними й сусідами. Не проститися з умираючим вважається великим гріхом. Коли рідня бачить, що хворий уже вмирає, то часто кладуть його на землю, „щоб скорше й легше вмер“, а також із священником чи самі моляться за „ісход душі“.

Коли хворий уже помер, рідня починає плакати. Дівчина, коли помре батько чи мати, ходить із розплетеним волоссям, поки не поховають мерця, а легінь не надягає на голову шапки. Мертвого мильють, але мильють і одягають чужі люди, а не рідня. Коли тіло впорядковане, кладуть його на ослин. Під мертвого стелють сіно, кладуть йому на груди хреста, зробленого з воскових свічок, і покривають по-

лотвом. Легіню на шапку кладуть вінка з барвінку; шапку кладеться на його плече. Дівчині розчешують волосся й кладуть на голову вінка з барвінку. Коли тіло мертвого помите й зодягнене, то ньому дзвонять. При чім дзвонять обов'язково ще до заходу сонця. Вірять — коли батьки помруть ранком, то дітям буде добре житися, а як ввечері — шогано. Вірять також, що, доки не задзвонять, душа вітає з своїми рідними, а по дзвоні — відходить. Першої ночі, коли лежить покійник, є звичай посипати на столі муку; вірять, що коли не доторкнутися до муки, то на ранок можна помітити сліди душі, що ходила по ній. Як мертвий виглядає гарно, то значить був праведний, як шогано — грішник.

Коли з тілом усе в порядку, то жінки починають готувати їжу, а господар кличе дяка, щоб читав псалтиря й співав пісні про смерть. Цікавим моментом у похоронних народніх звичаях є те, що на передодні похорону ввечері молодь збирається й роблять веселі забави, — щоб мертвому не було сумно. Наведу для прикладу деякі з них, починаючи з забави „в гусака“. Парубок накрутить ключця на палечку, замастить його сажкою та й каже: „Печеться гусак, печеться“... Другі питають: „На коли ся спече?“ Парубок відповідає: „Коли поцілує Анна (ім'я явесь) милая в лице!“ Якщо викликана дівчина не захоче поцілувати, то буде помащена. Є забава в „Діда й бабу“. Два легіні переодягаються за жебраків — діда й бабу, — й збирають милостиню. Далі, забава „в пана або замітачку“. Сідає на стілець один легінь із піднятою ногою, йому затують очі, а другий легінь держить йому підняту ногу. Хтось із присутніх б'є його замітачкою по носі й питає, хто б'є? Коли відгадає, хто вдарив, то вступає своє місце тому, хто бив і т. д. Врешті, подаємо ще забаву „в колодязя“. Стає біля порога легінь на коліна й каже: „Я впав у колодязь, гої, добрі люди, допоможіть!“ Другі питають: „На кілька метрів?“ На стільки то. Тоді молодиця або дівчина якась мусить його стільки разів поцілувати, наскільки метрів упав. Подібних забав, що роблять у хаті покійника, дуже багато.

На третій день відбуваються похорони. У деревище — труну кладуть тріски, що лишилися від роблення труни, й сіна, на якому лежав покійник. Потім священник із коровами й хрестом приходить до хати покійника та служить панахиду по мертвому. Коло мерця вся родина стає на коліна й молиться, а священник виступає від імені мертвого й у промові прощається з ріднею, сусідами й взагалі зо всім селом. Далі відбувається останнє цілування й усі відправляються на цвинтар. Коли мертвого вивесли з хати, то жебрачка замітає хату, бо хата звесь час, доки у ній лежав мертвець була неметена. Сміття й мітлу кидає в місце, куди ніхто не ходить. Підчас проводу мертвого жінки голосять. Коло мерця на цвинтарі читає священник Євангелію й молитву, печатає лопатою яму, в яку спущений померлий, з 4 боків, святить водою, висипле попіл з кадильниці й на цьому церковний обряд кінчається. На цвинтарі і літом відвозять мерця на санях.

Дома справляють гостину, що зветься „комашня“. Жінки після смерті чоловіка не одружуються пів року. Як хоче якась жінка скоро одружитися, то покійнику-чоловікові ростьбує гудики на одягу.

Селянство має низку снів і прикмет, що віщують смерть. Як сниться, що випаде зуб, або газда має косу й нею косить, або бжолки, або оре поле, або що випаде стіна й т. ін., — то віщує смерть когось із родини. З прикмет зазначу такі: як зозуля кує на хаті, або пєс жалісно вє й держить голову три землі, як курка запіє по півночі, як щось трісне само в хаті (стіл, скриня або інше), як дятел довбає стіну, як мертвий має відкриті очі, — хтось у родині швидко помре. Як молодому або молодій під час весілля випаде вінок із голови, також то значить, що той із них швидше помре й т. д.

Павло Донченко.

ІЗ РЕДАКЦІЙНОЇ ТЕКИ ІВАНА ФРАНКА.

II.

Містячи під цим наголовком у „Нашій Культурі“ 1936. I. статтейку про історію вірша Мелитона Бучинського „Не виростеш“ і перерібку її Івана Франка, не думав я, що мені прийдеться ще раз повернутись до неї. Звернув однак мою увагу д-р Василь Щурат, що Іван Франко зайнявся перерібкою вірша Бучинського ще раз та видукував його між своїми поезіями.

Я заглянув до Франкової збірки поезій п. н. „З Вершин і Низин“ (Львів 1887) і знайшов там твір „Молодому другові“, що дійсно нагадує рефрен Бучинського:

Ой не думай, молодий, не думай,
Бо та дума зрадливая дуже.

Коли перша перерібка Франкова ще досить близька до первотвору Бучинського в зверхній формі (ч'ять строф, подібні рими) та в змісті й під нею Франко, як автор підписатись не міг і не хотів, друга перерібка стала віршом Франковим наскрізь оригінальним. Залишився тільки рефрен Бучинського, а все інше — це витвір багатой уяви поета, його блискучого ума, його важких життєвих переживань, переданих по-містєцьки в поетичній формі. Франко співав:

Чом головку ти склонив додолу,
Спер на ручку ту скрань мармурову,
А очима вдали десь блукаєш,
Наче вдали долецьки шукаєш?
Що завше на тобі сутїнь суму?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, хлопчино, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

Зразу сьє, мов сонце весною,
Наливає світ увесь красою
І чарує твоє серце й очі
Наче любка у весільнім строю,

Наче зірка моргас з двя нозі,
 Наче пчілка мід з цвіток громадить;
 Но як того меду покочтуеш,
 Жар незнаний в серденьку почуеш,
 І тоді вона та, друже, зрадить!

Сонця блески на дрібки розшипає,
 Зорі в бездну темную розсипає,
 В цвітів барві вкаже страсть кипучу,
 В птахів піснях вкаже зойк розпучи,
 У погодні вкаже скриту тучу,
 У розкоші вкаже скриті мушк,
 В кожній перлі на красавиць шні
 Вкаже зсіди нещасливих сльози,
 І твої всі втіхи молодії,
 Мов мороз нещадний, поморозить.

Ох, і зблідне щічка та рум'яна,
 А чоло, що добра доля зрана
 Цігувала, стратить блеск слошовий
 І пооресь зморщинами живо,
 А твій взір свободний, лазуровий
 Потемніє — самому надиво.
 Бо важка, колюча путь розуму,
 Кождий крок шепить у серці, друже!
 Ей, не думай, хлопчино, ту думу,
 Бо та дума зрадлива дуже!

Все ж таки основу до Франкової поезії „Молодому другові“ дав невеличкий, під поетичним поглядом слабкий вірш Бучинського: „Не виростеш“. Подобалась, очевидно, Франкові сама думка й сердечність вірша Бучинського. Думку вбрав він чудовою формою й блискучими, багатими порівняннями. На всякий спосіб, для генези Франкового твору „Молодому другові“ знайшов я в листі поета до Бучинського першорядний матеріал.

Львів, дня 3. III. 1936 р.

Кирило Студинський.

ШЛЮБ.

За тло блакить. В ній щиглі і кларнети.
 Схилився явір над водою. Кюні
 і кругле сонце золотим браслетом
 залетене у кучері левконій.

І мох вогню, і вітру ясний галас,
 і буря світла на води дзеркалах,
 мов зламана веселка, що упала
 на камінь і удвоє розламалась.

Левконій теплий шепіт. Дальній бубон
 червоного майдану, де стрічаєм
 ізнов на гривах курав дні. О, люба,
 браслетом сонця ранок нас вінчає.

Богдан І. Антонович.

СВІДКИ НАШОЇ КУЛЬТУРИ.

Яворівське Молодецьке Братство XVIII-го ст.

З початком XVI. в. для збереження культурних і національних нрав українського народу приходить т. зв. третій стан — українське міщанство, головню те свідоме й заможне, що починає організуватися на взірць давніх ремісничих цехів по більших культурних і політичних осередках. „Не надіймося на князі“, сказали собі свідомі громадяни в першій половині XVI в., бачучи, як магнатські роди легко покидають свою батьківську віру, як їхні маєтки переходять у чужі руки, як діти шляхетських родів винародовлюються по єзуїтських школах, що густою мережею покривають українські землі. Від початку своєїго існування церковні братства стають неначе народньою твердиною, що з неї намагаються братчики всіма своїми силами боронити загрожені позиції української нації. На своєму прапорі виписують братчики, як гасло: рідна школа, бо тільки вона може врятувати націю від загибелі.

Але братства пильно дбають також про свою молодь, що вже новітчила школи й приготується до громадянської праці, щоб заступити старших. Старші братчики стараються виховувати молодь у релігійному дусі. Щоб доростаюча молодь могла заправитися до мізної праці на громадянській ниві дозволяють старші братчики закладати при своїх братствах т. зв. Молодецькі Братства. Що воно так дійсно було, на це маємо, як доказ, цікавий і цінний Статут Молодецького Братства при храмі Успенія Пр. Діви Марії в Яворові на Наконечнім.¹

Статут цей має вигляд зшитка формату 19 x 15 см. Оправлений він у телячу шкіру. На середині окладинки витиснене Розп'яття. а в чотирьох кутах — по 3 квітки з 2 листочками, що творять форму рівнораменного трикутника. На обох окладинках у б обох кінцях знати ще останки грубших ремінців, що ними зав'язувано цю книжку. Папір досить грубий, гладкий, як пергаменовий, краски жовтавої. На папері видно ще поперечні водні лінії в віддалі 2 см від себе. Картки зшиті в дві складки по 8 карток, а при кінці ще дошито одну картку. Картки зшивані звичайною ниткою з повісама, й прикріплені всередині до хребта, що має на це два поперечні ремінці. Картки нумеровані. По обох боках картки проведено маргінесі, на 2 см завширшки. Статут писаний чорниллом і червониллом. Червониллом писано передовсім заголовки, аргікули, пункти, одну цитату зо св. Письма, початкові букви всіх нових уступів і букви на маргінесі для нумерації поодиноких постанов Статуту. На першій сторінці нарисований рослинний орнамент, що оточує повний заголовок Статуту. Деякі початкові букви теж представляють рослинний орнамент. напр. між стовпцями букви „П“ нарисовані два вазонки на вільному полі. Під присягою нарисовано теж широкі листки, що по обох боках звисають гарно вділ.

¹ Статута цього знайшов і подарував музеєві „Яворівщина“ вс. о. парох Дмитро Баряляк з Наконечного, за що на цьому місці складаю йому подяку.

Письмо, що ним писано заголовки Статуту, подібне до півуставу, зо скороченнями й надрядковими буквами, зате напис на другій стороні написаний уже іншим письмом, що не виказує гарних букв півуставу; присяга написана письмом, що нагадує XVII. вік, а списи членів — це вже різне письмо, що в ньому вже є й латинські букви.

Зшиток має 34 нумеровані сторінки. На першій сторінці знаходиться заголовок: „Братство Наконечное Яворовское Молодечое При Храме Оуспенія Пресвятыя Богородица й Свѣтла Іерарха Христова Николая, Коляціи Найсвѣшого Короля Его Милости За Благословеніе Ясновельможнаго Его Милости Господина Отца Іеронима Оустрицкаго, Перемискаго, Саноцкаго, Самборскаго, Єпископа оуфондоваго. Рову 1743 Дня 15 мѣсяца Августа“ (при цитатах розв'язую всі титули й надрядкові букви вношу в рядок).

На другій стороні в формі чотирикутника по краях картки вміщено такий напис: „Во рождествѣ дѣвство соградила еси и во оуспеніи мира не остави, Богородице, престави бо ся ко животу, Мати сущих живота, и молитвами Твоими избавляеши от смерти душа наша“. А в середині нагорі міститься ще такий напис: „За превелбнаго отца Іона Чапельскаго, Намѣсника Яворовскаго, и велебнаго отца Стефана Чеховича, презбитера Наконечнаго и за старших братий Іоана Хархалѣза і повторного Стефана Бички“.

На сторінках від 3—17 поміщений Статут Братства, що складається зо вступу, п'яти артикулів і конклюдії.

Вступ починається такими словами: „Братства молодшого Храму Оуспенія Пресвятой Богородици на Предградію Великомъ Яворовском Наконечном Его Крелевской Милости со всею Конгрегацією зобраною“, а далі говориться, що молодецький стан задумав, щоб помножити й розширити Божу хвалу, просити дозволу в старших братів заснувати Молодецьке Братство, тому що від давніх часів Союз братства і в інших містах і на передмістях дбає про будову і відновлення церков. А старші брати, йдучи за словами пророка, що говорить: „Се коль добро и коль красно, еже жити братіи вокупѣ“ і сповняючи заповіді Христа, що, йдучи на вільную смерть, „якоби и тестамент — мирь и любовь — рачилъ нам леговати“, охоче годяться за радою св. Духа заснувати Молодецьке Братство, щоб вони могли вправлятися в боязні й Божому страсі, а старших братів шанувати й їм віддавати честь „и порядокъ всякъ подлугъ артикуловъ описаныхъ провадити и во всемъ справоватися“ з тим додатком, щоб це добре діло ще й поблагословив Пресвященний Архієрей.

А як фундатори, дають від себе Молодшому Братству такі артикули. Перший артикул, що складається з 4 точок, говорить про умови прийняття до Молодецького Братства. Хто хоче вступити до нього, мусить найперше виказатися, що достаточо заізнався з повинностями, нижче поданими. Тоді допіру має прийти до панів старших братів, їм поклонитися, „укоментовати ведлугъ преможенія“ й просити прийняти його за церковного брата. А якщо отримає дозвіл, має дати до скринки Молодецького Брацтва 1 зол. і 6 грошів „пол-

свої мовити“, а тоді в призначеності духовного й старших братів перед змвочною або іконою Спасителя на св. Євангеліє зложити братський обіт і виголосити присягу або роту. Тоді тільки виписується в каталог Братства.

Другий артикул складається з 5 точок і говорить про повинності Молодецького Братства. Браття повинні себе любити, дбати про окрасу церкви, працювати на Божу славу, у всіх справах питатися старших братів і все робити тільки за їх дозволом. На Господські й Богородичні свята, „феста оурочистые“ і в неділі мають служити „с походнями своїми“. Також „своім коштом“ повинні мати 4 літургії на рік за Молодецьке Братство, а саме: на Воздвиження Ч. Хр., св. о. Миколая, Благовіщення й Усіх Святих, як також повинні духовного й дидакала „укоментувати“. Хто б не явився зо свічкою, понесе кару на основі артикулів Старшого Братства. А якщо хтось схоче в часі погребу „албо и инаго якого погребного акту“ услуги Братства, повинен зголоситися по дозвіл до Старшого Братства.

Третій артикул складається з 5 точок і говорить „о сходцѣ“. Молодецьке Братство повинно мати свою ціху (цѣху) й неку послугувуватися для своєї потреби. Сходини повинні відбуватися що 4 неділі. На сходинах повинні бути всі, а неприявних карати. Підчас сходин кожний братчик має зложити 3 гроші на віск. На сходини „мают планове братія старшіи двох с посродку себе депутатів“, щоб не було галасу й замішання. На річних сходинах, „по празницѣ храму“ відбувається вибір двох братів, як провідників. Під час сходин мають всі слухати проводу. Непослушних передавати старшим браттям, щоб їх покарали, якщо не послухають постанов суду Молодецького Братства.

Четвертий артикул складається з 7 точок і говорить про прибутки. Молодші братчики повинні мати свою таблицю, і з нею в неділі й свята збирати датки, а зібрані жертви має паламар віддавати до скарбони. У свято й на відпуст також вільно братчикам перед двіниццею біля фіртки збирати гроші на окрасу церкви. Можна збирати гроші й під час ярмарку й торгових днів. За участь у погребі платиться 1 зол. і 6 грошів, а Молодшому Братству ще особіно за „фатигу“, „а за неимуцаго сам Господь Бог нагородить“. Молодші братчики повинні мати свої мари й „одъвадло“.

П'ятий артикул говорить „о преходахъ“. Зібрані гроші мають видавати молодші браття тільки на „свѣцу дорочную пред іконою храму, свѣци ручніи, образ храмоу, одъвадло, мари, походѣ“, а крім цього старшим браттям кожного року 2 фунти кадила, на вино 2 зол., на напправу церкви й на інші правні й гостинні потреби Старшого Братства. З рахунків мають молодші братчики складати що чверть року звідомлення перед двома старшими братами, а при „валнои сесіи“ річне звідомлення в прияві всіх старших братів.

Висновок. На випадок спірних читань відсилається до Статуту Старшого Братства. Застерігають браття собі й своїм наслідникам (сукцесорам) також вільну волю, щодо існування цього Молодецького Братства. Вкінці, на доказ своєї одностайної згоди, підпи-

еують цей Статут власними руками й витискають печатку свого храму.

Далі в Статуті одна сторінка вільна, а на двох дальших міститься текст присяги. У присязі обіцяє новик всею своєю душею, цілим і чистим своїм умом бути вірним Братству аж до кінця своїх молодечих літ і виступати проти воротів Братства. А якщо б мав відступити, або зневажити, або гордитися, себе хвалити, інших понижати, їм докоряти або братському судові не повинуватися, їх тайну зраджувати й противитися братському законові, — то нехай прийде на нього й на весь його дім Божий гнів, „отлученіє (викляття), запръценіє“ (заборона) і клятва аж до часу покаяння, а якщо вмере без покаяння, то нехай не має разрешення й по смерті, як проступник Божого закону.

Потім іде знов вільна сторінка, а опісля аж до кінця „Каталюкь или оупшыє Братства Младенческого“.

Як зо спису видно, то до Молодецького Братства належали й дівчата. Хлопець називається: младенець, дівчина — дѣвица. Деякі прізвизча писані по-польському, або початок по-українськи, а кінець по-польськи, нпр.: Григорій Хотькієвіч. Марія Czechowiczka Іван Гула, Теодор Суганко (Цитанко). Василь Буікь (Буїк) і т. п. Коло деяких прізвизч стоїть: „obywatil“ або навіть коротенька характеристика, на пр. сян вдови, тихий і т. п.¹

Іван Велигорський.

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ КОМСОМОЛЬЦЯ ФЕДЬКА ГУСКИ.

4. ВЕЛИКОДНЯ ІСТОРІЯ.²

На Великдень Гуска знову встругнув штуку: розговівся, напився, прийшов до церкви й почав запевняти всіх, що Христос ніколи не воскресав.

Другого дня порішили з приводу цього зібрати збори. Товариші потягли Федька до суду.

Федько підійшов до столу, з докором звернувся до всіх:

— Хіба ви мене не знаєте? Федька Гуску не знаєте? За шматок паски, три кільця ковбаски й півдесятка червоних крашанок, за антирелігійну доповідь сувору догану виносити будете? Ставлю питання пошти рубя. Бачив хто, як я розговлявся, чув хто, що я казав, коли пасху оту їв? Ніхто — то-то бо й є!

Думаєте, як Гуска покуштував паски свяченої, ковбаси та крашанок, так він уже й не комсомолец!...

Думаєте, як сів я до тієї паски, так я мовчки сів? Не викрив, думаєте, цього дикунського звичаю?

Хіба я не провів антирелігійної бесіди, не довів, що Ісуса

¹ Література: Проф. І. Огієнко: Українська Культура, 1923 М. Грушевський: Історія України, том VI 1907.

² Зо збірки Юрія Вухналя: Гуморески, 1929 р. Передруковуємо, щоб показати релігійні стосунки в сучасній Україні. — Р е д.

Христа зовсім ніколи на землі не було, що Він не воскрес і що вся оця аянтимонія — брехня попівська! Довів. Одрізвав шматок паски й сказав матері:

— Ех, мамо, мамо, жалко вас, вік свій доживаєте в дурмані попівському. Кажуть вам — воскрес Христос, а ви й вірите. Істе оцю паску й думаєте, що вона дійсно свята, а для мене все одно — це буханка, що паска.

Мати аж заплакала, а я їй:

— Плачем не допоможете, — боротися треба. Так то, мамаше, звичай дикунський, та й годі!

Федько з хвилину мовчить, а далі ще палкіше повів свою ярову.

— Хіба ви мене не знаєте? Я ще змажку попів ненавиджу, й дивитися на них не можу, просто дивно, як ви про це забули.

Ось, хай вам Гришка скаже, не я хіба торік плюнув на попівську расу?

Я!

А Мишка хай скаже, чи не ми з ним удвох на Різдво на попових воротах дьогтем написали:

„Релігія — це опіум для народу“.

Так ось це факт — Ванька, секретар наш, збрехати не дасть. Ми ж із ним удвох на Спаса у попа грушу баргамотську обчухрали...

Ванька червоніє, як піонерська краватка, й нахилив голову до протоколу.

А на Водохреща хто попову сучку в ополонку на Йордані вклянув? Я з Павлом!

А на Трійцю Сірка псаломщикового самогоном хто напоїв? — Я з Гришкою!

А телиці дияконишеній хто до хвоста хреста прив'язав?

Мишка, Гришка, Навло — морщаться, не знають, де схватити свої очі...

А Федько невгаває:

— Я з Тихоном!!! А ви кажете, я за релігію... Мало вам фактів — я ще наведу!

Торік на Всеношній в огradі свиня половину пасок і ковбас понівечила в хуторян. Чия то свиня була? Хто її пустив туди? Моя свиня! Я її пустив нарочито!

А ви за шматок паски хочете мені сувору догану винести?!

Федько важко й сумно зідхає, обводить побідно всіх очима.

— Скрізь і завжди непримиримо Федько боровся, — каже Гуска наспригінці, — з дурманом попівським, скрізь і завжди він був першим.

Тоді ображено зідхає ще дужче й сумно кінчає:

— А ви кажете — я за релігію!

Юрій Вухналь.

КРАТНА БЛАГОВІЩЕННЯ.

Завія зелені, пожежа зелені,
і квіття курява, і солов'їні сляши.
Столи весільні — ох — столи не встелені
і бджіл тьма — темрява і молитовні лиші.

В ромашок спів слимак дороги ввився круто
і ранку кіш, що в ньому птаха — сонця помах.
Задума — не задума, смуток і не смуток,
це на країні цій трагічна паполома.

Мов два дракони, сонце й місяць, зорі — галч
і білі села й білий жар і білість куряв.
Шевченко йде — вогонь, людина, буря
і дивиться в столітню далеч:

в вогні пробуджена
князівна.

Хай на очах землі печать — тьма чорна штольня!
І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам.
О, земле, земле батьківська, клятьбо бездольна,
моя країно Благовіщення!

10. III. 1936.

Богдан І. Антонович.

ДВА ГЕНІІ.

В усій красі своїй пишніє перед памі,
Мов фея дивная — розкішна і струнка,
В народніх надрах зроджена віками
Поезія Шевченка та Франка.

Обидва генії, стихійно-самобутні,
Обидва — нації правдивії сини,
Обидва — силою своїх ідей могутні,
Учителі, вожді і віщуні.

Шляхетністю думок незрівняно-високі,
Душею — велетні, а словом — кобзарі;
Народу рідного надхненії пророки,
Відродження його палкі каменярі.

В серцях — з вогнем незгасним Прометєя,
Що вслід за ним ішли ціле життя,
І, по стопах завітних Моїсея,
Вели братів до кращого буття.

З вогнем, що не згасав серед птьми недолі,
Що смолоскипом сив далеко навкруті.

І вказував шляхи до ідеалу й волі,
І зроджував чуття духової жаги.

Що не давав загаснути надії,
Що віру втрачену раптово воскрешав,
І сили творчії, бадьоро-молодії
У душах змучених будив і гартував.

.

На варті віковій мовчазні дві могили
Стоять нерушливо, мов оборонний вал,
І перед замахом життя лихого сили
Боронять нації найвищий ідеал.

На варті віковій священні дві могили
Стоять, оздоблені в легенду довгих літ,
І бережуть, мов дві гранітні брилі,
Шевченка та Франка величний заповіт.

Борис Лисянський.

САРОНСЬКА ЛІЛІЯ.

Сонет.

Із „Пісні над піснями“ 2, 1.

Я біла лілія задумливих долин,
Щодня дивлюсь на світ прозорими очима;
Вживаюсь росами срібляно-голубими,
Для вас цвіту. — зірвуть і мати й син...

Біжить, шумить, гурчить швидкого часу плин.
А тихий мій Сарон тче з рожами килими.
Я рожа і для тих, що мийються рясними
Сльозами день і ніч, підперши трухлий тин

Саронська рожа я і лілія для вас...
Зігнулись ви?... Жадний огонь життя погас?
Візьміть мене живу тремтячими руками,

І чудо станеться... Воскреснете від смерти враз,
Ночами й днями жду... Я ваш Учитель-Спас..
В Сароні і в Сибірі все журюсь за вами.

Канада 1936.

Ів. Кмета-Єфимович.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Україніка з німецьких журналів. O. Burghardt: „An den Quellen der ukrainischen Philosophie“. Čuževskij D.: Filosofija G. S. Skovorody“, Варшава 1934, в „Slavische Rundschau“, Прага 1955, річн. VII, № 5, ст. 332—35. Це влучна рецензія на працю Д. Чижевського „Філософія Г. С. Сковороди“. Перед цим подібна рецензія O. Бурггардта з'явилася на неї в львівському „Вістникові“ за м. р. Як у цій рецензії українською, так і в тій німецькою мовою рецензент слушно сказав про працю Д. Чижевського, що вона не подає вичерпуюче представлення світогляду Г. Сковороди, тільки в твір про елементи його філософії.

D. Čuževskij: „Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel“, у „Zeitschrift für Slavische Philologie“, Ляйпціг, 1935, т. 12, подв. зш. 3/4. У цій своїй студії подає Д. Чижевський паралельні місця з творів Сковороди й Вайгеля та тим указує поміж ними обома певну спорідненість, що вже також відома з праць українською мовою автора. За цю спробу, — виказати спорідненість думання Сковороди з Вайгелем чи й Сілезієм, належить Д. Чижевському велика подяка. Бо нею, цебто такою нелегкою спробою, вніс він до Сковородознавства нове, а саме слушне припущення, що Сковороді, видно, були відомі деякі твори Вайгеля. Це наразі дуже важне, й розуміється — до того часу, доки комусь іншому не пощастить з'ясувати проблематику подорожі Сковороди за кордон. Бо коли ця проблематика буде з'ясована, тоді будуть ясні й сліди чужих на нього впливів. А був він на них чутливий. Видно, йому були відомі такі особи, як Беме, Арндт, Сілезій, Вайгель та навіть Социн (!), що його означення філософії Сковорода майже слово в слово переказав. Гадаю, що на цю новину Д. Чижевський зверне також свою увагу.

R. Stupperich: „Kiev — das zweite Jerusalem. Ein Beitrag zur Geschichte des ukrainisch-russischen Nationalbewusstseins“, там же. Або, в перекладі: „Київ — другий Єрусалим, Причинок до історії українсько-російської національної свідомості“. Тема цікава, затеж її з'ясування цілком баламутне. Про Київ, як український другий Єрусалим, у ній цілком нема мови, тільки про „das russische Jerusalem“. В її осередковій кружляє особа Петра I, що з московських царів і князів навідав „побідно“ Київ вперше від його існування і був прийнятий до цього Сіону звичайною „раболіпною“ промовою одним однісіньким Теофаном Прокоповичом. Так що по суті ця тема є апологія насильства царя Петра I й „раболіпства“ зрадника Гетьмана Івана Мазепи — пресловутого Теофана. Якщо Р. Ступперіх свою тему, якої він не досліджує, так з'ясовує, „обгрунтовуючи“ її гадками застарілих Чистовичів, Морозових і інших, то він наївний і поверховий, але якщо ж навмисне, то тенденційний; видно, щось мав зле на думці, що з наукою не має нічого спільного. Звичайно, цю ідеологічну тему можна з'ясувати і в дусі ідеології баламутної історичної московської школи, яка Р. Ступперіху, „какь русскому нѣмцу“, може й добре відома, але тоді буде таке з'ясування не об'єктивне, а звичайнісінька белетристична нагірка. Бо кожному сумлінному вченому відомо, що ідею Києва, як другого Єрусалиму, без знання української політичної й церковної історії не можна з'ясувати. Повстала вона, звичайно, серед українських монахів, скоріш у мурах київської Академії, ніж у печерах, і була згодом спопуляризована бурсаками, що занесли її на Запоріжжя, яке козаки називали навіть своєю Палестиною, а Київ своїм Єрусалимом. В 1648 р., в початках отже Хмельниччини, серед тих же козаків була виникла ідея навіть звільнити Єрусалим, а власне Гріб Господній, від панування турків. Таких і подібних прикладів можна навести для теми й більш, коли її сумлінно досліджувати. Тоді з такого досліджування стане ясним, що ідея Києва, як другого Єрусалиму, це твір суто український, який, зрештою, до обличчя Московії й не пакує, як і прекрасна легенда про навідування св. Ап. Андрія того ж українського православного Києва. Навпаки, його єрусалимську, апо-

стольську й старокняжу авреолою Московія знівечила. Як другий Брусалим, Київ перестав бути під її пануванням. „Третім Римом“ вона його не назвала, який, зрештою йому й не пасував. Певна річ, Київ, як місце святині й відпусту, мав також значення й для Московії. Бо „спасатися“ йшли до нього не тільки самі українці, але його відвідували з цією ціллю величезні маси й росіяни, що йшли до нього з „котомками“, „третій Рим“ оминаючи, справді на прощу й без жодної задньої думки. Але про це все в статті Р. Ступперіха нема ніякої-сінського натяку. Думаю, що її трактування було йому й не під силу. Домет Оляничин.

Парастас або Велика Панахьда за в Босі спочивлх. Проф. І. Огієнко подав нам гарний дарунок у тридцятиліття своєї літературно-наукової праці, а то переклад *Парастаса* з грецької мови. Цей вклад у наші культурні надбання повинен знайти належне місце й належку оцінку. На переклади можна дивитися з різного боку й не під однакою заввагою. Великі мистці слова, як Шевченко, Міцкевич, Словацький, *творили* переклади, поводячись при цьому довільно, й передавали речі високого артизму. Для прикладу наведу загально відому молитовку з першої пісні „Іліади“, що в чудовим вразком усіх *зудорних молитовок* (Stossgebet), у вільному перекладі Словацького:

„O, władco Smintu, urodzony —
Stróžu cylicki — z jasnej i świętej Latony!
Ty, któremu Tenedu lud się kłania drżący!
I tu i tam na moją ojczyznę świecający
Boże! jeśliś ja tobie z modlitwą i łzami
Opasywał ołtarze lauru girlandami,
Jeśliś tobie ofiary składał, starzec biały,
Puśćże teraz na Greków twoje wszystkie strzały!“

Яка краса, що за чарівна майстерність, що таки силоміць приковує до себе та амушує заінтересуватися надхненою своєрідною обрібкою!... Тут ця довільність дозволена. Одначе при церковно-богослужбових перекладах мусить бути збережена інша поведінка. Що стверджене церквою й до чого призвичаїлося людське вухо, в цьому треба *відібрати вірну передачу*... Перекладчик мусить мати велике знання своєї мови, а до того *таке складне вичування*, що не дасть нічого недоладного, вульгарного, „запротивного“ мавстатному розумінню, що не порушить внутрішньої гармонізації й ритміки... *Ще раз* підношу, що в церковних, богослужбових писаннях зберігаються окремі правила — *вірність, дослівність перекладу*. Як же в цьому напрямі виявлявся проф. Огієнко? З малими незначними винятками, як *найкраще!* В усьому *добачуємо пильну дбайливість підбору належних висловів та могутне проінняття, пронизання величчям молитовним духом*... Ціліна носить на собі мистецькі майстерні ціхи первотвору, що ні в чому не відбігають, не відхиляються від своїх давніх рамиць, а навпаки — своєю доступністю, простотою й зрозумілістю полонюють учасників. По мові, хоча б п. Огієнко не оставив нам нічого іншого, як тільки ці богослужбові переклади, то вже зайняв би надте видне місце в нашому письменстві...

Щоб не бути голословним щодо „Парастаса“, наводжу молитву й тропаря:

„Боже духів і всіх людей, що смерть переміг і диявола зничив, і життя світові Своему подав; Ти, Господи, упокой душу спочилого слуги Свого у місці світлім, у місці достатнім, у місці спокійнім, де немає ні болю, ні журби, ні скорботи. Всякий гріх, що вчинив він словом, чи ділом, чи думкою, як Добрий і Чоловіколюбний Бог, прости, бо немає людини, щоб пожила й не згрішила. Бо Ти єдиний без гріха; справедливість Твоя — справедливість вічна, і слово Твоє — правда“.

„Глибиною мудрості все з любови до людей будуючи, і всім корисне подаючи, єдиний Творче, упокой, Господи, душу спочилого слуги свого (або: спочилої слуги Своєї, чи: душі спочивлх

слуг Своїх), бо він надію поклав (або: вона поклала, чи: вони поклали) на Тебе, Творця, й Створителя, й Бога нашого”.

Як усе тут подане захоплює й зацікавлює, так немало вразило мене, думаю, що й інших уразить, воно, а то вираз на ст. 33 — „горливо просить Його“. Слово „горливо“ для нас, галичан, замітно-маркантно чуже... Годі нам до того призвичаїтися, хоч воно стрічається часто в придніпрянців. По мовому, в другому виданні треба менше заступити іншим, як *гаряче, ревно*, що їх шановний перекладачк уживав на інших місцях... Я персонально був би теж за словом *пригодець* замість *пригодоцько* — на ст. 16.; далі замість „Навчи мене карності“ — ст. 20, більше мені відповідає — *служнякості*... Дехто міг би ще докорити неоднотайністю відмінка: *Закоу й Закоу*. „*Первстун закоу*“ — ст. 27. „*Закоу Твого не забувано*“ — ст. 26.

Б ще дещо дискусійне (дискутабель), одначе зставляю це столічникам і тим, що стоять ближче ступнів Брандеса.

Загальне враження вельми додатне, корисне й цінне з артистичного боку, тож годиться, щоб ця книжечка знайшлася насамперед у руках кожного священика.¹

Москва й „іпородці“. Писцовые книги Обонежской Пятины. 1496 и 1563 г.г. Материалы по истории народов СССР под общей редакцией М. Н. Покровского. Выпуск I: Материалы по истории Карельской АССР. Издательство Академии Наук СССР. Ленинград, 1930. IV+270 стр.

Довго Москва завойовувала Новгородську державу, але по кривавих нападах 1471—1489 р. Новгородців такн заамано й землі їх приєднано до Московії. Щоб легче списати населення й вигідніше брати з нього найбільшу данину, всі Новгородські землі зараз таки по завойованні поділено на п'ять частин, що звалися п'ятинами („пятина“). Господарчо-адміністратійна найменша одиниця Новгородської Держави звалася „погост“, польське *gmina*. Книжка, що перед нами, це є податковий опис „погостів“ Обонежської п'ятини, що лежала на північ і південь Онежського озера й складалася з 81 погоста.

„Писцовыя книги“ мають велике значення для вивчення економіки краю взагалі, — таке значення й оцих „Писцовых книг Обонежской пятины“. Москва посилала на приднані землі своїх довірених писарів, а вони докладно описували місцевість за місцевістю, завважуючи маєтковий стан кожного мешканця.

В рецензованій книжці Археографічна Комісія видала дві „Писцовых Книжки“ — 1496 і 1563 р. Найстарший маєтковий перепис населення Обонежської п'ятини зробив писар Сабуров в 1495—1496 р.; на жаль, оригінальний опис загинув, — збереглася тільки частина його, — 81 картка, що дає опис 7 погостів. Другий опис погостів Обонежської п'ятини зробив писар Андрей Ліхачов; і ця книжка не дійшла до нас ціла, — повсталася 667 карток з описом 19 погостів. Обидві книжки зберігаються тепер у Московському Древнехранилищі.

Рецензована книжка вийшла, як книжка Ювілейна „к десятилетію Карельської Автономной ССР“, з приводу чого Археографічна Комісія на початку свого видання подала таку передмову: „Помещичье-буржуазная историография не занималась историей народов б. Российской империи. История „инородцев“ привлекалась лишь в той мере, в какой это нужно было для того, чтобы показать, как росли завоевания России. Экономика, идеология, классовая борьба, удельный вес колоний в жизни метрополии — все это совершенно игнорировалось. Больше того — для помещичье-буржуазной историографии не существовало в России колоний, были лишь окраины. Благодаря этому народы СССР до сих пор еще не имеют своей научной истории. Этот вопиющий пробел лишает нас возможности поста-

¹ Цю рецензію видрукував перемиський „Український Бескид“ ч. 7 за 23. II. 1936, звідки передруковуємо її й ми. — Відповідь перекладачка на мовні завваги див. у „Рідній Мові“ ч. 6 (42). — Слово „горливий“ відоме в сім слов'янським мовам і не є полонізм. I. O.

вись в вузах курс по истории народов СССР". Нова Археографічна Комісія „решительно порывает с этой великодержавной традицией“ й видає для корелів... опис Обонежської п'ятини.

На праці скрізь видно, що це видання справді нової Археографічної Комісії, — „стара“ Комісія хіба не відважилась би так видавати. Видані два пам'ятники 1496 і 1563 р.р. надзвичайно цікаві й цінні, подають силу найрізномоднішого матеріалу не тільки економічно-соціального; для лінгвіста, скажемо, тут дорогоцінне джерело. Але... „правописаніе взято современное нам“, цебто: оригінали XV і XVI віків перемінені на сучасні. Такий метод видавання стародавніх пам'яток зовсім не науковий і його треба рішуче осудити. Власне цей „новий“ метод зовсім обезцінив видання, бо ніде не знавш, що було в оригіналі, а що маємо в виданні. Ані одного фотографічного знімка до видання не додано, а тому про оригінал нічого сказати не можемо. Особливо шкода, що букву *ѣ* скрізь замінено на *е*, а це дослідника паутає на кожному кроці. Видання зробив член Археографічної Комісії А. М. Андріяшев. Іван Огієнко.

Зміст 3-го (39) числа „Рідної Мови“: *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис. *Іл. Свєнцицький*: Назва „Русь“ в історичному розвитку до XIII-го в. *І. Огієнко*: Стилiстично-синтаксичні нариси. *Є. Грещак*: Новотвори в сучасній українській літературній мові. *І. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка. Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Життя слів. Практичні лекції літературної мови. *В. Кипрянюк*: Учимося рідної мови й плекаймо її! Розділ для самоуків: Початкова граматики української літературної мови: „Рідне Слово“. Рідна Школа ім. проф. *І. Огієнка*. *І. Бордейний*: Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

„Фонд Нашої Культури“. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на „Фонд Нашої Культури“: Дм. Рудко 13 зол. і М. Мочульський 30 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає найщирішу подяку.

Передплатуйте „Рідну Мову“! Умови передплати див. на 3-ій ст. обкладинки.

Пршліть нам 9-ту кн. „Нашої Культури“, а ми вишлемо взамін яку іншу за бажанням.

Кн. 9-та „Нашої Культури“ вся го-зійшлася й Адміністрація її не має.

Мистецька справа на „Нашу Культуру“ з англійського полотна з золотими написами вся розпродана.

НАДІСЛАНІ РЕДАКЦІЇ КНИЖКИ Й ЖУРНАЛИ.

М. Вергун: Більшовізм і селянство. Л. 1936.

Ів. Філіпчак: Іванко Берладник або пропаша сила. Історична повість із XII-го віку. Жовква, 1936 р. 128 ст.

С. Орелюк: Більшовізм — це московський імперіалізм, 1936 р. ст. 32.

О. Кобиллясьма: За ситуаціями, повість, 1936 р. 128 стор.

Іван Дульян: Буквар. Бразилія, вид. „Український Союз“, 48 ст.

о. М. Марисом: Чи людина має душу? 1936, 30 ст.

Історія українського війська, ч. ч. 4—6.

Дм. Домцев: Патріотизм, 63 ст. 1 зл.

Наш Іезик, Београд, ч. 5. — Rodzina Polska, ч. 3. — *Časopis pro moderní filologji*, кн. 2. — *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, 1936, кн. 3.

— Калосья, беларускі літературна-навуковы часопіс, 1936, кн. 1 (5). — Обрії, ч. 3—4. — Сонечко, ч. 4. — Добрий Пастир, 1935, ч. 3—4. — Дзвони, ч. 1—2. — Церква й народ, ч. 5—7. — До пере-

моги, Ужгород, ч. 1—2. — Дзвіночок, ч. 53. — Український Філателіст, Відець, ч. 1—2. — Пова Хата, ч. 5—7. Добрий Пастир, ч. 3—4, 1935. — Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні, ч. 1 (2). — Кооперативна Республіка, ч. 3. — Світло й тінь, ч. 3.

моги, Ужгород, ч. 1—2. — Дзвіночок, ч. 53. — Український Філателіст, Відець, ч. 1—2. — Пова Хата, ч. 5—7. Добрий Пастир, ч. 3—4, 1935. — Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні, ч. 1 (2). — Кооперативна Республіка, ч. 3. — Світло й тінь, ч. 3.

моги, Ужгород, ч. 1—2. — Дзвіночок, ч. 53. — Український Філателіст, Відець, ч. 1—2. — Пова Хата, ч. 5—7. Добрий Пастир, ч. 3—4, 1935. — Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні, ч. 1 (2). — Кооперативна Республіка, ч. 3. — Світло й тінь, ч. 3.

моги, Ужгород, ч. 1—2. — Дзвіночок, ч. 53. — Український Філателіст, Відець, ч. 1—2. — Пова Хата, ч. 5—7. Добрий Пастир, ч. 3—4, 1935. — Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні, ч. 1 (2). — Кооперативна Республіка, ч. 3. — Світло й тінь, ч. 3.

моги, Ужгород, ч. 1—2. — Дзвіночок, ч. 53. — Український Філателіст, Відець, ч. 1—2. — Пова Хата, ч. 5—7. Добрий Пастир, ч. 3—4, 1935. — Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні, ч. 1 (2). — Кооперативна Республіка, ч. 3. — Світло й тінь, ч. 3.

моги, Ужгород, ч. 1—2. — Дзвіночок, ч. 53. — Український Філателіст, Відець, ч. 1—2. — Пова Хата, ч. 5—7. Добрий Пастир, ч. 3—4, 1935. — Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні, ч. 1 (2). — Кооперативна Республіка, ч. 3. — Світло й тінь, ч. 3.

Відповідальний Редактор м-р Олекса Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Контото чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на півроку 6-50 зл., на чверть року 3-50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1-25 зл. за границею 1-50 зл.

РІК II. ЛЬВІВ, ТРАВЕНЬ 1936 Р. Книжка 5 (14).

УРОЧИСТИЙ ВІЌД С. ПЕТЛЮРИ ДО КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО 1-ГО ТРАВНЯ 1920 Р.

Уривок споминів.

Замість візка на могилу Головного Отамана СИМОНА ПЕТЛЮРИ в десятиліття мученичої смерті його.

Хто бачив або пережив урочисте й величне свято 1-го травня 1920-го року в Кам'янці-Подільському, той не забуде його — як найкращу казку молодости — ціле своє життя... Свято вічно-молодої весни, а разом із тим — свято найбільших надій довгоочікуваного відродження розп'ятої України. Свято надій навіть для тих, хто мало вірив у щирість тодішніх польсько-українських стосунків.

За кілька днів перед своїм приїздом писав мені, як Головноуповноваженому на ще вільних землях України Міністрові, Головному Отаману С. Петлюра, що в найближчому часі вертається до Кам'янця й особисто відповість мені на всі мої скарги та жалі з приводу того, що тоді в нас робилося. Писав також, що негтайно зачне пильну організацію великого Українського Війська, в чім повною рукою допоможуть йому поляки, а також просив мене робити все для відповідної організації розпорощених Міністерств, що найближчого часу розпочнуть свою нормальну працю. Лист був бадьорий, рішучий і переконливий, переповнений світлими надіями. Відчувалося, що нарешті зачинається нова й творча вирішальна доба нашої нещасливої землі.

Я не ховав листа Головного Отамана, — уважав за обов'язок свій перечитати його всім визначнішим особам, що були тоді в Кам'янці, найперше головам наших партій та їхнім ближчим співробітникам, чому зміст листа хутко знав цілий Кам'янець майже напам'ять, чого я й хотів. Крім цього, я всім докладно розповідав про найближчі великі проекти Уряду (про нього стали вже забувати!), про наші сподівання й прогнози, пильнуючи всіх запалити творчою надією. Особливу увагу звернув я на представників решток нашої адміністраційної влади, наказуючи їм витворювати так потрібні нам життєрадісні та творчі настрої серед подільського громадянства, що було тоді над-

звичайно збентежене щоденними реальними людьми й сиділо пригнічене на власній землі, немов ті жиди над річками вавилонськими..

Редактор денника „Наш Шлях“, якому я матеріально допомагав тоді, Ілля Косенко працював для цього самого, не покладаючи рук.

Чолові члени партій та вищі урядові особи добре знали мої не рожеві погляди на тодішні реальні стосунки, а тому відразу повірили моїм сподіванкам й хутко перейнялися моїм бадьорим настроєм. В Кам'янці скрізь загуло, як весною в улії. Всі говорили про кінець тодішнього незрозумілого стану, всі почали обмірковувати найскорішу організацію рідного Війська. Всі думки й мрії звернулися на Київ та на визволення Рідної Землі.

Про польсько-український союз українське громадянство було своєчасно добре поінформоване. Правда, більшість ставилася спочатку до цього союзу дуже критично. Щоб злагодити це, С. Петлюра прислав із Варшави до Кам'янця Міністра Андрія Лівницького, голову нашої Дипломатичної Місії в Варшаві, давши йому завдання прийти громадянство до польсько-українського порозуміння. А. Лівницький добре виконав своє завдання: Українська Національна Рада на зборах 15 березня голосувала за цей союз; цікаво, що на цих зборах ув обороні союзу гаряче виступив галичанин д-р Степан Баран.

Тільки дві партії поставилися виразно критично до того, що робилося: соціялісти-демократи й соціялісти-революціонери, — вони продовжували своє негативне ставлення до тодішніх українсько-польських стосунків. Досить східно запитували вони мене, чи я справді вірю в реальне покращання цих стосунків, бо добре знали від мене ж про все, що тоді робилося.

Події надзвичайної ваги наприкінці квітня йшли так швидко, що українське громадянство справді легко переповнювалось найкращими сподіваннями. 21 квітня складено політичну конвенцію між Польщею й Україною, а 22-го її підписали (Ян Домбскі та А. Лівницький); 24-го підписано додаткову військову умову. 25-го польсько-українське військо вирушило на звільнення України. 26-го появилася історична відозва Маршала Пілсудського до українського народу, з виясненням цілі походу в Україну й переповнена найкращими обіцянками. Оце те психологічне тло, чому приїзду Отамана так усі чекали, чому покладали на нього такі великі надії.

Я зітхнув повними грудьми: от нарешті настане вже лад. Приїде та людина, що зможе зняти з мене надлюдський тягар обов'язків Головноуповноваженого Міністра, татар, що я ніс його сам, без жодної допомоги уряду, — ніс серед наклепів, сорому та наруги. Почував себе в тих стосунках, як офірне ягня. Тишив себе надією, що докладно, з документами в руках, розповім Отаманові всю гірку правду про стан на українських землях, розповім і відкрию йому очі на реальну дійсність, на гірку правду. Мріяв, що нарешті отримаю димісію, й хоч фізично який місяць спочину, — почував себе над міру перевтомленим.

Поскільки я спостеріг, ціле громадянство відразу перейнялося власне тими самими мріями, що й я був ними повний: приїде Головний Отаман — і дасть порядок усьому... Він не дозволить того, що тоді робилося... Він зорганізує рідне Військо, — і воно звільнить разом із поляками Рідну Землю від ворога.

Ось через такий психологічний настрій ціле населення Кам'янка-Подільського чекало приїзду Головного Отамана С. Петлюри з величезним напруженням. Я докладно виробляв церемоніал його зустрічі. Я вирішив: для підняття бадьорого настрою населення треба зробити С. Петлюрі царську зустріч.

Моя широка програма величного в'їзду С. Петлюри до Кам'янка — через ті самі психологічні настрої — легко знайшла повне співчуття серед провідної нашої верхівки. Усім я говорив: „Ви бачите, що навкруги робиться... Зустріньмо ж велично й достойно свого Вождя, й тим раз уже покажімо чужинцям, що в нас один тільки провід, а загальний Вождь наш — С. Петлюра. Бачучи таке наше ставлення до Головного Отамана, поляки змушені будуть більше з ним рахуватися. Ця зустріч своєю імпазантністю мусить удесятеро перевищити недавнє Шевченківське Свято, коли ми вже показали були, що вміємо однаково думати“...

Цю мою думку всі зрозуміли, як наказ своєї Влади, й усі відповідно стали готуватися до зустрічі. На жаль тільки, не було ніяких докладних вісток, коли саме приїде Головний Отаман, а це мене нервувало й непокоїло. Про цю непоінформованість я нікому не розповідав: удавав, що в Уряді в нас (а він був розпорошений!) повна гармонія й повний порядок, чого насправді зовсім не було...

І тільки 27 квітня нарешті довідався я, що Головний Отаман приїздить 1-го травня. Цю звістку одержав я цікавим способом. О 12-ій годині ранку прибув до мого Ректорського кабінету в Університеті Воєвода Подільський (Naczelnik Okręgu Podolskiego) Болеслав Крачкєвіч, — „з докладом“. Цікаві були ті „доклади“ мені, як Головноуповноваженому Українського Уряду. За початковою умовою, як наказав Крачкєвичу 15 лютого 1920 року в моїй присутності Міністер (Naczelnik Komisarz Złom Wołyński Frontu Podolsk.) Антоні Мінкєвіч, Воєвода мав два-три рази тижнево робити мені урядові доклади про стан Поділля, — і ніколи їх не робив, крім першого тижня... Але кожного разу при побаченні з Воєводою я роблено вдавав, що пан Крачкєвич прибув до мене з „докладом“.

— З докладом, Пане Воєводо? спокійно запитую його й тепер. Кого ж там знову арештували? „Більшовиків“, як кажете, повний Кам'янець, — сміюся я.

— Так, Пане Міністре, — відповідає Воєвода (лю-польському). Приїхав до Вас розізнати деталі про приїзд Головного Отамана, бо мало їх знаю. Розкажіть, будь ласка, докладніш.

Моє положення (я ж нічого не знав, бо з Варшави не догадались

мене поінформувати) було зовсім зле. Але маскуюсь, і не показую цього.

— Охоче, відповідаю привітливо. Розкажіть тільки перше, що Ви вже знаєте, а я додам Вам те, чого не знаєте.

— З Варшави, — каже воєвода, — з Міністерства Зем Висходніх мене інформують, що Головний Отаман приїде окремим потягом 1-го травня об 11-ій годині ранку.

— На сьогоднішній день, Пане Воєводо, це відповідає правді, бо так і мене поінформовано, — спокійно відповідаю я. — Але можуть бути зміни, — про них будете знати й Ви, і я. Прошу тримати зо мною частіший зв'язок, — я радий поділитися тим, що знатиму.

Другого дня знову був у мене Б. Крачеквич і дуже цікавився мою програмою зустрічі Головного Отамана. Я докладно її не передав йому, побоючись адміністративних перешкод із його боку. Але зо всього було видно, що сильним і помітним піднесенням настрою в цілм Кам'янці Воєвода незадоволений...

В четвер 29-го квітня до Кам'янця нарешті прибув із Варшави, підписавши в середу 21-го квітня історичну польсько-українську конвенцію, міністер Андрій Лівіцький і зараз завітав до мене. Розповів, що Головний Отаман приїздить 1-го травня десь об 11-ій годині ранку окремим потягом; не писали мені про це, бо він, міністер, мав скоро виїхати до Кам'янця й передати все це усно. Довго говорили ми про загальну ситуацію, а я розповів йому про мій план величній зустрічі Симона Петлюри, з чим він радо цілком погодився.

Настрій Кам'янця зростає із години на годину, — всі нетерпляче чекали свого Вождя, як того єдиного, що може змінити тяжку тодішню Кам'янецьку атмосферу.

Цього часу вів я переговори з головними представниками жидівського громадянства в Кам'янці, — легко погодилися взяти участь у зустрічі Головного Отамана. Легко погодилися, бо ціле місто ще добре пам'ятало мою коротку телеграму українській владі в м. Смотричі, де починались були якісь антижидівські непорядки: „За жидівський потром відповідатимете своїм життям“. Та й останні події зовсім згладили минуле...

Через Кам'янець-Подільського прокурора, що тепер працював у моїм уряді, я легко зв'язався з російським громадянством. І сталося диво: і воно погодилося взяти участь у зустрічі С. Петлюри, бо загальний настрій передався й йому: й росіяни чекали від Петлюри зміни тодішнього гіршого становища на краще. А більшовитів вони вже закоштували були.

В п'ятницю 30-го квітня ввечері виїхав до Проскурова, на зустріч Головному Отаманові Військовий Міністер Володимир Сальський, що вернувся до Кам'янця ще 20 березня й займався організацією українських військових сил. Тим же потягом виїхала на зустріч і делегація польська, на чолі з Валерієм Славком. Зачалося! Стало вже відо-

ним, що С. Петлюра приїде окремим потягом, у супроводі своїх ад'ютантів та ад'ютантів від Підсудського.

Настав нарешті довгоочікуваний день 1-го травня, — субота. Я ще зранку перевіряв усі свої розпорядження, — все добре виконано, все на своєму місці. Покликав до себе голову студентського відділу, — все в порядку: 300 вибраних патріотів-студентів стане від двірця до університету, де переїздитиме Головний Отаман, доглядатиме порядку й додаватиме настрою... Усі школи відкриють шлях від двірця до Університету.

Згідно з програмою, на двірці зустрічає Головного Отамана тільки військо та окремі міністри, що перебували в Кам'янці. Всі громадські організації вітають свого Вождя в університетській залі, — найбільшій у Кам'янці. Я розпорядився, щоб військо було на двірці в 10-ій годині, а всі громадські організації й установи зайняли свої місця в 10¹/₂ годин.

Половина одинадцятої. Мої помічники доносять мені, що все готове достойно зустріти свого Вождя. Воєвода Крачківич телефонує, що можна бути спокійним перед більшовиками: охорона особи Головного Отамана певна. Але я найбільш покладаюсь на випробуваних своїх студентів-патріотів: вони вже на своїх постерунках.

Подають авто, і я їду на Кам'янецький двірець, на зустріч довгоочікуваному Отаманові, Голові Української Республіки. По двох сторонах дороги від Університету до двірця збираються непроглядні товни по-святковому вдягнутого народу. Видно, як вони збільшуються з минути на мигуту. Мої студенти всі на своїх місцях, — підкреслено ввічливо вітають свого Ректора.

На двірці все вже готове. Праворуч українські частини, ліворуч — польські. Обходжу рідне Військо, додаю величного настрою. Обличчя в усіх горять радісним вогнем, — у старшин і козаків однаково. Правда, скупо тут того війська (Збірна Юнацька Школа), скупо й війська польського... Обіцяли більш... Але що ж: на Київ пішли!

Підходить Бол. Крачківич і питає про остаточну програму зустрічі. Я розповідаю: Головний Отаман, вийшовши з вагону, прийме найперше моє звідомлення й привіт (я вкупи з деякими міністрами). Далі обійде військо й нарешті прийме рапорт Воєводи Подільського.

Наближається 11-та година. Вдалечині, в напрямі з Проскурова, маячить уже потяг Головного Отамана. Ось він уже зовсім близько. Оркестра вчисто грає українського гімна, чується військова команда „Струнко“, потяг тихо підійшов. Бачу вихиленого в вікні міністра військових справ В. Салського, а ось і Головний Отаман — маленький, низький ростом — опішно виходить із вагону. Поспішаю до нього. Петлюра бачить мене, але прямує до Війська й нервово приймає військовий рапорт. Певним кроком обходить Військо й сердечно вітається з ним. По тому направляється до польської групи, де йому сухо рапортує Подільський Воєвода. Нарешті, наостанку підходить до

свого Головноуповноваженого Міністра... Я червоною (поляки все бачать!) й коротко вітаю:

— „Рідна Земля вітає Вас, Пане, Отамане, й чекає від Вас визволення. Щастя Вам, Боже!“

С. Петлюра сухо зчавлює мені руку, відповідаючи коротким „Дякую“. Вітаюсь і з Сальським і прошу всіх до авта. Авта одне по одному від'їжджають від двірця за укладеним планом. Четверо сідаємо до одного авта: С. Петлюра, В. Сальський, А. Лівницький і я, й тихо від'їжджаємо. Густі шпалери народу по обох сторонах, а серединою тече суне сильне авто Головного Отамана, а в нім: Вождь у простій сірій військовій шинелі, військовий міністер у трохи театральній виставовій уніформі, і А. Лівницький зо мною — в цивільних чорних пальтах. Тільки показалося авто за двірцем за військовим кордоном, як багатотисячне „Слава“ понеслося на зустріч Головному Отаманові. Інші мотугаче затягли: „Ще не вмерла Україна“. По обох сторонах дороги: всі Кам'янецькі школи, урядовці всіх урядів, людність українська, жидівська й російська. Чути „Слава“ від двірця аж до Університету. Співні й оклички „слава“ зливалися разом у такі могутні акорди, що ми в авті дослівно не мали змоги ані слова сказати один одному. А з ясноблакитного неба на все це величне свято стомленого народу весело всміхалося ясне майове подільське сонце, цілий Кам'янець потопає у пахучих квітках, — як раз цвів тоді безок.

Ще від самого вокзалу зачала людність кидати квітки Головному Отаманові, — їхав він по самих квітках. Ми ще й пів дороги не переїхали, а ціле Отаманове авто було перековане квітками так, що не було вже вільного місця в нім. Квітки дощем сипались у авто, гірляндами падали на голову Отаманові, а все кругом радісно кричало: „Слава“, „Слава Петлюрі“, „Слава Головному Отаманові“, „Слава Україні“...

Мені, що десять день усе це без спочинку організував, що добре знав про наміри кам'янецьких більшовиків по-своєму привітати Головного Отамана — зробити атентат на нього — ставало хвилинами просто аж моторошно: а що, як із квітками кине хтось нехай маленьку бомбочку, — і від усіх нас чотирьох — що тоді реально творили Україну — ані сліду не позостане...

Заквітченим автом помалу сунемо все вперед, товпи народу більшають та густішають. „Слава“ міцнішає. Бачу, особливо школи не пошкодували квіток: С. Петлюра буквально засипаний безом, чечно вклянається з під квіток на дві сторони до радісного народу. Радісного, бо радісний був той день із повним подільським сонцем, радісні й міцні були й надії й переконання всіх, що прибуло нарешті наше спізнене визволення.

Перед Університетом уже ціле море народу. Я наказав припинити на день 1-го травня всяку роботу, — урядову й приватну, тому всі були вільні, склепи зачинені, всі прийшли привітати свого Вождя. Бачу: всі організації в порядку. Перед Університетом розішлю при-

брані підняття купастя в квітках, а навколо його важливіші делегації, — тут має Голова Держави промовляти до зібраного народу й прийняти їхні дефіляди.

Приїхали до Університету, переповненого представниками партій, громадянства, делегації і т. ін. Насилу повиходили ми з авта, — заважали квітки; А. Лівичкий таки добре пововтузився, бо ніяк не міг виїратись, щоб не столочити квіток. Проваджу С. Петлюру — хоч і ес-дека — українським віковим звичаєм найперш до Університетської Церкви, де сонм міського духовенства з о. протоєреєм Є. Сидяцьким на чолі править коротешнього молебня. З Церкви виходить Головний Отаман просто до актовій залі Університету, вщерть переповненої різними представниками. Петлюра стає коло столу на підвищенні, а ціла зала дрижить від рясних оплесків та потужних окриків „Слава“.

Коротко промовляють представники один по одному. Міцно й бадьоро брешуть їхні привіти, сплетені зо світлях сподіванок. Вперше дихнув у цих промовах такий незваний нам цілющий подих національної одності... Яюсь забулося гірке пережите: приїхав нарешті Він, і буде лад...

І ні одна промова не зрадила святковому й величному настроєві: всі присутні злилися в одну радісну душу, й односердо вітали свого Визволителя, що нарешті — як рідний Батько — заопікується всіма нами, безконечно скривдженими й осоромленими на рідній землі дітьми його...

Тихо підвівся Отаман і почав свою промову-відповідь. Подякував усім за сердечну зустріч, і в трохи задовгій промові розповів про українсько-польський договір 22 квітня та його майбутні наслідки. Отаман щиро переконаний у коначності цього договору, глибоко вірить у його найкорисніші наслідки для відродження України. З польською допомогою створимо міцну свою Армію й звільнимо Рідний Край від ворога. Всім знайдеться праця, всі ставаймо до неї. Всі будуймо власну хату...

Причавши духа, слухала в мертвій тиші по вінці переповнена зала. Мені здавалось, ніби всі глибоко повірили в коначність того, про що розповідав Головний Отаман...

— Не мені тільки дякуйте за польсько-український союз, — кінчає свою промову Петлюра, — бо це ж усе зробив пан міністер! — І Петлюра вказав на Андрія Лівичкого, що стояв праворуч його. Сотні очей звернулись на того, допитливо свердлячи його русяве обличчя.

— Я знаю, — нервово каже на закінчення Симон Петлюра, — що багато з вас не вірають у наш новий союз. Цим я відповім приказкою... І Петлюра розповів відому приказку, що була тут не на місці й трохи поспула врочистий настрій: „Тату, — он чорт ліза в хату!“ кричить переляканий син. А батько спокійно на те: „Нехай чорт, — аби не москаль“...

Переповнена зала на цей жарт Петлюри зареагувала — мертвою мовчанкою... Одні не зрозуміли, а другі — не хотіли зрозуміти.

Головна частина врочистости скінчена. Спускаємось до перед-університетської площі, — там народ чекає почути чарівного слова свого Вождя й продефілювати перед ним.

Петлюра виходить на зеленню й квітками вдекороване підвищення перед Університетом, і кількатисячне „Слава“ покотилося по-під мурами нового Університету, культурної твердині на західно-українських кордонах. Бадьоро по-військовому став С. Петлюра на підвищенні, — праворуч його А. Лівницький, ліворуч В. Сальський, а за отаманом я (дивись фотографію). В короткій промові Петлюра подякував народові за теплий привіт і розмовів про найближчу працю для звільнення України від ворога. Як і в Університеті, народ у мертвій тиші ловив кожнісіньке слівце Головного Отамана, сподіваючись почути від нього щось таке, що відразу осолодило б гірку реальну його дійсність...

Почалась урочиста дефілада всіх організацій перед своїм Вождем. Організація за організацією, школа за школою, урядовці й безко-нечні маси народу чвірками врочисто й бадьоро проходили коло Голов-

ного Отамана, ентузіастично й щиро викрикуючи „Слава!“ Музика безкінця грала українського гімна. С. Петлюра зо всіма вітався по-військовому, хоч якийсь прихований сум і видима заклопотанність не сходили йому з обличчя. Я мовчки стояв за ним, тільки час від часу даючи пояснення про безконечні дефіляди. А в голові горіла загадочна Петлюрина приказка про наш союз і псувала настрої.

Наближалась друга година, — час обїду за програмою. Я запросив С. Петлюру до свого приватного (як Ректора Університету) помешкання, де готовий був обїд на 25 осіб, — представників головно політичного світу. На порозі мого помешкання моя Дружина Домініка з малими синами Анатолем та Юрком зустріла Головного Отамана хлібом-сіллю й привітала його з прибуттям на Рідну Землю. Цією несподіванкою Отаман був помітно зворушений і сердечно вицілував дітей.

Обїд тягнувся до п'ятої години. Присутні були: А. Лівчицький, В. Сальський, Шадлун, І. Кабачків, Маршинський, П. Холодний, М. А. Корчинський, І. Л. Липа, І. І. Кобза, С. Ф. Русова, Л. М. Старицька-Черняхівська, ад'ютанти Головного Отамана й інші. Вже за другим данням удалося створити за обїдом вільний товариський настрої, — добре вино швидко допомогло цьому.

Зачалися спокійні приятельські розмови та врочисті промови й привіти, а в них з'ясувалося багато недоговореного. Відчулися вже й деякі нотки обави нових приятелів, — бо ж усі бачили, що в дійсності робилося, — але нотки були невиразні й неясні, більше натяками. Усім хотілося вірити, що з поворотом Господаря Держави того більше не повториться. Петлюра спокійно відповідав на це, підкреслюючи, що „війна — то війна“, й що з неорганізованих військових випадків не можна судити про цілу польсько-українську умову. Петлюра майже не пив, уважно прислухуючись до промов, — говорили ж видатніші одиниці громадянства. Не забув витолосити й чемного тоста за господарів хати. Почувалась щира згода зібраних, нічим не закаламучена, — тірка дійсність та зла подола Батьківщини багато навчили. Тільки один М. Корчинський натякнув був занадто прозоро про своє недовір'я. Натяк мало пасував до врочистої обстанови, — і С. Петлюра помітно зденервувався й гострою реплікою обірав Корчинського.

О п'ятій годині С. Петлюра покинув моє помешкання, досить уже втоmlений. Я провів гостей до авта, й бачив, що з-перед Університету народ іще не весь розійшовся. Цілий Кам'янець доїзна на різні лади переміркувавши те, що почув тоді з уст Головного Отамана. Щира надія могучими крильми вітала над старезним містом.

А другого дня розпочалися сірі будні. Як було мені призначене, 2-го травня о 10-ій годині був я вже в Головного Отамана з докладом, наладований сотнями актів і донесень із місць. Я найдокладніше розповів Отаманові про дійсну правдиву ситуацію українських земель, зайнятих польським військом, густо ілюструючи свою доповідь офіційними донесеннями з місць та актами забраного й вивезеного нашого

майна. На кінці я зложив Петлюрі писане прохання про свою демісію, вказуючи, що на мого попереджє про це прохання, висланє до Варшави, він не відповів.

Довгий і гіркий мій доклад Петлюра слухав спокійно, сумний, як ніч осіння. Не поробивав мені, нічого не питався. Видно було, що думки його йдуть ув іншому напрямі. Я знав, що соціалісти провадили проти мене неперебірливу в засобах шалєву кампанію, що Петлюра частинно вірив їхнім наклепам, а тому нещєро ставиться до мене. Цим і пояснюється прикрій інцидент на двірці 1-го травня.

— Чого ви всі хочете від мене? — нервово палячи, став по докладі відповідати мені Петлюра. Чи думаете, що я сліпий, і нічого не бачу? Але ж притягньтєся лишнь до всього уважніше: чи маємо який інший вихід із сліпого вугла, куди загнала нас зла доля? Чи ми самотужки — при нашім розбитті та безсиллі — справді зможемо що зробити? Чи Ви самі добре не знаєте, що з полягами треба бути або приятелями, або ворогами, — неутральними з ними нам бути не можна? Я вибрав першу конєчність, бо на другу в нас нічого нема...

Нервово перейшовся по кабінету.

— Ви всі, — продовжував Петлюра, — непотрібно генералізуєте окремі недисципліновані військові випадки. Так, сам бачу, що військові польські низи ще мало поінформовані про те, щб робиться зверху для відбудови України, а тому й можливі всякі непорозуміння, навіть дуже нам прикрі. Дійсних планів Пїлсудського низи ще не знають, хоч він їх і ясно виложив у своїй відозві до українського народу з 26 квітня, — може це й військова тактика Маршала... А до того — українофільських поглядів Пїлсудського широке польське громадянство не поділяє, чому йому доводиться працювати дуже обережно.

Підійшов до мене й по-товариському взяв мене за руку.

— Дякую Вам сердєчно за велику, а до того й мученичу працю Вашу, Пане Міністре, на становищі Головноуповноваженого, — міцно стиснув мені руку. Вам щиро подякує народ та історія, бо Ви мужньо й чесно боронили інтереси України, коли мене й Уряду не було тут. Самі Ваші офіційні й докладні списки вивезеного майна стануть нам на будучє в великій пригоді. Дямісії Вашої не приймаю, бо тепер це була б дошкульна зрада Батьківщині й злочинна дезерція. Мусите й далі пильно працювати, як Головноуповноважений Уряду, аж поки наші Міністерства не відновлятьсє й не матимуть змоги нормально функціонувати. Прийміть це, як мій наказ Вам. Іще вчора я йнакше думав, але швидко переконався тут ув іншому, і почув про Вашу державну працю багато такого, чого давніше в Варшаві не знав, і що змушує мене тепер ув імени України сердєчно Вам подякувати... Я давно знаю, що Ви маєте поважні сумніви, щодо ширости сучасного польсько-українського союзу, — оперті, зрешткою, на реальній дійсності, як то видно в Вашою ґрунтового сьгоднішнього докладу, — але знаю також, що конєчну потребу такого союзу Ви віддавна визнаєте. Розходимось тільки в методах досягнення мети. Хто ж мені

допоможе саме тепер, коли розпочинається реальна праця, коли військo вiшло вже визволяти Київ? Може тi, що чистiсть партiйних рукавичок уважають бiльшою справою, як визволення Батькiвщини?... Що не знаходили кориснiшої справи, крiм боротьби з Вами та доносiв на Вас?..

Сумно вертався я додому, незадоволено тримаючи важку теку з присоромленими актами... Знову безконечна праця, — тяжка й вiдповiдальна, та ще й ув атмосферi недовiр'я, сорому та пiдступної кампанiї тих, що на все мають найкращi рецепти, але до реальної працi стати не хочуть, — вигiднiша роля стороннього критика... А може тепер Головний Отаман пiдтримає мою працю й вона не йтиме вже такою тернистою дорогою?..

Але Вождь наказав вартувати на постерунку, — а я звек бути дисциплiнованим.

Отаман негайно виїхав на фронт, — вiйськові операцiї на Київ розвивалися дуже щасливо. Виїхав до Бердичева, де мав вiдбутися перегляд 6-ої дивiзiї, та до Вишпiцi — на побачення з Пiлсудським. А в мене знову почалися найсумнiшi буднi, а з ними й незavidна дiйснiсть... Урочиста зустрiч Петлюри, овiяна глибокою надiєю на шкоре визволення, позосталася в пам'ятi, як солодкий спомин мрiйної молодости... Я завзято став за працю, здушуючи в собi розкладовий сумнiв, що iв мене, як тяжка хвороба...

Незабаром трапився новий випадок, що яскраво пiдтвердив головну Петлюрину думку: низи польського вiйська ще не знали правдивої цiлi походу на Київ. Такi випадки безумовно були надзвичайно шкiдливи для цiлої справи, непотрiбно сильно драгували населення й були водою на млин непокликаним критикам та атiтаторам iз лiва. Ось цей випадок, — 16 лiт минуло з того часу, а я пам'ятаю його, вiби вчора він вiдбувся...

8-го травня польсько-українськi вiйська остаточно зайняли Київ. Блiскавкою облетiла Кам'янець ця дорога всiм вiстка, будучи новi сподiвання, окрилюючи кожного вже реальною надiєю на шкоре визволення цiлої України. Дихалось легко й молодо: втрачена Батькiвщина знову з нами. Киїнець гнiтючiй емиграцiї та людському по-невiр'янню! Запахло рiдною хатою й рiдними полями...

Несподiвано приїздить до мене довудца VII-ої польської дивiзiї генерал Крайовскi й запрошує на врочисте „Те Деум“ iз приводу взяття Києва. Поїхав. На Губернiальнiй Площi купа народу, головню полякiв. На простiм голiм пiдвищеннi йде вiдправа. По Службi вiйськовий капелян виголошує палке казання. Ще й тепер молотом стукат менi в ушах одне речення з цiєї промови: *Orzł biały już nad Dnięrem, Kijów wraca do macierzy...*

— *Co ksiądz mówi!* — голосно вмишується до цього казання почервонiлий та зденервований генерал Крайовскi.

Я спокiйно попрощався з ген. Крайовським i зараз таки покинув Вiдправу...

2. VII. 1935.

Проф. Иван Огієнко.

ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

1. Як виникла думка утворити Університет у Кам'янці.¹

Кам'янець-Подільський Державний Український Університет повстав якби завершенням тієї гігантської розмахом, незмордованої силами, безприкладної посвяченню культурно-освітньої праці громадянства Кам'яниччини за такий короткий, але знаменний ув історії нашого народу час, як 1917—1920 роки. Починаючи від 1914-го року до 1917-го все тільки марнувалося, руйнувалося: люди, що їхній цвіт і силу поглинули мобілізації, війна, коли не загинули в бойні вселюдській, то валялися, деморалізувалися в запаллі; зпичено добробут, що набувався віками; перекреслювалися поняття політичні, соціальні, релігійні... Треба було вишукувати нові життєві підстави. Найбільшої реорганізації й перебудови потребувала школа: то ж від перед-

¹ Олімпіяда Михайлівна Пащенко, авторка цих споминів, народилася 25 липня 1879-го року в с. Сербях на Могилівщині, в родині народного вчителя. Мати була вчителькою до замужества; батько вчителював 55 літ. Уже з 9-ти літ О. П. рахує Кам'янець своїм родинним містом, бо тут почала вчитися в жіночій гімназії; і пізніше, куди б обов'язки не закидали О. П., вона все верталась до Кам'янця, як до рідного міста.

В 16 літ П. покінчила гімназію, а за рік стає на свій заробіток і виїжджає на кондичію до Тифлісу, де й закінчує дворічні педагогічні курси, після чого дістала першу посаду — керівничиці й учительки зразкової школи „Тифліського Педагогічного Общества.“ З 1899 року, на 20-м році життя, П. розпочала свою громадську працю. — працювала в Товаристві опіки над бідними дітьми, організувала дитячі садки, належала до Товариства вечірніх курсів і недільних шкіл

для робітників, де провадила окрему групу. В Тифлісі ж була О. П. в числі організаторів „Общества народных чтений“, що мало й національні секції — грузинську, вірменську, тут вона організувала секцію українську, що сильно розрослася й багато працювала.

З початком 1904 р. О. П. добровільно виїхала в Манджурію, на терен російсько-японської війни, де працювала в шпиталях сестрою жалібницею. Наслідком цієї праці з'явилася цікава праця О. П.: „Записки сестры милосердия“, що видруковані в одному з найкращих російських журналів: „Русское Богатство“ за 1910 рік кн. 7 і 8, за редакцією Вол. Короленка.

15-го серпня 1905 р. О. П. вертається додому, але вже не до Тифлісу, де гострі випадки революції 1905-го року знищили працю всіх гуртків і організацій, а до Кам'янця, де дістала посаду вчительки під містом. — у с. Дунаївці, куди й прибула 29 серпня. О. П. організувала тут курси для дорослих та народні недільні виклади, на які збиралися селяни з цілої волості. За політичні теми й українську мову вже в листопаді О. П. арештували, але звільнили на поруки, позбавивши права вчителювати на Поділлі...

школи, через початкові, середні, заводські школи, всякі спеціальні, додаткові, підготовчі курси — закінчено Університетом.

Як же то все сталося, коли в нас не було ні професорів, ні вчителів, ні наукових джерел, ні підручників, ні взагалі книжки; не було потрібних будинків, ні матеріалів на відбудову, ні коштів, — крутом саме тільки дезорганізоване життя, населення, прибите постійними переходами військ, фронтом, окопами, переворотами влади, та зuboжене реквізіціями...

Але по війні революція подала нове гасло життя, — гасло ви-тривалої, навіть рекордової праці. Окремі люди, свіжі організації, нові державні установи — один наперед одного вихоплювалися з проєктами будови нового життя: розбиралися руїни, розчищалися площі, одні по одних повставали не тільки ліп'янки, але й величні палаци.

Коли на цьому правобережну Україну за царату було всього два університети — в Києві та Одесі, відкинуті один від одного більш як

Тоді О. П. перепелася на Київщину. Директор народніх шкіл, відомий Лубенець призначив її до приватної сільської школи в Радомиському повіті, але в кінці жовтня 1906-го року знову була арештована й відвезена до Радомиської в'язниці. де її просиділа три місяці. Пред'явлено їй було обвинувачення по 32-ій статті: „за писаніє і распространіє антигосударственныхъ свидѣній на чужомъ языкѣ“ (дебто по-українськи). Заступився відомий Мих. Стахович, і О. П. випустили за його порукою...

В 1907 р. змінилася Дирекція шкіл у Кам'янці, й О. П. дістала там працю, але через доноса стратила посаду й попала під догляд поліції. Мусіла вліхати на працю до Москви, де й перебувала 1908—1909 роки. Поза працюю слухала виклади на Вищих Педагогічних Курсах Тихомирова.

Але О. П. рветься до улюбленого Кам'янця, куди й вертається 1909-го року на вчительську посаду приватної 7 кл. муж. комерційної школи. Вступ на село був їй знову заборонений і її віддано під догляд поліції.

Під час війни О. П. мобілізовано й вона, як сестра жалібниця, певняно працювала в селянській шпиталі аж до революції. За революції О. П. вільно працює в багатьох організаціях, а саме: в „Просвіті“ як заступниця голови; в Миській самоврядуванні як заступниця голови ревізійної комісії; в Повітовім Земстві як голова Управи, голова Повітової Шкільної Ради, заступниця голови Селянської Спілки повіту, член Губерніяльної Ради й Шкільної Комісії. В квітні 1917 р. Український Конгрес обрав О. П. членом Центральної Ради, а в 1919 р. повітове селянство обрало її членом Трудового Конгресу.

Революція не принесла заспокоєння О. П. В 1918-м році ревізійна гетьманська комісія тягне О. П. до суду за революційну діяльність. Як голову Повітової Управи, більшовицький Трибунал потягнув О. П. до суду, бо вона не визнала призна-чєного комісара; на судовій розправі козаки й селяни боронили О. П., й її виправ-дано. В 1919-м році більшовики знову арештували О. П. й призначили до роз-стрілу, і тільки заступництво Університету та впливових людей спасло їй життя...

Ціле своє життя О. П. віддала громадській праці, особливо в її освітній лавці, маючи за це єдну нагороду — в'язницю й безробіття... Ставши Секрета-рем Університетської Комісії, О. П. завжди допомагала мені в тяжкій праці органі-зації Кам'янецького Університету, допомагала енергійно й самовіддано, притягуючи до праці й усіх тих, що могли допомагати. Загальними надлюдськими зусиллями всіх і створено справді величне діло — Кам'янець-Подільський Державний Український Університет.

17. III. 1936.

Іван Огієнко.

на пів тисячі кілом. на терені до 150.000 кв. кілом. на 20 мільйон. населення, то чи міг же Кам'янець, — що донедавна був найглухіший закуток, бо був віддалений аж на 90 кілом. від залізниці, — в такий бурхливий час навіть мріяти про Український Державний Університет у своїх старих, мохом покритих мурах! А однакж — сталося... Зародилася думка в січні 1918 року, а в жовтні 1918 р. відбулося врочисте Свято відкриття Університету, менш, як за рік почалися нормальні студії на чотирьох факультетах Університету.

Коли в 1917—18 роках у цілій Україні розпочалася гарячкова праця українізувати школи, вона скоро від початкових докотилася до вищої школи. Університети Київський, Одеський, Харківський мали автономний устрій, мали професорський персонал переважно з росіян, а коли й українського походження, то таких, що весь вік свій працювали російською мовою, та й студенти не мали підготовки в українській мові, а тому трудно було відразу повернути ті університети на український національний ґрунт. По вищих школах витворився опозиційний настрій, який можна було поконати поволі й через деякий час. Тому треба було іншими способами утворювати дорогу українській вищій школі. Намічалася, між іншим, Київський Народній Університет перетворити в державний, і вже від нього повести розгалуження, — філії на провінції: в Полтаві, Вінниці, Катеринославі й інших містах. Чому б не в Кам'янці? подумали кам'янчани.

Хто ж були найперші ініціатори закласти Університета в Кам'янці? І чому В. Приходько в своїх споминах про повстання Університету в Кам'янці називає ініціаторами й промоторами цієї справи К. Солуху, О. Шульмінського, О. Пашенку? Дяк вияснення цього треба оглянутися за літ десять до відкриття Університету, коли витворювалася, тоді ще неясно окреслена, думка організувати в Кам'янці якесь культурне огнище, що збудило б місто з провінціального сну й потягло б його до інтенсивного культурного життя.

З ініціативи О. П. Шульмінського, завідуючого відділом освіти при Міській Управі, і Модеста Филипського (світла постать учителя, українець, громадський діяч) — різні лектори виголошували реферати, лекції в міському театрі, завжди переповненому публікою. Це послужило підставою О. П. Шульмінському заініціювати проєкта організувати народній університет у Кам'янці.

Поміжний Филипський до цієї ініціативи прилучив О. М. Пашенку, що з його ж поради читала в театрі міському свої Записки сестри-жалібниці (були надруковані в 1910 р. в журналі „Русское Богатство“).

З того часу О. П. Шульмінський і О. П. Пашенку не раз верталися до наміченого проєкту — як приступити до його зреалізування.

Згуртувався постійний склад лекторів (лікарі, адвокати, судді, вчителі середніх шкіл), серед них були українці, поляки, євреї, росіяни, — найживіші, ліберальніші з кам'янецької інтелігенції. Час від часу, а потім і регулярно провадилися лекції, що мали бути по-

чатром з'організування народнього університету. Не хотіли лякати цим пиришим завданням, але помаленьку підготовляли плана, вербували потрібних людей, шукали способу легалізувати цю справу чи то під фірмою міського самоврядування, чи то окремого товариства.

З початком війни все загамувалося. Все — проекти статуту, плани праці, — взагалі ціла заведена справа: протоколи засідань, проспекти вже виконаних лекцій, афіші, плакати, — все це зосталося частинно в О. П. Шульмінського, презеса Т-ства, частинно в О. М. Пащенко, секретаря, і мабуть при всяких пертурбаціях загинуло.

Коли після заспокоєння революції в кінці 1917 року почали налагоджувати в цілій Україні культурно-освітню роботу, в Кам'янці теж верталися евакуовані школи, відкривалися нові, але до думки про народній університет не всіли ще вернутися його ініціатори, як дійшла вістка про наміри українського центрального уряду в Києві заснувати філії Київського Народнього Університетут на провінції; про це якийсь студент, що прибув із Полтави, розказав О. Шульмінському, хвалючись, що в Полтаві мабуть таку філію незабаром утворять.

Шульмінський, як патріот міста Кам'янця, зразу ж ухопився за цю вістку, і запроєктував філію для Кам'янця, що було б щасливим зреалізуванням давнішнього плану. Почали обмірковувати спершу вдвох — О. Шульмінський і О. Пащенко, як здійснити давніший намір. Ані від окремої особи, ані від окремої організації не можливо було звернутись із проханням до Уряду, — треба було підняти всіх на це діло...

Земства тоді тільки налагоджувалися, „Просвіта“ складалася, можна сказати, з кількох тільки давніх членів, а то все були нові й молоді люди. Найміцніше стояло міське самоврядування — воно весь час існувало, а під час війни виконувало всі функції — господарські, правні, адміністративні, взагалі тримало все життя міста в овоїх руках. Але й Міська Дума складалася тоді з нововибраних гласних, як підійти з своїм проєктом? Можуть же відразу відкинути, бо, що правді сказати, неналаджені були цілковито ані середні школи, ані навіть початкові, як же тут запроєктувати цілий Університет, і тому не відважувалися офіційною дорогою через Міську Управу внести запроєктування, бо тоді його відкладали б на сірий кінець, як проєкт переальний і неспішний, або попросту висміяли б, як занадто сміливий, і відкинули б... Постанову про Університета треба було здобути штурмом. Вирішили, поки що, на найближчі засідання Думи бути напоготові до цього внеску: насамперед дбати, щоб обидві фракції — українська тоді з О. Пащенко на чолі, і польська з О. Шульмінським постійним її лідером — приходили на засідання Думи в повному складі (до кожної повістки на засідання Думи особисто розносили ще й окремі запрошення фракційні; коли під час якоїсь дискусії вдалося б внести заяву про проєктований Університет, зараз же добитися перерви зборів Думи, підготувати згоду хоч у трьох фрак-

ціях (українській, польській і соціалістичного блоку) і тоді поставити офіційно внесок на голосування...

І все це ми виконали, як по нотах.

На початку 1918-го року на зібранні Кам'янецької Міської Думи при дискусії нового складу гласних на тему, як інтенсивніше розпочати працю для поліпшення добробуту міста, для підвищення його культурного стану, для поширення його впливу на околиці, для оздоблення його зовнішнього вигляду, були виголошені різні проєкти. Нав'язуючи до тієї дискусії, один із гласних Думи, кол. міський голова, довголітній заступник голови й член Управи Міської Олександр Павлович Шульмінський, — гарячий польський патріот, постійний представник Кам'янецької полонії в Міській Думі й не менш відданий патріот міста Кам'янця — вніс досить смілу пропозицію: використати намір українського центрального Уряду відкривати філії Київського Університету на провінції й просити відкрити Університет, або хоча б філію в Кам'янці, що найсильніш відбилося б на житті й добробуті міста: кілька десятків люда з найвищою інтелектуальністю, кілька сот молоді інтелігентної, енергійної, — все це відразу переробило б Кам'янець на рухливий цивілізований університетський центр...

Така заява для гласних Кам'янецької Думи була більш, ніж несподівана. Українська фракція гласних Думи після цієї пропозиції попросила перерви, й порозумівшись з польською фракцією, заручившись згодою інших фракцій, уклала проєкта постанови Думи: Кам'янецька Міська Дума постановила негайно просити центральный Уряд Української Республіки відкрити в місті Кам'янці на Поділлі Державний Український Університет. Постанова була прийнята одногласно, правда, у деякого з скептичними, недовірливими, а навіть переляканими усмішками, а в більшості з повним переконанням, що з того нічого не вийде.

Інтервенцію в цій справі перед Урядом доручено українській фракції.¹

Розходилися з Думи над райком. Ясно було, що тоді, крім двох ініціаторів, цей прийнятий проєкт нікого більше не обходив. А справа Університету в Кам'янці стала національною українською справою, то ж на хвилину весь тягар дальшого посунення її спадав на одного з двох найближчих ініціаторів, і цей момент був для справи найкритичніший...

Треба було відважно оглянутися на всі ті обставини, серед яких можна було знайти ґрунт для зреалізування проєкту. Пошукати людей, що спільно перевели б своїми силами всю працю збудування нової вищої школи.

Важний університет має якусь цікаву сторінку історії свого повстання. Має її й кам'янецький Університет. Не було тут спочатку

¹ Українська фракція складалася з 11 чоловік: Ол. Пащенко, В. Злотчанський, Ганджії, Залевський, Грїб, Шляп, Г. Панасюк, Шманкевич, Матковський і інші.

ані коронованих осіб, що на славу собі закладали нове огнище культури, ані могутніх магнатів-доброчинних, що могли б бути фунда-торами школи, ані світлих велетнів науки, що здвинули б на своїх плечах університетський палац, — крутом були сірі звичайні працівники-мурашки. Чи ж спроможуться ці незвиклі на велике діло? Чи не відстрашаться?... Оце власне й є цікава сторінка історії першого Державного Українського Університету, що повстав громадською суспільною працею фанатиків культури.

З чого ж було почати, як узятися, куди вдатися за поміччю? Звичайно, тільки до „Просвіти“, до старого Костя Солухи, постійного й почесного голови Подільської „Просвіти“.

Цікава була „нарада“ цих двох людей. Ще того ж ранку (ледве перечекала кілька годин) була я вже в Солухи. Гаряче, зо щирою надією, але в поспіху і в безпорядку закидувала я старого дядча різними думками. „Скоріш скликати Ряду „Просвіти“, щоб ухвалити постанову домагатися перед Урядом утворити Університет у Кам'янці, треба виробити підстави для внеску Урядові, треба притягти до цього Земства, треба вибрати делегацію, треба їхати до Києва, треба...“ А білий-білий старий Солуха мовчки усміхався, неперушно слухав з закритими очима (таку мав звичку), так ніби був дуже втомлений і сплячий, і не видно було з лица його, чи запалився переданою думкою, чи поділяє наші наміри. поки що тільки мрії, чи може не почував уже в собі сили ще й до цього стати...¹

І далі на засіданнях „Просвіти“ не виявив Солуха свого почування. В тривозі оглядалась я на нього, але... він і сам згодився поїхати з делегацією до Києва, і взявся прилучити від Губерніяльного Земства Віктора Приходька, і тільки там, у Києві, звесь його радісний запал вилявся при домаганнях делегації в Міністерстві...

З того дня особи, що найближче стояли до цієї справи, можна сказати, не згаляли ні однієї хвилини без напруженої праці, щоб довести проєкта утворити Університет до здійснення.

2. Участь Кам'янецької „Просвіти“.

Розуміється, імпульс всієї справи відкриття Українського Університету перенесено до „Просвіти“, до якої й від якої стягалися й виходили, як би за благословенням до матері, всі наміри українського

¹ Після того через який рік Солуха хворів тяжко, довго й небезпечно на рідку хворобу (сплячку), а ще через рік Костя Солуху — сивого, маєстатичного старця, по-статтю до біблійного пророка подібного... водили більшовики по дров'яних різати дрова (так згаряча приміювали вони примусову працю для „буржуїв“); тоді суворо заборонено йому відлучатися з Кам'янця навіть до хворого (Коля тяжко захорувала дитина моя, а сама я ховалася в 6 верствах від Кам'янця й не могла ані сама звернутися до іншого лікаря, ані спровадити до своєї кривки, К. Солуха вночі потаємки пробирався до хворої дитини... Дитині полегшало, і Сол. відвели від небезпечної візити). А ще через півроку цілий Кам'янець проводив на вічний спочинок старого Солуху... І не було вже нікого в Кам'янці зо старших і ближчих його співробітників на національній ниві. З таких може тільки я одна здалека проводжала заплаканими очима домовину, не сміючи підійти близько: боялася не за себе, а за сина, що держала на руках...

культурно-національного й політичного характеру. Тут обмірковува-
лося як принципи, так і деталі, й доручалися своїм людям до вико-
нання. Щодо проєкту відкриття Університету, Кам'янецька „Просвіта“
заходила з цілим напруженням своїх сил, тоді ще мало численних.
Рада „Просвіти“ складалася тоді з таких членів: голова — д-р Кость
Солуха, заступник голови — Ол. Пащенко, в. об. секретаря — Футо-
рович, члени — В. Приходько, В. Сочинський, О. Гриб і ін.

Найперше треба було переговорити з Урядом, скерувати його ор-
ганізаційні культурно-освітні наміри в ділянці вищої школи на терен
Поділля; уgruntувати можливість існування Університету в Кам'янці.
Була обрана на Раді „Просвіти“ делегація до Міністерства Освіти для
клопотання про відкриття Університету.

Перша делегація складалася з трьох членів Ради „Просвіти“:
постійний почесний голова „Просвіти“, лівийний д-р Кость Солуха,
заступник голови й разом із тим представниця Української Фракції
гласних Миської Думи Ол. Пащенко і, як представник Земства, Вік-
тор Приходько. Офіційне подання від Кам'янець-Подільської „Про-
світи“ до Міністерства Освіти базувалося приблизно на таких тезах:

1. Кам'янець-Подільський, положений між західною фортецею
української культури — Львовом і центром культури Великої України
— Києвом, найдогідніший пункт для прийняття, перетворення й злу-
чення двох відламів у одну спільну цивілізацію української нації.

2. Вже не кажучи, що само тільки Поділля, найбагатший і густо-
васелений край, потребує й заслуговує для своєї величезної терито-
рії (42.000 км.² з населенням до 3 міль., що можна порівняти з ці-
лою такою державою, як Швейцарія) хоча б однієї вищої школи, од-
ного університету.

3. Але такий культурний осередок, як Кам'янецький Універси-
тет, міг би притягти до себе як видатних людей, так і молодь із окру-
жних територій, обслуговувати ще ширші терени — Волині, Басараб-
щини, Буковини та й Галичини.

Покуття, Чернівецьчина, Станіславівщина, Тернопільщина, схід-
ньоопівденна Волинь, Вінницька земля, Уманщина, Брацлавщина, Мо-
гилівщина, від Хотина до Білечь Басарабщина — всі ці терени зо-
зливо українським населенням, національно освідмленим, наповняли б
своїми силами український університет і черпали б із нього знання
й сили для збагачення й цивілізування важливих земель у східній
Європі.

Під час війни були проведені залізничні дороги від Кам'янця
в різні сторони: до Устя (до Дністра) на Могилів — на Могилівщину,
Брацлавщину; до Івань-Пустого на Буковину, Станіславівщину; від
Кам'янця через Дунаєвці на Городок, Гусятин на Тернопільщину, Львів;
від Кам'янця через Проскурів, Старо-Костянтинів на Волинь; через
Проскурів на Вінницю, Жмеринку, Київ. Таким чином ті лінії, що за
війни служили чисто стратегічним потребам, могли б ожити й працю-
вати для збагачення й піднесення культури краю.

4. Кам'янець, далекий від політичних впливів, від соціальних загострень, як мало промислове тихе місто найбільш надається до спокійної, культурної праці, до шкільного освітнього осередка.

5. Самий Кам'янець увесь складається з музеальних пам'яток, із старих мурів, які відбивають вартість видатного історичного пункту, що відіграв не малу роль як у культурному, так і історичному й економічному житті краю.

6. Здорові кліматичні особливості Кам'яниччини, що сприяють багатству й красі її природи, можуть послужити підставою для закладів агрономічних, селекційних управ і ширшої ботаніки.

7. Не мале значення має й здоровий клімат, і вигідні економічні умовня. Кам'янець — одне з найдешевших міст України, багатий на всіляку живність.

3. Перша делегація „Просвіти“ в Києві.

Заходи делегації Кам'янець-Подільської „Просвіти“ щодо відкриття Університету якось підоспіли до міністерства в самий час. Делегація прибула до Києва на початку весни 1918-го року. Розроблялися шкільні сітки на нових підставах, — ворота шкільного будівництва стояли отвором для всякої ініціативи, для нових проєктів, усе бралось на увагу, вислухувалося пильно, й де можна було — йшли жазустріч праці на місцях. Зараз же скликано неофіціальну нараду, з кількох професорів, а після того обіцяно прислати до Кам'янця міністерську комісію, що на місці обмірковувала б підстави існування вищої школи, щодо поміщення, асигнувань, ґрунту й т. ін.

Делегація вернулася з Києва з повною надією, що Кам'янецький Університет — це не далека мрія, а цілком досяжний проєкт, до зреалізування якого треба негайно прикласти всі сили. Зникли скептичні усміхи тих, хто не визнавав Кам'янця достойним вищої школи, а може й взагалі не признавав ніякої української культури. Пішли доклади на місцях, у Миській Управі, в Подільській Губерніяльній і в Кам'янецькій Повітовій Земських Управах, — підготовлялися до зібрання Думи, Губерніяльної й Повітової Рад.

4. Міністерська Комісія в Кам'янці.

Незадовго, бо за який місяць, прибула до Кам'янця комісія від Київськ. Нар. Університету в складі трьох осіб: 1. Проф. І. М. Ганицький, 2. Проф. Ів. Огієнко і 3. Проф. В. В. Дуб'янський.

До прийняття гостей готовилася „Просвіта“. Заангажовано Миський Театр для докладів, широко зарекламовано в місті й повіті про реферати українських професорів.

У переповненім до берегів Театрі проф. Іван Огієнко витолосив свій сильний виклад на улюблену тему: „Українська культура“.

Усі слухали, зачавши духа... Небувале Свято в історії Кам'яниччини! Українські професори українською мовою перший раз на

українській землі голосять слово про українську культуру, історію націю... Що діялось у серцях тих старших, що довге життя своє чекали, не тратили надії на відродження рідного народу; тих молодих, недавно освідмлених, що ще боязко озиралися, щоб не нанесено знову з якогось боку замаху на національний здобуток; на всіх тих недавно російських урядовців, переважно походження українського, що привикли зтулюватися під натиском, що „українського язика нѣт, не было и быть не может“; на селян, що не уявляли собі, як то їх „музицькою“ мовою будуть говорити професори на теми високого значення; на польське панство, що зїхалося з повіту, яке знало тільки місцевий сільський діалект і зо здивуванням почуло культурну, чисту, невимовної звукової краси українську літературну мову; на жидівську інтелігенцію, що була вихована в російській школі й не шідозрівала навіть про існування культури української...

Сиділось і слухалось в якомусь побожному скупленні, як симфонічної музики, не входячи навіть може і в зміст промови, а тільки вухом і серцем пожадливо нїючи рідні звуки, радісні учуття... Це було величне, незабутнє Свято Кам'янецьчини!

Делегати оглянули місто, будинки, які можна було б використати для приміщення Університету, землю, що могла б послужити для його потреб; побували на засіданнях Ради „Просвіти“, Миської Думи, Земських Управ, вияснили цілковито можливість існування Університету в Кам'янці. „Просвіта“ дуже щиро прощала своїх гостей тихою вечерею в Шевченківськїм Народнїм Домі, під час якої обмінювалися думками, повними надії про славу будучність Українського Університету в Кам'янці.

5. Перші реальні кроки.

Почалася реальніша праця. Відбулися загальні збори Подільської Губерніяльної Ради, й на доклад голови Губерніяльної Управи Віктора Приходька одностайно ухвалено асигнувати 1 мільйон карбов. для збудування Університету; за її прикладом пішли повітові Ради. Кам'янець-Подільська Повітова Рада, що складалася переважно з делегатів селян, які тяжко й оглядно зважали на кожне асигнування, щоб не обтяжувати своєї землі земськими податками, ентузіастично віднеслася до докладу голови Повітової Управи Олимп. Пащенко, ухвалюючи 1 мід. карбованців (коло 5% цілого бюджету) на будування Університету. Але найщедрішою була Кам'янецька Миська Дума, де всі національні фракції: українська, польська, жидівська (сіоністи) й соціалістичний блок, одностійно й цілком щиро, як дійсні патріоти свого міста, клали фундаменти для будучого Кам'янецького Університету — за докладом заступника миського голови Олександра Шульмінського, — Дума асигнувала 1 мід. карбованців, що для зруйнованого війною, евакуаціями й реквізіціями міста було значною сумою; визначила в дар 50 десятин миської управної землі — найкращий куток чорноземного ґрунту; матеріали зо своєї каменоломні гравітних

гатунків; 2 будинки 8-ми класової технічної школи, для якої обов'язалося відпустити інший будинок. Таким чином покладені були поважні підвалини для утворення Університету, а також для закладу зразкового поля, чи городу, чи інших агрономічних закладів.

Треба було постійний склад людей, що допильнували б цієї справи й мали б за свій обов'язок розробляти кожний деталь, мали б зв'язок із різними установами, — таким чином повсталала — за порозумінням із професорською Комісією з Києва — перша тимчасова Університетська Комісія. На чолі її треба було людини компетентної не тільки з господарчого боку, але, ще важніше, знайому з устроєм і потребами вищої школи.

В Кам'янці жив у стані спочинку всіма поважаний професор Одеського університету, покійний уже Петро Бучинський (поляк), довголітній керівник місцевого природничого крайознавчого Товариства та його Музею. Пр. Бучинський не відмовився покласти свої вже заслужені сили для такої поважної праці, прийняв на себе головування першої тимчасової Університетської Комісії; на секретаря запросив свого найближчого співробітника по Музею Олександра Прусевича (поляк, тепер кустос Музею ві Львові). Кожна установа делегувала по кілька своїх представників. Таким чином склалася перша Університетська Комісія з 12—14 чоловіка, маючи вже більш-менш постійний склад. Першим завданням цієї Комісії було знайти приміщення для Університету до його збудування, а також для професури і взагалі служачих.

В Кам'янці існувала від кількох літ 8-ми класова Технічна Школа з реальним відділом; займала вона між Московською вул. (перейменованою потім на Університетську) й Могилівською величезну площу, цілий квартал, із розбитим на ній парком, із двома двоповерховими будинками. В більшому містилася Школа з великими аудиторіями, зразково й багато урядженими лабораторіями, фізичним кабінетом, майстернями. Як поміщення, так і урядження, розуміється, при значному доповненні, могли б цілком вистачити для першого курсу Університету, цебто для пізніше намічених чотирьох факультетів: 1. богословського, який мав дуже ґрунтовну підставу в старій Подільській Семінарії, повній старих традицій українського національного напрямку, що дала так багато діячів, письменників, учених, із величезною спеціальною бібліотекою; 2. історично-філологічного, з катедрою польської мови, літератури, історії (на внесок Олекс. Шульмінського від імени польської фракції Думи і д-ра Заленського, голови польської Національної Ради); 3. математичного; і 4. природничого, який також мав підстави поважні, бо аж 60 десятигнне зразкове поле з цілою господарчою фермою, а також цінними новітніми урядженнями. Не дивлячись на величезні засоби й майно, яке належало до цієї Технічної Школи, вона не стояла на належній висоті в своїй праці. Чи в тому було винне керівництво Школи, чи може були якісь інші причини; правда, в останні часи багато зруйнувалося за війну евакуаціями Школи. Через те багато було голосів

і населення, і офіційних кругів про те, що Школа не оправдує величезних затрат, покладених на неї, і тому, воли Університетська Комісія остаточно зупинилася на будинках Технічної Школи (тоді евакуованої й поверненої), з тим, щоб її переведено до інших будинків міських, — то це пройшло безболізно, за виключенням, звичайно, самого педагогічного персоналу Технічної Школи, що мали розкішні поміщення в меншому будинкові Школи.

Разом із площею під будівлями, мали відійти до Університету всі ґрунти Технічної Школи, що починалися тут же за будівлями й ввійшли в склад 100 десятин, пізніше відведених для Університету; тягнулося те все тен далеко за місто, аж до скалистого гранітного яру річки Смотрич, де були міські каменоломні — чудове, здорове, багате на чорнозем та високе місце, де мав будуватися Університет. Чи ж не символічно! Як раз на двох границях міста на височинах, — з одного боку „царська“ в'язниця від півночі, а на півдні повстав би Український Державний Університет, який було б видно більш як за десяток верстов — це на фоні численних старих башт, силуетів церков, костьолів, мінарету, на фоні історичної кам'янецької фортеці, що будувалися різними переходячими народами: турками, литвинами, поляками, а найбільше — руками українського населення, козаків...

Коли відбулися збори Думи й Рад та перейшли асигнування, віддані були будинки, ґрунти — Університетська Комісія сміливо могла виступити перед Урядом з повною калітою й поважною підставою, щоб домагатися від нього декрету про відкриття в Кам'янці Університету.

На початку літа 1918-го р. до Києва виїхала з Кам'янця друга делегація від Університетської Комісії: 1. проф. П. Бучинський, 2. Вік. Приходько, 3. прот. Є. Сідинський, 4. Олимп. Пашенко, 5. Юс. Нацковіч (поляк). Мали в своїх руках відписи з протоколів зборів Кам'янецької Думи й Земських Рад (Губерніальної й Повітової), з асигнуванням 3-ох мільйонів карбованців, 100 десятин ґрунту, 2-х будинків і деяке урядження, плани землі, будівлі, списки майна, а саме головне — повну готовість різних установ і громадянства до самовідданої співпраці для утворення, збудування й урядження Університету на Подільській землі.

Комісія ця була в повному контакті з проф. Ів. Огієнком у Києві.

6. Справа Кам'янецького Університету в Києві.

В тім часі Українська Народня Республіка замінилася в Гетьманщину, треба було розпочинати справу мало що не наново. Міністерство Освіти було майже в тім самім складі, але могли бути інші тенденції, інший напрям, інші урядові плани. Але тут у Києві була офіційально складена теж Комісія для утворення Університету в Кам'янці; в склад її входили: проф. І. Огієнко, проф. Ф. Швець і інші, під головуванням проф. І. М. Ганицького. До цієї Комісії й скерували делегацію з Кам'янця. В її руках знаходилися всі матеріали; її за-

вданням було — підготувати доклади, кошториси й інше на затвердження Міністерства й для здобуття відповідного декрету. В руки тієї Комісії й здала свій здобуток кам'янецька делегація. Повстало питання, в чиїх руках зосередиться справа Кам'янецького Університету. Саме тоді з'явилася в Києві Кам'янецька делегація. Було два кандидати на Ректора Кам'янецького Університету, — проф. Федір Швець, що спокійно, хоч і об'єктивно відносився до цієї справи, і проф. Іван Огієнко, великий ентузіаст Кам'янецького Університету. Кам'янчани вже добре знали проф. І. Огієнка по блискучій його лекції під час приїзду до Кам'янця, яка зробила глибоке враження на всіх і залягла назавжди в пам'яті, та що тому щирому, гарячому запалові цього діла, який виявив він за свого побуту в Кам'янці. Можна сказати, що ціла Кам'яничина була на його стороні, і делегація признавала, що тільки енергія й завзяття цієї людини може підняти наново цілу справу й довести до доброго кінця, а тому й зо свого боку делегати вжили всіх ходів і впливів, щоб на чолі Комісії для утворення Кам'янецького Університету став проф. І. Огієнко, як будучий його Ректор.

Так і сталося, — вся справа лягла на плечі проф. Огієнка, а делегати вернулися до Кам'янця з радісною звісткою, що Ректором Кам'янецького Університету буде проф. І. Огієнко.

Як завжди, так і тепер можна цілком безсторонне ствердити, що тільки проф. Огієнкові Кам'янецький Університет завдячує своє існування: не кажучи вже, що проф. Огієнко всі свої сили, час і енергію присвятив цьому ділові, але цей син селянина, що дитиною в ходоках здобував свою власну освіту, що перейшов тяжкий шлях ірраді, починаючи від сільського народнього вчителя, — він умів присвятитися до самозабуття високій справі, пожертвувавши для того не тільки собою, але й своєю родиною... Ми в Кам'янці чекали спокійно, а проф. Огієнкові не день і не два прийшлося просиджувати над планами, кошторисами, докладами, не один раз прийшлося переступити пороги Гетьмана Скоропадського, поки підписані були два декрети: один про утворення Державного Українського Університету в Кам'янці, а другий — про номінацію Ректора Кам'янецького Університету.

7. Проф. І. Огієнко вдруге в Кам'янці, як Ректор Університету.

В літі 1918-го року приїхав удруге до Кам'янця проф. Огієнко, вже не як гість, а як урядова особа. На місті закипіла робота. Перш усього усталилася остаточно Університетська Комісія, до якої увійшло 12 чоловік: 1. проф. П. Бучинський (поляк), голова першої тимчасової Університетської Комісії; 2. Вікт. Приходько від Губерніяльного Земства, голова Подільської Губерніяльної Управи; 3. Олимп. Пащенко від Повітового Земства, голова Кам'ян.-Подільської Повітової Управи; 4. Пав. Бутовський від Кам'янець-Подільської „Просвіти“, голова Ради „Просвіти“; 5. д-р Миранський (жид) — презес Кам'янецької Міської Думи; 6. інж. Самусь, Міський Голова; 7. Олександр Шуль-

мінський (поляк) заступник міського голови, презес польської фракції; 8. адвокат Гумінер (жид), гласний Думи; 9. провіз. Нацкевіч (поляк), гласний Думи; 10. прот. Є. Сідинський від „Просвіти“; 11. учитель В. Злотчанський, гласний Думи і 12. Бать (жид), гласний Думи. Комісія вибрала президію: головою Комісії по декрету був Ректор Університету проф. Огієнко, заступником голови — проф. П. Бучинський і секретарем вибрано Олимп. Пащенко. Склад Університетської Комісії й президія були затверджені особним декретом, були постійні й незмінні, а Комісія офіційно іменувалася: „Комісія для збудування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“.

Ректор Університету мав багато клопоту, — треба було спорядити акти й документи на даровані землі, будинки, прийняти все майно, скласти інвентаря всьому; виселити мешканців Технічної Школи з університетських будинків, що не хотіли виступити, хоч їм Міська Управа відвела інші мешкання, або обов'язувалася виплачувати грішми. Треба було скласти кошториси на перебудови, добудови, пристосування будинків до потреб Університету.

Нарешті формальності всі були закінчені, і Ректор Огієнко виїхав до Києва ліквідувати свої урядові й приватні справи, дістати асигнування від Уряду, через Міністерство обсадити катедри професорами, — описатися з ними, запропонувати, затвердити, підібрати штат служачих. Робота кипіла й помітно йшла вперед.

8. Підготівна праця для відкриття Університету.

На місці в Кам'янці зосталася для виконання всіх робіт підготівних Університетська Комісія з проф. Бучинським на чолі. Час від часу для апробати провадженої роботи збирався склад цілої Комісії: але праця була постійна, тяжка й спішна, не можна було zatrudняти ввесь час цілої Комісії, що гамувало б темп праці: всі ті члени Комісії, громадські діячі, були зайняті своєю працею — чи то громадською, чи по службі в інших установах. Тут же на місці потребувалася людина, котра б з'являлася разом із робітниками зранку і ще після закінченої денної роботи подбала б за апробований план на дальший день.

Якраз у той час, після гетьманського перевороту, були скасовані Земські Ради (Губерніяльна й Повітова), а в Управі були назначені Урядом комісари, як надзорчі органи. Кам'янецька Повітова Управа в повному складі, на знак протесту вибраного органу проти назначеного, склала свої уповноваження й залишила Управу на руках урядового комісара... Таким чином Олимп. Пащенко, звільнившись від обов'язків голови Управи, могла цілковито зайнятися працею секретаря Університетської Комісії. І можна сказати — до самого дня відкриття Університету архітектор Урсул і секретар Комісії О. Пащенко не покидали його будинків.

Тут усе зібралось разом, — очистити будинки й саднбу від залишків постою військ під час фронту, перебудувати звнутри — з'єдну-

вати класи в великі аудиторії, переробити аудиторію в два поверхи; улаштувати окремі кабінети, добудувати назовні; зробити ремонт цілих будинків від паркетів до даху; від тапетів і фарбування стін до електричного урядження та умеблювання, — на все це було ледве два місяці часу й не можна було затримувати робітника ані на хвилину потребою в якихось навіть дрібницях. Треба було мати все на потові, про все подбати наперед. А тут якраз після війни не все можна було дістати в Кам'янці: вже не казати про проведення електрики, арматури, за якою треба було спеціально пробиратися до Галичини й якимись мало не контрабандними способами доставити автоз із самого Львова, за що взявся д-р Сіяк, січовик. Не було тоді в Кам'янці ні шкла, ні нафти, ні соли, — доставалося все це з Галичини...

Все поборолося. Міська Управа, з прихильником Університету Олександром Шульмінським на чолі, була день і ніч напоготові чимсь допомогти, врятувати ситуацію. Починаючи від головного догляду за будівничою працею інженера Папенгута з архітектором Урсолом, виконавцем робіт, і починаючи санітарним обозом — завжди, по одній простій записочці або телефонічній просьбі, з'являлися на поміч, як на пожежу команда... В майстернях ремісничої школи Губерніяльного Земства виконували умеблювання.

Як не старалися тут на місці самі вже поспішати з працею, все ж підганяв нас із Києва п. Ректор, не задовольнявся темпом праці, мало що не кожний день цікавився, що зроблено. Моделі меблі, гатунки матеріалів, ціни, фарбування й усякі дрібниці — все це апробувала не тільки на місці Комісія, але нічого не опускав без своєї апробати й Ректор Огієнко, про все треба було найдокладнішим способом записати в протоколи й посилати до Києва, або кілька разів туди поїхати. Ось тому чекали ми з нетерпінням приїзду настале Ректора Огієнка. А тут і кошти, які могла відпустити в той лихий для міської каси час Міська Управа, вже були на вичерпанні. І ото в вересні приїхав п. Ректор із затвердженням складом початкової професури, за виключенням кількох не обсаджених катедр, із готовим штатом служачих (частинно) з асигнатами до окрабниці на 3 мільйони карбованців (всього асигновано Міністерством 6 мільйонів карб.), і кількома вагонами майна: як університетського (бібліотека), так і свого, професорів і служачих.

До відкриття зоставалося з місяць часу для остаточного виконання як будинку, так і урядження, для чистки, розташування й оздобы. Відкриття було призначене на 22 жовтня 1918 р. За вересень, що зоставався, треба було приготувати для викладів аудиторії, кабінети. Широко розповсюджено вістку про утворення Університету, і з 1-го вересня попливли подання слухачів на перший курс трьох факультетів.

Не мало клопоту принесло запрошення гостей на Свято відкриття, — розсидалися вони не тільки по Кам'янецьчині й Поділлі, але й по цілому краєві, а навіть за кордон, особливо до вищих шкіл.

Правда, час був неспокійний, тяжкий, закордонні зносини пенормальні, а в своїм краї теж виникали кордони, але все ж гостей очікували. Навіть заповів свій приїзд до Кам'янця на відкриття Університету Гетьман Павло Скоропадський. Тому хотілося прикраситись, оздобити новонароджений Університет, обновлений, викоханий, увесь блискучий молодію свіжістю.

Хоч трудно було щось роздобути в оголошеному Кам'янці, все ж таки розшукувалися в приватних руках цінні килими, декораційні рослини, що можна було — купувалося, а то й так приносили в дар, бо кожний наперобій хотів стати хоч чимнебудь помічним і порідненим з утвором, що його здвигнено загальними силами.

Останні тижні Ректор Огієнко, здається, вже зовсім не виходив із будинку Університету (в своїм урядовім кабінеті і снідав, й обідав, а може й ночував....), все щось ще й ще знаходилося до роботи, кожну, навіть дрібницю, хотілося йому самому закінчити, самому доглянути... Так, ніби заздрих, щоб навіть яка дрібниця не перейшла помимо його рук та ока, чи йшло про візерунок тапетів, чи про застелення килимами... На все мусів сам подивитися, а вже не кажучи, що в усіх поважних справах не тільки давав свій керунок, але розробляв його сам до останньої деталі... Тому всім свідкам цього злиття Кам'янецького Університету з іменем його першого Ректора й дійсного творця, проф. Івана Огієнка, здається запам'яталось назавжди, що ціле життя Університету, з його розгалуженнями, скупчувалося в тому просторому, але затишному, зо смаком урядженому кабінетові Пана Ректора, де збиралася не тільки Професорська Рада й Університетська Комісія, але не раз і інші прості смертні громадяни: кабінет Ректора був завжди відчинений і гостинний для всіх...

Наближалася велична хвиля — Свято відкриття Українського Університету. Вірити не хотілося: Українського Університету... Ще й сьогодні здається, що все то був тільки сон, — молодий, хороший сон, що на ціле наше життя поклав свою чарівну ознаку. (Далі буде).

Дубно.

Олімпіяда Пащенко.

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО ЯК СПІВЦІ КОЛІВЩИНИ.

І. Колівщина в польській літературі.

Українські народні рухи у XVIII ст. відомі під назвою гайдамаччини. Помічаємо той рух спершу на Волині й Поділлі, опісля скупчується він у другій четверті XVIII ст. в Україні. Перший раз більше повстання знялося в правобережній Україні 1734 року при нагоді безкоролів'я після смерти короля Августа II. Немалої сили було також повстання в 1750 році. Одначе найбільш яскравий вираз знайшов гайдамацький рух у т. зв. Колівщині в 1768 році,

що закінчилася Уманською різнею та страшними езекуціями над пійманими коляями.

Хоча ще й сьогодні криваві тіні Залізняка й Гонти, які відіграли головну ролю в Колі́вщині, з'являються в деяких моментах і розділяють обидва народи, польський і український, проте на диво в добі романтизму власне Колі́вщина модна тема польських творів. Побіч відомих творів Гошинського, Михайла Грабовського, Юлія Словацького й Михайла Чайковського, маємо ще багато творів менших і зовсім забутих письменників, яких нагадав нам Василь Щурат у цікавій розвідці: „Колі́вщина в польській літературі до 1841 року“.¹ До забутих творів належать: Я. Н. Камінського „Helena czyli Hajdamacy na Ukrainie“, Стефана Вітвіцького „Stuga i pan“, Михайла Сухоровського „Wanda Potocka czyli schronienie w lasku św. Zofji“, Семєнського „Wieś Serby“, Олександра Грози „Pierwsza pokuta Zeleźniaka“ тощо.

Зо змісту згаданих творів бачимо наявно, що їхні автори щось більше мали на оці, як воскрешувати криваві марева Колі́вщини або бити по нервах людей сенсаційністю сюжетів; ми помічаємо, що зо змісту згаданих творів проблискує висока думка, що в їх змісті корениться ідеологія. Письменники не бачать уже в колях тільки простих злочинців, але дошуковуються в їх злочині людських мотивів, не самих звірячих інстинктів; знаходять у них людське серце, але просте та збаламучене; що більше, в деяких творах уже брєнить голосна нотка демократично-революційної пропаганди й побажання польсько-українського союзу для однієї мети — вільної Польщі, в якій могли б працювати згідно для однієї ідеї два братні народи. В забутій мелодрамі Михайла Сухоровського громадається під гайдамацьким стягом поляки та українці й співають:

Wiwat nasza przyjaźń stara:
Polak, Rusin — jedna wiara!

А Швачка загриває їх до боротьби з панамі такими словами: „Чи довго ще маємо жити в темноті, працювати в холоді та голоді як невільники, й обагрювати себе кров'ю над не своїм снопом, а опісля плакати та нарікати під закопченою стріхою, що нужденне тіло до крові попадалося від спеки або морозу? Ні! ніколи! доволі тіві неволі! Тому беріть у руки ваші ножі, нехай довше не вкриваються рожю; помста нашим кривдникам; покажім тим жорстоким та негідним дідичам, що й хлоп зуміє бути паном;

¹ „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, 1910, V кн.

² Д-р Віктор Ган думає, що не підпадає ніякому сумніві, що Словацький знав п'єсу Камінського „Helena czyli Hajdamacy na Ukrainie“, а найкращим доказом того є, що Словацький ужив того самого прізвиська „Тименко“ та запозичив подібних мотивів (Рам. Lit. XXVII, 3).

покажемо світові, що воля та рівність усюди мають панувати!“ Лукіян Семенський ставить перед очі шляхти марево Коліївщини й грозить за кривди відплатою. Михайло Грабовський, хоча бачить у Коліївщині саму племінну ненависть, омрячені спогади давнього чисто воєнного побуту, зосібна релігійний фанатизм,¹ проте не забуває подібно, як Стефан Вітвіцький і Олександр Гроза, що поміж коліями знаходилися теж благородні люди, що з нараженням власного життя на небезпеку боронили від загибелі поляків. Ще далі йде Михайло Чайковський. Хоча сам шляхтич, не закривав очей на кривди українського народу під пануванням шляхти й випомінає шляхті ті кривди: „Український народ бродить у сльозах і в нужді, з голоду вмирає серед буйних нив; а сваволя шляхти знущується над соромливістю жінок та доньок неревстровців; хто посміє згадати про волю, мусить конати в муках під батогами нелюдських губернаторів та економів.“² Але одночасно він вірив, що „знайдуться люди, що селянина й шляхтича зв'яжуть вузлом нерозривного побратимства та зворохоблять до зброї всіх синів польської землі“³ і бажав собі „лицарською гуляштістю козаків поставити на ноги Польщу — братерством поляків сполющити козаків.“

Питання тепер, чи мода на гайдамаків, коліїв у польській літературі появилася самостійно під впливом у польському суспільстві бродячих ідей, чи польські письменники під тим поглядом мали вже попередників, що їм промостили шлях і підготували ґрунт, на який кинули польські письменники нові свої зерна? Отже польські письменники мали попередників, і то побіч менше визначних, навіть геніяльних. У 1773 р. появилася анонімно „Götz von Berlichingen“ Гете. В цій драмі середньовічний лицар Гетц в обороні пригноблених веде боротьбу з князятами та з дурхновенством, маючи на меті „очистити гори від вовків“, „принести з лісу шматок м'яса для сусіда, що оре ріллю супокійно“, щоб „укупі з ним попоїсти юшки“, а навіть став на чолі селянського повстання, що вибухає в серці Швабії й ширить знищення та вбивства. В драмі є також згадка про жорстокі езекуції, виконані над побідженими повстанцями — їх живцем палили, на паль саджали, коловали, стинали їм голови та четвертували їх, а сам ватажок повстанців Гетц, хоча бунт хотів повести на властивий шлях, умирає в тюрмі з словами на вустах: „воля! воля!“ В 1781 р. видає Шіллер свою революційну драму „Розбійники“. В оцій драмі виводить поет на сцену розбійників. Побіч тих, що походять із інтелігентних шарів, які стали розбійниками з теорії, та борються в обороні неспутоної жодними правами людської волі. в обороні покривджених, і пограблені речі віддають бідним, в теж роз-

¹ Koliszczynna i stepy, ст. 94.

^{2 3} Wernyhora, ст. 3 і 78.

Бійники, що походять із дна суспільства й мстяться за кривди грабіжами та вбивствами. Вплив згаданих драм Гете та Шіллера відбився сильно в німецькому суспільстві й зробив моду на лицарсько-розбійничі та викликуючі жах романи (Ritter- Räuber-und Schauerromane), що незабаром засипали цілу Німеччину.

Не без впливу, розуміється, Гете й Шіллера появилися теж твори Байрона й Гюго. В поемі „Корсар“ (Cosaire), що вийшла 1814 р., малює Байрон яскравими барвами похід морських розбійників на палату турецького баші, пожежу палати, врятування від смерти в полум'ях гарної Гульнари, любки баші, Конрадом, ватажком корсарів, пристрасне кохання Гульнари до Конрада, ждання Конрадом у тюрмі смерти на палю, вбивство Гульнарою зненавидженого баші в сні та втечу з палати Конрада з Гульнарою. Накінець героєм драми Гюго „Hernani“ є теж бандит, що, подібно як Карл Моор, благородний, великодушний, і переріс своє легальне товариство. З ним кохається Dona Sol, подібно як Амаля з Карлом Моор, і з кохання ладна з ним *vivre errante en dehors du monde et de la loi*.

В кожному разі європейські твори промостили шлях усяким розбійникам, благородним і неблагородним, та селянським повстанцям і навчили польських письменників дивитись оком соціолога на незадоволені елементи в суспільстві й шукати джерела їх появи. Цим способом, думаємо, увійшли до польської літератури гайдамаки та колії, й письменники почали дивитись на них, коли рана пригоїлася, іншим оком, як оком ненависти та пімсти. Крім літературного впливу, була, очевидно, ще інша причина в Польщі, більш реальна, пекуча, що веліла одиницям, які стояли понад своїм суспільством, призадуматися, чи кривавий, але яскравий епізод у найсвіжішій тоді історії польсько-українського спору може бути усувальною перешкодою до згоди й приятельського співжиття, чи ні. Тією причиною була сильна воля поляків пірвати пута неволі й здобути собі оружжям політичну волю. Призадумувалися перед листопадним повстанням й після нього, чи до кривавої розправи з Московією не слід би вжити теж українців, і польська політична думка прийшла була тоді до висновку, що причиною Колівщини були польські провини, і що коли тільки поляки обіцяють українцям усунути причину лиха, то вони підуть з поляками боротись із спільним ворогом — Московією. Треба тільки, сказав один із членів „Towarzystwa demokratycznego polskiego“, дати українським селянам недвозначне запевнення, що польська справа — це хлопська справа, їхня справа, то тоді відгук волі блискавкою пробіжить Україну й викличе загальне повстання. Чи ж Гонта може йти в парі з справжніми визнавцями демократичних принципів? — писав польський публіцист, — а проте на гасло визволення зпід шляхетського ярма згро-

мадилася коло нього непроглядна юрба хлопів, тим більше піде український селянин під польський стяг, коли справжні визнавці демократичних ідей скажуть йому, що в майбутній Польщі не буде ані пана, ані холопа, не буде ані панщини ані даремщини.¹

II. „Zamek Kaniowski“ С. Гощинського.

Відомо, що Северин Гощинський був не тільки щирий прихильник революційно-демократичних ідей, але що був він одночасно людина чину, з залізною волею, революціонер, людина, що кожну свою думку хотіла зреалізувати й шукала простих доріг для її переведення в діло; був поляком, який, як мало котрий, знав український народ, знав його нужду й мав нагоду приглянутися до тієї нужди; був пролетарем, який сам дізнав неодну кривду та неодне пониження й умів ту кривду відчуту й співчувати пониженому та покривдженому. Не дивота отже, що ум Гощинського живо зайняв кривавий, трагічний епізод із польсько-українського співжиття з 1768 р. — Колівщина; що його думка шукала джерела тієї кривавої трагедії; що політичний розум молодого поета, виставляючи на публічне видовище відкриту рану, що вічно кривавить і походить із нездорових польсько-українських стосунків, остерегав і накликав до поправки.

Поет, будучи ще учнем в Умані, пристрасно слухав оповідань старих людей про Колівщину, „досліджував пильно та цікаво“, як людина, що змалку була настроєна до суспільного життя, і прагнув приодіти ті оповідання в поетичну форму. В 1819 р. молоденький учень пише „Śpiew o rzezi humańskiej“, але видно та поезія не задовольнила його, і 1824 р. пише вже „перший задум „Zamku Kaniowskiego“ прозою“, а 1826 р. вирішив накінець віршем написати „Zamek Kaniowski“, „думку, що народилася перед трьома роками“, але тоді „інакше розвивалася.“² Дві перші пісні „Zamku Kaniowskiego“ закінчив Гощинський 1826 р. частинно літом у домі Креховецьких у Лещинівці, частинно восени в Олександрівці в домі Михайла Грабовського. В 1827 р. він виправляє остаточно дві перші частини „Zamku Kaniowskiego“ й пише третю частину, Грабовський „робить приписки“ й увесь рукопис посилають обидва приятелі друкувати до Варшави.³ В літі 1828 р. „Zamek Kaniowski“ вийшов друком. Хоча в польській літературі, як знаємо, були вже перед 1828 р. твори, що їх героями були гайдамаки, одначе супроти того, що в своїх спогадах Гощинський ані одним словом не згадує, буцім знав ті твори, і супроти того, що Гощинський сам уже

¹ Towarzystwo demokratyczne polskie, Poitiers, 1838, 41—43.

² Seweryn Goszczyński: Podróż mojego życia (1801—1842). Wydał Stanisław Pigoń. Wilno, 1924, ст. 22, 43 і 48.

³ Seweryn Goszczyński: Podróż mojego życia, ст. 51.

1819 року написав „Śpiew o rzezi humańskiej“, можемо вважати його за такого самого новатора щодо тематики, як Я. Н. Камінський, Вітвіцький або Яшовський. Коли загалом можна говорити про які польські впливи на „Zamek Kaniowski“, можна помітити в тій поемі сліди лектури „Grażyny“ Міцкевича й „Марії“ Мальчевського. В своїй „Chronologii“ нотує подрібно поет, що прочитав; тим способом ми довідуємося, що він прочитав коло 1820 р. в перекладі французьким або польським деякі поеми Байрона, як „Child Harolda“, „Корсаря“ і „Облогу Коринта“, 1822 р. вчився німецької мови на Шіллері, а 1826 р. знову читав по-французьки побіч Шекспіра, Мура, Вальтера Скотта, Шіллера та Байрона.¹ Чи читав Гете, не маємо ніякої згадки. „Розбійники“ Шіллера мусили без сумніву підсилити революційний запал у Гоцинського, а надто осмілити ввести в польську літературу „коліїв“; щодо поеми „Корсар“, хто знає, чи не вплинула вона на остаточне оформлення поетового задуму. Такі мотиви, як напад корсарів на палату турецького баші, пожежа палати, влім до палати, вхід Конрада в горючий гарем, гаряча любов Гульнари до Конрада й наслідком того вбиття нею зненавидженого баші, накінець засуд Конрада на палъ — могли вплинути на фантазію поета й устійнити план поеми. А втім до впливу „чорної фантазії“ Байрона признається поет у розвідці „Nowa epoka poezji polskiej“, надрукованій у Кракові 1835 р.

З яких джерел черпав Гоцинський свої історичні відомості до „Zamku Kaniowskiego“ — не знаємо докладно. Знаємо тільки, що був познайомлений з історією Уманської різні й навіть написав 1819 р. „Śpiew o rzezi humańskiej“, який до нас не дійшов, а в збірнім виданні своїх писань, що вийшли у Львові 1838 р., додавив до поеми нарис п. н. „Kilka słów o Ukrainie i rzezi humańskiej“. З дописки до „Zamku Kaniowskiego“ поета чи може Михайла Грабовського, бо про нього, як про їх автора, пише поет у „Zapiskach do moich pamiętników“ (ст. 51), виходило б, що за історичну певність уважав поет тільки факт, що „в повстанні в Україні 1768 р. Канівський замок, як також кілька інших у тій околиці, був зруйнований і спалений гайдамаками“, і що образ втікаючої перед погонею Швачки смертельно ним зраненої ножем Орлики, що полишає за собою сліди крові на стінах, узяв поет із переказу, що „жінка замкового губернатора, піймана козаками й уже ранена, була всилі ще вихопитися від них, а втікаючи перед їх погонею по кімнатах та замкових валах, щораз слабіша, спиралася на стіни“, полишаючи на них криваві сліди, „поки не дігнали її й накінець не вбили“. В згаданому нарисі Гоцинський зовсім не пише про „канівський бунт“ і кінчить нарис загально словами: „Z takich to cza-

¹ Sew. Goszczyński: Podróż mojego życia, ст. 35, 39 і 47.

sów, z takich to ludzi osnułem „Zamek Kaniowski“. Чому зробив так поет, хоча саме канівський бунт повинен був бути предметом нарису, трудно зрозуміти. Тим більше видається дивним, що сам Гоцинський пише в поемі, що „nieraz badał pilnie i ciekawie o sałej zamku kaniowskiego sprawie“. Видається тому певним, що історичну основу до „Zamku Kaniowskiego“ взяв поет не з історичних документів, тільки виключно з усної традиції. Історичні відомості про канівський бунт, сперті на актах слідчих комісій, одержали ми тільки в найновіших часах. Тим більш цікавим буде для нас питання, наскільки поет наблизився до історичної правди?

До недавна черпали ми відомості про Коліївщину виключно з актів військово-судової комісії в Кодні з т. зв. Кодненської книги, сьогодні стали нам доступними також документи слідчої комісії, що займалася гайдамацькою справою в Київській губернській канцелярії Вовйкова. Маємо отже сьогодні повніший образ Коліївщини, як досі. Богдан Суходольський, автор монографії про Гоцинського, каже, що „единою історичною правдою“ в „Zamku Kaniowskim“ „є сам факт здобуття замку в Каневі — й ніщо більше.“¹ Так бодай здавалося б на перший погляд, одначе в дійсності історичних елементів у творі трохи більше, як по джерелах, якими під той час розпоряджав Гоцинський, можна б здогадуватися. В світлі новознайдених матеріалів про Коліївщину Осипом Гермайзе² річ представляється трохи йнакше. Не йде нам про подробиці, тільки про загальні речі. Суходольський твердить, що Швачка замку в Каневі не здобував. Отже на основі свідчень Семена Неживого можемо з цілою певністю ствердити, що Швачка належав спершу до чети Неживого й що вкупі з ним брав участь у нападі й у здобутті Канівського замку. Що тільки після спалення замку Швачка відлучився від Неживого й діяв на власну руку. В кожному разі свою діяльність почав Швачка як підручний Неживого.

Акти, що відносяться до справи Швачки, не знайшлися, через те не маємо й подробиць із його життя.³ Одначе деякі подробиці з його допиту дісталися до протоколу судової комісії й вони кидають трохи світла на його особу. На ім'я Швачці Микита, не Яків, як досі пишуть за Шульгиним. У правобережну Україну прийшов він із Запоріжжя 1767 р., восени, продавати сіль, там зимував, а опісля пристав до Залізняка. Чи був Швачка „першим з-поміж міщан Канева“, можна сумніватися; він був безземельний і займався торгівлею чумацького типу.

¹ Bogdan Suchodolski: Seweryn Goszczyński. Życie i dzieła. Warszawa, 1927, ст. 114.

² Осип Гермайзе: Коліївщина в світлі ново-знайдених матеріалів. „Україна“, кн. 1—2, 1924, ст. 64.

³ О. Гермайзе, op. cit., ст. 20.

Опис особи Швачки, що зробив Гощинський, майже годиться з судовим описом. Швачці було 40 років, росту був малого, волосся в нього було темнорусе, очі ясно-карі, обличчя подовгасте.¹ Міг бути тому трохи сивий, хоча „молодий рум'янець заливав усе обличчя“, в боях міг придбати „чорний шрам“, при 40 роках і малому зрості міг бути „тілом важкий“. Міг також „келіхом занадто зогрівати себе.“² Поляки, очевидно, зненавиділи Швачку. Народ співав про нього:

Ой вивішав жидів, ой вивішав ляхів та на панських воротях!³

Швачка був відомий, як жорстока людина, через те його психічний портрет, що змалював Гощинський, правдивий.

Щодо головного героя „Zamku Kaniowskiego“ Небаби, мусимо ствердити, що в реєстрі коліїв такого прізвища не здибаємо. Але, що під Небабою розуміє Гощинський Неживого, не підлягає найменшому сумнівові. Очевидно, прізвище „Неживий“ не підходило Гощинському в поемі, й через те перемінив його на „Небаба“. А втім портрет фізичний і духовий Небаби зовсім відповідає історичному портретові постаті Неживого.

Значно більш відомостей, як про Швачку, маємо про отамана Семена Неживого. З судових актів знаємо, що був він зовсім молодий, йому було всього 24 роки, був „росту болшого“, в нього волосся було темно-руссе, очі сірі, обличчя подовгасте й на правій брові мав невеличкий знак.⁴ Судовий опис Неживого годиться зовсім з описом поета, який розказує про нього, що мав „чорний вус“, „очі, що при темних бровах відбивають так, як блиск полудня при півночі тіні“ та „форму постави, що, зодягнена в бурку, подобала на щоглу байдака“. Очевидно, маючи таку поставу й будучи молодим, мусів бути Неживий „у пошані своїх, як образ“, мусів бути „душею дівчат та вечериць“ і бути відважним козаком.⁵ Чи одначе Семен Неживий жив безжурно, як виникало б із слів поета, треба сумніватися. Він родився в убогій сім'ї, на Чигиринщині, вчився ганчарства, а опісля подався на Запоріжжя і „был в запорожских дачах в разных урочищах для рыболовного промыслу“. В допитах Неживого в значні розходження щодо його особистих стосунків, — він не хотів сказати ані де жив він після свого повороту з Запоріжжя, ані де знаходилася його дружина. З показок свідків виходить, що Неживий не грабував селян і не чинив якоїсь шкоди

¹ О. Гермайзе, *op. cit.*, ст. 64 і 65.

² Seweryn Goszczyński: Zamek Kaniowski. Opracował Józef Tretiak. Biblioteka Narodowa. Kraków, ст. 82, 83.

³ М. Драгоманов: Політичні пісні укр. народу XVIII—XIX ст., Частина перша. Женева, 1883, ст. 53.

⁴ О. Гермайзе, *op. cit.*, 65.

⁵ S. Goszczyński, *op. cit.*, 64 (Zam. Kan.).

населенню, навпаки — боронив понизених та покривджених.¹ Неживий, як пише Яків Шульгин², бажав завести лад в Україні по своїх пересвідченнях. З рапорту Румянцева знаємо, що Неживий, здобувши Канів, завів там „порядки економическіє“. Очевидно, „першим з-поміж надвірних козаків старости“ Неживий не був ніколи. Губернатор Канівського замку Новіцький в історична фігура, й правдою є, що завідував він Каневом жорстоко та що поки замок був зруйнований, „w mieście ztego coś wyrastało“, бо гострено вже „коси та ножі.“³ Гермайзе устійнив дату Уманської різни на день 9 червня ст. ст., цєбто 20 червня н. ст.; з рапорту Румянцева про канівську справу з дня 19 червня ст. ст. виходило б проте, що в тому часі вже був здобутий Канів; на всякий випадок річ певна, що Богуслав був збурений перед Каневом і що слова гінця до Новіцького: „leć do starosty: on, śród Bohusławia, poi grotnady, rozstrzeliwa baby“⁴ — були безосновні. А втім, як устійнив Суходольський,⁵ під той час загалом не був старостою Микола Потоцький, якого мав на думці Гощинський.

У поемі акція відбувається пізньої осени. Супроти того, що замок зруйнований у червні, час не відповідає правді. Гощинський перемінив мабуть час тому, щоб дати поемі сумний колорит. Не особиста кривда кермувала вчинком Неживого. Не тому подався він до Канева, щоб пімститися над губернатором замку, бо той забрав йому наречену Орлику, але з інших мотивів. Із показів самого Неживого та Василя Шульги знаємо, що Неживий рішився йти на Канів, бо Канівці післали гінця до нього й просили визволяти канівських козаків, яких поляки „заперли в замок і, відібравши в них оружжя, хотять перерізати за благочестя і вже мов одного козака зарізали“. Шульга, підтверджуючи зізнання Неживого, додавив, що губернатор Новіцький „у містечку Каневі держав під караулом сто козаків за те“, „что не пошли в конфидарацкую службу“, й хоче за те покарати їх смертю. Неживий боронив себе тим, що тричі писав до канівського губернатора, щоб той „благочестивый народ выпустил ис Канева без повреждения“, але Новіцький не тільки не хотів випустити арештованих, але ще й нахвалявся перестріляти Неживого з невеличким відділом, що прибули в Канів на переговори. Тоді Неживий велів своїм козакам підпалити порошний дім, що стояв за канівським замком, від вогню наслідком вітру зайнявся замок і зовсім згорів; Новіцький із своїми драгунами утік за Дніпро, деякі поляки та жиди, що не

¹ О. Гермайзе, *op. cit.*, ст. 65—68.

² Яків Шульгин: *Начерк Коліївщини*. У Львові, 1898, ст. 51.

³ Seweryn Goszczyński, *op. cit.* ст. 78 (Zam. Kan.).

⁴ S. Goszczyński (Zam. Kan.), *op. cit.*, ст. 79.

⁵ Bogdan Suchodolski, *op. cit.*, ст. 117—118.

встигли втекти, були перебиті, а арештовані Новіцьким козаки втекли з тюрми й получилися з відділом Неживого.¹ Роман Небаби з Орликою є твором фантазії поета. Мотив проколення ножем зненавидженого чоловіка у сні поет позичив може в Байронівського „Корсаря“, а може, як думає С. Віндакевич, узяв із повісті Вальтера Скотта „The Bride of Lammermoor“, у якій знаходиться аналогічна сцена.² А Юліян Кшижановський, не заперечуючи, що правда, впливу лектури на генезу цього мотиву, в'яже цей мотив із мандрівним мотивом, узятим із популярної візантійської новелістики, що стала джерелом саги про Олафа й Гудрун та переказу про Володимира й Рогніду, що хотіла проколоти у сні Володимира.³ Ані Небаба-Неживий не був пійманий поляками в битві під Мошнами й посаджений на паль, бо такої битви під той час зовсім не було, ані Швачка не згинув у полум'ї Канівського замку. Неживого арештував підступом московський полковник Чорба. Швачку піймав московський підполковник Брінк недалеко Богуслава,⁴ про що згадує й народня пісня:

А москалики, да не дурнії, да розуму добрали:
Ой, насамперед батька Швачку із осаулою до купи зв'язали.
Ох, ізв'язали, да попарували, да на вози поклали,
Із Богуслав'я до Білої Церкви їх у неволю забрали.⁵

Обидвох ватажків судили в Києві: били їх кнучом і, „вирізвавши їм ніздря й поставивши на лобі та на щоках указні знаки, заслали в Нерчинськ на вічну каторгу.“⁶

Про трагічну смерть дружини губернатора Канівського замку немає сліду в судових актах, і дуже можливо, що загалом під час гайдамацького нападу не було її в замку. Мотив нещасливого кохання пана до панщинної дівчини міг узяти Гощинський із дуже популярної пісні про Бондарівну та пана Каньовського. Пан Каньовський кохає селянську дівчину, а все ж таки вона гордо відкидає його кохання й волисть смерть, як жити з ним:

Ой, чи хочеш, Бондарівно, ізо мною жити?
Ой, чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?
Ой, волю я, пан Каньовський, в сирій землі гнити,
Як з тобою, мошенником, на цім світі жити.
Ой, як тільки Бондарівна ті слова сказала,
Ой, вистрелив пан Каньовський — Бондарівна впала.⁷

Хоча Гощинський у поемі „Zamek Kaniowski“ дав загалом несподівано вірний образ мало відомого канівського епізоду, вийнятого з цілоти Колівищини, одначе не сам історичний образ був його метою, — в стосунку до ми-

^{1 4 6} О. Гермайзе, *op. cit.*, ст. 65—68 і 77—78.

² S. Windakiewicz: *Walter Scott i Lord Byron*, Kraków, 1914, ст. 48.

³ Julian Krzyżanowski: *Tragedja Orliki*. „Ruch literacki“, 1935, Nr. 4—5, ст. 97—102.

⁵ М. Драгоманив, *op. cit.*, ст. 51.

⁷ Zbiór wiadom. do antropol. kraj., m. VIII, в Кракові, 1884.

нувшини зайняв він активне становище й дав своїй поемі ідеологічний засновок, у її основу вплив соціально-політичні ідеї супроти сучасності.

Батько поета брав участь у повстанні Косцюшка, багато розказував йому про вождя, сам поет уже, як молодий хлопець, почав був писати поему про Косцюшка, отже певне й за провідну ідею свого життя мусів узяти собі слова Косцюшка: „В погорді смерті єдина надія поліпшити нашу долю й прийдешніх поколінь. Перший крок до скинення неволі — це відважитися бути вільними; перший крок до перемоги — це пізнати власну силу“. Тому, коли розвіялася надія відбудувати Польщу за допомогою Наполеона, а опісля погасла віра в справедливість Олександра І й польський політичний рух перейшов у підземелля, молодий Гощинський, коли тільки знадобилась спосібність, вступає з початком 1821 р. до союзу „Вольних Поляків“, опісля сам, висмикаючися завжди з рук поліції, веде в Україні потай революційну пропаганду, належить до „Związku Wojskowego“, бере участь у листопадовому повстанні, і так аж до перелому, викликаного Товянським, веде конспіративне життя. Погорджує смертю й черпає надію з власних сил. Не слід забувати при тому, що Гощинський походив від убогих батьків, що часто скиталися по панських дворах і часто жили без посади; що подібно й їхній син, автор „Zamku Kaniowskiego“, жив у біді, часто користувався з ласки кривних та багатих товаришів; що жив поміж людом, надвірними козаками, службою, гусарами; що життя люду, його нужду й утиски панами та двірською службою, — знав, як ніхто з сучасних польських поетів. А те, що бачив він довкола себе, і те, що чув, було таке страшне, таке закам'яніле лихо, що поет не бачив іншого виходу з хибного кола лиха, як тільки революцію. Майже всі революційні поезії з того часу, коли поет ховався перед поліцією в Україні, пропали; збереглася одначе одна поезія, загально відома й характеристична, що кидає яскраве світло на ідеї, що порушали під той час душу поета, а нею є — „Uczta zemsty“. Поет хотів би подати „помазанцям“, „увінчаним розбійникам“, „фальшивникам святої віри“, „обскурантам“, „аристократам“, „катам людей“ пугар, сповнений кров'ю та слізьми народів, а на закуску після випиття — штилеті. До кривавої пімсти кликав поет проти тих :

Kto na chorągwi swojej wywieszał
Ucisk ludzkiego rodu i spodlenie,
Kto go nikczemnił i tem rozgrzeszał
Szatańskie swoje sumienie.¹

Але що мусіло діятися в серці поета, коли бачив, що польські діячі хочуть втягнути селян не тільки польських,

¹ Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego. Wydał Zygmunt Wasilewski, стр. 32—34.

але також українських до збройного повстання, при допомозі якого має воскреснути Польша й одночасно, крім гарних слів для селян, не хотіли зробити ніякої пільги? А тим часом положення селян було щораз гірше. Не тільки не знесено тілесної кари для селян, але ще повернено її для міщан. Дідичі не тільки що не знесли панщини, але, коли згодом вона не оплачувалася, почали викидати селян із села; вони, „надуживаючи своєї влади, розганяли цілі громади, були села, зрівняли з землею та цілі громади людей, що блукали без притулку.¹ Що більше, знущалися над селянами й не безосновно радили „Wiadomości brukowe“ завести машину для биття селян, щоб заощадити панських рук та нервів. Мусів знати також Гощинський, що діялося в Саврані в Вацлава Ржевуського, званого Золотою Бородою, в окруженні численної дружини надвірних козаків. А вже ж його приятель, Тимко Падура, був джурою Ржевуського та його надвірним поетом. А вже Падура творив українські пісні, мандрував по українських степах, з'єднував селян та козаків для польського повстання й мріяв укупі з Ржевуським, що на голос золотого рогу з Варшави получитися „козацький бунчук із білим птахом ляхів“, і Ржевуський, як український гетьман, стане на чолі повстанчих козацьких полків і Польшу звільнить із кайданів.² Гощинський, хоча молодий, знаючи наскрізь селянську душу й знаючи тяжке життя селян-кріпаків, розумів добре, що селяни, поки не будуть вільними, не тільки не візьмуть участі в польському повстанні, але можуть повернути коси та піки проти польських панів і повторити Колівщину. Гощинський болів серцем, що „rodacy mili“ не хотіли „sami pojrzeć na przyszłość“, „na ucztę długo tłumionej swobody“ і тому постановив пригадати їм „надто скоро забуту іграшку“:

Kiedy ze stała, jak z zemsty żagwiami,
Krew żywej piersi lano w trupie czaszki
I każdą leżkę, za pana wylałą,
Jej dymięcemi kropłami spłacono.³

На нашу думку така мета була „Zamku Kaniowskiego“, а не інша, і провідною ідеєю „Zamku Kaniowskiego“ було не що інше, як повна емансипація селян, зокрема скасування різок, ушанування в селянині людини, перепинення всяких знущань над селянами, і надання права власності землі. Тому таким грімким, трагічним голосом кликав Гощинський до польських сердець:

Jednak, co powiem, niech z was każdy słyшы,
I, gdy mu zda się, niech naprzód wyskoczy,

і нагадав панові „різками засіченого батька“, „знасило-

¹ Wł. Grabski: Historia Towarzystwa rolniczego. I, 27, 81—84.

² Pyśma Tymka Padurry. Львів, 1874, ст. XXIII—XLV.

³ Sew. Goszczyński: Zamek Kaniowski, ст. 97.

вану наймилішу доньку“, „позбавленого любої нареченої“,
вмираючого в „панській тюрмі“ за те,

Że jak pies podły o głodzie i zimnie
Dla usług jego przemarnował lata.

Тому розвинув Гоцинський у своїй поемі кривавими фар-
бами намальований образ селянського бунту, і тому суму-
вав, що „znów tenże pokój i zbrodnie te same!“¹ (Д. б.)
Станиславів. Михайло Мочульський.

„В АДІН ЧАС“.

Російська мова серед москвофілів у Галичині.

Сьогодні ледве чи здобувся б хто на таку недотепну річ, як брошура Богдана Андрійовича Дідицького: „Въ одинъ часъ научитьсѣ Малорусину по великорусски“, вид. у Львові 1866 року.

Однак перед 70-тими роками вона не то, що робила враження, але в добавку не один читач вірив авторові на слово, що за годину може „малорусинь“ не тільки навчитися „по-великоруски“, але навіть змінити своє національне обличчя.

Подібне було з Дідицьким, коли він із завзятого польського патріота став за годину „русским“ діячем. Про цю метаморфозу писав Дідицький на схилі своїх літ у „Свое-жизньевыхъ Записках“, що до 1848 року, коли йому, поповичеві з роду, було 22 роки, він не знав „руської“ азбуки і тільки тоді, під впливом утворення „Руської Ради“ у Львові, почав її вчитися.

До того часу „не имѣлъ я ни малѣйшаго понятія, такъ якъ въ школахъ, до которыхъ я изъ дѣтства ходилъ, русчины вовсе не учили“. Тому купив собі Дідицький „руського“ букваря, п'ять граматик, виданих до 1848 року, і „старославянское руководство“ серба Аврама Мрозовича (Будин 1841 р.) та поїхав до батька, пароха Мостів Великих, „вѣчно зачитанного въ русскихъ церковныхъ книгахъ“, щоб при його допомозі навчитись слов'янської абетки.

І захоплювався Богдан Дідицький церковними книгами, а коли ще під осінь 1848 р. явилися в Мостах Великих дві сотні російських драгунів із найдалших північних губерній, він загорів любов'ю до „москалів“, хоч їх раніше, як „рьяный“ польський патріот, ненавидів.

Коли ж услід за драгунами приїхав до Мостів Великих православний батюшка, о. Курилов чи Кирилов і відправляв у місцевій церкві Вечірню й „напутственный Молебен“, Дідицькому відразу роз'яснилося в голові, що різниця в читанні церковно-слов'янського тексту в устах

¹ S. Goszczyński: Zamek Kaniowski, str. 87—88 i 152.

о. Кирилова та в його власних невелика, і що вона помітна тільки в чотирьох буквах: *ъ, и, ъ і є* по приголосних.

Батько Дідицького запросив о. Кирилова до себе в гостину, й тут поведено дальшу дискусію над згаданими чотирьома буквами. „Здѣлавши то простое открытіе, спривші дотолѣ два рускіи духовники дружно усмирились, и отець мой съ видимымъ удовольствіемъ, що на старость научился щось нового, читалъ одинъ дальшій уступъ Евангелія великорусскимъ, а о. Кириловъ съ равнымъ же удовольствиемъ еще дальше малорусскимъ произношеніемъ“.

Узбровний у таке високе філологічне „знання“, добуте на основі букваря, сербського „руководства“ і п'ятьох граматик, а поміж ними двох (Йосипа Левицького й Івана Вагилевича), складених із російських підручників Таппе, Бутовича, або Греча в тій цілі, щоб між несвідомих галичан перепачковувати „русскій язык“, — Дідицький по півгодинній розмові з о. Кириловим рішився написати „росправу“: „За поль часа научитись читати славянское Евангеліе Русину по московськи, москалеви по руски“. Він навіть списав собі дві слові, де містились розрізняючі вимову прикмети (*ѣ, и, ѣ, є*): „всѣ гибнемъ“: „по-малорусски: *wsі hybnem*, а по великорусски: *wsje gibnjem*“.

Намічену „росправу“ Дідицький таки написав, але вона з часом пропала, і тільки в 18 літ пізніш стала „прототипом“ для видання нової брошури: „Въ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски“ (Свое-житъев. зап. стр. 5—6).

З такими „великомостенскими“ поглядами на мову Дідицький в р. 1849 помагав Миколі Устияновичеві редагувати „Галичо-русскій Вѣстникъ“, опісля поїхав до Відня на співробітника урядового часопису „Вѣстника“, звідкіля вернувся до батька в р. 1851, а в половині 1853 став редактором „Зорі Галицької“, докіль у рік пізніш не віддав її в руки Северина Шеховича. Очевидна річ, що погляди Дідицького мусіли відбитися на мові згаданих часописів, у яких найменш було слідів рідного говору, а зате чимало церковщини й російщини.

В часі побуту в Відні слухав Дідицький лекції Міклошича, і хоч не мав іспиту зрілости, в р. 1855 став заступником учителя в перемиській гімназії, де йому віддано години української мови.

Як виглядала ця наука, про це маємо вісті в „Споминах з життя“ Анатолія Вахнянина, де читаємо: „В п'ятій і шостій класі мав науку української мови Богдан Дідицький. Він учив нас і поляків разом на одній годині. Полякам читав із доброю декламацією „Марію“ Мальчевського, а нам диктував історію староруської літератури. Не виходив однако ж поза часи Несторові, а письменні завдання були в нього ті ліпші, в які ми із словаря Шміда (московського) вкладали більш московських слів. Живої мови, ані літератури своєї ми не знали ні крихітки. Підручником до

старослов'янщини й старорусини була вже хрестоматія Головацького. Про „Енеїду“ Котляревського, твори Артимовського, Гребінки, Основ'яненка та Тараса Шевченка ми не чули ні одного слівця“ (стр. 21).

Сам Дідицький писав про своє вчителювання Якову Головацькому дня 18. III. 1856 р.: „моя діяльність въ школахъ ровняється діяльності учениковъ Меєодія; моя евангелія — то Шевыревъ, которимъ Вы, благорачительный Учитель мой, меня довременно снабдили. Иногда составляю въ пользу здѣшняго гимназійскаго юношества стишки для затверженія на изъусть, и посылаю ихъ къ Г-ну Инспектору; но не знаю, суть ли они по его вкусу, и придадутся ли къ чему нибудь“ (Коресп. Як. Голов. 1850 — 62. стр. 262).

Так виглядала наука української мови, що вів Дідицький. Та хоч він послугувався підручником літератури Шевирьова, а молоді велів користуватися словником Шміда, сам усе ж таки „рускаго языка“ не навчився, а молоді не дав прикладу пошани для рідної мови, нав'язуючи їй своє „язичіє“, — ні українське, ні російське.

У „Свое-житъевих записках“ Дідицький велить нам вірити (стр. 10), що в р. 1866 знав він уже „книжную великорусскую рѣчь“. Однак у дійсності воно так не було. По кінець свого довголітнього життя Дідицький її не навчився, про що свідчать хоч би його спогади, чи записки, вид. 1907 і 1908 р. у двох частинах, де мова мішана, — ні українська, ні російська.

Оповідав мені в р. 1895 в Києві пок. проф. Володимир Бонифатієвич Антонович, що коли тільки переїздив він через Львів, усе складав візиту Дідицькому, щоб себе забезпечити перед доносами галицьких русофілів, що не перебирали в засобах та „інформували“ київського генерала жандармерії Новицького, а це могло спричинити йому небажані наслідки по повероті додому. Правда, що Дідицький, сам особисто порядний чоловік, не завжди мав змогу доноси спинити, але така візита не могла Антоновичеві пошкодити. Коли Антонович уперше зайшов до Дідицького, почав навмисне говорити по-російськи. Дідицький мнявся, хотів відповідати „книжною великорусскою рѣчью“, але розмова не в'язалася. Вкінці промовив Дідицький: „Знаете, господине професор, от говорім по-нашому“. І почала листи українська мова. Дідицький розбалакувався й віднісся до київського вченого з великою пошаною й симпатією, коли навіть йому та ще другому „Малоруссові“ Антонові С. Будилловичеві присвятив першу частину брошури „Свое-житъевии записки“ „въ милую память моихъ разговоровъ съ ними въ библіотецѣ львовскаго „Народного Дома“ въ 90-ти лѣтахъ XIX в.“, а зокрема згадав про обох учених сердечними словами (I. стр. 82 — 93).

Що „Малорусину“ не так легко можна було вивчитися „по-великорусски“, видно це не тільки з писань Дідиць-

кого, але й його „благорачительного учителя“, Як. Головацького. Тому теж здавалося, що він опанував уже в Галичині російську мову. Коли однак Головацький виїхав із Львова 6. III. 1868 року до Вільни, аж тоді зрозумів, що знання російської мови не мав. І хоч він у Вільні урядовав по-російськи й обертався серед російського чиновництва, все ж таки ще в р. 1871, отже у три роки пізніш, усіх нюансів „живой великорусской рѣчи“ собі не присвоїв.

Коли на прохання Василя Мик. Гербеля (1827—1883), що в р. 1871 видав збірника: „Поэзія Славянъ“, Головацький написав для неї статтю про „Червонорусскую литературу“, Гербель мусів її зм'якшити не тільки в атаках на українців, але також поправити в мові. Тому й писав Головацький Гербелеві в недрукованому досі листі: „Предоставляю Вамъ полное право редакціи моей статьи касательно ея содержания, способа изложения и особенно касательно слога, въ которомъ я все еще не утвердился, какъ слѣдуетъ, и кажется до моей смерти не забуду привычекъ мѣстнаго галицкаго говора. Я душевно благодаренъ за Вашу трудъ — и вполне довѣряю Вашему опыту и благородному чувству, которыя должны проявлять во всемъ изданіи Вашемъ. Исправляйте и подпишите мое имя...“ (25. II. 1871. Публ. бібл. в Петербурзі).

Річ ясна, що при невеликій підготовці Дідицького в філології, а зокрема при браку знання української та російської мови, з його брошури „Въ одинъ часъ“ міг вийти тільки курйоз.

І коли я сьогодні говорю про нього, то тільки тому, що брошура Дідицького мала перед 70-ма роками своїх читачів, що вона була свого роду політичним засобом для обрусіння галицької інтелігенції, а по крайній мірі до вполювання в неї пересвідчення, що вона не українська, але „руска“, бо вона поширювала хаос у літературній мові, спиняла її розвиток, або й ширила зневіру. Розіслав її Дідицький восени 1866 р. даром, як додаток до 80. числа „Слова“ ніби у 1500 екземплярах, хоч, як знаємо, тільки з початком 1867 р. число передплатників „Слова“ перейшло 1000 осіб („Слово“ 1867 ч. 23).

Мала вона, за словами Дідицького, „послужити азбуковимъ руководствомъ для тѣхъ земляковъ, нашихъ Галичанъ, особенно изъ духовнаго и учительскаго званія, которыя власне тогда въ большемъ нежъ коли небуду передъ тѣмъ числѣ пересіялись за кордонъ (въ Холмскую Русь) и которымъ знаніе тамъ русскаго языка по „московскому“ словопроизношенію казалось якобы необходимою потребою. Я же и самъ былъ тогда во многихъ случаяхъ такимъ руководителемъ, или поучителемъ на-скоро (т. е. на „одинъ часъ“), о чемъ еще въ тѣхъ же моихъ запискахъ ближе поговорю, а здѣсь стверджу ино коротко, що сію

брошулку властиво издалъ для упомянутой чисто-практичной цѣли“ (Свое-житъев. записки I. стр. 6).

Ледве, чи багато емігрантів користало з брошури Дідицького, а ті, що з неї вчилися, могли хіба дуже скоро переконатися, що теорія й практика — не завжди годяться з собою та що брошулка Дідицького — це звичайний гумбуг.

Як нам відомо, еміграція з Галичини почалася в 1865 році, а ще в десять літ пізніш писав „Галичанин“ (чи не Яків Головацький) дописа до „Слова“ (1875. ч. 8.): „Изъ Привислинского края — Галичане въ Холмщинѣ“, а в ньому вияснював важкий стан емігрантів саме через брак знання „рускаго языка“.

В „Слові“ читаємо: „На ряду съ этимъ представте себѣ Галичанина, прибывшаго въ предѣлы Россіи съ иностраннымъ образованіемъ, иногда съ претензіей на всесторонность своего образованія, да еще въ духѣ русскомъ, съ убѣжденіемъ, что онъ пришелъ „просвѣщать“ Россію, представте себѣ такого челоуѣка въ русскомъ собраніи, гдѣ онъ не можетъ даже поддержать разговора какъ по незнанію языка, такъ и понеманію русскихъ интересовъ; добавте, что при всемъ томъ Галичане-священники заняли лучшія мѣста въ Холмской епархіи, а Галичане учителя, знатоки древнихъ языковъ, при введеніи классическаго образованія въ Россіи, получили видныя должности, — и причины недоразумѣній стануть для васъ ясными.“

Про галицькихъ священників-емігрантів писав дописець, що вони брались до очищуванія обрядів і проти непокірних „обращались къ полицейской власти о пособіи, чѣмъ еще болѣе увеличивалось недоуѣріе къ Галичанамъ“. А все ж таки й тоді обряд вийшов „не русско-православный.“ „Русскій челоуѣкъ видитъ служеніе, совершаемое Галичанами (за исключеніемъ весьма немногихъ) и недоумѣваетъ. Чего то недостаетъ, какая то натяжка въ голосѣ, жестахъ и походкѣ; его поражаетъ чтеніе съ неправильнымъ удареніемъ, замогильно-таинственный возгласъ, своеобразное крестное знаменіе и небрежное отношеніе священнослужителя къ богослуженію, такъ что невольно является мысль: не проникнуть ли служитель алтаря раціонализмомъ?“

„Съ русскимъ языкомъ Галичанину трудно справиться, особенно сельскому священнику. Хотя отъ этого послѣдняго требуется только составить бумагу на русскомъ языкѣ, однако, если онъ не желаетъ чувствовать себя чужимъ на русскомъ собраніи, онъ долженъ свободно владѣть русскимъ языкомъ. А сколько найдете Галичанъ, которые въ состояніи устно и письменно, безъ грубыхъ ошибокъ, выразаться на русскомъ языкѣ? Основательное изученіе обь удареніи, общеніе съ Русскими, чтеніе книгъ, преимущественно

поетического содержания, и словарь необходимы для Галичанъ“.

Хіба ніхто не посудить дописця „Слова“ в тенденційному освітленні дійсности. А його помічення вказують дуже ясно, що брошура Дідицького „Въ одинъ часъ“ минулася з ціллю, що з неї ніхто нічого не навчився та що автор брошури як „руководитель, или поучитель наскоро“ хіба тільки одурював своїх принагідних учнів.

Мав одначе Дідицький іще іншу ціль, коли видавав свою брошуру. Кількома неділями раніш, поки вийшла брошура, проголосив Наумович у „Слові“ (1866. ч. 59) статтю: „Поглядъ въ будущность“, де нав'язував галицькому громадянству думку про те, що „Русь Галицка, Угорська, Кієвська, Московська, Тобольська и пр. подъ взглядомъ этнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таяже самая Русь“ — Дідицький прийшов Наумовичеві з поміччю, бо обидва вони вже від 1849 року „согласно поняли и признавали исконною мысль нашего племенного единства со всѣмъ прочимъ русскимъ міромъ“ (Св. житъев. записки стр. 6.)

І це була головна ціль брошури Дідицького. Як вияснював автор свої погляди, — хочу поговорити.

II.

Брошура Дідицького „Въ одинъ часъ“ друк. мал. 8° має всього 31 сторінку. Для нас мають вагу сторінки від 3—11., де міститься ціла її мудрість.

Дідицький пересвідчений, що „на Руси одинъ рускій языкъ, а на этомъ языкъ два выговора: малорусскій и великорусскій“. Треба тільки, щоб „малоруссь узналъ отличительныя примѣты великорусскаго выговора“, а станеť сейже часъ и говорить по русски произношеніемъ великорусскимъ“. А тих „примѣтъ“ нарахував Дідицький усього п'ять:

1) Приголосну *г* виговорює „малоруссь“ все як лат. *h*, а „великоруссь“ як *в*: святáго = swjata^{wo}, добраго = do-brawo, моего = mojewo. У всіх інших випадках *г* звучить як лат. *g*: городъ = gorod, гдѣ = gdje, долгиі = dołgij, з винятком слів: Господъ, Богъ, що в обох мовах виговорюється: *Вoh, Hосpod'*.

2) Голосну *е* виговорює „малоруссь“ з поч. слова, як *je*, а по приголосних як чисте, нейотоване *е*: есть = jest', будетъ = budet.

У „великорусса“ вимовляється *е* як *je*: будетъ = bu-djet, а при наголошених як — *jo*: идетъ = idjot, зелєный = zjelonyj, пропадетъ = propadjot.

3) Голосну *и* вимовляє „малоруссь“ як польське *у* = *ы*, „великоруссь“ як тонке *і*: мило = miło, великій = wjelikij, извинитъ = izwinit'.

4) Голосну *o* виговорює „малоруссь“ як *o*, у стисненому складі як *i* (д^{ім}): „великоруссь“ звичайно як *o*, а тільки в першому, або в двох перших складах, коли на них не падає наголос, як *a*: орель = arjól, отець = atjes, голова = gólawa.

5) Голосна *ѣ* в „малорусса“ звучить як тонке *i*, у „великорусса“ як *je* — свѣтъ = swjet, удѣлъ = udjeł.

Оце й головні, по думці Дідицького, різниці між виговором „мало-“ і „великорусским“.

А побіч цього замітні ще такі „дрібниці“: *-ий, -ій* вимовляється у „великорусса“, коли на ньому наголос, як *-ой*: святий = swjatoj, другій = drugój, але добрый = do-bruj; „русское книжное что“ вимовляє великоруссь як *што*; ся виговорюється як *sa*: kazetsa (стр. 3—6). В розділі „Грамматика“ каже вірити Дідицький, що „малоруссь“ скорочує форми: *моею рукою* на *моевъ руковъ*; переміняє перед *e* звуки *ч, ж, ш* на *ц, з, с* (друже, чоловіче, душе, въ нозѣ, въ чоловіцѣ, въ дусѣ). Зате „великоруссь“ у п'ятому відмінку вживає форми першого відмінка: другъ, чоловікъ, духъ, а окрім цього пише й виговорює: въ дѣхѣ, въ ногѣ, въ чоловікѣ.

В прикметникъ у другому відмінку „малоруссь“ уживає *-ого, -его*: доброго, синього, „великоруссь“ *-аго, -яго*: добраго, синяго. „Великоруссь“ уживає форм: добрыє люди, синіє плоды, добрыя жены, синіи горы.

Дідицький покликався на граматику Вагилевича (1845 р.), що теж нав'язував такі самі форми „малоруссам“, хоч вони їх не вживали. В очах Дідицького остання граматика „безспорно и рѣшительно наилучшая грамматика малорусскаго нарѣчія“, мабуть тільки тому, що її зразком у формах, мові й термінології був російський підручник Греча.¹

„Малоруссь“ уживає в 4. відмінку: *-ю, -єю*: я видѣлъ ю; „великоруссь“: *ее*: ja widjeł jejo. Староруські форми: менѣ, тебѣ, себѣ звучать у „великорусса“: *меня, тебѣ, себѣ* = tjenja, tjebja, sjebja. „Малоруссь“ уживає форм: *знаѣ, бѣде, дѣлати, ходити нести*, „великоруссь“: *знѣеть, будеть, несть, дѣлать, ходитъ, причастники*: творячи, дѣлаючи, сотворивши, а *в.*: творя, дѣлая, сотворивъ, „а всѣ прочія правила граматики какъ малорусскаго, такъ и великорусскаго нарѣчія между собою сходны“ (стр. 7—9).

Так само, по думці Дідицького, „гласоудареніе въ обоихъ нарѣчіяхъ, малорусскомъ и великорусскомъ, между собою сходны“ з винятком „уклоненій простонародія“, що говорить: *на́рид, свобода́, новѣй, старѣй, цѣлѣй*, а „великоруссь“ — *наро́дъ, свобода́, новѣй, старѣй, цѣлѣй*.

Правильне наголошування можна набути читанням „великорусських стихотвореній, а равно и лучшихъ украинскихъ поэтовъ“ (стр. 10).

¹ М. Возняк: Галицькі граматики укр. мови першої половини XIX ст. Львів 1911. стр. 142—172.

А в „лексикальномъ разлічїи“ обидвї мови різняться тільки дрібницями: малорусское: якъ, що, дуже, надто, роз- (розумъ, роздаль), отой, ота, ото (тотъ, тота, того), майже, правѣ, хибань, а великорусское: какъ, что, очень, слишкомъ, раз- (разумъ, раздаль), этотъ, эта, это, почти, развѣ, а „весь прочій лексиконъ обѣихъ нарѣчій одинъ и тотже. Нѣкоторыя різниці въ немъ при многочисленности русскаго племенї, ничтожны“. Вистане, коли порівняємо „лексикальний матеріалъ малорусской граматики И. Вагилевича съ какимъ либо словаремъ южнорусскимъ“ (стр. 11).

Справившись із своїми „філологічеськими наблюденїями“, Дідицький на стр. 12—31 брошури „Въ одинъ часъ“ подав „Примѣры“ з „Дневника Руского Ів. Вагилевича № I за рік 1848 в оригіналі, російському перекладі і в латинсько-польській транскрипції, а так само видрукував гражданкою й латинкою два твори Пушкіна: „Пісня“ і „Клеветникамъ Россїи“, Лермонтова: „Туча“, Хомякова: „Дѣтямъ“ і прозовий уривок з Устрялова: „Очеркъ русской исторїи“. „Примѣры“ мали дати доказ, що поміж „малорусскимъ“ та „великорусскимъ слогомъ“ різниці незначні.

„Очевидно“, читавмо в „Свое-житъевыхъ Запискахъ“ Дідицького, „подноси́ль я тутъ надо все велегласно и убѣдительно, що научитись так скоренько говорити по великорусски можно намъ лишь потому, бо такъ мы, якъ и великоруссы соблюдаемъ въ письмѣ поконвѣчну русскую этимологію, а при введенїи якого будь рода фонетики у мало- чи великорусиновъ было бы просто невозможнымъ“ (I. стр. 65).

А між тим фонетичний правопис здобував собі вже тоді в Галичині терен, і ціла теорія Дідицького розбивалася на прах.

Якби ми хотіли йти слідами „філологічеськихъ наблюденїй“ Дідицького, то могли б доказувати, що польська, чи чеська мова є також нарѣччями „русскаго языка“. А хто так легкодушно, як Дідицький, говорив, що наголоси й лексикальний матеріал української та російської мови „одинъ и тотже“, цей давав докази „великомостенського“ знання, що з наукою не мало нічого спільного.

Любив також Дідицький у „Свое-житъевыхъ Запискахъ“ покликуватися на авторитет Даля й його Словник „великорусскаго языка“, але забував, що Даль усунув із свого Словника українські та білоруські слова, а українську мову ставив вище від російської та величав її красу, силу, багатство в виразах, легку зрозумілість літературної мови серед простолюдыя“ (Як. Головацький: Розправа о языцѣ южно-русск., стр. 33—4).

Сам Дідицький бачив, що при фонетичному правопису його теорія щезає, тому в „Свое-житъев. запискахъ“ кидав він громи проти нього та впевняв, що фонетика

в „новизною, выдуманною для ослабленія грозной для Польщи постояннымъ единомыслиемъ и согласнымъ дѣйствиемъ Галицкой Руси“, та що вона має на цілі ввести „польську унію“ (II. стр. 43).

Рівночасно шукав Дідицький для своєї теорії й для брошури „Въ одинъ часъ“ авторитетів. Тому причіпив сюди особу Олександра Потебні, що в р. 1863 приїхав до Львова, з Дідицьким познайомився, та мусів під впливом доносів, на приказ поліції, з Галичини забратися. Дідицький покликувався на Потебневі наукові погляди про „три рускія нарѣчія“, на видумані з харківським ученим лінгвістичні „розговори“. Забув Дідицький про те, що в р. 1863 писав у „Слові“ (ч. 84) про свою зустріч з Потебнею. Бачилися вони всього пів години, й ледве чи була тоді відповідна пора на лінгвістичну дискусію.

Вкінці погляди Потебні так сильно різнилися від „не-лінгвістическихъ разсужденій“ Дідицького, що про це годі багато писати. Потебня ніколи не стратив, як Дідицький, віри в живучість українського життя, й коли в р. 1876 заборона української мови вдруге дошкульно відбилася на розвитку рідного письменства, він піднімав свій авторитетний голос ув обороні українського слова (хочби в рецензії на збірник пісень Головацького, що за неї дістав золоту медаль Уварівської премії), а своєю видавничою працею творів Гулака-Артемовського, Квітки-Основ'яненка, Манджури та 186 українських „лечбників“ він підтримував пошану до української творчости. Не лякався він також закиду українського сепаратизму, який добачувано в його науковій праці, і далі витривало обороняв наукову правду перед різними тенденціями й нападами“ (Чехович: Ол. Потебня, стр. 34, 36 і 42).

Знайшов Дідицький для своєї теорії ще другу авторитетну людину — російського емігранта Василя Івановича Кельсієва (1835—72), що в р. 1866 був у Львові, писав про Галичину до „Нового Времени“ і видав навіть свої кореспонденції окремою книжкою п. н.: „Галичина и Молдавія. Путевыя письма“, СПб. 1868 р. стр. 351.

Дідицький писав про Кельсієва, що він „за все время побыта во Львовѣ былъ у мене ежедневнымъ гостемъ, выучился таки при первой встрѣчи со мною произносить известныхъ пять звуковъ въ своей московской бесѣдѣ по нашему, значить, якъ стій научился говорити по мало-русски, а самъ же помагаль менѣ при коректѣ печатающейся тогда моей брошурки „Въ одинъ часъ“, точно опредѣляя въ ея русскихъ „примѣрахъ“ правильную акцентуацію. За то я, угождая его волѣ, возилъ его за досужного времени до моихъ сродныхъ, или знакомыхъ въ ближшіи Львову села, гдѣ онъ свѣжо наученый говорити по нашему, богато розговориваль то съ нашими интеллигентами, то съ крестьянами“ (Свое-житъев. зап. I. стр. 65-6).

Оповідючи казочку про те, як то Кельсієв „якъ стій

научился говорити по малорусски“, Дідицький жалував, що титулу своїй брошури „научиться малорусину по великорусски“ не доповнив „прибавленієм“: „а великорусину по малорусски“. „Было бы то умѣстно и реально правдиво“ (Свое-житъев. зап. I. стр. 65—6).

III.

Дідицький видав свою брошуру „Въ одинъ часъ“, коли українська молодь у Галичині не мала ні одного свого органу. Упали „Вечерниці“ (1862—3), „Мета“ (1863—5), „Нива“ (1865), „Русалка“ (в першій половині 1866 р.). Через те не зустрінулася брошура Дідицького, вислана читачам „Слова“ 20 жовтня 1866 р., з критикою.

„Правда“ почала виходити аж у квітні 1867 року й брошурою Дідицького також не зацікавилася, бо мала важніші справи на приміті, а саме — оборону українства перед змішуванням його з польською інтригою, а зокрема береження імени Куліша перед атаками галицьких москвинів, Як. Головацького і Вол. Стебельського. Не зацікавилась теж брошурою Дідицького газета „Русь“ (1867).

На брошуру Дідицького „Въ одинъ часъ“ звернено увагу в „Світі“ за рік 1881 у прегарних „Сатиричних очерках“: I „В адін час...“ (ч. 1). Автором був Роман Розмарин (Іван Белей).

Сатира Белея, одна з найкращих у галицькому письменстві, заслуговує вповні на те, щоб її видати окремою брошурою, хоч із того часу, як вона явилася в „Світі“, минуло 55 років. Я сьогодні хочу тільки звернути на неї увагу, переповідаючи важніші місця.

На галицькій землі витворювано літературну мову, що нею ніхто не говорив, а вірші, складані галицькими „стихотворцями“, були дійсними чудовищами. Якийсь віршописець склав вірша:

Кождый народъ, хочбы дикъ,
Маеть свой родный языкъ...

А навіть Олександр Духнович, без сумніву заслужений чоловік, автор закарпатського гімну: „Я Русинъ бывъ, есьмъ і буду“, патріот і народний угро-руський діяч, обдарував Зорю Галицькую яко альбумъ на годъ 1860“ стр. 59—60 віршом, присвяченим ченцеві Вол. Терлецькому, що хіба може бути зразком тієї „літератури“, що виходила за редакцією літературного диктатора Богдана Андрійовича Дідицького.

Вірш просто безграмотний, без ніякого смаку й змісту. Ось він:

Честный Стче Владимиръ!
Тебе другъ витаеть ширъ
И весь Угро-рускій клиръ
У карпатскихъ вольныхъ гбрь.

Хоть Ты, русскій богатырь,
Затворился въ монастырь, —
Но читаешь намъ псалтырь,
Честный Отче Владимірь!

Не желаешь Ты безъ мѣръ
Свѣтлыхъ, багряныхъ порфирь,
Про то тебе славить міръ,
Честный Отче Владимірь!

Презираешь шумный пиръ,
Тебѣ довлѣетъ и чирь —
Скоро звукъ есть русскихъ лиръ,
Честный Отче Владимірь!

Середь нашихъ родныхъ гѣръ
Дружбу Ты найдешь и миръ,
Такъ у насъ не будешь сирь
Честный, Отче Владимірь!..

Роман Розмарин з талантом підхопив це безглуздя в мові й дав нам чудовий сатиричний „очеркъ“ на тему брошури Дідицького „Въ одинъ часъ“.

Роман Розмарин оповідає, що „Сверопутшественник“ (чи не Вен. Площанський?) поїхав на північ і прибув до Москви. Дуже подобалася йому московська поліція і жандармерія, а чи не найбільше „Кацапская Торговля“. За її вікномъ побачив він світлину якогось військового в мундурі з написом: „дюжинъ Гурко — 80 копѣекъ“. „Сверопутшественник“ запитав свого провідника, хто це такий, „а той об'яснив йому, що прецінь Гурко славний генерал з послідної війни з Турком“ і почав йому оповідати про подвиги Гуркові, між іншим, „як той генерал раз на правий вус прив'язав одну гармату, на лівий другу і так обі псреніє через Балкани...“, а на кінець добавив провідник, що „на ум і серце „худоби“ (простого люду) фотографія такого героя дуже уморальняючо впливає і чудесним способом доводить до нехибного народного самопізнання“. А станеться це в „адін час!“ Останні слова так наелектризували „сверопутшественника“, що він замовив 100 тисяч Гурків та велів їх відіслати в „Лемберг“ у „Галіцію!“ а телеграмою повідомив про це Львів.

Блискавицею розійшлася по Галичині вість, що закуплено аж 100 тисяч генералів для Львова. Алярми були по німецьких і польських часописах, а серед „руських“ в Галичині заволодів „восторг“. Львівський гарнізон дістав приказ, щоб був у поготівлі, та виявилось, що це стало зайвим, коли замість живих 100 тисяч генералів, привезено їх у двох щільно примкнених скринях. Для продажу портретів генерала Гурка відкрито ві Львові „Кацапскую Торговлю“, а з-за скляної шиби визирав на вулицю так самісько, як у Москві генерал „Гурко“. На привітання прислано для „Кацапской Торговлі“ три телеграмі: Перша із Скалата („оселі“ Івана Наумовича), друга: З під „русского сердца“, а третя з Лемківщини від Владыміра Быка (Хиляка). Ось їх зміст:

Із Скалата: „Враги со всѣхъ боковъ макхіявельскими штуками поглатаютъ наши древніи начала, наше широрусское з, наше быти или не быти. Да здравствуетъ 100.000 генераловъ“.

2. З під „Русского Сердца“: „Воспаряй смѣло а дерзко въ ефирное небо, разоблаченное надъ нашою святою Руссію, идѣже нѣсть болѣзни, ни печали, ни здыханія, но жизнь безконечная. Да исчезаетъ врагъ, аки исчезаетъ луна отъ солнца! Покарайтесь языцы, яко съ нами 100.000 генераловъ, которымъ со супелнымъ зауфаніемъ безъ повонтпеванія въ ихъ твердорусскія идеалы предаю судьбу Руси! Viel Glück!“

3. З Лемківщини:

„Ваше Высокоблагородіе!
 Русь покрыла непогодіе!
 Лемъ Ты, герой-человѣкъ,
 Значель Руси добрый лѣкъ!
 „100.000 генераловъ!!!
 За то весь широрусскій ликъ
 Со изъ сердца шлетъ Тебѣ рикъ
 „Многая лѣта“
 Владиміръ Быкъ въ имени лемковскихъ Русиновъ.

Другого дня прислано вже тільки дві телеграми, одну з під „Русской Селезѣнки“: „Безъ Тебе Русь — не былабъ Русь!“, а з Коломиї: „Ты, галицкій Зоробабель, побѣди Мардохея съ помочю 100.000 генераловъ!“ — Третього дня не прийшла вже ні одна телеграма, тільки обширний лист з Телячого.

Треба признати, що телеграми зібрано в сатири прегарно. Те „святес з“, що було для галицьких русофілів питанням „быти, или не быти“, заступало десятки літ „лосунг“ для національної ворожнечі. В дійсності, якби воно, а з ним *ы* і *ѣ* завалилися, то пропала б була „тверда“ Русь, а філологічні висновки Богдана Дідицького були б зчезли безслідно.

А хто з нас не пам'ятає, як до голови „Народного Дому“ ві Львові, проф. унів. д-ра Йосипа Делькевича прийшли були висланники українців із проханням найняти залу на концерт.

о. Делькевич відмовив, а коли один із делегатів запитав, чи о. голова не мав до них довір'я, дістав від нього таку відповідь: „Довірів маю, только зауфанія не імію“, цілком так само, як в телеграмі зпід „Русского сердца“, де надавець висловлював віру у 100 тисяч генералів „со супелнымъ зауфаніемъ безъ повонтпеванія въ ихъ твердорусскія идеалы“ („z zupełnem zaufaniem bez powątriewania“)...

В сатири Романа Розмарина читаємо далі, що „Гурка“ ніхто не купував, ані за ним не допитувався, і тоді „северопутошественникъ“ дав оповістку по газетах, що окрім генералів продає ще „сургуч“ і „карандаші“. І аж тоді дістала „Кацапская Торговля“ від канчуцького деканату за-

мовлення на 2 екземпляри генерала Сургуча і 2 екз. генерала Карандаша, але про Гурка не було згадки...

На анонс в газеті відізналася теж громадська рада з Глупоставу. Вона запитувала: „по чому ляк, який ляк, добрий ляк, руський ляк?“, а дальше писала: „А ми також просимо ще, відпишіть нам, чи нема ще олівців, тай геть всячини до писання, тай образків і забавок діточкам, та й черевиків і чоботяток для дітваків та й ще хустинок до шиї, шапочок, сукманинок та й бавовни та й всего, що, гей той казав: „во обще совершенно существует, іхже ність числа“.

У Львові, в „Кацапській Торговлі“ була велика радість із листа вїйта й громадської ради Глупоставу, а враз із тим засяла надія, що бодай один генерал Гурко попаде на село. Вислано негайно листа до вїйта в Глупоставі, що скликав навмисне громадську раду, щоб прочитати їй відповідь із Львова.

Вїйт почав читати: Благородный Государь Начальник деревни Глупоставъ! На Вашъ многоуважаемый запросъ, Вашеѣвшій здѣсь, имѣемъ честь привести къ свѣдѣнїю Вашему, что в нашей „Кацапской Торговлѣ“ въ Лембергѣ можно получить: Писчїи приборы; карандашъ, сургучъ и проч. — Дюжинъ Гурко á 10 кр. а. в. екс. — Выборъ игрушекъ всякаго качества. — Спички салонныя. По обычнымъ лавочнымъ цѣнамъ, Касательно же башмаковъ, сапоговъ, шляпъ, шинелей-умохранилища — съ персохранилищемъ — соединяющей части — перевязищъ для мальчишекъ¹, тоже хлопчатой бумаги и проч. имѣемъ честь извѣститъ, что тыхже въ „Кацапской Торговлѣ“ нѣтъ“.

Лист „Кацапской Торговлѣ“ викликав на громадській раді формальну революцію. „Так писати! — почав викрикувати присяжний. Вже найясніший наш монарха від коли дали нам конституцію, автономію, а він так пише! Він скипи стріють з нас! „Ігрушек“, „Мальчишек“! А пришийкобиліхвостушек, перунишек-би тебе з ясного неба в саме серце, щоби як тото пришиблене „качество“ не імів чести квакнути! „Косательно“! Не скаже по просту „коса“, але „косательно“! Чи збаг хто таке? Хто каже: „косательно“? То світ з християнином перевертаєсь горі ногами: косательно, серпательно, цїпательно, сокирательно... Агу, пекза-пек. Тьфу! Як ти каменятельно вцїджу межї очистики, як ти вилательно спряжу по хребтушку! Дайте ми го ту! Де він? В сметану, гей той казав, розіллється!“ Присяж-

¹ Секретарем „Народного Дому“ у Львові був Олексій Палюх, дуже чесна людина, що не міг переболіти розтрати капіталів в т. зв. крилошанському банку й повісився. Був це чудаць, що придумав чимало слів і їх безнастанно уживав. „Тихолази“ (пантофлі), „тихоступи“ (калощі), „умо, удо соединительной части перевязчик“ (краватка) і т. п. Іх теж втягнув Розмарин до тієї мови, що її витворювано в Галичині під покровом Дідицького.

ний, мов ошалілий, зверг з себе сірак, рукави від сорочки став закасувати та все: — „Дайте ми го! Стався! В моїх рученьках саламаха!“ При тих викриках сціпив кулаки та й став товкти чиколонками о чиколонки, мов довбеньками, а в кінці в завзятій люті ухватив одного слабосилого радного обома руками за сорочку на грудех. Сорочка в обшивці лиш д-р-р, — радному очи вибігли на верх, а присяжний все викрикає: „Пушка — с пари!“ — Всі прочі радні й війт почали відтягати присяжного: „Куме Мацею, куме Мацею! Коваль у Львові завинив, а ви слюсара, кума Яцентого повісили! Пустіть!“ Ледви-не-ледви попустив присяжний радного, але тоді взявся до війта: „Я вам казав: Куме, не пиши“, а ви казали: „або що“, тепер масте! Тай знов своє: „Де він? Стався“. На саламаху! Гу—у—у!“

Не зараз пом'як присяжний, але в кінці пом'як, втихомирився. Рішено відповісти „Кацапській Торговлі“, а до помочі запрошено реєтного, щєбто дяка. Ось почав реєнтний вияснювати:

Ну, писчїи знаємо, що ніби до писка; але прибори, то, мабуть, ані не пироги, ані не каша, бо заки дійшли б із Львова до Глупоставу, то пироги застигли б, а каша скислаб... а писчїи прибори — то ложка, миска, макітра, вся посудина.

Карандаш, толкував реєнтний, то є такий карук, що го їсться, як мід солодкий, але то не той карук, що ним каручать, бо той зветься таки по просту карук, а цей ніби карандаш, ну карандаш...

Сургуч, об'яснював реєнтний, то є таке щось ні то масло, ні то сир, дуже добре і ситне. Але ні масло ні сир, бо як би було масло, то би було масло, а як би сир, ну то був би сир, той що на пироги, а то хіба сургуч тай сургуч...

Дюжин Гурко вияснював таки сам війт: „Ну, Гурко, то „огірків“, а дюжин, то кум Яцентий кажуть, що коло Галича „діжка“, то що у нас „чвертка“. Дюжин Гурко, значить отже „діжка огірків“...

Вибір ігрушек всякаго качества, читав далі війт і знову сам таки вияснив: ігрушек, то „грушок“, а качества то „качок“...

Присяжний почав знов у злість падати: „Скажіть мені, люди добрі, хто вигадав якось так по „кальвінськи“ писати. Ци не краще, то сказати, гей той сказав, качка, як качество?!

Спички салонныя, гм, почав дяк, — „спичка“ то ніби спиці, що до коліс, а „салонныя“, ну то сало, солений, сало солене, посолене...

— Сала нам не треба! Піст! — закричали інші радні. І таким коштом збувся реєнтний клопоту вияснювати радним головам не абияку загадку: які то з соленого сала спиці до коліс!...

Ось і відписано листа до Львова, — до „Кацапської Торговлі“: „Любі наші паноньку! Наше з Вами таке, що гей той казав: говори до гори, а гора горов — піп в дзвін, а дідько в клепало. Ми писали за ляком, оловцями, забавочками для дітваків, то що, а Ви нас чествуєте писчими приборами, карандашем, сургучем, косательними, ігрушками, пришийкобиліхвостушками — та й ще чорт біса батька знає чим. — У нас в простім стані ба й у поляків так: коби галушки в мисці, а пальці зроблять тоту саму службу, що й Ваші писчії прибори. — Карандаша наші батьки не їли та й не будем і ми, будь він, як медок-солодок... Як у нас своє масло і свій сир, то казала Феся, що без Вашого смачного сургуча обійдеся. Гурків нам аж львівських не треба, бо цього року в нас так зародили, що й найбідніша господиня наквасила станву... Ігрушек нам до лиха, у нас цього року садовини, хоч за воробцями кидай... Качества у нас в селі повно, ми би воліли добрий гатунок курей „кінських“ на розплодок... Спички салонныя, то певно не до хлопських, вибачте, драбинястих возів під тягар, а, мабуть, до панської чортопхайки, тої на двох осях... Косательні може б ся кому й здали, але хіба аж на-рік, бо цього року ми вже покосили... Тому то, паноньку наші солодкий, змилюйтеся над нами, не пишть вже більше до нас, бо Ви й тим одним своїм письмом в нашім Глупоставі мало „криміналу“ не зробили, — кум Яцентий туй-туй що не пожив смерти... Тай ще Вас прошу, як випаде Вам коли їхати по-при Глупостав, то обминайте його здалека, бо кум присяжний заведея, як має на кого „пик“, то такого з далека завітрить... А я Вас ще раз прошу, не пишть вже більше до нас і обминайте Глупостав! Григорій Макух“.

Лист приголомшив власника „Кацапської Торговлі“. Найбільше вразило його те, що Макух із генерала Гурка зробив нужденний „огірок“. Ввечері перейшла Торговля за півдармо в чужі руки. Зараз уже на другий день рано новий власник перехрестив її на „Handel papieru etc“, а з-за шиби замість Гурка визирав Осман-баша, „лев“ із Плевни.

— — — — —

Все ж таки важко про те писати. Серед мовної анархії, з браку любови до свого, з недостачі ідеї, що нею дорожить кожна шануюча себе нація, ломилися люди, як Дидицький, Головацький, Антін Петрушевич, Мик. Устиянович, одиниці, без сумніву, спосібні. Пропадали для своєї нації через русофільство в користь Польщі Вол. Стебельський і інші. А за цей час 70-ліття такого мовного хаосу виявили таланти тільки два письменники: В. Залозецький і В. Хиляк (Єронім Анонім). Їх твори друковано в поправленій мові в Росії, але й вони сьогодні, головно через мову, забуті.

Львів, дня 25. І. 1936 р. Кирило Студинський.

МОЛОДИЙ ШЕВЧЕНКО ПЕРЕД ВЛАСНИМ СУДОМ СВОТМ НА КІНЦІ ЖИТТЯ.

Історія повісти „Художник“.

„Щира розмова, як сповідь, уласкавлює наше журливе серце“. („Щоденник“ 24. липня).

I.

Повість Т. Шевченка написана на засланні в Новопетрівськїй фортеці. Почата була вона 25 січня 1856 р. (ця дата на початку повісті) й закінчена 4 жовтня того р. (дата в кінці). Автограф її, писаний на сірім поганім канцелярійнім папері, заховався на 20 піваркушах, перегнутих наполовину, але в зшиток не зшитих, уявляє брульйон, написаний чітко. Піваркуші 4—9 по тексту прикриті рисунками, поробленими олівцем: жіночі силуети, птахи, баран, якісь штрихи; на 14—15 помітні знаки від барв, ніби пробувано пензля; на 19 піваркуші в тексті вгорі з правого боку, перебиваючи рядки згоря 4 і 5, обведено прізвисьце „Bronislawu Zaleskemu“, а нижче рядки знизу: 9—12 на краю зліва догори ногами написано:

Горекъ хлѣбъ подаючи
 И жестоки пороги чужого крыльца.
 Данте Алигьери.

А трохи нижче від цього двовіршу вміщено дві слови: „Свиданіє“, а під ним нижче наче: „С моеї“.

Історія цього автографу така. Після смерти Т. Шевченка вся спадщина його: бібліотека, рукописи й усе інше перейшли до одного з найбільших приятелів поета — Михайла Лазаревського. Р. 1862-го після наради, мабуть, із друзями й приятелями Шевченка з метою допомогти братам покійшого, М. Лазаревський друкує в „Основі“ за місяць березень зявса про те, що продаються всі рукописи Шевченка, що залишилися після його смерти; серед цих рукописів у спискові на восьмому місці зазначена й повість „Художник“. Пізніш виявилось, що автограф нашої повісті разом із іншими попадає до Миколи Костомарова, в якого, як видно із передмови до першого видання повістей, повість „Художник“ разом із іншими лежала „без движенія 20 лѣт“. Думка про видання виходить не з ініціативи Костомарова, але з ініціативи найближчих „почитателей памяти славнаго поета, по просьбѣ которых они и переданы были Николаемъ Ивановичемъ для приведенія ихъ путемъ печати во всеобщую извѣстность“.¹ І вперше повість наша появилася на сторінках „Кіевской Старины“ р. 1887, кн. 1—3, а через рік у збірці повістей.² Коли повість була опублікована, вона в скорому часі появилася друком і в перекладі на українську мову, що зробив

¹ Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка, писанныя на русск. яз.“. Київ, 1888, Предисловіе.

² Це саме видання.

О. Кониський, і друкувалась на стор. „Зорі“ й окремо в Львові,² Києві,⁴ Катеринославі,⁵ Київ—Ляйпцігу,⁶ в Києві⁷ й у Харкові.⁸ Цей переклад О. Кониського без змін видруковано в Львові, Києві й Катеринославі. У Ляйпцігському виданні в кінці повісті зазначено: „Переклад Б. Л-ого“. Отже виходить новий переклад Б. Лепкого. В основу перекладу Айзенштока, як сам перекладчик заявляє, ліг переклад Кониського.

Така була зовнішня історія повісті, щодо долі автографу її га видання в російським оригіналі й українським перекладі: всі ці переклади: Кониського, Лепкого й інші виходять не з автографу безпосередньо, а з видання „Кієвской Старини“, й мимоволі напрошується питання, чи заслуговує повного довіря це останнє видання? На це питання дає посильну відповідь С. Єфремов, що студював автографи повістей: „Редакція „Кієвской Старини“, пише дослідник, для цього видання користувалась певне з копій і, треба сказати, досить добрих копій, зроблених мабуть під доглядом власника Шевченкових рукописів, Костомарова“.⁹

Щодо дальшої долі автографу повісті, то після видання „Кієвскою Стариною“ про його й інших вначе було забуто: ніхто про них і не згадував. І тільки року 1908-го, після смерті дружини М. Костомарова, Аліни Леонтіївни, увесь архів покійного історика перейшов до зятя його дружини, В. Котельникова. В архіві знайшлася й наша повість. Р. 1918-го Котельников цього рукопису, разом із іншими, передав Хв. Вовкові, що збирався до Києва, щоб він відвіз туди й цю дорогу спадщину. Хв. Вовк, на щастя¹⁰, перед від'їздом віддав їх на тимчасову схованку до Петербурзького Етнографічного Музею, звідки р. 1924 вся рукописна спадщина, а з нею разом і наша повість, дісталася до Всеукр. Акад. Наук у Києві,¹¹ де переховується й до сьогоднішнього дня.

II.

Внутрішню історію повісті „Малаяр“ пробує з'ясувати І. Айзеншток. У передмові до свого перекладу дослідник пише: „Написано її,

² „Кобзарь Т. Шевченка“, ч. III. вид. Наук. Тов. ім. Т. Шевченка в Львові 1895—1898.

⁴ Видання „Вік“, Київ 1901 р. б) Видання Яковенка, Київ, 1911, т. II.

⁵ „Повний збірник творів Т. Шевченка“, за ред. Д. Дорошенка, Катеринославі, 1914 р.

⁶ „Повне видання творів Т. Шевченка“. Київ—Ляйпціг, вид. Укр. Наук. т. IV.

⁷ Т. Шевченко: „Повісті“. вид. „Сяйво“, Київ, 1927.

⁸ Т. Шевченко: „Художник“ (автобіографічна повість). Переклад з російськ. за редакцією й переднім словом І. Айзенштока. Харків 1918.

⁹ „Спадщина Кобзаря Дармограя“, „Україна“. 1925, кн. 1—2, ст. 18.

¹⁰ Тому кажу „на щастя“, що Хв. Вовк в дорозі до Києва р. 1918 помер, і невідомо, що сталося би з рукописами Шевченка.

¹¹ С. Єфремов, та сама праця, ст. 18.

як то видно з поміток на рукопису, між 25 січня та 4 жовтня р. 1856. Це до певної міри може пояснити саме те, чому Шевченко звернувся до такої теми, чому він на дев'ятому році заслання згадав про перші роки своєї художницької кар'єри, про перші успіхи свої на полі мистецтва". І далі Айзеншток пояснює: „Року 1855 помер Микола I, „неудобозабываемый Тормаз“, як його, слідом за Герценом, ладен називати Шевченко. Від нового царя сподівалися зміни в політиці, чекали багатьох „милостей монарших“ і в першу чергу амністії для політичних в'язнів та засланих. Дійсно, за маніфестом 27 березня року 1855 дозволено повернутися з Сибіру декому з декабристів, багатьом були зменшені кари тощо. Зовсім природно було Шевченкові чекати коли не повного помилування, то, принаймні, хоч полегшення своєї долі. І поет чекав навіть тоді, коли вже очевидно було, що амністія пройшла повз нього. Навіть у квітні року 1856-го він дожидався пошти з Оренбургу: „она должна была привезти мнѣ освобождение по случаю вступления на престолъ нового императора, — писав він до графині Н. Толстої, що багато клопоталася за нього, — но обо мнѣ забыли, меня не выписали изъ списка мучениковъ“...

„Мимоволі виникає бажання, продовжує дослідник, порівняти ці довгі місяці року 1856, що їх вважав був Шевченко за останні місяці свого підневольного, солдатського життя, з останніми часами його незолі, коли він був повний змагання нових, кращих умов, коли він прагнув бути в Академії й чекав тільки деяких формальностей, щоб стати вільною людиною. Це порівняння, ця паралеля як найкраще пояснює зародження творчих намірів поетових, що здійснилися в автографічній повісті „Художник“. Подібно, як сьогоднішній солдат, завтра мусів стати вільною людиною. Шевченко згадував, як він „из грязнаго чердака, ничтожный замарашка, на крыльях перелетѣл в волшебные залы Академіи Художеств“ (З „Журналу“ Шевченкового).¹²

Цілком можливо, що надії й сподівання могли нагадати Шевченкові його минулу долю перед звільненням із кріпацтва. Таких прикладів, коли поет із контрасту чи з аналогії пригадував минуле з свого життя, можна навести з самої його повісті. Наприклад, поет пише: „Вот как я нынче живу, по маскарадам шляюсь, в трактирах ужинаю, деньги, как попало, трачу, а давно ли, давно ли сіяло над Невой то незабвенное утро, в которое вы нашли меня в Лѣтнем Саду перед статуей Сатурна. Незабвенное утро! Незабвенный мой благодѣтель! Чѣм и как я достойно возблагодарю вас?“¹³ Або: „Немнотим из людей выпадает такая сладкая участь, как выпала на мою долю,

¹² А Айзеншток, те саме видання, ст. 5—6.

¹³ „Поэмы, повѣсти и рассказы...“, ст. 309.

и если бы не вы, пролетѣла бы мимо меня слѣпая богиня; но вы ее оставовили над заброшенным бѣдным замарашкой".¹⁴ Ці згадки показують, що справді Т. Шевченко міг по аналогії з сучасним викликати з своєї пам'яті й ті щасливі давно-минулі дні, коли, як він гадав, Сошенко спинив над ним ту „слішу богиню“, що байдуже пролітала повз його, нещасного замурзи. Але така аналогія досить далека й дуже загальна. Це той загальний і дуже розпливчастий комплекс цілої низки неоформлених згадок, переживань, мрій, щасливих перспектив найрізноманітнішого характеру й змісту. Це той, можливо, психологічний рефлекс, що міг видітись на папір у формі літературного твору й не міг. Коли ж уже письменник брався за перо, то чи ввижалась йому форма повісті, чи що інше — не відомо. На мій погляд, скоріш „Журнал“ повстав підо впливом його надій про волю й повернення з заслання. Прочитаймо початок „Журналу“ (під 3 іюня), де Шевченко згадує листа М. Лазаревського, в якому приятель повідомляє про майбутню волю; з цього листа властиво й розпочинає поет свого „Щоденника“, обіцяючи не згадувати ні словом про тяжке життя його на засланні й простити тих, що його так мучили. А повість „Художник“ має початок трохи інший. Поет забувається долею тих геніїв-мистців, що „в лахміттях починали й кінчали своє поприще“, тих „усоблених ангелів, тих представників живої доброчинности на землі“, яким „випадає завжди така сумна, така гірка доля“; і як приклад до цих роздумвань поет у формі повісті розторгає таку сумну долю свого героя маляра, що почав своє життя нещасним замурзою й так само закінчив його, зламаний долею, прибитий нещасливим коханням і одруженням, у лічниці божевільним. Такий сумний кінець повісті якраз не випливав із тих сподіванок і надій про волю, до яких нав'язує Айзеншток зародження повісти. Таким чином, треба шукати інших стимулів до зародження й повстання твору.

III.

Коли я підходжу до самої повісті, слідкуючи за розвитком найголовніших думок поета, то пересвідчуюсь, що таких основних думок є дві: 1. історія життя талановитого, багатонадійного маляра й зросту його мистецького таланту до самих вершин його піднесення і в той же самий момент катастрофа таланту, якого занепаду не міг пережити сам мистець; з цього божевілля й смерть — це одна тема; 2. в життя й зріст та розвинення таланту вривається нещасне кохання до дівчини — красуні, неглибокої, поверховної, зрадливої, що не розуміє душі свого коханця й не підносить його таланту; і коли він з нею, вагітною від другого, жениться, спасаючи її репутацію, вона, не давши йому родинного тепла, умов для його творчости, спричинюється до його загибелі — це друга тема, рівнобіжна. Коли перша є головна й домінуюча в концепції письменника, то друга підрядна, але

¹⁴ Те саме видання, ст. 343.

така, що своїм емоціональним тонусом творить лірично-емоціональну атмосферу для першої й спричинюється до катастрофи, надаючи їй динамічного розвинення. Яка з цих двох тем була перша в своєму зародковій й спричинилась до повстання другої, цебто яка з них була ядром, що дала стимул до зародження твору? Щоб відповісти на таке кардинальне питання, треба заглибитись у конкретне тодішнє життя Шевченка на засланні й пошукати, чи не було в тім найбуденнішим із буденних животінні якогось духово-емоціонального піднесення в душі поета й спаду, як реакції. І коли я заглиблююся у ту духову атмосферу, якою жив поет, то спостерігаю, що найглибші переживання на засланні в Новопетрівській фортеці викликала в душі поета дружина коменданта тієї фортеці — Агата Ускова. Прибула вона до Новопетрівського форту в другій половині 1853 р. А „до того часу, пише О. Коניський, Шевченко, який взагалі дуже любив жіноче товариство, не зустрічав у Новопетрівську жінки освіченої, якій би міг симпатизувати, хоч оскільки це властиве кожній більш-менш культурній людині. Освіта, молодість, тепле й просте поводження А. Ускової не могли не бути для Шевченка тим світлом і теплом, яких він був позбавлений від часу арешту в Оренбурзі впродовж чотирьох років“.¹⁵ І ось у „дикій пустині, серед „або тупих, або п'яних готів“ зустрічає він молоду, гарно освічену й добру жінку; вона ніжна мати; вона привітлива до вигнанця; вона спочутливо ставиться до його гіркої долі. Було б навіть дивно, коли б у змученім, уразливім серці поета, в чутливій душі його не запалилось, крім почуття вдячності. інше почуття. І воно зайнялось“.¹⁶ Натяк на це кохання зперше зустрічаємо в листі до Бр. Залеського від 9 жовтня 1854 р.: „Агата, писав він, ця прегарна жінка, для мене справжня благодать Божя. Це одна-єдина істота, з якою я захоплююся інколи навіть до поезії. Таким чином, я більш-менш щасливий; можна сказати, що я зовсім щасливий; та чи й може бути інакше в присутності високоморальної й фізично прегарної жінки?... Чи не правда, що ані один лист мій до тебе не кінчався так радісно, як це й?“¹⁷

А 10 лютого 1855 року поет пише: „Яке чудове, дивне створіння — непорочна жінка! Це найближкучіший перел у вінку творіння. Коли б не це одне єдине, споріднене моєму серце, я не знав би, що з собою робити. Я покохав її високо, чисто, всім своїм серцем і всім вдячним своїм коханням. Не припускай, мій друже, й тіні чогось порочного в непопсованій моїй любові“.¹⁸

¹⁵ А. Я. Коныський; „Жизнь украинского поэта Т. Г. Шевченка“, Одеса, 1898, ст. 386.

¹⁶ Та сама праця, ст. 409—410.

¹⁷ „Твори Тараса Шевченка, т. III, „Листування“, Укр. Акад. Наук. Державне Видавн. України, Київ 1929, ст. 77.

¹⁸ Те саме видання, ст. 79.

Ці слова самого Шевченка найкраще доводять, що він покохав її не тільки як високоморального друга, але й як „фізично прегарну жінку“; це була не любов, а справжнє кохання. І під впливом його поет відродився, піднявся душею, відчув себе...

Про таке, а не інше почуття згадує й сама А. Ускова в листі до О. Кониського: „Я була рада його товариству; він умів на могильних пам'ятниках киргизів розбирати, що означає те чи інше зображення, зброя чи знаряддя, вироблене на пам'ятнику. По них він людяспіював, чим покійний займався за життя, коло чого працював і т. інш. Та й взагалі в Шевченка, як людини освіченої, не бракувало під час прогулянок тем для розмови. Розмова завжди була далека від дрібних інтересів щоденного занадто вже дріб'язкового життя новопетрівців. Таким чином прогулянки наші тяглися довгий час, аж поки я не дізналась, що про нас починають ходити різні плітки. Раз якось лікар Никольський повідомив мене, ніби в жарт, що коли я бажаю, то він може показати мені місце, де Шевченко очікує, поки я вийду на прогулянку. Мені було неприємно це чути і, щоб припинити плітки, я перестала ходити на прохід. Шевченко дивувався цьому, питав про причини, але я нікому не з'ясувала дійсної причини, і після цього почалося його охолодження до мене“.¹⁹

Так поет піднісся на вершини свого глибокого почуття, високого святочного настрою й радості життя навіть на засланні. Родинне тепло, присутність інтимного друга, задушевні розмови збудили в душі поета ту радість, надхнення й потяг до творчості. Від того піднесення емоційального починається його піднесення й мистецьке: всі повісті до 1856 р. („Блягтя“, „Варнак“, „Наймичка“, „Музика“, „Нещасний“, „Капітанша“, „Близнята“) писані в проміні цього ліричного піднесення й творчого надхнення. Тільки з „Художника“ починається переоцінка свого почуття, своїх переживань і глибоких роздумувань на теми: 1. родинного тепла й родинної трагедії; 2. мистецтва й кохання; 3. жінка — справжня мати, глибока й чула натура, і жінка — духово викривлена, морально знижена, жінка — бездушна лялька. Ці теми вриваються в творчість Шевченка з 1856 р. глибокою борозною й стають новим тлом у його повісті „Художник“. Чому така різка й глибока психічна зміна в цілій літературній концепції Т. Шевченка?

А Ускова пояснює тим, що вона стала уникати побачень із поетом і останній став до неї охолодати. А послухаймо самого Шевченка. Два моменти наводить поет у листах до Бр. Залеського: перший на початку 1855 р. (10 квітня), коли Шевченко писав: „А моя моральна, моя єдина опора — і та тепер захиталась і раптом стала порожньою й без життя; картюжниця, більш нічого! або це мені так здається, або воно дійсно так є. Я такий прибитий цією невдачею, що не відрізняю чорного від білого“.²⁰ Ось початок катастрофи...

¹⁹ А. Кониський, та сама града, ст. 462.

²⁰ „Твори Тараса Шевченка, т. III. Листування“, Укр. Акад. Наук, ст. 83.

А в літі 1856 року, коли Ускови сиділи за обідом, з'явився Шевченко такий п'яний, що, йдучи по кімнаті, мусів триматися за стіну, щоб не впасти. Це був перший і останній раз, коли Ускови бачили його п'яним. Агата Омельянівна встала з-за стола й вийшла.²¹ Особиста трагедія Шевченка супроводиться прагненням звільнитися від неї, її забути, а це приводить до екстравагантності, навіть до конфліктів особистих (Ускова вийшла геть); Шевченко гасить своє палке почуття горілкою.

Конфлікти ці поглиблюються, приводять до особистих образ і навіть розходжень. Шевченко подає Бр. Залеському другий момент із їх взаємовідносин у листі того ж 1856 р. приблизно перед 15 вересня; повідомивши, що Усков почав охолодати до фотографії, Шевченко далі пише: „А чи знаєш, що в нас вийшла маленька контра? Агата мала необережність кинути мені докір своїми добродійствами, і я струсив тил від ніг своїх, і позторюю слова великого флорентинського вигнанця:

Гіркий хліб подавання
І жорстокі сідці чужих сіней.

Подія неприємна, але я тепер почуваю себе далеко спокійнішим і вільнішим, ані ж під покровом, по суті, добрих людей.²² Це місце з листа Шевченка до Бр. Залеського дуже важне для визначення генези повісти. На 19-му піваркуші автографу повісти серед тексту її, як я вже зазначав на початку (1-й розділ), Шевченко позначив: „Броніславу Залеському“, і двовірш А. Данте, а під ним „Свиданіє“, а ще нижче, правда, досить нерозбірливо, але, мабуть, таке слово: „Смоєй“. Це все мені говорить про те, що цей останній конфлікт стався під час якогось їх побачення, можливо, що на просьбу Шевченка, і він остаточно охолодив відносини вразливого Шевченка до Агати,²³ це все в повісті нашій спричинилося до таких дуже виразних і досить гіперболічних натяків на Агату Ускову:

„Недавно зо мною ось що сталося. Далеко, дуже далеко від порядного чи цивілізованого товариства, в глушині майже безлюдній, прийшлося мені жити досить довгий час; і в цю саму пустиню залетіла, тільки не випадково, світська красуня; такою по крайній мірі вона сама себе пізніш називала. От я й знайомлюсь; а я, треба вам сказати, на знайомства не дуже тугий. Знайомлюсь, спостерігаю нову знайому-красуню, й о диво над дивами! Ані тіні схожості з тими красунями, що бачив я раніш. Чи не здичавів я в оцій пустині? думаю собі. Ні, з усіх боків прегарна жінка: і розумна, і скромна, і навіть начитана, і, що називається, аві тіні кокетства. Мені самому стало соромно за свою спостережливість, і я на бік всяке недовір'я і роблюсь не то що поклонником, це ремесло мені не вдалось, а стаю добрим, щирим приятелем. Я не натішуся своїм відкриттям, до того навіть, що в старім серці заворушилось щось більше від звичайної, безпосередньої приязні, і мало-мало не відіграв був ролю воведіль-

²¹ А. Кониський, та сама праця, ст. 413.

²² Твори... т. III. Листування ст. 101.

²³ Коли перечитаєш „Журнал“ („Щоденник“), то в усіх тих місцях, де згадується А. Ускова, відчуваєш якусь верожість і зірдливість Шевченка до неї.

ного старого дурня. Випадок спас, і звичайнісінький випадок. Одного разу вранці, — я був ними прийнятий вдома, як свій, так, що вони мене часто запрошували на ранішній чай, — отже одного разу вранці я завважив у неї над самою потилицею заплетене волосся в дрібні кіски. Це відкриття мені не подобалось. Я раніш думав, що в неї на потилиці коси закручуються самі собою, а тут ось воно що! І ось те саме відкриття сплизло мене від того, щоб признатись їй у своїм коханні. Я знов став звичайним, добрим приятелем. Розмовляючи майже щодня про літературу, музику й інші мистецтва з освіченою жінкою, звісно ж обмовляли. В цих розмовах я завважив, і то вже в другім році, що вона дуже поверховна і про красу в мистецтві чи в природі говорить досить байдуже. Це трохи захитало мою віру. Далі, немає на світі на німецькій і російській мові такої книжки, якої б вона не читала, а ні одної не пам'ятає. Я запитав про причину. Вона послалась на якусь жіночу хворобу, через яку вона втратила пам'ять ще дівчиною. Я простодушно повірив. Тільки став помічати, що якісь паскудні віршики, читані нею в ті самі часи, вона й тепер ще проказує з пам'яті. Після цього мені стало совісно говорити з нею про літературу, а незабаром після того я завважив, що в них немає ані однієї книжки в хаті, крім пам'ятної на біжучий рік. Зимом вечорами вони грали в карти, коли збиралась партія; але це, думав я, з гостинности, а того й не помічав, що вона була в страшенно поганім настрої, коли їй не щастило таку партію скласти: в неї зараз же починала страшенно голова боліти. Коли партія збиралась у чоловіка, то вона, ніби нічого й не стазось, сідала коло столу й дивилась до карт гравців, як до своїх власних, і таке мисле заняття тягнулось аж за північ. Я, коли починалась ця бездушна сценка, зараз же виходив на вулицю. Противно бачити молоду, гарну жінку за такою нечулою роботою. Я тоді цілком розчарувався, й вона мені видалась звичайним поліпом або правдивіш, справжньою привилеюваною красунею... а я то, я то гава! уявив собі, що ось парешті відкрив Ельдорадо, а це Ельдорадо просто дерев'яна лялька, на яку потім без огиди не міг дивитися".²¹

Цей, можна сказати, безпосередній перебіг деяких подій із життя Агати Ускової й відносини поета до них, а від них і до самої коменданши, показують, як болюче реагував Шевченко на них тоді, коли інтимні відносини попусувались, і коли огірчення його до неї оголило постать його минулої симпатії від романтичного фльору її ідеалізації в бік навіть протилежний. Така реальна постать Агати стає в найгірші моменти його до неї особистих відносин зразком чи конкретним, може навіть несправедливим прикладом жінки, вихованої штучно, фальшиво, поверховно, що в родині є тятаром, бо вона егоїстична; вона ніколи не буде лагідною люблячою жінкою, ні доброю піжною матір'ю; вона тільки на один мент освітить ярким, сліпучим промінням радості тиху оселю любимця Божого (мистця, Л. Б.), а потім, як від промайнутого метеору, так і від цієї скороминуючої радості не залишиться й сліду".²²

Цей живий приклад, із власного досвіду Шевченка, стає вихідним пунктом для вьяснення ролі жінки в житті й долі того маляра, якого автор виводить у своїй повісті. Коли автор довідується (оповідаючи точиться від імені автора, приятеля героя повісті), що його приятель (маляр) закохується в Пашу, він віддається роздумуванням про те, що його маляр сердечний „закохався по вуха до своєї гар-

²¹ Т. Г. Шевченко: „Поэмы, повѣсти и рассказы“...

²² Те саме видання.

ненької вертлявої учениці. Це природно, це добре, думає він, це навіть необхідно, тим більш маляреві, бо йнакше заскоружне серце на академічними етюдами“. Але „часто буває, що справжньому й найнадхненнішому поклонникові краси випадає на долю такий морально огидливий божок, що йому личить тільки дим кухонного вогнища, а цей, простосердий, курить перед тим божком найчистіший фіміям...“. Коли Шевченко доводить свої роздумування до кінця, він далі запитує себе: „Для чого це я так розбалакався про тих, що роздирають серця людські, а разом і моє? Мабуть у науку своєму приятелеві. Але я гадаю, що ця наука йому буде цілком зайва, та й весталка його, оскільки я міг зрозуміти з його описів, ледве чи здібна залізти глибше в серце маляра, що так прегарно відчуває й розуміє все високе й красне в природі, як мій приятель. Це повинна бути бистроока, курносенька крутійка...“.²⁶ І він їй не надавав значення, більш побоювався тіточки її, що дійсно може обкрутити його приятеля й женити на своїй небозі. Коли ж отримав листа від товариша його, Михайлова, про те, що приятель дійсно оженився, та ще й з вагітною від другого, чому відійшов від мистецького життя й ради куска хліба знизився до ремісника, а то й взагалі завмер; а талант у нього був незвичайний; тоді автор рішив, що будучність його друга була вже скінчена „на самім світанку промінистої слави й причина такої трагедії була тільки одна — „нешасний шлюб“, що так несподівано й швидко знищив юнака; а це тому, що цей шлюб не був моральний, він не дав родинної гармонії, не заспокоював утомленого серця мистця в колі дітей і дорогої, коханої дружини; навпаки, ця дружина створила йому пекло, в якому він загинув.

Під таким враженням руйнуючого шлюбів з невідповідною жіпкою Шевченко творить усю другу половину своєї повісті; бо така концепція його думок впливала з тих особистих переживань у відносинах із Агатою Усковою, що так тоді його мучили. (Далі буде)

Леонид Білецький.

КУЛЬТУРНИЙ РУХ НА ЛЕМКІВЩИНІ.

I.

Щоб не було непорозумінь, мушу на самому початку зазначити, що під назвою „Лемківщина“ розумію не тільки чистий терен Лемківщини так, як його означають мовознавці, чи етнографи. Цим іменням обійняв я не тільки суто лемківську країну від Ослави аж по Попрад, але й сумежну полосу між Бойківщиною та Лемківщиною, починаючи з лінії містечок Устеріки та Літовища.

Роблю це тому, що культурний розвиток цих обох полів, їхні визвольні змагання та теперішнє культурне життя в'яжуться з собою, впливаючи зо спільних прямувань та взаємних відносин.

²⁶ Op. cit.

Основи́ники та старшина Музею „Лемківщина“ в Сяноці.
Сидять (зліва): Б. Шулякевич, Л. Гец, д-р Ф. Коковський, о. Е. Константинович.
Стоять (з лівої): о. С. Венгринович, В. Чайківський, д-р В. Блавацький, І. Флюнт.

Оця територія займає простори повітів: Ліського, Сяніцького, частину Березівського, Короснянського, Ясельського, давнього Грибівського, Горлицького та Новосандецького. У 1914-році жило на цій території 245—250 тисяч українського населення, що мешкало в 400 селах та присілках, в 10 містах та кільканадцятьох містечках. Ще донедавна не знали ми про культурний та матеріальний стан цієї полоси нашої землі нічого, або майже нічого, бо вся наша увага була звернена на східно-галицькі повіти.

За австрійських часів довідувалися ми тільки деколи з часописів, що когось із урядовців українців, може дуже шалкого („діяльного“) перевела влада на захід, за Сян. Ми жаліли цих „заточенців“, співчували їм і — на цьому кінчалося. Ми не цікавилися, що ті „заточенці“ там роблять, як живуть, який їх стосунок до населення, чи та як вони далі там працюють.

Часами тільки появлялася в часописах яка манюсінька вістка, що одна, чи друга ідейна людина робить на Лемківщині якусь культурну роботу, згадувалися прізвища радн. Василя Яворського, Маритчака, о. Кисільовського, проф. Залозецького (у зв'язку з виборами до австрійського парламенту), кількох священників та ще кількох народніх учителів, між ними Осипа Яворського з Горличчини.

Потім, у зв'язку з виборами до галицького сейму, виринуло було прізвище Антона Старуха, що жив у селі Бережниці, Ліського повіту — і тільки.

Праці над освідомлюванням народніх мас, над їх культурним розвитком майже не було.

Які ж цьому причини?

Щоб докладно з'ясувати причини цього стану, треба вернутися багато-багато літ назад.

Лемківщина давним-давно втратила свій дійсний зв'язок із найближчою суцільною українською етнографічною територією, Східньою Галичиною, — іще під кінець XIV-го століття. Під той час, коли в Східній Галичині та на Волині були бодай сякі-такі проблески державного самостійницького життя, коли Перемишину обороняв ще Дєтко, а Белзьке князівство вєсвода Дрозд, Лемківщина, а саме її західня частина, за Сяном, була вже під постійною польською владою. Під цією владою лишилася вона аж до розбору Польщі, а річ ясна, що ця влада навіть не старалася освідомити населення Лемківщини під національним оглядом, бо це ж було б проти її державницьких та національних інтересів.

По переході Західньої Галичини та Лемківщини під австрійську владу, не було кому зайнятися Лемківщиною. Наша шляхта, бояри, а навіть міщани, попереходили в чужий табір. В самому Сяноці начислив я понад 30 українських міщанських родин, що впродовж XVIII. ст. покинули свою національність і стали завзятими поляками. Нижче духовенство — це в переважній частині такі самі панцизники, як і селяни, а ще багато цього духовенства бувало зо спольщеної зубожілої шляхти, що шукала прожитку для себе й своїх родин у тому „фаху“, тож не дивниця, що перші не могли нічого вдіяти, другі не почували на собі ніякого обов'язку в тому напрямі. Доходило до того, що перемиські єпископи, що до їхньої дієцезії належала й Лемківщина, публічно виписували догани підлеглому духовенству, що воно не вміє навіть порозумітися з тими селянами, що їх має просвічувати та вдержувати в Христовій вірі. Значна частина духовенства та їх діти не володіли навіть українською мовою.

Народнє шкільництво на Лемківщині так якби не існувало, хоч австрійський уряд, а з ним і вища церковна влада настоювали на те, щоб основувати школи та ширити просвіту між населенням.

Ці зусилля йшли намарне. Брак поміщень, а ще більше — великий брак учителів, та ще нерозуміння потреби освіти самого населення та нижчого духовенства, доводять до того, що на Лемківщині не існують майже школи, а де вони навіть є, там вислід праці майже ніякий. Учителі — це звичайно дяки, що й самі ледве вміли читати та писати. Коли до цього пригадаємо ще, що цими народніми школами майже ніхто не турбувався, що місцеві „домінії“ (двори) воліли мати в селі корчму, ані ж школу або церкву, що саме населення, дуже вбоге, не могло оплачувати навіть дяка, що мав би вчити в селі, тоді зрозуміємо та зможемо пояснити собі цей страшний занепад усякого культурного життя на Лемківщині.

Були ще й інші причини. Одна з них — наша пехіть до важкої, невдячної праці. До війни було в нас багато кандидатів на „героїв“

Жінка з Довжичі (Ліського повіту) в народньому одягу.

чи „народніх оборонців“, якщо цих почесей можна було добитися легким способом. Ясна річ, що праця в Східній Галичині була на сто відсотків легша, ані ж праця на Лемківщині. Тут треба було здобувати терен, придбати довір'я населення, там, у Східній Галичині, було населення сьак-так підготоване. А ще треба мати на увазі те, що населення Лемківщини ще й тепер ставиться недовірливо до всіх „чужих“, а „чужим“ вважає воно кожного, кого ближче не знає, хто не з „його села“. Ця недовірливість ще й тепер припинює значно всяку працю по селах, а що гірше, вона — при нинішніх обставинах — може й... оправдана. Лемко переконався пераз на власній шкурі, що годі бути одвертим, тому з однаковим недовір'ям дивиться на приятеля чи ворога.

Тому, що праця на Лемківщині була важка, кожний старався оминати цю нещасну країну, де треба було добре напрацюватися й — найчастіш — не почути за це навіть доброго слова, коли за таку

саму працю в Східній Галичині можна було нажитися почетом, стати як не „славним“, то бодай „відомим“ громадянином. А ще народ на Лемківщині куди бідніший, ані ж у Східній Галичині. Тут треба було за марний гріш напрацюватися, там цей гріш плив легко.

Еміграція та американські доляри, що ними щедро підпомагали емігранти-лемки своїх рідних у „старому краї“, появилися значно-значно пізніш, коли Лемківщину захопили були в свої іруки русофіли...

Грунт під русофільство підготувала на Лемківщині мадярська революція та похід російських військ на поміч австрійському цареві в 1849 р., щоб оцю революцію здавити. Мадярські „революційні війська“ напакостили чимало лемкам по цей і той бік Карпат. Грабунки та знущання не вгавали, аж війська „руського“ царя здавили революцію та дали змогу лемкам відітхнути.

Згадка про це та оповідання про могутність „руського царя“ та його армії лишилася потім довгі роки в пам'яті лемка.

Далі прийшли роки абсолютного режиму в Австрії, що пошхнули більшість нашої інтелігенції в обійми русофільської ідеї, а знову слід зазначити, що інтелігенція під ті часи на Лемківщині — це духовенство та вчительство.

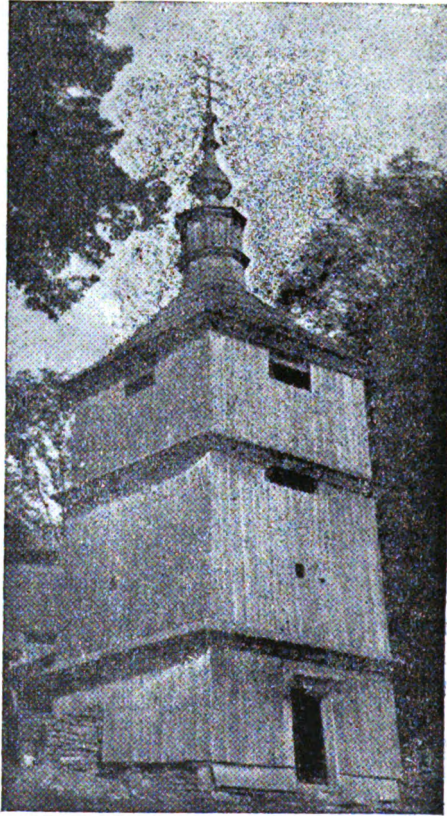
Скдалося ще й так, що передостанній перемиський єпископ, що йому підлягала Лемківщина, як і його попередники, схилилися скоріш до партії „староруської“. У пок. єпископа Чеховича, що став перемиським єпископом повдовівши, було чимало рідних та свояків теж „староруської“ партії. Багато з них опинилося на парохіях у Лемківщині.

Опинившись там, почали вони в тому напрямі освідомлювати населення, вияснювати та ширити серед нього ідею „єдиної неділної“.

Кожний, хто знає передвоєнні часи, пригадує собі, який великий вплив мало на наш народ духовенство.

Найкраще з'ясує це уривок із праці польського заслуженого етнографа та знавця Лемківщини, Северина Удзєлі, що в своїй праці: „Лемківська земля перед півстоліттям“, вид. 1934 р., пише: „Був у селі Більчаровій молодий парох, діяльний, енергійний, але такий деспот, що хотів, щоб усе село так рухалося, як він того забажає, щоб ніхто навіть не посмів відітхнути без його волі. Навіть листи, що їх приносив до села громадський післанець, віддавав священикові, він їх розкривав, читав та про своєму признанню давав адресатам, або ні. Властиво, кликав до себе адресата, що звичайно не вмів читати, й читав йому з листа ті частини, що їх вважав відповідними. „Руснаки“ (так звали себе лемки, — прим. моя) спокійні, приймали це поступовання священика терпеливо“ (ст. 37).

До поширення русофільства на Лемківщині причинилося ще ось що. Лемко, що довгі роки стримував на собі натиск сильнішого сусіда з заходу, що з традиції та власних помічень знав, що його впливають щораз то більше на схід, або асимілюють, з природи речі став

Тшова лемківська дзвіниця (село Боманча, Сяницького повіту).

консерватистом, бо в тому консерватизмі бачив свою національну оборону. До сусідів ставився з уродженою нехиттю та недовір'ям, а навіть шогордою, що відбивалося навіть у деяких словах лемківського говору. Для прикладу нехай послужить от хоч би те, що на означення слова „збруднити“⁽¹⁾ вживає лемко говіркового слова „змазурити“. Аналогічно поляки звуть таргани „шваб“, а німці „руссе“.

Лемко „твердо“⁽¹⁾ держався овогого.

Агітатори русофільства зміли заграти на цих найбільше дзвінких струнах його народнього почуття. Впевнювали, що український рух прямує до того, щоб наш народ віддати на поталу полякам, що цей рух викликаний та підсилюваний поляками та німцями. Вони впевнювали лемка, що його захист — білий цар, самодержавець усіх „русских“ земель, що тільки там, а не в іншому місці, знайде лемко для себе поміч.

Як тоді дивилася на українську справу більшість священиків на Лемківщині, свідчить такий уступ із згаданої вже праці С. Удзєлі:

„Наймоłodші священники були загоріді москвофіли. Одного з них питався я, чому він, маючи таку гарну бібліотеку, має в ній виключно російських, а не має ні малоруських, ні польських письменників; а на це відповів він відверто: Малоруська мова ще не є письменницькою мовою, це хлюська мова, що її треба ще виробити. Тоді вона наблизиться або до російської, або до польської. Ми не хочемо мати нічого спільного з поляками, воліємо бути в зв'язку з москалями, тому прямуємо до Росії“ (стор. 38).

Другий дуже поважний знавець Лемківщини, пок. о. Зитовій Флюнт, що майже всі роки своєї душпастирської діяльності провів на Лемківщині, пише в своїх споминах про „Визвольний відгомін на Лемківщині“ („Літопис Червоної Калини“ II. чч. VII. VIII. стор. 5—6) так: „Лемківщина, цей гарний куток української землі, була перед війною так задурманена москвофільством, що вона зовсім пропала для української ідеї. Виховувана від довгих літ різними агітаторами в москвофільському дусі, всі надії своєї незавидної долі поклала на могутчу Росію. Українці були на Лемківщині дуже слабо організовані, тому мали малий вплив на людей. Як де вони старалися поширити свої часописи та книжки, противники все знайшли спосіб спаралізувати їхній вплив. При тому не перебрали противники в засобах і викоували в несвідомий народ таку шалену ненависть не тільки до української ідеї, але й до самої назви „Україна“, що він по нитішній день не може отрястися від цього дурману. Правда й те, що українці зовсім, або дуже мало цікавилися Лемківщиною. Не старалися пізнати цей народ, вплинути на нього, виховати його для української ідеї“.

Пізнавши ці обставини, годі дивуватися, що стан культурних, освітніх та кооперативних установ був дуже марний. Із кінцем 1912 р. було на Лемківщині: Читалень „Просвіти“ 22, Філій „Просвіти“ 2, Чит. ім. Качковського (русоф.) 109, Філій тов. ім. Качковського (русоф.) 2, чит. церковних братств (русоф.) 5, Кружків „Сільського Господара“ 7, Молочарських спілок (русоф.) 3, тов. „Січ“ і „Сокіл“ 3, тов. „Руські дружини“ (рус.) 2, християнських склепів по селах 16, один трупжок для навчання анальфabetів (у с. Дубне), та дві селі без корчми. Шкіл було: з українською мовою навчання 179, з польською мовою навчання по селах, що їх зачисляємо до лемківської території 32, парохіяльних шкілок 6. Зовсім не було шкіл у приблизно 170 селах та більших присілках. Українські установи існували переважно в повітах Лиському та Сяницькому.

II.

Війна та гострі австрійсько-мадярські переслідування руйнують і ці незначні культурні надбання, що існували на Лемківщині, але з другого боку — приносять там національне освідмлення.

Пок. о. Флюнт пише в згаданій статті про „визвольні змагання Лемківщини“: „Прийшла світова війна. Не зважаючи на велике зни-

Нутро каплички в с. Лукове (Ліського повіту), прикрашене різьбами селянина-самоука.

щення, що прийшло з нею, зліквідувала війна почасті москвофільський нахил у тутешніх людей. Спритні агітатори, що всякими способами заціплювали й підтримували москвофільство, благородно зникали з обиду. Їх учень, народ, обвинувачений у державній зраді, опинився по австрійських островах смерті. Багато пішло з відступаючими російськими військами та розбрилося головно по Великій Україні. Там пізнали вони, що тамошній народ і мовою, і звичаєм той самий, що вони, та що великороси, якими вони себе почували, їм далекі та чужі. Вони приглядалися до повстання української держави, деякі працювали в українських установах, а дехто служив навіть в українських Арміях.

„Цей рух мусів вплинути на них освідомляюче. Вони, вернувшись додому, принесли зміну своїх давніх москвофільських поглядів. Також несовісна робота москвофільських провідирів у Росії відсунула лемків від захвалюваного цими провідниками „єдинства“ українців-

галичан із великоросами. Тих знову, що лишилися вдома, змінили недовізнання російські війська, що між ними було багато українців. Українці — салдати, хоч самі може в значній мірі не дуже свідомі своєї відрубности, все ж таки відчували, що лемки їм ближчі, ані ж їх російські товариші. Із лемками єднала їх мова та вдача. Навіть російські команданти робили різницю між лемками та своїми салдатами.

„Що більше, вони шпевняли лемків, що вони самі такі „хахли“, як і ті, що служать у їхній армії, що вони зовсім відмінні від великоруських „кацапів“. Ці назви для зазначення різниць між обома народами лишилися тут донині“.

Вплив українських військових частин російської армії на Лемківщині освідомлення наших людей, що вернулися з України та Росії, а ще й трохі вплив американської еміграції спричинювали меншання москвофільського, а зріст українського впливу. Як цей вплив зростає, бачимо з того, що по заключенні Берестейського миру в деяких лемківських церквах відслужили навіть урочисті Богослуження.

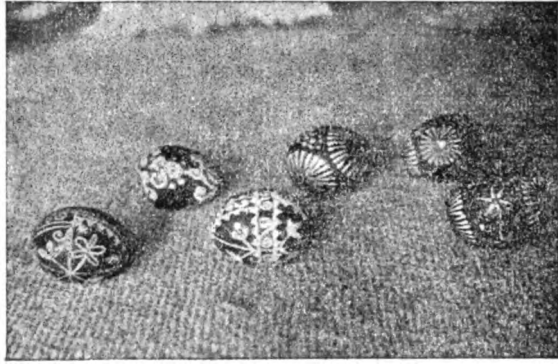
Розвал Австрії та проголошення ві Львові суверенної Української Держави розбудили ще більше національну свідомість на Лемківщині, утвердили її. Твориться навіть у 30 селах східньої Лемківщини рід окремої Республіки („Вислицько-комачанська округа“), що силами своєї міліції вдержується майже три місяці, поки переважачоючі сили польських військ не зайняли цілої Лемківщини wraz із Жіським повітом.

Невдача визвольних змагань придушила, але не вбила розвиненого національного почуття, а навпаки — збільшувала та вдержувала його. Причинилися до цього ще ті, що по зайнятті Лемківщини польською владою опинилися були на еміграції в Чехословаччині та спроеквола верталися до краю.

Визвольний рух, хоч і не приніс сподіваних наслідків, мав ту добру сторону, що Лемківщина рушила за свого мертвецького сну, втратила свою нехті до української національної ідеї. Почали освоюватися читальні „Просвіти“, кружки „Рідної Школи“ та „Сільського Господаря“, кооперативи, більшість сіл мала свої аматорські гуртки, багато будувало власні Народні Доми. Народ не лякався вже слова „українець“, „український“, почав горнутися до своєї книжки, часописів, цінити себе та своє.

Правда, пізніші роки, починаючи з 1929 р., приносять знову зріст москвофільства на Лемківщині, але ж сам народ розуміє вже, що це москвофільство насаджує чужа рука, сам народ дуже мало цінує тих, хто за його поширенням розпинається. Найкращий доказ хіба те, що саме ті села, що перед війною вважалися за москвофільські твердині, де ніхто не посмів навіть вимовити слова „українець“, тепер може найкращі bastiони українства.

Від 1929, а може 1930 р. починається знову москвофільський наступ на Лемківщину, підсилюваний чужими силами, та цей наступ, хоч має свої деякі осяги (іменування апостольського адміні-

Лемківські писанки з Музею „Лемківщина“.

стратора для Лемківщини, розв'язання кількох кружків Р. Ш. чи читалень на Лемківщині), не може придушити національного та культурно-освітнього руху, що щораз більше поширюється.

Як теперішній лемко горнеться до освіти та культури, нехай говорять такі факти: Кружок Р. Ш. в Сяноку має понад 25 мандрівних бібліотек. і всі вони в руку, обслуговують західні повіти, починаючи з Сянського. Має своїх кільканадцять бібліотек Філія „Просвіти“ в Сяноку, є багато бібліотек т. зв. парохіяльних, а в жодній книжці не лежать даром. До мене, коли я ще сидів у Сяноці, приходили люди з сіл, віддалених 20—30 км., щоб добути яку цікаву книжку, не вдоволялися легкою белетристикою, домагалися книжок наукових, історичних. У сільсько-господарській школі, що існує в Шибаліні, Бережанського повіту, вчать учні з глибокої Лемківщини, Патної, Висової, Лося, віддалених від місця осідку школи на кількасот кілометрів. Гімназія „Рідної Школи“ в Яворові має також у рядах своїх учнів дітей із Лемківщини. Думаю, що цих кілька прикладів вистачить.

III.

Культурний розвиток Лемківщини ще малий, це правда. На це вложилися, крім причин, що їх людав я в I. уступі цієї статті, ще причини, так сказати б, внутрішнього характеру. Вони впливають із положення самої Лемківщини та вдачі населення.

Ще схарактеризував дуже влучно пок. о. З. Флюнт у своїй „Спробі характеристики лемків“, що я дістав її від рідні пок. з його спадщини. У характеристиці лише о. Флюнт таке: „Передвоєнного лемка, що жив у забутому людьми Бескиді, далеко від більших міст, осередків культури, але й деморалізації, можна було лічити наполовину первісною людиною. Він мав малі вимоти, жив на найгіршій землі, вона ж не могла його вижити, хоч він важко працював. Лемко був вдоволений, коли ця ялова земля давала йому овес та „бандурку“

(картоплю), щоб було чим поживити діти. Через те він чужий на різні удішнення, не вводить їх радо в життя. Лемко орав би й первісним, дерев'яним плугом, коли б його тільки мав. Привозить із Америки різне майстерське приладдя, але не бачить у ньому помочі при праці. У лемка нема більших життєвих вимог, нема замиглювання до краси, тому — за винятком хліборобства — він не одушевляється якоюсь роботою, а робить її, щоб тільки скінчити. Він тільки обтесує згрубша. У хаті лемка не знайдете — починаючи зо стін „хижі“ до „лижника“ (юличка на ложки) — ні однієї речі, що була б мистецьки викінчена. Лемко вміє всяке ремесло, але робить усе, „щоб лем било“ та в хаті „валялося“. Йому байдуже, чи те, що він зробить, буде „гарде“ (гарне), щоб тільки було „на потріб“. Тому його „хижа“ повна всякого хламу та бруду. Лемко каже, що його дружина „парадниця, не суца“ (чепуруха, невідповідна), коли вона любить у хаті порядкувати, він її не шанує, насміхається з неї“.

Подана характеристика лемка — гостра, але, на жаль, правдива, коли примінимо її до передвоєнних часів.

Важка боротьба, що її мусів зводити лемко з природою та обставинами життя, щоб для себе та для своєї рідні добути хліба, важке життя з дня на день та непевність того, що буде завтра, причинилися до здушення того природного почуття краси та культури, що дримали в його душі. Лемкова „хижа“ без прикрас, побілена одноманітно червоною глиною з білими пасмами в тих місцях, де сходяться разом ледве обтесані „швалі“, що з них побудував собі „хижу“, дах критий соломомо („кичками“), а під одним дахом хата, стайня, стодала, бойще. Середина хати дуже бідна. В ньому ліжко-тапчан, закиданий різними „стрампами“ (ганчірками), шопід стіни лавки, стіл або скриня, при печі „лижник“, на стінах кілька дешевеньких образків святих — оце ціла прикраса хати. Одіж — із домашнього матеріалу, одноманітна, без прикрас, таких, як їх стрічаємо на Гуцульщині. Вишиванок майже не знали, єдині узори в них — це стилізовані сонце, галузки ялиці та свастика. Тими самими узорами прикрашували й тепер ще прикрашують свої писанки. Народня творчість дуже скупа, мелодії пісень зо своїми „напівнами“ нагадують словацькі та мадярські. Із будівель замітні церкви, а ще більше дзвіниці, що задержали в своїй конструкції характер оборонних башт.

І тільки останні роки приносять зміну на краще. Появляються гарні вишивки (з признанням треба згадати працю п. І. Добрянської, учительки в Межиброддю, в тому напрямі), галти, никнуть курні хати, уже доведе стрічаємо на хатах прикраси, а перед хатами городець з квітками. На торгах стрічаємо вироби домашніх майстрів-різбарів, населення дбає про прикрасу своїх церков. Згадаю хоча б прекрасно вишиті церковні коровги в селі Полонній, гарні обруси на престолах у церкві в Сяноці, дуже багато вишитий фелон у церкві в Тернаві. Одне слово: культурний рух на Лемківщині поширюється та поглиблюється.

IV.

Говорячи про культурний рух на Лемківщині, годі промовчати те, що є найкращий його прояв, чим Лемківщина може дійсно похвалитися. Це — музейне товариство „Лемківщина“ в Сяноці.

Основане та піддержуване при житті кількома одиницями, без ніяких підмог та фондів, з кільканадцятьма членами, що їх вкладки не більші від 100 зол. річно, працюючи за час свого п'ятилітнього існування з бюджетом, що не був більший на 500—600 зол., зуміло це Товариство придбати дуже гарну збірку експонатів з Лемківщини. Ця збірка, її збереження та опрацювання ставлять Музей „Лемківщина“ на високому рівні, що ствердили не тільки знавці нашого музейництва, але й чужі.

Основники Музею поставили собі завдання: прибирати та зоховати від загибелі бодай частину скарбів-пам'яток давнини, етнографії, мови та мистецтва. Дальша ціль Музею — зібрати в ньому все, що характеризує цілу Лемківщину, показати своїм і чужим лемківську культуру в її історичному розвитку.

Знайшлися охочі до праці люди, що, не зважаючи на різні перепони, виконували свою працю з повною посвятою та зорили Музей „Лемківщина“ одним із кращих наших обласних музеїв, що мав із кінцем минулого року приблизно шість тисяч експонатів.

Годі мені широко розводитися над усіма експонатами, хоч є там дійсно предмети, що вимагали б довшого опису. Я обмежуся до коротких заміток. Найцікавіший та найцінніший відділ — це церковне мистецтво, — ікони, образи, антимінси. У тому відділі є зразки нашого церковного мистецтва, часом незвичайно добре збережені, а найстарші з них — ікони з XV віку. Деякі образи великої мистецької стійності, напр.: „Мати Божа“ з Довгого в Сяніччині, „Розп'яття“ з Рихвалду в Горличчині, „Деїсус“ із Борного в Горличчині, „Архангел Михайло з Хрейти в Ліщині, „Хустка св. Вероніки“ з Руської Яблоніці в Березівщині. Найстарший антимінс-дереворит походить із 1700-го року.

Осібний підвідділ у цьому відділі творять церковні чаші, дерев'яні та скляні, отже з дуже давніх часів, церковні ручної роботи хрести, деякі навіть із XVI-го віку та ще збірка рукописних книг (приблизно 50), що відносяться виключно до української церковної літератури. Є там рукописи з XV.—XVIII. століття. Найцікавіша там „Учит. Єангелія“ з XVII. ст. із села Радошиць, пов. Сянік, з огляду на лемківський колорит мови в багатьох сторінках тексту та вводу, та „Ірмолої“ із Чистогорба, пов. Сянік, що має цікаві фігуральні мініятури та більшу заголовкову композицію на першій сторінці, роблені рукою.

Другий відділ — це старі акти, починаючи з 1594 р., між ними понад сотня документів, що торкається судового процесу селян Пеллі з власниками солтиства за селянські землі. Спір цей почався з кінцем

XVI. ст. і тягнувся через наступні аж до третього десятка XIX ст. Провисоту культури одиниць свідчить збережене в Музеї зо спадщини по пок. о. Менцінськїм із Маластова латинське видання творів Платова з 1556 р.

Етнографічний відділ має гарну збірку народньої одежі, прикрас, вишивок, писанок, моделі будинків, хліборобського приладдя.

Цікавий відділ документів із часів визвольних змагань.

Дослідників зв'язків Лемківщини з полуднем зацікавить певно римська мідна монета, викопана в селі Радошицях, Сяніцького повіту, вблизи місця, де колись мав іти римський шлях через Карпати. Ця монета походить із часів римських консулів Агріппи та Октавія, цебто з 28—27 року перед Христом.

У нумізматичному відділі, що без дублікатів має понад 400 штук, є чимало старих польських монет.

Директором музею від самого початку є відомий мистець-маляр Лев Гец.

Значною перешкодою в розвитку Музею є брак власної, відповідної домівки. Музей міститься під теперішню пору в одній кімнаті, а це не дозволяє використати як слід експонатів. Громадянство стоїть тепер перед важним завданням: збудувати Український Народній Дім, і перші кроки до цього вже зроблені.

Франц К о в с ь к и й.

Бережани.

ВІДГУКИ ТВОРЧОСТИ ГОГОЛЯ В БІЛОРУСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ.

На тлі образу взаємин Білоруси з Україною.

Як це й не дивно, але, аналізуючи відроджену білоруську літературу новіших часів, приходиться ствердити, що білоруський і український народи, так до себе взаємно близькі спільною минулишиною, однаковими переживаннями, стремліннями й ідеалами сучасности, в царині літературної творчости не зв'язані тісними взаємовідносинами.

Правда, в самих початках білоруського відродженецького руху, з виключною участю в ньому інтелігентів, як представників упривілейованих верств, бо народні маси ще спали, бачимо чимало доказів існування впливу української літератури на зачаток білоруської. На першому місці стоїть тут білоруська перерібка „Енеїди“, така близька до української травестії Котляревського. В середині XIX ст. стрічаються відгуки української Гетьманщини й у творах Віщюка Дунін-Марцін-вевіча, впр. у комедії „Залети“. Український революціонер Драгоманів видав у 1881 р. в Женеві революційну брошурку білоруською мовою „Про беднасьць та багатства“. Альгерд Абуховіч і Мацей Бурачок (Фр. Богушевіч) національно самовизнаються, як білоруси, у значній мірі в зв'язку з життям і працею в Україні, де, напевно, близько познайомилися були з українським письменством. Знову ж український театр і українська драматична творчість оставили глибокий слід у душі

білоруського поета Янки Лучини (Ів. Няслухоуского), який у двох віршах гаряче вітав Старицького й його групу, що виступали на сцені в Менську.

Так упродовж сльмве всього ХІХ ст. бачимо в тій чи тій формі сліди українських впливів. Причину цього явища так пояснює в одному вірші Янка Лучина:

Ці то над Неманам, ці то над Шчараю,
Ці над Дняпроускай затокай стараю —
Усюды падобныя, усюды знаемыя
Казкі і песьні, ветрам нясомя...

Поет відчуває в білоруських й українських піснях в рівній мірі голос трудящого селянства обох народів. „Роднаго слова сьвятая сіла“ промовляє до серця Лучини так само гаряче й тоді, коли ці слова — білоруські, і тоді, коли вони — українські. І тут і там промовляє „лростий народ“, і тут і там виявляються ціж самі народні злидні. І зовсім ерозуміло, що від кінця ХІХ ст., коли став відроджуватися білоруський театр, поруч творів білоруських авторів найчастіш появляются переклади українських п'ес.

Інакше виглядає діло з того часу, як білоруський рух перетворився з поодиноких інтелігентських починань у масовий, коли поетів і письменників стала видавати зо свого осередку селянська гушца. Тоді то на початку ХХ ст. значно оживилися білорусько-українські взаємини, з'явилося співробітництво білоруських письменників в українських часописах, та почалися постійні особисті зустрічі діячів обох народів. Український приклад, українська національна ідеологія представляють поважний чинник у розвитку й оформленні білоруської відродженецької ідеології. Але на літературу — у формі наслідування — не переходить: білоруська література витворює для спільних ідей власні форми й образи.

І ми хіба не помилимося, коли скажемо, що цей факт пояснюється тим, що як білоруська так і українська відроджена поезія мають глибокі корені в людівій поезії — такій багатій ув обох братніх народів. Тут білорусам у українців, і українцям у білорусів не треба було нічого позичати, вистачало свого власного! І коли можна все ж таки говорити про деякі впливи української літератури на білоруську, то ці впливи були тільки індивідуальні на найбільших поетів. І так безперечний факт поважного впливу Шевченка на Янку Купалу в початкову добу його творчості, яка носить виразні сліди впливів на нього й найвидатніших польських та російських поетів. А в усякому разі діяла тут індивідуальна велич видатних поетів названих народів, що стали чинниками загальнонародської культури.

Другим білоруським письменником, що на його творчості відбився вплив другої великої індивідуальности з-посеред письменників України, є Якуб Колас. У його творчості можна бачити виразні впливи творчості Гоголя. Слід тут додати, що цього впливу треба шукати не в віршах Коласа, а виключно в його прозі.

Слід думати, що вплив Гоголя на Коласа обумовлений деякими опільними рисами душі та вдачі обох письменників. Обидва вони носять у своїй душі велику любов до рідної природи й свого народу. Обидва вміють глибоко вглядати в людську душу і кількома рисками знаменито її характеризувати. Обидва вже з природи наділені гумором, в яким однаково виявляють тонке почуття мистецької міри.

Але одночасно є в них і глибока різниця. Гоголь, вийшовши з українського середовища, поширив безмежно базу своєї творчости на всю Росію і на цьому ґрунті висіні мусів заламатися. Колас, хоч виховався в російській школі і з самого початку мав перед очима всю величезну російську імперію, що привабила до себе не одного з-поміж синів білоруського народу своєю величчю й багатством — у міру свого духового й творчого зросту затіснив свою національну базу, обмеживши її виключно службою для свого білоруського народу, а може ще вужче — рідному білоруському селу. Колас повнотою зберіг зв'язок із рідною стихією. От чому Колас міг заховати до останніх днів свою духову рівновагу, ту духову гармонію, що скрізь пробивається в його творах, хоч він глибоко обурюється на всевладну на рідній землі народню кривду та наругу над білоруським селянином і над білоруським селом. Колас відтворює життя села, як спокійний і зрівноважений об'єктивний обсерватор. Він бачить і від'ємні, і смішні риси в цьому житті, описує їх з гумором, але не осмішує; і його сміх, як і сміх Гоголя, це „сміх крізь сльози“!

Зайво було б доказувати, що Колас був добре знайомий із творами Гоголя — і то вже з молодих літ. Кожний білоруський інтелегент у довоєнні часи знав передовсім твори Гоголя, а з його „Тараса Бульби“ черпав духа волі, що за неї змагалися козаки, черпав віру в силу народнього руху, віру в остаточну перемогу відродження народів — українського й білоруського. До того ж, у ті роки, коли Колас учився в учительській семінарії, яку скінчив у 1902 р., твори Гоголя входили в курс російської літератури, і учні завчили напам'ять значні уривки з них, наприклад „Чуден Дніпр при тихой погоді“, „Тройка“... Пошукаємо, в чому позначилося в Коласа знайомство з цим письменником.

Аналізуючи прозаїчні твори Коласа, насамперед невеличкі оповідання з початкової доби його творчости, можна ствердити, що в своїх описах природи та в характеристиках діючих осіб Колас користується тими ж самими технічними засобами, що й Гоголь. Гоголівський ліризм ув епічних творах певно й не є власністю тільки цього автора, — але можна думати, що Колас власне на ньому взорувався, пишучи свої перші прозаїчні оповідання. На це вказує в деякій мірі й та обставина, що Колас опрацьовував слідом за Гоголем і деякі тематичні завдання. Перекопує нас у цьому невеличкий твір Коласа, в якому неможливо не бачити впливу Гоголя. Це його „Думки у дарозе“, надруковані в 1914 р. в збірнику „Родныя зьявы“, але написані давніше.

Хто перечитає цей твір Коласа, тому зразу стануть перед очима

фрагменти з середини й кінця XI розділу II-го тому „Мертвих Душ“ Гоголя, в яких автор висловлює подібні думки, шавіяні дорогою, і — в зовсім подібній формі. Колас може тільки поглибив філософічний і соціальний зміст цих думок, дав дуже ярку антитезу між селянськими злиднями й панським багатством, чого ніколи не ставив так чітко Гоголь. Але думки Гоголя й спосіб їх мистецького образного виявлення безперечно відбилися на загал у білоруського письменника. У деяких образах вичувається навіть немов далекий відгомін чудового Гоголівського опису Дніпра в його оповіданні „Страшна пімста“.

Не дивлячись на ці прояви впливу творчості Гоголя, Колас у всьому іншому зовсім самобутній, хоча в його прозі виявляється духова близькість цих двох різних душ, що вирости з одного ґрунту, але пішли в житті такими різними шляхами.¹

Вільня 3. III. 1935.

Антін Луцкевич.

РЕЦЕНЗІЙ Й ОГЛЯДИ.

Ірина Наріжна: Настрої. Видавництво „Дніпрові пороги“, Прага, 1936 р. 48 ст.

Настрої — заголовок маленької по-дівочому чепурненької книжечки віршів Ірини Наріжної — найкраще передає правдивий зміст цілого небуденного збірничка. Наріжна вся й завжди живе тонкими настроями, й уміє глибоко поетично перелити, ніби перемалювати їх у вірші. Настрої живі, правдиві, шляхетні, глибоко пережиті, чому так легко передаються й читачеві, запалюючи відповідно йому душу, а це ознака, що в збірничку — правда поезія. Така рідка за наших часів, як ніколи багатих на „наших найбільших поетів“.

В першій частині: „Чужиною“ авторка, задихаючись у тісній чужинецькій житті, тужливо змальовує наші емігрантські настрої на чужій землі, часто хоч мрією линучи до землі рідної.

Коли ж узрю, мій рідний краю,
широкі обрії твої?

І вона їх бачить, — у своїх візійних переживаннях та сні. Але й це —

Тільки мрія про край далекий,
що до нього немає доріг... (40)

В другій частині — самі „Настрої“ — авторка майстерно змальовує свої різноманітні, завжди щирі переживання, головню рефлексії на живу й вічнозмінну природу, або й цю природу. Напр.:

Ходила довго луками, степом —
трава шовкова
й таке високе вечірне небо.

Вкладались спати пелюстки квітів,
і було чути.
як на селі десь сміялись діти.

¹ З творів Гоголя перекладено на білоруську мову й видано в Вільні 1929 р. „Тараса Бульбу“. Деякі оповідання перекладено й оголошено в періодичних часописах. У „Нашій Піві“ за 1909 р. надруковано „Зачароване місце“ (9. ч.). Там теж у соті роковини народження Гоголя була надрукована невеличка стаття про нього (12. ч. 1909. р.).

А там, де обрій — де сині гори —
серпанком ніжним
на землю стлалась імла прозора.
Пізно.

Взагалі, поетичне змалювання природи й свого настрою від неї — головна тематика творчості Ірини Наріжної. Малюнки природи завжди живі й чаруюче ясні. Напр.:

Який розсміяний, який щасливий день,
як пахнуть далі сонцем і весною!
Ну й як же, як тут не складать пісень,
не захлинатись радістю ясною.

Ти тільки глянь, як налились бруньки,
ще день — і бризнуть краплі смарагдові,
ще день — і вітер, свіжий і п'яний,
зеленим шумом сколихне діброви.

Більшість віршів — коротенькі, але сильні, ширі й прості, як перше кохання:

І знов весна, і знову квіти,
і ти зо мною, дорогий.
І серце щастям знов залите
по береги.

І знов душа ясином білим
назустріч сонцеві квіте,
і щось співа в ній — милий, милий,
люблю тебе...

Осінь — найкраще оспівана в Наріжної, й авторка вмів змалювати її відповідним словом, як вправним пензлем:

Ходить Осінь в саду, ходить стежкою,
мокре листя зміта по-під мури.
Чорне гілля сплелося мережкою,
низько небо нависло похмуре.

Окремий, останній розділ збірничка так і названий — „Осінь“. Ось перечитайте правдиву перлинку звідси:

Вийду в сад осінній, десь тихенько сяду,
надивляюсь до-схочу на багатство барв...

Пурпуром взялося листя винограду,
в золото, багрянці хтось дерева вбрав.
Нанизав на віти дороге намисто,
по стежках розкидав сяйні дукачі,
вистелив шовками небо променисте,
щоб раділа Осінь, садом ідучи.

Щоб раділа Осінь, не була сумною,
від журби тяжкої не ронила сліз —
хтось, мені незнаний, щедрою рукою
скарби в сад поноси́в — і розсипав скрізь.

Майже всі вірші — без заголовків. Заголовок був би тут не на місці — він би сполошив самоту авторчину. Бо для всіх віршів один спільний заголовок — настрої.

Головна тематика віршів — настроєва реакція авторки найчастіш на природу й її зміни. Люба їй і „самота несамітна“. З цього погляду жадливому й малопоетичному „Голодному жахові“ (ст. 12) зовсім не місце в такому добірному збірничкові. Чекаємо від авторки нового збірничка — її тонких рефлексій на теми національні, щоб вірші її були щиро українські й змістом.

Стилевій формі віршів зовсім відповідає й чиста класична літературна мова їх. Аж дивно якось — в поетки-емігрантки зовсім нема галицизмів, тоді як у інших — їх повно. Можу хіба вказати:

„віра без чину є мертва (13, зайве є), „під вікном моїм тихо став нув“ (23, цебто — став), тишина (31, тиша). На ст. 20 знаходимо недопустиме простий зам. прбстий. Гарні новотвори: мрія рожеволиця 15, запрозорився обрій 40. Авторка пише академічним правописом (цебто нашим традиційним, яким ми пишемо вже 50 останніх літ), навіть не злякалася й апострофа, проти якого галичани будуть битися рівно стільки, скільки билися за є. Мова й зміст — тут у повній гармонії, що за наших часів таке рідке, бо більшість сучасних поетів — мовно неграмотна.

Книжечку по-мистецьки видав Є. Вировий, що майстерно допасавав її до змісту. Він на це єдиний у нас. Взагалі, хто хоче хоч на годинку спочити від сірих буднів і перенестися до природи, а там віддатися в обійми молодих мрій та правдиво поетичних настроїв, нехай перелле до душі своєї цю книжечку. Не перечитає, — перелле, а може — переграє. Не пожалкує.

25. IV. 1936.

Іван Огієнко.

Хроніка наукового й культурно-освітнього життя.

Кам'яні домовини. Село Шумляни, Підгавцького повіту, це наше старе село. Свідчить про те сама назва, бо ж слово „шума“ в старослов'янській мові означувало й ліс. І дійсно, колись було це село, що розложилося в кітловині, окружене густими лісами. Нині з них тільки сліди. Із малого села, що на початку XVIII віку мало двадцять кілька хат, розрослося воно у велике село, а перед війною авали його навіть „Великі Шумляни“, в протиставленні до „Малих Шумлян“, у Бережанському повіті. Побуваючи в справах ново-основаного Бережанського Музею в тому селі, знайшов я там стареньку церковцю, побудовану з дубових бальків у 1711 році, а в ній останки прикрас із давнього іконостасу та образ св. Романа й св. Михайла з початків XVIII в. (Цей образ переходується тепер у Музеї ім. Андрія Чайківського при Кружку Рідної Школи в Бережанах). Та найцікавіша знахідка — це дві кам'яні домовини розмірів 190 × 80 × 50 см. Одна з них лежить у землі побіч церкви. Другу поклали на спід давнищ, що її збудували кільканадцять літ тому. Ці домовини порожні, з твердого каміння, добре ще заховані, нема тільки верхніх накривок. Зо старих актів видно, що в Шумлянах була колись „обитель“ (манастир); догадується, що в цих домовинах були поховані черці, що жили там у княжих часах. Два кілометри від Шумлян лежить село Славутин, що має таку саму стару церковцю, як Шумляни. Також назва цього села показує, що воно дуже старе.

Франц Коковський й.

Що таке культура (Короткий зміст мові праці про культуру).
Що таке культура по її суті? Культура, це чуже слово, що його описово можемо пояснити так: культура — це ознака способу людської творчості, або ознака духового життя-буття. Дикість: життя на полі душі рослини та звіра називаємо дикістю. Первісник культури: Первісником або первісним складовим членом культури являється одиниця — людина. Цілість культури належить цілому людству. Головна ознака культури: Крім ознак творчості (розуму), що ними культура відзначає свою вищість від ознак дикости, головною ознакою культури являється звук, здібний до творення мови. Розподіл культури: Витворені мови ділять людство на окремі острови або громади, і цьому розподіленню підлягають і раси. Ці острови мов називаємо самостійними культурами, бо вони мають ознаку своєї цілості, самостійну мову. Скільки мов, стільки культур, а саме: українська, польська, чеська і т. д. Устрій культури від самостійної культури аж до всекультури: Нинішні європейські самостійні культури, що творять цивілізацію Європи, різняться мовою, як головною ознакою,

та іншими ознаками, як: звичаї, пісні, і ін., тобто різними нахилами та заокругленнями душі. У формовані культури: Самостійні європейські культури мають, крім ознак своєї самостійності, ще спільну ознаку, а цією ознакою зливаються в уформовані культури. Уформовані культури в Європі маємо: слов'янську, романську та норманську. Коморові культури: Уформовані культури зливаються дрібними ознаками замкненої області й творять збірні культури: європейську, американську, азійську, африканську та австралійську. Збірні культури зливаються у всекультури. Цивілізація: Цивілізація родиться або повстає на полі самостійної культури, а сприймається у всекультурі. Культура все прив'язана до особи-людини, тобто в особу або людину, а цивілізація все прив'язана до речі, тобто в річчю-твором. Річ-твір, де має своє домієство, є самостійним розвоєм власної культури, а для інших самостійних культур є він твором людським, а від цивілі — світський, звється цивілізацією, яка впливає на розвій чужої самостійної культури. Цивілізація (чужий твір) буває скульптурована, тобто прийнята в своїй перерібі вповні або частинно. послугується ненарушеною цивілізацією або відкидають її. Лісова культура: Ціаком правильно можна говорити про лісову культуру, коли розходиться про ліс, ведений людською рукою. Праліс живе дикістю. Подібно можна говорити про земельну культуру і под.

Онуфрій Пастернак.
Нова драма С. Черкасенка. Наш неструджений драматург Спирidon Черкасенко оце недавно закінчив нову свою драму: „Вельможна пані Кочубеїха“. Історична родинна драма. Драма писана білим віршем і найкращою літературною мовою. Драма робить величезне враження й буде чи не найкращим твором 1936-го р. Друкуватиметься „Вельможна пані Кочубеїха“ в „Нашій Культурі“, починаючи з кн. 6 (15)-ої. У р'к свого шостидесятиліття (1876—1936) наш найвидатніший драматург подарував українському громадянству один із найкращих своїх творів. Віримо, що „Вельможна пані Кочубеїха“ не сходитиме з української сцени й буде її окрасою.

Заснування Станіславава. Т. Коструба видрукував у Станіславівському „Доброму Пастиреві“ 1935 р. кн. 3—4 два акти про заснування м. Станіславава: 1) 7. V. 1663 р.: Андрій Потоцький надає право м. Станіславу, і 2) 3. XI. 1663 р.: Король Ян Казимир затверджує це право. Акти видрукувано по-латинському; через велику цінність актів, їх варто б було подати також в українському перекладі. З документів видно, що Андрій Потоцький на місці старого села Заболотова заснував нове місто й на честь свого сина назвав його Станіславів.

I. O.
Праці проф. І. Огієнка про Костянтина й Методія. Dr. Ivan Esih умістив у хорватським часопису „Obzor“ (ч. 271 за 26. XI. 1934 р.) статтю про кирилومتодіївську бібліографію, а в ній підкреслює цінне значення монографій проф. І. Огієнка про Костянтина й Методія. Крім цього, „на полі Кирил. мет. бібліографії досі покладали великі заслуги російські вчені Токмаков і Лісовський, потім чехи Пастрнек (1892) і Зібрж (1902) і українець Огієнко (1927 і 1928)“.

Чеська іреса про „Нашу Культуру“. Як відомо, Наша Культура подає не мало матеріялу про чесько-українські культурні стосунки. Усі ці статті не позостаються без відгуку в чеській пресі. Так, „Národní Politika“ (Прага, ч. за 2. IV. ц. р.) докладно передає статтю проф. К. Студинського про стосунки Анатолія Вахнянина до чехів, з 3 (12) кн. „Нашої Культури“, зве статтю цікавою й цінною.

Проф. Карлового Празького Університету Йос. Пата в „Straž českého Východu“ в ч. 13 ц. р. передає замітку „Нашої Культури“ кн. 3 (12) про чеську письменницю Т. Новакову й сильно підкреслює цінність праць проф. К. Студинського про чесько-українські стосунки, які він оголосив в „Нашій Культурі“ за 1935—1936 роки.

„Prager Presse“ за 10. IV. у своїй „Культурній хроніці“ нотує статтю А. Животка про А. Черного й українців, а також підкреслює спомини кол. Гетьмана П. Скоропадського про культурну працю за часів його гетьманування.

Зміст 4-го (40) числа „Рідної Мови“: І. Огівенко: Наголос іменників на -ня, акцентологічний нарис. Іл. Свенціцький: Назва „Русь“ в історичному розвитку до XIII-го в. І. Огівенко: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. Є. Грицак: Новотвори в сучасній українській літературній мові. І. Огівенко: Навчаймося літературної мови від Шевченка. П. Кривоносок: Гуцул. Лікар: Духовенство й рідна мова, лист до Редактора „Рідної Мови“. Ів. Зельський: Великодні обрядові слова з Борщівського повіту. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово“. Практичні лекції літературної мови. Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації.

Зміст 5-го (41) числа „Рідної Мови“: І. Огівенко: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. Є. Грицак: Новотвори в сучасній українській літературній мові. І. Огівенко: Стилістично-синтаксичні нариси: 6. Позичати чого-що. 7. Заздрити кому на що. І. Огівенко: Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Д. Бандрівський: З народньої етимології Самбірщини. Я. Гордийський: Про мову українських колядок. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово“. М. Бажанський, І. Зельський, В. Безушко, М. Колодрубець: Рідномовні замітки. І. О-ко: Кукіль у житі; Терапія літературної мови. Чистота й правильність української літературної мови, відповідь на запитання наших Читачів. Дописи Прихильників рідної мови. Складнена бібліографія.

ВІД РЕДАКЦІЙ Й АДМІНІСТРАЦІЙ.

„Фонд Нашої Культури“. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на „Фонд Нашої Культури“: о. Д. Лещинин 5.15 зл. і Н. Н. 1 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає найщирішу подяку.

Справа на „Нашу Культуру“ вся ви-

продана; на „Рідну Мову“ вислаземо за 1 зл. з пересилкою.

Річник I. „Нашої Культури“ вислаземо: в містечкій оправі за 9 зл., не оплачений за 7.50 зл. Окремі книжки по 1 зл.

Боржників „Нашої Культури“ просимо негайно полатити свої заборгованості.

Відповідальний Редактор м-р Олекса Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на півроку 6·50 зл., на чверть року 3·50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1·25 зл., за границею 1·50 зл.

Рік II. ЛЬВІВ, ЧЕРВЕНЬ 1936 Р. Книжка 6 (15).

КИЇВ СЬОГОДНІ.

В книзі 3-ій „Нашої Культури“ за 1935 рік поміщені враження самовидця з побуту в Києві. Це спонукує й мене також поділитися з читачами „Нашої Культури“ своїми спостереженнями та заввагами про сучасний Київ, — тим паче, що вони, на мою думку, можуть послужити в певній мірі корективами до згаданої минулорічної статті самовидця, в тім чи тім її доповнюючи.

Крім цього, виїжджаючи з Варшави, прирік я н. Редакторові „Нашої Культури“ поділитися, вернувшись, з Читачами її своїми враженнями з подорожі по Україні, що оце й роблю.

*
**

Перед вечором гарного весняного дня під'їздив я до Києва. Десь за Броварами почали вирисовуватися далеко на обрії сілуєти київських церков та монастирів. Ліси вздовж шляху почали рідіти. Наблизилася Дарниця з її великим залізничним вузлом, що все розбудовується. Ближчим вже ставав і самий Київ. Останні проміння вечірнього сонця золотили ще Лаврські бані. Минувши міст, почав потяг окружати Київ із південно-західного боку, їдучи дуже поємалу. З вікна вагону приглядався я до чужденних хаток, ряєно розкиданих по узбіччях київських гір на передмістях столиці. Все вільніш їхав потяг, аж врешті плавво підійшов до перону й зупинився на рейках. Київ! ..

Виглядаю з вагону та чую, як хтось голосно питає за „Інтуристом“ із Москви. Дивлюся навколо й спостерігаю агентку „Інтуриста“, що шукає мене. Рухом руки кличу її до вагону. Молоденька жидівка наближується й звертається до мене... по-німецьки. Нічого не розуміючи, відповідаю їй у тій самій мові, але зараз пояснюю, що я з Польщі й переходжу на українську мову. Агентка відповідає мені по-московськи, перепрошує, бо не знає української мови. — „Тоді, — кажу, — говорім краще по-польськи“. Радо згодилася; каже — тую мову я знаю дуже добре. Почали ми, все ще в вагоні, балакати. Але ж. Боже, що ж то була за польська мова! Я радо заткнув би собі вуха,

Іван Зінківський :

ї не чути. На щастя, мені не довелося довго з нею бала-
муть у вагоні счинився заколот.

що з Москви до Києва їхав я в купе „м'якого“ вл-
уже мовчазного летуна радянської цивільної авіа-
малою дитиною, що їхали до Одеси й далі в Ту-
— до свого мужа, що, як радянський інженер.
цтовав). Не бажаючи мати в дальшій своїй
кращого будь-якого товариша подорожі
, летун уже заздалегідь за нього подбав
упе на моє місце якусь молоденьку дів-

до Одеси. Але не так просто було!

„м'яких“ вагонах, усі місця нумеро-

сажирських місць і кожне вільне

здата, що тільки й чекає з від-

моменту, коли воно звіль-

як у купе появилася здо-

итати за 9-им місцем.

оліз туди, де саме си-

із клунками. Його

одорожі, мовчаз-

на ще в Ніжині

а нього квитка

, — не знаю.

овідає стар-

ав. Ніжин-

яв летун.

викинули

ек скін-

дань“

явище

свого

рожі.

свого

с з го-

дякує.

раптом

декуди

к. —

ов „по

діять

йже

ке

годинним опізненням, у дорозі ж до Шепетівки „доклав“ собі ще пів години. Отже наведений факт був тільки випадком.

Елегантним, новим, 2-особовим „фордом“ завезла мене моя агентка до єдиного готеля „Інтуриста“ в Києві — „Continental“ біля цирку на Миколаївській, де й скерувала до т. зв. „бюра обслуги“, що піклується про всіх „інтуристів“ та їх потреби й де поалагоджуються всі формальності, зв'язані з побутом чужинців. Приміщення всюди по готелях „Інтуриста“ даються чужинцям тільки відповідно до їхнього „соціального“ стану. Службовець бюра пильно простудіював мене пашпорта. — Employé — шепнув він з певною повагою в голосі й наказав служниці повести мене до призначеної мені кімнати.

Внутрішній розпорядок у готелях „Інтуриста“ такий. Про кожний йприїзд туриста повідомляється відповідний готель телеграмою-блискавкою й тоді висилається йому на зустріч авто з агентом, що знає принаймні одну чужу мову. Кожний турист, що прибуває до готелю, віддає на схованку в „бюрі обслуги“ свого пашпорта, що повертається йому аж при від'їзді, — робиться це спеціально на те, щоб не згубити пашпорта або й щоб його хтось не вжрав (бо тоді клопіт, як відомо, страшний!); крім того, бюро це обраховує туристові докладно час побуту в даному місті й на тій підставі видає йому потрібну кількість талонів на прохарчування (по 3 талони денно: на снідання, обід і вечерю); при чому, Боже борони, загубити талона, бо тоді другого не видають. Табльдот, як всюди за кордоном: від 8 до 15 год. — снідання, від 15 до 20 — обід, від 20 до 24 — вечеря. Меню скрізь однакове: снідання — яйця, омлет або холодне м'ясо й чай або кава з пірижками; обід — суп або борщ, гаряче дання — м'ясо, риба, птиця або дичина, компот або морожене й чай; вечеря — гаряче дання, як на обід або холодне м'ясо, компот або морожене й чай з пірижками. Їжа якісно дуже добра, смачна й здорова, кількісно також цілком задовільна. Зрештою беруть за це по 8 долларів чи 40 злотих денно (правда, вкуші з номером у готелі та коштами подорожі залізницею). За трушки треба платити окремо, вони бо не передбачені туркартою, що її оплачується наперед. При обіді в готельовому ресторані грає оркестра, — репертуар його дуже невеликий та безпретенсіональний, — переважно старі довоєнні вальси та поважні п'єси до слуху. Більш нові речі можна почути від 12 год. опізночі до 3 ранку, коли саме ресторан перетворюється в дансинг. За мого побуту чужинців у „Continental-ю“ було дуже мало, всього кілька осіб, а з Польщі — тільки дві: я та молоденька, дуже мила панночка-полька з Кракова, якій я охоче дотримував товариства, бо ж то був мій єдиний тоді реальний зв'язок із нашим світом. Отже в готелі було весь час майже порожньо, а дансинг відвідувало також небагато осіб, переважно із сфер радянських „багатіїв“, що проте своїм безпретенсіональним убранням (у мужчин переважали „косоворотки“ та цивільні „френчі“, в жінок — звичайні „домашні“ сукні, в остан-

ніх ні сліду косметики) різко відрізнялись на загальному фоні від елегантної маси туристів. — Бюро обслуги вимінює туристам на їх бажання чужу валюту на „совзнаки“ без обмеження суми, але за урядовим, дуже низьким, курсом та з обов'язковим зазначенням, що то, мовляв, непотрібне, бо все турист може дістати на місці за „свої“ гроші, — отже пощо йому „совзнаки“, хіба на проїзд трамваєм тощо. І дійсно, в кожному готелі є в hall'ю три кіоски, що продають: один — книжки, листівки, поштові марки, цигарки і т. п. речі загального вжитку, другий — різні „безделушки“ та „антикварні“ речі, як от килими, вишивки і т. і., врешті третій — ласощі. Туристові відкривається в готелі кредит, а розрахунок переводиться при від'їзді. Для вжитку туристів є також в готелі пошта, телеграф і телефон. Врешті бюро обслуги складає для туристів програми екскурсій, для чого утримує цілий штат провідників, агентів і т. п. Турист може, певна річ, вибирати з програми все, що йому до вподоби, або й нічого не вибирати та оглядати місто одинцем. „Інтурист“ забезпечує йому повну волю рухів і не ставить у тому ніяких перепон, через те кожний відвідувач ССРСР нічим не зв'язаний і може без перешкод одвідувати своїх тамошніх приятелів і знайомих (див. проспекти „Інтуриста“).

Дуже поширені в Києві, як і скрізь у ССРСР, „часвиє“. Їх беруть усі: і порт'єри в готелях, і провідники в потягах, і служниці. — скрізь, де тільки є для того найменша нагода.

Повечерявши в готелі, я вийшов на прохід по місті. Не зважаючи на пізню годину (було вже по 10 вечора), крамниці були ще відчинені. Хрищатиком плала ціла юрба людей, переважно молоді. Електричне освітлення надавало вулицям звичайний вигляд великого європейського міста. Трохи дивною видавалася мені панівна тиша, що її причиною була цілковита відсутність трамваїв і візників на Хрищатику. Безшелесно пробігали тільки автобуси й чути було більш-менш голосні розмови прохожих на нецікаві теми. На рогах вулиць то запалалися раптом, то вгасали яскраві вогні світляної сигналізації. Нечисленні, розташовані тут цукерні європейського вигляду приковували до себе зір своїми справді багатими виставами та... високими цінами виробів. Вистави інших крамниць також палали безліччю вогнів, показуючи свої навбач цілком добрі товари. Панівна тиша вражала тим більше, що ніде не чути було хоч би скромнішого радіоджосника. — явище так поширене в нас на Заході, та й у радіофікованому на 100% ССРСР не менш популярне! Безліч вуличних кіосків притягала до себе увагу прохожих своїми численними часописами й книжками відомого змісту. Скрізь кіоски міського довідкового бюро, відкриті до пізнього вечора, де за певелику оплату можна одержати різні адресові та інші інформації. На загал, перше враження було більш симпатичне, ніж відразливе. В переважаючій нічній п'ямі стиралася всі контрасти, що так були в очі в день, і все виглядало якось інакше, краще, веселіш, так як і скрізь у Європі.

Коли мова про нічне життя Києва, то слід згадати, що „про-

цвітає“ воно остільки, що всі театри й кіна зачинаються аж о 1 год. в ночі, коли саме закінчують свою денну працю й трамваї та автобуси. „Робочий день“ отже кінчається досить пізно, але розпочинається також не рано. Урядування в державних установах розпочинається о 10 год. ранку, саме, коли відкриваються й крамниці. Слід однак завважити, що 10 година ранку після радянського часу, це тільки 8-ма ранку після нашого середньо-європейського часу, в наслідок бо радянської політики, що змагала до економії електроенергії, свого часу переведено вказівки всіх годинників у СРСР на 1 годину вперед, отже радянський час не тільки не сходиться з часом середньо-європейським, але й із східно-європейським, що раніший від першого на одну годину.

Другий день мого побуту в Києві був на причуд гарний.

Того дня з самого ранку подався я до міста. Пішов ув околицю Липок — найкращу частину Києва. Після шумної Москви з її більш-менш бурхливим столичним життям і досить значним рухом, Київ удень здався мені таким тихим та спокійним, як ще ніколи. Тільки в центрі, на Хрищатику й бічних та на Подолі, повітряний ще деякий невеликий рух, — спішать, кудись ідучи, люди; товохтять, переїздячи, трамваї; „сковзаються“ автобуси, — і тих, і тих, зрештою, дуже мало, — візників та авт майже зовсім не видно. Зате в „урядовій“ частині міста — на Липках — панує цілковита тиша й спокій. Липки, як і давніш, усі потопають у садках та зелені. Довкола всіх, майже, садиб — густі парки-гаї, повно голосених пташок. Далеко на обрії темніють густі ліси Чернігівщини. Горить на сонці високо понад містом, золота баня Софійської дзвіниці. Швидкою ходою йдуть тут дуже нечисленні прохожі; стежать за ними пильним зором міліціонери, що вартують біля урядових будинків; зрідка загуркотить трамвай або переїде одиноке авто; пораються на вулиці, прибираючи, дверники околишніх садиб у білих фартухах та шапках міліційного типу з бляхою; деякі вулиці ремонтуються.

Того дня відвідав я Лавру, що уявляє собою неодмінну точку програми екскурсій для туристів-чужинців, що навідуються до Києва. Сполучення з Лаврою через ремонт Олександрівської вулиці було перерване, отже довелося їхати автом окреним шляхом через Кловський спуск. По дорозі агентка „Інтуриста“ настирливо пропонувала мені оглянути якісь дитячі притулки на Печерську, що повз них ми саме переїздили, бо варто, мовляв, подивитися на те, як виховуються тепер українські діти, з яким комфортом, — не так, як певне, на Заході. Я кинув зором праворуч: новий двошповерховий будинок у модерному стилі з великими вікнами та майже плоским дахом, увесь непаче зо скла, оточений малим садочком, — робив „репрезентаційне“ враження. Я подякував і в тон агентці запитав, що то за обдертий старий-престарий будинок праворуч на горі? Вона неохоче відповіла, що то т. зв. Червоношапковий завод — колишній арсенал на території Печерської твердині...

Коли мова про Печерську фортецю або, як її звать у українських колах Києва, вживаючи, до речі, старозапорізької термінології, — Київський гард, — то слід згадати, що Київ тепер — одна з найбільших твердинь європейського типу, споруджена за всіма вимогами сучасної військової науки й техніки. Місто все з заходу оточене рядом підземних укріплень і бетонних сховищ, що йдуть у напрямі з півночі на південь — від гирла річок Ірпеня й Дніпра, по Ірпеню й Стутні аж до Жилія і далі знову до Дніпра — в проміні 15 км. від його меж. У зв'язку з тим вирубано значну частину лісів довкола Києва. Стара київська твердиня на Печерську не має тепер будьякого більшого значення; як уже згадано, міститься там тепер тільки Червонопрапорний завод, утворений із кол. київського арсеналу.

Отак розмовляючи, приїхали ми в Лавру. Крім мене були ще 3 американці та 2 чехословаки — люди малоінтелігентні та дуже несимпатичні з виразно-більшовицькими симпатіями. Показуючи Лавру в усіх подробностях, агентка розповідала (по-німецьки) про неї різні пісенітниці, які годі тут наводити; цілком перекрутила відому лаврську легенду про 12 братів — її основників; увесь час робила зневажливі завваги, що в деяких випадках стояли навіть на межі звичайної непристойности. Проте мала вона податну аудиторію, бо поза мною та павночкою з Кракова решта туристів була вже відповідно по-комуністичному настроєна, з ентузіазмом у всім потакувала агентці, іронічно всміхалася, не здіймала капелюхів, увіходячи до лаврських церков, і поводилася більш, ніж вільно. По колишньому чудовому лаврському саді залишився хіба тільки дуже скромний спомин, а з височенної дзвіниці, що з неї відкривається єдиний свого роду вид на околицю, знято високий середній дзвін й перетоплено в метал на потреби державної промисловости, — решту ж дзвонів покищо по-лішено.

Вертаючись із Лаври, наказав я відвезти себе до „дому лікаря“, де жив один із нечисленних моїх старих київських знайомих, д-р С., великий приятель нашої сім'ї ще з довоєнних часів. На жаль, не застав я його вдома, а його дружина (якої я не знав, бо одружився він зовсім недавно) обіцяла переказати йому про мою візиту й порадила мені зайти ще раз. Коли ж я вдруге прийшов до д-ра С., то та ж його дружина, відчинивши злегка двері й не впускаючи мене до хати, сказала, що доктор просив переказати мені, що він собі мене при пригадує, перепрошує мене з того приводу й т. ін... Коментарі були зайві, бо д-р С. перебував на високій державній посаді.

Вертаючись із дому д-ра С., де мене зустріла така несподіванка, побачив я на вул. Горовиця (кол. В. Житомирська) першого та єдиного за весь час мого побуту в ССР священика. У рясі та дуже потертому пальто, в шапці, що її звичайно носить духовенство, тримаючи в руці „урядового“ портфеля, йшов він швидкою дорогою поплід мурами домів у напрямі Софійської площі. Ніхто не звертав

на нього найменшої уваги, проте я мав враження, якби він, ідучи, свідомо сторонився більш залюднених вулиць.

Перед вечором подався я на відвідини до другого свого знайомого проф. В., що був шкільним товаришем та великим приятелем мого батька. Колись професор київського університету, був він в останнє (саме нещодавно він помер) академіком, відомим ученим. Мешкав ув околиці ВУАН на Тарасівській вулиці. Отже поїхав я туди трамваєм. Вдома його я також не застав, а, користаючи з нагоди, зайшов до Академії Наук, що саме була поблизу. Хотів я оглянути це найвище огнище української науки, а водночас і придбати собі декілька книжок із академічних видань, переважно словників. На жаль, однак, жодного з них не міг я дістати. — всі вони були вже вичерпані й здобути їх можна б тільки у ВБУ. Зрештою й всі інші, дуже нечисленні, видавництва обслуговують майже виключно бібліотеки та всякі інші „типізовані“ книгозбірні, — тому книжки по їх видавці враз розходяться. Більшість видань — російською мовою.

Вище я згадав про трамваї. В зв'язку з цим слід зазначити, що на київських трамваях при безлічі різних іновацій обов'язують дійсно драконські правила. Ось деякі з них. Входить до трамваєвого вагона пасажирам дозволяється тільки з середньої площадки пульманівських вагонів і з задньої площадки поєдинчих вагонів, виходити з вагонів — тільки з передньої й задньої площадок пульманівських вагонів і з передньої площадки поєдинчих. Входить до вагона дозволяється тільки за чергою, що її встановлюють самі пасажири паралельно до трамваєвої колії біля зупинки. Це правило для пасажирів — джерело численних непорозумінь. Між іншим — написи на трамваєвих зупинках — українські. Правом входити до вагона поза чергою й з передньої площадки користуються тільки упривілейовані особи, цебто трамваєві службовці, міліція, інваліди, колишні червоногвардійці та червоні партизани й ветерани 44-ої дивізії (що стоїть у Києві), кавалери радянських орденів, члени радянського уряду, врешті особи з немовлятами й вагітні жінки. Входить до вагона після заповнення його до встановленої на те норми забороняється. Це правило ніколи не виконується й на нього ніхто не зважає. Дивним видається ніде в світі неіснуюче правило, що забороняє пасажирам підчас руху вагонів перебувати на передній площадці, відчиняти передні двері та виходити на передню площадку до повної зупинки вагона; їздити ж на передній площадці вагона дозволяється тільки трамваєвим службовцям, міліції та пожежникам. Результатом цього нежиттєвого правила є те, що коли весь вагон із задньою площадкою вщерть переповнений, аж нема де протиснутися, — передня площадка цілком порожня. Їздити безплатно трамваєм мають право вищенаведені категорії осіб, крім інвалідів, осіб із немовлятами та вагітних жінок, а для зручності проїзду цих останніх по всіх вагонах виділено 4 місця спереду вагона; інші пасажири мають право займати ці місця тільки тоді, коли нема осіб, для яких їх призначено. Дійсно драконським є архаїчне

правило, що забороняє пасажирам палити як у середині вагона, так і на площадках. Далі забороняється провозити тварини й відчиняти вікна з лівого в напрямі руху боку вагона. За порушення всіх цих правил винні караються штрафами в 3 карб. Правда, щодо чужинців (як, напр., це було зо мною, коли я починав палити на площадці вагона), то їх спочатку дуже суворо, хоч і чемно, про це попереджують; зате на передній площадці їздив я ввесь час без перепон, ламаючи отже „закона“.

Щодо іновацій у трамваєвій царині, то слід вказати, що кондуктори скрізь жінки. При тім, за новою радянською модою, вони всі „закріпачені“, себто стоять (не сидять) в кутку на лавці з правого в напрямі руху боку вагона біля задньої площадки та, маючи на собі цілу стрічку квітків, видають їх пасажирам за оплатою 10 або 20 коп., залежно від лінії трамвая. Навпаки, серед вагоноводів жінок мало, переважають чоловіки. Всі вони зодягнуті, як звичайні робітники, бо спеціальної уніформи для них ще не вигадано. Публіка в трамваях виключно „пролетарська“, дуже нечемна та лайлива.

Знеохочений до краю дотеперішніми „притодами“ зо своїми знайомими, рішив я, однак, спробувати ще раз „щастя“ та подався ввечорі до третього свого знайомого — залізничника, що мешкав недалеко вокзалу. Вхожду на брудне подвір'я великого, непомірно обдертого, робітничого дому та питаю дверника по старій звичці, — де тут мешкає п а н Т. Він подивився на мене, хмурячи брови, й з притиском відповів, що п а н Т. тут немає, але є т о в а р и ш Т., що займає помешкання ч. 8. Іду тоді до товариша Т. Той як раз, за браком відповіднішої праці, спав собі наймілше. Почувши стук у двері, встав і відчинив їх, намагаючись крізь щілину роздивитись у ситуації. Пройшло добрих кілька хвилин, поки він мене пізнав та впустив у хату. Зрадив, побачивши „старого“ знайомого та ще й з-за кордону, збудив усіх своїх родичів (що так само спали), в одну мить після за горілкою марки „горний дубняк“, коробкою рибних консервів продукції Наркомхарчпрому та пірижками, й дуже сердечно почав мене частувати. Роздивився я по хаті, — а в ній у куті православна ікона, а поруч — портрет Леніна. Питаю: „Що то, Михайло Ансимовичу, за сусідство?“ — „А це, — каже він, — привілей моєї дружини, вона бо в мене релігійна. А мені що! Я їй не перешкоджаю в тім. Нехай собі молиться. Навіщо робити собі пекло вдома? Зрештою, кожний має своє“. Логіка цієї відповіді вражала своєю толеранційністю.

Почав я розпитувати господаря хати, що спочатку відповідав мені стримано, аж більша кількість горілки (він любив випити) розв'язала йому врешті язика й він із запалом почав балачку на найбільш актуальні сучасні теми. — „Вертаємось до минулого“, — казав він, гірко всміхаючись, показуючи мені саме недавно заведеного в СССР паспорт. — „І за що ми, властиво, боролися?! Сорок років працював я на залізниці тільки на те, щоб тепер одержувати марних 75 карб. (паперових, не золотих; 1 золотий карб. рівний 35 карб. па-

перовим, — прим. авт.) у місяць пенсії. Та ж за старого режиму одержував би я без сумніву принаймні двічі, коли не тричі, більше. А дорожнеча страшна. Хліб коштує карбованця за кілограм, м'ясо — 8 карб. кг., про масло нема що й казати. От тільки тютюн та горілка дешеві. Й як тут жити? М'яса не їмо зовсім, навіть і в свята, а цілий рік сидимо на картоплі“. Тут у розмову встряла господиня. — „Заробляв би він тепер і більше, коли б не викинули його з партії“. — „А це чому?“ — питаю. — „Та треба було ходити на оті різні збори, засідання різних комітетів та партактивів, сходи, — промовляти, виявляти класову чужність, тощо. А я не змію цього робити та й пощо даремно час гаяти. Краще випити. Ходити, врешті, то я ходив, бо за те платили, але завжди мовчав, бо революціонером ніколи не був. Увесь свій вік жив на залізниці й ніколи не мітингував. От за ту саму неактивність мою в партроботі комісія й виключила мене з партії. Добре, що хоч іще пенсію дали! Коротко кажучи, — зле, дуже зле! Далеко гірш, ніж до революції й до війни!“ — додав він, наливаючи собі чергову чарку. — „Але зате маєте волю, культуру...“ — сказав я непевним голосом. — „Культуру?“ — закричав господар. — „Та ж подивіться!“ — він простягнув руку в напрямі вікна, вказуючи на сусідній дім, що, не ремонтований від дуже довгого часу, мало вже не розвалювався на очах у всіх. — „Там живуть робітники, — акцентував він кожне слово, злісно дивлячись на мене. — Але кого то болять? Вищі радянські й партійні урядовці займають чудові помешкання в центрі, одержують високі платні, мають різні привілеї — отже живуть, як люди. А ми? Ми були потрібні колись тільки на те, щоб повалити старий режим і прочистити шлях на його місце новому. Відбулася тільки зміна людей на „верхах“ і це — весь зміст революції. Поза тим усе лишилося по-старому“. — „А колгоспи, — кажу, — а профспілки? Аже ж дідичі й фабриканти вас уже не експлуатують“. — „То що ж! Усе це створене на те, щоб селян і робітників приборкати до рук. Профспілки ж тепер державні органи. Ну, а в колгоспах на те політвідділи. На всі лади співають про те, що нині „мільйони кермують державою“, але... тими мільйонами кермує партія. а нею — Сталін. Так-так, — додав він, похитуючи сивою головою, — нові гасла, нові люди, але старий, дуже старий зміст!“

Дивним робом не була це відокремлена гадка. Ті самі слова чув я трохи пізніш із уст двох молодих, — підкреслюю, — дуже молодих жінок-комсомолок, що (зважаючи, саме, на їх вік) хіба тільки з оповідаль старих людей могли дещо знати про „добрі, старі часи“. А вони ж належали вже до нового, радянського покоління, становлячи власне ту верству, на яку покладаються всі найбільші надії правлячої партії. Це — гадки комуністів і комсомольців „з крові й кости“. А що ж можна сказати про всю безпартійну, нині інертну, пасивну народню масу, що її пень творить таки селянство?!

Вертаючись із Києва, по дорозі до Шепетівки, на ст. Чуднів Вол. покинув я на хвилину вагона, щоб розм'яти трохи ноги. Коли саме

чую, як хтось за мною раптом тяжко зітхає й стиха каже: „Пане!“ Обертаюся й бачу поза собою старшого, згорбленого селянина, навбач років 35—40, дуже нужденного вигляду, в старій полатаній одязі, в лаптях, з шапкою в руці. Сумно дивилися на мене його очі. — „Пане!“ — повторив він дуже тихо, щоб не почув його вояк НКВС, що саме недалеко на пероні стояв, шильнуючи порядку. — „дайте мені шматочок хліба“. — „Якщо? — кажу. — Ви в ССРС і не маєте хліба?“ — „Всі ми вже нічого не маємо, — відповів він, — усе нам забрали!“ Коментарі були зайві. Самий зовнішній вигляд цієї людини був достойною ілюстрацією панівного ладу в країні, де „нема ні бідних, ні безробітних“. Дав я йому злотою (7 карб.), навчаючи його пошепки, що має з тією монетою зробити, аби не „впасти“. Подякував мені сердечніш, ніж я міг сподіватися. Ледве встиг шезнути, як підійшов до мене вояк НКВС, що, мабуть, бачив цю сцену. Й, чемно салютуючи, промовив: — „Пробачте, пане, але чужинцям заборонені розмови з місцевим населенням“. Я подивився на нього, як у порожнє місце, здвигнув раменами й відійшов.

Товариш Т., що так гостинно мене приймав у себе, проводив мене до готеля. По дорозі ми зупинилися біля крамниць „Київторгу“ та „Гастронома“, оглядаючи їх справді багаті, як на ССРС, вистави. Мій господар усе хвалив собі нинішні порядки (мабуть тому, що був на вулиці, а не в хаті), все питаючи, чи, мовляв, у нас є такі „магазини“. Відповів йому, що є значно кращі. Він удавав, що не вірить цьому й усе бурмотів собі щось під ніс. Так прийшли ми й на площу III Інтернаціоналу (колишня Царська площа). Я пригадав собі пам'ятника Володимира й ми пішли на Володимирську Горку. Було вже досить пізно. Усіяне зорями небо накривало й Дніпро, й увесь Київ, неначе плащем. Було тепло й тихо. По дорозі минали нас закохані парки, що, мовчки йдучи, пестливо до себе тулились. „Як у нас“, — подумав я, — „життя скрізь однакове!“ Біля самого пам'ятника якась дівчина голосно мовлялася зо своїм хлопцем на спіткання. З висоти свого постаменту дивився на нас святий Володимир. Хрест у його руці вже не сяє вечорами на небі ясним полум'ям, як було колись. З гори спадав тихий сум і м'яка тиша наповнювала околицю, як чарівний напиться глибокий кубок.

Третього дня свого побуту в Києві пішов я завізувати свого паспорта до Київського Облвиконкому, що є щось ніби колишня канцелярія губернатора, губерніяльне правління та губерніяльна земська управа, злучені в одну цілість, та уявляє собою вищу адміністративну владу всієї Київщини. Хоч ті чинності й полагоджусь безпосередньо готель, проте з цікавості, з бажання придивитись зблизька до урядування радянських державних установ, вирішив я був сам це зробити. З певним сумом переступав я пороги величного будинку кол. Української Центральної Ради, де саме міститься тепер Київський Облвиконком. Загальне враження від внутрішнього вигляду будинку було задовільне. Поза деякими невеликими змінами в розплануванні

та безліччю обов'язкових гасел і портретів, усе майже лишилося по старому. В залі, де колись засідала Мала Рада, відбуваються тепер засідання президії Облвиконкому, в великій залі на 1.човерху скликаються Обласні З'їзди Рад. Решту кімнат займають різні секретаріати та відділи Облвиконкому. При вході — бюро перепусток, що, як правило, діє в усіх радянських установах. Беру перепустку та йду на гору. Велика юрба людей, стоячи в чергах перед окремими столами урядовців, полагоджувала свої буденні справи. Переважаюча більшість урядовців — жида, що навіть, нічого собі не роблячи з безлічі прохачів, балакали між собою по-жидівськи. До прохачів зверталися звичайно по-російськи, — української мови я не почув. Полагоджують справи якомось мляво, неохоче, хаотично. Від усього віє сірою кальонщиною, формалізмом та якоюсь, неначе, безнадійністю сучасного життя; не видно жодного ентузіазму, ні більшої охоти до праці, що родять радість життя. Багатий в такий досвід, подав я урядовцеві поза чергою свого пашпорта й уже приготувався „чекати“, коли раптом почув: „Monsier!“ Урядовець, пильно дивлячись на моє обличчя, повертає мені пашпорта. Яка ж нечувана, всемогуча сила й повага брешить ув одним тим словом: „інтурист!“

Вертаючись до готеля на обід, пригадав я собі вартість кримських вин, зайшов тоді до „КСРК“ (Київський Союз Робітничих Кооперативів) й зажадав, безперечно по-українськи, пляшки „Золотої Лівадії“. Дали мені вино (17 карб., цебто 2 злотих), відповідаючи чемно по-російськи. Взагалі все в тій крамниці, починаючи від розмов із покупцями й кінчаючи ціниками товарів, було російське. Українською була тільки вивіска на фронтоні крамниці. Між іншим, кількість існуючих у місті торгово-промислових приміщень значно перевищує потребу на них з боку діючих торгових і промислових підприємств — державних та кооперативних; тому певна частина тих приміщень постійно зачинена, бо немає до чого їх ужити. Не зважаючи на те, назовні створюється враження нібито добробуту. Скрізь великі універсальні магазини „Київторгу“, „Гастронома“ і т. ін. з величезними кількостями споживчих і промислових товарів на виставах, навіть делікатесів (1 кг. помаранчів нпр. 18 карб.). Скасування карткової системи привело, правда, до того, що продукти стали „загальнодоступними“, але водночас спричинило значне підвищення цін, тоді як, навпаки, заробітної платні не підвищено. Отже далеко не кожний громадянин СРСР може користуватися всіма тими „благами“, що їх дає йому оцей новозаведений „добробут“. Таких „щасливих“ людей середня 1% усієї маси населення. „Хвостів“ при крамницях я не бачив, у наслідок бо відміни карткової системи вони відразу зникли.

Увечері третього — останнього — дня мого побуту в столиці України пішов я для розваги до кінотеатру кол. Шанцера, тепер 1-ше київське звукове комсомольське кіно. Готель придбав для мене квитка на останній сеанс, що починається аж ув 11-ій годині вечора. й відвіз мене до кіна автом. В фойє грала музика (є це звичай в кінах

СССР), — досить добрий, хоч невеликий оркестр. В перервах заінстальоване тут радіо подає останні вісті з цілого СССР. По стінах фойє гасла, портрети, по середині, — бюст Сталіна, буфет, читальня, вешті — божевільний бруд... По колишніх білетерах у лівреях і коротеньких штанцях із панчохами, що колись тішили зір киян, і сліду немає. Контроль білетів, з огляду на великий наповн людей, суворий. Всі місця в кіні нумеровані. В залі всі крісла давні, старі, цебто нескладані, що в сучасних кінах явище вже застаріле. Одиноко стирчать біля екрану дві темножовті мармурові колонні, що понад ними золотіє гордий напис: „Арно МСМХІІ“. Власне якийсь молодий, вищого рангу, моряк радянської військової флоти, що сів поруч мене, подивився на той напис і пошепки спитав мене, що він означає. Я коротко пояснив йому. Давали фільм „Крестьяне“. Кажу — „крестьяне“, бо не були то „Селяни“. Перед фільмом дали блаженську рекламу державної позички 3-го випускального року 2-гої п'ятирічки. Самий фільм навскрізь російський, монотонний, нецікавий, із такою домішкою „агітпропу“, що довше, як 20 хвилин після початку сеансу я висидіти не зміг. Можливо, що до того, крім змісту фільму, спричинилося ще в великій мірі й те вперто-трійливе повітря, що весь час панувало в залі. Я вийшов.

Було вже по півночі, коли я, вільно йдучи, вертався Хрищатику до готеля. Біля вулиці Бюгельса (кол. Лютеранська) наздогнали мене три здорового зросту хлопчакки, навбач комсомольці або хулігани. Крайній із них, виминаючи, пхнув мене досить сильно в ліве рамя. Я зупинився. — „Гей, ти, — крикнув я якнайгрізнішею тоном, — обережніш!“ Вони, йдучи вже попереду мене, затримались. Один із них зробив рух, якби намагаючись підійти до мене, але два інші здержали його. — „Брось, Ванька, — почув я, — не стоїт. Это же, Крещатік. На міліцію нарвешься. В самом деле, смотри!“ Я пішов зором за напрямом руки, якою один із них на щось вказував. На самому розі вул. Свердлова (кол. Прорізна) стояв одиноко вартовий міліціонер і пильно на нас дивився. Хлопчакки круто завернули й почали хутко йти з Хрищатику вгору. За хвилину я почув попереду спів російської частушки, що голосним ехом відбився на панівній тиші. Я глянув на міліціонера, — він не zareагував на те зовсім.

Тієї ночі, не знати чому, я вперше в Києві спокійно спав, від самого бо початку свого побуту там я дивним робом утратив сон, хоч ніколи давніше такого явища за собою не помічав.

О годині 12 хвилин 18 після полудня наступного дня мав відійти потяг із Києва до Шенетівки. Був це славний експрес, що 4 дні йде аж з Баку. Разом зо мною покидали Київ і збольшевізовані 3 америкаці та 2 чехословаки. Автокаром привезли нас на вокзал, де дві агентки „Інтуриста“ за допомогою чотирьох трагарів почали лаштувати нас до посадки в вагони. Наближався штурм потягу, бо подорожніх була ціла юрба. Не зважаючи на те, що давно вже минула година 12.18, експрес не прибував. Чому? Звичайно, бо опізнюється, бо ж він

4 дні в дорозі, це ж великий шмат часу й простороні, тому може він і спізнитися. Таку оцінку дала мені агентка „Інтуриста“, що якоесь надто добайливо піклувалася мною. Як показалося далі, була вона дуже балакуча. Питає, чи сподобався мені фільм „Крестьяне“. — „Ні“, — кажу. — „Чому?“ Я пояснив їй докладно, в чім різниця поміж пролетарським світом і світом буржуазним, культурним, цивілізованим. Почуття, що можу врешті виїхати, по двох тижнях побуту, з ССРСР, захоплювало мене. Я оповідав багато й, здається, цікаво. Панночка слухала мовчки й з увагою. В очах її я побачив якісь дивні вогники, щось якби туга, велика, нестримана туга за чимсь далеким і незаним. Я придивився до неї уважніш. Вона видалася мені дуже симпатичною (це була перша українка, яку я здибав на службі „Інтуриста“) й я ще з більшим запалом почав викладати їй усі користі життя в старій буржуазній Європі. Панночка жваво розпитувала про різні речі. Так минула година на проході й останніх розмовах на пероні стації Київ I Пас. Врешті десь далеко щось загуділо, згодом показався величезний паровоз і ось аж о год. 13.10. цебто з сльиве годинним опізненням вкотився на дебаркадер бакянський експрес. Не ветит він іще як слід зупинитися, як наші трагари булі вже в вагонах, займаючи для нас декілька купе й не впускаючи до них нікого. Юрба подорожніх кинулася до інших вагонів. Спокійно ввійшов я до вагона, займаючи місце біля вікна. Панночка стояла поруч й пильно, якимсь дивним зором, дивилася... Ще трохи слів упало поміж нами. Слів без значення. Третій дзвінок! Паровоз тяжко зітхнув і, стогнучи щораз більше, рушив. Крізь відчинене вікно вагона я подав руку панночці. — „Прощайте!“ проказав я чогось із сумом. Панночка, не перестаючи дивитися мені в очі, хитнула головою. — „Ні.“ Вона в останнє зблизька поглянула на мене, а позаяк вагон мій вже її минав, майже крикнула в відповідь — „До побачення!“

І в а н З і н ь к і в с ь к и й.

ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

8. Свято відкриття Кам'янецького Університету.

Відкриття Кам'янецького Університету дійсно було величним Святом українським — це був перший новостворений громадський український університет, що в цей бурхливий час уже відкривав свої двері для тихої культурної праці. Хоч ген-ген по Україні підіймалися знову повстання республіканців проти Гетьманщини, або більшовицькі за робітничо-радянський устрій, але тут, у Кам'янці, було покищо тихо, й тому на Кам'янець оглядалися всі ті, що прагнули якоїсь творчої праці, відпочинку від кипіння революції, більш-менш регулярного життя...

Таким чином постуляти, поставлені „Просвітою“ при перших

проках своєї інтервенції про відкриття Університету перед Урядом, були цілком слушні. Прибували до Кам'янця не тільки ті, що могли б мати якийсь стосунок до Університету, а й з цілої України всі ті, хто був з якихось причин відірваний від попереднього ґрунту, від своєї праці, становища, дому... Десь треба було притулитися, — хто шукав заробітку, хто думав вчитися, хто хотів приложити свої наукові знання... І тому, коли не могли прийти на Свято відкриття Університету всі запрошені гості, то багато було знаних осіб, що на той час стягнулися до Кам'янця. Панував настрій якогось запевнення, що сюди власне не досягне ніяка завірюха й тут можна поміститися на довший час, щоб залізати свої рани.

Ще на передодні Свята звечора, а потім уночі й зрана прибули спеціальні потяги з містами, — приїхали представники Уряду, різних нікіл із краю й з-за кордону. Гетьман Скоропадський прислав своїм заступником Лібова, козацького генерала зо своєї прибічної гонорової варті, хоч сам щиро прагнув прийти на Свято відкриття Університету, відкритого декретом за його підписом, що рахував великою своєю заслугою перед краєм. Але починалися для нього вже трудні часи. Гетьманський генерал, репрезентаційно й мальовничо вбраний у традиційний національний стрій, був як наочна емблема ідеї самостійницької державности України. Прибула репрезентація Національної Ради Західньої України, проф. О. Колесса — від Львівського університету, Ректор найближчого брата — Чернівецького університету в урочистій офіційній тозі, що яскраво відбивалася серед сірих пореволюційних напів військових мундурів мужчин і білих суконь пань-громадянок.

Для гостей були зарезервовані мешкання частинно по готелях. в Університеті в Ректора, професорів, у влад Кам'янецьких і в приватних осіб, що всі гостинно запрошували до себе. На двірці були зареєзовані й добровільно висилані повози, що вартували для обслуги приїзджих і розвозили за установленням планом студенти розпорядчики.

У день Свята всі потягнулися до Університету. А він, як зовнішньо так і всередині артистично удекорований, сяяв на сонці. й просився, щоб його «фільмувати на пам'ять. Заздалегідь іще приїхали з Києва артисти-малярі, декоратори, які за розробленим наперед планом удекорували зали, аудиторії, сходи, фасад — усім, що тільки вдалося дістати: образи, квіти, пальми, килими, вишивки, стильова мебел з оранжерій, музеїв (крайознавчого й археологічного) і з приватних рук. Кілька днів перевозили все те студенти на платформах. Всюди спеціально намальовані художні плакати, а одна кімната була дуже цікаво прибрана статистичними таблицями й плакатами з статистичного відділу Подільського Губерніяльного Земства, — в тій кімнаті можна було з зацікавленням годинами простоювати. Ось тому ще на другий день після Свята приходили, хто хотів, оглянути всі ті дива. Скрізь уживалися розпорядчики студенти й студентки з національними розетками при боці, проводячи гостей по залах, не залишаючи нікого без уваги, знайомлячи одного з одним, зводячи кількох у групи, щоб

всі почували себе однаково дорогими й бажаними гістьми. А найбільш на всіх мав бачність Ректор Огієнко, як щирий і радісно-привітливий господар усьому...

Довго тягнулася Служба Божа в домовій Університетській церкві, що відправляло місцеве духовенство на чолі з єпископом Пименом. Ціла церква й цілі широкі сходи перед нею аж до нижнього поверху — все було залите сонцем і наповнено тільки приїжджими гістьми, а з місцевих — представниками організацій; у повному складі була Міська Дума, Рада „Просвіти“ й Земські Управи... Співав свій студентський хор, зорганізувався за кілька день перед Святом.

По Службі Божій зібралися всі в довгій репрезентаційній залі. На підвищенні посередині зайняла місця за столом Професорська Рада, й почалася урочистість відчитанням Гетьманського декрету про утворення нового Університету. Далі пішли привітання, промови, читання телеграм. Хіба ж можна тепер пригадати й помістити все те, що вислухалося з ентузіазмом, з гучними оплесками невимовної радості за нові здобутки відродження нації, то з глибоким смутком в мовчанні при споминах безчислених жертв давніх і нових, поляглих за волю Батьківщини (тоді саме наспіли подробиці про вбивство Ів. Стеценка, вдова якого була тут же присутня на залі). Біль, і жаль, і радість, і надія — все переливалося, перемежувалося в тих промовах, і слухалося їх без кінця. Тут ріднило всіх у одну спільну родину — і сивих заслужених учених із тією громадою слухачів студентів, молодих сил, що для них утворювалася ця вища школа; видатних політиків, бойовиків за волю України — і новонавернених зрусифікованих „малоросів“; і вельможних представників Уряду в гальових мундирах з численними орденами заслуг, і простих ділусів селян з єдиною заслугою перед своєю землею, — з чолом, поритим рівчачками від трудового поту, і мозолистими твердими руками від плуга... Довго-довго говорилося і слухалося. Годі згадати всі промови. Але не можна не зазначити хоч найяскравіших. Перш усього, — така історична хвиля, як мова деяких членів Національної Ради Західньої України. Міцно в душу западали сталеві слова бойовиків українських, що здавна привикли до політичної боротьби, а то й у відкритому бою виконувати долю українського народу. Простягала руку до Великої України Західня частина її для злиття не тільки в спільній мові, науці, культурі, але й ув одній історії, у цільній державності... Здавалося всім, що дійшли вже до тієї мети...

Найгорячіш виявив патріотизм і готовність покласти життя своє за кращу долю народу, а також молоду світлу надію на славу будучність України представник молоді, сам молодий поет, сотник Грищенко, студент історико-філологічного факультету від імени студентства... Через рік поклав він своє життя для улюбленої ідеї — був розстріляний більшовиками під Кам'янцем разом із другим студентом, — наймолодшим із братів, Приходьком...

Відрізнявалися привітання від інших національностей на двох

мовах: кожний із них висловлювався перше по-польськи, чи по-жидівськи, чи російськи, а кінчав по-українськи. Найбільш промовців було від шкіл і від Кам.-Подільських організацій. Від імени цілої Подільської Землі виголосив гарячу промову політичного змісту Віктор Приходько, голова Губерніяльної Управи. Від Кам'янецької Міської Думи Олександр Шульмінський радісно вітав відкриття Кам'янецького Університету, як новонароджене дитя, що перерозло старий Кам'янець своєю молодю силою, своїм значенням для краю. Д-р Залепський, презес Кам'янецької Польської Національної Ради, сердечно вітав український Університет із катедрою польських наук, як ознаку відродження культури спорідненої нації, що поруч із польською йшла в своїй визвольній боротьбі на терені царської Росії. Виголосили промови також і кілька жінок: Софія Русова від імени українського жіноцтва. Людмила Старицька-Черняхівська, письменниця й політична діячка, як представниця Міністерства Освіти, керівниця департаменту позашкільної освіти. Олімпіяда Пащенко — від імени селянства Кам'янецького повіту, як голова Кам'янецької Земської Повітової Управи й заступниця голови Кам. Селянської Спілки, підкреслюючи завдання нового Університету — наблизитися до землі, до села. Українські Кооперативні Установи — Україн. Банк і Дніпро-Союз — через своїх представників об'явили установлені ними кілька стипендій для незаможних студентів.

При кінці в чулій та щирій промові Ректор Університету проф. Іван Огієнко дякував усім за привітання, співчуття, допомогу, а від себе відавав свої сили для праці й призначив цілу свою Ректорську пенсію на студентські стипендії.

Телеграм неможливо було й перечитати на Святі — так їх було багато, тим більш, що вони надходили ще через довгий час і їх відчитували вже потім на Професорській Раді. Для всіх учасників Свята в університетських залах другого поверху був виданий обід за коштом міського самоврядування, яке хотіло хлібом-сіллю проявити свою гостинність, свою радість у цей знаменний для Кам'янця день.

Допізна затягнулося Свято.

Тихо від радісного зворушення й перевтоми виходили учасники й довго оглядалися на величну вивіску — оздобу Кам'янця, на блакитному полі золотими кирилівськими літерами: „Кам'янець-Подільський Державний Український Університет“. Високо піднесений жовто-блакитний штандар символічно рвався на всі сторони краю...

9. Праця Університету.

Студії в Університеті почалися виголошенням вступних лекцій професорами, кожний по своєму предмету. Ці лекції не були стисло програмові, а більш загального змісту, громадського характеру, читалися в залі актовій для слухачів всіх факультетів, для професорів і всіх громадян, що приходили за разовим вступним квитком. Кожний професор висловлював собі своє наукове кредо, вияснював

значення якоїсь галузі науки. А всі разом відчитані лекції виявили обличчя нового Університету не тільки перед слухачами, але й перед громадянством. Таке наближення вищої академічної школи до широких верств населення було дуже корисне. Не було недосяжних мурів, замкнених воріт, через які щоб переступити, треба конче мати вимучений папірець, часто бувало здобутий всякою дорогою. Через поріг нового Університету міг переступити ширший загаль, що прагнув науки, але підготовлений до вищих студій. Університет наблизвся й до села. До тієї пори рідко коли можна було на селі зустрінути людину з вищою освітою, навіть студента, — бо коли пробивався хто з синів селянських на академічні студії, він уже не вертався в своє рідне село, а тримався великого міста, де вишукував собі якихось засобів до життя й праці, щоб втриматися в великому місті під час науки. Тим більш не було надії на його повернення до простого рідного люду, коли закінчував вищі студії. Тепер же з якогось села Черча чи Білої могли доїжджати, а з Ячинець. Жабинець навіть приходити просто з під солом'яної стріхи по широких сходах Університету по науку.

Чи міг колись сільський народній учитель — сірий герой труда, зустрінутися в своїй праці з професором університету в спільній праці? Ніколи! Він не міг і мріяти побачити його на очі, — до Києва далеко, не зібрався би й за ціле життя, — а тут обидва працівники освіти найвищої й найнижчої школи подали один одному руки: заклали спільні зв'язки, виступали спільно з докладами... І тут справдилося завдання „Просвіти“ при утворенні Університету — наближити його до простого люду, зробити його справді народнім не з назви, а по суті. Про цікавіші лекції загального значення доводилося до відома ширшої публіки. Лекції історії української мови Ректора проф. Ів. Орєнка читалися для студентів усіх факультетів, були завжди переповнені й слухачами зо сторони, стали в Кам'янці популярними й оціненними, і на кожній із них зустрічалося й проводалося проф. Орєнка вже традиційно оплесками.

Приймалися до Університету дійсними студентами слухачі інших університетів та абсолювенти восьми класов. гімназій, середніх технічних шкіл, 7-ми класових реальних шкіл, 7-ми класових комерційних (гандльових) із правами реальних, з учительських інститутів, 6 клас. духовних семінарій. Ті ж, що не відповідали цим вимогам, записувалися вільними слухачами й мусіли поруч із наукою університетською пройти курс чи університетської гімназії для дорослих, чи на інших курсах отримати матуру. Досить значний був відсоток студентів із інших університетів, які не мали змоги десь інше втриматися; були й такі, що поприїжджали зо своїми професорами. Найбільший відсоток із місцевих — це був із Подільської Духовної Семінарії, не тільки молодих, але й заслужених пан-отців старших і семейних, а також багато з народніх учителів. В 1919 році був більший вплив із Галичини втікачів-студентів і вчителів, а також стрілецької молоді, що

могли надобре розташуватися в Кам'янці, поповнюючи кадри I, II курсів Університету.

10. Студентство в Кам'янці.

Студент Кам'янецького Університету — це був особливий тип. доти незнаний ні в які часи, ні в якому краї. Кам'янецький студент був усім для Кам'янця: був не тільки учнем, але й громадським діячем освітніх установ, організацій політичних, гуртків наукових, економічних. Один студент В. Х., напр., сам слухав виклади професорів. складав, редагував, приготував для друку лекції своїх професорів для будучих поколінь слухачів, сам навчав у гімназії для дорослих, та ще й сам же проходив додаткові курси українознавства. Це була його постійна регулярна праця, не кажучи вже про всякі випадкові завдання. Другий, напр., студент фізіологічного факультету, що скінчив Педагогічний Інститут, сам видатний педагог С. К., був комісаром Повітової Шкільної Ради для початкових шкіл, інструктором поза-шкільної освіти при Губерніальному Земстві, членом комісії для складення підручників, автором читанки для початкових шкіл і нижчих гімназіальних класів, диригент хору студентського і суб- чи продиригент хору Кам'янецького Національного, староста Студентської Ради... Чи ще ж мало обов'язків?

Як треба було улаштувати яке свято національне, маніфестаційне, чи музикального, літературного, чи політичного характеру — на заклик „Просвіти“ або інших організацій — з'являлося студентство масово й усе робило своїми силами. Треба було провести вибори за новим законом, ще не випробованим життям — запрошувався цілий штат інструкторів із шеревів студентства, й посилалися навіть на повіти, по волостях. Величезна праця видавництва Губерніального Земства, що обслуговувало школи, бібліотеки не тільки Поділля, але й далеко поза його межі — більшість своїх співпрацьовників і служачих вербувала з студентства... Одним словом це були не тільки учні, але й будівничі свого краю.

Чи ж не оправдувалися й тут твердження „Просвіти“, як потрібний був Університет у Кам'янці для окультурення Поділля й його периферій. Організаційна праця цього краю була державного характеру й розмаху: Поділля зо своєю самовистарчальною будовою стало державою в державі, зо своїм власним державним апаратом, і в цім державництві велику роль відіграла університетська корпорація — студенти та професори на чолі з Ректором Огівком. Чи ж можна порівняти життя Кам'янецького студентства з теперішнім молодим поколінням, що стільки сил та часу тратить навіть на розбиття цільності життя академічного?

Чи нехтували студенти з-за політичної й громадської праці своєю наукою? Навпаки, — вони старалися її поглиблювати, поширювати: закладалися наукові гуртки з метою спільної наукової праці студентів і професорів для розповсюдження відповідних наук. Напр.

у „Житті Поділля“ число 37 читаємо такий заклик студента фізико-математичного факультету С. Квасницького про заснування наукового математичного гуртка: „Закликаю Вас, товариші, уважливо й досвідно поставитися до справи заснування Гуртка при нашому Університеті, бо такий Гурток дасть змогу кожному членові його доповнити свою освіту, буде привчати людину до самостійної наукової творчості“.

Це все були бойовики праці в усіх напрямках, хоч численність студентів зпочатку не була велика.

Найчисленнішим факультетом був історико-філологічний і він найбільш відбивав національний настрій. В Університеті було до 90% українців, досить жидів (особливо коли відкрився Правничий Відділ) і трохи поляків. До 80% — селянських синів.

Студентські організації були численні й обставлені суровими регуляціями, внутрішньою етичною дисципліною. Всіма справами студентськими керувала Рада Факультетських Старостів, вона ж була представницею й заступницею студентства перед вищою університетською владою — Сенатом, перед професорською Радою й Господарчою університетською Радою — Правлінням, а також назовні Університету перед владами, установами, організаціями. Це була й сила моральна, з якою рахувалися всі поважно. Кожний факультет мав свою Факультетську Раду з старостою. Вибори до цих студентських організацій відбувалися на підставі встановленого статуту, способом парламентарним (п'ятичленими виборами) із переведенням передвиборчої агітації на вічах, у пресі студентській і зовнішній, плакатами. Плакати бували й поважного змісту з цікавими написами, закликами, гаслами, а часом гумористичного відтінку. Наприклад, блок націоналістичний, агітуючи матеріалістів за свої списки, містив на плакатах під знаком тризуба комічні образки добробуту студента українського: студент має смачний обід у столовці; відпочинок благодушнотурянянського типу бурсака в бурсі. Все це, знаю, збирав Ректор для архіву Університету.

При студентських виборах блокувалися політичні партії, групи, і цікаво було, що при блокуванні до крайніх націоналістичних українських партій завжди приєднувалися групи інших національностей, не кажучи про жидів (сіоністів), — приєднувалися навіть росіяни. І тільки ліві соціалістичні партії, — з комуністами, бундистами з краю, блокувалися окремо. В цей час збільшення національного відродження сильніші були угруповання національні, й тому Факультетські Ради й Рада Старостів складалися з представників цих угруповань. На чолі Ради Старостів був С. Козяцький. Але вже в 1920-му році, після евакуації Кам'янця, разом із відходом українського й польського військ, багато відійшло національних діячів зо студентства. Занував тоді інший настрій і серед студентства. Були перевибрані Ради й старости; на чолі їх став діяльний комуніст студент Волянський, який відіграв не малу роль в урегулюванні відношення нової

радянської влади до Кам'янецького Університету, що спочатку залишився був у цілості, не руйнуючи напрямку своєї наукової праці, за виключенням скасованого Богословського Факультету.

Попадалися між студентством і фанатики науки. Для ілюстрації приватного життя студентів, що віддавалися цілковито науковій праці, варто згадати хоч такий приклад. У 1920-му році, коли й Кам'янець уже переходив із рук у руки, а в інших містах була тільки одна руїна, прибуло багато втікачів студентів і професорів, що старалися зачепитись і продовжувати свою наукову працю при Кам'янецькому Університетові. Між іншими з Харкова прибула група з чотирьох (2 студентки й 2 студенти) зо своїм професором закінчувати якусь працю під його керівництвом. Зайняла ця харківська колонія 2 кімнатки, розташувалася зо своїми препаратами на кривих поломаних столиках і стільцях серед солом'яних берлог, на яких спали, продовжуючи свою працю. Покинули такий-сякий добробут у своїх батьків на Харківщині, а тут годувалися раз на день обідом у студентській столовці, часом запрацьовуючи на університетському городі трохи ярини; часом діставали вони разової житньої муки, знаходили серед руїн кавалок поломаної дошки, й на чужій кухні пекли прісні коржі, варили картоплю, але не тратили часу, ані гумору, й пильно науково працювали...

Взаємовідношення професорів і студентів були товариські. Не раз на докладах чи рефератах в якомусь політичному чи громадському питанні професори були слухачами, а студенти викладачами, — в громадській праці вони взагалі йшли поруч. (Докінчення буде).

Дубно.

Олімпіяда Пащенко.

УКРАЇНЬСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

Hertel для доказу своїх думок звертає увагу на ті книжки Авести, що звуться Гатами. Там говориться: „Залишіть дотеперішнє сьютарство, а переходьте на єдине тільки плекання рогатої худоби. Не породи скотини, тільки осілости добивайтеся“. Кіннотним номадам протиставляється працюючі на волах хлібороби. вони, так сказати, беруться під охорону Агура Мазди. Отже, величезний переворот цілих громадянських відносин, що був метою цієї віри, зводиться до цілі зробіти з кочових скотарів осілих хліборобів.

Дарій, завдяки своїм особистим якостям, своїй неухильній відвазі та енергії, був найбільш відповідною персоною для переведення в життя цілей заратустрійської віри. Цілий рід Дарія належав до чистокровних персів помадів, і ставши організатором молоді держави та вірним учнем Заратустри, він з усією силою помадської невтержної волі вхопився за переведення в життя, в дійсність усього того, що вимагала ця нова теорія держави. Він справді зорганізував державу на нових принципах, на майже теперішній європейській лад. Він поділив державу на області, які оклав регулярними податками відпо-

відно особливостям країни й пропорціонально економічній силі кожної. А потім почав усмиряти номадів.

Ми знаємо тепер, що за 1500 літ перед Дарієм в Месопотамії дуже подібну працю переводив знаменитий семіт, король Вавилону на ім'я Гамурабі, що, сам із номадів, видав гострокараючі закони за грабунки номадами осілих тубільців хліборобів (еламітів і сумерів). Це саме робив і Магомет. Отже, ми бачимо тут закономірність явищ при закономірності умовин. І ми в Бегістунському напису Дарія бачимо, як Дарій карав усіх противників своєї освяченої богом Агуро Маздою державної волі.

Так тут вироблялося нове розуміння королівської влади, як врученої Богом, нове для індогерманської раси. Дарій зробив із своїх арійців (персів і мідів) військо й жандармерію, на величезній просторі від Єгипту до Сінда в теперішній Індії й від Єгейського моря до Туркестану, він доручив їм охороняти спокій, і в важніших пунктах скупив значніші залоги. Але на Сході на пограниччі з Туркестаном він відчув дуже сильний спротив саків, найближчих родичів скитів, що постійними набігами з Туркестану з-за ріки Аму-Дар'ї дуже непокоїли східні границі Персії. Дарій декільки разів ходив туди походами, але не міг їх переслідувати в степах за Аральським озером. Очевидно, його географи представили справу так, ніби за Аралом степи сполучуються з Чорноморськими, і що з тих степів саки черпають силу від скитів. З другого боку від іонійців Дарій знав, що скити руйнують Чорноморських хліборобів і загрожують іонійським колоніям. Дарієві представлялося, що, не знищивши або принаймні хоч не ослабивши ґрунтовно Чорноморських скитів, він не зможе забезпечити Персії від саків; і він рішив піти війною на скитів. Англійський учений W. Masan¹ дуже правдоподібно довів, що похід Дарія відбувся в 512 році перед Хр. Чому Дарій вибрав цей рік? Дуже правдоподібно тому, що це була столітня річниця зруйнування Ніпевії, в якій брали участь скити, і це був добрий привід для певного рода агітації чи одушевлення на користь цього походу, щоб відітнути скитам за їхнє колишнє спустошення Азії. І ми далі з розмов нескитських князів на нараді побачимо, що цей мотив фігурував і на цій нараді. Очевидно, Дарій дуже поважно підготовлявся до цього походу, і хотів принадити на свою сторону й зацікавити хліборобів понтійських у знищенні скитів, що самі нищили цих хліборобів постійно й безпереривно. І, як з дальшого побачимо, він переконав частину цих хліборобів, але ще істотнішу й найбільшу піддержку мав від іонійців, що були зацікавлені в забезпеченні своїх колоній від номадів скитів.

VIII. Похід Дарія.

Зібравши військо, Дарій повів його через Малу Азію до Боспору трацького, і там звелів сполучити мостом Азійський і Європейський береги трацького Боспору. Цю працю виконав Мандрокл із острова

¹ W. Masan; Herodotus. 1895, том II ст. 38, 39.

Самоса, грек. Оглянувши міст і Боспор, Дарій велів поставити 2 мармурових стовпи з написами один грецькими письменами, другий клинковими (ассирськими) імен усіх народів, з якими він ішов у похід, а вів вів із собою всі підвладні народи. У війську його з кіннотою, але без флоти, нараховувалося 700.000 чоловіка, а кораблів зібрано було 600. Пізніш візантійці перенесли ці стовпи в своє місто й вжили їх на жертвенника Артеміді Ортосії, за винятком одного, правда, каменя, з ассирійським написом, який вони покинули біля храму Діоніса в Візантії (Геродот. IV. 87).

Дарій, задоволений мостом, дуже щедро нагородив Мандрокла, а той частину нагороди вжив на образа, на яким був намальований цілий міст. Дарій на високім троні, і все його військо в момент переправи, і офірував його в храм Гери (Геродот, IV — 88).

Перевівши військо мостом через Боспор, Дарій повів його до Дунаю, покоряючи по дорозі трацькі племена, а іонійцям звелів плисти на кораблях до Дунаю й зробити моста через Дунай у тім місті, де він починає розділятися на багато протоків, що плывуть у море; це на два дні плисти від моря (Герод. IV — 89).

Перевівши військо через Дунай, Дарій велів іоніанам чекати 60 днів і оберегати міст; коли ж 60 днів пройде, а він не вернеться, то це означає, що він загинув і він їм лишає вільну руку вернутися до дому. Це розпорядження цікаве тим, що воно вказує, як далеко Дарій хотів йти. Очевидно, максимум 30 днів, бо туди й назад 60.

Геродот скрізь у своїй історії приймає денний перехід 35 кл. Це означає, що пункт, до якого він хотів дійти, лежав на 30 днів дороги або максимум 1050 кілометрів від Гирла Дунаю, в напрямку на північний схід. З дальшого оповідання Геродота виходить, що цим пунктом як раз і було величезне місто Гелон, до якого Дарій у дійсності й дійшов. Тільки Дарій не йшов зовсім прямою дорогою, а спочатку просто на схід до р. Дінця, а потім понад Дінцем на північ до Гелону, який, по моїх догадах, лежав над р. Ворсклом, там, де тепер лежать останки великого городища біля с. Більська Зінківського повіту. І тепер там іще зберігаються величезні вали в формі чотирикутних фортів, висотою до 15 метрів, а то й вище. А довжина всіх валів городища досягає до 35 кілометрів, що відповідає опису Геродота. Ніде ні в Україні, ні далі на Московщині нема такого великого городища. Очевидно, Дарій дуже добре знав про нього, знав, що це столиця найдалі на схід висуненого хліборобського народу, тому хотів обпертися об нього, як об базу, для повного вичищення українських степів від скитів. Навпевне думав там лишити й сильну залозу на будуче, і може зробити сатрапію. Звичайно, він не вів із собою в степи усі 700.000 люда, бо мусів більш половини залишити по дорозі для забезпечення собі тилу й повороту до дому. Але військо його було хоч і не таке велике, то все ж першорядне, ліпше від скитів визброєне, і складаючись із піхоти й кінноти, було значно твердіше, ніж сама кіннота скитська.

Коли війська Дарія перейшли через Боспор і увійшли до Тракії, то скити зібрали нараду, і на ній рішили, що самі вони в відкритім бою не в силі відбити військ Дарія, і тому послали послів до різних сусідніх народів просити допомоги. А князі сусідніх народів самі вже зібралися на нараду з приводу наближення величезного війська Дарія. Це були князі: таврів, агатирсів, неврів, андрофагів, меланхленів, гелонів, будинів і савроматів (Гер. IV — 102).

От до цих князів на нараду й явилися послы скитів, і повідомили, що перський імператор завоював усе під свою руку на Азійським материк, поклав моста через Боспор (трацький), перейшов на європейський материк, тут завоював траків, сполучив мостом береги Істра (Дунаю), маючи намір забрати під свою руку все й по цей бік Істру. „Ні в який спосіб не відділяйтеся від нас і не дайте нам загинути, але одноставно зустріньмо ворога разом. Не зробіте цього, ми будемо примушені покинути країну, або лишитися й покоритися ворогові. Справді, що нам робити, коли ви не допоможете нам? Та й ваше становище не поліпшиться від цього. Перський царь піде на вас так само, як і на нас; йому мало буде покорити нас, а тому він не лишить і вас у спокої. Важним свідоцтвом на користь нашої гадки служить таке: коли б перський імператор задумав похід тільки з наміром пімститися над нами за попереднє уярмлення персів, то йому треба було все інше лишити в спокої та йти тільки в нашу землю, і він повинен би був об'явити всім, що йде війною на скитів і ні на кого іншого. А тим часом, перейшовши на наш материк, він безпосередньо зайнявся упокоренням усіх народів, що трапилися йому на шляху, і завоював уже всіх траків і навіть сусідніх із нами гетів“ (Герод., IV 118).

З огляду на таку заяву, зібрані князі стали радитися між собою, і гадки їхні поділилися. Князі² гелонів, будинів і савроматів одногласно обіцяли допомогти скитам; навпаки, князі агатирсів, неврів, андрофагів, меланхленів і таврів дали таку відповідь: „коли би ви перші не обідали персів і не почали з ними війни, то теперішнє ваше прохання й теперішні ваші промови ми признали б справедливими. Але ви без нас втрутилися в країну персів і панували над ними цілий час, поки була на те воля Бога; а тепер вони, по натхненню того самого божества, хотять відміряти вам рівною мірою. Що ж до нас, то ні тоді ми не обідали цього народу, ні тепер не станемо перші ображати його. От коли б перський князь увійшов би і в нашу землю й перший обідав би нас, то ми теж не залишилися б у спокої, а так, поки що, ми будемо дивитися й сидіти спокійно на своїх місцях. Нам іздається, що перси прийшли не до нас, але до тих, що їх зобідали“ (Геродот IV. 119).

„Скити, вислухавши таку відповідь, і через те, що й сусідні князі відмовили їм у союзі, то рішили зовсім не вступати в бій (відкритий)

² Я слово *barletis* перекладаю тут словом князь, бо це слово наше й близьке відповідає по змісту для ознаки хліборобських володарів. Слово ж царь — позичене.

з персами, але, поділившись на 2 частині, відступати з своїми отарами, засипати криниці, що будуть траплятися по дорозі, й джерела, і нищити рослинність“ (Герод. IV. 120).

Далі скити й сармати склали одну армію під проводом скитського князя Скопасіса й заманювали Дарія, відступаючи перед ним в напрямку до Дону (Танаїсу). Друга армія, чисто скитська, була під проводом Ідантірса, а третя армія, що складалася з скитів, будинів і гелонів, йшла під проводом Таксакіса. Чисто скитська армія потім напала на землі тих народів, що відмовили скитам у союзі, і так ніби хотіла їх примусити воювати проти Дарія поневолі, але в дійсності, просто використала причіпку, щоб, по скитському звичаю, пограбувати й знищити ці народи. Але, користаючи з того, що військо гелонів разом із ними було в поході, а саме місто Гелон лишилося безборонне, то вони мабуть напали на нього й знищили й цих своїх союзників, яких не могли завоювати, поки військо боронили м. Гелон із середини за високими валами. Це видно з того, що коли Дарій прийшов до Гелону, то не застав у нім живої душі. І цікаво, що й потім Гелон уже ніколи не відновився, не віджив і не згадується в історії. Так скити номади подякували своїм союзникам-хліборобам й знищили їх з оселями, жінками й дітьми, не лишивши від них і сліду. Довірливість завжди була рисою хліборобів.

Далі Геродот описує похід Дарія зовсім недокладно, стараючись тільки різними анекдотами підвищити в очах читачів відвагу та інші чесноти скитів, але не може сховати того, що скити боялися відкритого бою, і завжди йшли на день уперед від Дарієвого війська. При деяких ближчих зустрічах коні скитські або жахалися вигляду мулів, або лякалися голосу ослів і повертали назад та втікали, розстроюючи ряди скитів. Тому Дарій міг собі йти спокійно без особливих перешкод, як на маневрах. Ріки не служили для жодного війська ніколи перешкодою, якої не можна було б подолати, бо степові ріки літом дуже маліють, а навіть сам Дніпро мав добрі переволоки, які дуже легко можна було пройти, і які дуже добре знали йонійці, що помагали Дарієві. До них мусів вести так званий Екзампай, або святий шлях, про який згадував Геродот і яким мусіло йти військо Дарія. Одне з таких місць на Дніпрі лежить біля устя ріки Ворскла, де й тепер село зветься Переволочною, де шведські війська теж переходили Дніпро після Полтавського бою. А далі йде рівний шлях над р. Ворсклом вгору аж до самого Гелону (тепер Більське, Зіпківського повіту) і це найкоротший шлях, і під час великої революції цим шляхом проходили десятки разів різні сучасні нам війська, значно скоріш, ніж Дарій. Різні вчені старшої дати заперечували похід Дарія, напр. Macan, Bury, Duncker³, але поважних аргументів не могли виставити; їхні гадки стисло представлені в Minns'a.⁴

³ Macan: Herodotus, IV—VI vol. II. Bury: The European Expedition of Darius. „Classical Review“ XI (1897) ст. 277. Duncker: Die Geschichte des Alterthums, B. VI.

⁴ E. Minns: Scythians and Ereeks in South Russia.

Геродот так описує далі похід Дарія: Вирішивши все це, скити вийшли на зустріч війську Дарія, для чого послали вперед найліпших верхівців; усі вози, на яких жили їхні діти й жіноцтво, і всенюку худобу вони відіслали з ними з приказом посовуватися пезмінно на північ; при собі вони залишили лише стільки худоби, скільки їм треба було для харчів, а решту відіслали вперед. (Геродот, IV — 121).

Скитське передове військо напало на персів днів на три дороги від Істра. Ці скити розклали свій табор на віддалі одного чи двох днів дороги від ворога, при чім нищили перед собою всю рослинність. Тим часом перси, помітивши появу скитської кінноти, напали на неї та безперервно її переслідували, а вона все відступала. Перси переслідували як раз ту з трьох частин скитського війська, яка відступала в напрямку на схід і Танаїду (до Дону). „Коли скити перейшли ріку Дон,⁵ то за ними перейшли негайно й перси та пройшли землю савроматів і досягли області будинів (Геродот, IV — 122).

На всім шляху своїм через Скитщину й Савроматію перси не знаходили нічого для знищення, бо всі ці країни скити спустошили перед тим; але увійшовши в землю будинів, перси натрапили на дерев'яне місто, що було зовсім залишене (Гелон) будинами й спалили його. Потім вони йшли далі по слідах ворога, пройшли землю будинів і вступили в пустиню. В цій пустині зовсім нема населення; вона лежить над країною будинів і тягнеться на сім днів дороги. Над цією пустинею живуть тисагети, в землі яких лежать джерела чотирьох великих рік, що протікають через володіння меотів і вливаються в озеро, зване Меотідою. Імена цих рік: Лик, Оар, Танаїс і Сіргіс (Геродот, IV — 123).

Отже цей останній 123 розділ Геродота дуже добре пояснює і ціль Дарія, і географічну ситуацію міста Гелона, бо це дерев'яне місто-фортеця й був Гелон, про який давніше згадував Геродот, описуючи будинів і гелонів.

Дається тут і ключа зрозуміти термінологію Геродота, щб власне він розумів під пустинею. В цій пустині брали свій початок 4 ріки, з яких Танаїс — Дон, Сіргіс — Діпонець; але Лик та Оар трудніше визначити: одначе, до джерел Дона й Дінця близькі тільки джерела Ворскла й Псла, що обидві впадають у Дніпро. Ворскла має довжину більше 400 кілометрів, а Псьол переходить за 700 кілометрів. Очевидно, що там, де є джерела води, з яких витікають ріки, там не може бути безводної пустині, і очевидно, що пустинею Геродот зве степи, в яких не живуть хлібороби. Ця пустиня, очевидно, займала північну частину Харківщини, майже цілу Курщину й Вороніжчину, бо в діаметрі мала з 250 кілометрів (7 днів подорожі), а може трохи менше. На північ від неї жили тисагети, меланхлепи й андрофаги, племена, як здається, уральські (або інакше фінеькі, ловецькі). Геродот містить місто Гелон ув область будинів, хоч і сам же каже, що не треба змі-

⁵ Мабуть не Дон, а Діпонець. Дивись мою статтю: *La situation géographique de la ville de Gelone d'Herodote*. Książka pamiątkowa Demetrykiewicz. Poznań 1930.

шувати гелонів і будинів, бо перші хлібороби й садоводи, а другі номади. Треба думати, що будини були номади, але мирні, які давно ще жилися з хліборобами мабуть із неолітичних часів і може це навіть було л и т о в с ь к е племя, що пізніш, після цих руйнацій скитських, посунулося далі на північ.

Дарій, коли йшов сюди, то мав на меті власне допомогти осілим хліборобам і саводадам гелонам, які абсорбували до себе багато йонійських греків, союзників Дарія. Але гелони жили не тільки в однім цім укріпленім місті Гелопі, але й скрізь далі по теперішній Полтавщині, бо ми скрізь на Полтавщині бачимо кладовиська з гелонською керамікою, яку в великім числі знайшов Городцов⁶ у самім Гелопі, то б то в Більськім городищі при його розкопах. А ця хліборобська й садівницька культура гелонів посувувалася сюди з-за Дніпра з Заходу. Найбільше кладовисько з керамікою гелонського типу, знайшов покійний незабутній Михайло Рудинський біля с. Мачухи⁷, недалеко м. Полтави. Як я вже згадував, на Полтавщині є багато маленьких городищ, які теж належали гелонам. На Київщині є дуже багато городищ і селищ, як і могили з цією керамікою, авторами якої очевидно були хліборобські племена, з яких наймогутніші були а г а т и р с и. На Київщині особливо важні для вяснення цієї культури городища біля с. Хмільної Канівськ. пов., Пастерське Чигиринськ. пов. й Мотронівське⁸ того ж пов., городище біля с. Ковалихи під м. Смілою, і Немирівське городище на Поділлі, а потім особливо важне селище Білогрудівка під Гуманем, і могили Ж у р і в с ь к о г о типу, що розкидані скрізь по Київщині.

Окрім цих городищ, число яких взагалі в Україні переходить за тисячу. Київщиною й Поділлям тягнуться довгі безперервні вали від Дніпра майже до Дністра, які ясно мали на меті охороняти сільське хліборобське населення від номадів. Таких валів є декілька, але особливо довгих 2. Один проходить недалеко М. Хвастова, а другий майже на пограниччі ліса з степом. Спільна довжина всіх цих валів досягає до двох тисяч кілометрів. Їх мабуть і побудувало само сільське хліборобське населення. Мені здається, що й Дарій мав на цілі теж організувати будову валів, або, як каже Геродот, стін, тільки в більшім розмірі, як вони були в Гелопі. Можна було сполучити Гелон валом-стіною з Озійським Морем (Меотидією), може в тім місці, де Діа впав в це море. І Дарій, за словами Геродота, недалеко Гелону збудував якихсь вісім стін, приблизно стадій на шістдесят (Геродот, IV—124), тобто кілометрів на 11. довжиною. „Стіна“ мабуть іще Геродот звав тому, що звичайно на валах зверху ставили дерев'яну стіну, або частокіл, тин. Можливо, в Дарія була думка зробити таку стіну проти сходу, які пізніш, тільки в грандіозних розмірах, зробили

⁶ В. А. Городцов.

⁷ Рудинський М.: Археологічні збірки Полтавського Державного Музею, 1928 р.

⁸ В. Хвойка. Городища середняго Придніпровья. „Труди XII Арх. Съезда“, г. I. ст. 93.

китайці проти Заходу. Але прийшовши до Гелону, Дарій не міг уже використати його, як пункт опертя, бо він уже був зруйнований і спалений скитами, а хліборобське населення на цілм цім просторі знищене було скитами. І так Дарій, зобачивши, що ходить по пустині і що він спізнився, прийшов до переконання, що даремне й стіни будувати, даремне тут бути. Він іще післав звідсіля в різних напрямх кіннотні відділи на розвідки, і переконався, що й далі скрізь те саме, — хліборобське паселення скрізь було винищене. Дарієві не лишалося нічого іншого, як тільки вертатися. Сталось приблизно те саме, що пізніш із Наполеоном у Москві. Але Дарій не чекав не тільки на зиму, але й на осінь. Він із своїх походів на Туркестан знав, що значать степи зимою, і яка грозить небезпека його війську. І Геродот каже, що Дарій незвичайно швидким маршем пішов назад. Але не треба думати, що скити зовсім залишили Дарія в спокої, або Дарій скитів. Треба думати, що, винищуючи хліборобське населення, скити зустріли опір і понесли не малі страти, з другого боку й Дарій мабуть дуже сильно понівечив скитів при частих дрібних сутичках. Геродот описує, як скити вживали різних дрібних хитрощів, щоб якнайдовше задержати Дарія в степах. але Дарій не дуже давався ловитися на ці хитрощі й почав відступ.

Коли б Гелоні всі заперлися були в своїм місті й на стінах виставили війська, то скити напевне не взяли б їх приступом, але, як союзники, з якими треба рахуватися, мусіли бути впущені, і зробили своє діло. Коли б гелони були цілі, вся справа виглядала б інакше.

Цьому відступу Дарія Геродот присвятив розділи 124, 125, 126, і т. д., аж до розділу 143. Тут він старається знову всілякими апендотами підняти в очах читачів відвагу та інші чесноти скитів. З його оповідань виходить, що скити знищили б перське військо дорешти, але вони своїми трьома кіннотними військами не могли знайти пішого війська Дарія, не могли його оточити (розд. 136—IV), не могли почекати на шляху до моста і т. ін., і все тому, що, випасши траву, на тім шляху, що йшли на початку кампанії, думали, що Дарій не може вертатися цим самим шляхом, бо для коней харчів уже не буде; ніби не знали скити, що за 2 місяці трава вище пояса відростає. Персів же, й йонян, що помагали їм, Геродот у всякий спосіб хоче принизити. Але в розд. 128 Геродот сам каже, що скити не боялися кінноти перської, але боялися піхоти, і завжди перед нею поверталися назад. Але от що оповідає розд. 125. про поворотний шлях Дарія на захід від Гелону: „Незвичайно швидким маршем Дарій знову ввійшов до скитської землі, і тут зустрівся з двома другими частинами скитів, він гнався за ними, а вони відступали перед ним усе на один день дороги. Дарій переслідував їх невідступно, а скити відповідно своїй постанові утікали в землі народів, що відмовили їм у союзі, насамперед у землю меланхленів. Втрутившись сюди, скити й перси зруйнували народ, а потім скити рушили в область андрофагів; зруйнувавши й цей народ, вони відступили до Невриди. Зруйнувавши і цей народ, скити побігли до агатирсів.

Агатириси бачили, як утікали від скитів їхні сусіди, і яку руйнацію вони витерпіли від них, а тому агатириси вислали на зустріч скитам посланця з вимогою не переступати їхніх границь, бо інакше скитам прийдеться вступити в бій з агатирсами.

Одночасно з цим, агатириси послали військо на границю, щоб відбити приходьків: меланхлени, андрофаги й неври при втрученні персів разом із скитами не звернулися до зброї, забули про погрози, і, обняті жахом, утікали далі на північ в пустиню. Але скити під страхом погрози не входили уже в землю агатирсів, а з Невриди повели персів за собою в свої володіння назад“ (Геродот, IV — 125).

З цього оповідання видно, як Геродот старається хоч трошки принисати персам того, що робили самі скити, і що зовсім не лежало в інтересах персів, а навпаки — було їм на шкоду. Просто ті племена були маленькі, слабенькі, то скитам удалося легко знищити їх. агатирси ж було племя дуже велике, й мали укріплені валами границі, і досить військова, то скити й не відважилися напасти на них. І видно з другого боку, що Дарій таки добре побив тих скитів, які відважувалися вступати з ним у бій, і безперечно дуже й дуже ослабив скитів, бо після того скити нічим себе не виявляють. І після Геродота, що жив на 50 літ пізніше цього описаного ним похода, ніякі письменники не згадують уже про скитів, і скільки небудь докладно не вказують імена скитських царів, а що найбільше, то це переспівують те, що сказав був Геродот, а мистці грецькі вибирають собі сюжети з оповідань Геродота, то для ілюстрацій на бляшках і металевих вазах, то для малюнків на терракоті й навіть для скульптури, ідеалізуючи все відповідно своєму смакові.

Другим доказом того, що похід Дарія дуже ослабив скитів, являється той факт, що після нього в 511 році не тільки йонійці закладають нову колонію Пантікапею на місці теперішньої Керчі, але й усякі меотійські хліборобські племена дуже відживають, і скити вже ніколи не могли серйозно шкодити ані Пантікапеї, ані цим племенам.

З Геродотового оповідання виходить, що Дарій був у поході за Дунаєм не 2 місяці, як думав, тільки довше, але йонійці не покинули моста, дочекалися Дарія, і Дарій перейшов назад через Дунай і вернувся додому. Здається, що, вернувшись додому, Дарій звелів додати до свого напису на Бегістунській скелі в Персії новий додаток, а власне секцію 74, в якій він оповідає про свою перемогу над заморськими саками, і про взяття в полон сака Скунху. — Е. Герцифельд⁹ вважає, що в цій 74 секції напису говориться як раз про цей похід Дарія. На жаль, ця секція дуже ушкоджена, і не все можна прочитати.

Так Дарієві не пощастило здійснити всього того, чого він хотів, але він зробив багато, і навіть можливо, що заснування його союзниками-йонійцями Пантікапеї та інших колоній було результатом його не зовсім удалого походу. Але я думаю, що він мусів би послужити темою й для наших різних історичних письменників, а не тільки для

⁹ Pr. E. Herzfeld: A new inscription of Darius from Hamadan. „Memoirs of the archaeological survey of India“, N. 34. 1928 p. ст. 4 і 5.

греків колишніх. Це все відбувалося на нашій землі, і в наших жилах тече кров тих наших прадітів, яких так нищили скити. Російські поети викрикують: „пусть скины мы“; так, вони жваво відчувають у своїх жилах ту уралоалтайську кров, яка текла по жилах скитів, ми ж мусимо відчувати свою хліборобську кров, що текла в жилах агатирсів, гелонів, синців, меотів.

Що зробили з Нібелунгів німецькі поети й композитори? Чи нам не можна трошки теж оживити пам'ять старовини, хоч не треба думати що, коли ми не маємо свого Вагнера, то вже й нічого не можна зробити.

Але вернуся до наших хліборобів: агатирсів і неврів. Вони лишилися відрізані степами та скитами, що кочували в них, від греків колоністів, і ми хоч і бачимо в їхніх могилах і грецькі речі, то все ж таки не багато. Агатирси зберегали свою самостійність та ім'я ще до часів Арістотеля, бо він згадує про них, як про тих, що не знали письма, і говорить, що вони свої народні закони виспівували в піснях (Aristoteles: *Problemata*, 13. 28). Отже за часів Арістотеля вони були ще живим народом.

Звичайно приймають, що агатирси жили в Семигороді, бо Геродот каже, що з їхньої землі витікає ріка Маріс, але забувають додати, що той же Геродот каже, що східною частиною агатирси межують із неврами. Ці його слова відповідають тому, що й агатирси бачили, як утікали неври й гелони чи інші хлібороби від скитів при поході Дарія (Геродот, IV. 125). Як би це могли бачити агатирси, коли б їхні землі були тільки за Карпатами? Очевидно, неври втікали до агатирсів, як до дужчих і близьких сусідів. І, як є багато даних думати, осіли десь у Радомиськім Поліссі, та в пограничній Волині. З того виходить, що й Поділля, й південна Київщина з їхніми величезними валами, направленими проти південних помадів, могли належати агатирсам. Зате те саме промовляють і писання деяких пізніших грецьких авторів.

З того виходить, що греки IV і II віку не тільки пізніші, але такі, як Ефор, що могли ще й самі бачити їх, коли б захотіли. вважали, що агатирси досягали Дніпра. І навіть, коли б вони в своїх віршах тільки переспівували Геродота, то вони мусіли розуміти його так, як підказувала їм їхня тогочасна дійсність, яку вони могли знати з подорожі купців, що їздили до Ольвії, Пантікапей та інших колоній, і може навіть стикалися безпосередньо з агатирсами. З другого боку, пр. M. Vasmer¹⁰ на основі річної та іншої номенклатури вважає, що іранців (все одно — скитів чи сарматів) уже не було в губ. Волинській, Київській, Чернігівській, Орловській, Калузькій і Тульській (а на захід від того само собою не було). Отже не тільки археологія, але й філологія підтверджують те, що говорить Геродот.

Прага.

Вадим Щербаківський.

¹⁰ Max Vasmer: Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. st. 78. 1923. Leipzig.

УКРАЇНЬСЬКА ВИМОВА БОГОСЛУЖБОВИХ ТЕКСТІВ.¹

Стара церковнослов'янська мова вже з самого початку свого в Київській Церкві була до певної міри малозрозуміла. З походження свого церковнослов'янська мова є мова давня болгарська, докладніш — македонське наріччя (з околиць міста Солуня, батьківщини Кирила та Методія) давньої болгарської мови. Ця церковна мова вже в X віці значно відрізнялася від мови живої української, а з часом ця різниця ставала все більша та більша.

Щоб церковну мову наблизити до мови живої, щоб зробити її більш приступною широким кругам, у бігу віків було для того багато різних заходів, як, напр., заміна малозрозумілих слів словами зрозумілими і т. ін. Але найголовнішим засобом наблизити церковну мову до своєї мови живої у всіх слов'янських народів постійно була церковна вимова, наближена до мови живої.

Я такої думки, що по церквах у слов'янських народів ніколи й не було зовсім однакової вимови, не було її навіть у IX—XI віках, бо кожний слов'янський народ іще з-початку заведений слов'янської служби мав свою власну церковну вимову богослужбових текстів, у більшій чи меншій мірі наближену до живої народньої мови. Загальнослов'янська мова, т. зв. мова праслов'янська поділилася на діалектологічні групи надзвичайно рано, ще задовго до діяльності св. Апостолів слов'янських Кирила († 869 р.) та Методія († 885 р.). А вже в IX віці, під час діяльності св. братів, безумовно всі слов'янські народи мали вже свої відмінні мови, несхожі одна з одною, досить далекі одна від одної.

А що в IX віці слов'янські мови вже значно відбігли одна від одної, це сьогодні в науці слов'янського мовознавства визнається загальнопризнаним. Уже Міклошіч писав, що слов'янські мови споконвіку, а значить і до IX віку, відрізнялися одна від одної, як і тепер.² Про це саме твердить тепер і проф. С. М. Кульбакин, один із кращих сучасних знавців старослов'янської мови: „Единый славянский языкъ въ IX в. давно уже не существовалъ, а были на лицо, каждый со своими особенностями, отдѣльные славянскіе языки“.³

Кирило та Методій своїми перекладами богослужбових книжок дали нам найперші зразки слов'янської (давньо-болгарської) літературної мови IX віку. Завдання св. братів було в високій мірі тяжке, бо доводилося перекладати з такої високорозвиненої мови, якою була тоді мова

¹ Доклад Предсоборовому Зібранню в Варшаві.

² „Извѣстія отдѣл. русск. языка и словесности“, 1901 р. т. VI, кн. 1 ст. 309.

³ Древне-церковно-славянскій языкъ, вид. 2, Харків, 1913 р. ст. 9.

грецька, з її надмірним числом слів зложених та слів для абстрактних розумінь, перекладати на людovu мову македонських слов'ян, що до того, звичайно, не мали ще своєї виробленої літературної мови. Ось тому перші переклади богослужбових книжок із самої істоти своєї були не багато зрозумілі всім слов'янським народам.

Богослужбові церковні тексти, попавши пізніш до різних слов'янських народів, скрізь вимовлялися різно. Скажемо, слово *кѣра* було тільки графічно загальнослов'янським, але це слово вимовляли не однаково, скажемо, болгари, серби, росіяни, українці. На мою думку, св. брати Кирило та Методій ясно уявляли собі загальнослов'янські завдання своїх перекладів і перших текстів; на цю думку наводить мене хоча б те, що, докладно копіюючи грецьку графіку, св. брати не скопіювали знаків наголосу й не поставили їх у своїх перекладах; та й як вони могли розставляти ці знаки наголосу, коли з власного досвіду знали, що різні слов'янські народи вимовляють слова не однаково, скажемо слова *зѣло, народѣ, ѿмѣ, законѣ* і сотні т. п. З традиції, за прикладом перших перекладів (їх іще не розшукано), частіш не ставили значків наголосу й у текстах X—XIII віків.

Отже, написи *вѣра, спаси, мене* і т. ін. були для слов'ян вже з найдавнішого часу тільки графічними формулами, а вимова їх була різна. Як же вимовляли церковні тексти ми, українці, за давніх часів? Треба думати, що першої церковної вимови вчили нас болгарські священики; але були вони в нас не довго, бо скоро повстало в нас своє національне духовенство, тому болгарська вимова не зацпилилася серед східньослов'янського народу.

Не маючи прямих свідоцтв про давню церковну вимову, все таки маємо свідоцтва посередні, — писарі, списуючи книжки, скажемо в Києві, постійно роблять дуже цікаві помилки, що вказують нам на тодішню церковну вимову. Так, уже з однієї з найперших київських пам'яток XI віку, з Святославового Збірника 1073 р. можна переконатися, що в той час *ѣ* читали в Києві за *і*, *и* за *и*, *ѣ* за *е*, *г* за *н* і т. п., цебто, що вже тоді — а безумовно й до того — в наших церквах панувала жива українська вимова богослужбового тексту.

З часом церковна вимова ставала все ближча до живої народньої мови, аж покіль у XVI—XVII віках вона не відділася вже в певні сталі форми.

Своя власна церковна вимова надавала Церкві Українській певної поваги, як окремії дійсно самостійній одиниці. Церковна вимова новгородська, пізніш московська, може на початку своєму була однаковою з київською, — бо ж на північ Христову віру несли тільки українці. Але певне в Новгороді та в Москві скоро запанувала своя власна церковна вимова, що з часом ставала все більш відмінною від київської чи взагалі української.

Київська митрополія, в церковнім відношенні, об'єднувала цілий український народ; по всіх єпархіях цієї митрополії, в головних рисах, була одна церковна вимова — вимова київська; правда, як показують церковні пам'ятки XI—XVI віків, на окремих землях українського народу досить помітно пробивалася й своя місцева вимова, але головні риси цієї вимови скрізь були однакові.

Галичина, втративши в першій половині XIV-го віку свою самостійність і опинившись під Польщею, не порвала проте своїх церковних зв'язків із митрополією; так само й по Люблинській Унії 1569 р., коли вже всі українські землі приєднано до Річипосполитої Польської, увесь український народ у своїх церквах продовжував чути одну стародавню церковну вимову, — київську. Такою самою справа позоставалася аж по 1654—1667 роки, коли Лівобережжя приєдналося до Москви. Правобережжя позоставалося в Річипосполитій Польській, і тут, аж до розборів Польщі по всіх українських церквах панувала одна тільки стара українська вимова. За цей час не можна вказати ані однієї доби, ані одного місця, коли й де б серед українського народу Правобережжя відома була якась інша вимова (про церкву білоруську не говорю).

Що ж до Лівобережної України з Києвом, що з Андрусівської умови 1667 р. остаточно лишилася за Московією, то тут дальша доля церковної вимови була інша. На початку довгий час традиційної церковної вимови не рушано. Навпаки, ще з віку XVI-го розпочинається значний культурний вплив України на Москву, а разом із тим відновлюється й вплив церковний. Ці впливи за XVII вік тільки побільшилися та поглибшали. Ось у цей час українську церковну вимову в багатьох рисах її занесено й до Москви.

Дійсно, обсівши всі найважливіші церковні посади в Росії, українці прищепили там і деякі риси своєї вимови. Був навіть час, коли в московських церквах, — особливо в придворній, — панувала українська вимова.¹ Сліди цієї української церковної вимови полишилися в російській церковній вимові аж до сьогодні. Напр., слова типу *рождѣнѣ*, *тврѣдѣи* ще й сьогодні в російських церквах вимовляють по-українському: *рожден*, *твердый*, а не *рождѣн*, *тврѣдѣи*, як би то треба було вимовляти з вимог московської мови; букву *г* у російських церквах так само вимовляють по-українському як *з*, а не *л*, як би то треба було. Дуже довго по багатьох церквах та по школах у Росії читали *к* за... *і*; звичайно, такого читання навчили українці. Родовий відмінок прикметників у російській мові бренть звичайно як *-ово*: *святово*, але по церквах читають по старій українській церковній вимові: *-аго* чи *-ого*: *святѣаго* або *святѣого*. Оминання акання (вимова ненаголошеного

¹ Мемуари Тимковського: „Мое опредѣленіе на службу“ „Москвитянинъ“ 1852 р. ч. 20.

о за а) — це теж український вплив у церковній російській вимові.

Але проти української церковної вимови рано виступив і сам московський уряд. Перший, дуже дошкульний удар українській вимові наніс цар Петро I своїм відомим наказом із 5 жовтня 1720 року, — цар заборонив тоді вільний друк книжок в Україні, а коли б хотіли друкувати які богослужбові книжки, то їх „для совершеннаго согласія съ великороссійскими, съ такими жь церковными книгами справливать прежде печати съ тѣми великороссійскими печатами, дабы никакою разни и особаго нарѣчія во оныхъ не было...“ Цей Петрів наказ мав дуже гіркий вплив на українську вимову, бо з того часу починають поволеньки виганяти українські наголоси з богослужбових книжок, друкуючи книжки по московських зразках, а пізніш узялися й за саму українську церковну вимову.

За часів цариці Катерини II повели вже на українську церковну вимову організований похід, щоб таки її з коренем вивести. За цю справу з доручення Св. Синоду взявся особливо завзято митрополит київський Самуїл Миславський (1783—1796), із походження, звичайно, українець. Року 1784-го 26 листопада він видав ось такого грізного наказу київській Академії: „Святѣйшаго Правительствующаго Синода членъ, Преосвященный Самуиль, Митрополитъ Кіевскій и Галицкій, усмотря, что многіе студенты, учившіяся богословіи и философіи, во время производства ихъ во священныя чины являються вовся неисправны въ чтеніи по церковнымъ книгамъ, чрезъ что подвергаютъ себя стыду, а на Академію и учителей навлекають предосужденіе, приказаль: Дабы всѣ студенты и ученики, особливо желающіе достигнуть священныхъ чиновъ, въ свободное отъ ученія время, упражнялись найприлѣжнѣйшимъ образомъ въ чтеніи церковныхъ всякаго рода книгъ, а паче Библіи, съ пріобрѣтеніемъ хорошаго и чистаго произношенія, особливо съ наблюденіемъ ударенія и(ли) силы, въ книгахъ напечатанныхъ, то есть, окси, что всего нужнѣе, — къ тому ректоръ съ префектомъ имѣють употребить такія мѣры, которыя бы исполненію сего предписанія дѣйствительно соотвѣтствовать могли. Вслѣдствіе сего отнынѣ впредь навсѣгда въ отвѣтахъ на вопросы или справки изъ Консисторіи, въ Академію посылаемыя, показывать безъ всякаго упущенія, кто чему обучается, съ какимъ успѣхомъ и поведеніемъ, колико лѣтъ въ ученіи проводиль, исправно ль читаетъ по церковнымъ и гражданскимъ книгамъ. Наконецъ внушить всѣмъ учащимся, что если они и за симъ подтвержденіемъ не будутъ наблюдать всего того, что выше предписано, то имѣють быть исключены изъ духовнаго вѣдомства и отошлются въ свѣтскую команду, дабы без-

плодно и времени, имъ даннаго на приобрѣтеніе просвѣщенія, не теряли“.¹

Це вже був реальний наказ, бо за невиконання його дійсно виключали з духовного стану... Так нищили українську церковну вимову, а замість неї заводили вимову російську.

Але навчати російської вимови тільки студентів Академії було трохи замало й запізно, а тому Миславський скоро пішов далі й добрався й до малих дітей духовенства. Так, 8 червня 1787 р. він наказав київській духовній консисторії й дітей духовенства „малолѣтнихъ, оставшихся въ домахъ, въ удобное время благочиннымъ свидѣльствовать, чему они обучаются и съ какимъ успѣхомъ, и подтверждать родителямъ ихъ, чтобъ они учились дома и въ церквахъ читать по удареніямъ, въ книгахъ напечатаннымъ, то есть по оксіямъ неотмѣнно“.¹

При поділах Польщі в рр. 1793 і 1795-м Росія приєднала собі землі, заселені українським народом, і зараз же почала заводити російську церковну вимову по ново-здобутих православних церквах. Стара віковична церковна вимова на цих землях стала потроху завмирати.

Так викоріняли з України поволеньки давню українську вимову, а на місце неї заводили нову — російську. Звичайно, справа була не легкою й розтяглася на довгий час; так, мені доводилося чути досить чисту стару українську вимову на Поділлі. Взагалі ж українська вимова по деяких церквах на Київщині й Волині, а особливо на Поділлі, трималася навіть до другої половини ХІХ-го віку.

Зате стара українська вимова чистою збереглася аж до сьогодні в тих частинах українського народу, куди не досягали суворі накази московського св. Синоду — це в Галичині та на Буковині. Але й тут помічається цікаве явище: нововиправлені книжки московського видання вважалися тут за останнє слово богословської науки і, вже з другої половини ХVІІІ-го віку починаючи, коли тут появилися сильні москвофільські тенденції, в Галичині друкують свої богослужбові книжки з московськими наголосами; правда, не зважаючи на це, вимова богослужбових текстів позосталася аж до сьогодні традиційна українська. Тут російський авторитет робив те саме, що в Україні російській — державний примус, чому греко-католицькі книжки ще й сьогодні друкуються тільки з московських, а не своїх українських текстів та з московськими наголосами. У той же час церковні книжки московського друку занесено й на землі болгарські та сербські, де їх охоче приймали, бо, як відомо, Росія завзято провадила там свою визвольну політику.

¹ Там само, ст. 211.

¹ Проф. Н. Петров: Акты т. V, ст. 81—82.

II.

Церковну вимову XVI—XVII віків в українських церквах знаємо докладно, — маємо більше десятка книжок із тих часів, писаних латинською чи польською мовою, в яких подаються уривки з наших церковних книжок польськими літерами, а це й дає нам змогу докладно описати тодішню церковну вимову. У цій праці своїй подам виписки тільки двох із них.¹

Переглядаючи стародруковані книжки, що писали українці чужими мовами, я напав на цікаву книжку відомого полеміста XVII-го віку Феофила Рутки: *Angelicus doctor D. Thomas Aquinas... contra calumniatorem Ioannicum Galatowski*, видану року 1694-го в Любліні. У книжці цій, писаній латинською мовою, подано дуже багато церковно-слов'янських текстів, але подано їх латинкою, а це дає нам змогу судити про тодішню церковну вимову.

Феофил Рутка був дуже відомий полеміст XVII-го віку. Народився він р. 1622-го на Київщині, в православній родині, але пізніш перейшов на унію. Знаменитий професор свого часу, Рутка був префектом вищих шкіл у Калішу, Познані, Любліні, Львові й Луцьку. Рутка написав 37 праць науково-релігійних та історичних. Помер у глибокій старості, р. 1700-го.

Коли навчився о. Феофил церковної вимови? Безумовно замолоду, десь у 1630 р. р., навчився цієї вимови на Київщині. Ось тому його вимова набуває великої цінності, — він учився своїй вимові від тих, що знали її здавна, що перейняли її від дідів-прадідів, а це вже веде нас до XVI-го віку, а певне й далі вглиб віків. При повнім браку матеріалів про стару українську церковну вимову те джерело, що подає нам Рутка, надзвичайно цінне.

Друге джерело, яке я дослідив, це загально-відома полемічна книжка київського митрополита Петра Могили: „*Litho albo kamień*“, видрукована в 1644 р. в друкарні Києво-печерської Лаври польською мовою. І в цій книжці подається дуже багато церковно-слов'янських текстів польськими літерами, а це дає можливість пізнати тодішню церковну вимову самого православного митрополита.

Подаю тут опис найголовніших рис церковної вимови о. Рутки та київського митрополита Петра Могили.

1. Вимова *ѣ* як *і* розпочалася в Україні ще з доісторичного часу. Найперша писана велика пам'ятка українська, Збірник князя Святослава 1073 р., знає багато прикладів, коли замість *ѣ* написано *и*.¹ Якої вимови букви *ѣ* навчали нас ті перші вчителі церковної вимови, болгари,

¹ Докладно розповідаю про це в своїх працях: 1. Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, див. „*Еккліа*“ 1926 р. кн. I, і 2. Українська літературна мова XVI-го ст., 1930 р. ст. 232—234.

¹ Див. мою статтю: Історія букви *ѣ* в Україні. Тернів, 1921 р. ст. 1—16.

що прибули до нас в X віці, трудно сказати. Найскоріш треба думати, що болгари сталої вимови не принесли нам, бо й самі її не мали, — вони вимовляли її як *ε*, *я* або *і*, а це дало можливість запанувати в нашій Церкві одній українській вимові *ѣ*, — як *і*. Така вимова запанувала в нас з найдавнішого часу й панує аж до сьогодні, з перервою в Великій Україні, і без перерви в Галичині та на Буковині.

Ось через це Рутка та П. Могила скрізь передають *ѣ* через *і*, напр.: *bezlitno, bezmirnuiu, bezsimene, bižu, błaħouchannyszaho, widyyu, wim, wist, wira, wiru, wirny, womiszczachom, wsich, wsim, wsimy, hrich, Diwy, Diwo, diŃa, diŃaiuszczaho, diianyje, diystwom, zapeczatlinnyu, ziło, ymiia, ymiiut, lipo, litnoie, litom, miry, miru, neyslidymaia, nepremiynymoiе, nuni, nidr, w nidrach, nikaia, nist, obiszczawszaho, pisnech, poslidniaho, prewicznoie, propowidaiem, proswiszczaiet, rozumiiu, rika, riku, rozdilna, rozumiway, swiditelstwa, swiditelstwuiet, swit ot swita, switom, syricz, smiiem, sowitom, soditela, sodilowaietsia, soditelstwowały, tiŃu, wistno, chlib, utiszytela, uchannyszaho, chotiŃ, chotinyie, ciŃ, czołowik, czelowikom i t. in.*

В давальнім та місцевім відмінку однини на кінці: *tebi, sebi, na syni, o duszi, w słowi, wo suszczestwi, wo czrewi, na mori, na misti, w Bożestwi, k cerkwi, w monastyri i t. in.*

В прислівниках: *doli, hori, iawi, kromi, posredi, skwozi.*

Прислівники на *-дѣ*, а не на *-дѣѣ* (хоч у правопису часом писали *-дѣѣ*, але вимовляли *-дѣ*): *prezde wik, inde, tozde; але zde i zdi, відповідно до здѣ i здѣѣ.*

2. Звук *ε* в українській мові з дуже давнього часу стверд (пор. *ε* в словах: *νεφος, nebula, нѣкъ*; чого б тут *ε* мало бути *ε*?) і ця тверда його вимова панувала і в церковній вимові. Петро Могила та Рутка це українське *ε* передають латинським *e*, бо звуки ці брєніні однаково, напр.: *aszche, rekŃ, nebese, prezde, nebesnyi, szedsze, rozden, wse, neweszczestwennyi, perworoden, tebe, mene, sebe, wremenno, werszenno, nerazlucznoie, słowesen, serce, serca, ropneze, sowerszennoie, koreń, hŃaħoŃetsia, neczestywo, swiatyteŃem, pryszetŃ, woznesysia i t. in.* Так само вимовляється *ε* й по *л*, напр.: *iawŃenyie, wseŃennuiu, hŃaħoŃetsia, weŃuczaiem, Ńyce i lyce i t. in.*

Українське *ε* передається через *ie*, напр.: *iest, ieŃyko, ieze, ieho, iemu, iedyn, smiiem, twoieho, rozdenyie, swoieho, ieretyczeskaia i t. in.*, а це вказує на те, що *ε* відрізняється від *e*.

3. В давній українській мові звуки *и* та *ы* виразно розрізнялися; але вже з глибокої давнини звук *ы* почав м'якшати, а *и* тверднути, аж поки ці звуки не з'єдналися в однім середнім *и*. Процес ствердіння *и* йшов далі, і з часом *и* зовсім ствердло. Ось цьому Рутка та Петро Могила передають його через *y*, а не через *і*, напр.: *bytyie, weŃyka, wydyma, wyna, wuny, wyno, wynom, wzymaia, wsederzytela, wsesyŃen, hŃubyna, hŃubyny, Hospody, iedyn, iedyna, iedyno,*

iedynoiu, ietyka, iesy, zmyiom, izlyiu, istynen, istynnoie, istocznyk, istocznycze, aszczely, lyce, lycy, lycem, mylost, myr, niewydymoi, neczestywo, ohnenymy, pysano, pysannoho, pytanyiu, pyszcza, postawywyi, poczytaiu, prazdnyka, proyzwodytel, prowidnykamy, protywytsia, rady, rodytel, rodytely, switilnyka, swiatytelen, syia, syie, syła, syło, sył, syrycz, sych, syce, soprotywen, soprotywnym, Spasytelu, tycho, iawysia, pryszedszu, try i т. ін. У книжці П. Могили не рідко замість *y* маємо *i*, звичайно, з польського впливу.

Так само в дієслівних формах: byty, woskreszaty, hła-
hołaty, daty, diiaty, nosyty, poznawatysia, posłaty, pustyty,
soditelstwowaty, sotworyty, sydyty, usławłaty, sławosłowym,
słyszycie, woznosyt, lubyt, sydyt, sudyt, rodych, rodysia, ispoł-
nył, oswiatył, rodył, sotworył, rodyła, dały, zakonopohaly,
połahaly, sotworyły, czty, wospriaty, woznesy sia, oswiaty
i т. ін.

По *n*: ny, ny ły, w nym, s nym, nykomu, nyktoże, any,
nyże, nyczto, nyzposłał i т. ін.

По шелесных: Bożyi, Bożyia, Bożym, błażyт, muzyie,
żywot, żyzn̄, żyzny, żyw, żył, żywo, pożywe, żywuszczecie;
nauczyte, połuczycy, otczym, otczyi i otczyi, czystaia, poczytaiu;
pywszyi, znaieczy; prebudeszy, suszczym, rodiaszczii y pro-
yzwodiaszczii, uschodiaszczii, poczywaiuszczii y т. ін.

З правописної традиції й за впливом живої української мови Петро Могила й Рутка вимовляють *-ку* (*-ки*):
aky, paku, wełykum, Jordanskyia, iazyku, uczenyку i т. ін.;
але часто пробивається й вимова (теж жива народня) *-кi*,
напр.: aki, oblekiysia, nauki, so czełowiki, priczastnyki, bła-
howistnyki i т. ін.

Родовий відмінок жіночого роду слів м'якої відміни
(основи на *i*) Рутка вимовляє все з *-у* на кінці, напр.: bła-
hosty, mudrosty, premudrosty, własty, płoty, swiatosty, my-
łosty, pomoszczу, żyzny i т. ін.

Місцевий відмінок однини слів м'якої відміни в вимові
Рутки мають *-у* (=и) на кінці, напр.: w premudrosty, na
zemly, na twary, wo sercy, na Otcy, w Otcy, w Troycy, wo
hypostasy i т. ін. У П. Могили: w czasy. Ця ж вимова
панує й сьогодні в західньо-українських говорах.

Закінчення *-ки* в давальнім відмінкові Рутка вимовляє
-wu, напр.: тугowy, — це західня вимова.

Давальний відмінок займенників *ми*, *ти* вимовляється
ту, ty.

4. В українській мові давнє *n* ствердло в усіх пози-
ціях, а тому ствердло воно й тоді, коли стояло перед го-
лосним звуком, цеб то в написах *-їа*, *-їа*, *їк*, *-їт*, *-їш*, *-їн*
буква *i* вимовлялася як *n*. Так постійно вимовляє й Рутка,
напр.: abyie, bezsmertyia, bytyie, bytyia, błahowołenyie, bła-
hoczestyie, Bożyia, Bożyiu, widenyie, wowidenyi, wiszczanyiu,
wosyiawszu, wosyiawszaho, wosyiaw, po woskresenyi, daro-
wanyie, darowanyia, daianyie, dychanyie, dychanyiem, diianyie,
dostoianyie, dostoianyia, po lewanheliу, iedyinyie, zabwenyie,

znamenyie, Izraelstyie, imenowanyiu, ischozdenyie, yzlyiawyi, yzobrazenyie, yzreczenyie, yschozdenyie, kreszczenyie, nerozdenyie, obylyia, obszczenyia, obiasnenyie, oplwanyie, orudyie, oswiaszczenyie, Pentekostyiu, pysanyi, pytanyiu, plotyiu, podobye, porozhenyie, poslanyi, prinosuszczyia, pryczastyie, przestwyie, przestwyiem, pryiatyie, raspiatyia, raspiatyiem, reczenyie, rozdaianyia, rozdenyie, rozdenyia, syia, syiu, syie, syiaut, syiaia, sowokuplenyia, spasenyie, spasenyia, strastyiu, sudyiu, teczenyie, tryiem, chotynyie, chotyniyem, carstwyie, iawlenyie i т. ін. У П. Могили: oruzhyie, wospryiaty, zhytyia i т. ін.

Це дуже важна вказівка на стару українську вимову; так само вимовляють ці й подібні слова й сьогодні в Галичині й на Буковині.

5. Букву *к* в применниках та приставках у церковній вимові в XVI—XVII ст. вимовляли за *о* значно частіш, ніж вимовляємо тепер; так, Рутка й П. Могила говорять: *ko Bohu, soszedsza, s'owisy, so tymze, so Otcem, so Synom, wo nemze, wo pisnech, wo bozestwennom, womiszczachom, wo swiatoy, wo Ducha, wo prorocich, wo Ierusalymy, wo nekese, sonyidet, wo horney, wo iedynaho, wo Hospoda, wo cerkow, wo kupel, wo Czermnom mori, ko swiatomu* i т. ін. Вимова *к* за *о* в приставках та применниках *къ, съ, къ* сьогодні в церковній вимові в Галичині й Буковині так само значно частіша, як у Великій Україні.

6. Характерною ознакою української мови ще з доісторичних часів є те, що в ній звук *е* по шелесних змінюється на *о*; вже в пам'ятках XI віку знаходимо: *чоловккл. жона, ничесеж* i т. п. Але це була ознака живої української мови, а богослужбові книжки звичайно постійно з традиції все мали в цих випадках *г*, а не *с*, а тому і в церковній вимові ця ознака була рідка. Але все таки в церковній вимові по шелесних часом вимовляли *с* зам. *г*, а тому й Рутка пише: *czołowik, obszczoie, menszoie* i т. ін.

7. З найдавнішого часу в Українській Церкві встановилася вимова букви *г* як *h*, а не *g*. Здається, що ті болгарські священники, що перші навчали нас церковної відправи, ці перші вчителі наші вимовляли *г* як *h*, цебто близько до грецької *γ* (а *γ* греки не читали як *g*). Ось ця м'яка вимова *г*, що встановилася в нас іще з початку нашої Церкви, панувала в нас увесь час; і не тільки панувала в нас, — ми накинули її також і Церкві Московській.

Звичайно, Петро Могила та Рутка знають вимову *г* тільки як *h*, вимова *г* як *g* у них ніколи не стрічається, ось приклади: *Boh, Boha, Hospod, Hospoda, bħaho, bħaha, druh, druha, hħahoł, hħahołu, bohostow, anhelski, ahncem, hrada, hħubyna, hħubyny, bħahodat, po jewanhelyju, hħahołem, hħahołet, hħahołaty, hħahołetsia, hħahołeszy, hħahoła, ohnenyi, na Holhoti; bħahoczestni, bħahosty, mohut, bohotworym, mohuszczyja, połahaiet, połahaty, hrichy, druh ot druha, ohnenych, wynohrad,*

і т. п.; родовий або знахідний відмінок однини в прикметниках все має $г = h$, напр.: *poslidniaho, seho, naszeho, ieho, upaĥo* і т. ін.

8. Звук *p* почав тверднути в українській мові ще з доісторичної доби; в теперішній час *p* в українській мові стверд на великім просторі, хоч іще й не малий простір, де *p* не ствердло. Церковна вимова знала тверде *p*, хоч церковні богослужбові книжки з традиції звичайно оминають його. В вимові П. Могили та Рутки знаходимо й тверде *p*, напр.: *try, caru nebesnyi, pryudy, narycaiu, narycauitsia, tworyt, tworym, twar, zrym, zry, Chrystom i Christom, Chryste, prywerżeno, pryszedsza, pryszestwyie, pryiaty, wospriem, prychodyt, pryimyte, pryiemsze, pryszedszu, pryczasten* і т. ін.

9. Назовний відмінок множини прикметників Рутка звичайно вимовляє як *yʹ*, напр.: *wirnyi, pianyi* і т. ін.

10. Староболгарське закінчення родового відмінку прикметників *-ago* було чуже в нашій мові ще з часу заведення в нас перших служб церковних; що це *-ago* дійсно було чуже в нас, на те вказує вже хочаб те, що цього закінчення зовсім не знає тепер жива українська мова ані в однім говорі. Але наші богослужбові книжки, — звичайно найвірніша копія з болгарських оригіналів, — традиційно дотримували цього *-age*, й тому воно попало й до нашої церковної вимови, і в формі *-aho* живе в нас аж до сьогодні. Рутка та П. Могила постійно вимовляють ці форми на *-aho*, напр.: *druhaĥo, otczaĥo, yschodiaszczaha, otczeskaha, żywaha, iedynaĥo, neweczernaĥo, sowerszennaĥo, sokrowennaĥo, beznaczalnaĥo, inaha, pošlawszaha, obiszczawszaha, hłahaławszaha, sosedszaha, poslidniaĥo* і т. ін. Але жива вимова *-oĥo* зам. *-aho* таки часом проривається й у вимові Рутки, напр.: *swiataĥo, iedynaĥo, iednoĥo, pysannoĥo* і т. ін.

11. Закінчення *-tʹ* в дієсловах було м'яке ще з доісторичної доби, хоч традиційно в богослужбових книжках звичайно писали *-tʹ*. На жаль, латинська графика не дала змоги П. Могилі та Рутці показати своєї дійсної вимови в цих формах, бо їх кінцеве *t* може бути *-tʹ* і *-tʹ*, напр.: *blāżyt, woznosyt, iest, sydyt, tworyt, sudyt, lubyt, prychodyt, proswiszczaiet, ymiiut, premołknut, sut* т. ін.; пор. написи в П. Могили та в Рутки: *Hospod, blāĥodat* і др., — це ясно показує, що вони не мали графічних засобів зазначати м'якої вимови кінцевого приголосного.

12. На закінчення зверну увагу ще на одну рису Рутчиної вимови, — він часто церковнослов'янським словам надає живу народню форму, напр. хоч би такі випадки, як: *serce, wo sercy, ieden поруч iedyn, czołowik пор. czełowik, каже w sobi, k sobi, twoieĥo* і поруч *twoĥo*. У П. Могили: *tobi*.

Характерна прикмета церковнослов'янських пам'яток, група *жа* (що походить з *dj*) була в Україні, звичайно, тільки мертва правописна форма; ось тому Рутка часом замість *жа* дає живу народню вимову *ж*, напр.: *porożenyie, rożestwenni* і т. п.

13. Звичайно, про якесь акання (вимова о ненаголошеного за о), що тепер так часто чуємо в церковній вимові російській, у Петра Могили та в Рутки не може бути й мови: sowerszenno, oboich, poznawaietsia і т. ін.

Вкінці подаю хоч два невеличкі зразки Рутчиної вимови в цілому.

Sam Władyko wsich Boże Spasytelu nasz, nadeżda wsim końcem zemli, y suszczym na mori dalecze, yże w sey poslidnyu y spasytelnyu deń prazdnyka, tainy swiatyia, y iedynosuszcznaia, y soprinosuszcznaia nerazdelymaia Troycy pokazawyy nam y iawlenyie y pryszestwyie swiataho y żywotworiaszczaho ty Ducha wo widenyi ohnennykh iazyk na swiatyia swoia Apostoły, yzłyiawyy, y błahowistnyki tych postawywyi prawosławnyia wiry (ст. 338).

Po sychże abyie na nebesa woznesyysia, y odesnuui sidiay Boha y Otca, Bożestwennahoże y swiataho, y iedynosuszcznahy, y iedynosylnahy, y iedynosławnahy, y soprinosuszcznahy Ducha nyzposlawyy na swiatyia swoia uczenyky y Apostoły, y tym proswitywyu ubo Sych, y nymże wsiu Wsefennuii Christos Boh nasz (ст. 361).

Ось така церковна вимова київського митрополита Петра Могили та киянина Феофила Рутки. Вимова ця, звичайно, не була тільки власною, особистою вимовою, цих учених мужів — це була звичайна в той час церковна вимова, і то вимова не тільки київська, але й вимова волинська та галицька, львівська (обидва довго жили й працювали в західній частині українського народу, де могли привчатися й до західно-української церковної вимови). Вимову цю пізніше в російській Україні знищено урядовою силою, але в Галичині й Буковині живе вона й до днесь.

Стаття моя була б неповна, коли б я не спинився ще хоч коротко над питанням про *наголос* (акцент) у богослужбових книжках. Споконвіку українська Церква знала свій власний наголос слів, відмінний від наголосу інших слов'янських народів; цього свого наголосу українська Церква міцно дотримувалася аж до кінця XVIII-го віку, а почасті — до половини віку XIX-го. Від давніх часів, XVI—XVIII віків збереглися цілі стоси найрізніших церковних наших книжок, видрукованих у тодішніх церковних друкарнях, — і всі вони мають свій власний, від російського відмінний наголос: це звичайно живий народний наголос¹ Відмінний наголос у церковних книжках, як роз-

¹ Див. про це такі мої праці: 1. Курсь українського языка, Київ, 1918 р. ст. 104—113; 2. Свята служба Бога св. о. нашого Іоана Золотоустого мовою українською, ч. II, ст. 17—18, Львів, 1922 р. 3. Наголос, як метод означення місця виходу стародрукованих книжок, „Записки Наук. Тов.“ т. 136—137, ст. 197—224, Львів, 1925 р.; 4. Український наголос на початку XVII-го віку, „Записки чина св. Василя Великого“, Жовква, 1926 р., т. II, вип. 1—2, ст. 1—2; 5. Український наголос в XVI-м віці, див. „Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского“, 1928 р., ст. 444—451, видання Російської Академії Наук.

повідав я вище, урядовою силою заборонила Росія, але він позостав ще й до сьогодні там, куди ця сила не сягала — в Галичині та на Буковині.

III.

Із усього вищесказаного роблю такі висновки:

1. Однієї спільної церковної вимови (ніби „церковно-слов'янської“) слов'яни ніколи не мали і тепер не мають, бо кожна церква вимовляла богослужбові тексти по-своєму, наближаючи цю вимову до своєї живої мови.

2. Наука знає вимову богослужбових текстів тільки болгарську, сербську, українську, російську і ін., а вимови церковно-слов'янської, як спільної для всіх цих народів, ніколи не існувало.

3. Українська людність із давніх часів аж до кінця XVIII віку чула по своїх церквах тільки свою, до живої мови наближену, церковну вимову.

4. Російську вимову церковно-слов'янських текстів до українського народу, що жив у Річпосполитій Польській, занесено російським урядовим примусом по розділах Польщі.

5. Сьогоднішня вимова в православних церквах у Річпосполитій Польській — це вимова великоросійська, а не „церковно-слов'янська“.

На закінчення подаю коротесенький проєкт правил вимови богослужбових текстів в церквах з українською людністю.

1. Букву *к* вимовляти як *і*: вірую, во віки віков, хліб і т. ін.

2. Букву *и* вимовляти приблизно як російське *ы*: Господы помылуй, благословы, мыр всім і т. ін. По голоснім звуці *и* мовляти як *і* (*иі, жі*): твоїм, достоїн і т. ін.

3. Букву *є* вимовляти приблизно як російське *э*: небо (*nebo*), вселься (*wsetysia*), себе (*sebe*) і т. ін. На початку ж слова і в середині по голоснім звуці *є* вимовляти як *е* (*іе, је*): егда (*jehda*), поєм (*pojem*) і т. ін.

4. Акати, цеб-то ненаголошене *а* вимовляти як *а*, недопустимо: отцем (*otcem*). очысты (*oczysty*), а не: атцем, ачисти і т. ін.

5. Букву *г* вимовляти як латинське *h* (а не *g*): Господы благословы (*Hospody błahosłowy*) і т. ін.

6. Наголоси ставити, як у живій вимові: хва́ла, ім'я́, твóрець, всéго, че́стный, зéмний і т. ін.

Іван Огієнко.

ГОРАЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.

З приводу дуже рідкого й незвичайного ювілею 2.000-річчя народин найславнішого римського поета Квінта Горація Флякка (65—8. перед Хр.) відгукнувся досі тільки один журнал маленькою статтею. І це дивно вражає, бо хоч у нас нема й не було ніколи великого захоплення античними літературами, то саме Горацій становить щасливий виняток. Ним, порівнюючи, ще найбільш у нас займалися й дуже рано почали йому присвячувати увагу.

І саме виникає питання, чим славний Горацій, чому викликав у нас зацікавлення? Не тільки тим, що це найславніший римський лірик, що його твори завжди будили подив і їх читали в школах як справжнього класика, що він творець славних од і сатир і прекрасний стилізатор, що до найвищої досконалости довів поетичний стиль і вмів щасливо поєднати чудову форму з глибиною думки. Можна наводити багато прикмет його творчости, м. і. те, що вдатно перещіпив він грецьку лірику на римський ґрунт, що оброблював у своїх творах свіжі й оригінальні мотиви, уміло перетворював давні мотиви, зачерпнуті з грецьких ліриків, на нові. Як найкращі сторінки його поезії підносять знавчі поетичний полет думки й світогляд витонченого римського інтелігента, погідність його духа та благородність душі, апофеозу поета й поетичної творчости, сміливу й бадьору самооцінку власної літературної праці в пророцько-віщому тоні („Non omnis moriar“) поєднання чуттєвості й розумовості з певною перевагою останньої, вкінці чудові картини ідилічного життя на хуторі, освячені й одуховлені поетичними переказами про музи й божества римські. У своїх творах являється нам Горацій як благородний епікуреєць, що славить вино й любов у гуртку щирих приятелів, а з другого боку це теж поважний і суворий громадянин і патріот головним чином у III. книзі своїх патріотичних або римських од. Є теж критики, що їм найбільш подобається Горацій як поет-філософ, невіддупний жрець чистої краси, ентузіяст сільського життя на лоні природи.

Горацієві сатири вводять нас у таємниці щоденного римського життя й дозволяють нам заглянути в душу пересічного римського міщуха й пізнати морально-суспільне обличчя Риму за царства.

I. Переклади й переспіви творів Горація.

1. Оди (пісні).

Найперший звернув у нас увагу на Горація Петро Артемовський-Гулак, поет харківського гуртка (ур. 1790. пом. 1865), що передицював ність його од і дав їм спільний заголовок „Гараськові пісні“, а саме: До Пархома I (II, 3 в Горація), До Пархома II. (I, 11), Розкаяння Охріма (I, 34), До Грицька (II, 14), До Терешка (II, 9) й До Любки (I, 23). Передицював ці оди в різних роках, а саме: перші дві

в 1827, третю в 1828, 4 й 5 в 1832 р. й останню мабуть у 1856 р.² Крім цього в 1819 р.³ написав він нещаче вступ до перелицьованих пізніш од п. н. „Де-що про того Гараська“, де в глузливо-гумористичному, пародійному тоні розправляє про москалів, як вони все по-своєму перекрутують, як ось Гараська перезвали Горацієм, що писав „политвинський, бо він був собі на лихо литвин“, а далі обмірковує пораду Горація писати твір помалу й не випускати його швидко в світ та обертає її навпаки, пристосовуючи до українських обставин:

Не вам Гарасько свій указ скомпонував:
Він сам розумний був, розумний і писав.
Пишіть і на вербі пас грушами трахуйте.
Пишіть і крамарів-наперників годуйте.
У пас холодний край, а ліс став дорогий.
Дурні ж ні-по-чому: що ступиш, то й дурний.
Пишіть, рябатушки, подякують вам люде:
За дурнями та й всім розумним тепло буде.

Найкраще й найдокладніш оцінив травестії П. Артемовського-Гулака видатний укр. критик та історик письменства Микола Зеров.⁴ По його думці перерібки Горацієвих од пера Артем.-Гулака неоднакової мистецької вартости, бо одні стислі й короткі (І. 23, II. 3; частково І. 11), інші дуже довгі, розводнені й віддаляються від первотвору та є нещаче варіаціями на тему Горація. Найпопулярніша з-поміж усіх перша ода до Пархома, травестована на лад Котляревського й усієї котляревщини. Горацій адресує її до Делія й радить йому зберегти рівновагу духа („aequam mentem servare“) й філософічний спокій у радощах і в розпачу. Артем.-Гулак передає цю саму думку, але тон і образи в нього інші, бо він користується на лад Котляревського головним чином двома засобами, а саме: 1. високий і поважний тон оригіналу заступає низьким і буденним і 2. дає український колорит, а саме здебільш сільську обстанову (напр. зам. фалерського вина — поставець горілки, зам. затишної луки — галасливий шинок) й укр. пейзаж та перейменовує латинські назви й імення на українські. Так напр. замість 2 строф оди Горація дає Арт.-Гулак 8 стрічок своєї травестії:

Пархоме! в щасті не бривай.
В нудзі — притьмом не ліз до неба:
Людей питай, свій розум жай.
Як не мудруй, а вмерти треба, —
Чи короташ вік в журі.
Чи то за поставцем горілки
В шинку парізають тобі
Цимбали, кобзи і сопілки.

Тому теж і смерть з'являється в А. Гулака в образах, що їх ви-

² Твора І. Котляревського, П. Артемовського-Гулака, Євгенія Гребінки. Видання товариства „Просвіта“. Львів 1904, стр. 393—403.

³ Там же, стр. 379.

⁴ Нове українське письменство. Історичний нарис. Випуск перший. Видав. Т-во „Слово“. Київ 1924., стр. 72—77.

творила народня уява. У Горація класична обстановка, згідна з греко-латинською мітологією: підземні ріки, Харонів човен і вічне прогнання в царстві тіней, як це чудово передав М. Зеров у своєму перекладі.⁵

В травестії Артем.-Гулака людина лежить на печі, а до неї приходить смерть і стигає її в домовину. Нема тут ні урни з жеребками, ні перевозження душі померлого човном через ріку в підземеллі:

„Чи чіт чи лишка?“ — загука.
Тв брикнеш чіт. — „Ба, брешеш, сплу!“
Озветься паллюга з кутка,
Та й сцупить з печі в домовину.

Інакше травестував Арт.-Гулак Горацієву оду „До Хлої“ (I, 23), що їй дав наголовок „До Любки“ („Твори...“ стр. 403). Тут користується він уже іншою методою, неначе „ново-травестійною“, що становить перехід від травестії до перекладу. Наш поет уносить до своєї перерібки нові деталі й із 12 рядків поширює її на 18, що зменшує артистичну вартість твору. Горацієва ода „До Хлої“, одна з перлин його лірики, заслугує на подив з приводу свого лаконізму й стислості, а цілий її чар міститься в недосказах, бо Горацій зазначив тільки кілька головних моментів, залишаючи читачеві доповнити цілість. А.-Гулак ці недоскази сам доповнює, накладає місцевий колорит (лютій тигр = вовкулаці, гетульський лев = бортнякові ведмедеві з Литви), а мова його ще не досить витончена. Одначе нема тут навмисного передражнювання ані зміни в навітленні теми.⁶ Інші травестії Ар.-Гулака надмірно розтягнені й розводнені.

Для прикладу беру „До Пархома II.“, що спирається на Горацієвій оді I, 11 (*Tu ne quaesieris*), що має 2 строфі або 8 стрічок. Своїй приятельці, що має видумане ймення Левконоя, радить поет, щоб не вивідувала в ворожбитів чи астрологів, яка чекає її доля, бо краще знести все, що трапиться, не дивлячись на те, чи судилося нам прожити багато років, чи тільки останню зиму; тому треба мати життєву мудрість: наповнити келіхи вином і користати з сучасної хвилини, не дбаючи про певне завтра. Цю Горацієву оду А.-Гулак поширив із 2 на 7 строф, або із 8 на 28 рядків, значить сильно розводнив її, даючи від себе нові речі. В Горація маємо 3 основні думки й 3 моменти, стисло й лаконічно виведені, а саме: 1. не питати ворожбитів про життя й долю, 2. витерпіти те, що боги дають, 3. користай із того, що живеш. і упрямий собі час вином (*„carpe diem“*). А.-Гулак теж їх затримус, але надмірно видовжує своєю балакучістю, не даючи нових містецьких картин. І так: до першої думки додає, що людина проживе стільки, скільки „викувала зозуля“, тому не треба збирати „всіх умирів і знахорів“, не треба „думатися з відьмами“, а далі додає цілком власну вставку:

⁵ М. Зеров: Антологія римської поезії. Вид. Т-во „Друкар“ — Бїїв МСМХХ, ст. 28. Це місце цитую нижче.

⁶ М. Зеров: Нове укр. письменство... стр. 76.

Чи доведеться ще подушне заплатити?

Чи до снаги вже розплатився?

Нащо, прощо тобі над сям чуприну грить!

Дурний, дурний! а в школі вчився! (Твори... стр. 393—394).

Другий момент А.-Гулак скорочує в порівнянні з Горацієм, зате розпускає водичкою третій мент, сідаючи на любого травестаторам коника, яким є горілка, що втрималася дуже довго в нашій літературі, особливо в п'єсах етнографічно-побутової школи. Дві строфи присвячує наш поет сцені „в шинку над бочкою горілки“, при чому Горацієву стислу думку „Dum loquimur, fugerit invida aetas“ передає образно в чисто народньо-побутовому тоні:

От ми базикаєм, а час мов віл з гори,

Чухра: його не налігаш.

Закінчує свою травестію оригінальним образом, що його зовсім нема в первотворі й яким покористувався при кінці травестованої оди „До Пархома I“. Це образ смерти, що пере ганчірки; поки вона вернеться, треба витягати останню гривню й купувати горілку. Тут теж і вульгаризми (напр. „цуп останню гривняку з кашука“), „стара (= смерть) пере ганчірки“, „при горілку на стіл“, український побут із віруваннями (зозуля кує, знахорі, ворожки й відьми, гривні в кашуку, платити подушне, шинок і горілка), українська природа (хилиться од вітру гілка, віл з гори чухра), народні приказки (дурний, а в школі вчився, час чухра — його не налігаш, за долею хились), вислови (вік прокаратати, гріти чуприну) й порівняння (час, мов віл з гори, чухра; хились, як од вітру гілка). Подібну методи бачимо й ув інших травестіях, де подібне розводнення ще більше й виразніше: напр. із Горацієвої оди I, 34, де є 4 строфи = 16 стрічок, А.-Гулак скомпонував 28 строф = 112 рядків, а Горацієву оду II, 14, що в ній є 7 строф = 28 рядків, Арт.-Гулак розширив на 20 строф або 80 рядків.

Оди Горація перекладали в нас кілька авторів, а почав ці переклади Іван Франко, що побіч Ніщинського, Руданського, а в нових часах Зерова, має в нас найбільші заслуги, як перекладач творів обох класичних літератур. Переклав він 4 оди Горація, а саме: 1. До Меркурія I, 10. п. н. „Гімн до Гермеса“ з заввагою, що це Горацій переклав твір грецького поета Алкая на латинську мову;⁷ 2. До корабля (I, 14), 3. До Аполлона (I, 31), 4. До Аристія Фуска (I, 22).⁸

Переклади І. Франка точні й сумлінні, може часом занадто вірні й дослівні, через що не завжди відповідають теперішнім вимогам поезії; вони не римовані, а щодо ритму, то І. Франко здебільш зберігає класичну ритміку. Мова досить гарна й чиста, але місцями неначе прозова, а це можна пояснити тим, що в тодішніх часах найбільш вима-

⁷ Алькай і Сапфо. Тексти й студія Д-ра Івана Франка. Львів 1913. стр. 15—16.

⁸ Переклади од 2—4. поміщені в шкільнім підручнику д-ра К. Лукаковського: Взорн поезії і прози. Львів 1894, стр. 135—137. У II. виданні з 1909 р. поміщено тільки оду I, 31.

гали від перекладів вірності й майже дослівної докладності. Франко, як безпохлибний знавець латинської мови, прегарно розуміє й інтерпретує латинський текст і передає найніжніші його відтінки.

Для зразку подаю початок оди I, 10:

Гермесе, проречніший внуче Атланта,
Що людей первісних дикі звичаї
Перемінив ти словом премудрим,
Та штукою гарних вправ тілесних!

Кращий та більш мелодійний переклад оди „До Аполлона“, де вже легше відчутти красу поетичного слова, хоч перекладник і тут зберігає дослівну згідність із першовтвором:

О що просить святого Аполлона
Співцю? О що молить, вино пове
Ллючи із чаші? Не о живо
Буйне в Сардинії плідній —

О скот товстий в Калябрії гарячій,
О золото й слонів індійських кість,
Не о лани, що річка Ліріс
Спокійна мовчки підлива.*

Хронологічно йдуть переклади д-ра Василя Щурата, що подібно, як І. Франко, збагатив наше письменство своїми гарними перекладами не тільки Горація, але й творів європейських літератур. Д-р В. Щурат замінний тим, що переклав досі найбільше Горацієвих творів, а саме 22 оди Горація, видані в збірці „Вибрані оди Горація“, Перемішль 1901 (8° стор. 33), що є відбиткою із „Звіту дирекції ц. к. П. Гімназії в Перемішлі за шк. рік 1900/01“⁹.

Д-р Щурат переклав найбільш од із I. книги (11), далі з II. вісім, дві з III. й одну з IV. книги.¹⁰ Переклади його од мають свою окрему красу, — вони солідні й вірні й дуже точно передають думка першовтвору. Вони неримовані, а віршовий розмір оригіналу збережений.

Щоб показати, як вони виглядають, наведу 2 строфі оди I. 20 До Мецената:

Пити меш Сабін з подинчих кубків
Таний: сам його я у грецькім збані
Засюлив, коли тобі так в театрі
Оплески даю.

Меценате, що Ватикан луною
Жартівливою й вод родимих берег
Віддали тобі приналежну почесь,
Лицарю світлий.

Щоб іще краще пізнати, чим замінні переклади д-ра Щурата

* Цитую з II. видання „Взорів поезії...“ ст. 153.

¹⁰ Подаю список їх: До Мецената I. 1; До корабля з Вергілієм I. 3; До Я. Секста I. 4; До В. Агринні I. 6; До Муш. Плянка I. 7; До Левконої I. 11; До Мецената I. 20; До Арістія Фуска I. 22; До Вергілія I. 24; До Ікція I. 29; До Аполліна I. 31; До Салюста II. 2; До Деллія II. 3; До Септімія II. 6; До Помпея Вара II. 7; До Вальгія Руфа II. 9; До Ліційя Муренні II. 10; До Квінта Гірпіна II. 11; До злочасного дерева II. 13; До Мецената III. 8; До Мельпомени III. 30; До Льюлія IV. 9.

й чим різняться від інших, наводжу для порівняння з Франковим перекладом початок перекладу тієї самої оди I, 31:

Чого обітом просьть в Аполліна
поет? Чого він молить, пове вишо
лючи із чаші? Не видатних
жнив у Сардинії плодовиїтій,
не стад богатих в буйній Калябрії,
не кости слона з Індій, ні золота,
не піль над тилою рікою
Лірисом, що їх вода рве мовчки.

Як виглядає переклад д-ра Щурата (з 1901 р.) в порівнянні з найновішим перекладом М. Зерова (з 1920 р.), може показати ось це зіставлення кінцевої строфи оди II, 3. До Делія:

Д-р Щурат (ор. сіт. стр. 22—23):

Всіх нас до тої-ж цілі судьба жене,
всім в урні жереб скаче, щоб випасти
днесь-завтра й посадити в човен
нас на заточенє віковічне.

М. Зеров: Антологія (стр. 28):

І всі ми будем там. Надійде жить осташи
І в човен кине нас, як діждемо черги,
І хмуρο стринуть нас довічного вигнання
Понурі береги.

Далі треба згадати про переклади од проф. Тараса Франка, сина Івана, що під впливом замилування батька до античних літератур полюбив теж класичні мови й твори та присвятив їм багато праці.

В нього маємо вже ту новість, що він не тільки перекладає, але здебільш переспівує оди й інші твори Горація, а крім цього поезії інших римських ліриків, знаючи, що Горацієві твори можна краще й глибше пізнати на тлі літератури й поезії цілої доби, подібно як це робить пізніший перекладач Горація М. Зеров. У 3 своїх збірках¹¹ переклав і перспівав Тарас Франко біля 30 од (називає їх піснями), що їм, не вдоволяючись давніми наголовками Горацієвих адресатів, дає теж наголовки за змістом або гаслом.¹²

Переклади Тараса Франка різняться сильно від попередніх. Це не дослівні переклади, тому теж він називає їх „перспіви“, тому теж він не був зв'язаний класичною ритмікою й це робить його вірші легкими, мелодійними, гнучкими, а не сухими, штучними, нецікавими. Ритміка в нього сучасна, а саме багато ямбів (I, 19, 26). дактилів, тро-

¹¹ 1. З чужої левади. Львів 1913.. 2. Старе вишо в новім місті. Вибір несе-
лях віршів із Катудля, Горація і Марціяля. Львів 1913; 3. Збиточний Амор. Львів
1918.

¹² Подаю спис цих од: На хвилях любови I, 5; Закоханий спортсмен I, 8;
Carpe diem I, 11; Заздрість I, 13; Літом на село I, 17; До Венери I, 19; Соромлива
дівчина (До Хльої) I, 23; Даремні вижидання I, 25; До дівчини Піпляї I, 26; Любов
до служинці II, 4; До Постума II, 14; Зисуття обчайв III, 6; Запроси на бенкет
III, 8; Лідія й Горацій III, 9; До Хльориди III, 15; Пісяя при вині III, 28; До Тора-
вата IV, 7; На іменни Мецената (До Филліди) IV, 11; До Лікії IV, 13 і ще 11 інших.

хеїв (III, 9 і IV, 7), є теж подекуди народня ритміка. Рими правильні, хоч бувають і недбалі. Перекладач не тільки звільняється від кайдан класичної метрики, але й пропускає образів вислови й чисто римські фрази, транспонуючи їх на сучасну мову й фразеологію й тому стає більш зрозумілий і ближчий до сучасних поетів, при чому не відбігає задалеко від латинського першовтворю. Одним словом, це змодернізовані переклади і цим вони оригінальні. Мова доволі чиста, але ще передвоєнна, не вільна від галичанізмів, може деякі слова й фрази трохи буденні, а навіть вульгарні.

Для зразку подаю дві строфи переспіву оди I, 8 п. н. „Закоханий спортовець“.¹³

Лідіє, скажи далєбі,
Чом нищии ти ефеба,
Чом палиш коханям так?
Він міцний і не старий ще
Чом не ходить вже на грище,
Не видати його в грах?

Чом не мчяться в перегони,
Чом не уїздає копий,
Дикунів галлійських злих?
Не купається й оливи
Чом боїться гірш крошви,
Зброю чом заїє на стрих?

Перемишль.

(Кінець буде).

Євген Г р и ц а к.

НАЙДАВНІШИЙ ЧИН ВИБОРУ ІГУМЕНА Й ЗАПОВІТ ЧЕНЦЯМ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ.

Пам'яті історика Антонія Петрушевича.

Лаврентіїв Літопис подає під р. 6569 (=1051), після згадки про поставлення Ларіона митрополитом Русі, оповість про початок Печерського монастиря. В цій повісті зарисовується бажання автора зазначити місцеве самочинне походження Печерської Лаври. Повстала вона з волі до уєдинення „прозвутера именем Ларіона“, що був у церкві св. Апостолів на Берестовім та викопав у недалекому лісі на кручі над Дніпром двосаженну печерку для самітньої молитви. Згодом з'явився в цій печерці чернець, що побував на Св. Горі, де після проби й науки постригся в ченці під іменем Антонія. А що новопострижений був родом із Любеча, то ігумен повелів йому: „Иди въ Русь опяты и буди благословенъ отъ Святыя Горы, яко отъ тебе мнози чернцы быти имуть“, та благословив і відпустив його зо Святої Гори словами: „иди съ миромъ“.

Ось так до волі побожного священика аскета й ереміта долучилося благословення старовинного й авторитетного осередку чернечого

¹³ Старе вино в повії місї, стр. 31.

життя східнопівденної Європи, що через ченця русича Антонія ширило й скріпляло сферу впливу Царгороду на Київську Русь. Найшовши готову печерку на дніпровій кручі, чернець Антоній передав цьому місцю благословення — в молитві: „Господи, утврди мя въ мѣсті семь, и да будеть на мѣсть семь благословенье Святыя Горы и моего игумена, иже мя постригль“.

Завдяки примірному життю монаха Антонія благословення виявилися дуже дійсним: у нього просять молитви богомольні люди в своїх потребах, а навіть Ізяслав після смерти свого батька Ярослава, як великий князь київський, прийшов до нього з дружинниками — поблагословитися. Ось так жива сила морального й потенціального благословення з осередку традиції чернечого життя довела до реального висліді в свідомості серед мас та до прилюдного potwierдження цього стану представником державної влади.

Тільки від цієї хвилі міг чернець Антоній виступати признаним і законним організатором чернечого життя братії, що зібралися були в більшій печері з великою церквою. Свою організаційну працю почав Антоній Печерський актом проголошення 12-и ченцям благословення й уставу:

Передача традиції: ..Се Богъ васъ, братья, совокупи. и отъ благословенья есте Святыя Горы, имъ же мене простриже игумень Святыя Горы, а язъ васъ постригаль.

Благословення: Да буди благословенье на васъ первое отъ Бога, а второе отъ Святыя Горы.

Устав: Живѣте же особъ, и поставлю вы игумена, а самъ хочу въ ону гору ити единъ, якоже преже бяхъ обькль, уединивься“.

Ігуменом поставив Варлама, що враз із братією вважав Антонія за протоігумена, коли по якомусь часі з'явився в нього з братією:

Прохання братії: ..Отче, умножилося братьѣ, а не можемъ ся вмѣстити в печеру, дабы Богъ повелѣль и твоя молитва, да быхомъ поставили церковью внѣ печеры“.

Дозвіл: И повелѣ имъ.

Подяка: Они же поклонишася ему

Нарада: и поставиша, съвѣтъ створиша братья со игуменоу, поставити монастырь“

Прохання Антонію: ..Отче, братья умножаются, а хотѣли быхомъ поставити монастырь;

Благословення. — дозвіл: „благословенъ Богъ о всемъ, и молитва святыя Богородица и сущихъ отецъ. иже въ Святѣй горѣ, да будеть съ вами“

Право на місце від князя: Посла единого отъ братьѣ ко Ізяславу князю: княже мой, се Богъ умножаетъ братью, а мѣстце мало; да бы ны далъ гору ту, яже есть над печерою.

Надання

через жи-

вого свідка: Изяславъ... посла мужь свой и вда имъ гору.

(Князь заснував окремиий монастир св. Димитрія для доходу собі — за прикладом цісарів, бояр, багатіїв царгородських — і взяв Варлама за ігумена).

Вибірігу- Совець створше братья, идоша къ старцю Антонью
мена: и рекоша: „постави намъ игумена“.

Антоній: „Кого хочете?“

Братія: „Кого хочеть Богъ и ты“.

Антоній: „Кто болій въ васъ, акъ же Федосій, послушьливый
кроткий, смѣренный, да съ будетъ вамъ игумень“.

Подяка, ви- Братья, ради бывше, поклонишеся старцю и поста-
бір: виша Федосья игуменою братьѣ“.

Ось скелет Чин у при виборі ігумена за Антонія Печерського. У тому ж Літопису під 6582 р. (= 1074) знаходимо цей Чин у трохи поширеній формі, поданий із приводу смерти Теодосія.

На Світлім тижні ігумен Теодосій занеміг. На 5-тий день недуги під вечір він велів винести себе на двір. Його взяли на сані й поставили проти Церкви та вдарили в било, щоб зізвати братію. До зібраних промовив старець:

Привіт - „Братья моя, и отци мои, и чада моя; се азъ отхожу
вступ: отъ васъ, якоже яви ми Господь“.

Чин вибору: „Вы же кого хочете игуменою имѣти собѣ, да и азъ
(Т) благословенье подалъ быхъ ему“.

(Б) „Ты еси намъ всѣмъ отецъ, да его изволиши самъ, то
намъ буди отецъ и игумень; и послушаемъ его, яко
и тебе“.

(Т) „Шедше кромѣ мене нарцѣте, его же хочете, кромѣ
двою брата (обмеження права вибору), впрочихъ
хочете отъ старшейшихъ и до меншихъ“.

Братія відступили до Церкви, зговорилися й вислали двох ченців:

(Б) „Его же изволить Богъ и твоя честная молитва, его
же тобѣ любо, того нарци“.

(Т) „Да аще отъ мене хочете игумена пріяти, то азъ
створю вамъ не по своєму изволеню, но по Божью
стресню“.

Теодосій

після цього

застере-

ження:

„нарече имъ Іакова презвитера“.

(Б) „Не здѣсть пострижень“, и начаша просити Сте-
фана деместика, суща тогда ученика Феодосьева,
„яко сесь врослъ естъ подъ рукою твоею и у тебе
послужилъ естъ, сего ны вдай“.

(Т) „Се азъ по божьо повелѣнью нареклъ бяхъ Іякова; се же вы свою волю створити хочете“. И послушавъ ихъ, предасть имъ Стефана, да будетъ имъ ігумень.

Благословення й передача тра-И благослови Стефана, и рече ему: „чадо, се предаю ти манастирь, блюди со опасеньемъ его, и яже устроена диції: ихъ въ службахъ, то держи, и преданья манастирьская, и устава не измѣняй, но твори вся по закону и по чину манастирьску“.

Після цього братія внесли Теодосія назад у келію й положили на одрі.

Засвідчення вибору перед князем: На завтра, 6-ого дня недуги Теодосія, прибув — може на запросини вмираючого — князь Святослав із сином Глібом.

(Т) „Се отхожу свѣта сего и се предаю ти манастирь на облюденье. егда будетъ что смятенье въ немъ. И се поручаю ігуменьство Стефану, не дай его въ обиду“. (Князь попрощався й прирік).

Прощання з братією: „Аще по моємъ отшествіи свѣта сего, аще буду Богу угодилъ и пріялъ мя будетъ Богъ, то по моємъ отшествіи манастирь ся начнетъ строити и прибывати въ немъ: то вѣжьте, яко пріялъ мя есть Богъ; аще ли по моєй смерти оскудѣвати начнетъ манастирь черноризци и потребами манастирьскими, то вѣдуще будете, яко не угодилъ есмь Богу“.

(Б) „Отче, молися за ны Богу; вѣмы бо, яко Богъ труда твоего не презритъ“.

(Т) „Въ ночь похороните тѣло моє“ (останній розпорядок вмираючого).

Подрібно оформлений Чин вибору нового ігумена та офіційальне проголошення цього вибору перед князем має декілька спільних точок із завіщанням Ярослава Мудрого 1054 р. В обох випадках у вступі йде мова про надходячу хвилю смерті тою самою формою: „се азъ отхожу свѣта сего“, а в житті Антонія цей мотив означений тільки його волею відійти на самоту.

В династичній державі володар установляв право наслідства; в манастирській спільноті був звичай узгоджувати волю братії й ігумена начальника. Як князів наслідників, так і вибраних манастирських ігуменів обов'язувала установлена традиція правопорядку — уставу та дбайливості за цілість перейнятого майна й за його приріст, у чому виявлялося благословення Боже. Князь поручав наслідникам любити й шанувати найстаршого, як того, що „єсть въ отця мѣсто“, так і ченці обіцяють слухати ігумена, поставленого за їх згодою Антонієм 1051 р. і Теодосієм 1074 р. Обидва основники Печерської Лаври узаконюють свій розпорядок і вибір, поручаючи справи дальшого розвитку монастиря ще й князеві: муж Ізяслава передає Антонію гору над

печерами, в чому є вже офіційальне признание його діяльності, а Святослав обіцяє піддержати ігумена Стефана.

В дальшому розвитку заповітів княжих і духовенства багато зрізничкована форма виявляє довгий ряд точно означених подробиць і справ, які перед смертю звичайно порядкували в приявності свідків. Вихідною площиною для досліду над формою староруського заповіту остається покищо пам'ятка письменства в формі заповіту, що ми її находимо в Літопису в зв'язку з розставанням основника Печерської Лаври Антонія з ченцями, та зо світом князя Ярослава й ігумена Теодосія.

Одначе подробиця приміщення недужого Теодосія „на сани“ для вислухання його останньої волі, та початкова фраза „Повчення“ Володимира Мономаха, приміщена випадково (в цьому ж Літописі) після р. 6604 (1096), „сѣдя на санехъ“ — позваляє нам навіть це Повчення втягнути в круг духовних заповітів. І не тільки тому, що Повчення своєю формою та змістом нагадує заповіт, але й тому, що — як усі заповіти — має на меті заховати традицію та збільшити добро, що передає батько дітям. Повчення Володимира Мономаха подає дуже подрібно систему управи державою, що в Заповіті Ярослава було тільки намічене, а в основоположників Печерської Лаври було накреслене уставом чернечої спільноти.

Автор широкого життя Теодосія Печерського, захованого в т. зв. Успенському Зборнику XII в.,¹ тільки згадує деякі моменти, наведені вище за Літописом. Отож на заяву Теодосія про близьку смерть: „вы же помыслите въ себѣ и кого хочете, да азъ поставлю и вамъ въ себе мѣсто игоумена“ „...братия... излѣзше вѣни и сами въ себѣ съвѣтъ сътвориша, и якоже съ свѣта вѣсѣхъ Стефана игоумена въ себѣ нарекоша быти“. На другий день, на запит Теодосія, сповістили про вибір; блаженний поблагословив його й візвав братію повинуватися йому, а Стефана ігумена оставив для самотньої розмови. На завтра після останнього прощального цілування, з кожним ченцем зокрема, вмираючий звернувся до братії з повченням, на початку якого потвердив вибір ігумена: „и се вамъ игоумень, его же сами изволисте, того послушайте, и оца того дховнаго себѣ имѣте, и того боитеся, и по повелѣнїю его вся творите“² (повчення, благословлення, молитва). В цьому реченні є немов ширша форма влади ігуменства й підчинення їй чернечої братії; в Літопису цієї формули немає.

Січень 1936. Львів.

Іларіон Свеніцький.

¹ А. Шахматов — П. Лавров: Сборник XII вѣка Московскаго Успенскаго Собора. М-ва 1899. I. ст. 40—96, для нас важні ст. 91—93.

„В МЕНЕ СЕРЦЕ НА ДВІ ПОЛОВИНИ“.

Дмитро Фальківський.

Сьомого грудня 1934 року в Москві забито прибічника Сталіна, Кірова. Очевидно, постріл Ніколаєва пролунав відповідного часу, явившись на совітські відносини ви-старчальним приводом виловити й винищити багатьох небажаних. В Україні відгомонам московської події було складення ще одного жалібного списку — а на чолі його стоїть трагічна постать А Крушельницького, а далі йдуть — талановитий, ясний Косинка, бурхливий, надійний Влизько й темпе, зболіде обличчя поета — Дмитра Фальківського. Глибока трагедія цього співця не вибагливих формою, але мелодійних, насичених почуттям пісень, приковує до себе нашу увагу. Є це вірець психології селянського поета, вирваного зо свого оточення й закинутого жорстоким життям до сліпих, темних вуличок невмолимої совітської дійсности.

Ім'я Д. Фальківського загально мало знає. Голосно пролунало воно на ряду з іншими тільки після його розстрілу. У вей українській пресі, краєвій і закордонній, з'явилися звідомлення про його смерть, скупі біографічні дані, креслені портрети та уривки з його поезій, що з'являються в журналах ще й досі.

Формальні життєписні дані Фальківського на сьогодні остільки обмежені, що не можуть служити матеріалом для розкриття психологічного образу поета.¹ Однак в цьому винятковому випадку брак біографічних даних помітно не відчувається, бо творчість поета являється сама в собі багатою книгою його життя. Власне найхарактернішою рисою його творчости є своєрідний суб'єктивізм, в якому яскраво відбиваються об'єктивні форми життя й праці совітського письменника взагалі.

В творчості Д. Фальківського можна розрізнити три основні мотиви: I. Село й місто, II. Любов до рідної країни і III. Революція. Її сприймання й служення їй.

Треба зазначити, що назовні другий мотив, сильно розповсюджений, може здаватися домінуючим. Мотив революції так само до-

Д. Фальківський

¹ Див. їх у кн. 2 ст. 120 „Нашої Культури“ за 1935-й рік.

силь інтенсивний, щоб видатись домінуючим в значенні змісту. Однак при глибшій аналізі на перший план виступає якраз мотив села й міста, і виявляється, що інші два мотиви ніби йому підпорядковані, знаходячись увесь час ув аспекті згаданого мотиву, що на перший погляд здається рівнорядним, ба — навіть підрядним.

Всі три мотиви творчості Д. Фальківського міцно пов'язані зовнішнє — формою й внутрішнє — настроєм. Враження єдності піднірається ще спільним тлом, якої аналогією в природі є осінь. Слів поета переважно мінорний. Цей тон, як майже всі прояви своєї музики розкриває сам. Лежить він уже в самій природі його улюбленої батьківщини, Полісся, — злиденне село, життя поліщука в „похилій хаті“, в болоті, в бруді. Вже від природи в „очах поліщучьких похмурих цвітуть невеселі огні“. А потім у місті постійна боротьба з голодом, далі образи війни, й нарешті — служба в Че-Ка й хвороба. Мінорний настрій усюди. бо: „Я забув, як мажором співати, бо серце в борні засушило.“ І в іншому місці („Ех, і вдарило ж життя“):

..Хоч і хочеш мажором угити. —
Дійсність чортюна чорна, як тіль...“

Ота сувора, кошмарна дійсність не дає прорватися бадьорим мотивам у піснях поета, вони переповнені осінніми настроями, пересичені смутком і безмежною тугою за рідним краєм. Рідний край — це Полісся, поліське село, це дім, де все знайоме, рідне, зрозуміле. Поза тим починається чужина, що її втіленням є місто, де все чуже, незрозуміле, далеке, вороже. Полісся присвячує поет багато віршів менших і більших та поеми „Казка“ й „1905“. У цих творах та ще у віршах: „Чогось гуде так вітер говорливий“ і „Ой шуми ж, моя пісню“ найвиразніш виступає роздвоєність поета. його трагічне положення між двох сил. З однієї сторони село, з другої — місто; тут почуття, там — обов'язок, тут прекрасно ідеалізоване минуле, там — жорстоке сучасне. „Казка“ — це апотеоз захоплення поета минулим. ідилічний образ життя голубоких чабанів у „ступах, укутаних квітками“. Заспів до поеми — це тімні поліській природі, присвята їй своїх пісень і дум. бо —

..Про що ж мають інше співати
Слова мої ширі і шкільні?
Ой пуще моя волохата,
Болот килими білосніжні!...
Для вас, мої думи огнисті,
Для вас моя пісня й жура!...“

Гірка скарга на відірваність від природи, від села. Поет не знаходить слів, щоб оспівати пущу волохату, й не знаходить слів, щоб проклясти місто:

..В далекім забрюханім місті
Чужий я, чужий серед мурів,
Чужа ця маленька кімната,
Чужі ці брудні тротуари
І обрій, запутаний в ґрати
З дротів, що нависли, як хмари“...

Своїй пущі й велетням-соснам хоче поет послати „ласки цілунок крилатий“, —

„Бо звикнуть не могу до міста,
Брудного глумливого міста...“

„І лишу душками за місто
Туди де немає цих мурів.“

З глибокою симпатією описує поет примітивне життя чабанів, — здорових, чистих серцем людей, що їм вистачить кусень хліба та сиру, аби свобода в безмежних степах. Про таке життя мріє поет і проклинає місто („Ой, шуми ж. моя пісне“):

„Чорне, чорне, жахливе, брудне...“

Прокляте, ненажерливе місто. Нема для нього місця в серці того, хто так „любив степи і кудлаті тополі...“

Болісно звучать слова („Ой, шуми ж“):

„Я ж село так забите любив...
Мріяв все: до поля колінь повернуся,
Що колінь повернуся до нив...
Я все думав, що знову розквітують волошки,
У моїй у селянській душі...“

Але поет знає, що вороття нема. Повертаючись увечері з праці пустирями за містом, поет із острахом думає („Чогось гуде так вітер“):

„... що за сотню, другу кроків
Мене поглине міста чортів шум...“

А вітер летить із далеких нив, і ось у очах поетових знову встає „задріпане село“. Гірким докором собі звучать слова („Чогось гуде“):

„Його я проміняв на сірий камінь,
Зміняв на місто соху й чересло.“

В гудінні вітра вчувається глум, що не стане поет більше за соху — „не прооре пахучої ріллі...“ Ноги ступають по пустирях, що манять селянські руки проорати їх плугом. Але ж („Чогось гуде“):

„Не запряжу я більше бузаних коней,
Не проору я зан пухкий, як дим.
Мій кінь новий станки пасами гошить,
Ірже іржанням гугнявих машин...“

Місто — жорстокий бог, якому змушений молитися поет замість ласкавого, милосердного бога природи, що вітає над селом у пущі. Все серце поетове тому другому богові, а місто — це ніби тачка, що до неї його приковано, й він тягне її з прокляттям, заливаючися потом і сльозми, захилинаючись власною кров'ю...

„В мене серце на дві половини...
Дна шепче: був і будеш селянином!...
А друга каже: ти вже робітник.“

Між двох сил. Село й місто. Яка ж сила фактично перемагає? Місто! Зненавиджене місто, що йому поет не присвятив жодного доброго слова. Місто, де виштовхнутий селом поет не прижився. Роздвоєне

серце на дві половини, — отже відсутність цілоти. І дійсно, даремно пукати в Фальківського рис психології робітника — пролетаризація не відбилася в його творах, а риси селянські стратили свою виразність. Перед читачем людина, що загубила сама себе й б'ється в зусиллях знайти своє місце. Живучи в місті, поет бачить, що тут він чужий, зайвий, що місто для нього — чужа стихія. А місто з свого боку не приймає чутливого, занадто вразливого поета, відштовхуючи його на гострі кути жорстокої дійсності. Звідци ненависть поетова до міста, прибільшена негачія, і, як протиставлення йому, в поета стає образ села. Далеке, недосяжне село, і що воно далі, то краще здається в порівнянні з брудним, жорстоким революційним містом.

Свідомість безповоротности, віддаленість села, туга за ним ведуть поета до ідеалізації. Він мріє про село, мріє про селянську працю. Знищений хворобою, зрезигнований тикає він думкою до землі, його руки тягнуться до плуга, а розум не освідомлює, що плуга знеспаєним рукам не вдержати. Немає сил фізичних; патомість страшна втома — і фізична, і моральна. Утома, що пробивається в поета всюди. Року 1931 пише поет вірш п. з.: „Зміні“. Присвячує його молодим, де „осінь лишне до думок“ і „нам уже іти до краю“. У тридцять років поет дивується: „і я у тридцять про любов...“ Ніби стара роками людина. І єдина втіха в догораючій житті — це пісні, повні згадок про минуле, тут за природою, тяга до села. А місто — це ніби персоналіфікація злої поетової долі. Все зле походить від нього. Там нема місця людині з чистим серцем...

„Я звикнуть не могу до міста,
Бо серцем я ніжний і чистий...“ („Разка“)

І який дисонанс, коли читаєш далі:

„Дарма, що колись був чекістом...“

І далі віршований опис розстрілів, опис, де чується сумнів, скарга та ніби несміливі спроби виправдати свою чинність. Порівнюючи цю чинність із працею косаря, що робиться ним в ім'я майбутнього врожаю, Фальківський каже („Минуле“):

„Я теж косити мушу
В ім'я майбутнього врожаю,
І жах один, що жертви душу,
Подумать тільки, душу мають...“

Так ніби треба. Революція того вимагає. Можна скласти цілу низку посилок, виводом з яких є рішення прийняти на себе страпну службу. Рішення не в значенні особистої ініціативи, але як піддання натиску з гори. Посилки: Я борюсь. Здобуваю. Здобує треба зберегти, отже — вартуй! І Фальківський стає до цієї служби з свідомістю: „мушу“. Ця хвора свідомість утримала його на страпній варті цілих три роки... Захист революційних здобутків вимагає ні перед чим не спинятися. ні чим не гидувати в її службі, хоч би то був і „смітник жовтня“ („Ех і вдарило ж“):

„Я служив у чека...
Дні і ночі голодний,
 без снів,
Я на смітинку жовтня копавсь,
Не жахався я тіней з могил,
Тіней тих.
 Що я сам розстріляв...
Вартував революції кров...“

Ненависть до панства жагуча й послідовна, наверствлення обрід, голодного озлоблення, що вилилося в таких творах, як „1905“, „Казка“ та інші, усе це надало Фальківському те психологічне забарвлення, що звернуло увагу тих, хто шукав і вибирав виконавців безоглядно-жорстоких наказів.

Але ця ненависть, як показалося потім, охопила Фальківського й до тих, хто по революції („Ех, і вдарило ж“):

..... життя за полу ізловив
І кричить:
 — О. Комуно!
Хто зумів переплигнути бар'єр“

Відшуміла революція. Гру виграно. Панські карти побито. Прийшли будні, й знову, як звичайно, одні на горі, а другі на споді. І хто ж на споді? Ті, що винесли революцію на собі... Заправляти, користуватися здобутим приходять інші, приходять ті, що не жертвували, ті —

„Хто з ідеї пошив убрання...“

Там, на горі — повітні пани, пани революції, а Фальківський — її інвалід. І —

„Чи ж потрібний кому інвалід?...
Що колись боровся без слів?
.... Одремів...
 Одгукав...
 Одшумів...
Як весною розбурханий лід...“

Інваліди живуть минулим. І Фальківський тікає в минуле, там шукає забуття. А мріяти про минуле в совітській суворій дійсності — це свого рода неблагонадійність, небезпечний ухил. Намагатися „вперед“, відгукуватися на події дня, агітувати, підлещуватися, славословити — от що вимагається від совітського письменника, чого не робив, не міг і не хотів робити Фальківський.

..... З віршів кар'єр
Не робив й не робитиму я...“

каже він („Ех, і вдарило“). І не співає на замовлені мотиви. Через те в його піснях чується ширість. Мотиви революції, а власне не революції, а більш сучасної дійсності в творах совітських письменників, особливо поетів і особливо українських звучать або вульгарно грубо, або є акомпанімент, що має надати певне забарвлення тій чи тій темі. Від творів першого порядку тхне підлещування, від дру-

гих — штучністю, і між рядками часто легко можна прочитати авторове „мушу“.

У Фальківського цього нема. Що він оспівує, то оспівує щиро. Очевидно, тому й мотиви революції в нього сягають у минуле. Те, що бачиш у Світах щодня в усіх його проявах, тяжко ідеалізувати. Світські будні не притягають музи Фальківського.

Шукання в минулому ідеальних форм життя, віра в „казку“, чиста лірика — все це не належить до програми совітського письменника.

Вже р. 1926-го про Фальківського пишуть: „Товаришу Фальківському якось трудно зрозуміти сьогоднішній день, і через те він нудує за минулим і шукає в нім забуття. В казку вірять, та не всі, товаришу Фальківський“ (П. Лакиза: Літературні нотатки, „Життя й Революція“, 1926. кн. VIII). Забуття треба шукати в боротьбі, — кажуть Фальківському, не розуміючи, що він виборовся вкрай. Але ж на такі вказівки, чи може перестереження, Фальківський не відізався. Не міняє свого тону, й пише далі так, як уміє й відчуває. І ось від року 1931 його ім'я зникає з часописів, він не друкується, його відсутню в сутінь, звідки виходить року 1934-го вже як „зрадник“ совітської держави...

Усі війни ведуться в ім'я якоїсь то „справедливості“, і завжди так якось випадає, що ті, хто фактично воював, починають зрештою бачити, що боролись вони за щось зовсім інше, що замість ангола справедливості з кривавих руїн повстає темний демон...

Хто борець, той буде вічно боротися. Хто боровся за справедливість і його обмануто, той знову повстає. Народ побив панські карти. Але прийшли інші, ніби то друзі, підступно відібрали козири, й народ знову лишився насподі. З властивою Фальківському ширістю й відданістю кидається він збивати нових ланів із їх позицій, і платить за це своїм життям. гине від меча, що сам підніс...

Ймутьок поезій лишився після Фальківського. Невесела спадщина. Жаліба книга життя. Небуденний приклад трагедії українського співця знівченої душі, запряженої в ганебну колесницю сучасних „варягів“ на українській землі.

Прага.

Олександра Чернова.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родинна драма.

ДІВІ ОСОБИ:

Кочубеї Василь, генеральний суддя.

Любов, його дружина.

Мотря, їхня дочка.

Нянька в родині Кочубеєвії.

Дівчина, служниця.

Іскра Іван, полковник полтавський.

Апостол Данило, полковник миргородський.

Троципський, полковник гадяцький.

Святаїло Іван, пін із Полтави.

Никанор, чернець.

Вістовці, козаки.

Діється за гетьманування Івана Мазепи.

ДІЯ ПЕРША.

Світлиця в Кочубеєвому домі в Батурині.

Вечір.

Кочубеїха *(вносить із сусіднього покою світло, ставить його на столі й спускає запони на вікнах)*.Дівчина *(входить із передпокою)*.

Вельможна пані там-он у дворі

Якісь ченці прийшли: один старий,

А двоє неблушників...

Кочубеїха.

А, це ті,

Що їх спіткала біля церкви днесь.

Вертаючись додому по Вечерні:

Прохали пристановища... Чого ж

Вони в дворі?.. Старого ти пришли

Сюди та приготуй покій для нього.

А молодих в челядницькій прийміть,

Про всіх вечерю добру спорядіть.

Дівчина. Гарзд, все зробимо, вельможна пані *(Виходить)*.
(Кочубеїха ходить у задумі по покою. По хвилі входить Никанор).Никанор *(низенько вклоняється)*.

Мир дому вашому, вельможна пані,

І всім живущим в нім.

Кочубеїха *(показує на крісло)*. Сідай же, отче. —

Стомилась десь весь день у походеньках?

Никанор. Спаси Господь. Воістину стомилась

Серед мврьської суєти. *(Сідає)*.Кочубеїха *(сідає теж)*. Звідкіль

Мандруєте? куди й чого?

- Никанор. Із Лаври,
З Києва: були на прощі там,
Тепер вертаємось собі додому.
- Кочубеїха. Куди?
- Никанор. У Сівське: ми ченці смиренні
Із Спаської обителі святої.
- Кочубеїха. Я чула, і не раз, про цю обитель.
Святу, але навідати її
Господь нас так ніколи й не сподобив.
- Никанор. Зіло велебна, тиха, велелінна
Обитель... Хоч не імами сокровищ
І добр земельних, та Господь святий,
За наші молитви і денно й ношню,
Благотворителів побожних, щедрих
Нам посилав в скруті повсякчасно:
Про нас рука їх не оскудівав,
Обитель украшав й нас годув.
- Кочубеїха. Хто за ігумена в монастирі?
- Никанор. Архимандрит смиренний Теофіл.
- Кочубеїха. А імення, отченьку, твоє?
- Никанор. Мов?..
Раб Божий інок Никанор.
- Кочубеїха. І ми,
Як всі, що грішний світ і суєту
Мирську над святість тихого життя
Й душі спасення возлюбили, будем
Прохати вас молитися за нас.
Але про це — пізніше, а тепер
До трапези, велебний отче, прощу.
- (Встає й проводить ченця в передпокії; за хвилинку вертається).*
- Нянька *(глибока, але бадьора ще, бабуся, по павзі входить із передпокою)*.
Ти. Любоко, тут?
- Кочубеїха. Та бачиш же, що тут...
Що Мотря?
- Нянька *(підходить ближче)*. Що... Що вчора, те й сьогодні:
Співав та сміється, а сама —
Несамовита наче. — знаю добре я...
Мене тим сміхом її не одурити...
Співав... сама ж, як та струна на кобзі
Натягнута. — ось-ось урветься... Чула?..
- Кочубеїха. Ти це до чого?
- Нянька. Ні до чого... Так...
Кажу, що є.
- Кочубеїха. А чом же ви її
Не заспокоїте — Меланка й ти?

Про це ще вчора я тебе прохала,
А ти мені — „що вчора, те й сьогодні“...

Нянька. Не так ви з паном скривдили її,
Щоб заспокоїлась вона так легко.

Кочубеїха (*ходить по покою*).
Що — може скаржилась тобі?.. Гляди ж.
Про це нікому ані слова!...

Нянька. Знаю,
Не вчи... Не скаржилась, хоч я й питала...
Сміється тільки та верзе таке.
Що страшно слухати... ..Перекажи. —
Говорить, — ненці, няню, що вона
Гетьманшею не буде все одно.
Чи вийду за гетьмана я, чи ні...“

Кочубеїха (*раптом зупиняється, ледве втримуючи гнів*).
Ще що?..

Нянька. ..Перекажи ти — каже — її,
Що знаю я — мовляв, — чого вона
Ще здавна, все життя і до сьогодні
Все лихом дихає так на гетьмана:
Молодший був — до нього залицялась,
Як і багато ще таких красунь,
А він, орел, не подививсь на квочку
І перевагу дав якійсь вдові.
Бо та вдова теж мала льот орлиний.
Перекажи — казала знов, — що я
Все добре бачила, все добре чула,
Як поїдом старого батька їсть
Вона, чому не скине він гетьмана
Мазепи й сам не стане за гетьмана,
Вона ж гетьманшею... Але це буде —
Скажи ти, няню, ненечці моїй —
Хіба тоді, як на долоні в мене
Та виросте коса“...

Кочубеїха (*вибухнувши страшним гнівом, тупає ногою*).
А отже буду!..

На злість і її і підлому Мазені... ..

(*Похватившись, мовчки пройшлася покоем*).

А чом же не спитала ти її,
Звідкіль про молодість мою думки
Такі у неї? Чи не ти, буває.

На старість з глузду зсунувшись, сама
Десь розпятакалась про це при ній?..

Нянька. Я?!.. я?.. Дитині на батьків своїх?..
А гріх — про нього ти забула, Любка?
Та ж ти сама не раз — згадай — при дітях
В розмовах із свашками та кумами.

Жартуючи, про давнє споминала:
 Як за Мазепою ви всі шаліли,
 Як вгадували й ворожили, з ким
 Із вас одружиться цей бабодур, —
 Та й не вгадали: залицявся до вас. —
 Чи може вам здавалось лиш. — сватів же
 Послав до Фридрикевички-вдови...
 Про це при дітях вільно ви товкли,
 А діти що? Ви — в жарт, на глум, вони ж
 На ум дитячий свій все тее брали,
 Коли ж щось трапилось, то бач — згадали.
 Не раз же й панові ти докоряла,
 У гніві забуваючи, що діти
 В покої з вами й слухають усе.
 То ж плачся. Любка, ти сама на себе:
 Мого гріха в цьому немає зовсім.

Кочубеїха (*погірливо*).

Що? плакати? мені?.. Чого? що сталось?

Нянька. Страшне! Повстали діти на батьків...

Кочубеїха. Пусте!.. Старий розпусник, недоляшок,
 Дурне дівча звів з розуму, а я
 Повинна плакати?

Нянька.

Дівча оте —

Твоя дочка.

Кочубеїха.

Нехай і так, але

На діток непокірних є лоза.

Нянька.

Ох, не про Мотрю та лоза: боржій
 Вже смерть собі, сердешна, заподів, —
 Хай Бог простить гріха, — ніж та лоза
 До неї доторкнеться.

Кочубеїха (*твердо*).

Ліпше смерть,

Аніж наруга й поговор!

Нянька

(*обурено*).

Яка

Наруга?.. Схаменися! що ти мелеш?..

В погорді стратила ти серце й розум...

Кочубеїха.

А що ж чинить? — тебе питаю я.

Нянька.

Віддати за гетьмана.

Кочубеїха.

Й ти також?..

Та ж він годиться їй в діди!

Нянька.

Нехай:

Вона не перша буде за старим.

Умре він — виїде ще й за молодого.

Кочубеїха

(*що далі, то все більше драгується*).

Та ж він — отець хрищений їй, чи ти
 Забула вже?

Нянька.

Я не забула, ні, —

Але гетьман велику силу має:

Його послухає владика — й шлюб
Дозволить цей...

Кочубеїха (*розлютившись*). Іди звідсіль, стара!..

Та до дочки не смій заходить більше
Й речами блудними йї потурати!
Замкнись в своїй світлиці, та ні з ким
Про неї ані слова, а дочці
Я раду дам сама.

Нянька (*тупає до дверей*). Гаразд, іду...

Ти ж прохолонь: не добра рада та.
Що родиться в ненависті й у гніві.
Та оглядайсь на Бога перш, ніж раду
Якусь захочеш дати: Він, святий,
Наруги жодної не бачив в тім,
Що Діву молоду та віддали
За жінку старцеві із Назарету...

Кочубеїха (*тупає ногою*).

Старі, безумні речі... Йди, кажу!..

Нянька. Та йду ж, іду. — притьма не треба гнати...

(*Виходить*).

Кочубеїха (*якусь мить стоїть, не міняючи постави, потім підходить до столу й з глибоким стогоном опускається в крісло; обважніла з дум, її сива голова хилиється на груди*).

Кочубей (*входить із сусіднього покою; глибока, але тиха печаль на всій його постаті, в обличчі, в рухах*). Сама?.. З ким, Любко, розмовляла ти?

Кочубеїха (*почувши його голос, стрепенулася й випросталась у кріслі; на виду — знову кам'яний вираз*).

Стара була.

Кочубей (*сідає*). Стара?.. А я вже думав,
Що сват Данило або Іван... Що ж Мотря?..

Кочубеїха (*рвійно схопившись*):

Про Мотрю ти?!.. Вона тобі болить?..

(*Задихана від гніву, перекиляється до нього через стіл*).

Про Мотрю всі — й стара ота і ти...

А я?.. Твої думки туди летять...

Чому ж мені ти в душу не заглянеш?..

Про Мотрю хочеш знати ти — то ж знай:

Сміється з нас вона, сміється й кпить,

І слово наше батьківське для неї —

Ніщо!.. Та як би й ні, коли ви всі —

Мов змовилися потурати йї.

Кочубей. Навіщо, Любко, ти говориш так,
Хоч добре знаєш, що неправда це?

Кочубеїха (*глибоко діткнута, відхиляється з обуренням*):

То цебто як?!.. Брещу, чи що, умисне?..

Ти зважив, щб говориш?

Кочубей *(розпучливо)*. Ах, не те,
 Не те: кажу, що гнів в тобі гозорить,
 А він — дорадник кепський. Заспокойся,
 Себе ти опануй і глянь на неї
 Не як на ворога — хай криє Бог —,
 Але як на дитину рідну, і тоді
 Глибока ніжність серце опанує,
 І з уст твоїх поллються інші речі...

Кочубеїха *(одвертається й ходить по покою)*.
 Не дїжде!..

Кочубей. Постривай, не говори так...

Кочубеїха. Та що ти хочеш і куди це гнеш?..

Як бачу я, то й ти уже ладен
 В наложниці свою дочку віддати
 Тому розпутникові, що на старість
 Не про душі спасення дбає, тільки
 Дівчат з ума безлично зводить...

Кочубей *(обурено, з докором)*: Любо!..

Кочубеїха *(не зважаючи)*:

...Забувши гріх і гонор свій гетьманський.

Кочубей. О, Боже наш!.. Та хто сказав тобі,
 Що згоден я на це?.. Кажу я тільки:
 У серці гнів свій затамуї, бо з чим
 Ти прийдеши на обраду наших кривних,
 Що зійдуться ось-ось у цім покої?

Кочубеїха. І їм те саме я скажу, на світ
 Увесь кричатиму про те безчестя,
 Що заподїяти його завзявся
 Старий Мазепа нам!

Кочубей *(злякано)*: Та Боже крий
 Тебе!.. Чи хочеш ти життя своє
 І нас усіх занастить навик?

Кочубеїха. Життя?.. Що варт життя твоє й мов
 В такім приниженні, в такій неславі?

Кочубей. В яким приниженні? в якій неславі?..
 Чи уряд генерального судді —
 Приниження?.. Та ж по гетьмані я
 Особа перша тут...

Кочубеїха. Та не гетьман!

Кочубей. На це його величності царя
 Всесильна воля, і не нам її.
 Куди захочем, скерувать.

Кочубеїха. Не нам?..

Кому ж?.. Чому ж Мазепа так, як схоче,
 Керує нею?

Кочубей. Це неправда.

Кочубеїха *(тупнувши ногою)*. Правда!..

Вже скоро двадцять років, як його
 Покірно слухає Москва дурна.
 Засліплена лукавими речами
 Старого лиса, й з вас ані один
 Не зважиться розвіяти облуду.
 Мазепа знає це і крутить вами,
 Як схоче: схоче — з'їсть, не схоче — ні...
 А все чому?.. Бо смів він дерзати!
 Тому й усе дозволено йому:
 Дочка у генерального судді
 І красна й молода — давай сюди.
 Щоб похить ту старечу бдоволити...
 Чому і ні, коли кивнути лиш —
 І запобігливо красуню тую,
 Хрищеницю, за згодою її,
 Не боячись людського поговору,
 До ложа грішного сам батько рідний,
 За ліву руку взявши, приведе!..

Кочубей (*кинувшись на місці од великого обурення*).

Та що верзеш ти, Любко. — схаменися?!..

Чи ти при пам'яті? Де розум твій?..

Кочубєїха. На місці розум мій, а от — де твій?

Суддя він генеральний...І сконавш

Суддею ти, та ще й в гидкій неславі,

В нарузі і зневазі през дочку!..

А все чому? Тому, що ти — нікчема,

Не лицар, хоч при боці шаблю носиш,

Людина без гонбру й самолюбства,

Тюхтій, лемішка, стоптаний постіл!..

Чи диво ж, що, рівняючи вас всіх,

І серцем і душею недолугих

І скорбних розумом, дочка твоя

На лисові старому опаліла?..

Бо хто він є, коли рівняти з вами? —

Орел серед сполоханих курей.

А розумом — правдивий Соломон..

Кочубей (*сидить, пригнічений, похиливши голову*).

Чого лютуєш, Любко? що ти хочеш?..

Кочубєїха. Життя прожив зо мною ти, та й досі

Питаєш... Так і пропадеш колись —

І ти і всі — в Мазепи на уздечці.

Кочубей. Пусте говориш: кожен при гетьмані

Виконує свій уряд, всім же нам

Гетьманами не бути.

Кочубєїха. Ти — не всі!

Нікчема лиш міркує від безсилля,

Що він — як всі, і спокій тим дає

- Собі. Розумний, сміливий завжди
Не хоче быть, як всі, але — над всіми.
- Кочубей. Гординя це, а гордим, знавш ти,
Противиться сам Бог.
- Кочубейха. Так, знаю я.
Але я знаю ще і те, що Бог
Ще більш противиться рабам лінивим,
Таким, як ти, й лишає їх в нарузі,
В нікчемності рабами пропадати!..
- Кочубей. Я — раб лінивий?
- Кочубейха. Так... Хто стратив вже
Й самé бажання вгору йти — той раб,
Лінивий раб!
- Кочубей. Нема куди йти вище.
- Кочубейха. Нема? Чому? А уряд ще гетьманський?..
Чи ти про нього й думать не дерзавш?..
- Кочубей (*з острахом дивиться на неї*).
Ти що? до чого ти?... Та ж там Мазепа!
- Кочубейха (*твердо*).
Зіпхни його, як всяку перешкоду,
І далі йди!
- Кочубей (*злякано підводиться з крісла*).
О, Боже...
- Кочубейха (*зневажливо*): Я ж кажу,
Що ти — нікчема: від самої гадки
Напав на тебе вже і страх і тренет.
Чому ж колись Мазепа не злякався
Зіпхнути Самойловича з дороги
І вирвати у нього булаву?
- Кочубей (*трохи отямившись, мовчки йде до відкритих дверей, прислухається біля них, відхиляє їх і висовує голову в передпокій; упевнившись, що ніхто не підслушував, тихенько причиняє двері, вертається й схвильовано ходить по покою*).
Тобі, я бачу, вже життя набридло.
- Кочубейха (*що стежила за ним, не товаючи свого превирства до нього*):
О, так! кому і світ самий не збридне,
З такими лицарями живши вік!..
Хоч би з дочки узяв примір: вона,
Щоб стать гетьманшею, любенько
З шляху зіпхне і батька й матір... Пху!..
(*Виходить праворуч ув інші покої*).
- Кочубей (*підходить до вікна, злегка відвертає запону й припадає чолом до шиби; далі так само до другого вікна й шепоче схвильовано*):
Яке безумство! жах який!..

Мотря (*відхиляє вхідні двері, роззирається по покою, врешті входить*).
Сами

Ви, тату?

Кочубей (*що саме був край другого вікна, затрусившись, рвійно повергається*).

Хто тут?!.. Ти це, Мотре?..

Мотря (*зазираючи в сусідній pokій, тихо*): Я...

А ненька де?

Кочубей (*іде їй назустріч*). Допіру вийшла звідси...

Моя голубонько... (*Озираючись на сусідній pokій, обіймає й цілує її в чоло*).

Мотря (*цілує його в руку, крізь сльози тихо*):

О, тату мій!

Я знала... знала я... що ви на мене

Не маєте у серці гніву.

Кочубей. Гніву?..

Ні, ні, моя дитино... гніву — ні,

Але я маю жаль на тебе, серце,

А за що — знавш ти...

Мотря (*припадаючи до нього*). Про це не треба...

Не треба, таточку мій бідний...

Кочубей (*в розпуці*). Боже!

Невже це правда, що його, старого,

Ти покохала?..

Мотря (*з болем*). Боже мій... не треба

Про це...

Кочубей. Та як могло це статись?..

Мотря (*по мовчанці*). Доля...

Кочубей. Тяжка ж твоя, моя дитино, доля.

Мотря. Коли й тяжка, то тільки тим, мій тату,

Що завдаю своїм коханням вам

Глибокого жалю. Простіть мене,

Не гнівайтесь, благословіть хоч ви...

(*За останніми словами на порозі з сусіднього покою стає Кочубеїха й похмуро стежить за сценою*).

Кочубей (*повернений до тих дверей спиною, не бачить її*).

Нехай тебе Господь благо...

Кочубеїха (*знівно*). Не смій!..

(*Батько й дочка здригаються від несподіванки й зостаються якусь мить нерушними: він, убгавши голову в плечі, немов чекаючи удару, вона — пригорнувшись до батька*).

Кочубеїха (*переступає порога й зупиняється*).

Таким, як донечка твоя, нема

Благословення, — чув?..

Мотря (*бере раптом батькову руку й цілує*).

Прощайте, тату!..

(Випростовується й, не глянувши на матір, іде до вхідних дверей).

Кочубеїха *(грізно тупнувши ногою):*

Стій!..

Мотря *(взявшись за ручку дверей, повертає голову й через плече дивиться на матір).*

Слухаю,

Кочубеїха. Твоє останнє слово?

Мотря. Прощайте, — це було останнє слово.

(Виходить).

Кочубеїха. Ти чув? ти бачив?

Кочубей *(в розпучі).* Що чув? що бачив?...

Кочубеїха. Яка вона до ньєнки шаноблива...

Чого вона приходила сюди?

Кочубей *(хапається за голову).*

Ах, спокій дайте! вже не маю сили...

Йде обертом у мене голова...

Приходила, як всякая дитина.

Щоб приголубив хтось, — коли не мати.

То батько хоч, сказав ласкаве слово:

Та ж коло неї ти повітря всєньке

Ненавистю й злобою отрула, —

Чи ж диво, що у рідного вітця

Прийшла шукать дитина спочуття?...

Не в матері — ти чувш? — у вітця,

Бо мати не подивиться як слід,

Не заговорить навіть. — як не мати...

Кочубеїха. Ти ж чув, — заговорила, а вона

Мені на тебе що?..

Кочубей. Заговорила?..

Та ти ж ногою тупнула на неї!

Кочубеїха. Ти ж як хотів — її перепросити

За те, що проти батьківської волі

Іде пробуєм?

Кочубей. І старий, бува,

В житті не раз зіб'ється з пливу. Йї же

Хто зважиться за гріх поставити це?

Кочубеїха *(дослухаючись):*

Авжеж, авжеж... свята та Божа... Йде хтось...

Дівчина *(входить).*

Пани полковники — Апостол, Іскра...

Кочубей *(іде назустріч).*

Проси, проси...

(Дівчина виходить. Із передпокою входять полковники — Данило Апостол та Іван Іскра).

Ласкаво прошу, друзі!

А постол. Добривечір, мій свате! Як ся маєш?

Іскра. Добривечір, Василю!

А постол. Й сваха тут —

Добривечір!

Іскра.

Здорова, Лямбо!

(Вітаються).

Кочубеїха.

Прошу

Ласкаво, гості дорогі, сідати.

А постол (а за ним Іскра, Кочубей і Кочубеїха сідають до столу).

Сердечно дякуєм, а сісти її справді

Не вадить: на ногах ми цілий день.

Кочубеїха. Чого ж бо так?

А постол. А так, як бачиш, свахо:

Москва воює десь, а нам турбота.

Кочубей. Що — знов потуги просить?

А постол. Просить?.. Де пак, —

Давай! — кричить притьма, і все — як в прірву.

Ясновельможний нашо вже слухняний,

А її то терпець ось-ось урветься в нього.

Кочубеїха. Що ж зможе він?

Іскра (махає рукою). Нічого: побурчить

І зробить все, як цар велить.

А постол.

Це правда,

Та її що ти вдієш супроти Москви!..

Не сила.

Кочубеїха.

Дивно чути це мені:

То ти гадаєш, свате, що якби

При силі ми були, ясновельможний

І опір стати зважився б?

(Всі з певним подивуванням дивляться на неї).

А постол (з мішаним почуванням образи, страху та обурення):

Хто — я

Гадаю?!.. Та Господь з тобою, свахо, —

І в думці я цього не покладаз

Ніколи. Я єсть я, і говорити

Про себе можу лиш, а щодо інших —

Як можу знати я чужі думки?..

Ясновельможний в ласці у царя

Великій і заслужений, — яка ж

Про опір мова може бути тут?..

(Кочубей та Іскра понуро мовчать).

Кочубеїха. Невже про нього її слова у розмові

Між нами, кривними, сказати не можна?

А ми з старим і запросили вас.

Щоб побалакати якраз про нього.

Ясновельможного, — то як же бути?

Апостол (*кидає непевний погляд на Іскру*).
 Послухаєм, про що, тоді і скажем,
 Чи гоже нам, полковникам, вести
 Розмову ту.

Кочубеїха. Ми запросили вас
 Не як полковників, а лиш як кривих,
 Щоб з вами на обряді цій родинній
 На чомусь стати — так або інак,
 Але не ждала я і не гадала,
 Що від якогось вже часу не вільно
 І говорити, навіть між своїми,
 Якраз про ту особу, що про неї
 Ми досі вільно говорили тут...

(*З обуренням*):

Та що ж це справді? Хто єсми? Раби,
 Чи вільні лицарі і старшина?
 Хіба особа тая не від вас залежить,
 А ви від неї?..

Кочубеї (*з острахом*): Любко...

Кочубеїха (*задираючись від гніву*): І коли
 Особа тая плюне вам в лице —
 Ви тільки втертись мусите покійно,
 А може ще й подякувать за ласку
 Особі тій?.. Ні... ні... не можу я...
 При згадці лиш самій... про ту особу...
 Про те, що... що... Кажи, Василю, ти...
 Не в силі я...

(*Апостол і Іскра, нічого не розуміючи, перезираються*).

Кочубеї. Ти заспокойся, Любко...
 Я сам скажу про все, що треба...

Кочубеїха (*одвертається, магнувши рукою*). Добре...
 Кажи...

Кочубеї. Вся річ, що схвилювала так
 Мою стару, — це річ лише родинна,
 Тому про неї, друзі любі, вільно
 Порадитись в чотири оці можем,
 Аби лиш це між люди не пішло.

Апостол. Ми слухаємо, свате.

Кочубеї (*підшукуючи слова*): Річ у тім...
 Ясновельможний... ми того не ждали...
 Але... не примха це, не жарт... поважно...

Кочубеїха (*не витримавши, обертається*).
 Чого ти топчешся на місці?..

(*До гостей*): Він,

Ясновельможний ваш, без соромá,
 Не боячись ні Бога, ні людей.

Дочку у нас, хрищеницю свою,
Знечев'я сватав. Оце й усе!..

А постол та Іскра (*кинувшись на місці*):
Як — Мотрю?!..

Кочубеїха (*саркастично*): Не мене ж, — це певна річ.
(*Гості презираються з величезним подивуванням*).

Іскра (*по павзі*): Це справді несподіванка... Та ж він,
Ясновельможний, буде свояком
Тоді небожеві своєму, я ж
Прийдусь йому якимсь немов би дядьком,
А ви — ти, Любоко, і Василь — батьками...
Бо ж тесть і теща — все одно батьки...
Та й ти, Даниле... хто — стривай?..

А постол. Теж ніби
Якийсь далекий дядько...

Іскра (*до Кочубея*). Ваш Василь,
Данилів зять, вже прийдеться тоді
Ясновельможному за шваґра, — так?

Кочубеїха. Авжеж, що так. Наробить плутанини
Такої цей жених ясновельможний,
Що вже не знатимеш, кого як звати.

А постол (*по хвиліці надуми, розважно*):
А я сказав би — це пусте: між людьми
Всього бува, й на перешкоді стати
Це не могло б... А от оте... що він —
Хрищений батько... Ви ж йому казали?
Він що?

Кочубеї. Владика, каже, ублагаю...
Митрополита... й шлюб він розрешить.

Іскра. А Мотря знає?

Кочубеї. Знає.

Іскра. Що ж вона?

Кочубеї. Хоч зараз.

(*Іскра мовчки здвигає плечима й розводить руками*).

А постол. Так?.. За чим же діло стало?
Немає отже, бачу, перешкоди:
Жених посватав, молода — хоч зараз
До шлюбу йти, владика гріх відпустить, —
Чого ж іще? Що треба — все...

Кочубеїха (*ледве втримує себе*). А ми?

А постол. Хто ви?

Кочубеїха. Батьки. Чи вже батьків
І згоди їхньої не треба?..

А постол (*здивовано*): Як?

Хіба не згодні ви?

- Кочубеїха. А ти, мій свате,
Свою доньку так згодився б віддати?
- Апостол. Та хто ж не згодився б доньку свою
Віддати за гетьмана!
- Кочубеїха. Та ж йому
Вже сімдесят минуло!
- Апостол. Ну, то що?
Адже з ним жити не батькам — доньці:
Аби до мислі, свахо, він був їй,
А ваше діло — шлюб благословити.
Адже жених не хто-будь — сам гетьман!
- Кочубеїха. О, так! гетьман... Та й ми не посполиті,
Здавалось би, тому і честь ота
Вже ніби не така й велика... Хе!..
Старий розпусник, стоптаний шкарбан,
Що мусів би молитись ревню Богу
За ті гріхи, що за життя накоїв,
Він, лис старий, облесними листами
Дівча дурне безсромно омавив,
Забувши, що вона — дочка хрищена,
Й до ложа грішного свого зманити
Безецно хоче шлюбом. Честь велика
І справді — випхати своє дитя
В наложниці законні до гетьмана!..
Чи говорять про те, як шлюб такий
Благословить на небі Бог, а тут —
На світі цім — ухвалять добрі люди?..
- Апостол. Того, що ти говориш про гетьмана,
Не знаю я.
- Кочубеїха. Ой, свате, не лукав! —
Про все ти добре знаєш, як і ми.
- Апостол (*намагаючись бути спокійним*):
Ні, ні, не знаю і не чув нічого.
А що старий та візьме часом молюду —
Це ж світоза річ, і в Святім Письмі
Про шлюби отакі читаєм ми.
- Кочубеїха. Святе Письмо — річ Божя, а не людська:
Не нам судить Його святую волю...
А ми... про нас в Святім Письмі не буде,
Бо грішні люди ми, а не святі,
І досить з нас, як приписи святі
Побожно ми виконувати будем.
Святий закон нам не велить іздавна
Вінчать хрищених батька та дочку,
Бо це — великий гріх перед людьми
І перед Богом, а тому не буде
І нашої на шлюб цей згоди.

Іскра.

Так

Воно й повинно бути, — згоден я.

Але коли така вже ваша воля —

Не розумію я. навіщо ви

По нас послали... Ясно ж все й без нас,

Тому й порада наша ні до чого.

Апостол. Це те, про що хотів спитати й я.

Кочубеїха (*показує на чоловіка, саркастично*):

Про це вже ви його питаєте, — він це.

Якої ради хоче він од вас —

Не знаю я. Що думаю сама —

Сказала вже.

Кочубеї (*ніби прокинувшись*): Сказала, та не все:

Сказала ти про те, що ми незгодні

На шлюб гетьмана з нашою дочкою,

Мене ж гнітить одне страшне питання:

А далі що?.. Я знаю... певен я,

Що це потягне наслідки страшні

Про нас...

Кочубеїха.

Які?.. Та ж наше право й воля

Свою дочку віддати, за кого схочем!

Кочубеї.

Але ти не забудь того, голубко,

Що всякий з женихів — хто б він не був, —

Діставши гарбуза, вважає це

За ганьбу, за образу чести...

Кочубеїха

(*ледве втримуючи гнів*):

Ну,

То що?

Кочубеї.

А те, що наш жених — гетьман,

І честь ображена гетьманська. Мало —

Гетьман Мазепа — мудрий і всесильний.

Образу він у серці затаїть,

Навбач, як і давніш, він буде гарний,

Але й не зчуємось, як на старечі

На наші голови одного дня.

Для нас неждано зовсім, упаде

Тяжке нещастя: я Мазепу знаю.

Кочубеїха

(*одвертається, крізь зуби злісно*):

Прокляття!..

Іскра

(*похиливши голову*): Це, на жаль, святая правда.

Апостол.

Так, так, це правда.

Кочубеїха

(*з підозрінням*): Що ж чинити маєм?..

Куди ти гнеш оце свою розмову?

Кочубеї.

По довгій я надумі зміркував

Порадитися з вами, любі друзі.

Й прохати вас — в приватній справі цієї

Уплинуть на гетьмана так, щоб він

Свої думки зрікся назавжди.
 Всі околичності з усіх боків
 З'ясуєте йому, а їх ви чули
 Допіру... Ви запевните його
 В доброзичливості покірній нашій
 До нього, до високої його
 Гетьманської особи.

Кочубеїха. Знов тісі...

Та ти ж казав уже йому про це —
 Чи дуже він послухав?

Кочубей. Так, казав,

Але одне — коли говорить батько,
 Одпорная, як кажуть, сторона,
 І зовсім інше, як про справу скажуть
 Сторонні і поважні люди. Ви що
 На це?

Іскра. А Мотря? Та ж ні в чім, як в згоді

Її, ввесь корінь лиха. Варто їй
 Сказати, що не хоче за гетьмана,
 І він в ту ж мить від неї одсахнеться.

Кочубей. Дамо з дочкою раду ми собі,
 Аби лиш знать, що наміру свого
 Він зрікся, а до того й починати
 З дочкою річ даремна: віри він,
 Що доброхіть вона зріклась за нього
 Віддатися, ніколи не поїме,
 І халепи нам певне не умкнути...
 Ото ж питаю вас, кохані друзі,
 Чи згодні ви в цій делікатній справі
 Мені до помочі прийти?

(Полковники якусь хвилию мовчки роздумують, викликаючи тим нарастання гніву в Кочубеїхи й поглиблення печалі в Кочубея).

Кочубеїха *(призро, але стримано)*: Чого ж
 Ви мовчите, полковники хоробрі?
 Не на Москву ж підмовити гетьмана
 Війною йти вас просимо ласкаво,
 І не зріктись гетьманства на користь
 Достойнішим і Україні...

Кочубей *(сердито)*. Любко!..

Не говори образливих дурниць...

Кочубеїха *(кинувши на нього байдужий погляд)*:

...Ми тільки просимо вас, кривих,
 Хоч раз в собі перебороти той
 Несвітський страх до хитрого Мазепи
 Й одважитись сказати правду в вічі,

Щоб кинув він свою ганебну примху
 І спокій дав статечним, добрим людям.
 Коли Іван не вельми — знаю я —
 Улюблений гетьманом вже здавнї,
 То ти, мій свате, за останній час —
 З якої вже причини, я не знаю —
 Придбав собі його велику приязнь,
 Тому ми сподіваємось, що ради
 Він вашої послухав напевне.

Апостол (*спалахнувши*):

Вгадала, свахо, ти: гетьманську приязнь,
 Що, мов той щит, нас береже
 Від примх всесильної Москви,
 Я врешті заслужив також, розбивши
 Мазепинога недовір'я лід...
 Нелегко це було, але вже сталось.
 Коли ж я тої приязні позбудусь
 Ізнов, то це вже назавжди, й Москва
 В нагоді першій злопає мене,
 Бо на всіх нас, полковників, вона
 Останнім часом дихає грозою.
 За приязню ж гетьмана я спокійний
 За себе, за родину й за мастки.
 Невже могли ви мислити собі,
 Що з глузду зсунувся старий Апостол,
 Що він одважиться необережним
 Якимсь учинком приязнь ту гетьманську
 Розбить, а може й гірше ще — стягнути
 На себе грізний гнів Мазепи? (*Підводиться*).
 Ні,

І не просить про це...

Кочубеїха.

Яким учинком?..

Подати раду слухную Мазепі
 Ми просимо тебе...

Апостол (*сміється*).

Мазепі?! раду?..

Жартуєш, свахо, ти, або нещиро
 Говориш це... сама бо добре знаєш,
 Що не навчиш мудрішого за себе.
 Повір: коли із сватанням гетьман
 Звернувся до вас, то все він зміркував
 Ще перед тим і наших вже порад
 Собі не потребує... (*Схвильовано ходить по по-
 кою*).

Кочубеїха (*до Іскри*):

Ну, а ти,

Іване, скажеш що?

Іскра.

Не в ласці я

Малі й підлеглі, а часи тепер
Жорстокі: крок один непевний ступиш —
І вже пронав безповоротно.

Апостол.

Так,

Розважте й ви про це і не чиніть
Нічого збпалу. А ти не лізь
За серцем. свахо, на рожен, — вгамуйся!..

(Прощаються й виходять. Кочубей проводить їх).

Кочубеїха *(стойть, поклавши руки на спинку крісла,
й похмуро, важким поглядом, дивиться їм услід. Коли
Кочубей вертається, вона обливає його презирством і сар-
кастично говорить):*

Діждавсь поради?..

Кочубей *(як ніч, похмурий, починає ходити по покою).*

Так, нема її,

А головне — і виходу нема...
Ще день, ще два, — і відповідь Мазепі
Ми дати мусимо. але яку?..

Кочубеїха. Я вже сказала.

Кочубей *(зупинившись):* Що сказала ти?

Кочубеїха. Дочки я за Мазепу не віддам!

Кочубей. А далі що?

Кочубеїха. Посердиться старий

Бабій і прохолоне. А для того,
Щоб це було певніше, Мотрю я
З очей його неситих заберу
З собою аж в Диканьку: там і їй
Він вивітриться з голози.

Кочубей *(махиючи рукою):* Чини,

Що хочеш... Знаю я, що це добром
Для мене не скінчиться... Та нехай...
Господня воля... Я на все готовий...

Кочубеїха. Отак би і давно!.. Як опір стати

Супроти замаху якогось твердо
І гідно, як належитья такій,
Як ти, значній особі, то й напасник
Трикрот роздумає ще перед тим.
Як намір свій та обернути в чин.
На дерево ж похиле й кози скачуть.

(Іде до дверей, відчиняє й гукає):

Оксано! йди сюди...

(Входить дівчина).

Маланка де?

Дівчина. Та мабуть же сидить у панни Мотрі

Або в старій няньки.

Кочубеїха.

То сама

Піди до панни і поклич її
 До нас. А спить, то розбуди!
(Дівчина виходить). Скажу,
 Щоб перед сном зібралася в дорогу:
 Удосвіта і вирушить в Диканьку.
 Нехай старий спокусник охолоне,
 Піймавши облизня. А щоб вона
 В дорозі або там, на місці вже
 Та не накоїла яких дурниць,
 Або щоб він, дізнавшись, де вона,
 Її не викрав, виправити мусиш
 Із нею хоч з десяток козаків
 З наказом — доглядати паче ока.
 Ти чувш?

Кочубей *(понура)*: Чую.

Кочубеїха. Чом же ходиш так,
 Немов усе на світі стратив ти?
 Чи шкода стало бахура старого?

Кочубей. Не говори дурниць... Дитини шкода.

Кочубеїха. Нічого їй не станеться до смерти.
 Зарано дуже закортіло вийти
 В гетьманші: дурість ця із неї вийде
 В Диканьці, й зробиться шовкова. Він же
 Роздумає тим часом і побачить,
 Що краще б був не брався до змагання
 Зо мною: не зломлюсь я, як билина,
 Й свого доскочу...

Дівчина *(вбігає, перелякана, в сльозах; за нею, теж перелякана, стара нянька)*.

Панночки нема

Нігде... й Меланки теж...

Кочубеїха *(здивовано)*: А де ж вони?

Дівчина. Якби ж я знала...

Кочубеїха. Не пішли ж вони

Гуляти, на ніч глядя...

(Раптом страшна думка прорізує їй мізок; вона ступає кілька кроків наперед, грізно):

Ти, стара!

Де Мотря?!..

Нянька.

Наказала ти мені

Сидіти в хаті в себе — я й сиділа:

Звідкіль же знать мені, де ділась Мотря?..

Кочубеїха. Щоб зараз тут мені вродилась! Гетьте!

Шукати скрізь без неї не вартатись!..

(Стара й дівчина виходять).

Кочубей. З Меланкою десь, мабуть, вийшла в сад, —
То ж заспокойсь, чого ти так кипиш?..

Кочубеїха. Чого це їй так раптом заманулось
В саду гуляти в пізні лягови?..

Кочубей. Десь важко на душі було, й пішла
В садок розвіяти важкий свій смуток...

Кочубеїха (*дослухаючись*):
А цить!.. Що там?.. Неначе хтось прийшов..

Кочубей. Та ж мабуть Мотря, — хто ж би інший?..

Дівчина (*входить і подде йому цидулу*).
Це від ясновельможного приніс
Дем'ян.

(*Кочубей тремтячими руками бере цидулу й розгортає*).

Кочубеїха (*до дівчини*):

Ти йди й скажи, нехай підбже!

Дівчина. Та він пішов уже.

Кочубеїха. Йди геть, кажу!.. (*Дівчина виходить*).

Кочубей (*читає*):

„За Мотрю не турбуйтеся. — вона
Під захистом моїм міцним. М а з е п а“.

(*Якусь мить ще дивиться в цидулу в своїх тремливих руках, немов би намагаючись ізрозуміти писане; далі, не піднімаючи голови, важко опускається в крісло й застигає так*).

Кочубеїха (*стежить за ним палаючими очима; коли він сів, погляд її ще мить лишався звернений на нього; далі вона втопивши очі в сбряз, що висить у кутку, шепоче пристрасно*):

Ти бачиш, Господи, наругу нашу...
Невже попустиш Ти йому на глум
Узяти нас?..

(*Повертає голову й, стискаючи кулаки, гордо й грізно дивиться в просторінь*).

О, ні! не буде так,
Не буде: мні одмщення — й аз воздам!..

Спиридон Черкасенко.

Хроніка наукового й культурно-освітнього життя.

„Вельможна пані Кочубеїха“. Спир. Черкасенко 23. IV. ц. р. читав свою нову п'єсу: „Вельможна пані Кочубеїха“ в празькім „Тористіві Українських Письменників і Журналістів“. П'єса зробила на слухачів сильне враження. По відчитанні вив'язалася жвава дискусія, в якій зазначалося, що весь рух і динаміка п'єси — в діялогах, і ця насиченість їх динамізмом не дав слухачеві й передихнути. Не вважаючи на обмежену кількість дієвих осіб, п'єса надзвичайно сценічна, аби тільки пощастило їй знайти талановитих сценічних виконавці. За останній час Спир. Черкасенко написав три сильні історичні п'єси: „Коли народ мовчить“ (Мазепа), „Северин Наливайко“, та „Богдан Хмель“; образ Кочубеїхи змальований уже й у п'єсі „Коли народ мовчить“, але в новій п'єсі завдання інше. „Вельможна пані Кочубеїха“ — це родинна драма, але на історичному тлі, і з цього боку вона — нове слово в українській драматургії. Історичних п'єс маємо вже чимало, але історичних виключно родинних — одна тільки „Вельможна пані Кочубеїха“, і в цім її цінність. Тут автор надзвичайно сильно творить нову постать у нашій літературі — українську леді Макбет чи „Фру Інгер із Естрота“ (Ібсена). Бажаємо новій п'єсі якнайширшого сценічного поширення.

Збірник на пошану проф. І. Огієнка з приводу 30-ліття його наукової діяльності (1905-1935) друкується й увосени появиться в світ. У Збірнику беруть участь видатні наші вчені, прихильники культурної праці проф. І. Огієнка. Бажаючи більше поширити цю книжку серед широких кіл нашої інтелігенції, видавці призначили за неї загально-приступну ціну: 3 зл. (на кращому папері 5 зл.) за примірника в 10-12 друк. аркушів, що тільки покрив друкарські видатки. Наклад обмежений, тому просимо поспішити з замовленням. Гроші слати через ПКО ч. 23340 „Українська Studentska Hromada“ w Warszawie, з допискою: „Ювілейний Збірник“. За інформаціями звертатися до м-ра Ів. Коровицького, Warszawa, ul. Bednarska 17 m. 24, йому ж можна посилати й гроші за Збірника. Видавці.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

Боржників „Нашої Культури“ просимо негайно оплатити свої залежності.

Річник І. „Нашої Культури“ вислаємо: в мистецькій оправі за 9 зл., не оправлений за 7.50 зл. Окремі книжки І-го річника (квітень 4-ої й 9-ої) хо 1 зл. з пересилкою.

Оправа на „Нашу Культуру“ 1935 р. вся випродана. Мистецьку оправу на „Рідну Мову“ 1936 р. вислаємо за 1 зл.

Потрібуємо кольпортерів на „Нашу Куль-

туру“ й „Рідну Мову“ на вигідних умовах. Докладніші — листовно.

Передплатуйте „Рідну Мову“! Умови передплати див. на 3-ій ст. окладнинки.

Присдунуйте нових передплатників на „Рідну Мову“ й „Нашу Культуру“. Це обов'язок усіх наших Читачів та Прихильників.

Складня української мови, ч. 1, проф. І. Огієнка. 196 ст. Ціна 1.50 зл. з пересилкою.

Відповідальний Редактор м-р Олекса Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік II. ЛЬВІВ, ЛИПЕНЬ 1936 Р. Книжка 7 (16).

БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ.

Мистець-людина з червоною конструкцією, що сприймає комплекс вражіннь, неприступний своїм обсягом людині пересічній. Хто вміє відчутти вібрації людських переживань, прихованих для інших, бачити відтінки барв, на які більшість сліпа в сквалпному руху щоденного життя, і хто вміє свої різноманітні враження відтворити в мистецькій формі, той тільки може бути названий мистцем.

Коли під цим кутом розглядати літературних працівників якогобудь народу, то лишиться не багато. Коли ж цю методу відбору вжити при розгляді літературних сил совєтської України, то відносно до загальної кількості тамтешніх письменників лишиться дуже мало. Умови бо творчої праці там надміру скомпліковані ненастанним доглядом партійної критики. В наслідок того спостерігаються, безприкладні в галузі мистецтва, явища випадання з процесу творчості як окремих відомих і вправних письменників, так і цілих груп. Намість того приходять до наступу нові літературні працівники. Зникають знайомі імена. Письменник припиняє своє творче життя. Чи то на який час, до виправки своїх „ідеологічних помилок“, чи назавжди, коли помилки ті непоправні. Тактика викривання „контрреволюції“ на літературному фронті вилучає з письменників усіх тих, що в їхній творчості відбивається на ряду з мотивами соціальної революції наслідки революції національної, що привела Україну до національного відродження.

Борис Антоненко-Давидович, письменник зо всіма ознаками мистецького талану, типовий письменник доби відродження. Належить він до тих, що сьогодні зникли з літературного життя, не витримавши існути на „інженерів душ“.

Невідомо, що сталося з письменником, — чи то він десь покутує свої „помилки“ й виправляє їх, чи зліквідований зовсім. У кожному разі, якщо творчість його відновиться, то вона, як то звичайно в тих, що „перештихувалися“, буде зовсім інша. Отже, те, що маємо з його творчості це „викриття“, є закінчений період, який можна вже розглядати й оцінювати в історичному аспекті.

Олександр Давидович

Творчість свою подає Антопенко-Давидович у двох формах: белетристичній і літературного репортажу, чистого чи з публіцистичним ухилом.

До літератури вступив року 1925 збіркою „Запорошені силуети“ (ДВУ. 1925. ст. 158). Більшість оповідань збірки написано ще в 1922 році. Темою їх є громадянська війна. Книжечку Я. Савченко правдиво оцінює, як перший ступінь письменського розвитку. Підкреслюючи в своїй рецензії її хиби — надмірний ліризм, сентименталізм, гіперболічність тощо суворий рецензент дає молодому письменникові оцінку, до якої нічого не доводиться додавати: „темпераментний і спостережливий. Вміє впорядкувати матеріал, злокалізувати й загострити діалог.

придумати дотепну ситуацію“. Зазначаючи, що все це є на першому ступні, Савченко додає, що всі оповідання „спроєктовані — і досить твердо — на прийняття й ствердження революційної дійсності“.¹

Підходячи до пізніших творів Антопенка-Давидовича, бачимо, що позитивні риси його творчості, підмічені Савченком, удосконалюються, набувають виразності. Письменник зростає. Щодо спрямованості на сприймання революційної дійсності, то вона лишається. Сприймання й ствердження революційної дійсності тісно зв'язані з національним відродженням, що видно в усіх творах письменника. І завжди підпис Антопенка-Давидовича забезпечує якість надрукованого — це жваво, цікаво написане доброю мовою. Це прочитається до кінця.

Дальшою окремою книжкою Антопенка-Давидовича є збірка під назвою „Смерть“ (1929. Д. В. У. вид. друге, ст. 293). В ній усього чотири оповідання: „Смерть“, „Тук-тук“, „Крижані мережки“ й „Шкана“. Всі не пов'язані між собою. Кожне само по собі. „Смерть“ — спроба визначення місця й вияснення становища України в комуністичній партії. Кость Горобешко, на якому тяжить минуле: замогиллий батько, „Просвіта“, інструктор Центральної Ради. Він „лесталий“ у партії, йому не довіряють. В бажанні увімкнутися та відірватися від минулого Горобешко борсається в навалі протиріччя-

¹ Я. Савченко: „Запорошені силуети“, рецензія. „Життя й Революція“ 1925 р. кн. 8.

вих думок, думок, що напевно мучили багатьох. „Вони“ не забудуть минулого ніколи, до могили. „І потім це українство, що воно їм? Їм, для яких не було ні Солониці, ні Берестечка, ні навіть Крут! Для яких вся історія — тільки боротьба клас“. (ст. 31). Ось подратована недовір'ям думка. А далі намагання позбавитися від цього гнітючого недовір'я насуває обурення: „Ах, яке це безглуздя, що між ним і партією може стояти нація“ і болісно розпучливе: „Ах, чому вони не можуть збагнути, що національна справа так тісно, так невідлучно зв'язана в Україні з соціальною“. А потім потішає сам себе, що прийде час, і вони це зрозуміють. Затурканий, загнаний підозрілістю, недовір'ям Горобенко горячково діє в напрямку здобуття собі признання з боку партії, відкидаючи всі моральні засади, доходить до висновку, що мусть бити „в ту мішень, яку недавно будував своїми власними руками, як певний щит“. Ця мішень, цей щит — це село, що вороже наїжилось супроти чужого міста. Змити кров'ю своє минуле, убити. Ось ідея, до якої доходить Горобенко й яку здійснює, приголосившись добровільно до карного загону, що йшов на село. І Горобенко пішов. І вбивав бородатих дядьків. Шляхом такого упадку стає Горобенко героєм у партії. Ціною крові забезпечує собі прийняття до комуністичного осередку. Така ідея твору свого часу здобула йому популярність. Уривки з „Смерти“ читав автор під час виступів письменників на провінції. Однак у пізнішій добі між іншими творами, в яких Антоненко-Давидович, ніби то „протаскував“ націоналістичні думки, забораквана була й „Смерть“, бо ж думки, висловлені в ній навіть, як думки, що заслуговують засуду, здаються занадто небезпечними. Це теж „протаскування“. Факт переродження героя на кінці виглядає, як злочин затурканої слабовольної людини.

„Смерть“ займає 189 сторінок книжки на 293 сторінки в цілому. На останніх 104 сторінках вміщено три оповідання. „Тук-тук“ — глибоко психологічне. Це трагедія „дрібної людини“. Телеграфист Василь Григорович Гусятинський. Стара людина, що зрослась зо своїм „Морзе“. Революція перевернула все звичайне, знайоме. Все стало чуже, незрозуміле. Розвалилася сім'я. Прийшла українізація. А до всього того — старого любого „Морзе“ змінили на „Клопфера“. Він не може навчитися на „Клопфері“. Він викинутий за борт життя. На його місце вже йдуть нові. Це приводить старого до розпуки й до смерти в морозну ніч на румовищі.

„Брижані жережки“ прекрасний образок із життя хлопчика, сина залізничника-українця, закинутого в Росію. Дітвору описано з такою чулістю, з таким розумінням передано перетворення в дитячій голівці навали вражінь багатого на люді 1905 року. Забави в війну, чорносотенна маніфестація, страйк залізничників, несвідоме штрайкбрехерство батька й зрештою демонстрація, під час якої батько, зраний козаками, викупає свою несвідому вину.

Останнє оповідання — „Шкапа“. Моментка з фронту. Коли вояцька маса вороже наїжується проти офіцера, як той хотів штовхнути

чоботом смертельно зранену селянську реквіровану конячину. Оповідач вороже стежить за офіцером, йому огидна його хоробрість, огидні два наші „хахли“, що викликаються з ним у розвідку, і він стріляє шалено їй у слід, забиваючи офіцера.

Це матеріал белетристичний, виданий окремими книжками. Крім того, треба згадати ще друковані в часописах. З цього варті уваги два фрагменти з роману „Січ мати“ (окремо роман не вийшов). Перший із 1926 р. („Життя й Революція“ кн. 4). В нім виведено безсмертний тип „батька отамана“. З питоною для Антопенка-Давидовича спостережливістю й гумором наводить він відозву отамана, де проголошується: „ви перш за все українці — бож і така сволоч, як німецькі соціал-демократи кажуть: я перш за все німець“. Пан отаман не любить штабу, — він заважає йому заводити український лад, гнуть до Європи. Треба нищити все, що липне до Москви. А штаб перешкоджає. Ні, йому з ними не подорожі. Або Січ, або ті шмендрики. І вирішує: „Йй бо доведеться взяти владу в свої руки“.²

Другий уривок з роману друковано аж р. 1930. Там захоплено процес національної диференціації в повітовому місті. Конфлікт між батьком потарем Барабашем і його наймолодшим сином.

— „Набил себе мальчишца глупостей в голову“ — оцінює батько українство сина.

— „Що з того, що він мені батько! Він зовсім мені чужий“... робить виновок син. І вперто думає, чорпачаючи думкою назад, аналізуючи все й себе, доходячи до висновку, що тільки революція зіпхнула „тебе з битого шляху, що ним йшли твої батьки“. Треба змінити той шлях. Мусить прийти нове. Просвіта, — „це піби попів недавнього тайння нашого народу“. Він незабаром розсіється й прийдуть нові люди. Молодий Барабаш — це та нова людина. Він пориває з батьком, на думку якого Україна є вигадка Грушевського, розходиться з братом, що український рух вважає німецькою інтригою, і лишає дівчину, яка Україну бачить тільки в абстракції.

Цікава ще сатира „Справжній чоловік“, де герой — український комуніст стає в очах батька його жінки, запеклого куркуля, ідеалом справжнього чоловіка. Цікавий тут внутрішній конфлікт батька, коли він хоче сполучити своє уявлення про справжнього чоловіка з комуністом.

Кожний із згаданих творів Антопенка-Давидовича й ідейно, й психологічно є настільки цікавий, що можуть бути предметом окремої студії.

Літературні репортажі Антопенка-Давидовича зібрано в книжці „Землею Українською“ (В-во „Маса“ 1929. ст. 255). Книжка ця з різноманітною тематикою. Оминаючи цікавий побутово-психо-паталогічний нарис: „Ті, кому вільно все“ — про божевільних, опанованих

² Пор. оповідання Ю. Липп: „Рубан“, у збірці „Потатник“, 1936 р.

різними маніями, та образок: „Яблуні цвітуть“ про дитячий садок, перейдемо до групи нарисів про письменницькі виїзди на провінцію. Нариси ці, що їх свого часу визнала була совєтська критика за найкращі з боку художнього, глибоко зацікавлюють безпосереднім відтворенням пережитих вражінь. Охоплюючи різні сторінки сов. дійсності, різні деталі в житті відвіданих міст, ці нариси міцно пов'язані з відтворенням процесу українізації. Цей процес, що його Антонович не оминає ніде, глибоко цікавить автора, він його захоплює, як показник іншого, глибшого процесу, процесу відродження народу. Доба відродження країни, доба, в яку варто жити. І він радіє, що попав „в ту психологічну колізію, що називалась — стати свідомим українцем“. Радіє, що він, син поневоленого народу, життя якого припало на цю захоплюючу, прекрасну добу відродження країни, коли — за його виразом — „Флюгер історії спроквола рипить на заіржавлених петлях, повертаючись ліворуч до Києва, Харкова, до Дніпра-Славути, до молоді, збудженої на світанку нашої сповни України“. Захоплення так підвищує творчу силу Антоновича, що в цих коротеньких нарисах йому щастить досягнути надзвичайної сили художнього вислову, відчуваної рельєфності в зображенні окремих явищ і цілих процесів, захоплених в найхарактерніших етапах. Разом із тим письменник уходить у своїй репортажі в тісний контакт із читачем, вміє його зацікавити, захопити, ввести в коло подій, які він описує, примусити активно переживати. Читач охоче подає письменникові руку, щоб податись за його проводом у цікаву подорож Землею Українською.

Від затихлого Збруча, що ділить єдиний український народ, де стоять твердині Кам'яця-Подільського, свідка давньої боротьби того народу, провадить автор читача через сумірне Полісся, на Умань — „колицьку коліївщини“, аж до спраглого Донбасу, де ведеться вівічна боротьба людини з землею за її скарби. І всюди письменник вміє спостерегти те найхарактерніше місце, навіязати сучасність до минушини й памітити перспективу в майбутнє. Він чуйно ловить на місцях швидкість і силу живчика українського народного організму в добі його відродження.

В цій групі нарисів, сильніший художньо, відбивається процес українізації в усіх образах, які надає йому практичне життя. Ось нарис — „Рейки на драговині“. Репортаж про виїзд групи письменників до Коростеня на Поліссі 1928-го р. Думки, що їх навіває на письменника багнiste Полісся: Полісся на драговині з аналогії нагадує йому Петербург. Згадується його основоположник Петро, який в оцінці письменника не великий конструктор, а тільки кат. Повстає постать Полуботка й звучать його слова: „Господь розсудить Петра з Павлом“. „Не дя нає — каже автор — поставив Петро дубки клишюного Московію“. „Бо з-під Петрівської кузні під Полтавою українська шкана подалася в віки з розрізаним черевом, з тельбухами, що волочились за нею шляхом аж до 1917-го“. А тепер, після 17-го,

письменник бачить, як на Поліссі „з аморфної етнографічної землі хахла“ підводиться „на обидві нозі й заходився працювати новий українець“. Тепер „росте Україна, й хочеться побачити її тоді, коли вилізе вся вона з драговини“.

Поки що „вся Україна пересічно — як містечко“. А по селах — бібліотеки являють „смутні картини, смутні, невеселі“. Українських часописів нема, бо „в нас, видите ли, народ больше звик до руской мови“. У нас ще не налагодилось українське культурно-громадське життя, що по всій Україні пульсувало б однаковим темпом. Для цього процесу „треба створити всеукраїнське річище“.

„Темна наша Батьківщина“, сумовито промовляє Антоненко-Давидович. „Доста напоєна наша земля“. Але ж „Росте Україна“, а на тій напоєній кров'ю землі зійдуть колись „наші врожаї“. З болот устають нові будови. Ось на одній із них вимуровані великі літери: „Єдина трудова школа“. „Не легко їх було б збити“. І пригадуються письменникові інші слова, слова на пам'ятнику Богдану Хмельницькому в Києві: „Единая недѣлимая Россія“. — „Скільки треба було часу й яких політичних катаклізмів, щоб знищити ті літери“... А ось новий напис: „Театр ім. Франка“, ось афіша: „Вечори українських письменників“. Сам „Жорстень, недавно містечко, з 6000 мешканців виріс на 18 тисяч, розбудовується, з розмахом і певністю вилазить із болот, як Петрів город, тільки український“.

Письменників вітає хтось лаmanoю, недавно вивченою українською мовою. І це добре. Добре, що є хоч потуга, бажання. І колот-неча коло входу до театру, де мають вони виступати „добрий симптом: значить, цікавляться українською літературою“. Щось „просвітнянського“ бачить автор у цих виїздах на провінцію. Але вони потрібні, бо ж сучасний письменник мусить добувати собі читача. Такі виступлення наближають письменника до нас, що їм усе підносять старе, класичне. Були, мовляв, письменники: Винниченко, Франко, а тепер футуристи, фокусники, приводить Антоненко-Давидович слова скептиків. Українське місто приїздом письменників розворушується. Афіши, фотографії авторів, вони самі, що приходять у безпосередній стик із читачем. із тою, як каже Антоненко-Давидович „сфінгою“, все це теж фактори українізації. І хоч скептики сичать своє на різних мовах, але молодь не зважає, масою поспінає на виступи, щиро вітає своїх письменників, слухає їх уважно. В президію летить зграя записок, молодь дебатусь, тут же поділяючись на прихильників різних авторів — присутніх і несприятливих. Треба стало нагадувати людям про себе, про нову українську книжку, про українські часописи, про які де не поспитай, чуєш одну відповідь: — „Собственно, украинские журналы были, но, понимаете, они уже разошлись“. Отже український „сучасний письменник“ друкує свої твори, одержує гонорар, але він ще не масовий письменник, розуміючи це „масовий“ у відсотковому відношенні до людности України“. „Його читають вчителі, студенти, літератори й поодинокі аматори літератури. І коли пишуть про

нашого письменника в афіші чи в газетній хроніці, ще й досі неодмінно додають — український письменник“. Бо — „інакше багато хто вважатиме, що то письменник — російський“. Але ж це — думає автор — відходить у минуле і „небагато вже часу треба, щоб воно залишилося, як архівні характерні дрібнички“. Багато ще таких дрібничок, і часто в українському житті доводиться доказувати, що двічі два — чотири. „ $2 \times 2 = 4$ “ дотепно назвав Антоненко-Давидович нарис про виступлення письменників в Умані. Це ціла колекція аксіом, які в нас ще теореми. Студент Агротехнікума, вітаючи гостей, вживає слів: приїхавших, завітавших, від імени зібравшогося студентства. Отже те, що український студент повинен вміти правильно говорити, те що в інших народів є аксіома, в нас поки що теорема, яку треба довести. Де можна найкраще навчитися німецької мови? Ясно, що в німецькому місті, — це аксіома. Але в нас: „можна ціле життя прожити в одному з українських міст, — і не знати української мови“. У нас може статись, що кондуктор на Київському трамваї не зрозуміє вас, або вдасть, що не розуміє. Український письменник на провінції може натрапити на 90% слухачів, що „зроду нічого не читали з його творів і нічого взагалі про нього не чули“. Але всі ці явища минають, констатує Антоненко-Давидович, бо все ж таки $2 \times 2 = 4$. „Українська книга здобуває собі масового робітничого читача, випростовується до книги й наше село“. Українська молодь сотнями йде слухати українських письменників, „де невичерпна резерва сталих кадрів споживача української книги“. 2000 слухачів за три дні — „це надто промовиста цифра, щоб не сумніватись, що справді в нас уже в культурній українській царині двічі два виносить чотири“.

Коростень, Умань — це міста, де основна маса населення українська хоч із походження, і там процес українізації, запровадженої згори, зустрічається з процесом, що йде знизу непереможним потоком. І коли процес українізації в таких містах захоплює Антоненка-Давидовича, то вже зовсім його пориває й п'янить цей процес у місцях, де „переплутались всі національності“. Мова йде про Донецький басейн, якому присвячений прекрасний нарис: „Земля горить“. „Він такий чудний — Донбас, — читаємо в цьому нарисі. — Хіба поймеш віри, що він наш, український. Україна?“ Тут немає ідилічного українського пейзажу. Він настільки далекий „южно-руській“ ідилії, що подорожній з півночі, скривившись, скаже: „при чем здесь украинизация и это их і с двумя точками“ — жартує Антоненко-Давидович. Сьогодні українізація Донбасу перемагає над „сошною рутинною „южно-руською“ ідилією. Правда, і тут багато недоладностей. І тут місцева бібліотека в Сталіному вбога, а тамтешній бібліотекар, строгий цензор, пояснює письменникам, що „Червоний Шлях“ та „Життя й Революція“ даються тільки тим читачам, на яких вони „вже“ не можуть вплинути (обидва часописи терпіли на часті т. зв. „прориви“, О. Ч.), а місцевий інженер у випадковій розмові з письменниками щіпливо заявляє: „Инженеры не хотят украинизироваться, и ничего вы не сделаете“.

І тут в установах досі глузують із української мови. „Але — каже А.-Д. — все це тільки накип, це тільки намітка, що під нею вже розпочався український скрес. Там, у шахтах, на великих металургійних та хемічних фабриках, уже всвердлюється в добаську цілину українець“. Українська преса в „тисячних тиражах розпросторює собі шлях у найглибші робітничі маси“. Українські діти мають свою школу. „Чи ви чуєте — захоплено звертається А.-Д. до читача — мільйонну веселу ходу школярів до українських трудшкіл?“ „Із низів“: із шахт, із фабрик тягнеться він, Донбас, до української книжки, до українського театру, до газети, і тут верхівка їде назустріч потягові знизу“. Справді, автор чує, як „у вогні великого відродження горить уся Україна“. У нас є „Березоль“ і „Франківці“, є український театр, найкращий тепер в Україні, театр, до якого ходять не тільки, як колись то, „сусальні патрони“, щоб „підтримати рідне мистецтво“, або скептики з племені „великоросійський метіс“, („Интересно, что таксе делается у хахлов“), а справді інтернаціональна маса, бо український театр — то є найкращий театр в Україні, то є справжній посій нової культури“. Вся Україна горить ув огні великого відродження. Це горіння повсякчасно відчуває письменник, і своє захоплення ним виявляє словами Олеса: „Яка краса — відродження країни“. Країна відроджується в цілому, — наука, мистецтво, адміністративний апарат, промисловість. Народжується індустрія. Котрась із цих поодиноких сторінок відродження не знайшла однак в А.-Д. до його „викриття“ свого письменника. Відродження захоплює його в цілому, своїм загальним рухом. Це в його уяві колосальний образ, на якому зібрано все, різні композиції, і кожну з них він відмічає то побіжно, то з більшою докладністю.

Праця в редакції дає А.-Д. змогу найближче й найглибше розглянути відбиття процесу відродження в галузі літературній. Свої цікаві спостереження й міркування з приводу їх подає він у нарисі, що стоїть у збірці окремо через свій публіцистичний ухил: „На шляху до легкої слави“. У цьому нарисі, написаному в легкому жанрі, майже гумористичному, А.-Д. розбирає дуже тяжке й зовсім не гумористичне питання. А власне — масовий потяг до літературної творчості. Називаючи це явище хоробливим, А.-Д. розглядає цю хоробу, як соціальну, а не індивідуально-психологічну. Таку діагнозу він стверджує, встановивши причини явища. Ось ці причини в його формулювці: „1908—1912 р. р. українське національне життя товклося на літературі й на літературній базі. Витиснуте зо всього життя патентованими мочковськими лещатами, українство мусіло рятуватися на вузьких обійзках літературного хутора“. Цей хутір стає прообразом колишньої Січі, а тягу на неї А.-Д., з питоюмо йому влучністю, називає новітнім козакуванням. „За сніс — перо, за вільний степ — стоси паперу і за турецький ятаган — перша рецензія“. „Куди б їх можна було мобілізувати (отих письменників) — комічно уболіває автор — „воли б склали армію більшу за озброєні сили Хмель-

ницького⁹⁹. Це „посполите рушення“ в літературу, на думку Анто-
ненка-Давидовича, свідчить про „наявність масового психозу, або —
за теорією чинности, — атавізму від наших чубатих предків“. Пи-
шуть молоді й старі, люди всіх професій, люди з високою освітою
й малограмотні, чоловіки й жінки. Дійсно посполите рушення. Масто-
вий психоз. А.-Д. тяжко відчуває прояви цього „літературного
бзіку“, і в розпачі взиває: „чому божевільних так вабить редакція?“
В комічній і веселій формі, але гостро й рішуче, А.-Д. засуджує
літературні вправи непокликаних, і рекомендує їм звернути енергію
в інший бік, — у бік учоби. Якби так сталося, каже він, то ми б за
кілька років мали всі передумови державности.

Передумови державности. Їх зріст у всіх ділянках народ-
ного життя сприяє увагу письменника. Про що б він не писав, на
якім клаті української землі не стояв, всюди перше, що він бачить,
є ознаки відродження, процес створення передумов державности. І за-
лежно від кількості й якості тих явищ міняється настрої письмен-
ника. виявлений у тембрі й силі художнього слова.

Україна, її минуле, сучасне й майбутнє — ось коло інтересів
А.-Д., таке натуральне для письменника доби відродження. Він
любить історію України, „її неповоротну романтику, яку жодні тен-
денції істориків не могли вкласти в прокрустове ложе Польщі й Росії.
Я люблю історію; вона вчить багато чого“. Все, що легковажить, пе-
рекручує чи то з перозуміння, чи зо злої волі, українство в минулому
чи сучасному, викликає гострий засуд А.-Д. Тому він сміло ви-
ступає проти осіб і цілих груп у літературі російській, які недбало
ставляться до української історії й фольклору („Воскресіння Шель-
менка“). Він проти „шельменковщини“ в руській сучасній літературі.
Шельменко — цей „вірний, але хитрий лакуза, вічний хахол“, який
ніби то загинув, раптом воскрес, „як літературна сугестія“. Тіль його
манячить на сторінках російських видань, а то й з живих уст.

Поминаючи „наукові“ книжки старих професорів із термінами
„Малоросія“, „Юго-западный Край“, тих „старих мацапур“, А.-Д.
бере під критику не тих авторів, що „сам себе писатель, сам себе из-
датель и сам себе читатель“, а книжки таких солідних видавництв,
як „Бруг“ або „Московское Товарищество Писателей“, журнал „Культурная
Революция“. Так, у романі Крептюкова „Времена“ про укра-
їнський фольклор знаходить А.-Д. такі перлини: „Кацап — укра-
инофильское слово, обозначающее — великоросс, как великороссы
именовали малороссов — хохлами“, або „матня — задняя часть ши-
роких украинских шараваров“. Як збагнути — каже А.-Д., — чому
автор „дозволяє шараварам“ бути українськими, а хахлів залишає
в безнадійному становищі малоросів?“ В „Красном Слове“ — органі
В. Сп. Пролет. Письменників ув оповіданні А. Бадтова зустрічається:
„С хохлом Пашка живет“, „Спала она на палубе среди хохлов и шум-
ливих жинок“, і на кінці оповідання: „обоз, а за обозом пугливое стадо

українських коровок“⁴. Тут, іронізує А.-Д., „пріоритет українства“ визначається тільки за коровами.

„Хто це дозволяє їм вживати „художньо“ ці словечка, що є знаряддя національного цюкування?“ — запитує А.-Д.

В „Новом Кузнечном“ Арбатова робітник Болдуїн, проспівавши „Реде та стогне“, міркує: „Вот язык у хахлов моржовый!“ І це не як елемент комічний. І це, каже автор, в „Культурной Революции“⁵. Де ж тут „культурная“, а де революція. Але припускаючи, що тут це можуть бути лягуси, А.-Д. згадає відомий роман Бражніова: „В дыму костров“ і наводить відомі вирази: „поезд умчал меня на обжирающийся, распушенный, как гулящая девка, юг“. „Киев город хамелеон“. „Крещатик — улица ренегатка, весь город авансом — контр.-рев. палачи, классовые враги“. Не оминає А.-Д. й відомого Гладкова: „зачем возрождать допетровскую эпоху, зачем гальванизировать украинский язык, который уже покрылся прахом. Украинские писатели хотят конкурировать с русскими, а выходит — только обезьяничают.“ А.-Д. знаходить, що таке пророчення — це відродження деспетровських поглядів патріярха Іоакима: „когда будет много языков, то пойдет смута по земле“. І чому ж би тут, уціпливо міркує А.-Д. не мав Гладков наслідувати хоч би Пушкіна, чи Рилєєва. Невже, мовляв „у камер-юнкера Пушкина“ було більш зрозуміння й політичного такту?

Зрозуміння для української історії, для українського фольклору, пошани до мови й звичаїв вимагає Антопенко-Давидович. І де тільки бачить легковажність відносно всього згаданого, там виступає сміливо й відверто, нагадуючи, що революція знесла весь старий намул ворожості між націями, що приводило до глузування чи необережного ставлення до національних окремішностей іншого народу. Нові часи, нові люди й порядки, але українському письменникові доводиться ще виступати в обороні елементарних прав народу. Включно до виступів проти випускання українських фільмів за кордоц під російською маркою. Фільм — найкращий інформатор, отже до нього особливо треба ставитися уважно. А того нема. В нарисі „Дим отечества“ А.-Д. висловлює багато прикрих правд про відношення режисерів до української історії зокрема. Перекручування історичних фактів у фільмі „Злива“ на тему коліївщини викликає А.-Д. на висловлення своїх поглядів на історію й розв'язання національного питання в Україні. „Досі — каже він — справжнє мистецтво виростає тільки на конкретній національній базі“, і певно, ще довго так буде, „поки взагалі існують на нашій планеті нації й національні особливості“. А.-Д. відстоює історичні теми „Український екран — каже він — мусить побачити й гайдамаччину, і Хмельниччину, і Полтаву 1709 р.“

Необережне поводження з українською історією походить іще з дореволюційної Малоросії, а не з сучасної дійсности. Постава батька в фільмі „Експонат із Паноптику“ обурює його своєю гротесковістю. З того приводу він висловлюється, що завданням мистця не є дове-

сти; що все „петлюрівське“ — це наволоч, а більшовицьке — „прекрасне“, а втім, щоб показати історичну неминучість, рокованість на загибель усього того, що по той бік нашої барикади“.

Антоненко-Давидович добре розумів завдання радянського письменника, що може не мати нічого спільного з сучасною совєтсько-російською великодержавністю.

Прага.

Олександра Чернова.

МОЛОДИЙ ШЕВЧЕНКО ПЕРЕД СВОТМ ВЛАСНИМ СУДОМ НА КІНЦІ ЖИТТЯ.

Історія повісти „Художник“.

IV.

Коли концепція цієї половини повісти проводилась у такій емоціональній атмосфері, то форма її, форма листування з приятелем, листування старшого, практичнішого, викінченого маляра з учнем, молодим, починаючим малярем, що потребував таких порад, певної підтримки, — така форма відмінна від звичайної, розповідної форми першої половини, теж ховає в собі щось конкретне, що було для Шевченка тоді таким важним і актуальним. Пригадаймо, чим тоді жив Шевченко на засланні? А жив він тим нетерплячим очікуванням пошти. Раз особистого життя не стало, то єдина тоді насолода — листи від найближчого друга-приятеля. І Шевченко віддався широкій кореспонденції, бо тільки вона заповнювала тоді душу поетову. Але пошта в Новопетрівському форті отримувалась всього один чи два рази на рік; отже можна собі уявити, які тяжкі були ті довгі місяці, через котрі перелітала думка поетова до тих сподіваних днів, коли мала прийти чергова пошта.

А серед кореспондентів Шевченкових був особливо близький один, з яким наш поет тоді переписувався найчастіш і навіть зв'язав своїми таємницями; то був теж засланець — Броніслав Залеський, маляр аматор, хоч у душі великий мистець. З ним то й вів наш поет переписку переважно на мистецькі теми. Бр. Залеський — початкуючий маляр, Шевченко — викінчений і дипломований „вільний художник“; не дивниця, що перший став учнем, а останній учителем: і ось ці їх між собою взаємини, їх спільні мистецькі інтереси, мрії, бажання — все це вкупі визначило тут форму листування, яку поклав Шевченко в основу другої половини своєї повісти; та не сама форма: думки про мистецтво, розкидані в листах Шевченкових до Бр. Залеського, непомітно переходять до листів повісти; туди ж переходять і інтимні думки про Агату, які зв'язав Шевченко в листах до свого кореспондента. Таким чином, уся друга половина повісти вийшла з двох конкретних моментів із життя Шевченкового на засланні в той час: а) з листування між Шевченком і Бр. Залеським і б) відносно між Шевченком і Агатою.

Ці два моменти, як прожектори, освітили й початок повісти з її навіть розповідною формою. Із цих останніх, як ядра повісті, розгорнувся цілий твір. аж до його початку.

Коли кореспонденція з Бр. Залеським викликала в уяві поетовій його перші мистецькі кроки й цілу історію його такого оригінального юнацтва та мистецької кар'єри в петербурзькій академії під керівництвом К. Брюлова, то відносини з Агатою розгорнули перед поетом його особисту долю, його перші кроки юнацького кохання; а це все створило ґрунт для його сповіді з свого життя й поступовань, сповіді, що виявила багато високих і надхненних хвилин та чарівних метаморфоз, а з ними в парі й тих плям та світлотіней, що стають ще більш загадковими, ще більш підозрілими.

Що цікавого в першій половині повісті по лінії життя Шевченкового, як маляра? Безперечно найцікавіше його звільнення з кріпацтва. В цім моменті загадкове одне місце в листі Шевченка до Бр. Залеського від 8 листопада 1856 р.: „чим і як я можу знищити упередження В. А. (графа Перовського, генерал-губернатора в Оренбурзі, Л. Б.). У мене є на це виправдання, але я не смію його висловити. Необхідно, щоб В. А. запитав у графа Орлова, на чії засоби я виховався в Академії й за що мені заборонено малювати? Словом, щоб граф Орлов роз'яснив мою темну конфірмацію. Але хто легко покидає свої упередження?“¹ В наведених словах поет натякує на щось таке, що не є дійсний факт, а вигадка, упередження; і ця вигадка спричинилася до найжорстокішого над Шевченком присуду („конфірмації). І в Щоденикові за рік 1857 під 19 червня до цієї жорстокої вигадки поет знову повертається й визначає її точніш. а саме: „Бездушному Сатрапу (гр. Перовському, Л. Б.), наперсникові царя, ввійлось, ніби я звільнений з кріпацтва й вихований на копгги царя, і на знак вдячності намалював карикатуру свого добродія. Коли так, то нехай карается. невдячний. Звідкіля така безглузда байка — не знаю. Знаю тільки, що вона мені обійшлась дорого. Треба гадати, що байка ця сплелась на конфірмації, де в кінці присуду сказано: „Найшуворіше заборонити писати й рисувати“. Таким чином такою однією вигадкою була легенда про те, що ніби-то Шевченко коштом і добродійством царя був звільнений із кріпацтва й вихований у Академії; друга вигадка, що ніби Шевченко намалював карикатуру на царя. Що поет писав карикатуру на царя й царицю, це він визнає. а що ніби то малював, проти цього він рішуче протестує й глибоко обурюється, бо заборона малювати заснована виключно на перетлумаченні самим царем, а за ним і Перовським конфірмації й просить Бр. Залеського передати гр. Перовському, щоб він запитав у Орлова, щоб останній роз'яснив генерал-губернаторові конфірмацію, бо тільки він докладно знав усе. А гр. Орлов у своїм докладі цареві писав: „Шевченко, вмьсто того, чтобы вьчно лншать благоговьйныя чувства къ особамъ Авгу-

¹ Тв.ри. т. III. Листування, ст. 104.

стїйшей фамиліи, удостоившимъ выкупить его изъ крѣпостного состоянія, сочинялъ стихи на малороссійскомъ языкѣ самага возмутительнаго содержания. Въ нихъ онъ выражалъ плачь о мнимомъ порабощеніи и бѣдствіяхъ Украйны, то возглашалъ о славі гетманскаго правленія и прежней вольницъ козачества, то съ невѣроятной дерзостію изливалъ клеветы и желчь на особъ Императорскаго дома, забывая въ нихъ личныхъ своихъ благодѣтелей⁴. А в приговорі своемъ про Шевченка Орлов подає цареві такий проєкт присуду й кари: „Художника Шевченку, за сочиненіе возмутительныхъ и въ высшей степени дерзкихъ стихотвореній, какъ одареннаго крѣпкимъ тѣлосложеніемъ, опредѣлить рядовымъ въ Оренбургскій отдѣльный корпусъ съ правомъ выслуги, поручивъ начальству имѣть строжайшее наблюденіе, дабы отъ него ни подъ какимъ видомъ не могло выходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій“. Цар Микола цей приговор затвердив і своєю рукою додав: „Подъ строжайшей надзоръ ея запрещеніемъ писать и рисовать“. Це була та конфірмація. І коли Шевченко був представлений гр. Перовському на підвищення його в унтер-офіцери, то генерал-губернатор, як і цар Микола I, уявив, що невдячний Шевченко за його звільнення царем з крѣпачтва й виховання в академії, намалював на царя карикатуру й через те йому заборонено не тільки писати, але й малювати. І ось, спростовуючи цю вигадку в листі до Бр. Залеського і в „Щоденнику“, в повісті поет докладно вияснює весь процес його викупу з крѣпачтва в дідица й ролю в цім викупі царя та його родини.

Вже в відповіді на слідстві 21 квітня 1847 р. Т. Шевченко зазначає: „Я сынъ крѣпостного крестьянина, въ дѣтствѣ лишился отца и матери; в 1828 р. былъ взятъ помѣщикомъ во дворъ; въ 1838 р. былъ освобожденъ отъ крѣпостного состоянія Августѣйшей Императорской фамиліей черезъ посредство Василя Андреевича Жуковскаго, Графа Миханла Юрьевича Вѣльгорскаго и Карла Павловича Брюлова. Брюловъ написалъ портретъ Жуковскаго для Императорской фамиліи, и на эти деньги былъ выкупленъ у помѣщика“. Але із цієї точної відповіді поета взяли слідчі й сам цар тільки початок: „былъ освобожденъ отъ крѣпостного состоянія Августѣйшей Императорской фамиліей“ і більш нічого; із цієї голої фрази вивели, ніби сам цар і його родина єдині добродії в ділі викупу поета. І перша половина повісті спростовує ту вигадку, яка р. 1856 так боліла Шевченкові, як це видно з листа до Бр. Залеського й інш. (Осипова. до А. П.) і про яку поет згадує, як про „нелѣпую басню“ в „Щоденнику“ р. 1857. Це третій конкретний факт, що стався в році 1856-му, коли поетові відмовили в затверженні його в ранзі унтер-офіцера, і про це пише Шевченко: „Я существовалъ этой бѣдной надеждой до конца марта текущаго года, а передъ самой Пасхой почта привезла приказъ майора Л-ва, чтобы взять меня въ руки и къ его прїѣзду непременно сдѣлать меня образцовымъ фронтовикомъ, и изъ меня, теперь пятидесятилѣтняго старшка, тянуть жилы по осьми часовъ въ сутки! Вотъ

мої радості!² Така була відповідь на представлення в унтер-офіцери. Ця подія підняла в Шевченківій душі протест проти несправедливого насильства. І коли наступила коронація нового царя та „височайші помилування“, то Шевченко, маючи на увазі таке вороже до нього ставлення, стратив надію на будьяку „милість“. А це ставлення, після його переконання, вийшло із тієї байки про його невдячність до царя й родини за їх звільнення його з кріпацтва. І він тоді спростовує її в повісті, розповівши повний перебіг подій і в листі до Бр. Залеського. Тільки цим можна пояснити повстання такого докладного оповідання про викуп Шевченка з кріпацтва зо всіма подробицями не тільки щодо учасників, але навіть і щодо їх розмов, поступовань зо всіма характеристичними прикметами окремих осіб.

Чи дійсно сам тільки цар Микола I спричинився до викупу Шевченка з неволі? Абсолютно ні! „Брюловъ написавъ портретъ Жуковскаго для Императорской фамилии, и на эти деньги я былъ выкупленъ у помѣщика“, показує Шевченко на слідчій допиті. Отже виходить, що Брюлов, написаний портрет близького до царської родини поета Жуковського, предложив царській родині на власність, і цар за портрета заплатив 2.500 рубл. асигн., себто цар купив³ портрета від Брюлова, того Брюлова, що тоді зажив уже світової слави, та ще й тільки за 2.500 рубл. асигн., а не сріблом; і цих 2.500 рубл. за Шевченка заплатив не цар, а Брюлов, бо це були його гроші, одержані за працю й за мистецький твір, а не гроші царя; це було велике добродійство Брюлова, а не „Августѣйшей царской фамилии“. І цю саме тенденцію Шевченко підкреслює й у повісті: „Карло Брюлов, оповідає автор, написав портрета Жуковського, а Жуковский і граф Вельгорський цього портрета піднесли августѣйшій родині за 2.500 рубл. асигн. і за ці гроші звільнили мого учня, а старенький Венеціанов, як він сам висловився, відіграв у цім добрім ділі ролю пильного й благородного маклера“. Таким чином роля царя була дуже маленька — видати, набуваючи мистецький твір К. Брюлова, із своєї багатой скарбниці таку невелику суму грошей.⁴ Зате Шевченко вводить до цього акту визволення ще кілька осіб: Старенького Венеціанова, роботу якого в цій справі він згадує дуже теплими словами, і Івана Сошенка, від імені якого розповідається вся подія, який у повісті відіграє дуже велику ролю: 1) він уперше пізнає Шевченка за рисуванням у Літнім Саду; 2) приголублює цього термінового замуру; 3) витягає його з його злиденного животиння; 4) відкриває перед ним можливі перспективи справжнього мистця, жреця Аполлона; 5) вводить у круг видатних людей того часу; 6) зацікавлює їх його долею; 7) увесь час збу-

² Твори. т. III. Листування, ст. 81—82.

³ А з других джерел виходить, що портрет розіграли через лотерію і лише підтасували так, щоб виграла царська родина (Див. М. Чалий: „Жизнь и прозвездения Т. Г. Шевченка“. Київ 1872 ст. 30).

⁴ А коли цар виграв через лотерію, то заплатив лише за кілька квитків, а не цілих 2.500 рубл. Отже ще далеко меншу! — Л. Б.

джує в них інтерес до нього; 8) учить Шевченка малювати ще до вступу в Академію й до його визволення; 9) приймає найближчу участь у тім, щоб полегшити його фізичне існування, здоров'я, коли він був хорий і т. д. Отже, найбільша роль в цім визволенні в повісті приписується Сошенкові; це видно з того, що Шевченко тільки Сошенка кілька разів називає в повісті своїм найбільшим добродієм, якому зобов'язаний по ціле своє життя. Цим самим поет підкреслює, хто був справжній добродій, а хто неоправдано тільки приписував собі цю роллю.

V.

В тій же другій половині повісті є один мотив, що напрошується дуже до докладнішого розроблення, це відношення Шевченка до Паші, небоги одного урядовця, що жив на тім самім коридорі, що й герой повісті. Шевченко в повісті ці відносини змальовує так, що герой, зазнавши з Пашею, все більше й більше до неї прив'язувався, глибоко покохав її, учив її грамоти, робив із неї свої кращі малярські твори (образи „Весталка“ й „Мадонна“); але Паша дуже приховано й вправно вела подвійну роллю: з одного боку вдавала, ніби любить його, а з другого боку, як виявилось, мала зносини з мічмапом Облонським, у наслідок яких завагітніла; не дивлячись на це героїні повісті, маляр із нею оженився, рятуючи її. Це найінтимніша сторінка в повісті, в житті героя останньої, і, здається, навіть у житті самого Шевченка.

Аналогічний епізод із життя Тараса розповів М. Чалий із слів самого І. Сошенка, в якого помешканні, після визволення, на початку Шевченко жив.

Але Шевченко жив у Ів. Сошенка тільки чотири місяці, з осені 1838 р. по місяць лютий 1839 р. Різниця в образі життя, пише Чалий, і звичках, різниця в літах, виявили між приятелями охолодження й розлад, а жінка, що замішалась у це діло, прискорила розрив остаточний.

У Марії Іванівни, німкніні, в якій жив Сошенко, перебувала небога, Марія Яковлевна, гарненька німкніня. Чутливому маляреві закохатися недобго, і Сошенко покохав її від душі й навіть задумував з нею оженитися. Але Тарас розстроїв його плани. Він швидко повів атаку супроти Маші й відбив її у свого земляка. Довго Іван Максимович ховав своє незадоволення на занадто вже близькі відносини молодих людей — й нарешті не витримав.

Вилаявши Тараса зо всього серця, він вигнав його з помешкання, хоч своему горю він тим не поміг нічого. Гони кохання в двері — воно влетить через вікно, каже прислів'я: Маша стала ходити до Шевченка на помешкання. Роман скінчився дуже поганими наслідками для Маші“.⁵

⁵ М. Чалий: „Жизнь и произведения Тараса Шевченка“. Київ 1882, ст. 31—33.

Коли порівняємо ці відомості, які Чалий зачерпнув від Сошенка, з тим, як про це оповідає Шевченко в повісті, бачимо різницю таку: 1) та роля, яку Шевченко приписує собі, із споминів Сошенка виходить, що вона належить останньому; 2) Роля, яку Шевченко приписує мічманові Облонському, із споминів Сошенка вона належить самому Шевченкові. А як було в дійсності? Коля так, як оповідає Сошенко, то роля Шевченка супроти Сошенка й Маші випала б дуже неприємною. Хто з оповідачів ближче до дійсности, чи Шевченко, чи Сошенко? Не маю підстав не вірити Сошенкові, бо епізод, що він розповідає, не є приємний і для самого Сошенка; отже факт, що Шевченко відбив від свого приятеля любку, можна вважати за факт дійсний, але „погані наслідки для Маші“, переказані Сошенком, цебто її вагітність, як це ми бачимо із повісті, кому приписати? Шевченкові чи якомусь мічманові? Ось ця проблема дуже тяжка до розв'язання; але не вирішена, ця сумна подія буде рахуватися за Шевченком і далі, бо за таке її роз'яснення говорить до певної міри авторитет Сошенка. Шевченко ж ці „погані наслідки для Маші“ приписує не собі, а мічманові, військовій людині, поверховій і легковажній п'яниці й людині неморальній. Значить, у романі Шевченка замішана нова особа, яка Сошенкові не була відома. Чи дійсно воно було так? В той час свого роману, пригадує Сошенко, поет писав поему „Катерина“, а в ній оспівував долю покритки, що полюбила москаля, офіцера. Роля військового виступає і в „Наймичці“ — повісті, яку Шевченко теж писав на засланні перед нашою повістю; та ж роля військового виступає і в „Капітанші“ — Шевченковій повісті, писаній на засланні і теж ще до повісті „Художник“. Свою героїню в повісті поет назвав Пашою, цебто Парашою. А в „Гайдамаках“ через рік після того епізоду, про який розповідає Сошенко, Шевченко з обуренням переповідає, як йому радять писати російською мовою, коли хоче мати гроші:

Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива
Співай про „Матрьошу“,
Про „Парашу радість нашу“,⁹
Султан, паркет, шпори, —
От де слава!

У цій репліці поета робиться натяк на фабулу твору, в якому відігравали б ролю героїв — „Параша радість наша“ й офіцер, атрибути якого: „Султан, паркет, шпори“, проти яких легковажна жінка — безсила. Таким чином, ця низка епізодів на одну й ту саму тему, а таких із творів поета можна б було набрати далеко більш, далі, органічно вороже ставлення Шевченка до військових із перших днів його поетичної творчости, вороже ставлення його взагалі до тих, що так руйнують особисте життя дівчини, коли коханець кидає її на поталу ворогам покриткою, далі — особиста згадка про Оксаночку, свою

⁹ На ці слова тоді був популярний романс (див. про це Єврілов: Крѣпостной Театр).

любку з юнацьких літ, що теж пішла в світ покриткою, — нарешті визначення подвійності характеру своєї героїні з повісті, її невисокий культурний і моральний рівень, що могло цілком відповідати дійсності, — все це мені промовляє за те, що моральна правда на стороні Шевченка, а не на боці Сошенка. Врешті останній скоро від'їхав із Петербургу й не міг знати дійсної правди — наслідків кохання Шевченкового. А що подібний до мічмана міг з'явитись на дорозі Шевченкового роману з Машею — це цілком можливе,⁷ бо хто тоді був Шевченко? — бідака, незначний учень Академії й не міг зрівнятися з якимось блискучим офіцером; і та сама Маша могла так же легко кинути його, як покинула вона й Сошенка. Це все дає мені підстави повірити Шевченкові, щодо розв'язки роману й ролі в нім поета, а не споминам з віддалі Сошенка.

Але, видно, Шевченко відчував на собі докори сумління за прикрийсть, яку він заподіяв Сошенкові, і прагнув цей моральний тягар із себе скинути й неспокій душі зменшити. Перший крок у цім напрямі поет зробив тоді, коли довідався, що Сошенко виїздить із Петербургу в Україну назавжди. „Шевченко прийшов, як пише Чалий із слів Сошенка, з ним попрощатися. Він почував себе перед ним винним і прийняв братню участь у тяжкій становищі земляка, якому він був багато зобов'язаний — і так ще недавні сперечники розійшлися, як друзі, ніби між ними нічого й не було“. Другим таким покайним кроком у спосіб прилюдний — це сповідь перед всіма й Сошенком, піднесення останнього на найвищий щабель добродія, найбільшого визволителя з „горища грубого мужика — маляра“ і кріпацтва дідача й перенесення, як згадує Шевченко, „до найпишнішої майстерні найвизначнішого маляра нашого століття“, К. Брюлова. І це був іще один стимул, під впливом якого була написана та частина повісті, що зв'язана безпосередньо з постаттю Сошенка.

(Кінець буде).

Леонид Білецький.

УКРАЇНЬСЬКА РОМАНТИЧНА БАЛАДА.

Перейдім тепер до групи київських письменників, які становлять, щодо якості, ядро української літератури XIX-го століття, та які згрупувалися були біля Кирило-Методіївського Братства. Правда, у своїй більшості це вже не чисті романтики, але кожний із них без винятку в першому періоді своєї творчості романтиком був, та дали вони власне найвартівніші українські романтичні твори. У більшості їх балад просвічують уже ясно реалістичні та соціальні мотиви.

⁷ Тим більше, що Т. Шевченко, як згадує Д. Григорович (вид. „Академія“ в Москві 1928 р.) після того, як від Сошенка переїхав, то з якимсь офіцером займав дві кімнатки на шостому поверсі на одній із Ліній Васильївського Острова, дебо з офіцером якраз у той момент навіть і жив і займали вдвох дві кімнатки (якраз як у повісті).

Перший із цих авторів — це організатор і провідник Кирило-методіївців, український історик та драматург Микола Костомарів. Поезії свої видав він у двох збірках та в збірнику своїх творів, видрукованому в Одесі. Посмертні вірші видав 1890 і в „Кіевскої Старині“ 1897., а повне видання його поетичних творів (і з бібліографічними даними, стор. 416—417) вийшло за редакцією Романчука в „Руській Письменності“ т. 4. Між поезіями Костомарова знаходимо романтичну лірику європейського покрою з сильною дозою символічної дидактики й часто формально залежну від віршів А. Метлинського. Написав також поважну скількість балад, які можна поділити на кілька груп. І так, характеристичні для автора, як для історика, є в першу чергу балади, побудовані виключно на якомусь історичному факті чи анекдоті без примішки фольклорних або літературних мотивів. Найкраща з них — могуча, понура балада з часів княжих міжусобиць п. з. „Співець Митуса“.¹

В цілій дальшій групі балад він сплів народні поетичні сюжети з історичними подіями або сконкретизував у них історичне середовище. В одній із таких балад п. з. „Ластівка“² опрацьоване народне повір'я про матір, що з туги за вбитим на війні сином перемінилася в ластівку. Цілу подію вмістив автор до княжої доби нашої історії. Цікаву фабулу звіршував досить зручно в коломийковому ритмі, але не встерігся також дуже вже видних ремінісценцій із інших авторів: і так, в описі ради князів, в промові Мономаха³ видний безперечний вплив „Слова о полку Ігоревім“⁴. Та коли тут іще можна допустити, що автор тим способом свідомо хотів підкреслити історичну добу та *couleur locale*, то вже безперечно за хибу належить уважати майже буквально перевішування того місця Шевченкової „Тополи“, де описується метаморфоза.⁵ У сцені повороту війська додому та розшукування своїх⁶ слядний крім того вплив Бюргерової „Ленори“ чия перерібок Жуковського.

Друга балада цієї групи, „Брат з сестрою“⁶ стоїть у зв'язку з студіями автора над легендою про кровосумішку, яких науковим вислідом була стаття „Легенда о кровосмѣсителѣ“.⁷ У баладі теж опрацьована ця тема, перенесена в часи нападів татар на Україну та сполучена з народнім мотивом про метаморфози в рослини і з людиною символікою квіток. Розлучені ще дітьми підчас нападу татар брат і сестра пізніше зійшлися та, не знаючи, що вони рідні, поженилися. По виявленні правди

„Пішли вони горою,
Розвіялись травою,

¹ Твори М. Костомарова, Рус. Письм. т. 4. Львів 1914 р., 2. вид. 279

² ³ Твори, 288—297.

⁴ Дип. Твори, 296, Т. Шевченко: Кобзарь т. I. ред. Франко. стор. 48.

⁵ Твори, 292—294.

⁶ Твори, 371—376.

⁷ Поміщена в „Современникъ“ 1859. Пор. Петров, оп. с. 147.

Пішли вони степами,
 Розвіялись цвітами.
 Ой став Івась синій цвіт,
 Стала Мар'я жовтий цвіт.
 Як зв'язали в церкві руки,
 Не було вже їм розлуки;
 Як у церкві звінчалися,
 Так у купі й zostалися:
 В однім зіллі два цвіти!⁸

Від того часу люди, побачивши це зілля, (*viola tricolor*)⁹ і кажуть:

„Оце-ж тая травиця,
 Що з братиком сестриця.“¹⁰

Балада ця належить до найкращих українських балад поруч Шевченкових майстерних творів того роду. В ній ужив автор із великою вмілістю різних розмірів народніх пісень і таким способом зумів дуже гарно змалювати відповідні образи.

Та Костомарів не тільки мотиви народньої поезії вміщає в конкретніше українське історичне середовище, або й зв'язує з історичними подіями: він те саме робить і з чужими літературними темами. Як приклад може служити балада „Н а т а л я“¹¹ по „Ізві“ Білецького та по „Марусі“¹² Боровиковського даліше поетичне опрацювання лєнорського мотиву, і на цей раз уже в дечому самостійніше, ніж його попередники. Спосіб опрацювання сюжету характеризує сам автор у примітці до „Наталі“, кажучи: „Я відніс цей переказ до найсвіжішої історичної події, облоги Севастополя англійцями й французами“¹³. Далі автор замітив, що балада взята „з народнього переказу“¹³ та оправдує свою замітку тим, що і в нашому народі є подібні до змісту Бюргерової „Ленори“ перекази.¹⁴ Однак для пояснення не має оправдання, бо на цілому способі представлення, на розвою акції, на поодиноких образах і стилістичних засобах, навіть на віршовому розмірі¹⁵ відбилися дуже сильно впливи Бюргера, а головню Жуковського. В творі вмістив автор частини, що конкретизують історичну обстановку — і ніде правди діти, ті вставки тільки шкодять баладі з естетичного боку, так що супроти попередніх українських перерібок вона самостійніша, все таки вдатною її назвати не можна.

В дальшій групі балад Костомарів мотиви або частини мотивів, узяті з чужих літератур, транспортував до українського середовища

⁸ Твори, 375—376.

⁹ Твори, 423.

¹⁰ Твори, 376.

¹¹ Твори, 388—393.

¹² Твори, 423.

¹³ Твори, 388.

¹⁴ Твори, 423.

¹⁵ Автор, бажаючи бути оригінальним та більш різномодним, получив деякі нар. розміри (напр. початок балади і стор. 393) із розмірами, взятими з Бюргера і з різними модифікаціями тих строф.

без історичного конкретизування. Визначаються між ними дві менш-більш самостійні композиції, в яких однак сильно відбився вплив Гетевих балад. Одна з них, під заголовком „Хлопець“¹⁶ нагадує ситуацією та сценерією над водою „Рибалку“, хоч автор зовсім реально собі інтерпретував народні фантоми русалок — та заступив їх звичайними, живими сільськими дівчатами, що насміхаються з самотійний твір мотиви „Лісового царя“ й „Рибалки“.¹⁸ Точніше неозначений вплив штучної романтичної поезії, незалежної від української народної творчости, пробивається й у баладі „Баба Гребетничка“.¹⁹

Штучною, не основою на народній поезії композицією є гарна балада „Кінь“.²⁰ Тут емальована вірність коня. Він засумував чогось, не хоче їди від свого пана брата, бо чує, що пан щось недобре задумує:

„Не добре чинити, свій рід боронити
зібрався панчч неборак:
Шляхи засідати, людей розбивати
Поперся в глибокий байрак“.

Та не дав кінь своєму панові вчинити розбою, не дав йому себе споганити:

„Ніч стала рідити, починає дніти...
Купці доїздять до села,
У глушині бур'яна кінь скаче без папа
Попурий, гризе удила.

Чом кінь вороненький понурий, сумненький
До хати пустої біжить?
Ой тим він смутненький — панчч молоденький
Забитий у лісі лежить.

Лежить, розплатався, в крові обкалявся.
Своя, не чужая кров та...
Вже й ворон літає, в лице зазирає,
Де кінські вийшли копита“.

Хоч зовнішня форма цієї балади примітивна — то цілий внутрішній зміст — відношення між конем і паном — відданий дуже артистично дискретними натяками, що визирають з-під зовнішньої події. Автор вмів дуже вдатно комбінувати літературні впливи, історичні ремінісценції, фольклорні впливи та оригінальні помисли, та так втворює нові, почасті ще досі свіжі, твори.

Та помилився був Петров,²¹ коли думав, що нема в Костомарова теж балад, з яких він використав би виключно чисто народньо-поетичні

¹⁶ Твори, 341—342.

¹⁷ Твори, 344—346.

¹⁸ Пор. головню строфи 14—17 (Лісовий цар) та дві послідні (Рибалка). Твори, стор. 345—346.

¹⁹ Твори, 358—360.

²⁰ Твори, 333—335. Переклав іще Челяковський на чеську мову разом із віршами його: „Пан Шульніка“, „Співець“, і „Стежки“ та поміщена в „Часописі Чеського Музея“ (Пор. Огоновський, ор. с. II/2 782).

²¹ Петров, ор. с. 256—257.

мотиви. Їх є ціла низка, а найкраща між ними балада „Я в і р, т о п о л я і б е р е з а“,²² літературне опрацювання народнього переказу про перемену невістки в дерево. До балад із мотивами народньої поезії належить далі вірш „О т р у ї“,²³ що описує отроєння козака недоброю жінкою та тещею, „П о с л а н е ц ь“,²⁴ на формі якого сильно відбився вплив народньої пісні, далі „М і с я ц ь“,²⁵ де звіршовано повір'я про вбивство Каїна, зафіксоване й досі на плямах, видних на місяці, й інші.

З баладами, основаними на народніх мотивах, лучиться ще один стихотвір, у якому проявляється нахил до бурлескного зображення народніх повір'їв, полученний із сильною дидактичною тенденцією, а саме „Ч о р н и й к і т“.²⁶

Крім того, написав Костомарів цілу низку ліричних балад, які визначаються особливим артизмом. Всі вони оспівують смерть, що косить звичайно молодих, повних сили людей, розлучує милих від себе. Цей основний мотив ліричних балад Костомарова переплетений побутовими подробицями та вилитий часто в формі народніх повір'їв. Характеристичне для них і те, що ніде про смерть не говориться ясно, що все самі таємні натяки дають пізнати сумну правду: ось, напр., на народньому ленорському мотиві основана балада „П о ц і л у н о к“.²⁷ Козак просить милу, щоб прийшла, сіла біля нього, обняла, поцілувала: вона відповідає, що тепер, на весні, коли пташки щебечуть, квіти цвітуть — тепер вона до нього не прийде. Аж тоді, коли

„страшно на вулицю буде ходить,
І сови угукать, вовки стануть вить.
Тоді от, півношню саме добою,
Під сьоту, під дощ ми зійдемось з тобою.
Край старої церкви ти стрінеш мене,
І я об'яму, поцілую тебе.“

Як бачимо, ніде нема ясного образу смерти, ніде ані це слово не стрічається, все тільки настроєві картини, які витворюють потрібну грізну, темну атмосферу, в якій останнім тоном озветься в послідній стрічці вже ясніший, але все ще евфемістичний образ:

„Бо вже моя мила холодна, як крига!“

Подібно в баладі „В е л и к о д н я н і ч“,²⁸ в якій опрацьоване народнє повір'я про душі померлих.

Тепла згадка про померлу дівчину, в елегійному тоні видержана, що ситуацією (спогад про померлу товаришку в кружку сільських дівчат) нагадує відповідне місце чудової Ербенової балади „Štědrý den“

²² Твори, 395—7.

²³ Твори, 331—333.

²⁴ Твори, 328—329.

²⁵ Твори, 338—9.

²⁶ Твори, 320—321.

²⁷ Твори, 324—325.

²⁸ Твори, 326—328.

— це довша лірична балада „Д і в ч и н а“²⁹,³⁰ в яку вложено дуже багато чисто суб'єктивного, інтимного поетового ліризму.

На народньому символі людської душі в формі солов'я основана алегорично задумана, а саме про самотність поета між людьми, лірична балада „С о л о в е й к о“.³⁰ Співає гарно соловей, та ніхто його не слухає, ніхто йому „з душі не кине квітку“; одна тільки душа розпізнала голос цієї пташки — і на самотній могилі співця

...вранці зом'ята трава,
Де дівчина сиділа“.

Тут знову стрічаємося з тою характеристичною недосказаністю, з оперуванням самими натяками. Подихом народньої поезії відсвіжений знов таки символічний, натяковий образ розпуги дівчини за померлим милим у поезії „З о з у л я“,³¹ де смерть його знов змальована ефемістично, делікатними натяками:

„Його рученьки край крученьки,
А ніженьки край доріженьки,
Піском оченьки заспані,
А у головах сон-зіллячко.“

Костомарів має вкінці теж своє значення, як перекладчик. Головну вагу мають його переклади з Байрона (Єврейські мелодії), але теж кілька переложених романтичних балад у нього знаходимо. Перше місце тут займає „Панич і дівчина“³², переклад вірша Одиньця-Міцкевича „Panicz i dziewczyna“³³ переклад, який уже Огоновський скласифікував, як „гарний и дуже вѣрный“.³⁴ Деякі баладові твори є між його перекладами з Короледворського рукопису³⁵ та з новогрецьких пісень.³⁶

З усього сказаного видно, що Костомарів займає важне місце між творцями української романтичної балади та що в цих його творах, крім романтичної, брешить також виразно реалістична нотка. висловлена головню нахилом до конкретизування історичного середовища, та що частинно озивається й старий бурлескний напрям. У своїх ліричних баладах замріяну символіку народньої пісні автор майстерно сполучив із натяками своєї фантастичної душі. Під естетичним оглядом балад та взагалі поетичних творів Костомарова історики літератури високо не цінять: Петров вважає його мову за нечисту й тяжку.³⁷ Огоновський замічає, що „в твореню лиричних и епічних поезій стапув он низше свого учителя А. Метлинського“,³⁸

²⁹ Твори, 352—5.

³⁰ Твори, 339—340.

³¹ Твори, 383—385.

³² Твори, 377—380.

³³ Pisma Adama Mickiewicza, wyd. Kallie wacha, стор. 91—94.

³⁴ О. Огоновський, оп. с. II/2 стор. 782.

³⁵ Турнія, Твори, 304—307.

³⁶ Грецька пісня, Твори, 297.

³⁷ Петров, оп. с. 257.

³⁸ Огоновський, оп. с. II/2 779.

вкінці Єфремов, що романтичні балади Костомарова зовсім ігнорують, висловлюється, що „як поет, не займе Костомаров визначного місця в історії нашого письменства“ та що його поетичні твори художньої цінності не мають.³⁹ Одним словом: слава Костомарова як історика, творця Кирило-Методіївського Братства, а частинно й як драматурга пошкодила йому як поетові, бо його поетичними творами ніхто подібніш не займався. Все таки в Костомарова був досить великий поетичний талант — це доказують такі його твори, як „Брат з сестрою“, „Кінь“, а головню ліричні балади. Найбільш прислужився він українській поезії тим, що вивів її на ширший, європейський ґрунт, не запершився в вузький круг етнографічних тем та народніх ритмічних форм, що провадив далі ту роботу, які по невмілих перших спробах Білецького й інших, на ширшу скалю розпочав А. Метлинський, а далі розвивав, за Костомаровом, П. Куліш.

До кийвського ґуртка українських слов'янофілів належав теж найобільший наш поет XIX-го століття Тарас Шевченко. За юнацьких літ він також був романтиком, захоплювався народньою поезією та козацькою минувиною й писав балади. Вони в порівнянні з баладами інших романтичних авторів, істориками літератури майже перушаними, обслідувані ще найбільше.

Але все таки слід відразу зазначити, що хибний погляд, неначе б Шевченко писав балади тільки в першому, а частинно в другому періоді своєї творчості, перед засланням. Переглянувши докладно „Кобзаря“, можна переконатися, що й на засланні написав він цілу низку балад, хоча вже їх так не називає, а часто взагалі ані заголовку їм не дає. Тільки від 1851-го року не знаходимо в нього віршів, які можна б зачислити до балад. Хибний погляд, що після „Калини“ 1847 р. Шевченко більш балад не писав, розширився тому, що за балади уважали його твори тільки того роду, *par excellence* романтичні.

„Як у кожного письменника, що перший раз береться за перо, так і в перших літературних починах Шевченка трудно шукати одноцільного напрямку думок та широкого поетичного світогляду. Любов та події семейного життя, підмічені переважно з боку септиментально-романтичного. — це теми перших Тарасових поезій, це мотиви, які навіяла йому сучасна література та його молодецьке життя.“⁴⁰ І в цьому часі саме почав Шевченко писати свої перші балади, ці „твори типово романтичні“, яких характерною рисою є „людовий світогляд з мотивами казок та пісень народніх, з цілим фантастичним світом демонів, та засада почуття з принципом чудовності“.⁴¹ Ці перші його чисто романтичні балади писалися, як це підкреслив уже Петров,⁴²

³⁹ Єфремов, *op. cit.* I. 434.

⁴⁰ Колесса, *op. cit.* с. 40.

⁴¹ Колесса, *op. cit.* с. 44.

⁴² Петров, *op. cit.* с. 126., 330., 333.

під впливом Жуковського й Козлова. Дашкевич підкреслив знову сильніше вплив польської поезії,⁴³ а Колесса, признаючи сильний вплив Міцкевича, все таки каже, що „твори Жуковського виробили в Шевченка артистичний смак, вказали йому поетичний напрям, та враз із творами інших поетів витворили романтичну підкладку Тарасових балад.“⁴⁴ Все це можна до певної міри віднести до найперших балад Шевченка, однак не треба забувати також і тих дуже сильних пут, які в'язали поета з народньою творчістю. Далі слід підкреслити, що вже Дашкевич замітив був, що попередниками Шевченкових балад були до певної міри й побутові балади А. Метлинського.⁴⁵

Чисто романтичних балад Шевченка маємо вісім, а саме: „Причинна“, „Тополя“, „Утоплена“, „Сова“, „Хустина“, „Лілея“, „Русалка“ й „Калина“, всі написані в часі між 1838. і 1847. роком. Балади „Причинна“, „Тополя“, „Утоплена“, „Русалка“, а частинно „Лілея“ опрацював докладно, особливо щодо вишукування літературних впливів, О. Колесса в цитованій праці. Тут прийдеться хіба сказати, що всі ці балади без виімку оперті на народні повір'я про русалок та про метаморфози в рослини. До „Причинна“ треба замітити, що пірнувши в мотивову аналізу та підкресливши ще символічне значення балади,⁴⁶ Колесса замало спинився над іще одним дуже важним моментом, а саме — над значенням фактів із життя самого поета для цієї й інших романтичних його балад. Нешасливе життя поета могло бути теж сильною пружиною при творенні балад та модифікуванні їх сюжетів; козак у його баладах, це, як вже замітив Петров, сам Шевченко, „виражавшій в поетических образах свою тоску по родині“.⁴⁷ До „Утопленої“, якої сюжет узятий із Гоголя і на якій слідно формальний вплив Міцкевича,⁴⁸ треба замітити, що в ній, першій із балад Шевченка, як це пізнав вже Огоновський,⁴⁹ через типово романтичні декорації просвітають уже й реалістичні засоби представлення. В „Русалці“, під впливом Міцкевичевої „Рибки“,⁵⁰ знов продираються в баладову поезію Шевченка перші соціальні мотиви. Вкінці про „Лілею“ треба зазначити, що в ній теж знаходимо соціальний мотив та що, злучивши його з народнім переказом про метаморфозу дівчини в квітку,⁵¹ створив Шевченко в ній, з естетичного боку беручи, один із своїх архітворів, так що між баладами його „Лілея“ належить нальма першества.

(Кінець буде).

Львів.

Микола Гнатшак.

⁴³ Дашкевич, оп. с. 209.

⁴⁴ Колесса, оп. с. 45.

⁴⁵ Дашкевич, оп. с. 222.

⁴⁶ Колесса, оп. с. 53.

⁴⁷ Петров, оп. с. 335.

⁴⁸ Колесса, оп. с. 61.

⁴⁹ Огоновський, оп. с. II/2 531.

⁵⁰ Колесса, оп. с. 57.

⁵¹ Там само, 81.

ПІВНІЧНО-БУКОВИНСЬКІ ГАЇВКИ.

Майже на всіх українських землях відомий звичай вітати й зустрічати весну особливими обрядовими піснями. Цей рід пісень, що в них передусім проявляється радість із приходу весни, відомий на Придніпрянщині під загальною назвою „веснянок“. Не багаті вони кількістю, зате визначаються своїм змістом, складом та мелодією. Їх головна тема — це кохання, сватання та затинки дівчат до хлопців. Не бракує в них різних мітологічних та історичних останків, хоч через далеку віддаль часу вони значно позатирались.

Веснянки — це пісні молоді, передусім дівчат, що їх співають вони весною. Діляться ці пісні на два головні роди: одні сполучені з товариськими іграми й звуться гулянками, другі ж, справжні веснянки, багато численніші, щодо кількості, що їх дівчата співають цілу весну.¹ Гулянки, що містять в собі більш старовинного, а передусім мітологічного матеріялу та співаються в певнім дні весняної пори, заслуговують на більшу увагу перед молодшими справжніми веснянками, що згодом перейшли до звичайних народніх пісень кохання.

Придніпрянські українці задержали перший, старший рід веснянок. В Галичині відомі вони під назвою гаївок. Інші назви для них: галагівки, тагілки, ягілки. В Крехові, Жовківського повіту, звуться вони галями, а деінде вживається терміну „граги в жучка“.² Володимир Гнатюк, що досі зібрав найбільшу збірку галицьких „гаївок“, ділить їх на два роди: на двохорові гаївки, де дві групи дівчат чергуються піснями, і однихорові, де всі дівчата співають гуртом.

Кожна гаївка, так само як і гулянка, має свою окрему назву. Співають їх тільки великодніми святами. Цікаве зауваження гр. Ракочи, що гаївки співались давніше в Тернопільщині зараз із приходом весни (Гнатюк: „Гаївки“, ст. 2).

Менше розсліджені весняні ігри на Буковині, хоч можна б про них теж саме сказати, що й про галицькі. Відомі вони передусім на

¹ Пор. Б. Грінченко: Етногр. Матер. т. III. ст. 56—115; П. П. Чубинський: Труды этногр.-стат. экспедиции въ Юго-зап. край — т. III. „Весенніи игры“ ст. 32—108.

² „Гаївки“, зібрав Волод. Гнатюк. Матер. до укр. етногр. т. XII ст. 2.

³ Крім В. Гнатюкових „Гаївок“, існують ось які збірки галицьких гаївок: Wacław z Oleska: „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego“ ст. 49—53; „Русская Днѣстровая“ р. 1837, ст. 42—44; Żeg. Pauli: „Pieśni ludu ruskiego w Galicyji“ 16-29; „Зоря галицька яко альбумъ“ з р. 1860, де поміщена збірка Лозинського п. заг.: „Галагівки“ ст. 506—515; Н. Гн. Галько: „Народныи звичаи и обряды зь околиць надъ Збручомъ“, р. 1860, ст. 95—144; Я. О. Головацкій: „Народн. пѣсни Галицкой и Угорской Руси“ т. II. ст. 177—194; O. Kolbergz: Pokucie I. ст. 153—198; „Правда“ з р. 1868, 1893, 1895; „Zbiór wiadomości“ Т. VII і XIII; „Зоря“ р. 1880; Kruczyński: Śpiewy bajkowe ст. 161—172; I. Колесса: Збірник гал. рус. нар. пісень з мелодіями. Етн. Зб. XI, Львів 1902 і інші.

північній Буковині. На Гуцульщині, в Вишниччині та Вашківщині їх не співають. Способом виконування ігор та своїм складом нагадують вони скоріше галицькі гаївки, як придніпрянські гулянки. Як і в Галичині, відомий на Буковині тільки старший цікл веснянок з товарицькими іграми. Загальної назви для них тут майже нема. Подекуди звуть їх „гаївками“, ба навіть „веснівками“. Найчастіше звуть їх „дощечкою“ з загально вживаної гри. де дівчата, побравшись за руки, одна проти однієї, вимощують вигідну „дощечку“, що нею переходить одна маленька дівчинка. В с. Горопівцях існує для них назва „долина“. „Йти на долину“ — означає те саме, що співати великодніми святками гаївки. В інших околицях вживається назов „траги Зелмана“, „жучка“, „воротарчика“ „догірочків“ і т. п.

На Буковині співають дівчата гаївки тільки в часі великодніх свят, найчастіше в неділю, і то звичайно на церковному подвір'ї — „на цвинтарі“. Подекуди справляють гри на громадській толоці. Часто дівчата кружляють, побравшись за руки доколя якогось дерева й звуть це „ходити риночком“. Деколи описують „криве колесо“, в формі кривої лінії, що безпаястанно змінюється.

Зараз по посвяченні пасок виходять дівчата. інколи й молодіці, на церковне подвір'я й починають гру. Парубки, звичайно, не вмішуються до дівчат. По полудні сходяться чоловіки, матері з дітьми. Посідавини на мураві, приглядаються до молоді. Хлопці зайняті дзвоненням. В часі Вечірні забава перестав. По Вечірні, коли обов'язково кожний мусить „мируватись“, дівчата продовжують гри до пізнього вечора. На другий і третій день бавляться звичайно менші дівчата, наслідуючи старших.

Зібрані тут буковинські гаївки походять із с. Чункова та Горопівців Заставницької округи. Чунківські гаївки — „дощечки“ списав і зволив надіслати на мою адресу тамошній парох о. Іван Джулинський, за що складаю йому на цьому місці сердечну подяку. Горопівські „веснівки“ зібрав я. Вказуючи на органічний зв'язок буковинських гаївок з галицькими гаїлками та придніпрянськими гулянками, подякуватимусь у дужках їх паралелями.

1. Воротарчик.

(Русалка Дн.: ст. 42—43, ч. 1; З. Раулі I. ст. 18—19, ч. 2; П. Галько: „Гаївки“ ст. 523, ч. 10; Головацький: II, ст. 695, ч. 10; Шь: ст. 159—160, ч. 6; ст. 165, ч. 3; ст. 175, ч. 17; ст. 178, ч. 1; O. Kolberg: Rokucie I. ст. 173, ч. 22; ст. 178, ч. 81; ст. 181, ч. 34 (81); ст. 186, ч. 42(94); Колесса: Гал. р. нар. піс. ст. 24—25, ч. 2. Гнатюк: „Гаївки“ ст. 36—42, ч. 10; Чубинський: III. ст. 38—41, ч. 2).

Дві дівчині, звані „воротарчиками“, стоять проти себе, узявшись за руки. Всі інші стоять шпурочком перед „ворітьми“. Співають на переміну воротарчики й дівчата, що просяться, щоб їх впустили через ворота. По скінченні пісні, дівчата, побравшись за руки, колом переходять попід руки воротарчиків, при чім остання дівчина остається.

3. Огірочки.

(Головацький: II, ст. 192, ч. 17; ст. 694—5, ч. 10; III₂: ст. 155—6, ч. 3; Галько: „Нар. обр. і звич.“ I ст. 124—6, ч. 10; Kolberg: Rokucie I, ст. 154—5, ч. 2 (53); ст. 159, ч. 8 (60); ст. 170—1, ч. 20 (71); ст. 180, ч. 32 (84); ст. 186—7, ч. 43 (95); I. Колесса: (Етн. Зб. XI) ст. 29, ч. 9; Гнатюк: ст. 135—139, ч. 44; Чубинський: III, ст. 79—80, ч. 18; Грінченко, III, ст. 19, ч. 201 (плетений шум); Київс. Стар.: 1892, VI, ст. 447—8; Максимова: „Сочинення“ II, ст. 479).

Дівчата хороводом переходять під руки, переплітаючись нахрест. Це зветься: „Завивають вогірочків“.

Горошівський варіант:

Вогірочки-попірочки, завивайтеси,	А молоді молодіці мід-горівку п'ють.
Ви молоді дівчаточка, відавайтеси.	„Та й, позичте, кумко, бочки.
Вогірочки-попірочки, як си в'ють —	Най навкашу вогірочки —
Я молоді молодіці мід-горівку п'ють.	Отож ми си в'ють, ото ж ми си в'ють“.
Вогірочки-попірочки, завивайтеси,	„Не позичу, кумко, бочки.
Ви молоді молодіці, відавайтеси.	Маю свої вогірочки.
Вогірочки-попірочки, як си в'ють —	Най ваші гниют, най ваші гниют!“

Розплітаючись, співають:

Вогірочки-попірочки, розвивтеси...
Записано 1911-го року.

Чунківський варіант:

Огірочки-пупліночки вже завилися,	Огірочки-пупліночки, завивайтеси. —
Молоді молодченьки вже написи.	Котре старші дівчатонька — відавайтеси!
Огірочки-пупліночки, завивайтеси.	Огірочки-пупліночки вже завилися,
Котре старші парубочки, женихайтеси!	Котре старші дівчаточка — подружжялися.
Огірочки-пупліночки вже завилися	Записано 1929-го року.
Котре старші парубочки — поженилися.	

4. Мак.

(Ž. Račić: II, ст. 25—26, ч. 12. Галько: „Гаївки“, ст. 522, ч. 9; Головацький: II, ст. 193, ч. 19; ст. 694, ч.; III₂, ст. 161—2, ч. 8; ст. 171, ч. 12; ст. 181—2, ч. 7; Гнатюк: ст. 26—27, ч. 6; Чубинський: III, ст. 47—50, ч. 5; ст. 57, ч. II; Грінченко: III, ст. 107, ч. 206—7; Терещенко: „Быть рус. нар.“, III, ст. 13—15; ст. 298—303).

Дівчата становляться в колі і все, що співається в пісні про мак, наслідують рухами.

Горошівський варіант:

Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
Як воря па мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
Та як сіют мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
Та як сходи мак?

Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
Та як поля мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
Як сапают мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
Та як цвѣте мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,

Ци бував ти в садку, в садку,
 Ци видав ти так:
 Та як же жнут мак?
 Воробчику-шпатку, шпатку,
 Ци бував ти в садку, в садку,
 Ци видав ти так:
 Та як в'яжут мак?
 Воробчику-шпатку, шпатку,

Ци бував ти в садку, в садку,
 Ци видав ти так:
 Як молотя мак?
 Воробчику-шпатку, шпатку,
 Ци бував ти в садку, в садку,
 Ци видав ти так:
 Та як же трут мак?
 Записано 1911-го року-

Б.

(Галько: „Нар. зв.“, ст. 112—13, ч. 2; Головацький: „Нар. пѣсн.“ II., ст. 688—9, ч. 2; Гнатюк: ст. 24—25, ч. 5. Грінченко: „Етп. Зб.“ III., ст. 92, ч. 179; Чубинський: „Труди“ III., ст. 47, ч. 5).

Співають малі дівчата, сидячи на мураві.

Горошівський варіант:
 Ой на горі лєн, лєн —
 На долині мак.

Просилисн свашенечки:
 — Мої любі соколички,
 Станьте оттак!

(Всі встають і плещуть в долоні).

5. Зельман.

(Wacław z Oleska: „Pieśni“, I., 49—51, ч. 1; Галько: „Гаївки“, ст. 524—5, ч. 12; „Нар. зв. и обр.“, с. 131—134, ч. 12; Головацький: II., ст. 193—4, ч. 20; III., ст. 183—4, ч. 10; Kolberg: „Pokusie“ I., ст. 166—8, ч. 18, ст. 177, ч. 78; ст. 183—4, ч. 89; Колесса: „Етп. Зб.“ IX, ст. 30—1, ч. 11; Гнатюк: ст. 49—55, ч. 12; Чубинський: III., ст. 53—6, ч. 7; Erben: „Pisne a zikadla“ ст. 68—9. (чеський варіант); Грінченко: III., ст. 188, ч. 218).

Дівчата поділені на дві групи: одна сидить на мураві, друга, Зельманові „свашки“, стоять. Співають на переміну. По скінченні пісні, одна з гурта, що сидить, переходить на бік свашок. Ігра продовжується, аж доки всі дівчата не перейдуть на бік Зельмана.

Горошівський варіант.

Свашки: — На дзіндобрий, Дзельман, Дівчата: — На котрий ґрунт, Дзельман,
 На дзіндобрий, Дзельманова На котрий ґрунт, Дзельманова...
 І братова з вишицков родзінов! Свашки: — На (ім'я сусіднього села)
 Дівчата: — По шос пришов, Дзельман, -кий ґрунт, Дзельман,
 По шос пришла, Дзельманова На Н-кий ґрунт, Дзельманова...
 І братова, — з вишицков родзінов? Дівчата: — Ми дівчину га й масмо,
 Свашки: — По дівчину, Дзельман, На той ґрунт тримасмо!
 По дівчину, Дзельманова... Пречь, свашко, пречь!

(Одна дівчина переходить до свашок).

Свашки: — Та дякувать, свашко, Та дякувать, свашинечко,
 Та дякувать, любко! Сивенька голуко!

(**Юли б дівчата не хотіли дати на такий то „ґрунт“, тоді співають:**)¹

¹ Паралелі до цієї пісні: Ž. Pauli: I., ст. 27—8, ч. 15; Головацький: II., ст. 173, ч. 15; Kolberg: „Pokusie“ I., ст. 169—76, ч. 70; Колесса: ст. 25—6, ч. 3; Гнатюк: ст. 77—80, ч. 22; Чубинський: III., ст. 78—79, ч. 17.

Дівчата: — Ми дівчину та й маємо, Спина мені зволочила.
 На той ґрунт не даємо, Дівчата: — Твій син мозотив,
 Пречь, свашко, пречь! На калиці вуши бив!
 Свашки: — Пречь не хочу, пречь не Свашки: — Твоя дочка хліб місла,
 (люблю. На корті вуши біла...
 Лиху собі дочку вчила, Записано р. 1929.

(Тепер свашки починають зпочатку, жадаючи вже на інший „ґрунт“).

Чунківський варіант:

А.

На ден-добрий, Зельман,	Ой ми з долу, з подолу.
На ден-добрий, як образ.	Виязю, пинязю, крілю наш.
Ой ми з долу, з подолу,	— Ой ми, пане, не маємо,
Виязю, пинязю, крілю наш.	На такий хліб не даємо —
На житний хліб, Зельман.	Гет пріч від нас. —
На житний хліб, як образ;	На добридень, Зельман.
	На добридень, як образ...
	На пшенишний хліб, Зельман
	На пшенишний хліб, як образ...

(Коли дівчата хочуть, тоді віддають дівчину, співаючи):

Ой ми дівчину маємо,
 На такий хліб даємо
 Гет пріч від нас.

(Коли ж не хотуть, тоді співають, як перше. Свашки співають „пачмішний“, „на кукурудзяний“, „на гречаний“, „на мандибурявий хліб“, — аж доки не натраплять“).

Б.

По шо пришов, Зельман,	— По паннуцю, Зельман,
По шо пришов, его брат,	По паннуцю, его брат,
По шо пришла, Зельманова,	По паннуцю, Зельманова,
І братова, вся его родина?	І братова, вся его родина.
	Записано р. 1929.

(Кінець буде).

К. Ластівка.

НЕБО й ЛЮДИНА.

Етапи історичного розвитку астрономічного знання.

II. Античний період та арабська доба.

Культура античної Греції зродилася на руїнах підупалої культури стародавнього Сходу. І зокрема грецьке астрономічне знання повстало з астрономічних досягнень вавилонських та єгипетських дослідників. Їхні здобутки перейшли до Греції головню через грецькі малоазійські колонії, що в історичнім процесі відіграли ролю культурного мосту (тут, між іншим, повстала перша старогрецька філософська школа — т. зв. йонійська), мосту, через який східне знання перемандрувало від завмерлого Єгипту до повної молодих життєвих сил Елза-

ди¹. На її сприятливій для духового розвитку ґрунті зростає пишне дерево нової науки, яка, в протилежність науді східних народів, не творить собою кастової таємниці обмеженого кола жерців, а стає всім приступним загальнонароднім духовим здобутком. Ця „демократизація“ наукового знання в античній Греції забезпечує йому буйний, швидкий розвиток.

За найбільшу позитивну рису розумової чинності народів античного світу належить уважати їхню здібність до систематизування наукового матеріалу, до укладення його в певні, гармонійно укінчені форми. Ця риса виразно виявляє себе й у сфері астрономії, де творча думка грецьких філософів, використовуючи здобутий вавилонськими та єгипетськими дослідниками багатий сировий матеріал, спромоглася упорядкувати той хаотичний комплекс відомостей, зробивши першу спробу створення укінченого астрономічного світогляду. Вже починаючи від часів Пітагора (VI в. до Хр.) грецька філософська думка робить уперті кроки в цій напрямі, змагаючись витворити певну космогонію, побудувати закінчену систему світу.

Першими питаннями, що природно повстали перед грецькими філософами, були такі: 1. Чи обрій є границею небесного склепіння, і, коли ні, то який вигляд має це склепіння в цілому? 2. Як зв'язані між собою плескувата Земля та кулясте небо? Відповідь на ці запитання давала ідея замкненої небесної сфери, в центрі якої мала міститися Земля. Але до такої ідеї антична думка прийшла не відразу. На запитання: куди діваються Сонце й зорі після того, як вони осягають обрій, приходючи на заході до стику з океаном? — першу відповідь дав Гомер. За його викладом бог Сонця об'їздить уночі здовж берегу океана половину виднокругу, після чого Сонце знову має змогу зійти на схід, щоб відбувати свою чергову подорож по небесному склепінню. Те саме доводилося, видімо, припустити й відносно зір. Але тут справа затуманювалась, бо виринали питання: як пояснити, що підчас своєї ночної мандрівки по океану зірки не змінюють в найменшій мірі свого взаємного розташування? Утруднення, створене цим запитанням, однаке легко усувалося припущенням, що небесне склепіння, крім видимої півсфери, має другу, невидиму, що служить під Землею продовженням першої. Приймаючи це припущення й надавши небу вигляд замкненої сфери, антична думка вже легко могла пояснити факт добового руху небесного склепіння, як нерозривної цілості. (Таке трактування справи було власне відновленням давньої вавилонської концепції замкненої небесної сфери з розміщеними на

¹ Доказів того, що основи свого астрономічного знання антична Греція запозичила зо Сходу, конкретно — в Єгипті, ми маємо немало. Наприклад, у VI в. до Хр. греки зовсім ще не мали якихось означених відомостей про планети. А вже в IV в. до Хр. вони були докладно ознайомлені з характером рухів усіх без винятку планет, періодами їхніх переміщень, зупинок, зворотних рухів і т. інш. Це без сумніву свідчить про те, що в цю добу (VI—V в.) греки запозичили стародавнє знання від єгиптян.

ній 12-ма знаками „Зодіаку“ та 28-ма знаками місяцевих „зупинок“ або „домівок“). До такої гіпотези вперше прийшов Талесів учень Анаксимандр² (біля 550 р. до Хр.). Від цієї ідеї сферичності неба був уже один крок до ідеї сферичності Землі. Але на той крок Анаксимандр уже не спромігся. Більше того — він висловив дивовижне твердження, що Земля має форму вальця. Ідею кулястої форми Землі виразно виголосив тільки Арістарх Самоський (біля 250 р. до Хр.), що до цієї ідеї прийшов дорогою спостережень над затьмами Місяця. В своїх логічно-правильних висновках Арістарх прийшов до виразної думки про те, що тінь, відкинута Землею на Місяць, коли останній знаходиться близько обрїю, не могла б мати заокруглених країв (а виглядала б пасмом з простолінійними краями), коли б Земля була не куляста, а творила собою (за стародавніми уявами) плескувате тіло.

З'ясувавши собі механізм переміщення нерухомих зір і пояснивши останнє обертанням небесної сфери, як єдиної цілості, думка грецьких філософів стала перед черговим, уже складнішим, питанням про механізм скомплікованих, нерівномірних рухів Сонця, Місяця, а особливо групи відомих за тих часів п'ятьох планет (сама назва планети походить від грецького „πλανήω“, що значить блукаю). Ці рухи істотно різнилися від порівняльно-простих рівномірно-колових рухів зір, легко висвітлюваних добовим рухом небесного skleпіння, і для свого пояснення потребували неабияких зусиль. Через те це питання стає основною проблемою грецької астрономічної думки, над якою вона вперто працює бігом довгих століть.

Припущення, що всі зорі розміщено на одній сфері й що ця сфера обертається довкола осі, яка проходить через осередок Землі, — це припущення було найпростіше, відповідаючи до того ж і психологічно-зрозумілій уяві про нерухомість Землі. Правильний оборотний рух небесної сфери, як єдиної цілості, був таким чином головним моментом, що скерував старовинну думку на шлях геоецентризму.³ Одного разу твердо станувши на нього, вона мусіла його додержуватись, намагаючись укласти в рамки геоцентричної ідеї всі видобуті за спостережень небесних з'явищ факти. Найголовнішим із них був без сумніву факт тривалої протягом року зміни положення Сонця відносно нерухомих зір, як також скомплікований рух Місяця, а особливо планет. З погляду сучасної нам геліоцентричної теорії всі властивості рухів згаданих небесних тіл пояснюються незвичайно просто, логічно випливаючи з уяви про центральне положення Сонця, довкола якого кружляють всі інші планети, включаючи

² Талес та Анаксимандр були основоположники славнозвісної йонійської школи.

³ Геоцентрична система світу за осередок останнього уважає Землю, система геліоцентрична за центральне тіло системи приймає Сонце.

й Землю, що в свою чергу служить центральним тілом у відношенні до Місяця. Але висвітлення згаданих властивостей з погляду теорії геоцентричної ставило неабиякі труднощі. І можна дивуватися тій терпеливості та впертості, з якими антична думка бралася до розв'язання проблеми світової будови, аж поки вінець-кінцем не осягнула в цій напрямі повного успіху. Кажемо: повного успіху, бо, як далі побачимо, Птоломеєва система, що завершила собою шерег усіх змагань у цій галузі, будучи хибною в розумінні реально-фізичному, була зовсім правильною в розумінні формально-логічному. І на перешкоді до узнання нами створеного геоцентричною системою механізму світової будови стає тільки те, що за основу, за свою вихідну точку згадана система має хибне, суперечне з реальною дійсністю, твердження про нерухомість Землі. І коли б не те, що цілою низкою досвідних даних факт рухомості Землі встановлено з абсолютною безсумнівністю, — геоцентрична система могла б іще й за наших днів успішно конкурувати з системою геліоцентричною (аджеж і в XX стол. подібнемо диваків, що роблять спроби відновити ідею нерухомості Землі!).

Щоб зрозуміти методи, яких антична філософія ужила для висвітлення характеру рухів Сонця, Місяця та п'ятох планет, ми маємо собі пригадати про те місце, яке в цій філософії займала математика. Недарма ж браму Платонові академії оздоблював напис: „хай не входить сюди ніхто, не обзнайомлений з математикою!“ Цій своїй ролі в системі філософського думання античної Греції математика завдячує особливо генієві П і т а г о р а, наука якого, оперта на твердження, що „істоту всякої речі складають числа“, мала великий вплив на філософію наступних генерацій. Число Пітагор уважав за самодіючий чинник, що зв'язує між собою природні з'явища, вкладаючи їх у рядки порядку та гармонії. Тенденція, що впливала з Пітагорових ідей про панування гармонії в космосі, спричинилася до такого своєрідного, безсумнівного нібито в своїй логічності, твердження: всі рухи в космосі мають бути досконалими; через те, що за найдосконаліший із усіх рухів належить узнати рівномірний рух по колу,⁴ — всі природні рухи мають бути рівномірно-коловими. Під впливом цього, зміцненого Пітагоровим авторитетом, а через те й загально-обов'язуючого, твердження й відбулося розв'язання питання про будову всесвіту. То ж не дивно, що всі зусилля осіб, які бралися розв'язати це питання, зводились до певного скомбінування меншого чи більшого числа

⁴ Таке настановлення грецької наукової думки є в зв'язку з тим, що філософам античного світу були зовсім невідомі засади динаміки, а тому вони нічого не знали про ту властивість матеріальних тіл, яку ми означимо нині словом „інерція“ і яку можна схарактеризувати, як тенденцію цих тіл до збереження простолінійного й рівномірного руху.

Так само для грецьких дослідників лишилася незнаною сила тяжіння; гравітаційний ефект вони висвітлювали тим, що всі тяжкі тіла прагнуть наблизитися до осередку всесвіту (цебто центру Землі), а тіла легкі — від нього віддалитись.

рівномірних колових або оборотних (при яких різні точки тіла закреслюють кола різних лучів)⁵ рухів.

Перша спроба створення закінченої системи світу належить Евдоксові (408—355 до Хр.), який здійснив думку свого вчителя Платона (427—347 до Хр.) про зведення всіх рухів небесних тіл до низки рівномірно-оборотних рухів та побудував систему, що складалася з певного числа (для Сонця й Місяця — з 3-х, для решти планет — з 4-х) співосередніх кришталєво-прозорих сфер, які відбували свої рівномірні рухи з різними скоростями та довкола різно-нахилених осей.⁶ Евдоксів учень Каліп досконалив систему свого вчителя, збільшивши при цьому число сфер до 33 (взявши їх для Сатурна та Юпітера по 4, для решти світил — по 5). З Евдоксової теорії пізніше скористав інший Платонів учень — Арістотель (384—322 до Хр.), включивши її в свою філософську систему.

Сучасна астрономія скомпліковані рухи небесних тіл розкладає на певну кількість простих складових рухів (напр. Земля має одинадцять основних рухів). Античні дослідники йшли, як бачимо, аналогічною стежкою, представляючи рух кожного світила зложением із декількох рухів відповідного числа „сфер“. Ці сфери спочатку були цілком абстрактні уяви, що мали тільки геометричний характер. Але в філософській системі Арістотеля, яка назагал позначається рисами конкретности, сферам надається вже реальний, фізичний характер.

Прийшовши до згадки про Арістотеля, маємо тут над його астрономічним світоглядом зупинитись більш уважливо. Аджеж Арістотеліві ідеї відіграли винятково велику ролу в історії людської культури, протримавши лід своїм впливом наукову думку аж до часів Коперніка, цебто півтори тисячі років. У головних своїх точках Арістотелів світогляд випадає так. Всесвіт творять дві його частини: земля та небо. Матеріалом, з якого побудовано земний світ, є 4 елементи — земля, вода, повітря та вогонь; поза тим існує ще п'ятий елемент („quinta essentia“) — етер, з якого побудовано цілий небесний світ, а зокрема Сонце, Місяць й усі інші світила (за винятком комет, які А-ль уважав за випари, що здійснюються з поверхні Землі й під впливом соняшного проміння починають світитися). Царство етеру є царство досконалости, незмінности, вічности. Царство чотирьох елементів, навпаки, підлягає змінам, безнастанним перетворенням. При цих перетвореннях елементи відбувають рухи, що, подібно до самих елементів, поділяються на дві групи: рухи досконалі — рівно-

⁵ Перший зарис такої концепції ми знаходимо в Платоновому творі „Республіка“, хоч подібні до того уяви мав уже Пітагор. Комплекс перебуваючих у рівномірному русі кришталєвих сфер створював у думці античних філософів геометричний образ, що своєю закінченістю відповідав ідеї космічної гармонії. З цього зродилась фантастична уява про „музику сфер“, як фізичний вияв тієї геометричної гармонії. Великі порожняві сфери мали при своїх рухах видавати звуки, що сплітались у чарівні акорди найдосконалішої гармонійности. Цю „космічну музику“ не в стані відчувти обмежена в своїх зислах людина, і вона лишається приступною тільки богам, які з насолодою слухають цю вічну симфонію світового руху.

мірно-колові та рухи недосконалі — простолінійні. У другій категорії рухів знаходить свій прояв намагання всіх тіл „простувати згори до долу“, цебто, кажучи нашою мовою, прояв сили тяжіння. Як бачимо, в сучасному нам розуміння Арістотель цю силу не трактує, хоч і по-слуговується нею, як причиною, по якій елементи розміщуються в природі так, що земля займає найнижче положення, а вогонь — найвище, виповнюючи простори поміж Землею й Місяцем та доходячи до меж етеру. Той факт, що земля, як найтяжчий елемент, займає долішнє положення, перебуваючи в стані тривалого спокою, є вигідне твердження для того, щоб на нього ошерти ідею геоцентризму.

В міру зростання добутого із спостережень астрономічного матеріалу, число сфер доводилося теж збільшувати. Це ускладнення Евдоксо-Арістотелевої системи, що йшло поруч з її удосконаленням, зменшило популярність тієї системи та породило інші спроби. При цім один філософський напрям витворив систему рухомих ексцентриків, — другий — систему епіциклів та деферентів. Ексцентрик — це коло, яке обертається довкола прямої до його площі осі, яка ту площу перетинає в деякій точці (в цій точці мала б міститися Земля), що не збігається з осередком кола. В той час, коли планета обігає колову орбіту, остання в свою чергу довершує рух біля своєї осі, яко ексцентрик.

Щодо другої системи, яку в остаточній формі опрацював Птоломей⁶ (87—165), то вона всі видимі переміщення небесних тіл висвітлює одночасовою їх участю в двох колових рухах (спершу Птолемею традиційно уважав рух планет за рівномірний; пізніш він зрікся думки про рівномірність руху, задержавши одначе його коловий характер). Одночасово з тим, як планета P (мал. 2) обігає по колу E, що зветься епіциклом, центр останнього порушується по колу D яке зветься деферентом (circulus deferens, цебто переносне коло).⁷ Сполучення двох названих рухів має своїм вислідом переміщення планети по складній петлюватій кривій, що має назву епіциклоїди. Вигляд останньої залежить як від розмірів епіцикла та деферента, так і від скоростей обох основних рухів. Ужива-

⁶ Птоломей в твір „Мегале сінтаксіс“ (Magisterium magnum) знайшов поширення в його арабському перекладі, що має назву „Альмагест“, від якою він звичайно всюди й фігурує.

⁷ Птолемеєва схема з її комбінацією двох рівномірних рухів є яскравий виявник тогочасних наукових традицій, що міцно зацпаували з доби Арістотеля. „Ідея сфер та рівномірного колового руху, каже Вільгельм Маєр у своїй праці: „Закопи небесної системи“, — ідея ця, що з Арістотелевих часів уважалася за коначну властивість досконалих світових тіл, як також догма про непорушність Землі, обернулися нарешті в упривілейовані істини, до яких не вільно було дотикатися. Астрономи й математики повинні були самі турбуватися про те, щоб у межах цих власного виробу законів пояснити всі остатні небесні з'явища“. Отже через постулат „коловости“ Птолемею переступити не смів: він не міг увести до своєї схеми, як необхідний елемент, еліптичні орбіти; а тоді вже само собою, як єдиний вихід із ситуації, приходила система комбінованих колових рухів, що надала механізмові переміщень небесних тіл незвичайної складности.

ючи різних комбінацій цих чотирьох елементів, а зокрема звертаючись до помочі не одного, а декількох епіциклів, різно нахилених до площі деферента, — можна прийти до вислідів, що досить добре відповідатимуть дійсно спостереженим рухам небесних тіл. Щоб пояснити цей факт і висвітлити, чому саме Птолемеєва система, хибна в самій своїй основі, давала все ж „правильні“ висліди, які були в згоді з досвідними спостереженнями, ми зазначимо, що епіцикли та деференти були двома влучно-вибраними фікціями, з яких одна (епіцикл) відповідала власному рухові планети, а друга (деферент) — такому ж рухові довкола Сонця Землі. По цій причині аж доти, поки наукова думка uznавала принцип нерухомоти Землі, не було підстав до будьяких сумнівів у правильності Птолемеєвої системи, бож вона не перебувала в суперечності з даними спостережень, та, як ми вже про те згадували, посідала повну внутрішню логічність. І треба було рішучого слова, голосно висловленої думки про те, що центром світу є не Земля, а Сонце, що довкола нього кружляють всі планети, а в тім числі й Земля, — щоб ґрунт під Птолемеєвою системою захитався й вона втратила свій могутній вплив. Те рішуче слово пролунало геть пізніш, аж у XVII столітті, і треба було чекати цілих п'яти тисячі років, щоб прийшла людина, яка відважилась виразно й рішуче висловитись проти системи геоцентризму. Воно й не дивно: систему цю боронило ім'я Птолемея, її охороняв загально-узнаний авторитет одного з найбільших філософів античного світу.

В інтересах історичної правди необхідно відмітити той факт, що в частковій формі ідея геліоцентризму зароджувалася й у грецьких філософів. Так, наприклад, Гераклід із Понту (IV в. перед Хр.) учив, що Марс та Венера кружляють довкола Сонця, а з ним разом і довкола Землі. На вік пізніш (III в. до Хр.) Арістарх із Самосу учив, що згаданому рухові підлягають усі 5 планет. Але Арістархова система, що являла собою такий поважний крок у напрямі геліоцентризму, не вдержалась, уступивши за якусь сотню років (II в. до Хр.) місце Гіппарховій системі епіциклів, яка прихилила до себе тогочасну філософську думку тим, що послуговувалася „досконалим“ рівномірно-коловим рухом.

(Далі буде).

Підєбради.

Борис Лисянський.

ЦЕРКОВНО-ГОСПОДАРЧЕ БУДІВНИЦТВО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ.

1920—1932.

Північно-західня частина Волині, в якій склад входили повіти: Крем'янецький, Дубенський, Рівенський, Острізьський, Луцький, Ковельський і Володимир-Волинський, до приєднання їх до Польської Держави знаходилися під керівництвом Волинського Архієпископа, а при ньому було церковне управління, Волинська Духовна Консисторія з місцем перебування в м. Житомирі. Крем'янецька ж єпископська

катедра, на якій чолі стояв Преосвящений Єпископ Діонісій, свого адміністративного управління не мала, бо адміністративно-господарчий апарат був скупчений у Житомирі. Після приєднання вище зазначених повітів до Польської Держави був переведений новий адміністративний поділ Волині, завдяки чому утворилися нові повіти, як Горохівський, Любомльський, Камінь-Коширський (згодом перечислений до Поліського Воєводства), Костопольський, Здолбунівський. Утворення тих повітів наступило за рахунок зменшення розмірів попередніх повітів Волині.

Компактна маса, що заселює Волинь, це українці православної віри, яких, за переписом на день 30. XI. 1921 р. загальне число рівнялося 1,066.842. Але, як указували польські вчені, православних тоді було далеко більш. У кожному разі цей перепис не міг обняти репатріантів (біженців із часу Великої Війни) з Росії та України, що вертались на Волинь у кінці 1921 р., а також на протязі 1922 і 1923 р.; а їх — за статистичними даними — вернулося 58.000 душ, а скільки вернулось на Волинь населення, що не перейшло через реєстраційні пункти!

При цьому необхідно завважити, що більшість повітів нинішньої Волині підчас Великої Війни були місцем військових подій на протязі 1914—1917 року. Духовенство та населення змушені були залишити свої оселі та виїжджати в глибину краю. Церкви та церковні будинки залишалися в більшості випадків на волю Божу і, в наслідок відсутности господарів, помалу руйнувалися. За війною прийшла „безкровна“ революція 1917 р., дань якій заплатили багаті й бідні не тільки своїм майном, але й значними людськими жертвами. Міжусобиця, викликана революцією, продовжувалася три роки, — одна влада змінювалася другою, й що не встигла знищити війна — докінчувала революція. Звичайно, при таких умовах не могло бути й речі про створення якогось церковного управління на Волині. Північно-західна частина Волині з її єпископською катедрою в Крем'янці, як віддалена від свого адміністративного управління в Житомирі, не завжди мала можливість із ним зноситися й одержувати необхідні вказівки та розпорядження. Накінець, 1920 р. поділив Волинь на дві частини: одна лишилась при Житомирській архієпископській катедрі, а друга — при Крем'янецькій єпископії. Друга частина й увійшла в склад Польської Держави. Таким чином, північно-західна частина Волині не мала свого церковно-адміністративного управління, а тільки в її межах замешкував Преосвящений Владика Діонісій.

Після страхіть війни зовнішньої й внутрішньої населення помалу верталось на свої рідні місця, а разом із ним верталися священно-церковнослужителі. В багатьох населених пунктах Волині не було не тільки церков та церковних будинків, але самі села були знищені окопами, а будинки спалені під час війни. Населення змушене було тулитися в землянках, військових бліндажах, а нерідко і в окопах улаштовувати собі помешкання. До того великого народнього нещастя при-

едналася епідемія (тиф), й смерть пожинала врожайне жниво на кров'ю політій Волині. Народ умирав сотнями, й не було кому ховати померлих і правити треби для задоволення релігійних потреб населення.

При таких невідрадних умовинах життя на Волині не легко було наладити церковно-парафіяльне життя на місцях і церковне управління ново утвореної Волинської єпархії, і тільки безмежна відданість Св. Церкві могла викликати неугасиму енергію в тодішнього єпископа Крем'янецького, Пресвященного Владика Діонісія.

Самовидець усіх тих подій на Волині так характеризує тодішнє положення: „В той тяжкий час ніхто не був безпечний за наступний день. Ніхто не міг передбачити, які форми прийме життя Православної Церкви на Волині при нових політичних обставинах, а тому організаторові нової єпархії на Волині, Пресвященному Владичі Діонісію, судилося виконати складну роботу. Для цього треба було мати великий запас такту, витримки й мужности, щоб із честю вийти з найтрудніших часами обставин, що виникали в питаннях релігійного, державного, національного й матеріяльного характеру“.

Пресвященний Владика Діонісій насамперед організував у м. Крем'янці Волинське Єпархіяльне Управління, що й занялося за його керівництвом приведенням у наявність складу духовенства єпархії, виясненням числа осиротілих парафій, матеріяльного їх стану. Необхідно було парафії поділити на благочинницькі округи, а осиротілі парафії замістити священно-церковнослужителями. В тих місцях, де не було церков (частина зруйнованих війною), треба було хоча б тимчасово улаштувати домові церкви, але залишити парафіян без молитви й задоволення їх релігійних потреб не можна було. Єпархіяльне Управління почало функціонувати 14 квітня 1920 року.

Щоб досягнути наміченої цілі й ввести в нормальне річище життя Православної Церкви на Волині довелося підшукувати відповідних кандидатів на священників і псаломщиків, підготовляти їх до пастирської та церковної роботи, рукоположити й послати на парафії, а також поставити їм ув обов'язок не тільки обслуговувати релігійні потреби населення, але й організувати парафіяльне життя, привести церкви та церковні будинки в належний вигляд. А в тих місцях, де нема будинків, вишукувати на місцях засоби й ставити нові. Коли ж узяти під увагу, що за 6—7 літ Великої й громадянської Війни церкви та будинки причтові не ремонтувалися й обернулися в руїни, то стане ясним, яка велика робота була перед духовенством єпархії й яка відповідальність за її упорядкування лягла на плечі Владика Діонісія.

Незалежно від клопоту приведення парафій у нормальне положення, треба було пам'ятати ще про оздобу Церков, себто їх прикрашати, набувати церковні речі й ризи, а також купувати дзвони, що під час війни були вивезені військовими частинами. Дійсно, був непохатий край роботи відновлення, з одного боку, парафіяльного життя

на місцях, і, з другого боку, утворення церковного управління, що відповідало б усім потребам многогранного життя населення Волині.

Преосвященний Владика Діонісій, правлячи Богослуження в місці свого перебування в Крем'янці, увесь свій вільний час віддавав праці устроєння нової єпархії. Не один десяток поставлено священників і призначено псаломщиків на Волинь і післано їх на парафії, навіть і туди, де не було ні Церков, ні причтових будинків, а само населення тулилося в жахливих умовах життя. І ось крок за кроком починає Волинська єпархія відроджуватися й приймати цілком нормальний вигляд. Для цього вишукувались на місцях засоби, будувалися Церкви та ремонтувалися старі, прикрашувалися, будувалися поєшкання для причта, й усе це зробила безмежна любов і відданість населення Волині своїй прадідівській Православній Вірі й мудре управління церковної влади.

На скромні засоби парафіян і парафіяльного майна на протязі 12-ти літ існування нової Волинської єпархії Волинь стала благоустроєна й відродилася із попелу й запустіння. Гарною ілюстрацією до цього може послужити нижче приведена таблиця, де зазначена кількість збудованих і ремонтуваних Церков, а також дійсні видатки на це за час із 1920 по 1932 рік.

Число церков:	З б у д о в а н о:		Число церков:	Ремонтовано:	
	Рік:	сума в зл.:		Рік:	Сума в зл.:
1	1920	5000	2	1920	1700
5	1921	102000	6	1921	22000
5	1922	160500	15	1922	30000
4	1923	58500	18	1923	65700
6	1924	90300	28	1924	66200
7	1925	153800	40	1925	100700
4	1926	119200	58	1926	113000
6	1927	249500	52	1927	146400
7	1928	159200	70	1928	235600
4	1929	84000	70	1929	239300
7	1930	90500	63	1930	160000
6	1931	264500	64	1931	201200
5	1932	142500	40	1932	101900
81		1688500	526		1483700

Новозбудовані та ремонтвані Церкви діляться по повітах так:

Назва повіту:	Поставлено нових:	Ремонтовано:	Сума в зл.:
Крем'янецький	15	127	673.000
Дубенський	26	65	765.000
Горохівський	14	10	184.000
Рівенський	3	64	263.000
Здолбунівський	1	8	56.000
Луцький	15	55	550.000

Назва повіту:	Поставлено нових:	Ремонтовано:	Сума в зл.:
Любомльський	—	27	97.000
Бовельський	4	72	194.200
Костопольський	2	19	102.000
Володимир-Волинський	1	70	189.000
Разом	81	526	3,172.000

У тих двох таблицях зазначені тільки видатки на будівлю та ремонт Церков. Із них ми бачимо, що за 12-ти літній період заново збудовано на Волині 81 Церкву, а ремонтовано 526. Таким чином в 607 парафіях Церкви впорядковані і на це пішло 3,172.444 злотих.

Але крім направлення та збудування нових Церков, треба було помислити про впорядкування парафіяльних будинків для священників і дяків, чого відчувалась велика потреба. За цей же 12-ти літній період поставлено нових будинків як під помешкання так і господарчих 657, і на це витрачено 1,392.273 зл., відремонтовано будинків мешканевих і господарчих 1003 на суму 344.455 зл. Загальна сума видатків на будови Церков і причтових будинків та на ремонт становить досить поважну суму, бо 4,908.928 зл.

Незалежно від тих видатків, так би мовити зовнішнього характеру, треба було вишукувати засоби на забезпечення Церков дзвонами, церковними речами, ризами та богослужбовими книгами. Набуття дзвонів викликалося крайньою потребою, бо дзвони під час війни були евакуовані, і в більшості випадків цілком пропали. Дзвонів куплено на 558.890 зл. Рівно ж і забезпечення Церков речами, ризами та богослужбовими книгами становило невідкладне завдання, бо в багатьох парафіях тих речей не було зовсім, а коли й були, то вимагали направи. Що можна було направити й відновити — направлялося й відновлювалося. Затрати на набуття та направу церковних речей становлять 457.488 зл., на набуття та направу риз — 198.478 зл. і на покупку книг богослужбового характеру — 34.601 зл. Взагалі ж видатки на будову й на ремонт Церков, церковних будинків, на прикрасу церков, набуття церковних речей, риз, дзвонів і богослужбових книг виносять 6,158.385 зл.

Коли ж узяти під увагу, що ті видатки зроблено зо своїх власних засобів без жодної сторонньої допомоги, при бідності населення, при відсутності значної частини земельних ужитків, що відійшли в казну в кількості 18-ти з половиною тисяч десятин під час виточення римокатолицьким єпископатом позвів про повернення 144 церков, при несприятливих обставинах церковно-релігійного життя: появлення унії, збільшення іновірної пропаганди з заходу і невір'я зо сходу, то з пошаною можна сказати, православне населення Волині проявило велику відданість своїй Церкві, що духовенство віддано трудиться на добро Віри Православної, що вміле керування Волинською єпархією спричинилося до розквіту Церкви Православної на Волині.

Як ми вже зазначили, видатки виносять поверх шости мільйонів, і це видатки одноразові. При інших, нормальних обставинах цер-

ковного життя ці видатки були б значно менші й легше було б їх роздобувати, а тому не так би відчувалося на парафіях.

В згаданих цифрових видатках вказано видане готівкою, що далеко не вичерпує всіх витрат населення Волині на відбудування парафій, бо не додано тієї чорної роботи, яку віддало населення в вигляді добровільної трудової повинності та офірності матеріялами, які обчислити нема жодної можливості, а яку на готівку можна було б розцінити на велику суму. А скільки ще до того пожертвовано окремими особами, церковними братчиками та сестричками різних церковних речей і інших предметів!

Цифрові дані не вичерпують також тих видатків, що парафії витратили на оборону своїх церков та церковних земель у різних судових та земських урядах, а які були на місцях вишукані й втрачені.

Коли б нам побажали заперечити, що хоч і витрачено кілька мільйонів на будову нових Церков і ремонт старих, але це маленькі, сільські Церкви, а не величезні Церкви, то в тому випадкові можемо вказати на ті обставини, що український народ має іншу психіку, ніж народ західний. У той час, коли народи заходу прагнуть ставити величезні Церкви, наш народ, індивідуаліст із натури, хоче мати в своєму селі хоча б маленьку, але свою Церкву. На це він охоче жертвує свій труд і свої матеріяльні засоби.

Знов таки, там, де нема Церков, там сектярство скоріше розвивається, там недовіря пускає глибоко своє коріння, там знаходять ґрунт для розвитку різні революційні організації.

Навпаки, там де є Церква, хоча б настоятель там і не проживав, там населення застраховане від шкідливих впливів. Церква в житті українського населення займає більшу половину його життя. Закінчивши свою тяжку хліборобську працю, селянин шукає в Церкві місця радості й утіхи та шукає там укріплення своїх сил на будучий труд. Цим тільки й можна пояснити відданість його своїй вірі, мужній захист своїх святинь і жертвенність на церковні справи. Треба тільки усувати нездорові явища в нашому церковному житті, як от прийняття в казну церковних земель, ревіндикаційні процеси про Церкви, питання про редукцію парафій та інші.

Здавалося, що, закінчивши, так би мовити, період організаційної роботи на Волині, наша Церква повинна б розвиватися з подвійною енергією, бо церковне життя ввійшло в своє річище, парафії упорядковані, в 88% справа навчання релігії в школах теж унорядкована та що дальшим етапом у церковно-парафіяльному будівництві на порядок дня поставлене питання про релігійно-просвітню роботу духовенства серед широких мас населення, але виникли нездорові явища, про які ми вже вказали та які стоять на перешкоді до нормального розвитку церковного життя.

Ці явища не тільки приносять шкоду матеріяльним інтересам Церкви, але й велику шкоду Державі. Проста людина по своєму тол-

кус все і, як то кажуть, у високій політиці не розбирається. Селянин розуміє, що церковні землі здавна становлять власність Церкви та що ту землю подарував або місцевий дідич, або громада, або місцеві селяни, або Церква одержала свою землю при наділі, а нині ті землі відібрано, а коли до того ще приєднати й ревіндикаційні процеси про Церкву, питання про редукацію парафій й пропаганду унії, то він у тому вбачає тільки переслідування Православної Віри та заміну її на унію.

На тих питаннях зупинимо свою увагу трохи докладніш. Перше. Православна Церква на Волині позбавлена великої кількості земельних ужитків, що їй на праві власності належаться та що знаходились в її володінні. Земельні ужитки в більшості випадків були набуті Православною Церквою або шляхом даровизни від побожних людей або були одержані при наділенні парафій земельними ужитками на загальних підставах. Загальна кількість прийнятих у казну церковних земель становить 18.493 десятини, при чім жодної винагороди Церкви за ту землю не отримали, бо закон про земельну реформу за прийняті землі, взагалі про церковні землі, промовчує, виділяючи в окрему групу майно приватних осіб, за яке передбачена винагорода за установленою таксою. Таким чином, усупереч принципам цивільного права, „що ніхто не може збагачуватися за рахунок другого“, Православна Церква поставлена в положення виключно потерпілого землевласника без усякої матеріальної компенсації. Добробут Церкви у господарчому відношенні настільки підірвано безгрошовим прийняттям у казну землі, що платіж нормальних і надзвичайних податків із церковних ужитків стає не під силу парафіям, і коли в цьому напрямкові не буде зроблено справедливої реформи, то рештки церковних земель підуть на покриття податкових залежностей: вивірняльного податку, примусового страхування дяків у касах хорих та в закладах ubezpieчення. Приймаючи ще під увагу, що священно- й церковнослужителі не одержують сталої державної платні, а все зводиться до випадкових дотацій, належить признати, що положення православного духовенства виключно тяжке і нічим не може бути оправдане, бо воно несе не тільки не менші труди духовного виховання населення, як духовенство римо-католицьке, але на Волині завдання православного духовенства особливо складні, в наслідок близькості радянської держави, звідкіля йдуть і безбожницька пропаганда, й ширення живоцерковних ідей.

З утратою земельних ужитків Православна Церква на Волині відчула другий не менше сильний удар — з боку католицького єпископату в 1929 р., коли були порушені масові процеси про ревіндикацію православних церков, на які він заявив свої права.

Кількість загрожених ревіндикацією Церков на Волині становить 144, в тому числі знаходиться найбільша Православна святиня — Почаївська Лавра та монастирі: Зигнєнський, Корецький, Дерманський та Крєм'янецький. Разом із церквами католицький єпископат

претендує й на земельні ужитки тих церков, яких загальна кількість рівняється 8040 гектарам.

По повітах Волині це представляється в такому вигляді:

Назва повіту:	Загальна кількість правосл. на 1-е січня 1930 р.:	Число парафій:	Пред'явлено сів про ревіндикац. Церков:	проц. Зем. ужитків:
Володимир-Вол.	77.503	51	15	499,3 гект.
Горохівський	68.757	54	3	239,1 „
Дубенський	170.683	91	19	862,7 „
Здолбунівський	84.766	45	6	386,3 „
Ковельський	149.885	95	33	2033,2 „
Костопольський	89.319	34	1	61,2 „
Крем'янецький	206.622	113	34	2954,3 „
Любомльський	49.409	23	2	48,0 „
Луцький	157.574	84	10	407,5 „
Рівенський	174.019	90	13	548,6 „

Незалежно від пред'явлених позовів католицького єпископату про ревіндикацію православних Церков, відібрав католицький клир у Володимир-Волинському повіті 4 Церкви, в Горохівському 1, в Дубенському 5, в Ковельському 3, в Крем'янецькому 6, в Любомльському 1 і в Луцькому 1. Разом відібрано 21 Церкву.

Щоб боронитися перед такими цілком незаконними вимогами католицького єпископату на повернення їм ніби то католицьких святинь, необхідно було організувати юридичну допомогу й доказати свою правоту на володіння святинями, що здавна належать Православним і на їх засоби поставлені. І ось на захист прав на святині православного населення Волині Митрополит Діонісій виступив із посланням до православного населення з дня 26 жовтня 1929 року. В цьому історичному акті-заклику до православного населення ми читаємо слова глибокої правди. Закликаючи народ об'єднатися біля своїх Церков і нести сильну жертву на їх захист, Митрополит одночасно нагадує своїй пастві, що коли католицький єпископат виграє справи, то „ми втратимо більше третини духовних своїх скарбів, своїх святинь, що були заложені, збудовані та прикрашені нашими прадідами, дідами та батьками. На них віддали вони свій, у поті чола запроцьований гріш. В них виливали вони не тільки свої жалі й радості, свої зідхання, втрати та страждання, але й свою віру, надію та любов. Їх вони боронили власними грудьми, всім своїм достатком, не жалуючи навіть самого життя в час біди й негоди“.

Голос Митрополита широкою луною розійшовся серед усіх вірних, дійшов він і в глибокі народні маси православного населення, і всі, як один чоловік, зрозуміли всю вагу моменту.

Але найбільш своїх трудів і клопотання на захист Церков пожив Митрополит, організуючи окремий Комітет на захист Церков та

правну оборону. Знов усе це вимагало від парафій затрати матеріяльних засобів, віднімаючи їх від своїх малих доходів. Витрачено на це діло немало сил, енергії й грошей, але ж це тільки початок, а кінець мабуть не скоро буде, а тому прийдеться ще багато жертв принести на справу оборони прастарих наших святинь.

Ревіндикаційні процеси не виникли самі собою для забезпечення католиків святинями, але, треба припускати, що це має тісний зв'язок з уніяцькою пропагандою, яку провадить римо-католицький єпископат.

Третім із черги нездоровим явищем, що сліткало Православну Церкву в Польщі взагалі, а на Волині зокрема, це питання про р е д у к ц і ю п а р а ф і й. Неурегульоване положення Православної Церкви приносить немало несподіванок їй та урази, наприклад: редукцію парафій. Ще в 1924 році уряд порушив був питання про редукцію, й ця справа довго тягнулася, бо на протязі кількох літ, з однієї сторони православне населення противилося цьому, з другої сторони Митрополит на це не погоджувався, але бажаного заспокоєння з урядових кіл ще не прийшло.

Питання про редукцію парафій було свого часу дуже актуальне, і тільки виступ Митрополита та масові протести населення трохи змінили ці плани. Проєктовано зредувати на Волині 150 парафій. Проєкт цей, покищо, відбився на настоятелях парафій, бо їм не видається дотація від казни.

До нездорових явищ у житті Православної Церкви на Волині, що виникають зовні, треба віднести також невнормування Церковних братств: Острівське Братство зовсім закрите, а Луцьке Чеснохресне неупорядковане й досі. Історія останнього Братства доволі повчальна, разом із тим дуже сумна. Луцьке Братство існувало з давен-давня й ґрунтувалось на привілеях польських королів, а також володіло значними матеріяльними засобами, вартість яких окреслюється на мільйони. Правління Братства складалося з виборних людей, що були затвержені єпархіяльним владикою. Так продовжувалося до 1929 року. Правління Братства робило старання легалізувати свого статута, щоб мати права юридичної установи, але його старання не увінчалися успіхом. В маї 1929 року, з розпорядження Волинського Воєводи, замість Правління, призначено тимчасову раду Братства в складі 5 осіб, на чолі з інж. Пилипчуком. Тоді Рада поставила своїм завданням обєрігати майно Братства й поклопотатися про затвердження статута, але ж — як твердить „Українська Нива“ — Рада на своєму шляху здибала перешкоди, побороти яких не могла.

У 1931 році Тимчасова Рада Братства була ліквідована й призначено урядового комісара п. Маслова. При комісарі була прибічна рада. З призначенням комісара подавалося в пресі, що його функції будуть головним чиним у підготовці матеріялу для затвердження статута, але до цього часу нічого не змінилося на краще. Урядовий комісар п. Маслов знайшов для себе можливим виконувати ті обов'язки

навіть при тих обставинах, що Митрополит на це не дав свого благословення.

Таке положення речей свідчить про ті ненормальні явища, які виникли в житті Православної Церкви в Польщі завдяки стороннім впливам нецерковних чинників.

Можна було б іще привести немало прикладів із життя Православної Церкви на Волині, які великі втрати Вона понесла, скільки на це витрачено матеріальних засобів, але на них зупинятися не будемо, бо цілком вистачає й тих яскравих прикладів, що вже вище згадані.

Волинь.

А. П.

АДОЛЬФ ЧЕРНИ Й УКРАЇНЦІ.

(Докінчення).

З „Národn. Listami“ А. Черни не раз вів полеміку. Для нас найцікавіша полеміка, що розвинулася між редакцією „Slov. Přehledu“ і „N. L.“ навколо справи українського університету в Львові. „N. L.“ в трьох числах умістили нотатки в зв'язку з замітками „Slov. Př.“ в цій справі. При чому нотатки ці носили іронічний та ворожий характер щодо укр. університету. В одному з чергових чисел „Sl. Př.“ співробітник його В. Прах умістив замітку з підписом — ch п. назв.: „Рух у справі українського університету“ („Slov. Př.“ 1902. ст. 147). До цієї замітки А. Черни в імені редакції зробив додаток такого змісту: „В останньому числі закинули ми „Národním Listům“, що вони ставляться (в ч. з 24 листопаду) проти домагань українського університету у Львові. „Národní Listy“ в ч. з 18 грудня в замітці, що її сором'язливо всунули до побічного додатку, вхопилися за методу заперечення. Нічого такого, мовляв, не писали, що ми їм закинули („не закидали нерозвинену для наукових цілей мову“ і „брак кваліфікованих сил“). Ну, а „виробленість“ української мови, що дали тоді ж іронічно до лапок, то не закид нерозвиненості наукової мови? А коли кажуть українцям, що тільки тоді б могли мати досить наукових сил, коли б прихилилися до мови великоруської, що іншого тим говорять, як не те, що тепер вони не мають досить наукових сил? Автор відповіді „N. L.“ (яка взагалі зраджує, що докір наш зачепив за живе) кінчає словами, що редактор „Slovanského Přehledu“ сам певно, тепер соромиться за те, що дав до часопису. В жодному разі! Редактор „Slovanského Přehledu“ завжди свідомий того, що дає до свого часопису й обстоює те все до останньої літери. Але є в Празі великий журнал, де часто в одній рубриці пишеться цілком протилежно змісту інших рубрик, у підвалі інше, ніж над ним; ба, є зрештою випадки, коли в ньому через якийсь час проводиться боротьба проти того, що в тому ж великому журналі було видруковане вчора чи кілька днів перед тим за повним іменем. „Národní Listy“ пишучи проти нас, кажуть у лапках про „русинський“

просвітній рух, бо знають у Галичині тільки руский (rusky) рух. Тим допускаються обману читачів. Добре знають, що означає в нас „rusky“ і що це слово не покривається з українським (rus'kuj); що, згідно з українським, мусіли б писати також або „московський“ або „російський“.

Коли хочемо говорити ясно й щиро, мусимо вживати слова „мажоруський“ або „український“, або, коли мова тільки про австрійських українців — „русинський“, як то вже ustaliloся й як того, поскільки стосується останнього терміну, вживав і покійний Ржегорж, якому вже, мабуть, і „Národní Listy“ не відважались заперечувати кваліфікації. Але то вже є так: „Národní Listy“ і в цьому працюють обманом і нещирістю, уникаючи правдивого стану речей. Коли радять галицьким українцям, щоб домагались університету руського (т. є. великоруського), є то або простацьке незнання, або свідоме кидання піску до очей своїх читачів.

Чи справді „Nár. Listy“ припускають, що урядові галицькі й віденські кола дали б українцям великоруський університет швидко, як український?

У Львівському університеті є вже українські катедри, на цій підставі українці й ставлять дальші вимоги, а тут раптом з'являються „Nár. Listy“ та починають кликти з них, і то тому, що не домагаються університету великоруського, для якого не мають підстав (не зважаючи вже на те, що велика більшість їх сама цьому протривалась би)!

Чи не звучить це просто неосудно? Виступаючи проти нас, „Nár. Listy“ посидаються на те, що „Галичанин“ з узнанням передрукував їх голос, і що, мовляв, галицькі Rusové свої просвітні стремління, певно, розуміють ліпше, ніж празький редактор „Slovanského Přehledu“. Але на це досить вказати, що „Галичанин“ є орган тільки партії, і то порівнюючи до галицько-руських відносин в цілому, малої партії, зрештою вже ніяк не цілого народу. Є то знову баламуцтво „Nár. Listů“. Коли ціле галицько-українське суспільство повстає за український університет, коли всі студенти галицько-руські (щоб не казати — русинські) залишають Львівський університет, хай дозволять „N. L.“, щоб редактор „Slovanského Přehledu“ з повним правом відповів: певно галицькі Rusové свої просвітні стремління розуміють ліпше, ніж празька редакція „Národních Listů“. Домагання українського університету є домагання в сідх галицьких Rusů, а не домагання тільки однієї партії, і коли проти нього виступають „Národní Listy“, то допускаються помилки супроти загально-громадської справи з мотивів партійних. І коли „Národní Listy“ радять щось інше, ніж українці в даних обставинах самі домагаються для свого університету у Львові, то радять те, що могло б цілу акцію знищити. „Národní Listy“ далі крутять, що ми

не зрозуміли слова „фонетика“, їх ніяковість та викручування свідчать, що ми добре розуміли, який зміст у це слово вкладався і в якому ганебному сенсі його уживано. Словом: „Nár. Listy“ ліпше б були зробили, якби зовсім не відповідали, коли не змогли чесно признатися до своєї помилки. Допустилися помилки супроти руху за український університет, і супроти другого університету, чеського, бо проти галицько-українського університету видобули ту саму зброю, якою німці боролися проти першого й боряться проти другого нашого університету.

На тому кічаємо полеміку раз назавжди; було б для неї шкода місця й часу“ (підпис: Red „Slov. Přehled“, 1902 ст. 194—200).

Стаючи на захист українського права, А. Черни не менш гостро реагує на виступи „Славянського Вѣка“ та його редактора д-ра Д. Вергуна. Негативну оцінку цього часопису, що з року 1900 почав виходити в Відні, знаходимо в „Slov. Př.“ зараз же по його виході.

Одним із головних завдань цього часопису було під покришкою ідеї взаємності слов'янських народів ширити панрусистські тенденції та побороювати український рух відродження. Ці завдання можна помітити вже з перших чисел за 1900 р., що послідовно розвивалися в дальших річниках. Так, напр., обговорюючи справу лектури російської мови в празькому університеті, часопис цей трактує російську мову, як мову всеслов'янську („Слав. Вѣкъ“, 1900, ч. 4). В той же час український рух відродження в очах цього слов'янського часопису є „свого роду культурне дум-дум, що псує й розтліває народню душу“ („Слав. Вѣкъ“, 1900, ч. 2.). У зв'язку з таким становищем цього часопису в ч. 70 за 1904 рік, ним зроблений був закид на адресу „Slov. Přehledu“, в тому, що цей останній стає на бік інтересів всяких народів — німців, шведів, поляків і ін. проти народу російського. Там же редактор часопису д-р Вергун виступив проти В. Праха, що провадив в „Sl. Př.“ український відділ. В. Прах дав на сторінках „Slov. Př.“ належну відповідь, до якої прилучив свій голос і А. Черни. „Славянський Вѣкъ“ п. Вергуна — писав А. Черни — зробив на „Slov. Přehled“ напад, який ми промовчали б, як то було зо всіма попередніми нападами цього часопису.... „Славянський Вѣкъ“ подразнений тим, що, пишучи про Росію, ми присвячуємо увагу також від'ємній та тіневій стороні, так само як при огляді іншого слов'янського життя. На це мусіли б ми відповісти, що робимо так з переконання, висловленого у вступі до 1 річника, що справу слов'янської взаємності треба поставити на ґрунт правдивого взаємного пізнання, а правда є красна й гірка. Друге, над чим головно уболіває „Слав. Вѣкъ“, це та увага, що ми її присвячуємо українцям, отже слов'янському народові, з якого п. Вергун сам вийшов“...

Подавши далі думки, висловлені в згаданій нами рецензії на працю проф. Флоринського про українську мову, А. Черни продовжує: „Отже, пане Вергуне, не підтримуємо ми жодного сепаратизму, дивимося на річі, якими вони є в дійсності, та ставимось

проти насильства, яке робиться над українцями...“ й закінчує: „Пан д-р Вергун свій редакційний додаток нападу на „Slov. Prehled“ почав похвалою мого часопису, поки йде мова про західніх слов'ян. Дякую, але міг би того не робити. Не потребую того признання“ „Слав. Вѣѣа“ так же, як байдужий для мене його напад. Тільки даючи місце для відповіді п. В. Праха, відповів і сам, але це раз на завжди. На полеміку з п. д-ром Вергуном шкода було б місця, що його потребую для важливіших справ“ („Slov. Prehled“, 1904 ст. 191—192).

Не менш виразне становище займав А. Черни в справі Слов'янських з'їздів та ігнорування на них українського народу. Так, напр., у статті „Слов'янські з'їзди 1908 р.“ він пише: „Нещирість, що на ній було закладено з'їзд, найвиразніш виявилася в відношенні до малоросів чи українців. Упорядчики з'їзду навіть не поставилися до них взагалі, як до слов'янського народу, тільки як до політичної партії. Перед українським питанням з'їзд заплющив очі, так як би його й не було. Було воно занадто дражливе, навіть більш — мали ми враження, що упорядники з'їзду взагалі були проти існування цього питання, що були вони пристрасно упереджені проти українського руху взагалі, що в цій справі стали вони на становище наших „Národničich Listů“ або російських правих партій. Ця та інші нещирості пімстилися на з'їзді та пошкодили цілій добрій справі. Таким чином з'їзд не був всеслов'янським“ („Slov. Pr.“ 1909 ст. 11.).

Таке становище упорядників спричинилося до негативного відношення українців до з'їзду. Синившись на цьому факті, А. Черни подає обґрунтування його, як воно відбилося в українській пресі. Навівши голоси цієї преси, що дуже гостро виступила, зазначає: „А так стоїмо перед фактом, що проти всеслов'янської ідеї стають ті самі українці, що здавна підносили ідею слов'янської взаємності на основі вільності й братерства“, доказом чого є те, що „в них уже в сорокових роках виникло було братство Кирила й Методія, що мало на увазі впорядкувати слов'янську єдність на основі повної рівності й терпимости“.

Зрештою, в зв'язку з слов'янською ідеєю не промовчав А. Черни й тих закидів в германофільстві та протислов'янських настроїв українського суспільства, що чути було зо всіх сторін. „Припустімо — пише він, — що українці дійсно кометують із німцями. Є то дуже неважне явище для слов'янської думки в цілому, але не треба робити українцям більш-менш уцілівних докорів, що вони, мовляв, з більшою охотою об'єднуються з німцями, як ідуть рука-в-руку з іншими слов'янами — тільки треба шукати причини цього явища, треба досліджувати, що саме відштовхує українців від слов'янської думки й жене їх ув обійми німців, що в залицяннях до українців мають в дійсності тільки свої німецькі та протислов'янські інтереси; треба поспитати слов'янське сумління, чи не лежить у цьому на самих сло-

в'янах більша частина вини. Одні слов'яни українців просто пригнічують, а інші стають на сторону тих, хто просто заперечує саме їх національне існування. Чи ж диво, що з того має радість німець?" („Slov. sjezdy“ г. 1908, „Sl. Pr.“. 1909, ст. 67).

Звертаючи увагу на чесько-українські взаємини, А. Черни присвячує їм свою увагу кілька разів. Зокрема яскраво висловлює свої думки в статті „Про слов'янську взаємність“, в якій, спинившись на факті недовір'я до чехів з боку поляків, аналізує недовірливе становище до чехів і з боку українців, убачаючи причину того в відношенні до українського руху чеських русофілів. „Подібне взаємовідношення було й між нами та українцями (малорусами) або русинами, як ми звикли називати австрійських українців, — каже він. Вони так само не мали підстави мати до нас особливого довір'я, коли ми стали на боці російської влади, що в Росії їх утискувала. Недовір'я це збільшилося, коли наші русофіли в своєму органі відверто виступили проти українського національного руху й австрійських українців, ставши на бік значної меншости т. зв. старорусів, що дивляться на український рух подібно, як російська влада, та не хоче ширення самостійної української літератури. Ми мали б заховати до обох сторін безстороннє становище, тим більш, що ми могли бачити, що малоруський чи український рух є невинний, що за ним іде вся інтелігенція 30 мільйонного народу, тоді як до старорусів належить тільки незначний її відламок. Але наші русофіли заняли проти українського руху рішуче вороже становище, завжди виступали страшенно проти нього, безоглядно стаючи на бік зникаючої партії старорусів, проти якої стало все українське суспільство. Тому нема нічого дивного, що українці так само, як поляки, не довіряли нам та витикали нам наш панславизм, в якому бачили прагнення панрусизму. Наслідком того проголосили ми українців так само за недобрих слов'ян. Таким чином у відношенні до урядової Росії було більш 50 мільйонів недобрих слов'ян і тільки близько 23, найбільш 24 міл. слов'ян добрих. Але, звичайно, й між ними були так само недобрі слов'яни, а навіть і між самими росіянами, і кількість їх постійно зростала“ („O slovenské vzajemnosti“, „Sl. Pr.“, 1906, ст. 10).

А що таке недовір'я, а навіть почуття неприязні дійсно було серед українців до чехів, і саме через причини, що вказує А. Черни, свідчить хоч би така гостра замітка, що появилася в одному з чисел часопису „Буковина“. „Як мало ми знаємо слов'ян! — читаємо в цій замітці. Не знаємо їх, бо не любимо їх! Так нас кривдили й кривдять москалі й поляки, так кривдять, що не маємо вже охоти пізнавати слов'ян і обнімати всіх щирим серцем. Не віримо в пророцтво Шевченка, що всі слов'яни стануть рідними братами, — ми були б раді, коли б усі слов'яни не були для нас принаймні „рідними катами“. Далі, вказавши егоїзм слов'янських братів, стверджує подібно ж становище до українців і збоку чехів та нещирість гасла братерства й слов'янської взаємности в устах поодиноких слов'янських народів.

„Чехи й поляки хотіли б нас з'їсти — читаємо далі. Хто ж їх не знає! Прилюдно говориться про братерство, а в чотири опі, що чехи — то слов'янські жиди, такі вони егоїсти. А чи ж то не правда? — питає автор замітки. Нехай шовалиться ціла Австрія, а з нею й русини, аби но чехи дістали свою державність. А москалі, а поляки?...“ „Йдіть ви зо всім слов'янством — каже він, — ані знати його не хочемо“ (цитую за чеським текстом, А. Ж.). Відповідаючи на цю замітку, А. Черни каже: „Було то написане терпко, але було то написане дійсно з цілою щирістю, так як принаймні в буковинських українців думається про слов'янську ідею. Коли візьмемо на увагу тяжке й гірке становище українців повсюду, де б вони в Європі не замешкували — чи то в Росії, Галичині, Буковині, чи в Угорщині, та запитаємо своє сумління, мусимо все ж сказати, що такого загального й майже цинічного засудження ми не заслужили. Боронилися на державній Раді проти безправства, але на право будького іншого ми не посягли. Не посягатимемо на нього ніколи, а коли б на чіїсь права піднесли руку, то погіршили б проти нашої минулості, проти традицій, проти розуміння нашої історії й нашого національного духу“ („Bukovinští Rusini“, „Sl. Pr.“. III. ст. 150).

Крім тих думок А. Черного, на яких ми спинялись, звертають на себе увагу дуже багато більших чи менших його заміток, як безпосередній відгук на ті чи ті прояви українського життя. Це вказує на те, з якою увагою десятки років А. Черни стежив за українським рухом, а зміст заміток свідчить про глибоку симпатію та розуміння бажань українського народу. Одне з перших місць у цих відгуках займають відгуки на боротьбу за український університет. Не уникає уваги А. Черного й Холмська справа, в якій він завважує хибне становище українців ув їхній недостатній активності в цій справі. Звертає він увагу і на Закарпатську Русь-Україну. Відгукується на кожну втрату в українському житті, відзначає ювілеї визначних людей (Б. Грінченка, Д. Мордовцева, М. Павлика, Г. Барвінок, О. Поповича, Ю. Жаткевича та ін.). Виступає в таких випадках не тільки як журналіст, але й як поет (Ян Рокита), присвячуючи, наприклад, І. Франкові більшого вірша:

..Здоров будь, брате з Тарасового краю,
Що ліру взяв його ти міцною рукою
І спадкоємцем став його бажань і слова“!

читаємо ми в тому вірші.

Зрештою, багато інших заміток, рецензій, рефератів тощо.

Так тридцять років, мов коваль коло свого ковадла, виконував А. Черни підстави об'єктивного становища та зрозуміння життя й прагнень українського народу.

Бувши одним із найвизначніших діячів ідеї слов'янської взаємності, А. Черни є той із небагатьох, для кого ця ідея не є тільки слово, але чин, утілений у конкретні форми права кожного народу й кожного з слов'янських народів зокрема жити й творити своє життя

відповідно до своїх інтересів і потреб. Він один із тих небагатьох, хто цілим своїм життям, працею й думкою на поклик „слов'янин“ сміло відповів: „я юдина!“.

Аркадій Животко.

Прага.

НАШІ НАУКОВІ Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ УСТАНОВИ.

Український Науковий Інститут у Берліні.

Український Науковий Інститут у Берліні засновано в 1926 році з ініціативи „Товариства Допомоги Українським Емігрантам“, на чолі якого стояла Пані Гетьманова Олександра Скоропадська.

Для забезпечення матеріальної бази Інституту склалась Громада Допомоги Українській Науці та Культурі, що виділила з себе кураторію. На чолі кураторії став тодішній військовий міністер Німеччини генерал Гренер, а до складу її ввійшли представники німецького вченого світу, професори: М. Зерінг, М. Фасмер, С. Келлер. З українського боку ввійшли: О. Скоропис-Йолтуховський, д-р В. Коростовець та професори Д. Дорошенко й І. Мірчук.

Дня 10. XI. 1926 р. відбулося врочисте відкриття Інституту в присутності представників німецького уряду та вченого світу й членів української колонії. Як українські, так і німецькі суспільні кола прийняли теплу участь у відкритті Інституту. Надійшла значна кількість привітань від різних українських установ і організацій, як із меж Західної України, так і з різних осередків української еміграції.

Мета та завдання Інституту були такі: 1. Поглиблення та розвиток наукових дослідів на полі українознавства. 2. Інформація німецьких та взагалі закордонних наукових кіл про культурні течії та господарський розвиток в Україні. 3. Поширення здобутків західноєвропейської науки та культури серед українського громадянства. 4. Спеціальне досліджування культурних зв'язків України з закордонним світом (особливо з Німеччиною) у минулім і сучаснім. 5. Підтримка молодих учених уділюванням їм стипендій.

Наукова діяльність Інституту розвивалася програмово. З метою інформації німецького загалу про окремі питання українознавства систематично організувались ув аудиторіях Берлінського університету окремі доклади німецькою мовою. Ці доклади читали як звичайні професори Українського Інституту, так і інші українські та німецькі вчені. З огляду на їх інформаційний характер і те, що вони призначались для ширшої аудиторії, всі доклади мали синтетичніший характер.

Одночасно відбувались в Інституті щотижнево публичні наукові доклади українською мовою. Вони присвячувались звичайно спеціальнішим проблемам українознавства й призначались для поглиблення й роз'яснення цих проблем та для підготовки наукового доросту.

Інститут провадив і регулярні курси українською мовою з на-

шої історії, літератури, філософії, історії мистецтва і т. п. Курси читали професори Інституту, а слухачами були стипендіяти, або взагалі бажаною удосконалити свої знання з українознавства, члени української колонії в Берліні.

З початку Інститут мав 4 катедри: 1. Політичної історії України (В. Липинський), 2. Історії соціальних та господарських відносин в Україні (Д. Дорошенко), 3. Історії духових та релігійних течій в Україні в зв'язку з духовими течіями інших слов'янських народів (І. Мірчук). і 4. Історії українського мистецтва (В. Залозецький). Крім цих чотирьох звичайних професорів, цілий ряд видатних учених належав до Інституту в ролі надзвичайних членів.

Український Інституту поставив собі завданням створити бібліотеку, що могла б служити європейським ученим джерелом інформації про українські справи в зв'язку з загальними східно-європейськими проблемами. Тепер бібліотека Інституту нараховує понад 25.000 томів, між якими є деякі дуже рідкі та цінні видання. Спеціальний відділ бібліотеки складається з українських часописів та журналів з усіх місць земної кулі, де живуть українці. Від 1931 р. під проводом проф. Мірчука почало функціонувати Бюро для розсилки книжок, що поставило собі метою створити в кожній дотичній західно-європейській бібліотеці хоч невеликий український відділ. За короткий порівнююче час своєї діяльності Бюро розіслало понад 13.000 томів до всіх більших бібліотек Європи.

Наслідком наукової праці членів Інституту з'явилися 3 томи „Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin“ та дві книги „Mitteilungen“ з метою докладної інформації німецького громадянства про діяльність Українського Інституту та стан і розвиток української науки взагалі. Велика книжка німецькою мовою: „Духове життя в Україні в минулому й сучасному“ була результатом колективної праці членів Інституту при співучасті багатьох інших українських учених. Члени Інституту приймають широку участь у різних німецьких наукових періодиках, енциклопедіях, справочних книгах і т. д., куди вони подавали спеціальні статті на різні щодо України теми. Для систематизування подачі відомостей до різних словників та енциклопедій функціонує навіть спеціальна комісія. Співробітники Інституту стараються також по можливості провадити службу наукової інформації, коли хтось із чужинецьких учених потребує вказівок при заняттях проблемами сходу Європи.

Велику увагу завжди присвячував Інститут допомозі українським студентам, що студіюють у німецьких високих школах, а також тим українцям, що по скінченні високих шкіл присвятили себе дальшій науковій праці. Він влаштував для перших понад 20 студентських, для других 5 асистентських стипендій.

У 1931 році в зв'язку з загальною кризою в Німеччині пережив тяжку кризу й Інститут. В складі Інституту залишилося тільки два звичайні члени (проф. Мірчук та проф. Кузеля), що працювали де-

який час без усякого утримання. Асистентські стипендії довелося зовсім анулювати, з студентських залишили тільки 6. І тільки в р. 1933-ім наступило матеріальне поліпшення стану Інституту, і число стипендій знов було збільшене до 12-ти. З'явилася також можливість знову поширити програм викладів, а число регулярних курсів знову зросло до п'яти. Катедри розподіляються зараз так: Директор Інституту проф. Мірчук — катедра Історії духового життя в Україні; проф. З. Кузеля — катедра Української матеріальної культури; доц. д-р Б. Крупицький — Політична історія України; доц. В. Леонтович — Українське право; доц. інж. Диминський — Історія українського господарства.

Для інформації про свою діяльність видає Інститут українською мовою: „Вісті Українського Наукового Інституту“ та німецькою мовою „Ukrainische Kulturberichte“ за редакцією д-ра Зенона Кузеля. В ролі наукових публікацій виходять німецькою мовою „Причинки до українознавства“. Досі вийшло три випуски (від 1932 р.): К. Н. Meyer: „Die Ukraine in der polnischen Romantik“ і „Das Igorlied“, пристосована до вжитку по слов'янських семінарах німецьких високих шкіл, і Кубіловича: „Die Verteilung der Bevölkerung in der Ukraine“. Недавно появився з друку четвертий випуск, присвячений пам'яті Михайла Грушевського. Як число 5 серії вийшла праця проф. Батрова про старі мови України та як ч. 6. друкується проф. Мірчука про основи українського світогляду.

Ще під час кризи реконструовано науковий план Інституту з зверненням головної уваги на працю, що могла вестись німецькою мовою — цебто на інформацію німецького загалу про Україну взагалі та про поодинокі питання з її духового та політичного розвитку. Завдяки зусиллям керівників Інституту та сприятливому відношенню дирекції Орієнтального семінару (при Берлінськiм університеті) влаштовано при цiм семінарі курси української мови, ведення яких доручили проф. Зенону Кузеля. Велику увагу звернено на наукові доклади німецькою мовою в університеті, при чому дирекція Інституту поставила собі за мету притягати до читання цих рефератів, а тим самим і до співпраці з Інститутом, також і німецьких учених, чим скеровувалось їхню увагу на українські проблеми. Дійсно, ціла низка визначних німецьких учених відгукнулася на запрошення Українського Інституту, як от проф. А. Пенк (Берлін), проф. Ф. Ріхтгофен (Кенігсберг), проф. К. Г. Маєр (Мінстер), проф. Р. Траутман (Лайпціг), проф. Дільс (Бресляу), проф. Сімпсон (Саскатун, Канада) і т. д. Співпраця Інституту з іншими семінарами та Інститутами Берлінського університету розвивалася також успішно. Проте не заподбує Інститут зв'язку і з українськими культурними та науковими організаціями як на еміграції, так і на українських землях. У перші роки свого існування мав Інститут деякі зв'язки навіть із окремими інституціями Радянської України. Останніми роками однак цей зв'язок зовсім увірвався.

Члени Інституту використовували своє перебування в Німеччині для праці по різних німецьких архівах (Берлін, Дрезден, Бреслау, Данціг). Результати цих праць мають бути опубліковані при першій матеріальній можливості.

Для дальшого поліпшення інформації німецького загалу служить розширення бібліотеки Інституту та Бюра Розсилки книжок. Необхідність спеціальної української бібліотеки в Німеччині показують численні запити, звернені до бібліотеки Українського Інституту, та велика кількість її одвідувачів. Поширення бібліотеки з огляду на обмеженість матеріальних засобів провадиться насамперед дорогою виміну, дарунків та депозитів.

Найціннішим вкладом була бібліотека академіка Володимира Гнатюка (7.000 томів), у якій знаходиться чимало цінних і рідких етнографічних та філологічних творів. На початку 1934 року бібліотека одержала від міністерства освіти більше та ліпше помешкання, яке дає можливість повного її використання. До цього прибули ще бібліотеки д-ра З. Кузеля близько 6.000 т. і Б. Лепкого понад 1.000 т.

Для інформативних цілей організує Інститут також вистави. Перша така вистава відбулась року 1928 в рамках міжнародної вистави преси в Кельні й носила назву „Ukraine im Lichte der deutschen Presse und Literatur“ (Україна в світлі німецької преси та літератури). Ця вистава обіймала майже всі німецькі публікації про Україну з XVII-го століття до теперішніх часів (найстарша публікація з р. 1649). У зв'язку з цією виставкою, що мала безперечно великий успіх і в пресі, і посеред публіки, Інститут видав каталог, який має служити, як повний бібліографічний справочник німецьких творів про Україну, потрібний як фахівцям, так і зокрема бібліотекам.

Року 1933 зорганізував Український Інститут у помешканні державної мистецької бібліотеки виставку „Української графіки“. Виставка виявила перед німецькою публікою в усьому блиску майстерство українського графічного мистецтва й мала великий заслужений успіх. Вистава imponувала й кількістю виставлених експонатів (91 майстрів подало 1078 творів). Інститут видав і для цієї вистави каталог. В майбутнім планується влаштувати ще виставку етнографічну, а також виставки деяких найвизначніших україн. майстрів.

У р. 1934 уступив старий голова кураторії Українського Наукового Інституту, генерал Грепер. На його місце призначило міністерство освіти куратором професора Пальме. Цей безпосередній зв'язок Інституту з міністерством освіти вводить його ще тісніш у круг німецьких наукових інституцій.

Щодо стипендіятів Інституту, то дирекція прикладає всіх старань, щоб дати їм змогу не тільки закінчити свої спеціальні студії, але також всебічно ознайомитись із Німеччиною та її культурою й навіязати персональний контакт із німецькою молоддю. Для досягнення цієї мети до інтернату, де живуть українські студенти, запрошено і 5 студентів німців.

Віктор Леонтович.

Берлін.

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО, ЯК СПІВЦІ КОЛІЇВЩИНИ.

III. Коліївщина в Словацького „Beniowski“.

Словацький, ідучи за духом часу й будучи тієї думки, що й Гощинський, ніби в поезії треба малювати не тільки соняшний бік польсько-українських стосунків, як Залеський, але також й їхній темний бік, і що подібно, як Рембранд, на темне тло малюнка слід кинути сніп ясного проміння й освітити акцію, — впровадив до своєї поезії коліїв і забажав „srogo lecz bez gniewu“ намалювати на тлі степів, блакитних піль та курганів образ Коліївщини й дати тому образу своє освітлення. Коліївщині присвятив Словацький два твори — „Beniowskiego“ і „Sen srebrny Salomei“. В „Беньовським“ передчасна смерть не дозволила поетові розгорнути повний образ Коліївщини; з великого задуму залишилися тільки фрагменти, з яких треба здогадуватися цілоти. Суцільність епізоду з Коліївщини мавмо натомість у „Sen srebrnym Salomei“. Поет не дбав дуже за історичну правду і з історичних джерел не так то достатньо користував. „Хай тисячі анахронізмів — каже поет — злякають істориків та літописців, що сплять у могилах“. Щоб тільки все мало „внутрішню силу життя“, „створилося в голові поета за Божими правами“, „щоб тільки надхнення не було гарячкою, але наслідком тієї дивної сили, що шепче до вуха ніколи раніш не чути вирази, а очам показує ніколи, у сні навіть, не бачені істоти“. На поетову думку „поетичний інстинкт“ кращий від розсудку.¹ Поет дбав здебільшого, подібно, як маляр, про викликання своїм образом настрою та ідей.

У дусі народніх вірувань малює Словацький у „Беньовським“ настрої перед вибухом Коліївщини. Якись небувалі з'яви заповідають щось незвичайне, що діятиметься в Україні. Ото народ бачить на небі чотири горючі сонця (V A, 30)² та пробігаючи українські степи якусь дивну з'яву, жінку-упирицю,

która się krwawiła
Idąc... a często szła wcale bez głowy —
A głowa przed nią jak węzowa bryła
Szła świszcząc — oczy mająca z krwawnika,
A dziwnie biały nóż, zamiast języka... (VI, 148—152).

Щось на зразок морової дівчини Міцкевича або божевільної Ксені Гощинського.

На курганах грають лірники. Ходять чутки про свячення ножів. Аж починаються „rzeź i szlachty wyrznięcie“ (II, 690). „Pop otwiera pierś, a chłop daje cięcie w bijące

¹ Dedykacja „Balladynu“.

² Цитати з „Беньовського“ з видання Юлія Кляйнера (Bib o teka Narodowa, ч. 13/14).

serce“ (II, 692—693), цебто до бунту юдять селян попи. Бунтуються також надвірні козаки — в „Беньовським“ козак Могила, а в „Śnie srebrnym Salomei“ Тименко. Діються страшні та жорстокі речі:

Lud się krwią swoich dawnych panów mazał.
A ekonomów bez żadnej kwerendy
Wieszał — i przyszlą republikę kształcił,
Bo żydów palił, a niewiasty gwałcił. (III, 141—144).

Словацький до жорстокого образу Коліївщини взяв ще деякі подробиці, як розпорювання жінкам животів і кладення в них котів або кошення голів, від Cl. Rulhière'a (Histoire de l' anarchie de Pologne, т. III, Paris, 1807, ст. 82-83).

Поет боліє серцем не тільки над тими, що впали жертвою жорстокостей коліїв, але також над коляями, покараними страшним способом:

We mgłach srebrzystych, gdy stepem przechodzę,
Spotykam jakieś jęczące gromady;
Ludzie okropni bez rąk są, jak wodze
Tym, co na rękach pelzają jak gady;
Inni... umarli zostają na drodze
I są zabójcom strasznym jako ślady;
Inni bez twarzy wzdychają z rozpaczą,
Bez ust się modlą i bez oczu płaczą. (IX, 225—232).

Згаданий опис міг прочитати поет у „Koliszczyźnie i stepach“ Михайла Грабовського (ст. 108); а втім він спертий на автентичних джерелах. У листі з 25 серпня 1768 р. пише король Станислав Август до Браницького: „Jeżeli się zaś W Panu zdarzą na nowo tacy więźniowie z chłopów zhaydamaczonych, to im W Pan każ po iedney nodze i iedney ręce przez dziesiątego ucinać. To więcej nastraszysz i uskromisz jak śmierć: są tego dawniejsze przykłady“.¹

В „Беньовським“ хотів, видно, Словацький подрібно описати кривавий похід Залізняка від Жаботина до Умані. По плану XI пісня мала бути присвячена „mordowi pod Humaniet“. На жаль, з того плану залишилися всього два фрагменти. В VII пісні описане приготування рейментаря Потоцького в Корсуні до великого походу на гайдамаків, що недалеко табором стояли під лісом. Із слів пісні „mordy — rzeź, krwawa Gruszczyniecka strzecha“, можна б вивести, що вже відбулася різня сім'ї Грущинських і що саме за ту різню має наступити кривава відплата. Сам Грущинський, який має взяти участь у поході, не знає ще нічого про різню сім'ї, але знає про неї Сава й запевне інші. На передодні бою в корсунському замку гамір, багато людей, війська, ллють кулі. Опису корсунського бою не маємо, маємо натомість опис бою під Смілою в іншій редакції VII пісні. Спочатку перемога перехилилась у сторону конфедератів, але Залізняк творить скоро „опірний

¹ Konfederacja barska. Dr. Ludwik Gumplowicz. Kraków, 1872, стор. 74.

табор“, „зібравши в ланцюг коні, мажі, воли, жінки, попи“, зганяє „усе до купи“, обводять возами й починає новий, лютий бій. До бою закріпають „якісь лірники“, що несподівано з'являються; у підмогу Залізнякаві „летить, спадає“ козацький курінь, що покинув свого ватажка Саву, і Потоцький з конфедератами подається на своє давніше місце, „але там бачить третього ворога“ — хлопів та жінок з ножами. Конфедерати оточені з трьох боків. Але до вирішного бою не приходять, бо з'являється Вернигора, приятель поляків, „і переміг та злякав козацького духа... самим собою“. Польські ряди покинули поле бою і „nie gonieni byli i nie bici“. Що вражає нас в образі бою Словацького, то вірний опис бою „табором“. Козаки, дійсно, б'ючися з ворогом у дорозі, розкладали вози табором; зпереду і ззаду ставили гармати, самі з рушницями прикривали боки, а коли наспіла велика небезпека, ховалися за вози і звідти боронилися немов зза укріплення.¹ Звідки міг узяти Словацький опис бою козаків „табором“? Можливо з *Eques Polonus* Старовольського або з *Description de l' Ukraine* Боплана.

Інше діло, чи загалом конфедерати билися з коляями? Історично стверджено, що колії коло Жаботина зустрілися були з невеличким відділом конфедератів, що мав усього 40 люда, та що Залізняк розправився з ними жорстоко, бо заколото до 40 люда.² Образ бою під Смілою, можливо на шляху з Жаботина, намальований Словацьким, відповідає історичній правді. Бій під Смілою міг приключитися спочатком червня 1768 року. Підчасий Йоахім Потоцький під той час не міг боротися ані під Смілою, ані під Корсунем, бо загалом не вів боїв з коляями, а в тому часі, як знаємо з листа короля з дня 3 червня 1768 р. до Браницького, знаходився на Волощині, загнаний туди московським полковником Вайсманом після невдалих боїв в околицях Снятина. Відділи конфедератів могли здібатися з коляями тільки випадково, і то не з заміром битися з ними, а щоб звербувати охотників або здобути припаси поживи, бо головні сили конфедератів були зайняті обороною Бару, що впав тільки 20 червня, власне в тому часі, в якому відбулася уманська різня. В околицях Брацлава й Умані стояли московські війська під командою Кречетнікова, призначені для боротьби з коляями, а Браницький діяв проти конфедератів, маючи до помочі Апраксина.³

Проф. Кляйнер здогадується, що Словацький значну частину першої редакції „Беньовського“ написав уже в осені 1840 р. Наслідком відомої статті п. н. „Improwizatorowie“, що появилася 22 лютого 1841 р. й являлася отруйливою стрілою проти Словацького, поет, підіймаючи пристрастну

¹ Михайло Грушевський: Історія України-Руси, том VII, Київ, 1909, ст. 294 - 297.

² О. Гермайзе, *op. cit.*; ст. 42.

³ Dr. Ludwik Gumplovicz: *Konfederacja barska*, ст. 4.

боротьбу проти Міцкевича, переробив Беньовського, на думку проф. Кляйнара написав нові пісні, четверту та п'яту, і віддав „п'ять перших пісень“ у квітні того ж року до друку.¹ Дальші пісні „Беньовського“ залишилися в автографах і були перероблювані відповідно до містичного настрою та не були поетом ані закінчені, ані остаточно зредаговані. На характер тих пісень, зокрема на образ Коліївщини та портрет Вернигори чималий вплив мусіла мати стисла приязнь з Гощинським, що від 4 жовтня 1842 р. якийсь час жив укупі з поетом. Безперечно, підо впливом духових перемін та нових поетичних планів, Словацький не в'язав ув одну цілість строф „Беньовського“, не поспішив видавати цілості, а натомість деяких мотивів, щодо яких може думав, що не буде в силі розвинути вповні в „Беньовським“, ужив у драмах: „Książd Marek“ і „Sen srebrny Salomei“.

„Sen srebrny Salomei“ написав поет у листопаді 1843 р., віддав зараз до друку і 17 січня 1844 р. мав у руках перший зброшурований примірник. Не було в серці поетовим ненависти до коліїв, коли писав „Беньовського“, тим менше не було її під час писання „Sen srebrnego Salomei“, противно, під той час його серце було ангельське й пробачав провини. Пишучи „Sen srebrny Salomei“, писав поет до матері в листі 28 листопада 1843 р. „з розпукою кидаюся до паперу, бажаючи жменями кидати мою душу на людей, перемінювати їх у себе, надгризати їм тіло, аж зроблю їх подібними до найкращих із смертних“.²

IV. Тименко. „Sen srebrny Salomei“.

Фантазія Словацького задержалася знову в „Snie srebrnym Salomei“ на селянським бунті, якого героєм був мало відомий ув історії — Тименко. В „Dziejach Królestwa Polskiego“ Ю. С. Бандтке в тільки згадка, що такий бунт приключився 1769 р. (II, 527). Дійсно, 1769 р. відновилися були бунти в Україні, хоча менш голосні, за спонукою Тименка, Паченка та Журби, запорожців. Але їхні три партії числили всього коло тисячі людей, і тому скоро здавив їх відомий Стемковський, рейментар української партії, під Звиногородкою, Сетнівкою та Вільхівцем.³ З якого джерела взяв Словацький відомість про той бунт — трудно знати. Можна тільки здогадуватися, що або чув щось про нього з вуст народу в Україні, або розказував йому про нього Гощинський. Супроти того, що бунт Тименка мало відомий, фантазія поетова могла вільно розгорнути свої білі крила.

В драмі вивів поет на сцену представників двох світів — шляхетського й селянського, цебто світу панівного, упривілейованого, і світу пригнобленого, експлоатованого.

¹ Beniowski. Opracował Juljusz Kleiner, ст. XX.

² Listy Juljusza Słowackiego. Wydał Leopold Méyet, том II, Lwów, 1899, ст. 190.

³ Tadeusz Korzo. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Kraków—Warszawa, том I. 1897, ст. 198.

Гостру та яскраву лінію повів поет поміж тими світами. По обидвох сторонах лінії стоять ворожі табори; єдиним виходом із ситуації — боротьба на життя й смерть, іншого посереднього шляху — немає. Тименко чув на своїх плечах нагаї (I, 166), відчував, що на шляхетським дворі він тільки „*sługa laszy*“, знав, що представляє „*chłopstwo... czarne, krwawe, wściekle i niekarne, wódką i miodem zalane*“, (I, 55—57), але з другого боку чув у своїх грудях вищу силу, у сні бачив „*z rycerzy wielkie hufce*“ (I, 201—202), хотів гетьманської булави (I, 205), і через те переступив границю, підняв боротьбу з шляхетським табором, хотів — „*ruszyć całą Ukrainę i z królem ją rozgraniczyc*“ (I, 224—228), іншими словами — хотів вільної, людової України. Тименко в

Przed oczyma swego ludu,
Siłą rządzący fatalną.
A bunt, podobny do cudu,
Ręką jakąś niewidzialną
Sprawionego. (II, 341—345)

Хоча серцем запалив бунт Тименко (V, 71) і хоча бунт був „подібний до чуда“, проте програв Тименко і не виборов вільної України. „Ах! кінець Україні!“ — кличе Пафнуцій, — „бо шляхетський стяг маятиме на курганах“ (III, 589—590). „Неначе чудо“ повелася полякам остання кривава боротьба, бо ані один жовнір не згинув. (IV, 482—484). Польська шляхта перемогла, не український народ. „Більш як спіжеве гасло вільної України“ (I, 227—228), як вияснив Станіслав Туrowsький — „заважила на терезах ненависть, жадоба грабежу та крові“¹ і через те український народ покараний за свої провини. Тименко теж покараний жорстоко — рейментар Стемпковський робить з нього Нероновий факел, „*okropną ludu gromnicę, świecą buntu trupowi*“ (V, 128—129). Але смерть переносить він мужньо, по-геройськи, як „хлоп з хати, а не трус на документах“ (V, 104—105).

V. Сава Цалинський.

На тлі Коліївщини виступають виразно ще дві яскраві постаті — Сава та Вернигора. Сава Словацького — це „пів козак, а пів шляхтич“ (Бен., II, 719, VIII Б., 60), „*człowiek z troistej osoby: z Łacha, z kozaka i z czarta*“ (II, 315 і 316). Як козак, він мав зв'язки з запорозькою Січчю. Гетьман післав був йому навіть лірників та курінь козаків, щоб покинув Польщу, і йшов зо своїми проти неї, а стане гетьманом. Хай тільки візьме в руки горючу головешку, а пустить такий пожар, що „побачить його з вікон — аж Варшава“ (Бен., V A, 45—46). Одначе Сава не хотів послухати козацької старшини, тому при першій нагоді козаки зв'язали його в лісі, а сами пішли до Залізняка би-

¹ Juliusz Słowacki: Sen srebrny Salomei. Opracował Stanisław Turowski. Biblioteka Narod., № 57, Serja I, str. 19. Цитати з цього видання.

тися з поляками (Бен., VIII Б, 65—72). Сава, звільнений від пут Вернигорою, бореться з коліями. Польська душа побідила в ньому козаку душу. Поет, видно, був тієї думки, що людина не може довго боротися з двома душами. Можна мати тільки одну душу. В „*Snie srebrnym Salomei*“ „*kawalerstwo polskie wugnało krew kozacza*“ (II, 306—307). Сава покинув накінець український народ, „прогнав з себе хлопську душу“ і став поляком. Що більше, діставши шляхетські документи, знайдені Вернигорою, стає чоловіком княжни Вишньовецької. Видається нам думка проф. Туровського, ніби Сава й княжна Вишньовецька мали бути „зразком сполуки благородної козаччини з благородною польскістю“¹ замало обоснованою. Про те, щоб аж княжна мала прив'язати Саву міцно для польської справи, як думає проф. Туровський, немає мови, бо польський елемент завжди був сильніший у душі Сави, як український. Про те, що Словацький не вважав свого Саву за Саву Чалого, знаємо з драми „*Sen srebrny Salomei*“, де виразно каже, що він є сином гайдамаки (II, 77—78) і називає його Цалинським (V, 660). Сава Цалинський є, без сумніву, історична фігура, однак доволі темна. В кожному разі його постать зв'язана з Барською конфедерацією, і не маємо відомости ані в історії, ані в спогадах, будім Сава Цалинський брав участь у приборканні коліїв. Знаємо тільки, що Сава Чалий, здається батько Сави Цалинського, був сотником надвірних козаків кн. Любомирського, під час повстання Верлана 1734 р. пристав був до нього, а опісля, коли повстанців розгромлено, покаявся, даровано йому кару й з того часу давався в знаки гайдамакам, за що Гнат Голий напав на нього в Немирові й убив його. Отже Словацький легенду про славі вчинки Сави Чалого в боротьбі з гайдамаками переніс тільки вільно на Саву Цалинського. Не відомо теж нічого, щоб Сава Цалинський був у яких стосунках із Запорозською Січчю або оженився з княжною Вишньовецькою. В новіших часах ствердив В. А. Алексеїв на основі документів, знайдених ув архіві головного штабу в Москві, що Сава Цалинський був ранений у бою з москалями під Шренським 13 квітня 1771 р. і від ран помер у московській неволі.² Алексеїв ствердив отже відомости, що ми їх мали від невідомого автора „*Pamiętników do rapania Augusta III i pierwszych lat Stanisława Augusta*“ (т. III, Познань, 1840). Ті мемуари мусів читати Словацький, і з них зачерпнув гарячу симпатію до особи Сави Цалинського та взяв відомість, що Сава „*przybierał się w różne postaci, pod któremi przeglądał Rosyan, w jakiej kwocie i rozkładzie stoja*“. Відомість про переодягання Сави приклав поет до боротьби Сави з коліями і створив мотив, як то Сава, вдаючи дядка, „вертепом хо-

¹) Оп cit. 14.

²) „Историческій Вѣстникъ“ 1912, том 128.

тів зворушити серця коліїв". Можливо, читав Словацький також статтю Вл. К. Войціцкоґо в „Orędowniku naukowym“ (№ 45, Познань, 1841), в якій є наведені народні пісні про Саву Чалого. Документи, що їх опублікував Щербина, називають Саву Чалого „лядським ватаґом“.¹ Очевидно, що його син, який перемінив прізвище „Чалий“ на Цалинський, мусів забути про своє українське походження. Традиція каже, що з вдовою по Саві Чалим одружився польський поручник Мошинський і дав Саві шляхетсько-польське виховання.² (Далі буде).

Станиславів.

Михайло Мочульський.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родинна драма на чотири дії.

ДІЯ ДРУГА.

Кочубеїв покій. Ліворуч — двері в іншій покої, просто — вікно в сад; праворуч у куті — великий, багатий божник: перед ним горить лампада. Стіл, крісло перед ним; по обидва боки — дві м'які лави, покриті килимами. На правій стіні — полиці з книгами й паперами

Другої ночі.

Кочубеїха (*стоїть на колінах перед божником і ревно молиться*).

Кочубей (*входить одягнений, із шапкою в руці, понурий, приголомшений; кидає шапку на лаву й роздягається*).

Мов тать вноці... І в домі, і в дворі
Всі сплять уже спокійно й безтурботно,
І тільки я... і тільки ми...

Кочубеїха (*скінчивши молитву, підводиться*).

Ти сам?..

Чи може й не насміливсь до Мазени
Явитися перед його безличні,
Лукаві очі?.. Бачив ти його?

Кочубей (*махнувши рукою, важко опускається в крісло й схиляє голову*).

Відкоби й гетьманує він, такого
Безчестя я не зазнавав од нього:
Мов на слугу свого, кричав на мене,

¹ „Кієв. Старина“, 1891, кн. 10.

² Євґен Рихлік: Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі („Збірник заходознавства“, Київ, 1929, ст. 85).

Коли ж я про дочку́ згадав, то мало
 Не вигнав геть... Згадав про кривди всі,
 Що ніби я йому́ їх заподіяв,
 А за дочку тебе картав жорстоко:
 Казав, що ти не мати їй була́,
 А люта катівка, я ж про неї —
 Як той отець жорстокий про Варвару
 Святу... Казав, що доки я тебе
 Та не приборкаю як слід, то доти
 Дочки́ він нам не верне...

Кочубеїха. Так?.. Менé
 Приборкать треба, не дочку́?

Кочубеї. Казав,
 Що де в родині всім керує хвіст,
 Там блудить голова... Оце й усе...
 Немов прибитий пес, від нього вийшов
 Я, згáньблений, не бачивши дочкі́,
 І крадькома́, аби ніхто не зрів
 Мого́ стидовища, вернувся додому.

Кочубеїха (*пройшовшись мовчки покoєм*):
 Про приятнь тут його́ ви говорили —
 Полковники і ти... Тепер і сам
 Ти пересвідчивсь в приятні отій...
 Ти пересвідчився тепер і сам,
 Що не дарма моя душа його́
 Нена́видить наперехід, що правду
 Не ви, а я в нена́висті своїй
 Відчула й відчуваю гостро.

Кочубеї. Так,
 Тепер я бачу сам.

Кочубеїха. Цей лицемір,
 Цей гад, недóляшок, до булаві́
 Добившись підступом, лихим лукавством,
 Вас всіх, всю генеральну старшину́,
 Вважає за ніщо, за слуг свої́х,
 Підгіжків і рабів, хоч не один
 Із вас достойніший встокрот за нього́
 Носити булаву́. Хіба не варт
 Того, скажім, наш сват, старий Апóстол,
 Або полковник Гóрленко Дмитро,
 Чи той таки обозний Лoмикoвський,
 Та й ще багато лицарів значних?..
 Але з усіх їх — ти на булаву́
 Найбільше маєш право. Не тому́
 Про це тобі кажú я —свідок Бог! —
 Що дбаю цим задовольнить свою́

Гординю, — вимислити це могла
Лише дочка в злобі своїй неситій
На рідну шеньку...

Кочубей (*кидає на неї зовчаний погляд*).

Правда це?.. Не чув.

Кочубеїха. Спитай в старій няньки.

Кочубей (*сумно хилить голову*). Дожилися...

Кочубеїха. Моя душа ображена за всіх.

Він хто? Душею й серцем хитрий лях,
І віри ласької, хоч це й ховав,
Будуючи церкви, а не костьоли.
Не раз і ти мені казав, що він
Речами й поступованням своїм
Тобі здавався непевний...

Кочубей. Я й тепер

Кажу те саме знов, але тобі
Самій — лише тобі, а більш нікому...
Скажу тобі ще більш: ознаки суть,
Хоч як він це ховав од усіх...

(*Поглянувши на двері, потім на вікно, нахилиється наперед і говорить притишеним голосом*):

...що через круля польського зо шведом
Змовляється він... проти кого — знаєш.

Кочубеїха. Ще й так?.. Тоді я вже нікого з вас

Не розумію зовсім. А тебе
Тим паче: бути на єдиний крок
Від булави гетьманської і з рук
В недбляшка не вирвати її —
Це — глупота безодня та ще й злочин
Тяжкий і супроти самого себе,
І проти батьківщини та царя...
Ти ж присягав цареві — нащо ж зраду
Пекельну покриваєш? Та ж тим самим,
Хоча й не доброхить, і ти з ним в спілці...

Кочубей (*випроставившись, злякано*):

Як міг язик твій вимовити це?!..
У спілці? я? із ним? проти царя?..
Ти приголомшена тяжким нещастям
Родинним і не знаєш, що верзеш.

Кочубеїха. Та ж так виходить: покриваєш ти

Його зрадливі заміри, то значить
Усе одно, що в спілці.

Кочубей. Що ж чинити

Я мусів би, на думку як твою?

Кочубеїха. Те саме, що і він. Адже Москва

Про вас усіх докладно знає все,
Бо їй про все доносить сам Мазепа.

Кочубей. То ти хотіла б, щоб і я на нього
Доніс Москві?

Кочубеїха. Інакше ж як? Нехай
Підступна зрада зріє до кінця?..
Ні Бог, ні цар тобі цього ніколи
Не подарують.

Кочубей. Знав Бог святий
І наскрізь грішную мою зрить душу,
То ж знав Він, Всевідущий, і те,
Що в ділі цім моє сумління чисте.
Що ж до царя, то чим би я підпер
Своє донесення? Адже не маю
Я на папері доказів ніяких,
Без них же — мусиш знати ти, що́ буде...

Кочубеїха. Анічогісінько.

Кочубей. Тортури й смерть!..
І уявити тільки — в жилах кров
Холоне.

Кочубеїха. Ні, не вірю я... Ти хто —
Простак якийсь, що зважиться десь хтось
Тебе узяти на тортури?.. Уряд
Високий твій — тобі найкращий захист:
Суддя ти генеральний, хто ж тобі
Посміє не поняти віри? хто?..
Коли ж слова свої скріпиш іще
Святою присягою й чесний хрест
На правди знак побожно поцілуєш,
Тоді не треба і паперів жодних.

Кочубей (*по хвилі задуми*).

Ні, ні... в Москву я не поїду... Ні!..

Що може бути гидше і страшніш.

Як дика та Москва! Бррр... (*Здрігається від*

огиди).

Далеко краще

І безпечніш беззбройному попасти

Поміж ведмедів лютих... Знаю я

Її, брутальну і бридку... Та й як?

Чого? — спитає всяк, а сам Мазепа

В ту ж мить зміркує, як і що́, й царя

Понаглитися попередіти, — отже.

Не встигну я іще сказати щось,

Як попадú в Приказ Преображенський,

А там, голубко, не жартують, ні!

І приказка вже склалася у них

Про це: доніщикові перший кнут

Кочубеїха. Тобі й не треба їхати туди.

Кочубей. То це́бо як? А хто ж поїде?

- Кочубеїха. Треба
Знайти когось.
- Кочубей. Не згодиться ніхто.
Хіба знайти якогось волоцюгу
І одчайдуха, але як йому
Довіритись? Від нас діставши гроші,
Він просто піде до Мазепи й там
Розплеще все, дістане знов заплату
І зникне в безвість...
- Кочубеїха. Не таке це діло,
Щоб доручать пройдисвітам його.
Людей поважних, вірних і статечних
Знайти ми мусимо для цього.
- Кочубей (*безнадійно магнувши рукою*): Де
Вони, ті люди, що пішли б доброчіть
На певну смерть?..
- Кочубеїха. Чому на смерть?.. Чому
Та смерть тобі спокою не дає?..
Вона — для волоцюг, для черні, бидла,
А хто ж посміє в тій Москві дурній
Зухвалу руку зняти на людину
Поважну, що надав довір'я їй
Сам Кочубей, а не абихто?
- Кочубей. Спробуй —
Знайди таку людину.
- Кочубеїха. Й зробиш ти,
Що треба?
- Кочубей. Обіцяти можу я
Охоче, бо її не знайдеш ти.
- Кочубеїха. А як знайдú?
- Кочубей (*байдуже*): Твоє то буде щастя.
- Кочубеїха. То щастя буде наше.
- Кочубей. Може й так.
- Кочубеїха. Не „може“ — справді так. То ж почекай —
Я зараз. (*Виходить*).
- Кочубей (*з великим подивуванням, помішаним з острахом, дивиться їй услід*). Та куди ж ти, Любко?..
- Готес Кочубеїхи. Зараз!..
- Кочубей (*ще хвилинку сидить нерухомо, далі безпорадно озиррається, очі йому наливаються страхом; стелювшись, він засовує пальці за коміра й крутить головою, немов би душино йому, й він хоче розірвати його; врешті, кинувши погляд на незапнуте вікно, він раптом зривається з місця, підходить до вікна й припадає до шиби чолом; переконавшись, що знадвору ніхто не заглядає у вікно, він поквально спускає затону, відходить насеред покою й тривожно дослухається до кроків, що чує з сусіднього покою*).

Це, Любко, ти?.. *(Голос йому вривається, очі й знову наливаються жатом: він не спускає їх з дверей, немов чекає появи якогось привида).*
 Нянька *(стає на дверях, намагаючись старечими очима розглянутись, чи є хто в покої).*

Хтось є, а не пізнаю...

Василю, ти?..

Кочубей
 Нянька.

Я, няню.
 Та чому ж

Ти світла не засвітиш?

Кочубей *(потрохи заспокоюючись)*: Нářцо, няню?..

В півтємряві ховати легше нам
 Печаль-скорботу нашу та наругу.

Нянька *(переступає порога й підходить до нього)*.

Чого то Любка знову до ченця
 В його покій пішла?

Кочубей *(здивовано)*: Ченця?! Якого?..

Нянька. А ти хіба не знаєш? не казала
 Вона тобі?

Кочубей *(про себе)*: То це людина та?..

Звідкіль же взявся він?

Нянька. Та ж приблукалось

До нас їх троє: двоє молодих
 Десь з челяддю ночують, а старий —
 В покоїку біля пекарні. Любка,
 Як з двору ти пішов, із ним ввесь час
 В покої тїм тихенько розмовляла...
 Гадала я, що знаєш ти, про що,
 А ти не знаєш, бач, і про ченців...

Кочубей. Про щось побожне, мабуть: знаєш же,

Як Любка бесіди побожні ці
 З людьми святими любить...

Нянька *(озирнувшись на двері)*: Знаю, знаю...

Але... по ній я бачила, що тут
 Не те...

Кочубей *(злякано)*. А що ж?.. Що-небудь чула ти?..

Нянька. Та де! Коли б я чула, не питала б.

А ще тобі була б сказала нишком.
 Боюся я... *(знов озирается на двері).*
 ...боюся я, що рада

Про Мотрю в них...

Кочубей *(здивовано)*: Про Мотрю із ченцем?!

Нянька. Еге ж, про неї: чи не має Любка

На мислі в монастир її віддати
 І радиться про це з отим ченцем?

Кочубей. Ні, няню, ні: допіру з нею я

Про Мотрю розмовляв: про монастир
І згадки не було.

Нянька.

Нехай і так,

А ти проте вважай, пильнуй, Василю,
Щоб бідної не скривдили дитини,
Бо з Любки станеться: в шаленім гніві
Ладна вона загнать її хоч в пекло.

Кочубей.

Не треба, няню, так... Ти знавш,
Що Мотря наша вже не в нашій волі.

Нянька.

Та знаю ж, але статись може все...
Ти був у них?

Кочубей.

У кого, няню?

Нянька

(досадливо): В кого:
В гетьмана й Мотрі... Бачив ти її?

Кочубей.

Я був, але її не бачив, няню.

Нянька.

Чому? Він не пустив її, чи що?

Кочубей.

Мене до неї, няню, не пустив,
Ще й вилаяв.

Нянька.

Так, так, — щоб не злякати
Дитини. А тебе картав за те,
Що волю ти давш велику Любці
І трохи не приборкавш її...

Кочубей

(аж відступає од подивування).

А ти звідкіль довідалась про це?

Нянька.

Бо я й сама зробила б так, якби
Була гетьманом... (Сваритьсь на нього пальцем):

Гей, Василю, слухай:

Май розум! Не чіпай ти їх... Чого
Пішов туди? Чи нашенців послухав
Ти Любчиних?

Кочубей

(тривожно позирає на двері). Мовчи, мовчи про це!

Нянька.

А хто тобі порадить, як не я?..

Кажу ізнов тобі: не руш ти їх
Ясного щастя! Хай ідуть до шлюбу...

(Озирається).

А Любці ти не потурай, бо це
Не доведé вас до добра. Найпаче ж
Ти стережись її порад безумних,
Що з гніву й люті повстають у неї...
Ченця тогó ти бійся, як огню:
Хай молиться, не лізе в людські справи...

Кочубей

(наслухоючи):

Гаразд, але про це вже годі, няню:

Я чую кроки Любчині...

Нянька

(повертається йти). Гаразд,
Підú я, ти ж не забувай тогó,

- Що я тобі казала... *(На дверях зіткнулася з Кочубеїхою)*.
- Кочубеїха *(з підозрінням)*: Ти чого
Тиняєшся, стара, й не спиш ще й досі?
- Нянька. Отож шукаю сну по всіх покоях:
Утік десь, клятий, — не знайдю.
- Кочубеїха. Іди ж
Ще в себе пошукай або пожди
Його, уклавшись в ліжку, й не тиняйся,
Мов неприкаяна... *(Пропускає її)*.
- Нянька *(виходить)*. Іду, іду, —
Не гримай...
- Кочубеїха *(входить)*. Щоб вона забула тут?
Чого приходила?
- Кочубеї *(ходить по покою)*. Чого ж... Про Мотрю
Питала... Знала звідкілясь, що я
В гетьмана був допіру...
- Кочубеїха *(гнівно)*: Мов той шпиг,
Вона свого усюди суне носа...
- Кочубеї. За все життя своє зжилася з нами:
Тому тяжка жура й скорбота наша
Й її гнітить добряче серце й душу, —
Не проста ж баба, а шляхтянка: серце
Й душа у неї чулі і шляхетні.
- Кочубеїха. То й хай лягає спати... Постривай,
Підү погляну, чи лягла: сюди
Святий чернець небавом прийде, тож
Ніхто його тут бачить не повинен.
(Виходить).
- Кочубеї *(хапається за голову й шепоче)*:
Збожеволіти можна... Боже правий!
До чого йдеться все це?.. *(Падає перед образами
на коліна)*. Горде серце
Смири її, мій Боже, й правий дух
В ній обнови, мені ж дай силу й міць
На дальшу хресну путь...
- Кочубеїха *(вертається)*. Гаразд усе...
Ти молишся?.. Молись, нехай Господь,
Що бачить горе та наругу нашу,
Поможе нам її помстити.
- Кочубеї *(важко підводиться)*. Хто він?
- Кочубеїха. Із Спаської обителі святої,
Із міста Сівського. З двома ще він
Вертається додому з прощі в Лаврі.
Бесідувала з ним сам-на-сам двічі:
Людина щира, з розумом і вчена,

А головне — ненавидить Мазепу
За лясські звички й нахили його.

Кочубей (*сполохавшись*):

Казала щб йому?

Кочубейха.

Не бійсь: я з глузду
Не зсунулась з тобою ще. У нього
Випитувала покищо, щб треба,
На їх святу обитель щедрі дари,
Казала. дам. Про діло ж сам ти вже
Балакай з ним: це справа не жіноцька.

Кочубей (*раптом відчувши неспівський жаж*):

Початок це кінця...

Кочубейха (*здивовано*):

Кінця?.. Якого?

Кочубей. Я вже казав тобі.

Кочубейха.

Дурниця!.. Це
Кінця початок справді розпочнеться,
Але Мазепиною, а тобі
Замріє левний шлях — до булаві.

Кочубей. Божь, що шлях той буде... на Голготу.

Кочубейха. Нехай. але той шлях — Господня путь,

Коли і Він, благий, його обрав,
То не нікчемним нам його цуратись.

Кочубей. Його, благого, ждало воскресіння

Наприкінці того шляху, мене ж...

Кочубейха. Тебе чекає влада й булава

Та милості царські... Але доволі
Про це: я чую йде святий чернець.

(*Підводиться і йде Никанорові назустріч*).

Це, отче, ти?... Позамикав усі
Ти двері за собою?

Никанор (*на порозі*):

Так, — усі,

І придох, як дровце сам Христос
В Єрусалимі, дверем затвореним.

Кочубейха. То просим милости сюди, до нас.

Це — муж мій, Божий раб Василій.

Никанор (*входить*).

Мир вам.

(*Вклоняється Кочубеєві*).

Кочубей (*підходить під благословення й цілує руку*).

То прошу ж сісти, отче...

Кочубейха (*підказує*):

Никаноре.

Кочубей (*показує на лаву по другий бік столу*).

Сюди, сюди...

Никанор (*сідає*).

Спаси Господь.

Кочубей (*пройшовшись у задумі покоєм*): Скажи

Одверто, отче Никаноре, нам,
Чи можем ми довіритись тобі?

Н и к а н о р. Не відаю, про щó речеш мені,
Господарю достойний.

К о ч у б е й. Річ дишкрётна:
Про те, що я сказав би, опріч нас —
Мене, її й тебе —, ніхто не сміє
Нічóго знати, бо інакше — смерть.

Н и к а н о р (*злякано*): Німий я, аки риба.
К о ч у б е й. І не зрадиш?
Н и к а н о р. Нехай Господь десницею своєю
Тоді скарав Юду.

К о ч у б е й (*бере з божника образ Розп'яття*).
Присягнись
Хрестом цим чесним, що не зрадиш нас,
Коли відкриємось тобі з довір'ям.
Присягнемо і ми теж на хресті,
Що й в найстрашніших муках на тортурах
Не зрадимо тебе.

Н и к а н о р. Хай хрест святий
Поб'є нікчому й грішника мене,
Коли уста мої єдине слово
Про те, що тут почую, ізрекуть!
(*Христиться й цілує образа*).

К о ч у б е й. Ти, Любко.
К о ч у б е й х а (*підходить до образу й підіймає два пальці
правиці вгору*). Як Господь святий за нас
Постраждав на хресті, так я готова
Постраждати за правду в лютих муках!
(*Христиться й цілує образа*).

К о ч у б е й. Я присягаюсь теж перед Хрестом святим
Не зрадити тогó, кому оце
Довірюся, хочби мене й на муки
Взяли за це.
(*Христиться й цілує образа*).

Н и к а н о р. Амінь.

К о ч у б е й (*ставить образа на місце*).
Тепер до діла...
(*Ходить у задумі покоем*).

К о ч у б е й х а (*сідає на лаві по другий від ченця бік столу*).
Кажі ж уже: святий отець чекає.
Чого вагавшся? чи не надумавсь
Іще за довгі роки? .

К о ч у б е й (*зупиняється перед ченцем, хоче почати розмову,
але, побачивши, що двері відчинено, йде й зачиняє їх,
а вертаючись, позирає на вікно*).

Це страшне,
Що я казатиму тобі... Гетьман

Мазепа хоче зрадити царя
 Й віддать полякам Україну, — цим
 Московському він царству шкоду й страту
 Велику заподіє, нас же всіх
 В неволю ляську запроторить знов.

Н и к а н о р (*вжигнувшись*):

О, Юда злочестивий! Як Господь
 Не покарає зрадника на смерть!

К о ч у б е ї х а. Видімо час його ще не прийшов.

• Але повинні ми про це подбати
 Й лукавій зраді стать на перешкоді.

Н и к а н о р. Воїстину повинні... Що ж чинити?

К о ч у б е ї х а. А треба, щоб про це довідався цар,
 Щоб ж він учинить — то царська вже воля.

К о ч у б е ї х а. Чинити що... Багато думав я
 Над цим безсонними ночами й сам...
 Найрозумніш булі б мені самому
 Поїхати в Москву й усе докладно
 Цареві розповісти там, але...
 Високий уряд маю я, й моя
 Далека подорож відома буде
 Гетьманові, та й дозволу його
 На це потрібно. Що ж скажучу йому?
 В якій поїду справі? Одурити
 І вигадати щось, якусь причину —
 Даремна річ: ніколи не повірять,
 Бо всякого він наскрізь бачить зразу
 Й думки його читає непомильно,
 То ж діло це загине, не почавшись...
 Тоді надумав я знайти людину
 Статечну, чесну та побожну, їй
 Довіритися щиро й попрохати
 На себе взяти діло це: воно
 Тяжке, але — на те на світі живемо,
 Щоб зло лоборювати й правді путь
 До перемоги торувати. Сам
 Господь в цім помішник і оборона.
 Така людина — ти, святий мій отче.
 Ждемó ласкавої твоєї згоди.

Н и к а н о р. Спаси Господь, господарю ласкавий,
 За милостіве слово і довір'я,
 Але я що?.. Аз всм мізерний раб
 Всевишнього, прости собі чернець,
 То як же доступлюся до царя?
 Мене і слухати ніхто не схоче
 З вельмож високих...

Кочубей.

Знаю я, але

Тобі, мій отче, до царя самого
Й не треба: попадеш в Преображёнський
Приказ, а там свої в Мазепи люди,
То ж наберешся лиха... Зробиш ти
Інакше: духовник царський — це мій
Старий і щирий приятель: до нього
Від мене звернешся й усе йому,
Як на духу, розкажеш наодинці,
А він вже знатиме, що мав далі
Чинити. Це й усе, що мав ти
Зробити. Діло не велике це,
Але велику ним прислугу зробиш
Ти вірі православної і врятуєш
Цим батьківщину від ярма новбого.

Никанор. Як так — потщуся я, але — есм вбогий,
Як древле Лазар, путь же до Москви
Далека вельми, й люди там — хапуги:
Без пенязів нігде ступня не ступиш.

Кочубей х а. О, це вже турба наша, чесний отче:
На подорож дістанеш щедрі дари
Для себе й для духовника.

Никанор (*підводиться*). Спаси
Господь! Рука даючого вовіки
Да не оскудіває!.. А коли
Я мав би вирушити в путь далеку?

Кочубей х а. Понаглитись потрібно, чесний отче:
Найкраще вирушити у дорогу
Від нас удосвіта.

Никанор. Зіло розумно
Есть рано в путь стопи своя направить,
Ще ворогові сплящу.

Кочубей х а. То ж ідем:
Спочинеш трохи на дорогу, я ж
Приправлю все, що треба.

Никанор (*до Кочубея*): На-добраніч,
Господарю ласкавий. Все вчиню,
Що наказав мені ти, і Господь
Святий і цар да покарають Юду!..

Кочубей х а. Амінь. (*До Кочубея*).

А ти, Василю, теж не гайся:
Стомився ж, певне, духом ти і тілом,
То йди спочити.

Кочубей (*важко сідає в крісло*). Так, стомився я...
(*Кочубей х а, за нею чернець, виходять*).

(*Довга павза*).

Кочубей (*сидить з похилою головою*).

Так... *Alea iacta est...* Але

Що буде з цього, що?..

Нянька (*стає в дверях на порозі й, озирнувшись назад, якусь хвилю мовчки дивиться на Кочубея, незаважена ним*).

Василю...

Кочубей (*злякано кидається в кріслі*). Хто...

Хто тут?.. Це, няню, ти?.. Чому не спиш?..

Нянька (*ступає кілька кроків до нього*).

Чому?.. Бо клятий сич десь на даху

Кричить і спати не дає. А ти

Хіба не чув?

Кочубей. Не чув, голубко...

Нянька. Шкода...

Якби ти проклятого був почув,

То певне не вчинив би тут допіру

Того, що ти вчинив.

Кочубей (*вражено*): Чого... чого

Я не вчинив би?! Й звідки знаєш ти,

Що я вчинив тут?

Нянька. Накричав мені

Про все те з даху осоружний сич...

Не ймеш ти, бачу, віри... Віща птиця,

Та доброго нічого не віщує.

Кочубей. Що ти говориш? — не в тямкі мені.

Нянька. Кричав уперто він, що Кочубей

Послухав жінки злої і продав

Свого гетьмана...

Кочубей (*стоплюється, понятий жазом*).

Боже!.. що ж це?.. що це?..

Нянька. ...а з ним продав і рідну Україну

Недолюдкам московським, щоб самому

Натомість стати за гетьмана враз

І жінчину пиху задовольнити...

Кочубей. Та хто ти — привид чи мара?.. Вві сні

Мені ти маришся чи увіч?.. Хто

Сказав тобі про це?..

Нянька. Кажу ж тобі,

Що сич кричав... той птах сумний і віщий...

Стогнав од болю він і серцем плакав,

Що доленька твоя гірка, Василю,

Що булава для тебе зтяжка —

Обірве руки й голову тобі...

А-киш, лихий! — на нього я гукнула, —

Стогни і плач на голову свою!..

Він знявся й десь у темряву полинув...

Підү вже й я... час спати — пізно вже,
 Ось-ось у вікна гляне день, а з ним
 Нові турботи і страхіття... Той
 Чернець ще не пішов: іще не пізно,
 Василю... ще вернуть його не пізно...
 Добраніч... Хай Господь спасе тебе,
 Василю... *(Виходить)*.

Кочубеї *(як не свій, поривається йти за нею)*.

Няню, постривай... *(Голос йому зривається,
 руки опускаються, розпучливий погляд їй услід застигає
 на довгу хвилю, а уста ледве ворухаються)*. Пішла...

Віщує лихо й смерть... *(Озирається)*.

„Нехай Господь

Спасе тебе, Василю“... Так, рятунок

Від того, що ще станеться, лиш в Бозі...

*(Очі його раптом спалахнули; він ступає кілька кроків до
 дверей)*.

Ченця вернути... ще не пізно, ні!..

(Зупиняється).

А Любка!.. *(Стоїть, шепочучи)*:

Пізно... пізно... Воля скута

Моя... О, Боже мій, спаси й помилуй!..

*(Падає перед божником на коліна, припадає чолом до землі
 й так остається, не рухаючись)*.

Кочубеїха *(з'являється на дверях, оглядає покій: побачивши чоловіка, розпластаного перед образом крижем, стоїть коротко й дивиться на нього поглядом, повним погорди й зневаги, далі тихо повертається й зникає)*.

Спиридон Черкасенко.

МОЄ ЖИТТЯ.

Автобіографічна хронологічна канва.

10. І. Огієнко — на тяжкій службі Народів: Головноуповноважений Міністер Уряду Української Народньої Республіки 1919—1920.¹

1919. 15. XI. субота. Кам'янець-Подільський. Призначення Міністра Ісповідань І. Огієнка Головноуповноваженим Міністром Уряду Української Народньої Республіки. Ніякої інструкції Головноуповноваженому не дано. „Робіть, що буде потрібне“, наказала Директорія.

1919. 15. XI. Вночі з 15. на 16. XI. виїхав із Кам'янця-Подільського Диктатор ЗОУНР д-р. А. Петрушевич, позоставивши біля Університету багато свого майна й записку до Ректора І. Огієнка прийняти те, як дарунок Університетові.

1919. 15. XI. Докладні вяснення Міністра Ісповідань о. Протоіреєві Вас. Липківському в справі його хиротонії від Екзарха Грузії.

¹ Офіційні матеріали, що наводяться в цім розділі, подає Ол. Доценко в своїй праці: „Літопис української революції“, 1924 р. т. II. кн. 5. Багато матеріалів подає й Н. Григорієв у Скревтонській „Народній Волі“ 1936 р. за березень-квітень.

1919. 16. XI. неділя. Виїзд із Кам'янця-Подільсько Уряду Української Народньої Республіки й небагатьох вищих урядовців. Головна маса урядників позосталася у Кам'янці.

1919. 16. XI. Наказ єпископа Подільського й Брацлавського Пимена від 10. XI. № 2679, 2680 і 2681 про заборону священнослуження Прот. о. В. Липківському, свящ. М. Крамаренкові та свящ. П. Табінському за те, що „отложились отъ московскаго Патріарха, признавъ автокефальность Украинской Церкви“ та „вступили въ число членовъ Кирилло-Меводіевскаго Братства, агитировавшаго противъ православной русской іерархіи“.

1919. 16. XI. Виїзд із Кам'янця двох членів Українського Священного Синоду: о. В. Липківського та о. М. Крамаренка.

1919. 16. XI. Година 5—7 вечора. Конференція Головноуповноваженого Огієнка з Прем'єр-міністром Іс. Пр. Мазепою. Мазепа заявив, що нічого не знає про умови, на яких польське військо займає Кам'янець. Головноуповноважений нехай робить, як вимагатимуть обставини. Між іншим постановлено, що вільні помешкання для військової польської влади вкаже Губерніяльний Комісар Поділля Микола Кондрашенко (ес-ер), що позоставтється в Кам'янці й що прийшов на кінець цієї Конференції.

1919. 16. XI. О год. 9-ій вечора покинув Кам'янець останнім Прем'єр-міністр Ісак Мазепа.

1919. 16. XI. неділя. О годині 11-ій вечора сьома польська дивізія зайняла Кам'янець-Подільський. Писаної умови про зайняття не було, — була тільки словесна умова з зв'язковим офіцером кап. В. Чарноцьким (О. Доєнко: „Літопис української революції т. II. кн. 5, 1924 р. ст. 127“).

1919. 17. XI. О год. 4-ій вранці прибув до Головноуповноваженого полковник, представник військової польської влади, з запитом про вільні помешкання для них. Головноуповноважений поїхав із ним до Губерніяльного Комісара Поділля М. Кондрашенка, але виявилось, що той вночі виїхав, нікого не повідомивши.

1919. 17. XI. Огієнко призначив Білинського (галичанина) заступником Губерніяльного Комісара Поділля замість М. Кондрашенка, що самовільно покинув посаду й Кам'янець.

1919. 17. XI. Таємний наказ Ради Міністрів УНР з Проскурова, щоб Міністер Огієнко, як Головноуповноважений, негайно знищив Експедицію Заготовок Державних Паперів, а всіх урядовців, що лишилися в Кам'янці-Подільському, звільнив зо служби. Огієнко цього розпорядження не виконав.

1919. 17. XI. Постановлення таємної варті в Експедиції Заготовок Державних Паперів, щоб на перший приказ Міністра Огієнка знищити її.

1919. 17. XI. Переговори Міністра Огієнка з вищою військовою польською владою про правне забезпечення Експедиції Заготовок Державних Паперів.

1919. 19. XI. Наказ єпископа Подільського Пимена від 10. XI. № 2682 про заборону священнослуження о. Протоієреві Евфимієві Січинському такого ж змісту, як і іншим, див. вище під 16. XI.

1919. 20. XI. Головноуповноважений і Міністр Ісповідань звільнив від керування Подільською й Брацлавською впархією єпископа Пимена „за руйнування Української Автокефальної Церкви, за непослух законам Української Народньої Республіки, за втручання в компетенцію цивільної влади й за агітацію на користь Денікіна“ (Наказ № 23 за 20. XI. 1919 р.).

1919. 20. XI. Головноуповноважений звільняє з посади священника Олександра Юр'євського, незаконно призначеного Подільським єпархіальним місіонером.

1919. 21. XI. Представник Польської Влади, кап. В. Чарноцький, узяв єп. Пимена під свою оборону, заявляючи, що заборонить йому всяку протиукраїнську агітацію. Міністр Ісповідань не відмінив свого наказу. Єп. Пимен наказу не виконав.

1919. 21. XI. Видача Міністрові Огієнкові охоронної грамоти від вищої військової польської влади на Експедицію Заготовок Державних

Паперів й дозвіл друкувати українські гроші. Цим уратовано рештки державности, а всі українські урядники й учительство мали платню.

1919. 23. XI. Наказ Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань ч. 16 про призначення до Подільської Духовної Консисторії тимчасового Комісара „для догляду за виконанням розпоряджень Уряду Української Народньої Республіки в справах державно-церковного життя“. Наказом ч. 195 таким комісаром призначений Арсен Дугопільський.

1919, листопад. Міністер Огієнко створив Раду Головноуповноваженого Уряду У.Н.Р. До цієї Ради входили Голови або представники від усіх українських партій, а саме: б. Державний Секретар М. А. Корчинський, б. Прем'єр-Міністер Вс. Голубович, б. Міністер Іван Липа, Ол. Ковалевський, д-р. С. Баран, І. І. Кобза, М. Білінський, Килимник, М. Бавр та ін. Усі важливі рішення Головноуповноважений Огієнко робив тільки по нараді з цією Радою. Спочатку Рада збиралася двічі, пізніш раз тижнево, а ще пізніш — у міру потреби.

1919. XI. Організація позосталих у Кам'янці українських урядовців. Створення Уряду Головноуповноваженого з великим числом референтур зо всіх ділянок державного життя. Усім урядовцям виплачується відповідне утримання.

1919. XI. Головноуповноважений призначив генерала О. Хв. Колодія референтом військових справ. Аж до своєї смерти (від тифу) генерал сумлінно й старанно виконував свої обов'язки.

1919. XI. Предложення Головноуповноваженого п.п.: М. А. Корчинському, І. І. Кобзі та І. Л. Липі стати товаришами Головноуповноваженого, бо йому самому тяжко працювати. Всі відмовились, вказуючи на непевну політичну ситуацію, а в дійсності ніхто не хотів „працювати з поляками“.

1919. XI. Прохання Огієнка до Ради Головноуповноваженого обрати заступника Головноуповноваженому. Всі відмовились, мотивуючи тим самим.

1919. XI. Скарга Міністра Огієнка до Ради Головноуповноваженого, що ті представники соціалістичних партій (с.-д. та с.-р.), що працюють у Раді Головноуповноваженого, поза нею ведуть сильну, неперемірливу в засобах, агітацію проти нього, як устно, так і письменно в есерівським деннику „Трудова Громада“, а це сильно шкодить українській справі й осмішує Міністра в очах чужинців. Рада осудила цю діяльність соціалістичних партій, а Міністрові Огієнкові висловила повне довір'я. Міністер Вс. Голубович урочисто прирік, що здержить своїх від агітації, але обіцянки не виконав.

1919. XI. Організація півурядового безпартійного демократичного денника „Наш шлях“, редактор Міністер Почт і Телеграфів Іляр. Федорович Косенко. Видача коштів на цей орган. Редакція містилася в помешканні Українського Клубу й виконувала завдання Головноуповноваженого.

1919. XI.-1920. Невпинна матеріальна допомога галицькій еміграції. Підшукування способів опіки над нею. Видача допомог на прожиття.

1919. Огієнко створив Комітет для допомоги галичанам, що вертаються додому. Видача допомог на повернення додому.

1919. 24. XI. Рішучий протест Головноуповноваженого перед зв'язковим польським офіцером про те, що 21. XI. забрано без дозволу й порозуміння санітарне та господарське майно шпиталю Червоного Хреста в с. Півнівцях під Кам'янцем.

1919. 26. XI. Наказ 2717 звільненого єпископа Подільського й Брацлавського Пимена по єпархії, що „всі священнослужители, подчиняючіся распоряженням Украинскаго Синода, будуть заперещаемы мною від священнослуженія сь преданієм ихъ церковному суду Всероссійскаго патріарха“.

1919, кінець листопада. З наказу військової влади забрано телефонні апарати зо всіх українських інституцій. На протест Головноуповноваженого повернено телефона тільки йому.

1919. XI. — 1920. III. Головноуповноважений кілька разів вислав телеграми до Головного Отамана С. Петлюри в Варшаві й до Української Місії там. Телеграми до адресатів звичайно не доходили.

1919, початок грудня. Головноуповноважений zorganizував Комісію для опису всього майна, що забрало польське військо.

1919, грудень. Велика небезпека для цілості готівки Українського Державного Банку. Головноуповноважений Огівко скликав поширену Раду, закликав Державного Контрольора І. Кабачкова й ін. і на таємній нараді доповідає їм про сучасний стан. Нарада постановила: 1) негайно перевести грошєву готівку до Університету й поставити коло неї варту: одного урядовця Банку й одного Університету. 2) негайно частину готівки видати на підтримку дальшого існування українських установ. 3) Відповідальність за цей акт громадянська Нарада приймає на себе. 4) Про це все скласти таємного протокола. На основі цієї постанови Головноуповноважений негайно видав: 1) 25,000.000 карб. на утримання професури й урядовців та на купівлю двох будинків дня Українського Державного Університету (гроші ці передано на схованку: Проректорові М. Фведорові й Деканам: В. Біднову, А. Білецькому та Х. Лебідь-Юрчикові). 2) Відіслав до Києва особним післанцем 7,000.000 карб. на утримання Академії Наук і 4,000.000 на утримання Академії Мистецтва та українських гімназій. 3) видав великі суми українським видавництвам і пресі.

1919, грудень. Рішучий протест Головноуповноваженого з приводу забирання українського майна без поквитовання.

1919, грудень. Донос Польській Владі єпископа Пимена, ніби Міністер Ісповідань веде серед духовенства протипольську агітацію. (Далі буде).

Хроніка

наукового й культурно-освітнього життя.

† Ігор Лосєв ж. 27 травня, після довшої тяжкої недуги помер у шпиталі в Львові д-р філ. Ігор Лосєкий. Покійний походив із старої шляхетської родини й був сином відомого українського діяча проф. Костянтина Лосєкого; народився він 15. XII. 1900 р. в Люблині, де батько його був тоді досить високим російським урядовцем; курс середньої освіти пройшов у Грубшові, Кельцях та Петербурзі, а восьму класу гімназії скінчив у Києві, в гімназії українській. Тут розпочав він патріотичну українську працю, засновуючи разом із декількома товаришами „Український Осередок Середньошкільників“. Це був перший крок Покійного на шляху визвольної боротьби й любови до Батьківщини: відтоді йшов він ним до кінця свого короткого й тяжкого життя. На цьому шляху бачимо його зо зброєю в майже хлоп'ячих ще руках, повного запалу, в бою під Крутами. В 1918 р. Ігор Лосєкий працював у Міністерстві Закордонних Справ у Києві, а в 1919 р. вийав у складі нашого посольства до Швеції, куди його батько призначений був послом. Там, у Швеції, занедужав він уперше на сухоти, одначе санаторійне лікування поборолу недугу, дозволяючи йому повернутись до нормального життя. В 1920 р. Покійний опинився в Австрії та Німеччині (Берлін), де студіював унїверситеті, приймаючи живу участь у житті нашої студентської молоді як Голова Студентської Спілки, відаючи себе праці для неї, помагаючи добувати стипендії та діяльно беручи участь у „Мазепинському Братстві“, що при його співудалі було повстало. В 1923 р. переїхав Ігор Лосєкий до Чехії, де, скінчивши Українського Університета у Празі-в 1928 р. одержав докторського диплома.

Ще в 1920 та наступних роках Покійний зблизився був із Ря, чєславом Липинським та з основоположниками Українського Союзу Хліборобів-Державників. Перейнявши всецілу державницькою ідеологією, вступив він до У. С. Х. Д. та залишився вірний його ідеалам

до кінця, віддаючи їм — часто за шкодою для особистих своїх справ — працю свою й самого себе. Підчас університетських студій (1923—1927 р.р.) у Чехії поклав Ігор Лоський великі заслуги для поширення державницької ідеології, для підвищення етичного рівня молоді, будучи одним із основоположників організації „Український Стяг“, в лоні якої горливо та з запалом працював, промінюючи ідеалізмом та інтелектом.

В 1927 р. став він стипендістом Українського Наукового Інституту в Берліні, і віддав себе історичним студіям головно під кермою проф. Дмитра Дорошенка до 1932 р., в якому то році пощастило йому здійснити давнішню мрію — переїхати на Галицьку Землю. Тут, у Львові, одержав Покійний посаду вчителя Малої Семинарії й прийняв дуже близьку участь у житті та праці Державницької Ієологічної Групи та в видавництві цієї Групи — „Хліборобський Шлях“, стаючи його співредактором. Поза цим, коротші та довші його дописи — здебільшого на історичні теми — друкувалися в „Новім Часі“, „Червоній Калині“, „Нашій Хаті“, „Житті й Знанні“ і т. д.

Одначе ця сіра, буденна праця не стала Покійному на перешкоді присвятити себе поважному продовженню історичних студій та праці, з ними сполученій. Цікавлячись особливо добою Гетьманщини XVII і XVIII століть, — її історію, культурою, побутом, — підготовляв він цінні монографії, згадати хоча б монографію про Богуня. На превеликий жаль, не встигли вони вийти на світло денне...

Володіючи незвичайно талановитим публіцистичним пером, поважно й сумлінно трактуючи наукову працю свою, міг Лоський піднятися на високий щабель науковця-історика, мав усі індивідуальні дані, щоб розкрити крила до високого й далекого лету на славу своїй Землі. На жаль, на превеликий жаль, невблагана смерть підірвала йому крила в розцвіті сил, бо в тридцять шостім році життя. Перестуда в осені 1935 р. стала безпосередньою причиною відновлення сухотного процесу: на тлі виснаження боротьбою за хліб щоденний, на тлі злиднів і всього того, що вмищав в собі слово „еміграція“ — недуга скоро поборолала відпорність організму. Громадянство, що створило з Крут національне Свято, не змогло належно заопікуватися борцем під Крутами...

Ігор Лоський осиротив дружину — Ольгу з Приходьків і восьми літню доньку Олену.

Стоїмо над свіжою могилою... над могилою наддніпрянця-емігранта в Землі Галицькій... Батьківщина й державництво втратили в Покійному свідомого ціли. завзятого борця; Історіографія українська — поважну, щодо ерудиції, здібностей та потенціальних можливостей силу; громадянство — високоавартісну, чесну, характерну, розумну людину; для друзів найближчих — не стало друга широго, сердечного, вірного... Вічна йому пам'ять. 2. VI. 1936. А. М.

Новий переклад Євангелії на українську мову. Проф. І. Огієнко перекладає тепер Євангелію на сучасну українську літературну мову. Перекладає з мови грецької, з критичного видання Нового Заповіту проф. Ебергардта Нестле, й ставить собі два головні завдання: 1) найдокладніше передати грецький оригінал і 2) зробити переклад милозвучною сучасною літературною мовою, так щоб кожний, хто читатиме цей переклад, навчався доброї літературної мови. Євангелія вийде з наголосами, а це дасть можливість усім навчатися й сучасної літературної мови. Багатий апарат відсилачів, що дається в перекладі, улегчить докладніше вивчення Св. Письма. Заголовки перед окремими оповіданнями, що вперше тут даються, полегчать читання Євангелії простому народові, а тим самим мститимуть ширшу дорогу цій Книжці до нього. Проф. Огієнко переклав уже Євангелії від Матвія й Марка, і сподівається ще цього року видрукувати цілу Євангелію. Свій переклад проф. Огієнко присвячує тим, що вшанували 30-літній ювілей його наукової праці. Готує він цю св. Книжку з глибокою вірою, що вона понесе в найширші народні маси наш милозвучну зразкову літературну мову, даючи тим змогу кожному навчатися її. Це буде могутній засіб для реалізування рідномовного

гасла: „Для одного народу — одна літературна мова“. Переклад Огієнків видав Бритійське Біблійне Товариство.

Подяка. Ювілейний Комітет вшанування 30. річниці наукової та громадської діяльності Проф. Д-ра Івана Огієнка складає глибоку подяку всім, хто своєю присутністю на Академії, що відбулася в Варшаві 1. червня ц. р., або надісланням привіту Ювілейні призначився до величності цього свята. — Варшава, 5. червня 1936 р.

Ювілейний Комітет.

Передруки в „Нашої Культури“. Черновецький щоденник „Час“ у своїх числах за травень 1936 р. передрукував із „Нашої Культури“ оповідання Сп. Черкасенка „Европеєць“ та спомини Ів. Огієнка: „Урочистий в'їзд Симона Петлюри до Кам'яндя Подільського 1-го травня 1920 р.“.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Україніка в німецьких журналах. N. Andrusjak: „Dr. Domet Oljančyn: Torhowelni znosuny Ukrainy z Breslavlem u XVIII st. [Die Handelsbeziehungen der Ukraine zu Breslau im 18. Jh.] Naša Kultura, War. 1935, N. 8, S. 483—491“ та „Do istoriji torhowli Rusy-Ukrainy z Baltikoju, zokremaž Staroduba z Kenigsbergom naprykinci XVII j poc. XVIII st. . . . Ša. aus Analacti Ordinis S. Basilii Magni“ VI, 16—40. Žovkva 1932, 8°, 27 S., в журналі „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen“, Познань, 1936, зш. 30, ст. 233—35. Це дві коротенькі й речеві рецензії Мик. Андрусяка, а власне стислий переказ наведених двох невеличких праць. Першу рецензію він кінчає такою заміткою: „Із цього слідує, що зміст (у першій праці) речево вибігає понад те, чого можна чекати від заголовка“. Другу свою рецензію прикрасив М. Андрусак цінним та досі невідомим документом, якого він знайшов у Краківським музеї Чарторийського (№ 539, с. 99), а власне копією листа короля Августа Сміливого до гетьмана Івана Мазепи з 1706 р. в доказах того, що, не дивлячись на перешкоди північної війни, торговельні стосунки України-Гетьманщини з Балтикою продовжувалися.

D. Doroženko: „Dmytro Čyževskij: Filosofija H. S. Skovorody“, Варшава 1934, в „Germanoslavica“, Brünn 1936, річ. 4, зш. 1—2. Це велика рецензія згаданої праці Д. Чижевського, яку Д. Дорошенко подав з історично-культурного боку. По переказові змісту йде в цій рецензії належна похвала авторові. Як нефаховець, Д. Дорошенко її не критикує, хоч в ній є що, власне історіософічна частина. Лише в одному місці він дозволив собі делікатно з автором не погодитися, а саме, як пише: „Проф. Д. Чижевський твердить не цілком по правді, (ст. 179), що 'відкриття' С-ди, цебто оживлення інтересу до його особи й науки, це заслуга російського філософа Володимира Ерна, який в 1912 р. опублікував про С-ду монографію“. Бо честь 'відкриття' Сковороди, каже рецензент, належить без сумніву тільки харківському професорові Д. Багалівві, який, з нагоди 100-тя смерті нашого філософа (1894), вперше почав про нього писати, підзбирувати його твори, видавати й т. д. Щоб не бути голословним, наводимо тут і те твердження Д. Чижевського: „Відкриття Сковороди починає праця росіянина Ерна (по мому зрусифікованого німця Oerg-a), праця, що, як ми вже бачили, не є зовсім бездоганна, але й досі найліпша праця про Сковороду“. Як з інших місць праці Д. Чижевського слідує, то це його твердження стосується тільки до „систематичної аналізи“ або „дослідю думок Сковороди“, в чому В. Ерн, як фахівець, Д. Багалія, як історико-матеріаліста (в розумінні розгляду історичного процесу), місцями таки передігнав. Та це ще, певна річ, не дає тому Ернові ніякого права діставати від такого поважного українського дослідника Сковороди, як Д. Чижевський, медалі „відкривача“. Бо власне за що? За те, що він, „змальовуючи життя Сковороди, уявляє собі перебіг його на тлі російського XVIII в., цілком ігноруючи

життя українське“? На мій погляд питання з „відкриттям Сковороди“ є невдатне у праці Д. Чижевського, яке він мусить його трохи розяснити, або від нього відмовитися. Бо як би там не було, а до того „відкриття“ зпочинився все ж таки акад. Д. Багалій, який своїми архівними дослідками й відповідними розвідками більше, ніж хто промостив шлях до розуміння філософії Гр. Сковороди. Це є наше українське.

N. von Arseniew: „Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas“ або в перекладі — „Малюнки з російського духового життя. I. Містична філософія Сковороди“ в журналі „Kyrios. Vierteljahrsschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas“. Kenigsberg, 1936. зш, 1, 8^v, с. 3—28, видає Ганс Кох, нинішній професор церковної історії в тутешнім університеті, декан богословського факультету й директор інституту для студіювання східної Європи. Про автора наведеної статті мушу при цьому сказати, що він професор російської мови й літератури в цьому університеті, професор в православному богословському факультеті в Варшаві та завзятий прихильник унії рос. православної церкви з англіканською церквою. Його стаття про містичну філософію Гр. Сковороди має дві сторінки до обговорення: речеву й неречеву. Про першу говорити я тут не збираюся, бо про неї зможуть наші фахівці трохи більше й докладніше сказати. Назагал же, ця перша сторінка праці Н. Арсенєва написана добре, з певною любов'ю до нашого філософа та зо ширим захопленням його містикою. Торкаючись другої сторінки його праці, то вона є не тільки неречева, але й баламутна, бо немає нічого спільного з наукою, а тільки з публіцистикою. Вже один заголовок праці А. Арсенєва досить промовляє за її „предвзятий“ фальшивий тон. Автор розглядає „містичну філософію Сковороди“ як один із „малюнків російського духового життя“, а не українського. Далі він підсуває „предвзяту“ й навмисне Гр. Сковороді також свою теперішню „общерусскую“ точку зору, яка повстала в російській публіцистиці для поборення „сепаратизмів“ аж у ХІХ ст., отже кілька десятиків років по смерті нашого українського філософа. Н. Арсенєв пише, що, мовляв, Гр. Сковорода таки стояв на точці зору „общерусській“. Його доводи: „Свое украї-ство (він зве його 'малоросіянством') розглядає Сковорода, як частину одного поняття, однієї універсальної народности та одного культурного обсягу, — власне російство“ (Russentum)! Де й коли сказав отаку нісенітницю Гр. Сковорода? Просимо на це докази! З тих його праць, що досі відомі, нігде не відно, що він отакі нісенітници говорив. Та й ледє чи він зміг би у свій час таке подумати, щєбто про бульку з мила „общерусскую“, коли Україна в ХVІІІ ст. творила цілком окреме від Московії явище як політично (була ж гетьманщина та існували козацько-адміністративні порядки), так і культурно (процвітала Київська Академія, були й інші колегії).

D. Oljančyn: „Zur Frage der Generalkonfederation zwischen Protestantent und Orthodoxen in Wilna 1599“, тамже, с. 29—46, з додатком факсиміле з п'ятьох сторінок невідомого досі оригіналу постановитієї конфедерації, знайденого в Пруській державнім архіві в Кєнігсберзі.

P і з н е. O. Wulff: „Die neurussische Kunst im Rahmen der Kulturentwicklung Russlands von Peter dem Grossen bis zur Revolution“, Augsburg 1932, т. I (текст) і II (ілюстрації). Праця написана на основі російської літератури. В її 5-м розділі, під заголовком „Die russische Malerei der XVIII Jahrhunderts“, йде найбільше мова про таких малярів, як про А. Лосєнка (1737—1773), К. Головачевського (1735—1823) та Дмитра Левицького (1731—1822), з поданням їх творів.

Домет О л я н ч и н.

Відповідальний Редактор м-р Олекса Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європи 15 зл., поза Європою 3 долляри річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік II.

ЛЬВІВ, СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1936 Р. Книжка 8-9 (17-18).

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО, ЯК СПІВЦІ КОЛІВЩИНИ.

V. Мойсей Вернигора.

Вернигора Словацького — це спадкоємець ліри Бояна (Бен. VI, 109). Отже ліра переходить із покоління на покоління. Словацький оповідає саме, як старий володар тієї ліри, не дїждавшись приходу наслідника, вмирає, і як прибуває на білому, казковому коні Вернигора й застає свого попередника, укупі з чудотворною лірою, закопаною в могилі. Як тільки з'явився Вернигора коло могили короля лірників,

Lira zaczęła grać pod piaskiem — w trumnie.

Na jakąś starą nutę, niesłyszana

Odezwała się w grobie, jak anioły.

Gdy ją wyjęto... i z trumny dostano.

Brzęczała jeszcze w rękę nakształt pszczoły.

(Бен. VI, 120—124).

Сцену, як прибуває Вернигора й добуває з могили ліру Бояна, описує Словацький кілька разів. Видно, ту сцену полюбила фантазія поетова й хотіла мати її в найгарнішому вигляді закованою в строфах. З численних фрагментів, що їх залишив поет у рукописові, можемо мати докладний образ, яким уявляв собі поет Вернигору й яку ролю хотів дати йому в своїй поезії. Щодо фізичного вигляду уявляв собі його поет старим, з білою бородою, українцем, великої сили, завжди з лірою, а деколи з огняною короною на голові. Навіть, коли їде на коні, грає ліра, причеплена до сідла. Одяг на ньому різний: раз носить жупан із срібними гузиками, чоботи, шиті сріблом, золотий пояс, то знову іншим разом з'являється, як „великий козак“, одягнений доволі вбого, дуже блідий. В тому останньому вигляді застигла фігура Вернигори. У „Срібнім сні Саломеї“ появляється він „у плащі діда, з лірою“. Вернигора жив „у темній долині“ біля Корсуня, в хutorі з великим садом, і бував частим гостем у замку Сухс-

дольського, який записував його пророцтва. В його кімнати було повно „старих лір та збанків“. На стіні висів „меч Дорошенка“. Видно, Вернигора мав велику пошану для того гетьмана. Він

Przedstawiał wtenczas typ zupełnie nowy
Chłopa, co nie był chłopem ani szlaga,
A warjował z wdziękiem i powagą. (Бен., XI, 94—96).

Вернигора мав загальну пошану та повагу так, що „i kożuchy i karmazynu przed nim drżały“ (Бен., VIII Б, 148—149). Він — надзвичайна й таємнича людина. Білий кінь, що приніс його з засвітів і полишив на землі, знову прийде перед смертю й забере його, —

I gdzieś daleko wzniesie pod księżycę,
Na jakieś dziwne duchów wieczornice.

В нього була на чолі мабуть якась „звізда упира“, бо коли „зоружив усі свої думки“ та „убрав у громи й соколіні крила“, тоді повставала в ньому якась величезна сила, що побіждувала противника. Був чарівником, нпр., умів чарувати кулі, а вчасі нещасливого для поляків бою спричинив імлу, під якої заслоною вони втекли з поля бою.

А що найважливіше, він був віщун, подібно, як його попередники :

Gdy wpadnie we sny swoje zwykle, dziwne,
Co sądom boskim zdają się przeciwne,
A jednak często, choć się zdają płone,
Przeczuciem śnione... wypadkiem stwierdzone.

Навіть Грущинський, що в „*Snie srebrnym Salomei*“ дивиться скептично на пророцтва Вернигори, не вірить у них, хоча пізніш вони сповнилися, і говорить про них з сарказмом, стверджує, що Вернигора проказував їх, як „rzeczy śnione, pełne szumu i zamętu“, „mięszanym chłopskim językiem“ (I, 86, 87 i 89). Оцю подробицю, що Вернигора під час віщування впадав „у магнетичний сон“, узяв Словацький певне з „*Patrioty*“ Лелвеля (1830, Nr. 12), де було надруковане „*Proroctwo Wernyhory*“.

Вернигора Словацького був приятелем поляків і мріяв про польсько-українську згоду. В „*Беньовським*“ він прихильник барських конфедератів, одначе, подібно як Вернигора Чайковського, безпосередньо не бореться з коляями. Як дуже він противний гайдамацькій різні, свідчать його вчинки: він убиває лірою матір, що бере участь у посвяченні гайдамацьких ножів, а коли під Смілою перехиляються терези побіди в сторону коліїв, своєю таємничою силою вплинув, що поляки відійшли з поля бою „*nie gopieni*“ і „*nie bici*“ (Бен., VII Б, 246). Хоча жив у приятні з поляками, не загубив української душі, як Сава, навпаки „*wszystkie duchowe męczeństwa ukraińskiego ducha widział*“ і „*słyszał przekleństwa dawne i skargę będącą w mogiłach*“ (XI, 209—212). У „*Snie srebrnym Salomei*“ бачимо його навіть у таборі коліїв, одначе не на те, щоб народ бунтувати до різні поляків, навпаки, там

.. on rozhukane gminy
 Utrzymywał z sobą w lidze.
 Z duchami wiązał w sojusze;
 Aż go święte jakieś dusze
 Wczoraj tak we śnie zmęczyły,
 Że dziad uciekł na mogiły.

(IV, 497—503).

Вернигора стоїть по боці українського народу, хотів би бачити його вільним у вільній Україні, допомагає тому народові, в'яже його з прихильними духами, хотів би гетьманську булаву віддати в руки Сави, приятеля поляків, а не в руки Тименка, їхнього ворога, одначе його плани не вдаються, народ переступив дозволені межі боротьби, не слухав остороги візій і впав у боротьбу, а Сава „прогнав з себе хлопську душу“ й пішов до польського табору. Вернигора, видно, сподівався багато користі по зв'язку України з польською шляхтою; коли вибухли свари поміж обидвома народами, він лагодив спір, як міг, але, накінець, завели надії й він розчарувався. Мусить розстатися з своїми ідеалами, і, не сповнивши місії, бачучи свій народ нещасливим, покидає шляхетські пороги, не проклинаючи шляхти, хоча був у нього такий замір, і відходить у за-світі „w strachu, w żalu, ale w mocu“ й обіцяє ще раз повернутися в Україну, коли надійде час.

Словацький називає часто Вернигору „dumkarzem“, „królem lirników“. Якої ж пісні інкарнацією, символом є Вернигора? Очевидно, Вернигора є представник української пісні, адже він держить у своїх руках стару, чародійну ліру Бояна. Але яка нота брентить у його пісні, який дух віє з неї? Відповідь дає Словацький. Пісня Вернигори героїська, боева. Дух його пісні „taki jest silny — i taki wspaniały“, що „wywraca zamki, skały i naród gotów oderwać z łańcucha“ (Бен., VI, 11—13). Мета пісні Вернигори — заклик українського народу до боротьби за вільну Україну. Словацький уявляв собі, що ліра Бояна була „pod mogiłą ręką Lacha zakorpana“, „jako Lachów niewolnica“ (V 301, 302 і 307). Одначе, ліра не хотіла спати в могилі. Не дав спати їй „якийсь дух старої матери-України“, „гетьманська душа“ й „гетьманські діла“. Вернигора викопає її з могили, закрів народ до боротьби, але місія на цей раз не вдалася. Одначе він не тратить надії на воскресення України, відходить, але „w mocu“, ще раз поверне, щоб „lirą tchnąć jak kwiatem“, „z pieśni czerpnąć wiary“, „iskry wziąć z ogniska“ (V дія, 476, 485-488) і „спровадить... лебедів, і лицарів, і гетьманів“, і тоді, коли здаватиметься, що всяка надія вже погасла, коли „pędzarcz Bożu“ буде гадки, „що й грім не відкріє і не здійме віка з труни“, він, Вернигора, свою ліру „покладе йому на серці“, „притисне йому до чола“, „блисне в очі майбутністю“, „старих дум насипле в уха“, і рушиться „pędzarcz Bożu“, повстане український народ і воскресне вільна Україна. Словацький уявляв собі Україну гетьманською й певне в союзі з Польщею. Тому то

Вернигора, відходячи, „кленучими вустами“ не сказав полякам проклону (V дія, 493-520).

На питання, наскільки Словацький змалював Вернигору історично вірно, не легко відповісти. Постать Вернигори озолочена стількома легендами, що трудно поза ними добачити реальну людину. Мабуть найдавнішу друковану відомість про Вернигору та його пророцтва маємо в „Patrijocie“ з 12 грудня 1830 р. ч. 12. Текст пророцтва Вернигори й вступне слово до того тексту поміщені анонімно, за свідомством Гощинського Лелевелем, п. н. „Proroctwo Wernyhory“. Передрукував їх пізніш Лукіян Семєнський у приписах до своїх „Trzech wieszczb“ (Paryż, 1841, ст. 101-105), не подаючи ані джерела, ані автора. Гощинський, що правда, був перший, що зайнявся в літературі постаттю Вернигори, але написана 1820 р. поема „Dąbrowy Śmillańskie“, в якій були „уступи про Вернигору“, й написана віршем спочатком 1829 р. повість „Вернигора“, зовсім пропали. Одначе візія Вернигори не покидала Гощинського сливе ціле життя, збирав матеріали до „Вернигори“, на думку проф. Пігоня, від менш-більш 1832 р. до часу коло 1865 р., але поза підготовчу стадію не пішов. За свого життя Гощинський ледве згадав Вернигору з приводу своєї рецензії на „Trzy wieszczby“ Семєнського, мало чим причиняючися до побільшення поширених відомостей про Вернигору. Не підпадає сумнівові, що в тому часі, коли Словацький жив укупі з Гощинським, вони мусіли часто балакати про Вернигору. З. Васілевський здогадується, що Гощинський може загалом піддав Словацькому тему про Коліївщину.¹ Третяк, реферуючи коротко зміст фрагментів, що відносяться до задуманої Гощинським повісти про Вернигору й що їх опублікував проф. Пігонь, думав, що багато подробиць про Вернигору взяв Словацький від Гощинського.² Тієї самої гадки й проф. Кляйнер. Проф. Пігонь натомість думає, що вплив поетів на себе був взаємний.³ Відомості Гощинського про Вернигору, знані з його рецензії на „Trzy wieszczby“ Семєнського та з його нотаток про Вернигору, що опублікував проф. Пігонь, можемо звести до ось яких подробиць: Вернигора 1) походив із лівобережньої України й був запорозький козак; 2) був приятель Польщі, а ворог Москви; 3) свою любов до Польщі виявляв у часі Коліївщини тим, що вбив матір та брата за те, що брали участь у приготуваннях до різні; 4) за свої польські симпатії мусів, рятуючи своє життя, втікати на правобережну Україну, де знайшов захист у корсунському замкові, у Суходольського, якому проказав свої

¹ Zygmunt Wasilewski: Seweryn Goszczyński. Poznań, 1923, ст. 175.

² Luźne przyczynki do biografji i genezy utworów J. Słowackiego. Spraw. z pos. i cz. Akad. Umiej. XIV, 1909, № 5.

³ Seweryna Goszczyńskiego nieznaną powieść poetycką o Wernyhory. Przegląd Współczesny, 1925 р. № 37, ст. 217.

пророцтва, оповіщені Лелевелем у „Patrjocie“; 5) прорік, що з його могили й сліду не лишиться; 6) а під кінець життя має з'явитися білий кінь, що має забрати його з собою в засвіти. З дальших нотаток Гощинського довідуюємося, що Вернигора 1) мав бути поданий у його поємі людиною безсмертною, яка уявляла „руське плем'я“; 2) що „зібрав довкола себе громадку українців, прихильних Польщі, як він, у числі 24, між ними також лірників“; 3) що „прийшов до глибокого зв'язку зо світом духа й з'єднав собі любов та допомогу всього створіння видімого й невидімого, а то наслідком любови, що її давав усякому створінню“; 4) що пророкував „скупчення слов'янських племен довкола Польщі“; 5) накінець, „що ненависть між Польщею й Козаччиною буде переможеною“ й тоді „пічнеться їхня любов“. Коли схочемо знайти згадані подробиці Гощинського про Вернигору в Словацького, ми знайдемо їх із малими виїмками й відмінами в „Беньовським“ і в „Snie srebrnym Salomei“. Вернигора Словацького 1) спершу „пан“ у жупані з золотими гудзиками, із золотим поясом,¹ пізніше „величезний козак“,² „ліричний король“,³ накінець дід із сивою бородою, лірник;⁴ 2) убив матір за те, що брала участь в урочистості посвячення гайдамацьких ножів;⁵ 3) жив у самотнім хуторі в Корсуні, був приятелем старости Суходольського й віщував будучину;⁶ 4) виявляв гарячу симпатію до Польщі;⁷ 5) прорік, що з його могили не залишиться сліду;⁸ 6) що перед його смертю появиться білий кінь і забере з собою;⁹ 7) безсмертний і представник України;¹⁰ 8) „розгукане простолюддя з духами в'язав у союз“;¹¹ 9) накінець вірив, що ненависть поміж Польщею й Україною буде переможена й пічнеться між ними любов.¹² Чи дійсно всі наведені подробиці, що склалися на суцільність креації Вернигори Словацького, безперечна власність Гощинського, строго розмежувати, яка подробиця Словацького, а яка Гощинського, та яку подробицю взяли обидва поети зо спільного джерела, не можемо означити з цілою певністю.

Словацький давно вже займався постаттю Вернигори й певне збирав матеріал до креації тієї постаті. Про те свідчать згадки про Вернигору в поемах „Wacław“ і „Poeta

¹ Ben., VI, 105–108.

² Ben., ст. 409.

³ Ben., ст. 410; S. s. S., V 280 і 294.

⁴ S. s. S., V, 278.

⁵ Ben., ст. 238–239 і 417–418

⁶ Ben., ст. 236–237 і 410; S. s. S., I, 65–89, V, 393, 404–411 і 493–520.

⁷ S. s. S., V, 440–446; Ben., ст. 236, 242 і 445–446.

⁸ S. s. S., V, 523–525.

⁹ Ben., 234, 406; S. s. S., V, 449–453 і 470–480.

¹⁰ Ben., 368 і 376; S. s. S., V, 470–520.

¹¹ S. s. S., IV, 497–499.

¹² S. s. S., V, 516–520.

Piasta Dantyszka“. Люблений Словацьким мотив похорону на степу стрічаємо вже в „Вацлаві“. Видно, візія українського кобзаря („dumkarza“), Вернигори, безпокоїла фантазію Словацького, хотів її мати зреалізованою в своїй поезії в найгарнішій формі й через те з креації тієї по-статі він вічно незадоволений і з певністю, коли б був жив довше, увіковічнив би постать Вернигори ще більш велично, як зробив. На всякий випадок Словацький мусів читати „Patrjota“ й знати з нього подробиці про життя Вернигори, та його пророцтва. Свідчать про те не тільки слова у „Вацлаві“: „Czy znasz prorocką dumę Wernyhory?“ або згадка про коня смерті Вернигори в „Poemie Piasta Dantyszka“. Але маємо в Словацького подробиці, що їх не зустрічаємо в Гоциньського, а в „Patrjocie“, нпр. 1) що Вернигора так уславив себе пророцтвами, що народ приходив до нього з далеких сторін, щоб або просити в нього поради, або пророцтва; 2) що Вернигора, пророкуючи „попадав у магнетичний сон“; 3) що Вернигора „ховався в хаті на острові, облитому рікою Россо, на якій жили тільки мельники“; 4) що в яру Янчарів (Ганчариха) поляки переможуть москалів, накінець 5) що „Україна (в тексті Мала Росія) зазнає щастя, але надійде для неї час, у якому стануться великі речі“. У Словацького живцем узяті з „Patrjota“ ось які подробиці, що відносяться до Вернигори:

- 1)
 - a) ...I wnet gadek mnóstwo
Po kraju szare rozniosło ubóstwo...
Mówiono, że król dum jest pochowany,
A jego wielki syn w Korsuniu siedzi;
Ze wkoło grają nocami kurhany —
Co wszystko ucho stroiło gawiedzi
Do większych cudów... lot był raz nadany.
Do Korsunia się zjeżdżali sąsiedzi...
Z wielką pociechą — dla bab i karczmarzy...(Ben., VI. 127-135)
 - b) Szeptano cicho imię Wernyhory...
A teraz wszędy już ten starzec słylnie. (Ben., str. 410)
 - 2) Gdy wpadnie we sny swoje zwykłe, dziwne,
a) Co sądom boskim zdają się przeciwne,
A jednak często, choć się zdają płone.
Przecuciem śnione... wypadkiem stwierdzone...
(Ben., str. 408)
 - b) ...i rzezce śnione,
Pełne szumu i zamętu,
Rozpowiada...
Mieszanyм хлòpskim językiem. (Sen sr. Sal., I, 86-89)
 - c) Ja odzyskał sen widma. (Sen sr. Sal., V, 393)
 - 3) I kupił sobie gdzieś w ciemnej dolinie
Futor z ogromnym sadem, i tam mieszka,
Lecz do Korsunia mu wiadoma ścieżka. (Ben., str. 410)
 - 4) Czy wiesz, co będzie w jarze Janczarychy,
Czy wiesz, że wszystkie te się sprawdzą śnicia
W jednej godzinie rycerskiego zycia? (Wacław, 29 i 33-34)
 - 5) Aż kiedyś — gdy na godzinie
Stanie miesiąc o północy,

To koń znówu z siodła skinie
Mego ducha na kurhany!

Pryde — iskry wziąć z ogniska.
Klnę się na duch! że się ruszy,
Taj swą twarzą księżycową
Spójrzy na was jak upiory...

(Sen sr. Sal., V, 477-480, 488 i 512-514)

Ані в Лелевеля, ані в Чайковського, ані в нотатках Гошинського не виступає Вернигора, як лірник. Звідки отже Словацький міг узяти відомість, що Вернигора був лірником і складав думи? Можливо, що з усної традиції, а можливо, що від Михайла Грабовського. З повісті Грабовського „Koliszczyzna i stepy“ взяв Словацький, без сумніву, опис бою над Ірдинем (ст. 75—81) до дії III „Śnu srebrnego Salomei“; дуже можливо, що читав він також того ж автора „Przejażdżkę od Taśminy ku Rosi“ в „Ore-downiku naukowym“ за 1841 р., ч. 47, ст. 375, з якого то оповідання довідався, що „Вернигора був лірником, складав думи, які, а бодай кілька здогадно його зібрав і має замір видрукувати один із збірачів старовини та народніх пісень — Еразм Ізопольський.

У Михайла Чайковського знаходимо ще такі подробиці, що Вернигора був висланцем московського правительства для викликання різни на правобережній Україні; що він, прибувши на місце, відступив від заміру й полюбив польську шляхту; що Вернигора був прихильник барської конфедерації й для неї хотів притягнути запорожців та татар, і що помер у Пархомівці 1769 або 1770 р., але Словацький не покористувався тими подробицями в своїх творах, ані не підпав впливові повісті „Вернигора“.

Пророцтва Вернигори вперше опублікував Лелевель в „Patrijocie“ 1830 р., спочатком грудня, і з його тексту вже пізніш роблено передруки. Друкуючи їх, видно, не дуже вірив Лелевель у їх автентичність, коли писав, що публікує їх „якщо не пророцтва, то бодай як цікаву низку подій, у які народ вірить“. Лелевель виявив навіть мету своєї публікації: „Може матимемо щастя боротися за отчизну та волю й вмирати на наддніпрянських полях, може буде нам потрібна поміч тамошнього народу, може сили нашої зброї будуть заслабкі, тоді вжіймо оружжя, того пророцтва“. Коли приглянемося до змісту оповідених Лелевелем пророцтв Вернигори, бачимо, що вони складаються з двох груп, з подій, що до 1830 р. вже сповнилися, як Коліївщина, барська конфедерація, Торговиця, повстання Костюшка, різня Праги, три розбори Польщі, смерть короля Станислава Августа в Петрограді, французька революція, створення Варшавського Князівства, похід Наполеона на Москву та його смерть на острові св. Олени, і з подій, що мали щотільки сповнитися, як велика перемога поляків над москалями в Україні під Костянтиновом у яру

Ганчариха, повстання Польщі в давніх границях, від моря до моря, при допомозі Турції та Англії, при чому також Україна „зазнає щастя“.

В 1932 р. видрукував проф. Йосиф Смірадзький в „*Prorocztwa Wernyhory*“ 23 вересня в числі 264 „*Prorocztwa Wernyhory*“, здогадно як „дослівну реляцію“ старости Суходольського. Коли одначе порівняємо ту реляцію з текстом Лелевеля, бачимо, що обидва тексти, що до першої групи пророцтв, ідентичні, і тільки є в них певні несутні відміни в другій групі, зокрема в т. зв. „реляції Суходольського“: „великий монарх“ має перемогти „німців“ й викликати польське побідне повстання, а в тексті Лелевеля кажеється, що той монарх поб'є москалів, та в т. зв. реляції Суходольського пропущено пророцтва тексту Лелевеля про з'єднання собі значення в Європі „мало відомого народу“ та про щастя України.

О. д-р Костельник у статті п. н. „Мойсей Вернигора, український Валаам“, друкованій у „Ділі“ за 1934 р., від 13 червня до 1 липня, вірить в автентичність пророцтв Вернигори, з винятком тих, що відносяться до „мало відомого народу“, під яким розуміє українців, та до „щастя України“, вважаючи їх підробленими для агітаційної мети. Проф. Генрик Мосціцький супроти того, що „немає ніде автентичного тексту“ пророцтв Вернигори, думає, що їхня „автентичність може підпасти сумнівові“.¹ Теофіль Коструба вважає пророцтва Вернигори за „фальсифікат, легенду, вигадану в часи упадку Наполеона“.² Подібно й проф. Вітовт Клінгер³ вважає пророцтва Вернигори „за фальсифікат чи апокриф з дуже виразною політичною тенденцією, що мала на меті ширити в польському суспільстві далеко задумані надії у зв'язку з уже початою повстанчою акцією“. Коли візьмемо під розвагу скептичні слова самого видавця пророцтв Вернигори, Лелевеля, з одного боку, а з другого боку докладність і подробиці тих пророцтв, що наступають по собі в хронологічному порядку,¹ прозорністю перевищують відомі пророцтва з Біблії й зраджують різні політичні орієнтації, мусимо прийти до висновку, що ті пророцтва — проста видумка й мали на оці покріпити польські серця надією відродження Польщі, а одночасно заохотити український народ до спільної боротьби з москалями для відбудови спільної Отчизни. Наша гадка тим більш обоснована, що одночасно кружляли по Україні усні пророцтва Вернигори, що виявляли думку здобуття вільної України. Еразм Ізопольський подає, що змістом тих пророцтв було, що Бог має Україну під своєю особливою опікою, що тільки за невиконання Божих наказів навістили

¹ Henryk Mościcki: *Wernyhora*. Ks. Marek. Warszawa, 1920, ст. 7 і 9.

² Теофіль Коструба: „Червона Калина“, 1933 р., ст. 44.

³ Witold Klinger: *Wernyhora i jego prorocztwa w świetle krytyki historycznej*. „Przegląd Współczesny“, 1934, № 150, ст. 125.

народ: неволя, голод, зараза та війна, але лихо минеться й знову буде добре в Україні. Україна буде щаслива аж після кривавого бою, що має звестися між її оборонцями й ворогами на полях коло могили Сороки.¹ Проф. Володимир Антонович під час своєї подорожі по Україні чув іншу версію пророцтв Вернигори, зокрема, що прийде такий час, коли на горі села Македони з'явиться сам Вернигора на білому коні; це буде знак, що пора українському народові повстати й нищити панів; що це станеться, і що тоді людським трупом буде загачений Дніпро.² Виходить із того, що пророцтва Вернигори не були одноставні; вони творилися залежно від середовища, де повстали, та що колорит і їхні тенденції походили від того середовища. Мабуть не підпадає сумнівові, що Словацький зужиткував у „*Snie srebrnym Salomei*“ саме українську версію пророцтва Вернигори, чи, як він казав, „думи Вернигори“, а не — польську.

Задумуючись над питанням, чи загалом жив Вернигора й був історичною постаттю, проф. Мосціцький стверджує факт, що до вирішення того питання „певних відомостей не маємо“, але все ж таки вважає його за постать півреальну.³ Теофіл Коструба в тієї гадки, що Вернигора не був історичною постаттю, бо немає про нього документальних відомостей і що все, що кажеється про Вернигору, ніщо більше, як легенда.⁴ Натомість В. Клінгер думає, що Вернигора реальна постать, що вчасі листопадового повстання був у людській пам'яті ще живою постаттю, що в ролі візійера та пророка мало славу, — отже піддержувати фікцію іншою фікцією хіба не мала б цілі.⁵ А о. д-р Костельник твердить рішуче, що Мойсей Вернигора в історичною особою, був великий ясновидець і жив у другій половині XVIII ст., про що свідчать відомости, що він уважає їх за історичні, бо вони годяться в головних точках: хто був, де й коли жив, та усна традиція про нього, що збереглася в Україні. Питанням, чи загалом жив Вернигора, займався Еразм Ізопольський,⁶ коли вірити його словам від 1827 р. За місцевими переказами в Корсуні Вернигора провів молодість у Січи, і що тільки в останніх часах Козаччини в пізньому віці осів у Корсуні, де старі люди показували місце, на якому стояла його хата. За переказами Вернигора був над міру сильний та відважний і складав пісні. Ізопольський публікує деякі пісні, згодом приписувані Вернигорі, одначе зо змісту й мови тих пісень

¹ *Athenaeum*, 1843, т. III, ст. 53-54. Катерині Грушевській дякую за ласкаво зроблені потрібні виписки.

² Володимир Антонович: Автобіографічні записки. („Л.-Н. Вістник“, 1908 р., кн. IX, 399-400).

³ Henryk Mościcki, op. cit., ст. 6 і 14.

⁴ Теофіль Коструба, op. cit., 44.

⁵ W. Klinger, op. cit., 133.

⁶ *Athenaeum*, 1843, III, ст. 47-52.

показується, що вони, як під той час було в моді, фальсифікати. Вирази й фрази (взбиваються, взвити, недоброю своїй долі, нех враги глумують з нас) показують, що автор не знав добре української мови; отже слід здогадуватися, що пісні, буцім Вернигори, походять із польського джерела — бути може їх автором був або сам Ізопольський або хтось із спольщеної української шляхти. В поданій Ізопольським легенді, можливо підробленій, що „Вернигора був завмер, а душа, що втікла з його тіла, блукала по країні вічності три дні, й бачила цілу прийдешність світа“, добачити можна джерело версій Лелвеля й Словацького, що Вернигора під час пророкувань впадав у магнетичний сон. У „Biblijoteczce Warszawskiej“, у зшитку XVI за квітень 1858 р., дивиться Ізопольський критично на Вернигору й перечить, буцім він, як дехто думає, був хлопом із Македонів. „Зо змісту деяких казок про Вернигору — пише Ізопольський — можна здогадатися, що прізвище „Вернигора“ було одним із тих, якими на Запоріжжі козаки звали своїх товаришів, а творилося воно випадково або в приложенні до чогось такого, що прозваного ним характеризувало, напр. Сірко, Білий тощо, отже й Вернигорою міг бути прозваний один із гарячих прихильників Мазепи, як Орлик, або може й сам Мазепа за те, що задумував ніби гору перевернути, повалити владу Росії над українським козацтвом“. Ізопольський на підсилення свого твердження пише, що питав старих людей у різних місцевостях у 1827-1829 рр. й пересвідчився тоді, що ті люди під Вернигорою розуміли прихильників Мазепи, Орлика, а навіть самого Мазепу. В'ячеслав Липинський думає, що легенда про Вернигору, що її приложили поляки до своїх політичних цілей і що відіграла велику роль в історії народнього відродження спольщених українських шарів, повстала в Україні завдяки висиланим Орликом емісарам.¹ Теофіл Коструба прихилиється до гадки Липинського й твердить, що українську легенду про Вернигору переробила спольщена українська шляхта, яка бачила щастя України в сполуді з Польщею.² Володимир Антонович, будши в селі Македонах (Канівщина), з розмов із селянами довідався, що в тому селі є традиція, що в ньому родився Вернигора. Розказували йому тоді також, що Вернигора жив у Македонах і завів там школу бандуристів, яких понаучував пісень про козацтво й розпускав їх по світу. На думку Антоновича, Вернигора жив спочатком XVIII ст. і належав до своєрідної організації, заведеної Орликом і його сучасниками, що мала за мету пропаганду ідей вільної України.³ Коли додамо, що навіть Котляревський у своїй „Енеїді“ (III, строфа 107) поміщує в пеклі Мусія Вернигору („Був і Вернигора Мусій“), то мусимо згодитися, що дійсно жив Мусій Вернигора, був бандури-

¹ Z dziejów Ukrainy. Краків. 1912, ст. 662.

² Теофіл Коструба, *op. cit.*, ст. 46-48.

³ Володимир Антонович, *op. cit.*, 399-400.

стом, мав школу бандуристів і належав до головних емісарів Мазепи або Орлика, можливо Пилипа Орлика. Мусів бути сильний, відважний, сміливий пропагатор українських визвольних ідей, „забіяка“, коли Котляревський помістив його у своєму пеклі й коли його постать озолотили численні легенди. Не дивно, що згодом популярність Вернигори й легенди, що оточували його, використали поляки, не конче тільки спольщена українська шляхта, для своїх політичних цілей, зокрема, щоб прикладом легендарної постаті Вернигори, відповідно переміненої, загри́ти український народ до боротьби з москалями за Польщу й Україну, за з'єдинену Польщу, отже за Польщу від моря до моря. Словацький, як бачимо, змалював Вернигору в „Беньовськiм“ у ду́сі польської легенди, а в „Snie srebrnym Salomei“ в ду́сі української легенди з польськими симпатіями.

Станиславів.

Михайло Мочульський.

ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ БІЛОЗЕРСЬКИЙ,

його життєпис, „Основа“ й зв'язки з Галичиною.

I.

Василь Мих. Білозерський народився 1825 року на хуторі Мотронівці під Борзною, Чернігівської губернії.

Хутір цей осадив серед старого гаю його батько Михайло на предківщині своєї дружини Мотрони Васильовної й назвав його в її честь Мотронівкою.

Хоч батько Василя вчився в київській духовній академії, читав залюбки Вольтера, був повітовим комісаром, дворянським маршалом і стояв розумом в осередку всього повіту, в його поважному, а в Борзенщині аристократичному домі не далеко відійшли від простолюдуності мовою й звичаями. Сприяла цьому й та обставина, що Василева мати, нащадок поважного роду Риб і Силевичів, любила українську словесність, старосвітські пісні та народні перекази з тими звичаями, що єднали давніх українських панів із простолюддям.

Батько Василя славився також не абияким даром слова, так що картярі покидали карти, а молодь танки, щоб його слухати.¹

З цього середовища вийшло дев'ятеро дітей, дві дочки й сім синів. Двоє із них були не тільки свідомі свого українства, але визначалися теж як письменники. Маю на думці Василя Михайловича Білозерського й Олександру Михайлівну, заміжно з днем 22-го січня 1847 року за відомим, талановитим письменником, Пант. Кулішем. Вона звісна в нашому письменстві під іменем Ганни Барвінок, або Нечуй-Вітер.

В своїй статті хочу зайнятися Василем Мих. Білозерським, людинаю, що віддала чималі прислуги українському письменству, одначе

¹ Ож. Огоновський: „Історія літ. руської“ III. (1.) ст. 281-2.

не найшла досі належної оцінки ані як письменник, ані як редактор петроградської „Основи“ (1861-2). Так саме не в'яшені досі його зв'язки з Галичиною, хоч він нею жваво цікавився, у Львові свої статті друкував та цілим серцем линув до тієї роботи, що вела тут галицька молодь під впливом Шевченкової поезії в 60-тих роках минулого віку.

Учився Василь Мих. Білозерський з поч. сорокових років у київському університеті, і зійшовся до вересня 1842 р. з Пант. Кулішем, а опісля через нього до липня 1843 р. з Шевченком та з іншими Українцями, що згодом були замішані в „Кирило-Методіївське Брацтво“.²

Як студент, почав Білозерський у Києві пробувати свого пера. В р. 1844 читав він Опанасові Марковичеві свою статтю: „Разбор сочиненій Гоголя“, що зробила на останнього велике враження. Через те, що в перший раз Білозерський не міг її докінчити, а Маркович через розсіяність не призначив дня й години для закінчення статті, то Марковичеві довелося листовно просити Білозерського визначити день і час на дальше читання.³

Василеві Білозерському було тоді 19. років з роду. Була це, мабуть, перша його праця, може й писана для здобуття наукового ступеня. Мені не відомо, чи вона вийшла друком. Покінчив Білозерський київський університет у р. 1846 із ступенем кандидата словесних наук, коли йому було 21. рік життя.

Була в Білозерського ніжна вдача, і задля неї головно його загально люблено. Куліш, що часто умів міняти свої погляди на людей, писав йому 11. VI. 1845. р.: „Добрий Вася! ты вполне заслуживаешь того, что тебя всё такъ любятъ“.⁴

Хоч Куліш своєю гордовитістю й примховатістю викликував нерас опісля з ним непорозуміння, то це свідчить, що вдачі в обох були неоднакові. Люди, в дійсності, Білозерського любили й ставилися до нього зичливо. А були між ними Опанас Маркович, Микола Гулак, Микола Костомарів, Іван Посада, Олекс. Навроцький, що познайомилися з Білозерським у Києві та любили його, як близьку до них людину. Свідчить про те їх листування, що видав Міяковський у згаданій статті.

Восени 1846 р. призначено Василя Білозерського на службу учителя в кадетському корпусі в Полтаві. Але й тоді зв'язки між ним та київськими приятелями не переривалися. За їхню уважливість, виявлену в листуванні, вивдячувався він їм серцем, коли дня 30. VIII. 1846 р. писав з Полтави Опанасові Марковичеві: „Дякую вам, милії братчики, сердечно дякую, що на мене не забули. Часто я споми-

² Віктор Петров: „Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші стрічі“, „Україна“ 1925. 1—2. ст. 42-3 і 45.

³ Волод. Міяковський: „Люди сорокових років“. „За сто літ“ 2. стр. 45 і 85.

⁴ Міяковський стр. 45. Пор. Н. Шугуровъ: „У могиль Н. А. Кулиша п. В. М. Білозерскаго“. „Літєвская Старина“ 1899. т. 66. стр. 357.

наю вас; інколи в молитві; інколи, яко чоловік, ходяй во грісех.. — хоть рад би душею молиться об вас і за вас, що години. Тоска мені за вами! З молодим, жіночим серцем, я, як верба, скоро привикаю до нового місця; шукаючи добра і людськості, нахожу і добро і людекость — і як між людьми й не найти і того й другого?... А як здумаю про вас, да про ваші бесіди живії! — то, Боже, наче про щастя ненастижимо спом'янеш...“⁵

Годі й дивуватися, що за таке гарне відношення до товаришів по студіях і думках, Опанас Маркович писав Василеві Білозерському:

„Вася! Муж по разуму и юный всею душею... Богъ даль тебѣ душу свѣтлую и сильную...“⁶

Маркович вірив, що Білозерський своєю вдачею може мати не аби-який вплив на окруження й не помилявся. Як щиро ставилися до нього київські товариші, так колюбила його молодь у Полтаві. Про це писав він Марковичеві:

„Що найдражжайше для мене, так я, або по правді, Господь, склоняв до мене любовь моїх учеників. Ви знаєте, що я люблю дітей; а тепер, слава Богу, маю таких, що мене розуміють; чують вони, як поривається до них моє серце. Я читаю їм лекції і промовляю до їх, як до мужей — і моє слово не падає даром. На тім залежать мої зусилля, щоб развить їх удаљности і дорогою добра довести до самопознання“⁷

Треба пам'ятати, що ідея всеслов'янського відродження тягла за собою ідею відродження кожного слов'янського племені зокрема. Обі ці ідеї були в Києві в сорокових роках дуже живі, й вони лягли в основу „Кирило-Методіївського Братства“. Як завважив Міяковський, листування кирило-методіївців було сильно просякнуте цим саме настроєм. Українці з походження, вони хотіли почувати себе українцями серед свого народу, а не росіянами, не європейцями — вони хотіли принести цьому народові загально-людську культуру через початкову освіту, якої цей народ не мав, і людські права, якими він не користувався. Поруч із головною метою всеслов'янського відродження, була ще друга мета — українського відродження. І хоч кирило-методіївці в її розумінні не були між собою згодні,⁸ то все ж Костомарів, Гулак, Білозерський і Куліш залишили помітний слід у культурі слов'янської ідеї. Шевченко ще в Гайдамаках, а пізніше в Івані Гусі та в інших творах виявив себе прихильником ідеї всеслов'янського братства. В Києві Костомарів і Гулак були безумовним осередком цієї ідеї. Інтерес до слов'янства серед київської молоді 40-вих років був остільки великий, що всі вони кинулись вивчати слов'янські мови, особливо сербську й чеську, знайомитися з слов'янськими літературами. Цю потребу на слов'янські студії відмічає курс чеської мови, який об'явлений був у 1846/7 рр. в київському університеті професором грець-

⁵ Міяковський і стр. 55.

⁶ Там же, стр. 65.

⁷ Там же, стр. 55.

⁸ Міяковський, стр. 43.

кої та римської словесности Страшкевичем. Найбільше захопився цими студіями Василь Білозерський, як це легко помітити з його полтавських листів до товаришів, що залишилися в Києві.⁹

В Полтаві обертався Білозерський між гарними, інтелігентними людьми. Вірний своїм слов'янофільським ідеям, він знайомив їх з творами українських, сербських і чеських письменників. На цю тему писав він дня 7. XII. 1846. року Опанасові Марковичеві:

„Въ Полтавѣ блеснулъ для меня лучъ радости и надежды. У Скалона — чело-
вѣка благороднѣйшаго и чувствительнѣйшаго, который женатъ на дочери поэта
Капниста... женщины весьма умной... устрояются литературные вечера. Было два
я былъ на второмъ; на первомъ былъ Чужбинскій т. е. Афанасьевъ, который теперь
находится здѣсь и читалъ нѣкоторые произведения Тараса Гр. (Шевченка) и свои
записки на Кавказъ. На второмъ я читалъ Орисю; присутствовало 4. дѣвушки и др.
особы; межъ ними была М-лле Капнисть, дѣвушка съ умомъ, любящая, какъ ка-
жется, искренно Украину. Слушала съ большимъ вниманіемъ и осталась весьма до-
вольна, серьезно, умно довольна. Послѣ чтенія, я обратилъ къ М-лле Капнисть,
дѣйствительно ли нравится ей прочитанная п'еса? Она стала доказывать съ жа-
ромъ, по чему ей должна поправится Орися — и сказала умныя вещи. Я не ду-
малъ однакожь, чтобъ этимъ свѣтскимъ дѣвушкамъ могла она поправится: такой
противоположный бытъ, жизнь. Одинъ изъ слушателей говорилъ, что литтер. укр. есть
последнее усиліе. Я, разумѣется, ему противурѣчилъ и опровергалъ его мысли.
Мль Капнисть меня поддерживала, и чудно жиѣ было, когда я упомянулъ о сла-
вянскихъ стремленіяхъ и литературѣ, въ чемъ позлагалъ ручательство въ суще-
ствованіи Украины, а она подтвердила мои слова. Чудно, если ей (дѣвущкѣ!) пан-
почкѣ свѣтской! извѣстно славянское одушевленіе“.

Опісля читано на вечорі в Скалона поезіі Лермонтова й Міцке-
вича, останні в польському оригіналі, а

„потомъ меня просили принести въ другой разъ еще что-нибудь по чешски
и сербски. Да! Сегодня опять вечеръ: буду читать отрывки Черной Рады, Украины,
чешскія пѣсни и изъ Слани Дцер-и, и по Сербски. Я постараюсь, чтобы эти вечера
исполнены были серьезной важности; буду выбирать произведения, исполненныя на-
чалъ христіанскихъ и народныхъ. Я начертилъ себѣ планъ дѣйствій, который рас-
ширится сильно и принесетъ плоды“¹⁰

В Полтаві писав також Білозерський наукову роботу на тему
з історії слов'янських літератур, для якої київські товариші, особливо
Костомарів і Навроцький, діставали й надсилали йому книжки.

Одначе вільного часу було в Білозерського для наукової праці
не багато. Дня 1. X. 1846. року писав він Миколі Гулакові з Полтави:

„Но диссертація меня мучитъ. Я такъ имѣю мало времени, которымъ могъ
бы располагать свободно, что до сихъ поръ почти ничего не сдѣлалъ положитель-
наго. А между тѣмъ мнѣ не высылають изъ Москвы сербскихъ пѣсень, и я собираю
на свою головащью гнѣвъ добрѣйшаго Пик. Ив. (Костомарова). Но я надѣюсь, что
онъ будетъ ко мнѣ снисходителенъ. Я до сихъ поръ не кончилъ Слани Дцери, но
скоро надѣюсь выслать. Я, быть можетъ, сегодня познакомлюсь съ однимъ музы-
кантомъ. Єлічка: вы угадываете, какому племени онъ принадлежитъ. Онъ пре-
восходно играетъ на фортепіано, поетъ чешскія пѣсни и любитъ сильно свою ро-
дину. Къ тому же онъ знакомъ еще съ Шафарикомъ. Ганкой и другими милыми
сердцу. Это кладъ для меня. Я недавно читалъ въ Москвитиниѣ статью Славянскія
новости, которая своими простыми извѣстіями чрезвычайно меня воспламенила.

⁹ Міяковський, стр. 40-1.

¹⁰ Міяковський, стр. 67-8.

Съ тѣхъ поръ, какъ я разстался съ Кіевомъ, я ни съ кѣмъ не могъ поговорить о милой Славянщинѣ съ такими чувствами, съ какими говоривъ у васъ“.

Білозерський не мав на думці залишитись довший час у Полтаві, хоч люди його любили й на службі були з нього вдоволені. Його тягнуло до Києва між недавніх товаришів, або за границю, де хотів побачити слов'ян на їх власних землях. На цю подорож збирав він гроші. Йому здавалось, що дві тисячі рублів асигнаціями вистачить йому на побут за границею на цілий рік. Щоб за кордоном було йому можливе порозуміння, він учився німецької мови „съ превосходнымъ Риккеромъ, съ которымъ мы и квартируемъ“. Французьку мову Білозерський знав і чимало творів на ній читав. Можна сказати, що молодий Білозерський працював у Полтаві далі над собою, й хоч жив на самоті, то й товариства добрих людей він не курався.¹¹

На Різдво 1846. року збирався Білозерський до Харкова та Катеринослава. На весні 1847 року розпрощався він з кадетським корпусом у Полтаві та враз із Ганною Барвінок поїхав до Варшави, звідкіля дня 2. квітня писав Опанасові Марковичеві: „Ми з коханою сестрою одговілись і година за годиною проходить у нас у добрім ділі. Ми читаємо, пишемо, учимось; вона рисує й показує велику дотепність до малярства, також учинця по польски. Їй скоро прийде паспорт і вони мене не ждатимуть, а поїдуть найперш у Познань, а мнї прийдеться доганять їх десь за гряницею“.

У Варшаві познайомився Білозерський з поляками: Алекс. Мацейовським, Петром Дубровським, Самуїлом Богумилом Лінде і філософкою Еленорою Земенцкою.¹²

Хоч Куліш намовляв Білозерського до подорожі за границю і просив Мих. Вол. Юзефовича, щоб промовив добре слово в міністра освіти і введнав у нього висилку шурина Васпля на студії, бо „э то достойнѣйшіі юноша, а путешествію вмѣстѣ, мы были бы взаимно одинъ другому чрезвычайно полезны“.¹³ то все ж таки був невдоволений із наміченого товариства. Тому й записав у щоденнику під днем 17. лютого 1847 року: „Несносно имѣть дѣло съ людьми незнающими никакой регулярности въ жизни. Пустяки кажутся имъ важными дѣлами, они путаются, валацаются, и только медленный ходъ обстоятельствъ оканчиваетъ ихъ дѣла... жаль мнѣ, что спутникъ мой, братъ моей жены, такое вялое созданіе. Что мнѣ стоитъ четверти часа, на то ему давай полчаса, да и то еще напутаетъ и двадцать разъ раздосадуетъ. Онъ будетъ затруднять меня во многомъ. Это предвижу. Что всего несноснѣе въ немъ, такъ это то, что онъ всегда кажется себѣ правымъ. Изволь подѣйствовать на такого человѣка“.¹⁴

¹¹ Міяковський, стр. 60-1.

¹² Міяковський, стр. 77.

¹³ Кіевская Старина, 1899. III. (листи з дня 30. V. і 22. VI. 1846 р.).

¹⁴ В. Петров: Україна 1925. 1-2. стр. 46.

Доля судила інакше. Не поталанило Кулішеві поїхати за кордон у слов'янські землі, де він мав удосконалитися в слов'янських мовах і літературі і підготувати себе до професорування в петербурзькому університеті на кафедрі слов'янознавства. Мав Куліш подорожувати по слов'янських землях за відрядженням мін. нар. освіти Куліш був би, без сумніву, нав'язав безпосередні зносини з представниками слов'янського відродження в Чехії. Листовні зносини вже були нав'язані від Гулака, а Куліш їхав з адресами польських слов'янознавців, як Мацейовський, з адресою Міцкевича, що в Парижу викладав курс слов'янських літератур, і з листами до Вячеслава Ганки і Людевіта Штура, чеських знавців слов'янщини. Палкий Куліш безумовно відіграв би був ролю своєрідного емісара від київського гуртка слов'яністів.¹⁵

Немає сумніву, що й Василь Білозерський був би відіграв чималу ролю у нав'язанні зв'язків із слов'янами, бо він їх любив, їх працю на полі слов'янського відродження високо цінував, а у хвилинах важкого гніту в Україні з боку царської влади, він вірив, що слов'янщина може стати у пригоді нещасливій українській нації. До слов'ян він віддількувався у шістьдесятих роках, коли знищено українські недільні школи й заборонювано українське письменство.

Та не так склалося, як ждалося. Дня 3. березня 1847 р. прийшов до попечителя київського учебного округу Тряскіна студент тамошнього університету Олексій Петров і подав доноса про існування таємного товариства в Києві.

Ув'язнено Мик. Гулака і при трусі знайдено в нього статута Кирило-Методіївського Братства, рукопис „Законъ Божій“ „въ высшей степени преступнаго содержания“, перстень із написом: „Св. Кирил і Методій“, а також листування „въ духѣ Славянскомъ“ з Кулішем. В. Білозерським, Марковичем і Павлом Аслаїніним. Начальникові Ш. Відділу гр. Орлову й поліцмейстрові Дубельту уявлялась справа з Гулаком важливою та й досить таки небезпечною. Справу предложено цареві, Миколі I. і в перших днях квітня опинились всі братчики в тюрмі. При трусах знайдено теж нецензурні поезії Шевченка, а що в листах згадувано з пошаною його ім'я, тому й його уважано за дуже близького з ув'язненими. Його теж ув'язнено дня 5. квітня й повезено до Петербургу. Сюди привезено 9-го квітня Куліша, а за ним Білозерського, Костомарова й інших.¹⁶

Білозерський давав у справі Братства широкі пояснення, хоч більше загального змісту й не тільки не виказував на товаришів, а навпаки — силкувався їх відвести від справи. Про Шевченка говорив він, що мав із ним тільки „короткие встречи“. Граф Орлов характеризував Білозерського, як людину, що „особенно заслуживает до-

¹⁵ Міяковський, стр. 41.

¹⁶ Михайло Павлицький: Шевченко в процесі 1847 р. і Шевченкові папери. „Україна“ 1925. 1-2. стр. 51-3.

верия, ибо он столько показал благородства и откровенности, что без сомнения не скрыл бы, если бы в предложениях их имели место революционные идеи".¹⁷

Не зважаючи на те, що навіть влада жандармів не добачувала за братчиками революційних ідей, Орлов і Дубельт вирішили закінчити процес і винуватців покарати. Покарано їх не судом, а з височайшого наказу, в адміністративному порядку. Практика Миколаївського режиму завжди вживала суворих заходів проти лібералізму. Заслання на далеку чужину, солдатчина — це за часів Миколи I. загальна міра, звичайний присуд для кожного політичного злочинця. Найбільшу кару, бо солдатчину присуджено Шевченкові „за сочиненіе возмутительныхъ и въ высшей степени дерзкихъ стихотвореній“. Для 30. травня 1847. братчикам вирекли височайший присуд. Шевченко „какъ одаренный крѣпкимъ тѣлосложеніемъ, опредѣленъ рядовымъ въ Оренбургскій отдѣльный корпусъ съ правомъ выслуги“, при чому віддано його під нагляд, щоб від нього „ни подъ какимъ видомъ не могло входить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій“. Цар Микола збільшив йому кару допискою: „Подъ строжайшімъ надзоромъ съ запрещеніемъ писать и рисовать“.¹⁸

Присуд Василю Білозерському був досить лагідний: з уваги на щирі признання та каяття — 4 місяці в кріпості, а потім на службу поза межами України. Цар Микола I. ще пом'язшив цей присуд: „За откровенность прямо на службу в Олонецкую губернію подъ надзоръ“.

Заслано Білозерського до Петрозаводська, де він служив при канцелярії губернатора. У 50-тих роках перейшов він на службу до Петрограду.¹⁹

Про життя Білозерського в тому часі немає ближчих вісток. Одно певне, що заслання в далеку чужину та урядова служба не сприяли розвитку Білозерського як письменника. Чи писав він тоді щонебудь, чи друкував? — не знаємо. А все ж таки його анонімні статті з пізніших років вказують на те, що перо в нього було добре й вправне, а це вказувало б на те, що він його не покидав серед скрутного для нього й Кирило-Методіївців часу.

Засуд прийняв Білозерський спокійно, бо знав, що провини за Кирило-Методіївцями не було ніякої. Цю думку висловив він друком, славлячи нераз опісля завдання Братства. Та про це буде мова на іншому місці.

З іменем Білозерського зустрічаємося в р. 1857, коли він у квітні одружився з Надією Олександрівною, уродженою Ген (1838-1912), що стала відома, як російська письменниця на історичні й критичні

¹⁷ С. Єфремов: вдала силуетка В. Білозерського в примітках до видання „Журналу“: Твори Тараса Шевченка IV. стр. 707—8.

¹⁸ М. х. Новицький: „Україна“ 1925. 1-2. стр. 60.

¹⁹ С. Єфремов: Журнал Т. Шевченка, IV. стр. 707-8.

теми, а побіч цього як перекладачка.²⁰ Коли Білозерський поїхав женитись, Шевченко писав дня 24. IV. 1857 р. з Новопетровського М. М. Лазаревському: „А Білозерський, кажеш, поїхав женитця, до дому. Нехай йому Бог помага. От ще щира християнська душа. Поцілуй його за мене, як побачиш“.²¹

Відношення Василя Білозерського до Шевченка з молодих літ аж до його смерті було завжди дуже сердечне. Він захоплювався поезією Тараса, передусім тією, що згадувала про слов'янщину.

Дня 1. V. 1846 р. писав Білозерський М. Гулакові: „Вчера был у меня Як. Посада и сказалъ, что Шевченко написалъ новую поэму — Іоаннъ Гусъ. Я по неволѣ пріятно призадумался надъ тѣмъ, какого гениальнаго челоуѣка мы имѣемъ въ Тарасѣ Григоріевичѣ, ибо только гений посредствомъ одного глубокаго чувства способенъ угадывать и потребности народа и даже цѣлаго вѣка, — къ чему не приведутъ никакая наука, ни знанія, безъ огня поэтическаго и вмѣстѣ религіознаго. Какъ бы я желалъ, чтобы переводъ псалмовъ заключалъ въ себѣ и свидѣтельство истинно-благаго настроенія души нашего Кобзара. Тогда бы новый неизсякаемый ключъ жизни освѣжилъ нашу словесность и утвердилъ бы ее на вѣрныхъ основаціяхъ“.²²

З тих слів бачимо, що з Білозерського промовляв слов'янофіл, Кирило-Методіївський братчик, і ще навіть тоді, коли твору „Іван Гус“ не знав. Захоплювався ним він у 60-тих роках в „Основі“ й пізніше, коли Тараса не було між живими.

Коли Шевченко вертався з неволі, і його задержано по дорозі в Нижньому, Білозерський, користуючись родинними зв'язками, клопотався про Шевченка, як це видно з листа М. Лазаревського з дня 12. жовтня 1857 року до Шевченка: „Бѣлозерскій женатъ на родственницѣ Катенина и общаетъ, что ему еще напишетъ о тебѣ; и онъ совѣтуетъ тебѣ не возвращаться, если можно, въ Оренбургъ, а ожидать паспорта въ Нижнемѣ“.²³

Коли ж Шевченко прибув до Петербурга, в домі Білозерського бував він частим гостем. Під днем 28. III. 1858 р. записав він у щоденнику: „Вечеръ провели мы у В. М. Бѣлозерскаго, моего союзника и сосѣда по каземату въ 1847 году. У него встрѣтилъ я моихъ соизгнанниковъ Оренбургскихъ: Сѣраковскаго, Станѣвича, Желяковскаго (Сову). Радостная, веселая встрѣча. Послѣ сердечныхъ рѣчей и милыхъ родныхъ пѣсень мы растались“ (Журнал IV. стр. 167).

Дня 1. IV. вписав знову Шевченко в Щоденнику: „Обѣдалъ у Бѣлозерскаго“ (стр. 168).

„Вечеромъ (11. IV) у Бѣлозерскаго слушалъ новую драму Желяковскаго (Совы) и съ успѣхомъ доказалъ Сираковскому, что Некра-

²⁰ Твори Марка Вовчка за ред. Дорошкевича, т. IV. стр. 581.

²¹ Твори Тар. Шевченка т. III. Листування, стр. 117.

²² Міяковський В: стр. 52.

²³ Твори Шевченка III. стр. 283 (Листування).

совь не только не поэтъ, но даже стихотворецъ оляповатый“ (стр. 171).

„В. М. Білозерскій познакомилъ меня съ тремя братьями Жемчужниковими. Очаровательные братья! (стр. 174 і 622-3).

„Изъ театра (21. IV) зашелъ къ Білозерскому и засталъ у него К. Д. Кавелина. Съ разговора о минувшей и будущей судьбѣ Славянъ, мы перешли къ психологiи и философи. И просидѣли до трехъ часовъ утра. Школьничество. Но очаровательное школьничество“ (стр. 175 і 736).

30. IV. „Вечеромъ былъ у Білозерского и у Кроневича“ (стр. 177).

1. V. „Въ 8. часовъ вечера вмѣсто Екатерингофа зашли (з Семеном Гулаком Артемовским) къ Білозерскому и весело проболтали до первого часу. (стр. 177).

11. V. Работалъ въ Эрмитажѣ до трехъ часовъ. Обѣдалъ съ Желяковскимъ у Білозерского и за успѣхъ будущаго польского журнала Слово, выпили бутылку Шампанскаго“. (стр. 181).

Можна жалувати, що на 20. травні 1858 уривається журнал Шевченка, бо в ньому найшли б ми ще більше вісток про його приятелювання з Білозерським.

Та хіба найкращим свідомством їх сердечних зв'язків є лист Білозерського до Шевченка, пис. дня 16. III. 1860 року: „Поспішаю до Вас, дорогий нам Кобзарю, Тарасе Григоровичу з вісткою: сьогодні ранком в 1/2 4-й годині, дав нам Бог сина. Маємо надію, що ви не одмовитесь з нами покуматися. Жінка моя перша захотіла, щоб ви, а не хто інший, були хрещеним батьком — благословіть же малого козака на виріст і на розум і накажіть матері його співать оттакого котка“ (тут подана ціла народня пісня, закінчена словами:

„Рости-ж, сичку, в забаву,
Козачеству на славу,
Вороженькам в росправу“²⁴)

Цінуючи високо поетичну вартість Шевченкових поезій, Білозерський на першому місці ставив між співробітниками задуманого журналу „Основа“ його твори. Мав це бути немов би журнал, спеціально приготований для Шевченка, коли він дня 25. V. 1859 р. писав до Марковички: „В осени буде у мене свій журнал під редакціей Білозерського і Макарова“ (стр. 171).

Та з дозволом на видання „Основи“ не йшло легко, й аж у травні 1860 р. почав Білозерський розсилати „Об'явлення“, що з січнем 1861 року пічне виходити „Основа“. Тоді писав Шевченку 15. V. 1860 року братові Вартоломесві: „На цім тижні я, або Білозерський пошле Трошинському такий же екземпляр Об'явлення“ (стр. 188).

Перша книга „Основи“ вийшла ще за життя Шевченка. На пер-

²⁴ Твори III. (Листування), стр. 328.

тому місці книжки поміщено поезії Шевченка п. н. „Кобзарь“. Та Шевченко був вже тоді важко недужий. Йому й писав Білозерський: „Всѣ мы душевно пожалѣли о вашемъ нездоровьи, много уважаемый Тарасъ Григоровичъ, но не теряемъ надежды, что, при добромъ желаньи, Вы превозможете немножко себя и ще лишите насъ удовольствія видѣть васъ посредѣ „основателей“ какъ первоначальника общаго дѣла. Посылаю Вамъ двѣ книжки: назначенную для Васъ въ переплетѣ, получите особо“ (13. I. 1861. стр. 343).

В другій книжці „Основи“ повідомлено вже громадянство про смерть Тараса, й не було опісля ні однієї книжки на продовж 1861 і 1862 р., щоб в ній не поміщено творів Шевченка, чи описів його похоронів, чи спогадів про нього, а це найкраще свідчить не тільки про сердечне відношення Білозерського до пок. Кобзаря, але й про вагу творчості поета для України.

Замітне ще й те, що в р. 1859 Шевченко цікавився життям Галичини, і з цієї нагоди переспівав одну псалму. Білозерський немов би сповнив задушевну гадку Кобзаря, і в „Основи“ почав нав'язувати зв'язки з галицьким життям і діячами. Ті зв'язки удержував він до р. 1869., своїм листуванням і статтями, що в них виявив себе як український письменник. Про це листування й статті Білозерського знало хіба в Україні його найближче оточення (Куліш і Ганна Барвінок), а в Галичині заінтересовані співробітники „Мети“ (Ксенофонт Клишкович, Данило Тянчакевич) і „Правди“ (Ом. Партицький, Лонгін Лукашевич, Ол. Барвінський, Вол. Навроцький і ін.). Ім'я Білозерського бережено в тайні, а головню через те ширший світ не дізнався про нього, як про українського письменника.

І тільки з нагоди смерті Білозерського видрукував Ол. Барвінський свою просто ревелюційну статтю в „Руслані“ за р. 1899. ч. 71—2 п. н.: „Василь Михайлович Білозерський“²⁵, а в ній вказав на п'ять творів, що вийшли з під його пера у „Правді“ (1867 і 1868). Буду старатись виказати, що на цьому його літературна спадщина не покінчилася в галицьких, чи австрійських виданнях. Її треба ще далі шукати, не тільки в „Основи“ та в галицьких виданнях, але й у інших, передусім російських журналах. бо годі припускати, щоб цей живий і талановитий чоловік перо зламав і по році 1869. нічого більше не писав. Бож іще в останніх роках свого життя, коли сам не міг писати, диктував він Ганні Барвінок спогади про Куліша, що ними покористувалися Шенрок у студії: „Жизнь Куліша“²⁵ і Віктор Петров у статі про перші стрічі Шевченка, Куліша й Білозерського.

Про оцю, з konieczности спільну працю, писала Ганна Барвінок дня 2. XI. 1898 р. в листі до проф. Івана Пулюя в Празі: „Я з братом усе коло біографії (Куліша) клопочемось. Вишукуєм дещо з пам'яті — а дещо з листів“, а в іншому листі з дня 25. II. 1899, коли вже брата Василя не було між живими, вона помічувала: „А то все працювала

²⁵ Студія Шенрока вийшла в „Кіевск. Стар.“ 1901. т. 72-5.

для біографії моєї дружини. Записувала споминки брата і виписувала із різних листів, що брат Василь одмічав. У брата парализована була права нога і рука“. (ч. листів 41. і 53.).²⁶

Про життя Василя Білозерського у 60-тих та пізніших роках знаємо не багато. Коли з поч. 60-тих років ішла нагілка царської влади на українство, його вона теж не минула. В р. 1863, як читаємо в листі засланоного Петра Єфименка до Ол. Кониського в Вологді: „Василя Михайловича тричі обшукували, дякуючи пісням Каткова і т-ва“.²⁷

В рр. 1864—7 працював Василь Білозерський разом з Кулішем в „учредительном комитетѣ Царства Польскаго“ у Варшаві.²⁸ Опісля перейшов він на службу „по судовому вѣдомству“ і займав становище члена варшавської судової палати. З часом пішов у відставку й проживав у Петербурзі. В р. 1898 в місяці червні переселився він до Ганни Барвінок і в її хуторі, Мотронівці, закінчив життя дня 20 лютого 1899 р. на 75 році життя.

Про цей повий удар писала Ганна Барвінок в день похоронів брата Василя Пулюєві:

„По смерті моєї дружини здається б уже й годі тужити... Уже все, здається Господь од мене взяв... Сиджу у темряві, засвіту ніякого не бачу... з своїм горем обнялася і сижу. Але ж летить одна телеграма з Петерб. од брата Василя, потім друга тел. утіха. Потім і сам приїздить і каже: „Хіба сама скажеш, їдь — тоді поїде — а то буду у тебе!“ От троха блиснув світ. Я хоч не одна на весь хутір — я з братом, з котрим ми провели молодість і досі були в переписці і дружбі. Приїхав болячий тепер дуже, поправився — а потім через 8. місяців його поправки мгновенно удар — і його у мене нема. Я оце зараз провела його до дому Божого з своїм родом... Горітько ж велике? Колись може ще напишу... Серце моє рвеця! задля того прибув, щоб умерти на моїх руках — на батьківщині будемо у саду, коло себе ховать“. (ч. 80.).

Знову ж дня 25. II. 1899 р. (ч. 52.) писала Кулішева Ів. Пулюєві про останні хвилини життя Василя:

„Дві драми „Антоній і Клеопатра“ знайшлися і „Міра за міру“; я з братом Василієм читаєм, радієм про це, а тут з ім удар — з стула зсунувся, — а я ще з іронією до його: „Васюночко, Васюночко!“ думала, що він не осторожно на край сів і сунецця з подушки, — схватила за подушечку і положила під голову. Він часто було, як сїдає, то ми хто нібудь біжимо придержать стула, або подушечку, щоб гарно

²⁶ Листи Ол. Кулішевої до Ів. Пулюя збережені в родинному архіві Ол. Барвінського у Львові.

²⁷ Мих. Возняк: „3 років заслання Петра Єфименка на Архангельщину (зв'язування з Ол. Кониським в рр. 1863-67). За сто літ 2. стр. 119.

²⁸ Про варшавську службу Куліша, а в часті В. Білозерського надав документальні вісті д-р Мирон Кордуба у статті: „Причинки до урядничої служби Куліша“ (Записки НТШ т. 100. стр. 327-377.

і не мимо сів — бо у його паралізована одна нога права і права рука. А він сміється і каже: цього ніколи не було і не буде — я осторожно. Од того я побачивши, що він сунецця — що ще й сміх на устах радості з проходка, і подумала, що він на край сів і сміючись, кажу: „Васюночко, Васюночко! — мовляв, ти ж хваївся, що цього не буде! А як побачила, що він побатровів і мовчить, злякалась, укрила пледом і ще шапочкою прикрила голову і мені здалося, що він ще зглянув ласкаво добрими очима! Я зараз за лікарем одного говвця — другого до брата Олімпа. Через годину лікар прибув, взяв за пульс і сказав: „дай Бог і мені такою смертю умерти, як він. Одно мгноєнє!“ Одно утишенєе зосталося, що це случилось не в Петербурзі, а на моїх руках, серед родні, серед друзів і свого народу. Як приїхав, то сказав: „хіба сама одишлеш — а то од тебе не поїду“. Служила вірнєнєько братіку, голубу сизому, служила і дружині моїй неоцінній і обидва мене осиротили, покинули одну на ввесь хутор. Горєнєько моє нескінчасме!“

І похоронено Василя Білозерського на хуторі біля Куліша, в сумежній могилі.²⁰

Завважу, що Куліш був гарний рисівник. Про це й писала Пулюєві Ганна Барвінок 8. І. 1899 року:

„Єсть у мене два патрети моєї дружини, його роботи олівцем 1844 року, рисовані в Ровно, як він ще був там учителем і 1848 в Тулі. Я хотіла б сохрєанити їх для музея; ляком покрити і зняти хоч по 6. екземплярів. Якби наперід знати ціну. Це для мене дуже дорогий пам'яток, — іще і друге: як брат Василь з ним познакомився 1843 році (має бути 1842 р.), то ще був дуже юним студентом університета Київського, то тоді теж дружина моя, його сп'яшого нарисовала і дуже удачно“ (ч. 48.).

Усі три рисунки Куліша переслала Ганна Барвінок Пулюєві до фотографічної репродукції і він їх знімки зробив у Празі. Та хоч як любила Ганна Барвінок свого брата Василя, то всеж таки, як громадянка, дотримувалася вона його родинного життя і з докором писала дня 22. X. 1906 р. Пулюєві:

„Брат Василь, великий освічений і поетичний чоловік, прихильний до інтересів рідної України, знав усі подробиці української мови — пісні, прислів'я, і не навчив своїх дітей; вельми схибнув проти рідної матері України...“ (ч. 233.).

Чоловік „з жіночим серцем“, В. Білозерський, як сам себе характеризував, не мав на стільки сильної волі, щоб його син, а хрещеник Тараса, не пропав для українства.

Закінчуючи оцеї неповний життєпис визначного й заслуженого українського громадянина, Кирило-Методіївця, редактора й пи-

²⁰ Н. Шугуровъ: „У могилъ П. А. Кулиша в В. М. Бѣлозерскаго“ (києвск. Стар. 1899 т. 66. стр. 356-76).

сьменника, я буду говорити в дальших розділах моєї статті про „Основу“ й її співробітників, про її значення для українства над Дніпром і в Галичині, про статті Василя Білозерського, друквані у Львові й Відні та про його листування з галицькими діячами.

Львів, 1936.

Кирило Студинський.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Мова Максима Рильського.¹

3. Приголосна відміна.

43. Слова жіночого роду приголосної відміни (чи т. зв. основи на *і*) кінчаються на *ь* або на *ж, ч, ш, щ*: *напасть* 148, *сіножать* 293 і т. ін. Слова: *ціль, путь* — жіночого, а не чоловічого роду: *Єдину мали ціль* 93. *Погляди на нову путь* 178. *Путь належну їм дали* 186. *Пішов у путь останню* 203. *Вибрався у небезпечну путь* 204. *Одважну вашу путь* 256.

44. Родовий у слів на *-сть* (і взагалі на дві приголосні на кінці) кінчиться на *-и*: *безпечности* 247, *злости* 143, *зручности* 136, *користи* 152. 168, *милости* 139, *напасті* 240, *повинности* 150, *повісти* 263, *радості* 134. 158. 168. 343, *совісті* 314, *сучасности* 149, *честі* 178. 228. 259. 314 і т. п. Так само *смерті* 223, *любви* 134. 213 і ін.

Слова з одною приголосною по голосній на кінці кінчаються на *-і*: *люті* 229, *сповіді* 237 і т. ін., але помилково *люті* 172, *тіни* 87. Від „*мисля*“ родовий без *мислі* 89 (давнє *мисль*).

45. Давальний відмінок усіх цих слів кінчиться на *-і*: *нерозважності* 240.

46. В оруднім відмінкові: 1) приголосна, коли вона не губна й коли стоїть поміж двома голосними, подвоюється, 2) коли ж стоїть між голосними, не подвоюється, і 3) *о* та *е* змінюється на *і*: *молоддю* 37. 137, *челяддю* 173. 307, *сіллю* 184, *зеленню* 78. 177, *тінню* 264, *блідістю* 272, *вдячністю* 212, *вульгарністю* 76, *легкістю* 16, *лютістю* 117. 138, *молодістю* 296, *мудрістю* 113, *мужністю* 112, *певністю* 83. 309, *ривністю* 25, *романтичністю* 47, *свіжістю* 30, *студеністю* 100, *суворістю* 87, *честю* 54. 208, *чуйністю* 222, *смертю* 176, *кров'ю* 30. 246. 238, *любов'ю* 268 і т. п., *здобиччю* 113.

Дуже рідко знаходимо архаїчне закінчення *-єю, -ію*: *властею* 284, *смертею* 289, *честею* 68, *кровію* 274.

47. Місцевий відмінок кінчиться на *-і*: *у-на-в-по злості* 45, *маєтності*, *старості* 132, *цікавості* 244, *щирості* 310, *любві*, *мислі* 268, *пам'яті* 320 і т. п.

48. Назовний та знахідний множини кінчаються на *-і*: *вісті* 168. 184. 204. 273, *гості* 139. 226, *мислі* 7, *ості* 138,

¹ Див. „Нашу Культуру“ за 1935 р. кн. 1 ст. 33—37 і кн. 3 ст. 141—149.

печалі 84, повісті 7, постаті 224, тині 217 і т. п., але: гуси 136; один раз: вісти 183.

49. Родовий множини: костей 98, речей 214 і т. ін.; але вривається сюди й закінчення чол. роду *-ів*: повінностей 296; при: повінностей 38.

4. Ніякий рід.

50. Назовний однини вимовляє й пише так: діло 126, 188. 153. 302, джерелó 187, жалó 6. 138. 214, багно́ 216, звіря́ налякане 292, Все плéмено 157, стремéно 204, хлопчє́нця 288, дівчá 71. 164; збіжжя 61. 65, обличчя 31. 239, подружжя 200, весілля 103, здорбв'я 9. 123. 328, пір'я 222, повітря 320, вітання 317, волóсся 72 і т. ін. Давня щиро українська вимова: зéрно 113, ім'я 39. 104. 169. 173. 301, але маємо й нові: зерно́ 132. 133. 200, ім'я 24. 104. 122. 203. 215; так само: чо́ло 152. 154. 159 й чолó 72. 131. 141. 199. 240. 254. 277. Завжди східньо-українське полум'я (а не поломінь): Полум'я зростає 123, Полум'я роздмухує 208 і т. ін.

51. Родовий може бути й незмінний: Вийнята із полум'я підкова 227.

52. Давальний усе кінчиться на *-у, -ю*, але часом закінчення *-ові* вривається й сюди: серцеві 277, небові 200.

53. Як і в живій східньо-українській мові, у Рильського в місцевім однини панує закінчення *-і*: на-в-у виданні гáвканні 116, конáнні 274, кохáнні 131. 260, промінні 75. ридáнні 207, убранні 57, утікáнні 209, щáсті 317, житті 226, обійсті 150, обличчі 67, повітрі 123. 216. 239. 321, подвір'ї 45. 101. 136. 181. 299, полум'ї 122. 168, вістрі 44, гнізді 150, горі 240, дереві 107. 119, ділі 153. 186, дуплі 99, лóжі 274, місті 105, місці 104. 129. 175, мóрі 321, полі 7. 69. 109. 128. 156. 175. 268, рамені 157, селі 40, сёрці 12. 76. 79. 143. 148. 259. 267. 270. 273, сні 44, слóві 258, сóнці 143. 180, станóвищі 224. 226, схóвищі 113, сяєві 216, сяйві 156 і т. п. Наголос на тім складі, як і в назовнім.

Дуже рідко бачимо тут і західньо-українське *-ю*, але тільки 3 приклади на цілу книжку: в здоров'ю, 31 в підда́шню 150 і при сніданню 59. Форма „по полю“ 10 — залежно від *по*.

Ліжко, на ліжку 163.

Закінчення *-ові* вривається вже навіть до ніякого роду: Велику тайну ховає в сёрцеві 258, Ожива навіть у тебе в сёрцеві 310.

54. Орудний відмінок у слів на *-л* кінчиться на *-ям*, від *-е* на *-ем*: надхнє́нням 320, промінням 16. 180. 281, сніданням 160, шепотінням 324, волóссям 111, гілля́м 5, почуття́м 282, обличчя́м 335, лї́стям 325, щáстям 131, нещáстям 70, дитя́м 273, пір'я́м 132, полум'я́м 199, пташя́м і т. ін.; лицéм 146, сє́лицем 176 і т. ін.; ім'я́м 289 і іменем 204.

55. Назовний, знахідний і зовний множини кінчаються на *-а, -я*: видóвища 113, двéрцята 149, колéса 193, колíна 87, раméна 153, стремéна 219. 293; вiйськá 139. 168, дивá 306, дiлá 162, iменá 303, племенá 315, лiтá 163, чудесá 112, вiкна 162, плéса 91, сéла 157 і т. п.; дерéва 88. 98. 112. 304 і деревá 88. 95. 118. 138. 202; сiльця 93, зiлля 282, серця 182 і т. п.; плéчi 323.

56. Родовий множини звичайно уявляє чисту основу: дерéв 113. 251. 317, див 162. 277, небéс 152, пер 283, знамéн 40, дзеркáл 51; від вікно, серце — вікон 53, сердéць 193 і т. ін.; при цьому *о* та *е* в останнім закритім складі часто змінюється на *і* (§ 1): слів 32. 101. 165. 192, до пліч 164. Від *око* й *ухо* позосталися архаїчні: очéй 100. 138. 152, ушéй 152. 211. 307, але й вух 3. 37. 52. Від *поле* — з *полів* 15, хоч загалом літературне *пiль*.

Слова на *-и* з подвоєюною приголосною перед ним кінчаються на *-ь*, а приголосний перед ним не подвоюється: вагáнь 236. 312, вiщувань 43, мiркувань 81. 128. 186, пiклувань 257, повстань 186, сповiдань 167, узлiсь 114; облiч 100.

Закінчення *чол. роду -ів* вривається й сюди, але літературна мова ще оминає його; так у Рильського тільки й маємо: копитів 218 і копит 36, зiдханiв 269 і iмéннiв 282.

Слова на *-и* (з *л*): близнiят 30, каченiят 6, оченiят 30, курчáт 162.

57. Інші форми: крiлами 225; в очáх 155, на плéчах 153 і т. ін.

5. Слова без однини.

58. Назовний і знахідний: терезi 200, грúди 153. 241, двéрi 45. 150. 176. 207. 311, коно́плi 222, сiни 155. 156. 307, па́хошi 88, ра́дошi 84, дрóва 222, пéрса молодi 295. 131, устá 210. 282.

59. Родовий кінчиться на: 1) *-ів*: кайданiв 30, кучерiв 295, лéгенiв 118, лóвiв 210, обiймiв 214, чáрiв 320; всі слова на *-ицi*: весéлошiв, гóрдошiв 83, за́дрошiв 50, лáсошiв 181. 303, лóбошiв 30. 131, пéстошiв 56, ра́дошiв 131, хiтрошiв 172. 238; 2) чиста основа: Альп 39, ворiт 4, цимбáл 319, твар 104, шпарáг 140, або зо вставним *о* чи *е* в останнім складі: вiнець 146, конопéль 141, обжiнок 16 і т. ін.; *-ей*: дверéй 11. 49. 50. 155. 247, дiтéй 5.

60. Місцевий: у сiнях 181, у коно́плях 223, у грúдях 14 і на грúдях 130. 159. 213. 266.

6. Двійне число.

61. Двійне число ще сильно збереглося по всіх українських говорах (але більше в західних); шкода тільки, що мова літературна не підтримує цього цінного архаїзму в нашій мові, що відрізняє нас від інших слов'янських мов.

В чоловічій роді від двійни позосталося небагато форм на *-а*: вúса, рукавá і др., віддавна замінилися множиною

на -и. У Рильського маємо: два браті 95, діді 285, шинкі 104, три ряді 28, рази 116, лапи чотири 119 і т. ін. Цих форм на -и (русизм!) українська мова ніколи не знає.

62. Форми двійні жіночого роду широко відомі по цілій Україні, випадком маємо їх і в Рильського: дві половинні 127, чотири руді 238, бо звичайно він уживає за неслухним приписом правопису—форм множини на -и: дві а́рфи 200. 216, голові 66, грома́ди 60, ко́ршми 101, па́ри 231, стрілі 292, до́ньки 143, руки́ 41, стрі́чки 57 і т. п. (хоч у живій мові тут чуємо: дві голові, дві па́ри і т. д.)

63. Форми двійні ніякого роду вдавнину закінчувалися на -к, цебто на -і, від чого позосталося по цілій Україні форма: *дві слові*, прийнята й у мові літературній; жива мова сильно зберігає двійню і в ніякім роді, а літературна непотрібно оминає. У Рильського маємо: дві сло́ві 190, але: два о́зера 199, два сонця 126, два стебля́ 66, три барі́ла 197 (в живій мові: дві озері, дві сонці, дві стеблі три барилі, або: двоє озер...).

64. Орудний двійні кінчиться на -ма: двері́ма 20. 138, очы́ма 74. 101. 136. 176. 201. 306. 319, плечы́ма 141. 261, але й оча́ми 72. 132. 200. Див. §. 77.

II. ПРИКМЕТНИК.

65. Згідно з живою київською вимовою, прийнятою в літературній мові, М. Рильський вимовляє ось ці прикметники з наголосами на кінцевім складі (це головню двоскладові прикметники); при зміні цього прикметника наголос позостається на тім самім складі; це будуть переважно прикметники на -ний (але не -ний) та -кий. На -ний: буйний 88. 172, буйна́ 293, буйно́го 282, буйні 99, буйних 326, буйні́м 259, буйні́ми 180, голосно́го 48, гучну́ 66, дрібних 199, запальний 97, запашне́ 170, земні́ 26 (але стара укр. вимова зёмний), кремезний 48. 177, міцний 48. 118. 233. 240, міцні 113, мовчазний 325, мовчазна́ 214, мутний 215, мутні́м 215, нічний 44, нудний 152, огняні 152, 180. 278, осяйний 11, осяйне́ 326, послужна́ 85, смачний 11, смутний 161. 216. 324, страшний 44. 117. 123. 206. 255. 291, страшна́ 255, страшне́ 113, страшно́го 216, страшної́ 9, страшну́ 154, страшно́ю 152. 259. 309, страшних 256, страшні́ми 198, сумний 52. 142. 143. 199. 227. 252. 322, сумна́ 138, чудний 80. 82, чудна́ 120, чудні 113, ясний 123. 132, ясна́ 120, ясне́ 282. 326, ясно́го 104. 279. 305, ясно́ї 277, ясно́му 308, ясно́ю 100, ясні 91, ясных 5. 152, яснім 16, ясні́ми 216 і т. ін.

Двоскладові прикметники на -кий завжди мають наголос на кінці: боязкі́х 126, бридкі́е 214, гіркий 124, гірко́ї 211, гірку́ 143. 262, гіркі́м 212, гнучка́ 132, дзвінкий 108. 118. 177. 217, легкій 180. 282. 325, легкі́ 325, легкі́м 28, легкі́ми 295, меткій 180, морські́ (стара укр. вимова мо́рський), низький 323, палкий 206, палка́ 117, палко́го 317, палкі́м

186, сільський 6. 123, стрункий 28. 91, струнка 132, тяжкий 58. 104. 112. 116. 138. 139. 148. 151. 172. 231. 238. 241. 255. 258. 260. 266. 307, тяжка 117. 236. 259. 266. 2802, тяжкого 238, тяжкою 324, тяжкі 161. 174, тяжких 161, тяжкими 240, чуткий 199, швидкий 222 і т. ін.

Так само: блідий 111. 189, бліда 156, бліде 202, бойовому 159, бойову 251, в бойовій 180. 306, бойові 322, бойових 172, військова 163, військову 320, градова 90, домових 240, дощовий 21, другий 199 (звичайно другий), малий 207. 297. 320, малим 259, медових 51, польові 196, святкову 102, снігові 303, старий 81. 121. 149. 306. 317. 319, твердий 246, тугий 116 і т. ін.

66. Але кінцевого наголосу, як то чуємо в живій мові, часом не дотримується, чому повстають непотрібні подвійні форми: близький 19 і блізкий 61, близька 208, людська 169, людські 379, людських 138. 263 і людський 130. 169, людської 125, нова 84, нове 91. 130, новою 100 і новий 14. 134. 210, нова 50. 303, нового 325, нові 165, нових 282, І кодекси нові і нові туалети 24, простиий 252, проста 6, простого 66. 89, просту 103. 109, простим 108, простих 89 і простий 192. 203, п'яний 176 і п'яних 53, тонкий 28. 144. 161. 244, тонка 211, тонке 152, тонкою 185 і тонкий 118. 135. 294, тонким 156 і т. ін.

Літературна мовою знає: кріпкий, гнівний, грізний, у Рильського маємо: кріпкої 101, гнівна 321, грізний 101. 217. 342, грізного 154, грізні 211, грізний 119.

Ще приклади: англійський 120, люб'язний 63, ніжний 137, пишний 148, радіий 266, світський 203, сміливий 146, чесний 164. 179 і т. ін.

67. Східньо-українська жива й літературна мова мають дуже багато прикметників на *-ний* там, де західньо-українські говори зберігають ще архаїчне *-ний*. Коли саме це буває, нема змоги докладно окреслити, але одне можна сказати: прикметники на *-ний* звичайно мають наголос на корені слова, а не на кінці його. У М. Рильського маємо: братнього 209, братньої 283, будній 174, вечірне 199, вечірньої 141, господнім 204, давній 92. 140. 152. 170. 172. 177. 279. 274. 284, давня 66. 189, давне 147. 200, давнього 87. 106. 112. 151. 184. 319, давньої 188. 283, давньому 275. 279, давнім 61, давньою 268, давніх 66. 79. 96. 174. 305. 319. 331, недавній 146. 227, стародавній 157, дальній 61. 101. 119. 320, дальне 322, дальнього 218. 274, досвітне 275, задніх 181, літній 63. 90. 149. 224. 262. 282, літню 303, могутній 76. 97. 226. 251, могутне 281, могутнім 318, новітне 237, новітньому 59, обіднього 294, останній 97. 106. 119. 248. 276. 285. 324, остання 62. 116. 183, останнє 214, останнього 159, останньої 93, останню 241, останнім 148, передніх 142, пізнім 160, природній 88, прислужній 319, ранній 60. 285, ранньої 95, ранньому 160, самотній 309, самотне 138, самотню 261, сійний 109. 217, сине 127, сіннього 296,

сіньої 117, синіх 159, сторонне 130, сусіднього 125, сусідніх 186, хатній 163, хатне 228 і т. ін.

Прикметники на *-жній, -шій*: ближній 183. 199, ближнього 139, дружній 259, дружнім 145, мужньою 309, подорожного 77, справжній 159. 304, справжніх 67, художньою 89, художніх 296, але: кожному 60; вчорашній 166, вчорашне 262, лишніх 84, нинішню 76, ранішньому 162, поранішнім 170, справдешній 254, справдешне 76, справдешніх 316, сьогоднішній 103, сьогоднішню 146, тамтешнім 206, тутешній 65 і т. ін.

Поикметники на *-ний*: рідного 213. 279. 282, рідної 108. 322, штучної 142, шляхетний 309, бездітний 81, безмежну 119, залізний 96, невгамовний 199, поважний 66, потужний 91, старожитна 283 і т. ін.

68. Прикметники на *-авий*: Зеленавими лямовані мовами 98, Золотавий сніг 99. На *-яний*: кам'яна 138, кам'янім 212, кам'яних 51, але: камінний крок 241, скаменів 154; тьмяна 113. Довгоший вовк 118.

69. Жива українська мова має дуже багато прикметників приналежності (на питання *-чий?*); М. Рильський вживає їх (а не родового іменника) вільно й часто: У пашеку ведмежу 118, Кубло вороняче 288, Голова дитячі 72, Мої дитячі годи 97, Його дитячі дні 291, Іграшки дитячі 304, В снах дитячих 100, Заячі гриби 78, Лапи заячі 292, У молодечих снах 100, Країни отчої 306, Чортяче діло 126, З дитинних літ 61; Розуму бабському 288, Сили бісівської 304, Возненський стрій 163, Отецьке горе 143; Гусіні табуни 277, Ім'я Зосине 215, Очі Зосині 199, Орліні поклики 278, Павин хвіст 72, Теліменині очиді 141; Пастуші огні 200; Веселковою млоу 72, Графова голова 117, В графових словах 141. Домейкове нещастя 125. При дядькових дверях 207, Еолові арфи 200, Казковий велетень 306 і т. ін.

Оминайте в подібних випадках форм родового йменника: У пашеку ведмедя, Кубло ворон, Голова дітей і т. ін. Пор. § 136.

70. Рильський вільно творить вищий ступінь прикметників на *-иший* (ніколи на *-ійший*) звичайно по двох приголосних: вірніший 6, дрібніший 150, зручніший 125, сильніший 125, скромніший 78, чесніший 131, чорніший 287, вигідніша 18, повніша 30, міцнішою 105, страшнішою 240, чорнішою 251, значніші 179, темніші 112, важніших 165, світліший 287, щасливіша 158 і т. ін., часом і по одній приголосній: новіша 101, біліші 281, миліший 314, милішого 263, сміліший 150, скоріше 152 (західне скорший), щиріші 89.

По одній приголосній частіше маємо *-иши*: грубіший 118, молодший 306, молодші 95. 177. 240, молодших 320, тоншою 299, Інтерес збудити живший 206 і т. ін.; вищою 89.

В східно-українській літературній мові тепер сміло творять вищий ступінь на *-иший* і тоді, коли ми до того не звикли, напр. у прикметниках багатоскладових. У М.

Рильського таких форм мало: зрадливіший 131, обширніша 18, натуральніша 139, загадковіші 112 і т. ін.

Звичайно кажемо: „старий становищем“, а „старіший віком“. У. М. Рильського для зазначення віку маємо обидві форми: Один старіший був 287, Ідуть за молоддю старіші 137, Старіші радяться, молодші до кульбак 177, Старіші на лавках, а молоді позаду 301, З панною старіших трохи літ 130, Старші віками кажуть 200, І старші так мені совітували люди 263, А в старших пам'яті далеке ожива 320 і т. ін.

71. В західньо-українських говорах часто більший ступінь якості твориться прийменником *за* + прикметник: завеликий; східньо-українські говори цієї форми майже не знають, позоставались тільки незначні залишки від давнини: запевне, заледве, залюбки і заможній. Але вплив західньо-української літературної мови робить своє, й у М. Рильського знаходимо цю форму, що правда — тільки 4 рази: То завелика шана 153, Запізно вимовив 312, Це начиння застаросвітське 305, Здалася зашвидкою та резолюція 188.

72. Рильський охоче вживає архаїчної церковної приставки *пре-* для утворення вищого ступеня: Предивне діло 304, Прекрасний подив 98, Спомини прекрасні 213, Препишною красою 299, Меча преславного 308, Пресучий син 194, Бутель претяжкий 123, Носить він претяжку рапіру 254, Пречудова 105, Окраси пречудові 316, і т. ін.; так само: Прегарно зв'язали 92. Прегарно, ясно 204.

73. *Най* приєднується тільки до другого ступеня й твориться з ним ступінь найвищий: найбіднішому 174, найближніших 193, найзілшу 65, найменший 114, найприхильніші 77, найпилніший 203, найповажніший 298, найпростіший 108, найрозумніший 81, найсмачніший 78, найближчу 32, найвищого 104 і т. ін. Наголос завжди на -іший.

74. М. Рильський у місцевім відмінку однини однаково часто вживає або старої нормальної форми на *-ім*, або форми нової на *-ому* (під впливом відмінку давального), цебто так, як то звичайне в нашій літературній мові: у чорнім казані 113, в темнім гаї 128, у батьківськім дому 274, у поросі земнім 273, у вінку терновім 263, на полі бойовім 156, у ріднім убранні 595, в польськім краї 326 і десятки т. п.; в податному спокої 113, в бою звіриному 125, на ложі чесному 274, у війську польському 213, в тихому повітрі 216, в ворожому краю 220, в скрутному становищі 22, в бою смертельному 147, в смуткові глибокому 54, у смутку мовчазному 50, в полі рідному 7 і десятки т. п. А часом ув однім реченні маємо обидві форми: По кінському шаблі і в лопусі широкім 71, В твоім покvapному нічному утіканні 209, У пановім шинку лісовому 230, В кожному Тадеушевім слові 258 і т. ін. Див. § 78, 83.

Іван Огієнко.

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

І. Джерела.

Про стан музичної справи наприкінці XVIII. століття подає відомості Йосип Левицький, що народ. 1801 р., вшвячений на панотця 1825, займав посаду капеляна перемиського єпископа Снігурського до 1833 р.; на цей час припадає його найінтенсивніша музично-організаційна діяльність. Водночас був він там керівником крилошанської друкарні, віцекуратором єпархіяльної бібліотеки та з перервами заступником директора „Дякоучительської школи“ (Institutum cantorum et magistrorum scholae). Потім покинув Перемишль і був на посаді сільського пароха, спершу в с. Шклі, на Яворівщині (1834—1843), далі в с. Грушові (1844—1847). Після цього вернувся знову до Перемишля на посаду професора богослов'я (1847—1853). В році 1854 бачимо його знову на селі, парохом у Нагусвичах, де був уже до смерти; умер 24 травня 1860.¹

Йосип Левицький був автор багатьох праць із галузі літературної, граматичної, богословської та музичної. Як запалений прихильник музики та невситущий її організатор, він збирав відомості про стан музичного мистецтва наприкінці XVIII. ст., а про сучасні собі музичні справи списував докладний літопис аж до р. 1834. Але, як сам потім розказує, „на жаль, ніхто з моїх наступників цього не розумів і те, що було записане — загинуло“.

Дев'ятнадцять літ пізніше, тобто вчасі другого побуту в Перемишлі, задумав Левицький відреставрувати свій давній літопис. Звичайно, тепер він не міг бути такий докладний, як був колись оригінал, проте знаходяться тут дуже цінні відомості, дарма що неокладні, про найперші часи нашого музичного відродження в Галичині. Спомини Левицького вийшли друком 1853 р. в „Перемишляннині“.²

Про ті самі часи й музичні події залишив спомини ще другий сучасник, також священик. Йосип Левицький (покутський), 1810—1863, що його не треба плутати з Йос. Левицьким перемиським; це дві окремі особи. Йос. Левицький покутський був скрипачком, брав участь у тодішніх хорах, а свої спомини писав під псевдонімом „Йосифъ зъ Болшова“. Друкувалися його дві статті про музичні справи, одна в „Зорі Галицькій“ 1852 р.³, друга також у „Зорі Галицькій“ 1853 р.⁴

Спомини обидвох Левицьких доповнюються обоюдно, тому, відтворюючи історію тих часів, треба пристосовувати методу комбінаційну.

1862 року появилася в віденському „Вѣстнику“ анонімна стаття, що в ній досить докладно описуються відносини в дякоучительській школі в Перемишлі від її заснування 1818 до 1827 року.⁵

Із чужих джерел є рецензія про ф. К ж и ж а про перемиський

хор, надрукована 1831 р. у віденському журналі „*Neue theologische Zeitschrift*“.

На щастя, про всі ті статті й спомини не знав нічого композитор М. Вербицький. „Не доводилось мені досі, — пише він, — у наших українських видавництвах читати щонебудь про мистецький спів“. І ось рішив він написати свої власні спомини про перші початки перемиської муз. школи, що в ній він сам був учнем і міг подати деякі такі деталі, що про них Йосипи Левицькі, ні перемиський, ні покутський, не пам'ятали. а може й не знали. Дуже цікава й цінна стаття Вербицького появилася друком 1863 р.⁷

Багато пізніш, аж 1888 року, друкувалися ще одні спомини про початки мистецтва в Галичині — Івана Хризостома Сінкевича (* 1814 у Войську), що також, як сучасник і товариш Вербицького, вийшов із перемиської школи й брав активну участь у музичних справах цього часу.⁸ Його спомини цікаві багатьома побутовими подробицями.

Брім цих сучасників є ще низка статей, що вийшли з-під пера наступного покоління музичних діячів, часто учнів Вербицького та Лаврівського, й інших авторів, що, описуючи культурний стан тодішньої доби, мимохіть торкалися й музичних справ. Маю на думці статті Воробкевича,⁹ Матюка,¹⁰ Бажанського,¹¹ Січинського,¹² Вахнянина,¹³ О. Барвінського,¹⁴ Возняка,¹⁵ Студинського¹⁶ й інших, що їх цитуватиму в цій праці.

За доповнення правлять уривкові відомості з тогочасної преси та шематизми, головним чином Перемиської Єпархії.

В останніх роках цією справою займалися В. Щурат,¹⁷ Ст. Людкевич¹⁸ та Б. Кудрик.¹⁹ У розвідці Людкевича цінна спроба бібліографії творів Вербицького, дарма, що вона, як зазначує сам автор, ще не повна.

На цьому місці складаю подяку Д-р Б. Кудрикові за дозвіл використати його недруковану дисертаційну працю: „Історія української музики 1829—1873“. Тут він подає також бібліографію творів Вербицького та Лаврівського; але ж перша не цілком погоджується з бібліографією, що її склав Людкевич, і тому ця справа вимагає ще дотальної ревізії та пильних розшукув. Найцінніша в праці Б. Кудрика перша докладна музикознавча аналіза творчости Вербицького й Лаврівського. Не мавши в руках усіх їх творів, я в деяких випадках характеристики покликуюся на працю Кудрика, й свої висновки опираю на його формальних розслідах.

Врешті, по написанні вже цієї праці, появилася ще дві публікації: Ф. Стешка²⁰а) та К. Студинського²⁰б), що новими даними висвітлюють декотрі моменти цього періоду нашої історії; їх також використав я додатково в цій студії.

ЛІТЕРАТУРА.

- ¹ Лисенківнич Н. Г.: На гробі Іосифа Лєвицького. Перемишль, 1860, і шематизми Перемиської єпархії з відповідних років.
- ² Лєвицький Йос.: Історія введенія музикального пѣнія въ Перемишль. — „Перемишлянинъ на рѣкъ 1853“, стр. 81 і далі.
- ³ Іосифъ зъ Болшова: „Изъ Покуття“, допис у „Зорі Галицкій“ 1852 р., ч. 33, стр. 270 і далі.
- ⁴ Іосифъ зъ Болшова: „Изъ Покутя“. „Зоря Галицка“ 1853, I. ч. 40 стр. 463—4, II. ч. стр. 476—7, III. ч. 42, стр. 488—9.
- ⁵ „Перемишль 24 серпня“, анонімна стаття в „Вѣстнику“, Відень 1862, ч. 90, стр. 357—359.
- ⁶ „Neue theologische Zeitschrift“, herausgegeben von Joseph Pletz IV Jahrgang, II Band, pag. 159 et seq. Wien 1831. — Зміст її мені невідомий. Про цю статтю згадується в шематизмі Перемиської єпархії на рік 1833 (звідси цитую її видання), а також у Йос. Лєвицького (див. нотка 3).
- ⁷ „О пѣнію музикальномъ“, стаття в „Галичанин“, кн. I, вип. II, Львів 1863, стр. 136—141, підписана: „М. В. зъ М.“ Що автором її є Вербицький, показує не тільки досить ясний криптонім (Михайло Вербицький з Милнів), але й примітка Якова Головацького, що був редактором „Галичанина“ на кінці статті: „Прекрасною сію статью дополняемъ тѣмъ, что о пѣнію нашемъ церковномъ писалъ Іосифъ Лєвицкій (изъ Болшева) въ „Зорѣ Гал.“ 1852, ч. 33 и 34, и тогожъ тезоименникъ бывшій профессоръ помѣстилъ розправу въ „Перемишлянинѣ“ 1853 стр. 81, въ которой признается, не малая заслуга въ развитію музикального церковного пѣнія и самому автору ирележащей статьи, и отдается принадлежащая признательность его музикальному таланту“.
- ⁸ Іван Хризостом Сінкевич: „Начало потного пѣнія въ Галицкой Руси“. „Бесѣда“, Львів 1888, ч. 1—6.
- ⁹ Ісидоръ Воробжевичъ: „Михаилъ Вербицкій“. Календар „Просвіти“, Львів 1889, стр. 80—82.
- ¹⁰ Викторъ Матюкъ: „Иванъ Лавровскій“. Календар „Просвіти“, Львів 1889, стр. 82—86.
- ¹¹ Порфирій Бажаньскій: „Исторія руского церковного пѣнія“, Львів 1890.
- ¹² Денис Січинський: „Михайло Вербицький“, мабуть з року 1900. Рукопис у бібліотеці Наук. Т-ва Шевченка у Львові.
- ¹³ Анатоль Вахнянин: „Спомини з життя“, Львів 1908.
- ¹⁴ Александр Барвінський: „Спогади і згадки“. „Руслан“, Львів 1903, ч. 278.
- ¹⁵ Михайло Возняк: „Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині XIX століття“. „Записки Наук. Т-ва Шевченка“, Львів 1909, том 87—88.
- ¹⁶ Др. Гиріло Студинський: „Львівська духовна семінарія в часах Маркіана Шашкевича 1829—1843“. Збірник фільологічної Секції Наук. Т-ва Шевченка“, Львів 1916, том XVII—XVIII.
- ¹⁷ Др. Василь Щурат: „Як пізнали Д. Бортиянського в Західній Україні“. „Музичний Листок“, Львів, 1925.
- ¹⁸ Др. Ст. Людкевич: „Михайло Вербицький“, „Життя й Мистецтво“, Львів 1920, ч. 4—5.
- ¹⁹ Др. Борис Кудрик: „Історія української музики в Галичині в добі 1829—1873“. Львів, 1933. Рукопис у львівському університеті.
- ^{19a} Fedir Steško: Čestí hudebníci v ukrajinské cirkovni hudbě. „Rozpravu České Akademie věd a umění“. Praha, 1935.
- ^{19b} К. Студинський: Нестор галицької музики — Михайло Вербицький. „Наша Культура“, 1935, кн. 9, стр. 544—553.

II. Доба прилучення до Австрії.

Музичне мистецтво в Галичині в другій половині XVIII. стол. культивувався найбільш при святоюрській митрополичій кафедрі. За єпископів Лева Шептицького (1749—1779), Петра Білянського (1780—1798) та Миколи Скородинського (1798—1805) існував таж постійний хор та оркестра. Хор був великий, мішаний, складався звичайно з 40—50 членів, жіночі партії співали хлопчики фістулою.³ Про оркестру докладних відомостей не маємо, але знаємо, що вона дійсно була, а Йосип Левицький свідчить, що за його часів в архіві святоюрського палацу були ще хорові та інструментові партитури й списи інструментів церковної капелі.² Звичайно, ця оркестра мала в різних часах різний склад, у залежності від того, яке в даного єпископа було відношення до музики, які в зв'язку з цим асигнувалися фонди, й урєпті, чи знаходилися відповідні фахівці для керування хором і оркестрою. У всякому разі капела була не мала, а в часах свого кульмінаційного розвитку могла доходити до повного обсягу тодішньої симфонічної оркестри.³ В церкві, разом із хором, вона брала участь у всяких урочистих богослужбах, але її члени грали й поза мурами святоюрської гори, на різних двірських забавах, бенкетах, тощо.² До цих надпрограмових виступів слонукувала святоюрську капелу недостача подібних музичних ансамблів у Львові, ну й заробіток.

Які твори входили в репертуар цієї капелі — невідомо. Догадуємося тільки, що мусіли там бути твори західно-європейських композиторів (бо ж своїх не було!) з підложеними церковно-слов'янськими текстами, а також дилетантські композиції місцевих диригентів. Один мемуарист записує, що церковний репертуар хору та оркестри складався із „старосвітських творів різних композиторів“.³ Про цю справу, нажаль, нічого ближче невідомо. Зате знаємо певно, що, щодо якості й виконання, святоюрська вокально-інструментова капела була першорядною музичною силою.

Збереглися також відомості про деяких музичних діячів цього часу. І так, знаємо про українського музика й композитора Андрія Рачинського, що народився коло 1720 р., учився у Львові й став пізніше, в 40-вих роках, диригентом єпископської капелі. В р. 1753 перейшов на службу до гетьмана Розумовського, де вславився, як пропагатор італійського співу. В Гетьманщині займав Рачинський посаду Новгород-сіверського сотника, і вмер у 70 році життя, на переломі XVIII—XIX століття.²⁰

Якраз у цьому часі, за єпископа М. Скородинського (перелім XVIII—XIX ст.) дійшла святоюрська капела до найвишого розвитку під керуванням Паньківського.²¹ Вона була тоді найповажнішим музичним ансамблем у Львові; навіть місцевий театр не міг без її участі давати своїх вистав. Вищезгаданий Паньківський був також композитором, що написав, між іншим, урочисту кантату в честь єписк. Скородинського; цей твір виконано прилюдно в день ім'янини

єпископа з великим успіхом, і враження було в цілому музичному Львові.³ Звичайно, Паньківський до цього одного твору не обмежився; правдоподібно він мусів писати ще богослужбові композиції для церкви, тощо. Але про них відомостей не маємо.

Святоюрська капела виїжджала інколи на провінцію, в глухі села, і там пригравала при богослужбах, на велике здивування місцевого селянства. „В нашому Покутті пригадують собі люди славу візитацію канонічну єписк. Миколи Скородинського в селі Шенорах.“² Скородинський приїхав туди з своєю придворною капелою, і для піднесення врочистості та для захоплення вірних поставив її до участі в богослужбі. Гудулів находилося багато, з далеких околиць, і панотців також зібралось чимало; і ось побачили нечуване диво: бо скрипка в церкві посміла грати, бас гудіти, труба дудіти і літаври брязчати. Коли оркестра в відповідному місці богослужби загриміла ясенєбудь жваве алегро, товпа народу починала підійматися, неначе морська хвиля, і ледве не пішла в скоки“.⁴

Єписк. Скородинський умер 1805 року, а вокально-інструментова капела почала хилитися до упадку. „Через несприятливі умовини фонди цієї капели так зменшилися, що члени розійшлися, а нам залишився тільки спомин...“.³

Звичайно, катастрофа прийшла не раптово, і члени розійшлися також не зразу, а коли й розійшлися, то потім не раз ще збиралися, й упадок у загальному був поступневий. Нефахові диригенти не розбиралися в партитурах, а капелани починали співати „за слухом“.

Проте, поки ще хоч частина хористів складалася з співаків, що пам'ятали мистецьке музичтво давніших часів, — співання хору трималося в пристойних межах; але де-далі пам'ять співаків притуплювалася, і спів підупадав щораз більше. Провідники хору, не розуміючи партитур, писаних у чотирьох ключах, у кращому випадку відкладали їх до архіву, а то просто й нищили, а замість них уживали своєрідних „партитур“, які сучасник описує так: „Дивна це була партитура! Була там тільки мелодія, записана на одній лінії поодинокими нотами; понад нотами було визначено, який голос повинен спів провадити, бас, тенор, альт, чи дискант і було визначено також: соло, дует, терцет, чи квартет. Коли мусіли співати всі вкупі, стояло: *omnes*“.³

Ось що залишилося з хору й оркестри святоюрської за кілька років! Оці нові „партитури“ на одній лінії, в одному скрипковому ключі заводили головним чином литомці (бурсаки) духовної семінарії, що давніх партитур не розуміли, а вміли грати трохи на скрипці й знали скрипкового ключа. Бо на початку XIX стол. вже „мало хто з українців розумів чотири вокальні ключі: сопрановий, альтовий, теноровий, та басовий“.²

Рештки цих одноголосних записів збереглися в архівах до сьогодні.²³ Тексти мають вони церковно-слов'янські, але мелодії вказують виразно на італійську, або мангаймську школу XVIII стол.,

і це дає можливість догадуватися взагалі про цілий репертуар давньої святоюрської капели.

Коли хор мав співати з такої одноголосної „партитури“, тоді диригент брав на себе надмірне завдання. Крім праці диригентської, він мусів у своїй уяві відтворювати гармонії та голосоведіння твору, або просто їх докомпанувати до даної мелодії й напам'ять вивчати з хористами. Траплялося, що справді керівник мав хоч трохи музичної освіти і, поки ще жива була давня мистецька традиція, хор співав досить пристойно. „Як же прекрасно, предлюбезно и сладчайше виконували пѣвцы цѣлу свою задачу. То была самолѣвка, то есть рецитативо и тѣмъ то рецитативо, где тонъ мягонькій со сердечнымъ оживленнымъ словомъ свѣчанъ пѣано, форте, кресцендо, декресцендо вкусно и оудивительно оударялъ на ухо и сердце тронулъ немилно каждого и найпростѣйшого слушателя! Цѣлый хоръ звичайно состоялъ изъ 40—50 членовъ, меже котрыми были истинни Дісканты и Альты фѣстуловъ спѣвающїи такъ необходимо, мягкого и звенищого голоса, же невидѣвши ихъ своими очима спѣвающихъ гадали бысь, же то гласъ якої хорошой (sic!) женщины! Предводитель того партитурного (!) пѣнія былъ за всегда (?) найчуйвѣйшой оглядности и никогда не случилося, абы пѣвцы попалися въ розстроєніе... Пѣніе существовало на оустномъ переданїю отъ года до года и дошло до нашихъ времянъ.“³

Як бачимо, мемуарист не скупиться на слова найвищої похвали, але звичайно, — він переборщує. Спочатку хор без фахового диригента та без партитур міг ще сяк-так триматися, але де-далі співаки мусіли „попадатися в розстроєніє“. С. Воробкевич так пише про спів у першій чверті XIX стол.: „На початку нашого століття співався по галицьких церквах дуже простий хорал; перший голос виконував завжди мелодію (*cantus firmus*), а другий вторував йому терціями, або секстами, або як казали: „він пріма втором піднирав“; а коли ще бас руку до рота приложив, щоб, як чванилися, страшна резонація йшла і бо-зна які фасолі затягнув, то все плясало, як та Іродіяда, й ликувало, як той новий Іерусалим, а радісний поклик гомонів з усіх сторін: „Оце гарно співають, пеначе херувими на землю зійшли!“²⁴

Йос. Левицький (черемиський) ставився до цієї справи також критично. Він пише: „Спів катедральний при урочистих богослужбах відправлявся на самолівку; як хто зумів зі своїми помічниками потрапити, розуміється завжди інакше, бо важко було вдруге так само потрапити. Підписаний чув такий спів від року 1808“²⁵

Вже кількадесять років Галичина належала до Австрії (від 1772). І хоч австрійська музична культура могла тоді вже почванитися йменнями Гайдна, Моцарта й Бетовена, проте на наше музичне життя не мала ще ніякого впливу. Більше значення мала своєрідна східноукраїнська культура, що далеким обхідним шляхом, аж через Відень промочувала собі шлях до Галичини й збуджувала тут зацікавлення

до мистецької музики. У Відні існувала греко-католицька церква св. Варвари, збудована за Марії Тереси й Йосипа II, що в ній виховувалися греко-кат. семінаристи й біля якої гуртувалася ціла українська колонія з Галичини. Було у Відні також російське посольство, що в ньому, між іншим, перебував і відомий з біографії Бетовена кн. Андрій Розумовський; при посольстві була православна каплиця й добрий церковний хор, що складався майже виключно з співаків з Великої України. В році 1809 каплицю російського посольства закрили, а тоді хор звернувся до церкви св. Варвари з проханням дозволити йому співати на греко-кат. богослуженнях. Парохіяльний уряд дав дозвіл без вагань, і хор почав постійно виступати в церкві св. Варвари, виконуючи здебільша твори Бортнянського. На галичан цей спів і репертуар робили могутнє враження, а найбільше захоплювався ними Іван Снігурський, майбутній перемиський єпископ, а тоді ще вікарій при церкві св. Варвари. Співанки хору відбувалися в домі пароха Ольшавського а молодий Снігурський завжди був на них присутній. Незабаром, коли Снігурський сам став парохом, прийнялися твори Бортнянського й мистецький спів також і в хорі віденської греко-кат. семінарії.¹⁷ Таким чином гурток галичан у Відні мав нагоду познайомитися з східньо-українською музичною культурою і це, як побачимо далі, мало вплив на відродження музичної справи в самій Галичині.

Однак, покищо, мистецька музика в Галичині стояла тоді дуже низько, можна сказати, її майже не було. Хоч і з другого боку треба взяти на увагу, що глибокий занепад прийшов не зразу, що в першій чверті XIX. стол. були ще поодинокі спроби піднести музику на вищий щабель, що траплялися талановиті одиниці, які працювали, як уміли, для рідного мистецтва. Згадується, напр., про студента Скабовича, родом із Тернопільщини, що до р. 1815 мав нагоду прислухатися до співів російського війська та чиновників (тернопільська округа належала тоді до Росії). Згодом, як слухач філософії у львівській духовній семінарії, сам став добрим співаком і був відомий у Львові в роках 1818—19 як тенор із гарним, високим голосом та небуденним умінням. Але він співав здебільша „за слухом“, папам'ять.²

Коли такі, досить невідрадіні умовини панували у Львові, то па провінції справа стояла ще гірше. В Перемишлі при катедральному соборі постійної оркестри, ані мистецького співу не було ніколи. Не було, звичайно, і партитур, і дяки „співали“ без злот, самолівкою, як котрий вмів.² Це було якраз те немистецьке музичтво, на яке нарікає у своїх споминах М. Вербицький. Загально відчувалася потреба музичної реформи, але зробити щонебудь у цьому напрямку було не легко. Своїх людей з музичною освітою не було цілком.

Залишався єдиний вихід: запрошувати чужинців. Але ж, чи це був вихід? Чи чужинці, вироді й виховані в чужих країнах, незнайомі з українською культурою, могли дати таке музичне мистецтво, що

задовольнило б потреби українців? Галицьке суспільство стояло тоді між молотом і кувалдою: з одного боку немистецьке, некультурне завишання дяків, а з другого мистецька, але штучна для українців і незрозуміла музика чужинецька. Жалі та парікання були загальні.

А проте, час від часу, на великі празники запрошували до церков чужих музиків із цілим їх виконавчим апаратом, із співаками та інструментами, щоб вони хоч у велике свято заступили рідну самолівку.

Це можна було зробити тим легше, що тоді не в одній церкві були органи. В катедральному соборі в Перемишлі залишилися органи по кармелітах, були вони також у церкві в с. Страневичах, у василіяньських монастирях у Дрогобичі, Гошові, тощо.² Львів у святоюрському соборі органів не мав, але він перший запровадив моду запрошувати на врочисті богослужби чужих співаків і оркестри.

Це був час, коли на території Галичини працювало багато музиків чехів: Роллечек, Нанке, Льоренц, Серсавій, Піштек, Амтман. — це прізвища, з якими тоді зустрічаємося скрізь, де була мова про мистецьку музику.

У Львові був відомий своєю музичною діяльністю Венцель (Вацлав) Роллечек, диригент львівського театру. На нього звернув увагу Микола Нападівича, д-р прав, професор і дідич села В'якковичі. Оцей Нападівич тоді був іще активним українцем, а національну справу думав підтримати через греко-католицьку церкву. Щоб українців якнайбільше притягнути до „свого обряду“, він усякими способами хотів піднести велеліпність святоюрського богослуження, і з цією метою нав'язав зносини з відомим у Львові музиком чехом Роллечком. Він зумів його притягнути й ангажувати для гостинних виступів у катедрі св. Юра. Звичайно, Роллечек не обмежувався до хору, а брав із собою до церкви оркестру й гарних співаків-солістів. — але виконував твори чужі, тодішнім слухачам незрозумілі. А до того ще хористи були німці, з львівського німецького театру, що цілком не розуміли ні обряду, ні церковно-слов'янської мови, часто перекручували слова й викликали незадоволення українців. Один мемуарист записав напр. анекдот, що замість „отвержім печаль“ німецькі артисти співали „унд вір зінд бецальт“, чим викликали сміх присутніх.^{24а}

Про самого Роллечка знаємо дуже мало. Його диригентська діяльність при храмі св. Юра припадає на 1820-ті роки, за митрополита Михайла Левицького. Крім цього Роллечек був і композитором, komponував латинські меси, а нав'язавши ближчий контакт із св. Юром, skomponував також багато творів на церковно-слов'янські тексти, різні канони, літургію й ін. Однак твори ці не довго втрималися в репертуарі святоюрського хору, й їх свого часу передали до архіву дух. семінарії.^{19а} Досі з них не збереглося нічого; одне тільки „Блища во Христа“ пережило свого автора й пізніше ще співалося на галицьких церквах. Взагалі твори Роллечка й його прилюдні виступи в цер-

кві з німецькими ансамблями були для українців чужі, проте їх не занехали, бо іншого виходу не було.

За прикладом митрополичої катедри пішов скоро й Перемишль. Урочисті богослужби з інструментами й іншими „латинськими новинами“ почали тут практикуватися від р. 1814, а завів цю львівську моду Іван Маршалкевич. Один сучасник розказує, що чув раз, деє між роком 1814—1824, як на празник різдва Івана Христителя в Перемишлі, вчасі урочистої богослужби, пригравав увесь час на органах музик: Раділович „вразь съ иными інструментами и котлами“.²

Таке музичтво почало проникати й у менші містечка; як приклад подас Йос. Левицький (перемиський): Радимно, Дроздовичі, Ваяву й Мости Великі.

У цьому часі оснувалася в Перемишлі важлива українська установа, що мала за завдання, між іншим, і культивування мистецького співу та музики взагалі, й мала виховати на рідному ґрунті нові кадри ревітників, щоб понести музичну культуру в широкі маси українського населення Галичини. Була це дяко-учительська школа в Перемишлі, або т. зв. „Заведеніє тѣвцеко-оучительское“ (*Institutum cantorum et magistrorum scholae*), затвержене царським патентом 12 (24) серпня 1818 року. На жаль, ця школа не виконала свого завдання й не оправдала надій, покладених на неї. Причин на це склалося багато. Поперше та, що музику обмежено там виключно до релігійно-культурних потреб, до виучування церковних гласів, напівів з „ермоля“, тощо. Культивування справжнього музичного мистецтва в дяко-учительській школі не було. Крім цього в тогочасній Галичині була цілковита недостача музично освічених людей; не дарма писав Йос. Левицький (перемиський), що на початку XIX стол. вже мало хто з українців умів чотири вокальні ключі! Отже педагогічний персонал дяко-учительської школи складався з духовенства, перемиського й провінціального, людей нефахових, що їх єдиною кваліфікацією був сильний голос, знання уставу та придатність до архієрейської асистенції... А ще до того сильно відчувалася недостача матеріяльних фондів школи. Частина допомоги давав єпископ, решту ж складали самі священники; поблизькі надали зерно й овочі, а подальші грошові датки. Звичайно, серед таких обставин перемиська школа не могла аж ніяк посунути музичної справи вперед.

Між предметами, що викладалися в дяко-учительській школі, були: богочестіє, психологія, логіка й етика. Викладали їх перемиські крилошани: Іван Могильницький, Іван Лаврівський²⁰ та Петро Назаревич. Решта педагогів, що викладали: граматику українську (церковно-слов'янську), польську й німецьку, дахунки, писання, типик, руку Дамаскина й головним чином „фігуральний та уставомірний спів“ — доїжджали з поблизьких сіл. Все це були священники: Айтал Вітошнієвський з Малкович, Василь Желехівський із Вишатич, Андрій Борисевич із Корювиці, Степан Кордасевич із Ірзалковець, Іван Маршал-

Кевич із Валяви й Максимович із Негрибка. „Ці люди залишали нераз догляд домашнього господарства, оставляли дома хорих дітей, не зважали на холод, спеку й усяку лиху годину, не жаліли своїх брочок, а часто й пішки ходили до Перемишля“.⁵

Є відомості що в тому часі в Перемишлі був діяльний на музичній ниві Яків Неронович.² але через недостачу фахової освіти, і врешті без відповідного репертуару він не зміг поправити сумного стану української музики, так само як і ціла дяко-учительська школа. Навіть церковний спів ушадав щораз більш. Про хор і капелу львівських єпископів залишилися тільки неясні спомини, а нових людей, що змогли б піднести музичне мистецтво з катастрофічного упадку, не було. У столичних соборах „дякъ со дячками, малими отрочатами, восторгающе ихъ слухи, самогласно іермолой поюще, иногда храплымъ голосомъ (бо „суха ложка горло дре“) карколомными каденціями такъ дисгармонійно цѣлое богослуженіе вымучиваль. что лучше думаю о томъ не споминати. Такой дякъ такого дячка выучиваль. сего ради и тонкій вкусъ постепенно почаль испорчиватися“¹

М. Вербицький у своїх споминах про ці часи каже коротко, що „в усіх церквах, навіть у митрополічій, був звичай, що дяки при богослужбі співали своїм способом, без ніякої музичної освіти, так як сьогодні співають по церквах сільських та маломіських“.⁷

На показ, як виглядало „музичне мистецтво“ по селах, наводжу комічно-трагічний опис одного сучасника. „Не говоря, чтобы вѣрный народъ зналъ нѣчто о художественномъ пѣніи, но ни о сладкогласіи жадного понятія не имѣеть. что больше еще совокупно ни не пригѣвастъ ущедрительное Гди помилуй, подай и тебѣ Господи! но низвержени не внимаая пристойно на священнодѣйствіе, вмѣсто пѣнія и молитвъ заповѣди пѣнучи, многократно прозѣвастъ, нѣкогда себѣ и подрѣмлетъ! пѣвецъ бо (почестъ иземство заслуженному:) себѣ лишень, аки прокаженный; самъ токмо весь крилось засѣдаеть и точію самъ якъ оса бринить, то зѣло пилуеть, то вышшемѣрно протягаеть, гдєкотрый не тесанымъ, гнуснымъ, весьма неприемнымъ, и на бокъ низплывасмымъ голосомъ, унынїе паче нежели возбужденїе и наслажденїе причиняеть, чувствительность слышателей ни не дотыкаеть, не паче тую въ нихъ потупляеть, ясно слова невыражаеть; по сице: „Поди помилуй!“ — нѣкоторый гугнаеть, перескакуеть изъ начала на самый конецъ и пр. „Чеснѣйшую херувимъ и славнѣйшую рототото величаемъ“... Улучшенїе, воистину, приукрашенїе и водѣланїе пѣнія церковного есть тая жажда, которую азъ неутомно чувствую“²⁶

Такий стан був аж до 1828 р. Нарікання чулися з усіх боків щораз гостріні. Доходило до того, що в урочисті свята, коли в церкві збиралася велика кількість вірних, митрополит М. Левицький забороняв дякам „співати“⁴, а сам відправляв тиху богослужбу.²⁷ А якщо матеріальні засоби дозволяли, тоді на окремі виступи ангажували чужоземних музиків з їх хором, солістами й оркестрою. Згадується

про таку пам'ятну подію у Львові 1826 року. В часі ювілейних свят правив там богослуження єп. Снігурський і, мабуть не без його допомоги, вирішено тоді поставити на відповідний ступінь музичний бік урочистості. Запрошено знову Роллечка, що скомпонував спеціальну літургію для чотириголосного хору та оркестри; в богослужбі брала участь також славна співачка Бароні. Свято набрало через те мистецького й величного характеру, але... „правимъ русинамъ се не подобалося“.²

ЛІТЕРАТУРА.

Нотки 1—19 подані вище по I розділі.

²⁰ Див. „Українська Загальна Енциклопедія“, sub voce „Рачинський“.

²¹ Йос. з Болшова: „З Покуття“ 1852, називає його „Панковський“. Йос. Левицький: „Історія“ 1853. „Панковський“.

²² На Гуцульщині, біля Косова.

²³ Збірка ближче невідомого Левковича з р. 1836, що знаходиться в Бібліотеці Народ. Дому у Львові, під ч. 102.

²⁴ Проф. Йос. Воробжевич: Наши композитори. „Родимый Листок“, Чернівці, 1879, ч. 11—12, стр. 170.

^{25а} „Хроніка духовної семінарії Львівської від 1783 до 1888“, „Діло“, Львів, 1888, ч. 173.

²⁵ Родич композитора Ів. Лаврівського. Див. про це далі.

²⁶ „Зоря Галицька“, 1854, ч. 20, стр. 251.

²⁷ Анонімна стаття в „Вістнику“ 1862, ч. 90, стр. 357.

Стрий.

Д-р Зиновій Лисько.

ГРИГОРІЙ ЛЕВИЦЬКИЙ, український гравер середини XVIII ст.

Визначний київський гравер Григорій Левицький відіграв провідну роль в розвитку українського граверства середини й кінця XVIII ст., подібно тому, як у кінці XVII й початку XVIII ст. таке саме значення мав Олександр Антоній Тарасевич.¹ Власне ці два найбільші українські гравери старих часів творять цілу основу українського граверства XVII і XVIII ст., вони підносять його на незвичайно високий мистецький і технічний рівень, вони створюють цілу школу українського граверства, що гідно репрезентує Україну серед усіх народів Сходу Європи, а навіть дорівнює нас з досягненнями західно-європейськими.

Крім того, Григорій Левицький був також малярем, репрезентантом старої української школи козацьких часів, що розвивалася головню на західних зразках ренесансового й барокового мистецтва, не позбавлена однак виразних своєрідних ціх. Знову ж син Григорія Левицького — Дмитро Левицький (1735—1823), що одержав свою початкову мистецьку науку в свого батька, був визначним портретистом світового значення. Один і другий становлять собою живий, безпере-

¹ Див. V. Sičynskyj: Der Kupferstecher Alexander Antonij Tarasewytsch. „Gutenberg-Jahrbuch“, Mainz 1933, ст. 164-168; Монографія автора: Олександр Антоній Тарасевич (1672-1720), Прага 1934, ст. 24+ П. таб.

ривелий зв'язок поміж старішою й новішою українською культурою. До того ще Дмитро Левицький, як визначна індивідуальність української мистецької культури, з перенесенням своєї діяльності до Петербургу, розпочав там зовсім нову добу в розвитку російського мистецтва. Добу її цілковитої європеїзації з відтінком універсалізму й навіть космополітизму, що так її відрізняє від попередньої „московської“ доби, коли закостенілі й законсервовані форми псевдо - візантійської „школи“ чи то власне мертвого шаблону, виключали всякий поступ, усякий дальший розвиток т. зв. московської іконописної школи.

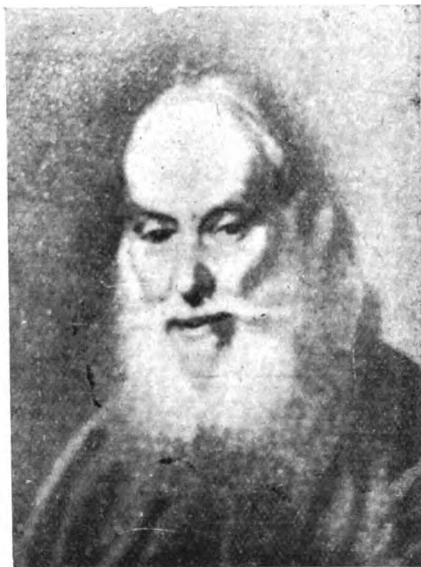
Тому постать гравера Григорія Левицького, що жив на межі двох часів, збуджує значний інтерес, а його творча праця вводить нас у саму глибину культурних осередків і мистецьких течій, значення яких значно виходить поза межі України, та сягають на великі простори цілої Східної Європи.

*

Не зайве буде докладніш спинитися на біографії гравера, яка являється, до певної міри, типовою для українських мистців, що освітлює тяжкі умови праці в Україні під російською надвладдою та постійне прагнення українських мистців до мистецької освіти на Заході. Біографія Левицького типова не тільки для XVIII ст., але в такій же мірі для найновіших часів. І не один з сучасних українських мистців-графіків перейшов і пережив зовсім те саме, що й молодий Григорій Левицький!

До речі, треба відзначити, що Гр. Левицький — єдиний зо всіх українських граверів — має менше-більше розроблену біографію в цінних працях К. Широцького і В. Модзалевського.² Поза тим з літератури про нашого мистця є кілька відривчастих відомостей, розкиданих по різних словниках і статтях, на які будемо покликуватися при дальшому викладі.

² К. Ладженко (К. Широцький): Життя и деятельность Григорія Кирилловича Левицкаго, „Искусство“, Київ 1914, №5-6, ст. 175-189 і окремо, Київ 1914, ст. 14 + 2; В. Модзалевський: До біографії українського штихара Григорія Левицького, „Збірник Секції мистецтв Україн. Наук. Тов.“ т. I, Київ, 1921, ст. 25-30.

Портрет Григорія Левицького в виконанні його сина Дмитра Левицького.

Рід Левицьких, до яких належить наш гравер, походив з Правобережжя й колись мав назву Носів. Після „Руїни“ один з них — Василь Ніс переселився до південної Полтавщини та оселився в містечку Маячці, де став у 1680 році священиком при Михайлівській церкві. Маячка, над річкою Орелею, Кобеляцького повіту Полтавщини, тоді була сотенним містом Полтавського полку. Сил і внук Василя Носа — Василь і Степан (1691—1704) теж були священиками при тій самій Михайлівській церкві м. Маячки. Син останнього Кирило був батьком нашого мистця — Григорія Левицького. Кирило Ніс (Левицький) був священиком у Маячці, а потім у Богородичній фортеці в Новоселиці над річ. Самарою, що в 1794 році московський уряд перейменував на „Новомосковське“³.

Зміна прізвища „Ніс“ на „Левицький“, як припускає В. Модзалевський, могла повстати в Києво-Могилянській Академії, де, правдоподібно, вчився Григорій Левицький і де був звичай заміняти прості і „негарні“ прізвища на більш панські й „милозвучні“. Знову ж на думку В. Широцького, змінив своє прізвище на Левицького ще батько нашого гравера.

Рівно ж точно не встановлена дата народження нашого мистця й її можна виводити тільки на підставі пізніших дат з життя гравера. Найправдоподібніше встановити дату народження Григорія Левицького на 1697 рік, як це робить А. Скворцов³ і В. Модзалевський.⁴

Дальший життєпис мистця мусимо виводити від дуже важного документального запису 1743 р., що знайшов В. Модзалевський. А саме, рідна тітка Григорія Левицького свідчить перед вищою духовною владою, що „скоро по Полтавской баталії... отець Григорій Левіцькій безвѣстно з мѣстечка Маячки в малих лѣтєхъ билъ сийшоль, о которомъ не слыхали больше двадцяти лѣтъ і не печаяли его в живихъ“ і далі, що він „паче чаяній виїшол з нємецкой землі“.

Отже, Григорій Левицький покинув рідну Маячку ще в молодих роках і пішов шукати щастя на чужині — в Німеччині. Як слушно вказує В. Модзалевський, це сталося очевидно в час боротьби Мазени з Петром I — зараз після поразки українських і шведських військ під Полтавою 1709 р. В цей час, як відомо, російський генерал Кампель винищив усе населення містечок Маячки й Нехворощі за їх прихильність до Шведів та акції гетьмана Мазени.

Молодий 12-ти літній Г. Левицький, правдоподібно, втік весною 1709 р. перед російськими військами, заховався в таборі українських військ та подався з ними за кордон.

Першу й разом із тим найстаршу відомість про нашого гравера здібаємо в Словнику мистців G. J. Dlabacz-a,⁵ де читаємо, що Gregor

³ А. М. Скворцовъ: Д. Г. Левицькій. Москва, 1916. ст. 20.

⁴ Збірник Секц. мист., ст. 26.

⁵ G. J. Dlabacz: Allgemeines historisches Künstler-Lexikon. Prag 1815, b. I, ст. 200. Ця рідким виданням автор користувався в Університетській Бібліотеці в Празі.

Lewitzky в 1732 році жив у Бреславі (Breslau) та виконав дуже чистий (sehr sauber) мідерит Ісуса Марії і Йосипа в манірі Anton'a Birkhardts'a. Цю відомість повторив також словник G. K. Nagler-а⁶ та інші словники.

Є ще припущення проф. Дм. Антоновича⁷, що „Григорій Левицький після Академії мандрував до Данцігу удосконалюватися в майстерстві гравюри“ але, нажаль, згаданий автор не подає про це потрібних джерел.

Рік 1732, як дата перебування гравера за кордоном, дуже правдоподібний і зовсім погоджується зо згаданою документальною звісткою, що гравер „більше 20-ти років був у німецькій землі“. І справді, коли ми від 1732 віднімемо 1709, будемо мати 23 роки — цебто час перебування Г. Левицького за кордоном.

Знову найраніша праця гравера, що зв'язана з Київською Академією та взагалі з Україною — вінєта до „Поетики“, походить із 1735 р. Значить у межах років 1732—1735 гравер переїхав в Україну й почав відтоді працювати в Києві.

Є певні підстави твердити, як це роблять Аскоченський, М. Петров⁸ та ін., що Гр. Левицький вчився в Київській Академії, де, як відомо, навчання рисунків і спеціально граверства стояли на дуже високому рівні. Вся біда тільки в тому, що Левицьких у Академії було багато в різних часах і не можна напевне твердити, коли саме був в Академії студентом наш Григорій Левицький (Ніс). Однак, маючи на увазі попередні дати з життя гравера (1697, 1709, 1732 і 1735) — виходить, що Григорій Левицький міг вчитися в Академії в Києві після 1732 р. і виконав у 1735 р. вінєтку для академічного підручника.

В 1740 р. гравер іменується в актах „київським жителем“ і „коперитихарем“ (птихарем на міді). В цьому році він купив у Києві на Подолі в місці „от мясного ряду к рибальському двору“ власну хату за 20 рублів від вдови Марії Василихи Цилюрички, та тізніш мав чимало клопоту з хатою, бо вона стояла на церковній землі, а крім того був, владителька хотіла дістати дім зповоротом. Боли саме став наш гравер священником, можна встановити тільки приблизно. В. Горленко і Д. Ровинський встановляють на 1738 р.,⁹ В. Модзалевський на 1741 р., хоч перший підпис Гр. Левицького як „Презвитер“¹⁰ походить з 1745 року.

⁶ G. K. Nagler: Neues allgemeines Künstler-Lexikon, B. VII, München 1839, ст. 475.

⁷ Д. Антонович: Скороч. курс історії україн. мистецтва, Прага, 1923. Літограф. лекції, ст. 234.

⁸ В. Аскоченський: Київъ съ древнѣйшимъ его училищемъ Академією, ч. II, Київ 1856, ст. 85; Н. Н. Петровъ: Акты и документы, относящіеся къ історіи Київской Академіи, отд. II, т. I, ч. 2, прилож., ст. 427.

⁹ В. Горленко: Д. Г. Левицький. „Рус. Архивъ“, 1892, X, 208; Русскій біографическій словарь, лит. Д. Спб. 1914, ст. 148; Д. Ровинскій: Подробный словарь русскихъ граверовъ, Спб. 1895 (посмер. вид.), т. II, ст. 587.

В році 1743 і пізній гравер вів спір перед духовною владою за своєю ріднею за спадщину по своєму батькові. Як скаржилася тітка нашого гравера, Гр. Левицький не тільки „от всѣхъ доходовъ изъ дѣтми отрѣшилъ“, але забрав ще й її спадщину й сіно, що залишилися після смерті її чоловіка, попереднього священника Маячки — Олексі Степановича Носа. який умер в 1736 р. З цієї скарги довідуємося власне про перебування гравера за кордоном „люнад 20 років“, як це згадано вище.

В 1746 р. Григорій Левицький згадується у м. Маячці, як місцевий священник. коли він клопотався про іконостас церкви св. Михайла.

В 1753—1756 роках наш мистець, разом із своїм сином Дмитром та малярем Антроповим, брав участь у розписі Андріївської церкви в Києві. Нажаль, ці мальовила пізнін „реставрувалися“ й майже зовсім знищені.

Є також відомості, що в 1754 р. Гр. Левицькому доручили були „неискусной резби икони въ намѣстияхъ Нехворощанскомъ, Царичанскомъ, Орлянскомъ и Мишуринорозькій отобраты, отобравши оныя, въ Духовное Правление представить“, цебто нашого гравера призначено „ревизоромъ благолюбія храмовъ“ в тих „намѣстияхъ“.¹⁰ Із сповідних відомостей маяцької парохії того самого 1745 р. також довідуємося, що тоді Гр. Левицький мав родину, що складалася з жінки Агапії і 4 дітей — Дмитра (будучого великого портретиста) 19 років, Марії 13 років, Івана 12 років і Прокопа 7 років. З того виходило б, що мистець оженився десь коло 1734—1735 року, ц. т. по повероті з закордону (після 1732 року).

Деякі дослідники, як В. Горленко,¹¹ а за ним Д. Роше¹² і К. Широцький, вказують, що піби Гр. Левицький був один час завідуючим („справщиком“) Києво-печерської лаврської друкарні, але ці відомості не стверджено документально, не зважаючи на пильні розшуки в архіві Лаври П. Попова.¹³ Але залишається безсумнівним, що гравер мав якесь відношення до лаврської друкарні, для якої й працював, як гравер.

Означити з потрібною докладністю, в яких роках мистець жив у Києві, а в яких — у Маячці, навряд чи можна. Правдоподібно, в 50-их роках Гр. Левицький постійно жив у Києві, де мав власний дім на Подолі й чимало великої праці для київських видань. Нато-

¹⁰ В. Горленко: Д. Г. Левицький („Рус. Архив“, 1892, X, 208). Його ж: Українські быдла, Київ 1899, ст. 121 і поправки В. Модзалевського („Збірник Секц. Мист.“ Київ 1921, ст. 30). В. Горленко: Дмитро Левицький, Полтава 1919.

¹¹ В. Горленко: „Рус. Архив“ 1892, X, 208; його ж: Українські быдла, ст. 119; С. П. Дягилева. Русская живопись въ XVIII в. т. I. Д. Г. Левицький (з біографією мистця В. Горьєнка), Спб. 1902, ст. 74.

¹² Denis Roche: Un portraitiste Petit-Russien en temps de Catherine II. Dmitri-Grigorévitch Léviski, „Gazette des Beaux-Arts“, Paris 1903, № 6, ст. 496.

¹³ П. Попов: Матер. до слов. україн. граверів, Київ. 1926, ст. 68.

мість у Маячці заступав його „вікарій“, про що свідчить жалоба на вікарія, подана Гр. Левицьким до київського митрополита в 1760 р., де читаємо, що „оць іерей Левіцькій в Києвъ находится, и притомъ въ дѣланіи таблицы для печатанія антимишовъ трудится и, того-де ради, до окончанія того дѣла з Києва отлучитися не можетъ. Жена же его іерея Левіцькаго, с малолѣтними дѣтми в дому пребывая, отъ опредѣленнаго наблюдающаго за его приходомъ сосѣдняго священника не получаетъ законной части доходомъ и самонужнѣйшаго дневного пропитанія лишается“.¹⁴

В тому самому 1760 році мистець, правдоподібно, остаточно переїхав до Маячки. З цього часу вже не залишив жодної своєї (датованої) праці.

З різних фактів життя Гр. Левицького виходить, що була це людина енергійна та завзята. Він рішучо боровся з своїми противниками та вмів скрізь і при всякій нагоді знаходити підтримку у вищих „сферах“. Крім своєї граверської праці добре пильнував своїх господарських справ — маєткових і родинних, як це вказують різні документи про його спір за батьківську спадщину в Маячці, спір за право власності дому на Подолі в Києві, непорозуміння з своїм „вікарієм“ у Маячці та ін.

Найбільш інтенсивний період діяльності мистця як гравера припадає на роки 1737—1757, с. т. коли йому було 40—60 років. Також остання датована праця гравера походить із 1757 р.

Змер Григорій Левицький 19 травня 1769 р., маючи понад 70 років. Зберігся прекрасний портрет мистця, що переходується тепер у „Рум'янцевському“ музеї в Москві. Цей портрет був з пієтизмом намальований його сином — відомим портретистом Дмитром Левицьким. Хоч портрет має дату 1779 р., с. т. виконаний після смерті Григорія Левицького, але певно був намальований з давнішого рисунка або іншого портрета, намальованого раніш, за життя славного гравера.¹⁵

В. Горленко подає такі свої враження від портрета: „Цей твір, очевидно, малювався для себе з можливою прецизністю й замишлянням. В ньому нема нічого такого, щоб говорило тільки про ефект. Усе незвичайно просте, але простота вишукана, вища простота. Цей старий священник — один із представників тієї української інтелігенції, що купчилася коло Могилянської Академії... Обличчя цієї людини дивиться на вас живе, з минувшини: високий знаменито намальований лоб, сині, вже вогкі від старости очі, очі мистця, що жадібно вдивляються й схоплюють речі, загальне враження смутку (задумливості). Цей портрет — належить до тих творів, що зразу не вражають, але що більше до них вдивляєшся, то більше цінити і любиш. Це один з найдосконаліших праць Дмитра Левицького“.¹⁶

¹⁴ В. Горленко, „Рус. Архивъ“, 1892, X, 208-209.

¹⁵ В. Горленко: Д. Г. Левицькій, „Рус. Архивъ“, 1892, X, 208, 217; І. Чупин: Дмитро Левицький, Харків, 1930, ст. 18.

¹⁶ „Рус. Архивъ“, 1892, X, 217.

Григорій Левицький — це передовсім яскравий і типовий виразник своєї доби. Вийшовши з великого культурного осередка, яким був тоді для цілого сходу Європи Київ, та придбавши й удосконаливши свої теоретичні та практичні знання за кордоном, наш мистець виступає в Києві як людина всебічно освічена. Знаючи мови — грецьку, латинську, німецьку і, розуміється, польську й російську, він крім граверської праці займається також літературною працею. Його висока вишколеність дає йому можливість легко й майстерно справлятися зо складним змістом деяких гравюр, що присвячувалися урочистим подіям і високим особам. Та сучасність вимагала пишних і грандіозних форм, прибраних у замисловатих символах та алегоріях. Все це не завдає нашому граверові труднощів. Він однаково добре ознайомлений і з класичною мітологією, і з християнською патрологією, і зо всіма тонкостями символіки, почерпнутої зо східної й західної образотворчості.

Працюючи в часи пізнього бароко й рококо, мистець репрезентує собою також вужчу добу українського мистецтва, коли стиль бароко позбавляється надмірної переладованості й декоративності форм, і ступнево наближається до класичності. Тому у Г. Левицького бачимо деяку статичність, строгу рівновагу в композиціях, видержаність і міру в декоративних додатках. Що швидкоплинтя перед тим намітив своюю тонкою мистецькою інтелігенцією великий наш гравер Олександр Тарасевич, очищуючи тяжкі барокові форми від черезмірного нагромадження, — то довершив тепер Григорій Левицький своєю розсудливою й зрівноваженою чисто-розумовою аналізою.

Крім прекрасного рисунка й дуже чистої граверської техніки, треба відмітити у Гр. Левицького особливу скульптурну модельажу й пластичність форм, що, в парі з м'яким і легким штрихом, надають його фігурам, спеціально жіночим, особливої припадності.

Як вихованець Заходу, Гр. Левицький, розуміється, широко користувався композиціями кращих майстрів світового мистецтва. Загально можна сказати, що він був добре ознайомлений з визначними майстрами, зокрема знав Джьотто, Чімабуе, Орканья, широко користувався композиціями Греко, Кореджьо, Мурільо.

З граверів приходять на увагу передовсім Єремія Фальк, Хр. Вайгель, М. Фішер, Я. Відтек та інші, про яких згадаємо нижче.

Відомо нав'сього 42 гравюри Г. Левицького, виконані виключно мідеритною технікою. Тому твердження В. Модзалевського та проф. Д. Антоновича, що гравер „лишив праць небагацько“, далеко відбігає від дійсного стану. Переважна кількість цих гравюр — це ілюстрації до різноманітних київських видань, релігійного й алегоричного змісту. Відомі також портрети гравера: Романа Коши, Іларіона Пегребецького, Рафаїла Заборовського й Дмитра Ростовського. Але найбільш цікавою сторінкою діяльності гравера являються знамениті академічні тези та GRATULACIЙNІ грамоти, що займають в історії українського граверства визначне місце.

Цікаво відмітити, що гравер, коли підписувався, то завжди повним іменем і прізвищем, не рідко також із зазначенням місця виконання (Київ, Подол), а навіть з датою виконання гравюри. Різних варіантів підписів є багато, й тут наведемо головніші, притримуючись точної трапскрипції:

Григорій Левіцький, Григорій Левіцький, Gregorius Lewicki, Григорій Левіцький Київь, Greg. Lewickij Kiovie Григорій Левицький Києвь, Григорій Левіцький Києвь Подоль, Григорій Левіцький scul. Києвь, Дьлалъ Григорій Левіцький въ Києвь, Gregorius Lewitski Kijowiae in Podol sculp., Gregorius Lewicki Sculp. Kijow. Podol, Іерей Григорій Левіцький, Презвутерь Григорій Левіцький 1745 фев. в Києвь. Нарешті найбільш докладний підпис: „Презвутерь Григорій Левіцький полку Полтавскаго городка Маячива въ Києвь 1745 марта видьлалъ“.

До найстарших відомих праць гравера треба віднести мідерит Ісуса. Марії й Йосипа, про який згадує словник G. J. Dlabacz-a (Прага, 1815. I, 200). Очевидно, походить коло 1732 р., коли гравер жив у Бреславі. Потрібно відзначити, що зносини України з містом Бреслав на Шлеську датуються з найдавніших часів. Звідси приїздили, починаючи з XIV ст., до Галичини й на Правобережжя різні майстри й ремісники, сюди Україна спрямовувала свій торг. Бреслав як столиця Шлеська, від найдавніших часів зазнала також східних впливів, зокрема візантійського мистецтва. Нарешті тут завжди була значна колонія слов'ян, переважно поляків і чехів. Отже перебування нашого гравера в цьому культурному осередкові на межі германсько-го й слов'янського світу треба вважати не випадковим явищем.

На жаль, нам не відома ця перша праця Гр. Левицького тому, що досі не була опублікована й не знайдена в жодних збірках. Однак Г. Дябач додає, що вона виконана в манірі Antona Birkhardt-a. Anton Birkhardt (1677-178). народився в Авгсбургу, дуже плодовитий гравер, що виконав понад 300 гравюр. Вихованець баварського придворного мідеритника К. Г. Амблінга в Мюнхені, пізніше повернувся до Авгсбургу, до в самому кінці XVII ст. виконав цілий ряд прикрас для різних видань. Був також у Венеції, Франції, Англії і Голандії, де поглибив свої знання. Від 1711 р. напостійно оселився в Празі, де й помер. Поміж граверами першої половини XVIII ст. в Чехії. А. Біркгарт займає визначне місце.¹⁷ Він володіє дуже доброю штихарською технікою, тоді як у рисунку часами зустрічаються зле вписовані деталі, чого м. інш. не було у Гр. Левицького. В Празі А. Біркгарт виконав також чимало портретів та ін. гравюр, причім його алегоричні, особливо жіночі постаті, наприклад в обрамуванні портрета Ф. А. Шпорка 1715 р.,¹⁸ справді дають дещо подібне до таких же але-

¹⁷ Thieme-Becker: Allgem. Lexik. d. bildent. Künstler, т. IV, ст. 50; P. Toman: Slovník československých výt. umelců, Praha 1927, ст. 25; Nowý velký ilust. Slovník naučný, Praha 1929, т. 2, ст. 313.

¹⁸ Репродукція в „Památky archeologické“, Прага, т. XXVII, таб. VI

горичних фігур Гр. Левицького. Та все таки в нашого гравера ці фігури більш граціозні й делікатні, як у А. Бірґгардта. Зрештою останній більш викочував репродукції з праць різних малярів, тому подібності поміж Гр. Левицьким і А. Бірґгардтом треба шукати тільки в манієрі штрихування. В цьому відношенні подібність найбільше виявляється в способах штрихування зборів одягу з мальовничо-розкиданими білими плямами.

*

До найстарших відомих нам з репродукцій праць Гр. Левицького відносяться три гравюри, що зв'язані з Київською Академією й що мають підписи гравера з датами 1735 і 1736. Перша з них — це обрамовання для вставлювання в них рукописних академічних „тезисів“, де м. ін. є герби Петра Могили й Рафаїла Заборовського. Друга — титульна сторінка для рукописного підручника проф. Київської Академії М. Довгалевського — Курсу поетики (*Hortus poëticus*) 1736 р. і третя — подібного характеру рамка для заголовків рукописних книжок, вданому випадкові „Путника“ Серапіона Множинського-Каянова 1751 р. Ці мідерити виконані в делікатних формах із легкою ренесансовою орнаментикою й високою граверською технікою, яка не залишає сумніву, що Гр. Левицький здобув солідну граверську освіту десь у Німеччині ще до повороту в Україну, евентуально перед вступом до Київської Академії.

Далі маємо цілу серію — 20 гравюр нашого гравера, що становлять собою окрему цілість, а які були видруковані в виданнях києво-печерської Лаври: „Євангеліє“ 1737 р., „Апостол“ 1737 р. і „Апостол“ 1752 р. Тут крім 2 титульних сторінок і Розп'яття, виображено євангелістів Матвія, Марка, Луку, Івана; апостолів Павла, Якова, Петра. Юду та цілий ряд сцен із життя Христа. Найкраще з них виконані фігури ап. Петра, Якова, Івана та Юди в „Апостолі“ 1752 р. Це великі гравюри на цілий аркуш розміру 25x14½ цм., де апостоли змальовані на цілий зріст. Хоч композиції тут не зовсім самостійні, але що до рисунку й граверської техніки — може найкращі праці нашого мистця. В „Діянняхъ Апостольскихъ“ 1737 р. звертають на себе увагу титульна сторінка з видом головної церкви Лаври, й окрема гравюра з тією самою будовою, що передане дуже вірно й докладно.

Автор словника українських граверів, П. Попов, торкаючись згаданої серії праць Гр. Левицького, подає, що одна з гравюр Гр. Левицького в „Апостолі“ 1737 р.: „Появлення Іс. Христа Івану Богослову“ серед 7-ми світильників, є копією з гравюри Вейгеля в „Biblia Ectura“ (Augsburg 1695) з малюнка G. C. Eimnart'a.¹⁹ При цій нагоді цікаво подати біографію цього мідеритника, що являється не відокремленням прикладом, який „стаж“ переходили гравери в XVII-XVIII ст., та до певної міри з'ясує нам питання, як міг перейти свою життєву дорогу Г. Левицький, перебуваючи на чужині. Отже Хрістоф Вейгель

¹⁹ П. Попов: Матеріали до словника, Київ 1926, ст. 74.

народився в Чехії і вже 12-ти літнім хлопцем (так само, як і Гр. Левницький!) помандрував по світі. Спочатку вчився ювелірівства, пізніше працював у відомого Ергарта Вейгеля (очевидно свого родича) над виробами інструментів. В 1673 р. переселився до Авгсбургу, де вчився гравецтва під проводом Андрія Вольфганга. В році 1678 продовжує свою науку в М. Küssel-a, а після смерті останнього в 1682 р. переноситься до Відня.²⁰

Далі П. Попов подає також, що гравюра Гр. Левницького 1752 р. ап. Петра є збільшена копія фігури апостола з складної композиції гравера Visscher'a з малюнку M. de Vos'a в „Historiae sacrae Novi Testamenti .. ed ente Nikolas Iohannis Piscatore“ (арк. 123). На жаль, П. Попов не подає, про якого Фішера тут йде мова, бо було їх кілька. Певніше, що про Claus Niklaus Johann Visscher'a. Є це голландський гравець, уроджений в Амстердамі в 1580 р. Виконав він багато праць, зокрема краєвидів, видів замків і портретів, при чім крім самостійних композицій чимало запозичав від інших майстрів.²¹ Таке запозичання й навіть копіювання було звичайна річ в гравецтві старих часів. Тому не приходить дивуватися й про деякі запозичання також у нашого гравера. Власне оце наслідування найкращих й найвибагливіших майстрів Заходу свідчить про всестороннє мистецьке знання нашого майстра та його вміння бездоганно віддати найтяжчі гравецькі способи та маніру гравірування першорядних мистців.

Шукаючи спорідненностей і запозичень у композиціях наших мистців, мусимо також з найбільшою обережністю ставитися до т. зв. „порівняльної методи“, як засобу відшукування мистецьких впливів визначних майстрів або цілої мистецької школи. Гравецькі репродукції звичайно були такі поширені по цілій Європі, й зокрема в Україні, що гравери могли запозичати певні концепції, а то й просто копіювати образки, незалежно від того, чи самі перебували в тому мистецькому осередку, звідки вийшли первовзори, чи взагалі були зв'язані з певною гравецькою школою, чи, нарешті, вчилися в певного майстра. Запозичення знаних композицій свідчать передовсім про круг зацікавлення мистця, його підготовленість, вишкіл і майстерство, коли він може піднятися якогось певного копіювання. Бо коли гравець не має доброго вишколення, він не в силі виконати копію визначного майстра. Однак, порівняльна метода дає значні результати при студіях гравецької техніки й маніри гравірування. У кожного гравера, поза безсумнівними індивідуальними особливостями, все відбивається якась школа чи маніра навчителя або певний комплекс гравюр, що служили йому зразками.

Роблячи такі порівняльні екскурсії, спостерігаємо, що деякі зо згаданих мідритів Гр. Левницького, особливо „Апостоли“, пригадують праці відомого гравера J. Falck'a, особливо в способі штрихування.

²⁰ G. K. Nagler, т. 21, ст. 223.

²¹ Rost: Handbuch für Kupferstecher und ihre Werke, т. V, Zürich 1801, ст. 416-417.

Єремія Фальк (1609—1677) народився й умер у Данцігу, і належав до лютеранської церкви. На багатьох своїх гравюрах підписувався „Polonus“ (Данціг тоді належав до Польщі). Учень, правдоподібно, знаменитого данцігського гравера Гондіуса,²² автора портрета гетьм. Б. Хмельницького та мідеритів з мап України Боллана. Техніка Фалька, поза надто великою педантерією й сухістю в представленні предметів і різних деталей одягу, може конкурувати, як каже П. Крістеллер, з найкращими нідерландськими граверами.²³ Серед майже 500 праць гравера є багато портретів (м. ін. також зв'язаних із польським життям), книжкових заголовків та інш. також чимало репродукцій-копій із малюнків різних малярів. Подібність нашого гравера з Фальком виявляється найбільш у тонкій і м'якій передачі пунктирною манірою освітлених місць і глибоких тіней оксамитної та інш. матерії при допомозі перетинаючої штрихівки під кутом коло 45°. Так само добре, з великим почуттям форми й матеріялу, передає в обидвох граверів, набрані збори одягу з мальовничими контрастами світлотіні.

(Далі буде).

Володимир Січинський.

ГОРАЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.

(Докінчення).

Найкращий і справжній перекладач-мистець од та інших Горацийських творів — це Микола Костянтинович Зеров, б. професор Київського Вищого Інституту Народньої Освіти, відомий теж як видатний критик та дослідник українського письменства та оригінальний поет-неокласик, що дав нам дві пречудні збірки своїх перекладів із римських поетів (ліриків та епіків) та оригінальних поезій, в історії нашого письменства й тому треба дуже шкодувати, що ці чудові переклади в нас майже зовсім невідомі, а обидві збірки Зерова в нас велика бібліографічна рідкість. Переклади Зерова відзначаються двома прикметами: високо артистичною формою та зразковою мовою й геніяльною умілістю передавати в нашій мові думки первотвору. Попередники Зерова дбали передусім про вірність і згідність з оригіналом і це було справді в їх перекладах, і легко це виправдати, бо їх призначувано головним чином для школи. Якщо можна так висловитися, то були вони більш професорські, ніж поетичні. Взагалі в Галичині вимагали дослівності перекладу, щоб „перекладач держався строго оригіналу й перекладав стрічка за стрічкою, слово за словом“.¹

Переклади М. Зерова є й вірні й високо поетичні. Це пелаче

²² Thieme-Becker: Allgem. Lexik. d. bildn. Künstler, т. 11, ст. 213-214.

²³ P. Kristeller: Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten. Berlin. 1905, ст. 445.

¹ Др. Ярослав Гордійський: Переклади й переспіви з класичних поетів Тараса Франка. — „Наша Школа“. Р. VI. Зш. 1. Львів-Чернівці 1914.

Його власні твори, що є справжньою прикрасою нашої літератури й під мистецьким оглядом дорівнюють латинським першовзорам.¹ У них нема ані штучности, ані сухости, ані напушистости звичайних перекладів, ані буденности, чи прозовости виразів, його вірші мелодійні, неначе з криці викуті одноцільні твори, а найвищою їх прикметою є те, що перекладач, сам на високу міру поет, а при цьому й прекрасний знавець латинської мови, вміло поєднує латинську ритміку з нашими римами, а латинську фразеологію й образову мову чудово передає українською мовою, вкінці вміє віддати в своїх перекладах ніжність, повагу та врочистість тону й настрою Горація та витонченість (фінезію) його форми.

Я вже раніш навів у двох місцях зразки перекладів Зерова, щоб порівняти з його попередниками, а тепер наведу ще один зразок, а саме переклад оди III, 26 п. н. „До Венери“:

Чи то ж давно дівчат я чарував собою
І добрим вояком в безкровнім був бою?
А нині — вислужену зброю
І барбітон богині оддаю.

Сюди, сюди до ніг народженої з піни
Складайте, браття, з лівої руки —
Ліхтар мій, що розгонив тіни,
І кий, що розбивав замки.

А ти, прославлена в південному Мемфісі,
Перед твоїм яням схиляюсь я лицем,
Молю, Бупридо: розмахнися
Над Хлоєю святим блечем.

М. Зеров дуже вдатно й зручно перемагає важкі скелі латинської фразеології (зв'язаної часто з мітологією) й прегарно вміє підбирати наші вислови, пропускаючи деякі речі первотвору, що в нас не були б зрозумілі, й дає нам образову мову, що вміє промовити до уяви й душі новочасного читача. Тому теж і важко сказати, котрі переклади його од кращі, бо всі вони мають неоцінену вартість. Наприклад: як лаконічно, стисло й по-мистецьки переклав він кінець оди I, 11 (Dum loquimur).

Минає хутко час. Лови, лови хвилини (= carpe diem),
Не вір прийдешньому, що пам назустріч лине.

На закінчення цього розділу згадаю про зацікавлення Горацієм серед нашої молоді й зв'язані з цим молодечі спроби перекладів його творів, н. пр. учня перемиської української гімназії Т. Крупи, що переклав дві оди III, 1. й III, 30. й виявив деякі зусилля в перемаганні трудностей лат. тексту, як ось:

Я памятник створив собі тривкіший криці,
Вищий, ніж фараонів пірамідні шпичці.
Не подолать його ні довгочасним зливам,
Ні бурям, ураганам, аквілонам.

¹ О. Дорошкевич: Підручник історії української літератури. Видання третє. Книгоспілка. Київ 1927, стр. 301.

Другу його переспівану оду (III, 1) виголосили учні в збірній декламації на Класичному Вечорі, що його влаштувала молодь української державної гімназії в Перемишлі дня 1. березня ц. р. Це було в нас єдине прилюдне святкування роковин Горація.

2. Еподи Горація.

Еподи, це середньої величини частково ліричні твори зачіпно-злобного змісту, що в них після довшого рядка наступає короткий еподос, начеб доспівка. В еподах Горацій нападав на поодинокі типи людей із усякими пороками, а в 3 еподах обмірковував політичні події.

Із усіх 17 епод перекладено в нас дуже мало. Перший перекладач епод — це Тарас Франко, що у своїй збірці „Старе вино“ помістив переклад II. еподи п. н. До Альфія — лихваря (стр. 37-39) і X. До Мевія, лихого поета (стр. 40), а в другій своїй збірці III. еподу „Любовні чари“ (скрізь у них ямбічний вірш). М. Зеров у збірці „Камена“ (стр. 40-42) дав переклад XVI. еподи п. н. На острови щасливих! Вкінці Святослав Гординський помістив у 2. ч. „Назустріч“ (15. I. 1936) переклад VII. еподи п. н. До Римлян. Брак місця не дозволяє мені докладніш обмірковувати ці переклади, але вони здебільш підходять до перекладів од цих самих перекладників. Найвище стоїть переклад М. Зерова, а в перекладах Т. Франка є деякі дуже гарні місця. Переклад С. Гординського новочасний і літературний, може тільки його вірш не є скрізь такий мелодійний, як Зерова. Мова його чиста, стиль поетичний, ритміка первотвору (ямбі). Для зразку подаю початок цього перекладу VII. еподи:

Куди ж ви біжите, злочинні? І навіщо
Правця по мечі вдаря?
Чи ж кров'ю римською окроплені не всі ще
Поля й Нептуніві моря?

З цього короткого відривку бачимо, що й найновіший перекладач Горація не дає дослівного перекладу, подібно, як це є в інших мовах, н. пр. у польській. Для прикладу зачитую початок цієї самої еподи в перекладі проф. Й. Завіровського:¹

Dokąd lecicie, zbrodniarze? przecz dłonie
Wasze brzeszczotów ukrytych dobyły?
Czyż pola wszelkie, oraz morskie tonie
Mało łatyńskiej krwi się już napłyły?

Вільний переклад Горація бачимо теж у польського поета Й. Балька (н. пр. I. 14. Do Państwa).

3. Сатири.

Сатири це побіч од друга ділянка, що в ній Горацій найбільш проглавився, і тому дуже часто про них згадують і частіше їх перекладають, ніж інші твори, н. пр. листи. На українську мову перекладено мало сатир. Дві сатири переклав для шкільного вжитку Іван

¹ Horacy. Wybór poezyj. Przełożył i opracował prof. Józef Zawłrowski. Kraków 1923, стр. 9.

Франко, а саме сатиру I, 9. п. н. Причепа і 6. сатиру II. книги п. н. Город і село.¹ Переклад цих сатир гарний і не разить уже цією дослівністю, що її видно в перекладі од. Латинський гексаметер заступає він зовсім удатно п'ятистоповим ямбом. М. Зеров переклав тільки одну Горацову сатиру II, 6.,² але цей переклад є такий високомистецький, як і його переклади од.

4. Листи.

Один лист, а саме I, 20. п. н. „До моєї книжки“ переклав Іван Франко й помістив у „Взорах поезії“ (стр. 185-186), а крім цього Тарас Франко переклав частину (453-476 р.) довгого листа до Пізонів (II, 3), що має окремий пізніший наголовок „De arte poetica“ (Про поетичне мистецтво). Це відривок п. н. „Карикатура поета, глуз над поетичним шалом“ помістив він у своєму „Нарисі історії римської літератури“ (Львів 1921, ст. 87).

II. Наукові статті та розвідки про Горація.

Про Горація писали ось ці українці: Тарас Франко у вище згаданому своєму „Нарисі...“ (стор. 84-89.), проф. Осип Роздольський коротку замітку в УЗЕ (с. v.). Др. В. Щурат у вступі до своїх перекладів (стр. 3.) дає „Погляд на жите зі становища поета“, а при перекладах пояснення, те ж саме робить і М. Зеров у 2 своїх збірках, а Тарас Франко подав життєпис Горація в своїй збірці „З чужої левди“ (стр. 23-24). Про статейку С. Гординського згадав я вже попередку.

З давніших розвідок наведу ось ці: 1. цікава розвідка Д-ра Івана Копача в латинській мові, поміщена в журналі класичної філології „Eos“ з 1901. р. „De Horatii rectae vitae praeceptis“ (Вказівки Горація про порядне життя); 2. Володимир Дикий: De sententiis et proverbiis Horatianis (Золоті слова й приказки Горація) у „Звіті дирекції ц. к. П. гімназії в Перемишлі „за шк. рр. 1903/4 й 1904/5“; 3. Петро Левицький: De natura infinitivi atque usu apud Horatium praeicipue Iurisco (Примкети дієсменника й його вживання в ліриці Горація) у Звіті П. Гімназії з німецькою мовою навчання у Львові за шк. р. 1891/2; 4. Прокіп Рибчук: Quibus grammaticis formis Horatius agentium fines in suis operibus expresserit — у Звіті польської гімназії в Тернополі за шк. рік 1892/3.

Наприкінці додаю, що вчитель гімназії в Рівному Євфимій Думанський склав мелодії до од Горація, а саме I, 1. 8. 11. 14. 21. 37. і III, 9., засновані частинно на мелодіях українських народних пісень, і ці свої композиції помістив у журналі „Kwartalnik Klasyczny“ 1930, стр. 253-256, як про це з признанням згадують автори збірної книжечки про Горація, а саме Л. Г. Моретін: *Essé poeta* і А. Рапапорт: *Q. Horatius Flaccus* (Львів 1933, стр. 225).

¹ Взори поезії і прози. Львів 1894, стр. 172-179.

² Антологія... ст. 32-37

III. Горацієвські мотиви в українській літературі.

Цих мотивів у нас мало й усі вони належать до найновішої доби в розвитку нашого письменства. Горацієвські мотиви посередні, що є доволі далеким відгомном лірики Горація, маємо в Чупринки, а виразніші й замітніші в М. Зерова й у Максима Рильського, відомого поета-неокласика й славетного перекладача „Пана Тадеуша“ А. Міцкевича. М. Рильський, як неокласик, радо бере мотиви з класичної старовини, однак перероблює їх на свій лад, модернізуючи їх, як про це свідчать поезії „Як Одисей, натомлений блуканням“, або „Дедал безсмертний, втілення пориву“.¹ Виразний Горацієвський мотив бачимо в його високоцінній поезійці „Червоне вино“.² Поет описує осінь під видом прозоро-жовтих трабів. Осінь — це символ нездійсненого щастя, за яким поет не каже тужити. А чому? Відповідає:

Прозора шклянка кришталева,
Вино червоне і хмільне...
Навколо шелестять дерева:
„Все збудеться і все мине“.

І тому поет радить керувати „на озеро спокою свої шукання молоді“ й закінчує в Горацієвському тоні:

„Минають дні, минає літо, —
Але нащо тужить за ним?
Прозору шклянку вщерть налита
Вином червоним і хмільним!“

У цій чудовій поезійці виразно позначається й епікурейський світогляд, неначе взятий від Горація, і його витончений естетизм, і його безжурно-веселий тон, і настрої та клич „Carpe diem“ (Лови хвилини!), як це ми бачили вже в оді Горація II, 3. *Ad Dellium*.³ А все таки поезія оригінальна, бо нема тут невідлужного наслідування й оброблення мотиву самостійне. Піднести тут треба й високоартистичну форму й наскрізь поетичний стиль та зразково чисту мову, що її так гарно й глибоко проаналізував і високо поставив проф. Огієнко, присвятивши М. Рильському окрему розвідку п. н. Сучасна українська літературна мова. Мова Максима Рильського.⁴

М. Зеров написав оригінальну поезію п. н. „Елія Лямія“ в циклі „*Media in barbaria*“ („Камена“ стр. 32.), до якої взяв, як мотто, початок 17. оди III. книги: *Aeli vetusto nobilis ab Lamo*, бо до Елія Ламії адресував Горацій 2 свої оді (I, 26. й III, 17).

Щоб віддати класичний колорит і показати, як уміє М. Зеров вживатися (вглиблюватися) в духа античної доби й видобувати із неї чудові цінності, наводжу її в цілості:

¹ М. Рильський: Під осінніми зорями. Друга книжка лірики. Видання 2. ДВУ. 1926. стор. 16. і 88-89.

² Там же, стор. 66-67.

³ Ол. Дорошкевич: *op. cit.* стр. 297. пише: „гармонія йому вживається... в тому „спокої“, який перенімається тісно з витонченим епікуреїзмом естета“.

⁴ Наша Культура, 1935. кн. 1, ст. 33-37, кн. 3, стр. 141-149.

Ще за дитинних літ бував я у Мессали.
 Улюбленці камен там зорями сіяли;
 Там набили серця, там чарували нас
 Вергілій і Тибулл, жалюбний Вальгій. Басс
 І Галля смутна тіль. Але в моєму серці
 Зосталися навів нестриманий Проперцій.
 Овідій сміливий та многомудрий Флакк.
 Приязні їхньої невимушений знак
 Цню я над усі тріумфи й консулати.
 Ти хочеш бачити їх руку, їх присвяти?
 Там, між поживквих книг, найкращий мій клейнод,
 Лежить автограф двох Горацієвих од.¹

Наш поет із усіх поетів Августової золоті доби вибирає й найвище ставить трьох, а між ними Горація, що йому надає оригінальний епітет „многомудрий“, а далі підкреслює, що найкращий клейнод, на думку інтелігентного римлянина, це рукопис двох од Горація, писаний його власною рукою.

До Горацієвських мотивів в українській ліриці думаю ще вернутись при іншій нагоді.

Євген Г р и ц а к.

П е р е м і ш л ь.

М. П. ВАСИЛЕНКО І ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.*

Дані про життя й працю М. П. Василенка. М. Василенко й О. Лазаревський. Василенко як історіограф, його рецензії, нарис про окремих діячів історіографії й окремі історичні пам'ятки. Археографічна праця Василенка. Праці з галузі історії й історії українського права, із всесвітньої історії, архівознавства, історично-літературні й етнографічні. Науково-організаційна та редакційна діяльність Василенка. Василенко, як науковий діяч — висновки й оцінка. Бібліографія наукових праць і рецензій Василенкових.

I.

Біографічних даних про Миколу Прокоповича Василенка опубліковано дуже мало, та й ті короткі відомості доводиться вибілювати з різних видань, як Хроніка Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка й протоколи інших наукових товариств (Українського Наукового Т-ва в Києві, Общества Нестора-Літописця), Протоколи Університету Св. Володимира, Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права Української Академії Наук, праця проф. Д. Дорошенка з історії України 1917-1923 рр. том I. і II., деякі статті самого Василенка, різні словники й т. інші. Ці відомості не тільки що дрібні, а ще й неточні та не в усьому погоджені між собою. Нпр., рік народження Василенка в одних зазначено 1866, а в других 1867. Таке розходження завважив навіть Й. С. у своїй некрологічній замітці в чеському Слов'янському Огляді.¹

¹ Підкреслення мої. Є. Г.

* Читано й обговорено на засіданні Історично-Філологічного Т-ва в Празі 25. II. 1936.

¹ „Slovanský Přehled“, Praha, 1935 p.

Та в цьому можемо сполягати на відомості, подані в Хроніці НТШ,² дійсним членом якого Василенко був обраний з 15. 11. 1911 р. Там зазначено, що М. Василенко, син дідича, народився 2. лютого 1867 р. в селі Есмані, Глухівського повіту на Чернігівщині, де батько Василенка мав невеликий хутір.³ Як твердить С. Іваницький, М. Василенко своїми родинними зв'язками через службу його батька в Глухівському повіті надто був зв'язаний із поміщицтвом.⁴

Середню освіту Василенко pobирав спочатку в глухівській прогімназії, а потім у полтавській гімназії, яку й скінчив у 1885 р. Після цього вступив він на медичний факультет дорпатського університету, але невдовзі залишив медицину й перейшов на історично-філологічний факультет тогож дорпатського університету. Що змусило Василенка їхати до Дорпату, не знати; але мабуть були якісь причини, бо до дорпатського університету з України на студії їхали звичайно ті, для кого з політичних або якихось інших причин був закритий вступ до ближчих університетів. Сам Василенко свідчить, що до дорпатського університету в інтересах його русифікації приймали й звільнених з інших університетів.⁵

В Дорпаті Василенко студював на відділі російської історії під керівництвом проф. О. Г. Брюкнера.⁶ Олександр Густавович Брюкнер (Alexander Brückner) був професором російської історії в дорпатському університеті з 1871 до 1891 р., а з 1891 р. його наступником став Євг. Шмурло. Брюкнер перед Дорпатом був професором новоросійського університету, де в нього виявився інтерес до російської історії. В дорпатському університеті, як свідчить Є. Шмурло,⁷ курси Брюкнера, бувши дуже різноманітні по змісту, зосереджувалися головню на XVI., XVII. і особливо XVIII. вв. Питання т. зв. „європеїзації Росії“, перенесення сюди західноєвропейські культури, а також і проблеми економічні та статистичні були улюбленими темами Брюкнера і як професора, і як письменника. Свої виклади він звичайно супроводив практичними вправами, яким уділяв завжди багато часу й надавав їм велике значення.

Крім Брюкнера, в дорпатському університеті в часи Василенкових студій були м. інш. іще такі професори. Катедру загальної історії (середніх віків) займав Ріхард Гавсман. Він же читав і допоміжні історичні дисципліни. Цей професор писав свої праці по-німецькому, мав багато слухачів і підготував немало наукових робітників, що зайняли потім професорські становища. Історію нових віків у той час викладав німець Отто Вальц (Otto Waltz). На кафедрі русского яз.

² Хроніка НТШ, 1912., Вип. 1, ч. 49, ст. 15.

³ Проф. Д. Дорощенко: Історія України 1917-1923. Ужгород, т. II.

⁴ „Повертута в минуле аграрна політика ліберальної буржуазії“. „Україна“, Київ р. 1932, ч. 1/2, ст. 121.

⁵ Записки Соціально-Економічного Відділу УАН, т. I, ст. XIV.

⁶ Хроніка НТШ, ч. 49, ст. 15.

⁷ Біографический словарь профессоръ и преподавателей Императорскаго Юрьевскаго бывш. Дерптскаго, университета за сто лѣтъ его существованія (1802—1902), Юрьевъ, 1903, т. II.

й літератури був Павло Висковатов. Катедру порівняльної граматики слов'янських мов („нарѣчій“⁴) займав І. Бодуен-де-Куртене. Логіку психологію, історію філософії, педагогіку читав до 1888 р. німець Густав Тайхмідлер, а потім Яків Озе. Це були — можна думати — головні університетські вчителі Василенка в Дорпаті.

Про студентське життя й працю Василенка в Дорпаті ми не знаємо майже нічого. Та навряд чи воно й позначилося чимсь яскравішим. Сам Василенко згадує тільки про свою приналежність до марксистського гуртка в Дорпаті. Гурток цей заклав там р. 1888 д-р Лесник, польський жид. Цей Лесник, як писав у 1923 р. Василенко,⁸ „тепер уже покійний... скінчив бернський університет і приїхав до Дорпату складати іспити за медичний факультет. Це був — зі слів Василенка — талановитий чоловік, років під 30, гарно освічений, взагалі переконаний марксист, що добре знав твори Маркса й тодішню марксистську літературу. Перебуваючи в Дорпаті щось із рік і готуючись до іспитів, д-р Лесник не гаяв часу, а дуже інтересно й розумно вів пропаганду марксистських ідей. Склався невеличкий гурток студентів під керівництвом Лесника. До цього гуртка — каже Василенко — належав і я, і дехто з поляків. Під проводом Лесника, гурток цей прочитав по-німецьки й французьки перший том „Капіталу“ Маркса, випишував „Neue Zeit“, а також усі видання Dietz'a, які дорпатська цензура вільно пропускала.

Історично-філологічний факультет дорпатського університету Василенко скінчив у 1890 р. Тоді ж він переїхав з Дорпату до Києва, і тут, як вільний слухач, слухав виклади та брав участь у семінарах проф. В. Б. Антоновича та М. Владимирського-Буданова (історія руського права).

В 90-х же роках починається й наукова праця Василенка. 24 листопада 1891 р. він став дійсним членом Історичного Общества Нестора-Літописця. Під впливом О. М. Лазаревського Василенко почав працювати над історією Лівобережної України. Для цього він збирав матеріали в Києві, Харкові, Полтаві й Чернігові. В 1892 р. Василенко став учителем російської мови в київській дівочій гімназії О. Байтель, а в 1894 р. перейшов, як учитель історії, до київської фундуклівської гімназії; того ж року він почав учителювати в київському кадетському корпусі, де й викладав історію аж до 1902 р. (у С. Іванницького — до 1903 р.⁹), коли залишив зовсім учителювання і вступив на службу міністерства внутрішніх справ, як секретар київського губ. статистичного комітету, а разом із тим і на службу міністерства фінансів, як невідмінний член губ. к-ту попечительства про народню тверезість.

На цих посадах Василенко затримався порівнююче недовго. В 1905 р. він подався в відставку. Того ж року він разом із М. Ратнером став фактичним редактором газети „Кієвські Отклики“, що їх

⁸ „Заниски Соціально-Економічного Відділу УАН“, т. I. ст. XV.

⁹ „Україна“, Київ, 1932, ч. 1/2, ст. 122.

видавав гурток громадських діячів; а в січні 1906 р. він на пару тижнів стає й одним із офіційних редакторів цього видання. На цьому становищі він підпадає й під адміністраційну кару, коли „Кієвські Откликни“ були міністром Дурново закриті. Василенка, як відповідального редактора, покарали тоді ув'язненням на один рік. Цей рік в'язниці Василенко використав для правничих студій. По виході з в'язниці він в 1907 р. витримав іспита з дипломом першого ступня в юридичній комісії при одеськiм університеті. Це дало йому можливість стати помічником присяжного повіреного одеської судової палати. З роботою присяжної адвокатури Василенко був зв'язаний аж до революції 1917 р.

Та цілий цей час не припинялася й наукова праця Василенкова. Ще давніше він брав участь у редакційному комітеті „Кієвскої Старини“, в Історичному Обществі Нестора-Літописця, в Українському Науковому Т-ві в Києві, де він був головою історичної секції й членом редакційного комітету видань цього Т-ва; обраний 15. 11. 1911 р. в д. чл. НТШ у Львові, він став і членом археографічної комісії цього Т-ва. Крім того всього, він спеціально готувався до професури. В 1910 р. він склав у київському університеті іспити на магістра російської історії. Але титула магістерського він так і не здобув (для цього треба було ще оборонити дисертацію), а залишився магістрантом, і. як магістрант, на пропозицію куратора київської шкільної округи 28. 10. 1912 р. за № 58388/16447 був допущений як приватний доцент до читання лекцій з російської історії в Університеті Св. Володимира.¹⁰

Як видно із звіту київського університету. в 1912 р. „преподавательський персонал... поповнився по історично-філологічному факультету по предмету російської історії... магістрантом Н. П. Василенком“,¹¹ але фактично Василенко праці в університеті не розпочав. Принаймні ніде — ні в програмах, ні в розкладах викладів — про це немає ніякого сліду.

Проф. Е. Спекторський у своїй книзі „Століття Кієвского Університета Св. Владимира“¹² (Београд, 1935) свідчить, що Василенко в 1917 р. був обраний професором правничого факультету університету Св. Володимира (ст. 101). Чи це справді було й чи розпочав Василенко свою професорську діяльність в університеті, мені не представлялося можливим перевірити, бо протоколи засідань ради університету за цей час не опубліковані.

В революцію 1917 р. Василенко вступив не тільки з науковим стажем, а також і з певною практикою в громадсько-політичній роботі. Його політична ідеологія й партійна приналежність мали великий вплив на його революційну кар'єру. Партійно Василенко ще

¹⁰ Протокол Засідання Ради Імп. Університету св. Володимира 9. XI. 1912 р. „Університетські Ізвістія“, 1913, № 12. Протоколи, ст. 142.

¹¹ „Університетські Ізвістія“, 1913, № 11.

з 1910 р.¹² був членом російської конституційно-демократичної партії (К-Д), хоч кадетствующим він був іще, властиво, від заснування самої К-Д партії в 1905 р. Вже газета „Кієвскіє Откликни“¹³, одним із засновників і редакторів якої був Василенко, підтримувала й пропагувала кадетів. Формально ж в ті часи Василенко належав до керівної верхівки київської групи „Освобожденіє“, в якій працював разом із такими діячами, як Б. О. Кістяківський, В. В. Водовозов, С. Н. Булгаков, Н. А. Бердяєв, Ю. Н. Вагнер і В. Я. Желєзнов.¹³

Зв'язки з національно-українським табором у Василенка були значно слабші. Не маємо ніяких даних — навіть у пореволюційних статтях самого Василенка — для твердження, що ці стосунки виходили поза спірив чисто-наукові й поза відносини на ґрунті „Київської Старини“, Українського Наукового Т-ва в Києві й т. п. В українському громадсько-політичному житті Василенко мабуть таки аж до революції не брав ніякої участі; правда, він згадує, що „здається, в 1915 р., уже під час війни, в-осени, — кияни-українці зробили спробу поінформувати деякі московські ліберальні кола з приводу українського культурного становища, становища Галичини. У подорож до Москви в цій справі поїхали В. П. Науменко, А. В. Ніковський і я“¹⁴. Не маємо докладніших відомостей про це, але навряд чи в цій місії Василенко брав участь як діяч українського табору; правдоподібніше, що його використали в інтересах справи, як російського діяча, що мав зв'язки серед московських ліберальних кол.*

Як один із видатніших діячів кадетської партії, що мав зв'язки і в українському таборі, Василенко вже на початку революції (7. IV. 1917 р.) був іменований куратором київської шкільної округи. Посада ця була дуже висока й відповідальна. До складу київської шкільної округи входила Київщина, Волинь, Поділля, Чернігівщина і Полтавщина, — отже величезна українська область. Помічником Василенка на цій посаді був призначений В. П. Науменко, який через кілька місяців і заступив Василенка, коли того в кінці літа 1917 р. покликали до Петербургу на посаду товариша міністра освіти.¹⁵

Та й за цей короткий час Василенкового урядування в Києві виявилася його крайня поміркованість в національно-українських справах. Ще на українському педагогічному з'їзді в Києві 6. IV. 1917

¹² Так твердить С. Іваницький, посилаючись на „Дело Киевского Областного Центра Действий“. „Україна“, 1932, ч. 1/2, ст. 123.

¹³ „Записки“ Соціально-Економічного Відділу УАН“, т. I, ст. XXIV—XXV.

¹⁴ Там само, ст. XXXIX.

* Я бляжче познайомився з М. Пр. Василенком у 1908 р., коли в Києві заклалися Наукове Товариство ім. Шевченка. Усі вважали М. Василенка за видатного українського діяча. Він був у близьких стосунках — бодай ділових — із М. Грушевським, В. Науменком, проф. В. Перетцом і ін. Говорив для свого часу не злою українською мовою. Користався загальною повагою, як українець. В 1905 р. в редакції „Кієвскіє Откликни“ М. Василенко говорив зо мною по-українському.

Треба ще додати, що М. Василенко, як промовець, говорив дуже зле навіть по-російському.

I. Огієнко.

¹⁵ Проф. Д. Дорошенко: Історія України 1917-1923, т. I, ст. 389.

року, де Василенка обрали до почесної президії, він у своєму привітальному слові закликав з'їзд „будувати нову школу на ґрунті братерства й рівности народів“. Він казав: „Делікатна педагогічна справа вимагає особливо обережного поступовання: на місце однієї деспотії не можна поставити другої, потрібен союз рівних. І меншість повинна бути забезпечена. Це повинно бути гаслом з'їзду“.¹⁶

Щоб належно оцінити такі поради, треба знати, що як Василенко, так і Науменко були дуже поміркованими в справі переведення дерусифікації школи в Україні й дуже обстоювали „пошанування прав меншостей“. Не диво, отже, що таке поступовання керівників київської шкільної округи, що здавна була твердиною войовничого обурювання, дратувало національно-настроєні учительські круги й ціле більш демократичне українське громадянство. Це тим більше, що обережність і поміркованість офіційних керівників справи, їхні мотиви (невиробленість української термінології і т. п.) дуже зручно використовували і тайні, і явні вороги української школи.¹⁷

На нараді, що її скликав Василенко, як куратор київської шкільної округи, в днях 11.—12. V. 1917 р., говорилося й про те, щоб при українізації школи в Україні заводити мову не галицького зразку, а свого домашнього, висловлювалися навіть проти самих термінів „українська мова“ й „український народ“, пропонуючи натомість уживати назви „південно-руська мова“, „південна Русь“, а де-хто з учасників цієї наради й прямо казав, що ніякого українського народу немає, що українською мовою навчати зовсім непотрібно.¹⁸

Звичайно, не можна вважати Василенка відповідальним за такі вислови, але все ж вони є для нього дуже показними. Безперечно, коли б таку саму нараду скликав хтось із виразних діячів національно-українського табору, ті ж самі директори й інспектори не наважилися б виступати з такого роду заявами. У Василенка ж це було можливе.

Розпорядження кураторії київської шкільної округи за Василенка в справах українізації школи гальмували не тільки наміри й роботу українського громадянства, а навіть йшли в розріз із позитивними в цій справі розпорядками петербурзького міністра освіти. Це викликало серед українського громадянства вповні оправдане невдоволення з Василенка і його помічників.¹⁹

За гетьманування П. Скоропадського Василенко став одним із головних діячів. Після гетьманського перевороту він 30. IV. 1918 р. був призначений головою Ради Міністрів і йому гетьман доручив організувати кабінет міністрів. Хоч його старання до організації кабінету не призвели, він якийсь час виконував обов'язки міністра закордон-

¹⁶ Там само, ст. 390.

¹⁷ Там само, ст. 392.

¹⁸ Там само, ст. 393.

¹⁹ Там само, ст. 394.

них справ (до 21. V. 1918), досить довго був міністром народньої освіти, пізніше президентом державного сенату.

Як міністер освіти, він 9. VII. 1918 р. відкривав комісію для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. Свою урочисту промову на цьому відкритті міністер Української Держави сказав по-російському. Та й своїм змістом ця промова не зовсім відповідала нормальним сподіванням. Міністер не намічав для УАН тих завдань, які перед подібними установами звичайно стоять і в інших народів, а натомість згадував, що ще й досі є багато людей, які ставляться скептично й глузуливо до українського руху й відродження й т. п. Отже створення УАН буде мати велике національне значення ніби тим, що покаже цим „людям“ їхню помилковість.²⁰

Як не обережно доводиться ставитись до названої вже книжки Е. Спекторського. все ж його згадка про міністра Василенка, як одного з тих, що „бережно“ ставились до київського університету, цебто берігли його від українізації, здається вповні правдоподібною. „В період часу — читаємо в Спекторського — від березня 1918 р. до лютого 1919 р. університетові Св. Володимира загрожувала небезпека українізації. Але йому вдалося зберегти свій „русский“ характер. Цим він у значній мірі обов'язаний як акад. В. Вернадському, який, як голова комісії в справах вищої освіти, скерував енергію українців в сторону УАН і українського університету в Києві, а також українських факультетів у Вінниці й Кам'янці Подільському, так і цілому рядові своїх вихованців, які, занявши керівні місця в українському уряді й відомстві народньої освіти, продовжували бережно ставитися до своєї alma mater. Такі були нпр. приватні доценти Ф. Сушицький і І. Огієнко або П. І. Холодний. Такі ж були особливо міністри народньої освіти за гетьмана М. П. Василенко... і В. П. Науменко. заслужений член „чуждой шовинизма“ „Старой Громады“, в якій — по жартовливому віршу одного з її членів — „собирались малороссы въ тѣсно сомкнутомъ кружкѣ, обсуждали всѣ вопросы на російскомъ языкѣ“.²¹

Коли в цьому свідощті Спекторського й не все відповідає дійсності, то що торкається Василенка воно здається вповні правдоподібною. Міністер Василенко не міг інакше, як „бережно“, ставитися до київського університету в справах його українізації.

Підтвердження цього знаходимо і в проф. Д. Дорошенка, який свідчить, що предметом особливої уваги Василенка, як міністра освіти, було високе українське шкільництво. Тут так само, як і в справі з середніми школами, міністер держався погляду, що треба закладати нові

²⁰ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. Київ, 1919, ст. III—IV.

²¹ Е. Спекторській: Столітє Київського Університета св. Володимира, ст. 101.

високі українські школи, залишаючи тимчасово старі російські університети й заводячи в них покищо катедри українознавства.²²

Урядова кар'єра Василенка за гетьманату закінчилася в жовтні 1918 р. виразно протиукраїнською, кадетською аферєю. Остання була зв'язана з відомою „запискою дев'яти“, яку подала група гетьманських міністрів і яку першим підписав Василенко. В цій записці говорилося про необхідність для України допомогти Росії стати на ноги й увійти з тими державами, на які розпалася Росія, в союз для утворення нової Росії. Твердилося там, що Україну в державний союз з Росією в'яжуть економічні й всілякі інші інтереси і т. п. Постуляти цієї записки дев'яти гетьманських міністрів були одобрені головним комітетом російської кадетської партії при участі самого П. Н. Мілюкова.²³

Через якийсь час після упадку гетьманату діяльність Василенка зосереджується в Українській Академії Наук. В липні 1920 р. його обрано на катедру західньо-руського та українського права. Він насамперед реорганізував і відживив кемісію для вивчення історії західньо-руського та українського права, головою якої він став іще того ж 1920 р. В середині грудня 1922 р. акад. Василенко був обраний головою цілого соціально-економічного відділу УАН; на цьому становищі він і лишався аж до розгрому УАН в 1930 р. Це останнє десятиліття його наукової праці — над ним ми ще зупинимось докладніше — було дуже продуктивне як в публікаційному, так особливо в організаційному відношенні. Пройшло воно в умовах чисто української наукової праці. Тільки на початку десь в 1922-23 рр. його були заплутали до участі в „Деле киевского областного центра действий“ — „контрреволюційної кадетської організації“, — але ця справа не мала для Василенка значніших наслідків, а, головне, не припинила його наукової діяльності в УАН.

Так от у загальних рисах представляється підсумування опублікованих даних про життя й працю Василенка.

II.

Коли шукати в біографії Василенка моментів, що мали вплив на його наукову діяльність, то насамперед треба зупинитись на його відносинах з О. М. Лазаревським.

Подібності в цих двох діячів дуже багато. Обидва вони земляки з Чернігівщини. Обидва відбували свої університетські студії далекою від України — один у Петербурзі, другий у Дорпаті. Обидва студіювали на історично-філологічному факультеті. Ні один із них не зробив університетської кар'єри — обидва вони провадили свою наукову працю без зв'язку з університетом. Своїми службовими посадами вони не були зв'язані з науково-дослідницькими установами. Обидва вони досить

²² Проф. Д. Дорошенко: Історія України 1917—1923, т. II.

²³ Там само.

часто міняли свою службу й переходили з одного відомства в друге (Лазаревський навіть до банку, а Василенко до попечительства про народню тверезість). Обом їм з їх історично-філологічною освітою довелося в житті близько стати до судової справи й правничих установ: Лазаревський своєю службою був ізв'язаний з судом, а Василенко — з присяжною адвокатурою. Це не лишилося без впливу й на їх наукові заняття.

Подібність між Василенком і Лазаревським можна добачати і в їхніх поглядах та національно-ідеологічному успособленні. При цьому треба тільки мати на увазі ту вікову дистанцію в 33 роки, що ділить цих діячів (Лазаревський * 1834 р., Василенко * 1867 р.). Лазаревський, що засадничо не писав і не говорив по-українськи, одверто заявляв: „Ніть-сь, я не українофіль!“. Правда, він не був кадетом, але в його часи не було ще й подібної партії.

Василенко аж до останньої можливості — навіть будши міністром Української Держави — був організований в російській партії і виголошував свої промови по-російському. Чи знав він тоді літературну українську мову, мені не відомо. У всякому разі, ще довго по смерті Лазаревського († 1902 р.) він, як і Лазаревський, не публікував нічого з своїх писань по-українському. Власне, крім його праць, виданих в УАН, все інше опубліковане ним по-російському. Виняток з цього становлять тільки праці, видруковані у Львові в „Записках НТШ“ та статті про Г. Теплова в „Записках УНТ“ в Києві (книга IX. з 1911 р.) й про поетичну творчість О. Бодяняського в „Україні“ (кн. IV. за 1914 р.).

Велика подібність між Василенком та Лазаревським є також — як побачимо — і в обсязі та тематиці їхньої наукової праці й навіть в їхніх поглядах та тезах окремих питань.

Та при всій подібності між цими двома вченими є між ними й досить поважні різниці. Василенко значно менший своїм науковим доробком і оригінальністю, ніж Лазаревський. Лазаревський крупніший, багатший і яскравіший, як Василенко.

При всій подібності в біографії цих двох істориків, була між ними велика різниця в характері. Сам Василенко характеризує Лазаревського, як людину наскрізь кабінетну, кабінетного вченого, що навіть із людьми здибався рідко. „Олександр Матвієвич — каже Василенко — був взагалі чоловіком відлюдним“.²⁴ Про Василенка подібних свідочств ми не маємо; навпаки, з його біографії знаємо, що він довші роки був чинний у громадсько-політичному житті.

Про Лазаревського, як ученого, знаємо, що він був чистим дослідником, який для своєї праці користувався майже виключно новими архівними матеріалами, їх публікував і на них будував свої оригінальні висновки. Про Василенка не можемо сказати, що він не працював в архівах, або що він не був дослідником взагалі. Він і досліджував, і свої дослідження спирав безпосередньо на джерелах. — але

²⁴ „Україна“, 1927, кн. 4, ст. 25

його справжньою стихією в науковій праці був уже опублікований матеріал. Він раг excellence історіограф, досконало начитаний в історичній літературі предмету, з яким так само добре обізнаний, майстерно вміє подати огляд цієї літератури, показати історію розроблення питання, подати свій коректив до праці того чи другого з попередніх авторів. Тому в нього так мало дослідів нових свіжих питань — зате більш ревізійних переглядів або просто систематичних викладів дослідженого вже істориками матеріялу.

Що зближало цих двох наукових діячів — Лазаревського й Василенка, — розділених між собою більш як 30-літньою віковою різницею? Біографічні дані, як Василенка так і Лазаревського, не висвітлюють цього в достаточній мірі. З листів Лазаревського²⁵ та з останньої статті Василенка про Лазаревського²⁶ дізнаємося, що Лазаревський в 90-их рр. опікувався долею Василенка й грав ролю в його тогочасних наукових заняттях. Він старався влаштувати Василенка на посаду, забезпечити його матеріально, давав йому науково-літературні замовлення, допомагав науковими засобами, дбав про допущення його до архівних матеріалів і т. п.

В листі до Г. О. Милорадовича 3. III. 1892 р. Лазаревський писав: „Відносно Вашого архіву можу сказати ось що, — здається весною приїде до Києва займатися Рум'янцевським Описом і справами Казенної Палати магістрант руської історії Василенко, який міг би, здається мені, зайнятися розбором Вашого архіву; але платня, здається, мусить бути від кількості зробленого діла, а не помісячна, бо помісячна стіснила б обидві сторони. Можна буде докладніш поговорити, коли час поїздки Василенка в Чернігів ліпше виясниться.“²⁷

З іншого листа Лазаревського, з 2. VII. 1892 р., вже до самого Василенка, й з примітки Василенка довідуємося, що Василенко мав потребу працювати в архіві Чернігівського окружного суду. Голова цього суду Скаржинський не хотів чомусь допустити Василенка до архіву. Тоді Василенко вдався за протекцію до Лазаревського, що був із Скаржинським у добрих відносинах. Лазаревський написав до Скаржинського, і той дійсно допустив Василенка до праці в архіві. В цьому ж листі Лазаревський писав Василенкові, щоб той від себе написав „представленіє“ в київський університет про передачу до університету архіву чернігівської казенної палати. До цього Василенко подає таку примітку, цікаву для історії архівної справи в Україні: „Якраз тоді Рум'янцевського Описа проворонив київський університет і губернатор чернігівський Анастасьєв передав його до бібліотеки російської академії наук, де вона зараз і знаходиться. В листі О. М. Лазаревського йде мова про документи чернігівських монастирів, що переховувались в архіві чернігівської казенної палати. Я по-

²⁵ Опубліковані з примітками Василенка в II т. „Українського Археографічного Збірника“, Київ 1927.

²⁶ „Україна“, 1927, кн. 4.

²⁷ „Український Археографічний Збірник“, т. II, ст. 336.

слідував за радою О. М., написав „представленіє“ в університет і до попечителя уч. округи В. Б. Вельяминова-Зернова і в наслідок цього документи були передані до центрального архіву давніх актів, де й зараз переховуються“.²⁸

Про опікування Лазаревського Василенком та про його погляди на Василенка маємо цікаві місця в листі Лазаревського до Г. О. Милорадовича з 17. II. 1893 р. Там, м. інш., читаємо: Кандидат дорпатського університету, Микола Василенко, „нынї магиструюційся“ в київському університеті (магістерські іспити склав, а дисертація пишеться) є людина по своїх здібностях незвичайна (незаурядная), але в той же час повний злидень (обідняк), і доки напише дисертацію, мусить „полуумирать“ з голоду.

Будьте меценатом, любезний Григорію Олександровичу, вихлопочіть йому в Бахметьєва (в Петербурзі, куди їдете) посаду вчителя в одному з місцевих закладів, підвідомствених цьому Бахметьєву, а їх є тут кілька (інститут і дві дівочі гімназії). По слову Бахметьєва Василенку можуть завжди дати кілька годин, хоч в інституті, хоч у гімназіях, бо вчителі цих закладів переобтяжені викладами. Потрібно місце вчителя історії. Цей молодий вчений може представити рекомендацію всього сонму професорів історії місцевого університету, і на чолі їх ректор — Фортинський. Ось ряд цих професорів: Фортинський, Іконників, Антонович, Лучицький. Якщо щось зробите по цьому проханню, — добре для науки й людськості діло зробите. Ручусь, що по здібностях це буде один із ліпших учителів.²⁹

Опікування Лазаревського не припинялося й пізніше. Ось у його листі до тогож таки Г. О. Миловадовича з 12. XI. 1899 р. читаємо його поради Милорадовичу, як голові чернігівської архівної комісії, запросити Василенка для роботи, щоб оживити діяльність комісії.³⁰

Сам Василенко свідчить, що він не тільки листувався з Лазаревським, а що також використовував багату бібліотеку його.³¹ що Лазаревський купував для Василенка в букиністів рідкі книги, допомагав йому своїми зв'язками (між інш. від Лазаревського мав Василенко рекомендаційного листа до В. Б. Антоновича).³² „Завдяки О. М. — каже Василенко — могли бути написані мої статті про перші кроки селянської реформи р. 1861 на Чернігівщині та про О. М. Бодяньського“.³³ Як уже згадувалося, Василенко працював над деякими темами, що їх опрацьовував раніше Лазаревський, — згадати хоча б його працю про П. Полуботка. Деякі науково-літературні завдання Василенко мав від Лазаревського. Лазаревський, нпр., доручив Василенкові написати рецензію на працю проф. І. О. Сікорського, про ма-

²⁸ „Український Археографічний Збірник“, т. II, ст. 338.

²⁹ Там само, ст. 339-340.

³⁰ Там само, ст. 365.

³¹ „Україна“, 1927, кн. 4, ст. 62.

³² Там само, ст. 70.

³³ Там само, ст. 56.

льованщину.³⁴ Василенко це завдання виконав — його рецензія вміщена в „Київській Старині“ за 1893 р. кн. VI. — хоч і не зовсім так, як уважав потрібним Лазаревський.³⁵

Відношення Василенка до Лазаревського, як воно виявилось в статтях Василенка, було надзвичайно тепле, місцями навіть не без виразного ідеалізування. Як ученого дослідника, Василенко ставив Лазаревського надзвичайно високо — особливо як історика Лівобережної України в рр. 1654-1782. Він підносить, як багато питань заторкнув Лазаревський у своїх дослідях, як багато нових матеріалів він використав, указав і опублікував.³⁶ В своїх критичних замітках з приводу праці М. Слабченка Василенко рішуче висловлюється проти практики Слабченка ставити рядом Лазаревського й Судієнка, вченого дослідника й видавця, хоч би й дуже поважаного, яким був М. Судієнко. „О. М. Лазаревський — читаємо там у Василенка — був серйозний учений, і говорив те, що говорили йому факти і про якое вороже відношення його до шляхетства можна говорити тільки в полемічних памфлетах, а не в серйозних наукових працях, що повинні наперед спростувати ті факти, на основі яких зробив Лазаревський свої висновки, а тоді вже й говорити про його ворожнечу чи прихильність до шляхетства“.³⁷

Про Лазаревського Василенко написав кілька статей. Першу в 1902 р.,³⁸ останню через 25 літ після цього.³⁹ Крім того, в „Чтениях Іст. общ. Нестора-Літописця“ (кн. XVII.) вміщений реферат, який він читав у тому товаристві 15. IX. 1902 р. Говорить він про Лазаревського й у своїй замітці „Памяти В. В. Тарновского, А. М. Лазаревского и Н. В. Шугурова“,⁴⁰ а крім того висловлює свої погляди на Лазаревського ще й у передмові до II. видання праці Лазаревського п. з.: „Малороссійские посполитые крестьяне“ (1648-1783)“. В своїх статтях про Лазаревського Василенко де в чому повторюється, але ж, беручи загалом, мусимо признати, що з усього, що досі було написано про Лазаревського, як наукового діяча, найсолідніша пайка належить якраз Василенкові.

Василенко найповніш зібрав і подав матеріали для біографії Лазаревського,⁴¹ зробив навіть спробу „систематизації відомого вже біографічного матеріалу, поповнення його новими фактами та спогадами“⁴² свідком яких був Василенко. В своїй статті з нагоди 25-ої річниці смерті Лазаревського Василенко дав фактично докладний

³⁴ „Психопатическая епидемія 1892 г. въ Киевской губ.“.

³⁵ Про це в його листі до Василенка 13. VI. 1893. „Український Археографічний Збірник“, т. II, ст. 341.

³⁶ В передмові до Лазаревського „Малороссійское Посполитые Крестьяне“.

³⁷ В передмові до Лазаревського „Малороссійские Посполитые Крестьяне“.

³⁸ Некролог в „Київській Старині“.

³⁹ „Україна“, 1927, ч. 4.

⁴⁰ „Київська Старина“, т. 78.

⁴¹ Особливо в „Україні“ за 1927. кн. 4.

⁴² Там само, ст. 18.

життєпис Лазаревського з оцінкою його наукових праць. Для цього він використав дещо з листування, дещо з власних спогадів і тим у значній мірі оживив виклад. Як і в інших своїх такого роду бібліографічних працях, і в цій статті Василенко подає дещо й про близьких до Лазаревського діячів, як, шр., про Шугурова, зазначає навіть літературу про них.

З праць Лазаревського Василенко особливо високо ставив студію п. з.: „Малороссійскіе посполитые крестьяне (1648-1783)“. Ця праця була видрукувана ще р. 1866.⁴³ В своїй передмові до другого видання цієї праці⁴⁴ Василенко підкреслює основну думку Лазаревського, „що не самі тільки зовнішні умови, не сама тільки централістична політика і впливи російського уряду, а, головню, звироднілий самостійний хід внутрішнього життя українського народу привів до руйни тих основ чисто демократичного устрою, що були видвижені великою українською революцією 1648-1654 рр.“⁴⁵ Ця основна думка — каже Василенко — проходить у всіх працях Лазаревського, але висловлена вона вперше в цій праці („Мал. посп. крест.“). Лазаревський прийшов до висновку, що кріпаччина на Лівобережній Україні була результатом не тільки заходів російського уряду в цьому напрямі, а випливала з українських суспільних відносин, із українського життя, й що російському урядові часто доводилося своїми указами тільки затверджувати те, що в дійсності давно вже було.

В історичній літературі таку думку ще раніше Лазаревського висловив — правда, коротко — А. Ф. Кістяківський.⁴⁶ Василенко доводить, що Лазаревський не знав цієї праці Кістяківського й свою картину склав без будьякого впливу з боку Кістяківського.

Згадує Василенко й про спроби (Костомарова, Теличенка, Шликевича) захитати висновки Лазаревського й закріпити в історичній літературі погляд про вплив центрального уряду на соціальні порядки України. Це розходження в поглядах по такому важному питанню викликало праці В. Мякотіна, з яким Василенко на початку 1890-их рр. працював у харківському історичному архіві. Мякотін дослідив питання на основі великої кількості матеріалів, але вкінці прийшов до висновку Лазаревського. І сам Василенко, який також займався цим питанням, вважає, що погляд Лазаревського на процес прикріплення українського селянства мусить бути признаний єдино правильним у науковому відношенні.

В своїй пізнішій статті про „Прикріплення крестьян въ Малороссіи“⁴⁶ Василенко виразно повторює Лазаревського. Його висновок такий, що прикріплення селян в Малороссії складалося ступнево, й було результатом усього ходу внутрішнього життя України після 1654 р.

⁴³ В „Записках Чернигівського Губ. Статистичного К-ту“, кн. I.

⁴⁴ Київ, 1908 р.

⁴⁵ „Основа“, 1862.

⁴⁶ Видрукувана в I томі збірного видання п. з. „Великая Реформа“, Москва, 1911 р.

Перші й істотні кроки на ґрунті законодавства в справі прикріплення селян були зроблені українською адміністрацією під безпосереднім впливом і навіть давлінням „малоросійської“ старшини. Вплив української шляхти виявився на російському уряді, якому належить кінцевий акорд у історії прикріплення селян в Малоросії.

Погляди Лазаревського поділяє Василенко й у багатьох інших питаннях. Схилявся він до думки Лазаревського, нпр., у питанні про авторство Історії Русов.⁴⁷ Але на деякі справи він має й погляди відмінні від висловлених Лазаревським. Василенко, нпр., вважає, що Лазаревський використовував багатий архівний матеріал „обережно, й до деякої міри однобічно. Тому життя Лівобережної України уявляє з себе щось дуже сумне, яким воно навряд чи було“. Дещо відмінне є і в поглядах Василенка на П. Полуботка й на деякі інші справи.

Закінчуючи на цьому свою паралель Василенка з Лазаревським, думаю, що не буду далекий від правди, коли цілого Василенка, як ученого, і цілу його наукову працю характеризую прирівнюванням до Лазаревського, як відображення цього останнього. Правда — як уже й сказано — ні розміром свого наукового доробку, ні оригінальністю, ні свім значенням, Василенко не дорівнюється Лазаревському, але поза тим усім — який він подібний до Лазаревського і тематикою своїх праць, і поглядами, і цілим своїм ідеологічним устособленням!

Він, так само як і Лазаревський, почав і цілий час багато працював над історичною літературою — в галузі історіографії й бібліографії. Його дослідницькі інтереси зосереджувалися над історією Лівобережної України, на Гетьманщині. Лазаревський ціле своє життя лишався чистим істориком Малоросії, цілком чужим для концепції української історії. Таким же в переважаючій більшості своїх праць представляється й Василенко, що в своїй науковій праці так само був більше істориком Малоросії, ніж істориком цілої України. (Далі буде).

Прага.

Симон Н а р і ж н и й.

МОЄ ЖИТТЯ.

Автобіографічна хронологічна канва.

І. Огієнко — на тяжкій службі Народові: Головноуповноважений Міністер Уряду Української Народньої Республіки 1919—1920.

1919, грудень. Рішучий протест Головноуповноваженого перед командиром корпусу генер. Івашкевичем за зірвання й потоптання українського прапору з будинку Комісара Поділля. З наказу ген. Івашкевича польський офіцер повісив прапора на його місце. Тисячна товпа народу аплодує цьому.

1919, грудень. Телеграма ч. 757 Шефа Штабу Довудства Галицького фронту пполк. Кесслера, що „wobec stawionego ze strony ministra Ogijenki ultimatum, względnie przeciwdziałania zarządzeniom Władz Polskich, przedsięwzięcie Naczelne Dowództwo przeciw niemu odrowiednie kroki“. Це була відповідь на протести Головноуповноваженого.

1919. XII. Переформував Український Державний Народний Театр

⁴⁷ За авторство Г. А. Полетики. — „Україна“, 1927, ч. 4, ст. 79.

у Кам'янці-Подільському на чолі з артистом М. К. Садовським, як Директором його.

1919. 1. XII. При Богословськiм Факультетi Кам'янець-Подiльського Українського Державного Університету Міністер Огієнко заклав Комісію для перекладу Св. Письма на українську мову й видавав потрібні на це великі кошти. Всі переклади мали стати власністю Університету. Перекладено „Дії Апостольські“.

1919, грудень. При тiм же Університетi Огієнко заклав Комісію для складання історичного словника української мови, видаючи потрібні на це великі кошти.

1919, грудень. При тiм же Університетi при Правничiм Факультетi Огієнко заклав Комісію для вироблення правничої термінології й видав потрібні на це кошти.

1919. 1. XII. Головноуповноважений вислав до Варшави, до Головного Отамана С. Петлюри свого посла, б. Державного Секретаря М Корчинського з тавними листами. Післанця придержано в Борщеві три дні й відіслано до Кам'янця, а листи розпечатано.

1919. 3. XII. Трус у помешканні Повітової Народної (Земської) Управи з 6-ої години вечора. Без поквитовання забрано багато цінних речей.

1919. 4. XII. До Кам'янця прибула польська Комісія „приймати майно українського Уряду“.

1919. 8-16. XII. Накази Головноуповноваженого Українського Уряду Міністра І. Огієнка до всіх українських інституцій прислати найдокладніші протоколи про все, що в них забрано.

1919. 9. XII. Головноуповноважений послав до С. Петлюри другого свого післанця, урядовця А. Клепацького, але його в Борщеві арештовано, а листи до Головного Отамана відібрано.

1919. 11. XII. Наказ Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань, що „керування Подiльською Єпархією доручається тимчасово Амвросію Вінницькому“.

1919. 12. XII. Наказ Коменданта Міста Кам'янця Майора Борута, щоб Експедиція Заготовки Державних Паперів віддала все своє військове приладдя, позоставляючи собі для охорони тільки 6 рушниць і 30 набоїв до них.

1919. 13. XII. Повідомлення Головноуповноваженого від тактичної Групи ген. Боннінса, що з наказу Довудства Дивізії перестало функціонувати Бюро зв'язкового польського офіцера в Кам'янці. Всі зв'язкові справи перебрав на себе Коменданта Міста Майора Борута-Спехович.

1919. 13. XII. Наказ Довудства Групи ген. Боннінса ч. 7. 465/III, відпис Мін. Огієнкові: а) всі українські міністри й урядовці позостаються в Кам'янці-Подiльському тільки як особи приватні, і в) Експедиція Заготовки Державних Паперів, Університет та Юнацька Школа можуть функціонувати тільки як інституції приватні.

1919. 14. XII. Рада Міністрів і Голова Директорії в Варшаві затвердили звільнення єп. Пимена від керування Подiльською Єпархією (постанова ч. 1242).

1919. 1-14. XII. Переговори Головноуповноваженого з Польською Владою про конечність нормального існування Української Військової Юнацької Школи.

1919. 15. XII. Довудство Дивізії відмовляє організування Української Військової Юнацької Школи.

1919, грудень. Головноуповноважений нарешті добуває згоду на Українську Військову Юнацьку Школу й доорганізовує її.

1919, грудень. Кам'янець-Подiльська Земська Управа подарувала Головноуповноваженому своє найкраще авто („червоне“).

1919, грудень. З наказу Військової Влади Корпусу від Головноуповноваженого забрано без його згоди для репарації „червоне“ авто. Року 1921-го в Тарнові з наказу ген. Івашкевича авто це повернено йому.

1919. 15. XII. Листовне пропозиція Польської Влади через Коменданта міста майора Боруту, щоб усі старшини Української Армії від'їхали для формування Української Армії до Ланцута. Головно-

уповноважений заявив, що він цього виконати не може без писаного наказу Головного Отамана Симона Петлюри.

1919. 15. XII. Наказ Довудства Групи ген. Крайовського ч. 7527/IV про концентрацію офіцерів „bytej Armji Ukrainiskiej“ в Домбії.

1919, середина грудня. Головноуповноважений призначає Віктора Приходька Губерніяльним Комісаром Поділля.

1919. 17. XII. Поручник Військ Польських Мацьковяк з 3-ої год. дня робить пильний трус у Подільській Губерніяльній Земській Управі. Нічого не знайдено.

1919. 17. XII. Головноуповноважений протестує перед Польською Владою з приводу трусу в Земській Управі.

1919. 18. XII. Писаний протест ч. 7456 Подільської Губерніяльної Народньої (Земської) Управи з приводу трусу в її помешканні.

1919. 18. XII. Прохання Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань до Головного Отамана Симона Петлюри звільнити його від виконання його обов'язків.

1919. 19. XII. Комендант Міста майор Борута повідомляє, що українськими шпиталами в Кам'янці буде рядити гарнізонний лікар полковник Алтов, а „wszelkie rozkazy władzy bytej Ukrainiskiej nie mają znaczenia“. Головноуповноважений оскаржує це розпорядження, як неправдиве.

1919. 21. XII. Оголошення Коменданта міста майора Борута, щоб 24. XII. усі старшини Української Армії зібралися для відправки їх до Домб'я, де ніби От. С. Петлюра формує нову Українську Армію.

1919. 23. XII. Конференція Головноуповноваженого в асисті двох генералів: його референта Військових Справ Колодія і Голови Старшинської Громади Зілинського в Довудци Дивізії ген. Крайовського; Довудца заявив, що офіцерів до Домб'я викликає сам От. С. Петлюра. Огієнко твердить, що про це Петлюра нічого йому не писав.

1919. 25. XII. Невідомо чия замітка по газетах, що збір і від'їзд українських офіцерів відкладається на 26. XII.

1919. 26. XII. Більшість українських офіцерів на збір не з'явилися, частина їх втікла, частина сховалася.

1919. 26. XII. Польська влада обезброїла охорону Експедиції Заготовок Державних Паперів. Клопотання в цій справі Головноуповноваженого, бо Експедиції загрожує небезпек від бандитів.

1920. 1. I. На основі матеріалів, що Головноуповноважений прислав із Кам'янця-Подільського, Українська Місія в Варшаві виробила „Меморандум Голови Лиректорії У.Н.Р. До Пана Начальника Польського Панства в справі поводження польських військових властей на території України, зайнятій польським військом“.

1920. 2. I. Повторне прохання Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань до Головного Отамана С. Петлюри звільнити його від урядування.

1920. 2. I. Польська влада арештувала Мійського Голову українця М. Килимника. За протестом Головноуповноваженого випущений із арешту того ж таки дня.

1920. 2. I. До Кам'янця переїхав з Чорткова штаб Керівника 7-ої Дивізії Подільського фронту ген. Крайовського Генерал заявив Міністрові Огієнкові, що усуне всі кривди українському населенню.

1920, січень. Головноуповноважений І. Огієнко видав Протоігумену Чину Св. Василія Великого Анастасію Калишу на культурно-освітню працю на Поділлі 4,000 000 карб. і вистарався для Чину від міста десятину землі на будівлі. При цьому свідком був о. ігумен Онуфрій Бурдяк.

1920. 4. I. Голова Української Місії в Варшаві, Міністер Юстиції Андрій Левицький мав передати Начальникові Панства Пілсудському Меморандум, але той вночі з 3 на 4. I. виїхав на Волинь.

1920. 7. I. Міністер А. Левицький виїхав до Рівного, щоб там до-ручити Й. Пілсудському Меморандум від 1. I., але прийнятий не був.

1920. 8. I. (24. XII. 1919 ст. ст.). Прибув новий Довудца Повіту й Міста кап. Оцеткевич. Наказав негайно очистити для нього помеш-

кання українського Губерніяльного Комісара Поділля. Протест Головноуповноваженого в цій справі успіху не мав.

1920. 9. І. Відозва Довудці Повіту й Міста кап. Оцеткевича до людности про те, що місто Кам'янець-Подільський, „prastara kresowa twierdza, po długich latach niewoli, ucisku i udręki, do dawnej wraca macierzy“. Міністер Огієнко відсилає цю відозву Українському Урядові в Варшаві, і вносить на це скаргу Довудці Дивізії ген. Крайовському, вказуючи, що ця відозва сильно нервує громадянство. Дня 22. І. ця відозва анульована.

1920, січень. Головноуповноважений посилає через двох своїх післанців 1,000.000 карб. для хворих інтернованих у Тернополі, Ланцуті та Домб'ї.

1920. 11. І. Декрет № 444 N. O. B. про призначення Юліяна Гурберта польським старостою Кам'янецьким (декрет виданий без відома української влади).

1920, перша половина січня. В Кам'янці Подільському утворилась Національна Рада з представників усіх українських політичних партій (більшість увиходила до Ради Головноуповноваженого) з М. Корчинським на чолі й др. Ст. Бараном, як заступником голови. Рада планувала захопити владу до своїх рук і провадила надзвичайно шкідливу розкладову агітацію проти Українського Уряду. Окремі члени Ради завжди просили в Головноуповноваженого різних допомог, посад і т. ін. чи для себе, чи для своїх знайомих, чи для своїх видавництв, і жили тільки на урядове утримання. Дати помічників Головноуповноваженому Рада зріклась.

1920, січень. Головноуповноважений висилає до Варшави п. Романченка з великими грішми для Головного Отамана Симона Петлюри. Огієнко в листі підкреслює, що його відмова знищити Експедицію Заготовки Державних Паперів була оправдана.

1920. 14. І. П'ятихвилинна авдієнція Міністра А. Левицького у Й. Пілсудського в Луцку й доручення Меморандуму з 1. І. 1920.

1920. І. На клопотання Міністра Огієнка Українська Державна Гімназія ім. Ст. Руданського в Кам'янці передала Університетові більше тисячі непотрібних їй старих книжок, серед них багато стародруків.

1920. 14. І. Заборона Довудці Повіту кап. Оцеткевича носити українську військову уніформу й військові відзнаки. Головноуповноважений Огієнко опротестував цей наказ, як неправний.

1920. 15. І. Конференція Головноуповноваженого з ген. Крайовським. Міністер Огієнко скаржиться на: 1) невідповідальність відозви до населення Довудці Повіту й міста кап. Оцеткевича, 2) неправність наказу кап. Оцеткевича про заміну українських вивісок польськими, 3) неправність побирання оплат за регистрацію, 4) сваволя й гвалти деяких жовнірів, 5) недозволені реквізиції майна, яке забирають без списків, 6) неправна реквізиція будинку Губерніяльного Комісара й свавільне забрання з нього ціннішого урядження й коней і 7) незручність зносин з Головноуповноваженим нижчої польської влади. Про це саме була конференція й з кап. Черноцьким.

1920. 18. І. (5. І. ст. ст., голодна кутя). До Кам'янця прибув і мав конференцію з Головноуповноваженим Голова української місії в Варшаві Міністер Андрій Левицький.

1920. 22. І. На скаргу Головноуповноваженого про невідповідність Відозви до населення з дня 9. І. Довудці Повіту Оцеткевича прийшла телеграма від Довудства Фронту Подольського: „Sztab Frontu odezwę do ludności anuluje. Odezwa ma być bezzwłocznie wycofana pod osobistą odpowiedzialnością Dowódcy Grupy“.

1920. 22. І. Доручення Польському Міністерству Закордонних Справ від Української Місії в Варшаві Меморандума ч. 133 з 1. І. про поводження польської влади на занятих теренах Поділля.

1920. 22. І. Як вислід крнференції з генералом Крайовським 15. січня, Головноуповноважений одержав листа від ген. Крайовського й відпис його наказу про задоволення всіх скарг Міністра, а саме: 1) відозва до населення анулюється, 2) вивіски українські

позостаються, 3) оплата за реєстрацію касується, 4) ніякої сваволі й гвалтів надалі допущено не буде, 5) створюється Комісія для опису взятого майна, 6) будинок Губерніяльного Комісара буде повернений із майном, 7) кап. Оцеткевич може зноситися з мін. Огієнком тільки через штаб ген. Крайовського.

1920. 22. I. Ноти протесту Української Дипломатичної Місії в Високого Уряду Р. П. П. та до Мін. Зак. Спр. Р. П. П. в справі арешту кур'єрів Головноуповноваженого Мін. Огієнка, післяних до Головного Отамана С. Петлюри і в справі непропускання його телеграм із Кам'янця, у справі невідповідної відозви до населення Довудці Кам'янецького Повіту кап. Оцеткевича, в справі заборони військовим носити уніформу, про безправний вивіз майна з України, про незгідне з правдою покликунання місцевої польської влади, ніби все те робиться з відома от. С. Петлюри, про зневажливе й образливе відношення польської влади в Кам'янці до Головноуповноваженого Українського Уряду Міністра І. Огієнка.

1920. 22. I. Наказ Довудства Групи ген. Крайовського, щоб усі мешканці Галичини виїхали за Збруч. По довгих перемовях у цій справі вдалося Головноуповноваженому позоставити в Кам'янці всіх, хто потрібний для праці або вчиться в Університеті.

1920. 24. I. Naczelný Komisarz Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego призначив Начальником Подільської Округи Болеслава Крачкєвича.

1920. 26. I. Таємно й неофіційно прибув до Кам'янця Прем'єр І. П. Мазаєпа й оселився в помешканні проф. І. Огієнка.

1920, січень. Як і за попередніх місяців, ліві партії доносять от. С. Петлюри на міністра І. Огієнка найрізніші небиліції, аби лишень його дискредитувати й поваляти, „щоб ніхто з поляками не працював, щоб витворити якнайбільший хаос“. Багатьом цим наклепам С. Петлюра давав віру. „Наші крайні ліві партії за всяку ціну хотіли ліквідувати Міністра Огієнка. З цією метою вони розвинули шалену агітацію. Поляки на цю внутрішню боротьбу не звертали уваги, бо це було їм на руку“. („Літопис української революції“ 1924 р. т. II. вип. 5 ст. 169, О. Доценко).

1920. 9. II. Постанова Правничого факультету Кам'янецького Університету заснувати ще дві нові катедри: катедру кооперації й катедру місцевого самоврядування.

1920. 31. I. Наказ ч. 63 отам. С. Петлюри своєму ад'ютантові сотникові Доценкові від'їхати до Кам'янця „для виконання доручених Вам справ, які мають дотичність Головноуповноваженого Уряду УНР. Міністра Огієнка“... Про цього наказа Головноуповноважений нічого не знав, — він був таємний для нього. (Див. О. Доценко: Літопис української революції. 1924 р. т. II кн. 5 ст. 164—165).

1920. 1. II. Наказ Довудці VII-ої Дивізії ген. Крайовського, щоб усі попередні (українські) уряди припинили свою діяльність, а свої уряди поздавали старості Юл. Губертові.

1920. 1. II. Староста Кам'янець-Подільський Юліян Губерт приступив до виконання своїх обов'язків (ул. Московська ч. 23).

1920. 1. II. Староста Ю. Губерт розв'язує Мійську демократичну Думу й призначає замість неї Магістрат, що складається з бурмістра, його заступника й 5 членів. Бурмістром призначено Олександра Шульмінського, а його заступником провізора К. Дуїна.

1920. 1. II. Наказ Кам'янець-Под. Старости Юл. Губерта, щоб усі укр. школи запровадили обов'язкове навчання польської мови.

1920. 1. II. Наказ Кам'янець-Под. Старости Юл. Губерта, щоб усі урядники дотеперішні (українські) конечно зложили урочисте приречення на вірність Польщі.

1920. 6. II. Довга розмова Головноуповноваженого з посланцем от. С. Петлюри сотником О. Доценком

1920. 7. II. Таємний наказ Довудці Дивізії ген. Крайовського арештувати сотника Доценка, що видає себе за ад'ютанта Петлюри. Головноуповноважений вияснив непорозуміння й до арешту не дійшло.

1920. 9. II. Постанова Правничого Факультету Кам'янецького

Університету заснувати ще дві нові катедри: катедру кооперації й катедру місцевого самоврядування.

1920. 10. II. До Кам'янця Подільського приїхав Головний Комісар Волині й Фронту Подільського (Naczelný Komisarz Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego) Міністер Антоній Мінькевич. Візита його заступника — бо Комісар хворий — до Головноуповноваженого.

1920. 10. II. Ревізита Міністра І. Огієнка до Комісара А. Мінькевича. Умовились: Завтра А. Мінькевич о 12 годині буде в Головноуповноваженого, а потім складе візиту Прем'єр-Міністрові Іс. Мазепі в приватнім помешканні Головноуповноваженого, „там і поговорим про всі справи“. На пропозицію Головноуповноваженого А. Мінькевич обіцяв видати місцевим владам розпорядження про повну автономію Українського Державного Університету в Кам'янці. Комісар погодився також і на те, що ціле українське шкільництво позостанеться під зарядом української влади. Розпорядження повітового старости Ю. Губерта про навчання польської мови по всіх українських школах — на рішучий протест Міністра Огієнка — нулюється.

1920. 10. II. Прем'єр Міністер Іс. Мазепа особисто повідомляє Головноуповноваженого, що він, як особа приватна в Кам'янці, не може переговорювати з міністром А. Мінькевичом, і тому завтра о 12 годині дня його заступить Міністер Юстиції Андрій Лівіцький; а сам він у Кам'янці перебуває інкогніто, а тому бачитись із міністром Мінькевичем не може.

1920. 11. II. Рівно о 12 год. дня до Головноуповноваженого, до його кабінету в Університеті, прибув Міністер А. Мінькевич із двома своїми заступниками Пробув до 12:20, а Міністра А. Лівіцького нема. Перейшли до приватного помешкання Ректора Огієнка, де пробули за кавою ще 40 хвилин. О годині першій гості, не дочекавшись Міністра А. Лівіцького, від'їхали.

1920. 11. II. За півгодини по цьому, о пів до другої, прибув міністр А. Лівіцький.

1920. 11. II. О четвертій годині прибули представники польської влади: кап. В. Чарноцький і радник Станіслав Стемповський і офіційно заявили, що їхнього Міністра зневажено, а винні того понесуть відповідні наслідки.

1920. 11. II. З наказу Головного Комісара Волині й Фронту Подільського Антонія Мінькевича Міністер Огієнко арештований разом із Прем'єр-міністром Іс. Мазепою о 7-ій год. вечора. Перед цим був арештований і Міністер А. Лівіцький.

1920. 12. II. Ген. Крайовський звільняє з-під арешту о годині 12-ій дня Міністра Ів. Огієнка.

1920. 12. II. Офіцерський баль „w prastarym grodzie polskim“ Кам'янці-Подільським.

1920. 12. II. Генерал Крайовський запрошує мін. Огієнка на офіційний баль. Головноуповноважений протестує проти того, що без його згоди вмістили протектором балю і його, чому на баль не йде. Зрештою з-під арешту не ходять на баль. Ген. Крайовський заперечив, що мін. Огієнко був арештований з непорозуміння.

1920. 13. II. До приватного помешкання Міністра Огієнка з'явився офіцер Польської Армії й забрав до Комісара А. Мінькевича Прем'єр-міністра Ісака Мазепу. За півтори години по цьому І. Мазепа вернувся і був звільнений з-під арешту зовсім.

1920. 13. II. До приватного помешкання Міністра Огієнка переведений арештований Міністер Юстиції Андрій Лівіцький. Того дня звільнений з-під арешту й він.

1920. 14. II. Предложення представника польської влади взяти цілий Університет і всі школи на польське удержання. Міністер Огієнко, дякуючи, відхилив це, заявляючи, що Український Уряд має змогу удержувати свої школи сам.

1920. 15. II. Головноуповноважений видав Кам'янець-Подільському Університетові 2,400,000 карб. на створення при Університетові 200 стипендій, по 2000 карб. кожна на семестер, для незаможних студентів, особливо галичан.

1920. 15. II. Видача допомоги Студентській Раді Кам'янець Університету на відкриття ідальні.

1920. 14. II. Декрет Начального Комісара Волині й Подільського Фронту А. Мінкевича до Начальника Подільської Округи Б. Крачеквича про те, що ціле шкільництво позоставляється українським, а Університет має повну автономію.

1920. 15. II. Начальник Подільської Округи Б. Крачеквич приступив до виконання свого уряду і того ж дня зложив візиту Головноуповноваженому Українського Уряду. Заявив, що два рази тижнево буде докладати Головноуповноваженому про цивільні справи Поділля.

1920. 15. II. Прем'єр-Міністер І. Мазепа виїхав із Кам'янець-Подільського, по довгій нараді з Головноуповноваженим.

1920. 18. II. Міністер Андрій Лівницький докладає в Варшаві от. С. Петлюрі про життя Кам'янець й про роботу там Головноуповноваженого.

1920, лютий. Видача співакові Голинському допомоги на науку.

1920, лютий. Передача через Архимандрита Емрагда (Латишенка) річного утримання для єпископа Діонісія й для цілої Духовної Семинарії в Крем'янци.

1920, кінець лютого. Головноуповноважений призначив своїм представником до управління Начальника Подільської Округи Івана Кишківського.

1920, лютий. Запрошення Петра Холодного Товаришем Головноуповноваженого (всі політичні партії відмовилися дати свого кандидата на цю посаду). П. Холодний радо погодився.

1920, лютий. Українські гроші сильно падають у ціні. Нарада Правління Університету (Ректор, Проректор і п'ять Деканів), як зберегти вартість запасових сум Університету. Постановлено купити будинки для конечних потреб Університету, що сильно розрісся. На основі цієї постанови куплено цілу садибу й добрий дім п. Осаулової на високій вулиці за 4 мільйони карб. й передано будинок для потреб природничо-математичного та сільсько-господарчого факультетів. Тоді ж куплено й другий будинок у п. Шпіцглуза за 2 і пів мільйони карб. Купчий акт підписало ціле Правління Університету, сама купівля зроблена була на ім'я Університету.

1920. 1. III. (16. II. ст. ст.). Наказ Начальника Подільської Округи Б. Крачеквича № 698 про ліквідацію Губерніяльної Земської Управи. Всі старання Головноуповноваженого про відміну цього наказу успіху не мали.

1920. 4. III. Наказ ч. 3 Головноуповноваженого та Міністра Ісповідань: „Комісія для перекладу св. Письма на українську мову при Міністерстві Ісповідань тимчасово переходить у повному своєму складі з коштами до Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“.

1920. 7. III. Висилка уповноваженого делегата адв. І. Я. Єоцюрка до Варшави до Цивільного Уряду Волині й Подільського Фронту боронити інтереси галичан-емігрантів та інш.

1920, березень. Катастрофа авта мін. Огієнка, коли він їхав визволяти арештованих двох членів Подільської Земської Управи та начальника залізниць Годило-Годлевського. Тільки випадком Огієнко (й його секретар Старосольський) зберігся від смерті.

1920. 10. III. Величезна й урочиста маніфестація Кам'янець-Подільської людности з приводу Шевченківського свята. Багато-тисячні лави зо співами проходили коло Головноуповноваженого, що стояв на авті біля Управління. Одна з лав ніби заспівала: „Не пора“ (Головноуповноважений того не чув).

1920. 11. III. Наказ Довудци повіту й міста кап. Оцеткевича й відповідний пильний лист до Головноуповноваженого, щоб до 20. березня всі, хто походить із Галичини, опустили територію на схід до Збручи (бо ніби це галичани співали „Не пора“).

1920. 11. III. Пильний лист від Довудци 13-ої Пішої Дивізії ген.-підпоручника № 4379/IV з пропозицією запалати 128 кор. 40 гал. телеграфічній стації „Hughes“ за 7 телеграм, що Міністер Огієнко ви-

силав до Варшави своєму Урядові (ні одна з телеграм адресатові не доручена).

1920. 11. III. Польське Міністерство Закордонних Справ зложило перед Українською Дипломатичною Місією в Варшаві вибачення за прикрий випадок — арешт українських міністрів у Кам'янці Подільському.

1920, березень. Протест Головноуповноваженого Огієнка перед генералом Крайовським проти наказу кап. Оцеткевича про висилку галичан. Ген. Крайовський наказ цей частинно відмінив, частинно злагодив.

1920. 22. III. Приступлення до праці Представника Головноуповноваженого Івана Кишківського при уряді Начальника Подільської Округи.

1920. Початок переговорів із Апостольським Візитатором на Україну монс. Дженоккі.

1920. 6. IV. (неділя). Конференція Головноуповноваженого Міністра з представником польської влади кап. Чарноцьким з приводу його скарг. Підчас тієї конференції п'яний жовнір побив вікна в університетським будинкові.

1920. 11. IV. (Великдень. 29. III. ст. ст.). Урочисті Розговіни в актовій залі Університету студентів-емігрантів, головно з Галичини, на що Головноуповноважений видав 200.000 карб.

1920, весна. Професорська Рада Кам'янецького Університету обрала проф. І. Огієнка другим раз Ректором на три роки.

1920. 13. IV. До Кам'янця прибув Голова Української Дипломатичної Місії в Варшаві Міністер А. Лівницький, щоб довідатись, як деякі члени Уряду та партії дивляться на польсько-українське порозуміння.

1920. 15. IV. Без дозволу Ректора в одній із аудиторій Університету зібралася Кам'янецька Національна Рада. Міністер А. Лівницький зробив доклада про польсько-український договір. Спочатку Національна Рада була проти договору. Проект договору реферував у позитивному розумінні д-р Степан Баран, і на його внесок Рада дала свою згоду на цей договір (див. „Діло“ за 1936 р. ч. 47).

1920. 18. IV. Виїхав до Варшави Мін. А. Лівницький.

1920. 19. IV. Телеграма ч. 233 С. Петлюри з Варшави до Огієнка, що польська влада незабаром поверне все зайняте українцям. Робота Головноуповноваженого мусить бути звужена.

1920. 20. IV. Помер від тифу референт Військових Справ Головноуповноваженого генерал Олександр Федорович Колодій.

1920. 21. IV. Політична Конвенція між Польщею й Україною.

1920. 22. IV. О годині 1:40 у Бельведері в Варшаві Керовники Міністерства Закордонних Справ У. Н. Р. А. Лівницький та Р. П. П. Ян Домбський підписали політичну українсько-польську конвенцію.

1920. 24. IV. Підписання додаткової військової польсько-української конвенції.

1920. 25. IV. Польсько-українське військо (2 стрілецька дивізія полк. О. Удовиченка й 6 стрілецька дивізія полк. М. Безручка) розпочало наступ для звільнення України від більшовиків.

1920. 25. IV. Відозва Маршала Пілсудського до Українського Народу з виясненням, що він іде боронити українську землю від напасників і передасть її законному урядові.

1920. 29. IV. Наказ ч. 4 Міністра Ісповідань про звільнення о. Макарія Крамаренка від виконання обов'язків Ректора Подільської Духовної Семінарії й призначення на цю посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету о. Петра Табінського з 30. IV. 1920.

1920. 1. V. Урочистий приїзд Головного Отамана С. Петлюри до Кам'янця. Урочисту зустріч приготував Головноуповноважений.

1920. 2. V. Доклад Головному Отаманові С. Петлюрі про ситуацію в краю й прохання про димісію. Димісії не дано.

З приїздом Головного Отамана відживає праця всіх міністерств. Тяжка праця Головноуповноваженого закінчена, хоч і не формально.

Про цю працю пише Ол. Доценко, ад'ютант С. Петлюри, в своїй книжці: „Літопис української революції“, 1924 р. т. II. кн. 5, ст. 165-166 так: „Міністр Огієнко зробив велику цінну прислугу для України. Він поведився в Кам'янці з достоїнством, обороняв українське громадянство та українські установи од сусідських зазіхань, виривав од поляків, що тільки можна було вирвати, і все робив, керуючись все ж тільки інтересами Нації“.

Суддя В. Завадський у статті: „Як ми мандрували“ (Календар-альманах „Дніпро“ на 1927 р., Львів, ст. 118) пише так: „Греба признати, що поляки заняли зичливу позицію до українців, і хоч гніт чужої влади сильно відчувався, але на українцях це відбивалося менше, як на росіянах. Можна думати, що тут відіграв певну роллю Головноуповноважений проф. Огієнко, що зумів зав'язати з генералом Крайовським добрі стосунки, тримався з гідністю і, як тільки міг, боронив українські інтереси“.

Іван Огієнко.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕІХА.

Історична родинна драма на чотири дії.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Такий самий Кочубеїх покій в Диканьці.

Ніч.

Мотря *(за нею стара нянька, входить до покою й розглядаються)*.

Немає тата тут...

Нянька.

То десь пішов:

Вже кілька місяців, як він і в себе,
У власній хаті, місця не знаходить.
Навіщо він тобі?

Мотря *(складає на столі розкидані речі)*.

Покласти край

Вже треба пеклові цьому і в домі
І в серці та душі моїй...

Нянька *(здивовано)*:

Який

Покласти край? Не розумію я...

Мотря *(іде до божикиа й поправляє в лампаді світло; по хвилі)*:

Все те ж... Скажучь, що згодна, няню, я...
Нехай один кінець вже буде...

Нянька *(вражена, ступає крок наперед)*. Як?!

Ти згодна? А язвольможаний як же?...

Мотря *(мовчить, не повертаючися, хоч по тому, як дрижать у неї руки, справляючи лампаду, видно, що вона дуже хвилюється)*.

Нянька. Ти не кохави вже його?

Мотря *(по хвилі, ковтаючи сльози)*:

Не знаю...

В душі своїй на дні кохання те
Я мушу похорати.

Нянька (*ще більше вражена*): Та чому?!

Мотря. Та ж знаєте ви, няню, що йому
Вже не до мене.

Нянька. А!.. пuste говориш...

Неспевний час мине, і знову він
З тобою буде серцем і душею.

Мотря. А я?.. Чи зможу відповісти знов
Йому тим самим?

Нянька. Чом же ні?

Мотря (*повертається*). Тому,

Що несподівано раз опеклася,
Мов нетля та, закохана у світло.
Але не нетля я, і вдруге не полину
Вже на огонь.. Та й крила ще мої,
Попалені, болять... Хробак зневір'я
Моє кохання точить... Я нікого вже
Не покохаю, няню: годі... край...
Коли найкращий з них... і не юнак
Несміливий, недосвідний, а сам
Гетьман могутній, мудрий ужахнувся
Кохання щирого мого і кинув
Мене назад у пекло, звідкіля
До нього зпаду була втекла, —
Коли вчинити це міг він, найкращий,
То решта що?.. Ні, ні, вже не кохати
Мені його й не покохати більш
Нікого.

Нянька. Та ж сама допіру ти

Хотіла батькові подати згоду
На шлюб з Чуйкевичем, а кажеш, що..

Мотря. На шлюб — не на кохання.

Нянька. Як же це?..

За нього вийдеш ти, не покохавши?

Мотря. Аби звідсіль, аби із цього пекла!

Нянька. Такий, моя дитино, шлюб — це гріх.

Мотря. Ах, няню! більшого гріха не буде
Над той, що маю тут я, гризучись
Щодня із шенькою своєю.

Нянька (*сумно похитуючи головою*). Правда...

Мотря. Не тільки, що на шлюб такий піді. —

Ладна я в безвісти забігти звідси,

Аби не бачити, аби не чути

Того, що бачу й чую тут щодня.

Душа моя давно спочивку правне.

А серце... (*Махає безнадійно рукою*).

А!.. порожнє місце там.

- Життя скінчилося, няню, не почавшись,
 Тепер — до смерті ж~~ивот~~іння...
- Нянька (*наслухоючи*): Цить...
 Неначе хтось іде сюди.
- Мотря (*прислухавшись*): Це мати.
 Ходімо, няню, звідси?
 (*Хочуть вийти, але на порозі з'являється Кочубеїха*).
- Кочубеїха (*з підозрінням оглядає їх; вона неначе ще
 більш посівіла й трохи студла, але голову держить іще
 вище, ніж давніше*). Ви чого тут?
- Нянька. До батька Мотря, а його нема...
 Кочубеїха (*з підозрінням оглядає дочку*).
 Небавом прийде... Нащо він тобі?
- Мотря (*дивиться вбік*).
 Порадитись хотіла я про дещо.
- Кочубеїха. Однаково і з матір'ю могла б.
 Чи слово неньчине тобі — ніщо?..
 Чого ж мовчиш?
- Нянька. Дай спокій, Любко, їй:
 Не до розмов ще їй... Ходімо, Мотре!..
- Кочубеїха. Стривай!.. (*До Мотрі*):
 Скажи вже раз, що відповідати
 Чуйкевичеві маємо від тебе?
 Чекають же — старий і молодий:
 Чи згодна ти подати рушники?
- Мотря (*не повертаючи голови, мовчить*).
- Кочубеїха. Чи й досі в голові оті химери?
- Мотря (*повертає голову й з ненавистю дивиться на неї*).
 Ні, ні, мамусю рідна, тих химер
 Немає вже... Я згодна.
- Кочубеїха (*вражена несподіванкою, ступає крок наперед*).
 Постривай!..
 Ти справді той... чи вибрик це новий?..
 Питаю я: чи згодна взяти шлюб
 З Чуйкевича старого сином?
- Нянька. Згодна ж, —
 Ти ж чуєш...
- Кочубеїха. Не тебе, стара, питаю!..
 Сама повинна відповісти... (*До Мотрі*): Ну?..
- Мотря. Сказала я... (*Раптом спалахнувши*):
 Дивуєтесь, чому?..
 Та хай посватає хоч дідько сам. —
 Нехай Господь простить, — то і тоді...
 Аби звідсіля, аби із цього некла, — чули?..
 (*Повертається й виходить*).

Кочубеїха (*вражена, дивиться якусь хвилину вслід*):
Вона при пам'яті?..

Нянька (*хоче йти*). І знов... І знов
Стривожила дитину... Любко, Любко!
Коли вгамуєшся ти й заговориш,
Як рідна ненька, до дочкї ласкаво
І лагідно?

Кочубеїха. Дочка?.. Хіба дочка
На неньку диха лихом, як вона?
Чом інші наші діти шанобливі
До нас, батьків, слухняні та привітні?
І тільки ця...

Нянька. Мені ти не кажи
Цього, бо добре знаю я, чого
Ті інші і слухняні й шанобливі...

Кочубеїха. Чого?

Нянька. Несвітський страх перед тобою
Їм волю в'яже.

Кочубеїха. Страх?.. Інакше ж як?
Та ж страх — премудрости початок.

Нянька. Так,
Але Господень страх — не твій.

Кочубеїха. А я
Що — пугало якесь, чи як?

Нянька. Зміркуй
Сама... Та й ще тобі скажу: дочка
Твоя твою і владу має, то ж
Злобю й гнівом ти її не зломилш...

Кочубеїха. Зламала вже: сама ж ти чула тут,
Що згоду подала вона на шлюб
Із тим, із ким хотіла я.

Нянька (*докірливо хитає головою*). О, Любко!
Не зичу й злому ворогові я
Такої згоди... Це запам'ятай, —
Колись згадаєш ти, що щирю правду
Тобі казала я...

Кочубеїха (*з підозрінням*): Ти що вінуєш.
Стара?

Нянька. Був час, коли твоєї згоди
Вона потребувала...

Кочубеїха. Знаю, знаю:
На шлюб з Мазепою старим!

Нянька. Еге ж,
На шлюб з гетьманом, — ти ж розбила те
Іх ясне щастя...

Кочубеїха. Чи ще щастя!.. — Та ж він
Старий, лукавий гріховода.

Нянька.

Ти

Міркуєш так, але вона його
Кохала.

Кочубеїха.

Добре ж він оддячив їй,

Побавившись три дні її красою
І вигнавши, мов наймичку, з господи
Гетьманської...

Нянька (*з обуренням*):

„Побавившись“?.. Дурне

Вернеш, хоч знаєш і сама, що це
Лиха твоя неправда...

Кочубеїха (*спалахнувши*):

Гей, стара!

Вважай на те, що мелеш, а ще краще —
Іди з очей і не драгуй мене
Речами непотрібними!

Нянька.

Підү, —

Ти не жени... але скажү тобі,
Що сієш ти довкола себе помсту,
Ненависть і злобү, а що посієш. —
Розумні кажуть люди, — те й пожнеш
У час страшний... Ох. Любко, живив таких
І ворогові я не зичу. (*Наслухає*) Хтось
Прийшов, я чую, то ж іду... Добраніч!..

(*Хоче йти, але на порозі стикається з Кочубеєм*).

Кочубеї. Це, няню, ти? сама, чи хто ще тут?

Нянька. Ні, з Любкою, Василю бідний мій...

(*Виходить*).Кочубеї (*з подивуванням дивиться їй услід*).

Чому я бідний, няню?..

Кочубеїха (*про себе*):

Чорний ворон...

Накрякала тут всякого страхіття...
Дивуюсь я сама собі, що й досі
Тримаю ще й терплю в своїй господі
Старе це дуб'я: в монастир давно
Віддати тра на молитви й спочивок.

Кочубеї (*сбергається*).

Не проситься туди, то вже нехай
Свого в нас віку доживає. (*Входить до кімнати*).

Кочубеїха.

Так.

Але вона переживе ще й нас —
Мене й тебе, та крякати все буде.
Мов чорний ворон над душею.

Кочубеї.

Що ж

Робити? Річ відбома: як старе
Занадто, то завжді й бурчить... Не треба
Зважати й гніватись на це.

Кочубеїха (*перемінюючи тон*):

Ну, що —

Приїхали?

- Кочубей. Ужє... Обидва зараз
Увійдуть.
- Кочубейха. Тут дочка тебе шукала.
- Кочубей. Як? нащо?
- Кочубейха. Ніби то сказати хоче,
Що згодна вже з Чуйкевичем до шлюбу...
- Кочубей (*врадувано*):
Ну, слава Господєві, що так сталося!..
Я знав, що розум в неї візьме гору...
- Кочубейха (*зневажливо*):
Аякже... знав... Почув би був ти тут,
Яку мені про шлюб вона співала
Гарненьку пісню, — не радів би дуже...
- Кочубей. Яку?.. Сказала ж ти, що згодна...
- Кочубейха. Так,
Не тільки за Чуйкевича віддатись,
А хоч за ділька, — хай Господь простить, —
Аби — казала — пшвидче з цього пекла.
Із пекла, — чув? Наш дім для неї пекло.
- Кочубей (*боляче вражений, мовчить хвильку; далі, махнувши безнадійно рукою й важко зідхнувши, виходить назустріч гостям*).
Цуть ужє — свояк і панотець.
- Кочубейха (*бере свічника й запалює на нїм свічки з лямпади, потім спускає запону на вікні*).
(*Входять Іскра й Святаїло*).
- Іскра. Добрівечір у хату, Любко!
- Святаїло. (*вклоняючись*): Мир
І благоденствіє, вельможна пані,
Да роцаряються в домі цїм!
- Кочубейха (*підходить до попа під благословення й цілує йому руку*). Спасибі.
Гостей шановних прошу сісти.
(*Гості сідають на лаві*).
- Кочубей (*входить*). Все
Гаразд: позамикав я двері всі, —
Так безпечніш... (*Дивиться на вікно, але, побачивши, що його вже замкнуто, заспокоюється й сідає в крісло. Кочубейха — на другій лаві*).
- Іскра. З Батурина допіру я... Послав
До тебе козака, щоб сповістив
Про наш із панотцем приїзд, а сам
За панотцем ще скочив до Полтави.
- Святаїло. Воїстину так єсть.
- Кочубей. Гетьмана бачив?
- Іскра. Не довелось, хоч в уряді я був.
„Нїкого не прийма вже другий день, —

Мені сказали, — сам же, як прибитий,
І хмара-хмарою все похожає
Він по покоях, а чого — ніхто
Не знає“. Тільки писар генеральний
Спитав мене, в якій приїхав справі,
Сказав, що гетьманові ознаймує,
Й вертатися порадив до Полтави...

Кочубеїха *(нетерпляче)*:

То так ти й не довідався, що з гетьманом?

Іскра.

Кажу ж: ніхто не зна. Хіба що писар,
Але його спитати не посмів,
Бо ж і його щось дратувало, мабуть, —
Куди й привітність та його поділась!
Сказав вертатись — як одрізав, сам же,
Не попрощавшись, спину повернув.

Кочубеїха. Ага, аж ось воно... Заприсягнувся.

Що не дарма це, що гетьман дістав

З Москви якісь погані вісті, то ж

І приголомшені вони обідва —

Мазепа й Орлик.... *(Підводиться й молитовно повертається до божника)*.

Дякую Тобі.

Всещедрий і всесправедний за те,

Що зглянувся Ти врешті на нас, грішних,

На наші молитви й не попустив

Над нами ворогові взяти гору. *(Сідає)*.

Чого ж ви не радієте зо мною

І мовчите?..

Іскра.

Але ж... нічого ми

Ще певного не знаєм. Любоко...

Свята йло.

Так,

Воїстину не знаєм нічогоже...

Іскра.

Можливо, пригнітило інше щось

Гетьмана, бо Москва, коли б хотіла

Його скарать чи допит учинити —

То ув'язнила б, а попереджати —

Такого звичаю вона не має.

Свята йло. Воїстину не має...

Кочубеїха.

Знаю все це

І не кажу, що цар попередив

Мазепу... Певна я, що наш донос

Дістався до царя, й що цар йому

Поверив, а прихильники Мазепи

Його про це таємно сповістили:

Ото ж і хочить він тепер, мов хмара,

І, мов той Юда, що продав Христа,

Дрижить. Та сподіваюсь твердо я,

Що вже цим разом не умякне він більш

Належної за всі свої учинки
Відплати... *(Зненацька глянувши на Кочубея,
зупиняється. Гости теж звертають на нього увагу. Павза).*

Що з тобою?.. Чом сидиш.

Немов з хреста допіру знятий?..

Кочубеї *(немов прокинувшись, збентежено)*: Я?..

Не знаю...

Кочубеїха *(обурено)*: Як не знаєш?! Хто ж це знає?.

Кочубеї *(проводить рукою по очах)*.

Марá якась... Неначе ж і не спав...

Кочубеїха. Аякже! бракувало, щоб заснув
Тут при гостях... Кажі ж уже, яка
Мара тобі знечев'я приверзлася?

Кочубеї *(тремливим голосом)*:

Поміст десь на майдані, а на нім
Московський кат з сокирою в руках...

Святаїло *(кидається на місці й христиться)*.

Ох... Пом'яни, о Господи, царя
Давида й той... всю кротость...

Іскра *(намагаючись побороти в собі збентеження)*:

Ти, Василю,

Живеш останнім часом, як і ми,
В тяжкій, напруженій тривозі й духом
Ослаб, а може й тілом: не дивуюсь,
Що й увіч нас навідують видіння...

Святаїло. Воїстину, навідують видіння...

Кочубеїха. Знамено Боже це: Господь надхне

Великого царя, відкриє правду
Йому святую й поведить скарати
Зрадливого гетьмана. Й я дивуюсь,
Що вас не тішить це, мої панове...
Кому ж тоді були потрібні всі
Оті турботи, клопоти, тривоги,
Той страх за всіх отих людей нещасних,
Що нам хотіли послужити й зникли
Десь безвісти в далекій тій Москві?..
Де дівся Никанор, чернець овятий?
Де другий той... Петро Яценко, вихрист?
Нехай Господь в своє їх прийме царство,
Якщо загинули за наше діло!..
Тоді навіщо й ті тяжкі труди
Твої, панотченьку, в Ахтирці...

Святаїло *(ухильно)*: Я

Лиш волю виконав пославлених м'я,
Коли полковника там сповістив
Московського про Юдину ту зраду.

Кочубеїха. Ми знаємо і дякуєм тобі,

Панотче, що вчинив ти це уміло,
 А праведний Господь це наше діло,
 Як бачите сами, вже допровадив
 До бажаного всім нам skutku... Чом же
 Ви сидите тепер такі понурі.
 Немов не над Мазепою лихим,
 Але над вами вже повисла грізна
 Московська катівська сокира?

(Від останніх слів присутні здригаються, а ніп злякано христяться на образи, шепочучи молитву).

Чом

Не тішитесь зо мною, що її
 Вже піднято над головою в того,
 Хто вчинками своїми заслужив
 Її давно вже?.. Щоб лякає вас?
 Мазепина загнила кров? Її
 Злякалися ви, лицарі хоробрі?..
 Хіба не в шій, у криві тій ворожій,
 Скупатись мала паша перемога?..
 Тепер, коли мета вже перед вами,
 І страх, і трепет нападе на вас...
 Струсіть його! прокиньтесь, радійте,
 Як рада я, що мрія довгождала
 Не зрадила мене!.. *(Підводиться).*

Стривайте, я

Вернуся зараз... *(Виходить).*

(Всі сидять якусь хвилину в задумі під враженням її промови).

Св я т а й л о *(стрепенувшись):* Віра її велика
 Воїстину. Чому не маєм ми її?

І с к р а . Чому?... *(Приглушеним голосом):*

Я не сказав ще вам, пансзе,
 Що, до Батурина прибувши, я
 Поткнувся був навідати Данила,
 Старого свата нашого, — і що ж?..
 До мене він не вийшов, а звелів
 Переказать, що ніколи йому,
 Інакше кажучи — під три вітрї,
 Любезний сватоньку!.. Дак от чому,
 Панотче, з Любкою радіти я
 Не можу... Пан Данило надаремне
 Нікого не зневажить, а тим паче
 Когось із кривних.

К о ч у б е й *(тривожно):* А чому ж, чому
 Побачитись з тобою не схотів він?

І с к р а *(поглянувши на двері):*

Цього при Любці не хотів казати,

Щоб не стривожити її даремне,
 Бо — знов кажú — нічого ми не знаєм
 Ще певного. Але коли полковник
 Данило не схотів, щоб бачив хто,
 Що я з ним говорив, то певна це
 Ознака, що про наш донбс він знає.
 Але від кого й як?.. Коли це так,
 Як Любка дúмає собі, — то добре...

Кочубеї. А як же може бути ще інакше?

Іскра. А так могло ще статись, що сам цар
 Мазепу сповістив про це, як вже
 Не раз таке бувало. А таті
 До всього тра готовим бути... Ви
 Мазепу знаєте...

*(Кочубей і Святайло каменіють від жагу й тільки мовчки
 позирають один на одного).*

Дівчина *(входить, несучи на великій таці дзбана й кубки).*

Кочубеїха *(входить за нею).* Сюди, на стіл!..

Тепер іди, та не вкладайся спати:

Потрібна будеш може' ще.

Дівчина *(вклонившись).* Гаразд.

Вельможна пані. *(Виходить).*

Кочубеїха *(оглянувши присутніх, спліскує руками).*

Господи святий!

Чи грім над вами раптом розітнувся,

Чи знов вам всім якась мара верзлась,

Що кожен з вас силить, мов та тумá...
 Або ви щось ховаєте від мене,
 Або — ладна помислити я й це —
 Вам шкода стало ворога свого...

Іскра. Нічого — знов кажú — не знаєм ми...

Кочубеїха *(посміхаючись, наливає кубки).*

То знаю я, коли густий туман

Повив вам голови... Для мене дóсить.

Що ворог наш тремтить, як давній Каїн,

Почувши вість лиху для себе. — далі ж —

Моя надія в Бозі й у цареві!..

(Бере кубка й цокається ним до інших).

То ж вип'єм, прошу! Свій розвійте страх...

(Присутні, вставши, мовчки беруть кубки).

Ми краще вип'ємо за страх Мазенин,

Щоб Юди він до скону не лишив!..

*(Надпиває кубка. Інші мовчки висушують свої й ставлять
 порожні на таці. Вона знову наливає їх і торкає кожного
 своїм).*

До скону... Я усе своє життя

За Кочубеем мріяла про скін той, —

Нехай Господь простить мені гріха, —

Плекала помсту в серці наболілім:
 Вона тяжка, коли ти без надії
 Її ховаєш у собі, — тяжка
 Й гірка... Але солодка наче меду,
 Коли ти до бажаного кінця
 Її здолавш доведіть уперто,
 Як довелі їй нарешті ми.
 А скін ворожий — це вінець всього!..
 Якого ж скону побажати Юді?..
 Чого ж похнюпилися? Веселіш
 Своє зустріньте свято перемоги!
 Його ми відв'язкуєм ще не так,
 Коли в Батурині, чи інде десь,
 Мазепа проклятий, мов злодій, скутий,
 На катівськiм помості на колінах
 Свою лукаву голову нахилить
 Під гострую сокиру... Отже, любі
 Мої, тепер ми вип'ємо за той
 Поміст, за гостру ту сокиру!..

Кочубей (*впускає на підлогу кубка й з важким стогоном опускається в крісло*).

Іскра (*ставить свого кубка на тацю й стурбовано нахилиється над Кочубеєм*). Що

З тобою, брате мій?..

Свята йло (*ставить і свого кубка назад, підіймає Кочубеєвого, руки йому дрижать, він шепоче злякано*):

О, Боже наш!..

Кочубей (*злякано позираючи на дружину*):

Нічого... це нічого... я не знаю...

Негарно щось мені зробилось... Та

Ви не турбуйтеся... пройде це... Я зараз...

Кочубейха (*не поспішаючи, ставить свого кубка на тацю, обливаючи чоловіка й гостей глибоким презирством*)

Убогі тілом, ще бідніші духом...

Чи вам із ворогом на прю ставати,

Коли самий вже привид крови вас

Лякає, мов жінок тих полохливих?..

О, нещаслива доленько моя!

І як за вас усіх безмірно вищий

Той ворог наш, старий і мудрий лицар,

Що ви його нікчемністю своєю

Звалити завзялись! Самої тіні

Його жахається, а він же, дужий,

Не завагавсь одважно готуватись,

Щоб ознаймити бій самій Москві!

І розумію я свою дочку:

Таких, як він, або кхати тра

Безоглядно і палко, як вона,
Або невідіти так, як я!
А ви... що ви?.. Ні теплі, ні холодні,
Й нещасний той, хто з вами сполучив
Свою бентежну, буйну долю. Крмице
Загинути із ворогом завзятим
У боротьбі, аніж тягти без краю
З нікчемою нікчемно живоття.

(Відходить од столу й сідає на лаві, сумно похиливши голову).

Свята й ло. Картаєш нас, моя вельможна пані,
Але видіма смерть страшна. Тобі
Нічого, нам же...

Кочубеїха *(спалзнувши знов)*: Де ж вона, та смерть?..

Дівчина *(входить і звертається до Кочубея)*:

З Батурина козак прибув допіру
З листом до вас, вельможний пане.

Кочубей *(вражений несподіванкою, як і інші, не в силі сказати слово)*.

Кочубеїха *(рвійно встає)*. Де ж

Той лист? Від кого він?

Дівчина. Не знаю я...

У власні руки хоче передати.

Кочубей. Введи його сюди.

(Дівчина виходить).

Кочубеїха. Дак ось вона,
Розгадка таємниці. *(Нетерпеливиться, йде наперед і, дивлячись у двері, чекає посланця)*.

Іскра. Крадькомá...

Недобре щось...

Кочубеїха. Ти правиш знов своє
І крикаєш, мов чорний ворон... Що ж він —
Козак отой?.. Ага, іде... *(Відступає од дверей в глибіню кімнати)*. Побачим...

Козак *(входить і вклоняється)*.

Добрийвечір!... *(Виймає з шапки листа й подає*

Кочубеєві). Вельможний пан полковник

Данило шле дискретного листа.

Кочубей *(тремтливою рукою бере листа)*.

Гаразд... Іди ж, пожди там у пекарні

Та покріпись з дороги...

Козак. Щиро я

Вам дякую, вельможний пане судде,

Але полковників наказ: віддати

Листа у власні руки й в ту ж мить

Без відповіді і назад вертатись.

Добраніч вам! *(Вклоняється й виходить)*.

Кочубей. Ходи здоров... *(Розпечатує листа й перебігає очима)*. „Мій свате!

Ясновельможний вирядив Троцінського з козаками й волохами та Кожухівського з верхівцями піймати вас із Іскрою й привезти до Батурина. Цидулу цю спали й нікому про неї не кажи“.

Це все... *(Відкидається на спинку крісла й опускає руки, приголомшений, як і всі)*.

Кочубейха *(перша приходить до пам'яті, бере з його рук листа й палить на свічці)*.

Чого ж ви сидите, мов туми?!..

Та ж пише сват, що вирядив уже Мазепа військо, — отже, посланець його десь віпередив у дорозі.

Якщо ж це так — а сват брехать не буде, — То й той Троцінський з Кожухівським ось-ось наспінуть.

Іскра *(стрепенувшись, рвійно встає)*. Так, тікати треба... Але куди?

Кочубейха. Куди ж... У Красний Кут: Полковник Осипов там візьме вас в протекцію свою, — за нею ви Безпечні. А тим часом правий суд Царський скарає зрадника Мазепу.

Кочубей *(стенувшись, підводиться)*. Так, так, тікати мусимо, а далі вже видно буде, щб чинити нам. Але... на кого ж ти лишійшся, Любко? Хто боронитиме тебе від кривди?..

Кочубейха. Сама оборонюся, не турбуйся: Мазепиних собак тих не злякаюся, — Господь мені підпора й оборона. А ти не гайся, їдь, ще поки вас Тут не накрито, як перепелів.

Кочубей *(обіймає й цілує її)*. Прощай... Молись за наше діло праве й за скорий поворот.

Іскра *(теж обіймає її)*. Здорова будь! Надія вся на Бога й на царя.

Свята йло *(дає благословення)*. А я тебе, вельможна пані, прошу Ласкаво не забути чад моїх І попаді в Полтаві, як Господь Нас довго не поверне.

Кочубейха. Не турбуйся, Панотче: все зроблю для них, щб треба.

Св я т а й л о. Сторицею тобі Господь віддячить.

К о ч у б е ї. Ідемо, час уже!..

(Виходять усі. Поки якусь хвилину порожній).

Н я н ь к а *(за нею дівчина)*. ...Спитаю в Любки...

Д і в ч и н а. Кажу ж вам, няню, що нема нікого:
Вельможна пані й пан в опочивальні,
А гості вийшли в двір — сідлають коней.
І панові теж звелено сідлати...

Н я н ь к а. І панові?.. Куди ж це проти ночі?
Щось, мабуть, сталося...

Д і в ч и н а *(бере тацю)*. Якийсь козак
З Батурина привіз листа до пана...

Н я н ь к а. З Батурина?..

Д і в ч и н а. Еге ж... А це ще що?..
(Розглядає на підлозі слід від розлитого меду).

І п'ятіки не було, а мед
Розлято... Зараз я... *(Виходить із тацею).*

Н я н ь к а *(розглядається по покою й бурчить про себе)*:
Дак от в чім річ!..

Козак з Батурина... з листом до пана...
Від кого він, той лист?.. Не дуже гарний
Десь лист отой, коли тікати тра
Так нагло проти ночі... Написав
Листа того напевне сват Данило,
Бо більше хто ж?.. Од нас всі відсахнулись,
Коли занюхали, що лихом диха
На Василя ясновельможний...

Д і в ч и н а *(вертається з вітєм)*. Ви
Ще тут?.. Там пані пана проводить...
Пан, видно, плакав, пані — ані-жé.

(Вигирає вітєм підлогу й розправляє килима).

Н я н ь к а. Така заплаче — жди... Господь творив,
Та помиливсь: жіноцьку душу дав
Йому, а їй козацьку, — й лихо все
Від того.

Д і в ч и н а. Правду кажете: м'який
Наш пан і добрий... Чи гасить свічки,
Чи хай горять?

Н я н ь к а. Нехай: сама погасить,
Як вернеться...

Д і в ч и н а *(дослухається)*. О, чуєте?.. Уже
Поїхали... Й куди це нагло так?
В Батурин, мабуть, бо ж козак отой
З Батурина прибув...

Н я н ь к а. А ти не дуже
Про цеє, дівко, розбалакуй. — чула?
Поїхали кудись — виходить, треба.

Чого ж — нас не питатимуть з тобою.
А інший хто спита, кажи — не знаю...
Хочби й гетьман сам запитав тебе, —
Ти розумієш?

Дівчина *(сміється)*. Що? гетьман?..

Нянька. Еге ж.

Дівчина. Та де йому тут взятись?

Нянька. Усього

На світі, дівонько, буває, ти ж
Мовчи. Питатимуть: на все — не знаю,
Мовляв, пани на раду нас не кличуть...

Дівчина *(наслуטהючи, злякано)*:

Вельможна пані йде...

Кочубеїха *(входить)*. Чого ви тут?

Дівчина. Я той... підлогу той...

Кочубеїха. Гарзд, їди

Собі, вкладайся спати.

(Дівчина виходить).

Нянька *(мовчки стежить за Кочубеїхою)*.

Кочубеїха *(схвильована, ходить по покою)*.

Чом не спиш

Ти, няню?

Нянька. Не таку ви метушню

Зняли, щоб я могла заснуть спокійно.

Що сталося?

Кочубеїха. Не знаю ще гарзд.

Нянька. Недобре щось?

Кочубеїха. Це, няню, як для когось...

Нянька. Та хто ж від доброго вночі тікає

Так покватно, невідомо куди!..

Куди Василь подався проти ночі?

Кочубеїха. У безвісті!..

Нянька. Гляди, щоб так не сталося.

Кочубеїха. О, станеться й не те ще, няню, тут:

Ось-ось опинимось в облозі ми.

Готуй мундети, няню, — ціле військо

На нас послав ясновельможний твій.

Нянька *(з підозрінням вдвляється в неї)*.

Ти що верзеш?.. Лягла б спочити краще.

Кочубеїха. Спочити?.. Рано ще складати руки:

Та й ждати вже лишилося недовго.

Нянька. Не розумію я... Чому гадаєш,

Що ждати вже недовго?

Кочубеїха. А тому,

Що ворот вже в пропасниці дрижить,

Чекаючи відплати кожну мить;

В передчутті її в неситій люті

Останні вже зусилля зуживав,
Щоб потягти з собою на тій світ
І тих, хто кару твою так неждано
На сиву голову його накликав.

Нянька. Його скарає цар, гадав ти?
Кочубеїха. О, не помилує, я певна в тім!..

Життя мого єдина світла мрія
Справдіться, няню, в помсті цій...

Нянька. У помсті?... За що?.. Чи за те, що він
Засидівсь надто довго у гетьманах
І тим не дав піддержать булаву
В руках твоєму Василеві, — так?..
Тобі ж не дав гетьманшею побути...
За це ти мстишся?

Кочубеїха. Так, вгадала ти:
За це і за дочку.

Нянька. Він за гетьмана
І досі, бо потрібен Україні.
Дочка ж твоя його кохала щиро, —
Ти думала над цим?.. Чи гине хай
І Україна і дочка, аби
Наситить ти могла свою улперту
Бентежну душу?

Кочубеїха. А хочби і так?

Нянька. А ти подумала собі над тим,
Яка ціна такій душі, яке
Ім'я її у людей?..

Кочубеїха (*погірливо*): Послухай, ти —
Стара облудо! Хто всі і з ким
Говориш?.. Ціну знаю я собі
Сама, а люди — це ніщо. Як буду
Гетьманшею, то всі твої ті люди
В ногах моїх зів'януть хробаками:
Захочу, то помилую, а ні —
То розтопчу!..

Нянька (*тривожна наслухає*). А покищо... ти чуєш?..
Гляди, щоб нас вони не розтоптали.

Кочубеїха (*дослухається до тупотняви десь у дворі*).
Ага, вже прибули... Не забарились
Гетьманські посіпаки... Хай ідуть...
Спізнились трохи, а коли мене
Захочуть ув'язнити — річ даремна:
Свого гетьмана не врятують тим!..

Дівчина (*вбігає, перелякана*).
Вельможна пані, там...

Кочубеїха (*зупиняє її мову владним жестом*).
Я знаю, що там...

Нехай ідуть: Господь мені підпора,
Господь мені і оборона!..

(Чути гомін, тупотняву й брязкіт зброї).

Нянька *(сумно похитавши головою)*: Сталось..

Кочубеїха *(падає перед божником на коліна)*.

Трощинський *(п'яний, з шумом з'являється на порозі;
позад нього кілька озброєних козаків)*.

Це хто тут?.. Що — баби?.. А де ж суддя?

Нянька. Нема його.

Трощинський *(показує на Кочубеїху)*.

А то — суддіха?.. Гей!

А кинь-но молитві свої! Було б

Раніше Господа на раду кликати.

Тепер же й Бог вас не врятує... Чуєш?..

Кочубеїха *(підводиться й обертається, гнівна й горда)*.

Полковнику шановний! де ти й з ким

Говориш?.. З котрего часу оце

У війську повелись кабацькі звички.

Що в чесний і статечний дім брутально,

Немов в корчму жидівську, сам полковник

Вдерається гвалтовно?

Трощинський *(оскаженіло до козаків)*: Що?!.. Стріляйте!

Дівчина *(затулюючи вуха)*:

Ой, ненечко рідненька, убивають!..

(Ховається за няньку).

Нянька *(кидається до них, розіп'явши руки, обурено)*:

Та ти здурів?!.. На німечних жінок,

Мов на орду татарську, із мушкетів

Зібравсь палити...

Трощинський *(тупає ногою)*. Замовчи, стара!..

Питаю, де суддя?

Кочубеїха. Судді нема, —

Тобі вже сказано: поїхав десь...

Трощинський *(обертається до козаків)*.

Іди которий та звели волохам

Весь дім і хутір весь перетрусити,

А генерального суддю знайти!..

Тебе ж, стара, із котлом всім твоїм,

З усім майном перевеземо ми

Аж до Батурина...

Кочубеїха *(твердо)*: Я не підую!

Перед божницею постражду тут,

Як той Захарія між вітварем.

Трощинський *(регоче)*.

Ого, вельможна пані! опір станеш —

То вінесемо на руках... *(До козаків)*: Ану,

Візьміть її, стару бандуру, хлопці!..

Спиридон Черкасенко.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Новини нашої літератури.

I. Вільде: Метелики на шпильках. Повесть. Це повість із життя молоді, головню підлітків, із спеціальним узглядненням полового дозрівання. В центрі приготування до сільської театральної вистави, що об'єднує цілу молодь даного середовища. Важним моментом являється вечір у дні вродин Дарки й потім прощальна прогулянка. Героїнею повісті в 13-14 літня гімназистка Дарка, що любить гімназиста Данка (з 6-ої класи). З інших осіб замітні: сестра Данка Гляля, студентка музики, з деяким знанням світа й здатністю до інтриг, і мати Дарки.

Це середовище сільського вчителя й священника. Коли йде про молодь, то авторка дала вірний її образ. Чи дала вірний образ Дарки, це вирішити не легко. Відомо, що життя нераз ломить схеми розвоєві молоді, означені психологами. Над усім у повісті панує незаспокований бог-Ерос. Еротіку видно тут також у стосунку батька до дочки, як і вуйка до своячки. Молодечу наївність протиставляє авторка облуді старших. Симпатії авторки по стороні молоді, хоч вона знає, що Дарка стане життєздатною тільки в міському житті й напевно там позбудеться ширости. Не знати, чи темпераментна Дарка скоро заспокоїться в своїм гоні любови й жіночости.

Повість цікава, нова в нас тематикою. Розв'язує у ній поділ на безліч розділів, через що затрачується тяглість і надає драматичне напруження. Твір ставить рубом перед батьками питання полового освідомлення дітей.

Слід зазначити, що ця повість із життя молоді саме для молоді не надається. Відповідь авторки в справі освідомлення нічого не дає, і краще, щоб авторка поперестала на самим порушенні питання. Заслуга її в тім, що вона це питання порушила й таким ставленням справи письменники часто слушно вдоволяються. З'ясований стосунки старших до молодих також не в на поезмі розвоєві молоді. Твір авторки повинні дискутувати в нас родини, що, зацікавившись проблемою, шукатимуть розв'язки в відповідній лектурі, чи там у лікарів-педагогів. Твір — позитивне явище, хоч без прикмет на вирішення.

I. Вільде: Хиّمичне серце. Новелі. Зібрані тут речі в більшій часті легкі фейлетони; новель дуже мало. Квєстїя: „я і ти“ виступав майже в кожному нарисі, очевидно завсїди довкруги любови. Щасливі люди, що в такий бурливий час, як нас, тільки любов'ю сповнені. Деякі речі в подекуди шкїцами до „Метеликів...“, чи там їхнім відгомонам; ними: „Добрі друзі“, „Любовна пригода однієї дівчини“, „Мала Зіві“, „У весняний вечір“: любовні пригоди підлітків — їхня тема. Патетика знаменна таким нарисам, як: „Всюди однаково“, „Лист“, „Ти“, „П'яніст“, „24 години“ і „Русяві“. Авторка сягає до узагальнень у таких творах: „Вавилонська вежа“, „Поцілунок“ (жіночі мрії активності), „Щастя“, „Повість життя“, „Подорожник“ (інстинктивна симпатія) і „Хиّمичне серце“. Жїночу наївність картає в „Розводі“, в „Трьох перших днях подружжя“ і в „24 години“ (цього останнього твору я взагалі не містив би, залишаючи бар „естетам“). Шкїцами до більших речей можна вважати „Маленька пані великого дому“, „Злочин д-р Комарівського“ (не без штучности), „Русяві“, „Пригода Уляни“, „Крадіж“ (дещо штучне), „Лекція“ й „Хиّمичне серце“, що рівночасно є найліпшими творами зїрки.

Авторка дає тип агресивної жїнки. Не маємо підстав сумніватися в „ширости“ описаних подій, але це все дає в найкращому разі середню літературу. Дар оповідання є в авторки, але мова нічим не замітна. Постаті, що їх виводить, без поглиблення, як і квєстїї, що їх порушує. Не кажу, що все це плитке, але нераз доводиться таке означення примінити. Сюжети вказують на деяку свіжість. Але через те, що авторка зробила центральною проблемою всіх своїх творів любов, не можемо не завважати, що таке ставлення справи означає відворот у нас. Коли б авторка знайшла нове слово для

цього вічного питання, як І. Франко в деяких поезіях „Зів'ялого листя“, або хоч би Джордж у „Рожах“ (повість), тоді твори повітали б гаряче. Але так не в. Вже Симон Петлюра в своїй симпатичній збірці „Незабутні“ вказав на Тобілевича, як на того, що тим зазначив поступ, що в своїй творчості вийшов поза питання любови. Сентиментальності й чуттєвості в нас і так забагато. Ті, що відзначають таку творчість, зовсім не роблять доброї прислуги нашій літературі, а ще менше рідній культурі. — Хочемо мати націю, що авторка дійде до більші позитивних вислідів у своїй творчості.

Катря Гривневича. Шестикрилець. Повесть. Авторка сама твердила в однім із часописів, що це не повість. Це історичні картини, що мають дати портрета галицького князя Романа. „На кам'яній метопі“ зображує нам волинський княжий двір, в якому забігають ласки княжої чужинні купці та посли. Молодий княжич серед цього гамору зводить у саді боротьбу з пардом і його удушув. Княжий боярин Гельг прорікає йому за це велику будучність. Дальший нарис „З вітром на Буду“ представляє нам Романа в посольстві до угорського короля Белі. Роман за короткий час побуту в Буді полюбив королівну Сарольту, але мадярські конечності державні стали подружжю на перешкоді. Ми свідками бенкету в Буді, як і турніру, на яким вславився український боярин Костян.

„З легенди церковного вікна“ довідуємося про одруження Романа з овруцькою княжною Рюриківною. Князь, щоб дати товаришку жінці в час своєї відсутности, впроваджує до палати Зеленгору, дочку поганського жерця. Ось і князь уже в поході на половців. За ним, із батьком пішла Зеленгора. Коли про це довідалася княгиня, вислала за походом свого післанця, що довів до заглади Зеленгору й потім вернувся додому. „Куна — праву“ дає картину гірського монастиря, до якого заїхав князь у гості. Тут розвідуємося про знущання бояр над убогими верствами, в яких обороні став князь. „На Ужок проб'ю гори“ дає гарний малюнок далеких гір. В них постановив Роман зробити дорогу, щоб колись могли заскочити ворожого володаря по тім боці Карпат. У цім нарисі маємо ще малюнок екзотичної Улі, вибранки полеглих героїв.

Князь Роман добре розумів значення моря для держави, й тому приготувався до його підбою. До цього початок мало творити посольство Гельга в Костянтинополь („Рука над морем“).

„Велика глуша“ малює нам найближче оточення Романа, що вирушило з ним на полювання. „Бі, аки крокодил“ — це згадка про бій із половцями. „Сонце в Галичі“ — це князь по повероті до Галича з виправи на половців. „Гроза імені“ має нас переконати про те, яким пострахом для ворогів був Роман. „Завихост“ замикає „Шестикрильця“ й дає опис бою стежі під Завихостом, що в ній поліг князь Роман.

Яку характеристику маємо тут для головної постаті твору, для князя Романа? Роман, фізично сильний, бувалий у чужих краях, справедливий також для низів. Він раз на все наніс погром половцям. Старавься заволодіти Чорним Морем і збільшити торгівлю. Забезпечується перед ворожими сусідами. Дома присмирює бояр і носить з заміром закріпити західню границю. У виконанні цього замислу несподівано гине під Завихостом. Авторка наділила Романа ще надзвичайною вражливостю на жіночу красу (Сарольта, Зеленгора, Божанка). Сарольту чомусь то й при сконі під Завихостом іще згадує. Великі люди звичайно мали й визначне оточення, а так, як читавмо з твору, то князь його поза Гелгом, Костяном, Вишатою й ще деким не мав і це обнижує вартість самого князя Романа.

Завважуємо ще, що авторка трохи перемішала наші поняття з поняттями княжої доби. Ледви чи князь мав нахил до оборони низів; також кінцевий дитирамб на честь народу завчасний.

Щодо поодиноких картин, то вони далеко не рівновартні. До найвартісніших зачислюю: „На кам'яній метопі“, „З вітром на Буду“, „На Ужок проб'ю гори“, „Завихост“ і „Легенда церковного вікна“ та „Рука над морем“. Нариси: „Велика Глуша“ і „Гроза імені“ можуть сміло відпасти. В „Великій Глуші“ маємо характеристику Романового

оточення, що не гармонізує з цілістю задуму авторки. „Гроза імені“ занадто придумана. Нарис „Куна — праву“ читати тяжко через його стиль та мову. „Бі, аки крокодил“ містить зовсім невиважені опис бою.

Ми вдячні авторці, що виводить картини незвичайної краси того, що багато хто вважали погребаним, фізично й навіть духово вже неіснуючим. Авторка завдала собі чимало труда, щоб по змозі відтворити декоративну сторінку епохи: будівлі, одяг, і все те, що любили люди княжої доби. Змалювала нам ідилічні затишки манастирів і криваві змагання на полях боїв.

Головна сила твору в стилі, в поетичній мові. Щодо мови, то вона часто переладована прикрасами й тому твір тяжко читати. Ми бажали б більш прозорого стилю. Мовна архаїзація, якщо неконсеквентно переведена, краще нехай відпаде й це напевно вийде на користь твору. Літературна мова найохотніш обходиться без чужих слів, а їх у творі дуже багато й до того неконечних.

„Шестикрилець“ — це цінна спроба воскресити перед читачем героїчне нашої вужчої батьківщини, Галичини, й як такий він для нас дорогий. Бажати тільки, щоб появилося нове видання цього твору, який могли б читати широкі круги читачів, притім треба ще й поробити поправки в мові (прим. звидіти, зачім, Розгурче й інш.), а також правопис завести одноцілий.

Наталія Королева: 1918. Повість із середньовіччя. Найперше запізнаємося з життям магната Анклітцена. Він хоче бенкетом зацікавити свого сина Костянтина, що все спрагнений знання, вчитується в твори алхіміків і найрадше сам пересиджує в лабораторії, щоб там працювати до винаходів. Коли ж син забарився, батько в товаристві веселих дівчат переносить бенкет до лабораторії сина. Доходить до конфлікту між батьком та сином, який проганяє всіх із своєї робітні. Син знає, що йому не уникнути батькової карі й тому втікає. Втікаючи, стрічає паломників в дорозі до Риму. З ними йде якийсь час, потім відлучується й доходить лісами до Фрайбургу. В лісі познайомлюється з фрав Тільде, й її дочкою Колумбою. Він представляється, як „Конрад із Кельн“, що шукає праці. Вони забирають його з собою й дають йому заняття в аптекарі, для якого саме збирали зілля. В аптекарю за працю в Тільде, й у нього вчиться чудова, але слабого здоровля Колумба. Між „Конрадом із Кельн“ та Колумбою зав'язується симпатія. Але що може бути тривкого між сином магната та дочкою прачки? Анклітцен невпинно шукає сина, і вже навіть підозріння падає на аптекаревого помічника в Фрайбургу. Костянтин, захищаючи себе від гніву батька, вступає до поблизького монастиря. До жіночого монастиря вступає Колумба. Проти фрав Тільде й Колумби злі люди виточили процесу перед інквізицією, за чари. Аптекаря хотіли також утягнути до процесу, але він утік. Прачку спалено, щоб по році переконатися, що інквізиція видала несправедливий вирок. Колумбу також судили, але її звільнили. В монастирі Костянтин („брат Бертольд“) одержав повну свободу рухів. Прогуляк італійських францисканів вносять нове в життя Бертольда: він між ними віднаходить черця-філософа Бертрама, що зовсім подібний до черця на портреті в батьківській палаті, яким у молодості так дуже захоплювався. Він віднайшов споріднену душу. Бертрам ставить тезу, що в боротьбі безсмертя, а не в квітизмі, Бертольд повинен працювати до великих винаходів. До нього доходить вість про смерть ще за життя призначеної блаженною Колумби. Колумба перед смертю остерегла Бертольдового гвардіяна, що монастиреві грозить велике нещастя. Бертольд із Бертрамом віддаються з цілим жаром праці, і вкінці винаходять „чорне золото“ — стрільний порох. Його в бочках складають в підземеллях монастиря. Запалений огнем чи громом цей порох розносить монастир, а з численної монастирської братії (числом 112) залишилися тільки три особи. Про катастрофу довідуються з листа аптекаря до його ж приятеля. Цю подію згадує потім ереміт — лісний чернець, що в сто літ пізніш на місці монастиря серед лісів вибудував малу капличку, й у ній віддавав хвалу Богові.

Це, як бачимо повість про винахідника стрільного пороху, про тавмну середньовічну вченість. Люди, що ціле життя посвяtilи

якійсь проблемі, не раз доконували великого. А вже ж, що між святими й звичайними ченцями були герої людства, нарівні з такими новітніми героями, як Кох, Пастер чи Едісен, — а то й вище них. Авторка поставила перед нами висококультурну, універсальну проблему: першество науки чи віри? Наша доба прямує до їхньої синтези.

В творі маємо нову, добру духову поживу для нашого інтелігента. Авторка виведа перед нами, крім названих постатей, ще представників інквізиції, італійських францисканів, монастирську братію, середньовічне міщанство й товпу, повну забобонів, що в своїй гарчій уяві бачила живих чортів і віддавала їх під суд інквізиції.

Повість написана в атмосфері середньовічної таємничості та понурості. Стиль рівномірний, і тільки в кількох місцях переходить у балакучість. Авторка має безперечно епічний талант. Але й її вдаються найкраще коротші речі. Обговорена тут повість тримається тільки героєм, а не дією: твір розпадається на вартісні розділи, але не всі вони конечні до представлення головної дії. — Мусимо ще зазначити, що в мові треба поробити поправки (не так то вже численні!), а правопис завести одноцілий.

Н. Королева: Во дни они. Нарисч. Теми в цих нарисах зачерпнені з Євангелії. Спокійний, урочистий тон достосований до тематики. Авторка вміє малювати картини, повні Божеської пошани. Ці твори може рівно добре читати інтелігент, як і простолюд; один і другий знайде там співзвучні струни, що дадуть їм вдоволення з прочитаного, Щоправда, ми маємо застереження, щодо пропаговання такого милосердя, яке проявляється в нарисі „Драхма“, де жертводавець віддав все, не лишаючи собі нічого, подібно як Сократ роздавав усім мудрість, тільки дома не міг її зашепити. Також застереження в нас відносно „скали“ церкви Петра: аж надто приземною вийшла ця постать. Якщо явище толкуємо на людську мову, то мусимо міряти речі відповідними категоріями.

На цій землі перевагу мають темні сили, і саме їхній удар з ясними представляє нам авторка. „Лепрозний“, уздоровлений Христом, ради вигідної служби відрікається Христа й ще вимагає в Пілата, щоб уввинив Варраву, а Христа стратив. Проста натура, як бачимо, недовго палає божеським огнем. Навіть Петро відрікається Христа тричі. Юдейські священики, в переконанні, що вони одиноки мають право посягати Святе Письмо, виступають проти Христа, що якраз приніс світло на землю. Їхні шкурні інтереси не дозволяють їм бачити цього світла. Первосвященник Годарину каже замкнути браму перед Христом, щоб не впустили пророка до міста, мовляв: в місті всі здорові й до того не почувуються гідні приймати в себе пророка. А все це ради втрачених свинячих стад. Пілат, хоч переконаний, що Христос не винен, видає його товпі том, що боїться, щоб жиди не обвинили його самого перед царем у Римі, що могло б потягнути за собою втрату становища („Quod est veritas?“). Нарис „Сповідь“ переконуює нас про те, що справжня вартість у ділах, а не в словах. „Суета сует“ усього людського є висновком нарису „На горі“. Нарис: „В Різдвачу Ніч“ вказує нам на початки Юди. Виховання на безправстві мститись потім на самих виховниках. Про силу віри мова в нарисі „На морі Галилейським“. Предказане Богом мусить сповнитися, й тому Ірод каже вирізати новонароджених („Ірод“). В цій нарисі маємо ще цікавий опис танцюристки. Письменниця натякає на незвичайно тяжке економічне положення жидів у цій часі Жиди чекали на якусь чудо, вичікували Месії, не знаючи, що Він уже прийшов. Як пояснюють найкращі з-поміж них поняття Месії? Йосип з Ариматеї дає таке пояснення Месії Пілатові: „Месія, Понтів, це відродження мого зганьбленого й дощенту спідлілого в утисках народу... Месія — це людська гідність, повернена цим гандарям, крутіям, шахраям і здирщикам, за яких безбезпідставно вважає юдеїв цілий світ“. — Христос залишив усім нам науку, що дорога до щастя терниста, а навіть кривава. Сліпі, нездари не можуть стати учасниками раю. Вони не видержать інтенсивности красок, в яких Бог проявляється: „Прозорий, як веселка, сяючий як сонце, сліпучий в заграві мерехтіння роси“ (Vespere autem sabbati).

Бережани.

Д-р Володимир Безушко

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європи 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік II.

ЛВІВ, ЖОВТЕНЬ 1936 Р.

Книжка 10 (19).

КЛАСИЧНІ ОБРАЗИ Й СЮЖЕТИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

У кожного поета можна віднайти найбільш характеристичні для його творчості образи. В них, звичайно, відбивається найістотніша властивість його психіки. Так, для Франка характеристичний образ каменярів та образ духових велетнів, що змагаються з сумнівами (Іван Вишенський, Мойсей): з одного боку праця й змагання, як абсолютний імператив життя, з другого — боротьба з самим собою.

Серед поетичних символів Лесі Українки звертають на себе увагу старогрецькі образи не тільки своєю численністю, але й своєю питомою вагою. Панівну роль відіграють у її творчості чотири класичні образи: Муза, Прометей, Ніобея, Іфігенія. Може ті, що наявність тих образів схочуть пояснювати зовнішніми причинами, напр. вимогами російської цензури, не будуть прив'язувати до них особливої ваги. Одначе добір образів у справжнього поета не буває випадковий. Поет, що творить із внутрішньої konieczности, з такою ж внутрішньою konieczністю вибирає й символи, що втілюють його почування та ідеї. В доборі символів проявляється найкраще спрямованість його творчого пориву. — Згадані чотири образи в творчості Л. Українки показують по основному розгляді, як дуже сконцентрована творчість Лесі Українки та весь її духовий звіт: вони стали за вихідні пункти всієї творчої праці поетки, як проєкція її найглибших думок. До них і звертається поетка раз-у-раз, даючи в різних постатях драматичних творів варіації образів Прометея, Ніобей та Іфігенії. В тих чотирьох образах кореняться й проблематика її драматичних творів.

I. Муза. Проблема творчості.

У Лесі Українки зустрічаємо декілька креацій Музи. Насамперед Муза являється поетці в постаті, якої характеристичні риси відомі нам уже з Шевченкових творів. Шевченко мав для неї такі пісні вислови: „о, чарівниченько моя“, „гориш ти, зіронько моя“, „моя порадонько святая“. Під переможним чаром Шевченкового образу Лесі Українка й до своєї Музи зверталася, як до „чарівниці милої“, про-

сила її запалати „зорею надю мною“¹, шукала в неї розваги та зликала до неї: „моя ти порадо!“ Хлодна Муза псевдокласичних поетів перетворилася під подихом Шевченкового генія: він зачарував у своєму слові й її надприродну силу, й надземну красу, а одночасно вдіяв чудо, якого не вдалося вдіяти іншим поетам, а саме — надхнув образ Музи надзвичайним душевним теплом. Сталося це завдяки тому, що образ Музи зв'язався в Шевченка нерозривно з такими емоціонально насиченими образами, як образ матері та сестри.²

Цей ясний образ лагідної, усміхненої богині повторяється в Лесиних поезіях декілька разів: От у сні побачила поетка „богиню ясну фантазії“, що прийняла подобу „друга любого“ й „на плечах лиш барвисті крила мала“. (I, 33). Це „богиня легкокрила“, що „світ злостих мрій для нас відкрила“, „світове з'єднала з таємним“, „вложила почуття в байдужний промінь зорі“ (I, 67, 68), що „чарувала новою надією втомлені очі“ та манила не раз туди, „де сіяє одвічна краса“ (II, 36, 37).

Але прийшов час болю, коли чари тієї юної Музи вже не промовляли до поетки. Коли Муза радить поетці співати пісень

...про квіти весняні,
І речі кохані,
Про першу весняну любов“.

око поетки дивиться десь у глибіню, де тайться біль. Тоді в відношенні до Музи нема тієї безпосередности, що так чарувала в Шевченка. Хоча поетка почувається без неї самотньою (II, 4) та благає її, наче матір:

...Дай руку, притули мене до свого лона.
Тобі я віддала усе, що мала,
Подай мені великую пораду“ (I, 109),

проте богиня не стає для неї за добру, лагідну матір. Надто багато в цієї Музи надземних рис. Вона порадниця, але „порадниця надземна“, а ще частіш „ображена, горда богиня“.

Таким чином образ Музи розціплюється: первісний образ інтимного зближення до Музи-сестри відступає перед другим образом: Музи-владарки з обличчям могутньої й грізної богині. Часом поетка була б рада поєднати контрастові риси „чарівниці“ та „гордої Музи“ (I, 110), але мусить відчутти прикру віддаль „гордої владарки“, що безжалісно вимагає служити їй та втішається піснею бранки. Підо впливом її чарів поетка співає їй навіть те, „чого зроду нікому, навіть самій собі вголос казати не хотіла“ та йде за нею в її „тріюмфальному ході“, опівночи: „Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе!“ (I, 108). Але бранка бунтується, її гнітить почуття залежності, примусу й вона докоряє Музі:

„Ти, музо винозора, не спиши
мене вогнем твоїх очей безсмертних!“ (I, 109).

¹ Лєся Українка: Твори, т. I. стор. 82. За ред. Б. Якубського. Вид. „Книгоспілки“, Київ. Цитую далі тільки з цього видання.

² Про роль образів — див. Я. Ярем а: Дитячі переживання й творчість Шевченка, — в журналі „Українська Школа“, Львів, 1932, ч. 4—5.

Можливо, що генеза цього образу Музи, як грізного демона, має зв'язок із хворобою поетки, що мучила її весь вік. Замітна річ, що пишучи про процес своєї творчої праці, поетка вживає таких характеристичних висловів: що її „попросту гальванізує якась *idée fixe*, якась непереможна сила“, що юрба образів не дає їй, хворій і виснаженій, спати по ночах та „мучить як нова недуга“, що в такі моменти „приходить демон, лютіший над усі недуги, і наказує їй писати“.³

Але виходячи від суб'єктивних переживань, поетка обіймає своїм інтелектом проблему творчості в цілій ширині. Насамперед це проблема творчого дару, що стає джерелом страждань, а навіть глибокої особистої трагедії, що дає не тільки свідомість високого післанництва, але й почуття безсилля супроти суворої дійсності.

Проблема творчих мук розроблена в драматичній поемі „Кассандра“⁴. В основі цієї трагедії лежить старогрецький переклад про Аполлона, що покарав віщунку за те, що не хотіла йому скоритися, таким чином, що відібрав її словам силу переконання.⁴ Пророчий дар доводить Кассандру з одного боку до вічного непорозуміння з оточенням, з другого — розбиває її кохання, вливає їй у душу гіркість, що позбавляє її — як каже О. Білецький — „наївно-безпосереднього ставлення до життя“.⁵ Даремне намагається вона збудити творчий чин у своїх земляків, — замість того, щоб стати пересторогою, її вищі слова сіють зневір'я. На цьому тлі переживає Кассандра низку таких зламів, яких не знає ні один із персонажів драматичних творів Лесі Українки. Це доводить її хвилинами до затрати віри в себе:

„може
се правда, що слова мої отруті,
що й очі засивають людську силу!
Осліпнути я хотіла б, замістити...
Ох, се було б таке велике щастя!“ (VI, 170—171).

Трагедія Кассандри нагадує трагедію сівця Антея з драматичної поеми „Орґія“, де розробляється тема ролі поета в житті поневоленої нації. Повна внутрішньої сили, непокірна й непідкупна Антеєва Муза не хоче служити римлянам, не може знести упокорення Геллади, та одночасно бачить, що не має сили задержати на невдячній службі рідній країні талановитих греків, що шукають хліба й слави на дворі Мецената.

Варіацію теми про творчу трагедію мистця, що не знаходить зрозуміння серед громади, маємо в драматичній поемі „У пущі“.

Є в Лесі Українки й біблійний образ творчих мук — це образ Саула (II, 73), що „Господь його карає віщим духом“. Але цей образ має помітні класичні риси, що стоять у зв'язку з чисто античною,

³ Л. Старидька — Черняхівська: Хвилини життя Лесі Українки. „Літ.-Наук. Вістник“, 1913, X, 29.

⁴ Пор. Вергілій: „Енеїда“, II, 246—247. Цікаво порівняти підхід до цієї теми у Франка (у збірці „Semper tunc“ — поезія під тим же заголовком та „На старі теми“, III).

⁵ О. Білецький: „Трагедія правди“ — як вступна стаття до „Кассандри“: — Твори Л. У., VI, 137.

грецькою оцінкою мистецтва. Саул називає мистецтво „святим огнем“ (II, 76), а про Давидову гру ось яку має високу думку:

„Що значать всі слаутні перемоги
Против одного руху твоїх рук?
Я тільки вмів людей перемагати,
А ти самого духа переміг“. (II, 75).

Таке відчуття краси зроджене, власне кажучи, з класичного духа.

Врешті маємо в Лесі Українки ще третій образ Музи — поезії, змальований у другій частині „Триптиху“ („Орфесве чудо“). В першому образі було багато молодечої наївності та широкого поривання, звідти безпосередність і щирість у відношенні до Музи. Другий образ становить антитезу до нього: тут життєвий досвід розкриває дійсність, яка причаплює своїм тягарем найкращий віщий дар, звідти поет і Муза стоять проти себе роз'єднані. Третій образ являється наче синтезом обох попередніх: тут поезія вийшла вже з купелів суворої дійсності, але не затратила здібности оживляти, обновляти, поривати за собою. Вона стає супроти дійсности з глибокою свідомістю своєї переможної творчої сили, при чому поет-віщун почувається, як носій Духа Божого. Сила, що пливе з творчого надхнення, творить чуда. Як колись легендарний Орфей зачаровував був своїм співом і грою диких звірів, що збіглися з лісу слухати його, так і співець Орфей у Лесі Українки творить подібне чудо з людськими душами, роз'їденими втомою, безсиллям і зневір'ям. Коли в попередньому образі поет відчував владу Музи над собою, непомірний тягар свого завдання, то тут творча сила добувається з душі спонтанно, співець відчуває її, як свою силу.

Та чудодійна сила поезії робить чинність слівця священною:

„Ох, браття,
Не можу я співати. Треба свята
Мойй душі — тоді вона співає“. (III, 226).

Інтенсивне внутрішнє життя характеризує поетів-віщунів (poète - vates), а проникливість вищою свідомістю надає одуховленості їх постатям. Вони, як той Антей, кохаються не в гучній мові, а в таємній мові серця, їхні співи „потужні надхненням, а не гуком“, вони кажуть про себе:

„в стриманім зідданні тихих струн
ми вгадувати зміли урагани,
що нуртували в грудях у слівця“. (XI, 131).

Тільки така одуховленість дає Антеєві зрозуміння „краси змагання, хоч і без надії“. (XI, 140).

Яворів.

Дмитро Козія.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського органу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й одлученням чеком зараз таки заплати свій борг!

ДРАМАТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

Загальна уважність комуністичної партії до української літератури особливо приполюється на ділянці драматургії, як літературній формі, що є найліпший провідник впливу на маси. Колосальний чинник освідмлення народніх мас, яким є театр, стає предметом особливої уваги після скасування постановою 23. IV. 1932 р. самостійних українських організацій в сов. Україні і створення всеоюної спілки письменників. Починають виправлятися „помилки“ та „упущення“, що виникли через послаблення „більшовицької пильности“. Ця, тепер приполюжена, пильність скерується на центральний театр „Березіль“, що під керівництвом талановитого Курбаса став справжнім огнищем української культури. В своїй праці Курбас спирався на М. Скрипника, який вважав за можливе, щоб український театр використовував романтику козацьких часів, що „ми не маємо зрікатись старого, бо воно наше минуле“.¹ Ще після постанови 23 квітня 1932 року на першій драматичній нараді теоретиками, що сьогодні визнаються за теоретиків націоналізму, відстоювалася теза Курбаса: „назад до Кропивницького“. Представники протилежного табору відкидають науку від попередників, умотивовуючи це тим, що, мовляв, українська драматургія не дала таких постатей, як, наприклад, в поезії Шевченко.² Курбас про ролю театрального мистецтва твердить, що воно, впливаючи з глибокого розуміння процесів національного й соціального відродження українського народу, дає основу його творчій праці. Це йде в розрив з думками влади і ком. партії, стає приводом для обвинувачення його в „націоналізмі“. Синтезом поглядів на завдання культурної праці серед українських мас можна вважати такі слова Курбаса: „Коли говорити про притягнення нашої робітничої маси, нашого пролетаріату до творчости в культурнім наптім процесі, то шлях до цього веде через освоєння пролетаріатом України з ідейними традиціями українського культурного процесу з минулому й теперішньому, ознайомлення його й розкриття йому проблематики цього процесу“.³ В Україні невідливо говорити про реалізм — твердив Курбас, — бо український пролетаріат „шукає нашого сучасного обличчя нації, роздубленого по сільських перелісках підневільних часів“. Такі твердження дали офіційній критиці привід до кампанії проти нього, як модернізм постановок по другій стороні викликав відпир старої інтелігенції. Таким чином Курбас у своїй праці опинився між двох вогнів, на що він, із властивою йому сміливістю, заявляє: „У Харкові більшість ненавидить нас, і я гордий з цього через те, що це не дасть нам спати, через те, що це підтверджує, що ми на правільному шляху, що ми справді будемо, а не плетасмоє у хвості революції“.⁴

¹ М. Скрипник, т. V.

² Шупак С.: „Творчі завдання радянської драматургії“, „За Марко-Лєнінську Критику“, 1934, кн. 7.

³ „Рад. Театр“, 1929.

⁴ „Рад. Театр“, 1929, ч. 2—3 (Театральний диспут).

Критика висунула проти Курбаса обвинувачення, що він надавав п'єсам націоналістичне оформлення, відповідну трактовку, вживав всіх способів, щоб відвернути театр від завдань соціалістичного будівництва.⁵ С. Щупак закидає йому те, що він способом поєднання романтики націоналізму з експресіонізмом деформував революційні твори та підкреслював фальшиве звучання і так шкідливих п'єс (мається на увазі п'єси М. Куліша). Всього цього вистачило, щоб припинити плідну й талановиту працю. На сьогодні Курбас уже „скінчена людина“. Вже 1934 р. на драматичній нараді підкреслив це ведучий драматург совітської України, І. Микитенко. Згадуючи про те, що Курбас добре вмів ламати хребет непоганим совітським п'єсам, він зловтішно зазначив, що партія й пролетарська громадськість були примушені зламати хребта Курбасові. Курбас належить до тих, кого можна зламати, але не можна зігнути. На сьогодні на театральному фронті вже нема таких, і все діється за відомими директивами по даному й затверженому планові. За Курбасом пішов Досвітній та найвизначніший і найсильніший драматург доби — Микола Куліш, засуджений на смерть і помилований, що про нього Постишев милостиво висловився: „Нехай живе. — може ще виправиться“. Після останньої ревізії 1934 р. основні кадри драматургів у сов. Україні складаються з таких імен: О. Корнійчук, І. Кочерга, І. Микитенко, Л. Первомайський. Крім згаданих працюють у драматургії ще Аркадій Любченко, поет С. Голованівський, Л. Юхвид, спеціально колгоспний драматург Мізюн. Дали драматичні твори й такі письменники, як Ю. Яновський, А. Шиян, Ю. Смолич.

Олександр Корнійчук — молодий письменник, автор кількох п'єс, став широко відомий після одержання премії на конкурсі Совнаркому в Москві в р. 1933 за п'єсу „Загибель ескадри“. Це героїчна епопея, побудована на матеріалі громадянської війни 1918 року. В основу п'єси покладено тасміє розпорядження Леніна про потоплення Чорноморської ескадри, щоб вона не дісталася німцям. Автор намагається показати боротьбу двох світоглядів — старого й молодого революційного, представники якого вимагають виконання наказу Леніна. Совітська критика, закидаючи п'єсі схематизм і недосконалість конструкції, все ж вважає її за велику річ, трактує, як спробу викриття ідейної русійної сили революційного героїзму мас, підкреслює звучання в ній міцного пролетарського оптимізму. Дальшим кроком вперед у творчості О. Корнійчука критика вважає проблемну п'єсу — „Платон Кречет“, де автор ставить до розв'язання проблему боротьби з старістю та передчасною смертю. На думку такого критика, як О. Рулін, що піддає п'єсу докладній аналізі, Корнійчук поставлену проблему підносить на філософський рівень. Далі йде І. Кулик з твердженням, що проблема п'єси найшла своє розв'язання. Це мало б значити, що п'єса епохальна. Однак не треба квапитись. Совітський

⁵ А. Хвиля, „Завдання мистецького фронту Рад. України“ — „За Марко-ленінську Критику“. 1934. кн. 4.

критиці, особливо в Україні, властива здібність гіперболізувати, а також крайня „настрівність“. У тій самій критиці знаходимо твердження, що багато простіш пояснюють велике призначення п'єси з боку партії, що, однак, нічого єдиного не має з її дійсним успіхом у дублі. Той самий Рудін підкреслює чуйність автора щодо вибору теми. Дійсно, О. Корнійчук удаю відгукується своєю творчістю на бойові теми. На XVII партійному з'їзді Сталін між іншими проривами на літературному фронті зазначив неухажність до медичних ВИШів. Отже п'єса є відповідю, як Шупак вважає, співзвучною постановці питання Сталіна про людей, а це визначає, на його думку, що Корнійчук вхопив те, що є тонус і стиль часу. Цей тонус влучно формулює А. Сенченко, кажучи про „Платона Кречета“, як про п'єсу, в якій показано ролю більшовицької партії в вихованні людей, керівництві їх творчої роботою й у спрямуванні їх особистого життя. Це завдання, з яким молодий автор дав собі раду. Натомість про розв'язання проблеми боротьби з передчасною смертю не доводиться говорити. Образ хірурга Кречета, за визначенням самої критики, не розкрито. Постать головної особи п'єси, що має бути носієм ідеї, вражає своєю неправдоподібністю, нетиповістю. Шукання хірурга експериментатора закриті від глядача, і з постатю Кречета, як він в п'єсі виявлений, зовсім не в'яжуться. Мова його лаконічна, але не насичена, не побавлена зайвого патетизму, а сам Кречет часто стає в позу. Робить він враження звичайного наївного молодого чоловіка, що з першого погляду закохується в таку ж звичайну провінціальну панночку, за п'єсою архітекторку, в що тяжко віритися, як і в хірургічні експерименти Кречета. Натомість другорядні персонажі, виключаючи представників медицини, подано дуже вдало: представник партії вивокном Берест, безпартійний доктор Бублик, завідувач міськздороввідділом Бочкарьова, дочка Береста, дівчинка Майка, мати Кречета. Таким чином маємо обернене співвідношення. Пощастило Корнійчуківі дати п'єсу пересічну, якої позитивними рисами є емоційність і специфічність. Це й друга сюжетна лінія п'єси — роман Кречета з архітекторкою. Лідю є причинами успіху в глядача, що, переогодований агіткою, охоче дивиться на звичайний людський роман із добрим кінцем.

I. Бочерга — драматург старшої генерації. Пиcати почав ще до революції, але друкуватись та виходити на сцену тільки після жовтвеної революції. Написав понад 10 п'єс, але відомий у СРСР стає після присудження йому премії Совнаркому за п'єсу — „Майстри часу“ (Інша назва п'єси: „Годинникар і курка“). В п'єсі реалізовано думку про пове визначення часу. В нових умовах люде панують над часом, мажисимально збільшуючи його місткість. Так створюються більшовицькі темпи. Отже майстри часу — більшовики. Разом із тим — здобуття справжньої цінности предметами після того, як стали вони соціалістичною власністю. Носієм ідеалістичної філософії буржуазного суспільства є в п'єсі майстер точних механізмів (годинникар) Карфункель, а приречених людей буржуазного суспільства репрезентує граф Лундшпев.

„Майстри часу“, як і п'єси Корнійчука, йдуть у театрах цілого СРСР, і вважаються здобутком совітської драматургії взагалі.

Твором Кочерги, що його дехто з критиків ставить іще вище попереднього, є п'єса „Пісня про свічку“. Є це цікава сторінка з історії феодального Києва. В основу п'єси покладено декрета 1494 р. про заборону палити світло, що особливо тяжко відбилося на ремісниках, позбавлених тим змоги працювати вечорами. Утиски воєводи приводять до бунту, що вибухає саме в ніч весілля майстра Свічки. Свічку засаджено до в'язниці за те, що він викрав у замку прихований дозвіл на світло й ним скористувався при своїйому весіллі. Цікава тема. Оригінальний сюжет. Багата історична обстановка, кольоритність, використання фольклору робить п'єсу цікавою. Критика вважає за основне завдання п'єси — протидіяння національно-буржуазному показові старовини, стремління показати справжній картини суспільних відносин, розкрити справжні соціальні конфлікти минулого. В заслугу авторові ставиться вміння розпоряджатись матер'ялом, скомпонувати масові сцени, показати староміське життя.

В останній своїй п'єсі: „Підеш — не вернешся“ Кочерга ставить проблем простору. Тема — освоєння диких пустель. Боротьба за простір у прямім і переноснім значенні. Простори штучні, психологічні мусять бути також освоєні знищенням індивідуальних рогаток. Події п'єси розгортаються навколо експедиції, що їде до Азії з метою вивчення справи заводнення пісків Туркменії, а також обслідування солончаків „Барса-Кельмас“ (в перекладі: „підеш — не вернешся“). Учасники виправи подолали неосяжні простори, й повертаються перекопаними, що в їх свідомості є так само багато неподоланих іще просторів. На тлі виправи проходять особисті переживання героїв — начальника Мальванова, студента медика Вернидуба, спортсменки рекордманки в біганні Тап. Вернидуб тратить підчас виправи ногу, але повертається ще більш загартованим більшовиком. Назва п'єси є сюжетний й ідейний лейтмотив. (Кінець буде).

Прага.

Олександра Чернова.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Мова Максима Рильського.

ІІІ. ЧИСЛІВНИК.

75. Форми числівників у М. Рильського: Один 106. 134. 300, одного 168, одної 145 (тепер звичайно: однісі), одному 126. Ні один не вважає 155. В ніякім роді „одно“: Слово одно дам 219, Скажу вам одно 310, Одно, одно маленьке слово 264.

Двічі 253, обидва 117. 121. 165 (а не оба), трьохкутника 246, в небагатьох 141, чотірі 119 і чотири 280 (§ 9). сім — у семі 221, двісті 168 (а не двіста), по двісті 193,

десятьб́ом 212, п'ятдеся́т 297. Не можна жити вдво́х 126, Удво́х із Бритвою 237, Він вирятува́в дво́х 122. Я їх обо́х люблю, Поко́лото обо́х 179.

76. Пе́рший 108. 140 (а не: перв́ший), еди́ний 155, дру́гий 221. 230 (загально-літературне дру́гий), дру́гому 239, дру́гий 217, дру́гими 176; тре́тій 120. 204 (а не: трет́ий), тре́тя 310, тре́тього 320, третьо́ї 297, в третьо́го 235, шосто́тий 114 (а не: шест́ий, § 9), шоста́ 160, сьо́ма 182 (а не: се́ма, пор. § 9), во́сьма 198.

77. Залишки дві́йного числа: двома́ 117, обо́ма 164. 207, трьо́ма 237. Див. § 64.

78. Як і в прикметниках (§ 74), так і в прикметникових числівниках місцевий відмінок або закінчується на звичайне своє *-и́*, або на нове *-ому*: На дру́гим поверсі 157, У бо́ї не одні́м 273, Прусак на третьо́му 231, В місті жадно́му 105. Часом обидві форми поруч себе: Пиво в дру́гому, а в треті́м ме́д 197, На першо́му — на дру́гим — на третьо́му — а на четвeрті́м 231. Див. § 74, 83.

79. М. Рильський любить уживати щиро народнього „один о́дного“, а не „один друго́го“: Один до о́дного горну́лися 216, Один у о́дного пита́ 177, Один по о́дному зникаю́ть 116, Вітаю́ть один о́дного 244, Один о́дному в вічі погля́ньте 292. Одна одні́й 288. 302, Одна одну́ лякали́ 101, Одно від о́дного 210 і т. ін. Дуже рідкі форми: Лежа́ть один по дру́гому 239, Перелива́лася одна по дру́гій скалка́ 217.

IV. ЗАЙМЕННИК.

80. Літературна українська мова не мав ще докладно усталених займенникових форм, тому й у Рильського читаємо найрізніші форми, напр.: мойо́го 151. 264, тво́його 260. 289, своїо́го 56. 193. 259. 321. 325 — сво́го 108. 126. 167. 262. 291. 296, цьо́го 62. 127. 167 — цьо́го 222, оцьо́го 153, то́го 241, всьо́го 104. 179. 288 — всьо́го 220. 225, усьо́го 180, 203; моє́ї 134, чиє́ї 289, ціє́ї 55, все́ї 55. 34, мови ті́ї ласкаво́ї 73, до мо́ї хати; мені́ 81. 109, ї́й Д¹ 85; Д¹ сво́єму 190, тво́му 74, всьо́му 318, ні́кому 308, цьо́му 55; І¹ сво́єю 59. 234, з тією́ 239; Д³ цим 308; І³ усі́ма 281. 304. 324, оці́ма 313.

Часом ув одні́м реченні не одна форма: Не знав ціє́ї все́ї драми 55.

81. Як киянин, М. Рильський завжди вживав форм цей 321, це 308. 321, цю́ 305, цьо́го, оцьо́го, ціє́ї, цьо́му, цим, оци́ми і т. ін. Але вживав *се* в традиційнім виразі: ні *се* ні *те* 305, також: І *це* і *те* 135.

82. Як то звичайне в придніпрянській літературній мові, маємо в Рильського *те* (а не *то*): Ні *се* ні *те* 305, І *це* і *те* 135, Як *те* дитя 225, Наче *те* вино 152, *те* 318 і т. ін.

83. В місцевім відмінку маємо ті самі закінчення, що й у прикметниках та числівниках (Див. § 74, 78), а саме: а) стародавня форма: в мо́їм 56. 63. 312, в-у ті́м 142. 200. 212,

в нім 191. 241, у цім 151. 252. 319, в яким 146, у всякім 186, в нашім 276, у котрім 119 і т. ін.; в) нова форма відмінка давального: на мойому 312 (і в моєму 134), в своєму 14. 102. 150. 151, на чому 128. 189 — в чому 215, в цьому 50. 96, у тому 175. 306, у нашому 167. 278. 318, в іншому 6, у вашому 168. 107, в кожному 323, в якому 173, у всьому 45, 142, в такому 102. 163 і т. ін.

84. Часто вживає М. Рильський архаїчної форми: *весь* 137. 144. 156. 170. 218. 306. 315, хоч і панівне тепер *увесь* не рідке в нього: *увесь час* 136, *увесь люд* 175, *увесь фільварок* 193, *увесь наївився* 217 і т. ін. Замість „увесь“ вільно вживає слова *цілий*: *Стріляйте цілий вік* 129, *Крові пролялось ціле море* 248, *Наспіває час для шляхти цілої* 188, *У цілім світі* 168, *У цілому повіті* 225, *По цілому дворі* 240.

85. Новий займенник *їхній* (замість *їх*), як то бачимо взагалі в наддніпрянській літературній мові, частий у М. Рильського: *їхня молодість* 295, *Підлегла їхній власті* 113, *В їхнім бренькоті* 199, *При їхній грі* 318, *У домі їхньому* 163, *Мовчанню їхньому* 61, *їхні подвиги* 306, *їхні імена* 303, *їхні пси* 141 і т. ін.

86. *Кожний* 121. 132, кожному 92 (а не: кождий, кожній). *Котрий* — це один із кількох: *Котрий із вас не видів* 191. *Ніякий*: *Не дійшли до нас ніякі вісти* 183, але частіше *жадний* (тепер пишемо *жодний*): *Акт не може мать сили жадної* 221, *Мовчимо без жадної причини* 144, *В місті жадному не виготовляють* 105. *Дещо* вживається тільки як займенник (а не прислівник „трохи“): *Дещо я обміркувати мушу* 94, *Я дещо зміркував* 149.

87. Коли особового займенника вжито по прийменнику як предмета (об'єкта), то займенник на початку приймає *н*: у нього 324, за нього 228, до нього 89, при ньому 20. 92, у ній написано 41, в нім 157. 191. 241, до — із — на неї 124. 132. 134. 138. 177.

В оруднім відмінку обох чисел і всіх родів завжди буває таке *н*: з ним 174. 307, із ним 116, за ним 117. 171. 308, під ним 177, перед ним 21. 216, з нею 215, із нею 130, з ними 175, за ними 116, між ними 177. *Це н* буває навіть без прийменника: *Ним їхав* 201, *Розмахнутися могли ним* 308, *Нею світ живе*, *Ними удавав* 33 і т. п.

Але в східньо-українських говорах, а так само й у східньо-українській літературній мові дуже часто початкового *н* не чути, чому й маємо в Рильського: од його 142, до його 101. 204. 305, за його 178, в його 263, в його 83. 103. 167. 179. 193. 213. 311, на його 141. 155. 216. 237, для його 31. 51. 153. 309. 322, без його 17. 49, про його 121. 283, крізь його 13, повз його 162, в йому 31. 123, по йому 180, при йому 283, на йому 39, *Нога моя не буде в їм* 165, в їй 101. 131. 204, у їй 19. 23, при їй 264, на їй 35. 272, *Молодші з їх* 240, *В їх повіяв вітер* 45, *Звітрився на їх* 182, *На їх погляне* 300, *Гість до їх заглянув* 93, *Заговорив до їх* 125,

Для їх миліша 7, Хто з їх 61, Кожен з їх 6. 93, один із їх 45, А серед їх один 52 і сотні т. п.

V. ДІЄСЛОВО.

88. Дійменник звичайно кінчиться в Рильського на *-ти*: вікувати 85, розгортати 149, вечєрати 139 (давнього вечєрати він не знає), значити 300, заспокоїтись 37, що з того може бути, ми легко можемо сказати і збагнути 164 і т. ін.

89. Східньо-українські говори, без жодного російського впливу з давніх часів знають скорочення закінчення дійменника *-ти* на *-ть*. Ця жива народня риса сильно відбилася в мові М. Рильського, а до того збільшена ще вимогами ритму. Форм на *-ть* у „Пані Тадеуші“ повно, напр.: Діло мать 196, Одягаться звик 186, Мав дати 167, Дадуть знать 166, Маю розказати 283, Примусив помириться 104, Узаявся шинкувати 104, Задумав зятем стати 53, Хотів би поминуть я і щастя згадувати 4, Вечерю готувати і накривати велів 15, Уміє шанувати 104, Як вийти, то сказати, який дати відповідь 135, У карти грати 162, Не будь цьому, не будь 55, Як слід ходити і жити 17, Сміх карати 125 і сотні т. п.

Накопичення форм на *-ть* часом таке велике, що неприємно вражає читача, напр.: Треба ж хлопцеві до світу приучитися, і вдачу виховати, і розуму набратися, нарешті треба жити та радощів зазнати, та випити любощів 131 і т. ін.

Дуже часто, з вимог ритму (але це ж саме знає й жива мова), в однім реченні вживає М. Рильський обидвох форм поруч себе: Садівниці не бачити й не знати 13, Хотів сказати щось, та що сказати і як 14, Сумно нам чекати, виглядати 26, В житах я їздить бороню й собаки напускати 65, Як птицю од шулік сховати і захистити 71, Усе обмислити і все приготувати 95, Мовчати і чекати 110, Чекати і мовчати 111, Пора покинути індики доглядати 133, Кортити на неї глянути, послухати голос новий 134, Так графа думав він потішити, звеселити 148, Можна спустити, а можна й скоротити 104, Гріх спокутувати і змити 170, Кинувся стискати й обіймати 170, як сіяти хто збирався чи садити 179, Чоловіча річ не говорити, а бити, крапати, вичісувати, на кришці кришити 187, Крутити? крутити знову хочеш? 211, Діло як робити — робити до кінця 315 і сотні т. ін.

90. Коли перед *-ти* знаходиться приголосний, то *-ти* на *-ть* ніколи не скорочується: одпасати 240, вийти 134, вимести 110, нести 162, внести 135 і т. п. (рос. виместі і т. ін.).

91. Як і східньо-українські говори, М. Рильський знає тільки *-гти*, *-кти* (західньо-укр. архаїчне *-чи*): вдягти 163, досягти 149, запобігти 164, допомогти 168. 252, допомогти 316, віректи 151, втекти 62, сікти 195 і т. ін.

92. У східньо-українських говорах у першій особі однини теперішнього часу (Pr 1') наголос у деяких дів-

словах звичайно падав на кінцеве *-у*, напр. у Рильського: кажу́ 126. 128. 185. 287, скажу́ 254. 292. 310, покажу́ 313, люблю́ 213. 247. 253. 283, найду́ 97. 208, знайду́ 254, поведу́, 300, пушу́ 211, беру́ 151, прикладу́ 152, розчешу́ 152, оголошу́ 56, говорю́ 50, бороню́ 213, чиню́ 213.

Західньо-укр. говори звичайно знають тут накоренний наголос, що, підо впливом галицької вимови, хоч дуже рідко, але часом знати й на мові Рильського: похóжу 107, прóшу 312 (але й прошóу 29) і ін. Але в східньо-українських говорах панують: мóжу 18. 121. 159. 308 і хóчу 185. 210. 214. 313 (рос. могу́, хочóу). Від „повісти“: Правду вам повім 304.

93. Замість архаїчного „еси“ Рильський часом уживає „есь“: Розкажи, хто есь 74.

94. Дієслова в Рильський звичайно вживає в значенні буває, маю, знаходиться і т. ін., напр.: Усякий в народ 182, Є син у мене 194, Є тут і цв́интар свій 113, Мух велика сила в 65, Є і свідків нам чимало 120, Сто тисяч війська в 106, Причин багато в 257, В полях багато в зайців 127, Тож бо й в 190 і т. ін.

В значенні зв'язки зложеного присудка в східньо-українських говорах в опускається: Збір іще живий 145, Вона іще дитина 258, тоді як у зах. укр. зберігається.

Зв'язки в зложенім присудку *суть* сх. укр. говори й літературна мова не знають, — замість неї вживають в: В гербі у вашому в хрести 107, Тепер принаймні в справдешні кавалери 136, Орловського етюди у мене в 90, Чи на землі тепер такі в 175, Нарешті в тюрма, уряд, поліція 192, Баси та бубни в 193 і т. ін.

У східньо-укр. говорах часта ще й архаїчна форма *єсть*: Тільки цок — і єсть... то-то й в 120, Чи гірший сором єсть для литвина 124, У нас для цього єсть (римав: честь) ведмідь 147 і т. ін.

95. В дієсловах на *-ати* закінчення третьої особи однини часу теперішнього *-ає* в сх. укр. говорах дуже часто губить кінцеве *є*, і того кінчиться на наголошене *-а*. Ці форми часті в Рильського, як і в інших сх. укр. поетів: блука 70, бува 107, вигляда 70, виклика 320, вирина 4, гра 320, дожива 20, зарива, 10, закрива 4, зна 18, кива 19. 88, обніма 319, ожива 320, означа 92, перебіга 20, підбіга 319, підійма 14, погляда 20, порива 320, почина 35, співа 322, чита 173 і сотні т. ін., наголос усе на кінцевім *-а*, так само: відміня 321, наставля 127 і т. ін. Форма балакає, балака 64 (бо старе було: балакати, балакає).

Замість літературного *-ить* часом маємо в мові Рильського говіркове *-е*, але рідко: вихóде 48, говóре 98, підхóде 131.

96. Звичайна форма для першої особи множини — *це-мо*, й воно панує в мові Рильського: Зараз і почнемо, стрільців озбрóймо і в поле поведемо 169, обійме́мо 314, його послухаймо 189, Не все ми можемо що хочемо 89.

доведемо́ 257, ждемо́ 110, мовчимо́ 144, шлемо́ 21 і т. ін.

Але, за впливом живої мови, Рильський дуже часто вживає й скороченого закінчення *-и* (а не *-ю*): будем 133. 209. 259, доберем 300, знайдём 237, можем 260, питаем 183, чуем 113 і т. ін.

А то часом навіть ув однім реченні маємо обидві форми: Того не бачимо, не помічаем ми 134, зустрінемося зрана і сили зміряем 153, Відновимо—і тим навіки будем славні 157, Матвія хочемо! А ми не дозволяем 189 і т. ін.

97. Третя особа множини (Рг 3^д), ось деякі форми: вибухнуть 124, хорують 113, чутки обманять нас 168, біжать 91. 247. 250, забіжать 114, пра́жать 280. дівляться 12. 119, ста́влять 124, Пси гонять по слідах 118 і т. ін.

98. Східньо-укр. літературна мова, як і мова жива, часто вживає форм з *-и* або без того. Напр. у М. Рильського читаємо: Край сонця заблис 227, Каптанець одяг 163, замовк 101. 108, встиг 317, застиг 322, записяг 274, стис 262, Руку стис 91, За руку раптом стис 147, В руці могоучій стис 152, притис 321, Сварку тяг марудно 189, Потяг нахабу в суд 64. простяг 272. 274, Простяг тавлинку знов 107, Руку й слух простяг 163 і т. ін.

Західньо-укр. „ста́нув“ М. Рильський не знає, вживає тільки *став*: Став понуро скраю 262.

99. Скрізь маємо тут форму *ліг*, західньої говіркової форми *ляг* Рильський не знає: Заліг 291, Поліг 289. З ложкою поліг 223, Конаючи поліг 123 і т. ін.

100. Як і в живій східньо-укр. мові, в мові Рильського *-ся* дуже часто скорочується на *-сь*, напр.: обійдусь 110, наваживсь подолати 112, сваритись 114, стишились 119, взявсь накручувать 149, Гервазій обернувсь 150, сердитись 189, зупинивсь 298 і т. ін. А часом, під впливом ритму, бачимо *-ся* — *-сь* навіть ув однім реченні: Яке вживалось диво, яке здавалося все пишне 76, Тягаться та судитись 64, Рубатись, битися 122, Стрілятись, битися 126 і т. ін.

101. Цікаві ті дієслова, що вживаються в нашій мові з *-ся* або й без нього.

Звичайно кажемо „вернути“ що кому, а самому „вернутися“, напр.: Ти волю нам вернув, ти нам вернув життя 323, Знову повернув розмову на стрільців 146, Стій, вернись 216, Вертатись на різно 139, Натомленим вертатися з гаїв 124, До дому вернетесь 256, Пси без зайця повернулись 141, Пан Войський назад вертається 130. Крім цього, за живою мовою, М. Рильський не рідко вживає „вернути“ в розумінні „вернутися“, і такий вираз треба визнати за літературний, хоч і рідше вживаний, бо він знаний не тільки в живій мові, але й у мові наших старших письменників: Коли верну до вас 97, І в дім убогий свій вернув старий Матвій 311, Тепер я вернув 312, Додому він вертав 103, Вони ще не вертали в гаї 160, Вернувши в рідний дім 179, Додому повернув 258, Збір Тадеуша повернув 117, Поверта́в додому 126, Я з бранцями у місто повертав 220.

„Питати“ у М. Рильського частіше без *-ся*: Дарма питати щербин на ножику 307, Він прізвище в свого сусіда поспитав 126, Я хочу доброї поради запитав в тебе 313, На самоті його Соплиця запитав 260, Спитати дзеркала 131, Зачервонівшись спитала Телімена 260, Ключника спитали 255, Але: Що ж то за знак такий, хотів спитатися 161.

Звичайно кажемо „догадуватися, догадатися“, але в мові Рильського не рідке й архаїчне *догадати* (як в укр. думах): Скажіть, бо я не догадаю (рима: з краю) 168, І хто ж би догадав 77, Гервазій догадав 155, Учасно догадав 242, Віддати догадав 321, Не догадавши граф, що все те означа 52. Але: Замовк і загадався 101.

М. Рильський часто вживає „дивувати“ зам. звичайного „дивуватися“: Сам собі дивує 322, Ніхто б не здивував ні учтою такою, ні цим от посудом 304, Як дивували люди, що марив цілий вік 90, Суддя, дивуючи, що гості безголові 93.

Звичайно розрізняємо: *слухати* що, *слухатися* кого; в мові Рильського такого розрізнення нема: Слухає опікунчої науки 130, Пильно слухає ті речі молода 313, Останні відгомони уважно слухає 322, Музик не слухає 324, Соромиться, не слухаючи слів 323, Капели вашої послухаєм 318, Послухайте ж мене ви. 145.

Літературна мова знає *диви* і *дивись*: Та диви 99. 102. Форми приказового способу: зваж 168, ріж 185, муч 186, не руш 127, не осором 134, глянь 64 і т. ін. Перша особа множини звичайно кінчиться на *-імо*: збагнімо 191, поберімося 214, пождімо 194, пошлімо 184; часом маємо й скорочені форми на *-ім*: ходім 122. 136, пошлім 244, ухвалім 186. Друга особа: візьміте 68. 149, журітеся 145, ідіте 74, прийміте 195.

Форм з най, хай, нехай часті: Най славен буде 189, Хай почекає 153, Нехай же зна 150.

103. Форм будучого часу на *-мо*, *-неш*, *-ме* і т. ін. М. Рильський вільно й часто вживає: віритиму 261, встилатиму 214, житиму 316, знатиму 170. 289. 315, казатиму 314, Колихатиму 316, любитиму 247, матиму 111, нестиму 215, пантруватиму 159, проситиму 258, служитиму 288, чинитиму 219, знатиме 251 оповідатиме 282, сидітиме 60, скликатиме 282, служитиме 260, судитиме 274, триватиме 243, цвістимé 293, чинитиме 261, шукатиме 83, шукатимемо 165, вчитимусь 315, боятимусь 315 і т. ін.

104. Дієприкметникові форми на *-чий*, *-щий*, *-ший*, знаходимо в мові М. Рильського, але дуже рідко й тільки в значенні звичайних прикметників: Кипучий бій 110, разючий 321, Він сущий в поляк 192, Сварки скороминуці 313, відомий 64, невідоме 277, Видіма смерть була 122, Увесь видіймий світ 108 і т. ін.

Форма на *-лий*. (зам. неіснуючих зовсім у нашій сучасній мові архаїчних на *-вший*): Снопи дospelої пшениці 250, Зосталих добива 242, Чоловік голодний і знебулий 114.

Форми на *-ний* часті: освячений 102, ранений 114. 258, поранений 156, мальований 154, наклонені 102, посварених 103, складених 103 і т. ін. Часом наш архаїчний наголос: недокінчений 39.

Форми на *-тий* звичайні: Битий був не раз 325, Ліг, неначе зжаний колос 243, проклятий 272, проклятих 186.

105. Вільно й часто вживає Рильський дієприслівників на *-чи* (наголос на тім складі, що й у Рг 3³): боронячи 97, дівлячись 112, стéжачи 112, тішачись 125, ховаючи 96 і т. ін. Вимовляє їх дуже часто з кінцевим наголосом: боячись 289, гризучи 101, додаючи 322, ждучи 208, ідучи 92. 276. 310, кажучи 322, кладучи 321, несучи 92. 207. 246. 277. 317, сидючи 156 і т. ін. Коли в Рг 3³ наголос на кінці, тоді *-чи* конче наголошене.

105 а. У дієсловах маємо наросток *-ому* (а не російський *-ому*): рвонувшиися 234.

106. Вкажу ще наголос деяких дієслів, що різняться від наголосу західньо-українського: було б. 101. 128. 148. 165, була 100. 122. 139. 153. 164. 176, були 103. 175, буде 141. 165. 170. Рильський вимовляє: принесло 304, несла 126. 202, занесла 114, принесла 122. 319, рознесла 183. 302, взяли 158, несли 167, принесли 102. 138. 144. 283. 322, краде 183, прийде 159, хоч живі східньо-українські бувають і: принесло, несла, занесла, принесла, рознеслась, несли, принесли, краде, прийде.

Живі звичайні наголоси: почало 123, почала 290, почали 147, дали 185, підняли 159, беретé 312, дастé 305, візьмéте 182, засво́їш 134, скінчів 184, помóвчав 184, змило-сердівся 195.

Східньо-укр. думати, думаю 187, думають 95, балакати, балакав 182; зах.-укр. думати, балакати Рильський у своїй мові, звичайно, не знав.

Іван Огієнко.

ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

(Докінчення).

11. Університетська Бібліотека.

Найважливіша підстава для університетських студій, особливо для таких факультетів, як історично-філологічний, правничий, богословський, це — бібліотека. Як створити бібліотеку нового університету в такі часи, коли книжки в дослівному виразі не було де й як дістати: ані з-за кордону, ані в краю. В той час книжка тільки нищилась, попросту палилася в печах, продавалася на вагу як із приватних рук, так і з закладів... Як же було вив'язатися з цього першорядної ваги завдання? Асигнування мало що помогли б. Бібліотеку для Кам'янець-

кого Університету почали „стягати“ і численними партіями з наукових закладів, і окремими книжками з приватних рук.

Підставою для бібліотеки послужили збірки, які привіз Ректор Огієнко з собою з Києва, зібравши дублікати з вищих шкіл (академії духовної, університету і ін.) і державних книгозбірень Києва. З цим дорогоцінним скарбом прибув і спеціальний урядовець, виконуючий обов'язки Бібліотекаря Іван Сливка, сільський учитель, що в 50 літ став студентом історично-філологічного факультету, слухачем колишнього свого учня — Ректора Огієнка.

Крім цього, до Університету спроваджено випадково з великими зусиллями дві значні бібліотеки. Про одну бібліотеку, що перехувалась десь у Могилеві, заявила сама власниця, бо не мала сили вже її охоронити, ані вивезти. Добилася сама до Кам'янка, спеціально з тим, щоб продати свою бібліотеку Університетові. Купили на віру, за списками. Спровадити її до Кам'янка взявся студент С. Квасницький. Ніхто собі не уявляв, як це зробиться...

Вже надобре почалися повстання на місцях против Гетьманщини, йшло розброєння австрійських і німецьких військових відділів, а то й просто стали проявлятися розбійницькі напуди... На місцях не знали, якої влади слухати. Хоч студ. Квасницькому надавали всяких перепусток, — і від військових команд, і від губерніяльного комісара Поділля, але найбільш імпонувала й оберігала сама назва вагону з університетським майном: Бібліотека для Кам'янець-Подільського Університету. Це впливало магічно і на великих, і на малих місцевих урядовців: як то, серед такого полум'я й грому десь іще є Університет, і ото студент без усякої охорони пробивається з величезним скарбом — джерелом для науки... Вагон причіплювали до якогось потягу, і він посувався далі, часом стоячи серед поля вночі під час стрілянини. До того ж вагону, вже в Жмеринці чи в Вінниці, вскочили два студенти — делегати Київського студентства до Кам'янка, — агітатори за нову владу Директорії. Коли прибули на двірць „Кам'янець“ і зателефонували до Університету, п. Ректор Огієнко вислав свою каретку для прибулих і кілька платформ зо студентами за книжками. Мало не задушили товариші від радості колегу Квасницького, що, збідований пригодками в дорозі, але сіяючий від щастя, мав трохи комічний вигляд, бо високо над головою тримав якісь старовинні порцелянові забавки (родинна пам'ятка), які обіцяв власниці бібліотеки доставити з Могилева до Кам'янка. Бібліотека була дуже цінна: в більшості література російська, цінні фахові книжки, а саме головне, — численна книгозбірка чужомовна: англійська, французька, німецька література. Було чим потішитися — в ті часи загального розруху це було велике придбання...

Другий великий вклад в Бібліотеку теж придбано випадково. Селяни повідомили до Губерніяльного Комісаріату, що в якомусь маєтку, далекому від Кам'янка, зостався без власників і обслуги панський двір, майно якого селяни не мають засобів оберігати. Післано туди й виявилось, що серед усякого залишеного добра була велика

бібліотека. Книжки забраво для Університетської Бібліотеки; між ними було багато старовинних польських книжок, цінних про українське національне питання, а також екземпляр старої французької енциклопедії Вольтеровських часів... Усе в дорогих оправах, все мало багатий вигляд.

Менші збірки, але дуже цінні, подарували проф. П. Бучинський з природничих наук, і протоєрей Є. Січинський — з богослов'я й україніки. Велику свою бібліотеку — понад 5000 томів — пооставив Університетові й Ректор Огієнко.

В погоні за книжками не тільки збірками, але й поодинокими екземплярами, нищпорили студенти по якихось таємничих кривках під мостами через Смотрич, на Карвасарах, по розвалених ліп'яках, трохи не по печерах надбережних скель, де, між іншим, пошукували старого Литовського Статуту, що мав бути в двох екземплярах, — польський знайшовся, а український був знищений. Взагалі на тих Карвасарах роздобувалися цікаві речі, — там же в якогось бідака куплено найбільшого килима для Університету, оздоба ректорського кабінету.

Число книжок уже на початку досягало до 30 тисяч томів, крім бібліотеки Богословського факультету, до якого перейшла цілковито ще численніша фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільської Духовної Семінарії, і містилася окремо.

Найчисленніший розділ Бібліотеки був Історично-філолог. факультету (красне письменство й наукові книжки); найцінніші наукові речі — природничого факультету з бібліотеки П. Бучинського й Кам'янецького Природознавчого Т-ва.

Величезна праця провадилась для доброї організації Бібліотеки. Працювали й тут під керівництвом спеціаліста студенти й учителі. Треба було розібратися в усіх придбаннях і даровизнах, розташуватися, скласти каталоги і, накінець, упорядкувати кожну книжку, бо були то переважно вживані книжки, а навіть знищені. При Бібліотеці була своя палітурня.

А спішити треба було. Ото ж у бібліотеці рійно було від працювників, що завзято й невпинно працювали; а тут надходили все нові й нові транспорти книжок. Не зоставалися в жертвах позаду не тільки Кам'ячани, а навіть з повіту. Старий довголітній сільський учитель, що на протязі більше 40 літ своєї служби, на свої малі збереження зібрав свій єдиний скарб — бібліотеку, склав їх у кілька скриньок і доставив у дар Університетові... А до того ще й сам вприсився, вже старий сивий дідок, на працю до Університетської Бібліотеки, і з радісним усміхом лазив по драбняках, наклеював значки, підклеював аркуші, обмиловував кожну книжку, як живе створіння, своєю щирою опікою, — бодай хоч чимнебудь прислужитися такому великому й такому близькому ділу...¹

¹ Сивий старий дідок-учитель, що подарував Університетській Бібліотеці цілий свій книжковий масток, це був Михайло Пашенко, батько авторки цих споминів.

Кам'янецький Університет не будувався, як будуються офіційні заклади, — замкнено, механічно, за суворо встановленим планом, а кожна комашка зо своєю навіть малою грудочкою мала вільний доступ до його будування...

Бібліотека була розташована в двоповерховій залі, в високих спеціальних шафах від долівки аж до стелі; в певному порядку склалися книжки, з написами на шафах, — ким і коли подаровані або коли куплені, і з зазначенням номерів. Була система трьох каталогів: 1. порядкового хронологічного, 2. систематичного за спеціальностями, й 3. алфавітного з вказівками про кожну книжку. Номери всіх трьох каталогів були на книжці, так, що легко було обслуговувати й орієнтуватися.

Бібліотека була відчипена для вжитку з початком 19 року, мала свій окремий регулямін, затверджений університетським сенатом, і свій постійний штат урядників.

12. Університетський город.

Вже з січня 1919 року був запрошений спеціаліст інструктор-городництва, як завідуючий університетським городом, агроном Сікора. Це був гарячий пропагатор не тільки раціональності, але й естетичного зовнішнього вигляду города, поля, саду; читав на цю тему реферати і студентам Університету, і широкий публіці. Розробив детальний план робіт і кошторис, що був розглянутий університетською комісією й затверджений університетською господарчою Радою, дістав асигнування, і з ранньої весни завзято приступив до роботи.

В повному складі Правління Університету й Університетська Комісія оглянула університетські землі й визначили місце під будівлі Університету, куди помалу можна було звозити будівельний матеріал.

Перший рік (1919-й) був як пробний, із осінньою виставою продуктів. На другий 1920 рік все було заведено на широку скалю, з перепродукцією, поки що тільки для потреб Університету, — студентською їдальні, професорів, урядовців.

Університетський город був завжди поважним джерелом для заробітку студентів. Не раз бувало, що він ставав єдиним засобом для виживлення, перетривання важкого часу, коли в місті навіть за гроші трудно було достати щось для їжі. На городі працювали тоді не тільки студенти, але дехто й з професорів, і взагалі Кам'янчан. За свою денну працю доставали визначену порцію продуктів, при чім п. Сікора не пропускав ні одного гатунку рослин, щоб не виголосити тут же про неї імпровізованої лекції робітникам і практикантам... Був фанатик свого діла. Дійсно, по алеях городу можна було з приємністю пройтися й милуватися його здоровим, естетичним виглядом.

13. Студентська їдальня й інтернат.

Їдальня й інтернат ще не мали свого спеціального приміщення, бо при Університетові й без того ставало тісно. В 19-20-му академіч-

ному році Університет розкинувся вже мало не по цілому місті. Треба було новоутворений Правничий і деякі катедри інших факультетів (бо прибавився II курс) містити в сусідній приватній гімназії, що після евакуації ніяк не могла стати на ноги. Богословський факультет помістився в Учительській Семінарії, а його Бібліотека в Духовній Семінарії. І під ідальню Міська Управа відвела один із порожніх будинків на Новім Плані. Діяльність її розвинулася в 20-му році, коли прибуло багато втікачів, а особливо студентів із Галичини; вони ж узiali майже цілу організацію й ведення ідальні в свої руки.

Ідальня мусіла бути не тільки самовистарчална, але й до якоїсь міри добродійна для тих, що часово потребували підтримки. Керувала справами окрема Управа зо студентів від Студентської Ради старостів, але це не була окрема чисто студентська установа, а рахувалася Університетською ідальнею, тому регуляції її затверджувався Правлінням Університету, а справозадання й кошториси апробувалися університетською Господарчою Радою. Для постійного контакту й до Ради ідальні і до Ради Господарчої Університету входила, як постійний член, секретар Університетської Комісії Ол. Пашенко. Університетська Комісія була, поки що, бездіяльна, — ще не відважувалася розпочинати будування: час був неспокійний, невідповідний.

Розпочались також заходи улаштувати Інтернат для студентів втікачів. Далеко ще було до вигляду будучого Академічного Дому, — бо всього кілька кімнат із зібраним і дарованим умеблюванням, але все ж таки був притулок на деякий час, поки студент не приспособиться десь настало.

Великої потреби в Інтернаті ще не відчувалося, бо праці всюди було не початий край, — в урядах, в приватних установах, так, що кожний студент, що потребував заробітку, легко знаходив його, тільки б сил вистарчило й охоти. Все ж таки про Академічний Дім думалося, й малися в проєкті плани, кошториси. Це вже було б діло Університетської Комісії, праця якої простягалася б на десяток літ, збудування тих мрій, що не покидали її членів, з кожним роком тільки розросталися, особливо, коли б заклався ще й Медичний факультет...

1920 рік урвав ці плани, більшість членів Комісії мусіли покинути Кам'янець.

Минуло 15 літ, а будування не почалося й тепер... Може знайдуться ще люди там, у Кам'янці, що колись таки розвинуть і здійснять такі привабливі мрії старої Комісії...

14. Гімназія й Курси Українознавства.

Хоч вони й не рахувалися Університетськими закладами, але були при Університеті, в його мешканні, користувалися його науковими речами. Це були Українська Гімназія для дорослих і Курси Українознавства. Вони були під керівництвом Ректора Огієнка, а викладали в них професори Університету. Всі урядовці й вільні слухачі Університету, що не мали прав матуральних, без чого не могли ані

перейти в число дійсних студентів, ані утвердитися на своїх посадах, мусіли набути ці права, і власне така вечірня Гімназія давала їм можливість, не покидаючи служби, поповнити свою освіту, здобути матуру. Курс гімназіяльний був 4-х річний, так що, вступаючи до старших класів, хто за рік, хто за два міг здати іспити на атестат зрілості.

Необхідні й життєві були й Курси Українознавства, особливо ж для тих студентів — і українців і інших народностей, — що не володіли добре літературною українською мовою; без таких помічних Курсів вони могли б мати великі перешкоди в своїх університетських студіях. Та й мало не всі Кам'янецькі урядовці, а то навіть люди вільних професій — адвокати, лікарі, судді — користувалися, хто хотів, цими Курсами.

Цим я закінчую свої короткі спомини про найсвітліше культурне діло нашого зриву 1917-1920 років, — про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Коли б так само, як будувався цей Університет, будували були й цілу Українську Державу всіма силами Нації — від найбільших починаючи, а найменшими кіпчаючи, — вона б повстала була, міцна й світла, й не було б того, що маємо тепер... Ректор І. Огієнко зумів не тільки в с і х зривати до праці, але й запалити в с і х нас святою думкою, що це праця н а ш а, що це завдання нашого життя, що це наша найкраща мрія, для здійснення якої варто й життя своє віддати...

Ми в с і працювали, не складаючи рук... Над Університетом за ці 18 літ його життя пронеслися великі градові бурі, а Він таки стоїть непорушно, як найміцніша твердиня української культури на Поділлі, — бо збудував його сам Народ злученою силою своїх кращих синів.

Олімпіяда П а щ е н к о.

Д у б н о.

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО ЯК СПІВЦІ КОЛІВЩИНИ.

VI. „Гайдамаки“ Тараса Шевченка.

Вже д-р Василь Щурат ствердив і ми мали нагоду прослідити, що демократично-революційна пропаганда зробила Коліївщину модною темою польських письменників. У російській літературі, зустрічаємо в тому часі також „геронического повстанца, стилизованного в духе благородных злодеев романтической эпохи“¹ і маємо твори, в яких виступають гайдамаки: Рилєєва (1824), Подолінського (1828) або Порфірія

¹ Ж и р м у н с к и й: Байрон и Пушкин, Ленинград, 1924, стор. 283.

Байського - О. Сомова (1829). Одначе широкого образу боротьби гайдамаків із поляками не знайшов Шевченко в творах московських письменників; натомість у польській літературі знайшов він твори, що найбільш підходили до матеріялу, що був у поета про Колівищину, що більш загострювали його фантазію й спонукували його зужиткувати той матеріял у поемі. Отже, за духом часу пішов і Тарас Шевченко, пишучи своїх „Гайдамаків“. Про зв'язок „Гайдамаків“ із „Вернигорою“ Чайковського згадував М. Дашкевич.¹ Др. Іван Франко був навіть гадки, що Шевченко написав „Гайдамаків“ підо впливом тієї повісті.² А Іван Шпитковський твердив, що „Вернигора“ Чайковського просто спровокував Шевченка написати „Гайдамаків“.³ Омелян Огоновський рівняв „Гайдамаків“ до „Zamku Kaniowskiego“, вище ставлячи поему Шевченка.⁴ Дашкевич твердив, що „Zamek Kaniowski“ мусів викликати велике враження на Шевченка, і що сліди того враження можна помітити в Шевченкових „Гайдамаках“.⁵ З польських істориків літератури рівняли „Гайдамаків“ до „Zamku Kaniowskiego“ — Корбут і Богдан Суходольський. Корбут писав, що Гошинський супроти Колівищини зайняв становище дуже подібне до Шевченкового.⁶ А Суходольський⁷ бачить поважні „різниці“ поміж обидвома творами й признає, що подібності є, але „ані надто чисельні, ані надто сильні“. На нашу думку про вплив літературний чи ідеологічний „Вернигори“ на „Гайдамаків“ немає мови, — обидва твори стоять на зовсім противних бігунах; предмет мають, щоправда, той сам, але освітлення зовсім інше; при чому в реалістичнім зображенні подій та постатей Шевченко перевищив Чайковського. Обидва письменники годяться з собою тільки в поглядах на причини, що викликали Колівищину. Чи дійсно „спровокував“ Чайковський своїм „Вернигорою“ Шевченка написати „Гайдамаків“, через недостачу відповідного матеріялу, вирішити трудно. Ближче від „Вернигори“ Чайковського стоять „Гайдамаки“ до „Zamku Kaniowskiego“ Гошинського щодо колориту й щодо зайнятого становища супроти гайдамаків. Але предмет обидвох поем інший: „Zamek Kaniowski“ займається тільки епізодом бунту в Каневі, коли „Гайдамаки“ Шевченка дають повний образ Колівищини. Поема Гошинського строго епічна; поема Шевченка пронизана м'яким ліризмом, а по-

¹ Отзвѣвъ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки исторіи укр. лит. XIX ст.“, СПетербург. 1888 р., ст. 224.

² Iwan Franko: Taras Szewczenko. „Kurjer Lwowski“, 1893 р., № 67.

³ Іван Шпитковський: „Гайдамаки“ Шевченка, як пам'ятка Колівищини. „Записки Укр. Наук. Тов. в Києві“, т. XIV. ст. 71.

⁴ Д-р Омелян Огоновський; „Гайдамаки“. Поема Тараса Шевченка. Студіум, Львів, 1879.

⁵ Н. П. Дашкевичъ, op. cit., ст. 226.

⁶ Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej, tom V, ст. 28.

⁷ Bohdan Suchodolski, op. cit., ст. 287—288.

декуди навіть сентименталізмом. Автім деяка схожість може відноситися тільки до ситуацій пари коханків, до тону промов у Гощинського Небаби, у Шевченка благочинного та елегійного закінчення обидвох поем. Словацький, очевидно, не читав „Гайдамаків“ Шевченка, а все ж таки дивним способом у „*Sníe srebrnym Salomei*“ і в „Гайдамаках“ просвічує ідея вільної, й то гетьманської України.

Шевченко, подібно як Чайковський у „Вернигорі“, і як почав Словацький у „Беньовськїм“, малює в поемі великий образ Коліївщини. Поему закінчив Шевченко в квітні 1841 р. Про те, що діялося в Україні 1768 р., оповідає Шевченко так, як чув від „старих людей“, виправдуючи себе, що „надрукованого й критикованого нічого не читав“. Як виходить із „передмови“ до „Гайдамаків“, в основу поеми вставив поет оповідання про Коліївщину свого діда, поширюючи й окрашуючи його подробицями, взятими з інших уст. На образ Коліївщини, що його бачимо в золотих рямцях поета, склалися отже народні елементи, забарвлені симпатією та тенденціями українського народу. З того боку мусимо дивитись на Шевченкову поему, щоб зрозуміти її. І в народніх піснях не завжди історична правда виступав в своїй наготі, але зате відбиваються в них виразисто народня душа, народні переживання та суворий суд народу про події.

Театр акції та народня традиція про Коліївщину були відомі Шевченкові, як мало кому. Адже поет народився в убогій кріпацькій сім'ї в Моринцях, а дитячі роки прожив у Кирилівці, селах, що положені в Звіногородському повіті, отже в центрі простору, де розгравалася Коліївщина. Моринці, мабуть, не відіграли жодної ролі в повстанні, зате Кирилівка була тим славна, що в тому селі задержався був гайдамацький ватажок Неживий, кирилівці брали з ним участь у погоні за грабіжником Гайдашем і можливо, деякі залишилися в його загоні.¹ Через Кирилівку переїздив сам Залізняк у товаристві героя „Гайдамаків“, Галайди, що про нього й досі вдержалася згадка в народній традиції. Про Галайду зберіглася навіть народня пісня, що надрукував Метлинський. У Кирилівці зберігався також червінець, що його дав Залізняк хлопцеві, який подобався йому за його моторність. Недалеко Кирилівки були Будища з лісом, озером та льохом, у якому були заховані шляхетські скарби, далі Вільшана, де перебував гайдамацький ватажок Іван Романченко,² містечко Лисянка, де відбулася різня схованої в замку шляхти, та інші села менш-більш голосні в історії Коліївщини. Шевченко малим хлопцем бачив ті місця, де Залізняк та Гонта „з свяченим гуляли“. Чимало мусіло ще жити за часів поета учасників у Коліївщині, що розказували про свої пережи-

¹ Яків Шульгин: Начерк Коліївщини, ст. 34.

² Яків Шульгин: Начерк Коліївщини, ст. 82.

вання в кривавих подіях. Доволі наслухався також поет про Колівщину від свого діда, який, коли в хаті зібралося багато людей, оповідав про неї жваво та барвно. „Сусіди“ тоді — каже поет — „од страху, од жалю німіли“, і ніхто не помічав, що він, „мала дитина, у куточку плаче“. Не дивниця тому, що поет з такою життєвою правдою, безпосередністю та динамікою зображує в своїй поемі історію Колівщини, в народньому дусі.

Головними джерелами, з яких Шевченко черпав історичні відомості до „Інтродукції“, що являється історичним вступом до „Гайдамаків“, є, як я доказав у своїй розвідці: „До генези й пояснення „Інтродукції“ до „Гайдамаків“ Т. Шевченка“, стаття Івана Петровича Шульгина, поміщена п. н. „Барская конфедерация“ в V томі „Энциклопедического лексикона“, виданого А. Плюшарем 1836 р. в Петербурзі, та другий том „Dziejów Królestwa Polskiego“ Ю. С. Бандтке; увагами Михайла Чайковського до повісти „Вернигора“ та твором псевдо-Кониського п. н. „Історія Русовъ или Малой Россіи“ (очевидно в рукописові) послуговувався поет, як другорядними джерелами. Згідно з Шульгином, уважав Шевченко за причини повстання Колівщини: 1) „чудовищное безначаліе“ в Польщі; 2) безупішні зусилля короля Станіслава Августа покласти край „liberum veto“ і 3) повстання конфедерацій проти короля з сумними наслідками для Польщі. Гадку Шульгина про безладдя в Польщі підтвердив поетові неменш яскраво Бандтке, що пише в другому томі своїх „Dziejów“: „Nieład i nierząd w Polsce był powszechny... Porównano ją zatem do karczmy zajezdnej, w której każdy, co chciał, to sobie rozwałał“. Хоча Шульгин писав, що король Понятовський не мав „ни одной изъ доблестей, нужныхъ для царя“ і був „без сили характера й волі“, а Михайло Чайковський називав його в „Вернигорі“ „московським агентом“, все ж таки Шевченко відкинув їхній гострий суд про короля, і, спираючись на слова Шульгина, що король прямував „къ уничтоженію liberum veto“, „умноженію войска“ і „сбору податей“, почував симпатію до нього за те, „що для Польщі „хотів добра, як дітям мати, а може й ще чого хотів“.

Чималі образи дісталися Шевченкові від польського суспільства за те, що, як докоряє Леонард Совінський,¹ у „Гайдамаках“ „postwarza najohydniej“ барську конфедерацію. Коли візьмемо під розвагу, що польські поети та історики оточили ореолом геройства постаті конфедератів, зрозуміємо обурення поляків проти Шевченка. Дійсно, в темному світі зобразив поет конфедератів у своїй поемі. На його думку конфедерати „забули волю рятувати“, „полигалися з жидами“ й руйнували Польщу, Україну

¹ Leonard Sowiński: Taras Szewczenko. Wilno, 1861, стор. LV.

й Литву, ширячи вбивства та пожежі. Згідно з народньою традицією вплив надто поет в основу свої поеми епізод гаданого вбивства конфедератами жорстоким способом титаря. Досліди виявили, що справжню історичну подію про Данила Кушніра народ, а за ним у добрій вірі й Шевченко, переіменили й зв'язали з барськими конфедератами. Одначе, страшна подія була перед барською конфедерацією й перед Коліївщиною 1766 р.

Конфедерати залишили в пам'яті українського народу якнайгірші спогади, і Шевченко виразно каже, що про конфедератів пише так, як розказували йому люди, „котрі їх бачили“. Яке величезне враження зробила трагічна смерть Данила Кушніра на український народ, найкращий доказ, що Заїзняк, як знаємо зо свідчень гайдамаки Байрацького, вживав її як агітаційного засобу проти поляків.¹ А що ті спогади коренилися в дійсності, свідчать численні зізнання гайдамаків під час слідства у Києві, що до участі в гайдамацькому русі спонукала їх чутка, що конфедерати переслідують православну віру в Україні та що з конфедератами борються московські війська, як з ворогами. Леонард Совінський каже, що Шевченкові народня традиція могла помішати суть речі з найбільш брехливими оманами, а все ж таки, на його думку, не можна вибачити поетові такої помилки. Одначе забуває Совінський, що Шевченко не тільки на основі народньої традиції, але також на основі статті Івана Шульгина, якому вірив, як історикові, не міг виробити собі прихильного суду про конфедератів. Навпаки, стаття Шульгина тільки утврдила його в недобрій оцінці діяльності конфедератів, бо в тій статті зроблено висновок, що конфедерати „востаніємъ своимъ навели только ужась и опустошеніе на свою землю, терпѣвшую одинаково и отъ своихъ, и отъ чужихъ“ та спричинили Коліївщину а накінець і розбір Польщі. Не можна кінець-кінцем заперечити, що Шевченко не мав автентичних відомостей про барську конфедерацію, а що були в нього помилкові про неї відомості, найкращий доказ, що помішав барську конфедерацію з радомською, а Паца поставив нарівні з Пулавським, провідником барської конфедерації.

Станиславів.

Михайло Мочульський.

ГАІЛКИ ПРО ЗЕЛЬМАНА

в їх культурно-історичнім наставленні.¹

Гаїлки — це старо-українські великодні пісні й забави молоді, переважно дівочі, а також парубочі, що неначе обов'язково вмішуеться, а скоріш втручуеться до дівочьких забав, зачіпаючи

¹ О. Гермайзе: *op. cit.*, 42.

¹ Перед 15 роками була помішена в часопису українського студентства „Поступ“ р. II моя розвідка про містику гаїлок. Була це спроба

дівчат. А Великдень — це в значній частині також старо-українське свято в своїй первісній подобі та своїм передхристиянським змістом; за давнішими ідеями є воно весняне свято в честь Бога Творця, подібне до таких самих весняних і літніх свят народів природи, практикованих колись по цілм світі. Найближчі аналогії до нього маємо в первісних народів північно-східньої Азії, а також у багатьох народів полудня; про одну з таких аналогій, а саме про якутське свято „Існяг“, я писав у своїй праці: Культурно-історична постать старо-українських свят Різдва й Щедрого Вечора (1928), порівнюючи мотиви свята Різдва та всякі його обряди до якутського „Існяг“. В часі таких первісних свят бували майже чи не в усіх народів світа забави молоді, що доходила до дозрілого віку. Цю фазу дозрілості молоді трактував увесь народ урочисто, і з нагоди великих суспільних і релігійних свят, санкціонував її прилюдним урочистим актом, так званою ініціацією,¹ цебто формальним введенням у вік дозрілості хлопців і дівчат. При цім уряджувано забави молоді, окремо хлопців і дівчат, і співано пісні моралізуючого релігійного та громадянського змісту. Свідчить про це багато українських колядок, співаних звичайно молодими колядниками на Різдво або женихальні пісні на Щедрий Вечір з культовими люнарними мотивами, а в решті зальотно женихальні гайлки, основані також на люнарних мотивах. В тих веселих життєрадісних гайлках перший голос мали „ярі пчолатонька — краснії дівчатонька“, цей „дар“ від ідеального Пана, що про нього співають гайлки (про Воротаря). Вони то своєю життєвою радістю та красою зачіпають юнаків та тішать серця своїх рідних. Гайлкові забави бували презентацією нових дівочьких підхопків та майбутніх відданиць перед громадою, і зразом були їх природним переглядом та ярмарком на них. На мою думку, цей ідеальний ярмарок на дівчат стався в пізнішій добі нещасної української бувальщини невільницьким торгом дівчат, а щонайменше понижуючим їх публічним нашім примусовим віддаванням, де неестичні мотиви, примус і покривдження малолітніх, як від їх рідні, так і від нахабних інтересантів, виспівують якраз такі гайлки, як гайлка про Зельмана й деякі інші.

Гайлка про Зельмана задержала в собі не тільки сліди давніх культурно-історичних елементів, але є також окремий історичний документ, який рад би я оце перевірити. Передовсім треба б перевірити й устійнити її етнографічний вигляд. Майже всі етнографи подають тільки першу її частину, що описує прихід чи приїзд мітичного Зельмана, привітання його народом, потім розмову, а скоріш торг між ним та дівчатами про закуплення або віддання котроїсь із дівчат власнякові такого то ліпшого чи гір-

зацікавити громадянство етнологічними дослідями, й спонукати молоде студентство до праці в тім напрямі. Питання про властиву містику гайлок іще все відкрите; але я, за свої кільканадцятьлітні дослідні над старо-українською культурою, послугуючися культурно-історичною методою дослідів, дійшов до певніших ввіршень цього питання. Результатом згаданої праці є оця розвідка.

¹ Порівняйте Pater Dr. Wilhelm Schmidt: Die Stellung der Pygmäen. Völker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen. St. 180. Iniciacionsceremonien.

шого „грунту“, цебто господарства. Та однак ця гайка не кінчиться згаданим вступом, бо по ній приходять ще інші співи та напівтеатральні забави, що разом із вступом творять особну креацію забави. Як першу так і другу частину цієї гайки співають донині по всіх сторонах галицької України та в Східній Україні, хоча може подекуди роздільно так, що одна й друга частина являється окремішньою та творить окремі сцени. Я наведу тут один із старших записів тієї гайки, а саме запис Ігнатія Гальки та цілу його статтю про неї, подану в „Зорі Галицькій“ з р. 1860 стр. 524-25. Ігнатій Галька пише так:

„Слідуючу гайку співають русько-польським словом. Іменно: сідає якась замужна невіста і бере на коліна дівку невелику. Дівка гая лежить на колінах ниць так, щоб її лица не було видно. Другі дівки засідають побіч тої невісти, а три дівчат стає перед невістою і співають:

Ponagabóg Żelman, Ponagabóg jeho brat,
Ponagabóg Żelmanowa rodzina!

Сідащі відспівують їм, — і так оно іде далше, що із самого тексту буде видно. Жельманом називаються взаїмно:

Bodaj zdrów Żelman, Bodaj zdrów jego brat,
Bodaj zdrów Żelmanowa rodzina!

Woco, woco Żelman, woco, woco jego brat,
Woco, woco Żelmanowa rodzina!

Wo panienkie Żelman, wo panienkie jego brat.

Wo panienkie Żelmanowa rodzina!

Na jakij grunt Żelman, na jakij grunt jego brat,

Na jakij grunt Żelmanowa rodzina?

Na chłopskij grunt Żelman, na chłopskij grunt jego brat,

Na chłopskij grunt Żelmanowa rodzina!

А мы панни не маємо

На хлопскій ґрунт не даємо.

Idź precz Żelmanowa rodzina!

Бувай здоровъ Жельманъ.

Бувай здоровъ jeho brat.

Бувай здоровъ Żelmanowa rodzina!

і відходять, а сідащі їх завертають:

Wróć się, wróć się Żelman,

Wróć się, wróć jego brat.

Wróć się, wróć się Żelmanowa rodzina!

Ці три вертаються й знову повторюється сцена перша з тією різницею, що вже тепер то на шляхетський, то на пошівський, то на дідівський ґрунт її сватають, і все їх відпраляють, аж — накінець — на королівський ґрунт дають, співаючи:

Тепер панну мы маємо,

На крулевській ґрунт даємо.

Вотъ панна вотъ, Żelmanowa rodzina!

Ці три беруть тепер свою віддану в супроводі всіх інших дівчат, і йдуть із нею в другу сторону цвинтаря, де, ставши, випитуються її: а вмєш ти жати, в'язати і т. д. за всю сільську роботу; вона все відповідає: „Ні, мене мамуня мої того не вчили!“ „Тоді стають ю поштуркувати, як нездалу, і она від них утікає назад до своєї мами; врешті приходять по ню, і слідують взаїмні обиджування:

Przyjdź, duszko, przyjdź!

Przyjdź, swazko, przyjdź!

Зле съ си доньку научила,

Детину съми аволочила.

Зле сь сына научила.
 Детину сь ми зволючила.
 Przyjdź, duszko, przyjdź!
 Przyjdź, swaszko, przyjdź!
 Твоя донька лядашчиця,
 Твоя донька нездалиця!
 Послали ь до овець,
 Покололь ь баранець!“

Як у гайлці, що подав оце Ігнат Галька, так у всіх інших, що записали давніші й новіші етнографи, звертають увагу три моменти: 1) привітання народу, а може тільки самих дівчат, звернене до Зельмана, 2) мітична фігура Зельмана та його оточення, і 3) ідеальний гурт дівчат та їх розмова з Зельманом. Хотів би я ці три моменти окремо проаналізувати. Слова привітання етнографи не однаково подають. Найстарші етнографічні записи подають так слова привітання. Оскар Кольберг, подавши насамперед привізд Зельмана: „Jide, jide Zelman“ і т. д., пише:

Pomahaј Bih Zelman!
 pomahaј Bih jeho brat!
 pomahaј Bih Zelmanowa i bratowa wsia rodyna...

В другім прикладі тієї ж гайлки подає: Na dobryj deń Zelman... „Покуття“ (ст. 177). Вацлав з Олеська подає текст гайлки по-польськи, починаючи від слів:

Pomagaј Bóg Zelman
 pomagaј Bóg jego brat, i т. д.
 (Muzyka do pieśni pol. rus. ludu galicyjskiego, ст. 3—5).

Ц. Найман подає:

Pomahaјbi Zelman,
 Pomahaјbi jeho brat,
 Pomahaјbi jeho swat,
 Zelman i Zelmanowa
 I brat i bratowa,
 Rodyna jeho i т. д. (Mał. etnograf. z okolic Pliskowa.)
 (Zbiór wiad. do antrop. kraj. t. VIII., st. 147.)

Ванке (Wanke: Zbiór wiadomości do antrop. kraj., t. XIII ст. 50) подає подвійний привіт, спершу:

Pomagaј Bóg Zelman,
 pomagaј Bóg jego brat, i т. д.

а потім:

Bodaј zdrów, Zelman
 Bodaј zdrów, jeho brat,
 bodaј zdrów, Zelmanowa rodzina! i т. д.

Ігнатій Галька („Зоря Гал., яко альбум“, гайлки ч. XII, ст. 524—525), як подано вище, записав:

Ponagabóg, Zelman
 Ponagabóg, jego brat i т. д.

Герасимович: „Нар. звичаї обряди та пісні в селі Крехові“ („Правда“, 1893 р., ст. 374) починає словами:

- I. Понага-бу Жельман
 Понага-бу его брат
 Понага-бу Жельманова Родзіна!
- II. На який грунт Жельман.
 На який грунт его брат.
 На який грунт Жельманова Родзіна? і т. д.

Чубинський: „Труды“ т. III, ст. 55, detto у J. Erben'a: Pisne a ricadla, ст. 68-69, пише по — чеськи:

Chlapci: Jede, jede pan Jan,
jede, jede Žalman
jede, jede celé naše Rytířstvo.
Děvčata: Čeho žádá pan Jan
Čeho žádá Žalman
Čeho žádá celé naše Rytířstvo.

Замітне є, що в кількох наведених варіантах гаїлки про Зельмана, окрім перших привітальних слів: „Помагай Буг“, „помагай Біг“, „Понага-буг“ і т. д. бувають ще й інші привітання, як: „Бодай здоров Зельман“, „На добрийдень Зельман“ і інші, а навіть є ще й третє дивне привітання в гаїлці, що записав Ігнат Галька („Зоря“): „Воцо, воцо Зельман“. А що цей оклик не є етнографічна диковина, ані похибка Гальки, ані друварська помилка, стверджую тим, що я записав такі слова поздоровлення в Межигірцях біля Галича, а також в Конюхах біля Бережан, де співають це поздоровлення також у іншій формі: „Помага буг“, а в Конюхах також „Паганад-Буг“; а В. Гнатюк у своїм виданні гаїлок подає в гаїлці про Зельмана поздоровлення: „Понадгабук“ (з Речищ, Городецького повіту). Все те свідчить, що поздоровлення „Понагабук“, „Понадгабук“, „Паганадбук“ і ін. не є ані українське „помагай Біг“, ані польське „romagaј Bóg“, але щось інше, не слов'янське, чуже, а що — треба якраз доказати.

Якби ці фрази були спольщеннями, то брєнили б „romagaј Bože“, „Bože pomóz“, а не „romagaј Bóg“. Мабуть є ці заподані етнографам польські фрази „Romagaј Bóg“ самовільною перерібною слів Panaga Bóg, бо ті слова Panaga Bóg більш подібні до польської, ніж української мови. Пригадую собі з передкількадесяти літ розмови українських етнографів на тему цих давніх перших слів привітання Зельмана та їх загальну думку, що слова Romagaј Bóg і Panaga Bóg — це мабуть селянське перекручення на польській лад українського привіту, та що належить їх у виданнях цієї гаїлки про Зельмана викидати. Стверджую, що повірний Вол. Гнатюк у своїм виданні гаїлок не навів ані однієї з привітом Panaga Bóg, хіба з випятком тієї, що вище згадав я.

Тимчасом хочу прослідити значення мітичної появи самого Зельмана, та його оточення, про які співає гаїлка; рівночасно відгадати джерело походження того міту тим більше, що проблема походження особи Зельмана в'яжеться з проблемою походження фрази „Panaga Bóg“. Наперед належало б вирішати, звідки взялася між українськими гаїлками гаїлка в польській мові, хоч між поляками ніяких гаїлок не було, ані нема. Загально поширена була між українськими письменниками легенда, не знати, природного, чи літературного походження, що гаїлковий Зельман, — це був жид, що за давніх панщиняних часів в добі, коли галицька Україна підпала під владу польських королів, дійшов до великої влади, й знушався самовільно над українським народом. Найновіші дослідники покликаються на історичний документ про Зельмана, що наводить етнограф д-р Кайндль („Leipziger Zeitung“ 1892,

ч. 226),¹ де сказано, що в місті Дрогобичі року 1055, засудив магістрат міста Зельмана Вольфовича на смерть за дуже несовісні ляхварські визиски народу й знущання над ним в цілім Дрогобицькім повіті. Разом із Зельманом Вольфовичом були суджені також його син Лейба Зельманович і Волько Беньшович. Всі вони були жидамп. Але дата цієї події незгоджується з паніцизніаними часами за польської влади в Галичині, а також злочини згаданого Зельмана і його брата мали більше локальний характер і не були поширені поза Дрогобицький повіт; тимчасом народня легенда про Зельмана поширена по цілій Україні, а що більш — зв'язана з всенародніми великодніми святами, — отже легенда про Зельмана, очевидно, має якісь глибші й загальніші мотиви. Є народні перекази, що Зельман — це був пан, чи жид, що найбільш тим доскудив народові, що мав владу над українськими християнськими церквами. Він замикав церкви, і тільки за окупом відчиняв їх, понижував тим християнську віру так безоглядно, що навіть на Великдень не мав народ без його дозволу вступу до церкви. Наколи так було, то не диво, що народ вітав його появу на Великдень, як вибавлення в тяжкій пригоді, а коли він перебував з цілою своєю ріднею, щоб подивитися на святочні народні обряди й забави, вітали його всі, як побажаного гостя, радісно й урочисто.

Але він надуживає свого великоможного поставлення ще в інший спосіб, бо займався відаванням заміж українських дівчат, а може й торгував цим живим товаром, ідучи за прикладом жидів з усього світу. Може бути, що ця страшна пам'ятка поневолення українського народу, як нездоровий сонний коршмар, затяжила над психікою українського народу й дала привід до створення цілої гайлової креації про Зельмана. Але, на мою думку, якби це була правда, то була б вона тільки частиною або варіантом міту про Зельмана. І поправді, вповні доказати не можна, що основою міту про Зельмана є наведена вище легенда. Поперше, ні в однім варіанті гайлок про Зельмана не сказано, що Зельман був жид. Якби він ним дійсно був, то сьогодні, по кількох століттях його появи, народ нагадав би це жидам та всьому світові безоглядно. Та мені здається, що кожний народ не здеправований, менше або більше культурний, інстинктивно зберігає історичну правду своєї минувшини. А український народ є з того огляду дуже скруп'ялтий. По-друге, — гайлка про Зельмана поширена не тільки в Україні і в Галичині, але варіанти до неї знаходимо також у чехів (див. вище чеський варіант, що подав П. Чубинський); а також знаходимо варіант до неї на полудні в словінців, тільки з тією різницею, що замість нашого Зельмана співають там про Шумера. Замітне є й те, що оточення ідучого Зельмана в Убранині творить його найближча родина. Коли тим часом в чеськім варіанті творить це оточення лицарство, цебто військо. Чеська пісенька так співає:

¹ Документ цей видав д-р Венцковський у „Прикарпатській Русі“. Випуску зо статті В. Решетуки: „Гайлики про Зельмана“, подана в „Нашія Культури“ з 1935, кн. 3.

Jede, jede pan Jan,
 Jede, jede Zelman,
 Jede, jede celé naše Rytířstvo.

Зауважую при тім, що казва Жальман звучить інакше, як в українській гайлці, і фраза пан Ян відрізняє ще більш чеську пісню від української. Те саме треба відмітити про пісню чи гайлку словінську.

Що однак могло б дати правдиву основу досліду гайлки про Зельмана, а до того, яким чином ця гайлка поширилася між іншими слов'янами? Годі було б дати на це відповідь, якби не малі заввага, що її докинув Ербен, на якого покликуються Чубинський, подаючи чеську пісеньку про Зельмана. А саме, сказано в цій заввазі, що деякі чеські варіанти тієї пісні мають на її початку слова „Dagašan“, „Magun“ і інші. Як раз ці дивні слова видають ревеліційне освітлення на загадочне походження гайлки про Зельмана. „Dagašan“ і „Magun“, з долученням слова „Bug“ є ім'ям Бога в його іпостатичній антропоморфічній появі, як батька народу в тунгузів (мешканців північно-східнього Сибіру). Це докладніше вясню нижче, подаючи культуро-релігійні ідеї тунгузів; а тим часом мушу оправдатися, яким чином зводжу вірування далеких від України тунгузів до споминами українців. На мою думку, зближення українців з тунгузами довершилося після злочасного бою над Калкою (1224 р.) та погрому українців, що його завдав Темучен-Чингісхан. Завойовницький напад Чингісхана був тоді хвилево здержаний з причини його наглої смерті, але постанову Чингісхана виконав його унук Батий нападом на Київ і Україну 1234 р.; опісля зайняли азійські орди землі на захід по Одру і на південь по Дунай. Головним дорадником Чингісхана й виконавцем його планів був тунгузець Ілі-Чук-Тсай,¹ людина з вищою освітою, з китайською культурою, що мав вирішальний голос серед усіх державних і військових чинників, як за життя Чингісхана, так і за його наслідників. На мою думку був він найвищим урядником ханату, учасником походу на Київ і Україну та самовидцем перемоги Батия, а після того найвищим адміністративним мужем на здобутих землях. Як тунгузець, мав своє військове й цивільне оточення, зложене, без сумніву, з своїх країн, яких розміщував рівночасно на всіх відповідальних становищах. Вони з своїм оточенням були мабуть тими лицарями, що про них співали величальні пісні поневолені чехи, словінці та українці, а може й поляки. А український народ вітав їх з волі чи з неволі не українським словом, а тунгузьким релігійним осликом. А втім, загальна ідея Бога і в понятті українців мало різнилася від тунгузьких ідей Бога. Як доказують найновіші етнологічні досліді, більша частина тунгузів ще тепер захоче первісні принципи господарські, суспільні та релігійні; а тим більше було це 700 літ тому. Тунгузи вірують у найвище єство Творця всесвіту, і сам всесвіт уважають за особистого Бога, з найвищими прикметами. Називають його Боа — Буг, Боа, Бага — Бага — Буг. В іпостатичній появі називається Він Дагачан Буг або Магун. Також

¹ Д-р Адријан Копилянський: Історія Руси, ч. II. ст. 8

вірують тунгузи, що один із найліпших духів, Божих орудників є батько народу й опікун плекаторів рогатої худоби (ренів); його також називають Дагачан Буг, а Магун — це Божий дух лісів та приятель лоддів та рибалок. Вірують також тунгузи, що добрі, Божі духи втілюються в найкращих вибранців народу, за яких уважають своїх духовників та шаманів (ворожбитів) і взагалі народних лицарів. В такім разі називають їх ще іншими іменами, як пр. „Шевагі“, „Шевокі“, „Воцко“ (число многе Вечім); а згурецька і татарська називають їх „Іцці“. Це все згадую для того, що в гайлках про Зельмана деякі з тих імен приходять майже незмінені. Тому-то не диво, що поневолені українці, чехи, словінці вітали цих напів-мітичних тунгузьких та татарських лицарів релігійними тунгузькими та татарськими окликами; а як це звичайно буває при забобонних ідеях, заховався їх культ в українців до нинішніх часів, при збереженні їх мітичних імен. За такі імена вважаю: „Воцо-Воцо“, як подає гайлка, що записав Ігн. Галька перед 70 роками. Що ці імена почесні, доказує те, що ними величає народ не тільки Зельмана, але й Зельманову та його братову й цілу рідню. До його дочки кличуть: „Во паневки Зельман“ і т. д., очевидно, що це „Во“ є тільки скороченням слова „Воцо“. В Конюхах Бережанського повіту співають до сьогодні „Оцо, оцо“ Зельман. Ця фраза є безсумніву тотожна з „Воцо“, „Воцо“, що записав Галька. Але мені здається, що тут воно має ще значення „батько (отче)“, але все таки в значенні мітологічним. Я спостеріг, що український народ не каже другий відмінок до слова „отець-отця“ (цебто вітця), але каже „оца“. Подібно до української форми „оца“ відмінює хорватський народ своє отає в другім відмінку оса. В тім випадку оклик „оцо“ означав би почесне ім'я батька в значенні мітологічним. Щодо фрази „По-на-га-буг, Па-на-га-буг“, то я вважаю би її метатезою слова „Ба-га-на-буг“, тим більше, що вже „По-на-га-буг“ є метатеза слова „Па-на-га-буг“ рівне „Ба-га-на-буг“, й було б найвиразніше поздоровлення Бога тунгузів. Тут приставка „на“ є трохи невизраза, однак вона, мабуть, конечно для евфонії цілої фрази. Замітна річ, що в тунгузьких сусідів від полудня, якутів, сьогодні майже потурчених, є ймено іпостатичного Бога Баяной (Bajnai), а в сусідніх татарів Паянак або Баянак, що відповідало б по часті фрази „Па-на-га-буг“, оскільки прийняті в слові Баянак метатезу Панааяк. (Кінець буде.)

Конюхи.

о. Ксенофонт Сосенко.

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

III. Перемиський осередок.

(1830-ті та 40-ві роки).

На дальшу долю української музики в Галичині мав вирішальний вплив Іван Снігурський. Він став перемиським єпископом 1818 р., зараз після заснування дяко-учительського заведення, і бувши прихильником музичного мистецтва, що його пам'ятав добре ще з віденських часів, не жалів грошей, щоб тільки його піднести з сором-

ного упадку. Організаційну сторінку справи взяв на себе молодий, активний його кмиелян *Йосип Левицький*. У першу чергу треба було організувати хор, український хор, що задовольнив би естетичні потреби своїх слухачів і збудив захоплення молоді мистецьким співом. Тоді можна було б думати й про ширше розгорнення цієї справи, — про оснування постійної музичної школи.

Щодо хору, Левицький уже із попереднього мав досвід, що єпископ гроші дасть; важче було з репертуаром. Українських творів у Галичині не було ніяких, треба було думати про Росію. Отже невипучий Левицький нав'язав зносини з Петербургом і врешті 1828 року одержав звітділя чималу посилку хорових творів, головним чином *Дм. Бортнянського*, а також *М. Березовського* й *Б. Галюшні*.¹⁹ Справа хору в Перемишлі ставала через те цілком реальна, і Левицький не залишав ніякої нагоди, вперго натискаючи на *Снігурського*. Вирішальна їх розмова була в осени 1828 року: „Якось раз при обіді *сн. Іван Снігурський* став зо мною розмовляти на тему мистецького співу. Він погодився, що такий спів треба конче завести в Перемишлі, і сказав до мене ці пам'ятні слова:

— Ви багато балакаєте, а не робите!

На це відповів я:

— Я не маю конче потрібних до того засобів.

— Не турбуйтеся цим, тільки робіть, а потрібних грошей я не пожалію!

На це сказав я з захопленням:

— Ваше преосвященство, ще сьогодні буде перша лекція музики!²

Невідомо, чи Левицький настільки підготував справу, щоб зараз можна було починати співанки хору. Гроші й репертуар були, але виникла ще одна, може найважча перепона: добір диригента. В цілому Перемишлі не було людини, ні між українцями, ні між чужинцями, якій можна б було доручити мистецьке керування хором. На цьому могла вся справа заломитися. Але енергія Левицького перемогла. Щоб справи не відкладати, він вирішив узяти на керівника покищо когонебудь і дожитатися, аж доля принесе до Перемишля більш відповідну людину. Таким чином диригентом і навчителем став старий *Вінкент Кюрянський*, прозваний „горлачем“, що колись сам співав басом, але вже стратив голос і жив на ласкавому хлібі при латинській катедрі в Перемишлі. Він розумів потонше, знав чотири вокальні ключі, і за допомогою скрипки міг хоч якнебудь вичувати репертуар із співаками. Кращого музики в Перемишлі тоді не було. 2. 7. 8.

Перших хористів навербував Левицький із молодих людей, що знаходилися в єпископському палаці. Щодо їх кількості — є розходження в споминах сучасників. *Вербицький* каже, що перші два роки було в хорі тільки чотири співаки, а з них на ймення називає одного: *Якова Петроновича*, що згодом відіграв левну ролю в цьому хорі. Зате Левицький від самого початку подає більшу кількість членів і перелічує їх: *Михайло та Володислав Вербицькі*, *Олекса Осика*, *Матвій Пипковський*, *Іван Абрамик*, *Юрко Чижевич* та *Іван*

Кордасевич. Третій сучасник, Ів. Хр. Сінкевич, крім вище перелічених, подає ще й себе, як сопрана — соліста в цьому хорі. Очевидно справа стояла так, що в кожному голосі був один соліст, що провадив цілу партію, а звичайних хористів була більша кількість. Мемуаристи записують, як видно, тільки кращих співаків.

Навчання відбувалося досить примітивно. Старий Курянський приходив щодня із скрипкою до єпископського палацу й виготовляв з учнями репертуар. Праця поступала швидко, а між співаками визначився талаповитий Яків Неронович, тоді студент філософії в перемиському лицейі, що мав з природи дуже гарного тенора. Оцей Неронович вже кілька років (від 1825) був провідником у богослужбових співах у церкві, й за те єпископ давав йому дармове помешкання в своєму палаці. Тепер, при допомозі Курянського, Неронович познайомився з нотним мистецтвом і в короткому часі почув, що він сам міг би орудувати хором і диригувати співаками на хорах у катедральній церкві.⁷ і ⁸

Отже вчив і складав репертуар докупти старий В. Курянський, але прилюдно в церкві не відважився виступати; там диригував молодий його учень. Перша богослужба з новим хором відбулася на початку 1829 року² і випала невдало. Почулися голоси, що ціла ця справа не варта заходів і коштів; сам ініціатор діла, Йос. Левицький лише: „Але що ж робити! Знайшлися приятелі й вороги цього співу, і то тим більше, що Вінкент Курянський був уже старий, не знав генерал-баса й не міг утримати чистої гармонії“.² Подібно також Вербицький: „Була це перша спроба мистецького співу в Галичині; спів був, правда, невідладжений і потребував очищення, але він, як новонароджене дитя, зростав, кріпився й доживав кращих часів, більших сил і луччого керівника. Були різні погляди, чи дитину цю годувати, чи в молодості обтани. Він витривалий характер Йосипа Левицького переміг думку останніх. Він сказав: Хай цей спів витирається, а колись витреться й буде чистий!“⁷

І так, не зважаючи на першу невдачу, хору не розв'язали. Навпаки, долучили до нього ще більш „домівників“ із палацу Снігурського, а Курянський далі приходив із скрипкою на співанки.⁷ Проте успіхів не було; за всяку ціну треба було дістати освіченого диригента. І врешті Левицькому усміхнулася доля.

Цього часу прибув до Перемишля чеський музикант Алоїз Нанке, спроваджений, мабуть, перемиським старостою Вінклером. Нанке був родом із Брна на Моравії, музичну освіту здобув у Брні та в Відні. Вже у 18. році життя диригував у Брні академіями під фірмою ляндрата Шлехти й під протекторатом губернатора гр. Мітровського. Диригував також оркестрою в театрі й був членом оркестру колишнього директора віденської музики Каз. Блюментала. Своїми церковними композиціями у Брні здобув собі дуже скоро розголос. Побираючи дальшу освіту в Відні, був членом австрійського „Музичного Товариства“ й членом „Квартетової Музики“ в барона Мюллера, разом із придворними музикантами Воржішком, Янзою та Пехачком. Його „Ораторію“, виконану в Брні, Відні та Дрездені, прийняли ре-

цензенти дуже прихильно.¹⁷ В Національному Музею в Празі збереглися два твори Нанке: 1. рукописне „Offertorium“ на мішаний хор з оркестрою і 2. друкований „Vater unser“ до слів Равпаха, на мішаний хор з органами й оркестрою.^{18a} В Перемишлі давав Нанке лекції співу, між його ученицями були дочки старости Вінклера та місцевого „п'яцкожежданта“ Шенка, що платили йому по 1 зл. за лекцію.⁸ Трапилась нагода, що п. Нанке міг прилюдно виявити свій мистецький талан, і зразу звернув на себе увагу Йос. Левицького. З другого боку й староста Вінклер знав про клопіт єпископського хору й рекомендував Левицькому свого вчителя музики А. Нанке, запевняючи, що ця людина в короткому часі спровадить хор на правильний шлях; обіцяв навіть для першого виступу участь своєї доньки. Єпископ Снігурський поставився до цього проєкту прихильно, Нанке також погодився.

Тоді Йос. Левицький пояснив йому церковно-слов'янські богослужбові тексти, а для тих, що не знали кирилиці, переписав латинськими літерами й німецьким правописом цілу літургію й іще деякі богослужбові пісні, як, напр., „Христос воскрес“, „Тіло Христове“, тощо. Альойз Нанке скомпошував усе для чотириголосного хору й узявся жваво до співанок. Наука йшла так успішно, що за два-три місяці він мав під рукою досить добре вишколений хор і вирішив зробити перший виступ на Великдень 1829 року. Він наказав винести з катедральної церкви органи, щоб даремно не займали місця на хорах і диригував сам цілу врочисту богослужбю. В характері солісток виступили тоді дочки Вінклера й Шенка, тобто місцева аристократія. Успіх був цілковитий, слухачі задоволені, єп. Снігурський щедро нагородив чеського музику.² Нанке віддячився єпископові таким чином, що написав у його честь композицію для сопрана-солю й хору, до слів Йос. Левицького. Музика цього твору не збереглася, а друком вийшов сам текст у Львові 1829 р.³¹

Незабаром Йосип Левицький, порозумівшись з єпископом, звернувся до Нанке й запропонував йому поступити на постійну працю до українського хору. Нанке бачив, що матеріал, з яким він мав працювати, добрий, і захоплений недавнім успіхом, прийняв пропозицію Левицького; вони скоро склали умову, на підставі якої Альойз Нанке став учителем і диригентом катедрального хору, за річну плату 400 р.³²

Запал до музики у перемиської молоді був великий. Зголошувалося до школи й хору багато студентів, з яких Нанке вибрав найздібніших, долучив їх до старих кадрів і почав систематичну роботу. Визначив щодня години до науки, новим учням давав лекції початкового співу, а зо старшими витрацьовував новий репертуар. Твори, що їх приготував був старий Вінк. Куряцький і Яків Неронович, виглядив і „в короткому часі, sicut deus ex machina, поставив хор такий чистий, що кращого не можна було й бажати“.⁷

Праця в школі та в хорі прийняла скоро широкий розмір, так що сам Нанке не міг її подолати. Справу з'ясували перед єп. Снігурським і представили, що кінче потрібно ангажувати ще одного вчи-

теля, помічника головному диригентові. Снігурський радо погодився і визначив на цю посаду платню 200 р. на рік.⁷

Література. Нотки 1—27 подано по попередніх розділах.

²⁸ Давніші біографи М. Вербицького подавали невірно, ніби він народився в Улючі. Улюцькі метрикальні книги протвляються цьому. Також і дата народження спершу була непевна. В шематизмах перемиської єпархії з років 1852—57 рік народження композитора подається 1810; а від р. 1857 і вже до кінця — постійно 1815: це погоджується з відомістю Воробкевича.

²⁹ Всі ці відомості взято з метрикальних книг с Улюча.

³⁰ Іос. Лозинський: „Життя Іоанна Снігурського“, Львів, 1851, стр. 30.

³¹ Левицький Іосифъ: „Оказаніе високого почтенія Его Пресвященству Господину Іоанну Снігурскому, єпископу перемискому... Вид. Ставроп. Института, Львів, 1829, ст. 4 in 4°. (На кінці цього вірша дописано: „Музику до сєи пѣсни на сопранъ соло и чєтыри голоса въ хорѣ, Алоисъ Нанке, живый въ Перемишлѣ“).

³² М. Вербицький: „О пінію музикальним“ 1863. — Плату Нанке деякі мемуаристи подають інакше: напр. Русланъ-музикантъ: Спасительный дѣла бл. п. єпископа Іоанна Снігурського („Слово“, Львів, 1884, ч. 50) подає неправильно суму 300 р. в рік. Зате Ів. Хр. Сінкевич, ор. сїт., визначає її навіть на 500 зл.

Всі дати, щодо початків перемиського хору, взяті цілком з „Історії“ Іос. Левицького. Вербицький у своїх споминах („О пінію муз.“) розказує, що Нанке прибув до Перемишля в кінці другого року після організування хору. А разом із тим найбільший його розквіт датує на 1830 р.р. Значить, початки хору треба б відсунути на 1826—7 рік, але це суперечить не тільки хронології Левицького, а й іншим. Напр. Руслан-музикант (ор. сїт.) спровадження нот із Петербургу визначає роком 1829-им. — В першому шематизмі перемиської єпархії на рік 1829 про катедральний хор іще нема згадки. На рік 1829 шематизм не виходив, але на рік 1830 уже значиться: *Penes ecclesiam cathedralem reperiantur; cantores musicales sub directione d. Aloisii Nanke compositor.* На шематизмах стоїть дата цензури завжди з останніх місяців попереднього року, а складатися вони мусіли ще трохи раніш. Отже шематизм на 1830 рік подає стан з осені 1829 р., і це цілком погоджується з датуванням Іос. Левицького.

Стрий.

Зиновій Лисько.

ТВОРИ ГР. СКОВОРОДИ Й МОСКОВСЬКА ЦЕНзуРА.

Найбільший і найкращий знавець творів Григорія Сковороди акад. Д. Багалій не дає на це питання якоїсь докладнішої відповіді. У своїй загальнозвісній праці: „Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода“, Харків, 1926., яка вичікує на не одне ще доповнення й роз'яснення, — він обмежився над цим питанням тільки загальними висловами, що, мовляв, друковані твори Гр. Сковороди зазнали „цензурні утиски“ й залежні від них „нівечешня“, а знов „деякі інші рукописи“ його таки „не були дозволені до друку“. Ось це й усе, що подибується в праці акад. Д. Багалія (пор. с. 201 навед. його праці) в справі нашого питання. Трохи більш й докладніш про нього слідує з праці А. Коговича: „Духовная цензура въ Россіи (1799—1855. гг.)“, Спб., 1909., що він скористав для неї цікаві дані

з „Архіва Московской Духовной Цензуры“. На цій праці, неузгляднений знавцями Гр. Сковороди, я й базую ось цю свою невеличку статтю.

Десь так перед 1804. р. прихильники нашого українського філософа-містика Гр. Сковороди, правдоподібно з масонських кругів, подали на розгляд московській духовній цензурі такі його рукописні твори: „Начальная дверь ко христіанскому добронравію“ та „Разговоръ о томъ: знай себе“. Як поставилася ця цензура, що з наказу Правит. Синоду заопікувалися охороною московського „благочестія“ й містилася від 1799. до 1828. р. в Донській монастирі, до першого твору Гр. Сковороди, про це ближче нічого не відомо. Видно, що проти його друку вона може й нічого не мала, коли він появилася згодом у петербурзьким масонським журналі „Сіонскій Вѣстникъ“ (1806., ч. III., серпень, с. 159—79). Знов інакше поставилася вона до другого його твору, й то саме в 1804. р. Неприхильний супроти нього тон узяв ігумен, а потім архимандрит Геннадій Челноков, що був членом цензури від 1799. до 1810. р. „Одною з перешкод до ухвали діалогів Сковороди послужила до Геннадія — паше А. Котович, — між іншим проповідь про зневагу тіла, що там міститься: вона, боявся він, зможе наплодити еретиків недбалства й тим принести згубну шкоду впорядкованим благо суспільствам“ (с. 70). Взагалі ж, мав Геннадій Челноков на згадані твори Гр. Сковороди такий погляд, власними його словами кажучи: „хотя здѣсь много хорошихъ и съ самыѣмъ св. писаніемъ согласныхъ мыслей, но, какъ огнь предложены необыкновеннымъ и страннымъ образомъ безъ надлежащей одна съ другою связи, то, во многихъ мѣстахъ, такъ темно, что и самому проныцательному читателю, при чтеніи ихъ, надобно будетъ останавливаться. А малопонятный и непросвѣщенный можетъ уклониться въ разумніе погрѣшительное и еретическое. А то, что служить можетъ поводомъ къ заблужденію, едва ли заслуживаетъ одобренія, какового требуютъ книги, въ духовныхъ типографіяхъ печатаемыя“ (с. 71—2). Такого погляду дотримували й інші члени московської духовної цензури, предсідником якої на ті часи був ніхто інший, як Виктор Прокопович Антонський († 1825.), „изъ малороссіянъ — як він казав, — сытъ прот. Антонія Прокоповича, изъ малороссійскихъ дворятъ“, та й до того ще вихованець Київської Академії. В цензурі був він від 1800. до 1809. р. Проповіді й твори, по його смерті залишені, місцями „оказались слово въ слово заимствованными изъ Арндта и другихъ писателей“ (с. 60—61). Правда, серед членів московської духовної цензури були й такі особи, які здивлялися на твори Гр. Сковороди в тому ж 1804. р. досить оригінально. Наприклад, Пресвітер московського собора Благовіщення Василь Іванов так і казав, що „второй разговоръ (изъ діалога: О познані самого себя). по содержащейся въ немъ най величайшей ереси, достоинъ сожженія и проклятія“ (тідкресл. мос). Неначе в супереч В. Іванові доводив синодальний ризничий Інокентій ось що про твори Гр. Сковороди, як передає його слова А. Котович: „1. Христіанское

нравовченіє, що складається з деякого пояснення десятислов'я, та 2. Разговоръ изъ содержанія сего: „Знай себе“, читав із належною увагою, й знайшов, що а) те, різким і переконуючим способом писане, може бути корисне й заманююче особливо для тих, що шукують не голої моральности, але основно об'ясненої та філософічно, у зміслі своєї необхідности, й доказаної; в) до серця кожного найближчою й найважливішою мезою влязючи, що є справжня людина або що таке є сучасне її єство, в якому повинен відкриватися загублений вигляд Божий та Божа подібність, — це сильно побуджує до повчання, оброблення й опрацьовування безсмертної душі.... для (досягнення) важнішої християнської цілі, що міститься у внутрішній переміні або відродженні. г) Він (твір Гр. Сковороди), що своїм особливим — і для більшої частини люду заманюючим — складом мови та надзвичайною ясністю, з якою подіє такі важні матерії, необхідні для всіх до лізнання, але не для всіх зрозумілі, — привабив дуже багатьох до перечитання не тільки з співгорожан автора. Багатьох же чужинців, що полюбили його ще на російській мові, спонукав він, цей твір, перекласти на чужинецькі мови, як то французьку й німецьку, — на цих мовах із немалою похвалою читається, та й ледви б, чи не надрукований й. г) Правда, в ньому є й деякі простонародні терміни, дикі вирази, відмінні від загальноприйнятих церковні погляди, але все це легко може бути справлено, без усякого розриву зв'язку твору, й тому, по таким виправленні, поручаю його, як корисний та в своєму роді рідкий твір, до надрукування“ (с. 72, підкр. моє). На ці цікаві доводи Івнокентія інші члени цензури не звернули уваги, коли „Разговоръ с томъ: знай себе“ не появилася опісля довго друком. Як із них слідує, то цей власне твір Гр. Сковороди знаходив також поширення серед чужинців, цебто французів і німців, що перебували тоді в Росії, які мали б його отож навіть перекласти на свою французьку й німецьку мову? На жаль, про такі переклади рукописні ми не маємо тепер ніякого ні слуху, ні духу.

Як відомо, в 1837. р. появилася в Москві такі твори Гр. Сковороди окремим друком, як „Дружескій разговоръ о душевномъ мирѣ“, „Беседа двое“, „Харьковскія басни“ та в 1839. р. „Брань Архистратита Михаила съ сатаною“. Всі вони надруковані з дозволу духовної цензури „Московскимъ Попсчительнымъ Комитетомъ Человѣколюбивого О-ва“, не без помилок і цензурних прогалин. До цензури були передані ці твори згаданим комітетом іще десь перед 1835. р. Їх розглядав тут ніхто інший, як архимандрит Філарет Гумилевський, спісля архієпископ Чернігівський. І знов найбільш псували йому нерви „діалоги“ Гр. Сковороди, а власне в них „мѣста, противныя вѣры“. „Думаю, слѣдуетъ не только не одобрять, но, для пресѣченія соблазна, и не возвращать“. як писав він цензурним пером у 1836. р. Певна річ, що інші твори Гр. Сковороди, які переглядав Філарет Гу-

милевський, мають у протоколах московської духовної цензури також десь такі сердиті відзиви. Інакше вони й не змогли побачити світу й сонця. Від одного з них — „Брани Архистратига Михаила съ сатаною“ — він мав навіть неприємність, але аж через несповна двадцять років. Приблизно в 1853. р. архієп. Філарет Гумилевський дістав від Петербурзького Синоду наказа, про який довідуємось із його листа до свого приятеля А. Горського. В ньому він лише йому таке: „В останньому листі писав я тобі про чутки щодо твору Сквороди. Тепер довелось дістати й указа про цю справу. Від мене вимагають пояснення, чому була дозволена до друку книжка: „Брань Михаила съ сатаною“ незгідна з св. Письмом та переданням?¹ Ви розумієте, як зручно мені доставляти пояснення про цю книжку, що переглядалася в 1836. р., немаючи під руками ні одного листка про діло давноминуле. Коли я дам відповідь Синодові, що книжка надрукована на підставі журналу цензурного комітета, через що тільки комітет, маючи в своєму архіві журнали свої й відзиви його членів, і в стані доставити пояснення, яке вимагається, то Синод, можливо, таку відповідь знайде за грубість“. „Не розумію — пише Філарет, вагаючись. тому ж Горському в другому листі, — чому й як виносять справу з давноминулого часу? При тім дуже пам'ятаю, що хоч один чи два твори Сквороди дозволив я до друку з багатьма поправками, зате інші заарештовані в цензурі з затриманням рукописів“ (с. 460—62, підкресл. моє). Гадаю, що після такого признання Філарета Гумилевського, стає досить зрозумілим, чому так мало появилася друкованих творів Гр. Сквороди в ХІХ. ст., а власне перед 1894. р. Шкода тільки, що такі цікаві цензурні архівні відомості були старшим дослідником життя нашого філософа, а в першу чергу Д. Багалієві, невідомі. Бо те, що подав оце фрагментарно у справі цензурування його творів у Москві А. Котович, певне не вичерпує в цілості даного питання. Взагалі, архіви московські зберігають ще не одну цікаву подробицю до життя Гр. Сквороди, якого вищі церковні кола московські вважали зиходить неабиякою для себе небезпекою. Московський митрополит Філарет Дроздов розглядав його погляди тільки як „жестокіє еретическіє“. Таке вичитується з відзиву цього митрополита з дня 11. листопада 1839. р. на „сочиненіє“ студента Київської Духовної Академії Петра Козміна „Объ Іоаннѣ Максимовичѣ, архієпископѣ Тобольскомъ и его твореніяхъ“: „Сквороду сочинитель величаетъ (тут) народнымъ мудрецомъ: видно, не знаєть жестокихъ еретическихъ мѣній его“.² Пресловутий Філарет Гумилевський також писав про Гр. Сквороду, що він „и по жизни,

¹ До речі кажучи, на основі постанови Петербурзького Синоду послідувало дня 20. XII. 1853 р. навіть „Высочайшее повелѣніє: „Брань Архистратига Михаила съ сатаною“ вовсе изъять изъ продажи“. Про це тодішній міністер народн. освіти повідомляв також Київського губернатратора. Про це див. М. Бу ж и н с ь к и й: „Заборона твору Сквороди: Брань Архистратига с Сатаною“, „Науковий Збірник“, Київ, 1926, т. 21.

² Див. „Собрание мѣній и отзывовъ Філарета митрополита Московскаго“, Спб., 1887 (столбъ дополнительный“), с. 626.

и по образу мыслей — украинській філософъ, ть сожалѣнію, испортившій мысли свои знакомствомъ съ Бемовою безтолковою мистикою. Еще цѣлы рукописныя переводы Бема, которыя если не были плодомъ занятій самого Сковороды, то безъ сомнѣнія по его настоянію были составлены и находились въ его рукахъ. Три фолеанты принесъ мнѣ крестьянинъ Каразина“.³

На прикінці варт іще додати, що член московської духовної цензури прот. П. Деліцин також сердився в 1838. р. над творами Гр. Сковороди, які „не подобалися йому більше, ніж другим“ (с. 452), ось як приміром його колезі проф. Ф. Голубинському. Але й цей не відчував до нього вже такої „особливої симпатії“, про що згадує А. Котович. Деякі місця про нашого філософа з „Житія“, написаного його прихильником Михайлом Ковалинським, Голубинський просто скреслював іще в 1843. р., як ось: „многіе монахи были бы цѣловальниками, если бы употребили себя по своимъ способностямъ“. Була скреслена в тому „Житіі“ також відповідь Гр. Сковороди на заклик, щоб він став „столпомъ церкви“ — монахом, а власне: „Одного царській вѣнецъ преукрашаетъ, а другого низвергаетъ въ тьму крѣмъшнюю... Одного богословіе дѣлаеть свѣтильникомъ міра, а другого обманщикомъ... Одного монашество освятило, а другого очернило и погубило на вѣки“. При цьому не обійшлося й без резонерства Глубинського: „Не царський вѣнецъ..., не монашество... погубляють людей, а превратноє дѣйствие свободной ихъ воли. Званіе не виновато въ томъ, что мы худы“ (с. 445—46).

Оце паразі все, що можна навести з праці А. Котовича про розглядання творів Гр. Сковороди в московській духовній цензурі. За своєї точки погляду „благочестія“ московського, зв'язаного в ті часи з вередливою миколаївською реакцією, вона поставилася до них цілком вороже, як до прояви „еретичної“, що, очевидно, із „штундою“ не має нічого спільного, але з протестом вільної української думки й релігійного почуття, скерованого Гр. Сковородою проти пануючого тоді ненормального укладу в громадянському житті й церкві.

Königsberg.

Домет Оляничин.

ГРИГОРІЙ ЛЕВИЦЬКИЙ, український гравер XVIII. ст.

Коли говорити про технічні способи гравірування Г. Левицького, і то не тільки в згаданих вище гравюрах, а взагалі в цілому дорібку нашого гравера, то приходиться іще на увагу один з краєвих фламандських граверів — Jakub Jan Witdoeck. Цей гравер-мідеритник народився в 1604. р. в Антверпені. Вчився спочатку у Шута,

³ „Обзоръ русской духовной литературы“, Харків 1861, кн. 2, с. 72.

а пізніш у школі Рубенса. Тому більшість його гравюр власне виконані в дусі школи Рубенса. Рік смерти гравера не відомий.¹

Загально про згадану серію гравюр Г. Левицького в „Євангелії“ 1737 р. й „Апостолах“ 1737 і 1752 р.р. можна сказати, що як у цих перших — ранніх працях, так і пізніших Г. Левицький являється першорядним рисівником не тільки в загальному укладі фігур, але й у найменших деталях, які ніколи не збуває недбалієм і шкіповим рисунком, як це буває в численних інших, навіть кращих, граверів. Особливо вражає незвичайна пластичність і виразність форм, що надає фігурам враження скульптурних моделей. На цій підставі К. Широцький навіть робив припущення, що Г. Левицький міг рисувати деякі фігури справді з різьбарських зразків церковного мистецтва, яких в сер. XVIII. ст. було ще багато по церквах України. Але ціла справа не в моделях, а в прекрасній рисунковій техніці нашого гравера, що зміг передати найменші нюанси світлотіни та зміло охоплював загальні маси й форми будови тіла та анатомічні особливості в деталях.

З менших праць нашого гравера можемо ще відмітити цілий ряд релігійних образків, що робилися переважно на окремих аркушах для поширення серед найширших верств людности. Переглядаючи ці образки, переконаємось, оскільки в старі часи в Україні дбали, щоб дати народу справді високо-мистецькі зразки, виконані першорядною граверською й друкарською технікою. Були такими й праці Г. Левицького, переважно популярні в Україні біблійні сцени, як „Вознесєння на небо Богородиці“ (1737. р.), „Хрещення Іс. Христа“ (1739—1740.), кілька варіантів „Розп'яття“, „Іс. Христа“ й „Богородиці“. Більшість цих образків, а особливо „Богородиця“, зовсім у західноєвропейських зразках, — у переходовому стилі від бароко до класичности. Та й тут зустрічаємо мотиви, що живо відєвітлюють українське оточєння та рідні мотиви. Наприклад на образі „Хрещення Іс. Христа“ бачимо рисунок Київської Академії, після перебування її архітектором І. Шеделем в рр. 1736—1740. Рисунок Академії настільки добрий і докладний, що може служити за графічний документ до історії будинку Академії. Також ув інших гравюрах мистець дуже часто зміщує типові й важніші будови Києва, і в першу чергу, розуміється, будови києво-печерської Лаври.

Про самостійність мистецької творчости гравера свідчать також його 4 портрети сучасників, писані, безсумнівно, безпосередньо з натури.

Крім мистецької освіти наш гравер взагалі був всесторонньо освічена людина, про що свідчить і його літературна праця. Відомо, що Г. Левицький написав життєпис євангелістів і короткий зміст кожної євангелії в згаданому „Євангелії“ 1737. р., де були зміщені гравюри мистця. Брав також участь у праці: „Філософія Аристотєлева по умствованію перипатетиковъ изданная“, видрукована у Львові

¹ „Das Kupferstichkabinet“. Berlin, 1909, т. V ст. 5. табл. 56.

в Ставропільській друкарні в 1745. р. в мовах слов'янській, латинській і польській. Книжка була присвячена префектом київської Академії Михайлом Козачинським графові Олексієві Розумовському після оборони тезиса (з філософії Аристотеля) Григорієм Щербацьким в київській Академії, правдоподібно, в присутності самого графа. В цьому виданні вміщено 4 алегоричні гравюри Г. Левицького: герб Розумовських; заставка з фігурами, що тримають картуш з монограмою; велика гравюра з родоводом Розумовських у вигляді дерева рожі, й друга заставка з монограмою Розумовських. На останній гравюрі бачимо в центрі картуш з монограмою, яку підтримує добрий геній у вигляді гарної жінки. Коло жінки, повної життя й свіжості, змальовано овочеве дерево з плодами, а внизу кошик з розкішними дозрілими плодами. З другого боку монограми Купідон записує визначні діла роду, які інший Купідон, що спускається з неба, увінчує лавровим вінком і пальмовим листям. Отже тема й зміст — тишові для панегіричної доби бароко й рококо, але ця складна композиція подана з почуттям міри та естетичного смаку. У тексті книжки є ще кілька інших заставок і кінцівок у виконанні іншого визначного гравера, що працював у Львові, Івана Филиповича (діяльність у роках 1745—1763.).

*

Та коли порівняємо цілий мистецький дорібок нашого гравера, то переконаємось, що найбільш цінними являються т. зв. „тезиси“ і пам'яткові гравюри Гр. Левицького, де він виявив цілу свою мистецьку й технічну умілість. Ці гравюри роблені зо святочних нагод і присвячувані високим київським достойникам, а тому найтісніш із'язані з українським культурним життям середини XVIII. ст. Вже з огляду на самий своєрідний зміст цих гравюр, що відбивають український побут та українське оточення, тут більш самостійности і в цілих концепціях і композиціях. і в окремих фігурах і архітектурних мотивах, рисованих безпосередньо з природи.

Зокрема академічні тезиси, що тісно зв'язані з київською Академією та загалом українською освітою старих часів, займають одну з найбільш інтересних, а навіть, до певної міри, оригінальних сторінок мистецького життя та своєю високою мистецькою вартістю займають визначне місце в історії граверства на цілому сході Європи.

Як відомо, в кінці XVII. і за цілу першу половину XVIII. ст. — в часи найбільшого розцвіту київської Академії, коли кількість студентів доходила до 2.000, — тут встановився звичай улаштовувати публичні диспути. Крім диспутів шкільних — щотижневих і щомісячних, були річні диспути при закінченні академічного року, що обставлялися незвичайно пишню та врочисто. На них запрошували українську військову старшину, міську самоуправу, київське громадянство та родичів студентів. Програм складався, крім диспути на релігійно-філософські теми, з драматичної театральної вистави, хороших і солових співів, музики, деклямації, привітань тощо. Отже, для цих річних диспутів виготовлялися спеціальні великі гравюри.

т. зв. „тезиси“ (з тезами диспуту). Часто ці тезиси мали присвяти визначним особам, що запрошувалися на диспут, — гетьманам, полковникам, ректорам Академії та ін. Тезиси презентувалися визначним гостям, присутнім на академічному святі, та заздалегідь розвішувалися на мурах Академії та брамі Братської (академічної) церкви. До слова зауважимо, що таке розвішування тезисів як плакатів, що припадає в нас уже на другу половину XVII. ст., треба вважати одним з найдавніших прикладів історії плакату цілої Європи!

Тезиси виконувалися кращими київськими граверами, не рідко самими учнями академії та друкувалися в друкарні Лаври, а часами і за кордоном.

З таких найстарших академічних гравюр відомі: панетірик гетьманові Самойловичу „Трибут“ від „Коллегатів Кієвомогилянських“ з підписом Павла Баранецького, що походить з 70-их років XVII. ст.; гравюри І. Щирського 1691. і 1697. р.; І. Мигури на честь Степана Яворського, Гедеона Одорського й гетьмана Івана Мазепи (1705—1706.); гравюра на честь Варлаама Ясинського поч. XVIII. ст., теж Данила Галяховського на честь гетьмана І. Мазепи 1708. р. Але після трагічної поразки Мазепи під Полтавою 1709. р. тезиси не виконувалися в Академії аж до 1713. р. (присвячений київському митрополитові Іосафатові Кроковському). З дальших тезисів відомі — тезис 1741. р., на честь Тим. Щербацького 1744. р. й на честь цариці Єлизавети Петрівни, що виконав берлінський гравер Шлейсман. Та найкращі тезиси належать Г. Левицькому.

Одна з ранішніх більших праць гравера пам'яткового характеру, що наближається до типу „плакатових“ тезисів, є велика гравюра розміру $33\frac{1}{2} \times 23$ см., присвячена архимандритові київської Лаври Романові Коші. Гравюра походить із років 1735—1740. і зберховується в бібліотеці київської Лаври. Це досить складна композиція з численними постатями, різними алегоричними виображеннями, картушами, гербами, краєвидами тощо. У верхній половині гравюри в небесній сфері тут виображено св. Тройцю й велику фігуру Богородиці в супроводі ангелів. По боках Богородиці в хмарах — погруддя преп. Антонія Печерського з моделем трьохбавної барокової церкви Воздвиження з Ближніх печер (побудована коштом полков. П. Герцика 1704. р.) і преп. Феодосія з моделем многобавної церкви — правдоподібно Різдва (побудована коштом полковника Мокієвського 1696. р.). В нижній половині гравюри на тлі „класичного“ краєвиду вирісовані чотири постаті на цілий зріст: св. Романа в дияконському одязі, портрет самого Романа Коши та два архієреї. Ще нижче два ангели тримають у руках моделі Головної церкви Лаври й Тройцької церкви над толовною брамою Лаври. В найнижчій частині гравюри картуш з віршом, можливо, твір самого Г. Левицького:

Крестъ съ союзомъ истиина Христова держава.
 Въ тѣхъ хвалится Романа гербовная слава.
 Коши Архимандрита Петерскія Лаври,
 Въ ней же мощи вѣчнанныхъ нетлѣнными лаври.
 Крестомъ Христова быти себе знаменуетъ,

Союзомъ любве сердца всѣхъ къ себѣ связуєтъ,
 Подъ кровъ Богоматери приклоняєтъ вью
 Да къ своему Патрону приведець жизнь сію,
 Идуць путемъ, имъ же отци преуспѣша
 Къ вѣчной славі, иже зде въ пещерахъ почиша.

Далі. над картушем з цим віршем — герб Р. Копи (хрест на ланцюгу), а навколо картуша 6 еліптичних медальйонів з різними алегоріями: свічка, рогонда, дощева хмара та ін.

Не зважаючи на численні постаті, медальйони та ін. цієї гравюри, мистець дуже добре вив'язався зо свого завдання. У живім групуванні двох осіб він зручно виділив більші — важливіші персонажі (Богородиця, портрет Р. Копи), підкреслив їх значення в відповідному розміщенні й самим рисунком, та навколо них у зрівноваженій і спокійній композиції розставив другорядні фігури та цілу декорацію (алегорії в медальйонах, краєвид, картуш). Беручи на увагу, що це одна з ранніх праць нашого гравера, приходиться дивуватися також прекрасній, вповні виробленій граверській техніці з незвичайно-старанним і майстерним викінченням деталей.

Другою визначною працею нашого гравера є тезис 1738. р., замовлений префектом Академії Сильвестром Кулябкою на честь архимандрита Лаври Іларіона Негребецького. Ця гравюра, що переховувалася давніш в музею б. Духовної Академії в Києві, величезного розміру 6-ти аркушів, друкована на шовку. У верхній частині гравюри в повітрі виображено в сяйві Богородицю, а під нею серп місяця — герб І. Негребецького. З боків Богородиці — 4 ангели; два з них тримають у руках рипіді, трикірій і дикірій (архієрейські світильники); два інші ангели підтримують образки препод. Антонія й Феодосія печерських. З країв від ангелів — картуші з символічними виображеннями: місто в сяйві сонця й місяця (напис *Pro domo Solis*); престол із книжкою й рукою, що вказує на слова писма; інший престол із цимборієм (підп. *in alio potum*); орел над землею. Середню частину гравюри займають прекрасні рисунки головної церкви Лаври, будинок лаврської друкарні й монастирських забудовань. З останнього виходить сам І. Негребецький в єпископському одязі, а за ним слідує його патрон преподобний Іларіон. Коло будинку друкарні стоїть алегорична, розкішна постать жінки, що тримає в руках жезла й модель рогонди. В нижній частині гравюри, ніби на подвір'ї Лаври — алегорії мудрости, сили, добродійства, благочестія в образі елегантних дам рококового стилю. Ці граціозні постаті тримають у руках символ згаданих алегорій — колону, семи-свічник, дзеркало, змію й щита. У самому долі — картуш із присвятою Негребецькому латинською мовою, герб Негребецького (серп місяця з п'ятикутними зорями, стрілка й корона), глобус і книжки, що їх дзюбають мудрі птахи. Крім того, є ще тут чотири менші картуші, подібні до картушів у горішній частині з такими символами. як престол із засвіченою свічкою (напис *in incensat*) престол із сяєм (hostia), колона з Розп'яттям (*altmenter*) і труби в хмарах над містом.

Володимир Січип'якський.

РОСІЙСЬКА МОВА СЕРЕД ГАЛИЦЬКИХ МОСКВОФІЛІВ.

У статті п. н. „В адін час“ („Наша Культура“ V. 1936.) подав д-р К. Студинський докладні вісті про те, як зареагувало наше суспільство на затії Б. А. Дідицького в зв'язку з виданням його відомої брошури „В адін час“. Міркую, що для наших читачів буде цікаво познайомитися, чи та як вдягнулося на справу перепачкування російської (нібито) мови в Галичину польське громадянство, а саме найбільш у тому заінтересована польська львівська преса.

Того часу, цебто при кінці шістдесятих років минулого віку, друкувалися в Львові три польські часописи, а саме: „Gazeta Narodowa“ за редакцією спольщеного українця, колишнього учня Бережанської гімназії, Івана Добрянського. Цей часопис був органом польської лояльної до австрійського правительства партії під проводом гр. Голуховського, що за ціну своєї лояльности домагалася й добилася неподільного володіння над цілою Галичиною польської шляхти. Другий часопис „Dziennik Literacki i Polityczny“, опозиційно настроєний (наскільки в цих часах могла опозиція мати якусь значення!), ішов за модним тоді напрямом перемінити австрійську монархію в „слов'янську федерацію“, бо — мовляв — німців і мадярів у державі мало, а ще вони не можуть мати великого значення супроти чехів, поляків, українців, сербів, словінців, та інших слов'ян, що тоді опинилися були під австрійським пануванням. Цей часопис редагував Юліян Штаркль.

Третій часопис, що його редагував Генрик Ясінський, це „Dziennik Lwowski“, що звав себе „демократичним органом“, а при ньому гуртувалося тодішнє „Towarzystwo narodowo-demokratyczne“ під проводом Франца Смольки та Генрика Шміда. За цим „демократичним товариством“ стала польська молодь та львівське польське міщанство, що, підсилювані різними емісарами та пам'ятаючи недавнє повстання (1863. р.), не могли породитися з програмою лоялістів та федералістів.

Найяраще з усіх цих часописів була редагована „Газета Народова“, а в склад членів її редакції входив Ян Лям, голосний тоді в Львові своїми їдкими хроніками, польський повістяр-сатирик, автор „Великого світа Цапович“ та „Голов до позолоти“. У своїх їдких сатиричних хроніках, що їх поміщував кожного тижня в „Газеті Народовій“, нераз осмішував Лям наших доморослих „руських“, а саме Івана Гушалеви́ча, Антола Петрушеви́ча, Івана Лаврівського, Васи́ля Ковальського та бережанського пароха й декапа, посла до сейму о. Павличкова.

Правда, Лямові сатири не були писані з любови до нас і не задля піддержання нашої справи, а тільки тому, що вище названі належали в сеймі до опозиційної групи. Все ж таки — міркую — цікаво приглянутися до них, тому наводжу переклад уривків із них із книжкового видання цих фейлетонів-сатир п. н. Яна Ляма „Krońiki Lwowskie“ (1874 р.).

Найкраща сатира на чудовищне „язичіє“ тодішніх русофілів поміщена на стр. 151—154, як другий уступ „Сеймових студій“.

Нижче там Лям таке: „Найбільше гідна уваги буває в кожному парламенті опозиція. Вона додає руху та життя репрезентаційній установі. Як одноманітні були б засідання львівського сейму, коли б час до часу бодай о. Петрушевич не уростамаічував їх яким довгим, кризь ніс віделіваним акафістом, що його зміст та мова звучать ізк чужо, так дивно для кожного звичайного галичанина. Прислухуючись уважно до мови шановного посла, протираю все мимоволі очі й питаю сам себе: Чи може „все те мені снитися? На яві, живучи стільки літ у краю, не чув я ніколи поза сеймовою залею таких оригінально скомплікованих слов'явських звуків, не натрапив ніде такої буйної скількості закінчень -енний, -енная, -енное. І міг би я жити ще сто літ, а не довідався, що підлягаємо „правительству“, що плачу „правительственніє“ податки з прив'язання до „височайшого престоло“, а то до тої міри, що тільки „нравственная сила“ вдержує „жизнь“ мою. Уся ця філологічна краса робить на мене „кругом курьозное впечатление“.

А далі знову таке: „Для кожного, хто знає трохи російську мову, мусить бути смішне те, що „заступники“ народу в мові та своїх письмах неfortunно стараються уживати цієї мови. Не говорять вони українською мовою („по руску“), але ж не говорять і не пишуть російською мовою, бо ні один її не знає. Їхня мова настільки російська, як німецькою є говірка („шваргот“) урльонників, що вертаються просто з полку, де „віксували штіблі“ („чистили черевки“), та „клопали гози“ (тріпали штани). Проте не вгавають повторювати, що книжковою мовою українців („русінуф“) є російська мова.

На стор. 157 находимо ще таке. „Посол о. Баревич є певно українєць („русінем“). Цього не можуть йому заперечити навіть святоюрці. Твердити, що о. Баревич не любить своєї народу, значило б закидати йому, що він не любить сам себе. Його промова збила святоюрців із пантелику, коли він пригадував їм, що від двадцяти літ не зробили вони нічого для української („рускей“) мови та письменства, а тільки завели московщину.

Бережани.

Франц Коковський.

М. П. ВАСИЛЕНКО Й ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.

III.

Знайомство з науковими працями Василенка виявляє нам, що цей учений був найсильніший ув історіографії. Не дуже сильний і оригінальний у своїх синтетичних конструкціях, він зате вичерпуюче опановував матеріал. умів зібрати й звести чужі думки, подати бібліографічні відсилачі, зіставити теорії й висновки дослідників і т. ін. В своїх працях він виявив властивості доброго історіографа, від якого можна було сподіватися великої праці з обсягу української

історіографії. На жаль, цього не маємо. Василенко, більш як за 40 літ своєї наукової діяльності, викінчив тільки пару неповних оглядів і опублікував справді багато історіографічних уступів у своїх численних працях та рецензіях.

В своїй статті „Къ історіі малорусской історіографіи и малорусского общественного строя“⁴⁸ що її він написав з приводу статтею В. Мякотіна, Василенко дає свою першу історичну справку, щодо розробки української історії в XIX. ст. На думку Василенка „малоруську“ історіографію треба починати з Г. А. Полетики,⁴⁹ хоч сам же Василенко згадує також і деякі праці давніші.

Другу, вже систематичну, статтю про історіографію „Малоросіи“ помістив Василенко через 5 літ в Енциклопедичному словникові Брокгауза й Ефрона, де Василенко був співробітником головно з обсягу української історії, хоч дав кілька більших статей також і з історії російської.⁵⁰

Аналіз огляд чи якісь уваги історіографічні мають майже всі Василенкові статті. Особливо солідно з історіографічного боку представляються його „Нариси з історії Західньої Русі й України“, де маємо цілі історіографічні розділи. Василенко розглядає там літера-

⁴⁸ „Кіевска Старина“, 1894, т. 47.

⁴⁹ Там же, стор. 249.

⁵⁰ Серед співробітників Енциклоп. Словника Брокгауза й Ефрона ім'я Н. П. Василенка вперше зустрічається в т. 24. (СПбє 1894). Його значкою в цьому виданні служили ініціали Н. В., але на неї не можна сподіватися, бо й Н. Веселовський мав таку ж значку. Не випотовуючи тут дрібніших і невідданих газет Василенка в цьому словникові, зазначаю тільки його головні статті: Казанское царство (1894 р., т. 26, ст. 906—909); Калачовъ Николай Васильевичъ (1895, т. 27, ст. 7—8); Князь (русскій) (1895, т. 29, ст. 474—477); Комиссія для составленія новаго уложенія (1895, т. 30, ст. 866—869); Корфъ (баронъ Николай Александровичъ) (1895, т. 31, ст. 355—356); Ирыжаничъ Юрій (1895, т. 32, ст. 861—862); Литовско-Русское Государство (1896, т. 34, ст. 818—827); Мяннихъ (1896, т. 37, ст. 368—369); Митрополиты русскіе. Митрополиты Юго-западной Русі. Митрополиты вотчинны въ древней Русі (1896, т. 37, ст. 464—471). Наказъ (большой) (1897, т. 40, ст. 481—484); Спрчина (1897, т. 43, ст. 45—46); Патриаршество въ Россіи. Патриаршіе домовые монастыри. Патриаршіе вотчины въ Россіи (1898, т. 45, ст. 29—36); Подушная подать въ Россіи (1898, т. 47, ст. 123—128); Поземельная община (1898, т. 47, ст. 202—211); Посполитые (1898, т. 48, ст. 691—694); Приказы (1898, т. 49, ст. 186—196); Пугачевщина (1898, т. 50, ст. 750—761); Пугачевъ (1898, т. 50, ст. 761—764); Расколъ (въ Россіи) (1899, т. 51, ст. 284—303); Малоросія — 1. Исторіографія, 2. Исторія Малоросіи (1899, т. 55, ст. 490—509); Старшина Малоросійская (1900, т. 61, ст. 457—460); Тарговицкая конфедерация (1901 р., т. 64, ст. 634—636); Турецкія войны Россіи (1902, т. 67, ст. 122—138); Удѣльная система (1902, т. 68, ст. 590—594); Унія и униатская церковь въ предѣлахъ Польши и Россіи (1902, т. 68, ст. 821—831); Ханенко (1903, т. 73, ст. 40—42); Ханство крымское (1903, т. 73, ст. 45—52); Хмельницкій (1903, т. 73, ст. 456—461); Церковныя недвижимыя имущества (1903, т. 75, ст. 104—106). Наведені статті Василенка в Енциклопедії відзначаються солідністю й ґрунтовністю опрацювання. Майже до кожної з них автор зазначив головнішу літературу, т. щ. свого справочного значення більшість із них не втратила ще й досі. Василенко був потім співробітником і нового Енциклопедичного словника Брокгауза й Ефрона, видання якого припинилося в зв'язку з світовою війною, а також співробітником Енциклопедії Граната.

туру української козащини, польсько-української боротьби, колонізації Лівобережжя і інш.

До обсягу праць з історіографії можна віднести також і численні рецензії Василенка, яких у нашому реєстрі зазначено 46. Перша з них появилася 1890. р., а остання — в 1927. р. Майже всі вони торкаються чисто історичних праць або матеріалів, і то здебільшого з історії Лівобережної України. Василенко рецензував історичні часописи, як „Чтенія в Іст. Общ. Нестора-Літописця“ (кв. кн. V, X, XII, XVI, XVII), археографічні видання Московського Археологічного Общества (Древности, т. I.), Збірники Російського Історичного Общества (т. т. 55, 56, 63, 69, 79, 84, 94, 101), деякі харківські збірники, Річники, Матеріяли, різні праці російських, українських, польських і білоруських істориків і т. д. Майже всі рецензії Василенка стосуються праць з української історії. Деякі з його рецензій подають тільки короткий зміст праці, в інших же Василенко займається розбором і дає оцінку.

Деякі цитати, що їх наводить Василенко з рецензованих творів, та його уваги з приводу них, можуть служити ключем і для його власних поглядів. Ось, нпр., в 1891. р. в „Київській Старині“ він умістив рецензію на книгу свящ. Г. Сорокина про містечко Дмитрівку (спроба історично-статистичного й етнографічного опису). В цій рецензії Василенко особливо докладно зупиняється на відчуженні в відносинах між російським і українським населенням Дмитрівки.

Село Дмитрівка на Херсонщині існує десь з XVIII-го, чи навіть із кінця XVII. ст. Населення її прийшло, складається з двох національних груп: великоросійської й української. Поселились вони в цьому степовому селі давно, живуть тут літ із півтора ста, але живуть цілком окремо, не змішуючись і „чуждаєся“ одні одних. Вони — свідчить свящ. Сорокин — різняться мовою, характером, звичаями й одягом. Хоч і належать до однієї громади й ходять до однієї церкви, українці й великороси не мають одні на одних майже ніякого впливу, і не стараються переймати одні в одних лишніх звичаїв й знання навіть по господарській частині. Українці й великороси Дмитрівки не зближаються: вони не дружаться між собою, навіть не йдуть у куми одні до одних. Взаємне відчуження між ними таке велике, що помічається бажання розірвати зв'язок навіть там, де він установлений і підтримується офіційними чинниками. Нпр., у 1888. р. українці с. Дмитрівки склали приговора про необхідність розділу землі, подали його в селянське Присутствіє, і разом з тим прохали про утворення для українців і великоросів села окремих сільських правлінь. Присутствіє в цьому відмовило, бо приговора про це підписали самі українці. Великороси такого розділу не бажають, і якщо скликається сход для рішення цього питання, то ні один великорос не являється. Українцям вдалося тільки відокремити для себе толоку, де не мають права пасти свої коні великороси.

Особливо велику завзятість у збереженні своєї самобутности зауважив автор в українців. Книжна мова — каже він — в школі,

а тим більш поза нею, слабо засвоюється. Не дивлячись на те, що вже кілька поколінь родилося, виросло й умерло, кожний тримається свого. Взагалі ж помітно, що великороси більш засвоюють українські слова в розмові, ніж українці московські. Українці ні одного слова великоросійського не вживають, хіба в лайці коло розправи, як дряжнять їх.

Навівши ці, досить довгі уступи з книги свящ. Сорокіна, Василенко сам від себе додає: Поскільки дві суспільні групи, що більше 150 літ живуть поруч, що виховали вже кілька поколінь при однакових фізичних умовах, усе ж зберігають свої національні особливості, не піддаються впливу одні одних, то значить надто велика пропасть між їх розумовим складом, їх світоглядом, складом усього їхнього життя. Походження цих різниць корениться в далекому минулому того й того народу.

З рецензії Василенка певний інтерес для характеристики його давніших історичних поглядів представляє рецензія на „Опыт русской историографии“ В. Іконникова.⁵¹ Василенко називає цю працю „найвидатнішим явищем нашої історіографічної літератури за останній час“. Уже в цій рецензії Василенко виявляє добру обізнаність із розвитком історіографічної літератури в Росії. В тій своїй рецензії він — тоді ще молодий початкуючий історик — висловлює деякі власні погляди на окремі моменти науково-історичної праці. Його ставлення до організації цієї праці досить негативне. „Чи можна — каже він — працювати так несистематично, так уривково, як працюють наші історики цього часу, внаслідок чого одні — хоч як важні питання — тільки-тільки що заторкується (нпр., вплив татарського панування на економічне становище Руси, історія „Малоросії“ й инш.), а про інші другорядні пишеться ціла маса праць (нпр., про варязьке питання, історію окремих князівств), а в цілому ніхто нічого толком не знає, що зроблено, що треба зробити, які питання треба розглянути детальніш й т. ін.“.

Не дуже прихильно висловлюється тут Василенко й про працю історичних товариств. „Організація історичних товариств — читаємо з тій його рецензії — як вона склалася в нас — явище ненормальне. Передумовою товариства є спільна колективна праця, колективна розробка питань, обмін думками з приводу тих питань, і у с т а н о в л е н н я більш вірної з тих думок, а в нас діяльність товариства звелася до порожньої формальности — читання калейдоскопу рефератів не знати для чого, а потім друкування цих рефератів у працях товариства“.

Не знати, яке саме історичне товариство мав на увазі тут Василенко (чи Історико-Літописця, чи якесь інше). В цих його судженнях очевидно є молода досить радикальна наївність — пізніш йому самому довелося керувати такою ж, не дуже упляваною, працею такого ж наукового колектива. І редагувати збірники не менш ка-

⁵¹ „Кіевская Старина“, 1893, т. 41, ст. 169—184.

лейдоскопічних докладів. Але в своїй рецензії він мав явну рацію, коли підкреслював дуже велике не тільки чисто наукове, а й практичне значення праці В. Іконікова.

Рецензії Василенка з приводу деяких праць розросталися в цілі статті,⁵² а деякі викликали навіть полеміку. Такими були його критичні замітки до праці М. Слабченка про „Малорусскій полкъ“⁵³, яку Василенко оцінив цілком негативно, як книжку без будьякої наукової вартости, що її не можна виправити, а треба просто відкинути. На Василенкову критику Слабченка відповів у 116 томі Записок НТШ довшою статтею, до якої Василенко приточив свої уваги, що їх редакція об'єднала з статтею Слабченка під спільною назвою „Ще до історії устрою Гетьманщини XVII. і XVIII. в.в.“. Поминаючи в цих статтях різні моменти, характеристичні для кожного з авторів, наведу тільки пару висловів Василенка, що в них виявився його погляд на історичну працю взагалі. „Я розумію — каже Василенко — наукову працю так, що не можна кидати на вітер слів, а треба — що кажеш, то ствердити. Я не можу думати, що для науки корисно, коли в наукових працях будуть висловлюватися може й дуже ефектні, але зовсім безгрунтовні думки“.

„Не зовсім для мене ясне й те, що д. Слабченко каже про вплив економіки. Хто ж із нас коли казав против того, що економіка має завжди величезний вплив на життя народу? Мала вона величезний вплив і на життя України після 1654. р. Д. Слабченко посилається на 3. том Історії Росії Покровського. Праця д. Покровського дуже цінна щодо Великої Росії. Але, грішний чоловік, я не дуже високо ставлю відділи в праці Покровського, що торкаються України, бо в них дуже багато теорії, предвзятої схеми, під яку підводиться все, що не досліджене ще як треба з наукового боку“.⁵⁴

Своє заключення про Слабченка, як історика талановитого, але з великими хибами в своїй праці, повторює Василенко й у своїй рецензії на Слабченкові „Опыты по истории права Малоросіи XVII. и XVIII. в.в.“.⁵⁴ Василенко готовий вітати цю працю Слабченка, бо вона стосується найменш розробленої області. „На жаль, поспішність праці, обмеженість кругу його дослідів і джерел, скоропілість і рішучість висновків“ — такі самі хиби, як і в книзі Слабченка про „Малорусскій полкъ“. Василенко розбирає окремі частини Слабченкової праці й вказує різні „привинені й безпідставні“ твердження.

У своїх рецензіях взагалі Василенко з найбільшою увагою ставиться до літератури предмету. Нпр., уже в останній рецензії (з 1927 р.) на працю др. М. Чубатого „Про правне становище церкви в козацькій державі“ Василенко сиризнає, що книжка написана талановито, але при тому зазначає, що автор не використав багатьох джерел і літератури, — і то такої важної, як праці В. Ейнторна, С. Голу-

⁵² Як, нпр., „Декабристы обь України“ в „Украинской Жизни“, 1912, кп. 3.

⁵³ Записки НТШ, т. 116, ст. 80.

⁵⁴ Записки НТШ, т. 109, ст. 193—196.

бева, І. Лучицького, В. Модзалевського, С. Терновського і ін. Натомість корективна частина в рецензіях Василенка бідніша змістом. Він більш реферує працю, ніж корегує виклад і висновки автора.

IV.

Такими ж історіографічними є фактично й більшість Василенкових студій про окремі історичні пам'ятки та про окремих діячів історіографії. Чи ми візьмемо його — легко й досить барвисто написані — нариси про О. Бодяньського, О. Левицького, Ів. Каманіна, Б. Кістяківського, Ів. Валінського, М. Семецького — в кожному з них знайдемо багато історіографічного матеріалу. З цих нарисів, що написані або безпосередньо після смерті, або в якусь річницю, найбільший присвячений О. Бодяньському.⁵⁵

Про Бодяньського, що „хоч і не був істориком, але був глибоким знавцем минулого своєї батьківщини“⁵⁶ ще перед Василенком писали М. Петров, М. Дашкевич, А. Пипін і М. Сумцов, — але їхні праці, на думку Василенка, не вичерпуюче освітлюють заслуги Бодяньського в ділі вивчення Малоросії. Не знати, чи тільки це було причиною монографічної праці Василенка про Бодяньського. Можливо, що тут грало ролю й значення Бодяньського в житті Лазаревського. Останній, як знаємо, відчував до Бодяньського глибоке признание, і присвятив йому свою першу й останню друковану працю — книги: „Указатель источниковъ для изученія малороссійскаго края“ і 3-тій том „Описанія Старой Малоросси — Прилуцкій полкъ“.

Свою статтю про Бодяньського Василенко написав із нагоди 25-ої річниці смерті Бодяньського (в 1902. р.). В ній він докладно висвітлює різносторонню наукову діяльність Бодяньського, якому наука давала зміст життя. Тому Василенко зупиняється на біографії Бодяньського, використовуючи для неї й деякі нові матеріали. Перед тим ширша публіка знала звичайно Бодяньського як славіста, а його великі заслуги для вивчення рідного народу лишалися в тіні. Василенко в своїй монографії показує, що Бодяньський ціле своє життя зберігав живі симпатії до своєї батьківщини, до вивчення її побуту й минулого. Ці симпатії керували його літературною, науковою й видавничою діяльністю. Особливо велике значення мала редакційно-видавнича діяльність Бодяньського, який випустив сто книжок „Чтецій МОИДР.“. Окремо зупиняється Василенко на працях Бодяньського для вивчення України, говорить про його відносини з різними українськими діячами, — як М. Максимович, Г. Данилевський, П. Куліш, М. Гоголь і інші., про листування з ними і т. д. В цій докладно написаній праці подав Василенко — своїм звичаєм — багато бібліографічних приміток.

Більш-менш такого ж характеру була й — правда, значно ко-

⁵⁵ Київская Старина, 1903 р., і окремо.

⁵⁶ Київская Старина, 1902, т. 78.

рогша — стаття Василенка про Михайла Івановича Семеновського.⁵⁷ Мих. Семеновський — брат відомого історика російського селянства — також історик, був редактором-видавцем журналу „Русская Старина“.

Пізніше, уже в останніх роках, появилися в академічних виданнях некрологічні нариси Василенка про його сучасників і співробітників: Б. О. Кістяківського, О. І. Левицького, І. М. Каманіна і І. М. Балінського.

Ціла стаття про Б. О. Кістяківського написана досить стримано. Як і в своїх спогадах про Лазаревського, Василенко й тут старається обминати політично-громадську діяльність Б. Кістяківського й більш зосереджується на його науковій праці. Але з статті виходить, що становище, погляди та роботу Б. Кістяківського Василенко багато в чому поділяє. Здається, що для Василенка Б. Кістяківський у політичних справах був такою ж близькою людиною, як давніш Лазаревський у справах наукових. Василенко допомагав — оскільки пам'ятає — Кістяківському в справі видань Драгоманова, листувався з ним, коли Кістяківський був за кордоном, разом із ним керував десь у 1905. р. київською групою „Освобождение“ і т. ін.

Особливий інтерес у цій статті представляють сторінки, присвячені драгоманівству Б. Кістяківського. Василенко свідчить, що Б. Кістяківський ціле своє життя з глибокою повагою ставився до М. Драгоманова, під значним впливом якого складався в молодих роках суспільний світогляд Кістяківського. Кістяківський багато зробив для видання політичних творів Драгоманова. В передмові до першого тому цього видання його редактори (І. М. Гревс та Б. О. Кістяківський) писали: „Настав час вернути російській літературі загублене нею дороге майно“.

Василенко згадує й про те, як Б. О. Кістяківський умістив у штутгартському „Освобождении“ (журнал під редакцією П. Б. Струве) статтю про українське питання за підписом Українець. Приводом до неї послужили напади віденського часопису „Ruthenische Revue“ (пізніше *Ukrainische Rundschau*) на провідників російського визвольницького руху за те, що вони начебто ігнорують українське питання. Напади підхопила німецька ліберальна газета „Frankfurter Zeitung“. Надаючи велику вагу українському питанню — каже Василенко —, Б. О., за тодішніх умов визвольницького руху, дивився на нього як на „частность“, і думав, що „як на частний вопрос“, на українське питання досить звертали уваги. В цій статті Б. О. підкреслює, що історичні обставини зв'язали український народ назавжди з великоруським, і обстоював потреби й самостійність української культури“.⁵⁸

⁵⁷ „Кіевская Старина“, 1892, т. 37, ст. 112–115.

⁵⁸ Записки Соціально-Економічного відділу УАН, т. I, ст. XVIII.

В 1905. р. П. Б. Струве д'става можалів'сть повернуцца да Росіі, й выдання „Освободж'енія“ прыгн'ялося. Б. О. Кістяк'івск'ій, якіі давіш багата роб'ив для „Освободж'енія“, тепер мав перавести його ліквідацію. Ц'юга часу він п'исав Васіленкові, що „Освободж'енію“ выход'ить не буд'еть. Остальныя выданія будуць довед'ены тольк'о до конца. К'стат'и, есл'и Вам' (себ'то Васіленкові) ч'то н'ябуд'ь н'ужно, то абрацайце'ся ко мн'я, я исполню Ваше поруч'еніе“.

Серед т'их справ, що мали буць довед'ены до кінца, було й выдання „Политическихъ сочиненій“ М. П. Драгоманова. Це выдання почалося ц'ілк'ом з ініціат'ивы Б. О. Кістяк'івск'ого. І він же зібрав на нього й грош'и. Першыі том, що м'іст'ив у соб'і „Историческую Польшу и великорусскую демократію“ і „Вольный союзъ“ — выпуш'еный за редагуван'ня Струве. А редакція другога тому, найскладнішого, впала на пл'еч'і Б. О. Він для ц'юга пер'їхав до Парыжу. Б. О. п'ідібрав статті, встанов'ив іх парядок, пороб'ив пояснюючі примітк'и і нап'исав вел'ич'енск'ій пар'ис жыт'тя Драгоманова з оцінкою його рол'і й д'яльност'и. В Парыжі Б. О. пробував аж дот'и, пок'и выдання другога тому скінчылося. На жаль — каже Васіленк'о — Б. О. не выкорыстав часу й не перавіз усього выдання до Росіі, а тоді це можна було. Б'ільшысть выдання зал'ишылася в Парыжі й доли його нев'ідома.

Щоб зрозум'іти цей жаль Васіленк'а, треба знат'и, що останній сам дуже высок'о ц'їнив Драгоманова, як „крупнаго и гл'убокаго знатока и мыслителя, сочиненія котораго полезно изучать политическимъ д'ятелямъ въ Россіи“.⁵⁹ Він сам популярызував політ'ичні погляды Драгоманова, высок'о став'ив у Драгоманова те, що той не бач'ив грунту для державнаго українск'ого сепарат'изму, а був т'ільк'и пр'ихильником політ'ичноі автономіі Україны, драгоманівск'і протест'и прот'и націоналізму і т. іпп.

Епіграф'ом до своєї статті про політ'ичні погляды М. П. Драгоманова⁶⁰ Васіленк'о постав'ив выслів Е. Ренана: Щоб буць прызнаным у майбутньому, треба мат'и терп'іння побуць якіісь час не в мод'і.

У своїй статті про О. І. Лев'ицького Васіленк'о подає не т'ільк'и біографію Лев'ицького, для ч'ого м. іп. выкорыстовує л'истуван'ня, а також і огляд науковоі праці пок'ійнаго, д'ещо про т'их осіб і установ'и, з якімы був ізв'язаний Лев'ицьк'ій. Тому цей некролог пр'едставляє значний інт'ерес і для історыка другоі полов'ины ХІХ. ст. взагал'і. Крім того выклад тут у Васіленк'а ост'ільк'и живий, що біографія Лев'ицького ч'итається майже як белетрыст'ичный твір. Васіленк'о, н'пр., навод'ить чимало ур'ивк'ів з л'истуван'ня заруч'еных О. Лев'ицького та Яценк'івны. Н'пр., у л'ист'і з 28. ІХ. 1873. р. Лев'ицьк'ій выше до своєї нар'еченоі про выступ'и О. Вересая в К'їеві: „Треба було бач'ит'и, що роб'илося з ц'ією публікою післ'я сл'іван'ня бандур'иста. В'ся зала пр'инялася україноф'ільствоват'и сам'им ужасным образом, а найб'ільше бар'ині, такі бар'ині, котрі до с'его часу не сказали й слова

⁵⁹ „Українская Жизнь“, 1912, кп. 6, ст. 55.

⁶⁰ Там же, ст. 36.

по-українськи; а тепер так стали цокотать по-нашому, що тільки оставалось дивитись на них та плечами здвигати“.⁶¹

З Левицьким Василенко познайомився у Лазаревського. Левицький і Лазаревський були близькими людьми. Ор. Левицький в одному листі до В. О. Яценка називає покійного О. Лазаревського „особисто мені дуже близькою й дорогою людиною“; а Лазаревський у свою чергу признавався в своїй прихильності до Левицького: „Люблю-сь Ореста!“ Цю прихильність поділяв і Василенко. Хоч він не ховався з свідомством, що як що правді казати „з Ореста Івановича була досить таки лінива людина“; але при тому підкреслював, що „од політичної роботи й політичних кіл О. І. Левицький, людина взагалі дуже обережна, завжди стояв осторонь і за ціліснє своє життя не мав жодного відношення до політичного напрямку в українському національному русі“.⁶² „З природи людина похотлива — читаємо далі у Василенка — Ор. Ів. Левицький більш може, ніж хто небудь і чим потрібно було, одходить од українського суспільного життя, вийшов із Старої Громади, забороняв писати до себе по-українськи. Але він завжди заховував у собі вогонь живий і, коли обставини мінялися, він роздмухував цей вогонь і являвся перед нами тим, яким завжди був у душі — щирим прихильником і робітником на користь широкого культурного розвитку українського народу“.⁶²

Статті Василенка про І. Каманіна та І. Балинського значно коротші, ніж його некрологи про Кістяківського та Левицького.

Огляд наукової праці Каманіна в Василенка тут дуже загальний. „Ми не маємо спромоги — заявляє Василенко — оглянути докладно різноманітну наукову діяльність І. М. Каманіна, його висновки, міркування, гіпотези. Зупинимось тільки на головніших його роботах, не входячи в їх критику“.⁶³ Він характеризує Каманіна, як людину з широко розвиненими науковими інтересами, що працювала в галузі історії й археології й історії письменства, й палеографії й архівознавства. Але як наукового робітника Василенко не ставить Каманіна дуже високо. На його думку, Каманін „не прокладав нових шляхів у науці, але раз-у-раз шукав історичної правди“.⁶⁴ „З Каманіна — каже Василенко — не був дослідник у прямому розумінні цього слова, що ставив собі тему, для неї збирав матеріяли, критично їх оброблював і на підставі їх робив ті чи інші висновки. Каманін був переважно архівіст. Більшість його праць виникла випадково, як наслідок його студій в архівах. Архівні матеріяли, що їх він знаходив при своїх архівних розшуках, підказували йому й теми для праць. Мало не більшість його ширших розміром праць повстали

⁶¹ „Записки Соціально-Економічного Відділу УАН“, т. I, ст. LIX.

⁶² Там же, ст. XCVII.

⁶³ Записки Соціально-Економічного Відділу УАН, т. II—III, ст. 55.

⁶⁴ Там же, ст. 63.

таким чином⁶⁵. Це робило Каманіна значною мірою залежним від того матеріялу, який він мав під руками і відбивалося на його висновках. Василенко признає значні заслуги Каманіна в історіографії про козаччину. Але, як видавець історичних матеріялів, Каманін — на його думку — не зайняв видатного місця. Дарма, що в його розпорядженні були такі багатства, як Центральний Архів, і з нього була людина дуже начитана й авторитетна в архівних справах. Усеж — каже Василенко — ми не одержали од нього ведань, які містилися б у собі першорядні матеріяли.

Нарешті в некролозі про І. М. Балинського († 3. V. 1927. р.) Василенко робить огляд життя й наукової праці покійного, й у зв'язку з цим висвітлює деякі моменти. І. Балинський був з 1921. р. членом академічної Комісії для вивчення західньоруського та українського права. За поратою Василенка, він з'осередив свою дослідницьку працю на питанні про „Феодалізм у Польщі, Литві та на Україні“.

Прага.

Симон Наріжний.

МОЄ ЖИТТЯ.

Автобіографічна хронологічна канва.

11. Міністер Ісповідань і Головноуповноважений. 1920.

1920. V. Усильна праця для організації церковного життя в Україні.

1920. 5. V. Довудця першого полку шволежерів майор Ян Глоговський зайняв Київ.

1920. 6. V. Повернення Армії У. Н. Р. з „Зимового Походу“.

1920. 7-8. V. Польська III. армія й українська 6. стрілецька дивізія полк. Безручка зайняли Київ.

1920. 8. V. Урочистий католицький молебень на площі в Кам'янці з приводу взяття Києва. Присутні: ген. Крайовський і Головноуповноважений Огієнко. По молебні, виголошуючи промову, ксьондз сказав: „Orzeł biały już nad Dnieprem, Kijów wraca do swej Macierzy“. Ген. Крайовський перебив промовця. Головноуповноважений покинув урочистість.

1920. 10. V. Другий наказ ч. 104 Міністра Ісповідань про збори по всіх церквах на Український Червоний Хрест.

1920. V. Переїзд Уряду, а також і Міністерства Ісповідань, до Вінниці.

1920. 23. V. Міністер Ісповідань виїхав із Вінниці до Києва організувати там церковне управління.

1920. 24. V. Урочистий в'їзд Симона Петлюри до Києва (з міністрів із Петлюрою був тільки І. Огієнко). Генерал Ридз-Смігли вітає Петлюру на діврці. Багатотисячні товпи народу по вулицях. Урочисте прийняття в домі Купецького Зібрання.

1920. Травень—червень. Мін. Ісповідань І. Огієнко 10 днів у Києві.

1920. 27. V. Міністер Ісповідань своїм наказом ч. 6 затверджує на посаді Комісара релігійних справ м. Києва Ів. С. Приймак-Приймачевського.

⁶⁵ „Къ вопросу о казачестве до Б. Хмельницкого“, 1894; „Очеркъ гетманства Петра Сагайдачного“, 1901; „Последніе годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву“ 1888 і т. д.

1920. 27. V. Наказ ч. 7 Міністра Ісповідань про організацію Губерніяльної Церковної Ради в Києві.

1920. 29. V. Призначення членів до Київської Губерніяльної Церковної Ради: прот. о. В. Липківського, прот. о. Н. Шараївського, о. Ю. Жевченка, від Губерніяльного Комісара Київщини — В. Й. Крижанівського, від Всеукраїнської Церковної Ради — Г. К. Лященка.

1920. Червень. Київ. Ректор Київського Українського Державного Університету проф. Г. Г. Павлуцький в імені групи професорів пропонує проф. І. Огієнкові стати Ректором їх Університету. Огієнко відповів, що ця справа тепер передчасна.

1920. Червень. Вінниця. Звільненого з Міністерства Фінансів поета Володимира Самійленка приймає до себе на службу Міністер Ісповідань Огієнко.

1920. Червень. Перевезення з Києва до Кам'янця декількох видатних українських артистів на службу до Державного Театру.

1920. Червень. Вінниця. Доклад Міністра Ісповідань Раді міністрів про свою діяльність в Кам'янці як Головноуповноваженого. Рада слухала докладу з великим здивуванням. Постановила: Уряду Головноуповноваженого не касувати й далі.

1920. Червень. Новий доклад про це саме Міністра Ісповідань самому Прем'єр-міністрові В. К. Прокоповичеві. Заява В. Прокоповича, що погляди Уряду й погляди мін. Огієнка на польсько-українські взаємовідношення не в усьому однакові.

1920. Червень. Прохання Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань про демісію. Директорія демісії не дала.

1920. Червень. Українські міністерства потроху налагоджують свою працю, але польська влада й надалі зноситься переважно з урядом Головноуповноваженого, чому цей уряд не припинює своєї влади.

1920. 8. VI. Другий наказ Міністерства Ісповідань ч. 133 Подільській Духовній Консисторії „негаймо сповістити все Духovenство Подільської Єпархії, що єпископ Пимен звільнений на спокій, а тому розпорядження його з часу звільнення не дійсні“.

1920. 9. VI. Наказ ч. 8 Міністра Ісповідань про організацію Подільської Губерніяльної Церковної Ради з місцем осідку в м. Вінниці.

1920. 9. VI. Розпорядження Міністерства Ісповідань про скликання в м. Вінниці Церковного З'їзду на 4 і 5 липня 1920 р.

1920. 9. VI. Вїзд Українського Уряду з Вінниці до Жмеринки; 15. VI. — в Проскуріві; 21. VI. — в Кам'янці.

1920. 15. VI. В Кам'янці-Подільському вийшло ч. 1-е неперіодичного видання: „Вісник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки“.

1920. 23. VI. Наказом Міністра Ісповідань ч. 12 призначається новий склад членів Подільської Єпархіяльної Ради з дня 9. VI. 1920 р., з тимчасовим місцем осідку в м. Кам'янці-Подільському.

1920, кінець червня. До Міністра Ісповідань прибув із Вінниці поет Володимир Самійленко з запитом, чи не служить він часом у Міністерстві Ісповідань, як про це йде чутка.

1920, початок липня. Обрання проф. Геращенко деканом сільсько-господарського факультету. Ректор І. Огієнко доручає йому привести до порядку цілу справу університетського городу.

1920. 2. VII. В Кам'янці-Подільському вийшло ч. 3-тє неперіодичного видання: „Вісник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки“.

1920. 2. VII. Затверджено закона про українські Церковні Братства.

1920. 2. VII. Закон про скасування Духовних Консисторій і заведення замість них Церковних Єпархіяльних Рад.

1920. 4. VII. Видача аттестатів зрілості першому випускові Української Університетської Гімназії для дорослих.

1920, початок липня. Під натиском більшовиків Армія відступає на захід. Усі знову готуються до евакуації.

1920. 8. VII. До Головноуповноваженого прибув римо-католицький єпископ Подільський Маньковський та кс. Носалевський і пода-

рував Кам.-Под. Держ. Укр. Університетові цінну збірку латинських стародруків та старинних портретів.

1920. 8. VII. О год. 12-й до Головноуповноваженого прибув Naczelnik Okręgu Podolskiego Bolesław Kraczkiewicz з двома своїми помічниками й урочисто заявив, що передає владу над Кам'янцем і Поділлям до рук Міністра Огієнка. На зазначення Міністра Огієнка, що тепер є вже Український Уряд із Міністрами, відповів, що він того не знає.

1920. 8. VII. Цивільна польська влада покинула Кам'янець-Подільський.

1920. 8--11. VII. Людність Кам'янця-Подільського й околиць зносить свої книжки до Бібліотеки Державного Університету. Наказ Ректора Університету І. Огієнка приймати книжки як дарунки, а не на переховання.
Іван Огієнко.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родинна драма на чотири дії.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Кочубеїв покій у Батурині.

Кочубеїха (стоїть край вікна й пожадлигим поглядом дивиться в сад, осяяний крізь ворухливе листя мерехтливим промінням передвечірнього липневого сонця; вона бачить, як поуз вікно вряди-годи пересовується сюди та туди тїнь вартового, але не звертає на нього жодної уваги: очі її намагаються проглянути верховіття й проникнути хоч у небесну далечинь).

Дівчина (намагаючися згасити на устах жартливу усмішку, викликаною кимсь, що прийвий десь поблизу, з'являється на дверях: побачивши, що пані стоїть до неї спиною, вона обертається назад, задержувато киває когось головою, беззвучно чмигає в долоні, знов гасить на виду усмішку, вдає поважну, входить у покій і, вражена, стає перед столом, де стоїть обід).

Ой, лелечко!.. Вельможна пані знов
До їжі і не доторкнулись!.. Може б
Я підогріла?

Кочубеїха (повертається, кидає на неї безучасний погляд, уся заглиблена в свої тяжкі думи).

Вартовий отой

Попід вікном... все ходить... то один
То другий... день за днем і ніч за ніччю...
Четвертий місяць вже...

Дівчина.

Та той, що там,

В саді, хоч наш... козак, а цей-ось в сїнях —
Москаль смердючий... Тільки й чуєш: „дівка“,
„Чаво“... Нахаба клятий і причепа!..
То підогріти вам, вельможна пані?

- Кочубеїха. Щоб підогріти?.. А... це... Прибери, —
Не їсться щось... Гукну, коли захочу...
Де нянька?
- Дівчина (*прибирає зо столу посуд і хліб*).
Де ж їм бути? — в себе десь.
- Кочубеїха. Поклич до мене!
- Дівчина (*виходячи*): Зараз я покличу...
- Кочубеїха (*в задумі ходить по покою, але, почувши з далекого передпокою вривчасте, придушене верещання й лайку, зупиняється, наслухоючи*).
Мазенина надія й охорона...
Який сам пан, такі його і слуги...
Доколі, Господи?.. (*Знову поринає в задуму й тихенькими кроками міряє покій*).
- Нянька (*входить*). Ти знову, Любоко,
Не їла й крихти, — не годиться так...
- Кочубеїха. Четвертий місяць, няню... Й за поріг
Із дому вийти не пускають... Боже,
Невже, щоб із Ахтирки до Москви
Дістатися, зробити діло там
І знов назад вернутися, то мало
Часу такого?.. Та ж за час оцей
Гетьманів всіх, якщо вони є й ще десь,
Крім нас, по десять кват було вже можна б
Познати чи голови відтяти
Зрадливим, — чом же дліяться довго так?..
- Нянька (*докірливо титає головою*).
Ти все про теє саме.
- Кочубеїха. Паки й паки...
І день і ніч одна лиш думка ця
Мені спокою не дає.
- Нянька. Це гріх.
Великий гріх... Молитись треба, Любоко.
- Кочубеїха. Я і молюсь... Коли б із молитов
Моїх Господь послухав хоч єдину,
Давно б Мазепі вже не животіти.
А то... Скажи, не чула часом ти,
Що діється за стінами цими?..
Мазепа де?
- Нянька. Не більш за тебе знаю
І я: ні нас нікуди, ні до нас
Нікого не пускають, — знаєш ти
Це добре. Ми відрізані од світу,
І тільки вартові мимохіть нам
Нагадують, що є ще інший світ
І люди.

- Кочубеїха. Чом же не питаєш ти
Котрбось із...
- Нянька. Питала я не раз
Не одного з них — в москалів і в наших —
Про те, щб діється у місті...
- Кочубеїха. Ну?
Що ж вартові?
- Нянька. Мов у стіни питала,
Немов заціпило усім!
- Кочубеїха (*осяяна наглою думкою*): Стривай!..
Поклич сюди Оксану, няню.
- Нянька. Зараз...
Це правда: з дівкою ті вартові
Жартують часто, — отже, не без того,
Щоб і пробовкнувся який. (*Виходить*).
- Кочубеїха (*опускається в крісло, застогнавши*): О, Боже!..
Поводі як спливає час... І день
І ніч — не день і ніч, а вороги, —
Навпереміну душу рвуть, мордують.
А скільки ще їх буде... скільки ще!..
Єдиний відав про це Господь...
Вже й сил нема тягти оце чекання,
Хробак зневір'я в серце заповзає,
А ворог десь собі глузує з мене...
- Дівчина (*входить, здивована; за нею — нянька*).
Мене ви кликали, вельможна пані?..
- Кочубеїха (*пройшовшись покосом*):
Так, кликала... Ти з вартовим отим
Не розмовляла часом?
- Дівчина (*злякано*): Я?.. Він сам,
Вельможна пані, зачіпа мене,
Осою в вічі лізе...
- Кочубеїха (*жестом зупиняє її*). Я тебе
Питаю: не казав тобі москаль той
Чуток якихось з міста?.. Не хвалився
Він часом, де тепер ясновельможний?
- Дівчина (*зрозумівши єреші, в чім річ, говорить смі-
ливіше*):
Та де там не хвалився! Як розпустить
Свою він губу — тільки слухай: бреше —
Мов на воді весняній меле.
- Кочубеїха. Щб ж
Розкажує він?

Спиридон Черкасенко.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Д-р Іван Огієнко: Розмежування пам'яток українських від білоруських. Жовква, 1934 (1936), стор. 32. 8°.

Білорусами, так дуже близьким для нас народом, близьким і походженням і своєю долею, мало в нас займалися. Крім брошурок проф. І. Свенціцького й Д. Дорошенка та кількох принагідних статей у часописах, нема в нас про них нічого. А варт ними зацікавитись, тим більш, що в останніх часах білоруси дають про себе знати. Починає розвиватися їх наука, появляються праці на тему білоруської мови й літератури. І тут саме бачимо дивне явище: білоруські вчені зараховують до пам'яток своєї мови й літератури майже всі наші пам'ятки від XIV-го до половини XVII-го століття (між ними твори І. Вишенського), а з попередніх століть теж багато, між іншими й наше безсмертне „Слово о полку Ігореві“.

Цій саме справі присвятив проф. Огієнко свою цікаву розвідку, щоб знайти певні критерії для розмежування українських пам'яток від білоруських. Насамперед автор відмітив псевдонаукову велику працю (750 стр.) білоруса Ластовського, видану в Ковні, що заанектував переважну частину українських пам'яток і творів для білоруського народу, далі обмірковує справу литовських княжих державних канцелярій і створення спільної літературної „руської“ мови, зазначаючи, що несправедливо признається звичайно перевагу білорусів у цих канцеляріях і бачиться тільки білоруські ознаки в актах із цих часів. Автор бачить зовсім слушно дві причини затемнення українсько-білоруських відносин, а саме змішування *ѣ е і я-е*, що вважаються звичайно за певні ознаки білоруської мови, хоч можуть їх мати північно- й західньоукраїнські пам'ятки. Росіяни в XVIII.—XIX-м століттях постійно плутали білорусів з українцями, бо обидва ці народи були їм чужі, незрозумілі й ворожі. Аж у другій половині XIX-го віку починають головню українські вчені докладніш розрізняти білоруську й українську мову в зв'язку з потребою скласти списки пам'яток своєї мови.

Найвидатніший дослідник білоруської мови й культури Є. Карський користувався неточною методою, й він перший анектував для білорусів багато українських пам'яток. Проф. Тимченко в Історичному Словнику української мови тримався тільки територіального критерія, цебто брав на увагу тільки твори, що писані чи друковані на українській національній території. Проф. Огієнко встановлює наукову систему в цій заплутаній справі, й бере на увагу: І. ознаки національно територіальні й II. ознаки діякетичні, а на стор. 25-й подає підсумки своїх дослідів: національність твору має спиратися на національності автора й мови твору, а географічний принцип не рішає остаточно про національну приналежність пам'ятки. Анонімні твори з діякетично-невиразною мовою зараховуються до національності землі, де вони писані, а такі самі твори, що їх місце походження невідоме, в тимчасово спільні і білорусам і українцям.

У VI. розділі автор розглядає мовний принцип, і приходить до висновку, що не лексика й не морфологія, але головню фонетика має при розмежуванні пам'яток білоруських від українських вирішну ролю (стор. 28, висновки), при чому попултаня *и з и* — це певна мовна ознака українських пам'яток, а далі наголос, форма літер і ін. Свою працю закінчує автор критикою ненаукових метод білоруського вченого Ластовського.

Праця проф. Огієнка дуже цікава й оригінальна, виявляє точну й бистру аналізу давніх пам'яток і творів. Автор дуже основно й вичерпно використовує наукову літературу даного питання, спокійно й речево збиває закиди чи доводи противників, і дуже бистро відмічує навіть дрібні явища з ділянки мови, чи літератури, історії, чи палеографії, які мають значення для підтвердження його тез. Дослід

ник обережно висловлює свої думки, вказує на прогалини в нашій науковій літературі й намічує, що треба в нас негайно зробити для вирішення такого важливого питання. З праці автора видно його докладне ознайомлення з історією української літературної мови XIV—XVIII століття, а головним чином віку XVI., що про його мову видав він у 1930 р. дуже вичерпну й цінну працю п. н.: „Українська літературна мова XVI століття“ (розслід Крехівського Апостола).

Д-р Євген Грицак.

Олександр Мицюк: Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, півні Підкарпатської Русі. Том 1: до другої четвертини XVI-го віку. З 13 малюнками. Стор. X+246; 24 × 16 см. Накладом автора. Ужгород, р. 1936.

Закарпаття, — край, заселений українським народом, — ще й досі мало відоме українському загалові й українській науці. Перед світовою війною 1914 р. досліджували його українські вчені головню з боку етнографічного й мовознавчого. Праць же історичних про цей край взагалі мало, та й стосуються вони переважно до закарпатської Церкви й загально політичних подій б. Мадярської держави. Що ж до історії суспільно-господарських відносин, народу, можна сказати, не було покищо нічого зроблено — писав дослідник Закарпаття, російський історик А. Л. Петров.¹ Власне над історією суспільно-господарського життя українського народу, що живе від Попряду до Тиси, працює вже віддавна український соціал-економіст Ол. Мицюк, проф. українського університету в Празі. Як результат його праці вийшов недавно перший том згаданих „Нарисів“.

В цій об'ємистій книзі розгортає автор картину соціально-господарського життя українського народу за Карпатами від початків історії краю й далі за доби середньовіччя, до другої четвертини XVI-го віку. Автор широко трактує про кожду народність, що заселяла тоді Закарпаття; детально досліджена колонізація німецька, волоська, мадярська, а також роля цих народностей у суспільно-господарському житті краю. На цьому широкому тлі всебічно представлена немилосердна суспільно-господарська історія українців в бувшій Угорській державі.

Причини сучасного соціального лиха, сучасна суспільна структура Закарпаття має глибоке коріння й у далекій минушині. Чому українець на південних схилах Карпат і коло них став тільки пастухом, дроворубом та робітником, чому закарпатські міста національно чужі, — ці питання широко порушені й висвітлені в книзі проф. Мицюка. Із 47-ми її розділів згадуємо такі: Ширення мадярської державности на землі, заселені українською людністю. Роздарування земель. Розвиток феудалізму. Дотатарське розселення української людности й післятатарський її колонізаційний приплив. Шляхта й селянство. Поділ сільської людности за ступенем волі. Системи сільського й лісового господарства. Міста. Вимір часу. Обмін. Гроші. Стан кредиту.

У праці проф. Мицюка використана величезна література, першоджерельний матеріал, спеціальні дослідження авторові та його співробітників.

Хоч на деякі теми в суспільно-господарської історії Закарпаття й існують уривкові чужомовні праці, та дотепер книга проф. Мицюка являється одинокою публікацією через свою наукову якість, повноту та всебічність. Розрахована вона на чотири томи. Перший вийшов із друку, другий виготовлений — чекає видавця, для останніх двох призначено багато матеріалу.

Останній, четвертий том має бути про сучасний стан соціально-господарського життя Закарпаття, Пряшівщини й Закарпатської України.

¹ А. Л. Петров: „Докторская рѣчь 1912 г.“ „Наук. Збірник“ Просвіти в Ужгороді, 1934 р. стор. 12.

Частина розпочатої капітальної праці вже виконана, — зроблено значне придбання для української економічно-історичної науки; буде воно більшим, коли після першого тому появляться друком наступні. На жаль, видавничі обставини на Закарпатті особливо несприятливі через обмежене коло читачів. Для справи видання наступних томів праці проф. Мицюка було б корисним, щоб перший том найшов дорогу до загально-української громади читачів. Книга написана легко. Не тільки спеціалістам, а й кожному українському інтелігентові буде цікаво довідатись про край, де майже тисячу літ терпить український народ, зрошує своїм потом гори й долини, надаючи їм свою українську печатку всупереч давнім колонізаційним хвилям інших народів

Инж. Микола Кушніренко.

„Науковий Збірник т-ва „Просвіта“ в Ужгороді за 1935 рік“, стор. 231. 8^о. — Перед нами вже XI-й том тих „Збірників“. Складається з п'яти праць трьох авторів. Каноник Василь Га д ж е г а подав першою працю про „Папську буллу о переложенню осьдка грекокат. Мукачівської Епархії з Мукачева до Ужгороду“, — праця має місцеве значення з історії церкви. Друга його праця носить заголовок: „Додатки до історії русинів и руських церквей в був. жупі Землинській“. Вона зайняла у „Збірнику“ 165 стор. Уявляє з себе тільки переклад із латини протоколів „визити“ вп. М. Ольшовского, відбутої по парахвіях на приказ Марії Терезії в половині XVIII-го ст. В тих протоколах міститься матеріал не тільки з історії церкви та ієрархії, але також і з історії господарської й навіть соціальної. Під оглядом господарським тут зустрічаємо й пережитки давньої „десятини“, й давніх способів винагороди духовенства за виповнені треби, й сучасні визитації матеріальні стосунки межи духовенством і земельним панством з одного боку, та парохіянами з другого. З останнім бачимо зародки аренди, і церковної та „батьківської“ (священничої) земельної власности, в час, коли земельна зверхність належала тільки упривілейованим станам: шляхетству та неуніятському духовенству. Багато розпорошено тут поодиноких вказівок про одиниці виміри площ, збіжжя, водянкуватих речовин тощо; також про грошові одиниці, як маріяш, дукат, імперіал. Є дані про кредитування церковною парохією, про перехід деяких земельних площ на заповітах на церкви і т. ін. В соціяльнім відношенні цікавим є різне положення духовенства супроти земельних зверхників, — від кріпацького й до вільного; варті уваги й зарідки патронатів над церквами. Не можемо тут уділяти більше місця вказівкам на цікавіші уривки з протоколів, — їх студіюватимуть спеціалісти поодиноких галузів науки. На адресу автора, заслуженого місцевого історика старшої генерації, можемо сказати насамперед, що його пояснення не завжди точні. Напр.: віко не = корцю (ст. 45), а натомість: 1 коблак = 2 корцям = 4 вікам; імперіал у однім місці „дукат австро-німецький“ (ст. 61); 4 пруди в автора становлять четвертину дільця (наділа), а не все так бувало, а тим більш у „батьківських“ дільцях; спеціально не в вдалимих перекладах там, де треба передати правничі відтинки відношення до землі, як от власність, володіння, аренда, — за тим мало б спеціально приглянути редакція. А взагалі переклад місцями такий неясний, що виглядає таке речення ніби якийсь ребус, що його незавжди можна докладно зрозуміти, напр.: „Церков має флор. 24 выложенъ жадання“ (ст. 138). Автор дуже трудолюбний, багатов прислужився до вивчення головно церковних питань краю і, не дивлячись на престарілий вік, продовжує працювати. Але за життя його добре було б усі неясні місця з його писань зібрати й авторизовано подати в „Н. З.“ в перекладі на зрозумілу мову. Бо редакції власне ті „Збірники“ не мають, хоч значиться чотири редактори.

Другий автор, Іван П а н ь к е в и ч, у першій роботі тут займається „питанням про класифікацію південно-карпатських говорів межи Ляторицею й Боржавою“. Само собою, що мова йде про „українські“ говори, але то за місцевими цензурними умовинами — нецен-

зурне слово. В статті другій займається „походженням роду Олександра Духновича“. Треба знати, що в тутешніх москвофілів добрим тоном в виводити свою генеалогію від якихсь російських дворян чи бояр, і Духновичу приписується, що він походив від капітана князя Черкаського, служилого чоловіка царя Петра. Смішно, але факт! Панькевичу вдається встачовити, що Духнович походив із роду волинської дрібної шляхти, тобто української шляхти XVII-о ст. Закінчуючи з цими працями шан. автора, не можемо не зазначити тут іронії долі: він в автор отого чудернацького правопису для закарпатських українців, яким ми навели заголовок рецензії й деякі витяги з праць Гаджеги. Сам же пише й друкує свої праці загальноукраїнським правописом... Це знак того, що з тим правописним архаїзмом час би вже й на Закарпатті закінчити.

Остання праця чеською мовою Fr. Gabriel'a: „Pohyb obyvatelstva v bývalé užské župě v první polovici 18. století“. В ній показано на основі джерельного матеріалу ужгородського жупного архіву, як міграція людности не вщухала й по Сукмарському мирові (1711 р.), яким закінчилася доба малярсько-магнатських повстань. Цінна розвідка.

В цілому „Збірник“ дає нові матеріали для вивчення краю. Кидається в вічі, що його сторінки заповнюються тільки трьома авторами, — що нових сил, сил молодих, не прибавляється. „Живно велике, а робітників мало!“ Іх треба виховувати.

Проф. Ол. Мицюк.

Хроніка наукового й культурно-освітнього українського життя.

† Академік В. Перетц (1870—1936). Преса принесла сумну звістку що на засланні в Казані, далеко від свого улюбленого Києва та Петрограда, помер великий російський й український учений, академік Володимир Миколаевич Перетц. Людина глибокого й широкого знання, академік В. Перетц позоставив по собі величезну наукову спадщину. Кохався в досконалі методології наукової праці й особливу увагу присвячував вихованню своїх учнів. Так, з його школи вийшли вчені: В. Адріянова (дружина академіка), С. Акимович, А. Багрій, С. Балухатий, А. Баранників, Л. Білецький, Є. Бражників, С. Бугославський, А. Буршина, Н. Величківський, С. Гаєвський, А. Грузинський, Н. Гудзій, М. Драй-Хмара, І. Єрофеїв, А. Імшенецька, М. Калинович, К. Копержинський, Б. Ларин, Б. Манджос, В. Маслів, С. Маслів, Л. Мирський, А. Назаревський, Є. Невірова, С. Невірів, Б. Нейман, І. Огієнко, М. Оппоків, В. Отроківський, Ю. Потялицина, Д. Ревуцький, Є. Рихлік, С. Савченко, Ф. Сушицький, А. Сичевська, Є. Тимченко, А. Требин, П. Филипович, С. Чебан, С. Шевченко, Є. Шуляк, С. Щеглова і ін. Бувши довгий час (1903—1914) професором російської літератури й мови в київськім університеті, систематично й відкрито заціплював своїм учням любов до українських дослідів, і це він перший поставив у широкому масштабі українську наукову працю в Києві. Людина світлих ліберальних і демократичних поглядів, завжди був у неласці російського уряду, чому й мав тільки наукову кар'єру (на неї російський уряд звичайно більшого впливу мати не міг). Як професор, був суворий і вимагальний, що й відбилося в характері наукової праці — на всіх його учнях. Для досліду історії української літератури зробив надзвичайно багато, а головне — виховав собі довгу низку наукових заступників у цій ділянці. Минулого року ніби за „контрреволюцію“, був засланий до Казані, де й помер. Біографію В. Перетца подано в кн. 2-ій „Нашої Культури“ на ст. 123—124 за 1935 р. Вічна пам'ять незабутньому вчителю!

Сучасна культура Радянської України. Іван Зінківський, що в 15-ій книзі „Нашої Культури“ цікаво розповів про „Київ сьогодні“,

у серпні цього року знов побував в Україні, а саме: в Києві, Харкові, Дніпрогесі та в Одесі. В наступній, 19-ій книжці „Нашої Культури“ появиться його опис цієї подорожі під назвою: „Сучасна культура Радянської України“.

Передрук із „Нашої Культури“. Статтю Івана Зінківського „Київ сьогодні“ передрукував чернівецький „Час“ у червневих числах.

П'ятий Собор Української Православної Церкви З'єдених Держав Америки ухвалює: „В нинішніх часах наша Українська Автокефальна Православна Церква в Україні розбита сучасною там окупаційною безбожною московською владою; одначе, це не повинно бути підставою, щоб наша Церква З'єдених Держав Америки шукала собі опіки й підтримки під омофором якоїбудь іншої Церкви, бо такі шукання можуть послідовно й непомітно довести нашу Церкву до узаляжнення й втрати автокефалії“. Собор далі постановляє: „Українська Православна Церква З'єдених Держав Америки, як частина Української Автокефальної Православної Церкви, частина, яка має змогу вільно рядити своїм життям, присвячує всі свої сили для скріплення в житті Церкви й дальшого розвитку принципів автокефалії нашої Церкви, що лягли в основу життя цілої Української Автокефальної Православної Церкви постановою Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору у Києві, в Святих Софії, 1921 року. 6. Українська Православна Церква З'єдених Держав Америки не може лучитися з „Українською Православною Церквою Північної Америки“, як церковною організацією в цілому, доки вона перебуває під чужою для Української Православної Церкви і її народу владою. 7. П'ятий Собор Української Православної Церкви З'єдених Держав Америки приймає, що наша Церква в дочерній єдності з цілою Українською Автокефальною Православною Церквою в Україні є єдина національна Церква нашого народу. Ми, віруючі Української Православної Церкви З'єдених Держав Америки, з Божої волі є діти Української Нації й її Церкви. Доля Нації й її Церкви повинні бути близькі серцю всіх вірних дітей Української Нації-Церкви. Ця доля дана їм Божим Провидінням“. 1936 р.

Український Соціологічний Інститут у Празі. Дня 30-го квітня відбулося Річне Засідання Наукової Ради — та річні Загальні Збори Кураторії Українського Соціологічного Інституту у Празі. Перед заслуханням звітів складено привіта С. Ф. Русовій з нагоди 80-х років життя. В імені Наукової Ради привітав Ювілятку директор Інституту проф. А. Білецький, подавши ухвалу Дирекції про обрання її почесним членом Інституту, що всі присутні зустріли однодушними оплесками. Голова Кураторії подав звіт із діяльності Кураторії за минулий рік та фінансовий стан Інституту на 1. I. 1936. Із звіту видно, що в минулому році Кураторія мала в своєму складі 47 членів (Ч.С.Р., Франція, Сполучені Держави Америки, Бразилія і т. ін.).

Про наукову діяльність від Дирекції Інституту подав звіт Аркадій Животко. За звітний час відбулося 25 засідань, з яких: Наукової Ради — 2, Дирекції — 3, чергових наукових засідань Інституту — 20. На чергових наукових засіданнях відбулися виклади з 1) Соціології й політики — 5, 2) Соц.-екон. — 7, 3) Суспільних рухів на українських землях — 2, 4) Літератури — 2, 5) Педагогіки — 2 і 6) Народознавства (слов'язознавства) — 1; а саме такі: Д-р П. Богачук і й: „Нове про Шевченка“. Проф. Н. Григорієв: „Причини сучасного міжнароднього напруження“, „Міжнародня складка сил“, „Українська національна вдача“. Инж. Н. Гнатюк: „Причинки до теорії нації“. Д-р Т. Гриб: „Індустріалізація, як чинник визвольного змагання колоніальних народів СССР“. Аркадій Животко: „Мих. Драгоманів і початки української соціалістичної преси“, „Мовна боротьба й преса на Підкарпатській Русі“. Ст. Нагорна: „Радіо в педагогіці“. Доц. Г. Омельченко: „Друковане слово, як чинник визволення Болгарії“. Проф. І. Паливода: „Сучасні педагогічні течії“. Проф. Т. Пасішник: „Світовий педагогічний з'їзд в Оксфорді“. В. Петрів: „Соціологічні підстави поступу сучасної мілі-

таризації мас". Д-р Г. Сіманц: „Колективізм і соціалізм із становища соціально-економічного“, „Гроші за капіталізму й соціалізму“. Інж. М. Скидан: „Стахановщина“, „Господарський план СРСР на 1936 р. і місце в ньому України“, „Організаційна структура колгоспів і Радгоспів“. Ол. Чернова: „Соціальні та національні мотиви творчости Б. Антоценка-Давидовича“. Проф. Л. Шрамченко: „Соціальна функція грошей в часі безробіття і коїза“. — Дня 22. XI. відбулося засідання Наукової Ради пам'яті М. Шаповала: 1) Вступне слово — проф. Л. Шрамченко, 2) промова Т. Монюка: „Пам'яті М. Шаповала“.

Пересічна кількість відвідувачів за рік була — 19, з них на членів Інституту та наук. співробітників припадало — 11, на гостей — 8. Крім викладів і праці в Інституті, члени Інституту брали активну участь своїми викладами в різних інших установах чи організаціях: Істор.-Філологічне Товариство: проф. Л. Білецький, д-р П. Богацький. Тов. Прихильників книги: д-р П. Багацький, д-р В. Січинський. Тов. Укр. Письменників і журналістів: д-р П. Багацький, Арк. Животко, Доц. Г. Омельченко, О. Чернова та інш. Тов. Укр. Інженерів: Інж. М. Скидан. Правниче Товариство: проф. Л. Шрамченко. Товариство „Просвіта“ П. Р.: О. Чернова, проф. Л. Шрамченко та інш. Болгарсько-Українське Товариство в Софії: Доц. Г. Омельченко.

Минулого року члени та наукові співробітники працювали над такими темами, про що складали свої звіти Дирекції Інституту: Проф. Л. Білецький: „Мова Руської Правди“, „Руська Правда“ — стилістична інтерпелация. Д-р П. Багацький: „Двадцять років української літератури“. Проф. Н. Григорієв: „Міжнародні стосунки й Україна“. Аркадій Животко: „Історично-монограф. огляд часопису „Основа“ — 1861-2 р.р.“, „Українська поступова журналістика 1880-1890 р.р.“, „До Історії Української Партії Соціалістів-Револьюціонерів (УПСР)“. Інж. М. Скидан працював над „питаннями господарсько-політичного становища сов. України“. Д-р В. Січинський: „Історія промислового мистецтва“ та „Історія українського граверства“. К. Станіславський: „Націонал-соціалізм Гітлера“. Доц. Г. Омельченко: „Карель Гинек Маха і його творчість“. М. Омельченкова: „Українська, чеська, сербська, словінська, хорватська та болгарська жіноча література“, „Жіноча слов'янська преса“. Ол. Чернова: „Студії над українською літературою в Совітах“. Проф. Л. Шрамченко: „Темпи розвитку індустріалізації в світовому господарстві“, „Сільське господарство на українських землях за даними сільсько-господарських статистики“.

Виданням Інституту вийшли: 1) М. Шаповал: „Суспільна будова“ і 2) проф. Н. Григорієв: „Державознавство“.

Члени та наукові співробітники Інституту минулого року публікували свої праці в таких часописах: „Sociologická Revue“ (Арк. Животко), „Наша Культура“ (проф. Л. Білецький, Арк. Животко, О. Чернова, С. Черкасенко), „Життя і Знання“ (д-р В. Січинський), „Літопись Червоної Калини“ (д-р В. Січинський), „Památky Archeologické“ (д-р В. Січинський), „Slovanský Přehled“ (Арк. Животко), „Народня Роля“ (проф. Н. Григорієв), „Трудова Україна“ (Арк. Животко, інж. М. Скидан, проф. Н. Григорієв та ін.).

По заслуханні звітів відбулися вибори до Дирекції Інституту та до Президії Кураторії. До Дирекції обрано: Проф. Л. Білецького, д-ра П. Багацького, проф. Н. Григорієва і проф. Л. Шрамченка. До Президії Кураторії: д-ра П. Багацького, Аркадія Животка, проф. Н. Григорієва, проф. С. Русову і проф. Ф. Швеца. Президентом Наукової Ради й надалі залишається проф. О. Ейхельман. А. Ж.-ко.

Відповідальний Редактор м-р Олекса Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто ченове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європі 15 зл., поза Європою 3 долляри річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік II.

ЛЬВІВ, ЛИСТОПАД 1936 Р.

Книжка II (19)

СТАРА ФОРМА ПРИСЯГИ НА ВІНЧАННІ.

Бережімо свої українські церковні звичаї.

Широке наше громадянство звичайно дуже мало уявляє собі розуміння самостійної церкви в її цілому житті. У нас панує думка, що коли в якійсь церкві відправляють ту чи ту Службу українською мовою, то вже тим самим і церква українська. Погляд такий дуже поверховний і зовсім не відповідає історичній правді.

Ще на весні нашої революції, в січні 1918 року запрошено мене, тоді приват-доцента Університету св. Володимира, прочитати виклад на I Всеукраїнськiм Церковнiм Соборi в Києві про Українську Церкву. Я охоче прийняв це приємне мені запрошення Всеукраїнської Церковної Ради, і 14 січня н. ст. прочитав численним учасникам Собору двогодинний виклад. Тоді я вперше голосно на цілу велику Україну накреслив свій план „Відродження Української Церкви“ (така була тема мого реферату), і тоді я вперше також голосно сказав, що ми потребуємо найбільше дерусифікації нашої церкви, себто відродження цілої тієї Церкви, що вже була в нас. Звати це „українізацією“ церкви — то значить зовсім не розуміти справи, і один процес — ясний, церковний і канонічно чистий, замінювати другим процесом, в яким люди злої волі легко добачують політичні цілі.

І оце якраз минає 18 літ з того часу. В міру своїх сил я не мало працював для поширення ідеї відродження Української Церкви, і в першу чергу — дерусифікації її. А сьогодні можна знову голосно запитати: чи ж широке наше громадянство пересяклося ідеями необхідності відродження своєї церкви в цілому, чи воно їх дійсно глибоко розуміє? Чи воно знає життя нашої церкви й до її оздоровлення? На жаль, мушу рішуче ствердити, що справа ця мало пішла далі від того, якою була вона в 1918 році... Звичайно, багато причин на те було, але не все причин слухних...

Навіть „українізувавшись“⁴⁾, ми дивимось на свою церкву головню через російські окуляри. Всеукраїнська Церковна Рада в Києві, як знаємо, поперекладала різні Богослужбові книжки на україн-

ську мову. Але... доля пожартувала з їхньої праці: переклади зроблено не з своїх колишніх книжок, але з „чинів“ московських. Цебто: вбрали росіянина в українську одужу...

І сьогодні широке українське громадянство наче й не знає, що Українська Церква здавна має свої власні Богослужбові книжки, власні „чини“, часом дуже відмінні від чинів московських. Приєднавши Українську Церкву до своєї, московський уряд силою заборонив нам уживати власних Богослужбових книжок, накинувши нам книжки московські. І цих чужих книжок ми вживаємо ще й тепер, хоч революційна заверюха давно вже й сліди замела по тих, що падали стародавні Богослужбові книжки українського видання...

Одна церковна книга заслуговує особливої уваги кожного церковного діяча, кожного українського священика — це т. зв. Требник. І досі по всіх наших церквах уживають тільки Требників російських, а про наш власний український Требник, напр. 1646 р., що його видав митрополит київський Петро Могила, ми зовсім забули... Його не тільки не перекладено, але й взагалі не переведжено, навіть добре не досліджено з українського погляду. І через це ми так мало знаємо про свої власні обряди, про свої власні колишні церковні звичаї.

Треба сказати, що збереглося багато й інших Требників, не тільки друківаних, але й писаних, в яких постійно маємо ті або ті особливі українські церковні звичаї. На жаль тільки, усе це лежить у нас неораним полем, ніяких докладніших дослідів у цій справі не зроблено. А коли що тут і починається, то ці наші давні звичаї рівняють зо звичаями... московськими; і звичайно їх відкидають, бо в московських Требниках нема їх...

А треба сказати, що широкий загал українського селянства ще не стратив остаточно пам'яті про власні колишні церковні звичаї. І частенько просить своїх отців духовних відслужити їм такі треби, яких ті й не знають, бо їх нема в сучасних російських виданнях Требника.

Щоб довести правдивість вище сказаного, подам тут деякі відомості з чину Шлюбу з українських Требників. У своїй статті: „Присяга молодих на віччанні“ („Духовна Бесіда“ за 1925 р. № 22) загальні відомості в цій справі я вже подав був. Справа в тім, що наші українські Требники з XVI—XVIII віків, як писані, так і друківані, звичайно мають деякі місця в чині Обручення та в чині Віччання молодих також українською мовою; це будуть обіцяння та присяга (шлюб) молодих на додержання вірності один одному. Я переглянув багато найрізніших українських видань, і скрізь у них бачив цю присягу тільки українською мовою.

А ось випадково знайшов я рукописного Требника з Полісся, писаного це одного часу — частина його десь із кінця XVI віку, частина — з другої половини віку XVII-го. У давнішій частині вміщено й два чини: „Чинь Обрученню“ та „Чинь В'вччанню“. Безумовно, ці чини або походять іще з часу до Могилянського, або взагалі подають трохи інший чин. На жаль тільки, мій Поліський рукопис — це Малій, цебто скорочений Требник, в яким поясень (рубрики) подано дуже скупо.

Починається чин Вінчання (по Обрученні) в Поліській Требнику так: „Входять младець и девица съ дружинами своими въ церковь“. У кого з нас не повстає перед очима така мальовнича картина приходу чи приїзду до церкви молодих в оточенні своїх друзків, про що тут коротко зазначається: „съ дружинами своими“! Ще один доказ на те, що давні Богослужбові книжки наші справді відповідають сьгоднішнім церковним народнім обрядам.

„К ним же іерей обычно напомене рекъ“, — читаємо далі. Дійсно; як знаємо, перед початком вінчання (по зарученні) в нашій Церкві постійно говорилося відповідне слово, зразки яких живою мовою пізніш попали навіть до друкованих Требників. Через це в нашій рукописній Требнику це Слово назване „обичним“.

По цьому зараз же відбувається Вінчання: „По семь прїимъ вѣнецъ, вѣнчаеъ жениха первѣе, глаголя: Вѣнчаеъся рабъ божїй“ і т. д. (а в Требнику П. Могили 1646 р. перше присяга молодих, а вже потім Вінчання). А далі йде надзвичайно цікава присяга молодих один одному на вірність.

„Та ж въздав руцѣ ихъ правы, — читаємо в Поліській Требнику. — в лѣвыя ж давъ свѣща, глаголетъ жениху, а онъ іерея наслѣдую, то ж глаголетъ: Я (имя рекъ) беру тебе собѣ за одноу власную а правдивую жону і помощницу, а шлюбую тебѣ часу щасливого и нещасливого нікды не опускаю до смерти моеѣ алъбо твоеѣ; так ми пане Боже никози и всѣ святыи“. По тому цілує Євангелію й хреста. „Тое ж и дѣвица маеъ мовити за іереом“.

Ця форма присяги (шлюбу) надзвичайно цікава, бо вона виразно свідчить, як у той час, в кінці XVI — на поч. XVII віку дивилися на саму істоту шлюбу. „Я беру тебе за помощницу“,¹ присягав тоді молодий, так само й вона присягала йому: „Я беру тебе за помощника“. Ого ж сходяться двоє молодих і присягають один одному як рівний рівному, сходяться на те, щоб ціле життя допомагати один одному, і присягають не тільки на це, але й на те, що „часу щасливого й нещасливого ніколи не опускаю тебе до смерти моєї або твоєї“... Це вже високе, зовсім культурне розуміння як самої істоти ніколи нерозірвального шлюбу, так і найголовніших обов'язків чоловіка й жінки. А це все свідчить і про високу культуру нашого народу в тодішній час.

В православній Требнику єпископа львівського Арсенія Желиборського з 1645 р. знаходимо дуже змістовне Слово молодим на Вінчанні, а в нім на л. 41 читаємо: „Тимъ же способомъ ты, сыну милый, на тоеъ повиненъ добре пам'ятати, же малжонку свою маеъшъ мѣти за сполного и сердечного собѣ прїятеля и товариша, а не за невольницу и подножка, аовѣмъ не з ноги ти си Богъ створилъ, але з ребра, близко сердца будучого, абысея отоль училъ и зналъ си быти собѣ прїятелемъ сердечнымъ и оной ширюю любовь з сердца показывалъ“. Оце вам правдивий малюнок, як за давніх часів ставилися до жінки в Україні. І цей високо-культурний погляд відбився навіть, як

¹ Пор. книгу Буття II в'рш 18: „І сказав Господь Бог: Не добре чоловікові бути самому; сотворімо йому таку поміщницю, щоб до пари була йому“.

бачимо, в наших тодішніх церковних книжках. Тепер у книжках цих цього вже нема...

До друкованих українських Требників увійшла трохи інша форма присяги, переважно та, яку поширив могиланський Требник 1646 р.; в нім на стор. 417 читаємо: „Женихъ, свойственнымъ Рускимъ языкомъ глаголетъ, рекшу Іерю: мовъ за мною: Я (им'я рекъ) беру собѣ тебе (им'я рекъ) за малжонку и шлюбую тобѣ милость, вѣру и учтивость малженскую, а ижъ тебе не опушу ажъ до смерти, такъ ми Боже, въ Троици святой єдиный, помози и вси святыи“. Так само присягає й молода, але до її присяги вже додано речення: „шлюбую тобѣ милость, вѣру, оучтивость и послушество малженское“. Погляд на жінку, як бачимо, трохи змінений.

Оця присяга молодих на Вінчанні жила в українській церкві аж до часу, поки російський уряд не заборонив друк осібних українських Богослужбових книжок (5 жовтня 1720 р.), а частинно жила вона й до кінця XVIII віку.² Уже ця сама присяга молодих живою мовою — красномовний доказ, що українська мова вдавнину була таки мовою церкви.

Викинена силою в Україні, ця присяга ще й досі живе в Галичині, в церкві греко-уніятській. В 1925 р. у Львові вийшов Требник, що опрацював його св. Тит Мишковський; на жаль, тут уже присягу перекладено³ на церковно-слов'янську мову (з українського тексту Петра Могил): „Азь (имя рекъ) поємлю тебе (имя рекъ) въ жену, и обѣщаваю тебѣ любовь, вѣру и чesность супружескую, и яко не имамъ оставити тя даже до смерти; тако ми, Боже, помози и вси святіи“ (ст. 69). Так само перекладено тут або взято з московських текстів і всі інші місця, що від віків читалися в українській Церкві живою мовою.

Те, що я розповів тут, нехай стане нам красномовним прикладом, що при сьогоднішніх перекладах чи опрацюваннях Богослужбових книжок на українську мову не можна додержуватися, як то в нас роблять, тільки теперішніх російських т. зв. „синодальних“ видань. В давнину ми мали свій український повний круг Богослужбових книжок, і цього ніколи не повинні ми забувати. Не повинні забувати також і того, що ми мали свій власний цілий церковний уклад, сильзю відмінний від укладу московського: свій спис святих, своє розуміння церковного права.

Свої власні звичаї більш заохочують людність до церкви, міцніш зв'язують їх із нею, самій же церкві нічим не шкодять. „In una fide — писав Григорій Двоєслов (Migne, т. 77, ст. 437) nihil officit sanctae ecclesiae consuetudo diversa“ (при одній вірі різний звичай нічого не шкодить святій церкві). Отож — плекаймо свої українські церковні звичаї!

Іван Огієнко.

² Згадка про присягу, шлюб, з польського (ślub) широко позосталася в Україні ще й тепер у виразі „шлюб брати“ (вінчатися). Таким чином народ привязи надав такого важливого значення, що навіть ціле таїнство Вінчання зве шлюбом, цебто присягою.

³ Пор. в Требнику Петра Могилі 1646 р. стор. 417: „Женихъ свойственнымъ Рускимъ (цебто українським) языкомъ глаголетъ“.

СУЧАСНА УКРАЇНА.

1. Кордон.

В літку 1936 року довелося мені вдруге¹ відвідати Україну. Тим разом шлях мій провадив на Київ—Харків—Дніпрогес—Одесу.

Кордон переїхав я звичайно в Шепетівці о півдні гарного серпневого дня. Властива межа поміж Польщею та Радянською Україною проходить, правда, по лівій станції Могиляни (польської) та Кривин (радянської), але через те, що обидві ті станції не пристосовані ще до кордонного руху, паспортна та митна відправа переводиться в Здолбунові з одного боку та в Шепетівці з другого. На самій межі, по однім і другім боках кордону, стоять пости польської та радянської кордонної охорони, що при них поїзд, переїздячи границю, двічі затримується: спершу на те, щоб висадити польську кордонну охорону, що конвоює поїзд у прикордонній зоні, а потім, щоб прийняти радянську. Паспортна відправа відбувається в поїзді, митна — в Шепетівці на вокзалі, тільки на радянському боці, бо на польському, в Здолбунові, її нема.

На самій межі поїзд, вільно їдучи, минув дерев'яну триумфальну браму з двома величезними написами вгорі: „Привіт трудящим Заходу“ — з польського боку, та „Комунізм знищить усі кордони“ — з радянського, — обидва в російській мові. Коли поїзд, минувши браму, зупинився біля поста радянської кордонної охорони, до вагона ввійшов червоний старшина та, чемно салютуючи, зажадав паспорта. Потім докладно оглядено ззовні увесь поїзд, перевірено навіть, чи під вагонами або на дахах хтось „зайцем“ не їде, та тільки тоді поїзд рушив далі.

Шепетівка! Невеликий кам'яний одноповерховий вокзал, увесь білий, виглядає назовні досить симпатично. Тільки-но поїзд зупинився, як юрба трагарів кинулася до вагонів. Один із них, не зважаючи на мої протести, вирвав мені з рук мою валізку та поніс її в ревізійний зал, усе запевняючи, що в СРСР мій багаж не загине. Слідом за ним пішов і я. При вході в будинок вокзалу кинулася мені в очі велика зелена з золотими буквами таблиця з написом у трьох мовах: „Таможня. Митниця. „Urząd Zelny“. Власпе „Zelny“, а не „Celny“.

Перше моє враження після вступу на радянську землю було, на жаль, враженням повного хаосу. І дійсно. Хоч подорожній було небагато, а митних урядників принаймні вдвічі більш, хоч поїзд до Києва мав одійти вже за годину. — проте з ревізією ніхто не поспішав. В залі було, як на проході. Митні урядники вешталися по залу, не знаючи, мабуть, із чого почати. Стоячи біля бар'єру, чекаючи ревізії, я сглядав зал. Невеликий, але досить високий, з колонадою посередині, чистий та якийсь „новий“, — він, мабуть, нещодавно був пристосований до митних відправ. Золотом сяли великі написи на колонах ув усіх європейських мовах: „Пролетарі всіх країн, єднуйтеся!“ По рогах залу кіоски: „Інтуриста“, — де подорожні одержу-

¹ Див. „Наша Культура“ кн. 6 (15) за червень 1936 р., стаття: „Київ сьогодні“.

ють за тур-картою залізничні квитки; для грошового обміну, — можна обміняти чужу валюту (тільки після ревізії) на радянські гроші за урядовим курсом (1 карбованець = 3 французькі франки); врешті кіоски, де можна придбати рішуче все, починаючи з часописів чи папірос, та кінчаючи килимами й вишивками. В сусіднім залі — ресторан, до якого я не встиг, на жаль, піти.

Час минав, а ревізія все не починалася. Врешті я та інші подорожні почали голосно нарікати на „соціалістичні“ порядки. Це могло. До бар'єру підійшли митні урядники й почали оглядати багаж. Ревізія переводилася, на щастя, досить швидко, хоч докладно. Митний урядник, що ревізував мій багаж, переглянув його уважно, нічого не сказав і передав мене іншому урядникові-жінці. Та спитала про гроші. Я показав їй свого гаманця й вона, записавши суму грошей, що я її мав при собі, видала мені відповідне посвідчення на бланку Народного Комісаріату Зовнішнього Торгу. — „Але тримайте його добре“, — казала, — „бо при виїзді муситимете його пред'явити на кордоні для перевірки“. Не можна бо вивезти з СРСР більш грошей, ніж їх ввезено.

Митні урядники всі на загал добре зодягнуті в чорні з зелено-золотими відзнаками на рукавах уніформи; з подорожніми поведяться чемно.

За полегджуванням усіх цих формальностей давно вже минула година відирави поїзду до Києва. Я спитав одного з вояків кордонної охорони НКВС, що їх чимало вешталось по залу, чи не спізнюся на поїзд. Показалося, що ні, бо він і так уже спізнений. Отже, звільнившись від ревізії, я хутко побіг до вокзального кіоску „Інтуриста“! де за мою тур-картою видано мені залізничного квитка на поїзд „м'яким“ вагоном до Києва. Хотів я ще напитися чаю та придбати папірос, але на те вже не вистачило часу, бо тільки-но я відійшов від кіоска, як пробрів другий дзвінок. Через зал швидкою ходою пройшов вартовий руху в чорній уніформі та шапці з червоним верхом і срібними стрічками на околиці. Слідом за ним і я пішов на перон, де на першій торі стояв експрес Шепетівка—Київ—Дніпропетрівське—Ростів н/Д. — Баку в складі 6 великих пульмацівських вагонів. Вартівний руху чемно вказав мені мого вагона й тут я саме пригадав собі, що мені не повернено ще мого папшпорта. На мій запит вартівний відповів, що це все зробиться в поїзді. Заспокоєний отже щодо цього, я поліз до вагона та не встиг ще дійти до свого купе, як поїзд рушив.

2. На шляху.

Я стояв край вікна й дивився на пейзаж. Зо мною в купе їхала ціла родина німців-колоністів. По їх одязі видно було, що вони їхали сюди не з-за кордону. Мені цікаво було знати, куди вони їдуть. Я почекав трохи, аж вони влаштувались у купе. й підійшовши до чоловіка, попросив для виду сірників. Почастував його європейською папіросою, побалакав із ним трохи на подорожні теми, а потому й спитав: „Куди ж їдете?“ Відповідь була надзвичайна. — „За кордон!“ — каже. Я на мить здіяковів. — „За який кордон?“ — „Та до Німеччини, їдемо.“ — „Та ж ви їдете на схід, а не на захід...“ — кажу.

— „Ну так“, — відповідає, — „до Житомира“. Я тільки дивився на нього, нічого не розуміючи. — „Стривайте“, — каже той, — „зараз поясню. Отже, сьогодні я переправив свої речі через кордон, тепер їду до Житомира за рештою речей та за родиною. Потім уже поїдемо до дому“. — „То нащо ж їде й Ваша жінка?“ — „Та це не жінка, це — моя сестра“. — „А діти?...“ — „Та це ж її діти“. — „То чого ж вона їде?“ — „Та допомагає нам при від'їзді!“ — „З малими дітьми?“ — „З дітьми“. — „Ну добре“, — важко зітхнувши, відповів я, — „а скажіть мені, чому саме ви вертаєтесь додому?“ — „Та ж хіба тут можна жити?“ — блакитні очі білявого німця якось широдіврливо вдивились на мене. — „Жили ми тут на колонії біля Житомира, як одніособники-хазяї. Ну, приїхали ми сюди вперше років зо три тому. Дали нам землю, знаряддя. „Обробляйте“, — кажуть, — це все ваше. Тільки сільсько-господарський податок платіть“. Ну, ми й працювали, платили податок, мали власний сад, город, врожай був добрий, жили, як за добрих старих часів. Так пройшов перший рік. В другому році підвищили нам податок удвоє й відібрали половину нашої землі. Почали ми сваритись із владою. Кажемо: „Аджеж держава нам подарувала цю землю“. Відповідають: „Подарувала, то й відбирає тепер. Багато вас тут таких. Ще й не те буде!“ В третьому році наложили на нас уже тричі більший податок при зменшеній вже кількості землі та наказали $\frac{2}{3}$ врожаю віддавати державі по заготовлях. Тут ми вже не витримали. Хоч і радянські громадяни, добились ми до німецького консула в Києві й той після довгих-предовгих переговорів із центром признав нас знову за своїх підданих (прибувши з власної волі в ССРСР, ми зараз же зріклись німецького громадянства) та виробив нам дозвіл на виїзд із ССРСР“. — „То ж ви комуністи?“ — питаю. — „Були колись!“ — прозвучала відповідь, повна жалю. — „Нам тепер з ними не по дорозі. Переконалися!“ — „Ну, щастя вам Боже на Батьківщині!“ — проказав я, відходячи знов до вікна вагону.

Там за вікном, на великих просторах піль і левад, де-не-де перерізаних ярами та балками, була Україна з її білими, як і в давнину, хатами, покритими переважно солом'ю, оточеними золотистими соняшниками й срібlistими тополями, в повені овочевих, мало не виключно вишневих садків; з „полтавськими“ тинами довкола хат і невеличкими гаями на краю мало не кожного села; з селянськими лозотнами, розкиданими для сушки біля річок по сільських луках-левадах; із худобою по околицях ярах і балках; із селянськими возами на полях, усе ще запряженими „одвічним“ звичаєм у пару волів замість коней; із білими дерев'яними та кам'яними церквами по селах, переважно тепер зачиненими або й переробленими на комори чи клуби.

Українське село на загал не змінило свого „одвічного“ обличчя. Але є й речі зовсім нові.

Передовсім кидалася в очі цілковита відсутність українського національного одягу в убранні селян; не видно було зовсім ні вишпихтих сорочок чи широких шараварів, ні смушкових шапок, чи „случь-

вих“ поясів у мужчин; ні сорочок, колірових плахт чи памист у жінок. Їх заступило вповні міське вбрання: московські „косоворотка“ чи пак „толстовка“ й шапка, звичайні шаравари й чоботи в мужчин, та міські блузки, спідниці й черевики в жінок.

Далі, й у краєвиді також помітні вже певні зміни на гірше. Де-не-де видно н. пр. якісь більші муровані будинки, що містять спеціяльні, „нові“ вже промислові підприємства сільсько-господарського значення, або також нові, комуністичні, снільні житла колгоспників, що вже помалу все більш і більш будуються в місце давніх окремих селянських хат. Ця новість, — там, де вона вже є. — надає селу вигляд звичайної касарні, або, в кращім випадку, папського фільварку, — специфічного, правда, російського „казонного“ типу. Зате „червона зоря“ — символ „нового“ життя, — панує скрізь; червоні ті зорі видно здалека майже всюди: й на селянських хатах, і на місцевих урядових будинках, і на залізничних станціях, і навіть, на околичних церквах, — часто-густо освітлені ввечері електрикою, — цілі рої червоних зір на темнім тлі нічного неба.

Ідучи, приглядався я з вікна вагона до українського краєвиду. Побіч сіл і хуторів — велика одноманітна маса піль тягнулася монотонно на десятки й сотні верств. Чому одноманітна? Бо нема там зовсім „шахівниці“, тієї шахівниці піль, яку оглядаємо скрізь на Заході. В СРСР вже майже нема приватних селянських господарств, поодинокі ж колгоспи та радгоспи володіють великими, часто-густо справді величезними, просторами землі.

Нильно стежив я за околицею, бажаючи знайти хоч деякий слід так широко рекламованої в СРСР „механізації“ сільського господарства, але ні тракторів, ні інших машин, якими так пишається Радянський Союз, на полях я не бачив. Зрештою поля виглядали взагалі майже, як пустиня. Ні машин, ні людей. Селян, тих правдивих, хоч і по-міському зодягнутих, довелося мені бачити майже тільки на залізничних станціях та поблизу людських осель. На станціях вони займаються залюбки роздрібною торгівлею різних сільсько-господарських продуктів: молока, масла, яєць, огірків, а також тільки-но спечених паляниць і пиріжків. Усе це вміть розкупується подорожніми й тільки тут вповні можна почути соковиту селянську українську мову.

В Козятині від нашого поїзду відчепили паровоза, лінія бо Шепетівка—Козятин має пряме сполучення з Одесою, але не має його з Києвом; отже треба їхати назад, щоб трапити на київський шлях. Користаючи з півгодинної зупинки поїзду, вийшов я на прохід по пероні. На другому торі стояв одеський „скорий“ поїзд, що незабаром по нас прибув. Зо „спального вагону прямого сполучення“ вийшов якийсь середнього зросту молодий, з енергійним обличчям червоний старшина й почав, як і я, переходжуватись по пероні, роблячи при тім різні приладді завваги залізничному персоналові станції, що рабськи-покірливо слухав його, відповідаючи на все „єсть, товарищ командарм!“ Це мене зацікавило. Переходячи повз якогось залізничного робітника, я спитав, вказуючи на старшину, хто це такий. —

..А це товариш командарм 1-ої ранги Якір, командуючий військами Київської Військової Округи". Гуляючи по перопі, я придивився до нього уважніш. Навбач мав він років з 35—40, був у ранзі командарма 1-ої ганги, цебто по-європейському критерію — генерал-фельдмаршала. Був отже в віці, в яким рідко хто зо старшин європейських армій може одержати навіть рангу полковника, пост натомість командуючого військами відповідає більш-менш ранзі довоєнного повного генерала (властиво ж має ще більше значення з огляду на широкую автономію, що її мають в ССРСР військові округи — найвищі територіяльні військово-адміністративні одиниці). Взагалі, скрізь у ССРСР біла в очі виїмкова „молодість“ командного складу РСЧА, починаючи від поручників і кінчаючи маршалами. Є безумовно й виїмки з цього загального „правила“, проте не змінюють вони гадки навіть спеціалістів-військових, що червона армія, щодо віку її командного складу, це армія „наймолодша“ в світі.

3. Ще про залізниці.

Минулий 1935 рік, що при широко розрекламованих темпах „соціалістичного будівництва“ в Україні, мав бути мало не переломним у залізничній справі, — не позначився тут майже нічим новим. Збільшено тільки трохи кількість поїздів, що їх відправляється з Києва в усі більші центри України та дві столиці ССРСР — Москву й Ленінград. Коли торік Київ пропускав ув усіх напрямках 26 пар поїздів на добу, то тепер їх є 30 пар. Цікаво зазначити ті напрями, що по них ідуть із Києва — столиці УСРСР — поїзди прямого сполучення. Отже: напрям найважливіший у сучаснім житті України — Київ — Хутір Михайлівський — Москва — 5 поїздів (1 скорий); К. — Чернігів — Гомель — Ленінград — 4 поїзди; К. — Мозир — Ленінград — 2 поїзди; К. — Харків через Ворожбу — 1 поїзд; К. — Харків через Полтаву (тепер головний харківський напрям) — 4 поїзди (2 скорих); К. — Полтава — 1 поїзд; К. — Вінниця — Одеса — 4 поїзди (1 скорий); К. Єлисавет—Одеса — 1 поїзд; К. — Катеринослав — Ростів н/Д. — 4 поїзди (1 скорий); К. Полтава — Ростів н/Д. — 2 поїзди (1 скорий); К. — Курськ — Ворошиж — 2 поїзди; К. — Умань — 1 поїзд. Із заходом Київ зв'язаний прямим сполученням через Шепетівку (головний шлях) — 5 поїздів (2 скорих), Волочеське — 1 поїзд та Олевське — 1 поїзд. Крім того, ці поїзди мають у своїм складі вагони прямого сполучення до Луганського, Білгороду, Юзівки, Бахмута, Кам'янця, Кременчука, Олександрівського, Симферополя, Севастополя, Кривого Рогу, Миколаєва, Херсону й Житомира. Врешті Київ пропускає 31 пару приміських поїздів на добу, цебто, як і торік.

Оце й увесь добовий рух київського залізничного вузла, — порівнююче дуже невеликий, як на столицю України, — що навіть і не зв'язує її, як слід, прямим сполученням із Донецьким та Криворізьким басейнами, Кримським півостровом, Дніпровським електрифікаційним центром та Чорноморським побережжям. Існуючий рух абсолютно не вистачає на сучасні потреби навіть такої обмеженої в своїм

державнім розвитку, завдяки своєрідній окупаційній політиці та спеціально-шкідливим експериментам в економіці країни, якою є, безперечно, УСРР. Рух цей також не відповідає її потребам усе зростаючого населення України. Розписа бо їзди на залізницях складено так оригінально, що сливе на всіх великих вузлових станціях, де нема прямого сполучення, треба звичайно чекати 2—3, а то й більше годин на те, щоб доїхати до якоїсь місцевости, що лежить на боці від головного шляху. Скрізь, на всіх лініях, можна завважити, як працює таке явище, що коли прибуває поїзд із Києва на вузлову станцію (нпр. Жмеринка, Лозова, Синельникове, Микитівка), то подорожні не можуть після пересадки їхати зараз далі, бо саме потрібний їм поїзд десь у бік від головного шляху, — перед п'ятьма хвилинами відійшов, — зрештою, в повній згоді з так дивно складеним офіційальним розписом їзди. Врешті ще одне цікаве явище. З великих міст (Київ, Харків, Одеса) скорі поїзди в однім і тім самім напрямі відправляються не інакше, як парами, себто коли з Києва до Харкова відходить скорий поїзд в 21 год., то наступний іде в 21 год. 45 хв. Те саме діється на лініях Київ—Одеса (поїзди 21 год. 05 хв. і 21 год. 26 хв.), Київ—Катеринослав (поїзди 17 год. 08 хв. і 17 год. 23 хв.) та всіх інших. Чути багато нарікань на залізниці серед населення, але влада звичайно не звертає на це уваги.

Слід зазначити, що залізниці України об'єднані тепер в 5 адміністративних округ, а саме: Південно-Західних залізниць з центром у Києві, Південних — у Харкові, Сталінської (кол. Катерининської) — у Катеринославі, Донецьких — у Бахмуті та новоутворену округу Одеської залізниці — в Одесі.

Будівництво нових залізничних шляхів іде дуже повільним темпом. З нових ліній слід одзначити такі: Чернігів—Овруч, Бровки—Андрушівка, Попельня—Сквира, Миронівка—Кагарлик—Богуслав, Шепетівка—Старокостянтинів—Гречани та Гречани—Закупне на Правобережжі; Бахмач—Прилука, Чернігів—Гомель, Золотоноша—Канів, Глухів—Макове, Основа—Суджа, Мерефа—Костянтиноград та Безлюдівка—Мохнач—Основа на Лівобережжі; Одеса—Овідіюпіль на Чорномор'ї; Новомосковське—Павлоград, Ново-Олександрівка—Генічеське, Нижнє-Дніпровське—Костянтиноград, Лоцманська—Херсон та Снігірівка—Миколаїв на Запоріжжі; Дебальцеве—Іловайське та 5 менших шляхів на Слобожанщині. Ідуть розвідки щодо будови ліній Київ—Житомир та Гадяче—Охтирка. Отже баланс розвитку залізничного транспорту в Україні дотепер пасивний.

Слід іще розвіяти тут легенду про найновіше „досягнення“ ССРР — збудування т. зв. залізниці „Москва—Донбас“, що в південнім своїм напрямі йде в Україні (на лінії Валуйки—Куп'янка—Горлівка) та має назву „надмагістралі“. Це — тільки давня залізнична лінія Москва—Тула—Юзівка, що до неї добудовано третю колію, спеціально для вантажних поїздів, що ними перевозять донецький вугілля з України до Росії. (Далі буде). Іван Зінківський.

Київ.

ЗУСТРІЧ ОЛЬГИ КОСАЧЕВОЇ З МЕЛИТОНОМ БУЧИНСЬКИМ 1872 Р.**До історії єднання Великої України з Галичиною.**

В листі з дня 4 жовтня 1871 р. з Гайдельбергу писав Драгоманів Бучинському, що „може через тижднів два буде їхати моя сестра (Ольга Косачева) через Львів, Відень, в Італію, і мабуть, буде їхати сама. Хоть вона вже й дама, але молода, і перший раз буде за границею. Чи не помогли б Ви, або хто другій і в Львові, і в Відні? Як би Ви були ласкаві, написати у Львов Посте-рестанте Fr. Olga Kossatsh, до кого їй повернутись? Може що треба і доставити, то оберніться: ьб Новгородъ Волянскъ, Петру Антоновичу Косачу, предсѣдателю Мирowego съѣзда“.¹ Бучинський відповів Драгоманову дня 17 жовтня: „Получивши Ваше письмо 12 с. м. у Відні, того дня завідомив п. Косачеву, poste restante у Львові, що єсьмо у Львові і Відні їй на послуги“.²

Рівночасно повідомив Бучинський про приїзд Косачевої до Львова Вол. Навроцького. Видно це з листа Навроцького з дня 31. X. 1871 р., що писав Бучинському: „Пані Ольги Косачевої як не видати, так не видати, а я з нетерпеливості аж гину побачити сю „молоду дуже і не бувалу ще за границею“ — і сподіватись, гарну паню“.³

Одначе Косачева в р. 1871 не приїхала. Були, очевидно, теж якісь паспортні труднощі, коли Драгоманів писав дня 16. XI. 1871 року з Флоренції: „...Знаєте, у послідні часи я не раз думав, — чому таки ніхто не переведе хоть, не мудрствуя, на нашу мову Робинзона Крузе. Колиб удалось вирвати сестру з Волині на зиму сюди. Уже засажу переводить під своїм надзором“.⁴

Та, без сумніву, важніша була та причина, що дня 14 лютого 1872 привела Ольга Косачева на світ дочку Ларису (Леся Українку).⁵

І тільки 12 червня 1872 р. дістав Бучинський листа від Ольги Косачевої. а в ньому доносила вона, що збирається їхати до Франції сама, й тому питає, чи не найшовся б чоловік, щоб в його товаристві вона могла їхати, застерігаючись наперед, що не буде жадати від нього ніяких услуг, а від Відня до Парижу буде задержуватися там. де йому це буде на руку, або й їхати просто без затримки до Парижу.⁶

Бучинський повідомив про цей план Навроцького у Львові й Драгоманова дня 15 червня.⁸ Драгоманів був заскочений цією вісткою, бо від 40 днів не мав ніякого листа з Новгороду Волинського. а що сам переїздив тоді з Флоренції до Вія-реджджіо. тому просить. щоб Бучинський задержав сестру можливо якнайдовше в Відні, а якби

¹ Мих. Павлик: Переписка Мих. Драгоманова з Мел. Бучинським. ст. 43.

² Там же, стр. 50. Копія листа Буч. до Косачевої, там же, ст. 44.

³ К. Студинський: Галичина й Україна, стр. 428.

⁴ Переп. М. Драгоманова з М. Бучинським, стр. 54.

⁵ Огоновський Й: Іст. літ. руськ. III (2), стр. 1126.

⁶ Галичина й Україна, стр. 212.

⁷ Там же, стр. 438 лист з дня 27. VI. 1872 р.

⁸ Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським, ст. 139.

збиралася в дальшу дорогу сама, без Пригари,⁹ щоб йому потелеграфував, а він виїде до Відня, Венеції, чи Набрєзніи.¹⁰

Бучинський чекав Косачевої до перших днів липня 1872 року, а не дочекавшись, виїхав до Станиславова на ферії, полишаючи обов'язок товаришити їй, на випадок приїзду до Львова Навроцькому, а в Відні Мих. Подолинському.¹¹

І аж у другій половині приїхали обидва Косачі до Відня. До Львова вони не вступали, і з Навроцьким не бачилися. Навроцький доносив Бучинському дня 28 липня 1872 р.: „Писав мені й Подолинський, що бачив Косача з жінкою. Як вони через Львів перелетіли?“¹²

У Відні виручив Бучинського Мих. Подолинський.¹³ Про це писав Бучинський дня 26. VII. 1872 р. Драгоманову: „О проїзді п. п. Косачів через Відень я завідомлений Подолинським, і радий, що хоть не сам, то мій alter ego познакомивсь з ними, а сподіюсь, докладав всеї уваги, щоб заслужити на їх вдоволенє“.¹⁴

Про цю зустріч з обоїми Косачами писав Мих. Подолинський Бучинському дня 20 липня 1872 р. широкого листа і з нього виїмаємо важніші місця: „Найшов пинька на університеті лист від Петра Косача, котрий запрошує мене до себе, опираючи це запрошенє на листі Русова, привезенім до мене. Приходжу до нього, і застаю двох молоденьких людей: він чоловік, маючий найбільше 30 років, но молодий і здоровий, похожий скорше на академіка (студ. унів.), чим на председателя мирового суду, она ж — дівчатко 20-літнє: живий портрет Михайла Петровича та бідне і нездорове дитя. По привітаню каже мені п. Петро, що не сподівався ніяк мене, бо бачив сьогоді П'юрка (духовника семинарії), котрий сказав йому, що мене вже не має у Відні, — а мусиш знати, бачився я вчера з П'юрком і казав йому, що їду 7 або 8 серпня в Італію. Лист від Русова був чисто формальний а ля лист Зибера, поручаючий мені нашого громадянина, шуррина Мих. Петровича ласкавій пам'яті. Не застав їх самих, а були в них якісь дурні укр. папенята, так що аж по відході тих же почали ми говорити з собою по нашому. Очевидно, ані я, ані Оля не зважали на кацаликів, а говорили з початку по-нашому. Но все таки доперва по їх відході почали знаходитись ближше, й доперва тоді пізнав я у Петр. А. нашого чоловіка, київського студента з 63 р., котрий недоволений „Правдою“, що дуже безбарвна. На мою замітку, що ми, слухаючи українців, не знаємо, чого держатись, що одні бояться нашого гайдамацтва, другим же ми замягонькі, і що власне Мих. Петр. бинен більше, чим хто другий уміркованою „Правди“¹⁵ дотично Росії. він не знав, що одвічати, а сказав попросту: „Ви Мих. Петр. не по-

⁹ Андрій Петрович Пригада, доцент одеськ. унів., умер паго: 19. VI. 1875. („Правда“, 1875, ч. 14, стр. 581).

¹⁰ Переписка М. Драгоманова з Мел. Бучинським, ст. 146.

¹¹ Там же, стр. 146—7.

¹² Галичина й Україна, стр. 441.

¹³ Мих. Подолинський, великий знавець європейських мов, мій знаменитий учитель німецької мови, друкував свої описи подорожів по чужих краях, перекладав бібліотеку в істєтєй „Діла“. Умер у Львові 5. I. 1893 року („Діло“ 1893, ч. 292).

¹⁴ Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським, ст. 148.

няли". Я, не надумуючися довго, сказав, що якби Мих. Петр. пі вдався „Голосови“ „гайдельберзьким фантастою“, „лишущемъ въ смыслѣ польскомъ“, так у нас уходить він за противника всякого рільного виступлення проти Москви, но Петро А. не одвічав мені й обернув мову на інший предмет. Яко знаючийся не згірш на оцім зілячку, що зовемо ми українцями, думав я, що бачу перед собою другий том Івана Білозерського, або може й Йоніна, но якже зачудувався я, коли дізнався я, що оракул Івана (Пулюя), себ-то Пантелеймон Александрович (Куліш) уходить у мого противника за „генеральську натуру“, за чоловіка, котрий, хотя узурпує собі провідирство, но мовчав від 69 року дотепер, і доперва тепер, як розказує його друг Семешов (котрого вже немає в Житомирі, а котрий „поставлен“ в директори гімназії, забув де,) наумився приїхати по 1 августі до Відня, й об'явити (!) св. Письмо своїм переводом“ — мовчав, мовби його й не було, а Україна без його все таки не провалилась“. На такі сказання я вже не знав, що думати, й лучше рішився не думати нічо в переконаню, що відкритий мною species зілля не записався ще у наші ботанічні книжки! Противно, я поміг йому задержатись при генус Куліс, аніж я дізнався, що Пантел. не йно з Костом. і Шевченком драв коти, но що вже кілька разів розводився с своєю панісю!!! Далше дізнався, що на Україні знають його яко інтересовного чоловіка й яко писателя, котрий зарозумілий на свої поезії й свій талант публіцистичний, хоча правду сказати, він тільки історик (?). Тож і Іван Білоз., котрого Пант. уважає за дійну корову, мав послідніми часами одуріти зовсім. Привиджуєся йому, як каже Петро, — по слуху — що інтернаціоналка шіюнує за ним не менше кацап. правительства! Як одже бачиш, не дармо перебув я цілий день з шурином Мих. Петровича! Завтра повожу їх ще по місті — у вечорі відїжджають у Флоренцію, звідам вертаєся він через Відень, де хоче ще бачитися з Пулюєм, і де мабуть застане ще мене — а она їде з братом у Францію. У Львові не ставали, — вертаючи, зайде він до Навроцького. Русів клопоче мене про продажу книжок. Пиши йому!“¹⁵

В серпні 1872 року була ще Ольга Косачева у Віареджджіо, про що писав Драгоманів дня 23. VIII. Бучинському: „Жінка моя Вам кланяється. Сестра жаліє, що не застала у Відні. Мабуть я обох їх одправлю у Октябрі у кінці з Парижа на Відень під Вашу команду.“¹⁶

В листі з дня 1. XI. 1872 року писав Драгоманів Бучинському: „Моя сестра виїде з Флоренції 5 ноября, значить 6—7 буде у Відні. Коли б були ласкаві або Ви, або хто другий наставити її у Вашій столиці на путь істини. Зоставте Ваш адрес на ім'я Ольга Косач у Готель Національ“.¹⁷

Лист Драгоманова не застав іще Бучинського у Відні, куди він приїхав тільки дня 9. XI. удосвіта. Бучинський пішов не тільки до Готель Національ, але й до сусідніх заїздних домів, одначе Косачевої

¹⁵ Галичина й Україна, стр. 487—8.

¹⁶ Переписка Мих. Драгоманова з М. Бучинським, стр. 158.

¹⁷ Переписка Мих. Драгоманова з М. Бучинським, стр. 158.

не знайшов.¹⁸ Приїхала вона з невеликим опізненням по 10. XI. 1872 р. і перебула в Відні продовж восьми днів.

Тих вісім днів побуту Ольги Косачевої у Відні вистачило, що молодий Бучинський полюбив її сердечно. Може й мало кому відомо, що Мел. Бучинський писав вірші. Підписував він їх анонімами: Аристарх, Підгірський чоловік, Касіян. Цілий десяток присвятив він Ользі Косачевій. В одному із них писав він дня 17. XI. 1872 року:

Доки я у свою	Ти стисни ми руку
Домовину грішу,	Ручкою м'ягкою,
Доки перед Богом	То душу тривожну
Я на суді стану,	Утулю, укою,
То як око в око	І мене огорне
Великого Бога,	Дипла золотая,
Душу одиноку	О, будь там зі мною,
Істинне тривога,	Добрая, святая.

Ще в іншому вірші п. н. „П р и я т е л ь ц і“¹⁹ писав Бучинський Косачевій:

В мене на рачеші,	Не заходь в голову,
У любій розмові	Що я час гайную,
Оберни на мене	Що до минут щастя
Очи брилантиві,	Додам ще одную.
Най я в них читаю	Я ж уже журився,
Мого щастя дії,	Додумавсь і знаю,
Що мене кохаш,	Що з тобов найкращі
Як я, без надії.	Хвили проживаю.
Брай мого серденька	Чи ми ще зійдемось
Чи ж лясно ти стане,	Щасливої хвили?
Що ми одипокі	Возьмій листя двоякого,
Серед океану?	Пустімо на филі, —
Миром очи карі,	Розхідная доріженька
Мій соняшний світе.	Листю по Дунаю:
Ми ж з собою в парі,	Твоє несе к береженькам,
Як малії діти.	Моє до безкраю. ¹⁹

Коли Косачева в очах Мих. Подолицького уявляла з себе „дівчатко 20-літнє, живий портрет Мих. Петровича та бідне нездорове дитя“, Бучинський був нею захоплений. Тому й сповідався він перед своїм другом, Вол. Навроцьким: „Вісім день пробула тут зі мною Ольга Косачева! Ein herrliches Weib! Розумісь, моя готовість лицарська, як і моя розкіш, границь не мала. А щоб сто чортів шкварило закордонців. Славну жіноту мають: їх самих я ненавиджу, та їх жінки люблю. Люблю з ними слухати і оперу, і драму, а ще любійше просидіти вечір у затишній кімнаті, читаючи хоч Записки, а хоч „Lyrisches und episches von Betty Paoli“, та гов! А то чорт знає, що вилеценуєш на мене Шашкевичівсько-зболілою знівченою душею пселенця; одно тя лиш прошу, — пиши мені про Драгоманова само найлучше, бо я уже йому записав душу навіки, і доглядати мушу.

¹⁸ Там же, стр. 181.

¹⁹ Вірші Мел. Бучинського збережені разом із листами в бібліотеці Пауль. Тов. ім. Шевченка у Львові.

щоб його сестра живенько перекладала Робінзона. Відень 20 грудня, як раз 4 неділь після від'їзду мосі ідеальної приятельки, р. 1872²⁰.

Навроцький відповів Бучинському дня 23. XII. 1872 року: „Мої нерви такі напружені й витримані в Львові, — так привикли й уложились до тутешнього спокою, що новини твого листу, щом дістав у сій хвилі, видались мені, як мала перша революція французька. Не одно те навело мене на сю гадку, що ти покинув вже християнське літочислення, і лічиш час від нової епохи, — себто від приїзду, чи виїзду пані О. Косачевої; але й навернене св. Павла, чи то Драгоманова; і його гнів на Сіроманця, бо доселі думав я, що Сіроманець — Українець, мабуть Гетьманець, гест: Старицький з Києва, више свою аналізу „Обрусінія“ в порозумінню з автором“.²¹

Для мене нема сумніву, що глузування Навроцького з сповіді приятеля було для останнього болюче, бо супротив сестри Драгоманова був він джентельменом. Полюбив він її цілим своїм еством і своєю культурною душею, і все пам'ятав про неї в пізнішому часі, коли його дороги з Драгомановим розійшлися. І вона, хоч молода, але статочна жінка, згадувала про цю зустріч із ширною симпатією й пошаною для Бучинського, що був для неї щирим другом, що намовляв її до літературної праці, що був для неї учителем у поширенні національної свідомости. Принайменче так сама вона говорить у своєму оповіданні: „Товаришки“. Її разили слова Бучинського: „переконанне“, „відносини“, „буде мусів“, „ся здивував“, тому й сама почала говорити „ся не зважила“, одначе, коли вона (цебто Люба) „приглядалась до того добродушного обличчя, до того простого, щирого погляду сірих очей, — щось таке „своє“, „рідне“ повівало на її самотну душу. Найначе ж та мова! Люба просто заслухувалась її“.

Люба (Косачева) привикла говорити російською мовою. „Тож тепер, як прийшлося говорити з Бучинським цілком однією тою рідною мовою, Люба затруднялась... І її просто брав сором перед тим інтелігентним русином: він говорив так вільно, ні трощечки не записючись, про що тільки схоче, а вона... мусить добре подумати, перше налагодитись, а тоді вже казати, ніби перше переложити в думці з російського, та й то далеко не завжди зуміє переложити, не стає слів, — і виходить щось таке піристе!... Бучинський не сміється з того, удає, що й не замічає ні того затруднення, ні тої строкатости в мові, тільки часом мимоволі з'являється в його чуть-чуть замітний усміх, котрий він зараз же ховає... Чогож він уміє, а я ні! Вони виробили собі свою мову й для культурної потреби, а ми?... переходимо зараз на російську, коли заводимо поважнішу бесіду... Так не гоже...“

„Люба виїжджа з Відня. Бучинський провадить її на вокзал;

²⁰ Галичина й Україна, стр. 442. Вол. Навроцький, перший галицький статистик, а побіч цього талановитий етнограф і лисьменник, ур. 18. XI. 1847 р., умер дня 16. III. 1882 р. в Рязеві на 36 році життя. Як Бучинський, так і він був кореспондентом М. Драгоманова. Їх листування я видав у 1 книзі „За сто літ“, п. п. „Перепіска М. Драгоманова з В. Навроцьким“, стр. 81—158.

²¹ Галичина й Україна, стр. 446. Мова тут про статтю Сіроманця, друк. у „Правді“ 1872 р. ч. 3, 7, 8 під н. „Українофільство у зв'язку зо східною політикою Прусії й „обрусінням“ західного краю“.

Люба дякує йому за всі його послуги, котрі він з своєї доброї ласки казував їй у невідомому, великому місті, вона соромиться тільки сказати йому, що в душі своїй вона дякує йому ще за одну послугу. — що коли вона вернеться до дому з міцнішим національним „переконанням“. то й сим вона мусить завдячувати йому! Люба попросилася з ним по-братерськи. Так багачко послуг, дарованих так щиро, безкористо, можна пам'ятати цілий рік“.²²

Дякувала вона Бучинському біля 20. XI. 1872 з Волочиска, коли переїхала кордон, словами: „Бувайте здорові. Ще раз дуже, дуже дякую Вам за Вашу ласкаву поміч. Не думайте, що як я Вам не зуміла сказати за те слово дяку. то щоб не значило, що я її не мала. Ні. то значить тільки, що і міші, як говориться десь то у Шпильгагена — „gerade in der rechten Stelle die rechten Worte fehlen“.

Що правда, пізно, бо при кінці січня 1873 року дякував також Петро Косач Бучинському за те, що його дружині „став у великій пригоді“ в часі віденського побуту.²⁴

Життя обоїх іншо своїм шляхом. Листування ставало що раз рідше. Все ж таки Бучинський не забував про Ольгу Косачеву, й коли вона р. 1876 почала видавати свій „Альбом систематично упорядкованих взорів малоруської орнаментики“,²³ Бучинський вислав їй галицькі вишивки з оцим листом, що я його знайшов між черновиками листування Бучинського: „Шановна Пані! До альбому орнаментів, а коли спізвився, до 2-го видання посилаю трохи взорів. Дуже вони льокальні, без добору брані й не повні, а все ж може послужать на пробу; я ж готов буду, коли зажадаєте, доповнити, справдити на місці, колиб, наприклад, потреба зайшла, розвідати, які де в Галичині закордонські, або й чужоземські взори повтаряються. Обіч прикладаю спис і термінологію з коротким і дуже неповним поглядом на географічний хід взорів в Галичині, оскільки з власного погляду міг завважити. Тільки що до урядової часті“²⁴.

„15. с. м. був я у Львові на зборах „Просвіти“, й за малу хвилию розминувся з п. Людмилою (дружиною Мих. Драгоманова), що з Лидою (дочкою) переїздила у Відень. Був би розпитав про п. Михайла й про Вас, а то, передаючи торік через брата білет до мене, за золотим магазином, Ви не додали навіть, як носяться давні гранатки, що ми кунували.²⁵ Цього ради знов у неурядовій часті буду виглядати вістки, чи окрім албома та етнографічних матеріалів, уже друкованих, а до теки не замиканих, не ждати нам сими часами нові писательки повісток, а коли не поміляюся — поем, хоч у Києві, а хоч у Львові, де темер друкують гарно, і де б я радо піднявся коректи, а крім того добре б було намість за границю, або Крим, заїхати в Рожен Великий, до моєї стрійної, та пити жентицю та купатись в Чер-

²² Перший вінок, жіночий альманах виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Львів, 1887, стр. 319—26.

²³ Галичина й Україна, стр. 213.

²⁴ Там же, стр. 213—14.

²⁵ „Правда“. 1876, стр. 195. де є згадка про намір О. Косачевої видати альбом.

²⁶ Галичина й Україна. Пор. листа ч. 206, стор. 214.

моші хоч місяць у розкішній Верховині, що на неї Ваш брат так лютує. „Старовіцькі“ там не тільки вишивання, але й цілий склад людської життя; ніхто ще й не зачеряв, як належить, засобів там словесних та звичаєвих, старовірів цілим словом, що прямо з церкви йдуть на поляну та й скачуть через колоду раз — то мині Боже! другий — Тобі Боже; там же й молитви віршовані, дуже зверху християнські, цікаві, як одну на показ маю. При тім ранню, вечірню поштою надходять ласощі, з далека, — ось і за для них головно сам в августі гостей сподіюсь, аж із Харкова, прямо у славний Станіслав!“

„(З братом давно вже не переписуюся, ще відколи він з за границі вернув в Росію, а я у Станіслав, бо зараз мені ясно стало, що не інтересна була переписка йому з партикуляристом. Богдай же зарано очерпав сили в важкім змаганню“.)²⁷ Вістей з Відня не має ніхто в Галичині, — в самій ж Галичині могло б краще бути, коли б люди ваші не так давались експлоатації, як по наївності даються: голомшать їх всеможливі служби, надто їм роботи мало, діяння. У тій погоні за полем діяння я був щасливіший, бо ніде місця не загрів: бував в цивільних судах, далій в кримінальних, далій в нотаріусах, наконець в адвокатах, бо трошечка більше волі й шастання по повітах, більше — та лиш серед шастання того не наблизив того компендium „нар. лиричних пісень“, що план уже 1872 р. обговорював з Вами, а неперемінно такого збірника, і то в Галичині, треба, коли всі другі віти етнографії, а найповіша в Вашім альбомі, світ оглядають. Ото й шлюсь з многими а глибокими поклонами Ваш...“

Ольга Косачева відповіла на цього листа з опізненням, дякувала за „посилку, і дуже вона міні здалась цікавою; не говорячи про те, що на всьому кавалкові все так гарненько упорядковано ще й до того такий преміальний напис вивіршуваний гаптуванням“, звертала увагу на споріднення українських орнаментів з югослов'янськими, раділа, що її збірку привитано в Україні з великими похвалами, зазначувала, що культ скакання є також в Україні, згадувала про свого Робінзона, про тяжкі цензурні умови на українській землі, де „цензорська рука так здавила українське горло, що навряд хоть якому небудь голосові дасть протиснутися“, дякувала за обіцянку зайнятись евентуальною коректою, питала про літературне життя в Галичині, посилала свій „Альбом“ і фотографію свою та здоровила його wraz із його панею жоною“.

Згадуючи про важкі цензурні умовини, писала Косачева Бучинському: „Вам, певне, звісній, літній подарунок, — циркуляр цензором, дотикаючий наших літературних виданнів. То ж то те пера більш, як коли можна бажати ширших взаємин з Галичиною, і міні здається, що першим нашим впорядкованим ділом мусіло б бути завести певного товариша у Львові, котрий би

²⁷ Узяті в клямри стрічки видрукував М. Павлик в „Переписці Мих. Драгоманова з Мел. Бучинським“, стр. 330, під р. 1876 (Літом 1876). З огляду, що збори „Просвіти“ відбулись 15. червня 1876 року („Правда“ 1876, стр. 480) цей лист писаний у другій половині червня.

відав тіпографсько-книгарську справу нашу в Галичині... Чи не маєте на кого такого вказати у Львові?²⁸ (Кінець буде).

Львів.

Кирило Студинський.

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО ЯК СПІВЦІ КОЛІВЩИНИ.

VI. „Гайдамаки“ Тараса Шевченка.

На образ Коліївщини склався в Шевченка ланцюг сцен, що починаються посвяченням ножів у Чигирині, акінчаються різнею в Умані. В Чигирині, в дуброві над Тясмином, „против ночі Маковія“, зібралися гайдамаки, старі й малі, й очікують урочистости. Гомонять і прислухаються до співів кобзаря. Під дубровою пасуться коні, стоять „вози залізної тарані“, „гостинець щедрої пані“, цариці Катерини. Незабаром ударили в дзвони, з'явилися попи, дяк та корогви. Дяк співав, а попи пішли „з кадилами, з кропилом поміж возами“ й посвятили ножі. Тоді благочинний відізвався до громади, нагадав кривди, й гарячим словом закрив до боротьби з польською шляхтою. Минуло свято Маковея. Задзвонили всі дзвони по Україні й закричали гайдамаки: „Гине шляхта, гине! Гине шляхта! Погуляєм та хмару нагрієм!“ Горять: Медведівка, Сміла, Корсунь, Канів, Чигирин і Черкаси. „І кров полилася аж у Умань“. „Кругом пекло: гайдамаки по пеклу гуляють“. У Черкасах справив Залізник „червоний бенкет“. „Улиці, базари крились трупом, плили кров'ю“. І по українських селах діялося не інакше. Виросли шибениці. „На улицах, на розпуттях собаки, ворони їдять шляхту, клюють очі“. Хати порожні. „Жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки“. З Черкас рушив Залізник із гайдамаками далі. Мандрували лісами, ярами. За ними йшов Галайда, палаючи пімстою в серці за те, що шляхта вбила титаря й забрала з собою того ж доньку, його наречену. Вже минули, Воронівку, Вербівку, Вільшану, минули коршму, де Галайда гнув був спину в наймах у жида, аж зайшли в село Будища, у ліс, де на деревах були поховані конфедерати. Гайдамаки позбивали конфедератів із дерев, і, упоравшись з ними, потягли у Лисянку. Сутінок. Над Лисянкою показалася заграва. Залізник і Гонта закурили люльки з гайдамаками. Кривавий бенкет. „Гнилий Тікич кров'ю червоніє шляхетською“, жидівською. Палають селянські хати та шляхетські будинки. Плач, стогін, благання та проклони. Гайдамаки не знають милосердя. „Як смерть люта, не вважають на літа, на вро-

²⁸ Галичина й Україна, стр. 215. Треба пам'ятати, що саме 18. V. 1876 р. видано заходом „предателя“ М. Юзефовича т. зв. Емський, протлукарїнський указ. Цегарну студию на цю тему подав Федір Савченко: Заборона українства 1876 р. (1930 р.).

ду“. „Всі полягли, всі покотом“. Ані живої душі не осталося у Лисянці. Кругом пекло червоніє.

У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.

Тимчасом на базарі серед трупів і пожежі бенкетують гайдамаки, а кобзар грає їм та приспівує. Погуляли й пішли. „Від Києва до Умані лягли ляхи трупом“. „Гайдамаки Умань обступили опівночі; до схід сонця Умань затопили“. Покотилися по базару „кінні народів“, покотилися „малі діти і каліки хворі“. „На базарі, як посеред моря кривавого“, стоять Залізник та Гонта й загривають до убивств. Аж ось гайдамаки ведуть єзуїта з двома хлопцями Гонти. „Оце твої діти! — каже єзуїт — ти нас ріжеш — заріж і їх: вони католики! Поки невеликі, заріж і їх, бо виростуть, то тебе заріжуть!“ Задумався Гонта, але присягав, що різатиме католиків, отже, „щоб не було зради“, „махнув ножем“ і — по хлопцях. Після злочину охопило Гонту божевілля; „взяв Максима; пішли вдовж базару, і обидва закричали: Кари ляхам, кари!“ І дійсно, карали їх страшно. Базилянську школу, де вчилися діти Гонти, сам Гонта зруйнував.

Гайдамаки
. . . об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.
До самої ночі ляхів мордували —
Душі не осталося . . .

І знову гайдамаки на базарі ставили столи й вечеряли. Гуляли гайдамаки. А тим часом Гонта, очунявши, впав у розпуку, взяв на плечі мертві діти, побіг темними вулицями за місто, свяченим ножем викопав яму й поховав їх, накривши червоною китайкою.

Як бачимо, не жалував Шевченко чорних та яскравих фарб для свого образу Колі́вщини; не зупинився перед найсильнішими контрастами, щоб змалювати жах та огиду безжалісного нищення себе двома народами; не залишив ні однієї кривавої та жорстокої сцени, якої не освітив би блискавками свого затривоженого духа. Подібні сцени, як у поемі „Гайдамаки“, зустрічаємо тільки у Гої, автора сцен із визвольної війни та „Военного горя“ (*Los Desastres de la Guerra*). Не знаємо, чи Шевченко мав спромогу бачити коли гравюри або репродукції образів Гої, та не в тому річ, чи він бачив їх, чи ні, а в тому, що в зображенні сцен із кривавої людської боротьби душі обох малярів дуже подібні до себе. Обидва не вагалися малювати шибениці, вбивства, пожежі, насильства, дикі знущання, купи трупів, що валяються в каляжах крови, та жінок, що беруть участь у кривавому ділі. Ду

маємо, що обидва творці одну думку мали, малюючи остогидні та жорстокі сцени, і що в обидвох мистцях одним ритмом било серце, коли олицетворили свої візії та переживання в образи, прийняті страхом та остогидою.

Шевченко пише в передмові: „Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей: надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда впововину видуманий, а смерть вільшанського титара — правдива, бо ще в люди, котрі його знали. Гонта і Залізник, отамани того кривавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде! коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „Коли старі люди брешуть, то й я з ними“.

Шевченко стверджує отже, що зміст поеми „Гайдамаки“ взятий із народньої традиції, що провідники кривавого діла, Залізник і Гонта, може не зображені ним такими, якими в дійсності були, що Галайда напововину видуманий, і що не все те, про що розказував поетів дід, походило з особистих переживань та спостережень. Іншими словами, Шевченко убрав у письменну форму усну народню традицію про Коліївщину, й сам дивився критично на історичну основу та автентичність портретів героїв своєї поеми. Маючи в пам'яті отсе признання Шевченка, можемо як слід оцінити, наскільки Шевченкові „Гайдамаки“ можна вважати за джерело до історії Коліївщини. Подібним питанням займався вже давно проф. Володимир Антонович, і прийшов до висновку, що трактування поетичних творів за історичний матеріал, хоча історична доба змальована в них вірно, з погляду строгої критичної аналізи фактів, уважати треба за хибне. Оцінюючи з історичного боку Шевченкових „Гайдамаків“, ствердив Антонович, що Шевченко вірно зрозумів і намалював усі дійсно трагічні обставини України в другій половині XVIII ст.; що вірно зрозумів і освітлив взаємний стосунок трьох груп людності з того часу в Україні, а саме — польську шляхту, жидів та селян, і що найліпше намалював типи селян, що бачили правоту по свому боці, і яких довгі утиски довели до озвірення. Високо оцінив також Антонович намальований поетом тип благочинного, який „народню правду освячує свідомим словом“.¹ Іван Шпитковський, як добре помітив Б. Навроцький,² розглядаючи „Гайдамаків“ як історичну пам'ятку Коліївщини, попав у суперечність, роблячи їх залежними від „Вернигори“ Чайковського в історичній площині. Що більше, Шпитковський закинув Шевченкову основу стільки схожістями й просто позичками,

¹ Про твори Шевченка історичного змісту. „Правда“, у Львові 1889, II, ст. 337—340.

² Б. Навроцький: Гайдамаки Т. Шевченка, 1928, ст. 13.

можливими й нереальними, на його думку, взятими від Чайковського, що під їхніми шарами та основа сталася сливе невидимою. А все ж таки не „Вернигора“ Чайковського являється й в основа „Гайдамаків“, тільки власне усна народня традиція про Колівищину, до якої здебільшого признається Шевченко. А втім і сам Шпитковський з'умів відшукати її в Шевченковій поемі після мольної аналізи, і з деякою обережністю прийняв за джерело до історії Колівищини: 1) свято в Чигирині, 2) кривавий похід Залізняка, 3) епізод у Гупалівщині, 4) заборону посвячувати вінки в Кирилівці, накінець 5) червінець, дарований хлопцеві Залізником.¹

Безсумніву, гарно вирізьблена поетом постать кобзаря Волоха завдячує своє повстання оповіданням поетового діда. Червоні бенкети в Черкасах і в Лисянці, різня в Умані, засновані на оповіданнях поетового діда та старих людей, намальовані поетом із великим реалізмом, і майже не можна сумніватися, що відповідають історичній правді. Не відповідає тільки правді, буцім гайдамаки висадили в повітря замок у Лисянці, бо Ліпоман після події жив у тому замку три роки й бачив у ньому криваві сліди.² Портрети Залізняка й Гонти нарисовані сильною рукою, і зображують їх такими, якими їх уявляв собі народ, а здається, що такими мусіли бути в дійсності. Тільки що Гонта не вбив своїх хлопців. Павло Младанович розказує, що він під той час мав чотири дорослі дочки й сина, який перед різнею виїхав був із Умані.³ Кребсова оповідає, що в Гонти були шляхетські маніри, і хоча мемуаристи не мали за що любити його, розказують, що й серед пожежі та вбивств ворушилося в ньому людське серце. Сам Шевченко признає, що Галайда наполовину видуманий. Не знаходимо його прізвища в реєстрі визначніших гайдамаків, але за те здиваємося з його прізвищем у народній пісні і в народньому переказі, що показують, що Галайда стояв із своїми хлопцями в лісі недалеко від Лисянки.⁴ Виявляється отже, що Галайда жив, але його слава була чисто місцева. В одному з листів докоряв Куліш Шевченкові, що в його поемі поляки не ставлять опору гайдамакам.⁵ Однак Кулішеві докори, як тепер бачимо, маючи під рукою різні мемуари, не виправдані. В мемуарах немає й сліду, наче дійсно поляки zorganizували були проти гайдамаків якусь поважнішу оборону, — в Лисянці й Умані просто відчинено їм браму, а замку в Білій Церкві, як каже Ліпоман, не здобули тільки тому, що стояв на горі й гарматні кулі не дозволили їм наблизитися до міста,

¹ Іван Шпитковський: „Гайдамаки“ Шевченка, як пам'ятка Колівищини. „Записки Укр. Наук. Тов. в Києві“, т. XIV, ст. 82.

² ³ Bunt Hajdamaków na Ukrainie w r. 1768, wydanie Edwarda Raczyńskiego. Poznań, 1842, ст.: 36 і 161.

⁴ Б. Навроцький, *op. cit.*, ст. 86—88 та 375—377.

⁵ Україна, Київ, 1925 р., ч. 1—2, ст. 82.

що було нижче положене¹. Критика підкреслює, що Гонта порозумівся з Залізняком під Уманню, а в Шевченка діють разом уже в Лисянці. Очевидно, що Шевченкова згадка, буцім Гонта виступав оружно проти поляків на Поділлі чи на Поліссі, помилова,² але не можна виключити здогаду, що Гонта порозумівся з Залізняком раніше, і що діяв із ним у-купі вже під Лисянкою. Старі люди ще сьогодні оповідають, що Гонта й Залізняк у Лисянці „таке робили, що Господи“, і досі показують яр, де стояв Гонта з козаками, і те місце, на якому стояла хата, в якій „стояв з гайдамаками, а відтіля й на Лисянку наступав“.³ Народню традицію підсилюють мемуари Адама Моценського. Як пише він, воевода Потоцький з боязні, щоб барські конфедерати не забрали йому надвірних козаків, велів вивести їх на степ над ріку Синюху близько границі, де були „залишені собі самим“ під командою Гонти й інших. Жиди доносили тоді губернаторові в Умані про переговори Гонти з Залізняком і Гонта за те мало що не пожив смерті. Опісля, коли полковники одержали наказа вертатися в Умань, козаки, йдучи на Лисянку, наблизилися до річки Тікич, там уночі Гонта порозумівся з Залізняком і рано під Папузинцями з ним з'єднався.⁴

В тому часі, коли Шевченко писав „Гайдамаків“, було кілька давніх мемуарів про уманську різню, жидівських та польських, як Ховцького й Макульського, а з новіших Адама Моценського, опублікованих 1838 р. та Кребсової в „Orędowniku Naukowym“ за 1840 р., одначе Шевченко, як сам признає, про них не знав і не читав їх. Не можемо отже дивуватися, що Шевченко, спираючися тільки на усній традиції й частинно на відомостях, узятих із „Вернигори“ Чайковського, поробив у своїй поемі трохи історичних помилок. Антонович, Кониський і Доманицький уже раніше вказували ті помилки, а зокрема, що Гонта не вбив своїх дітей, що повстання не тривало рік, що смерть титаря мала місце перед барською конфедерацією й серед інших обставин, що Пац не був провідником барської конфедерації, що гімн „Jeszcze Polska nie zginęła“ повстав після барської конфедерації та що жіночий Лебединський монастир засновано що тільки 1779 р. В примітці до „Гайдамаків“ написав Шевченко, що Залізняк, почувши про страшну смерть Гонти, „заплакав, занедужав, та й умер“, а гайдамаки поховали його в степу над Дністром, але поправді він помер у Нерчинську, в каторзі.

(Кінець буде).

Станиславів.

Михайло Мочульський.

¹ Bunt Hajdamaków, op. cit. ст. 37.

² В. Доманицький: Критичний розвід над текстом „Кобзаря“. У Києві, 1907, ст. 39.

³ Б. Навроцький, op. cit. ст. 375.

⁴ Adam Mosz (czeński): Rzeź humańska 1768 r. „Przegląd dziejów polskich“, cz. III, Poitiers, 1839. ст. 32.

КЛАСИЧНІ ОБРАЗИ Й СЮЖЕТИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

II. Прометей і прометеїзм.

Коли образ Музи з'ясовує відношення поетки до поетичної творчості, ролю поета й поезії, то образ Прометея найкраще відбиває в собі самого духа творчості Лесі Українки та свідчить про античне, чи скоріш із духа античного зроджене світовідчужання поетки. Правда, поетка не дала окремої обробки того образу, й тільки послуговується тим символом у різних творах для ілюстрації своїх думок.¹ Однак, не вважаючи на те, можна сказати, що прометеїзм становить основну проблему її творчості. Духом прометеїзму просякнені мало не всі її твори. Герої її драматичних поем із такими притаманними їм рисами, як гордість, замкнутість, внутрішня самотність та незломність, носять на собі печать прометейського духа. Навіть тоді, коли вони ломляться, ніколи не скоряються. Суцільні, монолітні постаті Лесі Українки не знають таких сумнівів і внутрішніх конфліктів, як Франків Іван Вишнєвський, Каїн, чи Мойсей. Основні прометейські риси спостерігаємо в мистців і віщих духом одиниць, як Антей, Кассандра, Тірца. Річард Айрон.

Прометейський дух, що ним пройнята Лесина творчість, доказує, в якій великій мірі етос творить ядро світорозуміння поетки. З багатьох джерел класичного світу різні черпали різне. Колись, за доби гуманізму відкрили були в греків погідний життєвий настрій, що не знав печаті гріховності, і в цьому відкритті знайшли оправдання для радощів життя. А знайшовши право до земних утіх, не вагалися не раз ламати етичні норми, шукали повної спроможности „вжитися“, задовольнити змісли, зажити „повним життям у великому й малому“. З цього духа зродилися експансивні одиниці, як Цезар Борджія. Проте, їх визволена енергія не мала нічого з прометейського духа. Бо всякий прометеїзм позначений глибоким трагізмом, що випливає з „метафізичного досвіду“ (коли вільно сполучити поняття, що, здається, виключають себе), тобто з свідомости суперечности буття та влади зла.

Лесю Українку ріднить із античністю, а саме з її трагіками Есхілом і Софоклом, світорозуміння під кутом трагізму, що в ньому естетична постава грека знайшла своє поглиблення. В основі прометеїзму лежить конечність (але конечність внутрішня) зудару з вищими силами в ім'я правди життя. В усіх прометеїстів бачимо „здібність відчувати в собі недолю всього людського роду та протест проти злих світовладних сил. З безміром страждання йде тут упарі безмір гордощів і незалежності“.² Для поетів Прометей, як символ борця, що в своєму змаганні репрезентує людство, був завжди дуже приманливий. В різноманітних поетичних креаціях образ Прометея зберігає деякі свої основні риси, але при тому в різних часах варіюється, да-

¹ П. Филипович: „Образ Прометея в творах Лесі Українки“ — в журн. „Життя й Революція“, Київ, 1928, кн. IX.

² Cezary Jellenta: Wszachpoemat i jego najnowsze dzieje. Warszawa-Kraków, 1895, стр. 23.

ючи перевагу чи то релігійним, чи філософічним, чи соціально-політичним тенденціям. У Лесі Українки він має теж здебільшого соціально-політичний зміст (пор. „Fiat pox“. I, 125—126). Цей зміст має на увазі раб-неофіт („У катакомбах“), коли бунтується проти нової віри, зміркувавши, що вона не позбавляє його почуття рабства: він готов віддати честь тільки титанові Прометеві, що „боровся не в покорі, а завзято“ (VI, 90).

Однак його бунт сягає й у сферу релігійно-метафізичних відносин:

„Господній раб? Хіба ж і там раби?
А ти ж казав: нема раба, ні папа
У Царстві Божому!“ (VI, 93).

Він не хоче знати духа покорі та й не хоче каятись за хулу, і кидає горде слово: „Ні, не покаюсь!“ (VI, 103). Він пориває з християнством та вносить духа бунту в ряди християн, як Іридіон Красінського. Нартал („Руфін і Прієцілла“) теж повстає проти психологічного поневолення, запідозривши, що Рим використовує нову християнську релігію, щоб скувати не тільки тіло, але й душу, позбавляючи непомітно чести й гордості та відбираючи „змогу хтіти“ (VII, 108). Подібну релігійну поставу бачимо і в Кассандри: Коли Гелен остерігає її, щоб не змагалася із богами, вона відповідає: „їх сила в карі, а моя в змаганні“ (VI, 156). І це цілком згідне з прометейською психологією, що для неї чужа думка про особисте щастя. Те саме треба сказати про Ніобею, що зазнала найважчої кари від богів, найбільшого горя матері, а проте в своїй гордості ні трохи не хоче скоритися:

„І хоч у горе закохана, все ж я дочка Прометея
І милосердя для себе не буду я в тебе благи“. (II, 107).

Ніобея в креації Лесі Українки — це найяскравіший символ безкомпромісного прометейського змагання. Навіть біблійна Рахіль наділена такими ж рисами, як Ніобея: в своєму болю й гніві кидає вона гордий виклик Єгови: „Суди мене, неправий судія!“ („Прокляття Рахілі“ — II, 43).

Незломність Прометея — найістотніша риса співця Антея. Подібний до нього Річард Айрон:

„одважний, вільний і непримирний,
покірний тільки правді і красі“,

він не може „стерпіти неправди хочби й від матері“ (IX, 103, 104). Він не кориться навіть тоді, коли на вигнанні доходить до розуміння всього трагізму свого життя.

III. Іфігенія. Ідея саможертви.

Образ Прометея стає виразом філософічного світогляду з його приматом борні (*πλεμωσι, πατηο, πάντων*). Це дає підставу говорити про динамізм у творчості Лесі Українки. Коли ж перейдемо до образу Іфігенії („Іфігенія в Тавриді“, II, 22—28), то мусимо ствердити наявність нових елементів світосприймання та світорозуміння поетки.

Щоправда, Іфігенія теж почувається духовою дочкою Прометея. Вона носить у своїй душі „святий огонь“ — спадок Прометея. І вона з прометейською гордістю докоряє Мойрі:

„О, Мойро!
Невже тобі, суворій, грізній, личить
Робити посміхи над бідними людьми?!“ (II, 26).

Одначе не борня, а саможертва становить основну властивість її психіки. В неї нема вольової вдачі Ніобеї з її суворою величчю: Іфігенія, як і інші жінки в Лесі Українки, живе надзвичайно зосередженим внутрішнім життям, її вдача м'якша, лагідніша, як Ніобеї. Правда, і в Евритідової Іфігенії („Іфігенія в Тавриді“) теж серце лагідне й милосердне, вона має сльози для людських жертв, призначених для суворої богині, все ж таки нема в неї тієї етичної сили, що в Лесиної Іфігенії (як і в її старшої посестри — у Гете „Iphigenie auf Tauris“). Глибоке передуховлення природи цієї останньої, її внутрішня краса підносить її понад рівень античної жіночости (хоча й там, треба признати, маємо такі чудові постаті, як Софоклева Антигона). Прометейська гордість у відношенні до богів темперується в неї деякими сумнівами:

„Стий, серце вражене, вгамуйся, горде,
Чи нам же, смертним, на богів іти?
Чи можем ми змагатись проти сили
Землерушителей і громовладців?“ (II, 26—27).

Зокрема відношення до Артемиди відзначається теплом, щирістю та безпосередністю. Після моменту бунту проти долі й богів настає в неї трагічна резигнація: Іфігенія приймає на себе добровільно жертву, важку жертву цілого життя „для слави рідної країни“. Ця добровільність жертви, що стає внутрішньою konieczністю, основно відрізняє Лесину Іфігенію від її грецьких попередниць, а навіть від Гасінової (Racine) Іфігенії, що трактує жертву, як зовнішній примус, накинений богами („Іфігенія в Авліді“).

Мотив жертви містився й у прометейській ідеї, але в психічній поставі Іфігенії самозречення приймає центральне місце. При тому треба підкреслити, що її самозречення не означає повного заперечення свого „я“, навпаки, воно має на меті якнайглибше зосередження того „я“ та спрямованість життя на ідею.

Це треба мати на увазі, коли хочемо зрозуміти проблему саможертви в драматичній поемі „Адвокат Мартіян“. Життя адвоката Мартіяна теж повне самозречення — для можливости служити ідеї. На цьому ґрунті виникає глибока трагедія його життя: його покидає дружина, він попадає в конфлікт із дітьми, що теж відходять від нього, врешті ламає святе право приязни супроти покійного друга. Але кінець-кінцем ідея обов'язку триюмфує над усім, і він, посвятивши за кілька годин страшних переживань, засідає, щоб продовжувати свою працю. Деякі критики назвали адв. Мартіяна опортуністом, одначе його служба ідеї та залізна воля стоїцького мудреця роблять його постать сильною й монолітною, а водночас трагічною в самій своїй основі, а тому годі прикладати до нього таку низьку мірку.

А втім, Мартіян свідомий того, що діє „не з послуху сліпого“, а з потреби жертви (IX, 163).

Інакше розроблена проблема саможертви в драматичній поемі „Кассандра“. Кассандра віддається всеціло служенню батьківщині. *Salus publica* для неї, як і для адвоката Мартіяна, найвищий закон. Але вона служить правді, що — на лихо! — раз-у-раз буває гірка для загалу. Це доводить до непорозуміння й відчуження від оточення. Пророчий дар розбиває також її кохання. Врешті конфлікт надзвичайно поглиблюється, коли родина та й увесь троянський загал вимагає від неї, щоб вийшла заміж за людину грубої воляцької вдачі — лідійського царя Опомая, що за це пообіцяв рятувати Трою. „А як ти відмовиш — каже до неї брат Дейфоб, — то скажуть всі, що ти нас загубила“ (VI, 183). Ціла внутрішня істота Кассандри бунтується проти такої жертви, бо вона розуміє, що тут мусить пожертвувати власною душею, а це жертва важча, як жертва Іфігенії (VI, 182). Таким чином розвивається конфлікт між *salus publica* і *salus aeterna* (як формулює такий конфлікт Р. Ролан у передмові до „Гри кохання й смерті“). Після важкого змагання Кассандра таки жертвує *salus aeterna* для *salus publica* хоч і відчуває, що її вчинок — це „нечесть, тяжкий сором“ (VI, 189). Маємо тут рідкий у творчості Лесі Українки приклад вимушеної жертви, тим прикритою для Кассандри, що вона має повну свідомість, що така жертва зайва, а рішається на неї для того, щоб не збільшувати зневір'я троянців.

Драма „Руфін і Прісцілла“ переносить проблему саможертви в ще іншу площину. Маємо тут конфлікт між небесною й земною любов'ю в душі Прісцілли та внутрішній конфлікт Руфіна, що кохає Прісціллу глибоко передуховленим земним коханням. Він — гордий, мужний і мудрий римлянин-поганин, вона — палка християнка. Вони стоять у двох світах, живуть ідеями, що між ними нема зближення. Якась риза розколола їх душі, що б'ються серед суперечностей. Тільки кохання всилі вийти переможцем над тими суперечностями, але кохання, що черпає з глибокої криниці самозречення. В Руфіна те самозречення дивно поєднується з почуттям римської гордості. На дні цієї трагедії самозречення — мусимо ствердити — криється метафізичне потвердження життя, що йому гімн виспівала поетка на вершинах своєї творчості — в драмі-феєрії „Лісова пісня“. З уваги на вагу проблеми самозречення, проблеми внутрішнього прийняття жертви, в творах Лесі Українки, наведемо слова В. Петрова, що з помітною проникливістю підходить до цього питання: „Індивідуалістка, ніцшеанка, для якої постать Прометея була найулюбленіша з усіх витворених людством, Леся Українка в образі Мавки розкрила бунтівництво самозречення, непереможність самоофіри, повстання пасивної самовідданості. Коли в поемі „У катакомбах“ слова християн: „Ми боремось в терпінні і покорі“ їй видались блюзнірством, — то в „Лісовій пісні“ в образі Мавки вона намагається ствердити, що „боротися в покорі“ це не значить створити з себе раба, відмовитись од вільного духа“.⁴

⁴ В. Петров: вступна стаття до „Ліс. пісні“ — Твори Л. У., VIII, 164

В ідеї самозречення знаходить свій найглибший вираз Ерос, той Ерос, що його найбільша сила — в невисловленому почутті. Той Ерос, якого глибини, власне кажучи, не збагнула антична старовина, об'єднує Руфіна й Прісциллу, він горить теж у Кассандриних грудях та дивно контрастує з її зовнішньою холодною поведінкою.

Яворів

Дмитро Козій.

ДРАМАТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

І в. Микитенко — „ведучий драматург“ України. „основположник радянської драматургії“. Його рання п'єса — „Диктатура“ відноситься сов. критикою до залізного фонду української сов. драматургії, до п'єс, що відіграли ролю етапного спектаклю. З „Диктатурою“ зв'язується початок соціальної й революційно-реалістичної лінії на сов. українській сцені. Постановка цієї п'єси в „Березолі“ стягнула свого часу на Курбаса обвинувачення в тім, що п'єсі було надано ніби то фальшивого звучання.

„Кадри“ — перша побутова комедія, що відтворює почуття й настрої совітської молоді. Темою її є боротьба студентства за пролетаризацію вищої школи.

„Бастилія божої матери“ — присвячена зростанню нової людини на селі, що відбувається в класовій боротьбі. Бастилією є монастир, що грає ролю ворожої кріпости, а діяльність його скерована проти совітської акції в Україні під час військових подій. Дуже негативно показано представників української армії. Монастир — гніздо контрреволюції. Моральний розклад в його стінах.

Всі ці п'єси Микитенка — слабкі з художнього боку, терплять на елементи відображенства. Й особливо вражає в них зловживання т. зв. блатною мовою, що є властивим авторові. У порівнянні з цією продукцією особливо вирає новіша п'єса Микитенкова — „Дівчата нашої країни“. Лірична комедія, що нею автор, на думку сов. критики, сплачує свій борг комсомолові. В цій п'єсі автор змальовує ролю жінки та її місце в совітському будівництві, взаємини між колективом і його членами та формування соціалістичного побуту. Дія відбувається на гідростанції в Україні. Участь беруть бригади молоді, індивідуальники, старі робітники, інженери — українець та англієць, письменник, компаніста та ін. Дівчата, зорганізовані в бригаду, звищують темпи на будівництві, й по другій сюжетній лінії ведуть боротьбу за свого товариша бригадира, що попав під вплив жінки класововорожого табору. П'єсу написано жваво, повно руху, передає настрої й почування нової молоді й зацікавлює. На загальному тлі добре змальованих життєвих характерів вражає своєю штучністю хіба тип шкідниці Лотоцької — жінки інженера, який (тип) у Микитенка виходить занадто демонічним. Хіба, що, однак, зустрічається в совітській літературі взагалі, коли справа торкається змальовання жінки ворожого табору.

„Сольо на флейті“ — його ж. Комедія — сатира, в основу якої покладено питання про певну категорію пристосованців. Ярчук, го-

ловний герой, являється ворогом, що не є носієм ідей певної групи, а просто шкурником, що назовні виступає, як ортодоксальний комуніст. Протилежність йому — більшовик Вересай, що зрештою й розкриває Ярчука. Дієвими особами є аспіранти, наукові робітники. Події розгортаються в Інституті культури й побуту. В п'єсі провадиться думка про необхідність виховання совітських наукових кадрів. В цілому п'єса є памфлетом на „переродженців“ та пристосованців. Щодо технічних прийомів, то на ній помітно досвід і зріст вправности автора.

Нарешті треба згадати ще комедію: „Штахи й комахи“ на тему шкідництва в галузі культурного будівництва.

Совітська критика, визнаючи драматичні твори Микитенка дуже цінними документами доби, закидає йому мовні недостатки, про що згадано вище. Зловживання блатною мовою дуже знижує художній рівень п'єс. „Диктатура“, „Кадри“ та ін. мають цілі сцени, подані цією мовою. В дальшому відзначається зріст автора, позбавлення від деяких невдалих прийомів, удосконалення техніки щодо концентрації тинсового матеріялу, зменшення кількості дієвих осіб, вироблення діялгу, що нагадує прекрасний діялог російського драматурга Погодіна.

1. П е р в о м а й с ь к и й — молодий комсомольський письменник, автор кількох героїчних п'єс: „Невідомі салдати“ — де показано героїчну романтику революції, що свого часу була визначальною п'єсою, „Ваграмова ніч“ — віршована драма, що в ній дається образ старого більшовика Ваграма, який керує підготовкою повстання, зрештою — „Початок життя“ — де на тлі громадянської війни змальовано епізод загибелі інтернаціонального загону та створення загону комсомольського імені загинутих. Тут показано типи молоді, її героїзм — справжній, удаваний, кар'єристичний. Ідею життя й смерті для революції виявляє тут більшовик Некутний.

Для п'єс Первомайського характерною є патетична мова, лаконічний вираз, віршована форма. Патетизм мови, що ним автор хоче передати драматизм сюжетних колізій, часто відгонить надуманість, нещирість, й замість поглиблення трагізму сплющує його до схематизму. Для постановок п'єси Первомайського тяжкі.

Аркадій Л ю б ч е н к о — один із небагатьох, що майстерно володіють мовою. Після п'єси „Земля горить“, з тематики Західної України, що її критика вважає за зламний момент в його творчості, дав комедію „Моє — твоє“. Тут на тлі совітського побугу дає Любченко прекрасні характери міщанства, показує в комічному вигляді нитання совмешкання, утворює чимало дотепних ситуацій, що виникають із розбіжної трактовки права на мешкання, плутанину понять „моє“ й „твоє“ і т. д.

На другій драматичній нараді п'єсу піддано обговоренню й мірдаийний в сов. Україні Микитенко висловив своє невдоволення комедією, завваживши, що в першій редакції в Любченка вийшло „ні твоє: ні моє“! Наводячи автора на створення характерів нових людей змістовних і чітко формульованих, Микитенко висловив сподівання,

що Любченко переробить свою п'єсу, й що після того вона стане непоганою комедією.

З наймолодших в драматургії пробує свої сили комсомольський поет Сава Голованівський п'єсою „Марія“ й віршованою драмою „Смерть леді Грей“, на тему китайської революції.

Л. Юхвид автор п'єс — „Сам собі ворог“, „Тріумф“, вдається подібно, як Голованівський до інтернаціональної тематики. В останній п'єсі „Син Ямато“ робить спробу викрити японський фашизм.

Прозаїк Ю. Смоліч написав п'єсу під назвою: „По той бік серця“, яка на українську сцену не дісталася, хоч у Москві ставилася.

Проблему переборення страху ставить у своїй п'єсі „Союз відважних“ Ю. Мокрієв, на тему авіації й парашутизму. Його ж п'єси „Двобій“, „Відай партквиток“, „Зустріч з мертвими“.

Спеціально для репертуару колгоспних театрів працює Мізюн, що написав 12, як їх називають, партійних п'єс. Між ними саме відома п. н. „Криголом“.

Українські драматурги працюють під безпосереднім керівництвом партії за її вказівками, що їх широко розгортає критика, утворюючи рямці, в які письменник має вкладати свій твір.

Щодо завдань драматургії й оцінки здобутків у цій галузі літератури, то цікаві матеріали дає перший всесоюзний з'їзд совіських письменників у Москві. Питання драматургії займає важливе місце на цій з'їзді, де дається творча „зарядка“ письменникам усіх народів СРСР і встановлюються провідні віхи для їх майбутньої творчости. Липші російські драматурги беруть участь в обговоренні питань тематики, жанру, стилю в пристосованні до драматичної творчости. Підкреслюються риси, властиві тільки совіській драматургії. Її повну оновленість. Свіська драматургія вважається новою насамперед: 1. соціальною тематикою, що виходить з єдності людини й класи, в протилежність тематиці індивідуалістичній буржуазної драматургії, 2. тільки їй властивим жанром оптимістичної трагедії й комедії з позитивними героями, 3. стилем, на сьогодні єдиним на всім літературнім фронті, що його звать соціалістичним реалізмом, який у супереч реалізму буржуазному включає й революційну романтику.¹ Будучи методом роботи, соціалістичний реалізм є одночасово й стилем. В основу його покладено наукову філософію діалектичного матеріалізму. В протилежність натуралізму цей стиль не тільки відбиває дійсність. — він має розкрити її суть, не заперечуючи ясності й індивідуальності, бореться проти індивідуалізму й протиставить йому колективізм. Звідси завданням драматургів мусить бути опрацювання соціальних тем стилем соціалістичного реалізму в жанрах оптимістичної трагедії й комедії з позитивними героями. Питання поставлені й обговорені на всесоюзному з'їзді, розвиваються критикою в Україні з оглядом на специфічно українські небезпеки, що

¹ Я. Мажонтов: „Питання драматургії на першому всесоюзному з'їзді радянських письменників“. „За М. Л. Критику“, 1934. ч. 11.

підстерігають українського автора, ненастанно приводячи його до т. зв. зривів. Головною небезпекою, як і в усіх галузях українського життя, є й тут національний ухил. Під тим оглядом самий вибір теми — важливий ідейний факт. В країні, що переживає добу „відродження“, не легко знайти в сучасному ідейно-філософській комплекс, що його кладеться в основу твору, в якому б не відбивалася доба „відродження“. Ще тяжче знайти тему в минулому. Історична тематика старанно оминається українськими письменниками. Голова Спілки совітських письменників в Україні Ан. Сєнченко правдиво пояснює цей факт побуюванням ідеологічних зривів. Тому більш безгечно братись за інтернаціональну тематику, як то роблять напр. Головапівський, Юхвид. Але автори тут знову „зриваються“ вже в типології, що є наслідок незнання чужих форм життя. Коли ж такий бездоганний комплекс знайдено, приходять інші небезпеки, а саме — фатальне для української літератури взагалі й зокрема для драматургії — питання позитивного героя. На цьому зриваються всі автори без винятку. Особливо важливий для драматургії образ позитивного героя авторам не вдається. Російський драматург Погодін вважає, що розкриттю „Героя нашого часу“ перешкоджають рецидиви буржуазного реалізму, а саме — показ нових людей не в типових ситуаціях. За другою теорією розкриттю героя стає на заваді те, що позитивний герой увесь у динаміці. Твердження, що наближається до правди, коли під динамікою розуміти не рух діяльності, а рух процесу творення типу. Нова людина, як тип, тільки по твориться. Керуючі літературним життям і дають риси цієї нової людини, з яких письменник має скласти тип. Постишев у своїй промові на з'їзді комсомолу в квітні 1936 р. характеризує людину завтрашнього дня, як фізично здорову, всебічно розвинену, з великими творчими можливостями, високого рівня культури, як борця за перемогу комунізму в цілому світі. Маючи розпорошено всі загальні риси, письменник, однак, не має для композиції типу лейтмотиву, того стрижня, що його творцеві мусить дати саме життя. Й чого воно ще не може дати. Через те позитивні герої, в основу яких не може український письменник покласти стрижень героя української визвольної боротьби, героя доби відродження, виходять схематичними, штучними, не викликають довір'я й не захоплюють, у протилежність негативним героям, образи яких — живі й реальні.

Незадовільно стоїть також справа із сценічним характером, із змалюванням великих почувань-пристрасей, у показі яких немає глибини, які декларуються дієвими особами, а не показуються дією.

Всі ці недостатки драматичної творчості усвідомлюються самими творцями, що найліпше виявив на другій драматичній нараді І. Микитенко словами: „Чому наші теми такі грандіозні, а твори на ці теми такі скрупульозні?“. Розрив між задумом і виконанням характерний для совітської драматургії, а для української зокрема. Дивна ця сміливість драматургів щодо підняття грандіозних тем, оперування з ще незасвоєним, а не раз і цілком незнайомим матеріалом, легкість підходу в розрішенні самих складних проблем. Але коли взяти на

увагу молодість совітської драматургії, то всі зазначені риси властиві молодості. І сьогодні, не зважаючи на штучну систему плекання талантів, вони все ж ростуть, шукають просторів для виявлення свого дійсного таланту, просторів, на яких є найменше підводних скель, готових раз-у-раз перервати творчий шлях письменника, а то й зовсім потопити корабель його життя. Тяжко працювати українським драматургам...

Олександра Чернова.

Прага

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Мова Максима Рильського.

ПРИЙМЕННИК.

106. В літературній нашій мові прийнято по голоснім звуці попереднього слова писати прийменник *з*, а по приголоснім *із*. Так і пише М. Рильський: Найбільшого *з* волів 222, Воно сироті не *з* як маленьке дасть 83, Хоч і не *з* як густий, але могутній ліс 76, Корабель *із* човником 259, Берлін *із* хлібом 19., Робак *із* паном Суддею 160, Букет *із* незабудок 91, Побачив *із* вікна 100, Найкращий *із* жовнів 236 і т. ін.

Але дуже часто, як то чуємо і в живій мові, а також підо впливом ритму, М. Рильський цього правила не додержується, напр.: Як *з* конопель 141, Кожен *з* вас 203, Виглянув *з* вікна 12, Друг *з* діда-прадіда 6, Стріла *із* лука 94 і т. ін.

107. Як то прийнято в велико-українській літературній мові, згідно з живою мовою, перед словом, що починається одним свистовим чи шелесним звуком (*з*, *с*, *ц*, *ш*), ставимо прийменника *з* (а не *зо* чи *зі*): *з* саду 76, *з* ситом 132, *з* сідлом 68, мене *з* собою 290, *з* суворістю 87, *з* суддею 196, *з* землі 40 і т. ін.

Коли слово починається з двох приголосних, із яких перша шелесна, тоді М. Рильський ставить прийменника *зо* (ніколи не пише *зі*): *зо* збруєю 292, *зо* звірями 114, Пан *зо* слугами 22, *зо* сміхом 308, *зо* списом 67, *зо* старшими 16. 37, *зо* стіни 320, *зо* цвяхів 176, *зо* шляхтою 191. 235, *зо* шпагою 226 і т. ін. Так само пише М. Рильський *зо* перед двома приголосними, що між ними вдавнину був *з* чи *в* (всьь, дьва, мьною, сьходь, зьло і т. ін.): *зо* всього 231, днів *зо* два 170, *зо* мною 183. 208. 264. 289. 315, *зо* сходу 285, *зо* зла 54, *зо* злости 107 і т. ін.

Замість *зо* може бути *із*: Сам *із* шляхти 193. Прийменника *зі* східньо-українська жива й літературна мова не знають; тільки під галицьким впливом у М. Рильського один раз ужито: *Зі* стольникових скринь 326.

108. В мові М. Рильського, за впливом живої мови, панує прийменник і приставка *од*: Утекти *од* сорому, *од*

муки 215, До вечора од ранку 65, Пару ніжную одтисли од порога 67, Як птицю од шулік сховать 71, Аж серце зціпиться од жаху 63, Легка пара йде по хаті од потрав 59, Іздив на одпұст 105, Тихенько одхила 99, Пташка одлетіла 100, Мухи одганянь 280 і т. ін.

Але не рідке у Рильського й *від*, що його вживає він без якогось сталого порядку: Там від купецьких рук, там від державної 97, Який даць відповіт 134, На ксьондів відповіт 110, Прошу даць короткий відповіт 312, Дав Ревнт одповіт 68 і т. ін.

Часом навіть ув одним реченні мавмо обидві форми: І тим від себе сон зрадливий одганяє 58.

Ліпше б уживати однієї котроїсь форми: східньо-української *од* чи західньо-української *від*, але не разом обох форм. Ніяким законам молозвучности *од* — *від* не підлягають. В літературній мові панує тепер *від*.

109. Уживання *до*: Поїхали до міста 183, Ноги принесли його до храму Марії 138, До діла всякого порадинок і знавць 104, Який до біса лад! 165, До біса! 120.

ПРИСЛІВНИК.

110. Українська мова дуже багата на прислівники, що творяться в ній найрізнішими способами; своїм багатством на прислівники українська мова займає одне з перших місць серед усіх слов'янських мов. Багата на найрізніші прислівники й мова М. Рильського, а це свідчить про велике багатство його мови взагалі.

Найбільшу групу прислівників в українській мові складають ті, що творяться від прикметників. Таких прислівників на *-о* у Рильського дуже багато: близенько 176, глібоко 131. 167. 288, дзвінко 161, довгенько 121, дбайливо 318, Не дурно ж вибрала дорогу цю комета, та й появилася не дурно в небесах 204, жвавенько 206, А з краю рідного, звичайно, кепкували 87, Звичайно, й одяги не ті було одягнено 77, Там, звичайно йде про лови 60, радісно 325, лагідно 66, м'яко 135, Я вам дозволю радо 243, смірененько 183, Тендітно голову схиливши 62, Так тяжко споминати 265, Було на серці тяжко 162, Я тяжко помилився 259, юно 88 і т. ін.

111. Прислівників на *-е*, що походять від прикметників, не багато в українській мові, як і в Рильського: Тобі, запевне, треба 262, Запевне, він при гробі 89, Ми стиль цей мавмо запевне від жидів 102, зумісне 127, умісне 321, Навіщо ж Графові конечне від'їжджать 260, нєзле 314.

Є тут і подвійні форми на *-о* та *-е*: Люблю напевне, тільки вас 290, Напевне сам Господь послав тебе 170, Напевне, зустрічі лихої він боявся 178 — Усяке, певно, зна 186, Останній, певно, час 106, У пекао вже давно, напевно, він попав 122, Напевно, що візьмете 182, Найти напевно можемо 107, Даремне пастухи біжать 250 — Да-

ремно тягнеться судді захланна лапа 152, Даремно Войський їх затримує 116, Даремно хотілося 141.

112. Прислівники, що перед кінцевою голосною мають шлесний звук *ж, ч, ш, щ*, у східно-українських говорах і в літературній мові кінчаться на *-е* (а не на *-о*): Байдуже 208 (один раз: байдужо 88), Але байдуже всі пробігають 161, боляче 84 — болюче 66, мальовниче 86, не-терпляче 320, рішуче 138 і т. ін.

Другий ступінь порівняння: ближче 76. 86, довше 220. 243, легше 107. 252, ніжче 51, швидче 281 і т. ін. Найвищий: найвище 92, найкраще 94, найшвидче 93 і т. ін.

В літературній мові панує тепер тільки закінчення *-іше* (а не *-ише*): найголосніше 219, пізніше 31, страшніше 24, частіше 243, щиріше 6. 99 і т. п. (наголос усе падає на передостанній склад, ніколи на початкове *най-*).

113. Прислівники на *-іше* часто гублять кінцеве *-е*: Більш у хату 181, Не проливати більш 247, Найбільш до Телімени — Найбільше скрашує 259, буйніш 30, голосніш 29, злісніш 79, пильніш 104, радісніш 11. 321, раніш 296, сміліш 173, страшніш 215, все частіш 31, якнайбільш 100, якщільніш 13, щонайменш 113 і т. п.

114. Розрізнити: Д а в н і ш е — колись, і р а н і ш е — перше: Та з вірцем старим була збудована (коршма) давніше (а не: раніше) 101, Пізнав свою сусіду, давніше (а не з рос.: раніше) ворога 296; Граф, мріями багатий, доводить, що йому Тадеуш перебив, що він рогатину раніше (цебто перше) ухопив 125, О, чом же, чом мій зір раніше не добачив 212.

115. Українська мова знає чимало прислівників, що можуть губити свою кінцеву голосну, напр.: звідкіль 150 — звідкіля 75. 178. 184. 189, відсіль 153, звідтіля 242, звід-сіль 88. 93, знов кожен нюхає, і знову кожен чхає 107, Слово знов дали йому 186, Гра знову 320, Знову розпо-чав 153, Знову повернув 146 (західно-укр. знов літера-турна мова не вживає), ледве 71. 163. 272 — од гніву ледь живий 234, Один лиш трапився 134, Нехай лиш перепро-сить 171, Лиш крикнув сам не свій 101 — Лише один 177, Лишень тоді 110, Такий мене лишень читач і зрозумів 124, Кров брїзнула навкруг 238 — Навкругї сплелся у бою 238, Тепера ходиться 195 — Тепер шукати шкода 147, Тепера простий люд 102, Тепер принаймні в справдешні кавалєри і показатися в перед ким тепера 136. До зброї взятись варт 162 (знане й „варто“, але не „варта“).

Українська літературна мова оминає *лише*, частіш уживаючи *тільки*. Те саме бачимо і в Рильського (прикладі на *лише* вище).

116. Прислівники, що розпочинаються на *не-*, можуть його губити: Немов короною 135, Немов питаючись 144 — Мов кристаль 281, Поле мов горить 323, Сама мов ка-м'яна 138, Неначе в літній день 149, Неначе білий сніг 135 —

Білий наче сніг 280, Кулі, наче град, сипнули 242, Нехай висить 148, Нехай оддасть 147, Хай стань 145, Хай шкура графові лишійтсья 148.

117. Прислівників на *-ки* багатенько в мові М. Рильського: Глибше б покохав і я віддалекі 259, завширшки 299, Граф за ним простує здалекі 86, Чувм здалеки 113. 116. 218, мовчки 140, Стають навспінячки 301, Любила навсправжжі свавільну дівчину 133, по́тайкі 92. 92, по́шепки 244, трішки 307 і т. п.

118. Ось іще низка прислівників, різного повстання: вглиб 112, відко́ли 167, віддаля́ 117, Відсьогодні ти став братом 170, Ставшися віч-на-віч з ворогами 237, Віч-на-віч зустрівся 206, Весь похід із нами вкупі зміряв 306, Хто вдень, а хто вночі іде по звірину 232, Хмара восени 90, Враз повернулася 75, Враз став і задумався 138, вчора 100, годі 154. 109, дарма́ 307, жартомá 190. 287. 306, довіку 157, довко́ла 118, дово́лі 151, Діждались вороття додому 296, Додому ідучи 92, Хоч доладу вона його й не розуміє 74, Дідові я вже казав допіру 254, допо́ки 153, до́сить 65. 151. 169. 319, до́сі 110. 116. 131. 136, Усе досто́ту знане 186, За́вжди з того зиск 195, За́вжди каламутний 199, Засму́титься завше 76, Я закон шаную завше 221, За́втра 159, Ідем собі в садок ...тут за́раз пес біжить 63, Чи мав справа та одво́лікатися, чи зараз і почнемо 169, Ра́діть за́рано 238, Усяке чув бо за́рання смерть свою 114, звідси 175, звідти 240, здале́ка 65. 101. 237. 325, зза́ду 102, змо́лоду 186, Дівчина нежданним метеором знена́цька вирине 134, Знена́цька вигуки почувлися 305, зовсі́м 134. 225. 304 — зовсі́м 187, Зопа́лу знявши меча 201, Їй, зрештою, була приємна 141, Кілька мух 321, Кінець-кінцем хортів повісити звеліли 64, Либо́нь Тадеуша звела уже з ума 164, Лише про людське око 141, Со́вті даючи лишень у важних справах 180, можна 164, От двері навстіжень 298, на́віть 124, навко́ло 117, навпереймі́ 80, навпросте́ць 74, Хто в Петербурзі був, а надто хто там жив 62, напото́ві 101, напота́лу 152, наздога́д 137, Нао́дмаш там рубне 236, Натомі́сть не було вередивости 297, Нині (тепер) нові їм придумано слова 200, ніза́що 156. 214, обі́руч 309. 320, пово́лі 153. 160. 200, поза́ду 147. 321, по́тай 104. 235, По́тім (а не відтак) я йому казав 229, правору́ч 92, принаймні́ 210, Раз-у-раз казав 104. 134, ра́птом 154, Чи не прийшов до того са́ме час 207, Са́ме в ту хвилину 123, Са́ме того дня пустив його в садок 294, Я для того са́ме прибув 149, силомі́ць 142. 194, ско́са 26, спереду́ 102 — спере́ду 236, споча́тку 182 186, спра́вді 306, тоді́ 153. 183. 278, І почала уп'я́ть 290, Челя́дники уро́зтіч 155, Шкода́, що Стольника між нами вже нема 287, Шкода́ й казати 142, Шкода́, не сила вирватись 226, Для чо́го і чо́го над ухом гість кричить 33 і т. п.

119. Старші наші письменники кохалися в формі *знай* (= все), напр. у Шевченка: Ідуть дівчата в поле жати та

з н а й співають ідучи. Не рідко знає таке з н а й і М. Рильський: Знай ганявся за зайцями 63, Та знай вигукують 108, І знай вовтузився, як у коморі щур 150.

119а. Як того вимагає літературна наша мова, Рильський пише по голосних попереднього слова *ще*, а по приголосних *іще*: Збудував іще 101, Звір іще живий 145. Пор. § 6.

ЗЛУЧНИК.

120. Злучника *би* пишемо по приголосній, а *б* по голосній: Прийшлося би знов 164, Тут би не найшов 260, Міг би він 307, Я міг би розказать 170, Кропилом би царів по голові 187, А ми б отут його зустріли 184, Я б звірився 182, Вам треба б пам'ятать 166, Стрілять би та якраз свого б і попав 236 і т. ін. По голосній Рильський ніколи не пише *би*, а тільки *б*.

Злучники *би*, *б* звичайно ставимо по дієсловах, де їх найпридатніше місце: Хотіла б половить всю рибу 48, Сказали б тут, що ти культурі ворог 25, Хотів би 114, Все це виказть словами ви могли б 145, Чи пан стерпіти б міг 151 і т. ін.

Але М. Рильський, за живою мовою, ставить *би*, *б* також і по всіх інших частинах мови, — звичайно ставить по тім слові, що ми його в реченні підкреслюємо логічно, напр.: Колізія б була 56, Поголовску б ми в повітрі розпустили 228, Короля за кривду б викликав 265, Я рад би заплатить 50, Комісію сбрати б для порядку, котра б розглянула 318, Я б легко помирих і всі б сказали б: годі 205, А я б історію їм розказати міг 205, Її б хотів ти звести 214, Хто б доглядав її 164, До малпи ми б його волю приривнять 25, В лицарство у ваше б я повірив 243, А з вами б не хотів свариться 253, Дуже б не хотів 32, На мир ніколи б ти не йшов 52, Прості шляхтичі і дарма б не взяли 19, Її він гудити нізащо б не посмів 134, Де б я звичаїв набрала 136, Глибше б покохав 259, Тільки б золото, а звіді — то й не гляне 23, Та б засміяв тебе усякий 229, Я таки б привчив її 164, Коли б ти вглиб пішов... звірі роззявили б на тебе чорні пащі, коріння сплетене дорогу б залягло, і врешті ти б попав 112 і т. ін.

122. По голосній пишемо *ж*, по приголосній *же*: Вже ж нагулялася 133, Чи ж таки тобі не соромно 133, Гляди ж 134, Послухайте ж мене 145, Нехай же зна 150, Зазнаєш же тепер ти 151, Коли б же 205, Зміркуй же 212 і т. ін. Злучника-частку *же*, *ж* ставимо так, як і *би*, *б* — по логічно підкресленім слові. По голосній Рильський пише тільки *ж*, ніколи *же*.

123. В старовину *бо* ставили по першім слові побічного речення, так пише й Рильський: Поважна бо причина 68, Одні бо не смачні, а другі ще й шкідливі 78, В ушах бо їм стоїть 115.

Часточка *по* з дієсловом: Ви гляньте *по* лише на наші хмари сизі 90.

Рильський знає тільки *щоб*, західньо-українського архаїчного *щоби* звичайно не вживає.

ГНУЧКІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

123а. Українська мова визначається великою своєю гнучкістю, що ми звичайно зємо „милозвучністю“. Мова М. Рильського дуже гнучка, цебто милозвучна. Ця гнучкість звичайно виявляється в існуванні подвійних форм. В нашій живій мові дуже багато подвійних форм, багато їх і в мові літературній, а це дає змогу кожному вправному письменникові легко з них користати в мові поетичній. В мові звичайній уживаємо приписових граматичних форм, але для мови поетичної маємо багато відступів від цих граматичних приписів, цебто маємо подвійні форми.

В мові М. Рильського знаходимо всі наші найголовніші подвійні форми, а саме: 1) в, в- чи у, у- див. § 4, 2) чергування і — й § 5, 3) із — з § 6, 106, 4) приставне і § 6, 5) випад голосних § 13, 6) давальний відмінок на *-ові* або на *-у* § 25, 7) те ж саме для відмінка місцевого § 28, 8) закінчення *-ому* чи *-ім* у місцевім відмінку прикметників § 74, числівників § 78 і займенників § 83, 9) займенникові форми § 80, 83, 84, 10) Дієйменник на *-ти* чи *-ть* § 88 і 89, 11) скорочення дієслівного *-ає* на *-а* § 95, 11) закінчення дієслів на *-мо* чи *-м* § 96, 12) закінчення *-ся* чи *-сь* § 100, 13) форми приказового способу: *-імо*, *-іте* чи *-ім*, *-іть* § 102, 14) з — із § 106, зо — з § 107, 16) закінчення *-іше* чи *-іш* у прислівниках § 113, 17) відпад закінчення в прислівниках § 115, 18) *ще* — *іще* § 119а.

СКЛАДНЯ.

1. Речення просте.

124. Українська мова кохасться в таких безпідметових реченнях, що в них за присудка вжито дієприкметника минулого часу на *-по*, *-то*. Форми такі дуже часті в Рильського: Вже коні стомлені заведено до стайні 14, Шибки давно повиймано з вікна 18, У ріг затрублено 45, Розмову скінчено 86, Потрави подано останньої давно 93, Про це розказано в Марона 128, Не слухано тих міркувань 128, Зайця клятого не бачено зарання 128, Хіба ж тебе не вчено 135, *Ще* раз поправлено усі дрібниці строю, і Зосі сказано пройтися по покою 135, Може вже когось і послано за ними 139, Чуючи, що ганьблено суддю 154, Всі двері, клямки всі посічено шаблями, і навіть зрубано зо двяхів головки 176, Насилу спинено розлючених бойців, і пригамовано шляхетську заверюху 197, Уряджено облаву на дикі кабани 206, Двері замкнено 207, *Ще* того не бачено ніколи 276, Усі кухарські таємниці докладно

списано 280, Закликано сусідних кухарів 280, Мені наказано тут жити 290, Зайця вбачено 291, Потрав поставлено, що їх не списати 302, Ще не одібрано мого слова в мене, ще не зав'язано мені навіки світ 312, Незбройних зв'язано і взято у полон 219; Стіл уже накрито 18, По чарці випито 20. 92. 140, Забуто всякий лад, Давнього слугу узято тут на сміх 151, Поколото обоіх 179, Яких лише туди інпродівнцій взято 301, А що носів одтято, ушей одрубано 307.

Дієприкметника давноминулого часу М. Рильський у цім випадку вживав не рідко: Дотепно цинамон було на стовбури та гілля ужито 304, Одяги не ті було одягнено 77, Видано було і книжку там 158, Збройчих скарано було тоді жорстоко 219, Було по одягу здалека видно їх 269, З каси полкової узято щось було 229. Уважати ці форми з *було* за невластиві українській мові підстав нема.

125. Друга, не рідка в М. Рильського форма присудка в безпідметових реченнях — це 3 ос. однини дієслова часу теперішнього чи майбутнього на *-ся*: Напевне дійдеться до сварки між панами 301, Сперечки ці не тут дається розв'язать 35, В руки кожному дається прочитати ті мислі й почуття 323, Так, певно, вже ішлося 83, До гніву більшого ішло 189, А добре зналося, що нині прибуде 15, Так міцно спалося по першій перемозі 224, Усім Гервазія далося зрозуміть 254, Про всіх ідеться 188, Ідеться не про що, а про життя 85. Правда, наша мова такі форми на *-ся* помітно оминає, а в Рильського їх чимало хіба за впливом польського оригіналу.

126. Українська мова не вживає предмета в оруднім відмінку в безпідметових реченнях, якщо той предмет особа жива. Щоб оминати цього виразу, М. Рильський часом уживає давньої нашої форми з *од*, добре знаної й мові народній: За те був названий од земляків прусак 182, Забутий од усіх 269, Од Телімени він наляканий 311.

127. Іменникова частина зложеного присудку в українській мові звичайно ставиться в називному відмінку: Вже й так я був дурний 166. Але при *бути*, *зватися* частий і орудний, не без польського впливу: І буде світлою слъоза його остання 5, Був іще малим я 24, Був палким поляком 186, Мушу быть слухняним 210, Суддя зове її сестрою 61, Бабками їх зовуть 72, Звуть його Забоком 175, Півником зовуть 178.

128. Вставне слово *було* (бувало), як нерозвинене речення, часте: Було, як сутінки на землю упадуть 63, Як півень закричить, бувало, вартовий 71, Було, колись діди по ловах думали не тільки про їду 144, Погрожує, було, мечем своїм 175. Воно собі росте, а я милуюся, було, з його одваги 288, Коли у Вільні я почну, було, журиться, усі: закохана 290.

129. Сучасні поети кохаються в зложених прикметникових додатках — епітетах, їх багато в поезіях Рильського,

але в „Пані Тадеуші“, за оригіналом їх мало: Регіт ко-
тяться безжурно-голосний 67, Струна та зловорожа 321,
Злоторогий тур 113, Пишнохвостих пав 71 і т. ін.

130. Народня українська мова, наші пісні, думи і т. ін.
часто знають подвійний дієслівний присудок; часом це ба-
чимо й у Рильського: Шумить - гуде байрак 66, В акордах
радісних виспівує - брениць 199.

131. Уживання двох слів одного кореня часте в Риль-
ського, як і в мові народній: Багато збіглося народу до
каплиці на диво дивнее 281, Воля вольная пишалася тоді 301,
Аж покотилася у дальню даль луна 318, При столі мова
мовиться про полювання 130, Радять раду про справи
громадські 160, Цвітом процвіте 167, Суд розсудить нас 165,
Якою радістю тоді раділи люди 278 і т. ін.

132. Уживання назви народу в однині замість назви
держави, як то і в мові народній: Доводилось битись
з французом, з турчином 253, Піти на турчина, москаля
хотів 265.

2. Речення зложене.

133. Добрі стилісти звичайно оминають чужих нашої
мові звязок *який, котрий* у прикметникових підрядних ре-
ченнях, заміняючи їх на живе народнє *що*: Берези схилені,
що розпустили коси, як жінка, що в сльозах по мужові
голосить, чи мати, що дітей оплакує своїх 89; Дах, що мо-
хами геть поріс 102; Не забуваючи шинкарки, що з бутлем
бігала 103; Той шляхтич, що сидить при царці 144; Стрільця
нагадує, що ржавить свій набій 144; Грабовський, що те-
пер у штабі службу взяв, зо мною виїхав 183; Хмарки, що
вже були розсипались 249; Суддя вклоняється усім, що
прибули 285, На ту пору зайця вбачено, що на грудках
заліг 291; Поставив два нашійники, що не найти таких 293;
Збутися ще планам не пора тим, що ти їх висловив 170;
Тих, що мене хотіли втопить 186; Підчас наїздів бойових,
що їх мій рідний край зазнав колись чимало 172, Із тих
ще рапір, що їх було кують у Нюрнбергові 189.

134. В беззв'язкових підрядно зложених реченнях ча-
сових та причинових підмет може стояти не в головнім
реченні, а в підряднім по дієприкметнику. Ця стародавня
наша конструкція, часта в старших письменників, знана
й у М. Рильського: Маючи він списа у руках, звірюку по-
долав жорстоку 206, Віддавши я тобі і серце і життя, ма-
еток свій оддам 213, Розгнівавшись Риков, майора п'яного
до бачности закликав 243, Немов не бачивши він наміру
мойого, на лови, сеймики розмову повертав 265, Не дога-
давши граф, що все те означа 52 і т. ін. Пор. § 135.

135. М. Рильський любить у беззв'язкових підрядних
реченнях, — за народньою мовою, — вживати дієприслів-
ника минулого, а не теперішнього часу: І, здобич побачивши
своїм блискучим зором, на неї падає з-під неба
метеором 44, Тадеуш, бачивши, що почалися лови, став із

дворуркою 115, Пан Войський, бачивши, що замира розмова, казав... 143, Бачивши, яка лиха напасть тут може статися, Пан Підкоморій взяв свою тавлинну злобу 148, Гервазій, бачивши, що час почати знов страшну баталію, розмахнув... 154, Господар, бачивши, що йде до важних справ, гостей увічливо до хати попрохав 181, Кропитель, бачивши, до чого йде двобій, біжить... 238, Те Риков бачивши, здригнувся 242, Все тее бачивши, всміхається дідок 285, А возні, бачивши, которі кандидати звитяги досягли, ім'я їх голосно вигукують 301, Те ключник бачивши, поломенів, як жар 308, Пан Войський, бачивши, до чого діло йшло, про сварки слово взяв 313, Я, бувши жінкою, неслави не боюся 212, У їх би можна й жить, дававши молодим на старості поради 132, Як довго, блукавши між людьми, не міг забути я 268, Я, знавши їх натуру, на тее згоджуюсь 126, Колеса підмастить, в дорогу їхавши, нам приказка велить 254, Мавши хіть до шаблі, до війни, не конче до книжок хапалися вони 31, І тее мовивши, в обійми ухопив 308, Пізніше короля приймавши, зажив гучної слави 280, Усяке, слухавши, само потиху плаче 321, І я, шукавши прав, пороги москалям повинен оббивати 106 і т. ін.

3. Частини мови.

136. М. Рильський часто вживає прикметника приналежності замість родового йменника, приклади див. § 69.

137. Як то бачимо в народній мові, в мові Рильського часті т. зв. короткі прикметникові форми в назовному відмінку однини чоловічого роду. Найчастіш це прикметники: гóден, голóден, згóден, жа́ден, здорóв, ко́жен, ладе́н, по́вен, повíнен, потрíбен, рад, сла́вен, займ. всяк і т. ін. Ось трохи прикладів: Такий був гóден зять 53, На те й асесор згоден 228, У нас бо жаден ксьондз голоден не буває 111, Жа́ден не збагне 45, Нахай летить здоров 150, Кожен все те зна 18, (Кожний камінець, на стінах виступ кожний 51), На все ладен піти 290, Повен двір гостей 270, Гіркої муки повен 211, Допомогти хазяйству повинен я 316, Муж повинен знать 110, Потрíбен відпочинок 137, Усякий тому рад 105, Най славен буде Шрам 189, Знає всяк, що ляже 127 — Хвалив його усякий 146 і багато т. ін. Див. приклади в § 149.

Уживається прикметник вартий, варта, варто: Тільки сміку вартий 309.

138. При порівняннях Рильський уживає *ніж*: Більша, ніж у нас 62, Пущі на Литві темніші, ніж вода, і загадливіші, аніж морські глибини 112.

139. В українській мові займенник *свій* відноситься до всіх трьох осіб однини й множини, що бачимо й у М. Рильського: Віддаси мені ти бронь свою 247, Ти хочеш дяку потеряти свій 150, хоч може бути й форма архаїчна: Коли б я дочекав над захід літ моїх б (ліпше: своїх).

140. Характерною ознакою української мови є часте вживання т. зв. давального етичного *собі*; частий він і в мові Рильського: Сиву бороду собі спокійно гладив, Ідеш собі в садок 63, А той собі замовк 67, Асесор з Ревнтом снують собі по хаті 95, А він собі вжива табаки 110, Старенький дримає собі край столу 154, Пригадую собі 183, Я жид собі простий 192.

4. Відмінки.

141. Родового (а не знахідного з прийменником) відмінка часу — стародавньої ознаки нашої мови — частенько бачимо в „Пані Тадеуші“: Захист од відгуків, що віють звідусіль пори осінньої 10, Усе це в книгах ви свого часу найдете 89, Лівий спить бабак зимової пори 99, Шапку сонячного дні вгорі зав'язують 164.

142. Родовий наближення без прийменника *до* знаний Рильському, хоч і рідко: Посад доскочивши 82, Чола доторкнулось 100, Несподівано діткнувся струн дзвінких 320, у цих таки випадках може бути й *до*: До хвоста йому не доторкнулись 141.

143. В перечних реченнях (коли в *не*) предмета ставимо тільки в родовім відмінку: Не знає світу, не знає звичаїв 134, І люльки не любив 144, Не забули справ 148, Не знав своєї тємниці 313, Слави не шукав 284.

144. Оці прикметники вимагають по собі предметів в родовім відмінку: Кабан же тигра в артий 206, Тільки сміху вартий 303, Не півний був себе 241, Півен спогадів 100, Таких же повен гадок 148, Повен запалу і чесної одваги 178, Німої повен муки 225, Повен радості 320, Сповнена тємної тривоги 250. Про повен чим див. § 152.

145. Оці дієслова вимагають по собі предмета в родовім відмінку: А він собі вжива табаки 110, Радости зажити 63, Герой табаки заживає 110, Зажив гучної слави 280, Щоб чести доказати 243, Набути слави 134, Наливаючи вина йому до чаші 147, Хитрощів научений давно 172, Пильнують дрібниць 142, Потрави подано останньої давно 93, Потрав наставлено 302 і т. ін. Чекаючи чого (а не *на що*): Чекаючи незнаного чогось 250, Зважився чекати мене 257. Шукати чого (а не *за чим*): Іде, шукаючи грибів або ягід 99, І я, шукаючи прав, пороги москалям повинен оббивати 106, Писаря ще треба пошукати 307.

146. Уживання родового однини неживих речей замість знахідного дуже часте в М. Рильського, як і в літературній мові взагалі: Вуса покрутив 323, Узяв годинника 94, Зопалу знявши меча 201, Взялись меча преславного оглядати 308, Є кому віддати мого меча 309, Бере меча до рук 320, Надіти встиг мундира 296, Казав йому ножа мисливського гострити і обдивитись нас 94, Ножа прикладши

до руки 218, Возному казав папера проковтнути 172, Добував папера з пазухи 173, Пропонував розглянути проєкта 256, Процеса виграно 195, Хтїв шляху вкоротити 74, Обітре штика 236 і т. ін.

Звичайно, в такім випадку маємо й просто знахідний: Ще не зав'язано мені навіки світ 312, Докінчує полонез 325 (треба: полонеза) і т. ін.

147. Українська мова кохається в формах давального учасництва (*dativus commodi* або *incommodi*), дебо — коли відбувається щось на користь чи на шкоду якійсь особі, то назву тієї особи ставимо в давальнім відмінку без прийменника (на питання кому?). У Рильського таких форм дуже багато: Вояці шабля тонка 6, Нема свободі вороття 11, Ти культурі ворог 25, Це жертва на вівтар отчизні, горем повній 106, Тут серце одійшло самотній Телімені 216, Обійми небові розкрила у півсні 200, Обличчя Рикову захмарилось журбою 239, Легко щастя нам людині одібрать 264, Потемніло враз тоді мені в очах 121, Сльози бризнули з очей йому перлові 258, Чому не упадуть йому високі стіни на лису голову 270, Змінила погляди йому на нову путь 178, Він близький їй сусід 61, Одною лапою держиться їй за спину 237, Звелю тобі спалити дім 241 і т. п.

Форми з прийменником не такі часті: Не зовсім ясна була для неї (= їй) сцена 137, Зрадником не був для рідного я краю (= рідному краї) 277, Обітницю даю для тебе (= тобі) 247, У нас (= нам) для цього єсть ведмідь 147, Янкеля синка повила у мене (= мені) Сура 192 і т. ін.

147а. Рильський часто вживає давального приналежності (замість родового) на питання *кому-чому, чий*: Свідком був і я такій пригоді 126, Прийшов кінець і довгій їх злобі 129, В його словах розмові цій причина 185, Покладім цій справі ми кінець 185, Була на лисині йому при ямі яма 49, Над головами їм комета сунеться 209.

148. У безпідметових реченнях при дієйменнику залежний від нього предмет у давальнім відмінку: Колиб од поспіху не статися біді 85, В гнізді єдиному не жити двом орлам 310. (Кінець буде).
Іван Огієнко.

Читачу! Не доводь свого єдиного науково громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

УКРАЇНА В БАЙКАХ ГЛІБОВА.

Автори дотеперішніх праць про байки Леоніда Глібова звертали передовсім увагу на суспільний і ідейний бік справи, крім хіба Бориса Грінченка та проф. Миколи Зерова,¹ що спинилися теж при мистецьких засобах і досягненнях цих байок. Та проте досі не підкреслено як слід великого патріотизму Глібова, що відбився в його байках. Стверджено тільки, що він українізував байкові сюжети та переносив місце дії в Україну. Є це вірне помічення, хоч і є дуже особливі винятки.

Акція байок Глібова проходить в Україні. Яка ж ця Україна Глібова?

Найяскравіше це пізнати на перерібках Глібова з байок Крилова, бо порівняльний матеріал кидає багато світла на цю справу. Для прикладу можна б подати байку Глібова „Бджола і Мухи“ перероблену з Крилова „Пчела и Мухи“. Фабула відома: мухи збираються летіти в чужину, мовляв, там краще жити, а бджола таки прив'язана до рідної сторони. Криловське:

„Им на сказали попуган
О дальних сторонах большую похвалу“,

цебто вповні об'єктивний висказ про чужину, Глібів переробив на вповні суб'єктивний:

„Хтось мухам набрехав,
Що на чужині краще жити“.

Тут із місця підкреслено ставлення авторове до батьківщини й чужини.

У Крилова мухи нарікають на свою землю, де їх скрізь гонять, де придумали для них скляні засідки, де полюють на них павуки. Чогось такого не міг написати Глібів. Це була б у його розумінні майже зневага батьківщини. Він виходить із цих труднощів дуже просто: його Мухи, замість ганити батьківщину, хвалять чужину:

„Покиньмо, кумо, Україну —
Та помандруймо на чужину,
Аж до веселих тих долин,
Де доля кращая вітає,
І, може, плаче, нас ждучи...
Зими там, кажуть, не буває —
Гуляй, безпечно живучи!“

Скрізь, де треба чи можна, автор позначив, що дія проходить в Україні, і то звичайно словами гарячими, повними чуття:

¹ Л. И. Глѣбовъ: Бюграфическій очеркъ М. Загирней и Б. Гринченко. Черниговъ, 1900, 8°, 2 + 48 ст.

М. Зеров: Аполог в українській літературі XIX—XX в. (про Глібова ст. 44—59) в книжці „Байка і притча в українській літературі XIX—XX в.“. Вибір. статті і примітки М. Зерова. Харків, 1930.

„— Шкода! Я рідну Україну
Не проміняю на чужину!“

відповідає бджола ледачим мухам. Ця ж сама нотка бренить і в моралі цієї байки:

„Я про охочих до мандрівки
Давно сказати хотів:
Хто дома зледащів,
Тому не жаль домівки“.

Тут же й пригадує на світлу традицію прив'язання до рідної землі, що виростає з давніх іще віків. („Діди мовляли їм колісць“).

Часом дія байки вимагає чогось іншого: вимагає представити якусь злу країну, де зле живеться, як от тому вовкові („Вовк та Зозуля“):

„... що жить йому погано,
Не з'їсть, не засне допуща;
Що вік його минає марно,
Що треба кращого шукать собі життя“...

У байці Крилова („Вовк и Кукушка“) Вовк вибирається до мітичної країни вічного щастя, до Аркадії:

„О, я прямехонько иду
В леса Аркадии счастливой.
Соседа, то-то сторона!
Там, говорят, не знают что война;
Как агнцы, кротки человеки,
И молоком текут лишь реки;
Ну, словом, царствуют златя времена!
Как братья, все друг с другом поступают:
И даже, говорят, собаки там не лают,
Не только не кусают“.

Глібів відкидає всі класичні акцесорії: Аркадію, золотий вік. Для нього єдино щасливий край на світі — Україна. Вовк вибирається туди зо свого злого краю, куди автор переніс дію:

„Попхаюсь, сердце, на Украину —
Хороша, кажутъ, сторона:
Життя таке, що на!
Там люди не страшні: шанують, привітають;
Собаки там нікого не займають, —
Живи як хоч, де хоч ходи,
Не сподіваючись бід“.

А коли й трапляються часом в Україні лихі люди, то це саме такі Вовки, що прийшли з чужини й принесли з собою свої „вовчі ворони“, як каже Глібів.

Самозрозуміло, що й мораль байки звертає Глібів просто до своїх рідних:

„Не забувайте, земляки:
Є й між людьми такі вовки, —
Про других — де тобі як вють,
А сами ж лихо діють“.

На кожному кроці видна щира ідеалізація України, а далі ідеалізація українців: вони скрізь „добрі люди“ („Мірошник“ і ін. байки). Глібів називає українців козаками. Всі козаки — це високоблагородні, добрі й чесні люди. „Оттут не козаки живуть — поганці“ каже Лисиця Вовкові й цим підкреслює, що в їх сторонах нема добрих людей, а самі лихі, поганці („Вовк і Лисиця“). Козаків окреслює Глібів прихильними епітетами, як наприкл.: „хороший козак“ („Хмелина і Лопух“). До цих постатей нав'язує Глібів своє козакофільтство, наприклад у представленні „Будяка“, де можна знайти навіть натяки на історичну місію Запоріжжя — обороняти Україну перед татарами й турками:

„Я, серденько, не проста штука.
Я — степовий козак!
Мені колючка, не шаблюка,
Щоб ворогів страшить,
Щоб всім було спокійно жить“.

Навіть коли Глібів протиставить „людям“ — „панів“, як у байках „Мірошник“, „Лев та Мпша“, „Вовк і Ягня“, то це не має абсолютної соціальної вартости й значення. Бо коли зважити, який національний склад цих верстов ув Україні, які були пани, а які „люди“, то коли вчитатися в байки Глібова, виходить, що й тут національний момент має своє місце.

Про любов до України свідчить і те, що Глібів домагається від усіх чинної служби Батьківщині. Навіть за спаленням гаєм жалкує поет, якраз тому, що він уже „краю рідного не веселить“ („Огонь і Гай“).

Із байок пізнаємо Глібова не тільки як талановитого байкаря, не тільки як маляра краєвидів України, поета українського побуту, тонкого лірика, чи врешті людину високої етики, а й великого патріота, що вмів навіть у такому мало відповідному до того жанрі, яким є байка, проявити стільки щирого почування до Батьківщини.

В світлі таких помічень інакше виглядає те, що названо „народництвом“, чи навіть хлопоманством. До народників зачислено теж Л. Глібова.

Визволення кріпаків, народня освіта, письменство — так, усе те було. Але тим не вичерпуються всі прояви українського життя в 1850-их і 60-их рр. Бо це були тільки засоби, ціллю була національна справа, патріотизм, визволення.

Звідеи й у байках Глібова поза малюнками побуту, козаків, українського краєвиду криється щось більше.

Львів

Євген Ю. Пеленський.

НАЙКРАЩІ ХВИЛИНИ МОГО ЖИТТЯ.

Мої спомини про Кам'янецький Університет.

Побут мій у Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті був досить короткий. Оці спомини відносяться вже до часів повстання Університету й заснування Сільсько-Господарського факультету.

Перший раз вступив автор цих рядків у мурі Університету в день його відкриття — 22. жовтня 1918 р. По відчитанні грамоти Гетьмана Скоропадського про заснування Університету, Ректор Університету проф. д-р І. Огієнко виголосив надзвичайно врочисту промову, й подав докладно історію організації Кам'янецького Університету. Було багато гостей. Настрій був велично врочистий. У тім першій, широко публічному виступі, наш Ректор показав себе надзвичайним організатором.

В вересні 1919 р., на мою просьбу, прийнято мене, як молодшого асистента при кафедрі Ентомології Сільсько-Господарського факультету.

Будинок С. Г. факультету, де була раніш двокласова церковна школа, тоді ще зовсім не виглядав на наукове заведення. Порожні стіни, вбоге урядження відчувалося на кожному кроці.

Мені доручено провадити практичні вправи з студентами Сільсько-Господарського й Фізично-Математичного факультетів з ділянки Ентомології. Студентів було багато, ходили точно, й пильно віддавалися науці в своїй вищій школі. Для вправ треба було рисувати таблиці, приготувати приладдя до секцій і мікроскопів. То одного, то другого бракувало. Спочатку приладдя було примітивне й невістарчальне, але треба признати, що ніколи наш Ректор не відмовив в асигнуванні потрібних сум на закупню хоч би й дорогих речей для С. Г. факультету. Пізніш, на припорушення Ректора, я закупив у Києві кілька найліпших, сильно побільшаючих мікроскопів.

Будинок С. Г. факультету знаходився досить далеко від головного університетського будинку, де мешкав Ректор проф. І. Огієнко, але й тут його можна було часто бачити, вічно рухливого й ділового. Він давав різні поручення нашому деканові, й цікавився працею кожного професора. В кабінеті Ентомології цікавився Ректор поступом нашої праці, при чому його око не оминуло й граматичної помилки на одній моїй таблиці.

Позатим Ректор делікатно давав нам, молодшим, відчути потребу помагати іншим українським школам й брати участь у громадянській роботі. Майже кожний із нас десь посвячував решту свого вільного часу. Пригадую собі, що асист. Вікул і я вчили в середньотехнічній школі (дир. був В. Злотчанський) 4 год. тижнево, обидва ми належали до старшин Українського Клубу. Крім того, автор цих рядків учив зоології в комерційній школі, працював у Музею Губерніяльного Земства, який своїм природничим відділом міг би конкурувати з телеграфними музеями в Львові, а також у видавництві „Правобережна Філія Катеринославського Видавництва“.

На С. Г. факультеті був я кілька місяців. З причин, що на тому

факультеті був мій брат Сергій і я йому підлягав, а могли б думати про якісь для мене протекції, звернувся я, за згодою Ректора, до Ради Фіз.-Математичного Факультету з проханням прийняти мене за асистента на той факультет. В квітні 1920 Рада Професорів цього факультету вибрала й іменувала мене асистентом Фіз.-Матем. факультету, при кафедрі Зоології й Зоотомії в заслуженого проф. й декана Петра Бучинського. При тій же кафедрі були ще два асистенти: Юрій Русоз, (другого не пригадую). Обидва перебули короткий час. Тут, під рукою досвідченого професора, що мав багато друкованих наукових праць (понад 600), працював я цілими днями, без перерви, аж до мого арештування більшовиками, а потім виїзду за кордон 15. XI. 1920 р.

На тім факультеті частіш зустрічався я з Ректором проф. І. Огієнком, і ця особа викликувала в мене подив своєю працьовитістю, солідністю й організаційними здібностями в кожній ділянці.

Поминувши те, що Університет просто блищав чистотою й порядком, всюди відчувалося тверду руку господаря-Ректора. Він заглядав у кожний кутку, і від усіх вимагав солідної праці.

Коли молода професура зорганізувалася й мене обрали головою, а М. Вікула (помер 1935 р.) секретарем, й ми обидва явилися до Сенату Університету, то тут я мав ще більшу нагоду пізнати великий розмах праці проф. І. Огієнка, як голови Сенату. Той розмах не був вислідом якоїсь натури „широкої руки“, але походив від людини, що розуміла потреби науки, й усе, що говорила, було глибоко обдумане, а головню — можливе до виконання в наших тодішніх умовах.

Проф. Огієнко — був це Ректор з творчою, організаційною силою, що зміг сам робити й змусити інших робити, а зроблене перевіривши.

Таких людей було так мало в час творення Нашої Держави. Коли б їх було більше, напевно мали б ми сильно зорганізовану й загосподаровану власну державу...

На жаль, бурхливі часи, війна з більшовиками, непевні часи, не дали можности розвинутися Кам'янець-Подільському Університетови так, як того хотів і напевно довершив би його перший ініціатор, основник і витривалий, небуденний робітник — перший Ректор проф. І. Огієнко.

Перед приходом більшовиків в 1920 р. Сенат Університету, за головуванням Ректора проф. І. Огієнка, зарядив, хто мусів виїхати, а кому треба лишитися. Сам Ректор передав свій уряд проф. Хведорову, і виїхав з урядом, як Міністер Освіти. Частина професорів теж виїхала, решта залишилася, — лишився й я.

Наукова праця в Університеті, в часі Молодої Української Держави, була інтенсивна. Видано цілий ряд наукових творів, і кожний, у міру своїх сил, працював над собою й для збагачення української науки.

З відходом Української Влади, професори майже цілий день перебували в своїх робітнях і віддавалися виключно науці.

Більшовики зайняли Кам'янець-Подільський у перших днях серпня 1920 р. Зразу призначили комісаром Університету студента А. Волянського, а секретарем Ради Професорів студента В. Мізьна.

Вони перевели реєстрацію всіх, хто залишився в Університеті, і видали нам нові посвідки, з серпом і молотом на печатці, такого змісту: „У. Р. С. Р. Б. Н. О. Комісар Кам. П. Укр. Універс. 20 серпня 1920 р. Засвідчується, що такий то є асистентом Фізико-Матем. Факульт. і тому він, як служачий радянської установи, а також і його сім'я, не підлягають примусовим роботам, квартира, майно й продукти, належні (таким то), звільняється від ревізій. Комісар Університету А. Волянський, Секретар Ради В. Мізін“. На округлій печатці: „Б.-П. Укр. Унів. Вища Школа Укр. Рад. Соц. Республіки“.

За кілька днів вийшов обіжник, яким дозволено вписатися з Університет молоді, що мала тільки 6 клас гімназії, а за особливі заслуги й з 5 кл. освітою. Ця новина до глибини душі обурювала й виводила з терпеливості нашого декана, старого професора. До Сенату повноправними членами ввійшли представники студентства й служби. Щодня приходили нові зміни, які нас пригнічували.

В одну з перших субот вислано увесь персонал університету на примусові роботи, хоч на посвідках було написано що інше. Ми замітали між шинами на залізниці й вивантажували вагони. Користи великої з тієї роботи не було, а праця в Університеті виходила з нормального бігу. Що далі було, не знаю, бо вільним я перебув тільки кілька днів, — впочі 10 вересня 1920 р. мене арештовано й відставлено до Чека, а потім до тюрми.

На цьому місці мушу ще ствердити, що в Кам'янецькім університеті панували дуже симпатичні відносини між старшою й молодшою професурою й іншим персоналом. Доказом того є факт, що коли мене ув'язнили, ходили до Чека й просили випустити мене на волю: старий декан проф. П. Бучинський, родом поляк, проф. М. Хведорів, тодішній тимчасовий Ректор, доцент інж. Федорович, асистент Вікула і слуга з зоологічного кабінету. Ходити тоді до більшовиків не було річчю, приємною й безпечною, особливо в той час, коли вони Університет уважали за кубло контрреволюції.

Від тих часів минуло 16 літ. Що там робиться тепер, докладно не знаємо. Ми, колишні співробітники Ректора Огієнка якось інстинктивно гуртуємося коло його особи, і хоч старіємося, а все ж таки віримо, що він ще покличе нас до дальшої праці в його Університеті.
Дай Боже! Леонид Б а ч и н с ь к и й.

Перемишль.

Читачу! Не доводь свого єдиного науково громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття й зараз таки заплати свій борг!

М. П. ВАСИЛЕНКО Й ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.

У.

До обсягу історіографії належать властиво й праці Василенка, що стосуються окремих історичних пам'яток та їх видання. Ці його праці в значній частині торкаються історично-правних тем, над якими Василенко працював досить багато. Займаючись переважно суспільними відносинами та адміністративним устроєм Гетьманщини, Василенко досліджував також і питання правні; але й тут він ставив собі здебільшого історіографічні завдання, або ж обмежувався загальними вказівками. Василенко не один раз — особливо в останніх роках — звертав увагу на невідрадний стан науки історії українського права. Ця наука — писав він р. 1928 в Ювілейному Збірнику М. С. Грушевського — „розвинута й досліджена мало. Головні питання її ледве зачеплені науковим дослідженням. Джерела її докладно не з'ясовані, не вивчені, не вичерпані“. Як на приклад цього, Василенко вказує на „Права, по которымъ судится малоросійскій народъ“⁶⁶. Їх ще 1879 р. видрукував проф. О. Ф. Кістяківський і тим вивів із забуття, але дослідження цього пам'ятника ще й досі не пішло вперед і не вийшло за межі його зовнішньої історії, хоч цей пам'ятник заслуговує уваги. Та сам Василенко не переводить досліді над цим пам'ятником, і не вичерпує теми. Його стаття про „Права“, загалом коротка, — він тільки звертає увагу дослідників на цей пам'ятник.

Так само досить загальною є й праця Василенка про „Суд і розправу“ Чуйкевича⁶⁶. Цей пам'ятник Василенко вважає „початком української правничої літератури“. Головний інтерес праці Чуйкевича, на думку Василенка, в тому, що вона перша виявляє нам правничі погляди українського діяча XVIII. ст.; крім того, вона містить чимало історичних вказівок для історії українського суду XVIII. ст. Василенко розглядає тут окремі частини праці Чуйкевича, користування нею в юридичній практиці. Він тої думки, що ця праця складена „для загальної потреби“, а не спеціально для гетьмана Розумовського (як думав Д. Мілер). Праця Чуйкевича інтересна ще й тим, що вперше ставить і обґрунтовує питання про заведення в Лівобережній Україні статутів шляхетських судів. Щодо часу складення її, то Василенко приходить до висновку, що вона ціла зложена не раніш 1758 р.

Спеціально займався Василенко ще й Запискою Г. Н. Теплова про непорядки в Малоросії. Його студія про це появилася ще 1911 р. в „Записках“ УНТ в Києві. Там він подає дещо й про самого Г. Теплова. При чому питання про те, чи був Теплов побічним сином Ф. Прокоповича, чи ні, — не вирішус. Записку Теплова вперше видрукував П. Куліш у другому томі „Записок о Южной Руси“, але видрукував її там певною — з пропускками. Василенко подає од своєї статті повніший, ніж у Куліша текст цієї Записки. Він розходитьсь і з Кулішем, і з Костомаровим у погляді на Теплова. Куліш був за-

⁶⁶ Записки НТШ, ч. 138—140.

хопдений і особою Теплова, і його Запискою — ідеалізував відносини Теплова до України. А. М. Костомарів уважав Теплова просто „истиннымъ другомъ Украины, любившимъ ее болѣе, чѣмъ гетманъ и полковники... человекомъ искреннимъ, проникнутымъ любовью къ народу, правдѣ, къ законности, къ общему благу“. Василенко всупереч цьому вважає, що Теплов без сумніву ворожий був до України і її народу. Василенко виразно схилився до поглядів М. Максимовича і М. Ригельмана, які доводили, що Записка Теплова, як історичне джерело, не має значення. Зате ця Записка, на думку Василенка, має для історика великий ідейний інтерес, як офіційний памфлет, що мав на меті посунути державну політику в напрямі знищення автономного ладу Лівобережної України. Записка Теплова — каже Василенко — допомогла угрунтованню того тенденційного бюрократичного погляду на Україну, який врешті привів до знищення автономного малоросійського устрою, до знищення переходів селянства й до його закріпачення та до заведення російських порядків. Василенко припускає, що Записка Теплова не пройшла без сліду при утворенні поглядів П. О. Румянцева на автономний устрій України. Що до часу її написання, то Василенко думає, що її складено не раніш 1757 р. (на це вказував і М. Максимович); Василенко вважає правдоподібною думку С. Соловйова, який відносив записку Теплова до вочатку царювання Катерини II.

В значній мірі правничими були й ті матеріали — джерела, що їх видавав Василенко. Археографічні заслуги Василенка досить значні, хоч виконана ним на цьому полі праця розмірно й невелика. Найголовніше археографічне видання М. Василенка було „Геральдное слѣдствіе о маестностях“. Він розпочав його ще в 90-их рр., по рукописах бібліотеки О. Лазаревського, і своєю працею властиво продовжив видання Лазаревського цього дорогоцінного пам'ятника. В 1892 р. він видав Ген. слѣдствіе о маестностяхъ кievського полку 1729—1730 рр., в 1893 р. теж гадяцького полку, в 1901 р. ніженського полку і нарешті в 1909 р. чернігівського полку. Перед цим останнім він р. 1902 видав іще дуже важну збірку матеріалів — „Экстракты из Указов, инструкцій, учреждений и пр. 1786 г.“

На жаль, цих археографічних видань Василенка в Празі мені не пощастило знайти й я не можу належно оцінити працю Василенка, як редактора-видавця джерельних матеріалів. Але беручи на увагу історичне значення цих пам'яток і деякі рецензії з приводу їх видання, мусимо признати великі заслуги Василенка перед наукою саме в галузі археографії.

Пізніш, уже в академічний період своєї праці, Василенко опублікував ще дві збірки матеріалів — до історії Лівобережної України та українського права XVII. і XVIII. вв.⁶⁷ та перший том „Матеріалів до історії українського права“.⁶⁸

⁶⁷ „Український Археографічний Збірник“, т. I. 1926 р.

⁶⁸ Київ, 1929 р.

Як раніш із приводу історії українського права, так і тепер Василенко завважує, що „питання про матеріяльне, цивільне, кримінальне та процесове право, що діяло в Гетьманщині в XVII та XVIII вв., належить до найменш з'ясованих та досліджених в історично-правничій літературі, хоч ми й маємо, каже він, цінні та ґрунтовні праці з галузі історії права — О. Ф. Кістяківського, О. М. Лазаревського, Д. І. Багалія, І. В. Теличенка, Д. П. Мілера та інші.“⁶⁹

У цій же передмові до першого тому Матеріялів до історії українського права Василенко дає огляд судівництва й права Гетьманщини (таких установ, як Малоросійська Колегія, Генеральний суд тощо) і тих основ, на яких це судівництво переводилося (як універсали, Рѣшительные пункты і т. інш. Спеціально ж у цій передмові вивисяє Василенко зростання впливу російського права на Гетьманщині.

В першому томі Матеріялів до історії українського права Василенко помістив м. ін., такі пам'ятки: Універсали ген. військ. канцелярії щодо судів (фр. 1722—23), Інструкцію судам 13. VII. 1730 р., Процес краткий приказний, виданий при резиденції гетьманській 1734 р., Суд і розправа (Ф. Чуйкевича), виписка з книги статута артикулів..., Краткий свод статута, короткий покажчик магдебурського права по книзі „Порядку“, екстракт із книги Статута прав малоросійських і інші. Василенко, як редактор цих матеріялів, розбирає тут окремі пам'ятки права, різні списки їх, вивисяє спірні питання, шпир., щодо часу повстання окремих пам'яток, їх джерел і т. ін.

Друга збірка джерельних матеріялів, що видав Василенко в першому томі Укр. археографічного збірника (1926 р.), містить 65 різних документів. Вони торкаються історії Києва початку XVII ст., індукції та елекції, цехів та цехового устрою, виборів полкової та сотенної старшини, гетьманування К. Розумовського, судівництва і інші. У цій же Збірці Василенко опублікував і дещо з паперів Г. А. Полетики, важне, на його думку, для того, „хто остаточно вирішатиме питання, чи можна вважати Г. А. Полетика за автора Історії Русов“.

В цілому ж ця збірка випадкова. Складається вона з різноманітних документів, які Василенко під час своїх наукових студій копіював. Самі по собі ці документи дуже цікаві, і на них — як це відкреслила й критика⁷⁰ — довго ще посилатимуться дослідники. Але ж видання цієї збірки не в усьому задовольняє вимоги археографії. Як признається і сам Василенко, треба було б проробити нову перевірку роботи по архівах, а документи списати цілком наново. Щоб оцінити той чи той документ. — слушно завважує В. Романовський — іноді треба поставити його в зв'язок з іншими документами тієї ж справи, або навіть цілої групи справ, звідки документ узято, зв'язати його з цілим діловим фондом, критично його перевірити. Ак. М. П. Василенко свідомо від цього ухилився, й відверто попередив про це дослідника. Там, де це можна було зробити, видавець робить пояснення

⁶⁹ В Передмові до Матеріялів... т. I, ст. V.

⁷⁰ В. Романовський в „Архівній Справі“ кн. 5/6, ст. 107.

про внутрішній зв'язок між собою паперів... дає пояснення, де які документи переходять... Подає літературу предмету і т. ін. В. Романовський закидає видавцеві, що він не дав зовнішнього опису до кожного акту, який він друкує. Загалом же Романовський високо оцінює заслуги Василенка, як видавця дуже важливих для історії Лівобережжя пам'яток. І Василенко своїми археографічними виданнями таки справді заслуговує такої оцінки. В своїх науково-історичних працях Василенко виявив себе найбільш історіографом. Його ж найбільші заслуги перед українською історичною наукою лежать у галузі археографії.

На полі чистої історії Василенко за 40 літ своєї наукової праці дав розмірно мало та й з того ще значна частина стосується історії права. Свої історичні студії він почав публікувати ще в 90-их рр., але фактично аж до останнього десятиліття, як історик-дослідник, не дав нічого солідного. Навіть у своїх більших статтях (як напр. „Первые шаги по введению положений 19. февраля 1861 г. въ Черниговской губерніи“⁷¹ або „Крестьянскій вопросъ въ Юго-западномъ и Сѣверо-Западномъ краѣ при Николаѣ I и введеніе инвентарей“⁷²) Василенко не дає нічого особливого. Ці праці, для яких автор докладно використовує й джерела й літературу, мають більше ювілейний, ніж дослідницький характер.

Свою студію про заведення на Чернігівщині положенія 19. II. 1861 р. Василенко написав на основі журналів „Губернскаго по крестьянскимъ дѣламъ присутствія“ за 1861 р. Повний примірник цього журналу він мав із бібліотеки О.М. Лазаревського, який сам був учасником селянської реформи на Чернігівщині й на спогади якого Василенко в цій праці посилається. В бібліотеці ж Лазаревського Василенко бачив і коректурні аркуші Положення 19. II. „на малорускомъ языкѣ“. Була ніби спроба видати це Положення в українському перекладі („здається, Куліша“). Але до здійснення цього не дійшло.

Так само не відзначаються особливою оригінальністю й дві, ніби синтетичні, праці Василенка з української історії. Першу він умістив ще р. 1899 в т. 55 Енциклопедичного словника Брокгауза-Ефрона: „Історія Малоросіа“ та „Нариси з історії західньої Русі та України“, що вийшли окремою книгою (Київ 1916 стор. XII + 589). З приводу них зауважимо, що обидві вони опрацьовані як складові частини загальної російської історії. В Енциклопедії Брокгауза-Ефрона Василенкова Історія Малоросії вміщена під гаслом „Росія“, а з приводу Василенкових „Очерков по історії Західної Русі и України“ у звіті університету Св. Володимира читасмо, що вони мали бути доповненням до „русской исторіи“, видаваної за редакцією проф. М. В. Довнар-Запольського.⁷³

Правда, в передмові до цієї книги Василенко в 1915 р. зголо-

⁷¹ „Кіевская Старина“, 1901.

⁷² Великая реформа, т. IV, 1911 р.

⁷³ „Университетскія Извѣстія“. 1913, № 11.

шується до схеми М. Грушевського, — вважає вихідним пунктом для історії українського народу Київську Русь, що історія українського народу до 1654 р. являється цілком відособленою від історії московської держави. Але на ділі Василенко подавав українську історію значно ампутованою, починаючи її тільки з передкозацьких часів.

У своїх Нарисах — як уже було сказано — Василенко виявляє велику історіографічну докладність і певну майстерність викладу, але оригінальних висновків автора ця найбільша Василенкова книга не містить. Автор тут рівняє чужі погляди, і в цій конфронтації ніби перевіряє їх; сам же він здебільшого прихильється до поглядів когось із попередніх дослідників. Досить перечитати ті уступи з його Нарисів, де він говорить про Києво-Могилянську Колегію (стор. 96), або пояснює боротьбу П. Могили з Бопинським (стор. 106), чи оцінює діяльність кн. Дмитра Вишневецького (стор. 164), і т. д., щоб побачити, оскільки Василенко небагатий на оригінальні висновки.

Значно багатші з боку дослідницького студії Василенкові з років його праці в УАН. Це здебільшого історично-юридичні розвідки, опубліковані в різних академічних виданнях.

В 1923 р. в першому томі „Записок Соц.-Економ. Відділу“ УАН появилася розвідка Василенка про Крем'янецький ліцей і університет Св. Володимира, в якій автор вияснює відносини між цими двома установами в час заснування університету Св. Володимира. Ця праця, для якої автор використав деякі польські джерела, а головню офіційні джерела російські, як і архівні справи Університету Св. Володимира, цінна не тільки для історії київського університету, а й для історика освіти в Україні XIX. в. взагалі.

Василенко вияснює історію заснування волинської гімназії в Крем'янці (1805 р.), справу перетворення її в ліцей (18. I. 1819 р.), внутрішнє життя ліцею в 1820-их рр. і нарешті перетворення ліцею на університет. На основі своїх дослідів Василенко приходить до висновку, що крем'янецька гімназія, а потім перетворений із неї волинський ліцей ніколи не були скасовані. Він існував навіть і в рр. 1830—32, коли було польське повстання й коли були понищені в краю школи з польською викладовою мовою. В цей час в ліцеї тільки тимчасово припинялося заняття (і то внаслідок холери!). Про скасування ліцею взагалі не було навіть і мови; зате виникло й було вирішене питання, щоб перенести його до Києва. Ліцей залишився осторонь від повстання 1830 р. і його легальність щодо російського уряду ні в чому не була порушена — він мав навіть офіційний захист. Переведений в р. 1832—33 до Києва, волинський ліцей зберіг своє майно, особовий склад і навіть учнів. В 1833—34 р. ліцей був перетворений в університет.

В 1925 р. в „Україні“ (кн. VI.) появилася стаття Василенка про П. Полуботка, написана з нагоди 200-літньої річниці Полуботкової смерті († 29. XII. 1724). Василенко розглядає звістки про П. Полуботка в джерелах і літературу про нього. При чому він вважає, що „досі монографія Лазаревського являється головною для її нападів справи Полуботка й подій, із нею тісно зв'язаних“. Різницю в поглядах

істориків на Полуботка Василенко пояснює тим, що „дослідники надавали справі Полуботка переважно біографічного характеру“, в той час, як, на думку Василенка, „оцінюючи роль й значення Полуботка в історії України, центр ваги треба класти не на його біографію, а на той хід і розвій історичних подій і відносин, який врешті затагнув до себе й Полуботка, і справі його надав ширшого значення, ніж його особисті домагання й класові інтереси“. Виступ Полуботка Василенко розглядає, як прямий результат економічних і суспільних відносин в 1720 рр. в Україні.

В своїй статті про Полуботка Василенко досить докладно розглядає економічну й державну політику Петра I. щодо України після Полтави. В нього це вихідна точка до розуміння справи Полуботка. На основі своєї аналізи Василенко приходить до висновку, що „боротьба Полуботка й генеральної старшини проти Малоросійської колегії набувала не вузько класового, а, так би сказати, державно-класового характеру“ (ст. 105). „Боротьба з Малоросійською Колегією — була боротьба за владу“. В цій боротьбі старшина мала проти себе народні маси. При таких умовах Полуботок провалився, як перед тим провалився й Мазепа, за яким також маси народу не пішли.

Василенко вясняє протилежність інтересів старшини contra поспілства й козаків, та політику роз'єднання й загострення цих відносин, що її провадив російський уряд²⁾. Народні маси — каже він — зовсім байдуже ставилися до тієї політичної боротьби, яка велася в 1720-х рр. в Україні. В деяких випадках, не тямлячи того, що роблять, українці самі допомагали російському урядові провадити централістичну політику в Україні“ (ст. 107). „Російський уряд добре зумів розпалити класову ворожнечу в Україні й використати її для знищення українського автономного устрою“ (ст. 108).

Василенко вважає, що П. Полуботок „був син свого часу, і, безперечно, син видатний. Смерть Полуботка не внесла нічого в хід речей, але вона, без сумніву, вирвала з життя безперечно енергійну людину, людину великої волі й видатної серед української старшини сміливості. Для своєї боротьби він усе ж таки умів з'єднати розпорошену старшину тих часів і вів цю боротьбу, як умів і миг. Зв'язаний старшиною, як владуючою класою, він захищав її інтереси, але значна частина їх мала й державний характер“ (ст. 108). Взгалі ж Василенко проти ідеалізації Полуботка, але й проти негативного погляду на нього як на егоїста.

Студія Василенка про „Конституцію П. Орлика“, видрукувана в 1929 р. в Москві, менш цікава. Василенко ставить у ній питання про ідеологію мазепинської старшини, й для вяснення цього розглядає договір в Бендерах з 5. IV. 1710 р. Цей договір Василенко вважає результатом перемоги старшинської верстви над гетьманом. В цій статті автор зібрав і відомості про особу Орлика. Він не погоджується з Равіною-Гавронським, який твердив, що Орлик зробив кар'єру завдяки „пролазництву й протекції“; Василенко думає, що завдяки своєму уму, енергії, талановитості й освіті. Вясняє Василенко тут і характер протекції Карла XII. над Україною, й деякі інші справи, але загальною ця стаття написана ніби не стільки для науки.

скільки для російських читачів. Він тут уживає таких виразів, як „измена Мазепы“, „изменник“ в прикладенні до мазепинців⁷⁴ (стор. 154, 157). Дивно виглядає тут у Василенка й оправдання мазепинців (ст. 154). Справді, не зовсім сподівано читати в статті українського історика в 1929 р., нпр., таке: „говоря о старшине, приставшей к Мазепе, вряд ли однако правильно видеть в них только честолюбцев. Они, ведь, поставили на карту все свои житейские блага во имя темного и неясного будущего своей родины. В их действиях нельзя стричать общественных мотивов. Государственные задачи России при Петре I. были, без сомнения, велики, но и украинский народ с его интересами был не пустое место...“.

В 1926 р. Василенко опублікував обширну історично-правну розвідку про те, як скасовано Литовського Статута.⁷⁵ На підставі архівних матеріалів Василенко виясняє в цій праці „як скасовано Литовського Статута на місцях“, особливо як поставилося до цього лівобережне дворянство. Литовського Статута для Правобережної України й для Литви скасовано (указом сенату 1840 р.) вповні — там його заступила всезбірка (свод) законів; щож до Лівобережної України, де його скасовано двома указами 1843 р., то тут було затверджено низку записок, що містили в собі норми литовського права. Вони згодом увійшли до всезбірки законів і були на Лівобережжі діючими аж до революції 1917 р. Законодавча влада — як показує Василенко — ставилася до цих норм дуже обережно.

На закінчення лишається згадати ще дві розвідки Василенка — про Територію України XVII в.⁷⁶ і про Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618—1648). Обидві ці праці в дечому зв'язані своїм змістом і обидві вони визначаються ґрунтовністю. Студія про територію України XVII ст. хоч і названа розвідкою з історії права, але є в той же час і дуже важною загально-історичною розвідкою. Автор використав для неї головню міжнародні договори XVIII ст., що визначали межі української території. Ця стаття Василенка може бути й довідковою для історика XVII в.

Свій невеликий нарис про правне положення Чернігівщини за польської доби⁷⁷ Василенко написав головню на основі *Volumina legum* а також використав і літературу (як праці Багалія, Лазаревського і інш.).

(Кінець буде).

Симон Наріжний.

Прага.

⁷¹ З українських істориків таких виразів уживав і О. М. Лазаревський.

⁷² „Записки Соціально-Економічного Відділу“ УАН, т. II—III.

⁷³ Ювілейний Збірник на пошану Д. І. Багалія. Київ, 1928.

⁷⁴ В збірнику „Чернігів і північне Лівобережжя“. Київ, 1928.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родинна драма на чотири дії.
ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Дівчина.

Теревені править,

Бо ж сказано — москаль... Пождіть ось, каже,
І не оглянетесь, як з вас усіх
Наш цар поробить москалів... Не дїждеш,
Кажу йому, бо поки й сонця світ
Козак все буде козаком. Ми маєм.
Кажу йому, полковників і військо
Козацьке, а над ними — сам гетьман:
Вони заступляться і не попустять
Зробити з нас поганих москалів.
А він сміється, вблосний, і каже.
Що цар велить полковникам усім
Вдтяти голови десь на майдані.
Ясновельможного ж четвертувати,
Бо зрадники, він каже, всі вони.
Вже, каже, не дарма покликав цар
Ясновельможного у Білу Церкву:
Там, каже, і канут їм буде всім...

Кочубеїха *(що пожадливо слухала все)*:

Так і сказав?

Дівчина.

Бже, аж слухать страшно:

Коли б це чула не від москаля,
То з переляку, мабуть би, померла,
А то — сміялась тільки...

Кочубеїха.

Та гетьмана

В Батурині нема?

Дівчина.

Москаль так каже...

Четвертувати, каже, повезли
У Білу Церкву.

Кочубеїха *(ледве втримується від захвату)*.

Йди! доволі вже...

(Дівчина виходить).

Нянька. Наговорила... Слухай ти її...

Кочубеїха *(весь настрій її перемінився, вона немов би
ожилла, а на устах заграла стримана усмішка)*.

Москаль напевне прибрав чимало...
Але... немає диму без огню.

Нянька.

Не диму — туману він напустив,
А та розвісила і вуха... Де ж пак. —
Четвертувати... Та кого! — гетьмана...
Короткі рўки у поганців!..

Кочубеїха *(розпромінена, думаючи якусь свою таємну
думу, ходить по покою)*.

Так,

- Це врешті те, чого я сподівалась.
Тут сидячи, відрізана од світу,
Під вартою і під замком. Господь
Почув мої самотні молитви...
- Нянька. Ой, Любко, не гріши! Навіщо Бога
Втручаєш ти у це пекельне діло?
- Кочубеїха. Тепер говори, що хочеш, ти —
Я навіть гнватися не буду. Знаю,
Що все була прихильна ти до нього,
До ворога мого, й не раз мов
На тебе озлістю горіло серце
За цю твою прихильність до Мазени.
Але тепер, коли його нема
Вже може і на світі, — я тепер
Прощаю всім вам, навіть і дочці,
І їй прощаю я смертельний гріх —
Зневагу проти матері своєї.
Ладна простити світові всьому:
Мені ж здавалося, що світ увесь
Був проти мене, був на перешкоді
Тамним замірам моїм. Тепер —
Минуло все...
- Нянька. Нічого не минуло:
Сиділа замкнена — сидиш і досі.
І хто знає, як довго буде це...
- Кочубеїха. Як тільки над Мазепою суд управий
Відбудеться десь там, і мій Василь
До мене вернеться в царській повазі,
А може... чом же ні?.. і з булавою.
Тоді замки сами впадуть, і двері
Розчиняться нам настіж до життя
Нового...
- Нянька. Ох, спізнилась дуже ти...
- Кочубеїха. Нехай і так, зате умру в пошані,
А не безечно так, як твій Мазена.
- Нянька. Та й мстива ж ти... І як не надокучить:
Та ж в помсті пів життя твого згоріло.
- Кочубеїха. О, так! та помста — як кохання:
Її носить в своєму серці можна
Або до скону, щоб і поховали з нею,
Або — аж поки станеться, що треба.
Я рік за роком нею все жила.
Мов найдорожчий квіт, її плекала
В душі своїй і слухної години
Чекала, щоб її пустити в чин...
Вона прийшла, година слухна тая,
І, не вагаючись, на терезі
Сліпої долі кинула я все —

Життя, повагу, честь родини
 (Вже й не кажу про добробут її),
 і от — чекаю skutків, а вони —
 Вже бачу я — якраз оті, що їх
 Бажала я...

Нянька *(понура)*: Того не знати ще.
 Кочубеїха. Ти знов, немоз зловіщий ворон. кричеш.
 Нянька. Не ворон, — розум.

Кочубеїха. Ах! нехай і так,
 Що замість skutків тих — ганебна смерть,
 Зате життя моє було завжди
 Аж надто повне, а за це, голубко.
 І вмерти можна без жалю та ремства.
 Що праведний Господь не допустив —
 Гріхи великі наші — взяти гору
 Моїй нещасній правді... Я — жила,
 Горіла, як в огні, душею й серцем.
 В своїх непогамованих бажаннях.
 Але... не жевріла ніколи гідко.
 Як мокра голубка при пляху.
 І я безмірно вдячна Господові
 За те, що дав мені на все життя
 Мету — нехай і грішну, та високу.
 Що я до неї йшла незмінно й твердо...

Нянька. І та твоя мета висока —
 Кочубеїха. Помста!..

Нянька *(гостро дивиться на неї й хитає головою)*.
 Так, помста, — знаю я... А за що, за що?
 Даруй мені, але скажу: за те.
 Що й досі ти його кохавш, Любко!

Кочубеїха *(Зупиняється, страшенно вражена)*.
 Кохаю?!.. я?!..

*(Стоїть якусь хвилину, ніби роздумуючи, далі про-
 низує гострим поглядом няньку, немов ним хоче дістатися
 до найтаємніших глибин її душі, а коли стара той погляд
 твердо витримує, вона опускає очі, стоїть так ще хвилину
 й починає знову погоджати покоєм.)*

Нянька. Стара я, няню, вже...
 О, так, кохання те, в свій час
 Не вижите тобою, обернулось
 В тобі в палку зненависть і жадобу
 Помститися й хоч тим задовольнити
 Його... Від того й ревності твої
 Й лиха злоба до рідної дочкі.
 Сама собі признатись у цьому
 Ти не хотіла з сорому й погорди
 Жіноцьких, і сама себе дурила,
 Що він... ясновельможний... перебіг

Твоєму Василеві скорий шлях
До булаві...

Кочубеїха. Авжеж, що перебіг...

Нянька. Пусте говориш, бо не булава
Мазенина тобі була потрібна,
А сам Мазена... Так!.. Життя твоє
Було б пусте без нього, а тому
Коли твоє кохання не знайшло
В нім відгуку, то ти кохання те
В таку ж палку ненависть обернула,
І все ж таки — до нього, бо без нього
Без думки повсякчасної про нього
Ти жити не змогла б!.. Коли ж оте,
Чого чекаєш ти сьогодні, — правда,
Й його покарано на смерть царем,
То все одно про нього не забудеш
Нікільки ти і тільки, замість помсти.
По всіх церквах за Божого раба
Болярина Івана будеш править
Сорокоусти й нарастаси. Й буде так,
Аж поки й на дорозі Божій станеш.
Його ненавидячи, ти кохавш,
Кохавши ж, ненавидиш його.

Кочубеїха *(весь час слухала уважно, в задумі, немов би перевіряючи в душі її слова, по хвилині відгукнула важко й тихо промовила):*

Не знаю вже тепера... може й так...

Нянька. Не „може“, — так воно було, так єсть...
Тебе я знаю, Любо, з пелюшок,
З душі, як з книги, я читала все,
І всю тебе, твій кожний погляд, рух,
Як власний свій, я розуміла
Завжди й тепера розумію.

Кочубеїха. Я сподіваюся, що Василеві
Моему ти про тев... ніби то
Мое кохання давнє до Мазени
Не говорила... Чи...

Нянька. Гадавш ти.

Що він не знав, не розумів тебе?..

Кочубеїха. Звідкіль би знав? Свою повинність шлюбну
Додержала донині вірно я
Й була йому статечною жопою
І матір'ю печалливою дітям.

Нянька. Цього замало: тілом ти була
Його, а вся душа твоя, все серце
Належали Мазені... Ти гадавш,
Вони, чоловіки, не відчують

- Цього?.. Будь певна, що він добре знав,
Але терпів, усе життя терпів...
- Кочубейха *(глибоко зітхнувши)*:
Ну, що ж чинити... над душею й серцем
Людіна не владика... То ж нехай —
Минулося вже це, і хоч на старість
І душу й серце я йому віддам.
Ні з ким не ділячи...
- Нянька *(заперечливо хитає головою)*. Цьоб не буде:
Коли судилося Мазені й справді
Старечу голову своєю схилити
Під катівську сокиру, — вір мені,
Що душу й серце він твої з собою
В могилу забере...*(Раптом починає наслухувати)*:
Ти чуєш гомін
Якийсь... гукання в сінях і в саду?..
- Кочубейха. То ж, певне, вартових переменяють...
Дівчина *(вбігає, сама не своя від радості)*.
Ой, радість же яка, вельможна пані!..
- Кочубейха. Що сталось?
Дівчина. Прийшов якийсь москаль...
Старший якийсь... гукнув на вартових
І їх забрав з собою, а нових
Натомість не поставив... Геть пішли.
Нічого не сказавши.
- (Кочубейха й нянька з подивуванням перезираються)*.
- Кочубейха *(до дівчини)*: Чом же їх
Ти не спитала, нащо це?
- Дівчина. Еге,
Спитавш... Як старший, коли спитавш
І що шоб, погано лається завжді!..
Та ж і без цього видко, що ми вільні.
Коли вже не хочять нас стерегти...
Пустіть мене тепер, вельможна пані,
До міста на часинку: так стужилась
За людьми, що аж-аж! Вернуєш я швидко.
Про все розвідаю та й вам скажу.
- Кочубейха *(хвильку роздумавши)*:
Гаразд, іди, та не барись. Гляди.
Між людьми лишнього не той...
- Дівчина *(врадувано)*: Я миттю!..
(Вибігає).
- Кочубейха *(ледве втримуючи буйну радість)*:
Що — не казала я тобі, стара,
Що до багачого кінця дійду я...
- Нянька. А я тобі і знов кажу: нічого
Ми певного не знаєм ще.

- Кочубеїха. А те,
Що варту знято, не говорить теж
Тобі нічого?
- Нянька. Та ж хіба її
Не мусіли колись прибрати геть
Однаково, що б там ні сталося десь?
- Кочубеїха (*сердито*):
Мене вже починає дратувати
Оця твоя уперта неймовірність...
Хома невірний більше віри мав
У серці, аніж ти, стара, й мені
Здається часом, що була б ти рада,
Коли б все сталося навпаки тому,
Що хочу я.
- Нянька. Чи рада б я була?..
Можливо й так, коли б не знала я,
Що гравшся ти головою...
- Кочубеїха. Як?
Чисю?
- Нянька. Василюю.
- Кочубеїха. Ти грою
Оце все звеш?
- Нянька. Безумною..
- Кочубеїха. Нехай,
Але була гра в певну: голова
За голову — і вигра, бач, моя.
- Нянька. Не знати ще.
- Кочубеїха (*спалазнувши*): Ти знов!.. Ходімо краще
Поглянемо, що діється довкола
Й дихнем повітрям чистим вже на волі!..
- Нянька. Що ж діється? Нічого, бо ж ніхто
Нічого ще не знає, хоч мусить хтось
Прийти, коли вже знято чату.
- Кочубеїха (*виходячи*): Так,
Прийти хтось мусить... (*Стає на порозі*).
Та вже йде,
Здається, хтось сюди... (*Вертається*).
Це Мотря.
- Нянька (*врадувано*): Мотря?!..
Голубонько моя...

(*Кінець буде.*)

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Похорон світських людей. Переклад проф. Іван Огієнка. Варшава, 1935, 80 ст. Прочитавши „Похорон“ у перекладі проф. Огієнка, нагадалися мені дві незвичайно гарні й надто величні сценки двох геніїв — Шіллера й Міцкевича:

Bis am Strande der Schöpfung ich lande,
Wo kein Hauch der Luft mehr weht.

Potrzeba mi lotu!
Wylecę z planet i gwiazd kołowrotu.
Tam dojdę, gdzie graniczą Stwórca i natura!

Ці чудові сценки ні в чому одна одній не уступають, одна з однією якнайтісніше лучаться, в'яжуться, й одна в одній наймогутніше, найартистичніше звершуються та по своєму виявляють справжню велич.

Саме не треба сказати про Похорон, як щодо оригіналу, так і до мистецького, повного артизму зодягнення в Огієнка... Якись дивні гордощі сповивають українського читача, що з невичерпної скарбівни його мови можна видіставати такі осяйні й мінливі перли... Тут саме собою показується, що цю мову годиться ставити на найвищому п'єдесталі, що для неї мусять і повинні створитися пригожі середовища, розвитні святині — Alma Mater, — коли культура й цивілізація людини, народів та вихвалюваного чванливого європейства не має покритися соромом, порожнявою пустомельською й фарисейства...

В Похороні Івана Дамаскина сходяться переважні, глибокі складники філософії, теології, найвитонченіші схоплення й змалювання тремтінь серця, душі, її переживань, майстерна злука потрясного, життєвого трагізму з осяйними блисками загробової певности, завірення й згармонізованого піднесення. Понура сучасність, розсипна дійсність починає вібрувати райдужними мигтіннями щасливої вічності... Надхнений творець розвернув перед нами цілу гаму зривів серця, розуму, осередніх поворушень людської істоти та Божого овияння... Століття йдуть, а цим невмирущим полихом на гробах, на могилах і катафалках кріпляться, живуть, обновлюються й незаступними сподіваннями сплітаються...

Щоб отже підійти до цього твору, треба засвоїти собі всі скарби мови, треба неодна на покладених угрунтованнях творити, додати, стінювати, зніжнити і в тотожне, або хоч подібне прибрати... Перекладчик напричуд гарно вив'язався з свого вельми важкого завдання. Прочитав я раз, двічі, тричі, й за кожним разом почував вищу й вищу естетично-артистичну та ритмічну, а до того вірну передачу... В автора помітна широка мовна культура та її широка нюянсна симфонія... Бо тільки з таким мовним апаратом можна було приступати до перекладу цього твору, щоб належно відповісти всім його вимогам. Я не знайшов нічого, що не відповідало б і не гармонізувало з маєстатним і звичним оригіналом... Барвність, кольоритність, гнучкість, звучність, ритміка, всі ці ознаки поважної, міцно настроєвої мелодійности так і переливаються й немов найвибагливішими акордами захоплюють цілу істоту читача... та змушують до глибокої призадуми... Видиться, що проф. Огієнка окрилює надто пошанна контемплация супроти рідної мови, що він таки цілою душею поринає й увіходить у найсутніші її таємниці й тонкості... Маю враження, начеб спинався по ступенях угору й видіставав зачаровані пишноти. Взагалі його мовні старання, мовна запобігливість і посьвятність серед безвідрадных умовин овияні якоюсь величною містикою... А щоб не бути голословним, наведу дещо з неоціненого прощання:

„Підійдїть, останнє привітання віддаймо, браття, померлому, дякуючи Богові, що він відійшов від родини своєї, й до гробу по-

¹ Цитую з пам'яті, бо така доля „священника з провінції“, а ще на п'ятьох моргах...

спішав, не дбаючи вже про марноту й про сильно пристрасне тіло. Де ж тепер рідня та ті друзі? Ось розлучаємось. Щоб його упокоїти, Господу помоліться!

Усі частини тіла бачимо тепер як зайві; що недавно ще рухомі були, всі недіяльні, мертві, нечуткі: очі зайшли, ноги ізв'язані, руки нечинні, і слух із ними; язик мовчанкою замкнений, до гробу передається. Поправді, марнота все людське!

Обмежуйтеся на цьому, бо все інше треба читати, щоб розкошуватися й користати з розкритої скарбівні...

Радіти нам, бо матимемо теж „Переклади з Євангелії“. Гарний зразок поданий в останньому числі „Рідної Мови“: Притча про блудного сина.

Щасти Боже!¹

о. Юрій Кміт.

Видання Української Академії Наук за 1935-ий рік. Каталог видаць Видавництва Української Академії Наук за січень-червень 1935-го року. Видавництво УАН. Київ, 1935, стр. 52. 16^с. Скромно, а навіть занадто скромно представляється назовні каталог видань найвищої наукової української установи, що донедавна була предметом гордості й захоплення кожного українця. Це мала сіра книжечка, що її навіть не можна порівняти з каталогами звичайних видавничих фірм чи книгарень ув Європі. А все таки з великим зацікавленням беремо до рук цю книжечку, щоб якнайбільше знайти тут інформацій про культурну й наукову працю цієї Академії Наук, що ще прийнятні по назві залишилася „Українська“, хоч часописі вже повідомляли, що цю „несимпатичну“ для теперішніх більшовицьких правителів назву мають скасувати, а УАН мають назвати „Академія Наук Української Східноєвропейської Республіки“. В „Каталозі“ маємо 8 відділів, а саме: 1) Загальноакадемічні видання (3–6 стр.), 2) Математика, фізика, хемія (7–14 стр.), 3) Геологія (15–17 стр.), 4) Ботаніка, зоологія, біохемія, мікробіологія (18–31 стр.), 5) Медицина (32–34 стр.), 6) Механіка, техніка (35–41 стр.), 7) Історія, етнографія, література, мова (42–46 стр.) і 8) Єврейська пролетарська культура (47–49 стр.).

Як видно з цього перегляду, більшовики протегують у першу чергу реальні й практичні науки, а легковажать гуманістичні предмети (історично-філологічна група), що їм перед тим присвячувано найбільш уваги й місця, коли у УАН працювали справжні українські вчені, що з великою любов'ю та посвятою плакали в першу чергу всі ділянки українознавства, а саме: історію, мову, літературу й етнографію, цегобто все те, що міститься тепер у 7. розділі.

Подивімся тепер, що там видають і хто саме? Насамперед вражає прикро те, що в ділянці дисциплін цього скомасованого 7. розділу друкується дуже мало, і то речі спеціальні, що служать для нового протиукраїнського походу, що має нищити здобутки справжньої української науки й культури. Маємо тут 3 книжці „Інституту мовознавства“, а на першому місці „Виробничий термінологічний бюлетень ч. 5“. Це невеличка книжечка на 80 сторінок з урядою заввагою про мету її видання: „Бюлетень має завданням очистити видані в минулому термінологічні словники від націоналістичної, клясово-ворожої, шкідницької термінології й подати натомість наші радянські українські терміни, поширені в масах трудящих, у пресі, літературі й зрозумілі трудящим“. Розуміється, що з правдивою наукою не має така „праця“ нічого спільного, і що створення штучного совітсько-босяцького жаргону не пошкодить українській науковій термінології, подібно як не вбив укр. літератури „казонний“ правопис, накинений укр. творам російською царською владою, що проіснував під комічною назвою „ярижка“ від 1876–1905 року.

Друга книжка в цій самій ділянці це — 3-4. випуск журналу чи збірника „Мовознавство“ з 14 статтями, що з них української мови торкаються тільки 4, а саме: стаття відомого більшовика-жиди

¹ Рецензію цю вміщено в ч. 40 (355) перемиського „Українського Бескиду“, звідки й передруковано.

Н. Кагановича: „Націоналістичні перекручення в українських перекладах творів Леніна“, Бабака: „Мова куркульських „усмішок“ (проти засланого на Соловки славного гумориста-сатирика Остапа Вишні) і В. Масальського: „За культуру мови в середній школі“. Це все, тенденційне й ненаукове, не повинно навіть знаходитися в поважному журналі, а тим більше мати фірму Академії Наук. Інші статті „Мовознавства“ заторкують справи мови молдавської, турецької, або такої актуальної проблеми, як... новий правопис ув Узбекистані.

Третя книжечка цього самого „Інституту мовознавства“, це „Нариси з основ нового вчення про язик“ (стор. 192), де викладено засади нової науки про мову на основі т. зв. яфетичної теорії академіка М. Марра, що знайшов „спосіб залучити й узгіднити марксизм із наукою про мову“.

Дві книжки видав „Інститут матеріальної культури“, а саме: „Наукові Записки“ (кн. 3-4) і текст „Руської Правди“ (191 стор.). В „Наук. Записках“ нема ні однієї статті, що торкається України, і тільки в хроніці зазначено кілька археологічних експедицій по Україні. Одинокa книжка, зв'язана безпосередньо з українознавством, це видання Інституту Т. Шевченка, а саме Шабльовського: Шевченко і російська революційна демократія (144 сторін.) — книжка, як видно з завваги й реклами, тенденційна, бо натягає творчість та ідеологію Шевченка до світогляду російських революціонерів і виказує їх „нові впливи“ на нього. Шевченкові присвячена ще одна книжка, що її автором в теперішній головний цензор і літературний диктатор в Україні жид А. Хвиля, п. н.: „Т. Шевченко, великий демократ, поет-революціонер“. — видана по жидівськи агітаційна книжка, як свідчить про це редакційна заввага, що в книжці подано „аналіз класових боїв навколо Шевченка“.

Ось і все, що можна віднести до українознавства, разом 7 книжок, із чого тільки 4 обмірковують українські теми, але наскрізь тенденційно для вигоди теперішніх можновладців України, руйнівків української культури. А все це книжки дрібні й невеликі, здебільш популярні, видавані в малій кількості 1000 примірників, неначе на показ перед закордоном, і тільки чисто агітаційна річ Шабльовського видана в кількості 10.000 примірників. Між авторами бачимо дуже мало українців, а здебільш в між ними чужинці: росіяни, жиди, румуни й ін.

Те саме бачимо й у Вістях УАН, де в 4 випусках в тілкі коротка згадка про смерть М. Грушевського й промова Затонського на його похороні, згадка про вечір пам'яті М. Коцюбинського й дві статті про Шевченка в Його роковини, а саме: Є. Шабльовського: „Історичне місце Ш-а“ й Ю. Йосипчука: „Особливості творчості Шевченка“.

У ділянках інших наук бачимо доволі велику працю, багато збірних видань і книжок, але, на жаль, між авторами дуже мало українців, а здебільш росіян і жидів. н. пр.: Мишкіс, Кашпур, Колдаєв, Репман, Руднев і ін. Тому теж на закінчення доведеться ще раз сказати, що Українська Академія Наук у сучасному її вигляді — це не висока наукова установа, а скоріш державно-агітаційне більшовицьке підприємство, що не розвиває, ані не збагачує української культури. Недаром в тепер її віцепрезидентом комуніст жид Шахтер, а її видання постійно приносять некрологи й звеличні статті про Кірова, Куйбишева й інших таких більшовицьких діячів.

Проф. д-р Євген Грицак.

Україніка в німецьких журналах. А. Jасovliv: Die Mobilien-vindikation nach der „Ruskaja Pravda“ und dem altgermanischen „Recht“, в „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Бреслав 1937, зш. 1. Праця цікава.

В. Групуvскuj: Zu den Anfängen des Hajdamakentums, тамже, зш. 2. Автор доводить у своїй невеличкій статті, що назва „гайдамак“ вперше виринула не в 1717, але в 1713 р.

Торкаючись наведених „Jahrbücher“, то треба знати, що їх ви-

дає Hans Uebersberger, теперішній професор східноєвропейської (російської) історії в Берлінському університеті, а колишній у Віденському. Як слідує із „схеми“ „Zeitschriftenschau“ й „Bibliographie“, то Г. Іберсбергер розглядає історію Руси-України не як самостійне явище. „Ukraine und Weissrussland“ зазначені в них підвідділом „d“ розділу „III. Russland“. Це значить, Г. Іберсбергер трактує Україну й Білорусію підпорядкованими частинами Росії-Московії, що ми вважаємо за річ його смаку й тільки. З науковою „схемою“ має таке трактування історії України й Білорусії дуже мало спільного. Бо за цією „схемою“ промовляють історичний процес, документи і джерела, в той час як за „схемою“ Г. Іберсбергера переходується лише тенденція, смак і політика. Видно набутки української історичної науки не промовляють до переконання Г. Іберсбергера. коли він для „Zeitschriftenschau“ і „Bibliographie“ свого журналу вигадав свою „схему“, що прогивиться українській науковій. І так, на бідного Гриця всяка біда валиться.

Д-р Домет О л я н ч и н

П'ятидесятиліття проф. Йосифа Пати. У Празі вийшла недавно старанням „Lužicko-Serbsk-oi Knihovički“ надзвичайно гарна книжка, 79. ст., п. н. „Padesát let Univ. Profesora Josefa Páty, českého slavisty a slovanského pracovníka“. Uspořádal Vladimír Zmeškal“. Проф. Пата — це великий приятель лужицьких сербів, що живуть у Німеччині. Побіч проф. Адольфа Чорного, це чи не найкращий дослідник їх культурного життя. Ще недавно, теж у 1936 році видав проф. Пата брошуру „Lužická otázka“ (стр. 16), а в ній накликував слов'ян, щоб не забували про цей невеличкий, але енергійний слов'янський народ. Годі й дивуватись, що не тільки Чехи, але й лужицько-сербські письменники пошанували 50-ліття проф. Пати окремо, дуже інтересною книжкою. А в там спогади, поетичні твори й оповідання, призначенні чеському вченому. Найдємо у ній гарну світлину ювілята, його вдачну карикатуру й симпатичну фотографію: „Slečenka Zorka Patová v dolnolužickém kroji“. Дуже гарна паняночка в чудовому убранні чарує око. Проф. Йосиф Пата це також ширий приятель нашого наукового й літературного життя. Він ревстує пильно по чеській пресі всі наші статті, що чимнебудь зв'язані з українсько-чеським єднанням. Книжка, присвячена проф. Пати, свідчить гарно про Лужичан і про їх вдячність для чеського вченого, що підтримує лужицьких сербів на душі й пригадає сумлінню слов'ян долю цього народу, що про нього пам'ятати повинні. Впорядчикові книжки, знаменитому видавцеві „Bibliografie česko-slovensko-lužickosrbska s dodatkem slovanských prací o Lužici“ (Прага 1935), Володимирові Змешкалеві треба за всі його видання широ подякувати. А проф. др. Йосифові Патові складаємо побажання з нагоди ювілею, щоб з тією самою енергією, як досі, трудився ще десятки літ для щастя свого народу й усієї Слов'янщини.

Проф. К. Студинський.

Проф. Іван Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки. Жовква, 1936 р., 72 ст. 50 гр. Це книжка, що мусить бути в кожній українській хаті, а зміст її мусить знати кожний, хто зве себе свідомим українцем. Випущено цю книжку з глибокою надією, що вона широко піде в найдальші наші закутини, кожному відкриваючи очі на його рідномовні обов'язки. Рідна мова — то душа народу, — пізнаймо ж свої обов'язки супроти душі народньої! Нехай кожний, хто має цю книжку, конче передасть її своїм знайомим! Цим ви поширите рідномовні ідеї й зміцните свою літературну мову.

Відповідавний Редактор Інженер Анатоль Огієнко.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто
чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або
найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краї: на рік 12 зл.
(можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європи
15 зл., поза Європою 3 доллари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік II.

ЛЬВІВ, ГРУДЕНЬ 1936 Р.

Книжка 12 (20)

СУЧАСНА УКРАЇНА.

4. Київ.

Зовнішній вигляд Києва мало чим різниться від торішнього. „Європеїзація“ міста, якщо можна так висловитись, бож Київ завжди був містом уповні європейським, іде швидким темпом уперед. Місто прикрашується багатьма новими будинками, переважно в стилі сучасного модернізму. З нових цих споруд заслуговують на увагу передовсім будинки: вокзалу, що вже цілком викінчений, поштамту, що його величний фронтон уперше виходить цілком на Хрещатик. АТС (автоматичної телефонної станції) на вул. Короленка (кол. В. Володимирський) 8 побіч телеграфу, міжміської телефонної станції на вул. Леонтовича (кол. Гімназійній) 1, радіостанції на Арсенальній (кол. Московській) 35, радіотелеграфу на Чеховському пров. 11, ЦЕС (центральної електростанції) на Андріївській 19, КРЕС (київської районної електростанції) на Рибальському острові за Дніпром, ТЕЦ (теплоелектроцентралі) на вул. Жданівського (кол. Жилинський) 87, врешті Будинок Уряду, що його починають уже будувати на Софійській площі на місці кол. Михайлівського монастиря. Зо старих будинків одремонтвані та зреконструовані кол. Контрактовий Дім на Червоній (кол. Олександрівській), пл. 26. Критий Ринок на Басарабці та Дім Трестів на вул. Воровського (кол. Хрещатику) 8, що містять різні торговельно-промислові організації та установи. Але житлове будівництво, що торік досить сильно було розвинуте, — тепер майже припинилося й не кидається в очі, так само зрештою, як і будівництво нових фабрик і заводів. Колишня спроба збудувати в Києві новий завод для тресту „Станкобуд“ скінчилася невдало: будівництво припинено, а робітників частково звільнено, частково ж перекинено на інші роботи.

Порівнююче розвиваються міські засоби дучоби. Останній їх вислів, це — тролейбуси (трамваї без рейок з подвійною повітряною мережею або інакше — автобуси з електричною тракцією). Невеликі, повенькі, зелені, на зразок московських, курсують вони покищо по бульварі Шевченка (кол. Бібіковському), по тім його боці, де не

ходять трамваї, зв'язуючи центр міста з Шулявкою. Швидко та безшелесно їздячи по місті, тролейбуси, без шумів, були б його прикрасою, коли б не те, що, зайнявши на свої „тори“ правий бік бульв. Шевченка (ракуючи від Хрещатика) гальмують особовий та вантажний рух, що для нього відведена ця половина бульвару, лівий бо його бік призначений виключно для трамваїв і всякий інший рух там заборонений. Люде парікають, бо, зважаючи на тихий хід тролейбусів, мусять бути дуже обережними при переході вулиць, інакше б дуже легко можна дістатись під віз, а кияни, одначе, звикли до того, що їх місто, хоч тепер і столиця, проте все одно, кажуть, мало змінилося. Помагають тут трохи встановлені владою „переходи“ на вулицях (що, як і трамваїні „зупинки“, всі українізовані), але кияни ще й до них не звикли й раз-по-раз можна бачити по місті сцени примусового стягання незвичайно енергійною РСМ (робітничо-селянською міліцією) з киян 1 карбованця штрафу за перехід вулиці в недозволенім місці. Взагалі, на думку більшости киян, що з ними довелося мені балакати, існування тролейбусів у Києві мало чим оправдане, більш бо корисним було б збільшити кількість трамваїв чи навіть і автобусів, що ходять по місті за „зміним щастям“, — ніж уводити нові засоби лучби, що й до того ще перешкоджають тільки іншому вуличному рухові.

Коли мова про міліцію, то слід зазначити, що поводитьсь вона на загал із громадянами УСРР обережно та чемно. Салютує, коли когось затримус, з обов'язковим звертанням пер „ви“, не зважаючи на те, чи має до діла з дорослою людиною чи дитиною, з елегантно зодягнутим чужинцем чи оїдиним, обдертим робітником. Зате про українізацію представників державної влади УСРР можна тепер тільки ще мріяти. Коли я йшов одного разу вулицею Короленка, то чув, як міліціонер, стоячи біля брами однієї з садків, казав до її дверника, що чомусь досить гостро йому відповідав: „Коли ви мені відповідатимете в такім тоні, то я відведу вас у район (міліції)“. Не було б у тім нічого дивного, коли б не те, що як міліціонер, так і дверник провадили розмову не-російськи, дарма, що останній виглядав, між іншим, на „щирого“ українця.

Взагалі, не зважаючи на зовнішню українізацію — вивісок на крамницях, написів на вулицях, осідку в Києві ВУАН та цілого ряду українських театрів і наукових установ, — української мови на місті й далі не чути. Тільки на принагідних зборах чи мітингах, де виступають із промовама вожді УСРР, можна почути логаненьку та дуже немилезвучну, хоч і зрозумілу для слухачів, українську мову, що нею силкуються вони говорити (властиво, це є мінана українсько-російська говірка).

Прохожі в Києві виглядають більш культурно, ніж нпр. у Москві. Це можна принести самій вже українській вдачі, що любить чистоту и порядок. Коли торік я майже не бачив тут фетрових капелюхів (безсумнівна ознака інтелігенції), то тепер вони вже петроху з'являються й не тільки в чужинців. Однак простий спортовий одяг все ще переважає. Різкий отже контраст із цивільним людом творять

тепер військові, що одержали торік нові уніформи й відзнаки. Зникла колишня буденна сірість військового одягу, що дала місце різнобарвній мережі мало не всіх кольорів радуги. Нинішній одяг РСЧА мало тепер різнить від однострою колишньої царської армії та флоти. Поодинокі барви військового одягу залежать від роду зброї. Так, піхота, кінста й гармата мають барви: захисну (френч), синю (шаравари) та сіру (нальто); так само технічні війська; панцерні сили мають барву сталюву; авіація — синю; флота — синю й чорну; війська ГУДБ (Головного Управління Державної Безпеки. кол. ОДПУ) та ВіКО (внутрішньої й кордонної охорони) — синю й сіру; й тільки р.-с. міліція залишилась при своїй давній сірій барві. Появились нові золоті та срібні відзнаки на комірах осіб командного складу РСЧА, що навбач мало різняться від колишніх російських „офіцерських пегон“. Зо старого однострою РСЧА епохи громадянської війни та воєнного комунізму залишились тільки давні барви петлиць на комірах та червона зоря на шапках.

Нове явище на вулицях Києва, в порівнянні з минулим роком, це — вірмени-ремесники, що, стоячи зо своїм крамом по рогах вулиць, займаються чищенням взуття прохожих і продажом зв'язаного з цим різного приладдя.

Щодня натомість можна завважити в центрі міста — вранці і ввечері, в годинах випуску газет — величезні „хвости“ киян, що, стоячи в чергах перед газетними кіосками, набувають свіжі часописи, не тільки київські, але й московські. Це має свідчити про нову культуру київського населення, що без часописів тепер уже обійтись не може. І дійсно! Газети розкупаються в одну мить і придбати газету „вільній продажі“ це — річ абсолютно неможлива.

Скрізь по цілому місті можна помітити величезну кількість різних бібліотек, музеїв, архівів, театрів, шкіл та інших наукових і культурно-освітніх інституцій, що перенесені тут мало не з цілої України. Вартість цих придбаних Києвом культурних багатств дійсно велика, й ціни їм не має... Але що ж із того, коли вже в проміні найближчих 20—30 верстов поза Києвом люди живуть, як і давніш, бідно й примітивно, без жодних ознак цієї культури, що про неї на весь світ голосить столиця УСРР, — культури не всім отже доступної.

З адміністративних придбань Києва слід згадати про два нові його райони. Досі Київ ув області державного управління ділився на 4 райони: Ленінський (Печерський), Петрівський (Подільський), Сталінський (Деміївський) та Жовтневий кол. Раковський (Лук'янівський). Тепер утворено ще Куренівський та Дарницький райони з відповідними Райрадами на чолі.

На Шулявці на території кол. Політехніки тепер цивільний аеропорт, недавно збудований; звідти стартують літаки цивільної повітряної флоти до всіх більших міст України та ССРР. Військовий аеропорт міститься за Чоколівкою біля ст. Пост Волинський. — трамвай туди не йде, а сполучення з Києвом удержується окремою заліз-

ничою лінією, що веде з Поста Волинського до т. зв. авіо-містечка в Чоколівці.

На Подолі поширюється торговий порт на Дніпрі, куди трамвай також не йде (хоч до війни ходив туди трамвай ч. 13), мабуть, тому, що поблизу, біля Рибальського острова, міститься військовий порт де розташована т. зв. Дніпрівська військова флотилія.

У зв'язку з дальшою розбудовою залізничного вузла, Київ, окрім існуючих уже вантажних станцій Київ II Либідь та Київ III Подол, здобув ще й велику сортувальну станцію, що її саме створено на вузловій станції Пост Волинський. Далі проєктується збудувати ще дві залізничні лінії приміського значення: на південь до Кагарлика та на північ до Чорнобіля.

На черзі — справа побудови в Києві метрополітена, на зразок спорудженого в Москві, що має скоротити та полегшити зв'язок між найважливішими пунктами міста. Створено вже управління будівництва метро в Києві, що міститься на Солом'янці, на Новій вул. 3, та складено проєкта спорудження тоннелів, що будуть збудовані з залізо-бетону й чавунних тьюбінгів. В першу чергу збудують тоннелі між Басарабкою й мостом Увги Бош (кол. Миколаївським), між майданом III Інтернаціоналу (кол. Царським) і річковим вокзалом на Подолі та між залізничним вокзалом і Дніпрівським портом.

Врешті остання іновачія в ділянці приміського сполучення, це — мотофлота на Дніпрі, моторові катерки, що аналогічно іншим засобам міської лучби, зв'язують із собою в багатьох місцях по лінії Дніпра його правий та лівий береги.

Саме нещодавно Київ офіційально проголошено кліматичною станцією й курортом всесоюзного значення. Мотивами до цього урядового акту послужили: сприятливий збіг у Києві природніх умов — м'яке підсоння, що його визнано за воєке (морське), величезні масиви соснового лісу, що оточують Київ, врешті значна кількість дачних селищ із різними санаторіями — Пуща-Водиця, Святошине, Дарниця, Межигір'я, а навіть особливо вдала й здавна відома кліматична станція — Боярка.

Результатів п'ятирічки в Києві, поза кількома військовими й технічними заводами та фабриками, майже це можна завважити. Працюють переважно старі фабрики й заводи, частково поширені, частково ж зреконтрувані.

Важка промисловість ув Україні концентрується виключно в Донецькій басейні, в околицях Харкова й Одеси та в Дніпрівським районі, де поза створеннями довкола Дніпрогесу великими металургійними комбінатами, основно відбудовано й розбудовано металургію в Дніпропетрівським, Кривім Розі й Нікополі. В Києві ж тепер нові заводи не будуються.

В економічній політиці радянського уряду щодо Києва помітний намір утворити з нього потужний центр середнього машинобудування й легкої промисловости. В Києві будуються отже машини для сільського

господарства України, для шляхового будівництва, для залізничного зв'язку й т. і.

З нових фабрик і заводів слід одмітити: автозавод на Курепівці, суднозавод ім. Сталіна на Подолі, авіозавод на Шулявці, радіозавод там же, паровозо- й вагону-будівні заводи в Дарниці, телезавод на Подолі, фотозавод на Липках, кінофабрику на Шулявці, консервний завод ім. Мікояна на Сирці, беконну фабрику в Дарниці.

Зо старих заводів три піднесено на рівень передової техніки України. Це — машинобудівний завод „Більшовик“ (кол. Гретер і Криванек), машинобудівний завод „Ленкузія“ (кол. Південно-Російський завод) і кабельний завод ім. Красіна. Коли до цього додати ще машинобудівний завод ім. Артема (кол. Дніпрівський завод), машинобудівний завод ім. Томського (кол. „Юртам“) та Червонопрапорний завод ім. Чубаря, створений із колишнього арсеналу, — то слід визнати, що Київ репрезентує тенер мало не всі галузі середнього машинобудівництва та технічної ділянки легкої промисловості.

З київських заводів я оглядав завод „Більшовик“, що, без сумніву, найкращий зо всіх, інакше бо не показували б його чужинцям. Технічне встаткування заводу вражає глядача своєю колосальністю й розмахом споруд, — проте, коли я там був, мало бачив робітників, не всі машини були в русі, деякі цехи були зачищені, робота йшла в більшості мляво, нові, як і старі, підприємства дають великий відсоток браку, — причина, як мене поінформовано, — відсутність потрібної кількості ІТР (інженерно-технічних робітників) та кваліфікованої робочої сили.

Завод „Більшовик“, — єдиний на всю Україну, — постачає їй, між іншим, трамвайні вагони. Це власне ті трамваї, що вже через місяць після їх виходу з цехів заводу, виглядають, як старі, піби вже десятки років перед тим працювали. Ніхто не дбає за якість продукції, бо всіх женуть скажені темни кількості „соціалістичного будівництва“.

В механічному цеху заводу я, wraz із своїм провідником із „Интуриста“, підійшов до одного з „токарів по металу“, що там працювали. — „А це — стахановець!“ — промовив провідник. Я поглянув на цього „Uebermensch-a“, бо такими завжди рисувалися в моїй уяві стахановці — ці справжні діти „соціалістичного будівництва“, — й мене огорнуло спершу розчарування, а потім тихий сум. Сумом віяло й від обличчя стахановця. — сумом і звиринною втомою. Людина ця, що оце виконувала та перевиконувала всі можливі норми заводського виробництва, мала, мабуть, одне велике — жаруче прагнення — відпочинку. Сірі очі однаково дивились і на варстат, і на мене, — їх уже не цікавив „чужинець“, — їм було вже все однакове. Руки механічно виконували якийсь складний маневр на варстаті, — швидко, швидко... Від цілої, згорбленої над варстатом, фігури молодого робітника віяло... старістю. Мене покинула охота з ним говорити. Що ж він міг сказати мені нового? Кому потрібне це „перевиконування норм на 100—200—300% %“ і... величезні браки? Чи на те, щоб окра-

сити невеселі будні радянських громадян. щоб дати їм нову ідею, нові емоції, в повені яких можна б хоч раз забути сіру, сумну дійсність ССРСР?! Мабуть, що так! Доказами того — ідеї „НЕП“у, ударництва, п'ятирічки й... стахановського руху — вирошування кадрів, що, зрештви своєї й доживши до певного віку, дадуть місце новим ідеям і гаслам, — а все для підтримання життєвої сили пролетаріату — володаря. І так — у безконечність.

„Токаря по металу“ з київського „Більшовика“ не цікавили вже жодні темпи. Раз-по-раз можна почути голоси, що стахановський рух, скерований на збільшення продукції, незвичайно виснажує організми своїх жертв. Людина, яка за 7 годин праці зробить те, що в інших обставинах зробила б за 20 годин, не може бути здоровою. А коли це триває з року на рік та ще й при безлічі різного іншого навантаження — партійного, комсомольського, громадського — не буде дивним факт, що робітники в ССРСР мають незнані в Європі щорічні відпустки до місяця-шворта й більш, та що всі лікарні, санаторії й будинки відпочинку завжди відцерьт переповнені, а їх клієнти, це на 99% — робітники від варстату.

При заводі „Більшовик“ існує клуб — т. зв. Двірць Культури — центр усебічного виховання робітників із різними гуртками художньої самодіяльності. Ідальшею та кооперативом. Урядження „двірця“ повітис, чистота й порядок бездоганні, — розраховані на відвідини чужинців.

(Далі буде).

Київ.

Іван Зінківський.

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ І ПРИХИЛЬНИКІВ.

Передплачуйте „Нашу Культуру“ на 1937-ий рік.

Цією 12 (20) книжкою закінчуємо другий рік своєї тяжкої праці. Як показує далі поданий зміст „Нашої Культури“ за 1936-й рік, ми об'єднали коло свого органу показне число наших учених й дали громадянству 848 сторінок головно наукових праць. Переживаємо скрутні часи. Коли наші офіційні наукові товариства позбавлені нормальної видавничої спроможности, й коли мусять виступити приватна науково-видавнича ініціатива самого громадянства. Що було в наших силах, те ми зробили за 1936-й рік, даючи спроможність кільком десяткам наших учених друкувати свої праці на користь української культури. Те саме будемо робити й наступного 1937-го року.

Розпочинаючи третій рік своєї діяльности, звертаємось із гарячим закликом до цілого Українського Громадянства морально й матеріально підтримати нашу наукову ініціативу, а тим самим дати можливість існувати нашому органі — на користь української культури. Закликаємо Громадянство масово передплачувати наш науковий орган, а така передплата дасть нам можливість збільшити його розміри й притягнути до праці ще більше число наукових працівників.

Чекаємо Вашої допомоги!

Р е д а к ц і я.

ЗУСТРІЧ ОЛЬГИ КОСАЧЕВОЇ З МЕЛИТОНОМ БУЧИНСЬКИМ 1872 Р.**До історії єднання Великої України з Галичиною.**

(Докінчення).

Нераз її особисто згадувала авторові цих рядків Ольга Косачева про „посилку“ Бучинського, що була дарунком від людини, яка її шанувала й любила. Згадувала вона про неї також перед д-р. Іваном Зілинським, що писав до мене ще дня 28. III. 1925 року про свою гостину в домі Олени Пчілки (Ольги Косачевої) оці цікаві вістки:

„В часі літніх ферій 1911 року відоуп я наукову подорож по Україні для студювання тамонніх народніх говорів. Перші дні липня прожив я в Києві, збираючи в редакціях „Ради“. „Літературно-Наукового Вісника“ та в місцевих визначніших громадян потрібні інформації, адреси й поручаючі листи до свідомих українців на цій території України, щоб вони допомогли мені в праці по селах.

Між іншими відвідав я з моюю покійною дружиною Лідією, дочкою бл. н. Мелитона Бучинського, та з її братом Романом, що приїхали разом зо мною оглянути Київ, також відому письменницю Олену Пчілку. Вона редагувала тоді „Рідний Край“ і знала, як мене вивчивано, добре народню мову Волині та Гадацького повіту Полтавської губернії. Косачі жили тоді при вулиці Маріїно-Благовіщенській ч. 101, де мстилася також редакція „Рідного Краю“.

Олена Пчілка зробила на нас сильне враження своїм зверхнім виглядом, а ще сильн своєю надзвичайною інтелекцією. Перед нами стояла дуже поважна жінка в силі вку, повна життя та енергії. Дуже симпатичне обличчя, без найменшої зморшки, чорні палкі очі, та чорне, наче в ворона, волосся свідчили про її колишню вроду. Ніхто не сказав бл. що вона саме тоді почала шістдесят, третій рік життя (ср. 17. VII. 1849 р.).

Привітала нас дуже сердечно, а коли довідалася, що моя дружина дочка покійного вже тоді Мелитона Бучинського, ще більш зраділа, що може гостити в своїй хаті доню колишнього свого широго приятеля. Вона вильно приглядалась до моєї дружини, старалась відсайти в її обличчі подібність до батька та з видимим зворушенням згадувала про свою знайомість з Мел. Бучинським.

— Ось я вам покажу дуже гарний дарунок від вашого покійного батька, — сказала вона. Й поведла нас в одну з кімнат, де на стіні, на почесному місці, побачили ми невеличкий килим, уложений із цілої колекції гарних зразків вишивок у гармонійну мистецьку цілість. У самій середині килима були вишиті ось які слова:

Там де Карпат сині гори. —

Там зібрані тії взори:

Де зелена Буковина. —

Шила руська їх дівчина.

— Оцеї килим в'яжеться з дуже гарними споминами про ваного батька, і я зберігаю його, як дорогу пам'ятку — говорила вона.

Офієли говорили ми ще довго на різні теми. Олена Пчілка рознитувала докладно мою дружини про її батька, про причину його смерті, дуже жваво цікавилася всім, що тоді діялося в Галичині, та оповідала нам про життя українців у Києві.

Мене займала найбільш правильна, чиста мова Олени Пчілки та її гарна вимова. Я ловив ухом кожний її звук, бо побіч студювання народніх говорів поклав я собі за ціль прослідити також фонетичні різниці між пересічним виговором літературної мови придніранців і галичан.

На жаль, не багато українців говорили тоді в Києві справді чистою й правильною українською мовою. Особливо значна частина молодшого покоління, що не мала нагоди, чи одоти вивчити основно українську мову від самого джерела — від простого народу, під впливом російської школи говорила дуже пошкваново українською мовою. Як казала Олена Пчілка, можна було почути в українському клубі такі неможливі форми, як: кш-кшнн, шє-шєса, пот'к-п'т'ку, гомін-гомінна і т. п. На мов

прохання давала мені Олена Пчілка дуже радо інформації про народню мову в Полтавщині в Гадацькому повіті, що вона вивчилася її ще дитиною в домі своїх батьків від служниць-кріпачок і двірських дітей. Окрім цього подала мені багато цінних уяг про мову волинського Полісся, де вона сама збирала чимало етнографічного матеріалу, головню по селах Новгород-волинського та Ковельського повіту.

Дуже жалкувала вона, що ми не мали нагоди познайомитися з її дочкою Ларисею (Леєєю Українкою), яка перебувала тоді в санаторії на Кавказі. Рате радла мені відвідати її молодшу дочку Ольгу, заужню Кривенюкову, в селі Кам'янци Лоцманській під Катеринославом, що може допоміти мені в моїй роботі.

В хаті Олени Пчілки познайомились ми тоді з дружиною пок. Мих. Драгоманова, дуже симпатичною й поважною жішкою.

При прощанні обдарувала нас Олена Пчілка своїми найновішими творами. Моїй дружині подарувала свої „Оповідання“ (Київ, 1907) з допискою: „Пані Лілії Зілинській, доні величній пам'яті Мелитона Бучинського, Київ 1911 р.“, а коли довідалася, що її кличуть „Ліля“, і що так звав її батько, дала їй ще другий примірик тих самих оповдань з такою присвятою: „Пані Лілії Зілинській, милій доні високоповажного Тата. Від Олени Пчілки 1911 р.“

Мені дарувала свої „Українські колядки“ (текст волинський), відбитку з „Київської Старини“ 1903 р. з допискою: Докторні І. Зілинському, молодому філологові від старої письменниці Олени Пчілки, Київ 1911 р.

На прощання просила нас, щоб ми її ще раз відвідали, та, на жаль, вже було пізно. Бо моя дружина поїхала ще з брамом на Шевченкову могилу, і вернулась до Галичини, а я вибрався з Києва в дорогу на Чернігівщину, а опісля в Полтавщину й Катеринославщину, і не зертався вже через Київ. При кінці липня 1911 року прибув я в Катеринослав і звідти вибрався шшки в Кам'янку Лоцманську, що віддалена 6—7 верстов на південь від Катеринослава над Дніпром коло Кодацького порогу, щоб відвідати Ольгу Петрівну Кривенюкову, дочку Олени Пчілки, лкарку, що з своїм сином Михаєм жила на селі, щоб в'ї учився змалку народньої мови. Взагалі сім'я Косачів належала тоді до тих рідких українських родин, що вдома й прилюдно говорили по-українськи. Кількома літами раніш як хто запитався, в яких домах говорять виключно по-українськи, відповідали: „А, багачко є таких фамілій, от: Лисенки, Старичькі, Стешенки, Черняхівські, Косачі, Чикаленки, Японські, Пауменки, далі: Лисенки, Старичькі, Стешенки, Черняхівські, Косачі, Чикаленки, Японські, Пауменки і т. п. з в'їним повторюванням. В р. 1911 іншо вже до кращого, але все ж таки вжитання виключно української мови, хоч би тільки в вузькому родинному колі, належало до рідких винятків“.

На листі Косачевої до Бучинського, що в ньому вона дякувала за посилку, листування обох не покінчилося. У мене в руках черпник відповіді Бучинського з р. 1877, але він такий почерканий, що годі в ньому розібратись. Все ж таки хочу подати короткий зміст.

Бучинський дякував за портрета й за А л ь б о м а, що „трохи згодом всеціло дійшов до моїх рук“, і який дуже громаді подобався. Громада доручила йому написати рецензію до „Правди“. На команданта в справах друкарських у Львові поручив д-ра Вол. Ганкевича.¹ В справах наглих будуть його виручати Леонид Закляинський і Вол. Березовський, обидва станицлавівці. „Для справ менш наглих сам себе рекомендую, бо раз волі в мене тепер трохи більш, а друге, частенько навідуюсь до Львова й за це вимагаю собі листування з Вами, а для Ганкевича не менш не більш, як Вас упросити в добру годину, нараїти му жіпку, добру, розумну, а то не оженили нам його по цей бік кордону, не з перебору, а просто, що не (мало в нас) шляхтянок із нустенкою

¹ Д-р Вол. Г а н к е в и ч, адвокат у Бучачі, умер на твф з поч. 1881. року.

головкою, аж образу Божого жаль — жаль чоловіка втопити. А чоловік він у нас з найдіяльніших, за рік стане адвокатом, за два роки, коли дійде літ (30), депутатом добрим. Коли б мені не боятись, що впаду в стиль анонсів, я б додав, що мужчина він з себе хороший, чорпавий грошки...". Альбом оправав Бучинський на взір альбома з фотографіями. З літературних новин замітне те, що „Прогрес“ все ще друкує без системи“, що друкарня Шевченка в літі перестояла тяжку кризу серед загального ооанкручення фірм львівських. — через те ніколи було Товариству... ступити до видавництва на власну руку“. „Розуміється, вслід за злиттям всієї молодіжи в хлопоманську, діждалися наші старі роздвоєння на монополі (єрархи. фундації) й мальконтентів... а так само починають серед народовців формуватись... покірні й непокірні...“. З нових публікацій відмічував Бучинський в листі Оголювського „Слово о полку Ігореві“, другий том творів Корнила Устияновича, що в ньому міститься „Олег“. „Автор дуже занедбав себе й мало розвинений, влучив на драму мрачно історичну“. Більше похвали заслугоє Федьковича „Довбуш“. Бучинського цікавлять взори з під Ряшева Вол. Навроцького, „де враз з ними остро маркуєсь етнографічна границя від Мазурів“. Придалось би порівняння хоч би в короткому резюме взорів українських і юго-слов'янських. Про себе писав Бучинський: „Я не жонатий, ось поставив хату, загородив олеандрами та ясином, та нема нікого“, зайшов до кімнати „свершик“ та вдивляється в мене до опівночі“.²

Оце подав я коротко уривки з довгого листа Бучинського. Відповіді на нього не було. Востаннє писала Ольга Косачева дня 2. XII. 1877 року до Бучинського в приватній та в добавку в чужій справі:

„Дуже рада, що трапилась okazія, задля якої міні можна знов знати річ. — писати до Вас. А то саме через те, що першою помію не збиралась одповідати Вам, потім уже якось ніяково було засилати одповідь, дуже бо задавчилась. — Отож хоть лайте, хоть сердтеєсь, а я вже більш нічого не можу сказати. — каюєть та й годі! Діло, задля якого пишу до Вас, ось яке (в скороченні). Палі Сухозанет з роду Туркевичів має дістати в Галичині спадщину. Через тутейших адвокатів годі справу поладнати, тому просять п. Сухозанет, щоб я передала її Вам, обіцяючи всім відсотків від цілого капіталу, який добудете. У Львові живе її брат Володислав Туркевич, якому адресу Вашу послано“. Думаю, що „перервавши пишу“, а скоро налишу Вам ще раз і там розкажу про дещо інше, а тепер дуже поспішаюся. Бувайте здоровенькі Ваша прихильна Олена Косачка“.

На цього листа відповів Бучинський дня 25. XII. 1877 року, що він, як „кандидат адвокатський“ не має досі власної фірми, бо мусять відбути семилітню практику. Тому веде справи під фірмою свого шефа д-ра Кароля Квятковського. Оскільки спадщина признана вже судом, то само зреалізування її, очевидно, не багато вимагало б заходу й коштів. Потрібна тільки повновасть.

Здається мені, що характеристика зв'язків і листування Ольги

² Бучинський одружився дня 30. V. 1882 р. із Софією Громадківною. Як високо цінувано Бучинського, як громадянина, видно з листа М. Подолянського. Він бажав Бучинському, щоб жив „наконець для свого народу, перед котрим лиш неможі так недужавити, як Ти“ („Галичина й Україна“ ст. 504).

Косачевої з Бучинського виїшла вірно, хоч може ще бракує не одна подробиця з причини недостачі листів Мелітона. За ними звертався я в 1929 році до Ольги Косачевої, користуючись ввічливістю гром. Ольги Богумилівної Савченкової, та дістав відповідь, що вони між наперами архіву Драгоманова в Софії.³ Можлива річ, що вони додадуть ще більш цікавих моментів, що в'язали двох щирих приятелів, трудящих громадян, українську письменницю й незрівняного кореспондента Драгоманова.

Зв'язки ці були живі, хоча в своїй автобіографії, писаній на склоді життя в осені 1929 року, згадала про них Ольга Косачева не так барвно, як у своєму оповіданні „Товаришки“, а декуди знати в ній помилки. Тому й спинюся хвилинку над життєписними спогадами Олени Пчілки.

„Взагалі ще тоді (перед 1872 р.), писала вона, в нашому колі знайомостей і київських, і волинських не було помітно розвитку національного настрою. Щодо мене, то справами галицько-українськими я зацікавилася після першого мого побачення з галичанами, коли я вперше виїздила за кордон. Було це в р. 1872. Їздила я виключно для того, щоб розважити сім'ю Драгоманових, цебто брата Михайла. У них тоді померла маленька дочка Оля. Казали, що була вона надзвичайно гарна на вроду. Я не жалувала, що приїхала до них у Флоренцію. У них була тоді одна дочка Ліда. Мій приїзд дійсно арипіс велику розвагу і для Михайла, і для його дружини. Оджилися наші колишні спомини, немов би знов переніся Михайло в Україну. З Флоренції ми з братом у двох їздили до Риму. Там був тоді з наших країв Веселовський і Прахов. Брат тоді в Римі збирав матеріали для своїх наукових робіт по бібліотеках. З Риму пам'ятаю маюдрівку до Помпеїв з братом і братовою. Пізно в осені я поїхала до дому до дітей і мами. На від'їзді Михайло дав мені листи до галичан, що знаходились тоді в Відні (т. зв. січовиків і інш.). Зустріч із галичанами здавалася мені зовсім інакшою, аніж я собі уявляла, значно інтереснішою, до тієї пори ніякого виразного враження про них я не мала, бо не зустрічалася із ними, як що не лічити побіжних зустрічей у Києві з Терлецьким і іншими, коли вони приїздили в справі переговорів із „Правдою“. Тепер особливо я познайомилася щиро з Мелітоном Бучинським. Дуже милою пам'яткою залилася мені ввесь вік його подарунок — зразки вишпвок буковинських, що зараз ось висять у мене на стіні. Бачилася з Окушевським, Гришвицем, Білянським, Бучинським і його приятелі — це були перші знайомі мені активні українці-галичани. Під той час приїздив до Відня дехто з галицького жіноцтва: пригадую Софію Окушевську. Вона була в Відні недовго, але справила на мене враження високо-інтелігентної, захопленої вищими інтересами жінки. Я побачила, що й поміж жіноцтвом галицьким є течія національних настроїв. Через ту зустріч, хоч і дуже коротку, почалася і моя знайомість з іншим жіноцтвом галицьким, бо тоді часто згадувано між нами Кообринську-Озаржевич, хоч познайомилася в особистій зустрічі з нею пізніше. Коли я вернула додому і приїздила до Києва вже після повороту Михайлового в р. 1873 з закордону, я побачила велике захоплення його Галичиною й галичанами. Павло Гнатювич Житецький пропонував назвати брата „Михайло Петрович Галицький“, до такої міри він був перейнятий інтересами до Галичини. Він привіз із собою дуже багато всяких фотографій галицьких типів, краєвидів, стародавніх церков і інших будівель. Розмови його були повні про галицьких людей і галицькі справи тих молодих тоді галичан. Франка й Павлик, що він з ними зазнайомився при тій зустрічі“.⁴

Можлива річ, що Ольга Косачева бачилася з Остапом Терлецьким вогені 1872 р. в Відні, бо саме тоді переїхав він сюди зо Львова.

³ Цей архів мав набути Укр. Наук. Інститут у Варшаві на власність.

⁴ Олена Пчілка (О. Косач). „Оповідання з автобіографією, до друку виготовлені Т. Черкавським (вид. „Рух“), Харків 1930 р. стр. 23.

однак в Києві могла вона зустрінутись із ним тільки між 14 серпня та 3. вересня 1874 року, коли там відбувався археологічний з'їзд, а Терлецький брав у ньому участь.⁵ В справі відновлення „Правди“ їздили в місяці січні 1872 р. до Києва купець-меценат Мих. Димет і маляр та поет Корнило Устиянович, а вони, по словах Житецького, „дуже показали нам одрізні від тії галицької калічі (русфілів), котора найжжа до нас“.⁶ В липні 1872 року поїхав до Києва Вол. Ганкевич із Львова „в справах адвокатських і з деякими інформаціям“. „Дуже я цікавий, писав Бучинський Драгоманову, як покажеться він киянам“?⁷ З Ганкевичем Ольга Косачева не могла познайомитись, бо йнакше не описував би його Бучинський у листі, що „мужчина він з себе хороший, чорнявий трошки!“ В часі побуту Ганкевича в Києві Ольга Косачева перебувала на Волні, звідки збиралась в дорогу з чоловіком, і вже дня 20. VII. 1872 р. бачилася з Мих. Подолинським у Відні.

Не могла тоді бачитись Косачева ані з Окуневським (Ярославом), ані з Гриневичем (має бути: Іваном Гриневецьким), ані з Білинським Денисом, бо всі вони були ще тоді учнями гімназії. Окуневський (уродився дня 15. III. 1860 р., умер 24. жовтня 1929 р.),⁸ мав у 1872 р. 13-ий рік. Не багато старший був Білинський, а пайменше літ зпоміж них мав Гриневецький (ур. 1862, умер 29. VI. 1929 року). Він провадив педовгий час український театр в Галичині і через то кликано його в домі Вол. Шухевича в р. 1891 р. в часі гостини О. Косачевої й Лесі Українки „пан директор“. Всі три добилися ступеня доктора медицини, й всі три листувалися з Мих. Драгомановим.⁹

Не могла Косачева бачитися в р. 1872 із Софією Окуневською, пізні. Морачевською, першою галичанкою, що в р. 1885 склала іспита зрілості в акад. гімназії у Львові й здобула описля, як перна жінка в Австрії, в Цюріху 29. IV. 1896 р. ступінь доктора медицини, бо вона народилася в Довжанці дня 29. IV. 1865 р., отже в р. 1872 мала 7. років життя.¹⁰ Все то були знайомості О. Косачевої з пізніших літ.

Не міг також Драгоманів оповідати в р. 1873 про Франка й Павлика, бо познайомився з ними в три роки пізніш.

Все ж таки побут Ольги Косачевої в р. 1872 у Відні, знайомість із Мел. Бучинським, Мих. Подолинським і Остаєм Терлецьким викликали в її душі симпатії для Галичини й того духового життя, що в ній розвивалося. Зв'язала вона з ним свою творчість, коли слала до львів-

⁵ Див. про це мою статтю: Остап Терлецький про Археологічний З'їзд у Києві. „Україна“ Київ, 1927 кн. 5, стр. 37—49.

⁶ Переписка Мих. Драгоманова з Мел. Бучинським, стр. 109 і 128, Галичина й Україна стр. 169, лист Рудченка до Бучинського з дня 27. III. 1872 р.).

⁷ Переписка Мих. Драгоманова з Мел. Бучинським, стр. 147.

⁸ Дати подав мені ласкаво брат покійного др. Теофіл Окуневський.

⁹ Ир. Окуневський кореспондував із М. Драгомановим в рр. 1879—83. („Галичина й Україна“ ч. 291—296), Деши Білгородський в р. 1876. (Тамже стр. 310). Листи Ів. Гриневецького до Драгоманова видам пізніше.

¹⁰ С. Окуневська виступила у „Першому Віску“ під ім'ям Єрина з статтею „Родина невели жінки в піснях і віршах великих“ й образок з життя „Пісок пісок“.

ської „Зорі“ поезії й повісті (в рр. 1883—9): „Хочу я згадати. — писала О. Косачева в своїй автобіографії. — що стала я постійним співробітником „Зорі“, дякуючи ретельним заходам редакторів, що один по одному писали до мене листи, заохочуючи до писання. І можна сказати, що дякуючи їхнім таким листам, я стала письменницею... З подякою згадую це, бо, може коли б не такі запоясдливі запрошування, то я б і не збиралася була писати“.¹¹

Та може не стільки ваги в її зв'язках з редакцією „Зорі“, скільки в її взаєминах з галицьким жіноцтвом та з його провідницею Наталією з Озаркевичів Кобринською, що запросила її до співучасті в Альманашу „Перший Вінок“ (Львів 1887 р.).

В автобіографії Ольги Косачевої читаємо про це:

„Наталія Кобринська з роду Озаркевичів вдалася до мене з листом, запрошуючи пособити їй у виданні Альманашу „Перший Вінок“. Це мало бути дуже оригінальне видання: Альманаш із творів самих тільки авторок-жінок і на теми виключно з жіночого життя. Межи строками читалося, що чоловіки не мають зовсім брати участі у цьому літературному заході. Просила вона мене закликати від себе жіноцтво-літераторів у нас в Україні до співробітництва й взагалі до помочі. Здається, — пригадую собі, — що й назву для цього видання запропонувала я, листуючись про це з Кобринською. Я зразу прийняла, що пришло кілька праць до Альманашу. Щож до практичного боку справи, то я написала, що справу з друкарнею має бути влаштовано так: скільки має коштувати цей „Перший Вінок“, я заплачу половину. Просила так і розрахувати. Із свого гурту письменниць я могла запросити лиш двох близьких до мене осіб: Лесю й Л. М. Старицьку, а більш в мене й не було знайомих. Із старшими письменницями: з Ганною Барвінок, Марко Вовчок, Дніпровою Чайкою — я знайома не була. Н. Кобринська сама вдалася до них й мала успіх. Ганна Барвінок і Дніпрова Чайка подали свої твори до Альманашу. Опріч нас всі інші твори в Альманашу надрукували галицькі письменниці. Більша часть все ж була наша — гаддиряєських авторок. Ми подали до Альманашу тільки красне письменство. Авторки галичанки подали кілька розвідок та інформаційних заміток про жіночий рух в Європі та в Україні. Велику розправу надрукувала Н. Кобринська. На превеликий жаль, сталося так, що твір дуже талановитої авторки (тоді ще мало відомої) О. Кобринської zostався забракований. Доля хотіла, що якраз це оповідання забракував Франко. Таким чином єдиний із письменників, що мав дорадчий голос, спричинився до такої шкоди для Альманашу. До самої редакції Альманашу я була непричетна, а тому, зкоце було саме оповідання Кобринської. — я не знаю. Після надрукування я заплатила половину друкарських на Альманаш видатків і на тім моя в цій справі участь скінчилася. Вся справа в Альманашом розтяглась на років два. Знаю я, що в Галиччині Альманаш мав великий успіх. У Києві його продавали з книгарень, але чи багато продали, й на яку справу, десь то іншу видавничу вдали ті гроші. — я того не знаю“.¹²

Хоч як скромно згадала Олена Пчілка про свою участь в Альманашу, то все ж треба сказати, що ця книжка була одним із великих заходів на полі єднання українського жіноцтва, розмежованого кордонами, а крім того могутнім заступником на шляху еманципації галицької жінки, що в вихованні, культурі й поступовості стояла далеко поза своїми сестрами в Україні.

На другу таку збірку літературних творів галицької українці вже не здобулися, хоч видано гектографовану „Відозву без дати до Русинок-

¹¹ Олена Пчілка: автобіографія стр. 31—2.

¹² Олена Пчілка: Автобіографія, стр. 33—4.

Галичини й Буковини“: підписану Наталією Кобринською і Євг. Ярошинською, що починалася словами: „Загально звісно шановним паням, що дня 1. вересня м. р. на жіночому вічу в Стрию ухвалено між інчими справами видавати другий жіночий Альманах, а що перший вийшов був коштом поодиноких осіб, а то Олена Пчілки й Наталії Кобринської, котрі понесли через то значні страти, ухвалено, щоб на другий призбирати фонди дорогою складок“.¹³

Як бачимо, Ольга Косачева дала, як всі авторки, не тільки даром свою працю, але зложила значну матеріяльну жертву на спілку з Кобринською, щоб Альманах міг вийти друком.

Сентимент для Галичини задержала Косачева по кінець свого життя, а по цій дорозі пішли також симпатії її дочки, великої письменниці, Лесі Українки, що друкувала у Львові чимало свєіх творів та вела живе листування з чільними представниками літературного й публіцистичного напрямку.

Частину заслуги в піддержанні цього сентименту Ольги Косачевої треба приписати Мелітонові Бучинському, що став за час короткого її побуту в Відні та опісля її відданім та сердечним приятелем. Обое вони були щасливі в подружжях, хоч довелось їм чимало перейти в житті. Олена Пчілка стратила дня 2. жовтня 1903 р. сина Михайла (М. Обачного), професора Харківського університету, що вмер від дизинтерії на 34. році життя.¹⁴ Небавом опісля помер її чоловік Петро Антонович, а дня 1. УІІ. 1913 р. закінчила життя по довгій і важкій недусі Леся Українка. В Олені Пчілці й у її дітей наукові та літературні інтереси були, що так скажемо, щоденним професійним заняттям. Сама Олена Пчілка вмерла 4. X. 1930 року. Вона пережила свого приятеля Бучинського більше як на 27 років. Бучинський, розгулявшись 1874 р. (на весіллі) в Євгена Желіхівського, пустився в карнавал, віддавати довг своїм сусідкам теперішнім (наоколо мій будинок гарними дівчатами обтичений), та й спіймав пневмонію, чи плевру, з атаком на голову, хинином, п'явками і т. д. не менше і з толками, пересадженими щодо небезпеченства, та й по 14 днях, через пиво, подужав“.¹⁵ Свою недугу Бучинський, як бачимо, злегковажив, а вона розвинулась в нього в старших роках у хронічне педомагання легенів, та поклала його в могилу в травні 1903 р. Умер він у Станиславові на становищі адвоката. Його дружина, як Ніоба, оплакувала не тільки смерть чоловіка, але й дочки Лідії Зілинської і сина Богдана, незвичайно талановитого історика (умер 1908 р.), що вийшов із школи Мих. Грушевського.

Львів.

Кирило Студинський.

¹³ Рукописний збірник Франка ч. 30. (бібл. НТШ. у Львові).

¹⁴ Олена Пчілка: Автобіографія, стр. 37.

¹⁵ Галичина й Україна стр. 463 (лист Бучинського до Вол. Напроцького з дня 8. У. 1874.).

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО ЯК СПІВЦІ КОЛІЇВЩИНИ.

(Докінчення).

Ані в свідченнях гайдамаків підчас слідства, ані в мемуарах немає згадки, щоб гайдамаки святили ножі, а проте дивним способом закоренилася версія в польському письменстві, як у Гощинського, Чайковського, Словацького, Грози, що гайдамаки, поки пішли в похід, святили ножі. Джерелом тієї версії була, очевидно, усна, українська народня традиція, з якої ту версію взяла польські поети, а також і Шевченко. Ще сьогодні оповідають собі українські селяни, що в селі Залізничці, 8 верстов від Звиногородки, були кузні, в яких ковалі кували для гайдамаків ножі, „а святили їздили до Чигирина, а трохи послі, то вже й святили тут“, над Тікичом у Криничці, що зветься „Чернець“, бо „чернець святий“. Чи народня традиція спирається на дійсності, трудно вирішити. В кожному разі правда, що гайдамацький похід починав молебень. Залізник казав у слідстві, що дійсно перед походом відправлено в Мотронинським монастирі молебня. Про молебня перед походом свідчили й інші гайдамаки. Нечипір Кожухар казав: „Железник со всеми собравшимися там запорожскими и полскими казаками, коих всех было до тысячи до трехсот человек, отслужу в оном Матренинском монастыре молебен, при чем в церкви были одни только их начальники, и по отправлении молебна, выступя из того монастыря пошли к полскому городу Умани чрез полские местечки Богуславль и Лысянку“.¹ Домінік Завроцький оповідає в своїх мемуарах, що молебня відправлено в Зелені Свята 18 мая ст. ст., в день храму; що ігумен Мотронинського монастиря Мелхиседек Яворський підробив указа цариці, що наказував різати поляків та жидів, та що той указ після Богослуження прочитав чернець, кажучи, що, коли б хто міг, але не хотів виконати того указу, той буде покараний публичною й суворою смертю.² Дату Завроцького потвердив гайдамака Кирило Буговий, який сказав, що перший відділ Залізнякавого війська вирушив у похід на першому тижні Петрівки, отже після молебня на Зелених Святах.³ Завроцький розказує, що кривавий похід Залізняка почався від села Куликівці, в Жаботинському ключі; що опісля побивано значне число шляхти в Жаботині; що з Жаботина пішли гайдамаки до Черкас, там здобули замочок „chroniących się w onym Polaków i Żydów u kogo tylko w onym zastali, żadnego zwycięciem nie darowali“; що з Черкас пішли до Сміли, де „так-

¹ О. Гермайзе, *op. cit.*, ст. 39.—40.

² Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину. Подав Іван Шпитковський, *Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка*, т. ХСVII, ст. 52.

³ О. Гермайзе, *op. cit.*, ст. 42.

woż tyranie czyniąc, iako w Czerkasie“; що рушили до Корсуня, з Корсуня до Лисянки і там „uczyniwszy wielkie zbrodnie“, пішли до Умані.⁴ Таку саму лінію кривавого походу Залізняка нарисували й гайдамаки в своїх зізнаннях Як бачимо, і молебень перед походом, і промова ценця, і шлях, по якому повів Шевченко своїх гайдамаків, відповідають історичній правді. Чому Шевченко, згідно з Чайковським, прийняв день Маковея за початкову точку Коліївщини — не знаємо.

Історичні події хронологічно наступали по собі скоро. В суботу 7 червня ст. ст. прийшла до Умані відомість про погром у Лисянці, в понеділок 9 червня в дві години по обіді появилися гайдамаки під Уманню, а в вівторок 10 червня коло 11 години пополудні почалася різня в Умані. Гайдамаків арештували московські війська 27 червня ст. ст. Сама Коліївщина тривала від 18 мая ст. ст. до 27 червня ст. ст., отже не цілий рік, як у Шевченка. В слідстві казав Залізник, що до Умані ввійшов без опору, із стратою одного чоловіка. „Поляков, жидов, а при том и тех, кои и во услужении конфедератов были веры греческой, поколото немалое число — розказує він, — а сколько заподенно, знат не могу, однако думаю не менее, как всех мужеска і женска, даже до сущих младенцов тысячи две человек поколото“.⁵

Показується, що Шевченко за основу поеми „Гайдамаки“ взяв усну народню традицію й розумів історію Коліївщини в народньому дусі, отже в дусі іншим, як у польських мемуарах. Доповнення народньої версії подробицями Чайковського слід уважати згідно з дослідями Б. Навроцького за дрібні.⁶ Шевченко не мав, очевидно, заміру писати віршом історію Коліївщини, а тільки історичну поему. З тієї точки виходячи, мусимо оцінювати його поему, як історичну пам'ятку.

Згідно з історичною критикою вважати треба оповідання про Коліївщину поетового діда та інших старих людей за спогади селян, наочних свідків, а навіть учасників повстання з перед п'ятидесятикілкох років. Психологічно беручи річ, у спогадах того рода допустити треба неточний аналіз вражень та сумішку різних фактів. Як аналіз подій виявив, у Шевченкових „Гайдамаках“ дійсно можна помітити історичні помилки та неточності. Коли візьмемо під розвагу, що історичні факти перейшли через фільтр психології та ідеології селянина, а надто, що з природи речі в поемі грала ролю фантазія та інтуїція поета, можемо прийняти спогади про Коліївщину, що творять основу Шевченкових „Гайдамаків“, за джерело з другої руки, хоча мають вигляд сучасного свідчення, і треба ставитися до них з великою обережністю.

⁴ Домінік Завроцький, *op. cit.*, ст. 53. (Записки ХСVII).

⁵ О. Гермайзе, *op. cit.*, 46—47.

⁶ Б. Навроцький, *op. cit.*, ст. 273.

В польській opinii вважається Шевченкових „Гайдамаків“ за великий гріх супроти польського суспільства. Леонард Совінський,⁷ який сам уважав за конечне перекласти „Гайдамаків“, докоряє Шевченкові, що не задоволився вибором теми, а „захотів реабілітувати вчинок, що в очах історії залишиться назавжди найбільш остогидливим злочином“, та, що є він недобрий християнин, бо його пісня — це „звіряча жадова, затровна ненавистю та пімстою, що бухає кров'ю та полум'ям“. Генрик Сенкевич,⁸ запитаний редактором „Kłosów Ukraińskich“ за його гадку про Шевченка, написав: „Щодо Тараса Шевченка, читав я „Гайдамаків“ та інші його твори, поки став писати „Ogniem i mieczem“, отже буде тому більш тридцяти років. Із тих давніх часів залишився в мені мрячний спогад поета великої руки, ворожого москалям, але також і нам — в тому самому або й вищому ступені. Бути може, що є в тому нота ненависти виключно хлопської, транспонована на народний тон. Не хочу й не могу того тепер рішати“. Францішек Равіта Гавронський⁹ бачив теж у „Гайдамаках“ ідею пімсти „без національної або навіть політичної цілі“, натомість заперечив, буцім Шевченко був „поетом ненависти“, хоча той епітет „має вигляди правди“. Легко зрозуміти, звідки взялися згадані обвинувачення, роблені поляками Шевченкові. Коли дивимося на образ з перевагою яскравих кольорів, то око в першій хвилині вражають власне ті гострі кольори, і вони залишають у нас найсильніші враження, натомість зм'якшені, лагідні, делікатні, діють на нас заспокоюче що тільки пізніш, коли промине перше сильне враження від горючих кольорів. Так само мається річ з „Гайдамаками“: хто читав їх уперше, з усією силою накидалися його уяві яскраві образи, повні крові та диму, проклонів та плачу, вбивств та пожежі, і ті саме образи сіли на дно душі читача, врилися в неї гостро і як кошмар безпокоїли її. Тим більше враження мусіли „Гайдамаки“ зробити на польського читача, коли в дзеркалі Шевченкової поеми побачив себе не в ролі героя, а в ролі кривавої жертви. Дуже добре означив те враження письменник із такою вразливою уявою, як Сенкевич, що після тридцяти років не міг позбутися враження, якого дізнав був при читанні „Гайдамаків“, і коли нагадали йому Шевченка, в його душі воскрес зараз „мрячний спогад“ про поета, який колись сильно вдарив був по його нервах, і в його душі відізався тільки один гострий скрегіт — „нота ненависти виключно хлопської“. Не дивота, що сучасні Шевченкові поляки, в часах, коли ще цвіла панщина, дивлячись на образ, на якому ще не

⁷ Leonard Sowiński, op. cit., ст. LIV—LVI.

⁸ List Sienkiewicza z daty Warszawa, 20 lutego 1914 r. Kłosy Ukraińskie, Kijów, 27 lutego 1914 r., № 1. ст. 10.

⁹ Fr. Rawita-Gawronski: Taras Szewczenko i my. Kłosy Ukraińskie. Kijów, 27 lutego 1914 r., № 1.

засохла свіжа фарба, обурювалися, що Шевченко викликає нову гайдамаччину. А все ж таки, коли вглибимося в боєм просичені Шевченкові вірші, й спокійно, без упередження пошукаємо ідей у поемі, зникне поет пімсти та ненависти, й стане перед нами поет вселюдської любови, справедливости й братерства.

Чи Шевченко дійсно в своїй поемі славив Коліівщину? Чи дійсно сів він зерна, затровні ненавистю та пімстою й хотів викликати нову Коліівщину? Чи дійсно в Шевченка була варварська душа, позбавлена національної або навіть політичної мети? Шевченко прагнув волі для свого народу, домагався справедливости й шукав братерства. Його серце боліло й кривавилося, коли замість любови довкола себе бачив заздрість та ненаситність. На землі міг би бути рай, але люди не хочуть раю. Вони хочуть крові та пекла. Немає кінця людському горю. Немає сили, що поклала б кінець людській крові та злобі. Так було, — і так, мабуть, буде до кінця людського життя:

Треба крові брата, крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті.

Коли пересувалися перед очима поета криваві сцени Коліівщини, не затирав він рук з радости, тільки болів і питався:

Защо люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,
Жити б та брататься!

Такі рефлексії родилися в душі поета, коли він писав „Гайдамаків“. Чи можна тому називати його сівачем затроєних зерен ненависти та пімсти?

Гавронський писав, що „местники соціальної кривди в „Гайдамаках“ до поняття „держави“ й „панування“ не прив'язують ніякої ваги, ніякої національної мети, навіть класової, і не лучать з ним політичної ідеї й поготів; навпаки, розуміють його дуже низько, я сказав би — по-варварськи, як уживання, лінощі, достаток, часто сваволлю надуживання, що виросла буйно в якусь гулящу дикість“. Гавронський облеглив собі досліди скомпліктованих соціологічних явищ в Україні, склавши собі теорію, що в українській крові є етнічні елементи туранські, що недоціально вибухають і як вулкан сіють знищення; не добачив він теж жодної конструктивної ідеї в поемі „Гайдамаки“, вважаючи її тільки за вибух „гулящої дикости“.¹⁰ Але помилився Гавронський, бо, будучи наперед упередженим до Шевченка, переочив, що Шевченко, власне, належав до тих, що підсудували „темній розгнuzданій юрбі“ гасло боротьби за державну незалежність України; Шевченко навіть не поповичеві Тименкові, як Словацький, але просто пролетареві з пролетарів Галайді поклав в уста ідею вільної України:

¹⁰ Fr. Rawita-Gawronki: *Historia ruchów hajdam.*, 1901, I.

Потече багато, багато, багато
 Шляхетської крови. Козак живе,
 Оживуть гетьмани в золотім жупані,
 Прокинеться доля; козак заспів:
 „Ні жида, ні ляха!“ А в степах України —
 Дай-то Боже милий — блисне булава!

Обвинувачення, що Шевченко, пишучи „Гайдамаків“, хотів викликати нову Коліївщину, є таке саме, як коли б ми в тому хотіли обвинувачувати Гоцинського, або коли б ми твердили, що Гоя своїми образами та гравюраами, яких змістом остогидливі та криваві воєнні сцени, хотів викликати в серцях своїх земляків любов до пожарів, насильства та вбивства. Коли порівняємо „Гайдамаків“ із циклом воєнних сцен Гої, приходимо до висновку, що з уст обидвох добувалися на вид воєнних жорстокостей тільки слова різкого осуду: „варвари!“ („bárbaros“!), „і вони, як дикі звірюки!“ („i son fieras!“) „чи на те ви родилися!“ („para eso habeis nacido!“).

Шевченко не мав заміру реабілітувати Коліївщину, як думав Совінський, а тим менше не хотів її апотеозувати. Провідну ідею, яку мав він, пишучи „Гайдамаків“, висловив в епілозі до них: „Слава Богу, що минуло!. А надто, як згадаєш, що ми — однієї матері діти, що всі ми — слов'яни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини й внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря й до моря слов'янська земля!“

VII. Висновки.

З наших дослідів виявляється: 1) Гоцинський, Словацький і Шевченко інтуїтивно розподілили поміж себе криваві події Коліївщини, а саме: Гоцинський змалював епізод у Каневі, Шевченко дав велике полотно уманської різни, а Словацький яскравими барвами описав епілог Коліївщини — бунт Тименка; Словацький надто планував зобразити в „Беньовськім“ похід Залізняка від Жаботина до Умані, але з його широкого плану залишилися тільки фрагменти; 2) Гоцинський і Шевченко дали назагал вірний, реалістичний образ Коліївщини, особливо Шевченко, що з огляду на малярський елемент та натуралізм у змалюванні стоїть нарівні з геніяльним еспанським малярем Франціском Гоя; Словацький, щоправда, закрасив свій образ містицизмом, але й у його образі „Срібний сон Саломеї“ змальований вірно трагічний тип бунтаря Тименка, а в його „Беньовськім“ змальований чудово козацький бій „табором“; 3) Гоцинський, Словацький і Шевченко, йшовши за романтичною модою, героями своїх творів учинили бунтарів, українських коліїв, і виявили в їх змалюванні своє чулке серце, гуманність та толеранцію; 4) щодо ідеології Гоцинський, Словацький і Шевченко

розкрили в своїх творах криваву рану стосунків польської шляхти до українського народу, зосібна до селян загалом, і Гощинський та Шевченко остерігали Польщу перед новою Колівщиною, а з творів Словацького („Sen srebrny Salomei“) і Шевченка („Гайдамаки“) проблискує й ідеал вільної України, у Словацького в союзі з Польщею.

Станиславів.

Михайло Мочульський.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Мова Максима Рильського.

(Докінчення).

149. Прикметник *рад* чи *радий* вимагає по собі предмету в давальнім відмінку: Суддя такій утісі *радий* 69, Граф *радий* похвалі 73, Яцек *сватові* такому буде *рад* 85, Усякий тому *рад* 105, Був *життю* не *радий* 166.

150. В сучасній українській мові причиновий відмінок множини від назов живих істот однаковий своєю формою з відмінком назовним, а не родовим. Цієї архаїчної форми часто вживає й М. Рильський: Вже коні стомлені заведено до *стайні* 14, Пустили коні *вряд* 45, Сусіда *мій* тримав *хорти* 63, Додому *шле* *жокеї* 70, З *лісу* зносити *зайці* йому *велить* 84, Я *їх* обох *люблю*, *неначе* *рідні діти* 85, На *люди* *подивляюсь* 136, *Підняті* *вбогі* *люди* 169, *Мастак* *вибирати* *коні* 179, На *вози* *діти* *посадивши* 183 і т. ін. Часом звчайні форми: *Спускав* *псів* 118.

151. Дієслово *боронити* в літературній мові вимагає причинового відмінку (а не родового, як *сполська* в західньоукраїнських говорах): *Чиї* *права* він *боронив* 193, *Потіху* *панську* не *боронив* собі 183.

Так само *благословляти* кого (а не архаїчне *кому*): *Господнім* *іменем* *благословляв* *завзятця* 204.

152. Прикметники *багатий* і *славний* вимагають по собі орудного відмінка: *Мужністю* та *силами* *багатий* 112, *Багаті* *мудрістю* 113, *Мріями* *багатий* 124, *Багата* *досвідом* 131, 153, 226, *Життя* *одмінами* *багате* 178, *Шаблею* *тонкою* *всюди* *славен* 185, *Написом* *старим* *славен* 307, *Роботою* *тонкою* *славен*. Звичайно *повен* *чого* (§ 144), але може *бути* *й* *чим*: *Таємним* *повне* *гнівом* 278.

Дієслова з відмінком орудним: *Я* *гордю* *собою* 212, *Тобою* *гордю* 214, *Не* *пишними* *рижиками* *радіють* *повсякчас* 78, *Цар* *тоді* *втішався* *вельми* *ним* 64.

153. По збірних числівниках: *двоє*, *троє* й т. д. іменника й прикметника ставимо в родовім множини: *двоє* *псів* 34, *троє* *кухарів* 53.

Коли іменника чи прикметника вжито перед числівником (на означення приближності), то їх завжди ставимо в родовім множини: *За* *тижнів* *два* 129, *Жовніврів* *із* *чотири* 235, *Дверей* *щось* *зо* *двоє* 49, *Слів* *зо* *двоє* *сказав* 21.

По складених числівниках іменника та прикметника ставимо відповідно до останнього числівника: Йому було 21 рік (а не років), 22—23—24 роки, 25 років і т. д.; Двадцять чотири зрази 233.

Коли за підмета править числівник із іменником, то він обов'язково в назовнім відмінку: Жило два шляхтичі 121 (а не: двох шляхтичів), Два Брайчені-артисти було в Голандії 90.

154. Народня наша мова любить подвоєння прийменників; це окраса й мови літературної. Те саме часом бачимо й у Рильського: На лови на такі я не слуга для вас 37, За Річ за Посполиту 51, В гербі у вашому 107, В посла у Ревнта я зріс і виховався 205, Влучиш кулею ще й під ребро під п'яте 244.

155. Наслідуючи живу народню мову, Рильський любить вложені прийменники: Задля такої дами 74, з-за кущів 86, 138, Закрався із-за тину 58, Вийшов повагом із-за дерев 317, Найзлішу з-між усіх 65, З-під ніг 127, З-під неба 132, Із-під брів 147, Із-під чола 319, Навколо їх 125, Напросто чорних туч 250, Опріч загального 141, Побіля саду 76, Пробігають повз його 162, Понад діла буденні 89, Поза псами 155, Поміж птицями побігла 133, Понад усіх 104, Посеред їх 181, Посеред двох стовпів 149, Армія така супроти ворога не підіймала зброї 167, Пінилось понадмною море 98. Уживаймо зложених прийменників!

156. У М. Рильського бачимо багато цікавих прикладів уживання прийменників. В дальших §§ 157—168 подаю їх за алфавітом.

157. *До*: Був охочий до забав 103, Охочий до боїв 175, Цікава до людей 143, Подібні до сичів 61, Подібна вродою до казкової Феї 72, Рівнятися до простих буків 89, До хати попрохав 181.

158. *З, із*: Обізнаний з правами і з законами 221, І з мене глузувать 167, З краю рідного, звичайно, кепкували 87, Із серця ніжного ти сміявся 212, З кохання нашого смієтеся усі ви 212.

159. Прийменник *за* має в нашій мові надзвичайно широкі функції.

а. Вживаємо *за* зам. архаїчного *по* (галицьке *після*): За давнім звичаєм тримає дівчину 60, Суддя зове її сестрою за давнім звичаєм 61, За взірцем старим була збудована 101, Казав, що дим пускати, за звичаєм чужинним, то стид полякові 144, За прикладом небес заспала і земля 160, Відгуки того, про що учили його за книгами у школі вчителі 202, За певним звичаєм ми приятелів маємо посылать 209, На голові кривий, срібlistий серп, за звичаєм селянок 296, Ви підіть за звичаєм старим 316.

б. *За* з родовим для зазначення часу: Як то було й за Ноя 102, 113, В військовій служив за Яна Третього 204, Збудував іще за давніх літ 101.

в. *За* при порівнянні: Скромніший за інших родичів

78, Тадеуш сильніший за Графа 125, За старих чесніший 131, Щасливіша за всіх 158, Чорнішою за неї 251, Крила за білий сніг біліші 281, Сам на музиці він за всіх найкраще знався 103.

г. *За* при стати, бути, мати, правити, брати і т. ін. кого за кого (замість орудного): Хто стане за гучка 93, Він за маршалка став 282, Маю панові я за дружину став 290, Не будь підчашому за зятя у магната 263, А за отамана сам Войський серед їх 280, Кокарда буде ця йому за талісман 261, Була пригода ця за привід говорить 206, Була за талісман кокарда 312, Бував я в Стольника за гостя дорогого 263, Матвія за доброчинця мав 179, Його за мудрого учені мають люди 203, Він за старшого у цьому ділі правив 291, Чи маєте мене ви взяти за дружину 312, За дружину взяв Тадеуш панну Зосю 83, Навіть турчина за спільника беруть 310, За зрадника мене вважали люди 272, Вояків пов'язаних громада за посміховисько здавалася йому 228, Кому за спадщину лишився замок цей 148.

г. *По* дієсловах: Я за вас молилася 290, За вчинок сміливий хвалив його усякий 146, Кожен за його здоров'я випивав 146. Послано за ними 139.

160. *Прийменники*: Край столу 104, Крізь темну гущину 96, Крізь сльози 136, Круг столу 140, Стать проти розбійника 194.

161. *Між* зо знахідним: Між зір 77, Заховані між прав 112, Між люди виплила 143, Між конопі впав 170; але й звичайне: З'являться між людьми 134.

162. *На* по дієсловах: Не важачи на те 150, На докори сам він заслужив 215, Але на Войського ні один не зважає 155, Я краще знаюся на полюванні 64, На учтах знається 305, Найкраще знався він на справі лісовій 94, На музиці знався 103, Знався на киданні ножів 154, Знався, як ніхто, на звичаї й законі 179, Добре зналася на господарських справах 297. Навчала на добро 84, Скидається на льока в жалобі 89, На сьогоднішню скидалася пригода 146.

По прикметниках: На спомини багаті 140, На вдачу запальній 130, Зовсім не схожий на героя 248, На свитку схожа 109, І на що ж це схоже 136.

Інше: Й він доручив дівча на виховання 164, Він і піде на кухню 147.

163. *Над*: Ведмідь, цар над царів 113, Прозвали сивого Матвієм над Матвіїв 175, Чи найти у всім повіті панну над ту голубоньку Підкоморанку Анну 81, Народні над усе кохаючи могиви 103, Над усе любив веселі теревені 144, Боротьбу він над усе любив 178, Над усе в житті ненавидів прусаків 182.

164. *О* при визначенні години: О пів до п'ятої зійтися завтра всім 94.

165. *Прийменника* *по* широко вживається в українській мові в різних значеннях:

а. *По* з місцевим множини (а не з давальним): Розносить по гостях 60, По чужих краях 62, По пушах та гаях 64, По орденах 83, По ярах 91, По ноцах 98, По різних бо краях 103, По плечах 197, Розлізлись по шляхах 183, По балках та ярах 180, По лісах 178, Ходив по всіх краях 284, Я по нощах за вас молилася 290, Шукає по кутках 221, Розташувалися по селах та містах 279, Рубає по руках 238.

б. *По* з давальним однини прикметників і займенників: Тут по-англійському написано 120, По-латинському молитву прочитав 92, По-литовському зготовані драгли 303, По-німецькому хазяїнує в нім 191, По-польському поправно говорив 103, По-руському назвав 94, Щось по-французькому говорити 206, Голив по-чеському 306, Міг по-вченому сказати 186, По-дружньому 166, Сказати по-нашому 236, По-офіцерському скараю 234, Так по-простому відкрилося кохання 291, Виспівувати по-ранішньому 161, По-своєму 84, 151, По-стародавньому 121, По-чесному 129, 142. Також: знали по-латині 179.

в. Ходити, посилати, бігти *по* кого-що: По плебана пошли 262, По звірину ходив 97, Він по царські їздив лані 64, По Возного біжить 221, По лікаря пошлю 272, Вийшли по гриби 77, По гриби іти нам саме час 69, Тадеуш по гриби іде 69, Хто хоче по гриби 69.

г. По дівсловах: їхати, йти і т. ін. уживаємо орудного відмінку без *по*: Слава лісом (а не: по лісі) ішла 68, Довелося їм снігами, пісками гарячими блукать 322, Стелився давній шлях, ішов ним 279.

г. *По* з місцевим: Я їджу по весні 64, Поглядом блискучим по юрбі перебігає він 323, Ударив по обличчі 234, По знаку заграно 323, По чарці випито 92, По вітри—тиша знов 98.

д. Різне: Заплаче по Матвіях 241, По заручинах минуло кілька днів 268, По бурях життєвих, після одважних плавань 132.

166. Як і в українській літературній мові, М. Рильський завжди вживає *про* (а не *о*, *оо*) по дівсловах говорення і под.: балакати, благати, віщувати, говорити, дбати, думати, забувати, згадати, знати, казати, марити, нагадувати, натякати, оповідати, пам'ятати, питати, піклуватися, поговорити, подбати, почути, просити, радити, розказати, розпитувати, розповідати, торочити, читати, чути, шептати і т. п., так само й по йменниках: вість, жаль, гадка, згадка, книжка, крик, міркування, мова, пісня, рада, річ, розмова, слава, сперечка, спогад і т. ін., напр.: Про той народ балакав 182, Про що благає 213, Віщає про любов, про згоду 301, Говорив про хліб, про урожай 103, Дбати про справи 168, Про діло думати 85, Забув про Кропило 195, Про його й не згадали 99, Казати їм про любов 129, Марив про рідний край 90, Нагадує про Зося 218, Оповідатиме про славні їх діла 282, А про подробиці не питай 209, Про хліб піклувався 193, Буде ворогам про що пого-

ворити 141, Подбаємо про тебе 262, Просить про згоду 170, Про битву вість 183, Кожен мав про це гадку 61, Міркування про комети 198, Мова не про те 253, Рада про Польщу 196, Річ про москаля 184, Сперечка про собаки 66 і т. п.

На цілу книжку тільки три рази вжив Рильський *об* : Тебе *об* дечім розпитати 289, *Об* тім довідатись нікто не домудриться 299, *Щоб* з нам розгадатись *об* деяких речах 207. *Це об* любили старші наші письменники, часте воно ще в Нечуя-Левицького.

Ще приклади вживання *про* : Як хочете, про мене 84, *Це* все робилося лише про людське око 141; *Ідется* не про що, а про життя, про долю 85, Про всіх *ідеться* 188, Там, звичайно, *йде* про лови 60; Два відділи: з них перший — про (= для) панів 102.

167. Приставка *про-* (а не *пере-*): Проїшов запалу перший час 140, До годинника проїшов він 149, Вітрець по колосках проїшов 282, Листи проніс він потайки 282 і т. ін.

168. *Услід* кому: Ступав нам услід 3, Він їм біжить услід 247, Їм услід 185.

СЛОВНИК.

169. Словник мови М. Рильського дуже багатий, — у нім знаходимо силу слів, хоч і знаних нам, але рідше вживаних. *Це* багатство мови кидається ввічі з кожного речення „Пана Тадеуша“. Проаналізую тут коротенько складові частини словника мови М. Рильського.

170. Якраз тепер українська літературна мова знаходиться в цікавому процесі свого устabilізування, — в ній міцно закріплюються певні фонетичні й морфологічні форми, усталюється нормальний словник. Словник—поняття змінне, вічно плывке, бо на нього завжди сильно впливає дійсне життя.

Як і кожний український інтелігент, М Рильський виховувався не тільки на своїй літературі, але й на літературі галицькій, що мала неабиякий вплив на Велику Україну. Ось цим і пояснюється факт, що в словнику М. Рильського знаходимо трохи й слів галицьких, — чи то чисто галицьких, чи таких, що полишилися ще з нашої давньої мови переважно в Галичині. Звичайно *це* слова, що добрих своїх варіантів для них не маємо.

Подам трохи прикладів *галицьких* слів в мові Рильського: Ключник труби з їх (органів) узявся виривать і з хорів на гостей уражених вергать (кидати) 155, Вергаючи стільці, пляшки і кубки повні 153. Вйвірка (білка) горіх між лапами тримає 99. Вилискується (виблискується) бронь 271. Відтак (потім, потому, опісля) в Палермо був усякому я знаний 158. Дріб увесь зарився у мураву 72, З ситом у руках стояла і годувала дріб 132 (дробина). Жупан є двабни й (шовковий) 283, Єдвабні черевики 135. Жовніри голосно кричать 163, Два жовніри потягли 288, Рубає жовнірів по руках 238 — і: Втікають по

вистрілі метнулися солдати 247, Кинувшись солдатів доганять 246 (у М. Рильського „солдат“ — тільки для війська російського). Гервазій заволав (закричав) 150. Кожен з вас нехай затамить (запам'ятає) 252. Звідтам (звідти) вітри його несуть 113. З зимним (холодним) поглядом мій погляд зустрічався 265, Од вітру зимного обсіпались діброви 303. Театр був знаменитий (славний) 205. Собачий зойк (крик) почувся 116, Зойки (плач) матерів 321, Завищав, зазойкав, захрипів 150. Опеньки, мов квітки, прегарно в китиці (букети) зв'язали панночки 92. Кошули (сорочки) рукавці біліє 295. Вона взяла уже й на кпини (висмівання) 138. Линвами (шнур, вірвовка) тягнуть тяжкого корабля 238, Стави, лисніючи (поблискуючи) у сяві нічним 216, Нараз (відразу, раптом, несподівано) почувся гам 59, Нараз посеред їх пан Войський 65, Мане, як блискавка, і западе нараз у темному дуплі 99, От Реснт зблід нараз 128, Нараз очистивши широке місце бою 154, Маневруючи, нараз додав він ходу 171, Король гукнув нараз 204, Поглянув — і нараз уздрів Тадеуша 217 (поруч того:) Аж нагло Реснтів їх голос розбудив 62, Страшний і наглий грім 117, І раптом карбівничий убіг 931. Тут зараз пес біжить 63, Завив зловісний пес 202, Пси його зненацька обступили 155 (і поруч того: І не лань була то, а собака 64, Щоб не датися розлученим собакам 155). То прэцінь (одначе, ж) він її ще в рабство не купив 84. Пашать її гарячі скробна (виски) 65. Скуток (наслідок) праць його хоч гудьте та судить 87. Простий люд стодолюю (клуною) його зове 102. У найпростіший стрій (одіж) ватаг одягнений 108, Надівши новий стрій 137, Вдягти возненський стрій 163, Панянки і в жнива у перкалевий стрій вдягаються 174, Це раз поправлено усі дрібниці строю 135, Відрікшись польського усвяченого строю, французький з примусу надів короткий фрак 311. Хтось їх щойно (допіру, тільки-но) розхилив 101, У проклятій яскіні (печері) 77.

171. Через галицьку літературу, або й безпосередньо з польського оригіналу досталося до мови М. Рильського й трохи *полонізмів*. Напр.: Жичимо щасливої ми долі 188 (поруч того: Зичу щастя їм 85), Злото 135. 152. 326, у злоті 109, стократною (стократною) луною 118, На таці дорогій 59 і т. ін. А це не полонізми: Нащо свій арсенал дощенту перерив 173, У щент під ёною побито прусаків 183.

172. *Російський* вплив на мову Рильського більший від польського. Ось трохи прикладів (хоч частину їх можна віднести й до наших архаїзмів): Блищить алмаз (діяма́нт) 283, Сльози блиснули на віях, як алмази 258. Перед битвою (боем) жовніри мирно сплять 95. Сотню хлопців бравих (голінних, моторних, жвавих) 97. Свою хвалили бронь 147. Ну, це ще вилами, як кажуть, по воді написано 85. Перші воєнні рухи 160. Тому кілька год (років, літ) 182. То го́род (місто) Ченстохов 105 (поруч того: Я

з бранцями у місто повертав 220, Козаки ішли на місто, як навала 239). Переплітаючись химерно і красиво 71. Уста розтулені коралами красніють (червоніють) 100. Багато літ назад (б. л. тому) він жив тут 166. Не стид невість (невідомо) чого кричать 73. Рапіра обоюдна (обосічна) 189. Увесь окольний (дооколішний) люд 175. Я б історію розказати міг підходящу (належну, відповідну) 205. Ти хочеш дзюб потеряти (загубити) свій 150. Він її ще в рабство (неволю) не купив 84. І так уже вони роз'єрепенились (розкукурічились) 287. Хмари ніби в сіть ловили рештки світла 250. Михайло строгий (суворий) 201. З боку тильного (заднього) ярє хміль буйний 172. Глибока тишина (тиша) 77, І в лісі тишина 161. Був і я в тім Ченстохові 105 (рос. форма, п. Ченстохова). Маю честь уклінно попросить я пана Возного 221.

173. Не на всі вирази § 172 можна дивитися, як на позички з мови російської, — багато там і наших архаїзмів. Ось ще трохи слів архаїчних, в літературній мові мало живаних: Бистрий маю зір 120, Бистрий, світлий зір 114. Він борзо до вікна 101. Охоти жадної не мав одатися в бран 240. На ветхому стовпі 245. Котрий із вас не видів 191. Похожа на гніздо 245, Гніздо його чорніло 277 (поруч того: Кубла зліплюють 277, Кубло вороняче 288). На дачі в літній час (це те, що хуторцем звичайно звать у нас) 63. Хай нам зволить розказати 147. Жовнірів іззива 242. Гнівню із-під брів метаючи огонь 147. Хай квітне много (багато) літ 322. Манерам (треба: манірів) не навчать ні гуси, ні індики 136, Чому б (треба: чого б) тебе навчив нещасний гурт такий 136, Чи всім цим витівкам (треба: всіх цих вітiвок) навчив вас не Матвій 308. Нині (тепер) вже панове стрічати шаблею не важаться позови 173, Нині (тепер) голуб'ят виводять голубки 177. І він речє йому 247. Ридала з радости 158. Створив молитву 183. Повстала суєта 177. Ти хочеш дзюб потеряти (загубити) свій 150. Домик чудесний був 63.

174. М. Рильський уживає багато різних чужих слів, найчастіше в тій формі, що тепер панує в нашій літературній мові: Під Австерлицем 110. 253, акбрд 321, Акторам хтось удати наказав якусь комедію 300, альбiом 86, альков 258, з алькова 143, Прислухуючися до того анекдота 64, в аптєці 172, з аромату 124, артист згадав 118, Чи не змилив артист 321, Артиста славний 87, Атака, штурм, борня 321, Велить в останню йти атаку 241, Запрошую на баль 192, на балю 229, Бартоломій 182, Бартоломієм 175, Поет і белетриста 317, бенкет 143. 263, бенкетував 326, Бонапарт 182, Дарунок загравав брилянтами 202, Чистий мов бурштин 60, Із бюрка 135, у бюрку 63. 87, васал 158, ветеран 320, Виделками прибиті 156, віват 119—віватів 320, Був я з гендема у Білиці 192, герой 204, гофрат 183, гренадьєри 306 — гренадірів 310, гнота 236, гудзики 311, Дзиглика ногою одіпхнув 138, декольтє 142,

діяма́нт 75, Драпу́ючися в нім 157, Для ду́єлю час і місце призначено 127, епізо́д N¹ 203, ефе́кт 134, Ефре́йтор тут надбі́г 236, е́гри 235, е́грів 236, в за́лі 136, до за́лі 137, у за́лі 226, у залу 305, по за́лях 51, інте́рес 206, кавале́р, капелю́ш 77, капи́тан 240. 241. 242. 252, капри́з 314, Виї́здив каре́тою на Яси, а за каре́тою юрба тяглася 203, Карта́ген 128, Не дозво́ляю й квит 188, Стріля́тися та й квит 121, Я сві́й келех піді́ймаю 123, класичні 87, Була за тали́сман кокарда, що мені дала ти 312, Один із команди́рів 306, Він сів на ко́міні 199 — обтерти́сь об ко́мінок 137, Витяг за ко́мір 221, По́що ж за ко́мір ти схопив мене 221, комі́сар 183, з конце́рта 200, Голосно гукну́в до коридору 211, Ясні́є мов кришта́ль 119, Крі́сло підкоти́ла 319, Куме́дно бігаю́ть 176, ландра́т 183, ланцю́г 138, Левіа́тан 101, Ле-вія́таном 201, Кри́к і ле́мент 107, Скида́ється на льо́кая 89, Назби́рав льока́йства повен двір 172, З льока́ями іти в наї́зди не годитьс́я 158, За Цю́рих от меда́ль 252, Чоти́рьох меда́лів кавале́р 237, Сині́й мунди́р у золоті 109, На́дїти встиг мунди́ра синього 296, Один подо́фіце́р в мунди́рі бе-летри́ста 317, На бойцях невидані мунди́ри 282, Наполео́н 184, Ной впли́в 102, Як то було й за Ноя 102, Папський ну́нціус 204, у Ню́ренбергові 189, В о́ренду взяти 104, Орке́стр улаштува́вся повний 199, Прийшла́ уже оркестра́ військо́ва 318, офіце́р 226. 306, N³ офіце́ри 306, Дрова скла-дені під паркáн 222, Парфу́мів пляшечки 135, Парфу́мів сло́ки 291, подо́фіце́р 317, план 18. 62. 157. 159. 256, плани 149. 186, плані́в 93, V¹ полицме́йстре 64, полонез 320, по-лонезу 323, порце́лян 59, проце́с 166, рома́н 164, сейм 316, серві́з 299, Така моя систе́ма 188, До мудрих со́сів 59, Сурду́т англійський 71, Сурдута обтру́сив 73, На Литві запанува́в схизма́т 105, Загляну́в у табакирку 108, Сказано внести таз 135, Такий ото тала́нт 82, Талірки розсо́лу 302, тали́сма́н 261, Запа́х, як тимі́ям легкий 282, З туалéтою не встигла́ молода 297, Взятис́я пора до туалети 135, Акорд фальшивий 321, Був пишний фе́вверк 205, Один фельд-фе́бель лі́г 243, фі́льва́рок 179. 193, цві́нтар 114, цинамо́н 304, під Цю́рихом 253, чума́, ша́бля 236, Дорогий ша́мпáн 78, Вели́ покласти шпа́гу 248, Зо шпа́гою в руці 226 і т. ін.

— — —
 На цьому закінчую опис мови одного з найвидатніших наших письменників і найкращого нашого стиліста — Максима Рильського. Свій опис зробив я — з поглядів практичних — в формі звичайної граматики, і буду вважати свою ціль за досягнену, коли ця моя граMATика стане справді хоч для наших письменників та робітників пера за підручника сучасної літературної мови. Ми ще не маємо ані одного докладного опису мови якогось нашого письменника, — нехай ця моя праця стане прикладом і побудкою для рясного заповнення такої помітної прогалини в нашій мовознавстві.

Іван Огієнко.

МОЛОДИЙ ШЕВЧЕНКО ПЕРЕД ВЛАСНИМ СУДОМ СВОІМ НА КІНЦІ ЖИТТЯ.

Історія повісти „Художник“.

(Докінчення).

VI.

Ці окремі епізоди з життя й переживань Шевченка пов'язуються в фабулу повісти з тими головними двома темами, про які я писав у третьому розділі цієї праці. А фабула в цілому оповідає про долю маляра кріпака, що піднісся в пишних залах мистецької академії на бершині творчости, але, темпераментний, він полюбив дівчину низької моральної вдачі, не закінчив академії, не зробив останньої конкурсної праці на 1-шу золоту медалю, духово впав, оженився з цією любов'ю, яка в той час жила з другим: оженився з вагітною; з того моменту він почав гинути, як маляр, а це привело його до д'явства, божовілля й смерті. Отже, змальовується трагедія мистця, трагедія його таланту, а під впливом останнього — й трагедія його самого.

Ця фабула є суто романтична, дуже популярна в романтичній літературі, починаючи від німецьких романтиків: Вагенродера, Тіка, Шлегеля, Новалиса й Гофмана; ця тема суто мистецька по змісту й переживанням перейшла до Жуковського („Камоєнс“), Гоголя („Портрет“), Герцена („Сорока-воровка“), до менших російських письменників, як Тимофієв („Художник“), Павлов („Именины“) й інші. Отже повість на тему про трагедію таланту мистця, можна сміливо сказати, була тоді вже м'ядрі в н'ю. Та й у самого Шевченка вона не була перша, бо якраз перед тим поет уже обробив був подібну тему в повісті „Музика“. Але, крім такої чисто літературної традиції, такі теми підказувало саме кріпацьке життя, що було багате на мистців-кріпаків, і кожний із них мав свою особисту трагедію. Про одного з таких мистців оповідає поет у повісті „Музика“, про другого в повісті „Художник“, як епізод подорожі його з меценатом за кордон в науку, а фактично той меценат примушував розмальовувати покої в готелю, де він оселився, або купелеві приміщення, де купалась його жінка; а найбільша трагедія, що той самий маляр мусів виконувати й функції льокаля, як і музика Тарас в попередній повісті. Все це Шевченко спостерігав власними очима. Досить згадати видатного актора Щепкіна, акторів-кріпаків Ольвіджів і скрипака Панова, якого поет описує в „Щоденникові“.

Але в основу фабули нашої повісти могла лягти почасти доля самого Шевченка в першій половині й маляра Тиранова, якого навіть згадує в повісті, а почасти особливо в другій частині — доля талановитого скульптора Івана Тимофієва, що р. 1811 за барельєф „Покорення Казані“ одержав велику золоту медалю й був залишений при Академії Мистецтв стипендіятом і мав бути відправлений за кордон для дальших мистецьких досягнень; але сталося інакше. Його учитель, проф. скульптор Іван Матрос, як розповідає Рязанов Н., в той саме

час ставив у Москві пам'ятника Мінінові й Пожарському, і з собою взяв Тимофієва. Коли праця була скінчена (р. 1818), Тимофієв, ображений, що за працю дістав малий гонорар, залишивсь у Москві, занепаив духом і перебував у мармуровій майстерні Пено звичайним робітником. Чисто ремісничка робота його не задовольняла, і він свою духову втіху почав шукати в горілці, і врешті загинув від холери р. 1830. І Рязанов так характеризує Тимофієва: „таким чином, цілком готовий, обдарований різьбар загинув від мистецтва безповоротно... Розвинута чутливість, незадоволена амбіція й незнання практичного життя передчасно поклали його в могилу“³⁰

І Шевченко, передумуючи свою долю р. 1856, 22 квітня того року в листі до графині А. Толстої пише: „Мені заборонено писати вірші, я знаю за що, і перенешу кару без нарікань, але за що мені заборонено малювати? Свідчусь Богом, що знає серця, не відаю. Та й судді мої знають стільки ж, а кара страшна! Все життя було присвячене божественному мистецтву, і що ж? не кажу вже про матеріальні муки, про злиді, що прохолоджують серце. Але які ж то муки моральні? О, не приведи Господи нікому на світі покутувати їх, хоч з великими труднощами я одначе відмовив собі в найнеобхіднішій. Задовольняюсь тільки тим, що дає царь воякові. Але як відмовитися від думки, почуття цієї негасимої любови до красного мистецтва? О, спасіть мене, інакше ще один рік, і я загинув. Яке моє майбутнє? Що в мене на обрії? Хвалити Бога, як богадільня. А може бути... О, хай не мутиться серце наше, мені сниться інколи бідний ученик Мартоса і перший учитель покійного Віталі. Малодушне недостойне пророчтво! Але вода на камінь падає й камінь пробиває...“³¹

Простіть мені, я мучу ваше добре серце своїми безконечними скаргами; але що робити? У кого що болять, той про те і говорять“.

Так писав Шевченко своїй впливовій кореспонденці про те, що його чекає в майбутнім, і при тім нагадав долю ученика Мартоса Тимофієва, поставивши останнього долю поруч своєї, як пророчтво, як фатум. Це показує, що особиста неволя боліла Шевченка, не як людини, а як мистця, як трагедія не матеріального порядку, а глибоко духового. І це якраз на початку 1856 року, коли поет розпочинав свою повість. З цього випливає не цілком літературна тема якоїсь романтичної традиції чи літературного впливу, а глибокі роздумування поета над своєю долею в майбутнім, що його чекає на засланні — смерть духова й навіть фізична; почасти й тут знаходжу пояснення його пияцтва. Перед нами проходять реальні переживання людини, що втратила сенс життя, втратила всяку надію на поліпшення свого духового існування. втратила надію на те, що вона колись повернеться до того мистецького, творчого життя, яке було піднесене, як ціль, як моральний і духовий у найширшому розумінні імператив життя. І здійснити його в тих умовах, в яких Шевченко перебував, було неможливо.

³⁰ Рязанов Н.: „Матеріали для історій художеств в Росії“. Москва, 1863, кн. I, ст. 12. Про це є згадка і в С. Єфремова, „Листування“, вид. Укр. Ак. Наук, ст. 652.

³¹ Твори... т. III. Листування, ст. 92—93.

Так мистецько-ідеологічна концепція того часу й жорстока дійсність творили атмосферу мистцеві, в якій був тільки один вихід — погамання всіх надій, повний спад життєвої енергії й смерть; ця концепція стояла перед мистецькою уявою Шевченка, коли він цю свою повість розпочинав. Отже, не надія на визволення, як гадає Айзеншток, а повна безнадійність і втрах усього, в що поет вірив, чому мовився й що словнювало його духову радість.

Але, коли поет почав складати фабулу для повісті й писати її, то в цю теоретично-розумову й емоціональну концепцію про трагедію мистця поступово вступає друга тема, і теж реальна для душі Шевченка і його серця, — концепція про кохання, про роллю жінки, що несподівано вривається в особисте мистецьке життя темпераментного юнака, вривається особиста трагедія Шевченка з Агатою, яка так нагадала йому молодечий роман з німкинею Машею, її лицемірну вдачу, моральну нестійність, поверховність, і поет у другій половині повісті вже не йде за фабулою життя Тимофієва, бере не ту причину, яка привела до загибелі цього галановитого скульптора, а на перше місце висуває за причину бездушність, зрадливність і нестійність жіночої вдачі, яка і в часи юнацтва, і в часи написання повісті змусила поета так трагічно відчувати й пережити на собі вдари такої жіночої вдачі. Принаймні тоді Шевченко тільки так відчував, тільки так терпів, тільки в такім напрямі передумував гіркі хвилини страждань свого серця. І в напрямі тільки цієї останньої концепції — виключно трагедії серця — й змінив ту первісну фабулу повісті життя Тимофієва, й почасті свого на цю другу, бо вона сильвіш і безпосередніш його дошкуляла, бо безнастанну присутність Агати на очах у Шевченка та холодну її байдужність до себе, а то й ворожість він відчував кожної хвилини, а це тяжче било по його амбіції.³² І тільки тому він підкреслив у трагедії свого героя повісті цю одинокую причину — нечасного кохання й оженіння без друга життя, без вірної й щиролюб'ячої дружини, без будьякого родинного тепла; ці останні питання були болючими для Шевченка, якраз у цю добу й залишились актуальними до кінця його життя; його самотність, його одинокість, закинутість, без друга серця, без родинного тепла, якого він усе так шукав — це все й зроджувало в його душі той песимізм, яким поет закінчив свою повість. Усе це було таке характеристичне для самого поета; а з другого боку, ця власне концепція повісті кидає такий яскравий сніп світла на все внутрішнє, глибоко особисте життя Шевченка.

VII.

Залишилось іще питання про сюжет повісті. Завдяки тому, що все оповідання її ведеться від імені Івана Сошенка, а реально оповідач мусив іще на початку вступу Шевченка до академії з Петербурга виїхати в Україну, то, не міняючи фактичного, реального плану, поет цілий сюжет повісті різко ділить на три частини: а) стисло розповідна, в якій сам оповідач бере найактивнішу участь, як діва особа, і через

³² Згадаймо (з „Щоденника“), як тяжко й вороже реагував поет на заслання, коли Агата припадала у його мистецьке життя, або коли навіть чув її голос.

те ця частина повна реальних і характеристичних малюнків реальних дієвих осіб: самого героя, К. Брюлова, Венеціанова, Жуковського, Ширяєва, дідича Енгельгардта; б) епістолярна, у формі наведення одинадцяти листів самого героя, серед яких ллстого листа подається тільки короткий зміст, і двох листів товариша героя, маляра Михайлова. Листи перебиваються роздумуваннями Сошенка на різні теми; серед цих роздумувань найцікавіші про самого героя, про мистецтво й маляра, про кохання, й найбільший екскурс після одинадцятого листа про жінку-красуню, про її роль в житті мистця, про роль справжньої жінки в родині. В листах героя далі змальовується постать К. Брюлова, як маляра і його одруження й розлука з дружиною. Малюється прекрасна постать друга Штернберга, полка Демського, кольоритна постать маляра Михайлова, журналіста Елькана, нікчемного мічмана Облонського; а особливо в них майстерно розвивається тема кохання героя до Паші й змальовується образ дівчини, що так уміло повела атаку на героя й непомітно закохала його в себе, — і тут автор накидує дуже кольоритну постать тітки цієї дівчини, що зуміла так обснувати героя, що відвернула його очі навіть і від Брюлова, й зручно привела його до одруження з своєю вже вагітною небогою. Тут найцікавіше змальовано те почуття до дівчини, яке непомітно вкрадається в душу героя, розростається в сильне кохання. в) Третя частина знов розповідна, де оповідач знов у Петербурзі й розповідає, як очевидець, божевілля свого героя й смерть. Отже, центральною частиною повісті, в якій головна акція вивершується оженінням героя, вона в повісті є найважлива для неї, бо в ній, крім того, що сама фабула вивершується в своїм літературнім розвитку до найвишого ступеня свого піднесення, відбивається й найвища в той час драма й самого на засланні Шевченка. Ось ця частина сюжету своєю формою вийшла, як я вже писав, безпосередньо з листування Шевченка з Бр. Залеським. Ця частина вводиться в циклічне обрамування першої й третьої частини розповідних. Такий прийом є властивий для Шевченка в цілому ряді його творів у „Кобзарі“, в першу чергу: „Думи мої“, „Тополя“, „Катерина“, „Гайдамаки“, і б. інші. Цей прийом говорить і за те, що початок і кінець є органічні частини того обрамування сюжетового, до якого введено частину епістолярну, як головну в повісті й найбільшу. Така сюжетова схема, коли окремі частини її міняються навіть по характеру прийомів розроблення, є теж властива для романтичної доби. В такий спосіб обробляється цілий ряд творів романтичної літератури того часу. Тоді була популярна ця розповідна форма від імені дієвої особи, а особливо епістолярна, що розгортає якраз психологічну сторону акції, дає широкий простір для виявлення найінтимнішої сторони переживань і почуття героя. А характер та інтенції Шевченка передати трагедію свого серця й життя на засланні для такої форми надавались у найбільшій мірі. Отже, така пов'язаність унутрішнього, духового з зовнішнім формальним у повісті зумовлює її мистецьку вартість і як твір, що зафіксував найтрагічніші сторінки особистого життя Шевченкового на засланні, і як твір літературний взагалі.

Далі слід звернути увагу на те, як Шевченко в цій сюжетовій схемі розробляє проблему розвинеиця головної дії в повісті і проблему

застосування автора повісті до головного героя її й до її оповідача. В повісті з цього становища виступає три особи: автор повісті — сам Шевченко; б) оповідач — Ів. Сошенко, що від його ім'я оповідання проводиться; в) герой повісті — маляр, якого трагедію Сошенко розповідає, а Шевченко її нам у такій формі komponує.

Хтож такий сам герой повісті — маляр? — Той же Шевченко, як я це з'ясував раніш. Таким чином, у першій частині сюжету Шевченко вкладає в уста Сошенкові оповідання про перші свої мистецькі кроки, про викуп із кріпацтва й про вступ Шевченка до Мистецької Академії, зокрема до К. Брюлова. Отже, діє дві особи: Сошенко, що посуває акцію цілої першої частини, а юнак Шевченко пасивно стає об'єктом, навколо якого й сприводу якого Сошенко провадить усю акцію, концентрує увагу інших дієвих осіб, приводить їх у рух чи то способом зацікавлення їх особою юнака, чи способом натиску на них і т. д. Так у цій частині вся акція, дія повісті спочиває на волі й темпераменті Сошенка і на моментах випадкових, так би мовити фаталістичних, від дієвих осіб не залежних обставинах, зустрічах і т. д., що теж спричинюються до того, що основна дія все йде наперед.

Але Сошенко р. 1839 відїздить із Петербургу. Шевченко, учень Академії й Брюлова, залишається сам. В наслідок того, що й дальша дія купчиться навколо самого Шевченка — учня Академії, то в цій уже другій частині ролі дієвих осіб протилежно міняються: Сошенко стає пасивною дієвою особою й перестав бути оповідачем, за винятком деяких його ремарок та роздумувань сприводу того чи того листа маляра — Шевченка, а головною дієвою особою, на якій спочиває і вся акція, вся дія повісті є сам маляр-Шевченко, що своїми листами до Сошенка що акцію посуває наперед. Таким чином, Сошенко залишається в тіні, а на перше місце виступає Шевченко-маляр і герой і Шевченко — автор. Чи справді в основу цієї частини повісті лягла переписка Шевченка з Сошенком, коли останній виїхав із Петербургу? Фактичних слідів про це немає жодних, а коли взяти на увагу те розходження, яке сталось між Шевченком і Сошенком у Петербурзі та ще й характеристику Шевченка про Сошенка як кореспондента з року 1860, лист поета до М. К. Чалого, в якому пише: „Скажіть Івану Максимовичу, щоб він вам щиро сказав, чи здорова його жінка і його чорнявая Гануся? Він мені сам не напише: ледащо! та ще й старе ледащо!“. А р. 1861 в листі до того ж Чалого Шевченко пише: „Старе ледащо (Сошенко) таки спромоглося на аркуш паперу та вже так його змережав, що й курці нема де клюнути. Та так по-письменному, що я насилу второпав“. З цих реплік („с т а р е л е д а щ о“) видно, що Сошенко не любив листуватися, — все це свідчить, що в основу цієї частини лягла не переписка Шевченка з Сошенком, бо такої не було, а переписка Шевченка з Бр. Залеським, про що я вже зазначив. Коли останнє правдиве, то тією особою замість Сошенка знов таки виступає сам Шевченко. Отже, в другій частині повісті подвійність першої частини (Шевченко герой повісті і автор по-

вісти) — по т р о ю є т ь с я: 1. Шевченко — герой повісти; 2. Шевченко — об'єктивує себе самого й роздумує над своєю долею, як стороння людина; 3. Шевченко — автор, що змальовує себе, як героя, що змальовує себе, як спостерігача, що оцінює своє власне поступовання, критикує, судить. Таким чином у другій частині поет об'єктивує, змальовує себе в двох постатях, у двох обличчях: а) обличчя темпаментного хлопця, що тільки діє підо впливом свого почуття, емоцій і волі, б) обличчя розсудливого, старшого, обличчя того, що пережив і переживає багато тяжких хвилин, що багато страждав, терпів і виніс із життя переконання майже протилежні тим, підо впливом яких він діяв у молодості. Поет поставив себе самого, юнака на суд перед самим собою в момент, коли він цю повість писав; і суд вийшов хоч і терпеливий, суд люблячої, прихильної людини, але суворий, суд, що осуджує ціле поступовання своє в молодості, відкидає його, бо воно його тенерішнього знищило й довело до катастрофи.

Ця катастрофа — в третій частині повісти. Шевченко — маляр знищений, поламаний життям, нещасливим коханням збожеволів і опинився в домі божевільних під замком, позбавлений будь-якої волі, і там умирає. Так символічно поет змальовує, об'єктивує ту неволю, в якій перебував сам, і того „блудного сина“, про якого він мріяв у листах до Залеського, якого взявся змалювати аж у 12 картинах; це властиво є розвинення тієї самої теми; але за цими паралельними — літературними (до цього ще „Нещасний“, „Близнята“) і малярським — зображеннями ховається та дійсність життя, до якого дійшов сам Шевченко на заслання в Новопетрівській фортеці: „Если продлится еще год мое заточение, — лишь тогда Шевченко до Бр. Залеського, коли кінчав свою повість, — то я непремѣнно одурѣю...“. Тоді в житті Шевченка збіглось багато нещастя: а) маніфест обмигнув його, б) замість підвищення на унтер-офіцера засуджено його на ще тяжчі солдатські муштри, в) товариші й приятелі його виходили на волю, Шевченко був забутий, самотній і доходив у настроях до відчаю, г) не було нікого, хто б його заспокоїв, приголубив, подав надію, д) тоді ж і серце його було змучене й тріскало з розпуки. Це все в мент, коли повість писалась, зійшлося до купи й трагедію поглиблювало. Шевченко був на краю загибелі: смерть або через божевілля, або через самогубство, — іншого виходу не було, й таку катастрофу подій, — поламано життя, загублено таленту, й змальовує остання частина повісти. Шевченка — мистця, що знемігся в лабетах зневіри, відчаю, Шевченка самотнього серцем, що немає жодного відгуку, якому не втратить друге серце, — цього Шевченка в останні його хвилини відвідує Шевченко критик, розсудливий мораліст, його alter ego; в муках совісти за знищене життя й талент умирає сам один Шевченко, а в повній самотині залишається другий, тільки мораліст, тільки той, що після скінчення повісти писав до гр. А. Толстої (9 січня 1857 р.): „Дант Алиґ'єрі був тільки прогнаний із батьківщини, але йому не забороняли писати своє пекло й свою Беатриче... а я... я був нещасніший

за флорентійського вигнанця, зате тепер щасливішого від найщасливіших людей. І виходить, що дійсне щастя не таке дешеве, як думає Шевальє де Шатобріян (дійсне щастя не дороге коштує, а дороге щастя — погане нещастя). Тепер і тільки тепер я цілком повірив у слово: люблячи караю вас. Тепер тільки молюся я й дякую його за безконечну любов до мене, за послану покуту. Вона очистила, видікувала моє бідне хворе серце. Вона відвела призму від очей моїх, через яку я дивився на людей і на самого себе. Вона навчила мене, як любити ворогів і тих, що нас ненавидять. А цьому це навчить жодна школа, крім тяжкої школи покути й довготривалої розмови із самим собою. Я тепер відчуваю себе, коли не совершенним, то бодай бездоганним християнином. Як золото з вогню, як немовля з кулелю, я виходжу тепер із темряви свого чистилища, щоб почати нову блатороднішу путь життя, і то я називаю чистилим, справжнім щастям, щастям, якого Шатобріянам і в сні не побачити“. Так помер один Шевченко, той великий, але нещасний артист у найширшому розумінні цього слова, й народився другий, розсудливий мораліст — християнин, що спокутував тяжкою покутою свої попередні гріхи, помилки, блуди. І кінчас поет свій лист такими словами: „Чи дочекаюся того тихого солодкого щастя, коли вам особисто стройно, спокійно, з поміркованістю переродженого християнина, розповім вам як сон моє сумне минуле...“. Такою „сердечною сповіддю“ перед смерттю, каяттям і покутою і є Шевченкова повість...

А останні слова повісти: „Другого дня я попросився з моїми знайомими і, мабуть, навіки покинув північну Пальміру. Незабутній Карло Великий уже вмирав у Римі“. Цим фактом поет датує й кінець своєї артистичної кар'єри. К. Брюлов умер 1852 р. Доба 1850—52 були найтяжчими для Шевченка; поет писав до Бр. Залеського: „Остання невдача (арешт 1850 р.) мене так заскочила, що я втратив усяку надію хоч на найменше полегчення моєї противної долі, хоч би з цього гізда проклятого мене витягнули“...

Крім того смерть К. Брюлова була знаменним фактом у житті Шевченка. Умирав такий великий учитель... А це був той, що запалив і його талант. Згас світильник... Немає з чим зустрічати бога мистецтва... Коли така велика втрата, хай гине й його артистична душа. І своєю повістю „Художник“ поет проспівав лебедину пісню й своїй мистецькій діяльності.

Леонид Білецький.

Червень, 1934 року.³²

Модржани коло Праги.

³² Зазначаю дату закінчення праці тому, щоб ніхто не підозрівав мене в замовченні головних думок, якими ця праця лучиться з передмовою М. Рудницького до повісти „Художник“ (Твори Т. Шевченка, т. VII, Львів, 1934 р. вид. Укр. Науков. Інст. в Варшаві). Власне ця моя стаття мала бути передмовою до мого таки перекладу „Художника“: але д. П. Зайцев, замість того, щоб переслати на скорочення її мені, передав на перепрацювання М. Рудницькому.

Л. Б.

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

III. Перемиський осередок.

(1830-ті та 40-ві роки).

У Брні жив іще батько А. Нанке, й він зайнявся цією справою, вишукав і післав синові на поміч доброго співака, оперного хориста, також чеха, Вінкента Серсавія, який приїхав до Перемишля на сам Йордан 1830 року.² „Вінкент Серсавій, співак-бас, з природи обдарований краснозвучним голосом і в музиці взагалі добре освічений. Таким чином у співально-музичній школі в Перемишлі стали два вчителі, які працюю поділили між себе так, що В. Серсавій учив початків і підготовляв, а А. Нанке завершував діло“.⁷

Слова ці треба розуміти так, що Нанке давав останню виконавчу редакцію хоровим продукціям, а охочих учив іще грати на різних інструментах. Крім цього, він давав іще хоч деяким талановитішим учням лекції генерал-басу (гармонії). До таких належав молодий Мих. Вербицький. Для навчання Нанке „уложив на 32 таблицях дерев'яних по 2 числі школу співу німецькою мовсю“.⁷ Про ці таблиці ближче нічого не відомо, але їх уживали при навчанні й пізніші наступники Нанке.

Крім Мих. Вербицького відзначилися в хорі: сопран І. Хр. Синкевич, альт Матвій Пинковський та тенори Юрко Чижевич і Спиридон Алексевич. „Вони були обдаровані такими гарними й чистими голосами, що першорядні оперні співаки були б щасливі, якби природа обдарувала їх таким матеріалом“.⁷

Поляки відносилися спочатку до українського хору непряхильно й з погордою. „Члени хору, мусіли зносити насмішки й лайку від своїх товаришів-поляків за те, що ми співали в українській церкві. Idź, ty diaku! — говорили нам наші товариші з погордою“.⁸ Однак хор робив великі поступки, й скоро здобув собі загальну симпатію, навіть у чужинців. Кульмінаційна точка його розвитку припадає на 1830—31 рік.

„Мистецький спів — у цей час печувана повинна, — притягав до катедрального собору вірних усіх класів, і навіть польські пани й уся перемиська аристократія почали ходити до церкви на українські богослужби... Особливо на німців, чутливих на всяку велелінність, архієрейська служба Божа, зо співаками під знаменитою орудою Нанке. робила величезне враження, просто захоплювала, так що високі урядовці, професори й військові численно вписувалися до співочої школи й брали участь в хорі“.³³ „Таким чином, школа сталася консерваторією в мініятурі, а хор дорівнював добрій опері, — і здавалося, що в Європі, крім трьох відомих категорій музики: німецької, італійської та французької, існує ще четверта характерна категорія, українська... Хто ж із мешканців Перемишля, прихильників музики, не згадає й сьогодні радісно про цей спів? Був він у повному розквіті й далеко подібного до нього не було“.⁷

Появилася 1831 р. навіть рецензія проф. Кржіжа у віденській „Neue Theologische Zeitschrift“, що в ній між іншим пишеться: „Хто

через несприятливі обставини не може насолоджуватися такою доброю церковною музикою, як її має столиця Чехії, той знайде її заступство тут у добрім, прекраснім церковнім співі. Справді можна так назвати спів у греко-католицькій катедрі в Перемишлі...“.

Репертуар перемиського хору складався головним чином із церковних творів Бортнянського, Березовського, Галюпні й самого Нанке, а також із німецьких світських творів для чоловічого хору, т. зв. Liedertafel, що саме в першій половині XIX. стол. дійшли до найбільшого розквіту, й через свою легко сприймальну мелодику, несконпліковану форму та прості засоби вияву мали великий успіх і серед української інтелігенції в Галичині. Отже, з авторів могли там входити Вебер, Шуґерт, К. Крөйцер, Маршпер і інші. Вербицький так говорить про репертуар перемиського хору: „Згадана школа не обмежувалася до церковного співу, але запроваджено в ній також світський і то не тільки український, але й італійський і німецький, різних авторів; співали також терцети, квартети, секстети й хори виключно чоловічими голосами“.⁷

Мистецьким провідником усього був Алоїз Нанке, а організатором і активним адміністратором Йосип Левицький, що подбав також про нотозбірню при школі. Слідом за першою посилкою з Петербурга, спроваджував він іще дальші твори „іменованих і неіменованих авторів“, а значно побільшив бібліотеку А. Нанке чужими й своїми власними композиціями.⁷

Про Нанке, як композитора, були різні думки. Дехто закидав йому те, що закидали чужинецьким гастрольорам взагалі: неукраїнський дух, непристосованість до обряду, вишуканість, тощо.³⁴ Але більшість критиків віднеслася до Нанке прихильно. М. Вербицький згадував його завжди з глибокою пошаною, а його композиції оцінював так: „Алоїз Нанке скоро зрозумів духа українських співів, що написав Д. Бортнянський, і свої твори музичні в цьому духу писав і учив“.⁷ Подібно також відзивався Руслав-музикант.³⁵

Твори Нанке використовували з рукописів у Перемишлі, а згодом також у Львові та Відні. Друком появилася дещо аж 50 років пізніш у збірнику Ів. Книр'яна.³⁵

Цілу музичну справу в Перемишлі фінансував, як сказано, єп. Снігурський, і через те катедральний хор уважався до певної міри його приватним підприємством, — крім виступів у церкві, він мусів брати участь іще в різних бенкетах у єпископському палаці, і тоді, звичайно, виконував численні пісні зо свого німецького репертуару. „Єп. Снігурський уже з молодих літ був веселий і любив пісні. Ці співаки не тільки в церкві при різних урочистих обрядах, але й для забави гостей підчас обідів і при інших нагодах співали мусіли. А гостей у нього повно було“.³⁶ Самого Нанке єпископ любив і шанував. Він „часто давав йому дарунки й відзначав його тим, що не тільки в кожную неділю, але й на всякі балі запрошував, яко Musik-Künstler'a до столу“.⁸

Загальне захоплення музичним мистецтвом було в Перемишлі

тоді таке велике, що Снігурський наказав навіть своїх слуг учити мистецького співу.²²

Такий стан продовжувався аж до 1834 року. За п'ять років праці Нанке трапилася йому тільки одна неприємна подія, а саме десь 1830 р., як я рахую. В шематизмі перемиської єпархії на рік 1831 читаємо: *Chorus sanentium cathedralis: director sanentium vacat. Corepetitor et primus basso d. Vinc. Sersavi.*

Знаємо з попереднього, що в 1830 році Нанке в школі й на хорах працював, отже його неприсутність треба пересунути аж на осінь цього (1830) року. На мою думку пояснення цієї справи подас Йос. Левицький: „Гідним уваги є також те, що за рекомендацією п. Костянтина Пауликовського, дідича з Рожубевич, на місце Нанке в році 1833 (?) прийнятий був певний вірменин, на ім'я Кречунович. Але ця людина, будши пів року диригентом хору, в заплутаних своїх справах не відповідала своєму званню і А. Нанке знову прийняв провід співу“.² В датуванні цього факту Левицький міг помилитися; думаю, що епізод цей треба пересунути на зиму 1830—31 року. Думаю також, що в цьому інциденті вище був непогамований характер Левицького²⁶ й якась інтрига.

Значні зміни в хорі викликала епідемія холери, що поширилася в Перемишлі та його околицях у 1833 році. Про це розказує Ів. Хр. Сипкевич: „Юрко Чижевич помер на холеру; на його місце поступили в хор Спиридон Алексевич і Антія Гелитович. Я виїхав на 4 місяці до дядька о. Заготинського в Стрільках, який для охорони перед холерою примушував мене пити горілку й курити тютюн. Проте мій дядько скоро таки вмер на холеру, а я стратив сопрана. Моє місце (соліста) в хорі зайняв Володислав Вербицький, а Михайло Вербицький співав у цей час в альті. Коли на холеру захворів сам єп. Снігурський, його капелян о. Йосип Левицький покинув його й утік на гору Знесіння під Перемишлем. За цей поступок Левицького усунули з посади капелана, а призначили вікарієм при катедрі; там він зайнявся оснуванням друкарні. Варт згадати, що єп. Снігурський був такий добрий та щедрий, що, захворівши на холеру, не мав дома ні крейцара; капелан утік, — а коли післав до крамниці по харчі, купець не хотів йому дати вборг. З цього часу спископ менше давав убогим і рідше влаштував балі для урядовців, зате збирав гроші й підпирав ті установи, що їх сам раніш оснував. Не маючи вже такої заохоти, Нанке працював тепер не з тією відданістю, що в перші роки“.^{4, 8}

В році 1834 А. Нанке розхворівся й уступив з посади. Від цього часу він зникає цілком з музичного горизонту; звичайно, він мусів кинути на приватні лекції й роздріблював себе в тяжкій, непродуктивній праці. Одружений був Нанке з ближче невідомою Кароліною Ріхтер. Збереглася метрика смерті їх шостимісячного сина Артура, що вмер 26 лютого 1836 р.²³

Умер Алоїз Нанке при кінці 1835, або в 1836 р.

Місце диригента й учителя в перемиській школі зайняв після нього (1834 р.) Вілкент Серсавій.

У цьому ж (1834) році покинув Перемишль і енергійний Йос. Левицький, що пішов на сільську парохію. Взагалі це був час, коли з перемиської школи почали виходити перші кадри молодих вихованців, і вони ідею мистецького співу пропагували на практиці в різних осередках австрійської України.

Найбільш активним у цьому напрямку був І. Хр. Синкевич. У вересні 1833 року він переїхав на Буковину до Чернівців і там поступив на 2 рік філософії. Музичного мистецтва в Чернівцях не було ніякого, отже Синкевич зразу заходився коло організації хору на перемиський зразок. Він сам так про це оповідає: „Зібравши біля себе кількох музикальних людей, я почав учити їх співу за слухом. Нам'ятаю, що як перший твір співали ми в церкві: „Буде ім'я господис“ Бортнянського. Слухав нас тоді професор філософії Барановський, сні дяка й щирий українець; він зараз приступив до мене й з нехованою радістю сказав: „Ви співаєте концертово! Де ви цього навчилися?“ Після такої заохоти я прийнявся щиро за науку співу, зібравши невеликий, але добрий хор. В баритонах співав у мене Дмитро Янович (потім парох у Бовшові), в басах Фелікс Шумлянський (пізніше був гувернером у кн. Костянтина Чарторийського, потім давав концерти в Англії й умер учителем музики у львівській латинській семінарії), в сопранах Агтін Кохановський (пізніше черновецький бурмістр і маршал буковинського сейму), а в альтях Стебельський. Перший раз співали ми 4-голосну літургію Бортнянського на похороні Лаврецького, що вмер у листопаді 1833 р. Цим виступом звернули ми на себе увагу, а проф. Барановський почав помалу перемовляти українську інтелігенцію з костела до церкви. Головними протекторами мистецького співу, крім проф. Барановського, були ще: префект гімназії Гляц, що кожну неділю сидів при нас на хорах. і катихит Амтман, родом чех, сам музик. От тоді то пробував і я сам компоновати музичні твори. Юліян Скопчинський, потім парох у Пилинчу, дависав для мене два вірші. „Spiesznyim krokiem tu przybywamy“ і „Żyj w szczęście i w spokoju“, і я скомпонував їх на ноти; перший раз виконувалися ці пісні в день іменини проф. Барановського, а вдруге з додатком „Многая літа“ на царські уродини. З цього часу латинський костел запустів, а вся інтелігенція, без огляду на віру, товпилася в уніятській церкві. О. Сухопан, професор богословія в православної семінарії, пропонував мені місце вчителя співу в чернівецькій семінарії й плату 500 злотих в рік, а Барановський придумував різні способи, щоб мене затримати в Чернівцях, але ж я, закінчивши філософію, посліпався до Галичини, бо там відривалося переді мною, як любимцем єпис. Снігурського, широкє поле“.⁸ В році 1835 Синкевич справді покинув Чернівці, а по його відході музична справа там упала. Аж багато пізніш оснований в Чернівцях постійну музичну школу царським патентом з 24 листопаду 1846 р.³⁸

Маємо також відомості, що вихованці перемиської муз. школи занесли музичне мистецтво аж в Закарпатську Україну до Ужгороду, і там при катедральній церкві zorganizували хор; а саме: „Межи співа-

ками перемиської школи визначався також Костянтин Білорусин, який співав сильним басом і визнавався також у генерал-басі; він пішов р. 1837 на Угорщину й оснував вищий мистецький спів в Унгу, в дієцезії Мукачівській¹.² Хор цей існував потім постійно, і ще в році 1854 маємо замітку з Ужгороду: „Хоръ фигуральный, заведений съ 1833 года (помилка! треба 1837), его же тепер (1854 р.) 14 малолѣтнихъ юношей и 24 причетниковъ составляетъ“^{3, 30}

Вплив перемиської школи простягався ще далі.

Література (поті 1—32 див. по передніх розділах).

³³ Руслав - Музикант: Спасительні діла сп. Снігурського. — „Слово“, Львів 1884, ч. 50.

³⁴ Див. напр. піанішу оцінку композицій Нанке Дом-стом (Садовським): „Взаємини між рускою церковною пісню а руским народом“, стаття в „Музичному Календарі“ Львів, 1904, ст. 67—71.

³⁵ Кипріянь Іванъ: „Литургія въ партитурѣ на 4 голоси мѣшаного хору“. Перемішль, 1882, іп. 4, листів 1. Крім Нанке знаходяться тут іще твори Бортияського, Вербицького й ін.

³⁶ У стосунках із людьми Йосип Левицький (перемиський) був справді первовий і прикрий. Навіть уже в глибокій старості, будши на селі, він пересварився з одним селянином за межу, й при цьому так схвилювався, що дістав параліч і вмер.

³⁷ М. Вербицький: О пінію музикальнм 1863. — Дату уступлення Нанке й наступлення Сергавія беру з шематизму перемиськ. єпархії на рік 1835.

³⁸ „Вѣстник“, Відель 1850, ч. 70, стр. 279.

³⁹ „Зоря Галицкая“, Львів 1854, ч. 20, стр. 251, допис „Ізъ Унгограда“.

Стрий.

Зиновій Лисько.

УКРАЇНЬСЬКА РОМАНТИЧНА БАЛАДА.

У своїй першій „Хустині“, написаній в році 1844.,¹ Шевченко на основі народньої пісні про смерть чумака в степу розвинув, послуговуючися майстерною формою, картину трагедії дівчини, що, вишиваючи хустину, чекає даремно померлого милого з дороги.

„Калина“ оспівує також туту дівчини за вмерлим милим, уживаючи при тім символів, прийнятих у народніх піснях.² В цій баладі романтичний елемент, покладений на основу реального сільського життя, набирає сентиментальної закраски.

У „Сові“, написаній уже 3 роки перед „Калиною“,³ змальована божевільна туга та пешаслива доля матері, що їй сина забрали в салдати. Тут іще виразніш виступає на перший план реалістичний елемент, і тим реалізмом „Сова“ становить перехідне звено до другої групи балад Шевченка, написаних уже на засланні.

Найбільша частина тих засланецьких балад видвигає на перше місце побутовий, реалістичний малюнок, часто з підкреслюванням соціального мотиву. І так, іще в петербурзькій цитаделі написана по „Калині“ поезія „Не спалося а ніч як море“,⁴ що подає діалог між двома салдатами, з якого довідуємося про гірку долю одного з них, якому нап звів любов дівчину. В „Пустці“,⁵ написаній

¹ Кобзарь I. 259—261.

² Пташка, Кобзарь I. 424. вірш 16—27, 426, в. 63—66.

³ 1844, Кобзарь I. 238. — ⁴ Кобзарь I. 431—3. — ⁵ Кобзарь I. 434—5.

з тій же цитаделі. нарисовані коротко руйнуючі наслідки рекрутських поборів по селах, а при всьому реалізмі цієї балади допускає автор романтичну декорацію в формі хати-пустки, з якої

..... в вікно, неначе баба,
Сова виглядає“.

Між твори, в яких говориться про наслідки неморального життя панів та про нещасливу долю солдатів, належить балада „Мі ж с к е л я м и н е н а ч е з л о д і й“.⁶ Улюблений Шевченків мотив про покриток, зведених папани, знайшов відгос і в короткій баладі: „І з - з а г а ю с о н ц е с х о д и т ь“.⁷

Між останні балади Шевченка, написані в роках 1848—1850, належать: „У н е д і л е н ь к у т а р а н е с е н ь к о“,⁸ яка оспівує тугу дівчини за загинулим її милим-чуаком та становить короткий і інтересний цікавим ритмом pendant до першої „Хустини“, далі „Н е х о ч у я ж е н и т и с я“.⁹ Між побутові балади треба безперечно зачислити й знаний вірш п. з. „Ч у м а“.¹⁰ Поемка, яка починається словами „У В и л ь н і , г о р о д і п р е с л а в н і м“^{11,12} належить теж між балади. Цікава вона тим, що тут Шевченко взяв фабулу з чужого, неукраїнського середовища. Хоч формально балада опрацьована гарно, все таки сенсаційна фабула не гармонізує з тоном інших балад Шевченка й становить неначе наворот від романтичної до старої страховинної балади. Побутовою баладою є „О й к р и к н у л и с і р і г у с и“.¹⁰ До побутових балад вікніч належить і та, що починається словами: „Я к б и т о б і д о в е л о с я“.¹¹

Довша балада „Т и т а р і в н а“, написана в 1848 році,¹³ розвиває широкий побутовий малюнок, соціально підкращений, який автор сплів із народнім, а може тільки з якогось іншого народнього повір'я викомбінуванім, повір'ям про свого роду Агасвера чи Марка Проклятого. — і таким чином ця балада становить перехід до другої групи засланецьких балад, в яких основну ролю грає народня поезія. Сюди належить формально гарно опрацьована, в дусі народньої поезії видержана, коротка балада з метаморфозою: „К о л о г а ю в ч и с т і м п о л і“.¹⁴ Чуже, орієнтальне повір'я азійських кочевиків опрацював Шевченко, живучи між ними, в баладі „У Б о г а з а д в е р м и л е ж а л а с о к и р а“, написаній в Ореській кріпості в 1848 р.¹⁵

Одна з найкращих засланецьких балад: „У т і с і К а т е р и н и“¹⁶ оснований, як уже доказав Петров,¹⁷ на народній пісні про Марусю, яка посилає козаків по трійзілля собі на лік, обіцяючи вийти за нього заміж; за його неприяности однак виходить за іншого, а козак, повернувши з трійзіллям, зруб'є їй голову. Шевченко переіменив фабулу в тім зміслі, що місце трійзілля займає Катеринин милій, якого вона хитро визволяє з татарської неволі при допомозі закоханого

⁶ Кобзарь II. 129—134. — ⁷ Кобзарь II. 160. — ⁸ Кобзарь II. 170. — ⁹ Кобзарь II. 176—177. — ¹⁰ Кобзарь II. 213—214. — ¹¹ Кобзарь II. 215—218. — ¹² Кобзарь II. 185—187.

¹³ Кобзарь II. 98—104. — ¹⁴ Кобзарь II. 140—141. — ¹⁵ Кобзарь II. 73—75. — ¹⁶ Кобзарь II. 157—159. — ¹⁷ Петров, оп. с. 360—361. — ¹⁸ Кобзарь II. 32—35. — ¹⁹ Кобзарь II. 48—51. — ²⁰ Кобзарь II. 48—51.

в неї іншого козака. Прибравши деякі формальні елементи з народніх дум та сконкретизувавши історичне середовище, Шевченко витворив вірш, який може служити переходом до останньої групи засланицьких епічних балад, а саме до балад з історичними мотивами. Сюди належить знаний „Іржа вець“,¹⁸ „Вибір гетьмана“¹⁹ і під формальним оглядом майстерна „друга“ „Хустина“ з символічним образом кохання дівчини до вбитого козака — хустиною, якою вкрите сиделечко осиротілого коня.²⁰ На цій баладі відбився ясно, так само як на деяких історичних поемах, вплив польського романіста Чайковського.²¹

Крім вище розглянутих епічних, декуди й сильно драматичним елементом підкрашених, балад написав Шевченко на засланні ще цілу групу ліричних балад. І так, між історичними баладами визначається настроєвий малюнок „За байраком байрак“²² — у романтичній декорації вбрана ремінісценція про воєнні подвиги козацтва, тепер потомками забуті. Ціла ситуація, історична обстановка та форма (монолог, говорений повсталим із гробу представником козацтва) кажуть догадуватися, що можлива тут ремінісценція на ліричну баладу А. Метлинського „Гетьман“.

Побутові ліричні балади Шевченка визначаються головно тим, що в одних із них на першому місці любовний момент, а в других знов соціальний. Між побутові ліричні балади з любовним підкладом треба зачислити в дусу народньої пісні видержану знану думку „Нащо мені чорні брови“,²³ інтимною лірикою прогріту поезію „І широкую долину“,²⁴ народню наївну пісню „Ой пішла я в яр за водою“,²⁵ а також автобіографічний знаний симпатичний спомин: „Мені тринадцятий минав“.²⁶

Немов би перехід від побутово-любовних до побутово-соціальних ліричних балад творить на народній пісні основана думка „Три шляхи“, написана в 1847 р.²⁷ Соціальною ліричною баладою, що малює катастрофальні наслідки несправедливих московських бранок в Україні, є коротенька думка з інверсією (вміщеною в двох останніх стрічках), що зачинається словами „Ой в вострютовариша“.²⁸ Нещасну долю сироти дівчини, спричинену теж соціальним ладом, малює Шевченко у коротенькому вірші „Ой умер умер батько“.²⁹ Та найкраща формально соціально лірична балада Шевченка — це „Сон“, присвячений Марковичевій, побудований на контрасті між сном-мрією і жорстокою дійсністю.

Приглядаючись до засланицьких епічних та ліричних балад Шевченка, мусимо ствердити, що переважна їх більшість написана під безпосереднім впливом народніх пісень, що відбилося особливо на їх формі; ці короткі, ядерні, чисто народні балади своєю формою не нагадують перших довгих романтичних балад Шевченка. З перевагою впливу народніх пісень зв'язана також перевага реалістичного еле-

²¹ Дашкевич оп. с. 224. — ²² Кобзарь I. 419—420. — ²³ Кобзарь I. 61—62. — ²⁴ Кобзарь II. 173. — ²⁵ Кобзарь II. 161. — ²⁶ Кобзарь II. 23—24. — ²⁷ Кобзарь I. 427—428. — ²⁸ Кобзарь II. 147.

²⁹ Кобзарь II. 183. — ³⁰ Кобзарь II. 328—329.

менту, а розвій самої особистости поета знов виявився в історичних та соціальних їх мотивах. Під естетичним оглядом деякі з цих балад не дорівнюють формально майстерним першим романтичним його баладам, але є між ними також і естетично дуже вартісні речі. Взагалі як чисто романтичні, так і засланецькі балади Шевченка мають високу літературну стійність і ставлять автора на перше місце між українськими баладистами.

Ранні романтичні балади Шевченка, як визначні твори того роду, відбилися широко луною в українській літературі. Майже всі українські поети пошевченківської доби писали під їх впливом такі твори. Сильнішим талантам це ще не пошкодило дуже (напр. Костомаров, Куліш, Воробкевич і ін.), але люди зо слабкими, або хоч би й дуже сильними, та з часом ослабленими талантами цілком пірнули були в бездушне перевішовування романтичних балад Шевченка, і цей факт у дуже значній мірі причинився до повного звиродіння й упадку балади в нашій літературі. Два найбільш відстрашаючі приклади — це в придніпрянській Україні Ш и ш а ц ь к и й - Г л л і ч, а на Буковині О. Ф е д ь к о в и ч в періоді упадку свого таланту, якого

„Кохайтеся, чорнобриві,

Та не з умерлими“

(„Мертвець“)

ввійшло вже в „притчу во язицѣх“.

До могутньої трійки найвизначніших київських українських письменників належив іще, побіч Костомарова й Шевченка, і П а н ь к о К у л і ш, третій по А. Метлинському й Костомарову в українській літературі поет, що старався впровадити в нашу поезію якнайбільш західноєвропейського духу. Був універсальним письменником: ліриком, епіком, драматургом, романістом, ученим, перекладчиком — але в розвою української балади значення має дуже невелике. Оригінальних балад не писав взагалі, а найбільш іще прислужився розвоєві балади своїми перекладами деяких балад польських та німецьких.

Для нас цікаві головню переклади трьох типових романтичних балад Міцкевича, поміщені в петербурзькій „Оснoві“ в 1861 р. З них „Р у с а л к а“¹. Мицкевичова балада — це переклад „Świtezianki“,² назагал досить вірний. Головна зміна, яку Куліш провів при перекладанні, це зредукування закінчення балади, а головню обох монологів русаки, поміщених у „Switezian-ці“³ в строфах 19—23 і 32—34.⁴ Перший із них скоротив із Міцкевичевих 5-ох на 3 строфі,⁵ а другий із 3-ох на одну.⁶ І треба признати, що тим перекладчик баладі ніяк не пошкодив, ба — ще й підніс враження внесенням скорішого темпу та здраматизуванням декотрих місць.⁷ Певно з естетичних мотивів, оминаючи розтягнення, викинув Куліш також строфу 27-у, перевішовану в Міцкевіча з „Рибалки“ Гете. Щодо поодиноких образів та засобів дикції, то Куліш замінив штучні літературні романтичні засоби стилістики Міцкевіча часто на українські народньопоетичні стилістичні засоби, що українському перекладові також придало більше чару й краси.⁸

Програмову баладу Міцкевіча „*Romantyczność*“ переложив Куліш п. з. „*Х и м е р и*“⁹. Щодо формального боку, то цей переклад самостійніший, ніж попередній: мени-більш правильно повертаючи строфи Міцкевіча Куліш закинув і переложив баладу, вживаючи аж п'ятьох різних розмірів та строф, між ними й звичайного коломийкового вірша. Змісл і хід думок оригіналу докладно додержані, тільки поодинокі поетичні образи та звороти знов замінено засобами української народньої стилістики. В перекладі затерлася до певної міри програмовість цього віршу та взагалі не віддана його поанта, — окрилене гасло романтизму, кинене в ній Міцкевічем: „*Miej serce i patrzaj w serce*“¹⁰. Це місце передав Куліш так:

..А без серця в чуже серце
Не заглянеш оком“.

а цим стер цілком афористичність його та змістовність, взяту в законічну форму.

„*Ч у м а ц ь к і д і т и*“¹¹ Мицкевичова балада: „*Powrót taty*“¹⁰ це вже не переклад, а вільна перерібка оригіналу, транспозиція цілої події до українського середовища. Під естетичним оглядом річ далеко слабша, ніж дві попередні.

Уже пізніш, в 1897 р., видав Куліш у Женеві збірку перекладів з Шіллера, Гете, Гайне й Байрона п. з. „*Позичена кобза*“, словиваючи такий великий, важний для української літератури культурний чин. Між тими перекладами є й декілька балад Шіллера й Гете, а між ними визначається гладкий і вірний переклад Шіллерового „Графа Габсбурга“.¹¹ Переклад цей Куліш сам цинив дуже високо, пишучи: „Ось вам... Шіллерова дума про графа Габсбурга. Не Жуковського в ній переважено в шіллеровщині, а ту мову, що служила Жуковському...“¹² Далі є в „Позиченій кобзі“ між іншими балади Гете „Співець“¹³ „Вільшаний цар“ і „Рибалка“¹⁴ що не дорівнюють поетичною красою оригіналам, і гарно переложена „Балада про князя-старця“.¹⁵

Взагалі своїми перекладами з німецької та англійської літератури¹⁶ прислужився Куліш нашому письменству найбільш, прямуючи до ідеалу, що в віршованому вводі до „Позиченої кобзи“ висловив так:

..І вкльнимось тіням великославним,
Що викликав із забуття про нас,
І зробимось в Слав'янстві рівноправним
Народом, як бувало в оний час“¹⁷

Так само, як і Куліш, перекладами романтичних балад причинився до розвитку того жапру-в нас іще один член Кирило-Методіївського Братства. — О л е к с а н д е р П а в р о ц ь к и й. Віп, крім цілої „*Ліляди*“ та „*Одисеї*“, переклав був також на українську мову Міцкевічеві балади: „*To lubię*“, „*Rybka*“, „*Romantyczność*“, „*Kurhanek Maryli*“, Одицьца-Міцкевіча „*Paniec i dziewczyna*“. 12 Осціянових містифікованих староскотських балад і деякі поезії Байрона, Шіллера й Гете.¹⁸ Переклади його однак, на жаль, не могли словнити свого завдання, бо не були взагалі друквані.

Співробітником „Основи“, заложеної бувшими Кирило-Методіївцями пізніш в Петербурзі, був лірик та автор романтичної балади „Загублені душі“ В а с и л ь К у л и к.¹⁹

Для доповнення нариса розвою української романтичної балади прийдеться ще хіба тільки згадати, що деякі баладні мотиви опрацювали у своїх прозових писаннях теж наша велика новелістка М а р к о В о в ч о к (Дев'ять братів і десята сестриця Галя, Кармелюк, Лимерівна, а головню — Чари) та романіст І в а н Н е ч у й - Л е в и ц ь к и й (казка: „Запорожці“). Окремої студії варті мало знані балади С. Р у д а н с ь к о г о, що виходять уже поза границі чисто романтичної балади.

Галицька й буковинська б а л а д а, започаткована народньою поезією та польсько-українською школою інспірованими баладами Маркіяна Шапкевича,²⁰ даліше розвинена в творах Миколи Устияновича й Антона Могильницького, оживлена народньо-поетичними мотивами та романтичними шевченківськими засобами представлення в Сидора Воробкевича. — найкраще розцвіла під пером Осипа Федьковича.

Збираючи до купи все те, що сказано про українську романтичну баладу, ми можемо ось як коротко в головних рисах накреслити ліній розвою цього жанру в нашій письменстві доби романтизму.

Характеристичне для української літератури те, що бракує їй чистого типу балад страховинних і бурлескних, та що розвій нашої балади почався чисто романтичним типом, так як його створив був Бюргер. Ця романтична балада розвинена найкраще, а відрізняється вона від романтичних балад інших народів тим, що вона ще сильніше, ніж ті, зв'язана з народньо-поетичними мотивами. Свій чистий тип захоує вона тільки в самих початках романтизму, і то не все, а далі все більш переплітається з мотивами реалістичними та соціальними. Романтичну українську баладу, по перших перерібках з Гете й Міцкевича, що зробив Артемовський та надрукував в 1827 р., впровадив у літературу Лев Боровиковський своєю в 1829 р. опублікованою „Марусею“, баладою чистого романтичного типу, в якій, однак, уже далеко більш, як у її російському первовзорі Жуковського, пробивається реалістичний нахил до малювання сільського українського середовища. В початках романтизму творив ще балади і Білецький-Носенко, що вніс у нашу баладичну літературу ряд мотивів із німецького письменства, на жаль, своєчасно не надрукованих. Далі українська романтична балада приборала сильну реалістичну закруску та перші відгуки соціальних мотивів у баладах Кост. Думитрашка також неопублікованих. Після типово-романтичних ліричних балад А. Метлицького, у яких найнов найсильніший відгук козакофільський історизм романтиків, найкраще розцвіла романтична балада вже в київській добі романтизму під пером Костомарова й Шевченка. Костомарів дав цілий ряд формально досить добрих балад, і в них опрацювував мотиви народньопоетичні, історичні та взяті з чужих романтичних літератур,

а визначаються його балади реалістичним нахилом до конкретизування історичної обстановки та українського середовища. Костомарів дав крім того українській літературі низку прегарних ліричних балад та був тим письменником, що, вслід за перекладами Амвросія Метлинського, старався вводити до української літератури якнайбільш західноєвропейського духу, а його діяльність в цьому напрямі продовжували П. Куліш та Ол. Навроцький. Вкінці Шевченко дав у своїх рапсодіях найкращі зразки чисто романтичних українських балад, заснованих на народній поезії, часто соціально забарвлених та опрацьовуваних за формального впливу західноєвропейського (за посередництвом польської й російської літератур переданого) романтизму, а в засланецьких баладах підкреслив сильніш реалістичний та соціальний момент, і виводив зразки коротшої розмірами балади-пісні та історичної балади.

В цілості можна ствердити, що українська романтична балада набула своєрідної, тільки собі питомої закраски сильним зазначенням українських фольклорних мотивів та що ніколи не вдержалася в своєму чистому типі, приймаючи в себе й реалістичні та соціальні елементи. В такому мішаному, перевагою романтичного елементу характеризованому виді, українська романтична балада пробула цілу першу половину XIX-го століття, виказуючи між своїми творами багатецько поезій не тільки історичної, але й тривалої мистецької вартости.

ЛІТЕРАТУРА. 1. Романтизм. Zygmunt Lempicki: Romantyzm. Przyczynki do krytyki poezji. „Pamiętnik literacki“ 1917. — И. И. Замотинъ: Романтизмъ 20-ыхъ годовъ XIX-го стол. въ русской литературѣ. Том I. Варшава, 1903. Том II. Изданіе I. (Вольф). 1913. Особливо перші розділи II-го тому. — J. Máchal: Slovanské literatury II. Praha 1925, стор. 1—3.

2. Український романтизм. И. И. Замотинъ: оп. с. II. — П. Петровъ: Очерки истории украинской литературы XIX. столѣтія. Київ, 1884. — Н. Дашкевичъ: Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки истории украинской литературы XIX. стол. Отчетъ о 29. присужденія наградъ гр. Уварова. Приложение къ 59-му тому Записокъ Императорской Академіи Наук, ч. 1. Петербург, 1888. — О. Огопонецкій: Петорія литературы руской. Том II. отдѣл 1, 2. Львів 1889, 1890. — С. Єфремовъ: Історія українського письменства. Видання 4. Том I, II. — О. Дорошкеліч: Українська література. Підручна книга. Київ, 1922. — О. Дорошкеліч: 20—40. роки в українській літературі. I. Київ, 1922. — Dr. M. Murgok:

¹ „Основа“ 1861. IX; Твори Пантелеймона Куліша. Руска Письменність VI/3, том III. стор. 361—366, 558. ² Pisma Adama Mickiewicza, оп. с. I. 114—118. ³ Pisma. I. 116 і 117. ⁴ Твори. III. 364. ⁵ Твори III. 366. ⁶ Поретрофа 11., Міцкевіч I. 115, Куліш III. 363. ⁷ Pisma, I. 117. ⁸ Пор. напр. відповідь русалки хлопцеві, Міцкев. I. 115, Куліш III. 362—363. ⁹ „Основа“ 1861. X. Твори III. 387-370, 558. ¹⁰ „Основа“ 1861. XI-XII. Твори III. 370-374, 558. ¹¹ Твори III. 416—420. ¹² Твори III. 411. ¹³ Твори III. 436—7. ¹⁴ Твори III. 438. ¹⁵ Твори III. 440—443. ¹⁶ Між ними, крім 61 віршів „Позиченої кобзи“, знаходимо в нього й цілого Байронового „Шалюньського в'язня“ й „Чайльд Гарольда“ та частину „Дон-Хуана“, а також більшу частину Шекспірових драм (Твори III. 576). ¹⁷ Твори III. 413. ¹⁸ Петров, оп. с. 260—261. ¹⁹ Огопонецкій, оп. с. II. 2 684. ²⁰ Див. К. Студилський: Генеза поетичних творів Марк. Шашкевича. Львів, 1910, стор. 21—30; 65—68.

Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Graz, 1897 стор. 238, 254. — О. Колесса: Шевченко й Міцкевич. „Записки Наукового Товариства імени Шевченка“. Том III. — І. Бодянский: О народной поэзии славянских племенъ, 1837. — П. Поповъ: Письма къ М. П. Погодину. Москва, 1879. — В. А. Францевъ: Письма къ Вячеславу Гавкѣ. Варшава, 1905. — К. Студинський: Кореспонденція Головацького. Збірник фізіологічної секції Наукового Товариства імени Шевченка, XI—XII. Ж. М. сбл, ор. с. — Поему „Харко“ опублікував Стешенко в „Записках Українського Наукового Товариства в Києві“ кн. XIII. 1912. р.

3. Теорія балади. Dr. L. Chevalier: Zur Poetik der Ballade. Jahresberichte des Staats-Obergymnasiums Prag-Neustadt. I. 1891. II. 1893 III-IV. 1895. — R. Müller-Freienfels: Poetik. Teubner, Leipzig Berlin 1914. — О. Дорошкевич: 20-40 роки (ор. с.) стор. 127. — Домбровський: Українська поетика. Перемишль, 1924. — Dr. F. Marković: Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci. Rad Jugoslavenske Akademije. Kp. 138. Zagreb, 1899. — О. Колесса: ор. с. 53.

4. Українська балада. Петров, Дашкевич, Огоновський, Єфремов, Дорошкевич ор. с. — Твори Артемовського-Гулака: Руска Письменність I. Львів 1904. — Л. Боровиковський: Маруся. Українська балада. Вивад і поясненнє Др. Івана Франка. Літературно-наукова бібліотека ч. 40. Львів 1902. — М. Возняк: До письменської діяльності Левка Боровиковського. „Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. 136—137. — Твори Амвросія Матлинського. Руска Письменність IV. Львів, 1914. — „Časopis Musea Král. Českého“ 1842, XVI. — Твори Миколи Костомарова. Руска Письменність IV. Львів, 1914. — Pisma Ad. Mickiewicza, wyd Kallenbacha, t. I II — Тарас Шевченко: Кобзарь, під редакцією Івана Франка. Том I. Львів, 1908. Том II. Львів, 1908. („Українсько-руська бібліотека“ том 6, 7). — О. Колесса: ор. с. — Твори Пантелеймона Куліша, том I, II, III. Руска Письменність VI. Львів, 1908. VI/2. Л. 1909. VI/3. Львів, 1910. Твори Маркіяна Шапкевича. Руска Письменність III/1. Львів, 1913. — К. Студинський: Генеза постичних творів Маркіяна Шапкевича, 1910. По-польськи в „Rozprawach wydziału filolog.“ Краківської Академії, 1896. т. 27. — Твори Никола Устияновича і Антона Могилянського. Руска Письменність III/2. Львів, 1913. — Твори Ізидора Воробкевича. Том I. Руска Письменність XII/1. Львів, 1909. — Писання О. Ю. Федьковича. I—IV. Львів 1901—1910.

Львів.

Микола Гнатшак.

М. П. ВАСИЛЕНКО Й ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.

Як виходить із цього огляду, в наукових працях Василенка досить значне місце займали досліді різних історично-правних питань. Особливо це можна сказати про роки його академічної праці. Та по мимо української історії й права Василенко цікавився й іншими науковими галузями, особливо в давніших часах. Для повноти огляду треба згадати ще кілька його праць, що торкаються питань із всесвітньої історії, архівної справи й історично-літературних та етнографічних.

В першому томі московського збірного видання п. з. „Отечественная война“ знаходимо дві статті Василенка. В одній він вияснює відношення між Росією й Францією перед революцією 1789 (ст. 1—19), у другій — зріст французьких впливів у Росії (ст. 20—25). Василенко подає тут огляд дипломатично-політичних зносин між Росією й Францією, починаючи з часів Петра I; докладно представляє нам французь-

ких і російських послів, що були дипломатичними представниками в Петербурзі й Парижі, зупиняється на моментах зближення й відчуження між Росією та Францією, на деяких політичних інтригах тощо. Щодо французьких впливів, то він виявляє їх, починаючи з часів Єлизавети Петрівни. Ні в одній із цих статей Василенко зовсім не торкається України, а говорить виключно про Московщину. До цього пригадаю, що на деякі чисто російські теми писав він також статті для енциклопедії Брокгауза й Ефрона.

На архівні теми у Василенка маємо тільки пару невеликих заміток іще з початку 1890-их рр. З них більша „Къ вопросу о децентрализации нашихъ историческихъ архивовъ“⁷⁸ написана в зв'язку з Румянцевським Описом. Василенко висловлює в ній свої погляди на архівну справу. М. ін., він досить скептично ставиться до праці архівних комісій. Взагалі ж він проти „мелкой децентрализации архивовъ“ і за організацію архівних осередків по обласному принципу.

На цю замітку Василенка відзивався полемічною статтею Д. Багалій,⁷⁹ що признає там рацію існування обласних архівів, але в той же час дуже речево обстоює й організацію науково-історичної роботи в провінції. Багалій спеціально боровив існування губерніяльних архівів і архівних комісій, про які так негативно висловився Василенко.

Трохи більш у своїх публікаціях Василенко присвятив уваги справам історично-літературним. Такою з часті була й його велика праця про О. Бодянского,⁸⁰ про якого поетичну творчість він пізніш писав спеціально.⁸¹ Далі маємо в Василенка намів белетристичну замітку, присвячену І. Котляревському,⁸² пару дрібних заміток, або уступів у рецензіях на літературні теми.

Нарешті згадаємо й про статтю Василенка „Непримності через етнографію“.⁸³ На основі архівної справи Ф. Чацького в університеті Св. Володимира, Василенко виявляє спробу Чацького з р. 1810 збирати на Правобережжі відомості про народні ліки. Чацький звернувся в цій справі до київського губернатора, той до повітових маршалків, а ті до місцевих дідичів з проханням допомогти наміру Чацького. Але трудність виявилася в тому, що знахарки („відьми“) практикували на селах не відкрито, й поміщики не знали, як їх викрити, щоб дізнатися про їхні способи лікування. Один із поміщиків із цією ціллю зібрав до річки всіх жінок і наказав їх топити (в добрій вірі, що відьма не потоне, а завжди випливе!). Та проба скінчилася нещасливо. Мабуть якась із жінок утонула. В зв'язку з цим почалося листування в Чацького з міністром освіти (Олексієм Кир. Розумовським), справа дійшла до царя, й Чацькому заборонено без дозволу вищої влади роз-

⁷⁸ „Кіевская Старина“. 1892, т. 39.

⁷⁹ Нещолико зам'ячаній по поводу статьи П. В. о децентрализации нашихъ историческихъ архивовъ. „Кіевская Старина“, 1893, т. 40, ст. 346—355.

⁸⁰ „Кіевская Старина“, 1903 р., і окремо.

⁸¹ „Україна“ 1914, кн. IV.

⁸² „Кіевская Старина“, 1902, т. 77.

⁸³ „Етнографічний Вісник“, Київ 1927.

починати такі справи. Василенко в своїй статті наводить дещо з листування в цій справі.

Оглядаючи наукову діяльність Василенка, не можемо обмежуватися тільки розбором його публікацій, а мусимо зупинитися також і на його науково-організаційній та редакторській праці. Вже з подаючої на початку біографії Василенка знаємо, що він був членом Істор. Товариства Нестора-Літописця, Укр. Наук. Т-ва в Києві, Т-ва ім. Шевченка у Львові, а пізніш діяльним членом Української Академії Наук. На організаційно-редакційній діяльності Василенка — академіка, мусимо зупинитися докладніш.

Уже після унадуку Директорії, під більшовиками Василенко був обраний президентом УАН, але на домагання більшовицької влади був усунений із цієї посади й залишився просто ординарним академіком Соціально-Економічного Відділу.⁸⁴ На катедру західньо-руського та українського права УАН Василенка обрано в липні 1920 р., а в середині грудня 1922 р. він став і головою цілого Соціально-Економічного Відділу. Після смерті О. І. Левицького, спільне засідання УАН обрало Василенка на голову Т-ва правників.⁸⁵ Виконував Василенко й деякі інші доручення спільного засідання Академії: як напр. з'ясував справу про утворення наукового заповідника в Києво-Печерській Лаврі. На прохання комісар'яту закордонних справ Василенко брав участь, як науковий експерт, у нарадах у Москві в справі вимоги Литви передати їй Литовську Метрику, що переходується в московському „Древлехранилищі“. Василенко ж був головою Т-ва Нестора-Літописця при УАН і т. ін. Як голова Соціально-Економічного Відділу УАН, Василенко зредагував 6 томів Записок цього відділу, в яких умістив у деякі свої праці. Але головна його праця була не тут, а в Комісії для вичування історії західньо-руського та українського права.

Ця Комісія заснована ще 27. І. 1919 р. з пропозиції акад. Ф. В. Тарановського, що на початку був і її головою. За Тарановського для цієї комісії намічались головні археографічні завдання. Та вона не встигла їх виконати, бо вже в 1919—20 рр. склад комісії за малим не розпався. Але діяльність комісії припинилась на дуже короткий час. Акад. Василенко, коли його в липні 1920 р. обрано на катедру західньо-руського та українського права, при якій була ця комісія, її відновив і заново зорганізував працю. Вже 8. І. 1921 р. почалися регулярні засідання комісії, яких під головуванням Василенка за неповних 10 років відбулося більш 200. Голова комісії, акад. Василенко, поновив і поширив склад комісії й фактично керував її справами (після смерті керуючого І. М. Каманіна, † 11. І. 1921). За Василенка Комісія, не кидаючи археографічних завдань, звернула більшу увагу на наукову розробку питань, над якими працювали окремі члени, зде-

⁸⁴ Проф. Д. Дорошенко: Історія України 1917—1923, т. II, ст. 64.

⁸⁵ Акад. М. Птуха: П'ять років існування Соціально-Економічного Відділу УАН (1919—1923). „Записки С. Е. Відділу“, т. I.

більшого з доручення голови. Василенко приєднав до роботи в комісії таких учених, як П. Смирнов, Ір. Черкаський, Л. Окиншевич, І. Балінський, С. Борисенко, М. Максимейко, М. Слабченко, В. Барвінський, В. Романовський, О. Малиновський і інші.

Комісія відбувала що року біля 30-ти наукових засідань, на яких її члени читали й обговорювали свої наукові праці й реферати. Комісія провадила також видання матеріалів до історії українського права, організувала наукові відрядження своїх членів для праці в архівах України й Росії, намічала деякі колективні завдання, як напр., складення курсів історії українського права й т. ін.

(Кінець буде).

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родинна драма на чотири дії.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

(Докінчення).

Мотря *(входить)*. Ви, мамо, тут?
І няня тут? Добригвечір... *(Підходить до матері й цілує руку; тоді до няньки)*.

Нянька *(обіймає й цілує її)*. Жива,
Здорова, сёрденько?

Мотря. Здорова, няню...

Кочубеїха. А діти як там?

Мотря. Слава Богу, всі
Здорові.

Кочубеїха. Звітіля дізналась ти,
Що можна вже до нас?

Мотря. Оксана
Забігла й сповістила. Я лишила
Дітей на братову, сама ж боржій
Суди...

Кочубеїха *(нетерпляче)*: Скажи, що діється у місті?

Мотря *(здивовано)*:
У місті?... Що ж... Нічого, — все гаразд:
Відкбли виїхав... ясновельможпий...
Життя немов завмерло в місті...

Кочубеїха *(жаденно ловить кожне слово)*. Він
Сам виїхав... чи... вивезли його
З наказу із Москви?

Мотря *(не розуміючи)*: З наказу?.. Як?..
Не чула щось нічого про наказ.

Кочубеїха. Тут вартовий, що нас стеріг, казав
Про це... До Білої немов би Церкви
Його на кару повезлі...

- Мотря *(ще більш здивована)*: На кару?..
І чутки не було такої.
- Кочубеїха *(сердито)*: Вам
Хоч би й з гармат під вікнами палили,
То, мабуть, не почули б ви...
- Нянька. Коли
І чути нічого було, то певне,
Що чути не могли.
- Кочубеїха. Про батька теж
Не чула ти нічого?
- Мотря. Звідвіля б
Могла почуť?
- Кочубеїха. А той... твій наречений?..
Він при гетьмані ж здавна щось там робить?..
- Мотря. У Білій Церкві він з ясновельможним.
Кажу ж, у місті мало хто й лишився,
Хіба що москалі, що стережуть
Гетьманського палацу.
- Кочубеїха. То навіщо ж
Тоді в нас варту знято і з чинного
Наказу?
- Мотря. Я не знаю.
- Нянька. Та чого ти
До Мотрі причепилась? Чи вона
З гетьманом раду мала, що накази
Його повинна знати?
- Кочубеїха. Не його —
Царські! З наказів тих йому самому
Вже голову відтяго досі...
- Мотря *(вжашнувшись)*: Боже!..
Хто вам казав?
- Кочубеїха *(злорадо)*: А що хіба?.. Ще досі
Старого бахура ти не забула?..
Ще досі...
- Мотря *(спалахнувши)*: Мамо! не за твм прийшла я,
Щоб ви мені вичитували знов
Про те, що вже минуло.
- Кочубеїха *(дратуючись)*: Знаю добре,
Як це минуло! Пальцем поманив би —
І знов би подався, як тоді.
- Мотря *(стримано, але вкладаючи в слова всю свою до матері зневагу й ненависть)*:
Спокою, мамо: ви ж сами okazали,
Що вже покарано його, і бтже —
Ніколи не поманив пальцем він
Ні вас, ані мене. Але... чи певні

- Ви, ненечко, що катівська сокира
Гетьмана, а не іншого когось,
Безмилосердно покарала?..
- Нянька *(з жатом)*: Мотре!..
Кочубеїха *(у гніві, із стиснутими кулаками, ступає два кроки наперед)*.
Кого ж? кого?.. Кажі вже, клята відьмо!..
- Мотря. Ви знаєте, кого... Того, кого
З ненависти до мене й до гетьмана
Сами весь час ви пхали під сокиру
І гралися старою головою,
Немов опукою...
- Нянька *(звівши руки до образів)*: О, Боже мій,
Спаси й помилуй!..
- Кочубеїха *(відступає, вражена)*. 'Ти щось знавш?!
Мотря. О, ні, мамусю рідна, ще не знаю
Нічого, серцем чую лиш велике
Нещастя, а коли воно впаде
На Кочубеїв, то ніхто ж, як ви,
В тім винні будете, ласкава нене.
- Кочубеїха *(показує рукою на двері)*.
Іди з очей моїх! Ти не дочка
Мені!
- Мотря. Я знаю це давно вже...
Кочубеїха *(тупнувши ногою)*: Геть!
- Мотря. Іду, прощайте...
Нянька. Постривай!.. Та ти ж
Казала, Любко, тут мені, що всіх
Прощавш, а сама...
- Кочубеїха. Казала, так,
Але такій... немає опрощення
Від мене, — знай!..
- Нянька. Якій?..
Мотря. Прощайте, няню.
Нянька. Прощай, голубко. *(Провожає її)*.
О, козак якийсь...
Чого йому?
- Голос козака. Вельможна пані вдома?
Нянька. Ось тут вельможна пані.
Козак *(на порозі)*. Привезлі,
Вельможна пані, ваше ми майно
З комор гетьманських...
- Кочубеїха. Що?.. Яке майно?
Козак. Не знаю я... Так кажуть, що в Диканьці
У вас колись забрали, а тепер
Наказано вернути.

Кочубеїха (*з радістю перемоги*): Чула, няню?.. (До козака):

Хто наказав?

Козак. Старший.

Кочубеїха. Це знаю я,

Але йому хто наказав?

Козак. Не знаю,

Вельможна пані.

Кочубеїха (*махнувши рукою*): Ну, гаразд, іди!

Не знаєш ти, то знаю я. Ти, няню,

Піди із Мотрею — догляньте там:

Нехай поносять все у той покій

Найбільший... Мотря вже пішла?

Нянька. Ще тут.

Кочубеїха. То йдіть туди!.. Я зараз теж прийду...

(Лишається сама. Стоїть серед покою в задумі, намагаючись убагнути собою те, що сталося. Хід думок вочевидь приводить до радісного висновку, але ще тінь сумніву не кидає живе задоволеного виразу обличчя. Злагіднілі вже очі її повертаються до божника).

Чи дякувати, Господи, Тобі,

Чи крижем знов припасти до землі

В благаннях зглянутись на наші кривди

Й помстити їх десницею твоєю?..

Ні, ні... Знамено Ти даєш, всещедрий,

Що воля сталася Твоя... й моя...

(Ступає кілька кроків наперед і опускається перед божником на коліна. Хвилию застигає у вдячній молитві. Новий шум у дальніх покоях не виводить її з молитовного захвату навіть тоді, коли шум наблизився, й на порозі стала огрядна постава полковника Трощинського, а за ним збентежена постать няньки).

Трощинський (*намагається розглянутись у півтемрявім покої; він і знову напідпитку*):

Та де ж ти тут?... Сховалася чи що?..

Ага, ти молишся, стара... Молись,

Молись: це не зашкодить ні тобі,

Ні генеральному судді...

Кочубеїха (*почувши останні слова, вриває молитву й рвійно підводиться*). Де він?..

Трощинський (*немов би не почув питання*):

Здоров, вельможна пані! Привезлі

Тобі з гетьманського наказу в двір

Майно твоє...

Кочубеїха (*глибоко вражена*):

Гетьманського?!.. Хто ж він,
Гетьман той?
Трощинський *(вибухає гомеричним реготом, узявшись
руками в боки)*.

Що ж це ти? Забула вже
Під вартою, на самоті отут,
Про кума навіть?
Кочубеїха *(ще боячись догадатись)*:
Про якого кума?

Трощинський. Ясновельможного...
Кочубеїха *(вражена)*: Як?! Він живий?..
Трощинський *(знову вибухає сміхом)*.
Живий, здоровий: б'є тобі чолом,
Як кажуть москалі, твоїм майном,
Також в добровичливості своїй
До тебе й далі ще перебуває...

Кочубеїха *(врешті опанувавши себе)*:
Полковнику шановний! ти залив
Горілкою свій глузд, і твій язик
Несотворені речі править... Де,
Скажи, мій муж?

Трощинський. О, високо піднісся,
Вельможна пані, твій старий суддя
З царської ласки. — не дістать нікому...

Кочубеїха. Облиш, кажу! чи лицареві личить
Вдавать юроду з себе?... Де мій муж? —
Тебе питаю.

Трощинський *(починає драгуватись)*.
Бачу й я тепер,
Що пірови свої, вельможна пані,
Ти й під замком не кинула уперто,
І якби грім з ясно́го неба повалив
На сиву голову твою й цю стелю,
То й це твоєї лихости не вбило б.

Кочубеїха. Про лихості чи добрості мої
Судити буде Бог, але не п'яні
Мазенині безличні посіпаки...

Трощинський *(повертається погрозливо)*.
Ти так?.. То почекай же!..

Кочубеїха *(знівно)*: Де мій муж? —
Тебе питаю.

Трощинський. Муж?.. Боявся вернутись
До любої, ласкавої дружини
Й подався до київських печер на прощу
Твої й свої гріхи там відпокутать.
То ж раджу я й тобі, стара, молитись,

Хоч я боюсь, що й перед божникóм
Язик твій проклятий не молитві,
А лайку та прокльони промовляє.
Прощай! Бодай не бачитись ніко́ли!..
(Зникає).

Кочубеїха (стоїть і вся трясеться від обурення й злости).
Що він... п'янюга цей... тут набалакав?..

Нянька (переступає порога).
Ти заспокойся перше. Любоко... Він
Дурнищ по-п'яному наговорив...

Кочубеїха. „Подавсь до кийських печер на прощу“...

Нянька. А може й так: це ж світова річ, чом же
Й йому з полковником Іваном в Лавру
Не завітать, якщо десь поблизу був?..

Кочубеїха (тулить п'ючки обох рук до висків).
Нічого я не розумію, п'яню...
І той... гетьман... живий!..

Нянька. Чому б йому
Й не бути живому?

Кочубеїха. Як чому?.. Тоді ж
Умерти мусів би Василь... А то...
Чомусь, забувши й про родину, він
На прощу швидче їхать забажав,
А той... Мазепа... нам велів маєтки
Вернути... В мене обертом від цього
Усього голова пішла... Нічого
Не можу зміркувати...

Нянька (спочутливо): Прилягла б
Ти, Любоко... Цілий день все на ногах
З бентежними думками в голові...

Кочубеїха (не слухає її, захоплена одним).
А як собі гадаєш, няню, ти —
Вони не помирились?

Нянька (здивовано): Хто та хто?

Кочубеїха. Василь мій та Мазепа...

Нянька. Й слава Богу,
Коли так сталося...

Кочубеїха. То він тоді.
Замість Москви, подався до Мазени?..

Нянька. Було б найкраще це. Ти розумієш.
Чого він варт — той ваш зрадливий чин?

Кочубеїха. Зрадливий?

Нянька. Так!.. Мазену повалити —
Це повалити Україну, — чула?..
Із чим поїхав він в Москву? З доюсом?
Про що донос?... Про те, що наш гетьман

Замислив визволити Україну
 З московського ярма. Хіба не зрада
 Це перед батьківщиною, а ви —
 Хіба не зрадники — Василь, той Іскра,
 Святайло й ти?.. На всіх нападків ваших
 Проклін народній впав би... То ж радій,
 Коли не сталося цього...

Кочубеїха (*відмахується рукою*). Пусте!

Нема мені до цього діла... Люта
 На нього я за те, що діла він
 Не доконав... Я бачу вже, що так...

Нянька. Та може ж був і в тій Москві, а цар
 Звелів обом їм помиритись.

Кочубеїха (*заперечливо хитає головою*). Ні,
 Цього не може бути, бо коли
 Він вже, що треба, розповів цареві —
 Мазепа вже давно не животів би...
 Стривай!... А може... Й думати боюся..
 А може він нічого й не сказав
 Цареві?.. З тухтієм таким могло
 Все статися... (*Знову запалюється гнівом*).

А може він і справді

Не був і зовсім у Москві?..

Нянька. А де ж він

Ввесь час перебував, не давши й звістки?
 Чотири ж місяці!... Кажу ж тобі,
 Що, мабуть, у Москві він був, але
 Там цар звелів йому назад вернутись
 І помиритися з гетьманом.

Кочубеїха (*затявшись*): Так?..

Ні, ні, не може бути! бож тоді
 Цареві він не розповів нічого...
 А може й опрощення ще благав
 За те, що Осипову піп Святайло
 Від нас доніс тоді в Ахтирці. Так
 Лишити я не можу це: нехай
 Він мириться собі, з ким хоче, я ж
 Сама поїду до царя й це діло
 Йому докладно розповім! Тоді
 Побачимо...

Нянька. Ти з глузду спала, Любо!.

Чого палієш ти? Молися Богу
 І дякуй милосердному, що Він
 Царя й твого старого напутів
 Прийти до згоди...

Кочубеїха. Ні, життя мені

Нема її не буде, поки жив Мазепа...
 „Прийти до згоди...“ Як? те сіме знов?
 Мазепа буде панувать над нами?
 Ще може і дочкѣ йому вернути
 В наложниці?.. До того ж ще терпіти.
 Як він сміятиметься всюди з нас,
 Що діла ми не зміли доконати, —
 Ні, краще вмерти!.. Чи для цього я,
 Немов мережку ту плела роками,
 Вмовляючи у Василя свого
 Свою жадобу помсти, її серце й душу
 Його слабу, плоту та полохливу
 Запалюючи гордощами й гнівом
 На порога зашклого свого?..
 О, ні! я skutків інших сподівалась
 І їх здобуду, хоч там що! Кінець
 Не цей, а інший мусить бути...

Нянька. Який же?

Кочубеїха. Не раз тобі я вже казала: смерть!..
 На меншому не помирюся.

Нянька (*понура*): Ти
 Так часто згадуєш її, ту смерть,
 Що можна думати, вона десь тут
 Із нами в хаті пробуває...

Кочубеїха (*полмура*): Хай!..

Нянька. Або, гляди, накликаєш ти її.

Кочубеїха. До чого ти оце, стара?..

Дівчина (*входить*). Прийшли.
 Вельможна пані, пан полковник... той!..
 Старий... забула, як... Ага. Апостол...
 Хотять побачитися з вами...

Кочубеїха (*тривожно*): Хто?!..
 Апостол?.. Чуєш, няню?

Нянька (*й далі понуро*): Чую ж, чую...
 Кажі просити до господи: може
 Хоч він розкаже нам усеньку правду.

Кочубеїха (*дівчині*):
 Проси полковника сюди.

Дівчина (*вигодячи*): Гаразд.

Нянька (*ніби сама про себе*):
 Страшний десь мусить бути правда та.
 Бо серце нив так... І не дарма
 Ти все про смерть...

Кочубеїха (*сердито*): Не крякай знов, стара!
 Коли Василь з Мазепою вже в згоді —
 Страшніє це справді, та забула ти,

Що я жива ще й згоду розіб'ю...
 До згоди іншої колись приїду
 І помирюсь... з Мазепою смертю!..
 Апостол (*входить, похмурий, ховаючи збентеження; за ним
 Мотря; вся перейнята передчуттям страшною звістки, вона
 стає позад нього коло дверей і пожадливо слухає*).

Добривечір тобі, шановна свахо...
 Добривечір, старенька няню!..
 Кочубеїха (*похмуро*): Як?..

Шановна?.. Де вже там, коли і друзі
 І близьні одалече мене стіша...
 Яким проте, шановний свате, вітром
 Завіяло тебе до нас, убогих,
 Ув'язнених сиріт?.. Скажи ж, чого
 Мовчиш?..

Апостол. З гетьманського наказу я
 Прибув до тебе, свахо, з Борщагівки...
 Під Києвом село таке...

Кочубеїха (*перезирається з нянькою, нічого не розумі-
 ючи*): Чого
 Прибув?

Апостол. Прибув я сповістити вас,
 Що всі маєтки вам ясновельможний
 Вертає знов назад. За все ж, що ви
 Вчинили проти нього у царя,
 На вас він гніву більш не покладає.

Кочубеїха (*спалахнувши*):
 Таке ти чула, няню?.. Він мені
 Моє вернув і навіть гніву більш
 Не покладає... (*До Апостола саркастично*):

Дякую сердечно
 За ласку й милість, — так перекажи
 Ясновельможному своєму, свате, —
 Ми чули вже про це від поєнаки
 Троцінського. А ти скажи нам ось що:
 Чого Василь з полковником Іваном
 Так раптом подались на чорноч в Київ?

Апостол (*хитнувшись, страшенно вражений*):
 Вам хто казав?

Кочубеїха. Та ж той таки Троцінський.

Апостол (*глибоко обурений*):

Близькір він, блазень!..

Кочубеїха (*тривожно*): Як?.. А де ж
 Вони?.. Чом не вертаються додому.
 Коли вже помирилися з гетьманом?..

Апостол (по навізі, з великим зусиллям):

Вони... не вернуться... ніколи вже...

(Скорбно схиляє голову).

Кочубеїха (немов би хто штовхнув її, робить крок наперед; жаж здавив їй горло, й вона ледве вимовляє):

Чому... чому?..

Апостол (в розпущі): О, Господи!... З царського

Наказу... скарано... на горло їх...

У Борщагівці... а тіла їх чесні...

Поховано... у Києві... у Лаврі...

Кочубеїха (хитнувшись назад, хапається за серце: так стоїть одну коротку мить із заплющеними очима, відкинутою назад головою й глибоко скорбним та болючим виразом обличчя; далі — відступає назад, але, позитнувшись, хапається рукою за край столу; нянька й гість кидаються й підтримують її; вона, мов безумна, шепоче):

То це... то це... страшна... страшна... та проща?..

Мотря (від страшної звістки каменеє з жагу, вхопившись руками за груди; почувши несамовитий шепіт матері, скрикує не своїм голосом, стає на порозі й, показуючи пучкою на матір, несамовито вигукне):

Це ваше... ваше це некеільне ді...ді..

(Хапається обома руками серця, важко дигаючи, й падає непритомна на порозі).

Нянька (кидає Кочубеїху й бігцем тюпає до Мотрі).

Кочубеїха (почувши несамовитий крик Мотрин, відстороняє рукою Апостола, що її піддержує, й відразу опановує себе, але лице її рухається в корчах скаженого гніву).

Цить, прібклята!.. Не я, а твій... отой...

Убив їх... Та жива... жива іще

Кочубеїха — й він свого дїждється...

Ти чувш?.. Він... свого... дїждється...

(Падає в крісло й, схилившись лицем на руки, здригається в глухій риданні).

2. IV. 1936.

Горні Черноміще.

Спиридон Черкасенко.

Читачу! Не доводь свого єдиного науково громадського журналу «Наша Культура» до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Д-р М. Гнатишак: 1) Нова українська лірика в Галичині на тлі західно-європейської модерної поезії, Львів, 1934. Бібліотека „Дзвонів“, ч. 8, мала 8', ст. 31. — 2) Д-р М. Гнатишак: Цар Соловей, З історії українського слов'янофільства й символіки, Львів, 1935, Надбитка з „Дзвонів“, ст 9, 8'. — 3) Д-р Микола Гнатишак: Шевченко та релігія, Львів, 1936, ст. 20, 8'. Надбитка з „Дзвонів“. — Ім'я Д-ра Миколи Гнатишака зване вже серед гурта наших літературних критиків. На сторінках „Нашої Культури“ й „Рідної Мови“ друкувалися вже теж його праці з історії української літератури. Оце хоч подати оцінку трьох інших його розвідок.

Сам заголовок першої розвідки подає інтенції автора розмотати нетри модерних духових джунглів, якою є поезія. У вузьких рамках статті розглянув д-р М. Гнатишак у загальних зарисах найновіші течії західно-європейської літератури, які розпочали модерністичні змагання в останні літа перед світовою війною, формулувалися в часи великої заверюхи народів, а кристалізувалися в духовому горнілі народів у нових державних границях. Українська поезія не лишилася позаду інших народів. Йде тут однаке про слабкий розвиток галицької поезії останніх десятиків літ ХХ століття ізза пошукувань за суспільно-національними мотивами, а браку глибини душі. Якщо б молоді наші поети мали хоч тільки поетичної інтенсивности, що старші живі ще поети, то цілу галицьку поезію обняли б великі ідеали вічного Добра, Краси й Правди, великі обов'язки як людей християн і українців. Новим поетам треба живої, душевним теплом овіяної індивідуальности. Такі погляди й переконання висловив М. Гнатишак перед двома роками. Тепер треба їх змінити в напрямі до кращого, бо саме деякі наймолодші поети починають ступати на вище вказаний шлях поезії. Друга стаття про Царя Соловєя — це вдатна спроба вяснити символічне значення відомої поеми Руданського, оснутої на любленій романтиками ідеї слов'янофільства, модного в цілій Європі. Тему ідилічної поеми-казки ввів автор розвідки на тло слов'янських літератур на те, щоб влучно висвітлити й ствердити затокренні критиками здогади про символічне значення всіх постатей „Царя Соловєя“ та його слов'янофільську ідеологію. М. Гнатишак констатує дві ідеї в поемі: слов'янофільську й національно-українську, на яких сформулування вплинули безпосередньо довго живучі ідеї Кирило-Методіївського Брацтва вже навіть після його розгрому, й Шевченкові твори. Праця п. н. „Шевченко та релігія“ дає основне вяснення питання, що весь час давало й дає вченим критикам притоку інтерпретувати вільнодумно й відповідно до свого світогляду релігійні переконання поета, висказані в його творах. М. Гнатишак влучно й щасливо вибрав з посеред низки критичних оцінок згаданого питання праці двох по ідеології протилежних учених — Драгоманова й Ст. Смаль-Своцького, дав вяснення поставленої в заголовку проблеми й ствердив глибоку християнську релігійність поета, що розбудував нашу національну свідомість та ідеологію на тривких підвалинах християнської віри й етики. Остання праця — це цінний вклад у нашу критичну літературу. Проф. Д-р Василь Лев.

Проф. І. Огієнко: Дві найстарші молдавські кирилицькі грамоти 1888 року. — Відбитка з журналу „Slavia“ XIII, зшиток 4, стр. 665 — 689.

Автор статті зазначає спочатку важливість дослідів і пізнання т. зв. молдавських грамот під мовним оглядом, бо їх писано давньою українською мовою, далі вчисляє найстарші молдавські грамоти з р.р. 1174-1374, однаке тому, що їх первотвори не збереглися, уважав за найстаршу молд. грамоту луцький лист короля Володислава Ягайла до свого зятя молдавського воеводи Петра з 27-го січня 1388 р., бо цього листа писав писар молдавського воеводи, а король приклав до нього тільки свою печатку. Після цього короткого вступу йде докладний дипломатично-палеографічний опис цієї грамоти, і тут показує проф. Огієнко неточне й недбайливе дотеперішнє видавання цієї грамоти й інших, бо видавали їх не кирилицею, а гражданкою, розкривали титли, додавали або пропускали чи плутали

ъ, ъ, о — ъ, и — ѝ, вкінці зовсім зле відчитували поодинокі слова, з чого виходили дивогляди (пор. стор. 676). Часом видавали їх нефахівці, й кількість усяких помилок і недоглядів ще більшала, тому теж такі видання зовсім непридатні для досліду мовознавців, н. пр. те, що видали: о. І. Григорович (у 1846 р.) і Я. Головацький (1867). Перше наукове видання молд. грамоти з 27. I. 1388 В. Розова має ту недочасту, що дослідник не мав оригіналу, тільки користувався фотографічними знімками, чому повстали деякі недокладнощі.

Так само обмірковує автор другу по черзі найстаршу молдавську грамоту, а саме лист молдавського воеводи Петра до короля Володислава Ягайла з 10. лютого 1388 р. в цій самій грошовій справі (воевода Петро був позичив королеві Ягайлові 4000 рублів). Цю грамоту автор статті теж докладно описує й називає її видавців, а саме згаданих уже о. І. Григоровича й Я. Головацького, а далі В. А. Ульяницького. Останній видавець, хоч списував її з оригіналу, але теж повівся з нею самовільно й поробив багато помилок.

У IV. розділі дає автор опис мови обидвох молд. грамот, підкреслюючи найзамітніші риси, як о зам. ъ (пояснює це явищем т. зв. хомонії: коли глухі ъ, ѣ зникли в живій мові, у церковних співах замість них співали, а в нотних книгах писали голосні о, е), панування повногласних форм, плутання љ з и, випадок т у групі стн, укінці наводить слова молд. грамот, узяті з живої української мови. Автор подає досить багато українських ознак, і в висновку своєї праці слушно зауважує великий вплив української церкви, мови й взагалі культури на цілу культуру Молдавії в часах XIV—XVII віків. Наприкінці вміщує автор повний словничок мови обох грамот.

Стаття написана легко й цікаво, як і інші статті автора, виклад ясний. Аналіз тексту точний, хоч у подробиці автор не входить, а поодинокі пояснення й зауваги, чи здогади влучні, хоч може перебільшено в мовній розгледі вплив польської мови. Для кращої орієнтації чужих читачів і для порівняння з сучасною українською мовою добре було б додати переклад обидвох грамот на українську мову. При деяких словах можна теж додати пояснення культурно-історичного характеру (н. пр. фряжське срібло), хоч автор такого завдання собі не поставив.

Проф. Д-р Євген Грицак.

Україніака з німецьких журналів. Д. С ѹ з е в с ѹ к ѹ ј: „Literarische Lesefruchte“, ч. IV, в „Zeitschrift für slavische Philologie“, Ляйпцир 1936, т. 13, подвійний зш. №. Їх перші три частини див. тут же т. 8 (1931), I; 10 (1933), II та 11 (1934), III. Ці „Literarische Lesefruchte“ або плоди з прочитання літератури творять коротенькі звіставання в формі невеличких заміток чи статей на різні теми з українського чи російського духового життя, досі гаразд нез'ясовані або неосвітлені. Таких заміток і статей подав Д. Чижевський досі 41, які й відмічую тут, лише ті, що відносяться до українців. Вони такі: ч. I, 1) Ueber die Beziehungen Fichtes und seiner Schule zur Universität Charkow“; II, 6) „War Herbinus an den Dnepr-Stromschwelen?“ і 14) „Zu Skovoroda-Studien I; III, 16) „Zur Sprache Skovorodas“. 17) „Ein Zitat aus Prokopovyc bei Skovoroda“, 18) „Zur Emblematik im ukrainischen Drama des XVII Jahrhunderts“, 10) Heraldische Symbolik in einem ukrainischen Drama“ („Образъ страстей мира серо“) і 20) „Zu den Schriften Hess de Calves“; IV, 27) „Emblematische Literatur in den ukrainischen Bibliotheken“, 28) Zur ukrainischen Heraldischen Dichtung“, 29) „Pia Desideria“. 35) „Zu den Einflüssen Skovorodas“ та 41) „Zu den slavischen Schriften über die vier letzten Dinge“ (з ориг. твору бельгійського єзуїта Stanyhurst-a „Veteris hominis per expensa quatuor Novissima metamorphosis“, Antwerpen 1661). Все подане цінне й цікаве.

Л. Билецькѹ ј: „Die ukrainische Literaturwissenschaft in den letzten 15. Jahren. 2-er Teil“, там же, т. 13, №. Першу частину цього перегляду див. тут же том II (1934). Обидві частини охоплюють такі розділи: I, 1) „Organisation der Forschung“, 2) „Bibliographie“. 3) Ausgaben. Bibliographien“; II, 4) Hand- und Lehrbücher zur Geschichte und Theorie der ukrainischen Literatur“, 5) „Literatur über J. Kotljarevskij und seine Schule“ та 6) „Die Charkover literarische Schule“.

В. Зеґковсѹ к ѹ ј: „Die ästhetische Utopie Gogol's“, там же, т. 13, №. В цій своїй невеличкій праці пише В. Зінківський, що Ми-

кола Гоголь посідав своєрідну естетичну утопію, яку він за свого життя досить ясно не сформулював та яка одначе мала величезний вплив на багато його поглядів. Про це, як і про саму утопію, каже В. Зеньківський у значенні гіпотези, яку він далі обгрунтовує та що й творить наведену його працю. На погляд автора, світогляд і духову працю М. Гоголя позначувала проблематика ідеї релігійної культури. В осередкові його духового зацікавлення переходувалася все ж таки проблематика естетична, що в свою чергу була також позначуючим чинником для його релігійних поглядів і діянь. Проте М. Гоголь не зміг віднайти „релігійної сили в містечтві та її релігійного зміслу“, що виказує його внутрішня трагедія по спаленні другого тому „Мертвих душ“. Сенс його трагедії переходується в нього самому, „в його основному пересвідченні, що містечтво мусіло б життя переобразовувати“. Це утопія, якій М. Гоголь пожертвував свій талант і життя, та якої він і не розв'язав, „бо це завдання було фальшиве й облудне“. Між його релігійними поглядами й містечкними стремліннями панував конфлікт. Подібні гадки висловив В. Зінківський також у своїй іншій праці: „Gogol als Denker“ (тамже, 1932, т. 9), які в багатьох випадках викликають сумнів, коли при їх читанні не випустити з ока „дві душі“ М. Гоголя — національну й чужу, або здорову українську та повнечену, подразнену й безвіальну якусь „абстрактнорусскую“, яку він підо впливом свого фальшивого й облудного відчування майже в такій мірі набув, як ним вигаданий Андрій полку. Я того погляду, що внутрішня трагедія Гоголя-Андрія криється не в його естетичній утопії, але в тому безвіалі, яке його перед спаленням другого тому „Мертвих Душ“ було до решти опанувало. Бо доки в душі М. Гоголя жевріла іскра Остапа, він такого нерозважного вчинку не робив. Певна річ, ця так звана естетична утопія в вигадка В. Зінківського. Недавно написав він ще таку свою працю: „Der Geist der Utopie im russischen Denken“. Дивись „Orient und Occident“, Ляйпциг 1934. зш. Д-р Домет Оляничин.

Хроніка наукового й культурно-освітнього українського життя.

† Проф. Ф. Щербина. 28-го жовтня ц. р. помер на 87 р. життя в Празі звичайний проф. статистики Вільного Українського Університету в Празі. Покійний Федір Щербина був глибокий знавець статистики, за що рос. Акад. Наук свого часу обрала його своїм членом-кореспондентом. З походження Ф. Щербина — кубанський козак.

† о. Т. Бордуаяк. 16-го жовтня ц. р. помер о. парох Ходачкова Великого, Тимофей Бордуаяк, добре відомий і в українській літературі своїм збірником оповідань про селянську недолю „Ближні“ 1899 р.

Новознайдени козацькі пункти на Варшавській Сейм 1659 р. В біскупському архіві в Фрауенбурзі Д-р Домет Оляничин на початку вересня ц. в. знайшов першу редакцію козацьких пунктів на Варшавській сейм 1659 р (у відпису), досі невідому в українській історіографії. Як пам'ятка політичної думки творців „Великого Князівства Руського“ (українського), ті пункти дуже важливі.

Новий роман С. Черкасенка. С. Черкасенко працює тепер над новим великим романом: „На полі Кирилівським“. Зміст твору — з часів Самійла Кішки, козака Голоти й гетьмана Богданка Ружинського. За кілька місяців роман буде закінчений.

„Вельможна пані Кочубейха“, історична родинна драма С. Черкасенка, десь у грудні ц. р. піде у Львові прем'єрою в трупі С. Стадника. Драма була видрукувана в „Нашій Культурі“ й вийшла окремою відбиткою в виданні „Бібліотеки Нашої Культурі“.

Проф. Кирило Студинський останніми часами закінчив такі свої праці: 1. Побут Ант. Гладкого з Одеси між галичанами 1870 року. 2. Остап Ніжанківський у моїх споминах (1885—1889). 3. Кирило Устинович в Україні (1867 і 1872 р.). 4. Аркадій Йонин із Харкова між галичанами 1870—1874 р. 5. Білозерський (далі).

Д-р Н. Королева працює тепер над закінченням нової великої повісти, — це „лицарська“ повість і фабулок, й ідею, — з життя

еспанської шляхти XV-го віку. Крім тла з політичної історії (основа — Хуанна Безумна), зачеплено альбігойський рух та пов'язано з життям Турції за часів приблизно Роксолани. — Крім цього, Н. Королева закінчує цикл Євангельських оповідань і приступає до низки оповідань із Дій Апостольських.

„О. О. Русов, український учений і громадянин“. Під таким заголовком видає „Наукове Товариство ім. Шевченка“ в Львові збірника, присвяченого О. О. Русову. Зміст збірника: Біографія О. О. Русова. Спомини дітей — Ю. Русова, А. Ліндфорс. А. Шрамченко й В. Садовський: Оцінка „Трудов“ О. О. Русова. Д. Дорошенко: О. Русов як громадянин. В. Антонович: О. Русов як етнограф і музикант. Добриловський: О. Русов як професор Київського Комерційного Інституту. Уланов: О. Русов як об'єдник національних меншин.

Нова праця Ів. Огієнка. З початком 1937 року в „Рідній Мові“ зачнеться друком нова праця Ів. Огієнка: „Складна української мови. Частина друга: Основні її пояснювальні члени речення“.

Українська мова в Кенігсберзькому університеті. Відомий славіст, орд. проф. д-р Карл Г. Майєр в цьому зимовому семестрі 1936—1937 акад. року викладає також українську мову, під назвою: „Ukrainisch (Einführung und Lektüre)“. Виклади відбуваються в Балтійсько-Слов'янському семінарі, щосереди й суботи, від 9 до 10 години зранку.

Виклади про Україну. Орд. проф. д-р Ганс Кох, проф. церковної історії, 16. XI. відкрив серію викладів про Україну в „Інституті для студювання східньої Європи“ в Кенігсберзі. Перший виклад мав сам проф. Кох на тему: „Схема української історії в зв'язку з звичайною схемою східноєвропейської історії“. Інші виклади відбуватимуться щовівторка від 8 до 10 год. вечора. На виклади запрошено також інших осіб із німецьких професорів.

Джерела української культури. Проф. К. Г. Майєр 9. XI. мав в Державному Архіві у Кенігсберзі виклад на тему: „Європа й Візантія, як джерела руської культури“, суб'єктом якої була Україна з Києвом, як підкреслював лектор. Виклад цей улаштувало „Товариство Історії Східної й Західної Пруссії“.

Шевченкову „Катерину“ грецький поет А. Мацука переклав на грецьку мову.

Павло Тичина написав нову поему про боротьбу більшовиків із „петлюрівцями“ й поляками.

Історія української культури. Львівський денник „Новий Час“ дає тепер місячними додатками „Історію української культури“.

Дмитро Коломієць цього року святкує 60-ліття свого життя (*6. XI. 1876 р. на Полтавщині). Дм. Коломієць р. 1918—1920 був секретарем Правління Кам'янець-Подільського Державного Університету; тепер він учительов в Торговій школі в Севлюші на Закарпатті. Дивись про нього в кн. 13-й ст. 291 „Нашої Культури“.

„Наша Культура“, що її видає в Варшаві проф. Ів. Огієнко, за своє майже дворічне існування заслужила якнайбільшої поваги з боку українського громадянства. Місячник цей став дійсно поважним культурним придбанням нашого життя. В „Нашій Культурі“ будуються тривалі основи для наукової аналізи багатьох питань нашого життя, подається багато матеріалів для пізніших студій, згадується наше минуле. Одначе, коли тільки доведеться читати листа проф. Огієнка, то все довідаєшся, що матеріальний стан його видань такий злий, що гірше вже й бути не може. Чому? Чому від кожного українського видавця почуєте ці слова? Невже ж українське громадянство не може забезпечити існування часопису, якого потребує? Невже вічним прокляттям нашого суспільства будуть нарікання на післяплатників, що не платять, на занедбання обов'язку культурно обходитися з найякравішим виявом культури народу — його пресою? Не хочеться вірити (дарма, що й власний досвід подає багато прикладів!), що ці нарікання на укр. читача будуть вічною плямою на сторінках укр. преси... (Передрук із „Укр. Тижня“, Прага, 23. XI. 1936, ч. 40).

ЗМІСТ ДРУГОГО РІЧНИКА „НАШОЇ КУЛЬТУРИ“ ЗА 1936-ИЙ РІК.

1. **Б. І. Антонич:** 1) Мій давній голос, остання строфа з „Трьох перснів“ 137. 2) Дяво 145. 3) Буря 146. 4) Шлюб 309. 5) Країна Благовіщення 315.
2. **Проф. Я. Бачинський:** Найкращі хвилини мого життя. Мої спомини про Кам'янецький Університет 765—767.
3. **Проф. д-р В. Безушко:** 1) Творець нової школи про ролю вчителя й шкільна діяльність 146—150. 2) Новини нашої літератури (І. Вільде, К. Гриневичева, П. Королева) 653—656.
4. **Проф. Л. Білецький:** 1) „На полі крові“ Л. Українки, до історії тексту драматичної поеми 265—272. 2) Молодий Шевченко перед власним судом своїм на кінці життя. Історія повісти „Художник“ 373—381, 491—497, 811—817.
5. **Проф. д-р І. Велигорський:** Свідки нашої культури: Яворівське Молодецьке Братство ХІІІ-го ст. 310—313.
6. **Ю. Вухаль:** Життя й діяльність комсомольця Федька Гуски: 3) Федько Гуска жениться 54—55. 4) Великодня історія 313—314.
7. **Д-р М. Гнатишак:** Українська драматична балада 281—287, 497—504, 822—829.
8. **Проф. д-р Я. Гордійський:** Українська поезія 1890—1900 років 221—225.
9. **Проф. д-р С. Грицак:** 1) Гораций в українській літературі 442—448. 610—615. 2) Розмежування пам'яток українських від білоруських (І. Огієнка) 715—716. 3) Видання Української Академії Наук за 1935 рік 782—783. 4) Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти (І. Огієнка) 842—843.
10. **Ю. Гудій:** З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Спогади лікарського помічника й скарбника Університету (з трьома знімками) 229—233, 290—295.
11. **Митрополит Діонісій:** Евхаристичний Культ в Україні (з 25-ма малюнками) 88—115.
12. **Инж. П. Донченко:** Повір'я, перекази та звичаї бойків с. Широкого Лугу на Марморощині 301—308.
13. **А. Животко:** 1) Українське питання в поглядах представників російської суспільної думки ХІХ-го ст. 28—34, 126—133. 2) Адольф Черни й українці 296—300, 525—531. 3) Український Соціологічний Інститут у Празі 719—720.
14. **О. Задума:** Віра, над Дніпром-Славутою 136.
15. **І. Зіньківський:** 1) Київ сьогодні 401—413. 2) Сучасна Україна 725—730, 785—790.
16. **І. Кмета-Єфимович:** Саронська земля, сонет із „Пісні над піснями“ 316.
17. **о. Ю. Кміт:** 1) Парастас або Велика Панахида за в Бозі спочилих (переклав І. Огієнко) 318—319. 2) Похорон світських людей, переклав І. Огієнко 781—782.
18. **Проф. д-р А. Кияницький:** Психологічна метода дослідю письменства 273—280.
19. **Проф. Д. Козій:** 1) Франкові моралістичні поезії на старій основі 257—265. 2) Класичні образи й сюжети в творчості Лесі Українки 657—660, 743—747. 3) Філософія Г. С. Сковороди (праця Проф. Д. Чижевського) 237—238.
20. **Д-р Фр. Коковський:** 1) До зносив П. Куліша з К. О. Білязовським 79—80. 2) Культурний рух на Лемківщині 381—393. 3) Кам'яні домовини 398. 4) Російська мова серед галицьких москвофілів 700—701.
21. **М-р І. Короміцький:** Сучасне західньо-українське пвсьменство (Є. Ю. Пеленського) 76—77.

22. о. Проф. д-р І. Костельник: Драма св.ту. Кінець із циклу „Аркана Деї“ 42—44.

23. Проф. м-р П. Кривонюк: Завдання й студії шкільного психолога 22—27.

24. Инк. М. Кушніренко: Нариси з соціально-господарської історії Закарпаття (проф. О. Мицюка) 716—717.

25. К. Ластівка: Північно-буковинські гаївки 505—510.

26. Проф. д-р В. Лев: Нові праці д-ра М. Гнатюка 842.

27. Доц. В. Леонтович: Український Науковий Інститут у Берліні 531—534.

28. Митрополит В. Липківський: Автобіографія 150—152.

29. Проф. Б. Кислякський: 1) Небо й людина. Етапи історичного розвитку астрономічного знання 170—180, 510—516, 2) Шлях 16, 3) Два генії 315—316, 4) Того саїєнс 64.

30. Проф. д-р З. Лиско: Початки музичного мистецтва в Галичині I. Джерепа, II. Доба прилучення до Австрії 590—600, III. Перемиський осередок 687—691, 818—822.

31. А. Луцкевич: Вдагук творчості Гоголя в білоруському письменстві. На тлі образу взаємин Білоруси з Україною 393—396.

32. Проф. О. Мицюк: Ужгородський „Науковий Збірник“ 717—718.

33. М. А.: † Ігор Лоский 557—558.

34. М. Мочульський: 1) Христия Алчевська (1882—1932), силуета 208—212, 2) Унедр Вовк, жмут синогадін 287—290, 3) Гошинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини 346—358, 535—541, 561—571, 676—680, 738—742, 798—803.

35. Инк. О. Несторенко: Українська архітектура. Короткий історичний нарис. Будівництво галицько-волинське XII—XIII ст. (з 10-ма зніжками) 200—208.

36. Проф. д-р С. Наріжний: М. П. Василенко й його наукова діяльність 615—628, 701—710, 768—774, 829—832.

37. Проф. д-р І. Огієнко: 1) Старослов'янська мова в вишій школі, чергові завдання вивчення старослов'янської мови 247—257, 2) Українська вимова богослужбових текстів 430—441, 3) Стара форма присяги на Вінчанні, бережимо свої українські церковні звичаї 721—724, 4) Сучасна українська літературна мова, мова Максима Рильського 583—589, 664—671, 751—761, 803—810, 5) Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця Подільського 1-го травня 1920-го р., уривок споминів (з 1-м зніжком) 321—331, 6) Свято рідної мови 272, 275, 7) Сопляний поет Богдан Ігор Антонович, характеристика поетичної творчості 213—220, 8) Моє життя. Автобіографічно-хронологічна канва. VI: Міністер Освіти (1918—1919) 64—69, VII: Перша еміграція, повернення до ректорських обов'язків (1919) 69—72, VIII: Голова Укр. Червоного Хреста 71—72, IX: Міністер Ісповідань (1919) 233—237, X: На тяжкій службі народові 554—557, 628—636, XI: Міністер Ісповідань і Головноуповноважений (1920) 710—712, 9) Рецензії: Слово про Ігорів юлк (С. Гордіньського) 152—153, Вивчення місцевої історії (проф. І. Филипчук) 153—154, Слово Христове до Українського Народу (митр. В. Липківського) 154—155, Къ сорокалітню паствыства (о. Т. Теодоровича) 155, Москва й інороди 319—320, „Настрої“ Ірини Наріжної 396—398, 10) Замітки: Українська поезія в Канаді 238, † Проф. М. Грушевський 238, Забуте 70-ліття життя митропол. В. Липківського 156, † Академік В. Петець.

38. В. Окунь-Береманський: Що таке культура 44—47.

39. Д-р Д. Олійник: 1) Торговельні зносини України з Лялліцігом у XVIII-м ст. 72—74, 2) Твори Гр. Сковороди й московська цензура 691—695, 3) Українка з німецьких журналів 76—79, 317—318, 559—560, 783—784, 843—844.

40. П. А.: Церковно-господарське будівництво Православної Церкви на Волині (1920—1932) 516—525.

41. О. Пастернак: Що таке культура 398—399.

42. Ол. Пашенко: Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету 332—346, 413—420, 671—676.

43. Д-р Є. Ю. Пеленський: Україна в байках Глізова 762—764.

44. Доц. В. Приходько: Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі 34—42, 115—126.

- 45. Редакція:** 1) Створімо впливний науковий журнал 73—74. 2) До наших Читачів і Прихильників 790.
- 46. М-р В. Решетука:** Ідея чи форма 18—22.
- 47. Проф. д-р І. Свєцицький:** 1) Тома Гаррік Масарик 133—136. 2) Найдавніший Чин вибору ігумена й Заповіт ченцям Києво-Печерської Лаври 448—452.
- 48. Проф. д-р В. Січинський:** Григорій Левіцький, український гравер ХІІІ-го ст. 600—610, 695—699.
- 49. Гетьман П. Скоропадський:** Українська культурна праця за Гетьманщини 1918-го р., сторінка спогадів 241—247.
- 50. о. Кс. Сосенко:** Гаїлки про Зельмана 676—680.
- 51. Проф. д-р К. Студинський:** 1) Із редакційної теки Івана Фрашка, з приводу віршів М. Бучинського 12—17, 308—309. 2) Чехи в спогадах Анатолія Вахнянина 188—200. 3) „В аді час“, російська мова серед москвофілів у Галичині 358—372. 4) В. М. Білозерський. Його життєпис, „Основа“ й зв'язки з Галичиною 571—583. 5) Зустріч Ольги Косачової з М. Бучинським 1872 р., до історії єдинання України з Галичиною 731—738, 791—797. 6) Лужичани (П. Пата) 238—239. 7) Гошанування чеської письменниці Терези з дому Лангаве Нонакової 239—240.
- 52. С. Черкасенко:** 1) Померлі душечки. 4: Європець 56—64, 137—145. 2) Вельможна пані Кочубеїха, родинна історична драма на 4 дії 459—479, 541—554, 636—652, 712—714, 775—780, 832—841.
- 53. Ол. Чернова:** 1) Перший Український Університет у м. Батурині 1760-го року, історичний нарис із історії вищої освіти в Україні 161—170. 2) „В мене серце на дві половини“, Дм. Фальквський (за знімком) 453—458. 3) Б. Антопенко-Давидович (за знімком) 481—491. 4) Драматична творчість у Світській Україні 661—664, 747—751.
- 54. Проф. д-р Д. Чижевський:** Українські друки ХVІІІ-го ст. в Німеччині (з 5-ма малюнками) 3—12, 181—187.
- 55. Проф. С. Шелухин:** Як будовано українську соборність 47—54.
- 56. Проф. В. Щербаківський:** Українська протоісторія 81—88, 225—228, 420—429.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ:

Передплата на „Нашу Культуру“ на 1937-й рік. Просимо наших Передплатників додати чеком прислати передплату на 1937-й рік.

Боржників наших сердешно просимо не руйнувати „Нашої Культури“ й негайно полатити їй свої борги. Не доводьте „Нашої Культури“ до зменшення!

Виконайте свій обов'язок — приєднайте нам нових передплатників і допоможіть тим „Нашій Культурі“ розбудуватися. „Наша Культура“ — це єдиний науковий орган громадської ініціативи. Допоможімо українській науці розвиватися, а нашим учням даймо змогу нормальніше працювати.

Передплату з-за кордону (Америки, Канади, Європи й ін.) просимо вислати, коли можна, просто порученою поштою. Не пересилайте нам передплати через інші книгарні або інституції.

Потрібуємо кольпортерів на „Рідну Мову“ й „Нашу Культуру“ на вигідних умовах. Докладніш — листовно.

Поштовий значок на відповідь. Звертаючись до Редакції чи Адміністрації, бачте додайте поштового значка на відповідь. А як того не робите, не ображайтесь, що відповіді не дістаєте.

Замовляйте, скільки прислати вам книжки: „Наука про рідномовні обов'язки“.

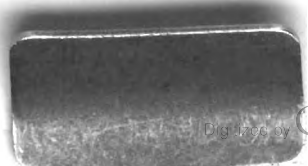
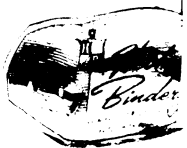
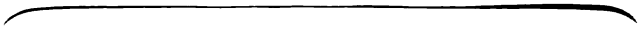
Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.

AP 58

U5 N 25

No. 10-20

3 0000 093 455 073